

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXVIII, СВ. 2

ISSN 0350-185X
UDC 808

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
AND
SASA SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE

SOUTH SLAVIC PHILOLOGIST

Vol. LXXVIII, No. 2

Editorial Board

*Dr Rajna Dragičević, Dr Victor Friedman, Dr Najda Ivanova,
Dr Vladan Jovanović, Dr Aleksandar Loma, Dr Alina Maslova,
Dr Sofija Miloradović, Dr Miroslav Nikolić, Dr Slobodan Pavlović,
Dr Slobodan Remetić, Dr Jelica Stojanović,
Dr Sreto Tanasić, Dr Zuzanna Topolińska, Dr Anatoly Turilov,
Dr Jasna Vlajić-Popović*

Editor-in-Chief

Rajna Dragičević

BELGRADE
2022

ISSN 0350–185X
UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ
књ. LXXVIII, св. 2

Уређивачки одбор

*др Јасна Влајић-Појовић, др Рајна Драгићевић, др Најда Иванова,
др Владан Јовановић, др Александар Лома, др Алина Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Слободан Реметић, др Јелица Ситојановић,
др Срејто Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов,
др Виктор Фридман*

Главни уредник
Рајна Драгићевић

БЕОГРАД
2022

Први број *Јужнословенског филолога* изашао је 1913. године, у Београду. Часопис су покренули Љубомир Стојановић и Александар Белић, чланови Српске краљевске академије. Први уредник *Јужнословенског филолога* био је Александар Белић. Од броја XVIII часопис издају Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

Секретар Уређивачког одбора

др Владан Јовановић

Рецензенти

др Милан Ајдановић (Филозофски факултет, Нови Сад), др Миливој Алановић (Филозофски факултет, Нови Сад), др Исидора Бјелаковић (Филозофски факултет, Нови Сад), др Wayles Browne (Cornell University, USA), др Вера Васић (Филозофски факултет, Нови Сад), др Јасна Влајић-Поповић (Институт за српски језик САНУ, Београд), др Дојчил Војводић (Филозофски факултет, Нови Сад), др Ана Вујовић (Учитељски факултет, Београд), др Sanja Vulić (Fakultet hrvatskih studija, Sveučilište u Zagrebu), др Наташа Вуловић-Емонс (Институт за српски језик САНУ, Београд), др Јасмина Грковић-Мејџор (САНУ, Београд), др Дара Дамљановић (Филозофски факултет, Београд), др Милорад Дешић (Филолошки факултет, Београд), др Наташа Драгин (Филозофски факултет, Нови Сад), др Рајна Драгићевић (Филолошки факултет, Београд), др Сања Ђуровић (Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац), др Душанка Звекић-Душановић (Филозофски факултет, Нови Сад), др Andrea Zorka Kinda-Berlaković (Institut für Slawistik, Wien), др Ксенија Кончаревић (Филолошки факултет, Београд), др Часлав Копривица (Факултет политичких наука, Београд), др Веселинка Лаброска (Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопље), др Ивана Лазић-Коњик (Институт за српски језик САНУ, Београд), др Александар Лома (САНУ, Београд), др Весна Ломпар (Филолошки факултет, Београд), др Александар Лукашанец (НАН, Минск), др Биљана Марић (Филолошки факултет, Београд), др Марјан Марковић (МАНУ, Скопље), др Александар Милановић (Филолошки факултет, Београд), др Софија Милорадовић (Институт за српски језик САНУ, Београд), др Биљана Мишић-Илић (Филозофски факултет, Ниш), др Радивоје Младеновић (Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац), др Ђорђе Оташевић (Институт за српски језик САНУ, Београд), др Ваца Павковић (Институт за српски језик САНУ, Београд), др Слободан Павловић (Филозофски факултет, Нови Сад), др Наталија Панић Церовски (Филолошки факултет, Београд), др Људмила Поповић (Филолошки факултет, Београд), др Слободан Реметић (АНУРС, Бања Лука), др Стана Ристић (Институт за српски језик САНУ, Београд), др Владислава Ружић (Филозофски факултет, Нови Сад), др Биљана Сикимић (Балканолошки институт САНУ, Београд), др Далибор Соколовић (Филолошки факултет, Београд), др Jan Sokółowski (Uniwersytet Wrocławski), др Вања Станишић (Филолошки факултет, Београд), др Рада Стијовић (Институт за српски језик САНУ, Београд), др Јелица Стојановић (Филозофски факултет, Никшић), др Срето Танасић (АНУРС, Бања Лука), др Станислава Тофоска (Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопље), др Анатолиј Аркадьевич Турилов (Институт славяноведения, Москва), др Ирена Цветковић-Теофиловић (Филозофски факултет, Ниш), др Јован Чудомировић (Филолошки факултет, Београд), др Гордана Штрбац (Филозофски факултет, Нови Сад)

Израду и штампање финансирао је

Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.
Прихваћено на седници Одељења језика и књижевности САНУ 22. 11. 2022.

Издају

Српска академија наука и уметности, Кнез Михаилова 35, Београд
Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, Београд

Коректура

мр Дивна Продановић, др Милена Јакић Шимшић, др Јелена Јанковић, др Јована Јовановић,
др Наташа Миланов, др Ана Миленковић, др Вања Миљковић, др Слободан Новокмет,
др Сандра Савић, др Милица Стојановић, др Бојана Тодић-Санковић, др Драгана Цвијовић

Коректура шексџова на руском
Стефан Милошевић

Коректура шексџова на енглеском
др Татјана Ружин Ивановић

Припрема за штампу
Давор Палчић (palcic@eunet.rs)

Штампа
Планета принт
Виноградски венац 9, Београд

Решењем Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије, број 413-00-724/2002-01 од 17. 7. 2002. године, ова публикација је ослобођена пореза на промет.

САДРЖАЈ

Миро Вуксановић: Научник Предраг Пипер	17
Људмила Поповић и Ксенија Кончаревић: Биографија академика Предрага Пипера	21
Ана Голубовић: Библиографија академика Предрага Пипера	25

Студије и расправе

Митра М. Релјић: Етика научника и професора Предрага Пипера	69
Митра М. Релич: Этика ученого и профессора Предрага Пипера	82
Mitra M. Reljić: The Ethics of the Scholar and Professor Predrag Piper	83
Ксенија Ј. Кончаревић: Историјат српске лингвистичке русистике у опусу академика Предрага Пипера	85
Ксения Е. Кончаревич: История сербской лингвистической русистики в трудах академика Предрага Пипера	99
Ksenija J. Končarević: History of Serbian Linguistic Russian Studies in the Opus of Academician Predrag Piper	100
Здравко М. Бабић: О типолошким истраживањима српског и других словенских језика академика Предрага Пипера	101
Здравко М. Бабић: О типологических исследованиях сербского и других славянских языков академика Предрага Пипера	113
Zdravko M. Babić: On Typological Investigations of Serbian and Other Slavic Languages by Academician Predrag Piper	113
Александар М. Милановић: Предраг Пипер као тумач славеносрпске епохе	115
Александар М. Миланович: Предраг Пипер как толкователь славяносербской эпохи	129
Aleksandar M. Milanović: Predrag Piper as an Interpreter of the Slavonic Serbian Age	130
Рајна М. Драгићевић, Милош В. Утвић: Лексиколошки допринос граматици границе Предрага Пипера	131
Райна М. Драгичевич, Милош В. Утвич: Лексикологический вклад в грамматику границы Предраг Пипера	145
Rajna M. Dragičević, Miloš V. Utvić: Lexicological Contribution to the Grammar of the Border of Predrag Piper	146

***

Јасмина М. Грковић-Мејџор: О пореклу оптативне употребе глаголског придева на <i>-л</i>	147
Јасмина М. Гркович-Мейџор: О происхождении оптативного употребления причастия на <i>-л</i>	157
Jasmina M. Grković-Major: On the Origin of the Optative Use of the Verbal Adjective in <i>-l</i>	158
Марјан Д. Марковиќ, Зузана В. Тополињска: Формална и семантичка деривација на прасловенскиот корен <i>*met-(*mot-/*mōt-)</i> во македонскиот и полскиот јазик	159
Марјан Д. Марковић и Зузана В. Тополињска: Формална и семантичка деривација у прасловенском корену <i>*met-(*mot-/*mōt-)</i> у македонском и полском језику	172
Marjan D. Markovikj, Zuzana V. Topolinjska: Formal and Semantic Derivation of the Proto-Slavic Verbal Root <i>*met-(*mot-/*mōt-)</i> in the Macedonian and Polish Languages	173
Виктор Д. Савић: О проблему формирања ћириличкога писма. Неколика прилога	175
Виктор Д. Савич: О проблеме формирования кириллицы. Несколько заметок	203
Viktor D. Savić: On the Issue of the Formation of the Cyrillic Alphabet: Some Observations	204
Александар Б. Лома: Из старосрпске металуршке терминологије: <i>близница</i>	207
Александар Б. Лома: Из древнесербской металлургической терминологии: <i>близница</i>	219
Aleksandar B. Loma: On Old Serbian Metallurgical Terms: <i>bliznica</i>	220
Слободан Ј. Павловић: Допунска псеудокоординација у старосрпском језику	221
Слободан Ј. Павлович: Дополнительное псевдосочинение в древнесербском языке	238
Slobodan J. Pavlović: Complement Pseudo-Coordination in Old Serbian	239
Марта Ж. Бјелетић: Црквенословенски творбени елементи у српским народним говорима (суфикс <i>-ије</i>)	241
Марта Ж. Белетич: Церковнославянские словообразовательные элементы в сербских народных говорах (суфикс <i>-ије</i>)	252
Marta Ž. Bjeletić: Church Slavonic Word-Formation Elements in Serbian Vernaculars (the Suffix <i>-ije</i>)	253
Снежана М. Петровић: Две ране турске позајмљенице у словенским језицима – <i>јарак</i> и <i>јаруга</i>	255
Снежана М. Петровић: Два ранних тюркских заимствований в славянских языках – <i>јарак</i> и <i>јаруга</i>	268
Snežana M. Petrović: Two Early Turkic Loanwords in the Slavic Languages – <i>jarak</i> and <i>jaruga</i>	268

Јелена М. Стошић: Дистрибуција просторних заменичких прилога у старој српској писмености	269
Елена М. Стошич: Распространение пространственных местоимений в сербской письменности	285
Jelena M. Stošić: Distribution of Spatial Demonstratives in Serbian Literacy	286
Исидора Г. Бјелаковић: Језик рачунског дневника храма светих апостола Петра и Павла у Араду (1728–1752) – фонолошке особине	287
Исидора Г. Бјелакович: Язык дневника учета храма святых апостолов Петра и Павла в Араде (1728–1752 гг.) – фонологические характеристики	300
Isidora G. Bjelaković: The Language of the Accounting Ledger Journal of the Church of the Holy Apostles Peter and Paul in Arad (1728–1752) – Phonological Features	301
Најда И. Иванова: Из историје српске филологије 19. века. <i>Славенска грамаџика сад њрви ред на српском језику изјасњена</i> (1827) Димитрија Тирола	303
Најда И. Иванова: Из истории сербской филологии XIX века. <i>Славенска грамаџика сад њрви ред на српском језику изјасњена</i> (1827) Димитрија Тирола	315
Najda I. Ivanova: On the History of the Nineteenth-Century Serbian Philology. <i>Славенска грамаџика сад њрви ред на српском језику изјасњена</i> (1827) by Dimitrije Tirol	315
***	
Слободан Н. Реметић, Радојка Б. Цицмил-Реметић: О употреби предлога <i>за</i> у говору источнобосанских Ера	317
Слободан Н. Реметић и Радојка Б. Цицмил-Реметић: К вопросу об употреблении предлога <i>за</i> в говоре восточнобоснийских Эров	328
Slobodan N. Remetić, Radojka B. Cicmil-Remetić: On the Use of Preposition <i>za</i> in the Vernacular of Eras from Eastern Bosnia	329
Софија Р. Милорадовић: Граматикализација и полифункционалност предлога <i>за</i> у призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима	331
Софија Р. Милорадович: Грамматализованость и полифункциональность предлога <i>за</i> в призренско-тимокском и косово-ресавском диалектах	352
Sofija R. Miloradović: Grammaticalization and Polyfunctionality of the Preposition <i>ZA</i> in Prizren-Timok and Kosovo-Resava Vernaculars	353
Веселинка Т. Лаброска, Станислав Р. Станковић: Негацијата во вратничкиот и во скопскоцрногорскиот говор – споредба со горноморавскиот говор	355
Веселинка Т. Лаброска, Станислав Р. Станковић: Негација у вратничком и скопскоцрногорском говору – у поређењу с горњоморавским говором	366
Veselinka T. Labroska, Stanislav R. Stanković: Negation in the Dialects of Vratnica and Skopska Crna Gora – a Comparison with the Dialect of Gornja Morava	367

Радивоје М. Младеновић: Реченице са временском клаузом у говору Призренског Подгора	369
Радивоје М. Младеновић: Предложения с временной клаузой в говоре Призренского Подгора	381
Radivoje M. Mladenović: Sentences which Contain Temporal Clauses in the Vernacular of the Prizren Podgor	382
Motoki Y. Nomachi: On a Particular Usage of the Locative and Accusative Cases in Burgenland Croatian	383
Мотоки Ј. Номачи: О употреби локатива и акузатива без предлога у језику градишћанских Хрвата	407
Мотоки Ј. Номачи: Об употреблении предложных и винительных падежей без предлогов в языке Хорватов в Градишке	408
***	
Борис Ју. Норман: Именной субъект при глагольном сказуемом в 1-м лице множественного числа (<i>Одни бабы живем</i>)	409
Борис Ј. Норман: Именски субјекат при глаголском предикату у првом лицу множине (<i>Одни бабы живем</i>)	420
Boris Ju. Norman: Nominal Subject with a Verb Predicate in the 1 st Person Plural (Russian <i>Odni baby zhivem</i>)	421
Victor A. Friedman: <i>Neka</i> : How Macedonian Differs from Both Bulgarian and the Former Serbo-Croatian	423
Виктор А. Фридман: <i>Нека</i> : како се македонски језик разликује и од бугарског, и од некадашњег српскохрватског	427
Виктор А. Фридман: <i>Нека</i> : чем македонский язык отличается от болгарского и от бывшего сербохорватского	428
Твртко Т. Прћић: И скраћенице и речи: акроними у српском језику	429
Твртко Т. Прћич: И аббревиатуры, и слова: акронимы в сербском языке	465
Tvrtko T. Prčić: Abbreviations and Words at the Same Time: Acronyms in Serbian	466
Срето З. Танасић: Дијалoшкa цитација као вид туђег говора	467
Срето З. Танасич: Диалогическая цитатность как вид чужой речи	481
Sreto Z. Tanasić: Dialogic Citation as an Aspect of Other People's Speech	481
Мирослав Б. Николић: Лексема <i>пар</i> као квантификатор у српском језику	483
Мирослав Б. Николич: Лексема <i>ПАР</i> как квантификатор в сербском языке	495
Miroslav B. Nikolić: Lexeme <i>PAR</i> as a Quantifier in the Serbian Language	496

Душка Б. Кликовац: О речничкој обради заменичких речи (на примеру показних заменица <i>оволики, њолики</i> и <i>онолики</i>) . . .	497
Душка Б. Кликовац: Об отражении в словаре местоименных слов (на примере указательных местоимений <i>оволики, толики, онолики</i>)	515
Duška B. Klikovac: On the Lexicographic Treatment of Pronominal Words (Exemplified by Serbian Demonstrative Pronouns <i>ovoliki, toliki</i> and <i>onoliki</i>)	516
Станислава-Саша Тофоска: Префиксните зборообразувачки модели на глаголите на движење во македонскиот јазик	517
Станислава-Саша Тофоска: Префиксални творбени модели основних глагола кретања у македонском језику	529
Stanislava-Stasha Tofoska: Derivational Models with Prefixes in Macedonian Verbs of Motion	529
Људмила В. Поповић: Доминантне и рецесивне варијанте језика у светлу Европске повеље о регионалним или мањинским језицима	531
Људмила В. Поповић: Доминантны и рецесивны варианты языка в свете европейской хартии о региональных языках или языках меньшинств	554
Ljudmila V. Popović: Dominant and Recessive Variants of Language in the Light of the European Charter for Regional or Minority Languages	555
Владислава Ж. Ружић: О финалним реченицама у српском језику	557
Владислава Ж. Ружић: О придаточных предложениях цели в сербском языке	574
Vladislava Ž. Ružić: About Intentional Sentences in the Serbian Language	575
Ивана Н. Антонић: Један вид кондензовања временске клаузе у српском језику	577
Ивана Н. Антонић: Один тип конденсации временной придаточной в сербском языке	593
Ivana N. Antonić: One Type of Condensation of the Temporal Clause in the Serbian Language	595
Миливој Б. Алановић: Аналитички каузативи: структурна и значењска обележја предикатског израза	597
Миливој Б. Алановић: Аналитические каузативы: структурные и семантические характеристики предикативного выражения	624
Milivoj B. Alanović: Analytical Causatives: Structural and Semantic Characteristics of the Predicate Construction	624

Снежана У. Гудурић: Мали прилог контрастивној синтакси просте реченице индоевропских језика. Основне реченичне структуре у српском и француском језику	625
Снежана У. Гудурић: К вопросу о сравнительном синтаксисе простого предложения в индоевропейских языках. Основные синтаксические конструкции в сербском и французском языках	644
Snežana U. Gudurić: Petite contribution à la syntaxe contrastive de la phrase simple en langues indoeuropéennes. Les structures syntaxiques fondamentales en serbe et en français	645
Билјана Ж. Марич: Маркери унутрашњег говора у руском и српском језику	647
Билјана Ж. Марич: Маркеры внутренней речи в русском и сербском языках	658
Biljana Ž. Marić: Inner Speech Markers in Russian and Serbian	658
Драгана М. Керкез: О везнику <i>a</i> у савременом руском језику у поређењу са српским	659
Драгана М. Керкез: О союзе <i>a</i> в современном русском языке в сравнении с сербским	673
Dragana M. Kerkez: Russian Conjunction <i>a</i> in Comparison with Serbian	674
Стана С. Ристић: Концепт домовина/отаџбина у контексту асоцијативне граматике	675
Стана С. Ристић: Концепт родина/отечество в контексте ассоциативной грамматики	694
Stana S. Ristić: The Concept of HOMELAND/FATHERLAND in the Context of Associative Grammar	695
Неђо Г. Јошић: Поглед на српску ауторску лексикографију	697
Неђо Г. Јошић: Взгляд на сербскую авторскую лексикографию	709
Neđo G. Jošić: A View of Serbian Authored Lexicography	710
Марија Ј. Стефановић: Ка опису концепта <i>вредносӣ</i> у српском језику	711
Марија Ј. Стефановић: К описанию концепта <i>ценность</i> в сербском языке	729
Marija J. Stefanović: Towards the Description of the Concept of <i>Value</i> in the Serbian Language	730
Владан З. Јовановић: Именица <i>в(и)јенац</i> у изразима с хришћанском компонентом значења у српском језику (из угла српског лексикографског описа)	731
Владан З. Јовановић: Существительное <i>в(и)јенец</i> в выражениях с христианским компонентом значения в сербском языке (с точки зрения сербского лексикографического описания)	745
Vladan Z. Jovanović: Noun <i>в(и)јенац</i> in Phrases with Christian Meaning Component in the Serbian Language (from the Viewpoint of Lexicographic Description)	746

Марина М. Николић: Лексика са семантичком компонентом простора и времена у српском јавном дискурсу током пандемије ковида	747
Марина М. Николич: Лексика со значением времени и пространства в сербском публичном дискурсе во время пандемии ковида	768
Marina M. Nikolić: Spatial and Temporal Vocabulary in Serbian Public Discourse During the COVID Pandemic	769

Хроника

Излагања на представљању књиге: Предраг Пипер, Иван Клајн, Рајна Драгићевић, <i>Нормативна граматика</i> , четврто издање, Нови Сад: Матица српска, 2022, Матица српска, 25. V 2022.	
Градуелност нормативних решења (Јасмина Грковић-Мејџор)	771
Другачија граматичка решења у <i>Нормативној граматици</i> (Весна Ломпар)	776
Четврто издање <i>Нормативне граматице</i> (Рајна Драгићевић)	780

Прикази и критика

Olga Kielak. <i>Zwierzęta domowe w języku i kulturze. Studium etnolingwistyczne</i> . Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2020, 316 str. (Ана Самарцић)	785
Дорота Пазио-Влазловская. <i>Церковь в кругу ценностей: семья, традиция, патриотизм (по материалам интернет-портала «Российской газеты»)</i> . Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, 2021, 246 стр. (Ивана Лазић Коњик)	795
<i>Словарь русского языка коронавирусной эпохи</i> . М. Н. Приемышева (отв. ред.), Ю.С. Ридецкая / Санкт-Петербург: Институт лингвистических исследований РАН, 2021. – 550 с. <i>Русский язык коронавирусной эпохи</i> . Коллективная монография / Ин-т лингв. исслед. РАН; М. Н. Приемышева (отв. ред.), Ю. С. Ридецкая. — СПб.: Ин-т лингв. исслед. РАН, 2021. – 610 с. (Драгана Керкез)	802
Миљивој Алановић. <i>Зайиси из српске синтаксе: узајамне везе форме и значења</i> . Нови Сад: Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, 2020, стр. 350. (Наташа Киш)	813

- Милош Ковачевић. *Српски стилстичари*. Београд: Српска књижевна задруга, Едиција „Књижевна мисао“, 2021, 332 стр. (Милка Николић) 820
- Светлана Слијепчевић Бјеливук. *Рекламно-пропагандни жанр у српском политичком дискурсу*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2021, 248 стр. (Марина М. Николић) 834

Регистри

- Регистар кључних речи LXXVIII књиге
Јужнословенског филолога, св. 2 839
- Регистар имена LXXVIII књиге
Јужнословенског филолога, св. 2 843

Ову књигу „Јужнословенског филолога“ посвећују почившем академику Предрагу Пићеру његови пријатељи, колеге и ученици са захвалношћу и поштовањем.

Gregory T. ...

Миро Вуксановић
Српска академија наука и уметности

НАУЧНИК ПРЕДРАГ ПИПЕР¹

(Београд, 20. август 1950 – Ваљево, 9. септембар 2021)

О свим областима славистике и лингвистике којима се академик Предраг Пипер доследно давао као научник, о његовом енциклопедијском и професорском раду, о великом учинку у изради речника и библиографија, уредничком послу и свему што је постигао, говориће одабрани стручњаци. То неће бити лако учинити, јер из књига о њему што су их приредили новинари и неколико лингвиста наговештен је обим посла.

Данас, као судбином изнуђен увод, саопштићемо да је академик Предраг Пипер из Београда, где је 1950. рођен, као ученик прешао у Сремску Каменицу, ту завршио основну школу, потом у Новом Саду Змај Јовину Гимназију и Филозофски факултет, групу за руски језик и књижевност, да би као ђак лингвистичке школе Милке и Павла Ивића, као доцент и шеф катедре прешао на Филолошки факултет у Београду где је био редовни професор од 1991. и где је добио звање емеритус. На истом факултету је руководио Катедром за славистику и центрима за научни рад, за издавачку делатност и за српски као страни језик, написао, у више издања, први универзитетски уџбеник *Увод у славистику*, увео нове предмете, саставио школске уџбенике који имају близу две стотине издања, предавао на универзитетима у Москви, Петрограду, Вороњежу, Иванову, Задру, Сеулу, Сапору, Нишу, Љубљани, Скопљу, учествовао на славистичким конгресима у Загребу, Софији, Будимпешти, Москви, Љубљани, Минску, на научним скуповима од којих је неколико организовао. Био је у матичној комисији за оснивање одсека за славистику у Никшићу, председник Граматичке комисије Међународног славистичког комитета, потпредседник Међународне асоцијације професора руског

¹ Овај текст је прочитан на комеморацији академику Предрагу Пиперу у САНУ, 10. новембра 2022.

језика и књижевности, члан Националног просветног савета, почасни члан српског Славистичког друштва, чији је био председник, као и Комисије за синтаксу Одбора за стандардизацију српског језика.

После Александра Белића, Михаила Стевановића и Милке Ивић био је главни уредник *Јужнословенског филолога*, основаног 1913, најугледнијег српског часописа из области филологије; члан уредништва и савета славистичких часописа који излазе у Вороњежу, Софији, Олштину, Скопљу, Варшави, Сапору, Берлину, Москви, Сеулу.

Професор Предраг Пипер, као редовни члан САНУ, исто као и раније док је био дописни члан, својим укупним деловањем унапређивао је рад Академије и њеног Института за српски језик. То је чинио као секретар Одељења језика и књижевности, члан Председништва и Издавачког одбора, потпредседник Уређивачког одбора Српске енциклопедије, председник Одбора за српски језик и књижевност у поређењу с другима, у одборима за савремене лингвистичке теорије и заштиту ћирилице, у пројекту за опис и стандардизацију нашег језика, у одборима за научне скупове, у уредништвима зборника, у фондовима и задужбинама, успостављајући везе са другим академијама, као њихов сарадник или као инострани члан МАНУ.

Академик Предраг Пипер био је дугогодишњи члан сарадник Матице српске, члан њеног Управног одбора, секретар Лексикографско-библиографског одељења, члан Одбора за књижевност и језик, Жирија за награду неговања језика, главни уредник едиције *Студије о Србима*. Дванаест година је био главни уредник *Зборника за славистику Матице српске*, „где је изградио избалансирану концепцију која је омогућила да се у континуитету сразмерно представљају значајна за српску и светску славистику истраживања“. За Матицу је с академиком Иваном Клајном написао *Нормативну граматику српског језика*, у више издања.

Објавио је тридесетак књига, а у онима о заменичким прилозима, с почетка свог научног рада, до монографије *Језик и њпросјор*, истичу стручњаци, „формира се његова аутентична теорија семантичких локализација“. У студијама и чланцима у књигама из лингвистичке русистике и славистике, из граматичких и језичких поређења, очигледне су оплођена радозналост и ерудиција, прецизност исказа и поетска филологија чији је оснивач у српској науци. У књигама о српском језику у кругу словенских и у процепу између великих и малих језика доминирају систематичност, указивање на опасности за нашу реч и осмишљен приступ. Испод неколико наслова окупљена су методолошка истраживања словенских језика, синтакса српске реченице, семантичке категорије и тако редом. Са сарадницима је израдио и асоцијативни и обратни асоцијативни речник српскога језика. Његова библиографија у систему COBISS садржи 983 записа о посебним издањима, студијама,

расправама, чланцима, приказима и другим радовима у часописима и зборницима. Два пута је добио Награду „Павле Ивић“. Први је добитник награда „Радован Кошутих“ и Златна књига Библиотеке Матице српске. Биран је за члана Бугарског русистичког друштва и одликован руским Орденом пријатељства међу народима.

Док је десет година у Матици српској био главни уредник едиције *Библиографије*, припремио је научни скуп *Српска библиографија данас* и често говорио да изузетно воли, цени и ради библиографске послове. Од некадашњег младог музичара у новосадском бенду и од војника који је радио у вараждинској гарнизонској библиотеци добили смо аутора и уредника библиографије српске русистике која, у више књига, обухвата цео двадесети век. То други немају. Осим тога, академик Предраг Пипер објавио је тридесетак библиографских радова, а међу њима је библиографска грађа за историју српске славистике на 735 страница. Као аутор контактних, персоналних, тематских и других библиографија био је ментор или члан комисија за магистарске и докторске радове из библиотекарства и библиологије, подстицао библиографски рад на Катедри за славистику, предлагао унапређење Катедре за библиотекарство и информатику на Филолошком факултету, објавио библиографије часописа чији је уредник био, укључио доста младих људи и својих сарадника у библиографске послове, постао водећи библиограф међу српским научницима.

Академик Предраг Пипер, научник и библиограф, лингвиста и филолог, слависта и србиста који је музиком, поезијом, одласцима на Свету гору и службе у православним храмовима неговао своју духовност, понекад љут на Вука, изненада и прерано, отишао је из српске науке о језику баш у Вуковом завичају, 9. септембра ове године, као незамењив национални радник и као велики губитак за његову породицу и пријатеље који су га и ценили и волели.

БИОГРАФИЈА АКАДЕМИКА ПРЕДРАГА ПИПЕРА

Академик Предраг Пипер рођен је 20. августа 1950. у Београду. Ту је започео основно школовање, које је завршио у Сремској Каменици, а гимназију у Новом Саду (1968), где је дипломирао (1973) на Филозофском факултету руски језик и књижевност, а упоредо је студирао и на Групи за српски језик и књижевност. На Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду запослио се 1974. као асистент, затим је 1983. изабран у звање доцента, а на Филолошком факултету Универзитета у Београду радио је од 1989. као ванредни, а од 1991. године као редовни професор, да би 2020. био изабран у звање професора емеритуса Универзитета у Београду. Магистрирао је 1975. на Филолошком факултету Универзитета у Београду, а 1981. докторирао је на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду с темом *Заменички ѝрилози у руском, љољском и српскохрватском језику*. Био је управник Катедре за руски језик и књижевност Филозофског факултета у Новом Саду, управник Катедре за славистику Филолошког факултета у Београду и управник Центра за научноистраживачки рад и издавачку делатност истог факултета. Предавао је на универзитетима у Москви, Петрограду, Вороњежу, Иванову, Задру, Сеулу, Сапору, Нишу, Љубљани и Скопљу. Учествовао је на међународним славистичким конгресима у Загребу и Љубљани (1978), Будимпешти (1986), Софији (1988), Москви (1990), Љубљани (2003), Минску (2013), Београду (2018), као и на многим другим југословенским и иностраним научним скуповима.

Као универзитетски наставник држао је предавања из руског, српског, словеначког и македонског језика, контрастивне граматике јужнословенских језика, контрастивне анализе руског и српског језика, опште лингвистике, лингвистичке славистике, лингвистичке русистике, методологије лингвистичких истраживања и других предмета. За скоро све предмете које је предавао написао је уџбенике и приручнике.

Иницирао је увођење нових предмета на појединим универзитетима и предавао те предмете: Функционалну граматику руског језика (на Универзитету у Новом Саду), Увод у славистику, Методологију лингвистичких истраживања, Историју и теорију проучавања словенских језика

(на Универзитету у Београду), Словеначки језик, Македонски језик (на Ханкук универзитету за стране језике у Сеулу), Српски језик (на Универзитету у Вороњежу).

Био је главни уредник едиције *Библиографије* у Матици српској и едиције *Студије о Србима* (Нови Сад – Београд), члан уредништва *Анала Филолошког факултета* (Београд), *Зборника радова Института за стране језике и књижевности* (Нови Сад), часописа *Живи језици* (Београд), *Русистика* (Берлин), *Руски језик за рубезом* (Москва), *Journal of Balkan and Slavic Studies* (Сеул), *Studia Kognitywne* (Варшава), *Slavia Meridionalis* (Варшава), *Библиотекар* (Београд).

Био је члан уређивачког одбора најугледнијег српског часописа из области филологије *Јужнословенски филолог*, а од 2008. до 2018. и главни уредник тога часописа, чији је оснивач и дугогодишњи уредник био Александар Белић (1913–1960). Академик Пипер преузео је уредништво *Јужнословенског филолога* из руку свог ментора и учитеља – академика Милке Ивић, која је уређивала часопис после Михаила Стевановића од 1974. до 2008. године.

Предраг Пипер је дуги низ година (од 1998. до 2012) био уредник најзначајнијег српског славистичког часописа *Зборник Матице српске за славистику*, где је изградио избалансирану концепцију која је омогућила да се у континуитету представљају за српску и светску славистику значајна истраживања, а био је и члан уредништва и научних савета славистичких часописа који се издају и ван Србије: *Материјали по руско-славјанском језикознанию* (Вороњеж) *Восточно-европейское обозрение* (Олштин), *Славистички студии* (Скопље), *Acta Slavica Iaponica* (Сапоро). Као председник организационог одбора, организовао је неколико међународних симпозијума: Београд (1988), Нови Сад (2005), Нови Сад – Београд (2010), Сапоро (2011).

Био је председник Управног одбора Института за српски језик САНУ и Одбора за српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија САНУ, управник Центра за научни рад Филолошког факултета, председник Катедре за језик Коларчеве задужбине, члан Научног већа Института за српски језик САНУ, члан Савета Међународног славистичког центра Филолошког факултета, секретар Лексикографског одељења Матице српске, члан Програмског савета Завода за уџбенике, члан Националног просветног савета Србије, члан матичне комисије за оснивање Одсека за славистику Филозофског факултета у Никшићу. Од 1985. до 2003. године Предраг Пипер био је члан, а од 2009. до 2013. председник Комисије за проучавање граматичке структуре словенских језика Међународног славистичког комитета. Био је и потпредседник Међународне асоцијације професора руског језика и књижевности (1986–1990). Такође, био је члан више српских научних и стручних друштава и организација: Матице српске, у којој је био члан Управног

одбора и Одељења за књижевност и језик, члан и председник Лексикографског одељења, уредништва едиције *Библиографије*, члан уредништва едиције *Студије о Србима*, чији је био и председник, као и члан Чешко-српског одбора. У оквиру Славистичког друштва Србије, у чијој је управи с мањим прекидом био од 1986. до 2007. године, био је председник у два мандата. Као активни члан Одбора за стандардизацију српског језика, Предраг Пипер био је председник његове Комисије за синтаксу и Комисије за решавање хитних питања.

Професор Пипер подједнако је плодно радио како на Филолошком факултету у Београду, где је предавао на основним, мастер и докторским студијама, тако и у оквиру Српске академије наука и уметности и Матице српске. За дописног члана САНУ изабран је 30. октобра 2003, а за редовног члана САНУ изабран је 1. новембра 2012. У САНУ је иницирао оснивање два одбора (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија и Српски језик у поређењу са другим језицима) и био уредник и коуредник седам публикација тих одбора.

Учествовао је на више научних скупова у САНУ, од којих је неке и организовао. У САНУ је био секретар Одељења језика и књижевности, члан Председништва САНУ, Издавачког одбора, Управног одбора Фонда за научна истраживања, председник Одбора за српски језик и књижевност у поређењу са другим језицима и књижевностима и члан Одбора за српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија Одељења језика и књижевности, председник Управног одбора Фонда „Ђорђе Зечевић“ за заштиту и унапређивање ћирилице. Такође, био је члан Комисије САНУ за стратегију научног рада и члан Одбора за науку САНУ. Ангажовао се и као потпредседник Уређивачког одбора *Српске енциклопедије*. Био је и члан Одбора за додељивање награде за неговање ћирилице при Матици српској. На Филолошком факултету био је председник Савета Центра за српски као страни језик. Поред тога, био је члан Одбора за додељивање награде „Павле и Милка Ивић“ Славистичког друштва Србије.

Као члан Научног већа Института за српски језик САНУ и сарадник на пројекту „Опис и стандардизација савременог српског језика“ Института за српски језик САНУ, односно члан Одбора за стандардизацију српског језика, плодно је радио у области нормирања и стандардизације српског језика, што је резултирало капиталним остварењем – *Синтаксом савременог српског језика* (1168 стр.) групе аутора, у редакцији Милке Ивић (Београд – Нови Сад 2005), где је Предраг Пипер био аутор концепције и најзаступљенији аутор са поглављима *Именски израз* (33–118), *Предикациј* (301–343), *Семантичке категорије у њпросијој реченици: синтаксичка семантика* (575–982). Семантичко-синтаксичке категорије аутор тих поглавља сагледава у оквиру различитих категоријалних комплекса – антропоцентричног, апелативности, локализације, каузативности, квалитетације и квантификације, а заслуга теоретског осмишљавања и

примене у опису српског језика појединих категорија, попут локативно-сти, градуелности, ексцесивности и сл., у потпуности припада њему.

За израду наведеног капиталног дела српске граматике Предрагу Пиперу, заједно са групом аутора, додељена је награда „Павле Ивић“ за 2005. годину. По други пут академик Предраг Пипер добија ову престижну награду 2014. године, заједно са академиком Иваном Клајном, за *Нормативну граматику српског језика* (Београд, 2013), која је већ доживела три издања – два екавска (2013, 2014) и једно ијекавско (2015), а представља у српској лингвистици дуго очекиван опис граматичког система који поседује све карактеристике неопходне за једну нормативну граматику – свеобухватан је, написан приступачним језиком, ослања се на нова достигнућа у савременој лингвистици, а уз све то носи препознатљив печат оригиналних ауторских теорија које су претходно доживеле апробацију у монотематским научним студијама. За свој досадашњи рад Предраг Пипер је 1988. добио плакету почасног члана Бугарског русистичког друштва, 1990. на предлог Међународне асоцијације професора руског језика и књижевности одликован је руским Орденом пријатељства међу народима, 2007. добио је повелу почасног члана Славистичког друштва Србије, за животно дело уручена му је Повеља „Радован Кошутих“ Славистичког друштва Србије 11. фебруара 2016, а сличног је карактера и награда „Златна књига“ Библиотеке Матице српске 24. априла 2016 (округли сто „Лингвистика и славистика у делу Предрага Пипера“ одржан је поводом додељивања награде „Златна књига“ 15. новембра 2016). Добитник је Повеље Матице српске за неговање српске књижевнојезичке норме (2018) и Златне дипломе Филозофског факултета у Новом Саду (2019).

Упокојио се у Ваљево 10. септембра 2021. Сахрањен је на Новом гробљу у Београду.

За живота су му посвећени зборници: *У њросѣору лингвистичке славистичке* (Београд, 2015), *Лингвистика и славистика у делу Предрага Пипера* (Нови Сад, 2016), а постхумно *Славистика XXVI/2* и овај број *Јужнословенског филолога*.

Библиографија академика Предрага Пипера обухвата 30 монографија, више од 50 наслова уџбеника и приручника за основну и средњу школу у 165 издања, као и око 400 студија, расправа, чланака, рецензија/приказа и других написа објављених у научним часописима и зборницима.

Људмила Појовић* и *Ксенија Кончаревић***

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за славистику

* ljudmila.popovic@fil.bg.ac.rs

** kkoncar@mts.rs

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 25–67

УДК 012 Пипер П.

81:929 Пипер П.

COBISS.SR-ID 85060617

Примљено: 19. априла 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Ана Голубовић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Библиотека Катедре за славистику

БИБЛИОГРАФИЈА АКАДЕМИКА ПРЕДРАГА ПИПЕРА

Библиографија академика Предрага Пипера обухвата грађу објављену од 1977. године, подељену према врстама: I. Књиге; II. Уџбеници за основну и средњу школу; III. Студије и чланци; IV. Прикази, критике, рецензије; V. Personalia; VI. Хроника; VII. Преводи; VIII. Уређивачки послови; IX. Менторство. Додатак чини списак већ објављених библиографија академика Пипера.

У оквиру сваког одељка грађа је распоређена хронолошки а у оквиру једне године азбучно, према наслову. Изузетак представља одељак са уџбеничком литературом, где је она груписана према насловима. Нумерација библиографских јединица је засебна у сваком одељку. Библиографски опис израђен је према међународним стандардима за опис публикација и њихових саставних делова: ISBD (M) и ISBD (CP).¹

I. Књиге:

1983.

1. Zamenički prilozi : gramatički status i semantički tipovi / Predrag Piper. – Novi Sad : Univerzitet u Novom Sadu : Filozofski fakultet, 1983. – 138 стр. – (Radovi Instituta za strane jezike i književnosti. Serija A : Jezičke studije ; св. 5)

¹ Библиографија академика Предрага Пипера сачињена и у оквиру система Cobiss и e-Cris, под шифром истраживача 00884. Распоред грађе у оквиру библиографија није истоветан и укупан број јединица није исти, пошто су начини систематизације различити, али је праказана грађа компатибилна.

1984.

2. Библиографија југословенске лингвистичке русистике : 1945–1975. / Предраг Пипер. – Нови Сад : Матица српска, 1984. – 247 стр. – (Библиографије)

1985.

3. О преводима из руске књижевности : преводилачка читанка : избор, типологија и библиографија критичких текстова / Предраг Пипер. – Нови Сад : Институт за стране језике и књижевности, 1985. – 289 стр. – (Радови Института за стране језике и књижевности : Д. Уџбеници и приручници, св. 8)

1988.

4. Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику : семантичка студија / Предраг Пипер. – Београд : Институт за српски језик, 1988. – 189 стр.

1990.

5. Библиографија југословенске лингвистичке русистике : 1976–1985. / Предраг Пипер. – Нови Сад : Матица српска, 1990. – 184 стр. – (Библиографије)

6. Техника превођења : приручник за руски језик / Предраг Пипер, Марина Петковић. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 1990. – 134 стр. | ISBN 86-17-01545-4

1991.

7. Увод у славистику : 1 / Предраг Пипер. – Београд : Филолошки факултет, 1991. – 165 стр.

1995.

8. Увод у славистику : 1 / Предраг Пипер. – Београд : Филолошки факултет, 1995. – 165 стр.

1996.

9. Поглавља из науке о српском језику / Предраг Пипер. – Сеул : Ханкук универзитет за стране студије, 1996. – 146 стр.

10. Српскохрватски језик : основни курс / Предраг Пипер. – Сеул : Катедра за југословенске студије Ханкук универзитета за стране студије, 1996. – 273 стр.

1997.

11. Jezik i prostor / Predrag Piper. – Beograd : Čigoja ; XX vek, 1997. – 221 str. – (Biblioteka XX vek) | ISBN 86-81493-30-2

12. Оглед српске морфосинтаксе : у поређењу са македонском / Предраг Пипер. – Сеул : Ханкук универзитет за стране студије. – 1997. – 103 стр.

13. Предавања о јужнословенским језицима / Предраг Пипер. – Сеул : Ханкук универзитет за стране студије, 1997. – 63 стр.

1998.

14. Увод у славистику : 1 / Предраг Пипер. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 1998. – 165 стр. | ISBN 86-17-06586-9

2000.

15. Методологија лингвистичких истраживања : преглед и хрестоматија / прир. Предраг Пипер. – Београд, 2000. – 398 стр.

2001.

16. Jezik i prostor / Predrag Piper. – Drugo, dopunjeno izdanje. – Beograd : Biblioteka XX vek, 2001. – 240 str. – (Biblioteka XX vek) | ISBN 86-7562-006-3

2002.

17. Из славистичке ризнице : разговори с Предрагом Пипером / Милош Јевтић. – Београд : Београдска књига ; Ваљево : Кеј, 2002. – 118 стр. – (Колекција Одговори ; књ. 111) | ISBN 86-7590-022-8

18. Руски језик : изговор, граматика, конверзација, вежбе / Предраг Пипер, Мила Стојнић. – Београд : Завет, 2002. – 374 стр. | ISBN 86-7034-047-X

2003.

19. Српски између великих и малих језика / Предраг Пипер. – Београд : Београдска књига, 2003. – 296 стр. | ISBN 86-7590-047-3

2004.

20. Српски између великих и малих језика / Предраг Пипер. – 2, допуњено изд. – Београд : Београдска књига, 2004. – 320 стр. | ISBN 86-7590-065-1

2005.

21. Асоцијативни речник српског језика. Део 1, Од стимулуса ка реакцији / Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. – Београд : Београдска књига : Службени лист СЦГ : Филолошки факултет, 2005. – 525 стр. | ISBN 86-7590-132-1

22. Граматика руског језика : у поређењу са српском. – 2, измењено изд. – Београд : Завет, 2005. – 340 стр. | ISBN 86-7034-066-6

23. Синтакса савременог српског језика : проста реченица / Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић ; у редакцији Милке Ивић. – Београд : Институт за српски језик САНУ : Београдска књига ; Нови Сад : Матица српска, 2005. – 1164 стр. | ISBN 86-7590-125-9

2006.

24. Библиографија српске лингвистичке русистике : 1991–2000. / Предраг Пипер, Биљана Вићентић. – Нови Сад : Матица српска, 2006. – 141. стр. – (Библиографије) | ISBN 86-83651-63-0

2009.

25. Увод у славистику : 1 / Предраг Пипер. – 2, прерађено изд. – Београд : Завод за уџбенике, 2009. – 303 стр. | ISBN 978-86-17-15869-7

26. Трагом речи : разговори са Предрагом Пипером / Милош Јевтић. – Београд : Београдска књига, 2009. – 183 стр. – (Колекција Одговори ; књ. 170) | ISBN 978-86-7590-237-9

2010.

27. Српски између великих и малих језика / Предраг Пипер. – 3, допуњено изд. – Београд : Београдска књига, 2010. – 386 стр. – (Библиотека Пут у речи ; књ. 3) | ISBN 978-86-7590-262-1

2011.

28. Прилози историји српске славистике : биобиблиографска грађа / Предраг Пипер. – Београд : Чигоја штампа : Филолошки факултет, 2011. – 735 стр. | ISBN 978-86-7558-857-3

29. Обратни асоцијативни речник српскога језика. Део 2, Од реакције ка стимулусу / Рајна Драгићевић, Предраг Пипер, Марија Стефановић. – Београд : Београдска књига : Службени гласник, 2011. – 720 стр. – (Библиотека Свет језика) | ISBN 978-86-7590-265-5, ISBN 978-86-519-1072-5

2012.

30. Граматика руског језика : у поређењу са српском / Предраг Пипер. – 3. изд. – Београд : Завет, 2012. – 340 стр. | ISBN 978-86-7034-090-9

31. Лингвистичка русистика : студије и чланци / Предраг Пипер. – Београд : Филолошки факултет, 2012. – 588 стр. – (Библиотека Настава језика и књижевности) | ISBN 978-86-6153-133-0

2013.

32. Нормативна граматика српског језика / Предраг Пипер, Иван Клајн. – Нови Сад : Матица српска, 2013. – 582 стр. | ISBN 978-86-7946-113-1

2014.

33. Лингвистичка славистика : студије и чланци / Предраг Пипер. – Београд : Славистичко друштво Србије, 2014. – 472 стр. – (Славистичка библиотека. Посебна издања) | ISBN 978-86-7391-036-9

34. Нормативна граматика српског језика / Предраг Пипер, Иван Клајн. – 2, измењено и допуњено изд. – Нови Сад : Матица српска, 2014. – 582 стр. | ISBN 978-86-7946-132-2

2015.

35. Живот језика : разговори са Предрагом Пипером / Милош Јевтић. – Београд : Београдска књига, 2015. – 140 стр. – (Колекција Одговори ; књ. 201) | ISBN 978-86-7590-332-1

36. Нормативна граматика српског језика / Предраг Пипер, Иван Клајн. – Измењено и допуњено ијекавско изд. (према 2. екавском изд.). – Нови Сад : Матица српска, 2015. – 592 стр. | ISBN 978-86-7946-161-2

37. Српски у кругу словенских језика : граматичка и лексичка поређења / Предраг Пипер. – Београд : NM libris, 2015. – 332 стр. | ISBN 978-86-89711-06-6

2017.

38. Нормативна граматика српског језика / Предраг Пипер, Иван Клајн. – 2 [3 sic!], измењено и допуњено изд. – Нови Сад : Матица српска, 2017. – 582. | ISBN 978-86-7946-132-2

2018.

39. Прилози историји српске лингвистичке славистике : друга половина XX века / Предраг Пипер. – Београд : Чигоја штампа, 2018. – 461 стр. | Садржи и: Грађа за Библиографију српске лингвистичке славистике (посебна издања) : 1950–2000. / Ана Голубовић: стр. 305–461. | ISBN 978-86-531-0416-0

40. Синтакса сложене реченице у савременом српском језику / Предраг Пипер, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил

Војводић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Биљана Марић ; ред. Предраг Пипер. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Институт за српски језик САНУ, 2018. – 764. | ISBN 978-86-7946-231-2

2022.

41. Нормативна граматика српскога језика / Предраг Пипер, Иван Клајн, Рајна Драгићевић. – 4, измењено и допуњено изд. – Нови Сад : Матица српска, 2022. – 766 стр. | ISBN 978-86-7946-377-7

II. Уџбеници за основну и средњу школу:

1. Давајте дружити! 1 : уџбеник руског језика за 5. разред основне школе / Предраг Пипер, Марина Петковић, Светлана Мирковић. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 1993. – 171 стр.

Радна свеска, 1993. 79 стр.

Приручник за наставнике, 1994. 63 стр.

Наредна изд.: 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007.

2. Давајте дружити! 2 : уџбеник руског језика за 6. разред основне школе / Предраг Пипер, Марина Петковић, Светлана Мирковић. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 1994. – 143 стр.

Радна свеска, 1994. 67 стр.

Приручник за наставнике, 1994. 34 стр.

Наредна изд.: 1995, 1996, 1997, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007.

3. Давајте дружити! 3 : уџбеник руског језика за 7. разред основне школе / Предраг Пипер, Марина Петковић, Светлана Мирковић. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 1995. – 170 стр.

Радна свеска, 1995. 74 стр.

Наредна изд.: 1996, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004.

4. Давајте дружити! 4 : уџбеник руског језика за 8. разред основне школе / Предраг Пипер, Марина Петковић, Светлана Мирковић. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 1996. – 176 стр.

Наредна изд.: 1997, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006.

5. Руски језик : за први разред гимназије и угоститељско–туристичке школе : други страни језик : прва година учења / Предраг Пипер, Вучина Раичевић, Марина Петковић. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 2000. – 286 стр.

Наредна изд.: 2006, 2007, 2012, 2015.

6. Руски језик : за други разред гимназије и угоститељско–туристичке школе : други страни језик : друга година учења / Предраг Пипер, Вучина Раичевић. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 2003. – 187 стр.

Наредна изд.: 2005, 2008, 2015.

7. Руски језик : за трећи разред усмереног образовања : културолошко–језичке и туристичко–угоститељске струке : други страни језик: трећа година учења / Предраг Пипер, Вучина Раичевић, Андреј Тарасјев. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 1989. – 167 стр.

Наредна изд.: 1993, 1994, 1995, 1997, 2001, 2003, 2007, 2011.

8. Руски језик : за четврти разред средње школе : културолошко–језичке и туристичко–угоститељске струке : други страни језик : четврта година учења / Предраг Пипер, Вучина Раичевић, Андреј Тарасјев. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства ; Нови Сад : Завод за издавање уџбеника ; Титоград : Републички завод за унапређивање васпитања и образовања, стварање уџбеника и уџбеничке литературе, 1990. – 123 стр.

Наредна изд.: 1994, 1995, 1998, 2001, 2002, 2005, 2007, 2013.

9. Орбита 1 : руски језик за 5. разред основне школе / Предраг Пипер, Марина Петковић, Светлана Мирковић. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 2007. – 120 стр.

Радна свеска, 2007. 120 стр.

Приручник за наставнике, 2005. 124 стр.

Наредна изд.: 2006, 2007, 2008, 2010, 2011, 2014, 2016, 2019, 2021.

10. Орбита 2 : руски језик за 6. разред основне школе : друга година учења / Предраг Пипер, Марина Петковић, Светлана Мирковић. – Београд : Завод за уџбенике, 2008. – 136 стр.

Радна свеска, 2008. 32 стр.

Приручник за наставнике, 2008. 108 стр.

Наредна изд.: 2009, 2010, 2011, 2012, 2014, 2016, 2020.

11. Орбита 3 : руски језик за 7. разред основне школе / Предраг Пипер, Марина Петковић, Светлана Мирковић. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 2005. – 220 стр.

Радна свеска, 2005. 68 стр.

Приручник за наставнике, 2005. 63 стр.

Наредна изд.: 2006, 2007.

12. Орбита 3 : Руски језик за 7. разред основне школе, трећа година учења / Предраг Пипер, Марина Петковић, Светлана Мирковић. – 1, обновљено изд. – Београд : Завод за уџбенике, 2009. – 176 стр.

Радна свеска, 2009. 75 стр.

Приручник за наставнике, 2009. 106 стр.

Наредна изд.: 2010, 2011, 2014, 2016, 2020, 2021.

13. Орбита 4 : руски језик за 8. разред основне школе / Предраг Пипер, Марина Петковић, Светлана Мирковић. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 2007. – 204 стр.

Радна свеска, 2007. 52 стр.

Приручник за наставнике, 2007. 103 стр.

14. Орбита 4 : руски језик за 8. разред основне школе : четврта година учења / Предраг Пипер, Марина Петковић, Светлана Мирковић. – 1, обновљено изд. – Београд : Завод за уџбенике, 2010. – 168 стр.

Радна свеска, 2010. 55 стр.

Приручник за наставнике, 2010. 123 стр.

Наредна изд.: 2011, 2012, 2015, 2018, 2021.

15. Орбита 1 Брајево писмо : Руски језик за 5. разред основне школе : прва година учења / Предраг Пипер, Марина Петковић, Светлана Мирковић ; тифло-дидактичку адаптацију уџбеника извршила мр Маја Јончић. – Београд : Завод за уџбенике, 2009. – 195 стр.

16. Орбита 2 Брајево писмо : Руски језик за 6. разред основне школе са радном свеском / Предраг Пипер, Марина Петковић, Светлана Мирковић ; тифло-дидактичка адаптација мр Маја Јончић. – Београд : Завод за уџбенике, 2009. – 230 стр.

17. Орбита 3 Брајево писмо : руски језик са радном свеском за 7. разред основне школе : у три свеске / Предраг Пипер, Марина Петковић, Светлана Марковић ; тифло-техничку и тифлодидактичку адаптацију за штампање на брајници извршили Тихомир Николић, Драгица Солдат. – 1. изд. на брајници, прештампано према 1. изд. Завода за уџбенике Републике Србије. – Београд : Завод за уџбенике, 2009. – 3 т.

18. Орбита 4 Брајево писмо : руски језик са радном свеском за 8. разред основне школе : у две свеске / Предраг Пипер, Марина Петковић, Светлана Марковић ; тифлотехничку и тифлодидактичку адаптацију за штампање на брајници извршила Милица Дакић. – Београд : Завод за уџбенике, 2011. – 2 т.

III. Студије и чланци:

1977.

1. Обележавање просторних односа предлошко-падеженим конструкцијама у савременом српскохрватском књижевном језику / Предраг Пипер // Прилози проучавању језика. – ISSN 0555-1137. – Бр. 13/14 (1977–1978), стр. 1–51.

1978.

2. Заменички прилози са значењем места и правца у руском, пољском и српскохрватском језику / Предраг Пипер // Зборник за филологију и лингвистику. – ISSN 0514-6143. – Бр. XXI, св. 1 (1978), стр. 63–82.

1979.

3. *Дијамантини мој венац и дијамантини* његовог превода / Предраг Пипер // Мостови. – ISSN 0350-6525. – Бр. 10, св. 1 (1979), стр. 68–71.

4. *Funkcije ponavljanja reči u ruskom jeziku* / Predrag Piper // Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti. – ISSN 0351-9074. – Бр. 1 (1979), стр. 79–86.

1980.

5. *Bibliografija doktorskih disertacija o ruskom jeziku odbranjenih na univerzitetima u SAD* / Predrag Piper // Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti. – ISSN 0351-9074. – Бр. 2 (1980), стр. 391–399.

6. О примени контрастивног метода у настави руског језика у вишејезичној средини / Предраг Пипер // Симпозијум *Kontrastivna jezička istraživanja* : zbornik radova : Novi Sad, 7. i 8. decembar, 1979. – Novi Sad : Filozofski fakultet, 1980. – Стр. 429–434.

1981.

7. Грађа за библиографију радова о превођењу и преводиоцима с руског језика на језике југословенских народа : 1945–1975. / Предраг Пипер // Зборник за славистику. – ISSN 0350-0470. – Бр. 21 (1981), стр. 137–151.

8. Оглед контрастивне анализе текста у проучавању језика српске књижевности у XVIII–XIX веку / Мирјана Бошков, Предраг Пипер // Зборник за филологију и лингвистику. – ISSN 0514-6143. – Бр. 24, св. 1 (1981), стр. 55–74.

1982.

9. О типовима квантификатора у српскохрватском језику / Предраг Пипер // Научни састанак слависта у Вукове дане. – ISSN 0351-9066. – Бр. 11, св. 2 (1982), стр. 93–103.

1983.

10. Местоименные наречия в русском, польском и сербохорватском языках / Предраг Пипер // Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti. – ISSN 0351-9074. – Бр. 5 (1983), стр. 403–412.

11. О денотативном и значајном значењу лингвистичког термина : с освртом на руску лингвистичку терминологију / Предраг Пипер // II симпозијум Kontrastivna jezička istraživanja : Novi Sad, 10. i 11. decembar 1982. – Novi Sad : Filozofski fakultet, 1983. – Стр. 125–129.

12. О језику и говору са интерпретацијског становишта / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. XXXIX (1983), стр. 44–51.

13. Psiholingvistički aspekt opozicije *unutra/spolja* kao mogućeg konstitutivnog faktora sistema semantičkih kategorija / Predrag Piper // Godišnjak Saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije. – ISSN 0350-8757. – Бр. 7/8 (1983–1984), стр. 223–230.

14. Синонимие и конверзије с глаголом *морати* / Предраг Пипер // Научни састанак слависта у Вукове дане. – ISSN 0351-9066. – Бр. 12, св. 1 (1983), стр. 167–172.

15. Функционална граматика у настави страног језика на универзитету / Предраг Пипер // Pedagoška stvarnost. – ISSN 0553-4569. – Бр. 29, sv. 6 (1983), стр. 486–490.

1984.

16. Ка типологији граматичких испитивања и описа : на примерима из русистике и славистике / Предраг Пипер // Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti. – ISSN 0351-9074. – Бр. 6 (1984), стр. 51–59.

17. О конверсивных предложениях с квантификативами всеобщности / Предраг Пипер // Исследования по славянской филологии / ред. В. П. Гудков. – Москва : МГУ, 1984. – Стр. 147–158.

18. О семантичком статусу лексичких парова типа *све и нишѿа* / Предраг Пипер // Лексикографија и лексикологија : зборник реферата / ур. Јован Јерковић. – Београд : САНУ : Филолошки факултет ; Нови Сад : Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета : Матица српска, 1984. – Стр. 135–141.

19. Pronomina reflexiva у српскохрватском језику / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. – ISSN 0352-5724. – Бр. XXVII/XXVIII (1984–1985), стр. 633–639.

1985.

20. Временске транспозиције и заменичке речи у српскохрватском и другим словенским језицима / Предраг Пипер // Научни састанак слависта у Вукове дане. – ISSN 0351-9066. – Бр. 14 (1985), стр. 51–59.

21. О синхронном описанију словообразовања местоименних наречий в славянских языках / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. XLI (1985), стр. 13–23.

22. Прилог типологији критике превода / Предраг Пипер // Превођилачке споне. – Нови Сад : Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета, 1985. – Стр. 95–101.

1986.

23. Između kontrastivne i konfrontativne lingvistike / Predrag Piper // III simpozijum Kontrastivna jezička istraživanja : Novi Sad, 6. i 7. decembar 1985 : zbornik radova. – Novi Sad : Filozofski fakultet, 1986. – Str. 401–408.

24. Локалистская теория падежей и функциональная грамматика русского языка как иностранного / Предраг Пипер // Русский язык за рубежом (Москва). – ISSN 0131-615X. – Бр. 6 (1986), стр. 79–83.

25. Морфология русского языка в югославской русистике / Предраг Пипер // Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti u Novom Sadu. – ISSN 0351-9074. – Br. 7 (1985), str. 21–31.

26. О морфолошкој класификацији заменица у руском језику у поређењу са српскохрватским : парадигматски аспект / Предраг Пипер // Живи језици. – ISSN 0514-7743. – Бр. 28, св. 1/4 (1986), стр. 16–24.

27. Прилози са просторним значењем у македонском језику / Предраг Пипер // Семинар за македонски јазик, литература и култура : XII научна сесија . – Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј“, 1986. – Стр. 53–61.

28. Прилозите со пространствено значење во македонскиот јазик / Предраг Пипер // Литературен збор (Скопје). – ISSN 0024-4791. – Бр. 30, св. 2 (1986), стр. 3–13.

29. Проблема моделирования системы семантических категорий и интенсификация обучения иностранным языкам / Предраг Пипер // Innere und äussere Faktoren einer Intensivierung der Russischschulbildung. – Halle : Abt. Wissenschaftspublizistik d. Martin-Luther-Univ. Halle-Wittenberg, 1986. – Str. 109–114. – (Beiträge sämtlich in Russischer Sprache : knj. 64)

30. Реципрочност и рефлексивност у словенским језицима / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. XLII (1986), стр. 10–20.

1987.

31. О друштвеном значају лингвистике као мотивационом фактору у настави језика / Предраг Пипер // Педагошка стварност. – ISSN 0553-4569. – Бр. 3 (1987), стр. 175–178.

32. О семантичкој основи поређења сродних језика / Предраг Пипер // Семинар за македонски јазик, литература и култура : XIII научна дискусија. – Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј“, 1987. – Стр. 49–56.

33. О семантичком систему заменица у српскохрватском језику : у поређењу са руским / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 33 (1987), стр. 79–103.

34. О систему морфолошких tipova zamenica u ruskom jeziku u poređenju sa srpskohrvatskim / Predrag Piper // Sarajevski slavistički dani. – Br. 2/3 (1987), str. 36–44.

35. Problemi morfologije ličnih zamenica u ruskom jeziku / Predrag Piper // Sarajevski slavistički dani. – Br. 2/3 (1987), str. 25–36.

36. Референцијалност и исказ у исказу / Предраг Пипер // Анали Филолошког факултета. – ISSN 0522-8468. – Бр. 18 (1987), стр. 263–272.

1988.

37. Непознате свеске универзитетских предавања Ватрослава Јагића / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 35 (1988), стр. 75–82.

38. О возвратных местоимениях в русском языке / Предраг Пипер // Актуальные вопросы изучения морфологии русского языка. – Москва : Московский университет, 1988. – Стр. 80–88.

39. О граматичком значењу / Предраг Пипер // Живи језици. – ISSN 0514-7743. – Бр. 30, св. 1/4 (1988), стр. 10–16.

40. О rednim priložima u srpskohrvatskom jeziku / Predrag Piper // Folia Linguistica Polono-Jugoslavica (Katowice). – Бр. 1 (1988), стр. 23–41.

41. О цитатској неодређеној референцијалности у „Српским народним приповеткама“ / Предраг Пипер // Научни састанак слависта у Вукове дане. – ISSN 0351-9066. – Бр. 17, св. 3 (1988), стр. 209–217.

42. Предговор / Предраг Пипер // Лингвистички списи / Јан Бодуен де Куртене ; превоо и приредио Предраг Пипер. – Нови Сад : Књижевна заједница Новог Сада, 1988. – Стр. 7–28. – (Библиотека Antrhopos ; књ. 22)

43. Транскрипција, транслитерација и теорија језика у контакту / Предраг Пипер // Славистички зборник. – Бр. 3 (1988), стр. 43–50.

1989.

44. Language in Space and Space in Language / Predrag Piper // Yugoslav General Linguistics / selected, edited, and introduced by Milorad Radovanović. – Amsterdam : John Benjamins, 1989. – Стр. 241–263.

45. О језичком планирању у Совјетском Savezu / Predrag Piper // Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. – ISSN 0351-9074. – Бр. 10 (1989), стр. 89–110.

46. Priloška temporalna lokalizacija u srpskohrvatskom jeziku / Predrag Piper // Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej (Warszawa). – ISSN 0081-7090. – Бр. 25 (1989), стр. 215–225.

1990.

47. Граматичке категорије и говорне ситуације у српском и другим словенским језицима / Предраг Пипер // Књижевност и језик. – ISSN 0454-0689. – Бр. 37, св. 1 (1990), стр. 20–33.

48. О једном профилу удџбеника за универзитетску наставу страних језика / Predrag Piper // Учење језика, комуникативни приступ и образовање наставника : Прва Конференција Живи језици : Нови Сад, 28. јуни – 1. јули 1989. – Нови Сад : Филозофски факултет, 1990. – Стр. 285–289.

49. О прилошкој нумеричкој квантификацији у руском и српскохрватском језику / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 39 (1990), стр. 97–112.

50. О проблему периферије заменичког система у руском језику / Predrag Piper // Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti. – ISSN 0351-9074. – Бр. 12 (1990), стр. 33–38.

51. Обзор работ зарубежных лингвистов по русской морфологии : 1970–1985. / Предраг Пипер ; под ред. К.В. Горшковой и Е.В. Петрухиной. – Москва : Московский университет, 1990. – Стр. 5, 7, 11, 13, 16, 19, 20, 21, 108, 124, 161, 168, 171, 172, 173, 185, 189, 190.

52. [Одговор на питање уредништва часописа Русский язык за рубежом о настави руског језика у Југославији] / Предраг Пипер // Русский язык за рубежом (Москва). – ISSN 0131-615X. – Бр. 6 (1990), стр. 73–74.

53. Писма у контакту : прилог типологији проблема / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. – ISSN 0352-5724. – Бр. XXXIII (1990–1991), стр. 391–398.

54. Универзитетска настава и уџбеници инословенских језика / Предраг Пипер // Савремени уџбеник. – ISSN 0353-3026. – Бр. 25 (1990), стр. 6–7.

1991.

55. Contribution a l'étude des mots paraprominaux / Predrag Piper // Problemy opisu gramatycznego języków słowiańskich : profesor Zuzannie Topolińskiej z okazji jubileuszu z wyrazami szacunku, wdzięczności i najlepszymi życzeniami / red. Maciej Grochowski. – Warszawa : Polska akademia nauk, Instytut języka polskiego, 1991. – Str. 137–142.

56. О поређењу граматичких структура руског и српскохрватског језика на функционалној основи / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 41 (1991), стр. 51–67.

57. О теоријским основима универзитетске nastave funkcionalne gramatike / Predrag Piper // Teorijske i metodološke osnove nastave stranih jezika i književnosti na filološkim/filozofskim fakultetima u Jugoslaviji : zbornik radova : Druga konferencija Živi jezici, Novi Sad, 25–27. septembar 1990. / priр. Vladislava Felbabov. – Novi Sad : Filozofski fakultet, Institut za strane jezike i književnosti, 1991. – Str.113–119. | ISBN 86-7289-027-2

58. Tertium comparationis u konfrontativnim i tipološkim opisima slovenskih jezika / Predrag Piper // Četvrti simpozijum „Kontrastivna jezička istraživanja“ : zbornik radova. – Novi Sad : Filozofski fakultet, 1991. – Str. 15–23.

59. Хронотоп текста као функционално-семантичка категорија српскохрватског језика / Предраг Пипер // Научни састанак слависта у Вукове дане. – ISSN 0351-9066. – Бр. 20, св. 2 (1991), стр. 23–31.

Прештампано у: 50 година Међународног славистичког центра. Књ. 2, Велике теме српске лингвистике : Научни састанак слависта у Вукове дане : 1971–2019. / ур. Драгана Мршевић Радовић и др. – Београд : Филолошки факултет, Међународни славистички центар, 2021. – 693–701.

1992.

60. Граматичке структуре македонског и српскохрватског језика : основна диференцирања / Предраг Пипер // Семинар за македонски јазик, литература и култура : XVIII научна дискусија. – Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј“, 1992. – Стр. 45–52.

61. О принципима уџбеничке лексикографије / Предраг Пипер // Живи језици. – ISSN 0514-7743. – Бр. 34/35, св. 1/4 (1992–1993), стр. 27–41.

1993.

62. Дискурс у речнику и речник у дискурсу : руско–српскохрватски граматички речник као конфронтативни опис новог и познатог / Предраг Пипер, Т. Ф. Јефремов // Научни састанак слависта у Вукове дане. – ISSN 0351-9066. – Бр. 21, св. 2 (1993), стр. 20–30.

63. Категоријална ситуација временне локализације и семантика темпоралних прилагателних у руском и српском језицима / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 43 (1993), стр. 97–103.

1994.

64. Алтернацијске класе и конгруенцијски типови у српској именничкој парадигми / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. – ISSN 0352-5724. – Бр. XXXVII, св. 1/2 (1993), стр. 499–510.

65. Међујезичка паронимија у систему категоријалних појмова конфронтативне лексикологије / Предраг Пипер // Научни састанак слависта у Вукове дане. – ISSN 0351-9066. – Бр. 22, св. 2 (1994), стр. 13–21.

66. Темпоралност и дискурсни маркери у српском језику / Предраг Пипер // Граматика и семантика на славјанските езици в комуникативен аспект / сос. Д. Станишева,

Р. Ницолова. – София : Универзитетско издателство Св. Климент Охридски, 1994. – Стр. 55–64.

1995.

67. Парономазија као предмет лингвистике и реторике : у српском и руском књижевном тексту / Предраг Пипер // Научни састанак слависта у Вукове дане. – ISSN 0351-9066. – Бр. 23, св. 2 (1995), стр. 41–51.

68. Функционална модель сопоставительной грамматики славянских языков / Предраг Пипер // Journal of Hankuk University of Foreign Studies (Seoul). – Бр. 28 (1995), стр. 120–128.

1996.

69. The Grammatical Structure of Slovenian as Compared to Serbian / Predrag Piper // Journal of Hankuk University of Foreign Studies (Seoul). – Бр. 29 (1996), стр. 633–648.

70. Конфронтациона проучавања српског и других словенских језика : прегледни рад за пројекат 0508 / Предраг Пипер // Rezultati istraživanja iz oblasti humanističkih nauka : u periodu 1991–1995. – Београд : Министарство за науку и технологију, 1996. – Стр. 37–43.

71. О кататори у српскохрватском тексту / Предраг Пипер // Анафора у структури текста / под ред. Мацијеја Гроховског. – Варшава : Energeia, 1996. – Стр. 79–91.

72. О функцијама и типовима кататоре / Предраг Пипер // Истраживања језика и око језика : зборник радова посвећен професору Науму Димитријевићу / прир. Слободанка Ђолић. – Београд : С. Ђолић, 1996. – Стр. 61–70. | ISBN 86-901735-1-X

73. Основные типологические особенности македонской грамматики в зеркале сербской / Предраг Пипер // Journal of Balkan and Slavic Studies (Seoul). – Бр. 5, св. 4 (1996), стр. 165–177.

1997.

74. Конфронтациона проучавања српског и других језика / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. I (1997), стр. 123–125.

75. Корејски и српски у контакту : преглед лингводидактичких проблема / Предраг Пипер // Glossa. – ISSN 0354-5733. – Бр. 3 (1997), стр. 29–39.

76. О српским и руским политичким метафорама просторних односа / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. I (1997), стр. 21–30.

1998.

77. The Most Common Problems in Korean Serbo-Croatian / Predrag Piper // East European Studies. – Сеул : Hankuk University of Foreign Studies, 1998. – Стр. 335–346.

78. Ни језици ни културе нису недељиви : о *декларацији* о српском језику и филолошком *србовању* / Предраг Пипер // Језик данас. – ISSN 0354-9720. – Бр. 8 (1998), стр. 1–5.

79. О великим и малим језицима са становишта лингвистичке екологије / Предраг Пипер // Филолошки преглед. – ISSN 0015-1807. – Бр. XXV, св. 1 (1998), стр. 67–85.

80. О квантификацији именском групом у српском и другим јужнословенским језицима / Предраг Пипер // Studia Linguistica Polono–Meridianslavica (Toruń). – ISSN 1857-6109. – Бр. 9 (1998), стр. 19–37.

81. О кондиционалности у простој реченици / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LIV (1998), стр. 41–58.

82. О кондиционалности у српском језику у поређењу са руским / Предраг Пипер // Изучавање словенских језика, књижевности и култура у инословенској средини : Међународни симпозијум поводом 120-годишњице Катедре за руски језик и 50-годишњице Славистичког друштва Србије / прир. Богољуб Станковић. – Београд :

Славистичко друштво Србије : Катедра за славистику Филолошког факултета, 1998. – Стр. 165–171.

83. О називу *бошњачки језик* / Предраг Пипер, Бранислав Брборић, Иван Клајн // Списи Одбора за стандардизацију српског језика / прир. Радојко Гачевић, Јован Вуксановић. – Београд : Институт за српски језик, 1998. – Стр. 86–87.

84. О називу *хебрејски језик* / Предраг Пипер, Бранислав Брборић, Иван Клајн // Списи Одбора за стандардизацију српског језика / прир. Радојко Гачевић, Јован Вуксановић. – Београд : Институт за српски језик, 1998. – Стр. 90–94.

85. О употреби речи *час* и *саи* / Предраг Пипер, Бранислав Брборић, Иван Клајн // Списи Одбора за стандардизацију српског језика / прир. Радојко Гачевић, Јован Вуксановић. – Београд : Институт за српски језик, 1998. – Стр. 87–90.

86. Први кораци Одбора за стандардизацију / Предраг Пипер, Бранислав Брборић, Иван Клајн // Језик данас. – ISSN 0354-9720. – Бр. 5 (1998), стр. 1–8.

87. Проспект српске синтаксе у светлу словенске синтаксичке типологије / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. II (1998), стр. 22–29.

88. Српска лингвистичка славистика деведесетих година двадесетог века / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 54/55 (1998), стр. 9–45.

1999.

89. Аналитички глаголски изрази и декомпоновани предикати типа *изразити захвалности* / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. – ISSN 0352-5724. – Бр. XLII (1999), стр. 37–43.

90. Библиографија проф. др Миле Стојнић / Предраг Пипер // Мили Стојнић у част. – Београд : Славистичко друштво Србије, 1999. – Стр. 7–27. | ISBN 86-7391-006-4

91. [Допис Предрага Пипера у вези с усклађивањем ћирилице и латинице] // Списи Одбора за стандардизацију српског језика : II / прир. Бранислав Брборић, Јован Вуксановић, Радојко Гачевић. – Београд : Институт за српски језик, 1999. – Стр. 70–72.

92. Корелацији в языке, корелацији в языкознании / Предраг Пипер // Die grammatischen Korrelationen : GraLiS-1999 / ur. Branko Tošović. – Graz : Institut für Slawistik, 1999. – Str. 20. – (Grazer Linguistische Slawistentage ; 1)

93. О проучавању граматике српског језика у поређењу са другим словенским језицима / Предраг Пипер // Актуелни проблеми граматике српског језика / гл. ур. Јудита Планкош. – Суботица : Градска библиотека Суботица ; Београд : Народна библиотека Србије : Институт за српски језик САНУ, 1999. – Стр. 247–255.

94. *Сам большой* : о значењима и преводима једног Пушкиновог стиха / Предраг Пипер // Мили Стојнић у част. – Београд : Славистичко друштво Србије, 1999. – Стр. 129–141. | ISBN 86-7391-006-4

95. Српска и словеначка граматика у огледалу руске / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. III (1999), стр. 150–161.

96. Уз нове дефиниције русизма / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 56/57 (1999), стр. 129–133.

2000.

97. Алтернацијски типови и конгруенцијске класе у српској именничкој парадигми / Предраг Пипер // Методологија лингвистичких истраживања : преглед и хрестоматија / прир. Предраг Пипер. – Београд, 2000. – Стр. 125–136.

98. О анафорском ротирању антецедената у српском језику / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. – ISSN 0352-5724. – Бр. XLIII (2000), стр. 463–471.

99. Ополицентричности семантичких категорија / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LVI, св. 3/4 (2000), стр. 829–840.

100. О поређењу граматичких структура руског и српскохрватског језика на функционалној основи / Предраг Пипер // Методологија лингвистичких истраживања : преглед и хрестоматија / прир. Предраг Пипер. – Београд, 2000. – Стр. 49–64.

101. О семантичком статусу лексичких парова типа *све* и *нишџа* / Предраг Пипер // Методологија лингвистичких истраживања : преглед и хрестоматија / прир. Предраг Пипер. – Београд, 2000. – Стр. 203–207.

102. О типолошким истраживањима у српској лингвистичкој славистици / Предраг Пипер // Методологија лингвистичких истраживања : преглед и хрестоматија / прир. Предраг Пипер. – Београд, 2000. – Стр. 67–74.

103. О типолошким истраживањима у српској лингвистичкој славистици / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. IV (2000), стр. 17–24.

104. Общая характеристика сопоставительных исследований русского и сербского языков / Предраг Пипер // V Международный симпозиум Состояние и перспективы сопоставительных исследований русского и других языков. – Белград : Славистическое общество Сербии, 2000. – Стр. 12–19.

105. Општа методологија наука и методологија лингвистичких истраживања / Предраг Пипер // Методологија лингвистичких истраживања : преглед и хрестоматија / прир. Предраг Пипер. – Београд, 2000. – Стр. 21–26.

106. Осврт на традиционално и модерно у српској лингвистици / Предраг Пипер // Лингвистичке актуелности. – ISSN 1450-9083. – Бр. 1, св. 2 (2000), стр. 105–110.

2001.

107. В трехмерном пространстве языкознания : и за его пределами / Предраг Пипер // Язык и культура : факты и ценности : в честь академика Ю. С. Степанова. – Москва : Языки славянской культуры, 2001. – Стр. 120–128.

108. Slavistika u Republici Koreji : osvrt na aktuelno stanje / Predrag Piper, Kim Čolmin // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. V (2001), стр. 241–244.

109. A study on Paucal and Quantitative Genitive in the Serbian Language / Predrag Piper // Journal of Central and East European Studies (Seoul). – ISSN 1598-0804. – Бр. 4 (2001), стр. 35–45.

2002.

110. Важније типолошке одлике граматичке структуре српског језика у поређењу с чешким / Предраг Пипер // Slavica comparativa : sbornik k životnmu jubileu prof. PhDr. Miroslava Kvařila, DrSc. – Praha : Euroslavica, 2002. – Стр. 24–32. | ISBN 80-85494-61-2

111. Важније типолошке одлике граматичке структуре српског језика у поређењу са чешким / Предраг Пипер // Филолошки преглед. – ISSN 0015-1807. – Бр. 29, св. 1 (2002), стр. 45–54.

112. Граматичке структуре горњолужичкосрпског и српског језика : основна диференцирања / Предраг Пипер // Славистички студии : списание за русистика, полонистика и бохемистика : орган на Катедрата за славистика при Филолошкиот факултет на Универзитетот „Кирил и Методиј“ : на проф. Зузана Тополинска по повод седумдесетгодишнината (Скопје). – ISSN 0352-3055. – Бр. 10 (2002), стр. 355–367.

113. О актуелном статусу руског језика у Србији / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. VI (2002), стр. 377–379.

114. О граматичким особеностима бројева у српском и другим словенским језицима / Предраг Пипер // Глас САНУ : одељење језика и књижевности. – ISSN 0351-7365. – Бр. 394, св. 19 (2002), стр. 99–114.

115. О принципу градуелности у лексикографском опису / Предраг Пипер // Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе : Београд, Нови Сад, 10–12. априла 2001. године. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Институт за српски језик САНУ, 2002. – Стр. 133–139. | ISBN 86-83651-11-8

116. Проспект синтаксе руског језика у поређењу са српском : на примеру категорије социјативности / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. VI (2002), стр. 19–29.

117. Српски језик на почетку века / Предраг Пипер // Летопис Матице српске. – ISSN 0025-5939. – Год. 178, бр. 471 (дец. 2002), стр. 840–853.

118. Српство између србовања и антисрбизма : речи између значења и (зло)употребе / Предраг Пипер // Летопис Матице српске. – ISSN 0025-5939. – Год. 178, бр. 469 (јун 2002), стр. 901–909.

119. Степеновање у граматици и речнику : у српском и у другим словенским језицима / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 61 (2002), стр. 59–79.

2003.

120. Асоцијативни речници словенских језика и етнокултурни стереотипи / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. VII (2003), стр. 22–32.

121. Ка новој концепцији славистичких студија / Предраг Пипер // Udžbenik u nastavi stranih jezika : zbornik radova : sa Naučnog skupa održanog 9. i 10. maja 2002. u Nikšiću / priir. Julijana Vučo. – Nikšić : Univerzitet Crne Gore, 2003. – Стр. 65–75.

122. О ексцесивности у словенским језицима / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 63 (2003), стр. 159–176.

123. О међурежимским лексичким еквивалентима и паралелама / Предраг Пипер // Језик данас. – ISSN 0354-5939. – Бр. 17 (2003), стр. 1–5.

124. О некоторых особенностях сербского коммуникативного поведения / Предраг Пипер // Язык и национальное сознание 4. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 2003. – Стр. 107–111.

125. О проучавањима вербалних асоцијација / Предраг Пипер // Језик и говор / ур. Мирјана Совиљ и др. – Београд : Институт за експерименталну фонетику и патологију говора, 2003. – Стр. 55–65. | ISBN 86-81879-06-5

126. Прилог синтаксичкој типологији пољског и српског језика / Предраг Пипер // Études linguistiques romano-slaves offertes à Stanislaw Karolak. – Kraków : Edukacja, 2003. – Стр. 399–409.

127. Русская и славянская филология как фактор культурного обновления и объединения / Предраг Пипер // Славянский мир : общность и многообразие : научная конференция. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 2003. – Стр. 112–114. | ISBN 5-9273-0389-7

128. Сестрић / Предраг Пипер // Ујак / Бранко Тошовић. – Београд : Београдска књига, 2003. – Стр. 317–320. | ISBN 86-7590-041-4

129. Синтакса руске просте реченице у огледалу српске : општа диференцирања / Предраг Пипер // Slavia orthodoxa. – Софија : Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2003. – Стр. 314–319.

2004.

130. Два века филологије кроз два века новије историје српског народа / Предраг Пипер // Браничево. – Бр. 1 (2004), стр. 133–143.

131. Два века филологије кроз два века новије историје српског народа / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. VIII (2004), стр. 26–35.

132. О именским конгруенцијским класама у српском језику / Предраг Пипер // Глас САНУ : одељење језика и књижевности. – ISSN 0351-7365. – Бр. 398, св. 20 (2004), стр. 19–27.

133. О контрастивном изученију комуникативног поведенија близкородствених народа: руска и српска комуникативна култура / Предраг Пипер // Комуникативно поведеније славјанских народа: рускије, србије, чеши, словаки, пољаци / ред. П. Пипер, И. А. Стернин. – Воронеж: Истоки, 2004. – Стр. 3–10. | ISBN 5-88242-300-7

134. Објашњавајућа карактеристика сопоставителних истраживања руског и српског језика / Предраг Пипер // VI међународни симпозијум Пројекти по сопоставителној изученију руског и других језика: Белград, 1–4 јуна 2004. / ред. Богољуб Станковић. – Београд: Славистичко друштво Србије, 2004. – Стр. 244–249. | ISBN 86-7391-013-7

135. Прилагателно руски у вербалним асоцијацијама срба / Предраг Пипер // Комуникативно поведеније славјанских народа: рускије, србије, чеши, словаки, пољаци / ред. П. Пипер, И. А. Стернин. – Воронеж: Истоки, 2004. – Стр. 183–188. | ISBN 5-88242-300-7

136. Српска граматика руског језика и пројекат сопоставителног синтаксиса руског и српског језика / Предраг Пипер // VI међународни симпозијум Пројекти по сопоставителној изученију руског и других језика: Белград, 1–4 јуна 2004. / ред. Богољуб Станковић. – Београд: Славистичко друштво Србије, 2004. – Стр. 155–162. | ISBN 86-7391-013-7

137. Спроба синтаксичног типологија пољског и српског језика / Предраг Пипер // Паланка 2002/2003. – Минск, 2004. – Стр. 59–75.

138. Српски као мали језик? / Предраг Пипер // Научни састанак слависта у Вукове дане. – ISSN 0351-9066. – Бр. 32, св. 1 (2004), стр. 105–114.

139. Теоријски и дескриптивни аспекти проучавања вербалних асоцијација у српском језику / Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, Предраг Пипер // Говор и језик. 1, Интердисциплинарна истраживања српског језика / ур. Слободан Јовичић, Мирјана Сокић. – Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора, 2004. – Стр. 19–36. | ISBN 86-81879-07-3

140. Украјинска и српска граматика у светлу типолошких поређења / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. VIII (2004), стр. 280–289.

2005.

141. Историјски језик и политички језици / Предраг Пипер // Распеће језика српског (Никшић). – ISSN 1800-5926. – Бр. 2 (2005), стр. 24–28.

142. Језичка страна глобализације у словенским земљама / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. IX (2005), стр. 19–28.

143. О библиографској делатности Катедре за славистику и Славистичког друштва Србије / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. IX (2005), стр. 425–427.

144. О вводитних дијалогима у славјанским језицима / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXI (2005), стр. 15–32.

145. О контактоустановљивајућим дијалогима у руском језику у сопостављењу са српским / Предраг Пипер // Национално-културни компоненти у тексту и језику: материјали међународне конференције 7–9 априла 2005. Части 1. – Минск, 2005. – Стр. 18–20.

146. О песничкој филологији / Предраг Пипер // Глас САНУ : одељење језика и књижевности. – ISSN 0351-7365. – Бр. 401, св. 21 (2005), стр. 57–96.

147. Символичка вредност српске ћирилице и савремено стање српске културе / Предраг Пипер // Срби губе своје писмо: излагања са симпозијума Данашњи положај писма српског језика и како (са)чувати ћирилицу у српском народу и његовом језику. – Нови Сад: Ћирилица, 2005. – Стр. 59–66. | ISBN 86-503-0322-6

148. Синтакса савременога српског језика : проста реченица / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. – ISSN 0352-5724. – Бр. XLVIII, св. 1/2 (2005), стр. 339–343.

149. Славистика у светлу проблема научне периферије и граничних појава / Предраг Пипер // Живот и дело академика Павла Ивића / ур. Јудита Планкош. – Суботица : Градска библиотека ; Београд : САНУ : Народна библиотека Србије : Институт за српски језик САНУ ; Нови Сад : Матица српска : Филозофски факултет, 2005. – Стр. 79–88. | ISBN 86-82873-09-5

150. Српски језик пред сужавањем и умањивањем / Предраг Пипер // Хвосно : часопис за друштвена и културна питања. – ISSN 1451-0820. – Бр. 10, св. 46/47 (2005), стр. 47–53.

2006.

151. Двеста осамдесет година руског језика у српским школама / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. X (2006), стр. 17–24.

152. Языковые аспекты глобализации в славянских странах / Предраг Пипер // Глобальный кризис : метакультурные исследования. Т. 2. – Шуя : Шуйский государственный педагогический университет, 2006. – Стр. 215–217. | ISBN 5-86229-107-5

153. Када се одрекемо кнежеве вечере / Предраг Пипер // Слово : часопис за српски језик, књижевност и културу. – ISSN 1800-6140. – Бр. 10 (10.12.2006), стр. 168.

154. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика / Предраг Пипер // Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика : зборник радова / ур. Предраг Пипер. – Београд : САНУ, 2006. – Стр. 39–45. – (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија ; књ. 1) | ISBN 86-7025-409-3

155. О односу између *da-* конструкције и инфинитива у српском језику / Предраг Пипер // Српски језик у нормативном огледалу / прир. Бранислав Брборић, Јован Вуксановић, Радојко Гачевић. – Београд : Београдска књига, 2006. – Стр. 150–153. – (Библиотека Пут у речи ; књ. 11) | ISBN 86-7590-143-7

156. Русская литература и культура в вербальных ассоциациях сербов / Предраг Пипер // Славянская филология : исследовательский и методический аспекты : материалы Международной научной конференции. – Кемерово : Меркурий, 2006. – Стр. 10–17.

157. Симболичка вредност српске ћирилице и савремено стање српске културе / Предраг Пипер // Распеће језика српскога. – Бр. 6 (2006), стр. 8–12.

158. Српски језик на почетку века / Предраг Пипер // Српски језик у нормативном огледалу / прир. Бранислав Брборић, Јован Вуксановић, Радојко Гачевић. – Београд : Београдска књига, 2006. – Стр. 281–294. – (Библиотека Пут у речи ; књ. 11) | ISBN 86-7590-143-7

159. Уз осамдесетогодишњицу проф. др Витомира Вулећића / Предраг Пипер, Славица Несторовић-Петровски // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 69 (2006), стр. 227–245.

160. *Црно и бело* у српском језику и српској историји / Предраг Пипер // Даница. – ISSN 0354-4974. – Бр. 13 (2005), стр. 487–491.

2007.

161. Анафора у српској простој реченици / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 71/72 (2007), стр. 261–273.

162. О опативности у српском језику / Предраг Пипер // Глас САНУ : одељење језика и књижевности. – ISSN 0351-7365. – Бр. 408, св. 23 (2007), стр. 73–107.

163. О пореклу имена *Немања* / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. – ISSN 0352-5724. – Бр. L (2007), стр. 683–689.

164. Пиктографија у савременом културном простору / Предраг Пипер // Свет речи. – ISSN 1450-6211. – Бр. 11, св. 23/24 (2007), стр. 17–21.

165. Погледи Јована Стерије Поповића на српски језик у свом и у нашем времену / Предраг Пипер // Јован Стерија Поповић : 1806–1856–2006. / ур. Љубомир Симовић. – Београд : САНУ, 2007. – Стр. 433–450. | ISBN 978-86-7025-435-8

166. Савремени српски књижевни језик у истраживањима и издањима Института за српски језик / Предраг Пипер // Шездесет година Института за српски језик САНУ : зборник радова. Књ. 1 / ур. Срето Танасић. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 2007. – Стр. 195–204. | ISBN 978-86-82873-15-0

167. Serbian Standard Language in Contemporary Montenegro in Light of New Linguistic Policy / Predrag Piper // Journal of International Culture (Gwangju). – ISSN 2005-3444. – Бр. 1/2 (2007), стр. 121–143.

168. Српски биографски речник. Књ. 3, Д–З / гл. ур. Чедомир Попов. – Нови Сад : Матица српска, 2007. – 927 стр. | ISBN 978-86-7946-001-1

Одредница: Ђорђевић, Петар: стр. 591–592.

169. Српски језик и српско писмо у Црној Гори у светлу језичког законодавства / Предраг Пипер // Летопис Матице српске. – ISSN 0025-5939. – Год. 183, бр. 480, св. 6 (дец. 2007), стр. 1023–1034.

170. Српски у кругу словенских језика / Предраг Пипер // Књижевност и језик. – ISSN 0454-0689. – Бр. 54, св. 1/2 (2007), стр. 1–12.

2008.

171. A szerbség a szerbeskedés és a szerbellenesség között / Predrag Piper // Híd. – ISSN 0350-9079. – Бр. 4 (2008), стр. 53–61.

172. Граматика границе / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXIV (2008), стр. 307–322.

173. Енциклопедија српског народа / гл. ур. Радош Љушић. – Београд : Завод за уџбенике, 2008. – 1278 стр. | ISBN 978-86-17-15732-4

Одредница: Славистика: стр. 1013–1014.

174. Imenska grupa u slovenačkom jeziku u poređenju sa srpskim / Predrag Piper // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 74 (2008), стр. 147–183.

175. Lingvistički ogledi : teorijski uvidi i njihova primena / Predrag Piper // Lingvistika Milke Ivić / ур. P. Piper i M. Radovanović. – Beograd: XX vek, 2008. – Str. 61–81. | ISBN 978-86-7562-075-4

176. О нормативној лингвистици / Предраг Пипер // Зборник Института за српски језик САНУ: посвећено др Драгу Ћупићу поводом 75-годишњице живота / ур. С. Танасић. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 2008. – Стр. 445–459. | ISBN 978-86-82873-21-1

177. О природи граматичких разлика између српског и хрватског језика / Предраг Пипер // Летопис Матице српске. – ISSN 0025-5939. – Год. 184, бр. 481, св. 5 (мај 2008), стр. 841–850.

178. О урбаног етнолингвистици / Предраг Пипер // Етнолингвистичка проучавања српског и других словенских језика : у част академика Светлане М. Толстој / ур. Предраг Пипер, Љубинко Раденковић. – Београд : САНУ, 2008. – Стр. 311–325. – (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књ. 3) | ISBN 978-86-7025-475-6

179. Савремена српска лингвистичка библиографија / Предраг Пипер // Српска библиографија данас : зборник радова / ур. Александра Вранеш. – Нови Сад : Матица српска, 2008. – Стр. 43–53. | ISBN 978-86-7946-005-9

180. Tri decenije istraživanja o jeziku i lingvistici / Predrag Piper // Lingvistika Milke Ivić / ур. Predrag Piper i Milorad Radovanović. – Beograd : Biblioteka XX vek : Knjižara Krug, 2008. – Str. 29–42. – (Biblioteka XX vek ; 172) | ISBN 978-86-7562-075-4

181. У темељу идентитета / Предраг Пипер // Летопис Матице српске. – ISSN 0025-5939. – Год. 184, бр. 481, св. 4 (апр. 2008), стр. 582–585.

2009.

182. Говорник као смртник и самртник / Предраг Пипер // Глас САНУ : одељење језика и књижевности. – ISSN 0351-7365. – Бр. 413, св. 25 (2009), стр. 71–90.

183. Живе речи и мртве идеје / Предраг Пипер // НИИ. – ISSN 0027-6685. – Год. 59 (13.08.2009).

184. Језичка култура и норма у истраживањима Егона Фекете / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 76 (2009), стр. 152–154.

185. Када је први пут служена литургија на словенском језику? / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 76 (2009), стр. 7–21.

186. О семантичкој категорији степена у српској сложеној реченици / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXVI (2009), стр. 65–88.

187. Реч *Косово* и њене вербалне асоцијације у српском језику / Предраг Пипер // Даница. – ISSN 0354-4974. – Бр. 16 (2008), стр. 85–94.

188. Родна равноправност и језик / Предраг Пипер // Нова српска политичка мисао. – ISSN 1450-7382. – Год. 17 (13.08.2009).

189. Словеначки језик : синтакса / Предраг Пипер // Јужнословенски језици : граматичке структуре и функције / Вјера Малцијева, Зузана Тополињска, Предраг Пипер, Маја Ђукановић ; ред. Предраг Пипер. – Београд : Београдска књига, 2009. – Стр. 300–375. – (Библиотека Пут у речи ; књ. 15) | ISBN 978-86-7590-233-1

190. Српски језик / Предраг Пипер // Јужнословенски језици : граматичке структуре и функције / Вјера Малцијева, Зузана Тополињска, Предраг Пипер, Маја Ђукановић ; ред. Предраг Пипер. – Београд : Београдска књига, 2009. – Стр. 381–533. – (Библиотека Пут у речи ; књ. 15) | ISBN 978-86-7590-233-1

2010.

191. Актуелност погледа Меше Селимовића на реформу српског књижевног језика / Предраг Пипер // Споменица Меше Селимовића / ур. Предраг Палавистра. – Београд : САНУ, 2010. – Стр. 257–277. – (Научни скупови ; књ. 129. Одељење језика и књижевности ; књ. 22) | ISBN 978-86-7025-528-9

192. Место енклитике у реченици : напомена Уређивачког одбора / Предраг Пипер // Наш језик. – ISSN 0027-8084. – Бр. XLI, св. 1/2 (2010), стр. 77–80.

193. О граматикализацији сербских фемининативов / Предраг Пипер // Joint International Symposium Grammaticalization and Lexicalization in Slavic Languages. – Sarrogo : SRC, 2010. – Стр. 86–89.

194. О конфронтативним проучавањима руског и српског језика / Предраг Пипер // Контрастивна проучавања српског језика: правци и резултати / ур. Иван Клајн, Предраг Пипер. – Београд : САНУ, Одбор за српски језик у поређењу са другим језицима, 2010. – Стр. 241–261. – (Српски језик у поређењу са другим језицима ; књ. 1) | ISBN 978-86-7025-512-8

195. О реченицама са спацијалном клаузом у српском језику / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXVI (2010), стр. 387–406.

196. Предраг Пипер // Чудо језика : разговори са лингвистима / Милош Јевтић. – Београд : Службени гласник, 2010. – Стр. 301–407. – (Изабрани радови Милоша Јевтића ; књ. 1) (Библиотека Сведоци епохе) | ISBN 978-86-519-0352-9

197. Руска и словенска филологија као фактор културног обнављања и обједињавања / Предраг Пипер // Српско-руски круг : књижевно-уметнички алманах 2010/2011 / ур. Андреј Базилевски. – Москва : Вахазар ; Београд : ИГАМ, 2010. – Стр. 230–235. | ISBN 978-86-83927-63-0

Текст штампан двојезично.

198. Српска енциклопедија. Том 1. Књ. 1, А–Беобанка / гл. ур. Чедомир Попов, Драган Станић. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Српска академија наука и уметности : Завод за уџбенике, 2010. – 707 стр. | ISBN 978-86-7946-078-3

Одреднице: А [слово азбуке]: стр. 29; Аблативност: стр. 30; Агентивност: стр. 46–47; Актив: стр. 105; Актуелизација реченице: стр. 106; Алексић, Радомир: стр. 162; Антропоцентризам, језички: стр. 269; Апелативизација: стр. 273–274; Апозиција: стр. 274; Асидентска реченица: стр. 362; Атрибут: стр. 380; Афирмација: стр. 419; Б [слово азбуке]: 425; Базилевски, Андреј: стр. 449; Безличност: стр. 667–668.

199. Српски језик у кругу словенских језика / Предраг Пипер // Прилози језичком и књижевном образовању : 100 година друштва : 1910–2010. / прир. Босиљка Милић, Вељко Брборић. – Београд : Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2010. – Стр. 298–310. – (Зборник ; књ. 3) | ISBN 978-86-84885-48-9

2011.

200. Дело Милке Ивић / Предраг Пипер // Глас САНУ : одељење језика и књижевности. – ISSN 0351-7365. – Бр. 418, св. 27 (2011), стр. 21–36.

201. О изражавању истог и различитог у српском језику / Предраг Пипер // Граматика и лексика : зборник радова с међународног симпозијума / ур. Срето Танасић. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Институт за српски језик САНУ, 2011. – Стр. 177–188. | ISBN 978-86-82873-32-7

202. О понављањима коренских морфема у „Песмама“ Лазе Костића / Предраг Пипер // Лаза Костић / ур. Љубодраг Симовић. – Београд : САНУ, 2011. – Стр. 69–83. – (Научни скупови ; књ. 133. Одељење језика и књижевности ; књ. 23) | ISBN 978-86-7025-537-1

203. Словенска филологија у Матици српској / Предраг Пипер // Летопис Матице српске. – ISSN 0025-5939. – Год. 187, бр. 488, св. 4 (окт. 2011), стр. 572–579.

204. Српска енциклопедија. Том 1. Књ. 2, Београд–Буштрање / гл. ур. Чедомир Попов, Драган Станић. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Српска академија наука и уметности : Завод за уџбенике, 2011. – 690 стр. | ISBN 978-86-7946-097-4

Одреднице: Бошњачки језик: стр. 475; Број, граматичка категорија: стр. 570–571; Бројеви, врста речи: стр. 571–572.

205. Три есеја Скендера Куленовића о језику / Предраг Пипер // Споменница Скендера Куленовића / ур. Милосав Тешић. – Београд : САНУ, 2011. – Стр. 323–332. – (Научни скупови ; књ. 137. Одељење језика и књижевности ; књ. 24) | ISBN 978-86-7025-564-7

2012.

206. Дело Светих Ћирила и Методија у свом и нашем времену / Предраг Пипер // Летопис Матице српске. – ISSN 0025-5939. – Год. 188, бр. 490, св. 3 (септ. 2012), стр. 389–404.

207. Језички коментар [уз Из старог српског песништва] / Предраг Пипер // Српско-руски круг : књижевно-уметнички алманах 2012/2013 / ур. Андреј Базилевски. – Москва : Вахазар ; Београд : ИГАМ, 2012. – Стр. 26–29. | ISBN 978-86-83927-72-2

Текст штампан двојезично.

208. Перспективе српске славистике / Педраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. XVI (2012), 80–86.

2013.

209. Граматика ексцептивности у српском и другим словенским језицима / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 83 (2013), стр. 199–215

210. Комисија за проучавање граматичке структуре словенских језика : 1963–2013. / Предраг Пипер // *Oblicza slawistyki : komisje Międzynarodowego komitetu slawistów* : 1958–2013. / pod red. Stanisława Gajdy. – Opole : Uniwersytet Opolski, Instytut polonistyki i kulturoznawstwa, 2013. – Str. 145–157. | ISBN 978-83-8688-160-4

211. О говорном догађају у светлу теолингвистике / Предраг Пипер // Теолингвистичка проучавања словенских језика / ур. Јасмина Грковић-Мејдор, Ксенија Кончаревић. – Београд : САНУ, Одбор за српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, 2013. – Стр. 211–277. – (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија ; књ. 5) | ISBN 978-86-7025-618-7

212. Српска енциклопедија. Том 2, В–Вшетечка / гл. ур. Чедомир Попов, Драган Станић. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Српска академија наука и уметности : Завод за уџбенике, 2013. – 978 стр. | ISBN 978-86-7946-121-6

Одреднице: Васић, Смиљка: стр. 147; Везници: стр. 179–180; Врсте речи: стр. 800–801; Вујаклија, Милан: стр. 822.

2014.

213. О простору у српској језичкој слици света / Предраг Пипер // *Slavistična revija* (Ljubljana). – ISSN 0350-6894. – Вр. 62, sv. 3 (juli–sept. 2014), str. 275–294

214. О стратегији језичке политике у Републици Србији / Предраг Пипер // Зборник Института за српски језик САНУ. 2, Српски језик и актуелна питања језичке политике / ур. Срето Танасић. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 2014. – Стр. 117–129. | ISBN 978-86-82873-48-8

215. О унутрашњој одређеној референцијалности у словенским језицима / Предраг Пипер // *Јужнословенски филолог*. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXX (2014), стр. 35–50.

216. О фемининативах у српском језику / Предраг Пипер // *Grammaticalization and Lexicalization in the Slavic Languages : Proceedings from the 36th Meeting of the Commission on the Grammatical Structure of the Slavic Languages of the International Committee Slavists* / ur. M. Nomachi, P. Piper, A. Danylenko. – München : Otto Sagner, 2014. – Str. 75–85. – (Die Welt der Slaven : Sammelbände ; Bd. 55) | ISBN 978-3-86688-520-2

217. Перспективе савременог српског књижевног језика / Предраг Пипер // *Глас САНУ* : одељење језика и књижевности. – ISSN 0351-7365. – Бр. 423, св. 29 (2014), стр. 11–27.

2015.

218. О сопоставительных исследованиях русского и сербского языков / Предраг Пипер // *Русский язык в исследованиях сербских славистов* / сос. Предраг Пипер, Ксения Кончаревич, Лука Меденица. – Белград : Филологический факультет Белградского университета, 2015. – Стр. 35–66. – (Библиотека Јазик и литература. Сериа Труды о језику и литератури ; кн. 1) | ISBN 978-86-6153-333-4

219. Руска књижевност и култура у вербалним асоцијацијама Срба / Предраг Пипер // *Српско-руски круг : књижевно-уметнички алманах 2015/2016* / ур. Андреј Базилевски. – Москва : Вахазар ; Београд : ИГАМ, 2015. – Стр. 314–320. | ISBN 978-86-83927-96-8
Текст штампан двојезично.

2016.

220. За семантичката категорија простор во македонскиот јазик / Предраг Пипер ; превод Веселинка Лаброска // *Прилози МАНУ* (Скопје). – ISSN 0350-1914. – Бр. 9 (2016), стр. 60–83.

221. О поетској филологији Мира Вуксановића / Предраг Пипер // *Књижевно дело Мира Вуксановића : зборник радова с Округлог стола, Билећа, 18. IX 2015*. – Нови Сад : Академска књига, 2016. – Стр. 79–105. | ISBN 978-86-6263-110-7

222. О социјалним фемининативима у српском и другим словенским језицима / Предраг Ј. Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXXII, св. 3/4 (2016), стр. 35–65.

Прештампано у: Положај српскога језика у савременом друштву : изазови, проблеми, решења : зборник саопштења с Округлог стола одржаног у Матици српској 3. јула 2021. г. / ур. Драган Станић и др. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Одбор за стандардизацију српског језика, 2021. – Стр. 319–349. | ISBN 978-86-7946-371-5

223. Осврт на четири деценије у лингвистици и славистици : самосведочење / Предраг Пипер // Лингвистика и славистика у делу Предрага Пипера : зборник радова / ур. Драгана Д. Јовановић. – Нови Сад : Библиотека Матице српске, 2016. – Стр. 171–179. | ISBN 978-86-80061-52-8

224. Српски језик између великих и малих језика / Предраг Ј. Пипер // Књижевност и језик. – ISSN 0454-0689. – Бр. 63, св. 1/2 (2016), стр. 1–17.

225. Српски језик као предмет језичког планирања : са освртом на питање приоритета у планирању / Предраг Пипер // Српски језик и актуелна питања језичког планирања / ур. Срето Танасић. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 2016. – Стр. 9–18. | ISBN 978-86-82873-52-5

2017.

226. О српској лингвистичкој русистици друге половине XX века / Предраг Пипер // Универзитетска славистика : традиције, савремено стање, перспективе : међународни научни зборник поводом 140 година Катедре за славистику Београдског универзитета / ур. Ксенија Кончаревић. – Београд : Филолошки факултет, 2017. – Стр. 341–359. | ISBN 978-86-6153-482-9

227. О улози националне академије у обликовању културне и језичке политике / Предраг Пипер // Култура, основа државног и националног идентитета : зборник радова са научног скупа одржаног 24. и 25. новембра 2016. год. – Београд : САНУ, 2017. – Београд : САНУ, 2017. – Стр. 169–180. – (Научни скупови ; књ. 166. Одељење историјских наука ; књ. 39) | ISBN 978-86-7025-747-4

228. О улози националне академије у обликовању културне и језичке политике / Предраг Пипер // Летопис Матице српске. – ISSN 0025-5939. – Год. 193, бр. 500, св. 4 (апр. 2017), стр. 520–528.

229. Одлуке Одбора за стандардизацију српског језика : *саи* или *час* / Бранислав Брборић, Иван Клајн, Предраг Пипер // Језик данас. – ISSN 0354-9720. – Бр. 9 (2017), стр. 42–44.

2018.

230. Кирилло-мефодиевская традиция и современные славянские культуры / Предраг Пипер // Сибирь и Сербия : научно-информационный сборник / ред. А. П. Ушакова, А. А. Шуклин. – Тюмень : Ost-Press, 2018. – Стр. 12–29. | ISBN 978-5-9904075-9-6

231. Комисија за проучавање грамагичке структуре словенских језика од Софије 1963. до Београда 2018. / Предраг Пипер // Стазама славистике : зборник радова објављених у „Политици“ у циклусу „У сусрет Конгресу слависта“, фебруар–август 2018. / ур. Рајна Драгићевић. – Београд : Савез славистичких друштава Србије, 2018. – Стр. 125–130. | ISBN 978-86-917949-8-9

232. О Косову и Метохији, са посебним освртом на језичку ситуацију и на питање унутрашњег дијалога о Косову и Метохији / Предраг Пипер // Учешће Српске академије наука и уметности у унутрашњем дијалогу о Косову и Метохији : прилози чланова и одељења САНУ / ур. Марко Анђелковић. – Београд : САНУ, 2018. – Стр. 40–57. | ISBN 978-86-7025-764-1

233. О српској лингвистичкој славистици друге половине XX века / Предраг Ј. Пипер // Српска славистика : колективна монографија : радови српске делегације на XVI међународном конгресу слависта. Том 1, Језик / ур. Рајна Драгићевић, Вељко Брборић. – Београд : Савез славистичких друштва Србије, 2018. – Стр. 7–36. | ISBN 978-86-917949-3-4

234. Српска енциклопедија. Том 3. Књ. 1, Г–Демографски преглед / гл. ур. Чедомир Попов, Драган Станић. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Српска академија наука и уметности : Завод за уџбенике, 2018. – 978 стр. | ISBN 978-86-7946-232-9

Одреднице: Глаголи: стр. 271–272; Глаголски начин: стр. 273; Гномска реченица: стр. 348; Граматика: стр. 532; Граматичка категорија: стр. 534–535; Дамљановић, Дара: стр. 778; Двострука негација: стр. 865–866; Деже, Ласло: стр. 901; Дејкса: стр. 902–903; Деклинација: стр. 909–911; Делови речи: стр. 924–925.

2019.

235. О архаизмима у српском језику, посебно граматичким / Предраг Ј. Пипер // Наш језик. – ISSN 0027-8084. – Бр. 50, св. 2 (2019), стр. 95–107.

236. Савремени свет као предмет кризологије / Предраг Пипер // Савремени човек и савремени свет 5 / ур. одбор Трибине Драган Станић, Селимир Радуловић, Ђорђе Ђурић, Ненад Остојић, Мирослав Алексић ; ур. Драган Станић, Селимир Радуловић. – Нови Сад : Матица српска : Библиотека Матице српске, 2019. – Стр. 7–36. | ISBN 978-86-80061-66-5

2021.

237. Поводом Закона о родној равноправности // Положај српскога језика у савременом друштву : изазови, проблеми, решења : зборник саопштења с Округлог стола одржаног у Матици српској 3. јула 2021. г. / ур. Драган Станић и др. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Одбор за стандардизацију српског језика, 2021. – Стр. 21–25. | ISBN 978-86-7946-371-5

238. Словенство и савремени свет / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 100 (2021), стр. 15–39

IV. Прикази, критике, рецензије:

1977.

1. Выражение обстоятельственных отношений в русском языке : конструкции со значением места, времени, причины и цели действия / В. О. Можаяева. – Москва : Русский язык, 1977. – 287 стр. / Предраг Пипер // Strani jezici. – ISSN 0351-0840. – Br. 3/4 (1977), str. 240–243.

1978.

2. Stress assignment in Russian : Inflection / Herbert B. Coats. – Edmonton : Linguistic Research. Inc, 1976. – 202 стр. / Predrag Piper // Зборник за филологију и лингвистику. – ISSN 0514-6143. – Бр. XXI, св. 2 (1978), стр. 230–233.

1979.

3. Nahtigalov zbornik : slovansko jezikoslovje : prispevki z mednarodnega simpozija v Ljubljani 30. junija–2. julija 1977. / ur. Franc Jakopin. – Ljubljana : Filozofska fakulteta, 1977. – 528 str. / Predrag Piper // Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti. – ISSN 0351-9074. – Br. 1 (1979), str. 373–377.

1980.

4. Bibliographie von Arbeiten zur linguistischen Beschreibung der serbokroatischen Gegenwart / Projektgruppe Deutsch-serbokroatische kontrastive Grammatik. – Manheim : Institut für Deutsche Sprache, 1979. – 233 str. / Предраг Пипер // Зборник за филологију и лингвистику. – ISSN 0514-6143. – Бр. XXIII, св. 2 (1980), стр. 218–221.

5. Język rosyjski XXXII, 159 (1979) / Predrag Piper // Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti. – ISSN 0351-9074. – Бр. 2 (1980), стр. 365–366.

6. Slavia orientalis XXVIII, 1/4 (1979) / Predrag Piper // Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti. – ISSN 0351-9074. – Бр. 2 (1980), стр. 359–360.

1981.

7. Semantische Untersuchungen zum Verbalaspekt im Russischen / Walter Breu. – München : Verlag Otto Sagner, 1980. – 231 стр. – (Slavistische Beiträge ; band 137) / Предраг Пипер // Зборник за филологију и лингвистику. – ISSN 0514-6143. – Бр. XXIV, св. 2 (1981), стр. 180–185.

1983.

8. Руско-српскохрватска књижевна библиографија : посебна издања. Књ. 1 : 1918–1941. / сас. Сава Паланчанин ; под ред. Живојина Бошкова и Витомира Вулетића. – Нови Сад : Матица српска, 1979. – 399 стр. – (Библиографије) / Предраг Пипер // Славистички студији (Скопје). – ISSN 0352-3055. – Бр. 3 (1983), стр. 99–100.

1984.

9. Grammaire russe. Tome premier, Phonologie, Morphologie / Paul Garde. – Paris : IES, 1980. – 486 str. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 26 (1984), стр. 175–180.

10. Gramatika ruskog jezika / Radmilo Marojević. – Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1983. – 342 str. / Predrag Piper // Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti. – ISSN 0351-9074. – Бр. 6 (1984), стр. 443–448.

11. Lingvistički ogledi / Milka Ivić. – Beograd : Prosveta, 1983. – 225 str. – (Biblioteka XX vek ; 61) / Predrag Piper // Polja. – ISSN 0032-3578. – Бр. 30, sv. 302 (april 1984), стр. 198.

1985.

12. Новая книга югославского языковеда / Предраг Пипер // Информационный бюллетень по изучению и распространению славянских культур (Москва). – Бр. 13 (1985), стр. 86–87.

1986.

13. Библиографија југословенске лингвистичке русистике поново пред читаоцима „Савременог уџбеника“ / Предраг Пипер // Савремени уџбеник. – ISSN 0353-3026. – Бр. 14 (1986), стр. 14–15.

14. Прилози проучавању језика XX / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. – ISSN 0352-5724. – Бр. XXIX, св. 2 (1986), стр. 193–196.

15. Sarajevski slavistički dani 1 : zbornik radova / ur. Nazif Kusturica. – Sarajevo : Sekcija za slovenske jezike i književnosti Društva za strane jezike i književnosti SR BiH : Filozofski fakultet, 1985. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 31 (1986), стр. 201–202.

16. Die trat/torot-Lexeme in den altrussischen Chroniken : ein Beispiel zur Vorgeschichte der russischen Literatursprache / Gerta Hüttl-Folter. – Wien : Verlag Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1983. – 390 str. – (Sitzungsberichte, Philosophisch-historische Klasse ; Bd. 420) / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 30 (1986), стр. 183–186.

17. Функционална граматика / А.В. Бондарко. – Ленинград : Наука, 1984. – 135 стр. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 31 (1986), стр. 177–180.

1987.

18. Радован Кошутић и развој југословенске славистике / гл. ур. Радмило Маројевић. – Београд : Савез славистичких друштава СР Србије, 1986. – 125 стр. – (Славистички зборник ; књ. 1) / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 33 (1987), стр. 183–185.

1988.

19. Baudouin de Courtenay a podstawy językoznawstwa współczesnego / E. Stankiewicz. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986. – 75 str. / Predrag Piper // SOL (Zagreb). – ISSN 0352-8715. – Br. 6 (1988), str. 128–130.

20. Gramatika i геџник : Словарь грамматических трудностей русского языка / Т. Ф. Ефремова, В. Г. Костомаров. – Москва : Русский язык, 1986. – 411 стр. / Predrag Piper // Strani jezici. – ISSN 0351-0840. – Br. 17, sv. 2/3 (1988), str. 228–230.

1989.

21. Опис и класификација на поговорките како автономен семиотичен и јазичен систем : врз материјал од збирката на К. М. Петкович / Људмил Спасов, Зузана Тополињска, Александар Спасов. – Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 1986. – (Прилози на македонска академија на науките и уметностите. Одделение за лингвистика и литературна наука, XII) / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. XLV (1989), стр. 213–216

1990.

22. Русско-сербскохорватскиот словарь : околу 52000 слов / под ред. Богољуба Станковича. – Москва : Русский язык ; Нови Сад : Матица српска, 1988. – 984 стр. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 38 (1990), стр. 213–215.

23. Uvod u opštu lingvistiku / Ranko Bugarski. – Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva ; Novi Sad : Zavod za izdavanje udžbenika, 1989. – 174 str. / Предраг Пипер // Књижевност и језик. – ISSN 0454-0689. – Бр. 37, св. 1 (1990), стр. 89–91.

1991.

24. Funkcionalni stilovi / Branko Tošović. – Sarajevo : Svjetlost, 1988. – 311 str. – (Biblioteka Lingvistika – poetika) / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. XLVII (1991), стр. 251–256.

1992.

25. Functional Grammar : A Field Approach / Alexander V. Bondarko ; translated by I. S. Chulaki. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Company, 1991. – 207 str. – (Linguistics and Literary Studies in Eastern Europe ; 35) / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. XLVII (1992), стр. 163–169.

1993.

26. Граматика и стилистика стилских фигура / Милош Ковачевић. – Сарајево : Књижевна заједница Другари, 1991. – 228 стр. – (Посебна издања ; 14) / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. – ISSN 0352-5724. – Бр. XXXVI, св. 1 (1993), стр. 197–203.

1996.

27. O zelenom konju : novi lingvistički ogledi / Milka Ivić. – Beograd : Slovoğraf, 1995. – 334 str. – (Biblioteka XX vek ; 82) / Predrag Piper // Glossa. – ISSN 0354-5733. – Br. 2 (1996), str. 106–107.

1997.

28. O zelenom konju : novi lingvistički ogledi / Milka Ivić. – Beograd : Slovoğraf, 1995. – 334 str. – (Biblioteka XX vek ; 82) / Predrag Piper // Slavia (Praha). – ISSN 0037-6736. – Br. 66, sv. 1 (1997), str. 95–98.

29. Речник руског сленга : Dictionary of Russian Slang and Colloquial Expressions / Vladimir Shlyakhov and Eve Adler. – New York : Barron's Educational Service, 1995. – 253 str. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Br. 52 (1997), стр. 340–342.

30. Русизми у српскохрватским речницима : принципи адаптације : речник / Јован Ајдуковић. – Београд : Ј. Ајдуковић, 1997. – 331 стр. / Предраг Пипер // Филолошки преглед. – ISSN 0015-1807. – Br. XXIV, св. 1/2 (1997), стр. 212–216.

31. Словенски језици у Енциклопедији белоруског језика : Беларуская мова : энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : Беларуская энцыклапедыя, 1994. – 653 стр. // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Br. 52 (1997), стр. 277–281.

1998.

32. Ивићеви / Предраг Пипер // Борба. – ISSN 0350-7440. – Год. 76, бр. 127 (7. маја 1998), стр. I.

33. Уз књигу Ивићеви / Предраг Пипер // Задужбина. – ISSN 0353-2739. – Br. 10, св. 42 (1998), стр. 14.

1999.

34. Глагољный категориал / Бранко Тошович. – Opole : Instytut Filologii Polskiej ; Graz : Institut für Slawistik, 1998. – 111 стр. / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Br. III (1999), стр. 314–318.

35. Języki słowiańskie / Н. Dalewska-Greń. – Warszawa : PWN, 1997. / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Br. LV (1999), стр. 129–136.

36. Лексикографски огледи / Богољуб Станковић. – Београд : Славистичко друштво Србије, 1999. – 154 стр. – (Славистичка библиотека ; књ. 3) / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Br. 56/57 (1999), стр. 162–163.

37. Мили Стојнић у част / гл. ур. Богољуб Станковић. – Београд : Славистичко друштво Србије, 1999. – 202 стр. – (Славистичка библиотека ; књ. 1) / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Br. 56/57 (1999), стр. 159–160.

38. О професору Богдану Терзићу и његовим Руско-српским језичким паралелама : поговор / Предраг Пипер // Руско-српске језичке паралеле / Богдан Терзић. – Београд : Славистичко друштво Србије, 1999. – Стр. 363–365. | ISBN 86-7391-007-2

39. Огледна свеска / ур. Милка Ивић. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 1998. – XLVI, 99 стр. – (Библиотека Јужнословенског филолога ; н. с. књ. 15) / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Br. LV (1999), стр. 143–149.

40. Преглед пољско-српских књижевних веза : до II светског рата / Петар Буњак. – Београд : Славистичко друштво Србије, 1999. – 181 стр. – (Славистичка библиотека ; књ. 4) / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Br. 56/57 (1999), стр. 163–164.

41. Руско-српске језичке паралеле / Богдан Терзић. – Београд : Славистичко друштво Србије, 1999. – 370 стр. – (Славистичка библиотека ; књ. 2) / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 56/57 (1999), стр. 160–162.

42. Славистика, србистика : сборник статај / В. П. Гудков. – Москва : МГУ, 1999. – 206 стр. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 56/57 (1999), стр. 164–166.

2000.

43. Епистоларни дискурсе украјинског и српског језика / Људмила Поповић. – Београд : Филолошки факултет, 2000. – 305 стр. – (Монографије ; књ. 89) / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 58/59 (2000), стр. 223–226.

44. Język, człowiek, przestrzeń / Zuzanna Topolińska. – Warszawa : Towarzystwo naukowe warszawskie, 1999. – 219 str. / Predrag Piper, Predrag Obućina // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 58/59 (2000), стр. 215–219.

45. La lingua russa all'università / Francesco Saverio Perillo. – Bari : Cacucci Editore, 2000. – 511 str. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 58/59 (2000), стр. 229–231.

46. Lingvistički ogleđi, tri / Milka Ivić. – Zemun : Biblioteka XX vek ; Beograd : Čigolja štampa, 2000. – 196 str. – (Biblioteka XX vek ; 106) / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 58/59 (2000), стр. 219–221.

47. Lica jezika : sociolingvističke teme / Ranko Bugarski. – Zemun : Biblioteka XX vek ; Beograd : Čigolja štampa, 2001. – 246 str. – (Biblioteka XX vek ; 116) / Предраг Пипер // Филолошки преглед. – ISSN 0015-1807. – Бр. XXVII, св. 2 (2000), стр. 195–200.

48. Руско-српске језичке паралеле / Богдан Терзић. – Београд : Славистичко друштво Србије, 1999. – 370 стр. – (Славистичка библиотека ; књ. 2) / Предраг Пипер // Лингвистичке актуелности. – ISSN 1450-9083. – Бр. 1, св. 1 (2000), стр. 41–43.

49. Уз књигу Изазови Бранка Тошовића : предговор / Предраг Пипер // Изазови Бранка Тошовића / Милош Јевтић. – Ваљево : Кеј, 2000. – Стр. 5–6.

2001.

50. Две књиге Бранислава Брборића о српском језику : О језичком расколу : социолингвистички оглеђи I / Бранислав Брборић. – Београд : ЦПЛ ; Нови Сад : Прометеј, 2000. – 474 стр.; С језика на језик : социолингвистички оглеђи II / Бранислав Брборић. – Београд : ЦПЛ ; Нови Сад : Прометеј, 2001. – 384 стр. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. – ISSN 0352-5724. – Бр. XLIV, св. 1/2 (2001), стр. 261–268.

51. Lingvističke aktuelnosti 1, 2, 3 (1999); 4 (2000) / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. V (2001), стр. 281–284.

52. О преглеђу полјско-српских књижевних веза од Петра Вунјака : Преглед полјско-српских књижевних веза : до II светског рата / Петар Буњак. – Београд : Славистичко друштво Србије, 1999. – 181 стр. – (Славистичка библиотека ; књ. 4) / Predrag Piper // Савременик плус : књижевни часопис. – ISSN 0354-3021. – Бр. 89/90/91 (2001), стр. 123–126.

53. Увод в сравнителната граматика на славјанските езици / Лили Лашкова. – Софија : Емас, 2000. – 223 стр. / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. V (2001), стр. 293–296.

2002.

54. Vremenska rečenica / Ivana Antonić. – Sremski Karlovci ; Novi Sad : Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001. – 409 str. / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LVIII (2002), стр. 110–119.

55. *Le lingue slave modern* / Francesca Fici. – Padova : Unipress, 2001. – 263 str. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 61 (2002), стр. 247–249.

56. Пољско-српски речник = Słownik polsko-serbski. – Београд : Српска академија наука и уметности : Завод за уџбенике и наставна средства, 1999. – 2 т. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 61 (2002), стр. 216–218.

57. *Red reči : lingvistički ogledi, četiri* / Milka Ivić. – Beograd : Biblioteka XX vek : Čigoja štampa : Knjižara Krug, 2002. – 174 str. – (Biblioteka XX vek ; 130) / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. – ISSN 0352-5724. – Бр. XLV, (2002), стр. 347–352.

58. *Славянские студии : сборник статей* / А. К. Смольская. – Одесса : Астропринт, 2001. – 227 стр. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 61 (2002), стр. 243–245.

59. Слово о језику : језички поучник 2 / Драго Ђупић, Егон Фекете, Богдан Терзић. – Београд : Партедон, 2002. – 257 стр. / Предраг Пипер // Језик данас. – ISSN 0354-5939. – Бр. 5 (2002), стр. 28–34.

60. Србно-хрватска граматика : србски, хрватски, босненски / Лили Лашкова. – София : Емас, 2001. – 359 стр. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. – ISSN 0352-5724. – Бр. XLV (2002), стр. 352–357.

61. Степени квалитета в современном русском языке / Ю. Л. Воротников. – Москва : Азбуковник, 1999. – 281 стр. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 61 (2002), стр. 200–202.

2003.

62. *Интеграционные и дезинтеграционные процессы в России* / В. П. Федоров. – Москва : РАН, Институт Европы, 2002. – 51 стр. / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. VII (2003), стр. 418–487.

63. *Јапанско-српски и српско-јапански речник* / Хироши Јамасаки-Вукелић. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 2003. – 438. / Предраг Пипер // Филолошки преглед. – ISSN 0015-1807. – Бр. XXX, св. 2 (2003), стр. 226–229.

64. *Модеран сензибилитет* / Предраг Пипер // Просветни преглед. – ISSN 0033-1651. – (мај 2003), стр. 16.

65. *Уз речник српско-чешких хомонима Вере Новотне : предговор* / Предраг Пипер // *Rečnik srpsko-čeških homonima* / Vera Novotna. – Beograd : Čigoja, 2003. – Str. 5–7. | ISBN 86-7558-157-2

66. *Фонетика руског језика у поређењу са српским* / Александар Терзић. – Београд : Славистичко друштво Србије, 2003. – 285 стр. / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. VII (2003), стр. 509–512.

2004.

67. *Зборник Матице српске за славистику* / Предраг Пипер // VI *Международный симпозиум Проекты по сопоставительному изучению русского и других языков* : Белград, 1–4. июня 2004. г. / ред. Боголюб Станковић. – Београд : Славистичко друштво Србије, 2004. – Стр. 224–226. | ISBN 86-7391-012-9

68. *Riječi na granici punoznačnosti* / Snježana Kordić. – Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada, 2002. – 227 str. / Predrag Piper // *Slavia meridionalis : studia linguistica slavica et balcanica* (Warszawa). – ISSN 1233-6173. – Бр. 4 (2004), стр. 273–280.

69. *Уџбенички комплет Родничок за наставу руског језика у првом разреду основне школе* / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. VIII (2004), стр. 447–448.

2005.

70. Језички путокази Егона Фекете / Милош Јевтић. – Београд : Београдска књига ; Ваљево : Кеј, 2003. – 190 стр. – (Колекција Одговори ; књ. 125) / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 67 (2005), стр. 202–204.

71. Књига о људској лековитости : Трасе Милисави Чутовића / Милош Јевтић. – Београд : Београдска књига ; Ваљево : Кеј, 2004. – 242 стр. – (Колекција Одговори ; књ. 137) / Предраг Пипер // Летопис Матице српске. – ISSN 0025-5939. – Год. 181, бр. 475, св. 6 (јун, 2005), стр. 1257–1260.

72. Непримерен речник / Предраг Пипер // Политика : Култура. Уметност. Наука. – ISSN 0350-4395. – (15. октобар 2005), стр. 2.

73. О Синтакси савременог српског језика : проста реченица / Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић ; у редакцији Милке Ивић. – Београд : Институт за српски језик САНУ : Београдска књига ; Нови Сад : Матица српска, 2005. – 1165. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. – ISSN 0352-5724. – Бр. XLVIII, св. 1/2 (2005), стр. 339–342.

74. Полски-македонски : граматичка конфронтација. 6, Синтаксичка деривација / Зузана Тополињска. – Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 2003. – 189 стр. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 67 (2005), стр. 199–202.

75. Синтаксичке теме : поговор / Предраг Пипер // Синтаксичке теме / Срето Танасић. – Београд : Београдска књига, 2005. – Стр. 225–226. | ISBN 86-7590-122-4

Поновљено изд.: Синтаксичке теме : поговор / Предраг Пипер // Синтаксичке теме / Срето Танасић. – 2. изд. – Београд : Београдска књига, 2009. – Стр. 249–250. | ISBN 978-86-7590-241-6

76. Studies in Polish Linguistics (Kraków) 2004. / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXI (2005), стр. 261–266.

2006.

77. Богдан Терзић, издалека и изблиза : предговор / Предраг Пипер // Славистички погледи Богдана Терзића / Милош Јевтић. – Београд : Партенон : Београдска књига, 2006. – Стр. 5–6. | ISBN 86-7590-161-5

78. Душа која светли : С душом на готовс : сведочења: Косово и Метохија 1999–2004. / Митра Рељић. – Косовска Митровица : Градска библиотека Вук Караџић, 2005. – 314, 65 стр. – (Библиотека Корени ; књ. 20) / Предраг Пипер // Летопис Матице српске. – ISSN 0025-5939. – Год. 182, бр. 477, св. 3 (март 2006), стр. 508–512.

79. Језик и политика : социолингвистичке анализе / Милан Шипка. – Београд : Београдска књига, 2006. – 237 стр. – (Библиотека Пут у речи ; књ. 12) / Предраг Пипер // Наш језик. – ISSN 0027-8084. – Бр. XXXVII, св. 1/4 (2006), стр. 77–80.

80. Поштена и јака реч : Рукопис времена : разговори са Љубомиром Симовићем / Милош Јевтић. – Београд : Београдска књига ; Ваљево : Кеј, 2005. – 208, 52 стр. – (Колекција Одговори ; књ. 150) / Предраг Пипер // Летопис Матице српске. – ISSN 0025-5939. – 182, бр. 477, св. 4 (апр. 2006), стр. 719–724.

81. Проф. др Сава Пенчић : живот и дело : зборник саопштења са Округлог стола одржаног у Нишу 3. децембра 2004. – Ниш : Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 2005. – 148 стр. / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. X (2006), стр. 361–363.

82. Рецензија о књизи проф. др Ксеније Кончаревић / Предраг Пипер // Језик и православна духовност : студије из лингвистике и теологије језика / Ксенија Кончаревић. – Крагујевац : Каленић, 2006. – Стр. 7–8.

83. Са украјинским у свет : изговор / приредиле и превеле Људмила Поповић, Милена Ивановић. – Београд : Агенција Матић, 2004. – 189 стр. / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. X (2006), стр. 387–388.

84. Српски језички приручник : поговор / Предраг Пипер // Српски језички приручник / Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић. – 3. изд. – Београд : Београдска књига, 2006. – Стр. 337–338. | ISBN 86-7590-141-0

Поновљена изд.: Српски језички приручник : поговор / Предраг Пипер // Српски језички приручник / Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић. – 4. изд. – Београд : Београдска књига, 2007. – Стр. 337–338. | ISBN 978-86-7590-169-3

Српски језички приручник : поговор / Предраг Пипер // Српски језички приручник / Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић. – 5. изд. – Београд : Београдска књига, 2011. – Стр. 337–338. | ISBN 978-86-7590-285-0, ISBN 978-86-519-1070-1

85. Српски језички саветник / Егон Фекете, Богдан Терзић, Драго Ћупић. – Београд : Службени лист СЦГ : Српска школска књига, 2005. – 371 стр. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 69 (2006), стр. 278–280.

86. Стваралачки подвиг : Колекција Одговори / Предраг Пипер // Ревивија Колубара. – ISSN 1820-2616. – (јануар 2006), стр. 38–40.

87. Сумрак српске ћирилице : записи о затирању српских националних симбола / Драгољуб Петровић. – Нови Сад : Ћирилица, 2005. – 149 стр. / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. X (2006), стр. 393–396.

88. Утиснут печат ума : Редоследи Јована Мићића / Милош Јевтић. – Београд : Београдска књига, 2006. – 296 стр. – (Колекција Одговори ; књ. 152) / Предраг Пипер // Пожешки годишњак. – ISSN 1451-0553. – Бр. 6 (2006), стр. 179–182.

89. Чеси и Срби у сусрету : Od Moravy k Moravě : z historie česko-srbských vztachů v 19. a 20. století / к vydání připravili Ladislav Hladký a Václav Štěpánek ve spolupráci s Bronislavem Chocholáčem a Liborem Janem. – Brno : Matica moravská ve spolupráci s Maticí srbskou, 2005. – 312 str. / Предраг Пипер // Летопис Матице српске. – ISSN 0025-5939. – Год. 182, бр. 477, св. 1 (јан–фебр. 2006), стр. 189–193.

2007.

90. Зборник о руским славистима : Професора-слависты П. А. Дмитриев и Г. И. Сафронов в воспоминаниях своих коллег, друзей, учеников / ред. А. С. Герд, Н. К. Жакова. – Санкт-Петербург : Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. – 186. / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. XI (2007), стр. 407–410.

91. Славистички погледи Богдана Терзића / Милош Јевтић. – Београд : Партенон : Београдска књига, 2006. – 173 стр. – (Колекција Одговори ; књ. 133) / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. XI (2007), стр. 407–410.

92. Страни изрази и изреке : правне норме, максиме, сентенције, афоризми (из латинског, грчког и савремених европских језика) / Иван Клајн, Милан Шипка. – Нови Сад : Прометеј, 2007. – 327 стр. / Предраг Пипер // Наш језик. – ISSN 0027-8084. – Бр. XXXVIII (2007), стр. 114–119.

2008.

93. Лексикологија српског језика / Рајна Драгићевић. – Београд : Завод за уџбенике, 2007. – 351 стр. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 74 (2008), стр. 332–333.

94. III међународни конгрес слависта : Београд, 18–25. IX 1939. : репринт издање материјала неодржаног конгреса / прир. Богољуб Станковић. – Београд : Славистичко друштво Србије, 2008. – XXVII, 785 стр. – (Славистичка библиотека. Посебна издања) / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 74 (2008), стр. 325–328.

2009.

95. Биографија као култура сећања : реч на промоцији III и IV тома Српског биографског речника / Предраг Пипер // *Летопис Матице српске*. – ISSN 0025-5939. – Год. 185, бр. 484, св. 6 (дец. 2009), стр. 915–918.

96. Језичка култура и норма у истраживањима Егона Фекете : Језичке доумице. Књ. 2 / Егон Фекете. – Београд : Београдска књига, 2008. – 150. – (Библиотека Пут у речи ; 13) / Предраг Пипер // *Зборник Матице српске за славистику*. – ISSN 0352-5007. – Бр. 76 (2009), стр. 152–154.

97. *Language and Identity in the Balkans : Serbo-Croatian and its Disintegration* / Robert D. Greenberg. – Oxford : University Press, 2008. – 205 str. / Предраг Пипер // *Acta Slavica Iaponica (Sapporo)*. – ISSN 0288-3503. – Бр. 29 (2009), str. 201–207.

98. Пределу славистике : разговори са Горданом Јовановић / Милош Јевтић. – Београд : Београдска књига, 2008. – 126 стр. – (Колекција Одговори ; књ. 178) / Предраг Пипер // *Славистика*. – ISSN 1450-5061. – Бр. XIII (2009), стр. 536–539.

99. 60 година Славистичког друштва Србије / Богољуб Станковић. – Београд : Славистичко друштво Србије, 2008. – 272 стр. – (Славистичка библиотека. Посебна издања) / Предраг Пипер // *Зборник Матице српске за славистику*. – ISSN 0352-5007. – Бр. 75 (2009), стр. 272–273.

2010.

100. Аутономија мишљења : нови разговори са Дарком Танасковићем / Милош Јевтић. – Београд : Партенон : Београдска књига, 2009. – 450 стр. – (Колекција Одговори ; књ. 181) / Предраг Пипер // *Зборник Матице српске за друштвене науке*. – ISSN 0352-5732. – Бр. 130 (2010), стр. 125–128.

101. Дијалогски увиди у науку и уметности : о издавачакој колекцији „Одговори“ Милоша Јевтића / Предраг Пипер // *Летопис Матице српске*. – ISSN 0025-5939. – Год. 186, бр. 486, св. 3 (септ. 2010), стр. 410–414.

102. Категорија аниматности у српском и руском језику / Марија Стефановић. – Нови Сад : Академска књига, 2008. – 257 стр. – (Библиотека Научна мисао) / Предраг Пипер // *Зборник Матице српске за славистику*. – ISSN 0352-5007. – Бр. 77 (2010), стр. 109–110.

103. Настава и методика наставе руског језика у Србији у XIX и XX веку : пролози за историју / Дара Дамљановић, Ксенија Кончаревић. – Београд : Славистичко друштво Србије, 2010. – 310 стр. / Предраг Пипер // *Зборник Матице српске за славистику*. – ISSN 0352-5007. – Бр. 78 (2010), стр. 281–283.

104. Разговори с Пером Јакобсеном : Славистичка присуства Пера Јакобсена / Милош Јевтић. – Београд : Београдска књига, 2008. – 94 стр. – (Колекција Одговори : књ. 172) / Предраг Пипер // *Зборник Матице српске за славистику*. – ISSN 0352-5007. – Бр. 77 (2010), стр. 107–108.

105. Стандардизација старословенског ћириличног писма и његова регистрација у Уникод у : зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 15. до 17. октобра 2007. / ур. Гордана Јовановић и др. – Београд : Српска академија наука и уметности, 2009. – X, 243 стр. – (Научни скупови ; књ. 125. Одељење језика и књижевности ; књ. 20) / Предраг Пипер // *Зборник Матице српске за славистику*. – ISSN 0352-5007. – Бр. 77 (2010), стр. 95–98.

106. Увид у проучавања српске говорне културе / Предраг Пипер // *Сводни регистар питања из српске говорне културе : према језичким саветницима* / Марина Николић. – Београд : Београдска књига, 2010. – Стр. 5–7. | ISBN 978-86-7590-253-9

107. Увод у фази лингвистику / Милорад Радовановић. – Сремски Карловци ; Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009. – 162 стр. – (Библиотека Елемен-

ти ; 82) / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. – ISSN 0352-5724. – Бр. LIII, св. 1 (2010), стр. 205–208.

2011.

108. Българска граматика : морфологија / Руселина Ницолова. – София : Св. Климент Охридски, 2008. – 523 стр. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 80 (2011), стр. 182–184.

109. Говор предака: о романима Мира Вуксановића, Семолъ гора, Семолъ земља, Семолъ људи / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 80 (2011), стр. 165–170.

110. Граматика и лексика у словенским језицима : зборник радова с међународног симпозијума / ур. Срето Танасић. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Институт за српски језик САНУ, 2011. – 594 стр. / Предраг Пипер, Марина Николић // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. – ISSN 0352-5724. – Бр. LIV, св. 1 (2011), стр. 277–281.

111. Зборник Института за српски језик САНУ : посвећено др Драгу Ђупићу поводом 75-годишњице живота. 1 / ур. Срето Танасић. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 2008. – 665. / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXVII (2011), стр. 339–342.

112. Зборник у част Аде Видович-Муха : Slavistična revija 58, 1 (2010) / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 80 (2011), стр. 174–176.

113. Косово и Метохија у цивилизацијским токовима : међународни тематски зборник. Књ. 1, Језик и народна традиција / ур. Софија Милорадовић. – Косовска Митровица : Филозофски факултет, 2010. – 405 стр. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 80 (2011), стр. 187–194.

114. Лингвистическая прагматика : на материале руског и других славјанских језиков / Б. Ю. Норман. – Минск : БГУ, 2009. – 185 стр. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 80 (2011), стр. 185–187.

2012.

115. Мемоаристика и историја славистике : Сусрети са собом / Витомир Вулетић. – Уб : Културно спортски центар Уб : Градска библиотека „Бождар Кнежевић“, 2012. – 3 т. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 82 (2012), стр. 187–191.

116. У Србији и о Србији / С. И. Чахотин ; прир. Миролуб М. Стојановић. – Ниш : Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета, 2012. – 277 стр. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 82 (2012), стр. 193–194.

2013.

117. Граматика и лексика у словенским језицима : зборник радова с међународног симпозијума / ур. Срето Танасић. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Институт за српски језик САНУ, 2011. – 594 стр. / Предраг Пипер // Трибина Библиотеке САНУ. – ISSN 2335-0121. – Бр. 1 (2013), стр. 179–183.

118. Из синтаксе српске реченице / Срето Танасић. – Београд : Београдска књига : Институт за српски језик САНУ, 2012. – 221 стр. – (Библиотека Пут у речи ; књ. 19) / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXIX (2013), стр. 464–466.

119. Славистички портрети као увид у новију историју славистике : предговор / Предраг Пипер // Са домаћим славистима. Књ. 2 / Милош Јевтић. – Београд : Завод за уџбенике, 2013. – Стр. 7–9. – (Колекција Одговори ; књ. 191) | ISBN 978-86-17-18293-7

120. Сто година Јужнословенског филолога / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXXIX (2013), стр. 9–11.

2014.

121. Проблематика развоја футура и његове граматикализације у словенским језицима / Дојчил П. Војводић. – Русе : Лени-Ан, 2012. – 195. / Предраг Ј. Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXX (2014), стр. 371–375.

122. Синтаксичка деривација : у савременом руском књижевном језику у поређењу са српским / Биљана Марић. – Београд : Филолошки факултет, 2012. – 275. / Предраг Ј. Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXX (2014), стр. 376–383.

123. Усправљање српске енциклопедије : говор на промоцији књиге / Предраг Пипер // Летопис Матице српске. – ISSN 0025-5939. – Год. 190, бр. 493, св. 6 (јун 2014), стр. 854–858.

2015.

124. Жива вода завичајног говора / Предраг Пипер // Политика. – ISSN 0350-4395. – Год. 112, бр. 36629 (31. окт. 2015), стр. 4.

125. Категорија степена у српском језику : сложена реченица / Марина Николић. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 2014. – 301 стр. – (Монографија ; 21) / Предраг Ј. Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXXI, св. 3/4 (2015), стр. 325–335.

126. Нормативна граматика српског језика / Предраг Пипер, Иван Клајн. – Нови Сад : Матица српска, 2013. – 582 стр. / Предраг Пипер // Трибина Библиотеке САНУ. – ISSN 2335-0121. – Бр. 3 (2015), стр. 41–44.

127. Południe-Północ : serbsko-polskie paralele językowe / Vera Mitrinović. – Poznań : Wydawnictwo Naukowe, 2012. – 358 str. – (Seria Filologia słowiańska ; nr. 27) / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXXI, св. 1/2 (2015), стр. 138–141.

128. Српска енциклопедија. Том 2, В–Вшетечка / гл. ур. Чедомир Попов, Драган Станић. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : САНУ : Завод за уџбенике, 2013. – 978 стр. / Предраг Пипер // Трибина Библиотеке САНУ. – ISSN 2335-0121. – Бр. 3 (2015), стр. 58–62.

129. Српски језик на Косову и Метохији данас : социолингвистички и лингвокултуролошки аспект / Митра Рељић. – Београд : САНУ ; Косовска Митровица : Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2013. – 363 стр. – (Посебна издања ; књ. 673. Одељење историјских наука ; књ. 30) / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXXI, св. 1/2 (2015), стр. 110–119.

2016.

130. О лингвистичкој славистици : Лингвистичка славистика : студије и чланци / Предраг Пипер. – Београд : Славистичко друштво Србије, 2014. – 472 стр. – (Славистичка библиотека. Посебна издања) / Предраг Пипер // Трибина Библиотеке САНУ. – Бр. 4 (2016), стр. 299–302.

131. Поглед у теолингвистику / Ксенија Кончаревић. – Београд : Јасен, 2015. – 364 стр. / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXXII, св. 3/4 (2016), стр. 239–246.

132. Реметићев зборник : „Годишњак за српски језик“ 26, 13 (2013) / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXXII, св. 1/2 (2016), стр. 225–232.

133. Свети Ђирило и Методије и словенско писано наслеђе : 863–2013. / ур. Јованка Радић, Виктор Савић. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 2014. – 542

стр. – (Старословенско и српско наслеђе ; 1) / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXXII, св. 3/4 (2016), стр. 177–178.

134. Статус српског језика на Косову и Метохији : Српски језик на Косову и Метохији данас : социолингвистички и лингвокултуролошки аспект / Митра Рељић. – Београд : САНУ ; Косовска Митровица : Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2013. – 363 стр. – (Посебна издања ; 673. Одељење историјских наука ; 30) / Предраг Пипер // Трибина Библиотеке САНУ. – ISSN 2335-0121. – Бр. 4 (2016), стр. 82–90.

135. Субјунктив со посебен осврт на македонските да-конструкции / ур. Зузана Тополињска. – Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 2015. – 233 стр. – (Морфосинтаксички студии ; 3) / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXXII, св. 3/4 (2016), стр. 224–228.

136. Фази лингвистика / Милорад Радовановић. – Сремски Карловци ; Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2015. – 261 стр. – (Библиотека Theoria) / Предраг Пипер // Анали Огранка САНУ у Новом Саду. – ISSN 1452-4112. – Бр. 12 (2016), стр. 156–159.

2017.

137. Вук Стефановић Караџић : 1787–1864–2014. / ур. Нада Милошевић-Ђорђевић. – Београд : Српска академија наука и уметности, 2015. – XVI, 638 стр. – (Научни скупови ; 156. Одељење језика и књижевности ; 27) / Предраг Пипер // Трибина Библиотеке САНУ. – ISSN 2335-0121. – Бр. 5 (2017), стр. 140–147.

138. Градуелност и контекстуалност језичке структуре : Фази лингвистика / Милорад Радовановић. – Сремски Карловци ; Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2015. – 261 стр. – (Библиотека Theoria) / Предраг Пипер // Трибина Библиотеке САНУ. – ISSN 2335-0121. – Бр. 5 (2017), стр. 70–75.

139. Зборник Института за српски језик САНУ. 3, Српски језик и актуелна питања језичког планирања / ур. Сreto Танасић. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 2016. – 204 стр. / Предраг Пипер // Трибина Библиотеке САНУ. – ISSN 2335-0121. – Бр. 5 (2017), стр. 331–335.

140. Истрајан успон Сrete Танасића / Предраг Пипер // Разумевање језика : разговори са Sретом Танасићем / Милош Јевтић. – Београд : NM Libris, 2017. – Стр. 5–6. | ISBN 978-86-89711-10-3

141. Лековитост поезије и поетика лечења / Предраг Пипер // Поетика медицине : разговори са Александром Ђуровићем / Милош Јевтић. – Београд : NM Libris, 2017. – Стр. 5–6. | ISBN 978-86-89711-16-5

142. Русизми у српским медијима / Предраг Пипер // Русизми у српској штампи / Маја Павловић-Шајтинац. – Београд : NM libris, 2017. – Стр. 5–8. | ISBN 978-86-89711-09-7

143. Утемељивачи и настављачи : две књиге о академији и академицима / Предраг Пипер // Анали Огранка САНУ у Новом Саду. – ISSN 1452-4112. – Бр. 13 (2017), стр. 125–128.

2018.

144. Победа знања као победа живота / Предраг Пипер // Победа знања : разговори са Раданом Џодићем / Милош Јевтић. – Београд : NM libris, 2018. – Стр. 5–13. | ISBN 978-86-89711-31-8

145. Српска лексика у прошлости и данас / Рајна Драгићевић. – Нови Сад : Матица српска, 2018. – 448 стр. / Предраг Пипер // Наш језик. – ISSN 0027-8084. – Бр. 49, св. 2 (2018), стр. 77–82.

146. Српска лексикографија од Вука до данас : каталог изложбе / Рајна Драгићевић и др. – Београд : САНУ : Савез славистичких друштава Србије, 2018. – 407 стр. / Пред-

раг Ј. Пипер, Рајна М. Драгићевић, Ненад Б. Ивановић // Зборник Матице српске за књижевност и језик. – ISSN 0543-1220. – Бр. 66, св. 3 (2018), стр. 995–999.

147. Узлети Војка Ђукића / Предраг Пипер // Узлети медицине : разговори са Војком Ђукићем / Милош Јевтић. – Београд : НМ либрис, 2018. – Стр. 9–15. | ISBN - 978-86-89711-30-1

2020.

148. Предговор / Предраг Пипер // Короном против короне : објаве у време вируса корона / Бранко Матић. – Ваљево : Б. Матић, 2020. – Стр. 3–4. | ISBN 978-86-912597-5-4

2021.

149. Неке напомене уз рукопис Драгољуба Петровића о Прасрбима / Предраг Пипер // Прасрби / Драгољуб Петровић. – Београд : Мирослав, 2021. – Стр. 203–207. | ISBN 978-86-7056-476-3

150. Песнички језик српских мадригала XXI столећа / Предраг Пипер // Ренесанса за Ренату / Александар Ђуровић. – Београд : Vulkan izdavaštvo, 2021. – Стр. 17–20. | ISBN 978-86-10-03812-5

2022.

151. Predgovor / Predrag Piper // Žitije jedne lude : (1984–1990 anno domini) : medicina mentis / Lazar Perišić. – Novi Sad : Tampograf, 2022. – Str. 9. | ISBN 978-86-6229-029-8

V. Personalia:

1979.

1. Uz jubilej prof. Petra Đorđića / Predrag Piper // Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti. – ISSN 0351-9074. – Br. 1 (1979), str. 421–423.

1989.

2. Vjera Vuletić : 1930–1987. : in memoriam / Predrag Piper // Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti u Novom Sadu. – ISSN 0351-9074. – Br. 10 (1989), str. 424–426.

1998.

3. Професор Герман Иванович Сафронов / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 54/55 (1998), стр. 295–297.

4. Професор Петар Андрејевић Дмитријевић / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 54/55 (1998), стр. 297–301.

2002.

5. Академик Станислав Урбањчић / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 61 (2002), стр. 223–224.

6. Др Нада Ђорђевић : 1915–2001. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 62 (2002), стр. 269–273. | Садржи и: Библиографија сорабистичких радова др Наде Ђорђевић.

2003.

7. Потпуна посвећеност : проф. др Мила Стојнић / Предраг Пипер // Политика : културни додатак. – ISSN 0350-4395. – (14.06.2003).

8. Проф. др Мила Стојнић : 1924–2003. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 64 (2003), стр. 279–281.

2004.

9. Кирил Свинарски : 1916–2004. / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. VIII (2004), стр. 496–497.

2005.

10. Аделаида Константиновна Смољска / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 67 (2005), стр. 227–228.

2006.

11. Мр Бранислав Брборић : 1940–2005. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 69 (2006), стр. 257–258.

2009.

12. Егон Фекеге : 1931–2009. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 76 (2009), стр. 121–125.

13. Егон Фекеге : 1931–2009. / Предраг Пипер // Рад Матице српске. – ISSN 0350-042X. – Бр. 46 (2009), стр. 211–212.

14. Милана Радић-Дугоњић : 1952–2008. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 75 (2009), стр. 239–245.

15. Учитељ многим поколењима слависта / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. XIII (2009), стр. 11–17.

2010.

16. Љубо Милинковић : 1944–2009. / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. XIV (2010), стр. 415–420.

17. Маријана П. Кишова : 1940–2010. / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 78 (2010), стр. 263–269.

2011.

18. Академик Милка Ивић : 1923–2011. / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXVII (2011), стр. 9–13.

19. Богољуб Станковић : 9. април 1938 – 1. август 2011. / Предраг Пипер // Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор. – ISSN 0350-6673. – Бр. 77 (2011), стр. 327–332.

2012.

20. Славистичка истраживања А. К. Смољске / Предраг Пипер // Слов'янський збірник (Одеса). – Бр. XVI (2012), стр. 34–39.

2014.

21. Проф. др хаб. Владислав Лубаш и српска славистика / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. XVIII (2014), стр. 673–676.

22. Учитељ многим поколењима слависта / Предраг Пипер // Богдану Терзићу на дар / прир. Петар Буњак. – Београд : Славистичко друштво Србије, 2014. – Стр. 9–19. | ISBN 978-86-7391-035-2.

2016.

23. Награда Матице српске за 2015. годину за укупан допринос неговању говорне културе српског језика добио је проф. Богдан Терзић : 01.12.1928 – 17.01.2016. / Предраг Пипер // Језик данас. – ISSN 0354-9720. – Бр. 12, св. 7/8 (2016), стр. 43–46.

24. Радован Кошутић : утемељивач српске филолошке русистике / Предраг Пипер // Српско-руски круг : књижевно-уметнички алманах 2016/2017 / ур. Андреј Базилевски. – Москва : Вахазар ; Београд : ИГАМ, 2016. – Стр. 286–293. | ISBN 978-86-7561-168-4
Текст штампан двојезично.

2018.

25. У спомен на проф. др Витомира Вулећића / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. XXII, св. 2 (2018), стр. 324–326.

2019.

26. У спомен на академика Владету Јеротића : 2. avgust 1924 – 4. septembar 2018. / Предраг Пипер // Глас САНУ : одељење језика и књижевности. – Бр. 429, св. 31 (2019), стр. 183–186.

2021.

27. Академик Милорад Радовановић : 1947–2020. / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXXVII, св. 1 (2021), стр. 187–192.

28. Академик Иван Клајн : 1937–2021. / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXXVII, св. 2 (2021), стр. 233–238.

VI. Хроника:

1983.

1. Peto savetovanje Saveza društava za strane jezike i književnost, Bled 1982. / Predrag Piper // Pedagoška stvarnost. – ISSN 0553-4569. – Бр. 29, св. 3 (1983), стр. 260–262.

1984.

2. 7. međunarodni simpozijum o intenzifikaciji nastave ruskog jezika / Predrag Piper // Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti. – ISSN 0351-9074. – Бр. 6 (1984), стр. 467–469.

1985.

3. Три деценије истраживања о језику и лингвистици / Предраг Пипер // Књижевна реч. – ISSN 0350-4115. – Бр. 13, св. 253 (1985), стр. 18–19.

1986.

4. XI конгрес Савеза славистичких друштава Југославије / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 30 (1986), стр. 191–193.

5. XI съезд Союза славистических обществ Югославии / Предраг Пипер // Информационный бюллетень Международной ассоциации по изучению и распространению славянских культур (Москва). – Бр. 15 (1986), стр. 58–60.

Текст је објављен и на енглеском и француском језику.

6. Русистика на XXIV конференцији слависта Србије / Предраг Пипер // Русский язык за рубежом (Москва). – ISSN 0131-615X. – Бр. 1 (1986), стр. 121–122.

1991.

7. Лењинград поново / Предраг Пипер // Политика. – ISSN 0350-4395. – (10.11.1991)

1996.

8. Лењинград поново / Предраг Пипер // Сербский язык : пособие по развитию речи / Б. И. Сокаль, С. В. Зайцева, Б. Вукович. – Санкт-Петербург : Издательство С.-Петербургского Университета, 1996. – Стр. 128–129.

1998.

9. На стодвадесету годишњицу Катедре за славистику Универзитета у Београду / Предраг Пипер // Изучавање словенских језика, књижевности и култура у инословенској средини. – Београд : Филолошки факултет : Славистичко друштво Србије, 1998. – Стр. 3–6.

2000.

10. Награда Павле Ивић књижи Славистика. Сербистика Владимира П. Гуткова / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 58/59 (2000), стр. 277.

11. Поводом отварања изложбе „Словенска књига на Дан светих Ћирила и Методија“ / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. IV (2000), стр. 327–328.

2002.

12. 26. седница Комисије за проучавање граматичке структуре словенских језика Међународног славистичког комитета / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 61 (2002), стр. 227–228.

2004.

13. XIII међународни славистички конгрес / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 65/66 (2004), стр. 419–421.

2005.

14. Научни скуп Српска библиографија данас : Нови Сад, Матица српска, 9–10. децембар 2004. / Предраг Пипер // Славистика. – ISSN 1450-5061. – Бр. IX (2005), стр. 443–445.

15. III Международная научная Национально-культурный компонент в тексте и языке Минск, 2005. / Предраг Пипер // Јужнословенски филолог. – ISSN 0350-185X. – Бр. LXI (2005), стр. 315–318.

2006.

16. Диалог без границ : академик Сербской академии наук Предраг Пипер и студенти КемГУ // Славянская филология : исследовательский и методический аспекты : материалы Международной научной конференции. – Кемерово : Меркурий, 2006. – Стр. 6–10.

2008.

17. На двадесету годишњицу Катедре за јужнословенске студије Ханкук универзитета за стране студије / Предраг Пипер // Двадесет година Катедре за јужнословенске студије Ханкук универзитета за стране студије. – Сеул, 2008. – Стр. 72–75.

2012.

18. Међународни симпозијум „Граматицизација и лексикализација у словенским језицима“ и седница Комисије за проучавање граматичке структуре словенских језика Међународног славистичког комитета (Сапоро, 11–14. новембра 2011) / Предраг Пипер // Зборник Матице српске за славистику. – ISSN 0352-5007. – Бр. 81 (2012), стр. 263–265.

19. О месту прста у историји читања / Предраг Пипер // *Летопис Матице српске*. – ISSN 0025-5939. – Год. 188, бр. 490, св. 4/5 (окт–нов. 2012), стр. 747–750.

2014.

20. Поштовање ћирилице за Србе је део националног и личног поштовања / интервју са Предрагом Пипером водила Радмила Лотина // *Дневник*. – ISSN 0350-7556. – Год. 72, бр. 24067 (16–17. феб. 2014), стр. 12.

21. Реч академика Предрага Пипера на додели награде Павле Ивић // *Славистика*. – ISSN 1450-5061. – Бр. XVIII (2014), стр. 659–660.

22. У историји српске и ... / Предраг Пипер // *Сто година Јужнословенског филолога : обележавање јубилеја на Трибини Библиотеке САНУ, Београд, 5. новембар 2013. // Трибина Библиотеке САНУ*. – ISSN 2335-0121. – Бр. 2 (2014), стр. 172–177.

2017.

23. Поздравна реч / Предраг Пипер // *Књижевност и језик у Друштву српске словесности / ур. Злата Бојовић*. – Београд : САНУ, 2017. – Стр. 7–9. | ISBN 978-86-7025-751-1

2018.

24. О едицији „Одговори“ и разговорима Милоша Јевтића са члановима САНУ / Предраг Пипер // *Трибина Библиотеке САНУ*. – ISSN 2335-0121. – Бр. 6 (2018), стр. 217–221.

2019.

25. Реч захвалности : приликом промања Повеле Матице српске за неговање српске језичке културе за 2017. / Предраг Пипер // *Летопис Матице српске*. – ISSN 0025-5939. – Год. 195, бр. 503, св. 1/2 (јан. 2019), стр. 90–92

VII. Преводи:

1. Нада која тражи истину / Ј. Тишнер ; превео П. Пипер // *Човек у хуманистичким наукама / прир. К. Михалски*. – Нови Сад : Књижевна заједница Новог Сада, 1986. – Стр. 69–81.

2. Лингвистички списи / Јан Бодуен де Куртене ; превео и приредио Предраг Пипер. – Нови Сад : Књижевна заједница, 1988. – 241 стр. – (Библиотека *Anthropos* ; 22)

3. Маршал Жуков – мој отац / Марија Георгијевна Жукова ; превели Предраг Пипер, Александар Младеновић. – Београд : Чигоја штампа, 2009. – 185 стр.

VIII. Уређивачки послови:

1. Словенске културе и историја међусловенских веза : зборник радова / гл. ур. Симеон Бабић. – Београд : Библиотека града Београда : Друштво српско-руског пријатељства, 1996. – 155 стр. | ISBN 86-7191-028-8

2. Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика : зборник радова / ур. Предраг Пипер. – Београд : САНУ, 2006. – 400 стр. – (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија / Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности ; књ. 1) | ISBN 86-7025-409-3

3. Семантичка проучавања српског језика / ур. Милорад Радовановић, Предраг Пипер. – Београд : САНУ, Одељење језика и књижевности, 2008. – 338 стр. – (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија ; књ. 2) | ISBN 978-86-7025-456-5

4. Етнолингвистичка проучавања српског и других словенских језика : у част академика Светлане Толстој / ур. Предраг Пипер, Љубинко Раденковић. – Београд : САНУ, Одељење језика и књижевности, 2008. – 439 стр. – (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија ; књ. 3) | ISBN 978-86-7025-475-6

5. Lingvistika Milke Ivić / ур. Predrag Piper, Milorad Radovanović. – Beograd : Biblioteka XX vek : Knjižara Krug, 2008. – 350 str. – (Biblioteka XX vek ; 172) | ISBN 978-86-7562-075-4

6. Јужнословенски језици : граматичке структуре и функције / ред. Предраг Пипер. – Београд : Београдска књига, 2009. – 552 стр. – (Библиотека Пут у речи ; књ. 15) | ISBN 978-86-7590-233-1

7. Контрастивна проучавања српског језика : правци и резултати / уредници Иван Клајн, Предраг Пипер. – Београд : САНУ, Одбор за српски језик у поређењу са другим језицима, 2010. – 376 стр. – (Српски језик у поређењу са другим језицима / Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности ; књ. 1) | ISBN 978-86-7025-512-8

8. Grammaticalization and Lexicalization in the Slavic Languages : Proceedings from the 36th Meeting of the Commission on the Grammatical Structure of the Slavic Languages of the International Committee Slavists / ур. M. Nomachi, P. Piper, A. Danylenko. – München : Otto Sagner, 2014. – 436 str. – (Die Welt der Slaven : Sammelbände ; Bd. 55) | ISBN 978-3-86688-520-2

9. Зборник Института за српски језик САНУ. 2, Српски језик и актуелна питања језичке политике / ур. одбор Иван Клајн, Предраг Пипер, Срето Танасић ; ур. Срето Танасић. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 2014. – 229 стр. | ISBN 978-86-82873-48-8

10. Русский язык в исследованиях сербских славистов / сас. Предраг Пипер, Ксения Кончаревич, Лука Меденица. – Белград : Филологический факультет Белградского университета, 2015. – 613 стр. – (Библиотека Јазик и литература. Серия Труды о языке и литературе ; кн. 1) | ISBN 978-86-6153-333-4

11. Зборник Института за српски језик САНУ. 3, Српски језик и актуелна питања језичког планирања / ур. одбор Иван Клајн, Предраг Пипер, Срето Танасић ; гл. ур. Срето Танасић. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 2016. – 204 стр. | ISBN 978-86-82873-52-5

12. Словенска терминологија данас / ур. Предраг Пипер, Владан Јовановић. – Београд : САНУ : Институт за српски језик САНУ, 2017. – 689 стр. – (Научни скупови ; 157. Одељење језика и књижевности ; 28) | ISBN 978-86-7025-741-2

13. Језик као запис културе у етнолошкој и лингвистичкој анализи на релацији Србија-Македонија. Том 1 = Јазикот како запис на културата во етнолошката и лингвистичка анализа на релација Србија-Македонија. Том 1 / гл. ур. Предраг Пипер, Марјан Марковић ; ур. првог тома Станислав Станковић, Веселинка Лаброска. – Београд : САНУ, Одељење језика и књижевности ; Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 2018. – 204 стр. | ISBN 978-86-7025-783-2

14. Резултати досадашњих и правци будућих истраживања српских народних говора Косова и Метохије / гл. ур. Зоран Кнежевић ; ур. Радивоје Младеновић, Предраг Пипер. – Београд : САНУ : Институт за српски језик САНУ ; Косовска Митровица : Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2021. – 405 стр. – (Научни скупови ; књ. 199. Председништво ; књ. 17) | ISBN 978-86-7025-912-6

15. Зборник Матице српске за славистику: бр. 54/44 (1998) – 82 (2012).

16. Јужнословенски филолог: бр. LXIV (2008) – LXXIV (2018).

IX. Менторство:**а) Докторске дисертације**

1. Епистоларни дискурс украјинског и српског језика : докторска дисертација / Људмила Поповић. – Београд, 1997. – 435 лист.
2. Уџбеници руског језика у Србији до 1941. године : докторска дисертација / Дара М. Дамљановић. – Београд, 1998. – 505 лист.
3. Русизми у савременим јужнословенским и западословенским књижевним језицима : према квалификатору у лексикографским изворима : докторска дисертација / Јован Ајдуковић. – Београд, 2002. – 849 лист.
4. Дискурс уџбеника за страни језик струке : теоријско-методолошки аспекти : докторска дисертација / Гордана Вуковић-Николић. – Београд, 2005. – 527 лист.
5. Функционално-семантичко поље футуралности у савременом руском, пољском и српском језику : докторска дисертација / Дојчил Војводић. – Нови Сад, 2007. – 484 лист.
6. Синтаксичка деривација у савременом руском књижевном језику у поређењу са српским : докторска дисертација / Биљана Марић. – Београд, 2010. – 445 лист.
7. Категорија персоналности у савременим словенским језицима : докторска дисертација / Здравко Бабић. – Београд, 2011. – 314 лист.
8. Категорија степена у систему сложених реченица савременог српског књижевног језика : докторска дисертација / Марина М. Николић. – Београд, 2011. – 340 лист.
9. Лексичка иконичност и српска језичка слика света : докторска дисертација / Ивана Башић. – Београд, 2011. – 2 т. (526 листова)
10. Српски језик на Косову и Метохији данас : социолингвистички и лингвокултуролошки аспект / Митра Рељић. – Београд, 2012. – 387 лист.
11. Незаменички прилози са просторним значењем у руском и српском језику : докторска дисертација / Лука Меденица. – Београд, 2014. – 285 лист.
12. Филолошко дело Јована Стерије Поповића : докторска дисертација / Неда Павловић. – Београд, 2015. – 175 лист.
13. Синтаксичка акомодација у пољском језику у поређењу са српским : докторска дисертација / Предраг М. Обућина. – Београд, 2016. – 417 лист.
14. Придеви с просторним значењем у савременом руском језику у поређењу са српским : докторска дисертација / Мирјана С. Адамовић. – Београд, 2017. – 164 лист.
15. Просторни фрагментизатори у руском језику у поређењу са српским : докторска дисертација / Јулија Ј. Шапић. – Београд, 2018. – 310 лист.
16. Категорија социјативности у руском и српском језику : докторска дисертација / Марија М. Опачић. – Београд, 2019. – 222 лист.
17. Развој система заменичких прилога у српском књижевном језику : докторска дисертација / Јелена М. Стошић. – Београд, 2019. – 271 лист.

б) Магистарски радови

1. Исказивање реципрочности у руском језику с освртом на језик научне литературе : магистарски рад / Дара Дамљановић. – Београд, 1991. – 119 лист.
2. Семантички потенцијал назива за боје у руском, украјинском и српскохрватском језику : на материјалу фолклора XIX века : магистарски рад / Људмила Поповић. – Београд, 1991. – 158 лист.
3. Партикуларизатори у савременом руском језику у поређењу са српскохрватским, на примерима из књижевних текстова : магистарски рад / Јелена Пантелић-Младеновић. – Београд, 1992. – 104 стр.

4. Категорија аниматности и инаниматности у савременом руском и српскохрватском језику : магистарски рад / Марија Петровић. – Београд, 1994. – 120 лист.
5. Речи са лексикографском напоменом русизам у речницима савременог српскохрватског књижевног језика : магистарски рад / Јован Ајдуковић. – Београд 1996. – 303 лист.
6. Префикси са просторним значењем у руском и русинском језику : магистарски рад / Ксенија Сегеди. – Нови сад, 2004. – 130 лист.
7. Граматика словенског језика Стефана Вујановског (пре 1785. године) у поређењу с руским граматикама истог језика XVII и прве половине XVIII века односно српским граматикама XVIII века : магистарски рад / Марина Г. Обижајева. – Београд, 2007. – 107 лист.
8. Имперсоналност у савременом руском, пољском и српском језику : магистарски рад / Здравко Бабић. – Београд, 2007. – 201 лист.
9. Дискурс биографски усмереног интервјуа : на примеру колекције „Одговори“ : магистарски рад / Марко Јанићијевић. – Београд, 2008. – 142 лист.
10. Категорија теличности у руском језику у поређењу са српским : магистарски рад / Ружица Д. Радојчић. – Београд, 2008. – 201 лист.
11. Теорија језичке културе у србистици и славистици : магистарски рад / Марина Николић. – Београд, 2008. – 155 лист.
12. Русизми у извештајима новинских извештача : магистарски рад / Маја Павловић-Шајгинац. – Београд, 2009. – 173 лист.

в) Мастер радови

1. Актуелна питања проучавања руске говорне културе : мастер рад / Ивана Фанфани. – Београд, 2009. – 33 лист
2. Етимолошки речници руског језика : мастер рад / Верица Рељић. – Београд, 2009. – 42 лист.
3. Избор из студија и чланака о руској фразеологији : мастер рад / Мирјана Милановић. – Београд, 2009. – 45 лист.
4. Лингвистичка русистика на интернету : социолингвистика : мастер рад / Каћа Ракић. – Београд, 2009. – 37 лист.
5. Преглед проучавања вербалних асоцијација у савременој русистици : мастер рад / Владимир Дајовић. – Београд, 2009. – 42 лист.
6. Руска граматичка лексикографија : мастер рад / Снежана Ђулибрк. – Београд, 2009. – 65 лист.
7. Руска етнолингвистика у часопису „Кодови словенских култура“ : мастер рад / Ана Белогрић. – Београд, 2009. – 75 лист.
8. Руска језичка култура и руска лексикографија : мастер рад / Катарина Кузмановић. – Београд, 2009. – 42 лист.
9. Експресивни етноними у савременом руском језику : мастер рад / Милица Очигрија. – Београд, 2013. – 58 лист.
10. Вербалне асоцијације израза за фронталну и латералну локализацију у руском и српском језику : мастер рад / Сузана Ненадић. – Београд, 2014. – 39 лист.
11. Вербалне асоцијације концепата *лейоџа* и *доброџа* у руском и српском језику : мастер рад / Ана Ацић. – Београд, 2014. – 42 лист.
12. Вербалне асоцијације концепта *џуга* у руском језику са освртом на српски језик : мастер рад / Иван Андријашевић. – Београд, 2014. – 50 лист.
13. Инословенски називи у микропонимији Београда : мастер рад / Јелена Радовановић. – Београд, 2014. – 84 лист.
14. Паремije о језику и говору у руском и српском језику : мастер рад / Соња Манојловић. – Београд, 2014. – 111 лист.

15. Савремени руски и савремени српски језик као предмет језичког законодавства : мастер рад / Сара Бубало. – Београд, 2014. – 79 лист.

16. Типологија разлика између руског и српског језика : на основу грешака руских говорника при усвајању српског језика : мастер рад / Стефан Милошевић. – Београд, 2014. – 108 лист.

17. Фразеолошка истраживања у српској лингвистичкој русистици : мастер рад / Исидора Милић. – Београд, 2014. – 48 стр.

18. Анализа вербалних асоцијација лексема *язык* и *говоришь* у руском језику и лексема *језик* и *говориши* у српском језику : мастер рад / Марија Шкрбић. – Београд, 2015. – 39 лист.

19. Семантика боја у вербалним асоцијацијама руског и српског језика : мастер рад / Јована Мојсовић. – Београд, 2015. – 51 лист.

Додатак:

Библиографије академика Предрага Пипера:

1. Bibliografije nastavnika i saradnika : мр Предраг Пипер // Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti. – ISSN 0351-9074. – Бр. 2 (1980), стр. 436.

2. Bibliografija radova radnika Filozofskog fakulteta u Novom Sadu : др Предраг Пипер, docent // Bibliografija radova radnika Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. – Novi Sad : Filozofski fakultet, 1984. – Стр. 969–970.

3. Објављени радови наставника и сарадника : др Предраг Пипер, доцент (потпуна библиографија) // Анали Филолошког факултета. – ISSN 0522-8468. – Бр. 17 (1986), стр. 245–247.

4. Пипер, Предраг // Биобиблиографски речник учесника Међународног скупа „Вук Караџић и његово дело у своје време и данас“ / прир. Злата Бојовић, Мирјана Костић, Снежана Самарџија. – Београд : Међународни славистички центар, 1987. – Стр. 100–101.

5. Radovi jugoslovenskih lingvista objavljeni u inostranstvu 1 : Предраг Пипер // Лингвистичке актуелности. – ISSN 1450-9083. – Бр. 2 (2000).

6. Предраг Пипер : дописни члан / прир. Лидија Јелић // Годишњак САНУ. – ISSN 1820-5461. – Бр. CX за 2003. (2004), стр. 519–546.

7. Пипер, Предраг // Биобиблиографски речник МСЦ : 1971–2000. : *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 1–30 : учесници / прир. Злата Бојовић, Драгана Мршевић-Радовић, Снежана Самарџија. – Београд : Међународни славистички центар, 2005. – Стр. 290–291. | ISBN 86-80607-07-X

8. Предраг Пипер // Прилози историји српске славистике : биобиблиографска грађа / Предраг Пипер. – Београд : Чигоја штампа : Филолошки факултет, 2011. – Стр. 430–508. | ISBN 978-86-7558-857-3

9. Предраг Пипер : дописни члан / прир. Милена Марковић // Годишњак САНУ. – ISSN 1820-5461. – Бр. CXVIII за 2011. (2012), стр. 577–611.

10. Предраг Пипер // Анали Филолошког факултета : библиографија наставника и сарадника Филолошког факултета Универзитета у Београду. Св. 3, М–П. – ISSN 0522-8468. – Ванредна књига (2012), стр. 533–606.

11. Библиографија академика Предрага Пипера / Ана Голубовић // У простору лингвистичке славистике : зборник научних радова : поводом 65 година живота академика Предрага Пипера / ур. Људмила Поповић, Дојчил Војводић, Мотоки Номаћи. – Београд : Филолошки факултет, 2015. – Стр. 47–90. | ISBN 978-86-6153-364-8

СТУДИЈЕ И РАСПРАВЕ

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 69–83

УДК 81:929 Пипер П.

81:929 Пипер П.(047.53)

COBISS.SR-ID 85070089

<https://doi.org/10.2298/JFI2202069R>

Примљено: 5. маја 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Митра М. Рељић*

Универзитет у Приштини са привременим

седиштем у Косовској Митровици

Филозофски факултет

Катедра за руски језик и књижевност

ЕТИКА НАУЧНИКА И ПРОФЕСОРА ПРЕДРАГА ПИПЕРА

Друштвене околности у којима је последњих деценија професор Предраг Пипер стварао изнудиле су његову реакцију на општи суноврат принципа нужних за одржање човека и човечанства. Стајући у одбрану националних и универзалних вредности, професор нас је подсетио на кључне етичке категорије на којима се темељи смисао човековог живота. Његови погледи на човека и односе међу људима у раду се, с једне стране, сагледавају кроз призму Аристотелове практичне философије, а с друге стране, с аспекта његовог дубоко укорењеног православно-хришћанског погледа на свет.

Кључне речи: Предраг Пипер, етичке категорије, вредности, смисао живота, добро.

1. У импозантном стваралачком опусу академика Предрага Пипера важно место припада кључним начелима етике.¹ Скретање пажње на значај категорија добра, истине, дуга, части, достојанства, благородства, чистоте итд., кад год је реч о човеку и односима међу људима, чини уочљиву и ауторством препознатљиву нит не само у два књигама мемоарског карактера (*Трагом речи* и *Животи језика*) него и у приступима Предрага Пипера социолингвистичким аспектима језика представљеним, највећим делом, у књизи *Српски између великих и малих језика*, новин-

* hvostanskazemlja@gmail.com

¹ Иако се не јавља у насловима његових књига и чланака, сама реч етика и те како је присутна у професоровим радовима, новинским текстовима и интервјуима.

ским чланцима и интервјуима. Етика професорског позива Предрага Пипера неодвојива је од етичких назора научника Предрага Пипера и сасвим у складу са оним Аристотеловим постулатом да расуђивања о човеку ваља усагласити са властитим делима, јер само знање о врлини не значи ништа уколико се она не стекне и не примењује (ARISTOTEL 2003: X, 1179b–2). Не каже узалуд Сенека (1987: 34): „Платон и Аристотел и сви мудраци који су се удаљили од њих више су научили из Сократовог понашања него из његових речи.“ Потврђујући исказане мисли и у вишедеценијској педагошкој пракси, Предраг Пипер је генерацијама својих студената и бројним сарадницима личним примером показао да је и у околностима комерцијализације и опште деградације система вредности, у том смислу и образовног система, могуће сачувати своје и достојанство изабраног позива.

Кад се прелиста богата библиографија Предрага Пипера, уочава се да професорово све чешће поклањање пажње социолингвистичким аспектима језика пада у време видљивих манифестација и јасних наговештаја негативних последица глобализацијских процеса. Нови радови представљали су научну, етичку и људску реакцију те упозорење на појаве убрзане диференцијације, дезинтеграције и деградације националних језика и култура, у првом реду словенских (РЕЉИЋ 2016: 109), као и реакцију на свеприсутну вредносну дезоријентисаност са којом се човечанство суочило на размеђу двају миленијума. Сличне реакције код људи од интегритета налазимо и у ранијим епохама погођеним ратовима и људским незнањем. У предговору своје обимне студије *Смысл жизни* Е. Трубецки наводи да је она иницирана његовим мучним преживљавањем бесмисла који је донео Први светски рат и катастрофом која је задесила Русију 1917. године. „Потреба да се одговори на питање о смислу живота у таквим се временима осећа јаче него икад“ (ТРУБЕЦКОЙ 1994: 245). Таквој потреби није одолео ни Предраг Пипер.

2. Етика или теорија морала пружа, у најкраћем, одговор на питање како треба правилно живети, тачније, како треба поступати у сврху достизања највишег добра као крајњег циља смисла живота. Следствено томе, предмет етике као теоријске дисциплине јесу моралне вредности. Реч вредност је током последњих деценија у многим језицима постала једна од најчесталијих, што је био први знак „обезвређивања културне традиције и дискредитације норми по којима се уређују односи у разним областима човекове делатности и спознаје“ (РАНИЋ 1999: 17). Говорећи о постепеној деградацији система вредности Ж. Бодријар (BODRIAR 1994: 9) каже:

„Четвртом, фракталном ступњу, или пак вирусном, или још тачније стадијуму исијавања вредности, више уопште нема референце, вредност

зрачи у свим правцима и свим интервалима, без реферирања на било шта, чистим међашењем. За тај фрактални ступањ не постоји више еквиваленција, ни природна ни општа, не постоји више, строго говорећи, ни закон вредности, него постоји само нека *ејидемија вредности*, општа метастаза вредности, умножавање и насумично распршивање.“

У таквим околностима долази до изражаја како јединка лишена потребе да реагује на било шта што није у њеном интересу тако и личност однегованих етичких принципа спремна да се супротстави штетним појавама сваке врсте. Та спремност проиходи отуд што „права етичка личност има у себи мира и поузданости, јер нема дужности ван себе него у себи“ (КЈЕРКЕГОР 1986: 30). Али, на етосу заснована дужност, као „тајна савести коју индивидуални живот носи у себи“, не би могла бити вршена уколико своју сврху не налази у *ојшћем* (Исто: 30–31). Зато Предраг Пипер и каже: „Противити се затирању и самозатирању народа представља чин самопоштовања, као и чин поштовања предака и потомака“ (ЈЕВТИЋ 2009: 92).

3. Уопштено посматрано, етику професора Предрага Пипера могуће је сагледавати кроз призму, до данас актуелне, Аристотелове практичне философије (в. Ђурић 2002) која сажима мисао о врлинском животу у циљу остварења пуне човечности. Осврћући се на оцене и судове Предрага Пипера изречене у књизи *Трагом речи*, Д. Танасковић (2010: 405) примећује: „Блиско је то ‘етици патријарха Павла’, сублимираној у вапају: ‘Будимо људи!’ , али и Аристотеловој похвали умовању из Никомахове етике (...), где се од људи, божански одликаних умом, тражи да живе према оном што је у њима најплеменитије, ‘јер, ма колико да је обимом малено, оно ипак снагом и достојанством надмаша све остало’.“ Замишљен над данашњицом и уочљивим „дехристијанизовањем планете“ пред експанзијом Њу ејца, када је кормило глобалног управљања у рукама какократа или какистократа (од грч. *κάκιστος* – најгори) (Пипер 2021: 22–23), професор Пипер изражава бојазан да би се „појам човека његовим привременим преосмишљавањем у натчовека, супермена и ‘људи посебног кова’ могао завршити у постчовеку и нечовеку као човеку без човечности“ (Исто: 28). Пред питањем „како се одупрети рашчовечавању човека и човечанства, како спасти личност у условима све гласније најављиваног (...) трансхуманизма и постхуманизма“, Предраг Пипер не остаје без одговора: „У тој ситуацији – ни појединац, ни држава, ни народ не могу само посматрати шта се збива, нити пуштати да их догађаји носе, него се по мери своје људскости свако мора према томе активно одредити ма колико личне снаге изгледале слабе“ (Исто: 30). Кад год се осврће на „морално окоштавање“ манифестовано релативизацијом и деградацијом вредности било на плану медијске ети-

ке, правне етике, међународне политике или етике науке и образовања, код професора Пипера, што је сасвим разумљиво, у мањој или већој мери, присутна је аристотеловска рационалност, разборитост и конкретност. Оно што евидентно спаја мисао професора Пипера са мишљу изложеној у Аристотеловој *Никомаховој еџици* јесте избегавање сваке крајности и налажење праве мере. „Врлина је“ – каже Аристотел (2003: II, 1106b–13) – „нека врста мере (μεσότης), која има за циљ средину (тј. праву меру).“ Са таквим полазиштем Аристотел даље анализира четрнаест врлина, налазећи да је нпр. храброст средина и права мера између плашљивости и луде смелости, дарежљивост између шкртости и расипништва, понос између понизности и охолости итд. (Исто: 1107b–1108b). М. Ђурић (2003: XXVIII–XXIX) упозорава да Аристотелов принцип средине није „осредњост“ нити је то „оно бежање од виших вредности, она рачунски хладна промућурност и неврловита обазривост у позном хеленско-римском моралу“ и упућује на другу Аристотелову дефиницију врлине која допуњује прву и даје јој нов смисао а која гласи: „Врлина је средина (тј. права мера), али у односу на праву вредност и највеће добро врлина је врхунац“ (ARISTOTEL 2003: II, 1107a–17). Принцип тако схваћене средине Предраг Пипер је истицао на више места и различитим поводима.

„Народи се, слично појединцима, разликују пре свега по томе што се једни понашају више парадигматично (према општеприхваћеним обрасцима, начелима и систему вредности), а други више прагматично (прилагођавајући се различитим ситуацијама). Превише прагматичности води беспринципијелности, а превише парадигматичности води нереалности. Тражење мере тежи човечности, толико живој да се не да спутати мртвим правилима и толико морално лепој да се не може заменити голом функционалношћу, безоблично ружном и свему камелеонски прилагодљивом.“ (ПИПЕР 2010: 148).

У тражењу мере професор Пипер сугерише обазривост, а у исходу таквог његовог приступа врлини налазимо пуно оправдање Аристотелове дефиниције врлине као аксиолошког врхунца: „Свесна трпеливост, као подношење невоља да би се добрим победило зло, јесте врлина која се не сме поистовећивати са толерантношћу, поготову ако погрешно схваћена толерантност води релативизовању разлика у вредностима, ако води вредносној аномији и у крајњој линији неразликовању добра од зла“ (ЈЕВТИЋ 2015: 22).

4. Античке одјеке у културној историји Срба предочио је Милош Ђурић (1997: 133–143) упоређујући песничка и друга сведочења борбе Хелена с Персијанцима са епским стваралаштвом Срба проистеклим из њиховог отпора Османлијама. Епске песме биле су, према сведочењу професора Пипера, важан део и његове почетне лектире којој се током

свог живота по потреби враћао увиђајући да језик памти и све оно што историја заборави, преиначи или релативизује. Етичке поруке сажете у епским стиховима и српским паремијама професор је неретко користио као подсећање на тачке идентитетског ослонаца српског народа. Тако у интервјуу датом *Видовданском гласнику* 2015. професор каже:

„У сваком народу увек је било и има оних који су из различитих разлога отпали, најчешће из страха или лаконости (‘Истурчи се плахи и лакоми’ каже Песник), али се треба клонити прејаким уопштавања на своју или било чију штету. Иако и као појединци и као народ имамо особина којих се треба ослободити, преци су нам ипак оставили у наслеђе много више тога што је основа за здраво самопоштовање“ (ПИПЕР 2015: 8).

У том контексту професор Пипер не једном подсећа на нашу епску мајку Јевросиму, чији поступак на јединствен начин реконструише морална начела и жртвовање жене, пре свега мајке, а зарад хришћанске правде, части и човечности.

„Докле год буде Срба за које је најдубље начело понашања садржано у савету наше епске мајке свом чувеном сину ‘Боље ти је изгубити главу / Него своју изгубити душу’, а таквих је, верујем, још увек највише, Косово и Метохија нису изгубљени, ма чија шапа привремено чепала по тој светој земљи. Колико висока етика косовског мита буде жива у средишту српског духовног бића, толико је наде да Срби имају Косово и у историјској реалности. Ако бисмо изгубили Косово у себи, не бисмо били достојни ни да га имамо у границама своје државе“ (ПИПЕР 2010: 148).

5. Људске врлине Аристотел (2003: I, 1103a–20) дели у класу интелектуалних (дијаноетичких) и класу моралних (етичких). У последњу сврстава разборитост и племениту великодушност у оквиру које расправља о мноштву других особина које воде добру. Кад расправља о великодушности, Аристотел (2003: IV, 1120a–7) подвлачи да се добра страна карактера „више огледа у чињењу него у примању добра, то јест у активном а не у пасивном односу према добру и више у вршењу онога што је добро него у невршењу онога што је ружно“. Активан однос према добру у основи је етике Предрага Пипера. Вођен властитим, никад и ни у чему истицаним добром, како уосталом и приличи правом добру, Предраг Пипер је назирао добро у сваком човеку, па сугерисао да се свако ослони на, колико год оно било, добро у себи. Јер, „човеку је дато да има многа задужења у животу – пре свега, да буде добар и као дете, и као родитељ или учитељ, и као пријатељ, и као сарадник, па ако треба и као сапатник, сапутник...“ (ПИПЕР 2010: 150), а појединачно

испољено и најмање добро само је наизглед мало. Осврћући се на текст Јована Санфранцисканског и позајмљујући његов наслов „Химна малом добру“,² професор Пипер нас подсећа да улазак у Царство Божије не претпоставља магично чудесне начине, велика дела и подвиге, али да су добри поступци „неопходни ради доброг привијања к човеку живота вишег, психологије небеса, воље светле, жељења доброг, срца праведног и чистог, љубави нелицемерне. Управо кроз мале, свакодневне поступке све ово се може привити и укоренити у човеку“. Из цитираног је већ сасвим јасно да кад неке од почесто и радо коришћених појмова попут *добро, истина, душа, светило* или синтагми *чисто срце, здраве очи* и сл. има потребу и да објасни, удубљујући се понекад и у етимологију саме речи, избија на видело професорово промишљање датих категорија искључиво у оквиру хришћанске етике.

Мисао о комплементарности религије и науке Предраг Пипер је експлицитније исказао у књизи *Трагом речи*, у којој је истакао тезу о Истини која пре свега у срцу пребива, најдоследније промишљену у светоотачким учењима те поткрепљену ставовима хришћанских философа у различитим временима. Колико год да су се доимала као „треперења“ на маргини песничко-философског, оваква промишљања Предрага Пипера о свему, па и о језику, црпљена су из ауторовог верујућег дамара. Наговештена животна философија била је тим прихватљивија што у њој није било ни трага данас неретко мишљене и практиковане ригидности те искључивости онде где је то најмање пожељно, а то је у сфери религијских схватања и осећања (Рељић 2010: 360–361). Није, дакле, било порицања лепоте живота, напротив: „Овај драгоцен живот је леп као наговештај још лепшега, који долази после њега, и као прилика да то заслужимо“ (Јевтић 2009: 183). Присетићемо се Н. Лоског (Лосский 1991: 218) који у осврту на стваралаштво Павла Флоренског каже: „Идеал хришћанског живота отац Павел је видео не у суровом отуђењу од света већ у радосној перцепцији света која тај свет чини богатијим, новим и бољим“. Философија научника Предрага Пипера у чијем је темељу православно-хришћанска етика до пуног је изражаја дошла у књизи *Животиј језика* и понеким другим радовима штампаним током последњих петнаестак година његова живота. „Верујући научник настоји да оно што је докучио својим умом буде у складу са оним у чему се пројавио виши ум, а у томе му је главни ослонац чисто срце“ – каже професор Пипер и самокритички додаје – „по мери његове чистоте, која је, нажалост, увек далеко од жељене“ (Јевтић 2015: 18). Од мисли о комплементарности

² Како у часопису наведеном у библиографији Предрага Пипера није пронађен текст под насловом „Химна малом добру“, исти се овде цитира према рукопису који ми је љубазно послала професорова кћи Милица Пипер, на чему јој топло захваљујем.

религије и науке преко размишљања о циљевима световне науке и науке духовног узрастања Предраг Пипер је дошао до недвосмисленог става да „световна наука има оправдање свог постојања само онолико колико служи науци духовног узрастања човека и човечанства“ (Јевтић 2015: 19). Такав његов став налази пуно оправдање пред чињеницом све већих искушења етике савремених научних истраживања. „Научни резултати као да се све чешће наручују тако да одговарају не истини, него идеолошким, политичким или финансијским интересима моћних наручилаца, било да је реч о футуролошким пројекцијама развоја човечанства, о могућем крају историје, о пореклу појединих народа (...) итд., све до редефинисања самог појма човека и будућности човечанства“ (Пипер 2021: 29–30).

6. Примарно хришћанско поимање добра као темељне етичке категорије евидентно је у следећим тумачењима Предрага Пипера: „На Светој Гори човек лакше схвати једноставну истину да све добро долази од Бога, а кроз нас пролази колико смо достојни, и наше је да томе послужимо или бар да што мање будемо препрека вечном кружењу добра у космосу“ (Јевтић 2015: 16). Или:

„Све добро овога света стиже из истог извора, упућено је различитим људима, а до њих често стиже посредством других људи, који тога можда и нису свесни. Ако изгледа да сам учинио неке нешто добро, то само значи да нисам био препрека, него сам био колико-толико поуздан посредник да добро стигне ономе коме је намењено и који ће га, ако треба, пропустити на неког другог (нпр. од старијих ка млађима, од јачих ка слабијима итд.). То је нека врста кружења добра у васељени“ (Исто: 26–27).

Из реченог следи и професоров закључак: „Највеће богатство сваког народа су његови добри људи, на земљи и на небу“ (Исто: 19).

На кружење и размену добра као услову смисла живота Предраг Пипер подсећа и у оквиру тема из домена еколингвистике – лингвистичке области чија се засебност највећма и огледа у значају „*еџичког криџеријума* (а уз њега често и *есџејског криџеријума*) у анализи различитих видова односа између језика и његовог окружења“ (Пипер 2010: 16). У том смислу и у духу руске философије свејединства, уместо свеприсутне глобализације зла, он замишља глобализацију добра у чијој је основи идеја једнакости свих људи, њиховог разумевања и међусобног испомагања те размена најбољих вредности човечанства (Исто: 59). Упркос чињеници да „емпатија атрофира, стид нестаје, расте отупелост на лажно и ружно“ (Пипер 2021: 23), што се манифестује вулгаризацијом³ медија и уметности, губљењем имунитета против зла (Исто: 26–27),

³ Не каже случајно Џ. Раскин (RASKIN 1965: 135–136) да смо људски само онолико колико смо осећајни те да „суштина вулгарности уопште лежи у одсуству осећајности“.

вербалним обманама сваке врсте, вулгаризацијом говора и говорним манипулацијама, професор Пипер (2010: 13–14) указује на могућности употребе језика „на начин кроз који се у највећој могућој мери језиком остварује лепо, добро и истинито, као три лица исте суштине онога што је најбоље и у човеку и у језику“. Остварење лепог, доброг и истинитог могуће је само уколико се „клонимо искушења било какве злоупотребе језика – обмањивања, лагања, вређања, оговарања, ласкања и сл. Дакле, поред књижевнोजезичке норме постоји и етичка норма употребе језика. Она је данас угрожена можда и више него она прва, а није мање важна“ (ПИПЕР 2016а: 8). Угроженост етичке норме употребе језика Предраг Пипер посебно види у тровању говора и тровању говором, па кад се осврће на тежину речи мржња и њено олако коришћење, резигнирано примећује:

„Још нисам прочитао или чуо да је суд о говору мржње изречен са жаљењем што је неко подлегао том осећању, са жаљењем што се таква оцена о њему мора изнети, или са зебњом да би таква оцена могла бити прејака. Али ако се иде мржњом на мржњу, говором мржње против говора мржње, онда је пред нама још једна варијанта античке слике змије која гризе властити реп затворивши се у кружницу из које не може побећи“ (ПИПЕР 2010: 94).

7. Професор не само да подвргава оштрој критици „глорификацију једних и гробаризацију других“, као општеприсутну тенденцију у савременом свету, него му је страна свака врста такмичарског духа који подразумева победнике и губитнике: „Преовлађујући такмичарски дух, који је у основи западне цивилизације, чијој периферији припадамо, подстиче агресивност и жељу да се други победи, за разлику од погледа на свет утемељеног на креативности као облику активности којим се у заједници с другим нешто ствара и где нема губитника“ (ЈЕВТИЋ 2009: 138). Дате, и у властитој пракси потврђиване мисли Предрага Пипера несумњиво производе из вере у могућност свејединства – световног поретка и мира у којем, по речима Е. Трубецког (1994: 279), сваки живот достиже коначну пуноћу, другим речима, властити смисао који се, упркос бесконачном кружењу ништавне испразности, интуитивно назире, јер „Као што људско уво не чује фалш ако не осећа хармонију, тако и наша мисао не би могла препознати бесмисао да није озарена неким смислом“ (Исто). Смисао се, рећи ће руски мислилац, „крстом проверава“ (Исто: 293), а његов сународник А. Веденски (ВВЕДЕНСКИЙ 1994: 105), следећи постулате исте – хришћанске етике, очекивано закључује да „вера у личну бесмртност јесте услов и логичке и моралне претпоставке вере у смисао живота“. Хришћанско полазиште Предрага Пипера при тумачењу смисла живота више је него јасно:

„Посматрано филолошки, *смисао* је довршена мисао, савршена мисао, заокружена, пуна мисао, која све испуњава. У постојање смисла се верује,

али степен осмишљености појединачног, историјског и општег зависи од степена човекове обожености. Што ближе Богу, то ближе смислу (...) У сваком животу, и у сваком дану у животу, постоји мочвара бесмисла и постоји архипелаг смисла. По мери човековог узрастања расте његово острво. Можда само ретки доживе да им се мочвара сасвим исуши и да непрестано живе у рајском врту потпунога смисла, али се надам да има и таквих“ (Јевтић 2015: 17).

8. Нема бољег позива од професорског који омогућава да се прошири „архипелаг смисла“ властитог живота. Наравно, под условом да се, кад је реч о нама, вратимо изворном светосавском значењу просвете као пројекције светости, зрачења светлости, као просвјешченију, како би рекао Свети Јустин (Поповић 1993: 46). Предраг Пипер је показао да се и ми, без ореола светости и данас, од просветара са деградирајућим суфиксом *-ар* изнова можемо успети до просветитеља, па није случајно и не једном сугерисао да би реформу Београдског универзитета требало започети од његовог назива. „Универзитет у Београду требало би да се зове Универзитет ‘Свети Сава’, по првом српском архиепископу, утемељивачу самосталности српске православне цркве и једном од утемељивача српске државе, дипломатије, права, здравственог система, утемељивачу српске просвете и лепе књижевности“ (Јевтић 2015: 21). Ако се иоле замислимо над речју образовање, лако ћемо схватити да она и данас значи „руковођење ка преображењу васколиког бића човековог, буђењу у њему духовног принципа, његово духовно преображење“ (Назаров 2005: 243). Образовати – значи разоткривати и крепити првобитно, по образу Божијем, саздани човеков лик. Учити, дакле, млађе племенитости, истинољубљу, правдољубљу, помоћи им да постану слободне личности (са образом) способне да разликују добро и зло, могуће је у свим временима. Свети Сава нас је научио да, иако потребна, ширина знања ништа не значи без топлине срца, да та, из дубине срца крепљена људскост треба да буде окосница српског и општечовечанског етоса. То значи да у сваком ђаку, маленом и оном одраслијем, препознамо одраз лика Господњег, да се, сходно томе, према њему и опходимо. Професори који се у свом раду руководе овим принципом, одговор на евентуално питање воле ли их и студенти унапред знају: таман онолико колико они воле своје студенте (Рељић 2016а: 512).

9. Рад са студентима професор Предраг Пипер је сматрао великом привилегијом. Загледан у чисте душе и срца младих људи, он је сасвим био на путу светосавске просветитељске етике. Полазећи од давнашње констатације „што чистија душа, то јаснија спознаја“, професор закључује да „млади људи и то преимућство имају. Само им је понекад тешко да нађу речи којима би изразили спознаје до којих до-

лазе ‘чистим очима срца’, тј. интуитивно, а задатак професора је да им помогну да се што боље изразе и да своја сазнања повежу са сазнањима других“ (Јевтић 2009: 134). На питање како би објаснио своју „педагошку поетику“, Предраг Пипер каже:

„Мој главни циљ није да студентима уливам знање у главе, нити да их техником штапа (лоше оцене) и шаргарепе (поена које желе да добију) натерам да науче оно што је прописано, јер професор није дресер, ни тренер, ни инструктор, а студенти нису бића којима се манипулише застрашивањем и примамљивањем, нити их треба навикавати на тај модел живота, недостојан човека. Мој главни циљ јесте да студентима помогнем да заволе оно што предајем и да им помогнем да се што самосталније у тој области крећу користећи све расположиве добре изворе и не устручавајући се да о свему што желе разговарају са професором“ (Јевтић 2015: 23).

Највећу слабост данашњег образовног система Предраг Пипер је видео у потискивању васпитања „у чијој је основи обликовање хармоничне личности и њеног етички здравог вредносног систем“ (Јевтић 2015: 22).⁴ Штавише, васпитну компоненту у том систему сматрао је важнијом, јер „Врло образован,⁵ а морално запуштен човек може бити опасан за друштво, за шта је лако наћи много примера и у историји, и у нашој садашњици“ (Исто). Идентичну констатацију срећемо у колективној монографији под насловом *Етика професора: Ојџиј колективної рефлексии*: „Последњи век нас је уверио да знање без додатне моралне контроле може бити опасно“ (Сычев 2020: 71). У истој монографији скреће се пажња и на додатну противречност која „данас дели академску заједницу: супротстављање етике научника (педагога) засноване на високим идеалима истраживања и просвећивања и такозване ‘етике пословног успеха’ оријентисане на постизање конкретних показатеља рада“ (Скворцов: 2020: 156). У продужетку се поставља питање може ли савремена стратегија универзитета помирити честитог професора са хиперпрагматичним успешним професором који припадају различитим вредносним световима. „Дуго времена су у друштвеној свести наука и профит сматрани различитим, понекад и међусобно супротстављеним световима (...) Управо приврженост принципима научне савести – упркос притисцима ауторитета, поткупљивости и непотизму, разликовало је праве научнике од случајних људи у науци“ (Исто: 157). Свој одабир, као професор, научник и човек, Предраг Пипер (2015: 10) исказао је и

⁴ Полазећи од таквих уверења и Аристотел је дужну пажњу поклањао васпитању свог славног ученика Александра Македонског, а неопходна спрега образовања и васпитања није једино из античке традиције што је хришћанство оберучке прихватило.

⁵ Реч *образован* професор Пипер на овом месту користи у њеном свакодневном и профаном значењу, коју треба разумети као ‘начитан’, ‘онај ко је прикупио сваковрсна знања’.

следећом реченицом: „Ако би свако чиста срца учинио колико може, не мислећи да ли ће то бити сликано, снимљено, вредновано, бодовано, признато, плаћено, похваљено, награђено, промовисано итд., нестале би многе, ако не и све тешкоће које нас сада муче.“

10. Читајући Јевтићеве разговоре са Предрагом Пипером, проф. Д. Танасковић (2010: 409) запазио је и то да су Пиперове „научничке, педагошке и организационе врлине, које одавно поштујемо, појавни одблесак равнотеже једног унутрашњег душевног поретка смирено усидреног у веру да је ‘будућност одавно објављена’, а да је ‘наше да ту објаву препознамо и да јој следимо’“. Ко год је имао привилегију да се, као сарадник или пријатељ, сусреће са професором Предрагом Пипером, могао је учити да у његовом говору не само да није бивало сувишних речи него и то да је његову комуникативну културу, осим одмерености у гласу, карактерисало одсуство (код многих од нас одвећ честе) гримасе и гестикулације. Присетићемо се цариградског патријарха Фотија који 865. године упућује Посланицу бугарском кнезу Михаилу са 114 поука о управљању идеалног хришћанског владара, међу којима стоји и да овај треба „Да буде умерен у изразу лица, у одевању и у свим спољашњим стварима и у кретању; Да не говори брзо; Да се не кида од смеха“ итд. (према Трифуновић 2001: 93–94). Дисциплина тела одраз је дисциплиноване душе, а то је она платоновска – трећа или мистеријска душа, „коју и данас има или може у себи да достигне сваки човек. Та душа је трансценденција (превазилажење), кад човек превазиђе себе земаљског, световног...“ (Видовић 2021). Учењем о души способној да превазиђе властити егоцентризам, искушења магијске и приземље телесне душе, из платонизма је – подвлачи Ж. Видовић (Исто) „у хришћанство прешло и све искуство човековог аристократизма“. Етика Предрага Пипера представља најлепшу синтезу античког и православно-хришћанског учења о љубави „као чистој гравитацији душе која нас држи у живој вези“ (Јевтић 2015: 138). Професоров свепојавни аристократизам био је несумњиви израз његове душе која је пламињала љубављу за човека, за породицу, свој народ и словенски род, за све наше претке и потомке.

Цитирана литература

- ВВЕДЕНСКИЙ, Александр. „Условия допустимости веры в смысл жизни“. В: Н. К. Гаврюшин (ред.). *Смысл жизни: Антология*. Вып. 2. Москва: Издательская группа „Прогресс – Культура“, 1994: стр. 93–122.
- [VVEDENSKIĪ, Aleksandr. „Usloviâ dopustivosti very v smysl zhizni“. V: N. K. Gavriûshin (red.). *Smysl zhizni: Antologiiâ*. Vyp. 2. Moskva: Izdatel'skaia gruppа „Progress – Kul'tura“, 1994: str. 93–122]

- ВИДОВИЋ, Жарко. *Аристѳокрајица и олош*. <<https://srodstvopoizboru.wordpress.com/category/ecej/жарко/видовић>>, 2021, 2. 2. 2022.
- [VIDOVIĆ, Žarko. *Aristokratija i ološ*. <<https://srodstvopoizboru.wordpress.com/category/ecej/жарко/видовић>>, 2021, 2. 2. 2022]
- ЂУРИЋ, Милош. *Културна историја и рани филозофски списи*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
- [ĐURIĆ, Miloš. *Kulturna istorija i rani filozofski spisi*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1997]
- ЂУРИЋ, Михаило. *Крхко људско добро: актуелност Аристотелове практичке филозофије*. Београд: БИГЗ, 2002.
- [ĐURIĆ, Mihailo. *Krhko ljudsko dobro: aktuelnost Aristotelove praktičke filozofije*. Beograd: BIGZ, 2002]
- ЈЕВТИЋ, Милош. *Трагом речи. Разговори са Предрагом Пипером*. Београд: Београдска књига, 2009.
- [ЈЕВТИЋ, Miloš. *Tragom reči. Razgovori sa Predragom Piperom*. Beograd: Beogradska knjiga, 2009]
- ЈЕВТИЋ, Милош. *Живој језика: Разговори са Предрагом Пипером*. Београд: Београдска књига, 2015.
- [ЈЕВТИЋ, Miloš. *Život jezika: Razgovori sa Predragom Piperom*. Beograd: Beogradska knjiga, 2015]
- ЛОССКИЙ, Николай. *История русской философии*. Москва: Советский писатель, 1991.
- [LOSSKIĬ, Nikolai. *Istoriia russkoj filosofii*. Moskva: Sovetskiĭ pisatel', 1991]
- НАЗАРОВ, Владимир. *Прикладная этика: Учебник*. Москва: Гардарики, 2005.
- [NAZAROV, Vladimir. *Prikladnaja etika: Uchebnik*. Moskva: Gardariki, 2005]
- ПИПЕР, Предраг. *Српски између великих и малих језика*. 3. допуњено издање. Београд: Београдска књига, 2010.
- [PIPER, Predrag. *Srpski između velikih i malih jezika*. 3. dopunjeno izdanje. Beograd: Beogradska knjiga, 2010]
- ПИПЕР, Предраг. „Идентитет је динамичка категорија“ (интервју водили Александар Дунђерин и Живојин Ракочевић). *Видовдански гласник* XXIV/23 (2015): стр. 7–11.
- [PIPER, Predrag. „Identitet je dinamička kategorija“ (intervju vodili Aleksandar Dunderin i Živojin Rakočević). *Vidovdanski glasnik* XXIV/23 (2015): str. 7–11]
- ПИПЕР, Предраг. „Осврт на четири деценије у лингвистици и славистици: самосведочење“. У: Драгана Д. Јовановић (ур.). *Лингвистика и славистика у делу Предрата Пипера: зборник радова*. Нови Сад: Библиотека Матице српске, 2016: стр. 171–179.
- [PIPER, Predrag. „Osvrt na četiri decenije u lingvistici i slavistici: samosvedočenje“. U: Dragana D. Jovanović (ur.). *Lingvistika i slavistika u delu Predraga Pipera: zbornik radova*. Novi Sad: Biblioteka Matice srpske, 2016: str. 171–179]
- ПИПЕР, Предраг. „Српски језик између немара и намере“ (интервју водили Марина Вулићевић и Градимир Аничић). *Политика*, 21. октобар 2016а: стр. 8.
- [PIPER, Predrag. „Srpski jezik između nemara i namere“ (intervju vodili Marina Vulićević i Gradimir Aničić). *Politika*, 21. oktobar 2016a: str. 8]

- ПИПЕР, Предраг. „Словенство и савремени свет“. *Зборник Матице српске за славистику* 100, 2021: стр. 15–39.
- [PIPER, Predrag. „Slovenstvo i savremeni svet“. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 100, 2021: str. 15–39]
- ПОПОВИЋ, Јустин. *Светосавље као философија животоа* (фототипско издање). Ваљево: Манастир Ћелије, 1993.
- [POPOVIĆ, Justin. *Svetosavlje kao filosofija života* (fototipsko izdanje). Valjevo: Manastir Ćelije, 1993]
- РЕЉИЋ, Митра, Милош Јевтић. *Трагом речи. Разговори са Предрагом Пипером*. Београд: Београдска књига, 2009 (Колекција Одговори, 170) / приказ. *Славистика* XIV (2010): стр. 358–361.
- [RELIĆ, Mitra, Miloš Jevtić. *Tragom reči. Razgovori sa Predragom Piperom*. Beograd: Beogradska knjiga, 2009 (Kolekcija Odgovori, 170) / prikaz. *Slavistika* XIV (2010): str. 358–361]
- РЕЉИЋ, Митра. „Социолингвистичке теме Предрага Пипера“. У: Драгана Д. Јовановић (ур.). *Лингвистика и славистика у делу Предрага Пипера: зборник радова*. Нови Сад: Библиотека Матице српске, 2016: стр. 108–121.
- [RELIĆ, Mitra. „Sociolingvističke teme Predraga Pipera“. У: Dragana D. Jovanović (ur.). *Lingvistika i slavistika u delu Predraga Pipera: zbornik radova*. Novi Sad: Biblioteka Matice srpske, 2016: str. 108–121]
- РЕЉИЋ, Митра. „Српско светило на небу и на земљи: беседа на Филозофском факултету у Косовској Митровици поводом обележавања Дана Светог Саве 2016. године“. *Зборник радова Филозофског факултета*, XLVI (1), 2016а: стр. 509–512.
- [RELIĆ, Mitra. „Srpsko svetilo na nebu i na zemlji: beseda na Filozofskom fakultetu u Kosovskoj Mitrovici povodom obeležavanja Dana Svetog Save 2016. godine“. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta*, XLVI (1), 2016a: str. 509–512]
- СЕНЕКА, Луције Анеј. *Писма пријатељу* (с лат. превео Албин Вилхар). Нови Сад: Матица српска, 1987.
- [SENEKA, Lucije Anej. *Pisma prijatelju* (s lat. preveo Albin Vilhar). Novi Sad: Matica srpska, 1987]
- СКВОРЦОВ, Алексей. „Академическая честность против коммерческого успеха и критериев ‘эффективности’“. В: В. И. Бакштановский (ред.). *Этика профессора. Опыт коллективной рефлексии: коллективная монография*. Тюмень: ТИУ, 2020, стр: 156–166.
- [SKVORCOV, Aleksej. „Akademicheskaia chestnost' protiv kommercheskogo uspekha i kriteriev 'effektivnosti'“. В: V. I. Bakštanovskij (red.). *Ėtika professora. Opyt kolektivnoi refleksii: kolektivnaia monografiia*. Tiūmen': TIU, 2020, str: 156–166]
- СЫЧЕВ, Андрей. „Профессор как моральный характер: история и современность“. В: В. И. Бакштановский (ред.). *Этика профессора. Опыт коллективной рефлексии: коллективная монография*. Тюмень: ТИУ, 2020: стр. 64–72.
- [SYCHEV, Andrei. „Professor kak moral'nyĭ kharakter: istoriia i sovremennost'“. В: V. I. Bakštanovskij (red.). *Ėtika professora. Opyt kolektivnoi refleksii: kolektivnaia monografiia*. Tiūmen': TIU, 2020: str. 64–72]

- ТАНАСКОВИЋ, Дарко. „Чувар Логоса“. *Letopis Matice srpske*. Год. 186, бр. 486, св. 3 (септембар 2010): стр. 404–410.
 [TANASKOVIĆ, Darko. „Čuvar Logosa“. *Letopis Matice srpske*. God. 186, br. 486, sv. 3 (septembar 2010): str. 404–410]
- ТРИФУНОВИЋ, Ђорђе. *Ка њочецима српске њисменосџи*. Београд: Откровење, 2001.
 [TRIFUNOVIĆ, Đorđe. *Ka roćecima srpske pismenosti*. Beograd: Otkrovenje, 2001]
- ТРУБЕЦКОЙ, Евгений. „Смысл жизни“. В: Н. К. Гаврюшин (ред.). *Смысл жизни: Антология*. Вып. 2. Москва: Издательская группа „Прогресс – Культура“, 1994: стр. 242–488.
 [TRUBECKOJ, Evgenij. „Smysl zhizni“. V: N. K. Gavriušhin (red.). *Smysl zhizni: Antologija*. Vyp. 2. Moskva: Izdatel'skajaâ gruppa „Progress – Kul'tura“, 1994: str. 242–488]
- ARISTOTEL. *Nikomahova etika* (sa starogrĉkog prevela Radmila Šalabalić). Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavaĉka knjiŹarnica Zorana Stojanovića, 2003.
- BODRIJAR, Źan. *Prozirnost zla: ogled o krajnosnim fenomenima*. Novi Sad: Svetovi, 1994.
- ĐURIĆ, Miloš. „Aristotel kao etiĉar“. U: Radmila Šalabalić (prev.). *Nikomahova etika*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavaĉka knjiŹarnica Zorana Stojanovića, 2003.
- KJERKEGOR, Seren. *Brevijar* (prev. D. Najdenović i M. Tabaković). Beograd: Grafos, 1986.
- PANIĆ, Vladislav. *Aksiologika ili logiĉka argumentacija vrednosti*. Beograd: Zavod za udŹbenike i nastavna sredstva, 1999.
- RASKIN, DŹon. *Vrednosti*. Beograd: Kultura, 1965.

Митра М. Релич

Приштинскиј универзитет с временним местонахођењем
 в Косовској Митровице
 Филозофскиј факултет
 Кафедра руског језика и литературе

ЭТИКА УЧЕНОГО И ПРОФЕССОРА ПРЕДРАГА ПИПЕРА

Резюме

В статье рассматриваются этические принципы профессора Предрага Пипера, высказанные в его книгах мемуарного и научного характера, отдельных статьях и интервью. Смысл человеческой жизни, высказанный в творчестве Предрага Пипера, в центре которого оказывается идея добра, обсуждается, с одной стороны, сквозь призму практической философии Аристотеля, и, с другой стороны, с аспекта его, глубоко укоренившегося, православно-христианского мировоззрения. Стремлением к истине, добру и красоте, упорством, бескорыстием, требованиями к себе и к другим, созданием взаимного уважения и доверия и прочими качествами ученого и педагога, основанными на высших идеалах исследования и просвещения, которые проявлял в работе со студентами и сво-

ими сотрудниками, профессор Предраг Пипер лишь подтвердил неотделимость собственных мыслей и поступков.

Ключевые слова: Предраг Пипер, этические категории, ценности, смысл жизни, добро.

Mitra M. Reljić
 University of Priština with temporary seat in Kosovska Mitrovica
 Faculty of Philosophy
 Department of Russian Language and Literature

THE ETHICS OF THE SCHOLAR AND PROFESSOR PREDRAG PIPER

S u m m a r y

The paper discusses the ethical principles of Professor Predrag Piper expressed in his memoir books, scientific books, articles and interviews. The meaning of human life presented in Predrag Piper's work, at the center of which is the idea of virtue, is here considered through the prism of Aristotle's practical philosophy, on the one hand, and from the aspect of his deeply-rooted Orthodox Christian view of the world, on the other. By striving for truth, goodness and beauty, by his perseverance, selflessness, demands on himself and others, by creating mutual respect and trust, and by many other qualities of a scholar and pedagogue based on the highest standards of research and enlightenment that were evident in his work with students and associates, Professor Predrag Piper confirmed the inseparability of his own thoughts and deeds.

Keywords: Predrag Piper, ethical categories, values, meaning of life, virtue.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 85–100
УДК 811.161.1+821.161.1](497.11)
81:929 Пипер П.
COBISS.SR-ID 85077513
DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202085K>
Примљено: 11. маја 2022.
Прихваћено: 9. септембра 2022.
Оригинални научни рад

Ксенија Ј. Кончаревић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

ИСТОРИЈАТ СРПСКЕ ЛИНГВИСТИЧКЕ РУСИСТИКЕ У ОПУСУ АКАДЕМИКА ПРЕДРАГА ПИПЕРА**

У раду се расветљава бављење академика Предрага Пипера (1950–1921) историографијом славистичке науке, превасходно српске лингвистичке русистике. Указује се на дела других русиста који су се бавили овом проблематиком, а затим сагледава Пиперов допринос овој области у домену стварања интегралних библиографских описа за период од 1945. до 2000, затим на подручју критичке анализе и валоризације истраживачких преокупација и резултата наших русиста од Радована Кошутића до краја XX века, као и на плану ревизије раније прихваћених схватања о почетку наставе руског језика у српским школама.

Кључне речи: историографија науке, историја српске лингвистичке славистике, конфронтативна проучавања руског и српског језика, историјат наставе руског језика у српском школству, Предраг Пипер (1950–1921).

0.1. У научној методологији лингвистичке славистике значајно место припада и историјским истраживањима, којима је сврха изналажење законитости развоја методолошких парадигми проучавања и наставе словенских језика, промовисања и унапређивања идеја и концептуалних система у лингвистици и лингводидактици те њихових теоријских основа, а тиме и боље разумевање и унапређивање садашњег стања славистике у њеном фундаменталном и апликативном аспекту. Са историјског

---

* kkoncar@mts.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта „Српска теологија у XX веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“, који финансијски подржава Министарство просвете и науке Републике Србије (евиденциони број пројекта ОИ 179078).

становишта проучава се друштвена условљеност развоја славистике, мењање њених циљева и задатака, метода и садржаја проучавања кроз историју, историјат славистичких покрета, релевантних установа и организација, славистичких часописа и библиографија. Предмет лонгитудиналних испитивања свакако је и делатност најеминентнијих теоретичара, али и универзитетских и других заслужних наставника, аутора уџбеника, лексикографа, граматикографа, реконструисање приступа настави словенских језика у образовним институцијама, и сл. У том смислу веома инспиративно поље истраживања представља историјат развоја лингвистичке русистике у Србији и српским земљама – тема коју свакако треба сагледати у ширем контексту узајамних руско-српских духовних и културних веза и дотицаја. Значај оваквих истраживања је вишеструк: најпре, у историји српске науке, културе и школства русистика је, са својим најзначајнијим прегаоцима, институцијама у чијем се оквиру развијала и периодиком у којој је промовисана, још од самих почетака њеног развоја заузимала истакнуто место и улогу у формирању српске националне интелигенције, у развоју наше филологије, културе и духовности, тако да ова проблематика у том контексту неизоставно поприма шире културолошке димензије и импликације. Друго: с обзиром на веома рано увођење руског језика у наставне планове српских школа, српске земље сврставају се у ред оних са најдужом традицијом његовог изучавања у својству страног језика у европским и светским оквирима. И треће: српска русистика има богату традицију, широк спектар истраживачких подручја и примењених метода, валидне резултате, квалификован кадар у високошколским и научноистраживачким установама, тако да ужива углед у светској русистици. Стога не изненађује чињеница да је академик Предраг Пипер, русиста по образовању и по примарном научном опредељењу, немали део својих научних интересовања посветио и историји српске лингвистичке русистике (СЛР).

1.1. „Историја српске лингвистичке славистике, као уосталом ни српске лингвистичке славистике у целини, још није написана ни као преглед, ни као тематски зборник радова, нити као исцрпна монографска синтеза иако се зрелост једне науке или научне дисциплине одражава и у томе колико је она спремна за критичку аутореклексiju, уколико за то има довољно релевантне грађе и компетентних истраживача“, – писао је академик Пипер у чланку објављеном у јубиларном зборнику, посвећеном обележавању сто четрдесете годишњице Катедре за славистику Филолошког факултета Универзитета у Београду, истичући да овом задатку, са фокусом на историју домаће лингвистичке русистике, приступа „верујући да *истоје сви неопходни услови*“ за његово успешно извршење (курзив наш – К. К.) (Пипер 2017: 341). Само годину дана касније аутор ових ре-

дова објавиће монографију *Прилози историји српске лингвистичке славистике: друга половина XX века* (Пипер 2018), у којој ће значајно место заузети управо русистичка проблематика, доминантна у поглављима *О српској лингвистичкој русистици друге половине XX века* и *О конфронтирањивним проучавањима руског и српског језика* (Пипер 2018: 67–88, 135–160), а у мањој мери присутна и у оквирима других поглавља (Пипер 2018: 21–66, 89–134, 161–272, 289–304), укључујући и библиографски регистар посебних издања из области лингвистичке славистике за период од 1950. до 2000. године (Пипер 2018: 305–461).

1.2. Пре појаве ове обимне студије на подручју српске русистичке историографије постојале су само две монографије, чији су аутори Дара Дамљановић и Ксенија Кончаревић, а у којима је обрађен период од 40-их година XIX столећа до 1941. године са фокусом на уџбеницима руског језика (Дамљановић 2000), односно до размеђа XX и XXI века, са фокусом на присуству руског језика у школству Србије, путевима развоја русистичке лингводидактике, као и на најзначајнијим ствараоцима на овом подручју и њиховим делима (Дамљановић, Кончаревић 2010). Одбрањене су две докторске дисертације из области историје лингводидактичке лексикографије у Срба и Хрвата током XIX и XX столећа (Павловић-Шалтинац 2016) и лингодидактичке граматографије у Срба и Хрвата током XIX и XX столећа (Радолчић 2016), које су, нажалост, остале у рукопису. Поједине странице историје српске лингвистичке русистике написане су у радовима насталим у различито време и различитим поводима: обрађени су почеци српске лингвистичке русистике у славистичком контексту после Другог светског рата (Ђорђевић 1957), стање од 1945. до почетка осамдесетих година (Маројевић 1987), прегледно је обрађена и српска русистичка лингводидактика друге половине XX века, има и доприноса познавању значајних личности српске русистике (нпр. Маројевић 1986; Маројевић 1997), као и историјату значајних установа (нпр. Станковић 2008; Кончаревић 2017; Мирић 2012; Рељић 2015) и научних манифестација (Станковић 2010).

1.3. Међутим, пресудну улогу у стварању неопходних услова који ће омогућити рад на русистичкој историографији одиграо је управо Предраг Пипер својим библиографијама југословенске – од 1945. до 1975 (Пипер 1984) и од 1976. до 1985 (Пипер 1990) и српске лингвистичке русистике (Вићентић, Пипер 2006) (по методолошком узору који је поставио П. Пипер библиографски је описан и период од 1985. до 1991 – в. Кончаревић, Трнавац 2004). Значајан допринос библиографском опису монографија, тематских и зборника са научних скупова, као и других посебних публикација из лингвистичке русистике и славистике у раздобљу од 1950. до 2000. године пружаће Предраг Пипер својом

Грађом за библиографију српске лингвистичке славистике (йосебна издања) (ПИПЕР 2018: 305–461), док је библиографске и биографске податке домаћих и неколико страних, за нашу средину посебно значајних слависта, махом русиста, објединио у књизи *Прилози историји српске славистике: биобиблиографска грађа* (ПИПЕР 2011). Предраг Пипер обрдио је више значајних тема из историје српске русистике, као што су почеци наставе руског језика у српским школама (ПИПЕР 2006), конфронтативна проучавања руског и српског језика од Радована Кошутића до краја XX века (ПИПЕР 2010), морфолошка испитивања руског језика у Југославији (ПИПЕР 1986), српска лингвистичка русистика деведесетих година (ПИПЕР 1998), а написао је и велики број прилога који се уврштају у *Personalia*, што, заједно са бројним приказима, хроникама и три тома мемоарске литературе објављена у колекцији „Одговори“ Милоша Јевтића (ЈЕВТИЋ 2002, 2010, 2015),¹ у којима се доста простора даје личностима, догађајима и истраживачким преокупацијама у лингвистичкој русистици и славистици од 70-их година до наших дана, чини Предрага Пипера водећим именом у овој истраживачкој области. Овде ћемо се зауставити на Пиперовим најзначајнијим истраживачким преокупацијама и резултатима на пољу историје СЛР.

2.1. Почетак наставе руског језика у Србији традиционално се везивао за средину XIX stoleћа, тачније за 1849. годину (отпочињање његовог изучавања у београдској Богословији), а у Црној Гори за 1869. (Богословско-учитељска школа и Дјевојачки институт на Цетињу) (најисцрпнији преглед литературе в. у: Дамљановић 2000: 62–74; Дамљановић, Кончаревић 2010: 13–33). Овим су се српске земље сврстале у ред држава са најдужом традицијом изучавања руског у својству страног језика: подсетићемо да је руски језик као наставни предмет изван граница његове исконске територије најпре био уведен у Румунији – 1828. и Бугарској, средином 40-их година (КОСТОМАРОВ 1973: 35–60; ФИЛИН 1974: 7–47).

2.2. Предраг Пипер је, темељним проучавањем и аргументовано, извршио ревизију хронологије отпочињања учења руског језика код Срба, указујући да постоје веома основани разлози да се почетак изучавања руског језика у српском школству помери за више од 120 година у односу на традиционално прихваћено датирање, односно да се он веже за две сремскокарловачке школе основане у трећој и четвртој деценији XVIII века – *Славенску школу* Максима Суворова (1726–1731) и *Славенско-лајтинску школу* Емануила Козачинског (1733–1737). Делатност руских

¹ На ове књиге надовезује се и аутореклексивни прилог под називом *Осерт на четири деценије у лингвистици и славистици: самосведочење* (ПИПЕР 2018: 241–253).

учитеља у карловачким просветним институцијама традиционално се у литератури везивала за наставу црквенословенског језика и катехизиса, при чему се губила из вида чињеница, на коју умесно указује Предраг Пипер, да се сам наставни процес одвијао на руском књижевном језику, тако да, иако још није био званични наставни предмет, он имплицитно фигурира у овим школама као језик педагошке комуникације, и то из два разлога: прво, ни Суворов ни Козачински нису у српску средину дошли са знањем нашег језика, и друго, сви учбеници који су коришћени у њиховим школама били су руске провенијенције. „На тај начин“, закључује академик Пипер, „српски ученици Славенске (и, доцније, Славенско-латинске, *ѝрим. наша*) школе у Сремским Карловцима, пре двеста осамдесет година, учећи (а) на језику свог учитеља (б) језик који се звао славенски, а био рускословенски, тј. руски црквени језик, учили су два основна вида језика образованих Руса свога времена“ (Пипер 2006: 22). На овом месту бисмо, са своје стране, прецизирали да „славенски“ језик који се предавао у Карловцима није био само „руски црквени језик“ (у данашњој терминологији: рускословенски, новоцрквенословенски, црквенословенски језик руске редакције) него и славјаноруски – књижевни језик грађанске класе конституисан у духу Петрове културне политике као језик секуларне културе, који је у свом лексичком саставу и нормативистици обједињавао црквенословенске, руске народне, хибридне и елементе позајмљене из других језика, укључујући и класичне. Ово прецизирање, наравно, не доводи у сумњу основну Пиперову констатацију да су карловачки ђаци били оспособљени за коришћење оба варијетета руског књижевног језика свога доба – језика сакралне и језика секуларне културе. Аргументацију П. Пипера допунили бисмо још неким констатацијама које недвосмислено иду у прилог тврдњи да је руски језик у српском школству заправо присутан још од 20-их година XVIII столећа. Прво: буквар по коме се вршило елементарно описмењавање ученика у сремскокарловачким школама – *Первое учение оѝроком* Теофана Прокоповича (Санкт-Петербург, 1722) – садржао је црквенословенски графијско-ортографски материјал, али презентиран на начин адекватан потребама и могућностима компрехензије ученика чији је матерњи језик руски. Ово дело, чијих је 400 примерака даровано Суворовљевој школи још приликом оснивања (податке о броју примерака ове и наредних књига наводимо према: Младеновић 1989: 12–13), користило се и као катехизис, и сви су изгледи да је при тумачењу теолошких садржаја, изнетих на његовим страницама црквенословенским језиком, морао бити употребљаван славјаноруски језик (не црквенословенски, будући да се он није примењивао у усменој реализацији и изван строго сакралне, одн. богослужбене сфере). Друго: учбеник Мелетија Смотричког *Грамматѝки славенския ѝравильное синѝагма*, који доспева у Карловце у трећем

издању из 1721. године у 70 примерака и налази примену као основна литература за наставу црквенословенског језика, сматра се у савременој лингвистичкој русистици заправо првом научном граматиком руског књижевног језика, управо имајући у виду његов тадашњи хибридни карактер. Српски ђаци, другим речима, на основу ове књиге овладавају и графијско-ортографском, и граматичком нормом, и лексичким фондом руског књижевног језика онога доба. Треће: речник Ф. П. Поликарпова *Лексикон славјано-греко-латински* (Москва, 1704), који доспева у Карловце у 100 примерака, омогућава српским ученицима упознавање грчког и латинског вокабулара на основу славјаноруског као језика-посредника. Дакле, црквенословенским језиком ученици карловачких школа овладавају само рецептивно, стичући навике и умења читања сакралних текстова и упознајући његову нормативистику, док славјаноруски као руски стандардни израз XVIII века користе и рецептивно и продуктивно, служећи се уџбеничком и приручном литературом на њему, репродукујући његовим средствима своја филолошка и богословска знања, лингвистичко-комуникативна умења и користећи га у наставној, а вероватно и неформалној комуникацији са својим руским учитељима. Стога, имајући у виду целокупну изнету аргументацију, сматрамо да постоје сви основи за ревизију досадашњег датирања отпочињања наставе руског језика у српским школама. Пиперово схватање у нашој историографској русистичкој литератури први пут је било прихваћено у: Дамљановић, Кончаревић 2010: 14–18, а данас је већ постало нормативно.

3.0. Од радова који се тичу историјата српске лингвистичке русистике (СЛР) као науке најдужи временски обухват има онај о конфронтативним проучавањима руског и српског језика од Радована Кошутића до краја XX века (Пипер 2018: 67– 88).

3.1. „Историја науке има више димензија па се стога и историја СЛР може посматрати из више углова, као што су хронолошки, проблемски, теоријски, методолошки, персонални, организациони и др. У основи даљег излагања је хронолошки приступ комбинован са другим приступима у мери њиховог значаја за поједине фазе развоја СЛР“ – овако академик Пипер образлаже свој методолошки приступ (Пипер 2018: 69).

3.2. Ако се периодизација врши према критеријуму личног доприноса, онда је, по мишљењу академика Пипера, несумњиво да се СЛР дели на период до проф. Радована Кошутића, период када је он живео и радио и период после њега до данас. Кошутић је поставио основне конфронтационог описивања фонетике, морфологије и синтаксе руског и српског језика. Поводом Кошутећеве фонетике руског језика *Грамаџика руског језика: књижевни изговор* (1919) акад. Пипер истиче

углед те „врхунски написане славистичке монографије“, констатујући да је она била „резултат његових вишегодишњих проучавања фонетике руског књижевног језика почетка XX века, посебно изговора у разговорном језику руске интелигенције, те да је представљала подробан и изузетно поуздан опис руског књижевног изговора, који је садржавао низ раније неуочених фонетских чињеница“ (Пипер 2018: 70–72). Висок је и углед његове *Грамати́ке руског језика. 2. Облици* (1914; 5 издања), која је била осавремењена у трећем издању, из 1965. године, захваљујући изузетно поузданим и подробним уводним напоменама Б. Терзића, што је омогућило да та граматика буде у широкој употреби на универзитетским студијама још неколико деценија. „У тој граматички се основни, синхронијски приступ доследно разграничавао од мање заступљеног, дијакронијског (две године пре објављивања *Курса о́пшће лингвистичке* Ф. де Сосира), а књижевнојезичка норма се на више места разграничава од руског разговорног језика, што су били видљиви елементи граматичке стилистике и наговештај каснијих функционалистичких приступа руској граматички. Граматике руског језика које су се после ње појавиле имале су својих добрих страна, биле су новије по грађи и приступу, као и боље прилагођене лингводидактичким циљевима свога времена, али Кошутећеву граматичку у целини нису надмашиле“ (Пипер 2018: 73).

3.3. По хронолошко-методолошком критеријуму Пипер издваја а) период од 1945. до краја педесетих година, б) шездесете и средину седамдесетих година, в) период од средине седамдесетих до 1991. године и г) деведесете године XX века.

3.3.1. Прва послератна декада била је обележена најпре снажним успоном интересовања за руски језик, књижевност, културу, а затим поразним утицајем Резолуције Информбироа на славистику, славистичке кадрове, студије славистике у нас. „Захваљујући мудрому руковођењу београдском славистичком катедром, на чијем се челу после рата нашао проф. Радован Лалић, који је уживао поверење нове власти, избегнуто је гашење те катедре, што би био додатни ударац за српску русистику, а оснивањем Славистичког друштва Србије (1948), захваљујући Александру Белићу и Радовану Лалићу, створена је добра институционална основа за даљи развој српске русистике и српске славистике у целини“, оцењује академик Пипер (Пипер 2018: 69–70).

Упркос очигледном мањку научног и наставног кадра и за СЛР неповољним политичким приликама, педесете године биле су за њу посебно значајне због неколико околности: „Поред оснивања Славистичког друштва Србије и Катедре за источне и западне словенске језике у Новом Саду, то је био Међународни славистички састанак, одржан 1956. године у Београду, који је окупио цвет светске славистике, што је морало бити

подстицајно за српску славистику, укључујући русистику. С друге стране, за даљи развој СЛР свакако је отежавајућа околност био трајни одлазак К. Тарановског у САД (1958), чиме је београдска славистичка катедра остала без водећег стручњака. Прве послератне генерације најбољих дипломираних српских русиста-лингвиста (нпр. Б. Терзић, В. Николић, Вј. Вулетић, А. Музалевски, Ђ. Јазић и др.) отада и до краја радног века носили су велики терет наставних обавеза, што свакако није ишло на руку њиховом истраживачком раду, иако су више или мање успевали да ту препреку савладају. У том погледу посебно је карактеристичан пример Б. Терзића, који је одласком К. Тарановског у САД морао да преузме велики део његових наставних обавеза иако је Б. Терзић тада био млад русиста без научног степена и наставног звања. То га ипак није спречило да се успешно бави и наставним и научним радом и да остави пажње вредан научни опус, врло подстицајан за СЛР, а лепо запажен и у међународним размерама“ (Пипер 2018: 71).

3.3.2. У сагледавању истраживачких преокупација и резултата српских русиста, поткрепљеном исцрпним библиографским референцама – а њих је академик Пипер први прикупио и систематизовао у својим библиографијама српске и југословенске лингвистичке русистике, о чему је већ било речи – од прегалаца који су обележили епоху конституисања и развоја послератне русистике он издваја најпре Ђорђа Јазића: „У првим послератним деценијама најзначајнији допринос проучавању и настави руске фонетике дао је Ђорђе Јазић, који је већ 1961. године објавио једну малотиражну фонетику руског језика, а затим је, следећи принципе Лењинградске фонетске и фонолошке школе (у Лењинграду је 1966. одбранио кандидатску дисертацију), објавио више приручника из те области: *Преглед фонетике руског језика* (1966), *Вежбе из фонетике руског језика* (1966), *Основи фонетике руског језика: руски гласовни систем у њорешњу са српскохрватским* (1966, 1977), што је дуго био једини модерно написан уџбеник руске фонетике код Срба, и *Руска фонетска читанка* (1968)“ (Пипер 2018: 72).

3.3.3. Руска граматикографија у српској лингвистичкој русистици била је заступљена прегледима граматичког система руског језика са лингводидактичким циљевима, као и научним монографијама и чланцима. Првих је било мање: Наталија Радошевић, *Руски књижевни језик* (1959: 1966), Вера Николић, *Грамаџика руског језика (фонетика и морфологија)* (1959; 7 издања) – за њу академик Пипер износи оцену да је „најавила нов период руске граматикографије у СЛР“ (Пипер 2018: 73). Нови тип граматичког описа у СЛР понудиле су *Грамаџика руског језика за основну школу* Љубице Несторов и Богољуба Станковића (1978; 8 издања), *Грамаџика руског језика* Радмила Маројевића (1983; 13 издања

и два издања на руском језику), намењена средњошколцима и студентима, која је давала и кратка историјска објашњења описиваним граматичким појавама и *Руска граматика у поређењу са српскохрватском* (Гласови. Облици. Реченица) Бранка Тошовића (1988). „Општа одлика поменутих српских граматика руског језика јесте да оне углавном нису тежеле неким новим теоријским или дескриптивним решењима, него су биле конципирание као приручници и да су ту своју улогу добро оствариле. Граматика Б. Тошовића имала би, вероватно, ширу примену и више издања да то нису омеле ратне неприлике у Босни и Херцеговини“ (Пипер 2018: 74).² Монографија посвећених појединим питањима граматике руског језика закључно са 90-им годинама није било много (биле су то махом објављене докторске дисертације), али, по оцени Предрага Пипера, „свакако се издваја књига Б. Станковића (1979), која представља прву доследно конфронтативно конципирану монографију у СЛР“, као и *Датив у савременом руском и српскохрватском језику: конфронтиативна анализа* (1988) Љуба Милинковића – књига која је, „иако с тежиштем на русистици, представљала такође допринос науци о српском језику с обзиром на одсуство монографије о српском дативу“ (Пипер 2018: 74). У домену дериватологије Предраг Пипер издваја две монографије Радмила Маројевића о посесивним категоријама и посесивним изведеницама у староруском језику, те објављене докторске дисертације Јелке Матијашевић и Маријане Киршове, у којима се творбена проблематика сагледава из синхронијске перспективе (Пипер 2018: 75).

3.3.4. Лексиколошка проучавања руског језика у СЛР била су претежно лингводидактичке, конфронтативне или типолошке природе и резултирала су значајним посебним публикацијама, међу којима се, по Пиперовом мишљењу, истичу књига В. Николић о настави руске лексике (1979) као и монографије Б. Тошића о паронимима у настави руске лексике (1985), П. Пипера о заменичким прилозима (1988), М. Радић-Дугоњић о међујезичким хомонимима и паронимима (1991), Ј. Ајдуковића о русизмима (1997), С. Ристић и М. Радић-Дугоњић о семантичким концептима и сродним питањима (1999), као и низом публикација у часописима и зборницима (Пипер 2018: 75–76). Руска фразеологија била је сразмерно мање заступљена. По оцени П. Пипера, „у теоријском погледу фразеолошка истраживања у СЛР углавном следе достигнућа фразеологије у Совјетском Савезу и Руској Федерацији, по-

² Предраг Пипер у свом прегледу граматика руског језика за носиоце српског језика није поменуо два сопствена вредна остварења која су означила још један корак даље у методологији конфронтационе граматикографије, вероватно зато што је анализу ограничио на крај XX века – *Руски језик: изговор, граматика, конверзација, вежба* (у коауторству са Милом Стојнић) из 2002. и *Граматика руског језика у поређењу са српском* из 2005.

себно Лењинградско-Петроградске фразеолошке школе В. М. Мокијенка, а међу најчешћим темама фразеолошких истраживања у СЛР била су питања превођења фразеологизама, структуре фразеолошких јединица, методологије фразеолошких истраживања и др.“ (Пипер 2018: 76–77). Послератна двојезична лексикографија свој најбољи израз добила је у делу Богољуба Станковића *Русско-сербскохорвајтскиј словарь* (1988; 3 издања): „Од објављивања његовог првог издања тај речник је, упркос неким ограничењима, био најбољи руско-српскохрватски (од 2. издања руско-српски) речник, а ни до данас није састављен бољи руско-српски речник тога типа“, констатује академик Пипер (Пипер 2018: 77–78).

3.3.5. Конфронтативни метод био је преовлађујући теоријско-методолошки приступ у СЛР друге половине XX века (о терминолошким и методолошким питањима везаним за њега в. Пипер 2018: 135–138). У конфронтативним истраживањима српских русиста, не без утицаја тада актуелних контрастивних и конфронтативних истраживања светских језика, али уз настојање да се сачува веза са домаћом научном традицијом – тзв. диференцијалним методом који је поставио професор Кошутић, „проширују се теоријске и методолошке основе конфронтативне анализе руског и српског језика, у почетку највише заслугом Б. Терзића, о чему најбоље обавештава његова књига *Руско-српске језичке паралеле* (1999), која представља избор Терзићевих радова о темама о којима је он највише писао, али омогућује и увид у неке теме које су у СЛР друге половине XX века привлачиле пажњу више истраживача“ (Пипер 2018: 79). „Доследно структуралистички описи руског језика у поређењу са српским, који се спроводе према методолошки јасном и подробно разрађеном трећем члану поређења (*tertium comparationis*), почели су да се примењују од краја седамдесетих година, нпр. у раду П. Пипера о изражавању просторних значења предлошко-падежним конструкцијама у руском и српскохрватском језику (1977), као и у његовом раду из области теорије и типологије трећег члана поређења (1991) и у више других радова“ (Пипер 2018: 79–80).

У конфронтативним истраживањима руског и српског језика, упркос значајним успесима, по оцени академика Пипера, нису били остварени сви циљеви који су могли бити остварени: „Пре свега, приоритет су добили појединачни научни планови и интересовања па су се многобројна истраживања расула у различитим правцима иако се могло очекивати да ће снаге бити усредсређене на израду колективних монографија и на научне синтезе. Поред тога, чињеница да описи српског језика квантитативно, а понекад и квалитативно заостају за описима руског језика, на којима ради знатно већи број слависта и научних тимова, такође је отежавала уједначена конфронтативна поређења руског и српског језика. Најзад,

у конфронтативним поређењима руског и српског језика методолошка страна анализе није увек добијала потребну пажњу. Није редак случај да се у објављеним радовима из те области тешко да утврдити теоријски модел на којем се опис заснива и методолошка процедура анализе, *tertium comparationis*, и други принципи и главни појмови конфронтативне анализе. <...> Ти задаци су мање-више прећутно померени у будућност па ће будућа конфронтативна истраживања руског и српског језика бити утолико успешнија уколико они буду остварени. С обзиром на наведене чињенице не изненађује што резултати конфронтативних истраживања руског и српског језика нису имали јачег одјека у русистичкој литератури научних центара и средина изван Србије. Теже је објаснити скоро потпуно одсуство рецепције конфронтативних истраживања српских русиста у науци о српском језику“, закључује академик Пипер (ПИПЕР 2018: 83–84).

4. Предраг Пипер, као што смо показали, умногоме је задужио српску русистичку историографију – интегралним библиографским описима за период од 1945. до 2000, критичком анализом и валоризацијом истраживачких преокупација и резултата наших русиста од Радована Кошутића до краја XX века, као и ревизијом раније прихваћених схватања о почетку наставе руског језика у српским школама. Његово дело обавезује новије генерације русиста да наставе истраживања везана за значајне личности, институције и постигнућа српске лингвистичке русистике у европском контексту.

Цитирана литература

- ВИЋЕНТИЋ, Биљана, Предраг Пипер. *Библиографија српске лингвистичке русистике 1991–2000*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- [VIĆENTIĆ, Biljana, Predrag Piper. *Bibliografija srpske lingvističke rusistike 1991–2000*. Novi Sad: Matica srpska, 2006]
- ДАМЉАНОВИЋ, Дара. *Руски језик у Србији. Уџбеници до 1941. године*. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2000.
- [DAMJANOVIĆ, Dara. *Ruski jezik u Srbiji. Udžbenici do 1941. godine*. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2000]
- ДАМЉАНОВИЋ, Дара, Ксенија Кончаревић. *Настава и методика наставе руског језика у Србији у XIX и XX веку: Прилози за историју*. Београд: Славистичко друштво Србије, Чигоја штампа, 2010.
- [DAMJANOVIĆ, Dara, Ksenija Končarević. *Nastava i metodika nastave ruskog jezika u Srbiji u XIX i XX veku: Prilozi za istoriju*. Beograd: Slavističko društvo Srbije, Čigoja štampa, 2010]
- ЂОРЂИЋ, Петар. „Преглед рада на словенској филологији у Југославији у послератном периоду (1945–1955) из области упоредне граматике словенских језика са прасловенским, старословенског језика са његовим рецензијама и источних и западних словенских језика“. У: Kiril Taranovski (ur.). *Beogradski*

- međunarodni slavistički sastanak*. Beograd: Izdanje Organizacionog odbora, 1957: str. 63–78.
- [ĐORĐIĆ, Petar. „Pregled rada na slovenskoj filologiji u Jugoslaviji u posleratnom periodu (1945–1955) iz oblasti uporedne gramatike slovenskih jezika sa praslavenskim, staroslavenskog jezika sa njegovim recenzijama i istočnih i zapadnih slovenskih jezika“. U: Kiril Taranovski (ur.). *Beogradski međunarodni slavistički sastanak*. Beograd: Izdanje Organizacionog odbora, 1957: str. 63–78]
- ЈЕВТИЋ, Милош. *Из славистијичке ризнице: Разговори са Предрагом Пијером*. Београд: Београдска књига; Ваљево: Кеј, 2002.
- [ЈЕВТИЋ, Miloš. *Iz slavističke riznice: Razgovori sa Predragom Piperom*. Beograd: Beogradska knjiga; Valjevo: Kej, 2002]
- ЈЕВТИЋ, Милош. *Трагом речи: Разговори са Предрагом Пијером*. Београд: Београдска књига, 2010.
- [ЈЕВТИЋ, Miloš. *Tragom reči: Razgovori sa Predragom Piperom*. Beograd: Beogradska knjiga, 2010]
- ЈЕВТИЋ, Милош. *Живои језика: Разговори са Предрагом Пијером*. Београд: Београдска књига, 2015.
- [ЈЕВТИЋ, Miloš. *Život jezika: Razgovori sa Predragom Piperom*. Beograd: Beogradska knjiga, 2015]
- КОНЧАРЕВИЋ, Ксенија (ур.). *Универзитетска славистијика: традиција, савремено стање, перспективе*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2017.
- [KONČAREVIĆ, Ksenija (ur.). *Univerzitetska slavistika: tradicija, savremeno stanje, perspektive*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2017]
- КОНЧАРЕВИЋ, Ксенија, Радослава Трнавац. *Библиографија југословенске лингвистијичке русистике (1985–1991)*. Нови Сад: Матица српска, 2004.
- [KONČAREVIĆ, Ksenija, Radoslava Trnavac. *Bibliografija jugoslovenske lingvističke rusistike (1985–1991)*. Novi Sad: Matica srpska, 2004]
- КОСТОМАРОВ, Виталиј Григорјевич. *Рускиј јазик в странах мира*. Москва: Рускиј јазик, 1973.
- [KOSTOMAROV, Vitalij Grigor'evič. *Russkij âzyk v stranah mira*. Moskva: Russkij âzyk, 1973]
- МАРОЈЕВИЋ, Радмилу. „Лингвистичка русистика у Југославији: развој, правци истраживања, актуелни задаци“. У: Asim Peco (ur.). *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji* (Sarajevo, 29–31. marta 1985). Sarajevo: ANUBiH, 1987: str. 213–217.
- [MAROJEVIĆ, Radmilo. „Lingvistička rusistika u Jugoslaviji: razvoj, pravci istraživanja, aktuelni zadaci“. U: Asim Peco (ur.). *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji* (Sarajevo, 29–31. marta 1985). Sarajevo: ANUBiH, 1987: str. 213–217]
- МАРОЈЕВИЋ, Радмилу (ур.). *Радован Кошутић и развој југословенске славистијике*. Београд: Савез славистичких друштва СР Србије, 1986.
- [MAROJEVIĆ, Radmilo (ur.). *Radovan Košutić i razvoj jugoslovenske slavistike*. Beograd: Savez slavističkih društava SR Srbije, 1986]
- МАРОЈЕВИЋ, Радмилу (ур.). *Славистијичка истраживања Радована Лалића*. Београд: Славистичко друштво Србије, Српски фонд словенске писмености и словенских култура, Српски лексикограф; Никшић: Филозофски факултет, 1997.

- [MAROJEVIĆ, Radmilo (ur.). *Slavistička istraživanja Radovana Lalića*. Beograd: Slavističko društvo Srbije, Srpski fond slovenske pismenosti i slovenskih kultura, Srpski leksikograf; Nikšić: Filozofski fakultet, 1997]
- МИРИЋ, Душанка. „Педесет година рада Катедре за руски језик и књижевност Филозофског факултета у Новом Саду“. *Славистиџа* књ. 16 (2012): стр. 87–91.
- [MIRIĆ, Dušanka. „Pedeset godina rada Katedre za ruski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu“. *Slavistika* knj. 16 (2012): str. 87–91]
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. „Рускословенски језик код Срба у првој половини XIX века“. *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* бр. 32/1 (1989): стр. 69–74.
- [MLADENOVIĆ, Aleksandar. „Ruskoslovenski jezik kod Srba u prvoj polovini XIX veka“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* br. 32/1 (1989): str. 69–74]
- ПИПЕР, Предраг. *Библиографија југословенске лингвистичке русистиџе (1945–1975)*. Нови Сад: Матица српска, 1984.
- [PIPER, Predrag. *Bibliografija jugoslovenske lingvističke rusistike (1945–1975)*. Novi Sad: Matica srpska, 1984]
- ПИПЕР, Предраг. *Библиографија југословенске лингвистичке русистиџе (1976–1985)*. Нови Сад: Матица српска, 1990.
- [PIPER, Predrag. *Bibliografija jugoslovenske lingvističke rusistike (1976–1985)*. Novi Sad: Matica srpska, 1990]
- ПИПЕР, Предраг. „Морфологија руског језика у југословској русистиџи“. *Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti* (Novi Sad), sv. 7 (1986): стр. 159–171.
- [PIPER, Predrag. „Morfologija ruskog jezika u jugoslovskoj rusistiki“. *Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti* (Novi Sad), sv. 7 (1986): str. 159–171]
- ПИПЕР, Предраг. „Конфронтациона проучавања српског и других словенских језика: славистички научноистраживачки пројекти“. *Славистиџа* књ. 1 (1997): стр. 123–125.
- [PIPER, Predrag. „Konfrontaciona proučavanja srpskog i drugih slovenskih jezika: slavistički naučnoistraživački projekti“. *Slavistika* knj. 1 (1997): str. 123–125]
- ПИПЕР, Предраг. „Српска лингвистичка славистика деведесетих година XX века“. *Зборник Маџице српске за славистиџу* бр. 54/55 (1998): стр. 9–44.
- [PIPER, Predrag. „Srpska lingvistička slavistika devedesetih godina XX veka“. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* br. 54/55 (1998): str. 9–44]
- ПИПЕР, Предраг, Мила Стојнић. *Руски језик: изговор, граматиџа, конверзација, вежбе*. Београд: Завет, 2002.
- [PIPER, Predrag, Mila Stojnić. *Ruski jezik: izgovor, gramatika, konverzacija, vežbe*. Beograd: Zavet, 2002]
- ПИПЕР, Предраг. *Граматиџа руског језика у ѿоређењу са српском*. Београд: Завет, 2005.
- [PIPER, Predrag. *Gramatika ruskog jezika: u poređenju sa srpskom*. Beograd: Zavet, 2005]
- ПИПЕР, Предраг. „Двеста осамдесет година руског језика у српској школи“. *Славистиџа* књ. 10 (2006): стр. 17–24.
- [PIPER, Predrag. „Dvesta osamdeset godina ruskog jezika u srpskoj školi“. *Slavistika* knj. 10 (2006): str. 17–24]
- ПИПЕР, Предраг. „О конфронтативним проучавањима руског и српског језика“. У: Иван Клајн, Предраг Пипер (ур.). *Конѿрасѿивна ѿроучавања српског*

- језика: њравци и резултати*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2010: стр. 241–261.
- [PIPER, Predrag. „О конфронтативним проучавањима руског и српског језика“. У: Ivan Klajn, Predrag Piper (ur.). *Kontrastivna proučavanja srpskog jezika: pravci i rezultati*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2010: стр. 241–261]
- ПИПЕР, Предраг. *Прилози историји српске славистике: библиографска грађа*. Београд: Чигоја штампа, 2011.
- [PIPER, Predrag. *Prilozi istoriji srpske slavistike: biobibliografska građa*. Београд: Чигоја штампа, 2011]
- ПИПЕР, Предраг. „О српској лингвистичкој русистици друге половине XX века“. У: Ксенија Кончаревић (ур.). *Универзитетска славистика: традиција, савремено стање, перспективе*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2017: стр. 341–359.
- [PIPER, Predrag. „О српској лингвистичкој русистици друге половине XX века“. У: Ksenija Končarević (ur.). *Univerzitetska slavistika: tradicija, savremeno stanje, perspektive*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2017: стр. 341–359]
- ПИПЕР, Предраг. *Прилози историји српске лингвистичке славистике. Друга половина XX века*. Београд: Чигоја штампа, 2018.
- [PIPER, Predrag. *Prilozi istoriji srpske lingvističke slavistike. Druga polovina XX veka*. Београд: Чигоја штампа, 2018]
- РАДОЧИЋ, Ружица Д. *Структурно-садржинске и функционалне карактеристике дидактичких грамика руског језика у инословенској (српској и хрватској) говорној средини*. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2016.
- [RADOJIĆ, Ružica D. *Strukturno-sadržinske i funkcionalne karakteristike didaktičkih gramatika ruskog jezika u inoslovenskoj (srpskoj i hrvatskoj) govornoj sredini*. Doktorska disertacija. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2016]
- ПАВЛОВИЋ-ШАЛТИНАЦ, Маја В. *Лексикографија школских речника руског језика у српској и хрватској говорној и социкултурној средини*. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2016.
- [PAVLOVIĆ-ŠALTIĆ, Maja V. *Leksikografija školskih rečnika ruskog jezika u srpskoj i hrvatskoj govornoj i sociokulturnoj sredini*. Doktorska disertacija. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2016]
- СТАНКОВИЋ, Богољуб. *Шездесет година Славистичког друштва Србије*. Београд: Славистичко друштво Србије, 2008.
- [STANKOVIĆ, Bogoljub. *Šezdeset godina Slavističkog društva Srbije*. Београд: Славистичко друштво Србије, 2008]
- СТАНКОВИЋ, Богољуб. „Неуспешни покушај одржавања међународног славистичког конгреса 1947–1948. год.“ *Славистика* књ. 14 (2010): стр. 317–322.
- [STANKOVIĆ, Bogoljub. „Neuspešni pokušaj održavanja međunarodnog slavističkog kongresa 1947–1948. god.“ *Slavistika* knj. 14 (2010): стр. 317–322]
- РЕЉИЋ, Митра. „Катедра за руски језик и књижевност“. У: Бранко Јовановић (ур.). *Филозофски факултет у Косовској Митровици 1960–2015*. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2015: стр. 184–200.
- [RELIĆ, Mitra. „Katedra za ruski jezik i književnost“. У: Branko Jovanović (ur.). *Filozofski fakultet u Kosovskoj Mitrovici 1960–2015*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet, 2015: стр. 184–200]

Филин, Федот Петрович. *Истоки и судьбы русского литературного языка*. Москва: Наука, 1971.

[FILIN, Fedot Petrovič. *Istoki i sud'by russkogo literaturnogo ōzyka*. Moskva: Nauka, 1971]

Ксения Е. Кончаревич
Белградский университет
Филологический факультет
Кафедра славистики

ИСТОРИЯ СЕРБСКОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ РУСИСТИКИ В ТРУДАХ АКАДЕМИКА ПРЕДРАГА ПИПЕРА

Резюме

В предлагаемой работе рассматривается вклад академика Предрага Пипера (1950–1921) в историографию славистической науки, в частности сербской лингвистической русистики. Указывается на труды других русистов, занимавшихся указанной проблематикой, а затем освещается вклад акад. Пипера в создание интегральных библиографических описаний сербской русистики за период 1945–2000 гг., вклад в критический анализ и переоценку исследовательских интересов и результатов отечественных русистов, начиная с Радована Кошутича до конца XX века, а также в ревизию даты начала преподавания русского языка в сербских училищах. Автор показывает, что академик Пипер внес исключительный вклад в историографию сербской лингвистической русистики благодаря широкому спектру освещенных им тем, плюрализму примененных им методов (хронологический, персональный, методологический, организационный подходы), ссылкам на большой корпус библиографических справок при приведении и анализе материала и умению аргументированной ревизии некоторых постулатов историографии, которые раньше были общепринятыми в отечественной и европейской русистике.

Ключевые слова: историография науки, история сербской лингвистической славистики, сопоставительные исследования русского и сербского языка, история преподавания русского языка в сербских училищах, Предраг Пипер (1950–1921).

Ksenija J. Končarević
University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Slavic Studies

HISTORY OF SERBIAN LINGUISTIC RUSSIAN STUDIES
IN THE OPUS OF ACADEMICIAN PREDRAG PIPER

S u m m a r y

The paper deals with the work of Academician Predrag Piper (1950–2021) on the historiography of Slavic science, primarily Serbian linguistic Russian studies. The works of other Russianists who dealt with this issue are pointed out, followed by Academician Piper's contribution to this field in the domain of creating integral bibliographic descriptions for the time period from 1945 to 2000, as well as to the field of critical analysis and evaluation of research preoccupations and results of our Russianists from Radovan Košutić till the end of the 20th century, as well as in terms of revision of previously accepted views on the beginning of teaching Russian in Serbian schools. It is stated that Academician Piper made an outstanding contribution to the historiography of Serbian linguistic Russian studies with the vast range of topics covered, variety of applied methods (chronological, personal, methodological, organizational approach), supporting all his arguments and statements with extensive bibliographic references and the ability to refute some views which had, prior to his research, been generally accepted in domestic and European Russian studies.

Keywords: historiography of science, history of Serbian linguistic Slavic studies, confrontational studies of Russian and Serbian languages, history of Russian language teaching in Serbian education system, Predrag Piper (1950–1921).

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 101–114

УДК 811.16'367.6

81:929 Пипер П.

COBISS.SR-ID 85128201

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202101B>

Примљено: 1. јула 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Здравко М. Бабић*
Универзитет Црне Горе
Филолошки факултет

О ТИПОЛОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА СРПСКОГ И ДРУГИХ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА АКАДЕМИКА ПРЕДРАГА ПИПЕРА

Овај рад ће бити посвећен типолошким поређењима српског и других словенских језика академика Предрага Пипера. То је било једно његово изразито плодотворно истраживачко поље, које је почео да отвара од својих првих објављених радова крајем 70-их година прошлог вијека, па све до краја живота. Иако је као русиста ступио у академску средину, успоставио је ауторитетне норме поређења српског са једним или више словенских језика. Овдје ћемо се сконцентрисати на главне резултате које је П. Пипер у својим научним радовима остварио у овој области, првенствено везано за замјенице и бројеве, као и главне типолошке карактеристике словенских језика у оквиру категорија имперсоналности и персоналности.

Кључне ријечи: академик Предраг Пипер, типолошка истраживања, словенски језици, српски језик, руски језик.

Предраг Пипер је развоју типолошких истраживања у српским научним круговима допринио вишеструко. Типолошким поређењима, као и теоријом и методологијом типолошких истраживања, почео је да се бави од свог другог објављеног рада (1978), а сада се може рећи да је са српским језиком поредио на разним нивоима све словенске језике. Поред писаних трагова на које смо се овом приликом сконцентрисали, немјерљиве резултате Предраг Пипер је оставио кроз активности у бројним установама и институцијама, како би српски језик добио завиднији статус у породици словенских језика. П. Пипер је у САНУ иницирао оснивање

---

* zdravko.m.babic@gmail.com

два одбора (*Српски језик у свејлу савремених лингвистичких теорија* и *Српски језик у поређењу са другим језицима*); у универзитетску наставу на Филолошком факултету у Београду је укључио шири поглед на славистику, кроз предмете *Увод у славистику* (на основним студијама), *Методологија лингвистичких исцраживања* (на постдипломским и мастер студијама) и *Историја и теорија истраживања словенских језика* и *Лингвистичка славистика* (на докторским студијама). Такође, за вријеме рада на другим универзитетима иницирао је увођење на основним студијама нових предмета, које је и предавао: *Функционална граматика руског језика* – на Универзитету у Новом Саду (већ почетком 80-их година XX в.) те *Словеначки језик* и *Македонски језик* – на Ханкук универзитету у Сеулу (средином 90-их година XX в.). Поред тога што је био стални члан, био је и предсједник Комисије за проучавање граматичке структуре словенских језика Међународног славистичког комитета, као и уредник и члан научног савјета бројних међународних часописа и зборника итд.

Академик Предраг Пипер био је један од ријетких савремених слависта у Србији и шире, који се бавио поређењем матерњег језика са неколико или са свим словенским језицима. П. Пипер је у односу на истакнуте наше лингвисте (А. Белића, М. Ивић и др.) направио одређени отклон од знатно раније утемељених и широко заступљених конфронтативних истраживања и у многобројним радовима примјењивао је типолошки (и не само типолошки) приступ у испитивању и карактерисању граматичких и семантичких појава, вишеструко наглашавајући да је српски језик (као и многи други словенски језици) слабије типолошки истражен, притом имајући у виду не само вишејезичку већ и двојезичку или једнојезичку типологију. Типолошки оквир двају (или више језика) П. Пипер је одредио као оне карактеристике које се одликују распрострањеношћу и регуларношћу у једном језику, а нема их у другом језику, или су у њему мање присутне или мање регуларне, изразитије профилишући главне специфичности једног језика у поређењу с другим, а остављајући изван такве типологије многобројне мање разлике (нпр. рекцијске, конгруенцијске и др.). Такав приступ дао је могућност да се одвоје најопштије граматичке разлике једног језика у односу на други или више њих од мање општих, али то не значи да се најопштије разлике огледају кроз

одсуство насупротив присуству могућности изражавања неке граматичке појаве, већ као већа распрострањеност једне такве појаве у једном језику у односу на адекватну појаву у другом језику.

Посебно мјесто у истраживањима Предрага Пипера припада *замјеницама* и *замјеничким ријечима*, којима се он бавио практично од почетка својих научних интересовања, гдје је и поникла његова теорија семантичких локализација. Теорија семантичких локализација, испоставиће се, има много додирних тачака са савременим когнитивистичким теоријама, али и са теоријом функционалне граматике. Примјеном ове теорије, у оквиру морфолошких и синтаксичких категорија у словенским језицима у односу на њихов семантички и функционални садржај, добијени су многобројни одговори, мјерадавни и убједљиви увиди и објашњења на велики број питања о којима се ријетко писало. Монографија Предрага Пипера „Заменички прилози у српском, руском и пољском језику“ у српској лингвистичкој славистици била је прва монографија из типологије словенске лексике, и прва у којој је савременом пољском књижевном језику припало значајно мјесто. То је први рад П. Пипера у којем је досљедно примијењена његова теорија семантичких локализација, која тада још није имала тај назив, али је у свим битним елементима била разрађена. Истраживање је обухватило све замјеничке прилоге (временске, просторне, количинске, начинске и др.) и њихова семантичка обиљежја у српском, руском и пољском језику и пружило велике могућности за нова истраживања на плану типолошких односа у оквиру система замјеничких прилога у словенским језицима. На овом плану, П. Пипер је дао огроман допринос у доказивању разноврсности функција замјеничког система и учвршћивању замјеница као засебне врсте ријечи. Познато је да је традиционално, почев од ставова В. В. Виноградова, статус замјеница као засебне врсте ријечи оспораван, поготово када је у питању њихов синтаксички план. Темелно анализирајући функције замјеница, П. Пипер је доказао да замјенице могу бити носиоци многобројних значења (анафора, катафора, прономинализација, кореференцијалност и др.). Општи закључци на типолошком плану јесу да замјеничких прилога има највише у српском језику, за који је карактеристична трочлана замјеничка деикса у односу на двочлану у руском, пољском, чешком језику, али и веома велика присутност регионализама и дијалектизама у књижевном језику.

Када су у питању синтаксичке функције замјеничких прилога, српски и пољски језик показују виши степен сличности него било који од та два језика у односу на руски. Руски језик и у односу на пољски има стабилнији систем замјеничких прилога с просторним значењем. Када се има у виду општи семантички словенски инвентар, онда се од осталих словенских језика издвајају руски, бугарски и македонски непостојањем перлативне јединице у систему; у српском језику перлативна семантичка компонента карактеристична је само за групу просторних прилога типа *овуда*, *туда*, *онуда* и сл., али не и за прилоге са просторним значењем, док је у пољском језику она обавезан члан сваког подсистема.

Значајан допринос конкретизацији замјеничког система словенских језика П. Пипер је дао проучавајући семантичку категорију реципрочности. Реципрочност је посматрао као категорију која обухвата више типова односа између агенса и пацијенса, који могу бити динамичке или статичке природе, са истим денотативним али не и сигнификативним значењима. Анализом исказивања реципрочне рефлексивности помоћу општерексивне замјенице (нпр. срп. *себе*, рус. *себя*, пољ. *siebie*) изводи се типолошки важна теза да је за западно-словенске језике карактеристична шира реципрочно-рефлексивна употреба општерексивне замјенице у односу на јужнословенске и источнословенске језике (пољ. *Padli sobie w objęcia*, срп. *Пали су у загрљај једно другом (или један другом)*, рус. *Они обняли друг друга*). Када је у питању статичка реципрочност / симетрично-реципрочан однос, гдје се оба учесника јављају и као локализатори и објекти локализације – за руски је карактеристичка редупликација основе (*друг друга*, као и за словеначки *drug drugega*), али и одсуство категорије рода и броја (мушки род функционише за сва три рода и оба броја), док се категорија падежа исказује у другом члану израза. У српском језику и у осталим словенским језицима теоријски је могуће разликовање у падежима, али се нпр. у српском језику акузатив множине женског рода *једне друге* не може сматрати уобичајеним, а облик множине средњег рода **једна друга* је немогућ.

Једно од новијих истраживања Предрага Пипера везано за замјенице тичало се једног рјеђег типа исказивања замјеничке референцијалности помоћу српских, руских и пољских израза *шај* и *шај*, *шакој-шо* и *тасу а тасу*, који је мање испитан чак и у

појединим словенским језицима, а типолошки скоро и да није. П. Пипер доказује да ови искази представљају посебно средство прономиналне референцијалности и оформљују специјални тип исказа. Дакле, то нису бланко искази нити средства којима се означава неки испразан садржај, као што је то био закључак у ранијим малобројним покушајима одређивања њиховог мјеста у оквиру прономиналне референцијалности. У свим словенским језицима постоје слични модели изражавања унутрашње неодређене референцијалности, тј. путем редупликације прономиналног демонстратива:

срп.: *Рекао им је да дођу њад и њад на њо и њо месњо.*

рус.: *Он сказал им, чтобы они пришли тогда-то в такое-то место.*

пољ.: *Zlecił im, aby stawili się o takiej a takiej porze, w takim a takim miejscu.*

слк.: *Povedal im, aby prišli vtedy a vtedy, tam a tam.*

Поред наведених израза за изражавање унутрашње неодређене референцијалности, П. Пипер је указао да су за словенске језике карактеристични изрази који ово значење преносе и без дуплирања демонстратива, нпр.:

срп.: *На граници је изјавио да има њолико и њолико долара, њолико динара.*

пољ.: *Na granicy oświadczył, że ma tyle i tyle dolarów, tyle dinarów.*

слк.: *Na hranici vyhlásil, že má toľko a toľko dolárov, toľkoto dinárov.*

слн.: *Na meji je izjavil, da ima toliko in toliko dolarjev, toliko dinarjev.*

Овај начин изражавања унутрашње неодређене референцијалности није карактеристичан за руски језик.

Словенски језици имају и посебне начине исказивања унутрашње референцијалности, као што нпр. у пољском језику (али и у горњолужичком и словачком) редупликативни демонстративи могу бити повезани и везником *и* и везником *а*: пољ. *Proszę (na)pisać: Nazywam się tak a tak, mieszkam tu i tu, z zawodu jestem tym i tym, zarabiam tyle i tyle* и сл.; или обрасци који постоје у руском (и украјинском) са посебним демонстративима за исказивање унутрашње референцијалности: рус. *Он сказал им, чтобы они пришли тогда-то в такое-то место*, који у руском језику може бити редупликован: рус. *Он сказал им, чтобы они пришли тогда-то и тогда-то в такое-то и такое-то место.*

П. Пипер такође показује да се у свим словенским језицима демонстративима може означавати и неререференцијалност, нпр.:

срп.: *Ако куџиње њолико и њолико акција, ви сње акционар.*

Дакле, могуће је изостављање таквих исказа без последица промјене значења тог исказа:

бјел.: *Кали вы ўкладзяце гэтулькі // (столькі і столькі) грошай, працэнт у вас будзе такі і такі.*

буг.: *Ако внесете еди-колко си пари, лихвата Ви ще е еди-колко си. / Ако внесете толкова и толкова пари, лихвата Ви ще е толкова и толкова.*

мак.: *Ако вложитише иџолку и иџолку иари, камаиџаиџа ке ви биде иџолку и иџолку.*

пољ.: *Jeśli włoży Pan(i) tyle i tyle pieniędzy, procent wyniesie tyle i tyle.*

рус.: *Если (вы) вложите столько-то денег, процент у вас будет такой-то.*

слк.: *Ak vložíte toľko a toľko peňazí, váš úrok bude taký a taký.*

слн.: *Če vložíte toľiko in toľiko denarja, bodo vaše obresti toľiko in toľiko.*

укр.: *Якщо ви вкладете стільки-то грошей, то відсоток буде такий-то. // Якщо вкладете стільки і стільки грошей, відсотки складатимуть стільки і стільки.*

чеш.: *Když vložíte tolik a tolik peněz, úrok bude takový a takový.*

П. Пипер такође наводи и честу употребу у већини словенских језика ових израза у еуфемистичкој функцији:

бјел.: Ђн яму груба сказаў: „Слухай, ты, такі-сякі // такі-гэтакі, неадкладна// (зараз жа) прыходзь// пряздджай.“

буг.: *Каза му грубо: „Слушай, ти, еди-какъв си, веднага се махай!“*

мак.: *Му рече грубо: Слушай иџи (бе) онаков, веднаш да си оиџишол. // Му рече грубо: Слушай (бе) иџи онаков, веднаш да си оиџишол. // Му рече грубо: Слушай иџи (бе) онаков, веднаш да си одиш. // Му рече грубо: Слушай иџи (бе) никаков, веднаш да си оиџишол. // Му рече грубо: Слушай иџи (бе) никаков, веднаш да си одиш.*

пољ.: *Krzyknął na niego z irytacją: „Słuchaj no ty, taki owaki, z miejsca się stąd wynoś!“*

рус.: *Он ему грубо сказал: „Слушай, ты, такой-сякой // такой-растаккой // такой-разэтакий, немедленно приходи//приезжай.“*

чеш.: *Rekl ti hrubě: Poslouchej, ty, takovej či makovej, hned vyraďni. (разг.)*

Осим тога, указује се на то да је важна функција унутрашње неодређене референцијалности у свим словенским језицима наротивна, која је била уочљива како у усменој књижевности, тако и у савременим формама за исказивање наротивности, затим еуфемистичка и неке друге.

Бројеви, као врста ријечи о којој се генерално мање писало, добили су у радовима П. Пипера веома значајно мјесто, гдје су описане њихове морфолошке и семантичке карактеристике и семантичке специфичности. Примјеном теорије семантичких локализација, основни и редни бројеви анализирани су по принципу линеарне уређености у оквиру исте граматичке категорије и нису посматрани као двије различите

лексичко-граматичке класе. У складу са тим, примарна функција основних бројева јесте квантификација (дакле квантитативна карактеристика учесника у говорној ситуацији без обзира на то како је структурирана), а редних бројева – локализација (у градуелно уређеном низу). П. Пипер је доказао да само однос између основних и редних бројева задовољава услове који се постављају за однос између различитих грамема неке граматичке категорије, тј. идентификује се висок степен регуларности карактеристичан за граматичке категорије; с друге стране однос између основних и редних бројева и свих других класа бројева нема тако изражену регуларност. Он је значајну пажњу посветио грамемама нумеричког плурала, тј. паукала и непаукала, што је такође у највећем броју истраживања остало у сјенци категорија сингулара и плурала. У односу на издиференцираност облика за граматички број словенски језици се могу сврстати у 4 групе: (1) словеначки и доњолужичкосрпски имају сингулар, дуал, плурал и непаукал (словен. *grad, grada, gradovi, gradov*), што је директно повезано са постојањем категорије двојине у овим језицима, (2) словачки, чешки, пољски и доњолужичкосрпски имају сингулар, плурал и непаукал (словач. *tuž, tuži, tužov*), (3) српски, руски, бјелоруски и украјински имају сингулар, плурал, паукал и непаукал (срп. *град, градови, града, градова*), (4) македонски и бугарски имају сингулар, плурал и нумерички плурал (мак. *сној, снојови, сноја*). Типолошки релевантна категорија у чешком језику је брачни дуал (нпр. *Novákoví*), за разлику од српског који је у повлачењу (нпр. *Панџићеви*). У оквиру ових начелних разлика, примјећују се и дубље разлике, нпр. српски језик карактерише непромјенљивост непаукала (*из њеи градова, у њеи градова* и сл.) и дјелимична промјенљивост паукала (*из два града // из двају градова*), а у руском постоји акценатски паукал (као и у бјелоруском и украјинском), који је карактеристичан за мали број именица, као акценатско диференцирање генитива плурала од паукала, нпр.: *ни часа, ни шага, шара*, али *два часа, два шага, два шара* итд.; у пољском језику конститутивни елемент групе је плурализован, док је у српском „паукализован“, нпр. пољ. *Ci dwaj nowi studenci byli obecni*, срп. *Ta dva nova studentina bila su ipisuina*. Надаље, пољски је једини словенски књижевни језик у којем постоји посебан номинативни облик броја за именске групе у којима именица која конституише групу значи мушко лице, што у односу на бројеве „2“, „3“, „4“ нема већег значаја (али све чешће *dwóch studentów // dwaj studenci*), а за бројеве са непаукалним вриједностима је обавезно (*pięć studentów*). С друге стране, украјински и бјелоруски језик издвајају се по томе што се у конструкцијама с паукалним бројевима именица појављује у облику који се од плурала често разликује само акцентом (укр. плурал је *браїи*, паукал (два) *браїи*, блр. плурал је *ведры*, а паукал (три) *вядры*). За српски и словеначки језик није карактеристич-

на граматикализација универзалне квантификације скупова већих од „2“ (у српском може *оба* али *сва њри*, *сва чеџри*, *свих њеџ* итд.), док су у бугарском и македонском преко категорије одређености, коју у овим језицима имају и основни бројеви, могући облици и *двееџ* и *обе*. Српски језик има облик *две*, који се употребљава само за женски род, а само у словеначком сви основни бројеви имају категорију падежа, а категорију рода поред *ed(en)*, *dva u trije / tri, štirje / štiri*.

Разлике међу словенским језицима везано за постојање или одсуство појединих бројева су такође доста евидентне (нпр. мушколични бројеви типа *двојица* представљају специфичност српског језика, као и именички бројеви за искључиво мушка лица (*џеџорица*). Збирних бројева има знатно више у српском него у руском језику, бројеви са значењем различитости постоје у словеначком (слов. *dvojci učenci*, *двјеџ врџе ученика*), словачком и лужичким језицима. Из разлога слабије граматикализованости појединих врста бројева, у српском, као и другим јужнословенским језицима, изражен је пораст њиховог лексичко-семантичког потенцијала (нпр. у српском *двојица* у значењу *два мушкараца*, према словеначком *dvojica* у значењу *двјеџ особе од којих је најмање једна мушкарац*; *двама* (буг.) и *двојица* (мак.) односе се на скупове са бар једним мушким лицем); у словеначком се употреба овога броја чак и не мора односити на лица, нпр. *dvojica topov*, *dvojica problemov* и сл. У македонском и бугарском језику постоје мушколични бројеви за скупове са бар једним мушким лицем: буг. *двама*, мак. *двојица*, али нема збирних бројева за особе различитог пола типа срп. *двоје*, *џроје*, *чеџворо*, као ни приближних бројева типа *једанаесџак*, *дванаесџак* итд. Македонски бројеви на *-ина* (*шесџина*, *шеснаесџина*) у српском језику могу да имају најчешће разломачко, али и збирно значење (*седмнаесџоро*, *седмнаесџорица*, *седмнаесџина* или *седмнаесџак*), као и апроксимативно значење (срп. *десетџак*, буг. *десетина*). Надаље, српски језик има само парадигму бројева од 1 до 3, у словеначком бројеви 2, 3 имају замјеничку парадигму (*dva, dveh, dvema...*), остали бројеви придјевску парадигму (*pet, petih, petim...*), а код вишечланих бројева мијења се само посљедњи члан (*enaindvajset, enaindvajstega...*), док се у руском и пољском језику мијењају оба члана (рус. *двадџати пџати*, *двадџатьџ пџатьџ*, пољ. *dwadzieściu pięćiu*).

Поређења бројних морфолошко-синтаксичких категорија у истраживањима П. Пипера дала су упечатљиве типолошке резултате. У овом раду имамо простора указати само на неке резултате у оквиру категорија имперсоналности и персоналности. Када је у питању категорија *имџерсоналносџи*, источнословенски и западнословенски језици имају већи потенцијал за имперсоналност исказа, што се у великој мјери може објаснити њиховим структурним и системским могућностима у односу на јужнословенске језике. Међутим, треба истаћи да и у

источнословенској и западнословенској групи језика постоје неке имперсоналне конструкције које су карактеристичне само за једну од те двије групе језика. Тако у руском језику (као и у украјинском) постоје неке имперсоналне конструкције типа рус. *Снегом замело дорогу*, укр. *Міст знесло водою*, којих нема ни у пољском (у литератури се може наћи да се конструкције овог типа само понегдје спорадично употребљавају). Даље, у пољском језику веома су распрострањене конструкције типа *Jechało mi się przyjemnie*, *Fajnie mi się pisało* (ове конструкције присутне су и у чешком језику: *Matematika se mi študuje špatně; Dobře se mi sedí*), *Nie zauważyłam pojawienia się nowych gości*, *Spano do południ*, *Joannę młilo*, које у српском језику практично не постоје (нијесу уобичајене у српском језику у овом значењу конструкције **Како ти се њисало, њишвало*; у руском језику постоје ове конструкције, али са много мањим обимом употребе, само у неким упитним конструкцијама, нпр. *Как тебе ездило, писалось?*). У оквиру категорије имперсоналности, у складу са општим правилима линеаризације, негација у саставу израза *не до* у руском и украјинском језику је постпонирана глаголском елементу, док у српском језику негација долази испред назива предмета негирања: (рус. *Мне было не до смеха*, укр. *Мені було не до сміху*, срп. *Мени није било до смеха*). Надаље, безличне реченице са одричним замјеницама у дативу у конструкцији са инфинитивом (рус. *Некому было спать*, укр. *Нікому було співати*) нису карактеристичне за српски језик (срп. *Није имао ко да сјава*), као ни за већину других словенских језика.

И у погледу категорије *јерсоналности* бројне су разлике међу словенским језицима, како у самом центру категорије персоналности, тако и на ближој и даљој периферији. У руском језику је, као и у украјинском, доминантнија употреба неодређено-личних реченица, чији је главни члан изражен 3. л. мн. глагола типа рус. *Говорят*, укр. *Дітям дарують з любов'ю*, и уопштено-личних реченица са главним чланом у 2. л. једнине глагола типа рус. *С ним не пропадешь*, укр. *Идеши так и бачиши*, него у српском, гдје су израженије обезличене реченице типа *Прича се*, али и конструкције са прономинализованом лексемом *човјек*; у пољском су доминантније конструкције на *-się* или на *-no, -to*, нпр. *Mówi się, Mówiono* и сл. (безлично транзитивне конструкције са предикатима на *-no, -iо* карактеристика су и украјинског језика, нпр. *Страву зварено, Людину вбито*). Пољски језик показује знатне разлике у односу на српски језик и руски језик када су у питању реченице типа *Jest się kierowcą* или *Było się kiedyś zakochanym* – у српском то су личне реченице са именским предикатом у номинативу типа: *Возач сам / си / је; Некад сам био / си био / је био заљубљен*, а у руском језику то су реченице са предикативним инструменталом типа *Он является водителем* (које постоје и у пољском и чешком језику, нпр. пољ. *Ojciec jest pilotem*, чеш. *Brat se stal inženýrem*).

Дакле, када је у питању употреба предикативног инструментала, изразите су разлике у пољском, и нешто мање у руском језику, у односу на српски језик, за који та појава није карактеристична. Међутим, на плану статусног инструментала руски и украјински се разликују од српског и пољског језика, којима је ова функција инструментала непозната (нпр. *Он работал учителем* (рус.), *Він був пастухом* (укр.), *Радио је као учишћел* (срп.), *Pracował jako nauczyciel* (пољ.)). Слично томе, за руски и украјински језик, за разлику од српског и пољског, карактеристична је каузативна безличност, као и инструментал агенса (рус. *Работа сделана студентом*, укр. *Робота виконана студентом*). На плану категорије персоналности, када се има у виду изражавање апелативности, уочљиве су међу неким словенским језицима међујезичке дистинкције. Тако на примјер, у македонском језику за обиљежавање апелативне функције довољно је да један члан вокативне групе има посебно морфолошко обиљежје вокативности (*Почишћуван председател* или *Почишћувани председател*), за разлику од српског језика, гдје сваки члан вокативне синтагме мора бити морфолошки маркиран (ако таква могућност постоји, нпр. *Пошћовани председнице*). Надаље, у оквиру категорије персоналности везано за исказивање првог лица множине, поред чињенице да се тај дио персоналности остварује замјеничким средством, у словеначком језику сама именица у номинативу може да конгруира са предикатом у 1. лицу множине (*Študenti uprato da nam ne bo hujše*), док у српском језику то није случај: *Ми студенти се надамо да нам неће бити горе*. Конкретне типолошке црте српског и других словенских језика добијене су у радовима академика Предрага Пипера и у оквиру категорија номинализованости / вербализованости, посесивности, модалности, спацијалности, реципрочности, квалификације и квантификације градуелности, ексцесивности, ексцептивности, уводних дијалога, функција падежних облика (везано за датумски генитив, компаративни генитив, партитивни генитив, темпорални генитив, датив семантичког субјекта, етички датив, питање и статус вокатива, еквативни инструментал, компаративни инструментал, темпорални инструментал, адлативна значења инструментала и многа друга), што се овом приликом само може поменути. На темељима теорије семантичких локализација, осим што је пружио мјеродавне и убједљиве резултате на велики број тема о којима се ријетко писало, академик Предраг Пипер је оставио непресушне идеје и смјернице за типолошка испитивања српског и других словенских језика на свим нивоима. Остаје велика жал што је прерани одлазак драгог професора спријечило да добијемо уникатне одговоре, темеље и пелцере за даља истраживања многих комплексних питања србистике и лингвистике уопште.

Циџирана лиџераџура

- ПИПЕР, Предраг. „Временске транспозиције и заменичке речи у српскохрватском и другим словенским језицима“. У: *Научни сасџанак слависџија у Вукове дане* 14/2, 1985: стр. 51–58.
- [PIPER, Predrag. „Vremenske transpozicije i zamiњicke reči u srpskohrvatskom i drugim slovenskim jezicima“. У: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 14/2, 1985: стр. 51–58]
- ПИПЕР, Предраг. „Реципрочност и рефлексивност у словенским језицима“. *Јужнословенски филолог* 42, 1986: стр. 9–20.
- [PIPER, Predrag. „Recipročnost i refleksivnost u slovenskim jezicima“. *Južnoslovenski filolog* 42, 1986: стр. 9–20]
- ПИПЕР, Предраг. „О семантичком систему заменица у српскохрватском језику (у поређењу са руским)“. *Зборник Маџице срџске за слависџију* 33, 1987: стр. 79–103.
- [PIPER, Predrag. „O semantičkom sistemu zamenica u srpskohrvatskom jeziku (u poređenju sa ruskim)“. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 33, 1987: стр. 79–103]
- ПИПЕР, Предраг. „О српским и руским политичким метафорама просторних односа“. *Слависџијика* 1, 1997: стр. 21–30.
- [PIPER, Predrag. „O srpskim i ruskim političkim metaforama prostornih odnosa“. *Slavistika* 1, 1997: стр. 21–30]
- ПИПЕР, Предраг. „Конфронтациона проучавања српског и других словенских језика: славистички научноистраживачки пројекти“. *Слависџијика* 1, 1997: стр. 123–125.
- [PIPER, Predrag. „Konfrontaciona proučavanja srpskog i drugih slovenskih jezika: slavistički naučnoistraživački projekti“. *Slavistika* 1, 1997: стр. 123–125]
- ПИПЕР, Предраг. „О проучавању граматике српског језика у поређењу са другим словенским језицима“. У: Јудита Планкош (ур.). *Акџуелни џроблеми грамаџијике срџског језика: зборник радова са другог међународног научног скуџа*. Суботица: Градска библиотека; Београд: Народна библиотека Србије, Институт за српски језик САНУ, 1999: стр. 247–255.
- [PIPER, Predrag. „O proučavanju gramatike srpskog jezika u poređenju sa drugim slovenskim jezicima“. У: Judita Plankoš (ur.). *Aktuelni problemi gramatike srpskog jezika: zbornik radova sa drugog međunarodnog naučnog skupa*. Subotica: Gradska biblioteka; Beograd: Narodna biblioteka Srbije, Institut za srpski jezik SANU, 1999: стр. 247–255]
- ПИПЕР, Предраг. „О типолошким истраживањима у српској лингвистичкој славистици“. *Слависџијика* 4, 2000: стр. 17–24.
- [PIPER, Predrag. „O tipološkim istraživanjima u srpskoj lingvističkoj slavistici“. *Slavistika* 4, 2000: стр. 17–24]
- ПИПЕР, Предраг. „О граматичким особеностима бројева у српском и другим словенским језицима“. *Глас САНУ. Одељење језика и књижевности*, 2002: стр. 99–114.
- [PIPER, Predrag. „O gramatičkim osobenostima brojeva u srpskom i drugim slovenskim jezicima“. *Glas SANU. Odeljenje jezika i književnosti*, 2002: стр. 99–114]
- ПИПЕР, Предраг. „Степеновање у граматички и речнику (у српском и другим словенским језицима)“. *Зборник Маџице срџске за слависџију* 61, 2002: стр. 59–78.
- [PIPER, Predrag. „Stepenovanje u gramatici i rečniku (u srpskom i drugim slovenskim jezicima)“. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 61, 2002: стр. 59–78]

- ПИПЕР, Предраг. „Општи преглед главних синтаксичких разлика између руског и српског језика“. У: Предраг Пипер (ур.). *Синтакса руског језика у поређењу са српским: њросѝа реченица* / Зборник теза и резимеа (Научни колоквијум, Београд, 30. маја 2002). Београд: Филолошки факултет, 2002: стр. 24–25.
- [PIPER, Predrag. „Opšti pregled glavnih sintaksičkih razlika između ruskog i srpskog jezika“. U: Predrag Piper (ur.). *Sintaksa ruskog jezika u poređenju sa srpskim: prosta rečenica* / Zbornik teza i rezimea (Naučni kolokvijum, Beograd, 30. maja 2002). Beograd: Filološki fakultet, 2002: str. 24–25]
- ПИПЕР, Предраг. *Прилог синтаксичкој типологији њольског и српског језика*, 2002, <http://www.rastko.org.rs/>.
- [PIPER, Predrag. *Prilog sintaksičkoj tipologiji poljskog i srpskog jezika*, 2002]
- ПИПЕР, Предраг. „О ексцесивности у словенским језицима“. *Зборник Маѝице српске за славистику* 63, 2003: стр. 159–176.
- [PIPER, Predrag. „O ekscesivnosti u slovenskim jezicima“. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 63, 2003: str. 159–176]
- ПИПЕР, Предраг. „О вводних дијалогaх в славјанских језыках“. *Јужнословенски филолог* 61, 2005: стр. 15–32.
- [PIPER, Predrag. „O vvodnykh dialogakh v slaviânskikh iâzykakh“. *Južnoslovenski filolog* 61, 2005: str. 15–32]
- ПИПЕР, Предраг. „О урбаног етнолингвистици“. У: Предраг Пипер, Љубинко Раденковић (ур.). *Етнолингвистичка ѝроучавања српског и других словенских језика: у часѝ академика Свейлaне М. Толстѝој*. Београд: САНУ, 2008: стр. 311–325.
- [PIPER, Predrag. „O urbanoj etnolingvistici“. U: Predrag Piper, Ljubinko Radenković (ur.). *Etnolingvistička proučavanja srpskog i drugih slovenskih jezika: u čast akademika Svetlane M. Tolstoj*. Beograd: SANU, 2008: str. 311–325]
- ПИПЕР, Предраг. *Лингвистичка русистика: сѝудије и чланци*. Београд: Филолошки факултет, 2012.
- [PIPER, Predrag. *Lingvistička rusistika: studije i članci*. Beograd: Filološki fakultet, 2012]
- ПИПЕР, Предраг. „Граматика ексцептивности у српском и другим словенским језицима“. *Зборник Маѝице српске за славистику* 83, 2013: стр. 199–215.
- [PIPER, Predrag. „Gramatika ekseptivnosti u srpskom i drugim slovenskim jezicima“. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 83, 2013: str. 199–215]
- ПИПЕР, Предраг. „О ексцесивности у српском и другим словенским језицима“. *Зборник Маѝице српске за славистику* 84, 2013: стр. 199–217.
- [PIPER, Predrag. „O ekscesivnosti u srpskom i drugim slovenskim jezicima“. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 84, 2013: str. 199–217]
- ПИПЕР, Предраг. *Лингвистичка славистика: сѝудије и чланци*. Београд: Славистичко друштво Србије, 2014.
- [PIPER, Predrag. *Lingvistička slavistika: studije i članci*. Beograd: Slavističko društvo Srbije, 2014]
- ПИПЕР, Предраг. „О унутрашњог одређеног референцијалности у словенским језицима“. *Јужнословенски филолог* 70, 2014: стр. 35–50.
- [PIPER, Predrag. „O unutrašnjoj određenoj referencijalnosti u slovenskim jezicima“. *Južnoslovenski filolog* 70, 2014: str. 35–50]
- ПИПЕР, Предраг. *Српски у кругу словенских језика: грамаѝичка и лексичка ѝоређења*. Београд: NM Libris, 2015.

[PIPER, Predrag. *Srpski u krugu slovenskih jezika: gramatička i leksička poređenja*. Beograd: NM Libris, 2015]

*

PIPER, Predrag. „O kvantifikaciji imenskom grupom u srpskom i drugim južnoslovenskim jezicima“. *Studia Linguistica Polono–Meridianoslavica* 9, 1998: str. 19–37.

Здравко М. Бабич
Универзитет Чернoгoрии
Филолошког факултета

О ТИПОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ СЕРБСКОГО И ДРУГИХ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ АКАДЕМИКА ПРЕДРАГА ПИПЕРА

Резюме

В кратком обзоре широкого исследовательского поля академика Предрага Пипера мы попытались указать на некоторые типологически значимые сходства и различия между славянскими языками, особенно касательно местоимений и числительных (о которых в славянской научной среде писали значительно меньше), а также морфологическо-синтаксических категорий имперсональности и персональности. Описывая морфологические и синтаксические категории в славянских языках в отношении их семантического и функционального содержания, П. Пипер, опираясь на свою теорию семантических локализаций, дал многочисленные ответы и авторитетные и убедительные разъяснения на большое количество вопросов. П. Пипер оставил многочисленные решения и идеи в области семантических категорий, где открываются новые ориентиры для типологических исследований категориальных значений в рамках современных лингвистических теорий.

Ключевые слова: академик Предраг Пипер, типологические исследования, славянские языки, сербский язык, русский язык.

Zdravko M. Babić
University of Montenegro
Faculty of Philology

ON TYPOLOGICAL INVESTIGATIONS OF SERBIAN AND OTHER SLAVIC LANGUAGES BY ACADEMICIAN PREDRAG PIPER

Summary

In this brief review of the broad field of research of Academician Predrag Piper, we tried to point out some typologically relevant similarities and differences between Slavic languages, especially regarding pronouns and numbers (which were much less

discussed in the Slavic scientific community), as well as morphological-syntactic categories of impersonality and personality. Predrag Piper's work on describing morphological and syntactic categories in Slavic languages concerning their semantic and functional content, based on the theory of semantic localizations, offered numerous answers and provided authoritative and plausible insight and explanations for a large number of issues that had rarely been investigated. Predrag Piper left numerous solutions and ideas in the field of semantic categories, in which new directions have opened for typological examinations of categorial meanings within modern linguistic theories.

Keywords: Academician Predrag Piper, typological research, Slavic languages, Serbian language, Russian language.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 115–130

УДК 811.163.41(091)"17/18"

81:929 Пипер П.

COBISS.SR-ID 85131785

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202115M>

Примљено: 4. јула 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Александар М. Милановић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима

ПРЕДРАГ ПИПЕР КАО ТУМАЧ СЛАВЕНОСРПСКЕ ЕПОХЕ

У раду се анализирају доприноси Предрага Пипера проучавањима славеносрпске епохе презентовани у радовима објављеним у дужем временском периоду. Тежиште у Пиперовим сагледавањима епохе налази се на социолингвистичком и лингвокултуролошком тумачењу тадашњих књижевнојезичких концепција које су се укрштале или сукобљавале. Централна места у таквој поставци добили су Доситеј Обрадовић и Јован Стерија Поповић, одмах за њима и Захарија Орфелин.

Кључне речи: Предраг Пипер, славеносрпски језик, диглосија, стилска раслојеност, књижевнојезичка концепција, лексички славенизам, урбанизација, терминологија, лингвистичка методологија.

1. Будући да је био русиста и србиста, односно слависта у најбољем значењу тог појма, не чуди што је Предраг Пипер у дужем периоду (1981–2018) показивао научно интересовање за тзв. „предвуковску епоху“, односно период српске писмености у којем је руска култура вршила најснажнији утицај на нашу преко двају својих језичких идиома – рускословенскога и рускога књижевног језика. Пишући и синтетичке и аналитичке радове махом социолингвистичког, лингвокултуролошког и културолошког усмерења, Пипер је формирао специфичан поглед на период од 1690. године до коначне победе вуковскога стандарднојезичког модела, у којем је нарочито значајно његово тумачење језичких превирања у славеносрпској епохи. Стога овај рад представља покушај целовитог

---

* aleksandar.jus@gmail.com

сагледавања Пиперових становишта о значају славеносрпске епохе у развоју српског језика и српске културе.

2. Тежиште у Пиперовим сагледавањима славеносрпске епохе налази се на социолингвистичком и лингвокултуролошком тумачењу тадашњих *књижевнојезичких концепција* које су се укрштале или сукобљавале. Централна места у таквој поставци добили су Доситеј Обрадовић и Јован Стерија Поповић, одмах за њима и Захарија Орфелин, док су друге значајне личности епохе, попут Милована Видаковића или Лукијана Мушицког, остале ван Пиперовог фокуса. Овакво Пиперово усмерење у сагледавању епохе удаљавало га је од анализа језичких црта појединачних текстова, осим у једном раду (Бошков/Пипер 1981), а многи нивои језичке структуре славеносрпског језика (ортографски, морфолошки, творбени и синтаксички) остали су по страни у његовим радовима. Социолингвистички и културолошки приступ водио је Пипера пре свега ка анализама лексичких процеса (промене статуса славенизама и покушај да се формира српска научна терминологија), као и анализама граfiјских промена на релацији између црквене и грађанске ћирилице и иновација у оквиру млађе. Коначну оцену домета и перспектива славеносрпских концепција Пипер је доносио у њиховом сагледавању и самеравању са вуковском концепцијом, која је однела превагу у српској култури.

3. Иако добро упућен у постојеће периодизације развоја типова књижевних језика код Срба (Унбегаун 1995; Толстој 2004), Пипер није прецизно одређивао границе славеносрпске епохе. У првом издању уџбеника *Увод у славистику I* стоји: „Изван цркве, у књижевности, науци и публицистици, ствара се крајем XVIII века славеносрпски језик“ (Пипер 1998: 117), што је формулација која је остала готово неизмењена и у другом, прерађеном издању.¹ Мала преформулација у новом издању, међутим, није само стилске природе већ се односи на претходну допуну првобитном тексту: „Када је у другој половини постала врло актуелна потреба стварања српског књижевног језика на народној основи, дошло је до посрбљавања рускословенског језика у делима српских писаца која су била световног садржаја. Тада почиње да се ствара **славеносрпски језик**“ (Пипер 2009: 182). Исправно померајући уназад границу са краја XVIII века на његову другу половину, Пипер као да следи измене које је у односу на старију Унбегаунову периодизацију, у којој је почетак славеносрпске епохе везан за 1780. годину, унела млађа Толстојева, у којој је та иницијална тачка – 1760. година (уп. Милановић 2019).

¹ „Изван цркве, у књижевности, науци и публицистици, ствара се, дакле, крајем XVIII века славеносрпски језик“ (Пипер 1998: 117).

У оба Пиперова уџбеника се, међутим, чак ни оквирно временски не одређује крај славеносрпске епохе, што се пре свега мора довести у везу са постојањем Ивићеве поставке о доситејевском књижевном језику (Ивић 1990), коју су прихватили многи историчари српског књижевног језика, а међу првима Љиљана Суботић (2004) и други представници „новосадске школе“. Не уводећи у своја истраживања термин *доситејевски језик* чак ни при таксативном навођењу типова српскога књижевног језика (Пипер 1998, 2009), али га нигде експлицитно и не одбацујући, Пипер је оставио отвореним питање да ли је, на пример, Јован Стерија Поповић писао славеносрпским или доситејевским књижевним језиком. Потенцијални путоказ ка одговору на ово питање нуди опис славеносрпског језика као система „који је имао у основи фонолошки систем српског народног језика, а чије су граматичке одлике варирале од писца до писца и од дела до дела, па чак и од главе до главе истог дела (нпр. у *Славеносербском магазину* Захарија Орфелина), обухватајући и српске народне одлике, и српкословенске, и рускословенске и руске, што је важило и за лексику тог језика, једним делом рускословенску и руску (нарочито лексику апстрактног садржаја, при чему се, временом, и тај слој лексике доста посрбио)“ (Пипер 2009: 182). У оваквом опису фреквенција односно дистрибуција граматичких облика из народног језика очито се не узима као пресудна за одређење типа књижевног језика. Питању границе између славеносрпског и вуковског језика Пипер се, међутим, морао вратити у истом уџбенику, и он то чини опрезно кроз расправу о начину раскида са славеносрпском традицијом, коју повезује са Вуковом књижевном револуцијом:

У исто време, био је то поступни раскид са славеносрпским језиком, којим су највише писали пречански Срби. Иако је он био оштар, постојао је припремни континуитет преласка од славеносрпског ка српском књижевном језику на превасходно народној основи, у чему је улогу реформатора имао Доситеј Обрадовић, а већих или мањих заслуга имали су и други српски књижевници и филолози (Пипер 2009: 190).

Позивање на рад који је Александар Младеновић (2002) посветио питању континуитета у развоју српскога књижевног језика сведочи да је Пипер био склонији мишљењу о фазичности промена од славеносрпског до српског књижевног (стандардног) језика, што је становиште на којем је пре стварања поставке о доситејевском језику као посебном типу књижевног језика стајао и Павле Ивић (1998). Поступност промена Пипер (2009: 184) недвосмислено наглашава при крају свог синтетичког прегледа развоја српског књижевног језика: „Славеносрпски језик се постепено повлачио, а затим је и сасвим нестао, оставивши ипак извесне трагове у новом књижевном језику, нарочито у његовој лексичи.“

4. Везујући употребу славеносрпског језика углавном за „пречанске Србе“, Пипер (2009: 190) у својим уџбеницима свесно жртвује укупност територије на којој се писало славеносрпским језиком на рачун истицања њеног средишта, у којем су се налазили и кључни културни центри епохе – данашње Војводине. На сличан начин су, уосталом, поступали и сви други тумачи ове епохе. Овакво усмерење, као и усмерење на истицање примарних функција славеносрпског језика у књижевности (о чему говоримо у наредном поглављу), оставило је по страни не само проблем ширења славеносрпског језика у Црној Гори, Херцеговини или Босни већ и питање његове судбине на простору јужно од Дунава и Саве.² Како на њему постоје два значајнија културна и политичка центра које је у периоду 1828–1834. године истицао и Вук Караџић, Београд и Крагујевац, чини се да би из Пиперове перспективе посматрања било значајно сагледати улогу славеносрпског језика у културном животу ових градова и пре настанка Кнежевине Србије и у њој. Нарочито, смаграмо, од тренутка када се на овом простору формира и писани језички израз у службеној употреби (барем кроз писање државних докумената) – што је питање које до сада није довољно разрађено у србистици. Могући наговештај оваквог Пиперовог приступа налазимо у следећој констатацији: „Славеносрпска традиција имала је извесног утицаја и на претежно опредељење за екавску изговорну норму, мада је ослонац томе био у екавским новоштокавским говорима, односно у језику српских престижних културних и политичких центара и у разговорном језику“ (Пипер 2009: 184). Нормирање екавског изговора Пипер, дакле, сасвим тачно истовремено мотивише славеносрпским утицајем и утицајем разговорног језика у значајним градовима, али би се ове мотивације у будућим истраживањима могле и природно повезати.

5. Из социолингвистичке позиције Пипер приступа и стилским питањима у славеносрпској епохи. Повезујући питање стилске раслојености са нормативистичким питањима кодификације и стабилизације, он у први план истиче књижевни стил: „Упркос знатној функционалној оптерећености славеносрпског језика у разним сферама употребе, а пре свега у књижевности, његова стабилизација и кодификација одвијале су се врло споро. Славеносрпски језик је, природно, највише био отворен за српске језичке црте“ (Пипер 2009: 183). Потом се питање стилског раслојавања доводи у везу и са типом диглосије у другој половини XVIII века, кроз констатацију да „је код Срба проблем био у знатној разлици између славеносрпског, као књижевног језика, и

² Питање прихватања, начина стварања и функционисања славеносрпског језика на ијекавском подручју, пре свега у Црној Гори, тек у последње време привлачи већу пажњу историчара ове епохе, првенствено у радовима Исидоре Бјелаковић (2019).

српског народног језика (мада пример староруског језика показује да слична ситуација има и добре стране, пружајући богате могућности за функционално-стилско раслојавање језичке структуре)⁴ (Пипер 2009: 184). Пиперова констатација се несумњиво односи на прву, орфелиновску фазу развоја славеносрпског језика, али је добро познато да се процес његове вернакуларизације одвијао постепено, али константно, нарочито на плану морфолошке структуре, што је доприносило и смањењу разлика између идиома који су били друштвено вредновани као виши и нижи.

„Знатна разлика“ између идиома, као и у примерима хетерогене диглосије код Срба католика, условила је и појаву писаца који су писали српским народним језиком, или барем језиком веома блиском свакодневном. Пипер (2009: 203) ову појаву повезује са сменом стилских парадигми у српској књижевности и филозофији: „Дух рационализма и просвећености имао је у српској култури тога времена свог највећег представника у Доситеју Обрадовићу, али и у низу других писаца који су, слично њему, настојали да пишу језиком разумљивим најширем кругу потенцијалних читалаца (нпр. Павле Соларић, Емануил Јанковић, Јован Мушкатиновић).“ Стилски аспект проблема потом се сужава на жанровски, а Пипер (2009: 203) у свом синтетичком приступу опет издваја само централне личности епохе: „Временом се код Срба, пре свега у Војводини, књижевност све успешније разгранава према различитим видовима – драми (нпр. Ј. Вујић), роману (нпр. М. Видаковић), поезији (нпр. Ј. Мушички) итд.“

6. Пиперово полазиште у анализи последица нестајања славеносрпске традиције јесте да је тиме окрњен континуитет развоја нашег књижевног језика и културе, нарочито када се ово питање сагледа из шире, словенске перспективе. Вукова реформа допринела је тако постепеном нестанку чврстог савеза *Slavia Orthodoxa* на српскоме културном тлу. Пипер (2009: 192) разлоге за слабљење снажних српско-руских језичких и културних веза више приписује Копитаровом политичком деловању но његовим и Вуковим филолошким убеђењима будући да „је тешко искључити могућност да се Јернеј Копитар у свему томе водио и својим политичким убеђењима, тим пре што их он није крио.“ Полазећи од тековина културног контакта Срба и Руса који је био обострано плодотворан још од средњег века, Пипер (2009: 192) готово са жаљењем које од слависте и можемо очекивати констатује „да је Копитар успео, макар и посредно, да реализује настојање државе (чији је високи чиновник био) да одвоји српски књижевни језик од рускословенског језика у форми инспирисања и свестраног подржавања српског филолошког 'устанка'“³ Овај проблем сагледан је на другом месту и из социолингвистичке пер-

³ Уп. и ауторово мишљење о негативним ставовима које су на рачун Вукове реформе, а у корист славеносрпске писмености (пре свега графичке и ортографије), износили руски слависти у: Пипер 1999: 165.

спективе, односно погледа на односе између дугорочне аустријске и недовољно јединствене српске језичке политике: „На плану језичке политике тиме су реализована ранија настојања бечког двора да се Србима допусти школовање и књижевни језик само на народној основи (и с латиничким писмом) како би се он тиме удаљио од рускословенског језика“ (Пипер 2007: 435).

У културолошком контексту важно је истаћи и да је Пипер (2009: 193), као једну од последица чињенице да је после Вукове реформе српски језик „умногоме одвојен од рускословенске и славеносрпске традиције“, наводио и његово прихватање од стране хрватских филолога на Бечком књижевном договору, што је као битан детаљ у уџбеник пре-нео из студије посвећене Стеријиним филолошким погледима.⁴

На Пиперову похвалу наилази идеја о увођењу народног језика у културу, „која је сама по себи била прогресивна и коју су пре Караџића други већ били почели да остварују, али на мање радикалан, обазривији начин, у складу с друштвеним приликама и својим могућностима у њима, посебно Доситеј Обрадовић, Сава Мркаљ, Лука Милованов и други“ (Пипер 2009: 192–193). Проблем, дакле, није препознат у идеји него у начину њене реализације. Пипер (2004: 188), међутим, наглашава да раскид са традицијом није био „потпун“ и да је био „поступан“: „Декларативно, раскид је изгледао оштар, али је фактички постојао припремни континуитет преласка од славеносрпског ка српском књижевном језику на преваходно народној основи.“ Идеја о континуитету развоја остаје константа његових радова (уп. Пипер 2007: 435, 445; 2014: 305).

7. Наведени цитат у којем Пипер тумачи природу књижевнојезичког (дис)континуитета добра је основа за његово сагледавање сличности и разлика у два централна књижевнојезичка концепцијама које су створили Доситеј Обрадовић и Вук Караџић. У питању је тема која је незаобилазна у сагледавањима српске културе у другој половини XVIII и почетка XIX века, о којој су писали готово сви историчари српскога књижевног језика, али и историчари српске књижевности тога периода. Будући да су се оба великана залагала за српски језик у српској књижевности, Пипер кључне концепцијске разлике препознаје на тактичко-стратешкој равни, видљиве у њиховим погледима на динамику вернакуларизације, али и на културолошкој равни, препознатљиве у њиховим погледима на избор основице стандардног језика:

⁴ Пиперово стално научно промишљање водило га је и преформулацијама, а по правилу су нова стилска или термилошка решења била боља од претходних. Тако у студији о Стерији пише да је „српски књижевни језик одвојен од црквенословенске традиције“ (2007: 435), што је у уџбенику, две године касније, студентима прецизирано.

Разлика између погледа Доситеја Обрадовића и Вука Караџића на реформу књижевног језика није била само у времену и околностима у којима су делали него је била и концепцијске природе будући да је Доситеј Обрадовић тежио *умереном приближавању народном језику* [истакао А. М.], имајући у виду и мање-више урбанизован део српског народа, док је Вук Караџић у том погледу био радикалнији и искључивији у односу на језик градског становништва, поготову пречанског (њихов језик је често називао „исквареним“). У суштини, прва концепција имала је више „урбану“, а друга превасходно „руралну“ усмереност (Пипер 2009: 193).

Културолошки аспект проблема селекције своди се, дакле, на опозицију *урбано* : *рурално*. У наведеној поставци, коју је истовремено са Пипером заступао и социолингвиста Милорад Радовановић,⁵ исправно су истакнуте доминантне усмерености великих реформатора језика, али њих не треба уопштити без извесних ограда. Управо из тог разлога Пипер је и нагласио да је Караџић био искључив пре свега према говору само пречанских, а не свих, српских градова, свестан његових реконструкција фонетско-фонолошке норме из 1836. и 1839. године, када је као узорне узео говоре босанско-херцеговачких градских средина и Дубровника, као и на поменуто угледање на говоре Београда и Крагујевца при писању познатих текстова екавицом. Не треба овде заборавити ни лексичке потврде из градских средина које је Вук унео у своје речнике.

Проблем основице стандардног језика у центру је и Пиперових сагледавања Стеријиних филолошких погледа. Пипер (2007: 434) Стеријино мишљење широко контекстуализује, смештајући га у тада актуелно европско окружење, али без позивања на конкретне примере:

Погледи Јована Стерије Поповића на српски књижевни језик умногоме су одражавали не само урбани и интелектуални менталитет српског грађанског друштва његовог времена и поколења, него и доста распрострањену концепцију књижевног језика у тадашњој Европи, где је обично језик урбаних средина имао важну улогу у формирању књижевних језика, а поред тога, више или мање, улогу је имала и постојећа књижевна традиција.

Стеријина идеја о кодификовању „средњег стила“ из барокне поставке трију стилова базирана је и на европској пракси и на развоју српске културе у читавом XVIII и првој половини XIX века јер је славеносрпски, макар делом, баштинио и српскословенско наслеђе, као што је то чинио и са рускословенским и руским. Оваква селекција стила очито је

⁵ Радовановић (2007: 452) вуковски народни образац у планирању књижевног (стандардног) језика одређује као „доминантно руралне провенијенције“, а доситејевски као „доминантно урбане провенијенције“.

блиска и самом аутору рада, који као паралелу наводи предности које је руска култура, нарочито књижевност, стекла Ломоносовљевим избором:

На пример, руски књижевни језик своје прво теоријско утемељење добио је у Ломоносовљевој теорији трију стилова (чији корени сежу у антику): високог, средњег и ниског, која је фаворизовала средњи стил не одбацујући стилске ресурсе високог и ниског (Пипер 2007: 434).

Пиперово поређење између руске и српске језичке ситуације у XVIII и XIX веку на јаким је научним основама јер је сличан био и тип триглосије. Имајући исти језик (рускословенски) у функцији високог стила, и исти тип вернакулара у функцији ниског, српска и руска језичка ситуација као да је подразумевала парадигматско решење проблема средњег стила. Како је идеја о руском књижевном језику као средњем стилу код Срба природно брзо пропала, ту улогу преузео је славеносрпски језик, који би био континуант развоја у претходним књижевнојезичким етапама. Снагу аргументације за избор средњег стила Пипер (2007: 434) додатно појачава и навођењем примера из једног несловенског, али нама културолошки блиског језика – грчког. Коначно, аргументацију прати и позивање на тадашње и потоње филолошке ауторитете:

Новогрчки књижевни језик је такође дуго ишао путем коезистенције књишког и народног језика (што је Стерији морало бити познато, а за слично решење, када је о српском језику реч, залагао се Лукијан Мушицки). Штавише, неки познати словенски филолози – Стеријини савременици били су мишљења да је и за српски књижевни језик средњи пут био најбољи (нпр. Јозеф Добровски), односно да би умесно било ублажити правописни радикализам Вукове књижевнојезичке реформе (нпр. Јан Бодуен де Куртене) [...], што је Стерији, који је био „усавршитељ више него превратник“ [...] морало бити блиско.

Концепцијски сукоб око основице језика писмености довео је и до стварања двеју удаљених струја међу српским интелектуалцима, а у овој процесу Пипер (2007: 435) наглашава генерацијске и статусне разлике између ових заједница, али и разлике везане за различите поетике конкурентних стилских формација (класицизма и сентиментализма с једне, а романтизма с друге стране):⁶

Филолошки спорови око српског књижевног језика у XIX веку, жестина којом су често вођени и удаљеност гледишта појединих учесника у њима довели су до поделе унутар српске интелигенције на део који је према књижевнојезичкој реформи показивао отпор или резерву (представници тог дела интелигенције већином су припадали старијем поколењу, а међу њима је било и виђенијих књижевника, нпр. Ј. Хаџић,

⁶ На поетичким разликама у књижевноисторијским анализама инсистирао је Милорад Павић.

Л. Мушицки, М. Видаковић), и углавном млађе поколење, које је реформи прихватило с романтичарским одушевљењем својственим и њиховом времену и њиховим годинама.

8. Занимљиво је то да је Пипер, иако по вокацији синтаксичар, више лингвокултуролошке пажње посветио лексичким но синтаксичким процесима и појавама у славеносрпској епохи. Из ове перспективе у центру његовог интересовања нашла су се два питања везана за славеносрпску епоху: а) статус и судбина лексичких славенизама; б) покушај заснивања научне терминологије. Одбацивање славенизама посматра се и из стилистичке перспективе, кроз критику радикалности Вукове селекције лексике у оба издања речника, али и каснијих поступака вуковаца: „Остварена концепција реформе сузила је српске књижевнојезичке стилске ресурсе одбацивањем већине славенизама уместо њиховог селективног промишљеног и планског задржавања“ (Пипер 2007: 435). Пиперова објективност у научним анализама, односно тежња да се емпатија са несумњиво себи блиским личностима из славеносрпске епохе потисне, видљива је и у третирању проблема славенизама. Иако стално наглашава пре свега њихову стилску, али и несумњиву информативну, културолошку, традицијску и симболичку функцију, Пипер (2007: 443) разуме мотивацију за један Стеријин књижевни поступак и не помишља да га изостави из анализе:

Иако није одобравао отпор представника књижевнојезичке реформе, који је понекад лично на отворену зловољу према црквенословенским елементима у српском књижевном језику, чак и када су славенизми били добро уклопљени у језички систем и одомаћени у српској књижевности, Стерија је умео да се нашали с претеривањима у употреби црквенословенизама, поготову где им није место, нпр. у породичном кругу (као у милобруци „Сцена једна за оне који су за славенским језиком занешени“).

Питање Стеријиног покушаја организовања рада на српској научној терминологији Пипер пак са чисто лингвистичког (нпр. колики је био удео славенизама, да ли су новосковани термини са књишким творбеним елементима били творбено регуларни и сл., што су питања о којима је и пре њега веома компетентно писано) пребацује опет на шири културолошки терен. Познати спор између Стерије и Вука у Друштву српске словесности Пипер (2007: 436) смешта у ново окружење: „Тај спор имао је ближи и даљи узрок. Ближи узрок тиче се српске терминологије, а даљи узрок, али важнији, тиче се питања ко је меродавнији да одлучује о изградњи српског књижевног језика и српске филологије.“ Сукобљавајући Стеријин став да то мора бити институција и Вуков став да то може бити и појединац са изграђеним језичким осећањем, Пипер је стао на Стеријину страну. Штета је стога што током научне каријере Пипер из

ове перспективе није детаљније анализирао филолошке и језикословне активности тадашњих водећих културних институција – Матице српске и Друштва српске словесности.

9. У Пиперовим сагледавањима граfiјских тенденција у славеносрпској епохи посебну вредност има на ваљаним критеријумима изведена класификација Стеријиних аргумената за избор црквенословенске ћирилице као јединог српског писма, будући да се овај писац „ипак недвосмислено опредељује против двоазбучности“ (Пипер 2007: 441). Пипер, парафразирајући на истом месту Стеријине радове и користећи савремену лингвистичку терминологију, издваја следеће пишчеве разлоге за наведени избор: а) „поштовање културног наслеђа“, б) „културно-верски разлог“, в) „дидактички“, г) „технички“ и д) „функционални“. Понављајући и тумачећи Стеријину аргументацију за чување црквене ћирилице и имајући разумевања за наведене разлоге (али не и за предложено решење), Пипер (2007: 442), преко критике савремене српске двоазбучности односно двоисписности, долази до упозорења да би и савремена српска грађанска ћирилица код Срба могла доживети судбину некадашње црквене.

10. У својим анализама славеносрпске епохе Пипер се највише позивао на мишљења Павла Ивића и Александра Младеновића, али и других представника „новосадске школе“ (Милке Ивић, Александра Албина, Јована Кашића, Светозара Стијовића). Поред њих, уважавао је и доприносе Богдана Терзића, чију је књигу детаљно приказао и похвалио његове анализе језика Јована Рајића, Захарија Орфелина и Герасима Зелића (Пипер 2018: 226–227). При тумачењу односа између доситејевске и вуковске књижевнојезичке концепције од користи су му били и погледи историчара друштва Мирослава Јовановића и историчара српске књижевности Саве Дамјанова. Међу страним историчарима српскога књижевног језика посебно је истицао заслуге Владимира П. Гудкова (1999). Сматрамо корисним наглашавање да се Пипер, иако се неретко посвећивао Доситејевој књижевнојезичкој концепцији, у својим радовима није позивао нити на Сучевићеву студију о Доситејевом језику (М. Сучевић, *Језик у делима Доситејева Обрадовића*, Извештај Српске православне велике гимназије Ср. Карловачке за школску годину 1913/14, књ. 55, Сремски Карловци, 1914, 5–60) нити на Кунину монографију о истом питању (Herta Kuna, *Језишке карактеристике књижевних djela Dositeja Obradovića*, Djela, XXXVI, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 21, 1970, Sarajevo).⁷

⁷ У радовима мањег обима Пипер се концентрисао само на литературу која је била у најнепосреднијој вези са темом истраживања. Вероватно зато у библиографијама Пиперових радова нема ни референци значајних истраживача славеносрпске епохе попут

И сâм научно формиран у окружењу Павла Ивића и Милке Ивић, као и Александра Младеновића, Пипер је много пажње посвећивао методологији лингвистичких истраживања, па је у коауторству са Мирјаном Бошков, у раду посвећеном преводном изразу у једном тексту Орфелиновог *Славеносрпског магазина* (1768) који је потом као језичко-стилски адаптиран објављен и у *Седмици* (1858), сагледао и домете Младеновићевог метода упитника у анализи „преддуковских“ текстова. Указујући и на добре и на лоше стране овог метода (Бошков/Пипер 1981: 66), аутори се залажу за метод контрастивне анализе као комплементаран, а не искључујући метод. Поредиши два метода у примени на преведен или адаптиран текст, они закључују:

„Примена упитника представља заправо добру сондажу материјала са увек присутном могућношћу да извесне особине текста упитнику промакну, или да не буду на адекватан (дистинктиван) начин регистроване. Методом контрастивне анализе текстова могу бити утврђене *све* диференцијалне особине примарног и секундарног текста, односно инвентар особина карактеристичних за дати превод или адаптацију. Резултати овог метода такође могу бити статистички истражени“ (Бошков/Пипер 1981: 67).

Сличне примедбе на рачун Младеновићевог упитника и слични предлози за његову надоградњу после наведених стигли су у више наврата и од Ане Кречмер, у монографији посвећеној управо методолошким питањима истраживања славеносрпске епохе, као и у радовима који су углавном произлазили из ње (Кречмер 1989, 1990).

11. Пипер је тумачењима славеносрпске епохе допринос дао и директно, преко својих студија и књига које смо тумачили, али и индиректно, кроз дискусије на научним скуповима, кроз колегијалне разговоре са историчарима српског језика и менторства у студентским радовима и докторским дисертацијама. Други наведени тип доприноса, нажалост, никада у науци није вреднован ни приближно као први, нити је разрађена методологија за мерење таквих научних активности. Стога је наша одговорност овде већа, те морамо нагласити Пиперову отвореност за подстицање научне дискусије и проток научних информација везаних за славеносрпску епоху, чак и кроз његове препоруке за проучавање мање познатих аутора и њихових књига, сугестије у којем би смеру могла тећи потенцијална истраживања или кроз његова питања колегама који би млади научни радник могао успешно одговорити појединим научним захтевима. Највидљивији спољашњи одраз такве посвећености у овој области јесте Пиперово менторство при изради докторске дисертације *Филолошко дело Јована Сџерије Појовића* коју је Неда Павловић одбранила на Филолошком факултету Универзитета у Бе-

ограду 2015. године. У овој дисертацији ауторка је разрадила и допунила Пиперове погледе на улогу Јована Стерије Поповића у књижевнојезичким процесима у XIX веку.

12. Из научних погледа на славеносрпску епоху огледа се у пуној мери и језичка личност Предрага Пипера. Као слависта, русиста и србиста (али, додајмо, и као верник – што у тумачењима развоја књижевног језика у XVIII и XIX веку није неважно јер говори о једној врсти ваннаучне, али релевантне оријентисаности),⁸ он је „обделавао њиве српске и словенске словесности“, како је сâм говорио (ДРАГИЋЕВИЋ 2022: 319), увиђајући да је на њима значајно било и славеносрпско семе. Иако су препознатљиве и личне симпатије за поједине значајне личности епохе, нарочито за Јована Стерију Поповића, Предраг Пипер је у својим радовима објективно сагледавао функционалне и стилске домете славеносрпске културне оријентације. Препознајући све добре стране доситејевске књижевнојезичке концепције, он је без пристрасности тумачио и ограничења Вукових и вуковских погледа на стварање српскога стандардног језика, као и њихове добре стране, али је истовремено и добронамерно опомињао – што нажалост није честа пракса у научним радовима – на могуће последице понављања грешака из наше књижевнојезичке историје. Несумњиво је да ће у будућој историји српске филологије, за коју се у многим својим радовима залагао, Предраг Пипер добити заслужено место и као тумач књижевнојезичких концепција славеносрпској епохи, као и домета и ограничености њихових реализација.

Цитирана лиџераџура

БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора Г. „Језик докумената Архива манастира Савине (18. век)“.

У: Ј. Стојановић (главни и одговорни уредник). *Српско језичко и књижевно наслеђе на њросџору данашње Црне Горе. Српски језик и књижевност данас: зборник радова са Другог међународног научног скуџа одржаног у Подгорици 26–28. маја 2017. године*. Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори; Нови Сад – Бања Лука: Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 2019: стр. 515–526.

[БЈЕЛАКОВИЋ, Isidora G. „Jezik dokumenata Arhiva manastira Savine (18. vek)“. U: J. Stojanović (glavni i odgovorni urednik). *Srpsko jezičko i književno nasljeđe na prostoru današnje Crne Gore. Srpski jezik i književnost danas: zbornik radova sa Drugog međunarodnog naučnog skupa održanog u Podgorici 26–28. maja 2017. godine*. Podgorica: Matica srpska – Društvo članova u Crnoj Gori; Novi Sad – Banja Luka: Matica srpska – Društvo članova Matice srpske u Republici Srpskoj, 2019: str. 515–526]

⁸ Супротне примере оријентисаности, за научно сагледавање нечијег опуса ипак битне макар због смештања у одговарајући културни контекст, можемо препознати у радовима српских филолога који су били чланови Савеза комуниста Југославије у тзв. послератном периоду, нарочито у радовима Михаила Стевановића и Миодрага Поповића.

- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. „Ходао је сам кроз свој монашки живот“. *Нова зора*, 73–74 (2022): стр. 317–321.
[DRAGIĆEVIĆ, Rajna. „Hodao je sam kroz svoj monaški život“. *Nova zora*, 73–74 (2022): str. 317–321]
- ИВИЋ, Павле. *Преглед историје српског језика*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижевна Зорана Стојановића, 1998.
[IVIĆ, Pavle. *Pregled istorije srpskog jezika*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1998]
- ИВИЋ, Павле. „Доситејевски књижевни језик између славеносрпског и вуковског“. *Научни сасијанак слависти у Вукове дане*, 19/2 (1990): стр. 5–14.
[IVIĆ, Pavle. „Dositejevski književni jezik između slavenosrpskog i vukovskog“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 19/2 (1990): str. 5–14]
- КРЕЧМЕР, Ана. „Неколико напомена поводом 30-годишњег јубилеја истраживања славеносрпског доба“. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, XXXIII (1990): стр. 221–231.
[KREČMER, Ana. „Nekoliko napomena povodom 30-godišnjeg jubileja istraživanja slavenosrpskog doba“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXXIII (1990): str. 221–231]
- МИЛАНОВИЋ, Александар. „Корелације између периодизација књижевног језика и периодизација књижевности“. У: Злата Бојовић (ур.). *Периодизација нове српске књижевности : поводом 150. годишњице рођења Павла Поповића (16. IV 1868 – 4. VI 1939)*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2019: стр. 137–149.
[MILANOVIĆ, Aleksandar. „Korelacije između periodizacija književnog jezika i periodizacija književnosti“. U: Zlata Bojović (ur.). *Periodizacija nove srpske književnosti : povodom 150. godišnjice rođenja Pavla Popovića (16. IV 1868 – 4. VI 1939)*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2019: str. 137–149]
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. „О континуитету у развоју српског књижевног језика (до средине XIX века)“. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, XL/1–2 (2002): стр. 83–90.
[MLADENOVIĆ, Aleksandar. „O kontinuitetu u razvoju srpskog književnog jezika (do sredine XIX veka)“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvitiку*, XL/1–2 (2002): str. 83–90]
- ПАВЛОВИЋ, Неда В. *Филолошко дело Јована Стерије Поповића*. Београд: Филолошки факултет [рукопис докторске дисертације], 2015.
[PAVLOVIĆ, Neda V. *Filološko delo Jovana Sterije Popovića*. Beograd: Filološki fakultet [rukopis doktorske disertacije], 2015]
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. „Поводом Стерије: оглед о књижевном језику“. У: Љубомир Симић (ур.). *Јован Стерија Поповић 1806–1856–2006*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2007: стр. 451–460.
[RADOVANOVIĆ, Milorad. „Povodom Sterije: ogled o književnom jeziku“. U: Ljubomir Simović (ur.). *Jovan Sterija Popović 1806–1856–2006*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2007: str. 451–460]
- СУБОТИЋ, Љилјана. „Из историје књижевног језика: ’питање језика‘“. *Лингвистичке свеске*, 4 (2004): стр. 145–191.
[SUBOVIĆ, Ljiljana. „Iz istorije književnog jezika: ’pitanje jezika‘“. *Lingvističke sveske*, 4 (2004): str. 145–191].

- ТОЛСТОЈ, Никита И. *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска, 2004.
- [TOLSTOJ, Nikita I. *Studije i članci iz istorije srpskog književnog jezika*. Beograd – Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Vukova zadužbina – Matica srpska, 2004]
- УНБЕГАУН, Борис. *Почеци књижевног језика код Срба*. Београд – Нови Сад: Вукова задужбина – Матица српска – Орфелин, 1995.
- [UNBEGAUN, Boris. *Počeci književnog jezika kod Srba*. Beograd – Novi Sad: Vukova zadužbina – Matica srpska – Orfelin, 1995]

*

- КРЕТСХМЕР, Анна. *Zur Methodik der Untersuchung älterer slavischer schriftsprachlicher Texte (am Beispiel des slavenoserbischen Schrifttums)*. München: Verlag Otto Sagner, 1989.

Извори

- БОШКОВ, Мирјана, Предраг Пипер. „Оглед контрастивне анализе текста у проучавању језика српске књижевности у XVIII–XIX веку“. *Зборник матице српске за филологију и лингвистику*, XXIV/1 (1981): стр. 55–74.
- [BOŠKOV, Mirjana, Predrag Piper. „Ogled kontrastivne analize teksta u proučavanju jezika srpske književnosti u XVIII–XIX veku“. *Zbornik matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXIV/1 (1981): str. 55–74]
- ПИПЕР, Предраг. *Увод у славистику I*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- [PIPER, Predrag. *Uvod u slavistiku I*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1998]
- ПИПЕР, Предраг. „В. П. Гудков. *Славистика. Србистика*. Москва: Московский университет, 1999“. *Зборник Матице српске за славистику*, 56–57 (1999): стр. 164–166.
- [PIPER, Predrag. „V. P. Gudkov. *Slavistika. Serbistika*. Moskva: Moskovskij universitet, 1999“. *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, 56–57 (1999): str. 164–166]
- ПИПЕР, Предраг. „Два века српске филологије кроз два века новије историје српског народа“. У: *Српски између великих и малих језика*, друго, допуњено издање. Београд: Београдска књига, 2004а: стр. 182–192.
- [PIPER, Predrag. „Dva veka srpske filologije kroz dva veka novije istorije srpskog naroda“. U: *Srpski između velikih i malih jezika*, drugo, dopunjeno izdanje. Beograd: Beogradska knjiga, 2004a: str. 182–192]
- ПИПЕР, Предраг. „О новијим проучавањима русизама у српском језику“. У: *Српски између великих и малих језика*, друго, допуњено издање. Београд: Београдска књига, 2004б: стр. 280–298.
- [PIPER, Predrag. „O novijim proučavanjima rusizama u srpskom jeziku“. U: *Srpski između velikih i malih jezika*, drugo, dopunjeno izdanje. Beograd: Beogradska knjiga, 2004b: str. 280–298]
- ПИПЕР, Предраг. „Погледи Јована Стерије Поповића на српски језик у свом и нашем времену“. У: Љубомир Симовић (ур.). *Јован Стерија Поповић 1806–1856–2006*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2007: стр. 433–450.

- [PIPER, Predrag. „Pogledi Jovana Sterije Popovića na srpski jezik u svom i našem vremenu“. U: Ljubomir Simović (ur.). *Jovan Sterija Popović 1806–1856–2006*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2007: str. 433–450]
- ПИПЕР, Предраг. *Увод у славистику 1*, друго, прерађено издање. Београд: Завод за уџбенике, 2009.
- [PIPER, Predrag. *Uvod u slavistiku 1*, drugo, prerađeno izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike, 2009]
- ПИПЕР, Предраг. „Актуелност погледа Меше Селимовића на реформу српског књижевног језика“. У: *Лингвистичка славистика : Студије и чланци*. Београд: Славистичко друштво Србије, 2014: стр. 300–318.
- [PIPER, Predrag. „Aktuelnost pogleda Meše Selimovića na reformu srpskog književnog jezika“. U: *Lingvistička slavistika : Studije i članci*. Beograd: Slavističko društvo Srbije, 2014: str. 300–318]
- ПИПЕР, Предраг. „Славистички портрети као увиди у новију историју славистике“. У: *Прилози историји српске лингвистичке славистике : Друга половина XX века*. Београд: Чикоја штампа, 2018: стр. 207–253.
- [PIPER, Predrag. „Slavistički portreti kao uvidi u noviju istoriju slavistike“. U: *Prilozi istoriji srpske lingvističke slavistike : Druga polovina XX veka*. Beograd: Čigoja štampa, 2018: str. 207–253]

Александр М. Миланович
Белградский университет
Филологический факультет
Кафедра сербского языка с южнославянскими языками

ПРЕДРАГ ПИПЕР КАК ТОЛКОВАТЕЛЬ СЛАВЯНОСЕРБСКОЙ ЭПОХИ

Резюме

В статье анализируется вклад Предрага Пипера в исследования славяно-сербской эпохи, который выявляется в работах, опубликованных на протяжении длительного периода. Центр в анализах данной эпохи Пипер сосредоточивает на социолингвистическое и лингвокультурологическое толкование тогдашних взаимопересекающихся и противопоставляющихся концепций литературного языка. Центральные места в такой постановке получили Досифей Обрадович и Йован Стерия Попович, а вслед за ними и Захария Орфелин.

Ключевые слова: Предраг Пипер, славяносербский язык, диглоссия, стилистическое расслоение, концепция литературного языка, лексический славянизм, урбанизация, терминология, лингвистическая методология.

Aleksandar M. Milanović
University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Serbian Language with South Slavic Languages

PREDRAG PIPER AS AN INTERPRETER OF THE SLAVONIC SERBIAN AGE

S u m m a r y

The paper analyzes Predrag Piper's contribution(s) to the research of the Slavonic Serbian age in the research papers published over the years of his fruitful research. In his works, Piper focuses on the sociolinguistic and linguo-cultural interpretation of the intersecting and contrasting literary and linguistic tendencies and features of the time. The focal points of his research are the works of Dositej Obradović, Jovan Sterija Popović, as well as Zaharije Orfelin.

Keywords: Predrag Piper, Slavonic Serbian language, diglossia, stylistic diversity, linguo-stylistic concept, lexical Slavism, urbanization, terminology, linguistic methodology.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 131–146

УДК 811.163.41'367.622'37

81:929 Пипер П.

COBISS.SR-ID 85135625

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202131D>

Примљено: 5. маја 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Рајна М. Драгићевић*

Милош В. Утвић**

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

Катедра за библиотекарство и информатику

ЛЕКСИКОЛОШКИ ДОПРИНОС ГРАМАТИЦИ ГРАНИЦЕ ПРЕДРАГА ПИПЕРА***

Разматрајући језичка средства за изражавање границе у српском језику, проф. П. Пипер је навео неколико типичних именица које представљају лексичка средства у том категоријално-семантичком комплексу. У овом раду истражују се и остале именице које имају ту улогу у српском језику. Полази се од претпоставке да улогу граничника у српском језику вероватно врше оне именице које се чешће од свих осталих употребљавају са предлозима, тј. којима је реч иза које се користе најчешће предлог. На основу електронског корпуса СрпКор2013 направљен је списак свих таквих именица, а затим су направљене и листе именица које се најчешће користе директно иза предлога који сугеришу неки тип граничности, а то су: *до, од, из, на, око, њед, у*. Извршена је, затим, селекција грађе на основу семантичких и прагматичких критеријума и тако је добијена листа именица-граничника које су описане у овом раду.

Кључне речи: граматика границе, граничник, именица, предлог, српски језик, Предраг Пипер, лексикологија.

1. ГРАМАТИКА ГРАНИЦЕ ПРЕДРАГА ПИПЕРА. На страницама *Јужнословенског филолога*, године 2008, проф. Предраг Пипер је изложио ос-

---

* rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs; ** misko@fil.bg.ac.rs

*** Грађу за овај рад сачинио је Милош Утвић, а анализу је спровела Рајна Драгићевић. Рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: опис, теорија и примена*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

нове „граматике границе“. Рад је посвећен Милки Ивић и почиње професоровом констатацијом да су га радови Милке Ивић о систему месних падежа „чврсто и трајно определили да у простору језика испитује семантику и синтаксу конструкција са просторним значењем и граматичку архитектуру израза којима се различита не-просторна значења исказују према просторним критеријумима“ (Пипер 2008: 307). Граматика границе је сегмент локалистичке теорије проф. Пипера, којој је посветио цео свој научни живот. Пошто је у *Јужнословенском филологу* утемељена граматика границе, коју проф. Пипер, нажалост, није стигао да разради, овај рад представља мали допринос заокруживању увида у један сегмент категорије и концепта границе.

„Граница је простор којим се завршава једна појава и од којег почиње друга, у којем се додирују два идентитета, две посебности. Због таквог појмовног садржаја *граница* је кључна реч у сваком језику и свакој култури [...] Граница, била она просторна, друштвена, културна или нека друга, показује докле нешто јесте, а одакле нешто није више исто“ (Пипер 2008: 308).

П. Пипер је у свом раду показао нека семантичка и граматичка средства којима се у српском језику исказује граница. Како је приметио, проучавање границе обухватало би више проблемских комплекса, нпр. „граница као (почетна) тачка (= аблативност), граница као (завршна) тачка (= адлативност), граница као линија или простор који се пресеца (= транслативност), граница као обострана омеђеност (= интермедијалност), граница као тачка обликовања унутрашњег времена (= перфективност), граница као тачка одмеравања (= тзв. време говора), граница као тачка максималне испољености својства (= суперлативност), спољашња граница у различитим отклонима од потребног или очекиваног (= ексцесивност), граница као потпуна омеђеност скупа истоврсних појава (= универзална квантификација) итд.“ (Пипер 2008: 320).

Све наведене и друге типове границе проф. Пипер је егземплификовао примерима у које, између осталог, спадају префикси (рецимо, *до-у допирчајџи, за- у зајеввајџи*), именице (*граница, тачка, линија, међа, ивица, сџрана, оквир*), фазни глаголи (*јочетџи, завршиџи*), предлошко-падежне конструкције (*од зида, до куће*), затим граматичке категорије које се испољавају у облицима неких лексема, попут суперлативности (*највиши*), компарације (нпр. у конструкцијама: *нико није јак као он*) и негације (*незаконџи* [= с оне стране закона]), а напослетку и изрази (*до крајњих граница*) и друге врсте речи, облици речи, конструкције, реченице које су граматикализоване у мањем степену, али садрже семантику границе.

се може односити на различите зоне неке појаве – на ону која се приближава своје крају, тј. граници после које појава више не постоји или на ону која почиње када се пређе граница и када започиње зона нечег новог.¹ Према томе, семантика ове лексеме, иако то од ње не очекујемо, показује да границу не посматрамо само као прецизну, уску линију или строго омеђену тачку, већ као фази зону, појас, омотач или др. која је нејасно оивичена. Даље, метонимијском трансформацијом, *граница* може означаваати и целу зону коју оивичава, све што је унутар границе – и њен почетак и крај, као и све што је између тих тачака.

3.1.2. Придеви уз именицу *ГРАНИЦА* У ЕЛЕКТРОНСКОМ КОРПУСУ. У електронском корпусу српског језика СрпКор2013 (у даљем тексту: СрпКор) потврђено је да се именица *граница* употребљава уз 781 различит придев, а ти придеви и њихова учесталост указују на доминантна значења именице *граница* у српском језику. Придев који се најчешће употребљава уз именицу *граница* јесте *државни*. У СрпКор-у је регистровано 1.187 потврда за синтагму *државна граница*. Фреквенција ове синтагме и чињеница да се у корпусу јавља дупло чешће од другопласиране синтагме *административна граница* (551)² сведоче о томе да прототип границе говорника српског језика, по свему судећи, јесте државна граница, што у потпуности одговара и дефиницији примарног значења у Речнику САНУ. То, даље, значи да прототипичну границу представља просторна граница, и то, пре свега, међудржавна, што СрпКор убедљиво документује: *македонска* ~ (233), *бугарска* ~ (134), *југословенска* ~ (132), *српска* ~ (100), *руска* ~ (98), *међудржавна* ~ (66), *рејубличка* ~ (59) итд.

Постоје и други типови просторних граница, нпр. *сиољна* ~ (209), затим: *унуџрашња* (146), *северна* (140), *јужна* (77), *источна* (87), *зајадна* (77), *којнена* (44), *јоморска* (31), *географска* (18), *тиеријоријална* (11), *капастарска* (9), *физичка* (6), *водена* (5), *ваздушна* (4), *језерска* (3), *оближња* (3), *речна* (3), *јраволинијска* (3) итд.

Просторна граница је видљива и мерљива и зато се може одредити придевима који означавају меру и структуру: *јасна* (67), *ојворена* (37), *ујврђена* (29), *јорозна* (26), *јанка* (25), *ниска* (21), *ојштра* (21), *уска* (21), *изражена* (18), *дуга* (17), *зајворена* (16), *јрецизна* (12), *широка* (12), *дефинисана* (12), *сјирога* (11), *нејасна* (10), *јанана* (9), *чврста* (9), *велика* (8), *мека* (8), *вештачка* (7), *скучена* (6), *сигурна* (6), *ајсолујна* (4), *висока* (4), *дугачка* (4), *нејробојна* (4), *јврда* (4), *јамна* (3), *јесна* (3), *двосјрука* (2), *омеђена* (2), *оцрјана* (2) итд. Свим овим придевима, као и многим другим који овде нису споменути, наглашава се, у ствари, степен

¹ Више о концептуализацији почетка и краја исп. Арутионова (2002).

² Број у загради показује колико је пута синтагма са датим придевом потврђена у електронском корпусу СрпКор.

раздвојености појава међу којима је граница. Тиме се потврђује да главно својство границе јесте њена пропустљивост.

Ако границе нема или ако изгледа као да је нема, ако је она врло пропустљива, онда се квалификује као *невидљива* (10), *замишљена* (6), *избрисана* (5), *имагинарна* (4), *недефинисана* (3), *нейосијојећа* (3), *неухваћљива* (3), *дифузна* (2), *ненамећљива* (2), *необележена* (2), *збрисана* (1), *колебљива* (1), *крхка* (1), *ћрозирна* (1) итд.

Просторне границе могу бити вечне, а могу имати и рок трајања или неко друго временско одређење: *садашња* (42), *стјара* (35), *историјска* (19), *данашња* (11), *некадашња* (10), *ћривремена* (10), *вековна* (6), *ћређашња* (5), *досадашња* (3), *хронолошка* (2), *вечна* (1).

Граница не мора бити само просторна. Постоје и друге границе у различитим апстрактним доменима, нпр. *стјаросна* (439), *ћсихолошка* (62), *ећничка* (60), *војна* (31), *временска* (26), *рајћна* (23), *кулћурна* (9), *верска* (8), *морална* (8), *ећнографска* (6), *жанровска* (6), *идеолошка* (6), *цивилизацијска* (6), *мећуенћићећска* (4), *колонијална* (3), *космичка* (3), *људска* (3), *музичка* (3), *расна* (3), *религијска* (3), *генерацијска* (2), *канонска* (2), *књижевна* (2), *ћрговинска* (2), *ценовна* (2), *дијломатска* (1), *друшћивена* (1) и др. Сви ови домени који осветљавају типове граница показују да их најчешће успоставља човек и да извориште имају у идеологији, интелекту, култури, обичајима, предрасудама, развоју цивилизације. Неке границе омогућавају човеку да класификује појаве, да их ментално разврста, што је предуслов да их разуме. Такве границе су добродошле, али много је више оних које нису добродошле јер раздвајају.

Због тога се према граници може имати став. Углавном је негативан, али може бити и позитиван. Граница може бити жељена: *магична* (36), *разумна* (20), *ћрихваћљива* (15), *гаранћована* (13), *нормална* (9), *ћувана* (6), *ћина* (4), *жељена* (2), *ћодношљива* (2), *ћожељна* (2), *идеална* (1), *сањана* (1), иако је чешће однос према њој негативан: *ћрекорачена* (14), *неслућена* (14), *немирна* (7), *осећљива* (7), *намећнућа* (6), *аларманћна* (4), *ћтрауматћична* (3), *зайаљива* (2), *безумна* (1), *ексћлозивна* (1), *ексћремна* (1), *емоћивна* (1), *зачарана* (1), *омражена* (1).

3.1.3. Предлози уз именицу *ГРАНИЦА* у СрпКор-у. Употреба именице *граница* указује на распоред прагматичко-семантичких аспеката ове лексеме у српском језику.

На граници. Према подацима из СрпКор-а, предлог који се најчешће користи непосредно испред именице *граница* јесте предлог *на*, што значи да пажњу говорника српског језика посебно окупира просторно одређење објекта локализације у непосредном контакту са границом

као локализатором.³ Као што придеви који се користе уз именицу *граница* указују на прототип границе за говорнике српског језика, тако и оријентир *на* показује да о типичној граници размишљамо као о локализатору који привлачи пажњу као зона која нема препознатљив идентитет већ је то нејасно место „у којем се додирују два идентитета, две посебности“ (Пипер 2008: 308). Чак 2.621 потврда у СрпКор-у указује на убедљиву доминацију предлошко-падежних конструкција *на + граница*: *на граници* (2.026), *на границама* (355), *на границу* (142), *на границе* (98) у односу на све остале с овом именицом. Према томе, типичан положај објекта у односу на границу јесте статичан положај на самој граници.

Унутар и изван границе. Са значајно мањом фреквенцијом јављају се остали предлози с именицом *граница*: *у границама* (1.069); *и преко границе* (603); *без граница* (574); *ван граница* (552); *до границе* (423); *од границе* (301); *исход границе* (250); *изван границе* (243) итд. Ова статистика указује на чињеницу да иако је, у типичном случају, објекат локализације најчешће на самој граници, за разумевање концепта границе на другом месту по важности јесте да ли је објекат локализације (под условом да није директно на граници) интралокализован или екстралокализован, тј. да ли се налази унутар граница или изван њих. На два начина се може тумачити одговор на ово питање. Пошто је предлошко-падежна конструкција *у границама* друга по учесталости конструкција с именицом *граница*, закључили бисмо да је интралокализованост фундаменталнија од екстралокализованости, али ако се у обзир узме чињеница да је домен екстралокализованости разуђенији и да се изражава већим бројем предлога [*и преко* (603), *без* (574), *ван* (552), *изван* (242), *изнад* (45), *иза* (20), *између* (9), *над* (8), *мимо* (3)], постаје јасно да је екстралокализованост поједнако фундаментална као и интралокализованост.

На граници и близу границе. Понекад није јасно да ли се предлошко-падежном конструкцијом означава интралокализованост или екстралокализованост [нпр. *исход* (250), *и поред* (11), *наомак* (7), *ис-и пред* (3), *и пред* (3), *околу* (2), *и од* (2), *и пре* (1), *и при* (1)], али је јасно да је објекат локализације смештен недалеко од границе, што је за разумевање концептуалног садржаја границе веома важно. Приближавање објекта локализације граници, удаљавање од ње, кретање у њеној близини представља изазов јер се до границе распростире своје, а са друге стране почиње туђе.

³ Термини *локализатор*, *објект локализације*, *оријентир*, *металокализација*, *интралокализованост*, *екстралокализованост* итд. користе се овде онако како их је користио П. ПИПЕР (1997; 2008), Пипер у Ивић (2005).

До крајњих граница. Близина границе изазива тензију јер је иза границе нешто друго, нешто што није познато и отуда потреба да се близина границе градира. Највиши степен приближавања граници изражава се у српском језику изразом *до крајњих граница*, којим се означава улагање огромног напора да се остане у зони познатог и да се не пређе граница.

Конструкцијом *до крајњих граница* најчешће се одређују лексеме *доћи* (6), *ићи* (6), *исцрпљен* (4), *доведен* (3), *доводићи* (3), *развићи* (3). Према терминологији проф. Пипера, у питању је језичка металокализација, јер се израз употребљава за апстрактне границе и, као што се види, често неко или нешто доводи неког другог до неиздрживог стања које се именује крајњим границама, после којег ће онај ко је доведен до границе изгубити контролу, прибраност, разум и др. Иза крајњих граница које су исказане овим изразом никада није нешто добро. То нешто друго је увек непознато, лоше и опасно.

3.2. ЛЕКСЕМЕ-ГРАНИЧНИЦИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. Одређујући задатке истраживача граматике границе, проф. Пипер је нагласио да се граница мора испитати и истраживањем значења лексема којима се она означава.

Устаљени изрази у форми предлошко-падежних конструкција указују на неке лексеме-граничнике у српском језику. Тако се, на пример, екстремни степен неког стања одређује конструкцијама *до шемеља, до ушију, до краја, до лудила, до суза, до вечности, до неба, до бескраја, до (голе) душе/коже, до дана данашњег, до наших дана, до судњег дана, до даске, до дна, до (миле) воље, до последњег даха, до њрвих њејлова, до шемена*. И предлог *од* понекад се користи с именицама да означи почетак неке радње или стања: *од малих ногу, од ране зоре, од Адама и Еве, од Кулина Бана, од шемеља*. Када се одређује трајање радње или стања од почетка до краја или за обележавање безграничних радњи које се стално понављају, користе се конструкције с предлозима *од* и *до*, нпр.: *од ране зоре до мрклог мрака, од јујира до сујира, од аз до ижице, од А до Ш, од бешике до мојике, од врајиа до гњајиа, од главе до њејше, од јујира до мрака, од њејше до шемена, од њовоја до њокрова, од њраве до главе*. Тотална промена, довођење стања до потпуне промене, одређује се конструкцијама са значењем начина: *из корена, из основа, из шемеља, из амина, из врајиних жила, из дна груди, из њејиних жила, из све душе, из све снаге, из свег грла, из чисја мира*. И многи други устаљени изрази у форми предлошко-падежних конструкција откривају лексеме-граничнике у српском језику, нпр. *за век и амин, за вида, за границом, за длаку, за сва времена, за једну јоју; у сав глас, у длаку, у дубини душе/срца, у ѡра-*

говима, у *цик зоре*; на највишем нивоу, на *йрви йоглед*, на *йрвом кораку*, на *йреу лоййу* итд.⁴

Устаљени изрази у виду предлошко-падежних конструкција представљају директну инспирацију за методологију овог истраживања. У жељи да одредимо лексеме-граничнике у српском језику, одлучили смо да их идентификујемо на основу једног граматичко-прагматичког критеријума, а то је степен њихове склоности да се употребљавају са предлогом испред себе. Хипотеза се заснива на очекивању да оне именице које се најчешће употребљавају са предлогом испред себе вероватно именују граничнике у српском језику, јер се многим предлозима управо одређује граница, а један од задатака у испитивању семантичко-функционалног поља границе, онако како га је одредио П. Пипер, треба да буде списак лексема-граничника. Овај строго формално-језички и употребни критеријум у одређивању именица-граничника сигурно није сасвим поуздан, али ако се добијени резултати провуку и кроз семантичке и граматичке критеријуме, свакако би се могло одредити и описати лексичко поље границе.

3.3. ИМЕНИЦЕ КОЈЕ СЕ НАЈЧЕШЋЕ УПОТРЕБЉАВАЈУ СА ПРЕДЛОГОМ ИСПРЕД СЕБЕ. Према подацима из СрпКор-а, са предлозима се најчешће употребљавају именице које представљају устаљене везе речи. На првом месту је именица *међувреме*, која се у чак 99,41% свих својих употреба користи са предлогом испред себе. Овако висок проценат може се објаснити високом учесталашћу конструкције у *међувремену*. За њом следе именице које се такође употребљавају као део израза: *йоййуносй*, *склад*, *обзир*. Затим следе временски граничници *йодне* и *йоноћ*. Именица *йодне* се у 94,56% случајева користи са предлогом испред себе, а *йоноћ* у 90,63% својих употреба. Занимљиво је и неочекивано да међу именицама које се најчешће користе са предлогом испред себе нису месне конструкције, већ временске.

3.3.1. ТЕМАТСКА ПОДЕЛА ГРАНИЧНИКА. Пошто су типични граничници они који се односе на простор, а корпусна анализа показује да су то и они који се односе на време, навешћемо неке од њих. Лексеме-граничници могле би се у раду ширег обима детаљно класификовати по тематским групама, али овде ћемо навести само најважније, а то су, после базичних тематских група (простор и време), базичне именичке тематске групе према богатству полисемије и деривације, као што су делови тела и делови куће.⁵

⁴ Већина израза преузета је из *Фразеолошког речника српског језика* (Оташевић 2012).

⁵ У свим набрајањима која следе у раду неће се наводити сви примери јер је обим рада ограничен. Процент који се износи после сваке именице представља проценат

Просторни граничници. Већина именица из ове групе потенцијалних граничника спада у апстрактне именице. Просторне граничнике (понекад са метафоричким значењем) могу представљати, на пример, *оквир* (77%), *близина* (75%), *север* (75%), *крај* (73%), *дно* (69%), *завршењак* (66%), *ивица* (65%), *унушраињоси* (61%), *јод* (61%), *сијарџи* (59%), *домен* (57%), *дубина* (51%), *зајад* (51%). Све оне се употребљавају са предлозима у више од 50% својих појављивања и обично у тим конструкцијама имају аблативно или адлативно значење.

Временски граничници. Временске граничнике представљају, на пример, лексеме *међувреме* (99%), *јодне* (94%), *јоноћ* (90%), *исџек* (86%), *јонедељак* (81%), *ушорак* (73%), *чејврџак* (70%), *среда* (69%), *субоџа* (68%), *јетџак* (68%), *јролеће* (53%), *јесен* (50%).

Делови тела човека као граничници. Човек је одувек мерио и одмеравао свет око себе деловима свог тела. Када је нечега превише или ако је јаког интензитета, тога је *до враџа* (*гуше*), *до носа*, *до ушију*, *до чела*. Корпусни подаци указују да се од свих делова тела са предлозима најчешће користи именица *чело* (75%), а затим следе: *јамеџи* (62%), *леђа* (54%), *колелно* (54%), *ум* (50%), *груди* (45%), *раме* (42%), *усџа* (40%), *глава* (35%), *нос* (35%), *грло* (33%), *рука* (32%), *нога* (32%), *мозак* (30%), *очи* (27%), *срце* (27%), *враџи* (26%), *душа* (24%), *образ* (23%) итд. Овим лексемама означавају се граничници између човека и спољашњег света. Помоћу њих човек прима материјалне или апстрактне садржаје из стварности. Разлог за такву њихову улогу може бити у истурености или у горњем положају дела тела, нпр. *чело*, *леђа*, *груди*, *раме*, *нос*. Неки од ових делова тела имају отвор, нпр. *усџа*, *нос*, *ухо*, па садржаји споља могу кроз њих ући у човека. *Јамеџи*, *ум*, *срце*, *душа* јесу посредници између човека и духовних надражаја из спољашњег света. Сви ови делови тела, попут стражара-граничара, пропуштају, задржавају или одређују меру утицаја света на човека.

Делови куће и покућства као граничници. И делови куће, баш као и делови тела, спадају у најважнију лексику српског језика према семантичком и деривационом богатству. Називи за делове куће представљају граничнике у српском језику, што показује и чињеница да се неки од њих често користе са предлозима који имају месно значење: *враџа* (63%), *јод* (61%), *креветџи* (50%), *јраг* (50%), *јодрум* (49%), *јосџеља* (49%), *ходник* (48%), *јрозор* (44%), *сиџејеница* (43%), *јемељ* (42%), *кров* (42%), *зид* (37%), *каџија* (34%), *сиџолица* (26%). *Темељ*, *јодрум*, *јод* представљају доњу границу, а *кров* горњу границу. *Враџа*, *каџија*, *јрозор*, *јраг*, *зид*

појављивања предлога директно испред дате именице у односу на укупну учесталост именице према подацима из СрпКор-а.

јесу граничници између онога што је унутра и онога што је споља. *Кревети/ћосћеља* такође представља ограничену просторну зону у односу на остатак просторије и као граничник функционише слично као именица *цеј* (55%), која означава јасно ограничен прекривени простор у који се нешто може сакрити, покрити.

3.3.2. ПОДЕЛА ГРАНИЧНИКА ПРЕМА ТИПУ ГРАНИЦЕ КОЈУ УСПОСТАВЉАЈУ. Граничници се могу класификовати и према типу границе која се њима успоставља. И та подела, баш као и тематска, могла би бити много детаљнија јер грађа то омогућава, али овде ће се, због ограничења простора, навести само основни типови. Значења која ћемо представити лексеме најчешће остварују са предлозима, а понекад и самостално, иако су у овом раду ексцерпирани у везама са предлозима.

Граничници којима се означава почетна тачка или површина: *север* (75%), *основ* (72%), *дно* (69%), *ћод* (61%), *стирати* (59%), *ћочетак* (50%), *ћраг* (50%), *ћодрум* (49%), *улаз* (49%), *дејињство* (43%), *ћемељ* (42%), *улазак* (42%), *ћло* (40%), *настианак* (38%), *рођење* (35%), *ћријем* (34%), *најава* (34%).

Граничници којима се означава завршна тачка или површина: *исћек* (86%), *крај* (73%), *завриетак* (66%), *финале* (55%), *завршница* (52%), *зайад* (51%), *ћрестанак* (50%), *излазак* (45%), *југ* (43%), *ћозадина* (42%), *кров* (42%), *врх* (41%), *укидање* (40%), *мећа* (40%), *зайварање* (39%), *расћад* (39%), *заборав* (39%), *изручење* (38%), *долазак* (37%), *ћројаст* (36%), *гроб* (35%), *циљ* (31%), *сахрана* (31%), *смрт* (30%), *врхунац* (29%), *ликвидација* (26%), *излаз* (26%), *закључак* (24%).

Граничници којима се означава компактна површина: *ћојћуносћ* (97%), *даљина* (67%), *склој* (66%), *унућраињосћ* (61%), *домен* (57%), *цеј* (55%), *целина* (48%), *ћерен* (48%), *ћерићорија* (47%), *обласћ* (46%), *околина* (46%), *стиадион* (38%), *небо* (37%), *гомила* (36%), *ћодручје* (35%), *ћланећа* (26%).

Граничници којима се уоквирује површина или истиче део површине: *оквир* (77%), *ивица* (65%), *рам* (44%), *угао* (42%).

Граница као линија: *ћок* (66%), *низ* (54%), *дубина* (51%), *ходник* (48%), *ред* (42%), *висина* (42%), *аућојућ* (42%), *булевар* (41%), *обала* (39%), *улица* (39%), *ћојас* (37%), *смер* (34%), *дужина* (31%), *ћунел* (28%), *колона* (27%), *сћисак* (27%).

Гранична тачка или сегмент у оквиру целине/процеса: *мећувреме* (99%), *ћодне* (94%), *ћоноћ* (90%), *ћонедељак* (81%), *настиавак* (46%), *средишће* (42%), *одлагање* (44%), *ћодизање* (40%), *изградња* (40%), *одлазак* (40%), *ћрошлосћ* (38%), *будућносћ* (35%), *ћрекид* (33%),

прелазак (32%), *раскид* (31%), *блокада* (26%), *пренос* (26%), *измена* (26%).

Као што показује представљена класификација настала на основу листе граничника добијене ексцерпцијом именица испред којих најчешће стоји предлог, граничник може бити почетна или завршна тачка у вертикалном или хоризонталном протезању конкретних или апстрактних појава, затим површина, страна или збир који се схвата као целина, онда линија која се протеже вертикално или хоризонтално и која дели појаве које су њен део од осталих, потом затворена линија која окружује целину и раздваја је од онога што целини не припада, а затим и тачка или сегмент који прекида, пресеца целину и чини њен део или тачку унутар веће целине.

3.4. ПОДЕЛА ГРАНИЧНИКА ПРЕМА ПРЕДЛОГУ С КОЈИМ СЕ НАЈЧЕШЋЕ УПОТРЕБЉАВАЈУ. Граничници се могу поделити и према предлозима иза којих се најчешће употребљавају. Према предлозима најчешће се одређује и значење предлошко-падежних конструкција, а ми ћемо се овде задржати пре свега на адлативности и аблативности.

Предлог до. Према подацима из СрпКор-а, предлог *до* се најчешће користи директно испред следећих пет именица: *до краја*, *до њочейџака*, *до знања*, *до дана*, *до средине*. Као и у неким другим случајевима који су описани у овом раду, долази до изражене металокализације, тј. осмишљавања временског и других односа по моделу просторног. У конструкцијама с предлогом *до* за означавање граничне тачке у времену потврђене су и ове именице: *сейџембар*, *јун*, *џејџак*, *џренуџак*, *година*, *џоноћ*, *јесен*, *дајџум*, *јуџиро* итд. Компонента граничности у значењу именица *крај*, *џочейџак*, *средина*, *дан* веома је очигледна, што значи да се предлог *до*, као што је и очекивано, показује као изразито типичан показатељ граничности. Од именица са конкретним значењем које се често користе са предлогом *до* могу се издвојити: *кућа*, *месџо*, *враџи*, *земља*, *колено*, *школа*, *небо*, *обала*, *град*, *село* и др. С овим предлогом често се користе граничници који означавају успешан завршетак неког процеса: *џобеда*, *закључак*, *финале*, *врх*, *џредносџи*, *џријумф*, *џиџула*, *сџварање*, *одлука*, *усџех*, али има и оних које означавају непожељан крај: *смрџи*, *сукоб*, *ђаво*, *џад*, *дно*, *несређа*, *раџи*, *расџад*, *ексџлозија*, *џроблем*.

Предлог од. Пет именица које се најчешће користе иза предлога *од* у СрпКор-у јесу *сџрана*, *дан*, *џочейџак*, *вредносџи*, *година*. Конструкције *од сџране* и *од вредносџи* појављују се као устаљене у српском језику, а *дан*, *џочейџак* и *година* јесу именице-граничници. И овога пута се показује снажно дејство металокализације на употребу у основи месног предлога. Међу именицама са временским значењем са предлогом *од*

користе се и граничници: *месец, време, ѿренуѿак, јануар, ѿнедељак, даѿум, моменатѿ, јуѿро* и др. На простор се односе: *кућа, месѿо, обала*, а има много оних које означавају место, али нису граничници (на пример, конструкције *од државе/ града/земље* и др. не означавају границу, већ потицање). Занимљиво је да има значајно мање конструкција са предлогом *од* у месном значењу него конструкција са предлогом *до*. Чак и неке именице које не означавају време имају временско значење у конструкцији са *од*: *од сасѿанка, од ѿоѿлава, од оснивања* итд. односе се на одмеравање времена дешавања у односу на догађаје исказане именицом.

Предлог из. Предлогом *из* такође се означава одвајање, а од граничника који се најчешће употребљавају с овим предлогом издвајамо *обласѿ, иностѿрансѿтво, земља, време, село, кућа, затвор, ценѿтар, ѿриѿвор, ѿей, околина, вид, деѿињсѿтво, сан, усѿа, врх, сенка* итд. Пажњу привлачи именица *вид* као граничник јер указује на чињеницу да све што је у човековом видокругу разумемо као један оивичени простор, док оно што излази из видокруга представља простор који има другачији идентитет. Покушај идентификације именица које означавају граничнике открива и све човекове просторе. Видокруг је један од њих. Конструкција *из сна* указује на чињеницу да је сан такође један од човекових простора из којих се „излази“ у јаву, која представља други простор, а када је потребно, у сан се поново улази. Човек излази и из сенке или улази у њу, па и сенка представља један од правих или метафоричких простора. Затвор и притвор су такође простори у којима се човек може наћи, али излажење из затвора не подразумева само буквалан излазак из зграде, већ излазак на слободу.

Предлог на. Фреквентне предлошко-падежне конструкције са предлогом *на* указују на следеће граничнике: *основ, крај, чело, ѿочеѿак, ѿериѿорија, ѿодручје, дан, лице, север, земља, заѿад, обала, слобода, граница, ум, глава, исѿок, ивица, улаз, сѿарѿи, дно, враѿа, линија* итд. Занимљиво је како се међу фреквентним конструкцијама налазе, на једној страни, *из затвора*, а, на другој, *на слободу* и *на слободи*, чинећи концептуалну целину.

И другим предлозима се указује на границу између два стварна или замишљена простора, нпр. *око, ѿред, у* итд. Предлогом *око* црта се граница између онога што је унутра и онога што је споља, а унутра је обично нека грађевина или институција: *кућа, зграда, црква, манасѿѿир, организација, храм, школа, хоѿел* или неки други прави или замишљени простор или појава јасних контура: *земља, град, месѿо, граница, језеро, ватѿра, сѿадион, село, осѿрво*; део тела: *враѿи, очи, срце, нога, рука, усѿа*; небеско тело: *сунце, звезда*. Предлогом *ѿред* се указује да је објекат

локализације на самој граници у непосредној близини нове целине. Подаци из СрпКор-а показују да ту целину често чини група људи која понекад чини институцију: *новинари, њублика, комисија, јавност, њарламент, чииаоци, људи, грађани, влада, чланови, народ, бирачи, њолицја, гледаоци, њредсѡавници, сведоци, гостѡи, деца, навијачи, њосеѡиоци*.

4. ЗАКЉУЧАК. Немогуће је предвидети све типове језичке металокализације, па је зато тешко пописати све именице које у српском језику могу функционисати као граничници, али могуће је дати приближну слику тог лексичког фонда. На основу класификације граничника која се наводи у овом раду, може се запазити да постоје лексеме које се понављају у више група, из чега следи да су оне бољи представници граничника у српском језику од оних које се ређе јављају у тој улози. Осим тога, постоје лексеме које примарно означавају границу или појаве у вези с њом, па и оне несумњиво спадају у граничнике.

Анализа значења лексеме *граница* показује да се под њом не подразумева само гранична тачка или линија већ и просторна зона око вертикалног или хоризонталног почетка или завршетка неког простора или појаве, као и сам простор оивичен границом. Прототипичну границу представља просторна граница, а корпусна анализа је показала да је прототипичан пример границе *државна граница*. Главно својство границе је, како анализа показује, њена пропустљивост.

Металокализацијом се успостављају различити типови конкретних и апстрактних граница, али се показало да је највише оних које успоставља човек и које извориште имају у идеологији, интелекту, култури, обичајима, предрасудама, развоју цивилизације. Неке границе омогућавају човеку да појмовно класификује појаве, што је предуслов да их разуме. Такве границе су добродошле, али много је више оних које раздвајају. Због тога се према граници може имати став. Углавном је негативан, али може бити и позитиван.

Типичан положај објекта локализације у односу на границу јесте положај на самој граници. На другом месту по важности у концептуализацији границе јесте да ли је објекат локализације интралокализован или екстралокализован, тј. да ли се налази унутар граница или изван њих.

Предлог *до*, као што је и очекивано, показује се као типичан показатељ граничности. Занимљиво је да има значајно мање конструкција са предлогом *од* у месном значењу него конструкција са предлогом *до*.

Показало се да се истраживањем граничника неминовно залази и у сферу различитих човекових конкретних и апстрактних простора, па смо се сусрели са просторима као што су *сан* (разграничен од јаве), *видокруг* (разграничен од простора који није у видокругу) итд.

Запазили смо и оставили за неко друго истраживање да међу предлошко-падежним конструкцијама сачињеним од именица које се најчешће користе са предлогом испред себе има више временских него месних конструкција, што је сасвим неочекиван налаз.

Цитирана литература

- АРУТИЈОНОВА, Н. Д. (ред.). *Логическиј анализ језика. Семантика начала и конца*. Москва: РАН, Институт језикознания, 2002.
 [ARUTIUNOVA, N. D. (red.). *Logičeskij analiz jazyka. Semantika načala i konca*. Moskva: RAN, Institut jûzykoznaniiâ, 2002]
- ИВИЋ, Милка (ред.). *Синтакса савременог српског језика. Просија реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 2005.
 [IVIĆ, Milka (red.). *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska, 2005]
- ПИПЕР, Предраг. „Граматика границе“. *Јужнословенски филолог* LXIV (2008): стр. 307–322.
 [PIPER, Predrag. „Gramatika granice“. *Južnoslovenski filolog* LXIV (2008): str. 307–322]
- *
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Beograd: XX vek, 1997.

Извори

- ВИТАС, Душко, Милош Утвић. Корпус савременог српског језика (верзија СрпКор2013): <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>>. 21. 4. 2022.
 [VITAS, Duško, Miloš Utvić. Korpus savremenog srpskog jezika (verzija SrpKor2013): <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>>. 21. 4. 2022]
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I–XXI*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959– .
 [RSANU: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika I–XXI*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1959– .]
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј, 2012.
 [OTAŠEVIĆ, Đorđe. *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej, 2012]

Райна Драгичевич, Милош Утвич
Белградский университет
Филологический факультет
Кафедра сербского языка с южнославянскими языками
Кафедра библиотечного дела и информатики

ЛЕКСИКОЛОГИЧЕСКИЙ ВКЛАД В ГРАММАТИКУ
ГРАНИЦЫ ПРЕДРАГА ПИПЕРА

Резюме

Рассматривая языковые средства для выражения границы в сербском языке, акад. П. Пипер перечислил несколько типичных существительных, представляющих лексические средства в этом категориально-семантическом комплексе. В этой статье исследуются другие существительные, играющие эту роль в сербском языке. Исходным является предположение, что роль границы, вероятно, выполняют те существительные в сербском языке, которые чаще всех других употребляются с предлогами, т.е. это слово, за которым чаще всего используется предлог. На основе электронного корпуса СрпКор был составлен список всех таких существительных, а затем составлены списки существительных, которые чаще всего употребляются непосредственно после предлогов, предполагающих тот или иной вид пограничности, а это: *до, од, из, на, око, њред, у*. Затем материал был отобран на основе семантических и прагматических критериев, и таким образом был получен список существительных-ограничителей, описанных в данной работе.

Ключевые слова: грамматика границы, граница, существительное, предлог, сербский язык, Предраг Пипер, лексикология.

Rajna M. Dragičević, Miloš Utvić
University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Serbian Language with South Slavic Languages
Department of Library and Information Science

LEXICOLOGICAL CONTRIBUTION TO THE GRAMMAR
OF THE BORDER OF PREDRAG PIPER

S u m m a r y

Considering the linguistic means for expressing the concept of a border in the Serbian language, Professor Predrag Piper listed several typical nouns that represent lexical means in that categorial-semantic complex. This paper investigates other nouns that serve this function in the Serbian language. The starting point is the assumption that the role of a boundary is probably performed by those nouns in the Serbian language that are more often than others used with prepositions, that is to say, preceded by a preposition in most cases. A list of all such nouns was made using the electronic corpus SrpKor, followed by excerpting only the nouns suggesting some type of a borderline which are most often used directly after the following prepositions: *do, od, iz, na, oko, pred, u*. Subsequently, a further selection was made based on semantic and pragmatic criteria, and thus the final list of delimiting nouns described in this paper was obtained.

Keywords: grammar of the border, boundary, noun, preposition, Serbian language, Predrag Piper, lexicology.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 147–158

УДК 811.163.41'367.323

811.1/.2(091)

811.163.41:811.1/.2

COBISS.SR-ID 85177097

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202147G>

Примљено: 1. јуна 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Јасмина М. Грковић-Мејдор*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

О ПОРЕКЛУ ОПТАТИВНЕ УПОТРЕБЕ ГЛАГОЛСКОГ ПРИДЕВА НА -Л

У раду се анализира порекло оптативне употребе глаголског придева на -л у српском језику. На основу упореднојезичке анализе података из индоевропских језика закључује се да она није секундарна, настала редукцијом сложених глаголских облика у чијем се саставу данас налази, како се обично тумачи, већ да је реч о архаизму у којем се очувала модална семантика прасловенског глаголског придева на *-l-.

Кључне речи: глаголски придев на -л, оптатив, праиндоевропски, прасловенски, српски.

1. Граматички статус и порекло глаголског придева на -л с модалним значењем у српско(хрватско)м језику, у исказима типа *Живели!*, *Добро дошли!*, *Проклеј био!* и сл., неретко су привлачили пажњу лингвиста. А. Белић га сматра крњим перфектом у неиндикативној, модалној употреби (1998: 238), а исто мишљење износи и М. Стевановић (1969: 600). И. Грицкат на почетку своје студије о перфекту без помоћног глагола приступа опрезно: „Напомињем да перфекат без помоћног глагола нисам назвала скраћеним или ‘крњим’ перфектом, иако је овај други назив у науци доста уобичајен. Нисам желела да прејудицирам ма какво лингвистичко решење, тј. да самим именом појаве искажем свој одговор на питање о томе да ли је перфекат скраћен, окрњен или је у оним значењима која се за њега везују одувек био без помоћног глагола у српскохрватском језику“ (1954: 1–2), да би потом, следећи Белића, закључила да су „оптативна и концесивна категорија добиле свој данашњи облик од правог перфекта,

---

* jgrkovicns@gmail.com

преко неиндикативне, и то модалне употребе његове“ (1954: 152–153). Т. Маретић га сматра посебним глаголским начином: „оптатив или жељни начин зове се активни партицип кад сам собом, без икакве друге ријечи, значи жељу“, закључујући да је настао од потенцијала (кондиционала) (1963: 663, 665). П. Пипер такође пише о оптативу као посебном глаголском начину, функционално блиском императиву и потенцијалу, при чему истиче да се реченице са оптативом „обично употребљавају у ситуационо врло специфичним говорним жанровима усменог изражавања, односно у жанровима усмене књижевности, углавном као мале фолклорне форме или у њиховом саставу, и да су због тога такве реченице и експресивно-стилски и функционално-стилски маркиране“ (2014: 126)¹ и, позивајући се на Д. Поповића (1968), износи да је оптатив настао од потенцијала. Додајмо и да га А. Мусић објашњава као резултат редукције структуре са предикативним партиципом на *-л* у погодбеној реченици, где се главна реченица (која се подразумева) не изриче (Musić 1899: 68). Заједничко свим наведеним тумачењима јесте да сматрају оптативну употребу глаголског придева на *-л* секундарном.

Циљ овога прилога јесте да покуша да осветли порекло оптативне функције глаголског придева на **-l-* у светлу компаративнојезичких података и, из угла историјске лингвистике, предложи другачије тумачење.

2. Формант **-l-* је праиндоевропског порекла (MEILLET 1908: 235–236) и служио је за образовање различитих форми. Како је већ рана индоевропеистика запазила, од њега (и његових варијанти) граде се у индоевропским језицима придеви и именице различите семантике,² и од номиналних и од вербалних основа. Њихова семантичка разубојеност (*nomina agentis*, *nomina instrumenti*, *nomina acti*, деминутиви, експресиви итд.) потврђује да је реч о веома старом форманту, будући да свако граматикизовано средство временом шири опсег своје употребе. За реконструкцију развоја раних типова индоевропске номиналне творбе илустративни су подаци из хетитског, као најстаријег посведоченог индоевропског језика. Према HOFFNER, Melchert 2008: 55, у хетитском се помоћу суфикса *-ala-* граде придеви од именица, а супстантивизација ових придева довела је до продуктивне употребе форманта *-ala-* за грађење агентивних именица од других именица: *karimnala-* ‘слуга у храму’ < *karimn-* ‘храм’, што је даље водило настанку deverбалива: *gangala-* ‘вага’ < *gank-* ‘вагати, мерити’, ^{LÜ}*tarweškala-* ‘плесач’ < имперфективни облик глагола *tarwāi-* ‘плесати’, а посведочен је и придев од прилога:

¹ Исти став налазимо и у ПИПЕР, Клајн 2013: 183–184.

² Детаљан преглед по језицима даје се у BRUGMANN 1906: 360–378, такође и у SOLTA 1970. На семантичку хетерогеност ових творби указао је у новije време И. Игартуа (IGARTUA 2014: 306–306).

tuwala- ‘далек, удаљен’ < *tuwa* ‘далеко’. Одговарајући придеви постоје и у другим индоевропским језицима, често с резултативним значењем: гот. *fūls* ‘труо’ < пие. **pū-* ‘трнути, смрдети’ (LEHMANN 1986: 131), грч. στρεβλός ‘савијен’ < στρέφω ‘савијати’, τυφλός ‘слеп; невидљив’ < τύφω ‘димити’, лат. *tremulus* ‘који дрхти; уздрхтао’ < *tremo* ‘дрхтати’ итд.

Пажњу ваља скренути и на то да овако образовани придеви имају каткад модалну значењску нијансу: хет. хапакси *dalugnula* ‘који се могу продужити’, *barganula* ‘који се могу учинити вишим’ (PEDERSEN 1947: 63),³ гот. *sakuls* ‘свадљив’ < *sakan* ‘свађати се’ (LEHMANN 1986: 293), стјерм. *sireli* ‘који може бити вољен’ (MEILLET 1936: 128), грч. φειδωλός ‘штедљив’ < φείδομαι ‘штедети’, лат. *credulus* ‘коме се може веровати’ < *credo* ‘веровати’, *facilis* ‘који се може урадити, лак’ < *facio* ‘радити’ итд.

Формант *-l- јавља се и у глаголском систему индоевропских језика. У класичном јерменском помоћу њега се образује инфинитив на -l-, као и партицип на -eal-, који се гради, као и у прасловенском, од аористне (инфинитивне) основе и служи и за образовање перифрастичног перфекта с глаголом ‘бити’ (MEILLET 1936: 127–129).⁴ С истим формантом граде се и модални герунди у тохарском А (-l-) и тохарском Б (-lve-, -lle-), од којих Герунд 1 означава радњу која се мора или, у негираним конструкцијама, не сме извршити, а Герунд 2 радњу која се може извршити (ТОПОРОВ 1984: 81; ADAMS 2015: 131–132). На основу анализе одговарајућих индоевропских облика образованих помоћу *-l-, Г. Р. Золта закључује да су они изворно имали дезидеративну функцију (SOLTA 1970: 84). Хетитске облике типа *iyallu*, тзв. императив 1. л. јд., Е. Бенвенист, сматрајући да је императив за 1. л. контрадикторан појам, тумачи као трагове „волунтатива“ или „оптатива“. Притом, он указује и на балтске паралеле, нпр. старолитавски императив *esle* ‘esto’ од корена **es-* ‘постојати’, пруски оптатив-потенцијал на -*lai* (*boūlai*) и сл., уз констатацију да симетрија ових форми и њихових функција упућује на то да хетитски и балтски чувају морфолошки траг дубоке древности (BENVENISTE 1962: 19–20). Слично Бенвенисту и Золти, В. В. Иванов закључује да је реч о праиндоевропском архаизму, те да је од две посведочене функције овога форманта у индоевропским језицима, временске и модалне, старија друга (1981а: 91; 1981б: 222). Анализирајући балтску адвербијалну партикулу *lai на индоевропском фону, чијом паралелом сматра прасл. *li, *le*, *lě* (стсл. *кѣѣ*, рус. *ли кто, если* < *jestь li, с-х. *докле* < *do-kъ-lě / *do-ko-lě итд.), В. Н. Топоров (1984) истиче примарну модалну функцију овога

³ Постоје и другачија тумачења, в. нпр. KLOECKHORST 2008 : 636.

⁴ Иако јерменски перфекат формално одговара прасловенском, разликују се интранзитивна (са субјектом у номинативу) и транзитивна (са субјектом у генитиву) конструкција (BENVENISTE 1966: 180–181; в. детаљније у LYONNET 1933).

форманта. Разнообразност облика у којима се појављује тумачи тиме да је елемент **-l-* у раном праиндоевропском био нека врста партикуле која временом, са грађењем флексије, добија статус морфолошке грамеме. Каква би тачно примарна функција ове партикуле била тешко је проценити, али је упутно поређење са праиндоевропским форматном **s*, који је с развојем видског у временски систем и рађањем флексије у једној групи индоевропских језика постао део глаголских времена (футура, аориста), а у другима формант глаголских начина, захваљујући томе што је био маркер не-садашње радње (ГАМКРЕЛИДЗЕ, ИВАНОВ 1984: I: 389).⁵

Још један детаљ указује на то да је заиста реч о архаизму: јерменски партицип није маркиран у погледу глаголског стања, нпр. *sireal* ‘заволевши; вољен’ (MEILLET 1936: 128), а исти је случај с тохарским герундима (ADAMS 2015: 131–132), што би значило да су образовани у време док синтаксичка транзитивност није била развијена (в. ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2013: 8–32). Такође, дубоку праиндоевропску старину форманта **-l-* открива и чињеница да се он појављује и у номиналним и у вербалним морфолошким категоријама индоевропских језика, што упућује на то да је везан за епоху када морфолошке категорије какве се реконструишу за касни праиндоевропски нису постојале.⁶

3. У прасловенском је облик на **-l-* доживео експанзију у образовању глаголских придева, док се деноминативи попут **okrǫglъ* ‘округао’ < **krǫg-* ‘круг’ срећу спорадично. Они су најпре грађени само од непрелазних глагола, махом глагола стања, и по своме значењу махом су резултативи: *stsl. nъgnnъlъ* ‘изгњео’ < **gniti* ‘гњити’, *кысѣлъ* ‘кисео’ < **kysēti* ‘бити/постајати кисео’, *зѣрѣлъ* ‘зрео’ < **zbrēti* ‘зрети’ итд.⁷). Овај тип творбе секундарно се ширио и на прелазне глаголе (VAILLANT 1966: 86). Придевска природа ових форми⁸ види се и у томе што су служили као основа за грађење именица, попут *nomina agentis*. У старословенском су посведочене: *ошьльць / отъшьльць* ‘анакорит, пустињак’, *пришьльць* ‘дошљак, странац’ (ЦЕЙТЛИН 1977: 119; ЕФИМОВА 2006: 79), А. Вајан предочава мањи број примера из словенских језика (VAILLANT 1966:

⁵ Детаљније в. у ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2013: 142.

⁶ О могућем типолошком развоју праиндоевропског в. ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2013: 206–2018.

⁷ У словенском језицима различитог су степена продуктивности. У руском су се градили само од неких непрелазних глагола (ПОТЕБНЯ 1874: 138), а у савременом (стандардном) српском језику „по правилу радни придев сваког свршеног непрелазног глагола медијалног по роду ... може да се употреби у функцији обичног придева“ (СТЕВАНОВИЋ 1969: 696).

⁸ Постојала су и супротна мишљења, да су ово у прасловенском агентивне именице, тако нпр. А. Белић (2000: 432–433). Но, и Р. Вечерка наглашава да то није прихватљиво, те да је реч о глаголским придевима (ВЕЧЕРКА 1993: 86).

83–84), а овоме бисмо могли додати као илустрацију и неколико потврда из старосрпског: владальць ‘управитељ’, поѣгльць ‘бегунац’, пришьльць ‘дошљак’, прѣгльць ‘пребеглица’ (РКСС).

Као и у другим индоевропским језицима, и у словенским налазимо трагове ових придева с модалним значењем. А. Потевња наводи примере попут пољ. *dościgły* ‘схватљив, разумљив’, чеш. *nestihlý* ‘несхватљив, неразумљив’, рус. *жилой* ‘који је за обитавање, у којем се може обитавати’ (Потевња 1874: 143–144). Овде би спадали и српски примери *неугасли* ‘неугасив’, *неумрли* ‘који не умире, који вечно траје, бесмртан, вечан’ (РМС 3: 773, 776), тј. ‘који не може да умре’.

Током прасловенске епохе глаголски придеви на *-l- постају део глаголског система, улазећи у састав сложених прошлих времена и начина: перфекта (након системског губљења праиндоевропског перфекта) и плусквамперфекта, те потенцијала, а потом, у историји засебних словенских језика, и футура 1 и футура 2.

Траг модалне функције облика на *-l- уочљив је у историји словенског перфекта. Према А. Потевњи, словенски перфекат је најпре неграматикализован синтагматски спој презента и облика на *-l-, који временом даје перфекат, при чему је нова конструкција -лѣ *ѣсмь*, како је показао на примерима из Лаврентијевске хронике, означавала прошлу радњу у односу према садашњој, и тек од XIV века перфекат добија деиктички карактер (Потевња 1874: 166). И. К. Буњина запажа исту одлику старословенског перфекта (при чему је често помињана резултативност перфекта само један вид овога односа) (Бунина 1959: 74–76). Трагове налазимо и у староруским документима на брезовој кори (ARKADIEV, Wiemer 2020: 171). И у старосрпском је перфекат имао специфичну, „интерпретативну природу“ све до XIV столећа, када постаје еквивалентан аористу (Николић 2021: 46–51). Словенски перфекат је, дакле, изворно аргументативни а не просто наративни облик, чиме је био маркиран у односу на аорист, то је релационо глаголско време којим говорник представља прошлу радњу као релевантну за садашњи тренутак.⁹ Другим речима, он њиме имплицитно износи свој *став* према исказаној радњи/стању, у чему се рефлектује изворна модалност облика на *-l-. У процесу изградње система глаголских времена перфекат је постепено губио своју модалну нијансу, граматикализујући се у деиктичку категорију,¹⁰ што је отворило врата његовом ширењу. На модални карактер форме на *-l- упућује и то што је, након категоријалне промене у прасловенском којом је праин-

⁹ У општелингвистичким студијама које се баве перфектом као глаголским временом ово се назива *current relevance* (Сомриг 1985: 25ff). В. и ДАНЛ, Hedin 2000: 392; ВУВЕЕ, Dahl 1989: 67.

¹⁰ Граматикализација перфекта и у другим европским језицима подразумева управо губљење везе са садашњом радњом (ДАНЛ, Hedin 2000: 391).

доевропски оптатив постао императив, његово место у систему заузео иновативни потенцијал, у чији састав улази управо овај облик. Такође и чињеница да учествује у образовању сложених футурских облика, неиндикативног карактера.

Иако је граматикализација наведених сложених глаголских облика у прасловенском условила повлачење самостално употребљених облика на *-l, те А. Меје сматра да се они у прасловенском нису употребљавали самостално у предикативној функцији (MEILLET 1965: 263), историјска грађа словенских језика показује супротно. Овако употребљен облик на *-l јавља се, на пример, у конструкцији двоструког акузатива (односно номинатива у пасивној верзији), архаичном обрасцу наслеђеном из праиндоевропског језика (ДЕСНИЦКАЈА 1984: 81–124): стблр. *нашол ю замрзлую; ихъ ... отъ насъ отпалыхъ zostавовалъ* итд. (БОРКОВСКИЙ 1968: 133),¹¹ стерп. *кто ли се нанке сналоць товарь растоварналь, да плати; ф. перперн* (ДЗ III: Рав. 36r), стхрв. *po širinah grada našega klasje pšenično izreslo vidih* (ЗИМА 1887: 333). И. Грицкат наводи да је у оваквим случајевима облик на -l често близак партиципу претерита на -v (1954: 147), што потврђује и варијанта наведеног примера у другим преписима ДЗ, нпр. *кто ли се нанке сналоць растоварнвь* (ДЗ II: Студ. 270v).

На словенском терену је одавно позната и самостална употреба овога облика са оптативним значењем, где је у потпуности до изражаја дошао његов модални и предикативни карактер, као што сведоче на почетку излагања наведени српски примери *Живео!*, *Добро дошли!*, *Проклет био!*. А. Потербња наводи источнословенске и српске примере, пре свега из епске поезије и Вукових приповедака (ПОТЕРБНЯ 1874: 143–144), Фр. Миклошич даје потврде из источнословенских језика, чешког и свих јужнословенских језика, понајвише српског (MIKLOSICH 1868–1874: 802–803), а А. Вајан пише о овој појави у бугарском, српском и чешком (VAILLANT 1966: 97). На основу потврда из свих група словенских језика може се претпоставити да је реч о црти прасловенског порекла.

Ако словенски оптатив на *-l- сагледамо у индоевропском контексту, видимо да он и по својој семантици и по форманту којим је грађен у потпуности одговара поменутом старолитавском императиву на -le, пруском оптативу-потенцијалу на -lai и тохарским герундима. Словенско образовање уз то открива и компатибилност модалног маркера *-l- и изворно перфективне, аористне (> инфинитивне) основе. Наиме, како перфективност указује на сагледавање радње као јединствене, потпуне

¹¹ В. И. Борковски наглашава да је у оваквим примерима форма на -l некадашњи „активни партицип“.

целине (в. SOMRIE 1976: 16–24), његова импликатура је не-садашњост, тј. прошлост, будућност или *irrealis*.¹²

4. У светлу претходно реченог, сматрамо да оптатив типа *Живели!* није секундарно перфекатско образовање већ архаизам дубоке старине, о чему недвосмислено сведоче паралеле из старих индоевропских језика. Изворно модална вербално-номинална форма на *-l- у прасловенском се развијала, с једне стране, у праве придеве (махом резултативе али и придеве с модалном нијансом), док је, с друге, постајала део сложених глаголских облика у домену не-садашњости, чија граматикализација траје кроз историју словенских језика. Самостални модални облик на *-l- сачувао се само у оптативној функцији.

Чињеница да је овај облик функционално и контекстуално ограничен и стилски маркиран говори у прилог томе да је реч о архаизму. И то није ништа необично. Током поступне језичке промене стари модел се постепено потискује на периферију система где, уколико се у потпуности не изгуби, постаје маркиран (HAVRÁNEK 1958: 79–80), резервисан за ограничене домене језичке употребе. Овакви архаизми се по правилу чувају у специфичној језичкој грађи, опстају као окамењена средства, у формулаичним исказима, изрекама, клетвама, пословицама, идиомима и сл. (Грковић-Мелџор 2013: 172). Савремени синхрони систем је у том смислу слојевит: појаве које одступају од канонских синхроних образаца сведоче или о иновацији која продире или о моделу који је у неком претходном синхронном пресеку био канонски, што открива упоредно-историјска анализа. Стога је за тумачење атипичних језичких образаца у савременом систему неопходан и увид у историју језика.

Цитирана литература

- Белић, Александар. *Општа лингвистика*. Изабрана дела Александра Белића, I. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
 [BELIĆ, Aleksandar. *Opšta lingvistika*. Izabrana dela Aleksandra Belića, I. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1998]
- Белић, Александар. *Упоредна словенска лингвистика / 1*. Изабрана дела Александра Белића, VII. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.
 [BELIĆ, Aleksandar. *Uporedna slovenska lingvistika / 1*. Izabrana dela Aleksandra Belića, VII. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2000]

¹² На везу не-садашњости и модалности први је, колико нам је познато, указао још Ф. Боп (Bopp 1859: 739), тумачећи употребу авестијског имперфекта и претерита у функцији конјунктива презента: прошло време је, како пише Боп, као негација садашњости адаптирано да означи конјунктив, који је такође лишен реалности („der Wirklichkeit entbehrenden Conjunctiv“). О односу аспекта и модалности в. нпр. АВРАНАМ 2008.

- БОРКОВСКИЙ, В. И. (ред.). *Сравнительно-исторический синтаксис восточно-славянских языков. Члены предложения*. Москва: Наука, 1968.
- [BORKOVSKI, V. I. (red.). *Sravnitel'noistoricheskij sintaksis vostochnoslavânskikh âzykov. Chleny predlozheniâ*. Moskva: Nauka, 1968]
- БУНИНА, И. К. *Система времен старославянского глагола*. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1959.
- [BUNINA, I. K. *Sistema vremen staroslavânskogo glagola*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1959]
- ГАМКРЕЛИДЗЕ, Т. В., Вяч. Вс. Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы, I–II*. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984.
- [GAMKRELIDZE, T. V., Vâč. Vs. Ivanov. *Indoevropskij âzyk i indoevropcejsy, I–II*. Tbilisi: Izdatel'stvo Tbilisskogo universiteta, 1984]
- ГРИЦКАТ, Ирена. *О ѿperfekтѹ без ѿмоћног глагола у срѣскохрваѿском језику и сродним синѿаксичким ѿјавама*. Београд: Научна књига, 1954.
- [GRICKAT, Irena. *O perfektu bez pomoćnog glagola u srpskohrvatskom jeziku i srodnim sintaksičkim pojavama*. Beograd: Naučna knjiga, 1954]
- ГРКОВИЋ-МЕЈДЖОР, Јасмина. *Историјска лингвистика. Когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књиѿарница Зорана Стојановића, 2013.
- [GRKOVIĆ-MEJĐOR, Jasmina. *Istorijska lingvistika. Kognitivno-tipološke studije*. Sremski Karlovcî – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2013]
- ДЕСНИЦКАЯ, А. В. *Сравнительное языкознание и история языков*. Ленинград: Наука, 1984.
- [DESNIČKAĀ, A. V. *Sravnitel'noe âzykoznanie i istoriâ âzykov*. Leningrad: Nauka, 1984]
- ДЗ II: *Законик цара Стефана Душана. Студенички, Хиландарски, Ходошки и Бистрички рукопис*. Београд: САНУ, 1981.
- [DZ II: *Zakonik cara Stefana Dušana. Studenički, Hilandarski, Hodoški i Bistrički rukopis*. Beograd: SANU, 1981]
- ДЗ III: *Законик цара Сѿефана Душана. Барањски, Призренски, Шишаѿовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис*. Београд: САНУ, 1997.
- [DZ III: *Zakonik cara Stefana Dušana. Baranjski, Prizrenski, Šišatovački, Rakovački, Ravanički i Sofijski rukopis*. Beograd: SANU, 1997]
- ЕФИМОВА, В. С. *Старославянскя словообразовательная морфемика*. Москва: Институт славяноведения РАН, 2006.
- [EFIMOVA, V. S. *Staroslavânskâ slovoobrazovatel'naâ morfemika*. Moskva: Institut slavânovedeniâ RAN, 2006]
- ИВАНОВ, Вяч. Вс. „Происхождение славянских глагольных форм на -l“. *Советское славяноведение* 6 (1981a): с. 91–102.
- [IVANOV, Vâč. Vs. „Proishoždzenie slavânskikh glagol'nyh form na -l“. *Sovetskoe slavânovedenie* 6 (1981a): s. 91–102]
- ИВАНОВ, Вяч. Вс. *Славянский, балтийский и раннебалканский глагол. Индоевропейские истоки*. Москва: Наука, 1981a.
- [IVANOV, Vâč. Vs. *Slavânskij, baltijskij i rannebalkanskij glagol. Indoevropskie istoki*. Moskva: Nauka, 1981a]
- НИКОЛИЋ, Лука. „Прошла глаголска времена у старосрпским повељама и писмима од 12. до 14. века“. *Прилози ѿроучавану језика* 52 (2021): стр. 5–65.
- [NIKOLIĆ, Luka. „Prošla glagolska vremena u starosrpskim poveljama i pismima od 12. do 14. veka“. *Prilozi proučavanju jezika* 52 (2021): str. 5–65]

- ПИПЕР, Предраг. „О оптативности у српском језику“. У: *Лингвистичка славистика*. Београд: Славистичко друштво Србије, 2014: стр. 120–144 (први пут објављено у: *Глас САНУ* бр. CDVIII/23, Одељење језика и књижевности САНУ 23 (2007): стр. 73–107).
- [PIPER, Predrag. „О optativnosti u srpskom jeziku“. U: *Lingvistička slavistika*. Beograd: Slavističko društvo Srbije, 2014: str. 120–144 (prvi put objavljeno u: *Glas SANU* br. CDVIII/23, Odeljenje jezika i književnosti SANU 23 (2007): str. 73–107)]
- ПИПЕР, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- [PIPER, Predrag, Ivan Klajn. *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska, 2013]
- ПОПОВИЋ, Драгомир С. „Оптативни радни придев: прилог проучавању стилистике глаголских облика“. *Књижевност и језик XV/1* (1968): стр. 15–23.
- [POROVIĆ, Dragomir S. „Optativni radni pridev: prilog proučavanju stilistike glagolskih oblika“. *Književnost i jezik XV/1* (1968): str. 15–23]
- ПОТЕБНЯ, А. *Из записок по русской грамматикѣ. II: Составные члены предложения и ихъ замѣны в русскомъ языкѣ*. Харьковъ: Въ Университетской типографіи, 1874.
- [POTEBNĀ, A. *Из записок по русской грамматикѣ. II: Sostavnye členy predloženiâ i ih" zaměny v russkom" âzykѣ*. Har'kov": V" Universitetskoj tipografii, 1874]
- РКСС: Ћ. Даничић. *Рјечник из књижевних сѣларина српских*, 1–3. У Биограду, 1863–64. Београд: Вук Караџић, 1975.
- [RKSS: Ћ. Daničić. *Rječnik iz književnih starina srpskih*, 1–3. U Biogradu, 1863–64. Beograd: Vuk Karadžić, 1975]
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица Српска – Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
- [RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, I–III. Novi Sad – Zagreb: Matica Srpska – Matica hrvatska, 1967–1969; IV–VI. Novi Sad: Matica srpska, 1969–1976]
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик. Граматички системи и књижевнојезичка норма, II: Синтакса*. Београд: Научна књига, 1969.
- [STEVANOVIĆ, Mihailo. *Savremeni srpskohrvatski jezik. Gramatički sistemi i književnojezička norma, II: Sintaksa*. Beograd: Naučna knjiga, 1969]
- ТОПОРОВ, В. Н. „О специфике балт. *lai и его индоевропейских параллелях: на стыке морфологии и синтаксиса“. *Балто-славянские исследования 1983*. Москва: Наука, 1984: с. 67–83.
- [TOPOROV, V. N. „O specifikе balt. *lai i ego indoevropskih parallelâh: na styke morfologii i sintaksisa“. *Balto-slavânskie issledovaniâ 1983*. Moskva: Nauka, 1984: s. 67–83]
- ЦЕЈТЛИН, Р. М. *Лексика старославянског језика*. Москва: Наука, 1977.
- [CEJTLIN, R. M. *Leksika staroslavânskogo âzyka*. Moskva: Nauka, 1977]

*

- АБРАХАМ, Werner. “On the logic of generalizations about cross-linguistic aspect-modality links”. In: Werner Abraham, Elisabeth Leiss (eds.). *Modality–Aspect Interfaces: Implications and Typological Solutions*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2008: pp. 3–13.
- ADAMS, Douglas Q. *Tocharian B: A Grammar of Syntax and Word-Formation*. Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, 2015.

- ARKADIEV, Peter, Björn Wiemer. "Perfects in Baltic and Slavic". In: Robert Crellin, Thomas Jügel (eds.). *Perfects in Indo-European Languages and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2020: pp. 123–214.
- BENVENISTE, Émile. *Hittite et indo-européen. Études comparatives*. Paris: Librairie Adrien-Maisonneuve, 1962.
- BENVENISTE, Émile. *Problèmes de linguistique générale I*. Paris: Gallimard, 1966.
- BOPP, Franz. *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gothischen und Deutschen 2*. Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung – Paris: Friedrich Klincksieck, 1859.
- BRUGMANN, Karl. *Vergleichende Laut-, Stammbildungs- und Flexionslehre nebst Lehre vom Gebrauch der Wortformen der indogermanischen Sprachen: Lehre von den Wortformen und ihrem Gebrauch, 2/1*. Strassburg: Karl J. Trübner, 1906.
- BYBEE, Joan L., Östen Dahl. "The Creation of Tense and Aspect Systems in the Languages of the World". *Studies in Language* 13/1 (1989): pp. 51–103.
- COMRIE, Bernard. *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: University Press, 1976.
- COMRIE, Bernard. *Tense*. Cambridge: University Press, 1985.
- DAHL, Östen, Eva Hedin. "Current relevance and event reference". In: Östen Dahl (ed.). *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2000: pp. 385–402.
- HAVRÁNEK, Bohuslav. „Metodická problematika historickosrovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků“. *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958: s. 77–88.
- HOFFNER, Harry A. Jr., H. Craig Melchert. *A Grammar of the Hittite Language, 1: Reference Grammar*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 2008.
- IGARTUA, Iván. "The Indo-European Adjectival Class with the Suffix *-lo- and its Development in Slavic". *The Journal of Indo-European Studies* 42/3–4 (2014): pp. 302–331.
- KLOEKHORST, Alwin. *Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon*. Leiden – Boston: Brill, 2008.
- LEHMANN, Winfred. *A Gothic Etymological Dictionary*. Based on the Third Edition of Vergleichendes Wörterbuch der Gotischen Sprache by Sigmund Feist. With Bibliography Prepared under the Direction of H.-J.J. Hewitt. Leiden: Brill, 1986.
- LYONNET, Stanislas. *Le Parfait en Arménien classique principalement dans la traduction des Évangiles et chez Eznik*. Paris: Champion, 1933.
- MARETIĆ, Tomo. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matka hrvatska, 1963³.
- MEILLET, A. *Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes*. Paris: Librairie Hachette, 1908.
- MEILLET, A. *Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique*. Vienne: Imprimerie des PP. Mekhitharistes, 1936.
- MEILLET, A. *Le slave commune*. Paris: Librairie Honoré Champion, 1965².
- MIKLOSICH, Fr. *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1868–1874.
- MUSIC, A. „Rečenice s participom pret. act. II u hrvatskom jeziku“. *Rad JAZU* 140 (1899): str. 59–139.

- PEDERSEN, Holger. „Hittite *dalugnula* and *barganula*“. *Journal of Cuneiform Studies* 1/1 (1947): pp. 60–64.
- SOLTA, Georg R. „Der hethitische Imperativ der 1. Person Singular und das idg. *-l*-Formans als quasi-desideratives Element“. *Indogermanische Forschungen* 75 (1970): s. 44–84.
- VAILLANT, André. *Grammaire comparée des langues slaves. III: Le verbe*. Paris: Éditions Klincksieck, 1966.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax. II: Die innere Satzstruktur*. Freiburg: Weiher Verlag, 1993.
- ZIMA, Luka. „Nekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine“. *Djela JAZU VII* (1887): str. 1–343.

Јасмина М. Гркович-Мейджор
Нови-Садски универзитет
Филозофски факултет
Кафедра сербског језика и лингвистике

О ПРОИСХОЖДЕНИИ ОПТАТИВНОГО
УПОТРЕБЛЕНИЯ ПРИЧАСТИЯ НА -Л

Резюме

В статье анализируется происхождение оптативной функции причастия на -л в сербском языке, функционально ограниченной и стилистически маркированной модальной формы, которая, в рамках синхронного анализа, как правило, интерпретируется как вторичная, возникшая вследствие редукции сложных глагольных форм, в состав которых она сегодня входит. Применение диахронного сравнительно-лингвистического анализа показывает, что формант *-l- имеет праиндоевропейское происхождение и встречается в индоевропейских языках как в глагольной, так и в именной системе. Разнообразие форм, в которых встречается, объясняется тем, что элемент *-l- в раннем праиндоевропейском языке являлся своего рода модальной частицей, которая со временем, при построении флексии, приобрела статус морфологической граммеы. Изначально модальная глагольно-именная форма на *-l- в праславянском развивалась, с одной стороны, в настоящие прилагательные (в основном в результативы, а также в прилагательные с модальным оттенком), и в то же время, с другой стороны, становилась частью сложных глагольных форм, относящихся к сфере не-настоящего (перфекта, плюсквамперфекта, потенциала). Самостоятельная модальная форма на *-l- сохранилась только в оптативной функции, как архаизм глубокой древности, чем и объясняется ее маркированность и употребление в специфических контекстах.

Ключевые слова: причастие на -л, оптатив, праиндоевропейский, праславянский, сербский.

Jasmina M. Grković-Major
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Language and Linguistics

ON THE ORIGIN OF THE OPTATIVE USE
OF THE VERBAL ADJECTIVE IN *-l*

S u m m a r y

This paper deals with the origin of the optative function of the verbal adjective in *-l* in the Serbian language, a functionally restricted and stylistically marked modal form. Within synchronic analyses, it is usually explained as secondary form: a result of reducing complex verbal forms, whose constituent it represents today. By applying diachronic and comparative linguistic analysis it is shown that the formant **-l-* is of Proto-Indo-European origin, appearing in both verbal and nominal systems of Indo-European languages. The diversity of formations with the element **-l-* is explained by the assumption that in early Proto-Indo-European this element was a kind of modal particle, which in the process of creating inflection became a grammatical morpheme. In Proto-Slavic, the originally modal verbal-nominal form in **-l-* developed in two ways: on the one hand, it produced adjectives (mostly resultatives, but also adjectives with a modal nuance) and, on the other, it became part of complex verbal forms in the domain of non-present (perfect, pluperfect, conditional). The independent modal verbal form in **-l-* was preserved in the optative function as an archaism, which explains its markedness and restricted use in specific contexts.

Keywords: verbal adjective in *-l*, optative, Proto-Indo-European, Proto-Slavic, Serbian.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 159–173

УДК 811.163.3'367

811.162.1'367

811.1/.2(091)

COBISS.SR-ID 85182473

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202159M>

Примљено: 29. јуна 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Марјан Д. Марковиќ*

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Скопје

Зузана В. Тополињска

Истражувачки центар за ареална лингвистика „Б. Видоески“

Македонска академија на науките и уметностите, МАНУ

ФОРМАЛНА И СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАЦИЈА НА ПРАСЛОВЕНСКИОТ КОРЕН *МЕТ-(/*МОТ/*МОТ)- ВО МАКЕДОНСКИОТ И ПОЛСКИОТ ЈАЗИК

Семантичката деривација претставува процес во јазичната еволуција преку кој може да се набљудува системскиот пренос на информации од семантичкиот континуум во лексиконот на јазикот. Семантичката деривација овозможува анализа на хронолошкиот развој на семантичките компоненти вградени во лексичките единици. На тој начин можеме да утврдиме како од појдовната семантика (значење) на дадениот корен до значењето на анализираниот назив нараснуваат поттикнати од амбиенталното окружување асоцијативни низи во кои се содржани основните семантички компоненти.

Во текот на јазичната еволуција основните семантички компоненти претставуваат нераскинлива врска со формалните деривати од соодветниот корен. Овој став ќе го поткрепиме потпирајќи се на антропоцентрично-спацијална теорија за јазикот, односно ќе се обидеме да ги верификуваме поставките дека низ процесите на семантичка деривација може да се набљудуваат асоцијативните низи кои често водат потекло од основните човечки дејства, состојби и движења. Тие асоцијативни низи ги задржуваат основните семантички компоненти пренесувајќи се од човекот, про-

---

* markovic@ukim.edu.mk; zuzana@manu.edu.mk

сторот, времето што го претставуваат реалниот свет, па сè до мисловното, апстрактното, метајазичното, претставувајќи го менталниот свет.

Семантичката деривација е во постојана интеракција и со „хаотичниот“ сегмент на јазичната еволуција овозможувајќи влез на лексички единици неповрзани со заеднички семантички компоненти, при што тука пред сè главна улога имаат природните, културните, општествените и цивилизациските влијанија кои претставуваат главен извор на асоцијативно поврзување. Овие лексеми влегуваат директно во лексиконот и не се меѓу себе поврзани со заеднички семантички компоненти. Од друга страна, дел од лексемите навлезени под влијание на околината/амбиентот си го наоѓаат своето место на дендритите на семантичката деривација преку поврзување на семантичките компоненти.

Доколку се набљудува јазичната еволуција на македонскиот јазик, може да се забележат две тенденции: едната оди во правец на зачувување и континуирање на наследените словенски карактеристики (како во граматичкиот, така и во лексичкиот систем), а другата тенденција оди во правец на постојана адаптација на јазичната структура мотивирана од непосредниот контакт со другите балкански јазици. Граматичкиот систем се модификува и се појавуваат потранспарентни граматички показатели за оние семантички категории кои се најважни за воспоставување поеднозначна и појасна комуникација. Лексичкиот систем постојано се надополнувал со нови елементи и се прилагодувал на непосредните културни и општествени влијанија, а особено во периодот на интензивниот меѓујазичен контакт во рамките на Балканската јазична заедница.

При анализата на лексичките средства кои пренесуваат информација од семантичкиот континуум, доаѓаме до заклучок дека голем дел од прасловенските глаголски основи кои се однесуваат на прототипните човекови позиции, движења и активности со рака, најдобро го покажуваат овој процес и овозможуваат хронолошко следење на нивната формална и семантичка деривација (Марковиќ, Тополињска 2019). Тој процес овозможува да се набљудуваат и анализираат деривациските дендрити кои во себе ги задржуваат основните (одликувачки) семантички компоненти.

Во овој текст се анализира формалната и семантичка деривација на прасловенскиот глаголски корен **met-*, кој е еден од оние глаголски корени коишто ги означуваат основните човекови состојби, активности и движења. Во случајов се работи за корени коишто се однесуваат на основните прототипни човекови движења со рака. Имено, според Скок (Скок 1971: 410), оваа основа се јавува со два други превојни степени (**mot-*, **mqt-*) чиишто основни значења се однесуваат на ‘движење на раката во сите правци’ – **met-*, потоа ‘вертикално кружно движење на раката’ – **mot-*, и ‘хоризонтално кружно движење на раката’ – **mqt-*. Сите

овие превојни степени на основата **met-* се прасловенски и имаат паралели во балтичките јазици.

Подолу ќе ги наведеме формалните деривати од сите три превојни основи од кои во македонскиот јазик се изведени основни глаголски форми *меџе, моџа, маџи*, а во семантичката анализа ќе се задржиме на процесите на семантичка деривација на основниот глаголски корен **met-*.

1. Преглед на поважните македонски деривати

**met-*

Според Скок (Скок 1971: 410), едно од основните значења на изведениите глаголски форми од оваа глаголска основа уште од прасловенскиот период, покрај ‘фрла’ е и ‘чисти куќа’. Глаголските деривати и во македонскиот јазик го потврдуваат тоа: *меџе, измеџе/измеџува, смеџе/смеџува, замеџе/замеџува, ѓомеџе/ѓомеџува, ѓремеџе/ѓремеџува*. При глаголската деривација, се образува уште една низа глаголски парови формирани од глаголската форма *меџине*, при што таа го носи основното значење ‘фрла’. Со внесување на формантот за перфективизација **-н-**, глаголската форма *меџине* станува продуктивно јадро за префиксни и суфиксни глаголски деривации. Како што споменавме во претходните текстови, се работи за појава којашто е доста карактеристична за македонскиот јазик, при што перфективното или перфективизираното глаголско јадро станува продуктивно при образувањето на видски парови. На тој начин, ги добиваме следниве глаголски деривати: *меџине, замеџине/замеџнува, измеџине/измеџнува, одмеџине/одмеџнува, намеџине/намеџнува, ѓомеџине/ѓомеџнува, ѓремеџине/ѓремеџнува, смеџине/смеџнува*.

Во однос на именските деривати, би ги наброиле следниве: *меџла, смеџ, меќава, веѓромеџ, огномеџ, ѓушкomeџ, ракомeџ, ѓромeџ, домeџ, измеџ, намеџ, намеџка, одмеџ, одмеџник, ѓремеџ, ѓодмеџ, ѓредмеџ...*

**mot-*

Превојниот степен **mot-*, со прототипно значење ‘вертикално кружно движење со раката’, дал извесен број на глаголски и именски деривати во македонскиот јазик. Покрај основната глаголска форма *моџа*, се јавуваат и глаголските деривати: *домоџа/домоџува, замоџа/замоџува, измоџа/измоџува, намоџа/намоџува, обмоџа/обмоџува, одмоџа/одмоџува, ѓремоџа/ѓремоџува, размоџа/размоџува, смоџа/смоџува...* Од именските деривати, во македонскиот се јавува и старата форма (уште од прасловенскиот) *моџовило* ‘направа на која се мота предено’, како и: *моџало, моџаница, моџач, омоџ...*

**mɔt-*

Превојниот степен **mɔt-*, со прототипно значење ‘хоризонтално кружно движење со раката’, исто така дал извесен број глаголски и имен-

ски деривати во македонскиот јазик. Основната изведена глаголска форма од оваа основа во македонскиот јазик е *ма̄ӣи*, а покрај неа се јавуваат следниве глаголски деривати: *зама̄ӣи/зама̄ӣува*, *изма̄ӣи/изма̄ӣува*, *ӣодзама̄ӣи/ӣодзама̄ӣува*, *ӣоизма̄ӣи/ӣоизма̄ӣува*, *ӣома̄ӣи/ӣома̄ӣува*, *разма̄ӣи/разма̄ӣува*, *сма̄ӣи/сма̄ӣува*... Од именските деривати, се јавуваат следниве: *ма̄ӣалка*, *ма̄ӣало*, *ма̄ӣач*, *ма̄ӣеница*, *ма̄ӣежина*, *ма̄ӣканица*, *ма̄ӣикаша*, *сма̄ӣок*, *ма̄ӣносѝ*, *смӯӣ* ($\rho > \gamma$), а од придавските: *ма̄ӣен*, *ма̄ӣна*, *ма̄ӣно*, *ма̄ӣникав*...

2. Преглед на поважните полски деривати

**met-*

Коренот **met-* е посведочен на полската почва од XV век во две варијанти: (1) примарна *m'et-* и (2) секундарна – со класичен лехитски превој пред тврд дентал – *m'ot*. Најстарата линија на деривација ја отвора глаголот *mieść*, *miotę ipf*, старополско *miecę*; посведочен е од 14 век, претставува континуант на *mesti, *meto* што Бориш го реконструира како ‘фрла; дува, вее, одвева’; постоело и денеска заборавеното *mieść się* ‘се движи нагло, се фрла’. *Mieść* ‘мете’ денеска е заменето со *zamiatać* (сп. подолу), но сè уште имаме перфективи *zamięść* ‘исчисти метејќи’, *podmieść* ‘малку исчисти метејќи’, *wumieść* ‘отстрани од некаде метејќи’, *zmięść* ‘отстрани од некоја површина’. Стари номинални деривати се *miotła* ‘метла’, *zamięć* ‘снежна бура’, *namiot* ‘шатор’, *promiot* ‘накот, младунци’, арх. пејоратив *promiotło* за неуредна жена; проститутка; *podmiot* ‘субјект /подмет’ (правен и лингвистички термин), *przedmiot* ‘објект/предмет’, *wumioty* ‘блуење, повраќање’, има и секундарен имперфектив деривиран со суфиксот *-ow-*: *wumiotować*, *wumiotuję* ‘блуе, повраќа’. Како што се гледа, скоро сите „сери“ се дефективни, што е доказ за нивната старост. Имперфективната глаголска серија од **met-* постои денеска само од основата *miot-* (сп. подолу) со превој $e > o$ и во префиксирана форма, сп. *zamiatać*, *zamiatam* ‘мете’, *podmiatać* ‘чисти малку метејќи’, *promiatać* ‘потценува, омаловажува (нешто, некого)’, сп. погоре пејоратив *promiotło*; *wumiatąć* ‘отстранува од некаде метејќи’, *zmiatać* ‘отстранува од некоја површина’.

Глаголот *miotać*, *miotam ipf*, континуант на *metati, *met'o* значи ‘фрла; лула, ниша’, во старополски и ‘сака да се вклучи, се труди да учествува’; сп. ги горе номиналните деривати со базата *-miot-*, сп. и *kulomiot* ‘митралез’.

Стар дериват од коренот **met-* е исто така и *sъmetana ‘павлака’, женска форма на пасивниот партицип од глаголт *съ-metati, меѓутоа полската денешна стандардна форма *śmietana*, без типичен лехитски вокалски превој, исклучува директна континуација на појдовната форма; во старополски наоѓаме очекувани форми *śmiotana/śmiatana*.

Како што се гледа од овој краток преглед, се работи за еден стар корен, денеска неспособен за деривација, а на којшто му должиме приличен број стари деривати со висока фреквенција во текстови.

*mot-

Коренот **mot-* е на полска почва посведочен од XVI век. Тука е глаголот *motać* ‘намотува, навиткува; лаже, извртува’, именката *motek* ‘клопче’, *motowidło* ‘мотовило’.

*mɔt-

Коренот **mɔt-* е на полска почва посведочен од XIV век. Тука е глаголот *mącić* ‘мати, прави непрегледен, нечист; меша, извртува’, именката *matacz* ‘лажго, извртувач’, оттука и перфективен глагол *zamącić* ‘направи нешто да е матно’, именка *zamęt* ‘хаос, неред’, придавка *mętny* ‘матен’.

Како што се гледа, сите тие корени се доста слабо застапени на полската почва. Наведените деривати спаѓаат во старовременски деривациски процеси. Од друга страна, пак, прасловенската глаголска основа **r’ut-* којашто во себе го носи едно од значењата на глаголската основа **met-*, а тоа е значењето ‘фрла’, станала попродуктивна во полскиот јазик. Од таа причина, подолу ќе ги наведеме поважните полски деривати од прасловенската глаголска основа **r’ut-*.

Појдовна точка на деривација од коренот **r’ut-* на полската почва е глаголскиот пар *rzucić, rzuceć pf* (< псл. **rutiti/*rɔtiti* ‘фрли, уништи’) и неговиот итеративен парник *rzucać, rzucam ipf*. Стариот номинален дериват *rzut* значи ‘(едно) фрлање’, сп. *rzut oka* ‘фрлен поглед’. – Оттука потекнува цела серија префиксирани деривати:

- *dorzucić, dorzuceć pf/dorzucać, dorzucam ipf* ‘дофрли, дофрлува’;
- *narzucić, narzuceć pf/narzucać, narzucam ipf* **1.** ‘наложи/наложува, нафрли/нафрлува’; **2.** ‘облече/облекува’; номинални деривати: *narzut* ‘дополнителен данок’, и понови: *narzuta* ‘прекривка (на кауч, на кревет)’; *narzutka* ‘наметка’;
- *odrzucić, odrzuceć pf/odrzucać, odrzucam ipf* ‘отфрли/отфрлува’; *odrzut* ‘отфрленото’;
- *podrzucić, podzuceć pf/podrzucać, podrzucam ipf* **1.** ‘фрли/фрла кон горе’; **2.** ‘подметна/подметнува’; номинален дериват *podrzutek* ‘наотче’;
- *porzucić, porzuceć pf/porzucać, porzucam ipf* ‘остави/остава, напушти/напушта’;
- *przerzucić, przerzuceć pf/przerzucać/przerzucam ipf* ‘префрли/префрлува (од место на место)’;
- *rozrzucić, rozrzuceć pf/rozrzucać, rozrzucam ipf* ‘расфрли/расфрлува’; номинален дериват *rozrzut* ‘дисперзија’;
- *wrzucić, wrzuceć pf/wrzucać, wrzucam ipf* ‘уфрли/уфрлува’;

- *wyrzucić, wyrzuceć pf/wyrzucac, wyrzucam ipf* **1.** ‘исфрли/ исфрлува’;
2. *wyrzucac* (coś komuś) ‘замери (некому нешто)’ – само *ipf*; номинален дериват *wyrzut* **1.** ‘замерка’; **2.** ‘пришт, краста’; *wyrzutek* ‘отпадник/ одметник’;

- *zarzucić, zarzuceć pf/zarzucac, zarzucam ipf* **1.** ‘стави/става врз себе, облече/облекува’; **2.** ‘префрли/префрлува (некому нешто)’; **3.** ‘остави/остава, напушти/напушта’; номинален дериват: *zarzut* ‘замерка, критика, обвинение’;

- *zrzucić, zrzuceć pf/zrzucac, zrzucam ipf* ‘симнува; фрла’; номинални деривати: *zrzut* ‘нешто фрлено од горе, на пр. од авион’; *zrzutka* ‘собирање пари за некоја кауза’.

3. Семантичка деривација на глаголската основа **met-*

Основната (одликувачка) семантичка компонента содржана во прасловенскиот глаголски корен **met-* би можеле да ја опишеме како ‘движење на раката во сите правци’.

Уште во прасловенскиот период се издвоиле компонентите: ‘фрла, врти, се движи брзо’. Во истиот период покрај овие семантички компоненти се развиле и значењата поврзани со природата (*мекава*) и човековиот дом (*меџе*) ‘чисти куќа’.

Овој концепт ни овозможува да следиме како таа прототипна семантичка компонента во текот на човековиот (и јазичниот) развој ги шири своите семантички полиња и тоа токму по предвидениот пат: човек – простор – животински/растителен свет – општествен свет.

На тој начин, прототипната семантичка компонента ‘движење на раката на човекот (во сите правци)’ би можеле да ја разложиме на неколку основни семантички компоненти:

1. ‘се движи (брзо)’
  - а) движење на предмет
  - б) движење на природните сили
  - в) движење во сите правци
2. ‘фрла’
3. ‘става’

Како што споменавме погоре, многу рано се развиле компонентите поврзани со чистење на човековиот дом. Следниве деривати ни го потврдуваат тоа¹:

1. а) семантичка компонента ‘движење на предмет’

мете

Чисџи со меџла.

¹ Примерите за именските деривати се преземени од Дигиталниот речник на македонскиот јазик (<http://www.makedonski.info/>).

Женаџа го метеше двороџ.

измете – изметува

Сџанариџе од зградаџа го измеџоа снегоџ од џроџоариџе.

смете – сметува

Го смеџе џубреџо.

замете – заметува

Таа набрзина го замеџе двороџ.

промете – прометува

Меџе набрзина како било.

Го џромеџе двороџ и влезе в куџи.

Истата семантичка компонента можеме да ја согледаме и кај именските деривати:

метла

1. Направа од поврзани стебла на некои растенија со куса или со долга рачка, што служи за метење.
2. Полско растение од кое се прави тој предмет.

смет

1. Отпадоци што загадуваат нешто.

Го исфрлија смеџоџи на улица.

Канџа за смеџ.

1. б) семантичка компонента ‘**движење на природните сили**’

меџава

1. Силно невреме, ветер со снег.

Не се џлашеше ни од мраз ни од меџава.

ветромет

1. Место изложено на силен ветар.

Куџил колиџка на веџромеџина, џа ја џреџворил во куџичка од сонџџџа.

2. Место изложено на опасности.

Балканоџ оџсекогаш бил веџромеџ на разни движења.

1. в) семантичка компонента ‘**движење во сите правци**’

Како што споменавме погоре, во текот на човековата и јазична еволуција асоцијативни врски ја шират својата мрежа кон општествениот свет на човекот проследени со паралелен развој на концептуализираниот апстрактен/ментален свет:

метеж

1. Мешаница, неред, немир, смут

На ѝлошиѝадоѝи насѝѝана голем мейѝеж.

промет

1. Процес на промена на вредности; размена на стока во пари и обратно; движење на стока и пари.

Пред новогодишниѝе ѝразици се ѝрави најголемиоѝи ѝромеѝи.

Промеѝоѝи се зголеми овој месец.

Фирмаѝа ѝушиѝи во ѝромеѝи нови ѝпроизводи.

2. движење, раздвиженост

На ѝоа месѝо нема ѝромеѝи, ѝодзайѝскриено е.

2. Семантичка компонента ‘**фрла**’ (како резултат на брзо движење)

И семантичката компонента ‘фрла (како резултат на брзо движење)’ е вградена во бројни деривати во македонскиот јазик. Како што споменавме при прегледот на формалната деривација во македонскиот јазик, оваа семантичка компонента ја носи основната изведена глаголска форма *меѝне* со што таа станува продуктивно јадро за префиксни и суфиксни глаголски деривации. На овој начин, формалната разлика преку формантот -н-, овозможува и семантичката компонента ‘фрла’ да се задржи во спомнатите деривати.

Следниве примери ни го покажуваат тоа:

метне

1. фрли

Децаѝа мейѝнаа камен во ѝрозорецоѝи.

2. Пометне, изгуби плод.

Женаѝа го мейѝна бебейѝо.

3. (се метне) Личи на некого, наследи нечија особина.

Си се мейѝнал на мајка ѝи.

(Извадок од песната *Т’га за југ*):

Не, ја не можам овде да седам,

Не, ја не можам мразој да гледам!

Дајѝе ми крилја ја да си мейѝнам,

И в наши ст’рни да си прелетнам:

На наши места ја да си идам,

Да видам Охрид, Струга да видам.

заметне – заметнува

1. Зафрли, затури, изгуби нешто.

Тој го замейнал некаде клучој од ковчежејто.

изметне – изметнува

1. Личи, потсетува на неког, на родител, на близок роднина; *Целиој се измейна на шайка си.*

наметне – наметнува

1. Стави, префрли нешто преку телото без да се облекува.

Го намейна италиото и излезе.

Намейна убав, шарен шал.

- 1а. Префрли конец, волница, јаже преку нешто оформувајќи гужва, котелец, наметка.

Намейна на иглајта и следнијте два којелца ги сјлети заедно.

(Во апстрактниот/ментален свет):

2. Наложува, спроведе нешто по своја волја.

Ујорно насјојуваше да го намейне својто мислење.

Намейнуваше некои свои проблеми за расиравање.

Секогаш усјеваше да го намейне својот план за работта.

3. (се наметне) Се наложи, се постави над другите.

Се намейна со својот директорски авиорисеј.

одметне – одметнува

1. Собрзо, отсечно движење отфрли, зафрли нешто настрана, наназад.

Одеднаш тој се исјрави, ја одмейна главајта наназад и го погледна в очи.

2. (се одметне) Се побуни против власта, законите, поредокот, обично со излегување од местото на живеење заради борба.

Најролеј тој се одмейна в гора.

Неговиот дедо се одмейнал и сјанал војвода.

пометне – пометнува

1. Прекине бременост; изврши абортус.

Како последица на несреќајта девојкајта пометнала.

преметне – праметнува

1. Фрли нешто преку нешто.

Премейни ја чанијајта преку сјолој!

2. Немарно префрли врз нешто.

Го премейна земјерој преку рамо.

3. Преврти, разбуричка, растури нешто.
Децаџа сè ми ѓремејнале низ дома.
4. (се преметне) Скокне, се префрли преку нешто.
Се ѓремејна ѓреку оградаџа.

И кај именските деривати изведени од прасловенската глаголска основа **met-* може да се согледа семантичката компонента ‘фрла’:

домет

1. Далечина до која може да се дофрли или да се дофати нешто.
Поџераџа наближи на домей.
2. Граница на достигнување, остварување во професионална, умствена или друга област.
Неговиџе дела се ѓвисок домей во ѓоглед на совриенсџвоџо.

измет

1. Несварени состојки од храна што се исфрлаат преку дебелото црево како непотребни, штетни.
Кучешки измеј.

намет

1. Снег навееан од ветрот.
Ги заобиколувавме месџаџа со големи намејџи.
2. Тоа што е наметнато, наложено; парична давачка.

наметка

1. Широка горна облека, без ракави, обично со качулка.
2. Болест на очите што предизвикува слабеење на видот до полно слепило.
3. Едно наметнување конец, волница, јаже, коноп, на нешто оформувајќи нова гужва, јамка и сл.

одметник

1. Тој што се побунил, што се одметнал.
Одмејник од народоџџ.
Дело на одмејници.

пушкомет

1. Дострел до каде што може да досегне куршум од пушка.
Тие беа на ѓушкомей далеку од него.

огномет

1. Исфрлање од ракети што се распрскуваат во разнобојна светлина на ноќното небо при прослави или празници.

Вчера имаше ѝпрекрасен огномей̄.

Како што може да се види од наведените примери, семантичката компонента ‘фрла’ е силно и еднозначно вградена во сите наведени глаголски и именски деривати.

3. Семантичка компонента ‘става’

Следниве примери се однесуваат на повоопштена семантичка компонента којашто се развила од ‘фрла’, а тоа е семантичката компонента ‘става поставува’.

вметне – вметнува

1. Стави нешто внатре или помеѓу нешто; дополнително внесе.

На ова мест̄о ќе в̄мей̄неме а̄пликацӣи од кожа.

А̄в̄торо̄ӣ на с̄тудија̄та̄ в̄мей̄нал̄ неколкӯ ѝозна̄ӣӣ цӣӣа̄ӣӣ.

подметне – подметнува

1. Стави, кладе нешто под нешто.

Болничарка̄та̄ ѝодме̄йна̄ ѝерница̄ ѝод глава̄та̄ на ѝацӣент̄ӣо̄ӣ.

2. Предизвика дејство, најчесто со негативни последици.

Подме̄йна̄ле бомба̄ во сед̄иш̄ӣе̄т̄о̄ на организа̄цӣја̄та̄.

Неко̄ј ѝодме̄йна̄л̄ ѝожар̄ во зрада̄та̄.

То̄ј се служӣ со разнӣ ѝодме̄й̄нува̄ња̄ за да до̄јде до цел̄та̄.

Заклучок:

Од анализата на семантичката деривација на прасловенската глаголска основа **met-* и нејзините деривати произлегуваат повеќе семантички компоненти, коишто со текот на времето (по пат на асоцијативни поврзувања) ги ширеле своите семантички полиња во однос на еволуирачката концептуализација на светот пренесена преку јазикот. И прасловенската глаголска основа **met-*, а и нејзините превојни степени **mot-* и *mot се однесуваат на основните прототипни човекови движења со рака. Така, почнувајќи од основната (прототипна) семантичка компонента ‘движење на раката во сите правци’, уште во прасловенскиот период се издвоиле компонентите: ‘фрла, врти, се движи брзо’, како и компонентата ‘(мете) чисти кука’. Сите овие семантички компоненти лесно се пренесуваат во природниот и во општествено цивилизацискиот свет, а паралелно и во менталниот свет. Македонскиот јазик покажува една специфичност во тоа што и формално ја издвоил компонентата ‘фрла’ преку формантот -н- во основната глаголска форма *мей̄не* и нејзините деривати, додека во пол-

киот јазик таа семантичка компонента ја презела прасловенската глаголска основа *r'ut- и нејзините деривати. Сето ова ни потврдува дека и двата јазика се труделе на свој начин (морфолошки наспрема лексички) да ги покријат истите семантички полиња претставени со овие прасловенски глаголски основи.

Литература

- ВЕЛЕВА, С. *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*. Скопје, 2006.
- [VELEVA, S. *Tendencii vo zboroobrazuvanjeto vo makedonskiot јазик*. Skopje, 2006]
- ВИДОЕСКИ, Б. 1994. „Модели на имперфективни глаголи“. *XX научна дискусија на меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 30. VII – 13. VIII. 1993 година*, 29–44, препечатено во *Дијалектиите на македонскиот јазик*, том 3, изд. МАНУ, 1999.
- [VIDOESKI, B. 1994. „Modeli na imperfektivni glagoli“. *XX naučna diskusija na međunaroden seminar za makedonski јазик, literatura i kultura, Ohrid, 30. VII – 13. VIII. 1993 godina*, 29–44, препечатено во *Dijalektite na makedonskiot јазик*, том 3, изд. MANU, 1999]
- ГОЛОМБ, З. „За ‘механизмот’ на словенско-романските односи на Балканскиот полуостров“. *Македонски јазик XXI (1970)*: pp. 115–32.
- [GOLOMB, Z. „Za ‘mehanizmot’ na slovensko-romanskite odnosi na Balkanskiot poluostrrov“. *Makedonski јазик XXI (1970)*: pp. 115–32]
- КОНЕСКИ, Б. (ред.). *Речник на македонскиот јазик со српско-хрватски толкувања*. Скопје: Македонска книга, 1986.
- [KONESKI, B. (red.). *Rečnik na makedonskiot јазик со srpsko-hrvatski tolkuvanja*. Skopje: Makedonska книга, 1986]
- КОНЕСКИ, Б. *Граматика на македонскиот јазик*. Скопје: Култура, 1981.
- [KONESKI, B. *Gramatika na makedonskiot јазик*. Skopje: Kultura, 1981]
- КОНЕСКИ, К. *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: „Универзитет Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2003.
- [KONESKI, K. *Zboroobrazuvanjeto vo sovremeniот makedonski јазик*. Skopje: „Univerzitet Sv. Kiril i Metodij“, Filološki fakultet „Blaže Koneski“, 2003]
- МАРКОВИЌ, М., З. Тополинска. *Македонски ~ полски : Семантичка деривација на одбрани прасловенски корени*. Скопје: МАНУ, 2019, стр. 177.
- [MARKOVIĆ, M., Z. Topolinjska. *Makedonski ~ polski : Semantička derivacija na odbrani praslovenski koreni*. Skopje: MANU, 2019, str. 177]
- МУРГОСКИ, З. *Толковен речник на современиот македонски јазик*. Скопје, 2011.
- [MURGOSKI, Z. *Tolkoven rečnik na sovremeniот makedonski јазик*. Skopje, 2011]
- ТОПОЛИНСКА, З. „Derywacja sematyczna“. *Путивима речи, Зборник радова у часи Даринки Горјан Премк*. Београд: Универзитет у Београду, 2017. стр. 341–344.
- [TOPOLINJSKA, Z. „Derywacja sematyczna“. *Putevima reči, Zbornik radova u čast Darinki Gortan Premk*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, 2017. str. 341–344]
- ФАСМЕР, М. *Этимологический словарь русского языка*. Москва, 1986.
- [FASMER, M. *Ėtimologičeskij slovar' ruskogo iazyka*. Moskva, 1986]
- ФРИДМАН, В. *Македонистички студии*. Скопје: МАНУ, 2011.
- [FRIDMAN, V. *Makedonistički studii*. Skopje: MANU, 2011]

*

- ALINEI, M. "New hypotheses on the linguistic origin of Europe: the contribution of semantics and dialectology". *Quaderni di semantica* XII/2, XIII/1, Bologna, 1991, 1992.
- BORYŚ, W. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006.
- BUCK, C. D. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: University of Chicago Press, 1949 (reprinted 1988).
- FRIEDMAN, A. V. *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc., 1977.
- KITTLA, S., K. Vasti, J. Ylikoski (eds.). *Case, Animacy and Semantic Roles*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2011.
- LYONS, J. *Semantics*. Volumes I, II. Cambridge, England: Cambridge University Press, 1977.
- MALLORY J. P, D. Q. Adams (eds.). *Encyclopedia of Indo-European Culture*. London and Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997.
- MALLORY J. P, Adams D. Q. (eds.). *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*. New York: Oxford University Press, 2006.
- MARKOVIKJ, M. „Околу реструктурирањето на глаголскиот систем во македонскиот јазик (во балкански контекст)“. *Balkanistica: Macedonia past and present : proceedings from the Ninth Macedonian – North American Conference on Macedonian Studies* Vol. 30, issue 2, University, MS : South East European Studies Association, 2017. pp: 175–185.
- MIKLOSICH, F. *Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen*. Wien, 1886.
- SHIELDS, K. C. *A History of Indo-European Verb Morphology*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1992.
- SKOK, P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971.
- ŚLAWSKI, F. *Słownik prasłowiański I*. Warszawa: Ossolineum, Wydawnictwo Naukowe DWN, 1974.
- SOLECKA, K. M. *Semantyka czasowników ruchu w języku macedońskim*. Katowice: Uniwersytet Śląski, 1983.
- TOPOLIŃSKA, Z. "Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System". *Biuletyn Polskiego towarzystwa językoznawczego*, 52 (1996): pp. 57–72.
- TOPOLIŃSKA, Z. *Anthropocentric Case Theory: How are Humans coded in Discourse?*. The Kenneth E. Naylor Memorial Lecture Series in South Slavic Linguistics, No. 6. New York, USA: Beech Stave Press, 2014.
- TOPOLIŃSKA, Z. „Kręte drogi prasłowiańskiego dziedzictwa“. *Zmiana Perspektywy* 95–133, Kraków: PAU, 2015.
- TOPOLIŃSKA, Z., Markovikj M. "An insight into the history of Balkan Slavic languages. Macedonian perspective". *Linguistica Copernicana*, Vol. 13, Toruń. 2016: pp. 35–65.
- VIDOESKI, B. "Morphological Patterns of Imperfective Verbs in Dialects of the Macedonian Language". *Balkanistica* 10 (1997): pp. 411–429.
- WIERZBICKA, A. *Semantic Primitives*. Frankfurt/M., Germany: Athenäum Verlag, 1972.

Марјан Д. Марковић
Универзитет „Свети Ћирило и Методије“
Филолошки факултет „Блаже Конески“

Зузана В. Тополињска
Истраживачки центар за ареалну лингвистику „Б. Видоески“
Македонска академија наука и уметности (МАНУ)

ФОРМАЛНА И СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАЦИЈА ПРАСЛОВЕНСКОГ
ГЛАГОЛСКОГ КОРЕНА *МЕТ-(*МОТ-/*МОТ-)
У МАКЕДОНСКОМ И ПОЉСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

Предмет анализе у овом раду је глаголски корен **met-*(**mot-*/**mot-*), чији се формално-семантички развој може пратити још од прасловенског периода. Истраживање се заснива на антропоцентрично-просторној теорији језика која помаже да се анализира како основна семантичка компонента уграђена у неке глаголске корене који се односе на основне људске положаје, покрете и активности које укључују покрете руке може да се преноси и уздиже кроз еволуцију концептуализације (материјалне и менталне слике света). Аутори анализирају деривате прасловенског глаголског корена **met-*(**mot-*/**mot-*) са уграђеном семантичком компонентом 'људска активност која укључује покрете руке у свим правцима', која се у току еволуције језика разлагала. у низ других основних семантичких компоненти: 'брзо' кретање објеката и природних сила', 'бацити', 'ставити', итд. Аутори такође анализирају како су глаголски и именички деривати носили ову семантичку информацију кроз еволуцију језика, како у стварној тако и у менталној слици света.

Кључне речи: антропоцентрично-просторна теорија језика, семантичка деривација, македонски језик, семантика, глаголски корени.

Marjan D. Markovikj
“Ss. Cyril and Methodius” University
Faculty of Philology “Blaže Koneski”

Zuzana V. Topolinjska
Research centre for areal linguistics “B. Vidoeski”
Macedonian Academy of Sciences and Arts (MASA)

FORMAL AND SEMANTIC DERIVATION OF THE PROTO-SLAVIC VERBAL
ROOT *MET-(*MOT-/*MQT-) IN THE MACEDONIAN
AND POLISH LANGUAGES

S u m m a r y

The subject of analysis in this paper is the verbal root **met-* (**mot-/mqt-*), whose formal and semantic development can be traced back to the Proto-Slavic period. The research is based on anthropocentric-spatial language theory, which helps to analyze how the basic semantic component embedded in some verbal roots representing basic human positions, movements and activities involving the movement of the hand can transfer and rise through the evolution of the conceptualization (of the material and mental world). The authors analyze the derivatives of the Proto-Slavic verbal root **met-* (**mot-/mqt-*) with the embedded semantic component ‘human activity involving the movement of the hand in all directions’, which in the course of the evolution of language decomposed into a number of other basic semantic components: ‘(fast) movement of objects and natural forces’, ‘throw’, ‘put’, etc. The authors also analyze how the formal verbal and nominal derivatives have carried this semantic information throughout the evolution of language, both in the real and mental world.

Keywords: anthropocentric-spatial language theory, semantic derivation, Macedonian language, semantics, verbal roots.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 175–205

УДК 003.349(091)

003.341

COBISS.SR-ID 85218057

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202175S>

Примљено: 23. јула 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Виктор Д. Савић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Институт за српски језик САНУ

О ПРОБЛЕМУ ФОРМИРАЊА ЋИРИЛИЧКОГА ПИСМА

НЕКОЛИКА ПРИЛОГА

У тексту се сагледавају неки од проблема у досадашњем разумевању настанка и појаве словенске азбуке, посебно ћирилице. Указује се на могућност једновременога формирања протоглагољице и протоћирилице као два функционално и естетски међусобно условљена типа једнога писма, у духу развијене писарске праксе у Византији IX века. Скреће се пажња на досад делимично сагледан угао у генетској зависности словенскога писма од грчкога, мада је та тема вишеструко разматрана: грчки алфавет био је неопходан у анализи и транскрипцији словенскога гласовнога система, потом и у интерпретацији новог алфавета, за шта су на почетку морала бити изграђена и средства за усвајање и памћење, која су сменила прва, протетичка грчко-словенска, по својој суштини протоћириличка.

Кључне речи: (прото)ћирилица, (прото)глагољица, грчки алфавет.

§ 1. Азбучно првенство. Дуго је вођена расправа о првенству између двеју словенских азбука, у савременој терминологији „глагољице“ и „ћирилице“.¹ Спор је окончан у корист глагољице: она је одређена као једино писмо које је створио Константин Философ, један од двојице Со-

¹ Глагољица се првобитно једноставно звала „словенским писмом“, а онда је по смрти Константина Философа, преподобнога Ћирила (+ 869), понела име по њему. У научним прегледима неизоставно се помиње запис попа Упира Лихога на рукопису Пророка с тумачењима из 1047 (сачуван у копијама из XV–XVI века), који је преписивао с глагољице, назвавши је „куруловицом“ (нпр. Турилов 2006а: 538–539; в. Шафарик 1858: 8–9). Глагољица се, дакле, звала „ћирилицом“ у XI веку (Мошин 2000: 17), а потврде да се исто име односи и на ћирилично писмо из каснијега су времена. У славистици термин „ћирилица“ своје место дугује Јозефу Добровским (о развоју терминологије, нпр., в.

лунске браће, словенских првоучитеља.² Поред несумњивих доприноса науци, руку на срце, цело питање неретко је било праћено стереотипима, појединачним грешкама, произвољношћу и усиљеном иновативношћу. Без словенских писаних споменика из саме епохе светих Ћирила и Методија (¾ IX века), речено и даље остаје хипотезом, без обзира на степен уверљивости.³ Зато се и даље јављају гласови супротстављени владајућем мишљењу.⁴ Археолошка истраживања, нарочито у Бугарској и руским земљама, показала су да је ћирилица такође врло старо писмо: најранији датован ћирилички споменик је Крепчански натпис из 921. године (Попконстантинов 2014: 25–27; Кривко 2020: 165–173, 181). Ћирилица у овоме споменику потпуно је формирана, али постоје и старији, недатовани споменици, на пример ктиторски натпис Павла Хар-

Щепкинџ 1918: 12–13; Добрев 1995: 308–309; посебно о имену глагољице в. ШТЕФАНЌ 1976; посебно о имену ћирилице в. Кривко 2022).

² Глагољици је крајем XVIII века, као Константинову–Ћирилову делу, предност дао чешки историчар и пијариста Гелазиј Добнер (+ 1790), потом је Павле Јосиф Шафарик научно утемељио хипотезу о улози глагољице у мисији Солунске браће, што је широко прихваћено (ЅАФАРИК 1858). Од тада се, више-мање, понавља његова аргументација (за историју спора и аргументе в. Јагич 1911: 51–117; Щепкинџ 1918: 13–16; КУЛБАКИЊ 2008: 76–80, 85; СЕЛИЦЕВ 1951: 55–61; ИСТРИН 1963: 136–140; НЕДЕЛКОВИЌ 1965; МОШИН 2000: 20–21; ЂОРЂИЋ 1971: 21–22; ЕСКНАРТ 1989: 22–30; УХАНОВА 1998: 120–121; РЕМЊЕВА 2004: 40–45; ИВАНОВА 2004: 83–91; ТУРИЛОВ 2006а: 539; УХАНОВА 2007: 64; ширу перспективу даје КУЗЬМЕНКО 1985: 41). За основна сведочанства о настанку словенске писмености у Панонским житијима и у расправи О писменима Чрнорисца Храбра в. КАРСКИЈ 1979: 158–159, 160; уп. ЛАВРОВ 1930: 162–164.

³ Гледано културноисторијски и лингвистички, сматра се да је ћирилица хронолошки секундарно писмо, настало у време обнављања фонолошкога статуса јоте, једновремено с распадом прасловенскога фонолошкога система, затварањем слогова и премештањем тежишта на консонанте (Станишић 2004: 384–388). У овом кључу, ћирилица се формирала с променом етнокултурне средине, као један од симболички највидљивијих израза друге цивилизацијске припадности, у вези с државном идеологијом, као израз уласка у византијски културни круг (нпр. Станишић 2014: 153; Савић 2009: 149).

⁴ Мишљења која дају првенство ћирилице нарочито имају упориште у руској науци још од Измаила Ивановича Срезњевскога, преко Алексеја Ивановича Собољевскога до Јевфимија Фјодоровича Карскога и др., без обзира на то да ли се настанак овога писма види у постепеном развоју на широкој територији у склопу грчко-словенске културно-цивилизацијске симбиозе или у ауторству Константина Философа. Карски је, нпр., сматрао да је ћирилица старије и основно писмо, те да је Константин, а можда по његовој смрти Методије, из нужде замаскирао ћириличко писмо грчким брзописним додацима, створивши тако глагољицу (КАРСКИЈ 1979: 362). На ово се из бугарске перспективе наслонио Емил Георгијев (1942), другачије, затим, Виктор Александрович Истрин (ИСТРИН 1963: 71–79, 127–148), у новијем времену Хорас Лант, врло слично Карском (LUNT 2000: 275, 277–279, 284).

тофилакса из Округле цркве у Преславу, настао на прелазу IX/X века, или почетком X века, па и позније (ДОБРЕВ, ПОПКОНСТАНТИНОВ 1985: 669), или у Русији Гнездовски натпис, нађен у близини Смоленска у кургану, чији је *terminus post quem* 907/908. година, оквирно смештен у ¼ X века (АВДУСИН, ТИХОМИРОВ 1950: 73–76). Уопште, врло је велики број познатих недатованих и датованих ћириличких споменика X–XI века, нарочито с источнојужнословенскога и источнословенскога простора (уп. МЕДЫНЦЕВА 1978; ДОБРЕВ, ПОПКОНСТАНТИНОВ 1985: 669; ПОПКОНСТАНТИНОВ 1985: 43–69; ВЫСОЦКИЙ 1985; РОЖДЕСТВЕНСКАЯ 1991; ПОПКОНСТАНТИНОВ 2014: 7–14, 24; РОЖДЕСТВЕНСКАЯ 2012; МЕДЫНЦЕВА 2000).⁵

§ 2. ХИПОТЕЗЕ О НАСТАНКУ ЋИРИЛИЦЕ. Две су претпоставке о настанку и увођењу у употребу ћирилице имале највише присталица у науци.

§ 2.1. Павле Јосиф Шафарик је дошао на помисао да је Климент Охридски могао бити творцем ћирилице. У пролошком Житију Климента Охридскога (тзв. Охридска легенда), које се приписује Димитрију Хоматину, вели се да је Климент „измислио и друге облике слова, јасније од оних које пронађе мудри Ћирило“ (ŠAFARIK 1858: 7):

Ἐσοφίσατο δὲ καὶ χαρακτῆρας ἐτέρους γραμμάτων πρὸς τὸ σαφέστερον ἢ οὗς ἐξεῦρεν ὁ σοφὸς Κύριλλος (XIV глава Житија Климента Охридскога, ŠAFARIK 1853: LIX).

Значај овога податка поништава се чињеницом да је он позна интерполација у кратком житијном тексту, како су запазили Аугуст Лескин и други (нпр. ШЕПКИЊ 1918: 13; БЕРНШТЕЙН 1984: 134, 141; ЂОРЂИЋ 1971: 32; МОШИН 2000: 19). Осим тога, у кругу Климента Охридскога – претежно на југозападу данашње Албаније – и његових наследника – претежно на тлу данашње Северне Македоније, што је некадашњи југозапад Бугарскога каната, односно царства, потом простор Архиепископије Бугарске у Преспи, затим *in extenso* и Јустинијане Приме у Охриду – глагољица се најупорније одржала у оквиру ареала *Slavia orthodoxa*.⁶ Ако је дата, позно забележена вест уопште тачна, она би се, пре свега, односила на прилагођавање глагољице новом дијалекатском

⁵ За суштински увид у целу проблематику предлажемо следеће библиографске прегледе: ИЛЬИНСКИЙ 1934; ПОПРУЖЕНКО, РОМАНСКИ 1942; МОЖАЕВА 1980; ДУЙЧЕВ и др. 1983; НИКОЛОВА 2003; ГОЛУБОВИЋ, САВИЋ 2014; МАКАРИЈОСКА 2016.

⁶ Судаћи по сачуваним споменицима, глагољица је у земљама православнога словенства углавном потиснута до почетка XII века, осим на територији Охридске архиепископије, у чијим оквирима је био и знатан део српских области. За ново датовање Охридскога апостола који садржи и глагољичке деонице у ћириличком тексту, писаног вероватно у Охриду, 1225–1227. године, управо у време архиепископа Димитрија Хоматина (1216–1236), в. Турилов 2016: 22, нап. 6 и 27.

окружењу, другачијем од великоморавскога или панонскога, из потребе за транскрипцијом другачијег словенскога изговора. Разуме се, уколико је већ тада била уобличена и ћирилица, може се претпоставити и структурно хармонизовање двају графичких израза.

§ 2.2. У филологији је дуго раширено уверење да је Константин Презвитер (доцније епископ словенски, у литератури „преславски“), по налогу бугарскога кнеза Симеона, изумео ћирилицу, те да је глагољица била замењена њоме на Преславском сабору, у јесен 893. године. Међутим, недавно су анализиране све историјске вести о „државно-народном сабору из 893. године“ и с правом је наглашено да се из речи „сазвавши цело своје краљевство“ (*convocato omni regno suo*) у хроници Регина, бившега игумана Прумскога манастира у Лотарингији, састављеној око 908. године, никако не могу изводити далекосежни закључци – да је Симеон на сабору, као своједобно врховном државном органу, по замисли очевој, преместио престоницу из Плиске у Преслав да би ослабио пагански утицај, да је свечано одбачен грчки језик и да је замењен „словенобугарским“ у држави и у цркви,⁷ да је глагољица замењена ћирилицом, коју је саставио Константин „Преславски“.

deinde convocato omni regno suo filium iuniorum regem constituit, interminatus coram omnibus, similia fore passurum, si in aliquo a recta christianitate deviare (REGINO PRUMIENSIS: (sub anno 869), 96).⁸

⁷ Ово почива на непоузданом податку из Краткога хронографа патријарха Нићифора („Летописец вскорѣ“), који је улазио и у Повест минулих лета, на шта се позвао Златарски – да је „од бугарскога покрштавања до превођења књига (прѣложениѣ книгѣ) прошло 30 година, а од Седмога сабора до превођења књига 77 година, а од Адама 6405 година“ (ЗЛАТАРСКИ 1971: 259–261; в. ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ: Приложения, 251). Златарски је покушао да објасни значење глаголске именице прѣложениѣ (грч. μεταβολή), која може представљати и ‘превођење’ (преносно) и ‘замену’, односно ‘промену’ (ЗЛАТАРСКИ 1971: 260–261; уп. SJS III: s. v.), па је закључио да под изразом прѣложениѣ книгѣ треба схватити и једно и друго – да је извршен превод Светога писма на „славенобугарски језик“ и да су грчке богослужбене књиге замењене „славенобугарским“, што је на великом сабору 893. морало бити санкционирано. У најбољем случају, уколико је ова вест веродостојна, она се могла тицати свршетка прилагођавања богослужбених књига донетих са севера источном обреду у епархији или епархијама где је већ било дозвољено словенско богослужење (једновремено с прилагођавањем језика и писма, в. § 2.1); све преко тога обична је фикција.

⁸ Опат Регино, у одељку посвећеном бугарском покрштавању (864), с дивљењем говори о побожности кнеза [Бориса Михаила] који је, чувши за развратно и безобзирно понашање свога наследника [Владимира] и његово настојање да народ врати у паганство, привремено изашао из манастира (у који се раније повукао након абдикације), наоружао се и обукао у владарске одежде, ухватио сина, ослепио га и вргао у тамницу. Потом је „сазвао цело своје краљевство“ (у извору се говори о краљевском достојанству) и довео је на власт млађег сина, [Симеона], запретивши му да не одступа од исправне хришћанске

Идући за критиком византолога Петра Мутафчијева и слависте Јордана Трифонова, Ангел Николов је у анализи предоченога наратива и његове надоградње указао на то да је тек Александар Фјодорович Гиљфердинг први видео у наведеному месту у хроници помен о сабору, и то више мимогред (Гиљфердинг 1855: 108). Потом је Васил Златарски 1925. године изградио псеудоисторијску конструкцију која је послужила као подлога државној прослави 1000-годишњице Симеонова царства, 1929. године, у самом Преславу, у функцији нове царске идеологије, уз учешће Бориса III од Сакс-Кобург-Гота (в. ЗЛАТАРСКИ 1971: 254–261). Ова реконструкција је даље надограђивана историографски и филолошки. Пјотр Алексејевич Лавров и Григориј Андрејевич Иљински заокружили су је тврђењем да је на сабору 893. глагољица замењена ћирилицом, као простијим и лакшим писмом за учење, којим је олакшана славенизација бугарске државе и цркве (ЛАВРОВ 1928: 204–205; ИЛ'НСКИЈ 1931: 82–83, 85–87). Речено се данас у бугарској филологији и култури подразумева као „својеврстан аксиом“ (о свему в. Николов 2014). А заправо – није могуће утврдити да ли је уопште и било сабора, јер византијски и словенски извори неодређено говоре или ни не помињу начин на који је Симеон сменио Владимира на бугарском престолу.⁹ За приказано, селективно и произвољно закључивање и гранање даљих закључака, засновано на непозданим вестима, односно бирању пожељних међу супротстављенима, не може се рећи да представља примену абдуктивнога метода у науци, него изградњу идеолошкога наратива. Ипак, мора се признати да се ћирилица заиста најлакше и најбрже могла учврстити у средини у којој је већ била устаљена грчка писменост. У том смислу, на истоку Бугарске су нађени протобугарски натписи на грчком алфabetу (осим рунских), али и натписи на грчком језику у периоду IX–XI века (ДОБРЕВ, ПОПКОНСТАНТИНОВ 1985: 663–667; уп. ДОБРЕВ 1995: 311–312).¹⁰ – Али, све то и даље не доказује где, када и како је ћирилица збиља настала.

вере, и опет се вратио у манастир, монашком подвигу (в. Николов 2014: 229 – REGINO PRUMENSIS 1890: l. c.).

⁹ Само још у Чуду светога Ђорђа с Бугарином говори се да је Симеон, док им је отац био у монаштву, сменио на престолу брата Владимира, прогнавши га (в. ЗЛАТАРСКИ 1971: 256), што искључује постојање сабора који би, такође, с обзиром на приписани значај, требало да је још негде макар поменут. Опат Регино могао је поменом сабора обогатити једноставну вест о ослепљивању недостојнога наследника, у складу с хоризонтом очекивања својих, франачких читалаца за које се подразумевало да се овакви догађаји збивају на државним саборима. Могао је, по мишљењу Јордана Трифонова, цео догађај и измислити, да би припремио своје читаоце за наредну епизоду – ослепљивање Карломана, сина Карла II Пелавога, 873. године (Николов 2014: 232–233).

¹⁰ Миље у којем су ови натписи настајали био је разноврстан. Тако, у манастиру Свете Богородице код села Равна из времена Првога бугарскога царства нађен је епи-

§ 3. ВЕЗА ЋИРИЛИЦЕ И ГРЧКЕ УНЦИЈАЛЕ. Иако нема података о настанку ћирилице, несумњиво је да она у својој основи представља прераду грчке азбуке (нпр. СОБОЛЕВСКИЈ 1908: 46; ГАРДТГАУЗЕНЬ 1911: 46, 49–50; ЛАВРОВЪ 1914: 16–22; ЩЕПКИНЬ 1918: 16; КАРСКИЈ 1979: 161–164; КУЉБАКИНЬ 2008: 73; СЕЛИЩЕВ 1951: 39, 57; ЋОРЂИЋ 1971: 31; РЕМНЁВА 2004: 51; УХАНОВА 2007: 19, 64–65; КУЗЬМИНОВА, РЕМНЁВА 2014: 628), по моделу коптскога и готскога писма (СТАНИШИЋ 2014: 152, 154). Од прелаза VIII/IX до почетка XII века у византијском свету било је у употреби млађе унцијално писмо, тзв. уска унцијала која је сменила библијску унцијалу (широки тип), коришћену вековима (УХАНОВА 2007: 23, 28, 37). Том писму морфолошки је саобразно уставно ћириличко писмо (нпр. ГРАНСТРЕМ 1950: 218).¹¹ Последњу етапу у развоју грчке унцијале обележиће парадни тип писма настао у престоници Царства, тзв. литургијска унцијала, која ће се одразити на групу словенских уставних рукописа, па ће се чак једно време у науци звати „пра-словенском унцијалом“,¹² али због времена настанка и трајања (средина X – почетак XII века), она није могла лећи у основу ћирилице као посебнога писма (уп. УХАНОВА 2007: 50–58, 84–85), како се некада мислило (нпр. ЩЕПКИНЬ 1918: 16; КАРСКИЈ 1979: 161; УХАНОВА 1998: 121–122; уп. ГАРДТГАУЗЕНЬ 1911: 46). У поменутоме периоду грчку писменост ће одликовати изразита разноврсност унцијалних подтипова који се неће користити само у различитим писарским школама него чак и у оквиру истих рукописних књига за испуњење различитих функција (УХАНОВА 2007: 23–50), напоредо с минускулом, развијаном у скрипторији Студитскога манастира (Исто: 30, 41). Како је у време настанка словенске писмености (IX век) у Византији на литургији и даље коришћена само унцијала (в. ГРАНСТРЕМ 1953: 436), то се, осим подразумеваног изгледа ћирилице, одразило и на унцијално обликовање глагољице (по нама вероватно секундарно, в. § 5). У сваком случају, данас се сматра утврђеним да је ћирилица постојала крајем IX века (уп. ДОБРЕВ, ПОПКОНСТАНТИНОВ 1985: 669). Но, у епиграфци и донекле у познијим рукописним књигама раног периода ((прелаз IX)/X–X/XI века) засведочена је повремена интерференција двају писама, нарочито интерполација глагољичких слова у ћирилички систем, као и обрнуто. То, пре свега, говори о навикама, вештини или пажњи писара, донекле и

графски материјал на рунском, грчком, латинском, ћириличком и глагољичком писму (в. ПОПКОНСТАНТИНОВ 2014: 9).

¹¹ Раније се сматрало да је овај однос први пут запажен у упоредним, грчко-словенским палеографским прегледима у ¾ XIX века у Русији (в. САВВА 1863; АМФИЛОХИЈ 1872). Међутим, на везу грчких унцијалних и словенских уставних рукописа скренули су пажњу још немачки палеографи крајем друге деценије истога столећа (УХАНОВА 2007: 62).

¹² За одбацивање термина в. ГРАНСТРЕМ 1950: 220–221; уп. УХАНОВА 2007: 62–63.

школама, односно традицијама којима су они припадали.¹³ Анализа раних јужнословенских рукописа, по правилу искошенога дуктуса, у светлости грчке рукописне традиције, показује присуство неколиких византијских типова у ћирилици X–XI века, у принципу у грчкој писмености ограничених на прелаз IX/X века – палестинскога, јужноиталијанскога, једнога невеликога, „елегантнога“ („изящный дукт“), па и студитскога типа (УХАНОВА 2007: 68–84). Овиме се улази у траг вишеслојном развоју ћирилице на великом простору који је она рано обухватала, али – и даље тек након њена формирања! Све је ово илустрација природнога развоја ћирилице и околности да је она до прелаза IX/X века, па и доста касније, типолошки и даље припадала грчком корпусу, да ју је у првом времену усмеравао билингвизам писара који су, уз руковођење словенским потребама, имали искуство и у грчкој традицији. Коначно раздвајање наступиће тек онда када у грчкој писмености унцијала буде била напуштена, а, зачудо, устав ће се упорно одржати у словенској средини – док буде трајала црквенословенска ћирилица.

§ 4. Ћирилица као „АУТОРСКО ПИСМО“. Период од три деценије (најкасније почев од јесени 863 – до конца IX века) за једно морфолошки и стилски дефинисано писмо, каква је ћирилица од документованих почетака – с обзиром на постепену развојну динамику посведочену у каснијим временима, која се може палеографски пратити – чини практично немогућом хипотезу о брзом развоју алфabetскога хибрида (863–890-их) који би прошао огроман пут од грчкога алфабета с глагољичким суплементима до развијенога и изнутра стабилизованог посебнога система.¹⁴ Уместо о еволуцији боље је говорити о револуцији или инвенцији,¹⁵ па се намеће закључак да је и ћирилица морала бити „ауторским писмом“. С друге стране, паралелан еволутив-

¹³ Иако је Иван Гошев тврдио да у Округлој цркви има графита писаних комбинованим писмом у којем је глагољичким словима допуњаван грчки алфabet (Гошев 1961: 113–114, 116–122), каснија ревизија у неколика наврата показала је да најстарија сачувана ћирилица није била мешовито грчко-глагољичко писмо (Добрев, Попконстантинов 1985: 668; Турилов 2006б: 239).

¹⁴ Мада, староруски абецедари својим двома рано и широко посведоченим редакцијама опонирају на први поглед хипотези о састављању ћирилице у пуном и јединственом саставу на једном месту (Зализяк 1999: 574), што се, по нашем суду, може објаснити фазним и дијатопијски условљеним пријемом ове азбуке са словенскога југа на словенски север, и пре покрштавања (988).

¹⁵ О „еволуцији“ и „револуцији“ на свој начин говоре Вјачеслав Николајевич Шчепкин, односно Владимир Алексејевич Мошин који се доста ослања на првога, нешто у другачијем смислу. За њих је прва револуција у историји словенске писмености смена глагољичкога писма ћириличким у X–XI веку (Мошин 2000: 11; уп. Шчепкинъ 1918: 3).

ни развој обају писама, глагољице и ћирилице, све време је трајао.¹⁶ Уосталом, неокончани развој словенскога писма помиње и Чрноризац Храбар, што се, по свему судећи, износило као примедба у томе времену (уп. КАРСКИЙ 1979: 362):¹⁷

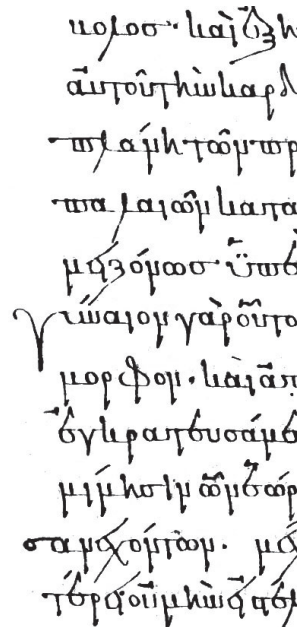
еще ли кто речеѣтъ, іако [Константиѣнъ, нарицаемьѣи Кириѣлъ] нѣѣ оустроиѣлъ [словѣнѣнскаѣ писмена (доп. В. С.)] добрѣ, понеже са пострадаѣтъ и еше (ЛАВРОВ 1930: 164).

§ 5. ПРОТОГЛАГОЉИЦА И ПРОТОЋИРИЛИЦА КАО КОМПЛЕМЕНТАРНИ СТИЛОВИ. Иако је глагољица по типу мајускулно писмо (ГРАНСТРЕМ 1953: 439–441), она и ћирилица у контексту грчке традиције, ако и нису од почетка чиниле минускулно-унцијални пар (в. DURNOVO 1929: 66–67, 72, 83), у ову корелацију су ступиле врло рано, свакако привремено (нпр. Мошин 2000: 19–20). Зато није без основа претпоставка да су оба писма настала једновремено, као две варијанте једнога, али да су имала неједнаку судбину – да је ћирилица на северу по нужди, због сукоба с латинско-немачким свештенством, померена у други план, тј. пасивизирана, баш као што је глагољица на југу постепено напуштена (в. КАРСКИЙ 1979: 361–362; LUNT 2000: 275, 284).¹⁸ Када се има на уму комбиновање минускуле и унцијале у најбољим грчким скрипторијама IX века, овај однос добија другу перспективу. Наиме, у цариградском Студијском манастиру, који је био врло утицајан у Византији, на прелазу VIII/IX века обликовао се карактеристичан студијски дуктус, подтип уске унцијале, намењен насловима, заглављима и схолијама минускулом писаних текстова, који ће се потом самостално користити и у целим рукописима, а на његовој основи у последњој четвртини IX века изнићи ће и специјалан, схолијски унцијални дуктус (УХАНОВА 2007: 34, 37). За нас није незамисливо, када се имају у виду образовање и акрибичност Констанови, живот и рад у Цариграду, да је студијски подтип унцијале усаглашен с примарном минускулом могао послужити као модел за комплементарно формирање и уклапање два словенска писана стила једнога писма, протоглагољичкога као основнога и протоћириличкога као помоћнога. Али, у словенској средини у којој се мисија ових изузетних Грка обрела, то је могло бити

¹⁶ О неколиким раним фазама у развоју оба словенска писма в. МИРОНОВА 2000: 9–16.

¹⁷ С обзиром на време настанка трактата, ради се, без сумње, о оба словенска писма у којима је Чрноризац Храбар видео само једно – или што ћирилицу ту није убрајао или што је сматрао да су глагољица и ћирилица варијанте једнога писма (нпр. уп. Ђорђевић 1971: 16; DURNOVO 1929: 66; да Храбар није мислио на ћирилицу, нпр. ИВАНОВА 2004: 30–32). Множински израз словѣнскѣѣ писмена не треба да збуњује, тако је означаван цео систем; да се мислило на две јединице, израз би био у двојини.

¹⁸ За то да је Константин творац и глагољице и ћирилице в., нпр., још МИРОНОВА 2000: 14–15.

Уп. VATICANUS GRAECUS 503: 18^v (исечак), грчки рукопис из последње четвртине IX века, писан минускулом и унцијалом

сувишно; требало је ширити основну писменост међу доскора паганским светом и младој култури било је неопходно омасовљење, главни непријатељ сваке префињености и суптилнога савршенства. Зато су многе финесе које је Константин могао увести у систем, укључујући и овде поменути (другде се обично помињу надредни знаци) – отпале; разуме се, задржана је она варијанта која није сметала осетљивости латинско-немачкога Запада. И протоглагољица, ако је примарно била устројена као минускулна варијанта, морала је бити графички накнадно прерађена до ступња да може бити примењена у средини недовољно навикнутој на писменост и истанчану културу.¹⁹ И минускула и курзив могући су само после вишевековнога развоја, у условима потпуно укоревене писмености, када писари савршено владају писарском техником. За писаре апсолутне почетнике унцијала је једини стил који могу савладати и евентуално калиграфски изводити. Но, кључни опонент било којем од овде изложених концепата јесте неусаглашеност бројнога система у глагољици и ћирилици (нпр. Селищев 1951: 57; Жуковская 1964: 41; NEDELJKOVIĆ 1965: 25–29), али и о њој знамо само на основу споменикâ из каснијега

¹⁹ За карактеристике минускулнога писма в. Гранстрем 1953: 435.

времена. (Друге разлике сматрамо маргиналним и лако објашњивим.) То значи да су протоглаголица и протоћирилица могле имати исти бројни систем, и у том случају главне сметње биле би отклоњене.²⁰ И иначе, глаголица и ћирилица најстаријих сачуваних споменика имају готово подударан словни састав, усаглашен са словенском изговорном базом (нпр. Истрин 1963: 50). У својој основи, стога, упркос разлици у бројном поретку, у обама писмима је у најдубљој старини важио исти онај систем који је установио Константин Философ (Флорја 1996: 303).

§ 6. АНАЛИЗА СЛОВЕНСКОГА СИСТЕМА ГРЧКИМ СРЕДСТВИМА. Добро је позната имплицитна корелација, узрокована културним супстратом, изражена у глаголичким и нарочито ћириличким решењима мотивисаним грчким алфабетом, као последица гркофонога графичкога мишљења, код Трубецкога „Schriftdenken“ (ТРУБЕТЗКОУ 1954: 15–16). С друге стране, заправо је морала бити установљена и експлицитна корелација између словенскога и грчкога писма, у релативној хронологији старија од прве. А како знамо за њу, односно зашто је можемо претпоставити? Наиме, онај који врши фонолошку анализу другог језика, без познавања савремене фонологије и њених метода, спонтано потпада под структурни утицај свога језика – у датом случају, Константин Философ је неминовно потпадао под утицај грчкога језика (в. ПЕШИКАН 1961–1962: 155–159). Наиме, основно фонолошко осећање творца словенске азбуке било је више грчкога него словенскога карактера, упркос одличном познавању словенскога језика (РЕЋИКАН 1963: 99–100, 103), што значи да је његов билингвизам био несиметричан. Тако је иницијални додир словенскога графолошкога концепта с грчким у сазнајној сфери био неминован. С тиме у вези стоји и очигледна типолошка зависност словенскога писма од грчкога – по грчкоме моделу и словенско писмо је фонетско, попут свих грчких алфабетских деривата, без обзира на начин њихова настанка.²¹ Константин је у анализи морао кренути од грчкога фонетскога и графичкога система, тј. он је све словенске гласове морао у почетку бележити грчким писмов-

²⁰ О значају бројних вредности за словне знакове у парадигматској равни уп. нпр. Станишић 2008: 404 и в. овде, ниже у тексту (§ 7). Ипак, раширено је уверење да је грчки бројни систем старији од ћирилице, јер су се Словени прво упознали с грчким бројевима, пре свега за потребе календара и новчанога промета, па су грчке бројне ознаке, слова, у неизмењеној вредности ушле у ћирилицу (нпр. Мојин 1973: 51; уп. начелно Жуковская 1964: 40–43).

²¹ Фонетски принцип, ипак, важи делимично јер су се неке фонеме бележиле двама знацима – двочланим графемама (/u/, /y/, /q/, /ç/), за неке фонеме су постојале две различите графеме (према уобичајеном схватању, не сасвим подударним с нашим: /i/, /o/, /f/, /ch/), а било је и фонема за које није сачињена посебна графема (/d', /t', /l', /n', /r') (VRANA 1976: 151–152).

ним средствима.²² Наравно, то је и даље био грчки алфавет прилагођен транскрипцији једнога словенскога говора, онако како га је његов аналитичар перципирао. Као што добро запажа Чрноризац Храбар, Константин је раздвојио две серије гласова – оне који су једнаки грчким и оне који су посебни. У почетку, неопходно је било комбинаторичко бележење гласовних јединица којих у грчком језику нема, по принципу сливања најмање два позната грчка звука у један, који би у сазвучју давали вредност приближну словенској; по изузетку, Константин се могао служити и прозодијским или другим допунским знацима.²³ Остатак таквога поступка видимо врло јасно у писању /y/ : <ѣѣ> које није дифтоншкога карактера, такође и у декомпоновану писању назала, палаталних /r'/ : <ѣ>, /l'/ : <ѣ>, /n'/ : <ѣ> с надредним знаком помереним удесно, односно грчком маниру у диграфском писању /u/ <ѣѣ> (уп. Пешикан 1959–1960: 238; Пешикан 1961–1962: 157, нап. 8; Реѣикан 1963: 100; уп. VRANA 1976: 152).²⁴ Друго је питање парадигматска зависност оба словенска писма, с међусобним разликама у односу на грчки алфавет, видљива у бројном систему, коју је уочио Трубетски (ТРУВЕТЗКОУ 1954: 18; уп. овде § 5), а која је била све време присутна у тражењу појединачних решења, наглашено још и у заокруживању целине.

§ 7. ТРАНСКРИПЦИЈА. У разумевању Константинова транскрипцијскога поступка може нам практично послужити хипотеза о настанку глагољице из грчке минускуле Исака Тејлора (1881, 1883) и Ватрослава Јагића (1883, 1911), односно каснијих проучавалаца који су полазили од

²² Из истих разлога су и Карски и Лант изградили идеју да је Константин Философ најпре створио ћирилично писмо, али нису оставили простора могућности коју овде разлажемо. Дакле, по њихову мишљењу, Константин је у грчки алфавет одмах унео посебне знаке за специфичне словенске гласове. Хорас Лант тај „предморавски“ систем назива „константиновским“, свакако држећи да је то протоћирилично писмо (в. LUNT 2000: 277–278).

²³ У средњовековној европској писмености, нпр. оној на латинској основи, главно средство означавања специфичних гласова представљали су диграфи и друге комбинације; ређе је то, у складу с фонографским принципом, позајмљивање знакова из других писама или стварање нових; врло често гласовна вредност била је условљена синтагматском позицијом графеме (Кузьменко 1985: 30–31).

²⁴ У композицији глагољичкога писма задржана је тежња да се гласовна сличност међу посебним гласовима изражава сличним графичким средствима (Пешикан 1959–1960: 237; Пешикан 1961–1962: 156). То је повезано с интерполацијама ознака за особене словенске гласове у грчки гласовни низ (нпр. <ѣ> и <ѣ> су, као ознаке за /b/ и /dʒ/, морали изазвати прекиде у првој енеади у односу на грчку парадигму, испред <ѣ> – /v/, односно између <ѣ> – /ž/ и <ѣ> – /z/), што се одразило на нумерички низ, а било је њиме донекле и ограничено (Пешикан 1961–1962: 156, нап. 6; уп. Реѣикан 1963: 101–102).

курзива, све до средине XX века.²⁵ То, наравно, не значи негирање Константинове оригиналности, нити ревитализацију старих научних поставки, јер транскрипција је само прва фаза у припреми азбуке. И Тејлор и Јагић пошли су од морфолошке кореспонденције појединих глагољичких слова с грчким минускулним формама, трудећи се да упаре сазвучне елементе у два језика. Тиме је, у суштини, инверзно реконструисан Константинов аналитичко-стваралачки поступак, јер је и он морао кренути од грчких кореспондената словенских јединица, формирајући апарат за транскрипцију словенскога језика. И не морају сва раније понуђена решења бити беспрекорна, важан је основни концепт.²⁶

Подсетили смо се већ речј Чрнорисца Храбра (в. § 6) – по његову рачуну 24 словенска слова била су „подобна“ грчким матрицама, а осталих 14, посебних, одговарају специфичним потребама словенскога језика.²⁷ Ипак, за првобитно словенско писмо обично се претпоставља да је имало 36 слова – бројних ознака, иако их је по Храбру било 38, сложених у четири „енеаде“ (в. DURNOVO 1929: 83; TRUBETZKOJ 1954: 17–22), по узору на старојерменско и старогрузинско писмо, кроз парадигматску везу (уп. МИКЛАС 2007: 7–8; Станишић 2014: 152, 159, 161). У оваквој констелацији односа, првобитно је словенских, односно негрчких знакова било (10–)12. Допунски део инвентара изискивао је пре свега комбинаторичка решења, што ћемо овде испратити уз реферисање на Тејлорову хипотезу (Т), Јагићеве корекције (Ј) (обоје на таблама и у тексту у Јагићу 1911: 90), Пешиканову хипотезу (П) (в. на табли Пешикан 1972: 125) – /b/, <*μβ> : у перспективи глагољичко <Ϸ> (= Ј П; <β> Т),²⁸ /ž/, <*ζσ> : <Ϸ> (= П; <θθ> Ј; <тс> Т, недистинктивно према /c/), /dž/, <*δџ> : <Ϸ> (= П; <з> Ј; <θс> Т), /c/, <*тс> : <v> (= Т; <z> Ј; <γ> П), /č/, <*тсσ> : <Ϸ> (= Т Ј; <тш> П), /š/, <*σσ> : <ш> (= Т Ј; <ш> П); [’ä], <*ia> : <Δ> (<εi + ε>, <εi + α> Т; <ι(η)εα> П), [’ö^(N)], <*eo> : <Ϸ> (<εo> П), [’ü], <*uo> : <Ϸ> (= Т П; <io> Ј).²⁹ Као што су словенски /c/ и /š/ одмах могли

²⁵ За однос између ова два типа грчкога писма у епоси која претходи настанку словенскога писма в. ГРАНСТРЕМ 1953: 432–435, а за летимичан преглед мишљења о оваквоме настанку глагољице в., нпр., ИСТРИН 1963: 68–71.

²⁶ Још је Јагић критиковао Тејлора и уопште тај је модел вишеструко понављан и дорађиван, а једну од успешнијих реконструкција дао је Митар Пешикан (1972, в. овде у тексту).

²⁷ Прецизније за овај однос в., нпр., САВИЋ 2009: 149.

²⁸ Пешиканова реконструкција <μβ> → <Ϸ> може се сматрати успешном, нарочито када се има на уму оновремени начин писања <β>, слично савременоме латиничком <u> (в. МИОНИ 1998: 81).

²⁹ За фонолошку вредност <Δ>, <Ϸ>, <Ϸ>, установљену у опозицији /a/–/ä/, /o/–/ö/, /u/–/ü/, в. TRUBETZKOJ 1954: 20, 22–26, 60–69; уп. DURNOVO 1929: 53–54, 58–59.

бити представљени хебрејским „шин“ и „цаде“, што је мало вероватно, тако је и звучни кореспондент будућег глагољичкога „ђерв“ могао бити представљен изворним симболом који је позајмљен, можда из рунскога писма (Станишић 2008: 409, 412), али је и овде вероватније да је примарна ознака била грчка, на пример <*γι> : <α> (= J; <δi> T; <γθ> П),³⁰ јер дешифровањем се примарно обезбеђује да се страно учини ближим, а тек на следећем ступњу, приликом усавршавања модела, симболичка супституција је оправдана и могућа. Но, то је већ грађење новог система, новог писма. Посебан проблем јесте представљање полугласника, који се у глагољичкој реализацији минимално разликују: оба су базирана на телу једнога вокалскога слова (<ε> или <ε>), на који је слева наслоњен дијакритички наставак (уп. Илчев, Велчева 2003: 568–569). Због тога, могуће је да је и Константин прибегао дијакритичким знацима који су заузимали словно место испред вокалскога кореспондента, а мање је вероватно да је користио компликоване вокалске комбинације (≈ J; <ο + εi>, <ε + εi> T; <οε>, <i(η)ε> П). За назалност која је, по свему судећи, у првој глагољници изражавана ортографском спрегом оралне графичке ознаке и назалне компоненте <ε>, тзв. назалнога индекса (ГРУВЕТЗКОУ 1954: 20, 22, 36), диграфски, тешко је, такође, доћи до претпостављенога решења, како је изгледао тај назални знак у грчкој транскрипцији – да ли је он био сâм или праћен дијакритиком, или је и то била некаква комбинација (<ϐ> J; <εν> T; <α[ε]ν> П).³¹

³⁰ Битан је изговор, није увек повезано с етимолошким, у грчком језику позиционо условљеним [γ'], него, нпр., још и λευγ'ίτις и εὔγ'α – λευγ'ίτις и εὔγ'α – λευγ'ίτις и εὔγ'α, у грчким дијалектима епентетском јединицом иза дифтонга /ευ/ и /ου/ (Селицев 1951: 15–16). Овакви примери, незамисливи у Великој Моравској, озбиљан су доказ постојања графеме „ђерв“ још у првој азбучној верзији словенскога писма.

³¹ Овде изложен хипотетички систем разликује се од спонтаног, али вероватно временом релативно устаљенога писања „римским“ (латинским) и грчким словима (тј. писмом) без оцртанина, којима су се покрштени Словени „силили“ писати, о чему извештава Чрноризац Храбар. (Овај обичај, осим у Панонији и Великој Моравској, односно на југу и истоку Балкана, могао је нарочито важити за Србе, који су међу реткима могли користити и латински и грчки алфавет, с обзиром на територију коју су настанили, односно културно-цивилизацијске сфере у којима су се обрели.) Словенске речи писале су се, највероватније, у приближној грчкој супституцији – да искористимо баш Храброве примере који почињу сугласником, нпр. бѣъ (βογъ) : βογ^(ο), жнѣотъ : *ζηβοτ^(ο), зѣλω : *ζιαλω, црѣкъъ (црѣкъъ, али највероватније цнрѣкъъ, с обзиром на изворе у којим се јавља овај облик, в. SJS IV: s. vv.) : *(τ)ζιρ^(ο)кої или *(τ)ζιρ^(ο)коу, чааннѣ (вероватно чѣннѣ) : *(τ)ζ^(ι)α(ι)ανѣ, шнрѣота : *σнрѣота (уп. Лавров 1930: 162). Сетимо се овде богатства примера из јужнословенских, српских и хрватских говора које доноси Константин VII Порфирогенит (око 950), по начелима приближне и упрошћене транскрипције <ζ> : /z, ž, č, dž (?)/, <σ> : /s, š/, <τζ> : /č, c, dž (?)/, нпр. Βόσωνα : *Vosъna* (?) (очекивано Βόσωνα : *Vosъna*), ζουπάνας : *župan(ъ)*, Τζένζηνα и Ζεντίνα : *Četina*, Τζέσθλαβος : *Čejeslavъ* (овде је већ формирано српско и

У непосредном раду на транскрипцији Константин се могао служити обичним грчким писмовним стилем, минускулном (по моделу: α, μβ, β, γ, δ, ε, ζσ, δζ, ζ, ι итд.). У финалној, репрезентативној форми, то је већ могло бити свечано писмо онога времена – унцијала (α, ιβ, в, г, д, е, зс, аз, з, ι итд.), управо студијски дуктус или неки други подтип млађе унцијале којим су исписиване схолије и коментари, као и заглавља и коментари у односу на основни текст, био овај унцијалан или минускулан (уп. УХАНОВА 2007: 37). То би се већ, с правом, могло сматрати и протоћирилицом! Већ у следећој фази – незнано када у наведеном интервалу од непуних тридесет година (ми смо претпоставили око 863, § 5, што овде није од значаја) – комбинације су супституисане глагољичким решењима која су, потом, морфолошки и стилски уклопљена у унцијални визуелни систем и засигурно је формирана ћирилица (α, ш | б, в, г, д, е, ѿ → ж, ѿ → з | с, з, ι итд.),³² али не кроз прелазну глагољичко-ћириличку мешовиту фазу, како је речено, него у једновременом графичко-стилском преображају (в. § 4).³³

Да бисмо у овој прилици приказали потпуни словенски писмовни низ, упарен с грчким алфабетом, морали бисмо извршити анализу првобитнога словенскога солунскога фонолошкога система и глагољичке азбуке, у сравњењу рукописно-епиграфскога корпуса с познатим абецедарима, азбучним стихирама и азбучним молитвама итд. (за преглед мишљења и литературе о свему в. Турилов 2000а: 43; Турилов 2000б: 332–333; Турилов 2000в: 333–334; Турилов 2001: 64–65; уп. VRANA 1963; Мошин 1973; VRANA 1976; Велчева 1985: 20–26; МАРТИ 1991; Зализњак 1999; МИКЛАС 2007: 3–4; за начелни попис свих извора в. ЗАГРЕБИН 2006: 203–204; DURNOVO 1929: 77–81), што није било циљем овога истраживања. Даћемо, стога, прву половину писмовнога низа која је

хрватско „јат“ /e/), Μοριςς : *Moriš* (Лома 1999/2000). Уосталом, типолошки исту појаву видимо и данас у редукованој латиници, без дијакритичких знакова, у неформалној и спонтаној употреби (нпр. САВИЋ 2021). Први цели сачувани словенски текстови писани латиницом јесу тзв. Брижински споменици, настали из потреба Западне цркве (око 1000), али цели текстови на грчкомезику из истога периода нису нам познати.

³² Веза посебних знакова за словенске гласове с глагољичким изворницима често је помињана (нпр. КУЛЬБАКИЊ 2008: 73–76, 85; НЕДЕЛКОВИЋ 1965: 23; ЂОРЂИЋ 1971: 33–38; ПЕШИКАН 1973: 62–66, 69; КУЗМИНОВА, РЕМНЉОВА 2014: 628). За потпуно другачији приступ у објашњавању порекла допунских ћириличких слова – искључиво унутрашњим средствима или позајмљивањем које прескаче глагољичко посредство в., нпр., ИСТРИН 1963: 62–65 (примерице, уместо да се ш, γ, ц доводе у везу с глагољицом, директно се изводе из одговарајућих знакова јеврејскога писма).

³³ Овај графички преображај с доста успеха, уз одређене пропусте, приказује Пешикан (Пешикан 1973: 64, 69; уп. Пешикан 1972: 128–129), мада је, поводећи се за Гошевом, сматрао да се ради о интензивној еволуцији хибрида, а не о једнократној инвенцији.

у науци најмање спорна (уз претежно прихватање примарнога статуса „ђе[рва]“, на позицији бр. 30,³⁴ уп. нпр. Велчева 1985: 22). Иначе, осим за глагољицу, више је претпоставки и о првобитном саставу ћирилице (нпр. Куљбакинџ 2008: 83; TRUBETZKOY 1954: 38–42; TKADLČIK 1972; ДОБРЕВ 1995: 304; МИКЛАС 2007: 22 итд.).

1. ђ (1) / ђ (1)	10. џ (10) / џ (10)
2. њ (2) / *мв (→ в) (-)	11. џ (20) / н (8)
3. њ (3) / в (2)	12. џ (30) / *гп (→ к) (-)
4. њ (4) / г (3)	13. џ (40) / к (20)
5. њ (5) / ђ (4)	14. џ (50) / ђ (30)
6. њ (6) / ѓ (5)	15. џ (60) / ѓ (40)
7. њ (7) / *зс (→ ж) (-)	16. џ (70) / н (50)
8. њ (8) / *дз (→ с з) (6)	17. џ (80) / о (70)
9. њ (9) / з (7)	18. џ (90) / п (80)

§ 8. ДЕШИФРОВАЊЕ. Вештачко грађење или увођење у употребу нових писама или било којих знаковних система обавезно је праћено дешифровањем. Без интерпретативнога фиксирања нови систем практично не може бити могућ нити временски или шире просторно одржив. На пример, када је Вук Карацић уводио своју реформисану азбуку „у књижество“ (књижевност), како се тада говорило, табеларно је изложио своју ћириличку азбуку у Српскоме рјечнику, напоредо с чак десет латиничких, од којих је први латинички систем представљао транскрипцијски кључ за српски језик (в. Стефановић 1818: LXIX). Уосталом, читав речник да би био разумљив иностраној науци и култури био је „истолкован (истумачен) њемачким и латинским ријечма“. Такође, тумачење непознатих писама у XIX–XX веку први пут је постало могуће тек упаривањем с познатим писмима, захваљујући открићима напоредних инојезичких епиграфских текстова. Тако, прво дешифровање једнога нечиткога писма, управо хијероглифскога, извршено је на основу Камена из Розете (196. п. Хр.), на којем је нађен двојезичан натпис, чије прве две трећине чини хијероглифски и димотички текст, последњу трећину грчки алфабетски.³⁵

³⁴ За ово слово спорни су његово име и порекло, али не и изговорна (медиопалатална) и бројна вредност (30) (нпр., уп. Станишић 2020: 118–120).

³⁵ Камен из Розете од црнога базалта пронашли су војници Наполеона Бонапарте у делти Нила (1799). Натпис је после францускога пораза завршио у Британском музеју, а дешифровао га је Жан Франсоа Шамполион (1822). Тумачењем натписа дефинисале су се египтологија и палеографија као праве научне дисциплине (в. Станишић 2019а: 71, 72). Захваљујући диграфско-диглосијским, односно триграфско-триглосијским епиграфским налазима дешифровани су и мероитско писмо и староперсијски клинопис (Исто: 82–

Приликом обезбеђивања интерпретативне функције, разликују се два случаја: аутор новог система намењеног ширем корисничком кругу систем мора дешифровати за себе у току рада и на његову свршетку; систем мора приказати и другима и учинити га трајно функционалним. Када се систем преда матичној средини на употребу, након усвајања конвертибилни образац више није потребан (тим пре ако је дата средина пре тога била неписмена, па јој никакво тумачење не би ни било од користи). Али, остаје потреба за обезбеђивањем механизма усвајања и памћења, нарочито за потребе учења у групи, уз гласно изговарање (учитељ показује и изговара, ученици понављају); отуда давање имена свакој од јединица у азбучном низу (мнемотехничка средства),³⁶ у извесном смислу свакако и азбучне стихире и азбучне молитве. Азбучне молитве не доносе акростих гласовних значења слова, него систематизују имена словенских слова (в. TRUBETZKOY 1954: 17–21; уп. Станишић 2008: 407), премда је постојала идеја да су ова имена остаци некога несачуваног азбучног акростиха (в. Илчев 1985: 37). Абецедари су по правилу двојезични и примарно су намењени инојезичнима (уп. MARTI 1991).

§ 9. Представљање и санкционисање РЕЗУЛТАТА. Ако не од самога почетка (863), онда свакако приликом предаје словенске азбуке на увид папи Хадријану II који је осветио „словенске књиге“ у једној римској цркви (869), глагољица је морала бити дешифрована у свечано припремљеном документу – прегледном шифрарнику или латинско-словенском абецедару.³⁷ Вероватно од тада или нешто касније почиње историја словенских абецедара.

Прїид же папежь книги словѣньскыа, освѣати и положи а въ црѣкви свѣтыа Марїа, таже са нарицаеть Фатнь, пѣша же с ниди литоургию (XVII глава Житија Константина Философа – Тирила, ЛАВРОВ 1930: 33–34).

83, 97–101). Друга писма су дешифрована уз висок степен претпостављеног садржаја, када алогографско-алоглотска напоредност није била неопходна, с искуством ранијих дешифровања.

³⁶ По класификацији Тајјане Аполоновне Иванове, нека од имена слова су мнемотехничка, друга фонетска, трећа позајмљена из иних алфавета (ИВАНОВА 2004: 19–20). Пошто су ова имена (литероними) позната већ Чрнорисцу Храбру, значи да су се појавила пре почетка X века (уп. Илчев 1985: 37). Ово је уобичајено датовање настанка Храбровог трактата, мада, нпр., Владимир Алексејевич Мошин његов настанак смешта у „критично раздобље“ за словенску писменост, 891/892. годину (МОШИН 1973: 13–14), а ми ћемо га, свакако, одредити прелазом IX/X века. Из Храбрових речи могло би се закључити да је Константин Философ изумео, тачније приписао одређена имена словима, од којих је већина из јеврејског, готског или јерменског алфавета (КУЗЬМЕНКО 1985: 44).

³⁷ Да је тада освештан словенски абецедар на црквеном олтару у циљу формалне легитимизације словенског сакралног алфавета в. и ПЕНТКОВСКИЙ 2014: 57–58.

оубѣдѣвъ же такова доужа апостолнкъ Никола, послаа по на, желала видѣти га, тако англа вѣрна, стн оученне юю, положъ словѣньскою евангліе на олтарн стго Петра апла (VI глава Житија Методијева, Лавров 1930: 72).³⁸

На позив цара [Василија I Македонца] Методије је отишао у Цариград, са задатком да покаже своје дело, [њему и патријарху Фотију I] (880-их). Цар је похвалио Методијево учење и задржао код себе два његова ученика, попа и ђакона са [словенским] књигама.

приаѣтъ н съ чѣстью црѣ великою н радостью, н оученне его похваля, оудърѣжа ѿ оученикѣ его попа н дѣякона съ книгамн (XIII глава Методијева житија, Лавров 1930: 76).

И у овом случају треба рачунати са састављањем словенско-грчкога шифрарника или абецедара. Абецедари су вероватно првобитно (па и онај предат Хадријану II) садржавали глагољички словни низ упарен с називима исписаним латинским или грчким словима, баш како је у Париском абецедару из XI–XII века, додатом у латинском рукопису из X–XI века, и Бандуревијеву абецедару из средине XV века, приложеном уз повест о настанку словенске писмености у грчком рукопису, преписаној с предлошка из XIII века (в. Велчева 1985: 20–21; Дуйчев 1985: 159–160).³⁹ Премда, најстарији абецедар, из прве половине X века, нађен на зиду Округле цркве у Преславу, искључиво је писан глагољицом (Медынцева, Попконстантинов 1984: 49–54), али он и није био намењен латинској или грчкој културној средини. Најзначајнији међу свим абецедарима је Минхенски, ћирилично-глагољички из прве половине XII века, писан на крају латинскога рукописа из X века, пренет са српскога предлошка (уп. Станишић 2019б; Кемпген 2007; Велчева 1985: 21; Мошин 1973: 15–16; Трубетскоу 1930; Дурново 1930; Дурново 1929: 81; Ягич 1911: 137). Постоји и Храброва ћириличка транслитерација глагољичкога списка у више каснијих копија, већ поменута, с најважнијим преписом из Московске духовне академије, РГБ, фонд 173, бр. 145 (уп. Велчева 1985: 21; Лавров 1930: 163).⁴⁰

³⁸ Житија се овде разилазе: по првоме папа Хадријан II полаже „словенске књиге“ у цркву Свете Марије Фатне, у другоме папа Никола I полаже „Словенско јеванђеље“ на олтар Светога апостола Петра (Лавров 1930: l. c.). За цео догађај в. Флорја 2014: 190.

³⁹ Веродостојност Бандуревијеву абецедару даје и архаична транскрипција словенских гласова и старо место акцената (нпр. долрѣ < *dobrŏ, рѣтѣѣ < *rěci, гѣат < *gĕt; уп. Велчева 1985: 25; за цео списак в. Дуйчев 1985: 160–161), без обзира на тачно време с којим је његов протограф повезан.

⁴⁰ Од посебнога интереса су староруски ћирилички абецедари, исписивани на различитим подлогама, нпр. брезовој кори (нарочито из ископина у Новгороду, бр. 591 је из прве половине XI века, в. Јанин 1984), међу којима се истиче скраћени азбучни низ у Софији Кијевској из XI века (Высоцкий 1970) и вишеструке азбучне пробе на палимпсестном Новгородском кодексу, триптиху састављеном од навоштених дашчица

§ 10. Закључак. Материјална страна проблема односа између глагољичкога и ћириличкога писма, евентуално и првенства једнога од њих, примакла је готово несагледивим нарастањем грађе релевантне за рани период његово разумевање чвршћој подлози. Међутим, задржани су многи методолошки и емпиријски недостаци. И даље је распрострањен идеолошки наратив скован пре готово једнога столећа о формирању и афирмацији ћириличкога писма на „бугарском сабору 893. године“. О свему томе ми не знамо ништа засигурно, мада богата епиграфска грађа откривена од простора Бугарске до Русије говори о најповољнијим друштвеним и културним условима за примање и ширење словенске писмености на грчким основама у целој овој културној и цивилизацијској зони Византијскога комонвелта. Но, и даље нема глагољичких и ћириличких споменика из првога времена (863–885), односно наредних критичних година или деценија. Сачувани рани споменици илуструју потоње – секундарно и терцијарно стање, с високом варијабилношћу која је резултат интензивних развојних процеса, па се тако не може с чвршћим уверењем, а немоли с каквом сигурношћу, реконструисати примарно стање, за једно или друго писмо. Чињеница је, ипак, да су, без обзира на рано потискивање глагољице и асиметрично и брже иновирање ћирилице, оба писмовна система сводива на исту или готово исту основу, и поред познатих померања књижевнојезичке базе у свега тридесетак година (Солун || Цариград (?) → Велика Моравска || Панонија → источна Бугарска || данашња југозападна Албанија). Зато се, упркос системским и документарним ограничењима, не може сасвим искључити идеја о једновременом и повезаном стварању глагољице и ћирилице, као два графичка стила једнога писма, једнога језичкога система. Овде смо изнели могућност да је врло образовани и акрибични Константин, угледајући се на обрасце из Студијскога манастира, од нарочита угледа у IX веку, у којима су функционално и естетски комбиновани минускула и унцијала, у словенској писмености учинио исто, подређујући протоћирилички стил протоглагољичком као основном. У стварању словенскога писма, ма како схваћенога, Константин је у сваком случају морао кренути од себи најблискијега система – грчкога. На првоме кораку, грчким графичким средствима извршио је транскрипцију словенске говорне материје, а тек у следећем кораку могао је креирати посебне симболе и заокруживати нови систем. Уколико се и даље држи претежнога мишљења о каснијем формирању ћирилице, за овде представљен про-

из ¼ XI века, нађеном у археолошкој кампањи 2000. године (Зализняк 2003). Збирно о њихову значају за реконструкцију ћириличке азбуке в. Зализняк 1999: 551–574 (уп. овде нап. 14).

извод прве, аналитичке фазе, уколико би се доказао његов континуитет до ћирилице, може се сматрати да је протоћирилица; у опитном смислу то јесте представљало прототип ћирилице. Упознајући друге с новим писмом (па макар то било само глагољичко) и предајући га на употребу, Константин је морао обезбедити његову читљивост, „тумачење“, а то је било могуће једино транскрипцијом. Дешифровање је могао извршити само упаривањем новог азбучнога низа с познатим, старим, управо грчким алфабетом. Та веза с грчким поретком, коју истиче Чрноризац Храбар, долазила је, како ми схватамо, отуда, а не из генијалнога проницања Храбра у словенску азбучну структуру и Константинов стваралачки подухват. На следећем ступњу уследило је придавање именâ словима, у духу старије традиције, и образовање литеронимскога низа. Поред несумњиве мнемотехничке функције, ово је можда имало и интерпретативну функцију, па би у томе случају падало и раније, још на међуступњу. Све време, интерпретативну потпору словенскоме писму пружао је грчки алфабет, можда баш унцијални дуктус какав је коришћен у схолијама и слично, развијан у цариградском Студијском манастиру (IX век). На крају, у изворима су фиксиране две прилике када су Константин Философ, односно његов брат Методије, морали представити своје писмо, што је изискивало употребу репрезентативно писаног азбучнога низа, највероватније напореднога, први пут доведенога можда у везу с латинским писмом (868/869), а други свакако с грчким (880-их), с чиме се можда може повезати настанак словенских абecedара, примарно намењених инојезичнима.*

---

* Овим огледом желели смо исказати поштовање према изузетној личности академика Предрага Пипера (1950–2021), мога професора с постдипломских студија. Још у томе времену било је прилика када смо разговарали о старој српској писмености. Касније, као председник Фонда „Ђорђе Зечевић“ за заштиту и унапређење ћириличнога писма при САНУ, професор ми је за научне активности Фонда поверио улогу секретара, где смо у топлој академској атмосфери продубљивали контакт и сарадњу о питањима која су од интереса за боље познавање и афирмацију ћириличнога писма у нашој средини. Под окриљем Фонда и Одељења за језик и књижевност САНУ приређена је књига посвећена првој штампаној ћириличној књизи на српскоме народном језику и њену угледну проучаваоцу и издавачу, под насловом *Српски молићвеник. Сјоменица Милану Решетићу (1512–1942–2012)* (2016). Професор се нарочито старао око израђивања библиографије ћириличнога писма, коју је поверио Гордани Радојчић-Костић, руководиоцу Библиографскога одељења САНУ. У својој пребогатој научној делатности професор се и сâм, поред својих основних граматичких окупација у области славистике и уже, србистике, у неколиким приликама бавио делом светих Ћирила и Методија, а нарочито значајем и судбином ћирилице. Карактеристичан је наслов једнога од његових прилога: *Симболичка вредности српске ћирилице и савремено сјашње српске културе* (2005).

Извори и лиџераџура

- Авдусин, Д. А., М. Н. Тихомиров. „Древнейшая русская надпись“. *Вестник АН СССР* 4 (1950): стр. 71–79.
- [AVDUSIN, D. A., M. N. Tihomirov. „Drevnejšaa russkaâ nadpis“. *Vestnik AN SSSR* 4 (1950): str. 71–79]
- Амфилохий, Архимандритъ. *О вліаніи греческой письменности на славянскую съ IX в. по начало XVI вѣка*. Москва: Въ Синодальной Типографіи, 1872.
- [AMFILOHIJ, Arhimandrit". *O vliânii grečeskoj pis'mennosti na slavânskuju s" IX v. po načalo XVI vѣka*. Moskva: V" Sinodal'noj Tipografii, 1872]
- БЕРНШТЕЙН, С. Б. *Константин-Философ и Мефодий: Начальные главы из истории славянской письменности*. Москва: Издательство Московского университета, 1984.
- [BERNŠTEJN, S. B. *Konstantin-Filosof i Mefodij: Načal'nye glavy iz istorii slavânskoj pis'mennosti*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1984]
- ВЕЛЧЕВА, Боряна. „Абецедар“. *Кирило-Методиевска енциклопедия*, Т. I. София: БАН, 1985, стр. 20–26.
- [VELČEVA, Borâna. „Abecedar“. *Kirilo-Metodievska enciklopediâ*, T. I. Sofiâ: BAN, 1985, str. 20–26]
- ВЫСОЦКИЙ, С. А. „Древнерусская азбука из Софии Киевской“. *Советская археология* 4 (1970): стр. 128–140.
- [VYSOCKIJ, S. A. „Drevnerusskaâ azbuka iz Sofii Kievskoj“. *Sovetskaâ arheologiâ* 4 (1970): str. 128–140]
- ВЫСОЦКИЙ, С. А. *Киевские граффити XI–XVII вв.* Киев: Институт археологии АН УССР, 1985.
- [VYSOCKIJ, S. A. *Kievskie graffiti XI–XVII vv.* Kiev: Institut arheologii AN USSR, 1985]
- ГАРДТГАУЗЕНЪ, В. „Греческое письмо IX–X столѣтій“. *Энциклопедія славянской филологіи*, Вып. 3. *Графика у Славянь*, II. Санктпетербургъ: Типографія Императорской академіи наукъ, 1911, стр. 37–50.
- [GARDTGAUZEN", V. „Grečeskoe pis'mo IX–X stolëtij“. *Ènciklopediâ slavânskoj filologii*, Vyp. 3. *Grafika u Slavân*", II. Sanktpeterburg": Tipografiâ Imperatorskoj akademii nauk", 1911, str. 37–50]
- ГИЛЬФЕРДИНГЪ, А. *Письма объ исторіи сербовъ и болгаръ*. Вып. I. Москва: Въ Университетской типографіи, 1855.
- [GIL'FERDING", A. *Pis'ma ob" istorii serbovъ i bolgar"*. Vyp. I. Moskva: V" Universitetskoj tipografii, 1855]
- ГОЛУБОВИЋ, Ана, Виктор Савић. „Прилог библиографіји домаће ћирилометодіјевистике“. *Свети Кирило и Методије и словенско писано наслеђе (863–2013)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014, стр. 447–542.
- [GOLUBOVIĆ, Ana, Viktor Savić. „Prilog bibliografiji domaće ćirilometodijevistike“. *Sveti Ćirilo i Metodije i slovensko pisano nasleđe (863–2013)*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2014, str. 447–542]
- ГОШЕВ, Ив. *Старобългарски глаголически и кирилски надписи от IX и X в.* София: БАН, 1961.
- [GOŠEV, Iv. *Starob"lgarski glagoličeski i kirilski nadpisi ot IX i X v.* Sofiâ: BAN, 1961]
- ГРАНСТРЕМ, Е. Э. „О связи кирилловского устава с византийским унциалом“. *Византийский временник* III (1950): стр. 218–229.

- [GRANSTREM, E. È. „O svâzi kirillovskogo ustava s vizantijskim uncialom“. *Vizantijskij vremennik* III (1950): str. 218–229]
- ГРАНСТРЕМ, Е. Э. „К вопросу о происхождении глаголической азбуки“. *Труды Отдела древнерусской литературы IX* (1953): стр. 427–442.
- [GRANSTREM, E. È. „K voprosu o proishozhdenii glagoličeskoj azbuki“. *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury IX* (1953): str. 427–442]
- ДОБРЕВ, Иван. „Кирилица“. *Кирило-Методиевска енциклопедия*, Т. II. Софија: БАН, 1995, стр. 301–316.
- [DOBREV, Ivan. „Kirilica“. *Kirilo-Methodievska enciklopediâ*, Т. II. Sofiâ: BAN, 1995, str. 301–316]
- ДОБРЕВ, Иван, Казимир Попконстантинов. „Епиграфика старобългарска“. *Кирило-Методиевска енциклопедия*, Т. I. Софија: БАН, 1985, стр. 662–677.
- [DOBREV, Ivan, Kazimir Popkonstantinov. „Epigrafika staroblgarska“. *Kirilo-Methodievska enciklopediâ*, Т. I. Sofiâ: BAN, 1985, str. 662–677]
- ДУЙЧЕВ, Иван. „Бандуриева легенда“. *Кирило-Методиевска енциклопедия*, Т. I. Софија: БАН, 1985, стр. 159–161.
- [DUJČEV, Ivan. „Bandurieva legenda“. *Kirilo-Methodievska enciklopediâ*, Т. I. Sofiâ: BAN, 1985, str. 159–161]
- ДУЙЧЕВ, Иван, А. Кирмагова, Анна Паунова. *Кирило-методиевска библиографија 1940–1980*. Софија: Софийски универзитет „Климент Охридски“, Универзитетска библиотека, 1983.
- [DUJČEV, Ivan, A. Kirmagova, Anna Paunova. *Kirilo-metodievska bibliografijâ 1940–1980*. Sofiâ: Sofijski universitet „Kliment Ohridski“, Universitetska biblioteka, 1983]
- ЂОРЂИЋ, Петар. *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*. Београд: Завод за издавање уџбеника СР Србије, 1971.
- [ĐORĐIĆ, Petar. *Istorija srpske ćirilice. Paleografsko-filološki prilozi*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, 1971]
- ЖУКОВСКАЯ, Л. П. „К истории буквенной цифири и алфавитов у славян“. *Источниковоѳедение и история русскогo языка*. Москва: Наука, 1964, стр. 37–43.
- [ŽUKOVSKAA, L. P. „K istorii bukvennoj cifiri i alfavitov u slavân“. *Istočnikovedenie i istoriâ russkogo âzyka*. Moskva: Nauka, 1964, str. 37–43]
- ЗАГРЕБИН, В. М. „О названии одной буквы древнего славянского алфавита“. *Исследования памятников южнославянской и древнерусской письменности*. Москва–С.-Петербург: Альянс-Архео, 2006, стр. 203–208 [2000].
- [ZAGREBIN, V. M. „O nazvanii odnoj bukvy drevnego slavânskogo alfavita“. *Issledovaniâ pamâtnikov űžnoslavânskoj i drevnerusskoj pis'mennosti*. Moskva–S.-Peterburg: Al'âns-Arheo, 2006, str. 203–208 [2000]]
- ЗАЛИЗНЯК, А. А. „О древнейших кириллических алфавитах“. *Поэтика, история литературы, лингвистика. Сборник к 70-летию Вячеслава Всеволодовича Иванова*. Москва: University of California – Los Angeles, Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, Институт славяновѳедения РАН, 1999, стр. 543–576.
- [ZALIZNÂK, A. A. „O drevnejših kirilličeskih abecedariâh“. *Poètika, istoriâ literatury, lingvistika. Sbornik k 70-letijû Vâčeslava Vsevolodoviča Ivanova*. Moskva: University of California – Los Angeles, Moskovskij gosudarstvennyj universitet im. M. V. Lomonosova, Institut slavânovedeniâ RAN, 1999, str. 543–576]
- ЗЛАТАРСКИ, Васил Н. *История на българската държава през средните векове*, Т. I. *История на Първото българско царство*, Ч. II. *От славянизацията*

- на държавата до падането на Първото царство (852–1018). Под ред. на Петър Хр. Петров. 2. изд. София: Наука и изкуство, 1971 [1927].
- [ZLATARSKI, Vasil N. *Istoriâ na b"lgarskata d"ržava prez srednite vekove*, T. I. *Istoriâ na P"rvoto b"lgarsko carstvo*, Č. II. *Ot slavânizaciâta na d"ržavata do padaneto na P"rvoto carstvo (852–1018)*. Pod red. na Pet"r Hr. Petrov. 2. izd. Sofiâ: Nauka i izkustvo, 1971 [1927]]
- ИВАНОВА, Т. А. *Избранные труды*. Под ред. С. А. Авериной. Санкт-Петербург: Филологический факультет, 2004 [1969–2001].
- [IVANOVA, T. A. *Izbrannye trudy*. Pod red. S. A. Averinoy. Sankt-Peterburg: Filologičeskij fakul'tet, 2004 [1969–2001]]
- Илчев, Петър. „Азбуки старобългарски“. *Кирило-Методиевска енциклопедия*, Т. I. София: БАН, 1985, стр. 34–49.
- [ILČEV, Pet"r. „Azbuکی starob"lgarski“. *Kirilo-Metodievska enciklopediâ*, T. I. Sofiâ: BAN, 1985, str. 34–49]
- Илчев, Петър, Боряна Велчева. „Ъ, Ъ“. *Кирило-Методиевска енциклопедия*, Т. I. София: БАН, 1985, стр. 568–571.
- [ILČEV, Pet"r, Borâna Velčeva. „Ъ, Ъ“. *Kirilo-Metodievska enciklopediâ*, T. I. Sofiâ: BAN, 1985, str. 568–571]
- ИЛЬИНСКИЙ, Г. А. *Опыт систематической Кирилло-Методьевской библиографии*. Подъ ред. и с допол. М. Г. Попруженка и Ст. М. Романского. София: БАН, 1934.
- [IL'INSKIJ, G. A. *Opyt sistematičeskoj Kirillo-Mefod'evskoj bibliografii*. Pod" red. i s dopol. M. G. Popruženka i St. M. Romanskogo. Sofiâ: BAN, 1934]
- ИСТРИН, В. А. *1100 лет славянской азбуки*. Москва: АН СССР, 1963.
- [ISTRIN, V. A. *1100 let slavânskoj azbuki*. Moskva: AN SSSR, 1963]
- КАРСКИЙ, Е. Ф. *Славянская кирилловская палеография*. 2. изд. Москва: АН СССР, 1979 [Ленинград: АН СССР, 1928].
- [KARSKIJ, E. F. *Slavânskaâ kirillovskaâ paleografijâ*. 2. izd. Moskva: AN SSSR, 1979 [Leningrad: AN SSSR, 1928]]
- КРИВКО, Р. Н. „К прочтению древнеболгарских надписей Крепченского скального монастыря“. J. Grković-Major, N. B. Korina, S. M. Newerkla, F. B. Poljakov, S. M. Tolstaja (Hrsg.). *Diachronie – Ethnos – Tradition: Studien zur slawischen Sprachgeschichte. Festgabe für Anna Kretschmer*. Brno: Brno Tribun EU, 2020: стр. 163–184.
- [KRIVKO, R. N. „K pročteniu drevnebolgarskih nadpisej Krepcenskogo skal'nogo monastyrâ“. J. Grković-Major, N. B. Korina, S. M. Newerkla, F. B. Poljakov, S. M. Tolstaja (Hrsg.). *Diachronie – Ethnos – Tradition: Studien zur slawischen Sprachgeschichte. Festgabe für Anna Kretschmer*. Brno: Brno Tribun EU, 2020: str. 163–184]
- КРИВКО, Р. Н. „От безымянности до кириллицы: откуда взялось название славянского алфавита“. *Школа филологических наук НИУ ВШЭ, 2022* <<https://www.hse.ru/news/science/473206283.html>>
- [KRIVKO, R. N. „Ot bezymânnosti do kirilicy: otkuda vzâlos' nazvanie slavânskogo alfavita“. *Škola filologičeskih nauk NIU VŠЭ, 2022*]
- КУЗЬМЕНКО, Ю. К. „Появление письменности в средневековой Европе“. В: А. В. Десницкая, С. Д. Канцельсон (отв. ред.). *История лингвистических учений. Средневековая Европа*. Ленинград: Институт языкознания АН СССР, 1985: стр. 11–55.

- [КУЗЬМЕНКО, Ђ. К. „Poávlénie pis'mennosti v srednevekovoj Evrope“. V: *Istoriâ lingvističeskih učenij. Srednevekovaâ Evropa*. A. V. Desnickaâ, S. D. Kancel'son (otv. red.). Leningrad: Institut ázykoznaníâ AN SSSR, 1985: str. 11–55]]
- КУЗЬМИНОВА, Е. А. М. Л. Ремнёва. „Кириллица“. *Православная энциклопедия*, Т. 34. Москва: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия“, 2014, стр. 626–632.
- [KUZ'MINOVA, E. A. M. L. Remnëva. „Kirillica“. *Pravoslavnaâ ênciklopediâ*, Т. 34. Moskva: Cerkovno-naučnyj centr „Pravoslavnaâ ênciklopediâ“, 2014, str. 626–632]
- КУЛЬБАКИЊ, С. М. *Славянская палеографія*. Прир. Гордана Јовановић, Радмила Ковачевић, Виктор Савић. Бџлградъ: Институт за српски језик САНУ, 2008 [рукопис из 1928–1932].
- [KUL'BAKIN", S. M. *Slavânskaâ paleografiâ*. Прир. Gordana Jovanović, Radmila Kovačević, Viktor Savić. Bělgard": Institut za srpski jezik SANU, 2008 [rukopis iz 1928–1932]]
- ЛАВРОВЪ, П. А. „Палеографическое обзорѣние кирилловскаго письма“. *Энциклопедія славянској филологіи*, Вып. 4.1. Петроградъ: Типографія Императорској академіи наукъ, 1914, стр. 1–342.
- [LAVROV", P. A. „Paleografičeskoe obozrěnie kirillovskago pis'ma“. *Ènciklopediâ slavânskoј filologii*, Упр. 4.1. Petrograd": Типографія Imperatorskoј akademii nauk", 1914, str. 1–342]
- ЛАВРОВ, Петро. *Кирило та Методиј в давньо-слов'янському письменстві (Розвідка)*. У Київи: УАН, 1928.
- [LAVROV, Petro. *Kirilo ta Metodij v davn'o-slov'jans'komu pis'menstvi (Rozvidka)*. U Kiïvi: UAN, 1928]
- ЛАВРОВ, П. А. *Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности*. Труды Славянской комиссии, Т. I. Ленинград: АН СССР, 1930.
- [LAVROV, P. A. *Materialy po istorii vozniknoveniâ drevnejšej slavânskoј pis'mennosti*. Trudy Slavânskoј komissii, Т. I. Leningrad: AN SSSR, 1930]
- МАКАРИЈОСКА, Лилјана. „Прилог кон кирилOMETодиевската библиографија в Македонија (по повод 1100-годишнината од упокојувањето на св. Климент Охридски)“. *КирилOMETодиевистика* 10 (2016): стр. 123–263.
- [MAKARIJOSKA, Liljana. „Prilog kon kirilometodievskata bibliografija v Makedonija (po povod 1100-godišninata od upokojuvanjeto na sv. Kliment Ohridski)“. *Kirilometodievistika* 10 (2016): str. 123–263]
- МЕДЫНЦЕВА, А. А. *Древнерусские надписи новгородского Софийского собора: XI–XIV века*. Москва: Наука, 1978.
- [MEDYNCEVA, A. A. *Drevnerusskie nadpisi novgorodskogo Sofijskogo sobora: XI–XIV veka*. Moskva: Nauka, 1978]
- МЕДЫНЦЕВА, Альбина, Казимир Попконстантинов. *Надписи из круглой церкви в Преславе*. София: БАН, 1984.
- [MEDYNCEVA, Al'bina, Kazimir Popkonstantinov. *Nadpisi iz krugloј cerkvi v Preslave*. Sofiâ: BAN, 1984]
- МЕДЫНЦЕВА, А. А. *Грамотность в Древней Руси: По памятникам эпиграфики X – первой половины XIII века*. Москва: Институт археологии РАН, 2000.
- [MEDYNCEVA, A. A. *Gramotnost' v Drevnej Rusi: Po pamâtnikam èpigrafiки X – pervoj poloviny XIII veka*. Moskva: Institut arheologii RAN, 2000]
- МИКЛАС, Хайнц. „По следите на Константиновата глаголица“. *Palaeobulgarica* XXXI/1 (2007): стр. 3–26.

- [MIKLAS, Hajnc. „Po sledite na Konstantinovata glagolica“. *Palaeobulgarica* XXXI/1 (2007): str. 3–26]
- МИРОНОВА, Т. Л. „Славянские азбуки глаголица и кириллица как творческое наследие Кирилла Философа“. В: М. Ю. Люстров (отв. ред.). *Герменевтика древнерусской литературы*. Сборник 10. Москва: Институт мировой литературы РАН, Общество исследователей Древней Руси, 2000: стр. 6–17.
- [MIRONOVA, T. L. „Slavânskie azbuki glagolica i kirillica kak tvorčeskoje nasledie Kirilla Filosofa“. V: M. Ū. Lûstrov (otv. red.). *Germenevтика drevnerusskoj literatury*. Sbornik 10. Moskva: Institut mirovoj literatury RAN, Obščestvo issledovatelej Drevnej Rusi, 2000: str. 6–17]
- МОЖАЕВА, И. Е. *Библиография по кирилло-мефодиевской проблематике 1945–1974 гг.* Москва: Институт славяноведения и балканистики АН СССР, 1980.
- [MOŽAEVA, I. E. *Bibliografijâ po kirillo-mefodievskoj problematike 1945–1974 gg.* Moskva: Institut slavânovedeniâ i balkanistiki AN SSSR, 1980]
- МОШИН, Владимир. „’Револуције’ у историји српског правописа“. *Библиотекар* XV/6 (1963): стр. 465–475.
- [MOŠIN, Vladimir. „’Revolucije’ u istoriji srpskog pravopisa“. *Bibliotekar* XV/6 (1963): str. 465–475]
- МОШИН, Владимир. *Словенска палеографија*. Прир. [и прев. од српски јазик] Сотир Голабовски. Скопје: Менора, 2000 [1966/1967].
- [MOŠIN, Vladimir. *Slovenska paleografija*. Prir. [i prev. od srpski jazik] Sotir Golabovski. Skorje: Menora, 2000 [1966/1967]]
- НИКОЛОВА, Светлина (общ. ред). *Кирило-Методиевска библиографија (1516–1934)*. Софија: БАН, Кирило-Методиевски научен център, 2003.
- [NIKOLOVA, Svetlina (obšt. red). *Kirilo-Methodievska bibliografijâ (1516–1934)*. Sofiâ: BAN, Kirilo-Methodievski naučen cent"r, 2003]
- НИКОЛОВ, Ангел. „Факти и догадки за събора през 893 година“. *България в световното културно наследство*. Шумен: Съюз на учените в България итд., 2014, стр. 229–237.
- [NIKOLOV, Angel. „Fakti i dogadki za s"bora prez 893 godina“. *B"lgariâ v svetovното kulturno nasledstvo*. Šumen: S"úz na učenite v B"lgariâ itd., 2014, str. 229–237]
- ПЕНТКОВСКИЙ, Алексей М. „Славянское богослужение в архиепископии святителя Мефодия“. *Свети Ђурило и Методије и словенско писано наслеђе (863–2013)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, стр. 25–102.
- [PENTKOVSKI, Aleksej M. „Slavânskoe bogosluženie v arhiepiskopii svâtitelâ Mefodiâ“. *Sveti Ćirilo i Metodije i slovensko pisano nasleđe (863–2013)*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, str. 25–102]
- ПЕШИКАН, Митар. „О означавану ј у првобитној словенској азбуци“. *Јужнословенски филолог* XXIV (1959–1960): стр. 231–247.
- [PEŠIKAN, Mitar. „O označavanju j u prvobitnoj slovenskoj azbuci“. *Južnoslovenski filolog* XXIV (1959–1960): str. 231–247]
- ПЕШИКАН, Митар. „О реконструкцији старословенског фонолошког система“. *Јужнословенски филолог* XXV (1961–1962): стр. 153–160.
- [PEŠIKAN, Mitar. „O rekonstrukciji staroslovenskog fonološkog sistema“. *Južnoslovenski filolog* XXV (1961–1962): str. 153–160]
- ПЕШИКАН, Митар. Генеза и еволуција словенског писма. *Јужнословенски филолог* XXIX/1–2 (1972): стр. 105–151.

- [PEŠIKAN, Mitar. Geneza i evolucija slovenskog pisma. *Južnoslovenski filolog* XXIX/1–2 (1972): str. 105–151]
- ПЕШИКАН, Митар. „Мокропольско јеванђеље из XIII века – споменик значајне фазе у развоју старосрпске писмености“. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XVI/1 (1973): стр. 61–88.
- [PEŠIKAN, Mitar. „Mokropoljsko jevanđelje iz XIII veka – spomenik značajne faze u razvoju starosrpske pismenosti“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XVI/1 (1973): str. 61–88]
- ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ: *Полное собрание русскихъ лѣтописей*. Изданное [...] Археографическою комиссією, Т. первый. I. П. Лаврентіевская и Троицкая лѣтописи. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Эдуарда Праца, 1846.
- [POLNOE SOBRANIE: *Polnoe sobranie russkih" lѣtopisej*. Izdanное [...] Arheografičeskoј kommisieј, T. pervyj. I. P. Lavrentievskaā i Troickaā lѣtopisi. Sanktpeterburg": V" Tipografii Ėduarda Praca, 1846]
- ПОПКОНСТАНТИНОВ, Казимир. „Разпространение на старобългарската писменост през IX–X век (По епиграфски данни)“. *Старобългарска литература* 17 (1985): стр. 39–69.
- [POPKONSTANTINOV, Kazimir. „Razprostranenie na starob"lgarskata pismenost prez IX–X vek (Po epigrafski danni)“. *Starob"lgarska literatura* 17 (1985): str. 39–69]
- ПОПКОНСТАНТИНОВ, Казимир. „Отпечатьци в българската писмена традиция (по епиграфски данни)“. *Епохата на българския цар Самуил. Език и писменост*. София: БАН, 2014, стр. 7–78.
- [POPKONSTANTINOV, Kazimir. „Отречат"ci v b"lgarskata pismena tradiciā (po epigrafski danni)“. *Erohata na b"lgarskia car Samuil. Ezik i pismenost*. Sofiā: BAN, 2014, str. 7–78]
- ПОПРУЖЕНКО, М., Ст. Романски. *Кирило-Методиевска библиографија за 1934–1940 гг.* София: БАН, 1942.
- [POPURUŽENKO, M., St. Romanski. *Kirillo-Metodievaska bibliografijā za 1934–1940 gg.* Sofiā: BAN, 1942]
- РЕМНЁВА, М. Л. *Старославянский язык. Учебное пособие*. 2. изд. Москва: Академический проект, 2004 [1999].
- [REMNEVA, M. L. *Staroslavānskij āzyk. Učebnoe posobie*. 2. izd. Moskva: Akademičeskij proekt, 2004 [1999]]
- РОЖДЕСТВЕНСКАЯ, Т. В. *Древнерусская эпиграфика X–XV веков. Учебное пособие*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 1991.
- [ROŽDESTVENSKAĀ, T. V. *Drevnerusskaā ėpigrafika X–XV vekov. Učebnoe posobie*. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskij gosudarstvenyj universitet, 1991]
- РОЖДЕСТВЕНСКАЯ, Т. В. „Эпиграфические памятники на Руси в эпоху становления государственности“. *Древнейшие государства Восточной Европы: 2010 год: Предпосылки и пути образования Древнерусского государства*. Отв. ред. Е. А. Мельникова. Москва: Русский фонд содействия образованию и науке, 2012, стр. 489–513.
- [ROŽDESTVENSKAĀ, T. V. „Ėpigrafičeskie pamātniki na Rusi v ėpohu stanovleniā gosudarstvennosti“. *Drevnejšie gosudarstva Vostočnoj Evropu: 2010 god: Predposylki i puti obrazovaniā Drevnerusskogo gosudarstva*. Otv. red. E. A. Mel'nikova. Moskva: Russkij fond sodejstviā obrazovaniū i nauke, 2012, str. 489–513]

- САВВА, епископ Можайскій. *Палеографическіе снимки съ греческихъ и славянскихъ рукописей Московской Синодальной библиотеки, VI–XVII вѣка*. Москва: Типографія В. Готье, 1863.
- [SAVVA, episkop" Možajskij. *Paleografičeskie snimki s" grečeskihъ i slavânskikh" rukopisej Moskovskoj Sinodal'noj biblioteki, VI–XVII vѣka*. Moskva: Tipografiâ V. Got'e, 1863]
- САВИЋ, Виктор. „Садржај старе ћирилице и њено преношење у штампарски и електронски слог“. *Стандардизација старословенског ћириличног писма и његова регистрација у Уникоду*. Београд: САНУ, 2009, стр. 147–178.
- [SAVIĆ, Viktor. „Sadržaj stare ćirilice i njeno prenošenje u štamparski i elektronski slog“. *Standardizacija staroslovenskog ćiriličkog pisma i njegova registracija u Unikodu*. Beograd: SANU, 2009, str. 147–178]
- САВИЋ, Виктор. „Латиницом до предцивилизацијске епохе.“ *Вечерње новостии LXVIII/Култура* (1. јун 2021): стр. 19.
- [SAVIĆ, Viktor. „Latinicom do predcivilizacijske epohe“. *Večernje novosti LXVIII/Kultura* (1. jun 2021): str. 19]
- СЕЛИЩЕВ, А. М. *Старославянскій язык, I. Введение. Фонетика*. Москва: Государственное учебно педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1951.
- [SELIŠČEV, A. M. *Staroslavânskij âzyk, I. Vvedenie. Fonetika*. Moskva: Gosudarstvennoe učebno pedagogičeskoe isdatel'stvo Ministerstva prosveščeniâ RSFSR, 1951]
- СОБОЛЕВСКІЙ, А. И. *Славяно-русская кирилловская палеография*. 2. изд. Санктпетербургъ: Типографія Императорскаго Археологическаго института, 1908.
- [SOBOLEVSKIJ, A. I. *Slavâno-russkaâ kirillovskaâ paleografiâ*. 2. izd. Sankt-Peterburg": Tipografiâ Imperatorskago Arheologičeskago instituta, 1908]
- СТАНИШИЋ, Вања. „Старословенска двоазбучност и српска и хрватска редакција старословенског језика“. *Српски језик IX* (2004): стр. 383–396.
- [STANIŠIĆ, Vanja. „Staroslovenska dvoazbučnost i srpska i hrvatska redakcija staroslovenskog jezika“. *Srpski jezik IX* (2004): str. 383–396]
- СТАНИШИЋ, Вања. „О неким културноисторијским слојевима словенске писмености“. *Зборник Матѣице српске за славистику 73* (2008): стр. 403–414.
- [STANIŠIĆ, Vanja. „O nekim kulturnoistorijskim slojevima slovenske pismenosti“. *Zbornik Matice srpske za slavistiku 73* (2008): str. 403–414]
- СТАНИШИЋ, Вања. „Словенска писменост и средњовековни алфabetи грчкога круга“. *Светии Ћирило и Методије и словенско писано наслеђе (863–2013)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014, стр. 151–168.
- [STANIŠIĆ, Vanja. „Slovenska pismenost i srednjovekovni alfabeti grčkoga kruga“. *Sveti Ćirilo i Metodije i slovensko pisano nasleđe (863–2013)*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2014, str. 151–168]
- СТАНИШИЋ, Вања. *Писмо између језика и културе*. Београд: Зухра, 2019а.
- [STANIŠIĆ, Vanja. *Pismo između jezika i kulture*. Beograd: Zuhra, 2019a]
- СТАНИШИЋ, Вања. „Минхенски азбуквар и његове иновације и архаизми“. *Наслеђе и стварање. Светии Ћирило. Светии Сава (869–1219–2019)*, I. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2019б, стр. 285–304.
- [STANIŠIĆ, Vanja. „Minhenski azbukvar i njegove inovacije i arhaizmi“. *Nasleđe i stvaranje. Sveti Ćirilo. Sveti Sava (869–1219–2019)*, I. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2019b, str. 285–304]
- СТАНИШИЋ, Вања. „Загонетке старословенског ’ђерва“. *Српски језик XXV* (2020): стр. 113–124.

- [STANIŠIĆ, Vanja. „Zagonetke staroslovenskog 'đerva““. *Srpski jezik XXV* (2020): str. 113–124]
 СТЕФАНОВИЋ, Вук. *Српски рјечник истаљкован њемачким и латинским ријечма*. У Бечу: gedruckt bei den P. P. Armeniern, 1818.
 У Бечу: gedruckt bei den P. P. Armeniern, 1818.
- [STEFANOVIĆ, Vuk. *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječma*. U Beču: gedruckt bei den P. P. Armeniern, 1818]
- ТУРИЛОВ, А. А. „Абцедарий““. *Православная энциклопедия*, Т. 1. Москва: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия“, 2000а, стр. 43.
- [TURILOV, A. A. „Abecedarij““. *Pravoslavnaâ ènciklopediâ*, Т. 1. Moskva: Cerkovno-naučnyj centr „Pravoslavnaâ ènciklopediâ“, 2000а, str. 43]
- ТУРИЛОВ, А. А. „Азбучная молитва““. *Православная энциклопедия*, Т. 1. Москва: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия“, 2000б, стр. 332–333.
- [TURILOV, A. A. „Azbučnaâ molitva““. *Pravoslavnaâ ènciklopediâ*, Т. 1. Moskva: Cerkovno-naučnyj centr „Pravoslavnaâ ènciklopediâ“, 2000б, str. 332–333]
- ТУРИЛОВ, А. А. „Азбучные стихи““. *Православная энциклопедия*, Т. 1. Москва: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия“, 2000в, стр. 333–334.
- [TURILOV, A. A. „Azbučne stihy““. *Pravoslavnaâ ènciklopediâ*, Т. 1. Moskva: Cerkovno-naučnyj centr „Pravoslavnaâ ènciklopediâ“, 2000в, str. 333–334]
- ТУРИЛОВ, А. А. „Алфавитные стихирьы. Славянские азбучные стихирьы““. *Православная энциклопедия*, Т. 2. Москва: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия“, 2001, стр. 64–65.
- [TURILOV, A. A. „Alfavitnye stihiry. Slavânskie azbučne stihiry““. *Pravoslavnaâ ènciklopediâ*, Т. 2. Moskva: Cerkovno-naučnyj centr „Pravoslavnaâ ènciklopediâ“, 2001, str. 64–65]
- ТУРИЛОВ, А. А. „Глаголица““. *Православная энциклопедия*, Т. 11. Москва: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия“, 2006а, стр. 538–543.
- [TURILOV, A. A. „Glagolica““. *Pravoslavnaâ ènciklopediâ*, Т. 11. Moskva: Cerkovno-naučnyj centr „Pravoslavnaâ ènciklopediâ“, 2006а, str. 538–543]
- ТУРИЛОВ, А. А. „Гошев, Иван““. *Православная энциклопедия*, Т. 12. Москва: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия“, 2006б, стр. 239–240.
- [TURILOV, A. A. „Gošev, Ivan““. *Pravoslavnaâ ènciklopediâ*, Т. 12. Moskva: Cerkovno-naučnyj centr „Pravoslavnaâ ènciklopediâ“, 2006б, str. 239–240]
- ТУРИЛОВ, А. А. „'Незамеченная' дата в южнославянских кириллической и глаголической палеографиях (к вопросу о времени написания Охридского апостола)““. *Славяноведение* 2 (2016): стр. 21–28.
- [TURILOV, A. A. „'Nezamečennaâ' data v ũžnoslavânskih kirilličeskoj i glagoličeskoj paleografijâh (k voprosu o vremeni napisaniâ Ohridskogo apostola)““. *Slavânovedenie* 2 (2016): str. 21–28]
- УХАНОВА, Е. В. *У истоков славянской письменности*. Москва: Издательский дом „Муравей“, 1998.
- [UHANOVA, E. V. *U istokov slavânskoj pis'mennosti*. Moskva: Izdatel'skij dom „Muravej“, 1998]
- УХАНОВА, Е. В. „Византийский унциал и славянский устав: проблемы источников и эволюции““. *Монфокоп: Исследования по палеографии, кодикологии и дипломатике*, Т. 1. Москва, Санкт-Петербург, 2007, стр. 19–88.
- [UHANOVA, E. V. „Vizantijskij uncial i slavânskij ustav: problemy istočnikov i èvolūcii““. *Monfokon: Issledovaniâ po paleografii, kodikologii i diplomatike*, Т. 1. Moskva, Sankt-Peterburg, 2007, str. 19–88]

- Флоря, Б. Н. Возникновение славянской письменности. Исторические условия её развития“. *Очерки истории культуры славян*. Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1996, стр. 299–306.
- [FLORĀ, B. N. Voznikovenie slavĀnskoj pis'mennosti. Istoričeskie usloviĀ eĕ razvitiĀ“. *Očerki istorii kul'tury slavĀn*. Moskva: Institut slavĀnovedeniĀ i balkanistiki RAN, 1996, str. 299–306]
- Флоря, Б. Н. (А. А. Королёв, Д. Чешмеджиев, А. А. Турилов, Э. П. П., Э. П. А., И. А. Шалина, Г. Геров, А. П. Иванникова). „Кирилло. Жизнеописание“. *Православная энциклопедия*, Т. 34. Москва: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия“, 2014, стр. 187–190 (186–225).
- [FLORĀ, B. N. (A. A. Korolĕv, D. Češmedžiev, A. A. Turilov, È. P. P., È. P. A., I. A. Šalina, G. Gerov, A. P. Ivannikova). „Kirillo. Žizneopisanie“. *PravoslavnaĀ ĕnciklopediĀ*, Т. 34. Moskva: Cerkovno-naučnyj centr „PravoslavnaĀ ĕnciklopediĀ“, 2014, str. 187–190 (186–225)]
- Щепкинъ, В. Н. *Учебникъ русской палеографіи*, Москва: Общество Истории и Древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ, 1918.
- [ŠČEPKINĀ, V. N. *Učebnik" ruskoj paleografii*, Moskva: Obščestvo Istorii i Drevnostej Rossijskih" pri Moskovskom" Universitetĕ, 1918]
- Ягичъ, И. В. „Глаголическое письмо“. *Энциклопедія славянској филологіи*, Вып. 3. *Графика у Славяне*, III. Санктпетербургъ: Типографія Императорской академіи наукъ, 1911, стр. 51–262.
- [ĀGIČĀ, I. V. „Glagoličeskoe pis'mo“. *ĖnciklopediĀ slavĀnskoj filologii*, Вып. 3. *Grafika u SlavĀn*", III. Sanktpeterburg": TipografĀ Imperatorskoj akademii nauk", 1911, str. 51–262]
- Јанин, Валентин Л. „Новгородские азбуки“. *Palaeobulgarica* VIII/1 (1981): стр. 79–86.
- [ĀNIN, Valentin L. „Novgorodskie azbuki“. *Palaeobulgarica* VIII/1 (1981): str. 79–86]
- *
- DURNOVO, Nikolaj. „Мысли и предположения о происхождении старославянского языка и славянских алфавитов“. *Byzantinoslavica* I (1929): str. 48–83.
- DURNOVO, Nikolaj. „Das Münchener Abecedarium“. *Byzantinoslavica*, II (1930): str. 32–41.
- ECKHARDT, Thorvi. *Azbuka. Versuch einer Einführung in das Studium der slavischen Paläographie*. Wien–Köln: Böhlau Verlag, 1989.
- IL'INSKIĀ, G. „Где, когда, кем и с какою целью глаголица была заменена „кириллицей“?“. *Byzantinoslavica* III/1 (1931): str. 79–88.
- КЕМПГЕН, Sebastijan. „Das „Munchener Abecedarium“ – ein neues Fascimile samt einigen neuen Beobachtungen“. *Script & e-Scripta* 5 (2007): str. 73–93.
- ЛОМА, Aleksandar. „Serbisches und kroatisches Sprachgut bei Konstantin Porphyrogenetos“. *Зборник радова ВизанѠолошког инстѠитута* 38 (1999/2000): str. 87–161.
- LUNT, Horace G. „Thoughts, Suggestions and Questions about the Earliest Slavic Wrihting Systems“. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 46 (2000): str. 271–286.
- MARTI, Roland. „Slavische Alphabete in nicht-slavischen Handschriften“. *Кирило-Мейодиевски сѠуди* 8 (1991): str. 139–164.
- ΜΙΟΝΙ, Elpidio. *Εισαγωγή στην ελληνική παλαιογραφία*. Μεταφραση Νικολάου Μ. Παναγιωτάκη. 5. izd. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1998 [1977].

- MOŠIN, Vladimir. „Još o Hrabru, slavenskim azbukama i azbučnim molitvama“. *Slovo* 23 (1973): str. 5–71.
- NEDELJKOVIĆ, Olga. „Još jednom o hronološkom primatu glagoljice“. *Slovo* 15–16 (1965): str. 19–58.
- PEŠIKAN, Mitar. „O odrazu grčkog jezičkog osjećaja na kompoziciju glagoljice i glagoljskih slova“. *Radovi Naučnog društva Sr Bosne i Hercegovine XX*, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 7 (1963): str. 97–104.
- REGINO PRUMIENSIS: *Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon: cum continuatione Treverensi*. Recognovit Fridericus Kurze. Hannoverae: Impensis bibliopolii hahniani, 1890.
- SJS: *Slovník jazyka staroslověnského*, 1–52. Praha: Československa akademie věd – Slovanský ústav, 1958–1997.
- ŠAFAŘÍK, Pavel Josef. „Příměnek I. Řecká legenda o sv. Klimentovi“. *Památky hlaholského písemnictví*. V Praze: Tiskem cis. král. dvorské knihtiskárny synův Bohumila Haase, MDCCCLIII, str. LVII–LIX.
- ŠAFAŘÍK, Paul Joseph. *Über den Ursprung die Heimath des Glagolitismus*. Prag: Verlag von F. Tempsky, 1858.
- ŠTEFANIĆ, Vjekoslav. „Nazivi glagoljskog pisma“. *Slovo* 25–26 (1976): str. 17–76.
- TKADLČÍK, Vojtěch. „Systém cyrilské abecedy“. *Slavia* XLI (1972): str. 380–392.
- TRUBETZKOY, N. „Das 'Münchener Slavische Abecedarium'“. *Byzantinoslavica*, II (1930): str. 29–31.
- TRUBETZKOY, Nikolaus S. *Altkirchenslavische Grammatik. Schrift-, Laut- und Formensystem*. Herausgegeben von Rudolf Jagoditsch. Wien: ÖAW, 1954.
- VATICANUS GRAECUS 503: https://spotlight.vatlib.it/greek-paleography/catalog/Vat_gr_503
- VRANA, Josip. „O postanku i karakteru staroslovenskih azbukvara i azbučnih molitava“. *Filologija* 4 (1963): str. 191–204.
- VRANA, Josip. „Nekoliko kritičkih napomena o novijim proučavanjima staroslovenske azbuke“. *Јужнословенски филолог XXXII* (1976): str. 149–166.

Виктор Д. Савич
Филологически факултет Белградског универзитета
Институт српског језика САНУ

О ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ КИРИЛЛИЦЫ
НЕСКОЛЬКО ЗАМЕТОК

Резюме

Полемика о первенстве того или иного славянского письма, глаголицы или кириллицы, и последующее многолетнее изложение её результатов или углубление вопроса, помимо несомненных вкладов в науку и славянскую культуру, очень часто были отягощены стереотипами, ошибками и другими недостатками. Особенно характерным случаем является построение идеологического нарратива о появлении кириллицы по приказу болгарского князя, позднее царя, Симео-

на, и выдвижении её в качестве государственного и церковного письма на соборе в Преславе (893 г.). Недоказанность и сомнительность данного исторического события, а тем самым и всех касающихся его вопросов, показал Ангел Николов. Стоит серьезно рассмотреть возможность того, что Константин Философ (Кирилл), следуя ведущим образцам письменности Византии своего времени (прежде всего практике Студийского монастыря), создал одно славянское письмо с двумя комплементарными графическими вариантами, протоглаголическим и протокириллическим. Из-за необходимости упростить его сложную модель, а также из-за необходимости приспособиться к чувствительности Западной церкви, её пришлось свести к глаголице, но кириллица также была пассивно сохранена. Независимо от последовательности и времени окончательного создания кириллицы, присутствие греческого алфавита необходимо предполагать как минимум в двух случаях. Во-первых, при анализе и транскрипции славянской фонетической системы Константин использовал греческий алфавит. Созданный подручный греческий аппарат является своего рода прототипом «обоих» славянских писем, особенно кириллицы. Во-вторых, приобщение других к славянскому письму и распространение письменности должно было с самого начала сопровождаться дешифровкой – опять же прежде всего греческим письмом. Поэтому можно считать, что славяно-греческий и славяно-латинский абecedарии как интерпретативно-мнемотехнические композиции также связаны с личностью Константина (863–869).

Ключевые слова: (прото)кириллица, (прото)глаголица, греческий алфавит.

Viktor D. Savić
University of Belgrade
Faculty of Philology
Institute for the Serbian Language of SASA

ON THE ISSUE OF THE FORMATION OF THE CYRILLIC ALPHABET: SOME OBSERVATIONS

S u m m a r y

While making an indisputably relevant contribution to scholarship and Slavic culture, the discussions about the primacy of one or the other Slavic alphabet, Glagolitic or Cyrillic, and the presentations of their results or the elaborations on the issue that have ensued over the following decades, were very often burdened with stereotypes, errors and other shortcomings. A particularly peculiar case is the construction of an ideological narrative about inventing the Cyrillic alphabet at the behest of the Bulgarian prince, later Emperor Symeon, and its promotion as the official state and church alphabet at the Council of Preslav (893), which Angel Nikolov demonstrated to be unproven and questionable as a historical event, due to which anything related to it could not be verified. The hypothesis that Constantine the Philosopher (Cyril) followed the common patterns of Byzantine literacy of the time (primarily the practice of the Studite Monastery) to create a Slavic alphabet with two complementary

graphical variants, Proto-Glagolitic and Proto-Cyrillic, should be taken seriously into consideration. To meet the need to simplify the complex model, but also to adapt it to the sensitivity of the Western Church, it had to be reduced to the Glagolitic alphabet, although the Cyrillic alphabet was also passively retained. Regardless of the sequence of creating the alphabets and the date when the Cyrillic alphabet was finally created, there are at least two cases where the presence of the Greek alphabet must be assumed. In the analysis and transcription of the Slavic phonological system, Constantine used the Greek alphabet. The created provisional Greek apparatus was the prototype of “both” Slavic alphabets, and especially of the Cyrillic alphabet. Also, the process of introducing others to the Slavic alphabet and spreading literacy must have been accompanied by deciphering already in the initial stages, where, again, the Greek alphabet was used. Thus, it can be assumed that the creation of the Slavic-Greek and Slavic-Latin abecedaria as interpretative-mnemonic compositions is related to Constantine (863–869).

Keywords: (Proto-)Cyrillic, (Proto-)Glagolitic, Greek alphabet.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 207–221

УДК 811.163.41'276.6:669

811.163.41'373.45

COBISS.SR-ID 85257993

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202207L>

Примљено: 20. јуна 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Александар Б. Лома*
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за класичне науке

ИЗ СТАРОСРПСКЕ МЕТАЛУРШКЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ: БЛИЗНИЦА

Разматра се порекло речи дијал. *близна*, *близница* ‘челик’, досад углавном тумачене из псл. корена **bliz-* у основном значењу ‘ударати’ и образлаже претпоставка да је посредни пре германизам из језика средњовековних саских рудара, сложеница са називом за метал *isen* ‘гвожђе’ у другом делу, било *blī-isen ‘оловно гвожђе’ (по оловносивој боји?) или можда *blæ-isen са првим чланом од *blæn / blæjen* ‘дувати’, као превод за лат. *flatum ferri*.

Кључне речи: старосрпски језик, металуршки термини, германизми.

На крају свога рада о пореклу речи *мазија*, објављеног у прошлогодишњем броју „Јужнословенског филолога“, најавили смо да ћемо се у некој будућој прилици посебно позабавити двама другим старосрпским терминима из области црне металургије, *надо* / *нада* и *близница* (Лома 2021: 22). Серију настављамо овом студијом о *близници*.¹

Стерп. *близница* помиње се само у Светоарханђелској хрисовуљи цара Душана (АХ 302):

и приложн и црѣтвомн ковача роудла с колодъ гвоздѣнымъ и с ковачемъ снлодъ.
и съ доходькомъ що ѿ давалъ црѣтвомн за годнице седмьдесеть надъ мѣрныхъ и
близницѣ колнко ѿ трѣбѣ црѣкви. и съ землодъ на трѣбѣнон що си ѿ дрѣжалъ оу
роднтелѣ црѣвлин. и що мѣ ѿ оутесалъ тепчн градиславъ и нгоумьнъ црѣвлин. и ѿще
приложнн црѣтвомн къ колоу роудловоу ѿ забѣла црѣствлин. равьнщнцоу гороу съ всѣмн
металн. а изда ю нннѣшъ мѣртнводнкъ.

* loma.aleksandar@gmail.com

¹ Први рад у серији, под насловом „Из старосрпске терминологије рударства гвожђа и његове обраде: *желѣзо* и *гвозд(и)к*“, предат пре три године за споменицу Ђорђа Јанковића, још чека на објављивање.

Уневши овај хапакс из АХ у допуне своје старосрпском речнику, Даничић није био начисто око његовог значења: „*instrumentum quoddam ferreum, uti videtur*“ (РКС 3, 556), тј. „неко гвоздено оруђе, како се чини“. Шеснаест година доцније, кад је редиговао први том загребачког речника, Даничићу су биле познате потврде речи код старијих западних лексикографа Микаље (1649), Белостенца (†1675), Дела Беле (1728) и Стулића (1806), који за њу сви дају значење ‘челик’, те је и он сада тако тумачи: „*chalybs, nado, čelik, isporedi acal, ocal, ocilo*“. Старосрпској потврди из РКС додаје да „I sada u Starom Vlahu stariji ljudi zovu čelik *bliznica*“ и даје етимолошки суд: „*Postańem od korijena od kojega je adv. bliz, u značeńu udarati*“.²

У свом етимолошком речнику словенских језика Миклошич само наводи „**bliznica** s. *chalybs*“ из Микаље, без етимолошког коментара (Миклошич 1886: 14). Бернекер ту реч и не помиње.³ Петар Скок, који је свој етимолошки речник писао током и у деценији након Другог светског рата, до своје смрти 1955, да би први том речника изашао тек 1971, ставља је под одредницу **blíz**, где читамо (Скок 1: 173):

Još treba naročito spomenuti *bliznica* f (14. v.) za »nado, čelik, acel, ocal, ocilo« u Starom Vlahu. Tu izvedenicu ne dovodi Miklošič ni u kakvu vezu sa *blizъ*. Semantički razvitak ne da se pravo objasniti, a ne nalazi se ni u jednom drugom slavenskom jeziku. Nije objašnjena ni veza sa *blizna* f »vitium telae«, niti sa češ., polj. *blizna* »Narbe, cicatrice«. Moglo bi biti da je u ove tri izvedenice očuvano ie. značenje »gnječiti, udarati«.

У међувремену су на видело изашле бројне дијалекатске потврде из источносрбијанско-западнобугарског ареала. Оне укључују лик без суфикса *-ица* и деноминалне глаголе.

Први том београдског речника, који се појавио 1959. године, бележи покр. *блѝзница* ‘надо, челик’ (Лесковац, Врање, Г. Тимок), Скова кола одь олова: | Суве спице одь близнице (НП),⁴ деноминал *блѝзничѝѝи* ‘надити, превлачити слојем челика’, са примерима: Ковач близничѝ секиру, нож, тј. на рез меће челик (Зоруновац), Овај је кесер (тесла) сав близничен (Сврљиг, Пирот), ~ *се* фиг. ‘челичити се’: Каже се и човеку који је мекушац:

² RJA 1, 441 s.v. Мисли на глаголски корен који се данас реконструише као **b^hleiǵ-* на основу лат. *fligere* ‘ударати’, лет. *bliēzt* ‘тући’, *blaizit* ‘стиснути, згњечити, треснути, ударити, углачати, истрти’, лит. *bliēžti* ‘грубо бацити’, *bláizyti* ‘оголити, састругати, ољуштити’ (LIV 88–89) са именским изведеницама лет. *blizas* ‘уломак, отпадак’, *bliznis* ‘поломљено дрвеће које једно преко другог лежи у шуми’, лит. *blyžė* ‘подеротина у ткању’, псл. *blizna / *blizno id., ‘ожиљак, модрица’. Придев псл. *blizъ ставља се ту под претпоставком изворне семантике *‘прибијен’.

³ Има **blizna**, али само у значењима ‘Fadenbruch im Gewebe, Narbe’ (BERNEKER 1908: 61).

⁴ Милош Ђ Милисављевић, *Песме народне*, часть I, у Београду 1869, 44.

„Треба да се близничиш“ (Пирот) и глаголску именицу *блѝзничѣње* (РСА 1, 651), а такође *блѝзна* ‘челик’ (Тупижница), са деноминалом *блѝзнийи* ‘челичити, надити, напр. секиру’ (Тимок).

У трећој свесци свог речника објављеној 1967. Садникова и Ајцетмилер су разматрајући псл. **blizna* ‘грешка у ткању; ожиљак’ обратили пажњу и на сазвучни назив за челик на словенском југу (SADNIK, Aitzetmüller: 140–141). Имајући пред собом прву књигу РСА, наводе с.-х. покр. *блѝзница* (но не и *блѝзна* из Тупижнице), а такође мак. *близна*, *близница* и буг. *близница* у истом значењу,⁵ па за целу лексичку породицу одбацују традиционално извођење од корена који је у лат. *fligere* ‘ударати’ у корист пие. **bhlēi-* ‘сијати’, у шта би се по њима уклапало и јсл. *близна*, *близница* ‘челик’ < **‘сјајни метал (glänzendes Metall)’*.

Године 1971, када се појавио први том Скокова речника, почео је излазити и бугарски етимолошки речник под редакцијом Владимира Георгиева. У њему је нашла место одредница *близница* ‘челик; гњецав део хлеба’ са изведеницама *близнице* и *близничим* ‘слагам стомана на железо’,⁶ које се пореди са с.-х. *блѝзница* и поистовећује са *близна* ‘грешка у ткању’, полазећи од претпоставке да је челик тако назван као нешто што се обрађује ударањем, куцањем (БЕР 1, 56).

У првом тому краковског речника Вјеслав Бориш је дао дотад најпотпунији преглед облика у одредници **blizna 2 : bliznica** ‘stal’ (W. Boryś, SP 1/1974, 265). Означава реч као јужнословенску; за простији облик *blizna* има из РСА с.-х. дијал. (источно) *blizna*, из Герова буг. (које означава као „дијалекатско“) *близна* и мак. *близна*, а за онај на **-ica* с.-х. старо *близница*, буг. дијал. (зап.) *близница* — значајно употпуњујући потврде дате у БЕР⁷ — и мак. *близница*. И он закључује да је у питању очито иста реч која и псл. **blizna 1** (‘грешка у ткању, ожиљак’), у изворном значењу нечега што је настављено, набијено на сечиво, у складу са основном семантиком корена **bliz-*, указујући на аналоган семантички развој у синонимима *nado*, рус. дијал. *уклад*, за шта се позива на Абајева (АБАЕВ 1960), а за усвојену етимологију упућује на већ поменуто одреднице у БЕР-у и код Скока.

⁵ Забележена је код Герова у првом тому из 1895, где има и варијанта *близна* (ГЕРОВ 1, 48–49 s.vv.), в. следећу напомену.

⁶ Све са назнаком „диал.“ из Брезнишког (подручје око града Брезника у западној Бугарској). Геровљева потврда за буг. *близна* у истом значењу је пренебрегнута, можда зато што је облик заправо македонски (у македонском су, као и у српском, посведочени и *близна* и *близница*).

⁷ Буџ. dial. zach. *близница* ‘stal’ (np. BDial. I 242: Sofia, III 40: Ichtiman, III 203: Samokov, Mladenov (Vidin). Пореди и буг. дијал. *близност* ‘мос, сила’ из околине Неврокопа (данас Гоце Делчев, ји. Бугарска).

Идуће године појавила се друга свеска московског речника где, за разлику од SP, под **blizna* / **blizno* значење ‘челик’ није издвојено у посебну одредницу, а заступљено је једино македонским *близна* (иако се цитира РСА 1, 561), док се лик **bliznica* уопште не реконструише (ЭССЯ 2/1975, 118–120). Ипак се ту Трубачов осетио побуђеним да одбаци тумачење значења ‘челик’, „в отдельных ю.-слав. языках“ које су понудили Садникова и Ајџетмилер у корист старог извођења од ‘ударати’, позивајући се притом и сам на Абајева.⁸ По њему, у АБАЕВ 1960 и ДЕНИСОВ 1968 разоткривена је типологија назива за челик, која

убедительно показывает первостепенную важность названия, отражающего процесс наваривания, наукаживания, соединения двух полос металла, что как нельзя лучше объясняет развитие у отдельных продолжений слав. **blizna* значения ‘сталь’.

Тако се ево већ готово век и по научна дискусија о *близна*, *близница* ‘челик’ мање-више постојано држи хипотезе коју је 1880. изнео Ђуро Даничић, при чему су се њени заступници између себе изгледа слабо читали а још слабије цитирали. Од доцнијих покушаја да се наша реч расветли поменимо онај Јозефа Шица, који је на основу поређења са пољским *blizna* ‘светлуцање мирне водене површине’ тумачи као домаћи синоним германизму *gleiða* < ствнем. *glete* ‘стакласта и сјајна оловна згура’ — чиме се придружује интерпретацији Садникове и Ајџетмилера⁹ — као и свој сопствени, у раду где у склопу истраживања могућих случајева перинтеграције **ob-* > **b-* стављамо под знак питања и поједине лексеме у словенским језицима сврставане под **blizna* / **blizno* ‘грешка у ткању, ожилјак’, с обзиром на то да се у грађи поред алтернације коренског вокализма *i/u* јавља и колебање у анлауту, *l-* поред *bl-*, те за *близница* ‘челик’ закључујемо да ту можда треба претпоставити још прасловенску декомпозицију од **ob-lyznōti*, тим пре што би ту проверб **ob-* био сасвим уместан при претпостављеној семантици облагања челичном оплатом, или од **(ob-)ly/iznōti (se)* ‘чинити глатким, постајати гладак’, што је примењиво како на рану која зараста тако и на превлачење гвожђа челиком (Јома 2000: 606–607). Можемо констатовати да и те две новије интерпретације остају у оквирима иницијалне претпоставке о словенском пореклу јсл. *близна*, *близница* ‘челик’ у вези са општесловенским **blizna* / **blizno* ‘пропуст у ткању; ожилјак, модрица (и сл.)’, каква му год

⁸ Краковски речник не цитира, као ни БЕР ни Скока.

⁹ SCHÜTZ 2003: 32, уп. 34. Шицова монографија о старосрпској рударској терминологији била је довршена крајем деведесетих година прошлог века, а изашла четири године након ауторове смрти (умро је 1999).

била основна семантика.¹⁰ Најскорије је горе (нап. 2) описану балтословенску породицу обрадио Дерксен у своја два речника.¹¹ Притом је оставио по страни јужнословенске називе за челик, и то по свој вероватноћи с правом. И нама се, упркос претпоставци коју смо изнели пре више од две деценије, данас чини све оправданијом сумња у то да **blizn-* у само јужнословенском значењу ‘челик’ припада тој породици, па и да је уопште словенског порекла. Но пре него што пређемо на могућност алтернативне етимологије ове речи, предочимо грађу која се појавила након Боришевог разматрања у SP. У међувремену смо за *близна*, *близница* и њихове деривате добили потврде из дијалекатских речника са терена источне Србије. Но пре њих ваља указати на једну историјску потврду, која је одавно позната, али досад није коришћена у етимолошкој дискусији.

Реч је посведочена у једном турском рукопису из Земаљског музеја у Сарајеву који је објавио и превео Владимир Скарић, где се каже: „**близница**, овако се назива руда доброг квалитетна, а и челик“ (Скарић 1936: 19).¹² Део рукописа који се тиче рударства преписан је 1751/2. године са старијег предлошка, који се очито наслањао на „сашке законе“ из раног доба турске владавине а преко њих на средњовековно српско законодавство, познато пре свега посредством Рударског законика деспота Стефана Лазаревића.¹³

Нове дијалекатске потврде су из призренско-тимочких говора, одакле их пружа већ београдски речник (в. горе), али у њима, за разлику од РСА, теренски записи нису уподобљени књижевној норми са пренесеним тонским акцентима, неакцентованим дужинама, облицима инфинитива:¹⁴

блѝзна исто што и *близница* ‘челик’ Тимок (Динић 2008: 33; Кожељац 2014), **блѝзница** id. Лесковац (Митровић 1984), Црна Река (Марковић

¹⁰ Шиц се својом интерпретацијом ближи оној коју су понудили Садникова и Ајцетмилер, за шта му је основ пољ. дијал. *blizna* које је црпао из ŚLASKI 1930: 148, где пуна дефиниција значења гласи ‘jasna smuga na gzese, zazwyczaj łukowato idąca, która na cichej wodzie występuje’. Ту се чини да је у питању метафора лучне бразготине на глаткој површини воде, а да је светлуцање само секундарна карактеристика.

¹¹ DERKSEN 2008: 45 s.v. **blizna*; **blizno*, где упућује на Трубачовљеву одредницу; 2015, 92 s.v. *blaižyti*, 94 s.v. *bliežti*.

¹² У оригиналном тексту на стр. 9 чита се *بيليز نيجه* [bylyznuçæ], с тим што ни у једном случају слово *ueh* није написано, већ је сва три пута означено косом цртицом испод (касром); између почетног [b] и [l] оно је уметнуто да се разбије почетна сугласничка група, страна турском језику; уп. Скарићеве уводне напомене на стр. 5–6.

¹³ Велики део термина, како словенског тако и немачког порекла, које предаје овај рукопис, среће се већ у Рударском законуку.

¹⁴ Служили смо се грађом прикупљеном за четврту свеску ЕРСЈ, која би требало да до краја ове године буде припремљена за штампу. Знаком за акут у њој је означен експираторан и у начелу непренесен нагласак.

1986), ‘челик, челична шипка’ Пирот (Живковић 1987: 9), ‘челик, челик од кога се прави сечиво алатки, а исто тако и челик који се заваривањем додаје већ истрошеном сечиву’: Циганин ми турџл близницу на секиру, па сџг добро сечџ Каменица код Ниша (Јовановић 2004: 348). ‘челик, челик од којег се праве сечива алатки, челик који се заваривањем додаје истрошеном сечиву алатке, високо квалитетни челик, надо’: Однесо сеђиру код Циганина, а он вели да ако ђчу да бџде добра, мора да турџ на рџз близницу Тимок (Динић 2008: 33), **близнићим** ‘челичити’ Пирот (Живковић 1987: 9), **близнићи** ‘заваривањем ставља челик на истрошено сечиво алатке’: Ѐдем куд Цигани да ми близниче секиру Каменица код Ниша (Јовановић 2004: 348), ‘заваривањем ставља нов челик на истрошено сечиво алатке’: Вџта Циганин ми близничиљ сеђире, па сечџ ко нџве Тимок (Динић 2008: 33–34), **близнићен**, -а, -о adj. ‘очеличен, џјачан челиком (џ оштрици челика)’ *ibid.* (Кожџљац 2014: 35).

Овим лексикографским подацима треба придодати оне које је прикупио и стручно коментарисао многозаслужни изучавалац нашег старог рударства Василије Симић (1988, уп. и 1979). За термин *близница* каже да је имао два значења: ‘челик’ и ‘руда из које се топио челик’ (1988: 287). На другом месту пише (107–108, уп. 1979: 87–88):

Близница. Стари средњовековни назив за тврдо гвожђе, за разлику од меког. Призренском повељом цар Душан обавезао је топионицу гвожђа и самоков на реци Трстеној (Пољаница), да манастиру св. Арханђела код Призрена даје годишње 70 нада гвожђа „и близнице колико је треба цркви“. И доцније, у 15. веку, близница се опет помиње у вези са гвожђем. Половином 17. века лексикограф М и к а љ а близницу објашњава као „*ocil, chalybs*“. У старом турском рукопису џ рударским пословима и терминологији“ из половине 18. века забележено је „Близница је руда доброг квалитета, а и челик“. Овде се појам близнице проширио са челика на руду, од које се он топи. То су биле, како се поуздано зна, манганске или руде са никлом и хромом. У власинском крају назив близница кроз векове не мења значење. С. М а ш и н је 1879. године на масурићким топионицама гвожђа сазнао да се близницом назива тврдо, сирово гвожђе, богато угљеником, па према томе слично челику („по садржају на угљену најближе челику“). Назив близница за челик сачувао се по целој источној Србији, особито у крајевима где је произвођено гвожђе (Власина, Масурица, горњи и средњи Тимок, Тупижница). Између два рудишта гвожђа, Мајданпека и Рудне Главе, лева притока Шашке зове се Близна. У суседној Тупижници за челик се каже близна. Термин је познат и у кичевском крају, Старом Влаху, а такође и у Босни. Порекло назива је у вези са местом настанка: у комаду сировог гвожђа (расовачу или наду) једно крај другог настају делови меког и тврдог гвожђа.

Изази да термин *близница* (*близна*) не означава искључиво челик као легуру гвожђа, него тврдо гвожђе, гвоздену руду доброг квалитета; Симићев закључак да је ово друго значење изведено из првог треба,

међутим, обрнути — пре ће бити да се назив за „сирово, тврдо гвожђе богато угљеником“ накнадно пренео на челик — а Симићев покушај да објасни порекло назива полазећи од *близни* ‘близанци’ као метафоричне ознаке двају комада сировог гвожђа који настају један крај другог звучи наивно. Са друге стране, Симић не само што нам расветљава термин са технолошке стране него и шири наше досадашње увиде у његову распрострањеност, пре свега у источној Србији и Македонији (Кичево). Напротив, Симићеву тврдњу да је термин познат и западније од тог ареала — у Старом Влаху и у Босни — не треба узети као сведочанства из прве руке. Помен Старог Влаха се вероватно заснива на Даничићевом податку из RJA, а за Босну једини извор је, по свему судећи, поменути турски рукопис.¹⁵ Но треба узети у обзир да од четири предвуковска речника где је реч забележена трима (Микаљином, Дела Белином и Стулићевом) лежи у основи дубровачко наречје, док је рођени кајкавац Белостенац у свој речник уносио поред кајкавске чакавску и штокавску лексику, а *близницу* је готово сигурно преузео од Микаље. Ако је реч била позната у Дубровнику између средине XVII и почетка XIX века, то ваља претпоставити и за широк међупростор који дели њене историјске од савремених дијалекатских потврда. Први помен у AX казује нам да је средином XIV века она морала бити разумљива у најмању руку на подручју пространог Светостефанског властелинства, чији су земљишни поседи били концентрисани у околини Призрена, али Рудлово коло на (реци) Трстеној, у вези с којим се помиње близница, лоцира се северније, или у Косовску котлину недалеко од Трепче и Старог Трга, или у Пољаницу (у обе те области постоје река и село истог имена).¹⁶ Намеће се претпоставка да је реч некада била знатно распрострањенија него данас, а онда потиснута новијим синонимима, *мазија* и *челик*, на источни руб старосрпске језичке територије. Но треба узети у обзир и чињеницу да су уопште узев са гледишта дијалекатске лексикографије најисточнији српски говори много боље изучени него они централни, чиме се између осталог објашњава зашто се за Даничићеву пре више од 130 година изречену тврдњу, да је онда реч још живела у Старом Влаху, у међувремену није нашло потврде. У овом пак посебном случају ваља имати у виду и оно, на шта упућују горенаведена Симићева запажања, да је живот једног техничког термина био испрва везан за рударска средишта и самим тим условљен њиховим (дис)континуитетима.

У терминолошком домену средњовековног рударства на нашем тлу морамо рачунати са снажним утицајем саских рудара, који су говорили дијалектом средњевисоконемачког језика. Ако се посматра гласовни

¹⁵ СКАРИЋ 1936 (в. горе), уп. и СКАРИЋ 1939: 72.

¹⁶ Детаљно о томе пишемо у раду наведеном у нап. 1.

склоп *близн-а / -ица*, пада у очи сазвучност сегмента *-изн-* са срвнем. *isen* ‘гвожђе’ (нвнем. *Eisen*), што би указивало на немачку детерминативну сложеницу чијим би првим чланом други био ближе одређен. За интерпретацију **бл(и)-* најпре може доћи у обзир срвнем. срвнем. *blī* ‘олово’ (нвнем. *Blei*). Хипотетична сложеница **blī-isen > *blisen* значила би ‘оловно гвожђе’, што би се могло схватити као ‘гвожђе помешано са оловом’, али како таква легура није уобичајена, пре треба поћи од значења ‘гвожђе налик олову’, по некој својој особини – тежини, боји. На истом источносрбијанско-западнобугарско-македонском терену на којем и *близн(ица)* ‘челик’ распрострањено је и *близн(ица)* ‘тамна пруга на доњој кори недопеченог, гњецавог хлеба’. Мислило се да је то иста реч као посл. **blizna*, полазећи од метафоре ‘ожиљка’ или преносом значења ‘грешка у ткању’ на грешку у печењу хлеба (тако БЕР 1: 56). Но иста ствар се у бугарском назива *стомана* ‘челик’ (ГЕРОВ 5: 262), а у руском *закал хлеба*, од *закалить* ‘прекалити, очеличити’. Пруга се описује као црна (РСА 1: 651 s.v. *блїзница*¹, 2, црно-сива (ibid. s.v. *блїзничав*; оба примера су из Ниша), модрикаста (Динић 2008: 33), плавичаста (ГЕРОВ 1: 47) или о л о в н о с и в а (bleifarbig, SADNIK, Aitzetmüller 140).¹⁷ Стога ће бити да је посредни метафорична примена металуршког термина заснована на боји „оловног гвожђа“.

Но ваља размотрити још једну могућност етимолошке интерпретације *близн(ица)* као назива за челик, на коју нас наводи оно што Симић пише о његовом синониму *надо* (1988: 293):

При топљењу гвоздених руда у примитивној производњи гвожђе је заостајало на дну пећи у полуврстом стању /грумењу/ и вадило се напоље клештима и полугама. У римско доба такво гвожђе називало се *massa ferri* или *flatum ferri* (од *flare* — дувати). Доцније, у средњем веку алпских земаља производње гвожђа, по угледу на римски назив, комад гвожђа произведен на дну пећи звао се *Mass*. У српским средњовековним повељама, дечанској и призренској, комад гвожђа добијен од једног топљења руда звао се *надо*. Производња гвожђа у надима трајала је све до краја примитивне производње. Термин *надо* изгубио се у Србији, уступивши место називу *расовач*, али се сачувао у Босни у више значења. 1. грумен гвожђа добијен од једног топљења руда; 2. количина руде потребна за једно топљење у пећи; 3. челик. У Боровици (Босна) говорило се *надо од челика*, за разлику од *нада* од гвожђа.

О терминима *massa / flatum ferri* уп. и FORBES 1950: 394–395:

The main product was the bloom or *spongae*, as the Latin texts have it, but they had already noticed the occurrence of the “*massa*” or *flatum ferri* on the

¹⁷ Са тог „белега“ на хлебној кори назив *близница* се преноси на гњецав хлеб а одатле и на смоничаву, глинасту земљу (Златковић 1988), мокру земљу тешку за обраду (Динић 2008: 33).

bottom of the furnace and retreating this regulus would yield a fairly pure piece of wrought iron, which could be broken up and sold to the smith.

У немачкој металуршкој терминологији XVIII–XIX века срећемо назив *Blaseeisen* као превод за шведско *Blæsterjern* у описима традиционалног поступка обраде грумења гвоздене руде из мочвара у Шведској и Норвешкој помоћу кожних мехова (RINMANN 1785: 547 sq.; TÖLLE, Gärtner 1791: 82–84; BLUMHOF 1816: 164–166). Средњевисоконемачки еквивалент нововисоконемачког *Blaseeisen* могао је гласити **blæisen* или слично,¹⁸ што би опет у словенским устима дало *близн-*. Примамљивост овога тумачења лежи у семантичком подударану са лат. *flatum ferri* ‘издувак гвожђа, изливак гвоздене руде добивен дувањем’ као термином средњовековног рударства.

Закључујући ову расправу вратимо се на њен почетак — хапаксни старосрпски помен речи *близница*, који Даничићу није био јасан. Одредба из Светоарханђелске хрисовуље где се он среће има паралеле у двадесетак година старијој Дечанској хрисовуљи, где се манастиру даје да оузидмаю на в’сакѡ годнште оу гроухон в’сн по .н. надъь гвоздна и у повељи коју је цар Душан 1347. на грчком језику издао светогорској лаври Св. Атанасија, где се одређује да манастир на годину од леваоница гвожђа у Трилису и Вронту прима шест стотина маџџа гвожђа.¹⁹ Грчком термину маџџион σιδήρου одговарају латински *massa ferri* и старосрпски *надо* (или *нада*)²⁰ *гвоздја*, доцније и *мазија гвожђа*; реч је о гвозденом слитку који се из леваонице испоручивао ковачима и служио, у принципу, за ковање или прекивање једног оруђа или оружја (подробно Лома 2021). Свакако је тај слитак био дефинисан својом тежином, што се за *надо/а гвоздја* у ДХ подразумева а у АХ (где је изостављена допуна *гвоздја*) наглашава придевом мѣрѣнын.²¹ С друге стране, ту се нумерички и метрички прецизно одређеној обавези Рудловог кола додаје и близнице колнко ꙗ трѣбѣ црквн, што је Даничић очито схватио као акузатив множине: ‘и близнице, онолико колико их је потребно цркви’ па је одатле извео да је *близница* назив за неку алатку, но пре ће посредити бити партитивни генитив: ‘и онолико

¹⁸ KÖBLER 2014 s.v. **blæjen (I)** наводи још варијанте *blæwen, blæn, blæen, blægen, plæn, blægen, blâhen, pflâgen* у значењу нвнем. *blasen* ‘дувати’.

¹⁹ маџџа ѣџакѡѡѡ σιδήρου. Број се чини превелики у односу на давања двема српским владарским задужбинама; очекивали бисмо ѣџѣкѡѡта ‘60’.

²⁰ Реч је и у Дечанској и у Светостефанској хрисовуљи посведочена само у генитиву множине, који би могао бити и од неутрума *надо* и од фемининума *нада* (такође од маскулинума **над*, али су само прва два облика доцније посведочена и може се претпоставити да су постојала већ у старосрпском).

²¹ Једина друга старосрпска потврда тога придева је такође из законодавних одредби Светоарханђелске хрисовуље где се прописују годишња давања манастиру: љна трѣндѣсетн поѣсѣдѣ мѣрѣнынѣх (АХ 305).

близнице, колико је потребно цркви“. Нешто ипак као да је у тој одредби остало недоречено. Можда је треба допунити *седа’мьдесетъ надъ’ мѣр’ныхъ [гвоздна] и близнице колко ꙗ трѣбѣ цркви и схватити „седамдесет стандардних слитака (обичног) гвозђа или близнице (челика?), зависно од потреба манастира“. То би значило да је укупна количина испоручиваног гвозђа била тачно одређена бројем и тежином „мерних нада“, а једино се манастиру остављало да бира колико му је њих потребно од обичног гвозђа а колико од близнице, шта год она изворно била — посебно тврдо гвозђе или управо челик. У сваком случају, има се утисак да се овде ради о новом појму, који одражава одређену технолошку иновацију, још недовољно уклопљену у традиционалне правне оквире и стога помало збуњујуће формулисану.

Доселивши се на Балкан у првој половини VII века, Срби су са собом из старе словенске постојбине донели искуство у једноставној обради гвозђа, које им је било довољно да за сопствене потребе производе оруђе и оружје. Тако је остало и након што је доласком Саса у средњовековну Србију обојена металургија у њој доживела нагли успон, будући да трговина гвозђем није била исплатива због високих превозних трошкова (Р. Ћук у ССР 18: 44). Но то што су се Саси у српским земљама бавили претежно копањем сребра, злата, олова и бакра не значи да нису допринели и неком помаку у домаћој металургији гвозђа. Реч *близница* могла би бити траг њиховог доприноса на том пољу.

Извори и литерату̀ра

- АБАЕВ, В. И. „Как русское слово *уклад* ‘сталь’ помогло выявить этимологию осетинского *ændon* ‘сталь’“. *Этимологические исследования по русскому языку* 1, с. 76–77.
- [АБАЕВ, В. И. „Kak russkoe slovo uklad ‘stal’ pomoglo vyiâsnit’ ètimologiiù osetinskogo ændon ‘stal’“. *Ètimologièskie issledovaniâ po russkomu âzyku* 1, s. 76–77]
- АХ = Янко Шафарикъ. „Хрисовоула цара Стефана Душана којомъ оснива манастирь Св. Архангела Михаила и Гавриѣла у Призрену године 1348?“. *Гласникъ Друштва србске словесности XV* (1862): стр. 266–310.
- [АН = Ānko Shafarik". „Hrisovoula cara Stefana Dušana koiom" osniva monastir" Sv. Arhangela Mihaila i Gavriĵla u Prizrenu godine 1348?“. *Glasnik" Društva srbske slovesnosti XV* (1862): str. 266–310]
- БЕР = *Български етимологичен речник*. София: БАН, 1971–.
- [BER = *B"lgarski etimologièen reènik*. Sofiâ: BAN, 1971–]
- ВУК = *Српски рјечник истаумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. У Бечу, 1852.
- [VUK = *Srpski rjeènik istumaèen njemaèkijem i latinskijem rijeèima*. Skupio ga i na svijet izdao Vuk Stef. Karadžiè. U Beèu, 1852]
- ГЕРОВ: *Найденъ Геровъ. Рѣчникъ на българскый языкъ I–V*. Пловдивъ: „Съгласие“ 1895–1909.
- [GEROV: *Najden" Gerov". Rèènik" na b"lgarskij âzyk" I–V*. Plovdiva: „Saglasie“ 1895–1909]

- ДЕНИСОВ, И. Г. Уклад ‘стал’’. *Этимология 1966*. Москва 1968, 159–166.
[DENISOV, I. G. Uklad ‘stal’’. *Ētimologija 1966*. Moskva 1968, 159–166]
- ЕРСЈ = *Етимолошки речник српског језика*. Београд: САНУ, 2003–.
[ERSJ = *Etimološki rečnik srpskog jezika*. Beograd: SANU, 2003–]
- ЖИВКОВИЋ, Новица. *Речник њиројског говора*. Пирот: Музеј Понишавља, 1987.
[ŽIVKOVIĆ, Novica. *Rečnik pirotskog govora*. Pirot: Muzej Ponišavlja, 1987]
- ЗЛАТКОВИЋ, Д. *Пословице и њоређења у њиројском говору*. СДЗб 36/1988, 341–683 (речник 430–455).
[ZLATKOVIĆ, D. *Poslovice i poređenja u pirotskom govoru*. SDZb 36/1988, 341–683 (rečnik 430–455)]
- ЈОВАНОВИЋ, Властимир. *Речник села Каменице од Ниша*. СДЗб 51/2004, 313–688.
[JOVANOVIĆ, Vlastimir. *Rečnik sela Kamenice od Niša*. SDZb 51/2004, 313–688]
- КОЖЕЉАЦ, Љубиша Рајковић. *Речник њимочког говора*. Неготин: Лексика, 2014.
[KOŽELJAC, Ljubiša Rajković. *Rečnik timočkog govora*. Negotin: Leksika, 2014]
- ЛОМА, Александар. „Перинтеграција об- > б- као етимолошки проблем“.
Јужнословенски филолог 56 (2000): стр. 601–623]
[LOMA, Aleksandar. „Perintegracija ob- > b- kao etimološki problem“.
Južnoslovenski filolog 56 (2000): str. 601–623]
- ЛОМА, Александар. „Порекло речи мазија ‘челик’“.
Јужнословенски филолог 77/1 (2021): стр. 9–27.
[LOMA, Aleksandar. „Poreklo reči mazija ‘čelik’“.
Južnoslovenski filolog 77/1 (2021): str. 9–27]
- МАРКОВИЋ, Миодраг. *Речник народног говора у Црној Реци*. СДЗб 32/1986, 245–500.
[MARKOVIĆ, Miodrag. *Rečnik narodnog govora u Crnoj Reci*. SDZb 32/1986, 245–500]
- МИТРОВИЋ, Брана. *Речник лесковачког говора*. Лесковац: Народни музеј у Лесковцу, 1984.
[MITROVIĆ, Brana. *Rečnik leskovačkog govora*. Leskovac: Narodni muzej u Leskovcu, 1984]
- РКС = Ђуро Даничић. *Рјечник из књижевних сѡарина српских I–III*, 1863–1864, репринт 1975, Београд: „Вук Караџић“.
[RKS = Đuro Daničić. *Rječnik iz književnih starina srpskih I–III*, 1863–1864, reprint 1975, Beograd: „Vuk Karadžić“]
- РСА = *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: САНУ, 1959–.
[RSA = *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. Beograd: SANU, 1959–]
- СДЗб = *Српски дијалекѡолошки зборник*, Београд.
[SDZb = *Srpski dijalektološki zbornik*, Beograd]
- СЕЗб = *Српски еѡнографски зборник*, Београд.
[SEZb = *Srpski etnografski zbornik*, Beograd]
- Симић, Василије. „Рударство и прерада гвожђа у топономастици и терминологији власинскога краја“.
Ономатѡлошки ѡрилози I (1979): стр. 87–96.
[SIMIĆ, Vasilije. „Rudarstvo i prerada gvožđa u toponomastici i terminologiji vlasinskoga kraja“.
Onomatološki priloz I (1979): str. 87–96]
- Симић, Василије. *Рударсѡиво гвожђа средњовековне Србије и Босне*. Београд: Рударски институт, 1988.
[SIMIĆ, Vasilije. *Rudarstvo gvožđa srednjovekovne Srbije i Bosne*. Beograd: Rudarski institut, 1988]
- СКАРИЋ, Владимир. „Стари турски рукопис о рударским пословима и терминологији“.
Сѡоменик СКА LXXIX (1936): стр. 5–24.

- [SKARIĆ, Vladimir. „Stari turski rukopis o rudarskim poslovima i terminologiji“. *Spomenik SKA* LXXIX (1936): str. 5–24]
- СКАРИЋ, Владимир. *Старо рударско право и технике у Србији и Босни*. Београд: СКА (Посебна издања СХХVII), 1939.
- [SKARIĆ, Vladimir. *Staro rudarsko pravo i tehnike u Srbiji i Bosni*. Beograd: SKA (Posebna izdanja СХХVII), 1939]
- ССР = С. Ђирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ђук. *Старо српско рударство*. Београд: Вукова задужбина, Нови Сад: Прометеј, 2002.
- [SSR = S. Ćirković, D. Kovačević Kojić, R. Ćuk. *Staro srpsko rudarstvo*. Beograd: Vukova zadužbina, Novi Sad: Prometej, 2002]
- ЭССЯ = *Этимологический словарь славянских языков*. Под редакцией О. Н. Трубачева. Москва: Наука 1974–.
- [ĚSSĀ = *Ětimologičeskij slovar' slavĀnskij āzykov*. Pod redakciję O. N. Trubačeva. Moskva: Nauka 1974–]
- *
- BERNEKER, Erich. *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, A – мого. Heidelberg: Carl Winter, 1908–1913.
- BLUMHOF, Johann G. L. *Versuch einer Encyklopädie der Eisenhüttenkunde*. Gießen, 1816.
- DERKSEN, Rick. *Etymological dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden, Boston: Brill, 2008.
- DERKSEN, Rick. *Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon*. Leiden, Boston: Brill, 2015.
- FORBES, R. J. *Metallurgy in Antiquity. A Notebook for Archaeologists and Technologists*. Leiden: Brill, 1950.
- KÖBLER, Gerhard. *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*, 3. A. 2014. <http://www.koebler-gerhard.de/mhdwbhin.html>
- LIV = *Lexikon der indogermanischen Verben* unter Leitung von Helmut Rix. Zweite, erweiterte und verbesserte Auflage bearbeitet von Martin Kümmel und Helmut Rix. Wiesbaden: Ludwig Reichert, 2001.
- MIKLOSICH, Franz. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien: Braumüller, 1886.
- RINMANN, Sven. *Versuch einer Geschichte des Eisens mit Anwendung für Gewerbe und Handwerker*. Aus dem Schwedischen übersetzt. Bd. I–II, Berlin: Haude und Spener, 1785.
- RJA = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- SADNIK, Linda, Robert Aitzetmüller. *Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen 1–7, A – быволь*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1963–1973.
- SCHÜTZ, Joseph. *Der altserbische bergmännische Wortschatz. Sprachgeschichtliche Abhandlung*. Београд: САНУ, 2003.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–III*. Zagreb: JAZU, 1971–1973.
- SP = *Słownik prasłowiański*. Pod redakcją Franciszka Sławskiego. Kraków: PAN, 1974–.
- ŚLASKI, Bolesław. „Słownik Rybacko-Żeglarski i Szkutniczy“. *Slavia Occidentalis* 9 (1930): s. 142–291.
- TÖLLE J. F., Gärtner L. E. S. *Eisenhütten Magazin*, vom Monat August 1791.

Александар Б. Лома
Филозофски факултет Белградског универзитета

ИЗ ДРЕВНЕСЕРБСКОЙ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ:
БЛИЗНИЦА

Резюме

Др.-серб. *близница* засвидетельствовано около 1350 г. в контексте, связанном с железоплавлением. С середины XVII века слово отмечено ранними лексикографами в значении 'сталь', в котором оно, вместе с вариантом *близна*, употребляется до сих пор в восточносербских, западноболгарских и македонских говорах, тогда как в прошлом, по-видимому, было распространено дальше на запад (западная Сербия, Босния, Дубровник). Этот только южнославянский термин традиционно возводят к и.-е. корню **b^hleiǵ-* 'ударать', вместе с лат. *fligere* то же, лтш. *bliēzt* 'бить', лит. *blyžē* 'разрыв в ткани', прасл. **blizna / *blizno* то же; 'рубец, синяк', **blizь* 'близкий' и т.д. Данная интерпретация и вообще праславянская древность слова кажутся сомнительными. Более вероятно, что оно заимствовано из языка „саксонов“ (др.-серб. Саси), т.е. немцев-специалистов по горному делу, переселившихся в XIII веке в Сербию. Предполагаем, что основа *близн-* восходит к средневерхненемецкому сложному слову, вторым компонентом которого является *isen* 'железо', а первым либо *blī* 'свинец' либо основа ср.-в.-нем. глагола *blæ-en* 'дуть'. В первом случае, обозначение данного вида железа как 'свинцовое': **blīsen* относилось бы скорее всего к его цвету, во втором, **blæisen* 'выдутое, т.е. посредством дутья выплавленное железо' представляло бы собой кальку с латинского *flatum ferri*.

Ключевые слова: древнесербский язык, металлургические термины, германизмы.

Aleksandar B. Loma
 University of Belgrade
 Faculty of Philosophy
 Department of Classical Studies

ON OLD SERBIAN METALLURGICAL TERMS: *BLIZNICA*

S u m m a r y

Old Serbian *bliznica* is attested around 1350 in a passage dealing with iron melting. Since the mid-1600s the word has been recorded by early lexicographers, glossing it as ‘steel’. Today *bliznica* and its shorter variant *blizna* are used in the same meaning by vernacular speakers of Eastern Serbia, Western Bulgaria and Macedonia, but formerly the word’s area extended far to the west, to Western Serbia, Bosnia and Dubrovnik. Although limited to a part of South Slavic, *blizna*, *bliznica* ‘steel’ is traditionally interpreted as an inherited word, going back to the PIE root **b^hleiǵ-* ‘beat’, together with Lat. *fligere*, Latv. *blīzti* id., Lith. *blyžē* ‘flaw in fabric’, Common Slavic **blizna* / **blizno* id., also ‘scar, bruise’, **blizь* ‘near, close’, etc. Such a derivation and generally a prehistoric origin of the word in question seem doubtful. More probably, it was borrowed from the tongue of the “Saxons”, i.e. German mining experts who had come to Serbia in the 13th century. Presumably *blizn-* reflects a Middle High German compound with *īsen* ‘iron’ as its head, preceded by *blī* ‘lead’, or perhaps by the verbal stem of *blæ-en* ‘blow’. In the former case, a variety of iron would have been named **blī-īsen* > **blīsen*, most probably after its leaden colour, and in the latter the denomination **blæ-īsen* might be interpreted as a calque of Latin *flatum ferri*, an iron mass produced by blowing bellows.

Keywords: Old Serbian language, metallurgical terms, Germanisms.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 221–239

УДК 811.163.1'367.335.2"12/14"

COBISS.SR-ID 85262601

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202221P>

Примљено: 27. јуна 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Слободан Ј. Павловић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику

ДОПУНСКА ПСЕУДОКООРДИНАЦИЈА У СТАРОСРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

У раду се разматра феномен старосрпске допунске псеудокоординације, односно паратактичке везе између реченично допуњивог глагола и његове финитне допуне, с посебним освртом на прелазак с паратактичког повезивања реченица на хипотактичко уграђивање допунских клауза. Мада је пажња фокусирана на један тип сложене реченице, истраживањем се трага за типолошким контекстом повлачења допунске псеудокоординације у корист субординативних реченичних допуна. Употреба координативног везника за исказивање семантички хијерархизованог односа између јединице вишег ранга (реченично допуњивог глагола) и њене нижерангиране допуне сугерише да би допунска псеудокоординација могла бити реликт неконфигуративне синтаксе, односно синтаксе без интегративне реченичне хијерархије.

Кључне речи: паратакса, хипотакса, координација, субординација, допунска клауза, координатор *и*, субординатор *га*.

1. Увод. Истраживање старосрпске допунске клаузе (Павловић 2009: 8–100) и копулативне реченичне координације (Павловић 2014) показало је да се финитне реченичне допуне код неких глагола могу увести допунским и саставним везником. Копулативна веза између управног глагола и његове реченичне допуне израз је неусаглашености синтаксичке и концептуалне структуре исказа.¹ Реченична конструкција у којој се

* slobodan.pavlovic@ff.uns.ac.rs

** Рад је настао у оквиру истраживања спроведеног на Филозофском факултету у Новом Саду које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ П. Куликовер и Р. Џекендоф (1997: 197) виде такозвани „лево-субординативни“ координатор као „asymmetric conjunction that is coordinate in syntactic structure, just the way it looks, but that corresponds explicitly to subordination at the level of conceptual structure“.

формалном синтаксичком координацијом исказује субординативна семантика лингвистички је препозната као *асиметрична веза* (ROSS 1968; SCHMERLING 1975), *лажна координација* (CARDINALETTI–GIUSTI 1977), *дво-стируко инфлективна веза* (CARDINALETTI–GIUSTI 2001, CRUSCHINA 2013), *глаголска серијализација* (WÄLCHLI 2005) и сл., при чему се најчешће користи термин *йсеудокоординација* (уп. нпр. WIKLUND 1996; STEFANOWITSCH 1999; НЕУСОК–PETERSEN 2012; ROSS 2014, 2016; BELYAEV 2015).²

Овај феномен је најпотпуније описан у савременим германским језицима (ROSS 1968; WIKLUND 1996; LØDRUP 2002; DE VOS 2005; НЕУСОК–PETERSEN 2012), нешто мање у романским (CARDINALETTI–GIUSTI 2001, 2003; DI CARO–GIUSTI 2015; LEDGEWAY 1997, 2016), док је у словенским језицима дуго био на периферији лингвистичке пажње (уп. KUTEVA 1999; ŠKODOVÁ 2009).³ Иако се показало да псеудокоординација постоји у многим индоевропским (и неиндоевропским) језицима (уп. ROSS 2016), већина студија о овом феномену је синхроно постављена, док је дијахрони аспект углавном занемарен. Потребу за дијахроним приступом намећу докази да у праиндоевропској реченици финитни реченични садржај за глагол с реченичном реакцијом није везиван уграђивањем, већ придруживањем (уп. LENMANN 1980; HOLLAND 1984; NETTRICH 1988; GIVÓN 2009).⁴ Штавише, компаративни показатељи сугеришу да је у праиндоевропском постојао „асиметричан“ везник ‘и’ (уп. LAKOFF 1971: 126) као веза међу реченицама којима су исказивани сукцесивни догађаји. Ако поредак клауза, спојених асиметричним ‘и’, иконично одговара временском поретку исказаних догађаја, сукцесивни однос два догађаја може се схватити као логички однос услова/узрока и последице, или радње и њеног циља, како то објашњавају истраживачи древних индоевропских језика (нпр. EICHNER 1971; KLEIN 1985: 238; NETTRICH 1988: 250; TOREGO 2009: 451–452; VITI

² Непосредно пре J. P. Роса (1968), Е. Кошерју (1966) је истраживао употребу глагола „nehmen“, („anfassen“) in parataktischer Fügung mit einem anderen Verb“ у више угрофинских и индоевропских језика. Превиђа се да је још у првој половини 20. века К. Сандфелд (1930: 196–201) разматрао употребу координативних везника при увођењу реченичног садржаја низа глагола у балканским језицима. Илустративни су његови примери: рум. *porunci calului de făcu grădina mai frumoasă* ‘нареди коњу и (коњ) уреди башту’, срп. *зайведеи момцима ње га љревезу*, алб. *e porsiti ë i bëri një palë* ‘наредио му је и он направи мач’ (1930: 198).

³ С. Шкодова (2009: 2) истиче да „popisy této struktury pro slovanské jazyky jsou jen výjimečné, resp. podařilo se nám nalézt pouze příklady pseudokoordinačního slovesa *vzjat’* v ruštině ve článku Kuznetsově (2006, s. 1) a příklady téhož pseudokoordinačního slovesa v polštině u Stefanowitsche (1999)“.

⁴ На основу ведског, хетитског и грчког језика, П. Кипарски (1995: 141) закључује да је индоевропски прајезик „lacked the category of complementizer and had no syntactically embedded sentences. Finite subordinate clauses, including relative clauses and sentential complements, were syntactically adjoined to the main clause, exhibiting ‘main-clause properties’, such as topicalization of constituents to clause-initial position“.

2006). Стиче се утисак да би псеудокоординацијска (асиметрична) употреба везника ‘и’ у савременим индоевропским језицима могла бити реликт архаичне синтаксичке стратегије реченичног придруживања уместо (данас уобичајеног) реченичног уграђивања. Употреба координативног везника за изражавање појмовних односа између јединице вишег ранга (управног глагола) и његове нижерангиране реченичне допуне сугерише да би допунска псеудокоординација могла бити траг *неконфигуративне синтаксе*, која не познаје хомогенизовану фразну структуру, па ни предикатску фразу као спој управног глагола и његове реченичне допуне.⁵ Остаје отворено питање да ли је употреба асиметричног ‘и’ у старим индоевропским језицима ограничена на околносну псеудокоординацију (узрочно-последични, условно-последични однос и сл.) или је његов домет био знатно шири.

2. Корпус истраживања. Корпус овог рада чини 926 повеља и писама пословно-правног садржаја, насталих од почетка XIII до краја XV века (укупно 372.262 речи). Писана употреба српског народног језика била је – због познате диглосије – ограничена на текстове трговачког и правног типа све до краја XV века. Тек пред крај овог периода народни језик улази у књижевну прозу, што показује старосрпски Роман о Троји. Ту, међутим, нема примера допунске псеудокоординације, што може бити узроковано системским преласком с паратактичког придруживања на хипотактичко уграђивање реченичних допуна, или пак дискурским недостатком потребе за допунском псеудокоординацијом. Репрезентативност је постигнута ширином корпуса, а важно је напоменути и да старосрпски административни текстови могу одражавати традицију јавног читања правних и трговачких уговора (уп. CLANCHY 1979: 160). Управо би одржавање традиције јавног читања текста могао бити разлог опстанка допунске псеудокоординације у повељама и писмима.⁶

Истраживање је засновано на фотографским снимцима оригиналних аката. Сви текстови, укључујући и Роман о Троји, обједињени су у један вордов документ из кога су електронски ексцерпирани сложене

⁵ Концепт неконфигуративне синтаксе настаје у теоријским оквирима генеративне граматике (Government and Binding Theory) (CHOMSKY 1981). Феномен је прво истражен у неиндоевропским језицима (нпр. JELINEK 1984; KISS 1987; MARÁČZ–MUYSKEN 1989), да би потом био уочен и у низу индоевропских језика (HEWSON–BUBENÍK 2006), као што су немачки (HAIDER 1982; WEBELHUTH 1984–1985), хомерски грчки (TAYLOR 1988), староисландски (RÖGNVALDSSON 1995), латински (LURAGHI 2010).

⁶ Уп. опсервацију К. Вити (2008: 36): „Although correlative constructions are not limited to orality, it is especially in the oral register that we tend to resume what has been previously said by explicit structures, while the writing allows looking backwards, and is therefore often characterized by more implicit, condensed or embedded constructions“. Вероватно су зато паратактичке везе чешће у старим него у савременим индоевропским језицима (уп. DE CARVALHO – LAMBERT 2005).

реченице које садрже допунске и саставне везнике. Почетни, релативно велики број примера сведен је на мањи скуп од 96 сложених реченица у којима је одговарајућа реченична допуна с глаголом реченичне рекције могла бити спојена и допунским и саставним везником. Примери носе ознаку 1) ПП (нумерација према издањима Стојановић 1929, 1934), 2) ХА (нумерација према студији Синдик 1998), 3) РТ (илустрације из старосрпског Романа о Троји). За сваки пример је дата ознака реда у коме пример почиње на одговарајућој фотографији рукописа.

3. КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА ГРАЂЕ. Псеудокоординативна допуна се у старосрпским реченицама јавља тако што ситуација изражена другом клаузом представља допуну глагола прве клаузе, иако су те две клаузе повезане координативним везницима и или $\text{т}(\epsilon)$.

Везник и типичан је копулативни везник (1), који је 12,5 пута чешћи од алтернативног $\text{т}(\epsilon)$, чија је употреба ограничена на сложене реченице које изражавају сукцесивне догађаје (2):

- (1) $\text{ѡ зѣмлн цр(с)ва љн да трѣгѡю н ходѣ свобо(д)но}$ (Нем. 1360, ПП 98.6);
 (2) $\text{ѡдр(ѣ) цвѣтко гѣделнкѣ терѣ се томѡн љного чѣдншь}$ (Дубр. 1419, ПП 426.4).

Прасловенски везник $*i$, познат свим словенским језицима, најчешће се повезује с праиндоевропским $*ei$, првобитно локативом јединине позказног $*e$ (ЭССЯ 8: 167). Инклузивна коегзистенција двеју саставних реченица повезаних овим везником семантички одговара његовом локативном пореклу. Примарна локативност везника $*i$ најочитија је у саставним сложеним реченицама које указују на то да се корелативне ситуације временски преклапају.

Етимологија везника $\text{т}(\epsilon)$ није сасвим јасна. Извесно је само да је финално $-\text{r}$ настало од партикуле $*\text{ze}$. Ј. Копечни и др. (1980: 650–651) извориште овом везнику налазе у локативу деиктичке заменице $*t-$, што значи да прасловенски везници $*te(\text{že})$ и $*i$ имају слично етимолошко изходиште.

Псеудокоординативне допуне регистроване су уз ограничен број старосрпских глагола: датн (3), допѡстнтн (4), помодн (5), сѡгоднтн се (6), сѡлѡнтн се, односно прѣлѡнтн се (7), ѡчнтнтн (8), хѡтѣтн (9):

- (3а) $\text{ако љн бѣ да н боудоу господарѣ како сѡль былѣ}$ (Нем. 1234, ПП 13.9);
 (3б) $\text{да бѣ да тѣ(р) · нѡмѣ бѣдѣ довол'но сѣ поттенькѣ(ѡ) ... докн}$ (Дубр. 1402, ПП 206.1);
 (4а) $\text{ако бѣ допѡстн н бѣдѣмо занѣд'но}$ (Дубр. 1404, ПП 280.11);
 (4б) $\text{комѣ бѣ допѡстн тѣ се скѡпнмо}$ (Дубр. 1400, ПП 200.15);
 (5а) $\text{ако богѣ помодже ... црѣствѣ н прнѡлѣшь рашькѣ зѣлѡѣ}$ (Дубр. 1253, ПП 791.15);
 (5б) $\text{ако љн бѣ помодже тѣ(р) бѣдѣ тѣдѣзн моѣ вла(д)ннѣ}$ (Бранк. 1387, ПП 140.47);

- (6а) ако ти се згоди ... и пригѣгнеши ѝ градъ нашъ (Дубр. 1234–1235, ПП 14.12);
 (6б) ако би се ... згодило терѣ се нашан на цорѣ (Дубр. 1442, ПП 689.68);
 (7а) ако с г(д)ѣ слѣти и развнѣ се ваше др(ѣ)во (Балш. 1386, ПП 114.13);
 (7б) ако се слѣти те(р) се сваго з дѣбровникоу (Бранк. 1387, ПП 140.60);
 (8а) ѣчинитѣ и тѣи кѣѣю нзданте (Котр. 1389, ПП 92.4);
 (8б) ѣчинихъ по некѣсти ... тере прода(х) виногра(д)ъ (Дубр. 1370, ПП 1026.5);
 (9а) кѣрѣ не бѣѣ хотѣлъ те(р) сѣде ольдиншъ вашъ (Дубр. 1403, ПП 438.5);
 (9б) хотѣлъ бѣѣ и вашъ велики разѣдѣ и нѣдѣагостѣ (Дубр. 1401, ПП 138.11).

Сви ови глаголи могу се реализовати као управни предикати допуњени објекатском или субјекатском клаузом, која је ретко уведена субординаторима *к(р)ε* и *како* (посведоченим у функцији допунског везника од најстаријих старосрпских споменика), или знатно чешће субординатором *да* (потврђеним у својству допунског везника од друге половине XIV века) (уп. Павловић 2009: 8–100) (10–15):

- (10) нѣ ти далѣ да се безаконѣ чини (Дубр. 1417, ПП 562.4);
 (11) допѣстилъ да не такози (Дубр. 1404, ПП 280.7);
 (12) подознѣ да се наши трѣго(в)ци слободе (Дубр. 1389, ПП 194.17);
 (13а) згоди се кѣрѣ донде ѣданъ брингентинъ (Дубр. 1407, ПП 291.14);
 (13б) згоди се како тронсѣи витези свѣрѣгоше долоу оурикшнша (РТ 238'.5);
 (13в) ако би се зго(д)нао [...] да би не цоган стати (Дубр. 1452, ПП 714.28);
 (14а) ако се слюти да се развнѣ дрѣво дѣбровчико (Балш. 1385, ПП 113.11);
 (14б) пр(ѣ)лѣти се кѣрѣ н(д) бѣде некола (Дубр. 1405, ПП 284.53);
 (15) ѣчинило да си не волянъ слободанъ (Дубр. 1421, ПП 593.28);
 (16) хотѣлн бисмо да се [...] станемо (Дубр. 1399, ПП 133.20).

Како показује Ф. Травничек (1956: 56), словенски субординатор *ježe* води порекло од номинатива једине средњег рода анафорске заменице **ježe* ‘оно’ (уп. Кореѣнѣ и др. 1980: 289–292). Партикула **že* прелази у старосрпско финално *-ре*. Комплементно *к(р)ε* је недвосмислено изведено из показне речи, док је комплементно *како* еволуирало из упитне или узвичне речи (уп. Bauer 1960: 129–130; ЭССЯ 9: 118–119). Независно од порекла тих везника, њима уведене допунске клаузе развиле су се реанализом јукстапонираних независних реченица (Павловић 2009: 75–76, 80–81). Старосрпским копулативним везницима *и*, *те(р)ε* субординатор *к(р)ε* конкурише уз глаголе *згодити се* (13а) и *прѣлѣтити се* (14б), док им субординатор *како* опонира само уз глагол *згодити се* (13б). Допунски предикат уведен везником *к(р)ε* је у презенту, а онај уведен везником *како* – у аористу.

Нема јединственог мишљења о етимологији везника *да*. З. Голомб (1964: 28–31) у модалном **da* види оптативно-субјунктивну партикулу (изведену из императива трећег лица једине глагола **dati*), док паратактичко **da* тумачи као реликт адвербијализованог инструментала једине заменичког корена **do-*. Ј. Грковић-Мејѣор (2007: 204–205) полази од индоевропског заменичког аблатива **d/(i)od* и сматра да су адјунктивна, односно паратактичка функција и оптативно или субјунктивно значење

старосрпског да еволуирали од аблативног значења ‘одатле напред’. Партикула *ga* стиче статус допунског везника само на словенском југу, мада је бугарско допунско *да* ретко (уп. BĚLIČOVÁ–SEDLÁČEK 1990). Током XIV века старосрпска партикула да постепено се развија од компоненте оптативне перифразе *ga + њрезениѣ* (тј. од потенцијалног комплементизатора) у допунски везник (тј. нови општи комплементизатор), све више истискујући старије *кр(ε)* (уп. Павловић 2009: 87–98). Копулативним везницима *н*, *тер(ε)* субординатор да опонира уз све наведене глаголе, при чему се допунски предикат по правилу јавља у презенту (10–12, 14а–16), а сасвим ретко у потенцијалу (13в).⁷

Поређењем примера (3–9) с примерима (10–16) показује да се глаголи с реченичном реакцијом датн (3, 10), допѡститн (4, 11), помоѡн (5, 12), сьгднѡтн сѣ (6, 13), сьлѡчнѡтн сѣ, односно прѣлѡчнѡтн сѣ (7, 14), ѡчннѡтн (8, 15), хѡтѣтн (9, 16) везују с клаузама које функционишу као реченичне допуне уведене координаторима *н*, *тер(ε)* или субординаторима да и ретко *кр(ε)* и како. Финитним реченичним допунама конкуришу инфинитивне допуне без икаквих очигледних разлика у значењу (17–23):

- (17) нѣ дашь нѣмь сѣ платн(т) (Дубр. 1401, ПП 201.15);
- (18) колнко ѡднѡ допѡстн г(д)ѣ бѣѡ ѡѡн (Кос. 1451, ПП 702.16);
- (19) ако богъ помѡже стѡмѡ тн црѣствѡ прнѣтн вѡсѣ граде (Дубр. 1253, ПП 791.48);
- (20) иако бн ѡн сѣ [...] згоднѡ донѡтн ѡ дѡбровннѡ (Павл. 1427, ПП 601.12);
- (21) н аще сѣ конѡмь врѣменѡмь слоутн погыбнѡутн ѡлемь (Нем. 1355, ХА 141.107);
- (22) ѡчннѡ кѣ довести соль подѣ новн ѡ сѡторннѡ (Дубр. 1397, ПП 269.13);
- (23) що бн хотѣл кѣ вѡмь говорнѡтн (кнез Черномир 1252–1254, ПП 25.20).

Инфинитив је по пореклу предисторијска дативско-локативна форма девербативне именице окамењене у адлативном (циљном) значењу (Грковић-Мелѡр 2013: 75–77). С обзиром на начин настанка, те на метафоричну модификацију просторне адлативности у темпоралну постериорност, јасно је да се инфинитивном допуном исказује иреална семантика (уп. Grković-Major 2022: 418–419), односно догађај који следи радњи или стању исказаном управним предикатом. Управо инфинитивна допуна и реченичне допуне с везником да и зависним предикатом у презенту показују да су наведени глаголи били склони нефактивним комплементима, који су очигледно могли бити обликовани и паратактички.

Иако ови глаголи везују слично структуриране допуне, на основу транзитивности, могу се поделити у две групе. Прву групу чине прелазни глаголи датн, допѡститн, помоѡн, ѡчннѡтн, хѡтѣтн, који захтевају објекатски аргумент и(ли) аргументе, односно именску фразу или клаузу у функцији

⁷ Допунски предикат у перфекту регистрован у примеру нѣ сѣ толнко сьлѡчнѡ нн чѡло нн видѣло да кѣ неданѣ г(д)нѣ зѣмљѡнн свою р(ѣ)чѣ н свою посаљбннѡ н своѣ печѡтн потвѡрѡнѡ (Дубр. 1421, ПП 589.35) представља изузетак који може бити мотивисан перцептивним глаголима чѡтн и видѣтн у позицији управног предиката уз евентивно сьлѡчнѡтн сѣ.

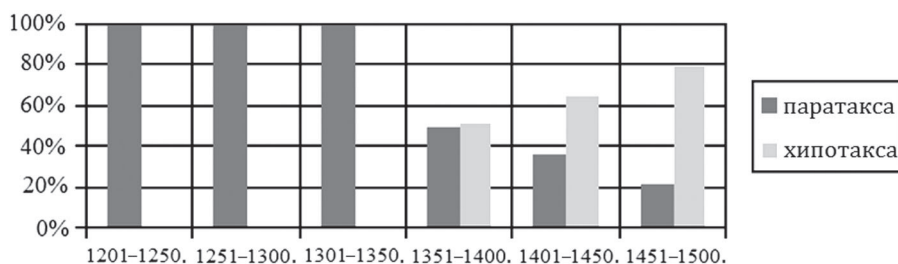
објекта. Другој групи припадају непрелазни глаголи *сгодити се*, *сљачити се*, *прљачити се*, за које се везује допунска клауза у субјекатској функцији. Реч је о евентивним повратним глаголима који реферишу о догађајима изван људске контроле (уп. Вивер и др. 1999: 364). У предикатској позицији ови су глаголи увек у трећем лицу јединине (6–7, 13–14, 20–21), док им фразне допуне функционишу као субјекат у номинативу (24), односно експеријенсер у дативу (25):

- (24) ако би се згодила која тешкоќа (Дубр. 1442, ПП 689.57);
 (25) ако се сљачи смртъ кому дубровчанинъ (Лаз. 1387, ПП 127.35).

Номинативни аргумент је еквивалент субјекатској допунској клаузи, док дативски аргумент одговара субјекту допунског реченичног предиката (26):

- (26) ако се случи смрт кому Дубровчанину ⇒
 ако се случи да Дубровчанин умре.

4. КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА ГРАЂЕ. Статистичка анализа старосрпских сложених реченица с иницијалним предикатом уз који се може јавити паратактичка и хипотактичка реченична допуна показује да се од почетка XIII до краја XV века учесталост координатора (односно паратактичких везника) уз реченичне допуне смањује у корист субординатора (односно хипотактичких везника). У XIII и првој половини XIV века реченичне допуне уз посматране глаголе организоване су паратактички и увођене искључиво координаторима и или *теџ(џ)* у односу 9 : 1 у корист саставног и. Већ у другој половини XIV века субординатори *да* и (по изузетку) *јџ(џ)* или како уводе реченичну допуну посматраних глагола нешто чешће од координатора и или *теџ(џ)* – фреквенцијски однос субординатора и координатора приближно је 1,05 : 1 (51,28% : 48,72%) у корист субординатора. Учесталост субординатора временом расте с 51,28% у другој половини XIV века на 79,31% у другој половини XV века, што се графички може представити на следећи начин:

За сагледавање синтаксичко-семантичког профила сваког од разматраних глагола значајно је сагледати и фреквенцијски однос паратактички (*π*) и хипотактички (*χ*) организованих допуна уз појединачне глаголе:

	XIII век	XIV век	XV век	
прелазни глаголи				
хѣтѣти	–	100% χ	1π : 26,5χ	3,28% π : 96,72% χ
ѣчинити	–	1π : 1,7χ	1π : 7,5χ	20% π : 80% χ
дати	100% π	100% χ	1π : 7χ	22,22% π : 77,78% χ
помоѣи	100% π	1,5π : 1χ	1,5π : 1χ	69,23% π : 30,77% χ
допѣстити	–	–	3π : 1χ	75% π : 25% χ
евентивни глаголи				
сѣгоднѣ сѣ	100% π	1π : 1χ	3,1π : 1χ	75,76% π : 24,24% χ
прѣлѣѣтити сѣ	–	100% π	1π : 1χ	71,43% π : 28,57% χ
сѣлѣтити сѣ	–	3,5π : 2χ	1,4π : 1χ	66,67% π : 33,33% χ

Код евентивних глагола координативно организоване допуне увек фреквенцијски заостају за оним субординативно структурираним, што је вероватно последица интранзитивности тих глагола – њихове реченичне допуне имају субјекатску функцију, а субјекат очигледно најспорије подлеже субординативном реченичном организовању.

Код прелазних глагола учесталост субординацијски организованих реченичних допуна опада од глагола хѣтѣти, преко ѣчинити, дати, помоѣи, до глагола допѣстити. Изразито висока фреквенција субординативно организоване реченичне допуне уз глагол хѣтѣти сасвим је разумљива, будући да се ради о волунтативном глаголу уз који се реализовала волунтативна конструкција да + *йрезенѣ* и пре него што је партикула да (‘нека’) стекла статус допунског везника.

Преовладавање хипотактичке везе између реченичних допуна и глагола ѣчинити, односно дати сведочи о развијености њихове транзитивности, која се у домену реченичне комплементизације синтаксички врло интензивно испољава у XV веку. С друге стране, доминантност паратактичке везе између глагола помоѣи, односно допѣстити и њихових реченичних допуна показује слабије изграђену прелазност тих глагола, у чијој је инхерентној лексичкој семантици дуго био примаран однос агенс–реципијент, док је сасвим секундарни значај имала сама активност реципијента, подржана или подстакнута агенсом.⁸

5. ГЕНЕТСКА И АРЕАЛНА ПЕРСПЕКТИВА. На основу стања у древним индоевропским језицима, С. Лураги (2010: 214–221) налази да је праиндо-

⁸ Ј. Грковић-Мејдор (2013: 22) уочава да се транзитивност прво развија код глагола *физичких активности*, што се у словенским језицима десило пре појаве првих писаних споменика, док је развој субјекатско-објекатских односа код глагола *менијалних сѣња* и *јроцеса* ишао знатно спорије.

европска синтакса била неконфигуративног типа, што значи да семантичку субординацију не прати синтаксичка зависност. Реченични комплекси израђени су од јукстапонираних асиндетских или синдетских, паратактички везаних простих реченица из чијег се значења ишчитава тип реченичног односа (LEHMANN 1980: 117–124).⁹ У најранијим индоевропским језицима, чији се записи ослањају на говорну традицију, асиндет је много чешћи од експлицитне координације,¹⁰ неретко маркиране разним врстама клитичких партикула, које је тешко поредити са савременим индоевропским координаторима типа ‘и’, ‘али’, ‘или’ (уп. VITI 2008: 36–37). Већ у класичном грчком и латинском с развијеном писаном традицијом расте учесталост синтаксички формализоване субординације, па се прастаре асиндетске структуре користе као стилски маркирана синтаксичка средства, а не као уобичајено решење обликовања реченичних комплекса (в. VITI 2008: 38). В. П. Леман (1980: 122) налази трагове комплементне псеудокоординације у микенском грчком, где се ‘тврдња’ изгледа могла увести паратактичким ‘и’, али потврде тога типа изостају у анализама ведских, познијих грчких, као и латинских текстова (уп. VITI 2006).¹¹ Стога А. Јејц (2014: 254) сматра да је псеудокоординација у праиндоевропском „функционисала као периферна синтаксичка стратегија“, мада је потврђена у низу савремених индоевропских језика.¹²

Познопрасловенска допунска псеудокоординација реконструише се на основу стања регистрованог у најстаријим словенским писмено-

⁹ Семантичка субординација могла се евентуално исказати „двоструким падежним конструкцијама, сложеницама, глаголским именицама, партиципима, апсолутним конструкцијама итд.“ (GRKOVIĆ-MAJOR 2022: 416).

¹⁰ Асиндетска координација је типична за усмени дискурс између осталог и стога што се интонацијом прецизира значењски тип реченичног споја (уп. ДИК 1968: 33).

¹¹ Пошто је серијализација у поменутиим језицима мање-више везана за глаголе кретања комбиноване с ознаком циљне радње, А. Јејц (2014) те спојеве сматра квазисеријализацијским. С. Лураги (1997: 50–51) уочава паратактички организовану комплементизацију у хетитским текстовима, али партикула *-wa(r)-*, којом се могу увести тврдње, нема функцију саставног везника (уп. 1997: 47).

¹² Често аутори сваку асиметричну координацију третирају као псеудокоординацију. У већини савремених индоевропских језика овај тип реченичне везе ограничен је на увођење циљне допуне уз глаголе кретања (тип *go and ...*), односно допуне уз транзитивне глаголе са значењем ‘узети’ (тип *take and ...*), односно ‘покушати’ (тип *try and ...*) (уп. ROSS 2016: 212–220). Тек се у појединачним језицима псеудокоординативне везе јављају уз читав низ транзитивних глагола: у шведском – *fortsätta* ‘настави’, *börja* ‘почети’, *sluta* ‘зауставити’, *se till* ‘уверити се’, *komman ihåg* ‘запамтити’, *glömma* ‘заборавити’ и сл. (WIKLUND 1996: 31); у грчком – βρισκω ‘наћи’, ακούω ‘чути’, βλέπω ‘видети’, θέλω ‘желети’, σμβαίνω ‘десити се’ и сл. (INGRIA 2005: 78–91); у осетском – žvəp ‘рећи’, žzrdz žvəp ‘обећати’, wəpən ‘веровати’, žqzłəp ‘мислити’, žzrdz darən ‘надати се’, tʒrʒən ‘страховати’, žzrdzmtz szwəp ‘свиђати се’, warʒən ‘волети’ и сл. (SERDOBOLSKAYA 2016: 313–314).

стима. На словенском северу регистроване су реченичне допуне уведене координативним *a* у староруском (27), старочешком (28) и старополском језику (29):¹³

- (27) а мы межн вади того хочемъ а бы бѣ далъ [...] а быста вы сѣдѣла в кнѣвѣ ‘а ми међу вама то хоћемо и дао би Бог и ви бисте столовали у Кијеву’ (БОРКОВСКИЙ 1979: 130);¹⁴
- (28) užtíš a já třetí den vstanu ‘видећеш и ја ћу трећи дан васкрснути’ (ГЕБАУЕР 1929: 677);¹⁵
- (29) alić tuż pod skałą zoczył, a kón, w jaskinią wcisnąwszy się małą, stoi ‘видео је ту испод стене и коњ, стиснувши се у пећини, стоји’ (ВАУЕР 1972: 677).

Имајући у виду стање у старим севернословенским писменостима, као и у старосрпским споменицима, могло би се рећи да је концепт допунске псеудокоординације имао заметке у познопрасловенској паратакси, те да је потом његова генеза у појединачним словенским језицима била условљена степеном уплива говорног дискурса у писменост, али и ареалним утицајима. Стиче се утисак да је старосрпско псеудокоординативно допунско *и* било знатно виталније од севернословенског еквивалента *a*. Различит избор везника сугерише да је формално синтаксичко решење стабилизовано након распада прасловенске језичке заједнице, а да је том стабилизовању везника вероватно претходило асиндетско обликовање јукстапонираних реченичних допуна, које су потврђене у старосрпским (30), староруским (31), старочешким (32) и старополским споменицима (33):

- (30) пншх те кнеже дѣровъчьскн [...] та сдѣ ндалъ к вацѣ оубѣтъ (Нем. 1238–1240, ПП 11.1), прнѣ гоѣка к(а) мѣара жѣнн и рѣте она юна ѡзѣлн сѣ властѣлѣ твоѣ оубѣжнѣ (Јункова мати 1419, ПП 584.8);

¹³ Наспрам српског допунског псеудокоординативног *и*, на словенском северу се по правилу јавља *a*. Ј. Бауер (ВАУЕР 1972: 226) сматра да је познопрасловенско *i „соединяло более тесно, большей частью однородные явления, внутренне взаимосвязанные, часто с оттенком следствия“, док је познопрасловенско *a „вводило нечто новое, отличающееся, иногда неожиданное“. Та је разлика вероватно проишталала из првобитног, предвезничког значења речи (по Бауеру, емоционалних партикула) из којих су се ови везници развили.

¹⁴ Из паратактичких спојева *a by*, *a bysta*, *a byhomъ* развио се староруски нефактивни допунски везник *абы*. Но, да би староруска допунска псеудокоординација могла бити знатно разноврснија од стања регистрованога у историјским граматикама (уп. Стеценко 1972) сугеришу новији руски примери типа: Если бы однако невозможное случилось, и я бы выздоровѣлъ, то, конечно, я бы ни одной минуты лишней не остался здѣсь ‘кад би се, међутим, десило немогуће, и ја се опоравио, онда, наравно, не бих остао ни један минут овде’ (ТУРГЕНЕВ 1884: 527), Вам бог дал, вы и владейте ‘Бог вам дао и ви господарите’ (АФАНАСЬЕВ 1984: 468).

¹⁵ Ф. Травничек (1930: 53) за такво *a* истиче: „snad to bylo adverbium s bezbarvým významem *tu, a tu, tož*“. Додатне потврде в. у ВАУЕР 1972: 234.

- (31) и оубиделъ царь нзъ цѣрквн, ндоутъ къ нѣмоу въ село и на дворѣ многнѣ людн
'видео је цар из цркве – многи људи иду к њему у село и на двор'
(СТЕЦЕНКО 1972: 135);
- (32) pomni, synu, vzal si dobré věci za života svého 'запамти, сине – узео
си добре ствари за живота свога' (МЕЛЬНИЧУК 1966: 193);
- (33) ја то wiem Ondrzej nie zabił Janowi konia 'то знам – Онджеј није
убио Јановог коња' (МЕЛЬНИЧУК 1966: 193).

Синтаксичка стратегија синдетског паратактичког организовања реченичних допуна, коју је српски могао наследити из прасловенског, у балканском окружењу добија позитивне подстицаје. Наиме, како је још пре скоро једног столећа приметио К. Сандфелд, балкански језици показују изразиту склоност ка паратакси, али и изразиту сагласност у тој склоности,¹⁶ што је морало оставити одређеног трага и у домену допунске псеудокоординације. То је недвосмислено и потврђено у истраживању Р. Ингрие (2005: 78–91), који паратактичке реченичне допуне региструје уз грчке глаголе опажања, те уз волунтативне и евентивне глаголе.¹⁷ Ареални подстицај за одржавање старосрпских нефактивних паратактичких допуна довољно је, чини се, за ову прилику илустровати одговарајућим допунама волунтативног глагола у грчком (34) и албанском језику (35):

¹⁶ Уп. „les langues balkaniques montrent une prédilection marquée pour la parataxe. Évidemment c'est là un trait qui se retrouve un peu partout en langage populaire, mais ici comme ailleurs ces langues présentent une concordance remarquable dans les détails“ (SANDFELD 1930: 196).

¹⁷ Однос између класичног грчког без допунске псеудокоординације (уп. VITI 2006: 144–147) и савременог грчког с њом (уп. INGRIA 2005) није од примарног значаја за српски аспект проблема, али констатовање разлике може бити од користи при тражењу контекстуалних подстицаја за настанак и(ли) опстанак тих допуна. Пошто усменост преферира паратаксу, а континуирана писменост обезбеђује погодности за развој хипотаксе (уп. VITI 2008: 36), чини се да је кључ разумевања поменуте разлике између класичног и савременог грчког у степену улива писане нормe, односно усменог вернакуларa у језички извор. Старост извора нема, притом, претерани значај – хронолошки старији споменик не гарантује еволутивно архаичније структуре. У старословенским споменицима, на пример, није регистровано ни допунско псеудокоординативно а (СС 1994: 63) ни и (СС 1994: 242–245) јер су канонски текстови преводи с грчког, утемељеног на вишевековној писаној традицији. У млађим старосрпским текстовима затиче се сасвим другачија ситуација због интензивног утицаја говорног дискурса. Осим тога, вернакуларни утицаји се преносе преваходно усменим путем, што значи да су разговорни балкански језици преко говорног српског могли утицати и на старосрпску писменост. Мада К. Сандфелд (1930: 199) претпоставља да је грчки језик извориште ширења балканског координатора 'и' на хипотактичке семантичке релације, чини се да питање језика извора у овом случају нема претерани значај јер заједничко синтаксичко решење унутар балканског језичког савеза пре може бити резултат стратешког компромиса између синтагматских потреба говорника различитих језика (укључених у комуникацију) и парадигматских потенцијала тих језика, него израз супремацијског зрачења једног језика на његове суседе.

- (34) Ἦθελε καὶ τὸ ἔκανε ‘желео је и то је учинио’ (INGRIA 2005: 84);
 (35) desha è ju gënjëva ‘хтео сам и лагао сам те’ (SANDFELD 1966: 193).¹⁸

6. Ка типолошкој синтези. Координираним повезивањем два члана од којих је други као допуна првог нижерангиран паратактички се изражава једна суштински хипотактичка релација. Тиме се потврђује типолошки став К. Лемана (1988) да су паратакса и хипотакса два пола фазичног континуума по коме се нижу конкретне реченичне везе према степену уграђености и(ли) придружености њихових саставних компоненти.

Избор паратактичког синтаксичког решења за једну изразито хипотактичку семантичку релацију, у време када су већ изграђене одговарајуће хипотактичке стратегије, типолошки се може тумачити као траг архаичне, неконфигуративне синтаксе без централизоване реченице и с високом аутономношћу реченичних компоненти. Пошто овај језички тип не зна за глаголску транзитивност, њему је потпуно странио и синтаксичко „управљање“ (Грковић-Мелџор 2013: 34) и у реченичном и у фразном домену. Реченичне компоненте се слажу семантички без везивања мотивисаног хијерархијом елемената, па таква синтакса не подноси хипотаксу, док паратакса омогућује аутономију исторангираних реченичних чланова. Паратактички исказана допуна типолошки одговара устројству неконфигуративног синтаксичког система, а хипотакса преовладава с развојем синтаксичке конфигуративности, која подразумева стабиллизовану глаголску транзитивност, па преко ње и централизовану реченицу. Допуна се у неконфигуративном синтаксичком систему не може хипотактички уобличити јер хипотакса у таквом систему и не постоји. Конфигуративна синтакса рађа хипотаксу, па се старе паратактичке везе хипотактички реинтерпретирају – уместо псеудокоординатора користе се семантички маркирани субординатори.

Употреба инфинитива као изворно циљне форме (уп. Грковић-Мелџор 2013: 74) у функцији допуне указује на то да су управни глаголи уз те допуне у одређеном периоду језичког развоја схватани као циљно усмерени процеси који са својим циљем формирају коегзистентну сукцесију. То би могла бити когнитивна подлога за паратактичко везивање глагола дати, допџити, помоћи, сјодити се, сјадити се, односно прџадити се, хинити, хџџити и ситуација које данас схватамо као њихове реченичне допуне, мада су изворно глагол и та „допуна“ исказивали само два сукцесивна догађаја (уп. Павловић 2014: 22–23).

¹⁸ Конструкције овог типа Сандфелд (1930: 199) налази и у ароманском и старорумунском.

Циџирана лиџераџура

- ЭССЯ: Олег Николаевич Трубачев (ур.). *Этимологический словарь славянских языков*. 1–. Москва: Академия наук СССР/РАН, 1974–.
- [ÈSSJA: Oleg Nikolaevič Trubačev (ur.). *Ètimologičeskij slovar' slavânskix âzykov*. 1–. Moskva: Akademiâ nauk SSSR/RAN, 1974–]
- БОРКОВСКИЙ, Виктор Иванович (ред.). *Историческая грамматика русского языка. Синтаксис: сложное предложение*. Москва: Наука, 1979.
- [BORKOVSKIJ, Viktor Ivanovič (red.). *Istoričeskaâ grammatika russkogo âzuka. Sintaksis: složnoe predloženie*. Moskva: Nauka, 1979]
- ГРКОВИЋ-МЕЉДЖОР, Јасмина. *Сџиси из истџоријске лингвистџике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.
- [GRKOVIĆ-MEJĐŽOR, Jasmina. *Spisi iz istorijske lingvistike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2007]
- ГРКОВИЋ-МЕЉДЖОР, Јасмина. *Истџоријска лингвистџика. Когнитивно-типџолошке сџџудије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- [GRKOVIĆ-MEJĐŽOR, Jasmina. *Istorijska lingvistika. Kognitivno-tipološke studije*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2013]
- МЕЉНИЧУК, Олександр Савич. *Розвиток структури слов'янського речення*. Київ: Наукова думка, 1966.
- [MEJ'NIČUK, Oleksandr Savič. *Rozvitok strukturi slov'âns'kogo rečennâ*. Kiïv: Naukova dumka, 1966]
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Стџаросрџска зависна реченица од XII до XV века*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- [PAVLOVIĆ, Slobodan. *Starosrpska zavisna rečenica od XII do XV veka*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009]
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Саставне напоредносложене реченице у српском језику XII–XV“. *Зборник Маџице срџске за филологију и лингвистџику* LVII/1 (2014): стр. 7–29.
- [PAVLOVIĆ, Slobodan. „Sastavne naporednosložene rečenice u srpskom jeziku XII–XV“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LVII/1 (2014): str. 7–29]
- СТЕЦЕНКО, Алексей Никитич. *Исторический синтаксис русского языка*. Москва: Высшая школа, 1972.
- [STECENKO, Aleksej Nikitič. *Istoričeskij sintaksis russkogo âzuka*. Moskva: Vysšaâ škola, 1972]
- *
- BAUER, Jaroslav. *Vývoj českého souvětí*. Praha: Nakladatelství Československá akademie věd, 1960.
- BAUER, Jaroslav. *Syntactica slavica. Vybrané práce ze slovanské skladby*. Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 1972.
- BĚLIČOVÁ, Helena, Jan Sedláček. *Slovanské souvětí*. Praha: Československá akademie věd, 1990.
- BELYAEV, Oleg. “Systematic Mismatches: Coordination and Subordination at Three Levels of Grammar”. *Journal of Linguistics* 51 (2015): str. 267–326.
- BIBER, Douglas, Stig Johansson, Geoffrey Leech, Susan Conrad, Edward Finegan. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Pearson Education, 1999.

- CARDEN, Guy, David Pesetsky. "Double Verb Constructions, Markedness, and a Fake Coordination". In: Woodford A. Beach, Samuel E. Fox, Shulamith Philosoph (eds.). *Papers from the Thirteenth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago Linguistic Society, 1977: pp. 82–92.
- CARDINALETTI, Anna, Giuliana Giusti. "'Semi-lexical' Motion Verbs in Romance and Germanic". In: Norbert Corver, Henk van Riemsdijk (eds.). *Semi-lexical Categories: The Function of Content Words and the Content of Function Words*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2001: pp. 371–414.
- CARDINALETTI, Anna, Giuliana Giusti. "Motion Verbs as Functional Heads". In: Christina Tortora (ed.). *The Syntax of Italian Dialects*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2003: pp. 31–49.
- CHOMSKY, Noam. *Lectures on Government and Binding: The Pisa Lectures*. Dordrecht – Cinnaminson: Foris Publications, 1981.
- CLANCHY, Michael T. *From Memory to Written Record. England 1066–1307*. Cambridge: Harvard University Press, 1979.
- COȘERIU, Eugenio. "Tomo y me voy". Ein Problem vergleichender europäischer Syntax. *Vox Romanica: Annales Helvetici Explorandis Linguis Romanicis Destinati* 25 (1966): pp. 13–55.
- CRUSCHINA, Silvio. "Beyond the Stem and Inflectional Morphology: an Irregular Pattern at the Level of Periphrasis". In: Silvio Cruschina, Martin Maiden, John Charles Smith (eds.). *The Boundaries of Pure Morphology*. Oxford: Oxford University Press, 2013: pp. 262–283.
- DE CARVALHO, Paulo, Frédéric Lambert (eds.) *Structures corrélatives et parallèles en grec ancien et en latin*. Saint-Étienne: Publications de l'Université de Saint-Étienne, 2005.
- DE VOS, Mark Andrew. *The Syntax of Verbal Pseudocoordination in English and Afrikaans* [LOT Dissertation Series 114]. Utrecht: LOT, 2005.
- DI CARO, Vincenzo Nicolò, Giuliana Giusti. „A Protocol for the Inflected Construction in Sicilian Dialects“. *Annali di Ca' Foscari. Serie occidentale* 49 (2015): pp. 393–422.
- DIK, Simon. *Coordination. Its Implications for the Theory of General Linguistics*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1968.
- EICHNER, Heiner. „Urindogermanisch *kwe "wenn" im Hethitischen“. *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 29 (1971): pp. 27–46.
- GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého. Díl IV. Skladba*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1929.
- GIVÓN, Talmy. *The Genesis of Syntactic Complexity: Diachrony, Ontogeny, Neuro-cognition, Evolution*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2009.
- GOŁĄB, Zbigniew. "The Problem of Verbal Moods in Slavic Languages". *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* VIII (1964): pp. 1–36.
- GRKOVIĆ-MAJOR, Jasmina. "The Development of Emotion Predicate Complements in Serbian". In: Björn Wiemer, Barbara Sonnenhauser (eds.). *Clausal Complementation in South Slavic*. Berlin–Boston: De Gruyter Mouton, 2022: pp. 415–441.
- HAIDER, Hubert. *Dependenzen und Konfigurationen. Zur deutschen V-Projektion*. Wien: Universität Wien, Institut für Sprachwissenschaft, 1982.

- HETRICH, Heinrich. *Untersuchungen zur Hypotaxe im Vedischen*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1988.
- HEWSON, John, Vít Bubeník. *From Case to Adposition: The Development of Configurational Syntax in Indo-European Languages*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2006.
- HEYCOCK, Caroline, Hjalmar P. Petersen. “Pseudo-coordination in Faroese”. In: Kurt Braunmüller, Christoph Gabriel (eds.). *Multilingual Individuals and Multilingual Societies*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2012: pp. 259–280.
- HOLLAND, Gary B. “Subordination and Relativization in Early Indo-European”. In: Claudia Brugman, Monica Macaulay, Amy Dahlstrom, Michele Emanatian, Birch Moonwomon, Catherine O’Connor (eds.). *Proceedings of the Tenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley: Berkeley Linguistics Society, 1984: pp. 609–622.
- INGRIA, Robert. “Grammatical Formatives in a Generative Lexical Theory. The Case of Modern Greek κατ”. *Journal of Greek Linguistics* 6 (2005): pp. 61–101.
- JELINEK, Eloise. “Empty Categories, Case, and Configurationality”. *Natural Language & Linguistic Theory* 2/1 (1984): pp. 39–76.
- KIPARSKY, Paul. “Indo-European Origins of Germanic Syntax”. In: Adrian Battye, Ian Roberts (eds.). *Clause Structure and Language Change*. New York Oxford: Oxford University Press, 1995: pp. 140–169.
- KISS, Katalin É. *Configurationality in Hungarian*. Dordrecht–Boston–Lancaster–Tokyo: Reidel, 1987.
- KLEIN, Jared S. *Toward a Discourse Grammar of the Rigveda. Volume I: Coordinate Conjunction. Part I Introduction, ca, utá*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 1985.
- KOPEČNÝ, František, Vladimír Šaur, Václav Polák. *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svazek 2. Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*. Praha: Československá akademie věd, 1980.
- KUTEVA, Tania A. “On ‘Sit’/‘Stand’/‘Lie’ Auxiliation”. *Linguistics* 32/2 (1999): pp. 191–213.
- LAKOFF, Robin. “If’s, and’s, and but’s about Conjunction”. In: Charles J. Fillmore, D. Terence Langendoen (eds.). *Studies in Linguistic Semantics*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1971: pp. 114–149.
- LEDGEWAY, Adam. “Asyndetic Complementation in Neapolitan Dialect”. *The Italianist* 17 (1997): pp. 231–273.
- LEDGEWAY, Adam. “From Coordination to Subordination: the Grammaticalization of Progressive and Andative Aspect in the Dialects of Salento”. In: Fernanda Pratas, Sandra Pereira, Clara Pinto (eds.). *Coordination and Subordination: Form and Meaning – Selected Papers from CSI Lisbon 2014*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2016: pp. 157–184.
- LEHMANN, Christian. “Towards a Typology of Clause Linkage”. In: John Haiman, Sandra A. Thompson (eds.). *Clause Combining in Grammar and Discourse*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1988: pp. 181–225.
- LEHMANN, Winfred Philip. “The Reconstruction of Non-Simple Sentences in Proto-Indo-European”. In: Paolo Ramat (ed.). *Linguistic Reconstruction and Indo-*

- European Syntax*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1980: pp. 113–144.
- LØDRUP, Helge. “The Syntactic Structures of Norwegian Pseudocoordination”. *Studia Linguistica* 56 (2002): pp. 121–143.
- LURAGHI, Silvia. “The Rise (and Possible Downfall) of Configurationality”. In: Silvia Luraghi, Vít Bubenik (eds.). *Continuum Companion to Historical Linguistics*. London – New York: Continuum International Publishing Group, 2010: pp. 212–229.
- LURAGHI, Silvia. *Hettite*. München: Lincom Europa, 1997.
- MARÁČZ, László, Piter Muysken (eds.). *Configurationality: The Typology of Asymmetries*. Dordrecht: Foris Publications, 1989.
- RÖGNVALDSSON, Eiríkur. “Old Icelandic: A Non-Configurational Language?” *North-Western European Language Evolution* 26 (1995): pp. 3–29.
- ROSS, Daniel. “The Importance of Exhaustive Description in Measuring Linguistic Complexity: the Case of English *try* and Pseudocoordination”. In: Frederick J. Newmeyer, Laurel B. Preston (eds.). *Measuring Grammatical Complexity*. Oxford: Oxford University Press, 2014: pp. 202–216.
- ROSS, Daniel. “Between Coordination and Subordination: Typological, Structural and Diachronic Perspectives on Pseudocoordination”. In: Fernanda Pratas, Sandra Pereira, Clara Pinto (eds.). *Coordination and Subordination: Form and Meaning – Selected Papers from CSI Lisbon 2014*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2016: pp. 209–243.
- ROSS, John Robert. *Constraints on Variables in Syntax*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club, 1968.
- SANFELD, Kristian. *Linguistique balkanique: problèmes et résultats*. Paris: C. Klincksieck, 1930.
- SCHMERLING, Susan. “Asymmetric Conjunction and Rules of Conversation”. In: Peter Cole, Jerry L. Morgan (eds.). *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York: Academic Press, 1975: pp. 211–231.
- SERDOBOLSKAYA, Natalia. “Semantics of Complementation in Ossetic”. In: Kasper Boye, Petar Kehayov (eds.). *Complementizer Semantics in European Languages*. Berlin: De Gruyter, 2016: pp. 293–339.
- STEFANOWITSCH, Anatol. “The Go-and-Verb Construction in a Cross-linguistic Perspective: Imageschema Blending and the Construal of Events”. In: Dawn Nordquist, Catie Berkenfield (eds.). *Proceedings of the Second Annual High Desert Linguistics Society Conference*. Albuquerque: High Desert Linguistics Society, 1999: pp. 123–134.
- ŠKODOVÁ, Svatava. *Pseudokoordinace v syntaxi současné češtiny. Disertační práce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Filozofická fakulta, 2009.
- TAYLOR, Ann. “From Non-Configurational to Configurational: A Study of Syntactic Change in Greek”. *The Penn Review of Linguistics* 12 (1988): pp. 1–15.
- TORREGO, M. Esperanza. “Coordination”. In: Philip Baldi, Pierluigi Cuzzolin (eds.). *New Perspectives on Historical Latin Syntax. Volume 1: Syntax of the Sentence*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2009: pp. 443–487.
- TRÁVNÍČEK, František. *Historická mluvnice česka. III. Skaldba*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956.

- TRÁVNÍČEK, František. *Neslovesné věty v češtině. Díl I: Věty interjekční*. Brno: Filologická fakulta, 1930.
- VITI, Carlotta. "And in the Early Indo-European Languages". *Archivio glottologico italiano* 91 (2006): pp. 129–165.
- VITI, Carlotta. "The Meanings of Coordination in the Early Indo-European Languages". *Revue de Sémantique et Pragmatique* 24 (2008): pp. 35–64.
- WÄLCHLI, Bernhard. *Co-Compounds and Natural Coordination*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2005.
- WEBELHUTH, Gert. "German is Configurational". *The Linguistic Review* 4/3 (1984–1985): pp. 203–246.
- WIKLUND, Anna-Lena. "Pseudocoordination is Subordination". *Working Papers in Scandinavian Syntax* 58 (1996): pp. 29–54.
- YATES, Anthony. "On the PIE "Quasi-Serial Verb" Construction: Origin and Development". In: Stephanie Wroth Jamison, Harold Craig Melchert, Brent Vine (eds.). *Proceedings of the 25th Annual UCLA Indo-European Conference*. Bremen: Hempen, 2014: pp. 237–255.

Извори

- АФАНАСЬЕВ, Александр Николаевич. *Народные русские сказки в трех томах. Том I*. Москва: Наука, 1984.
- [AFANAS'EV, Aleksandr Nikolaevič. *Narodnye russkie skazki v trex tomax. Tom I*. Moskva: Nauka, 1984]
- СИНДИК, Душан. „Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару“. *Хиландарски зборник* 10 (1998): стр. 9–134.
- [SINDIK, Dušan. „Srpska srednjovekovna akta u manastiru Hilandaru“. *Hilandarski zbornik* 10 (1998): str. 9–134]
- СС: Раля Михайловна Цейтлин, Радослав Вечерка, Эмилия Благова (ред.). *Старославянский словарь (по рукописям X–XI вв.)*. Москва: Русский язык, 1994.
- [SS: Ralâ Mihajlovna Cejtlin, Radoslav Večerka, Ėmiliâ Blagova (red.). *Staroslavânskij slovar' (po rukopisâtm X–XI vv.)*. Moskva: Russkij âzyk, 1994]
- СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. *Старе српске ѿвеле и ѿисма. Књига I. Први део*. Београд – Сремски Карловци: СКА, 1929.
- [STOJANOVIĆ, Ljubomir. *Stare srpske povelje i pisma. Knjiga I. Prvi deo*. Beograd – Sremski Karlovci: SKA, 1929]
- СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. *Старе српске ѿвеле и ѿисма. Књига I. Други део*. Београд – Сремски Карловци: СКА, 1934.
- [STOJANOVIĆ, Ljubomir. *Stare srpske povelje i pisma. Knjiga I. Drugi deo*. Beograd – Sremski Karlovci: SKA, 1934]
- ТУРГЕНЕВ, Иван Сергеевич. *Первое собрание писем II. С. Тургенева 1840–1883*. С. Петербург: Типографія М. М. Стасюлевича, 1884.
- [TURGENEV, Ivan Sergeevič. *Pervoe sobranie pisem" I. S. Turgeneva 1840–1883*. S. Peterburg": Tipografijâ M. M. Stasûleviča, 1884]

Слободан Ђ. Павлович
Нови-Садски универзитет
Филозофски факултет
Кафедра сербског језика и лингвистике

ДОПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПСЕВДОСОЧИНЕНИЕ В ДРЕВНЕСЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Целью данной статьи является изучение феномена дополнительного псевдосочинения в древнесербском языке, то есть паратаксической связи между глаголом, принимающим дополнение, и его финитным дополнением, с особым акцентом на переходе от паратаксического нанизывания предложений к гипотаксическому встраиванию. Несмотря на внимание, уделяемое одному типу сложных предложений, исследование направлено на то, чтобы подчеркнуть типологический контекст уменьшения дополнительного псевдосочинения и увеличения дополнительного подчинения. Использование сочинительного союза для выражения семантически подчинительных отношений между единицей более высокого ранга (получающей дополнение) и ее дополнением более низкого ранга позволяет предположить, что дополнительное псевдосочинение может быть одним из свойств неконфигурационного синтаксиса, то есть синтаксиса без интегрирующей иерархии предложений.

Ключевые слова: паратаксис, гипотаксис, сложносочиненное предложение, сложноподчиненное предложение, придаточное изъяснительное предложение, союз *и*, союз *да*.

Slobodan J. Pavlović
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Language and Linguistics

COMPLEMENT PSEUDO-COORDINATION IN OLD SERBIAN

S u m m a r y

The purpose of this paper is to examine the phenomenon of complement pseudo-coordination in the Old Serbian language, i.e. the paratactic connection between a complement-taking verb and its finite complement, with a special focus on the shift from paratactic clause-chaining to hypotactic embedding. Despite the attention devoted to one complex sentence type, the research aims to sketch a typological context of decreasing complement pseudo-coordination and increasing complement subordination. The use of coordinating conjunction for expressing conceptual subordination relation between higher-ranking (complement-taking) unit and its lower-ranking complement suggests that the complement pseudo-coordination could be one of the properties of non-configurational syntax, i.e. syntax without an integrated sentence hierarchy.

Keywords: parataxis, hypotaxis, coordination, subordination, complement clause, coordinator *i* ('and'), complementizer *da* ('that').

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 241–253

УДК 811.163.1'373.611

COBISS.SR-ID 85265673

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202241B>

Примљено: 2. јуна 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Марта Ж. Бјелетић*
Институт за српски језик САНУ
Етимолошки одсек
Београд

ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКИ ТВОРБЕНИ ЕЛЕМЕНТИ У СРПСКИМ НАРОДНИМ ГОВОРИМА (СУФИКС *-ИЈЕ*)**

Предмет рада су дијалекатске именице средњег рода на *-ије* које по пореклу нису црквенословенске позајмљенице, већ домаће речи образоване према црквенословенском творбеном моделу. У раду је дата њихова анализа – са формалног, семантичког и функционалног аспекта.

Кључне речи: српски језик, народни говори, именице средњег рода, творба, црквенословенски суфикс *-ије*.

0. Српски народни говори садрже елементе црквенословенског језика који су очувани пре свега у лексици, али и у творбено-морфолошкој структури речи. На лексичком плану запажа се присуство речи које по свом апстрактном значењу нису својствене народним говорима, нпр. *искушење*, *насушни*, као и речи конкретног, терминолошког значења, нпр. *амин*, *анђео*, *ејархија*, *ѿаѿријарх*. На творбено-структурном плану уочавају се бројне сложенице са формантима *бого-* и *благо-*, нпр. *богомoља*, *богородица*, *благовесѿи*, *благодаран*, *благосиљање*, као и сложенице са префиксом *без-*, својственије црквенословенском језику него народним говорима, нпр. *безбожник*, *безгрешан*, *безуман* (в. Јовановић 1991: 31–32).

1. Када су у питању конкретни творбени елементи, у народним говорима је најзаступљенији црквенословенски суфикс *-ије*, којим се

---

* marta.bjeletic@gmail.com

** Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2020-14 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

граде именице средњег рода.¹ Полазећи од радова у којима се указује на присуство ових именица у народним говорима (Вушовић 1927: 35; Вуковић 1938–1939: 53; Станић 1974: 166; Пижурџа 1981: 122; Јовановић 1991: 32–33; Реметић 1997) ексцерпирани смо релевантне дијалекатске речнике објављене након Реметићеве студије,² чиме је корпус именица средњег рода на *-ије* допуњен новим потврдама, али и новим лексемама.

У прикупљеном материјалу издвојили смо две целине: 1) речи за које се може установити црквенословенски предлошак, тј. оне које су као комплетне лексеме преузете из црквенословенског језика и 2) речи без црквенословенског предлошка, тј. оне у којима је на домаћу основу додат црквенословенски суфикс *-ије*. Прву групу чине, дакле, позајмљенице, а другу – домаће речи образоване по црквенословенском творбеном моделу. Позајмљенице су биле предмет нашег разматрања у претходном прилогу (в. БЈЛЕТИЋ 2021), а овде ћемо се вратити речима без црквенословенског предлошка.

2. Ова лексичка група показује да у дијалектима „оживљава“ црквенословенски творбени модел, па се суфикс *-ије* појављује и у речима које нису преузете из црквеног језика, а у неким говорима он постаје чак и „продуктиван“ (в. Станић 1974: 166). Такве су, на пример, речи *згйбеније* ‘погибао’, *касййженџије* ‘нагрда, брука’, *нагрђеније* ‘нагрђе’, *наказаније* ‘наказа, ругоба’, *йаџеније* ‘патња’, *йриказаније* ‘нешто чудновато; множина нечега’, *йрољевеније* ‘велика киша’, *самашйеније* ‘чудна, необична појава; утвара’, *скдйшйеније* ‘скапавање (од глади, жеђи)’, *чудевеније* ‘чудо’ (в. БЈЛЕТИЋ 2019: 903–905).³

У овом прилогу навешћемо још неколико одабраних примера који илуструју специфичности разматране лексичке групе.

2.1. *огријаније* [без дефиниције значења] у изразу *огријаније сунчано*: Ёво тй:г у огријаније сунчанџ, јџш се нијесмо били пџдизаџи – Дџцне је пџшти џвце, тџк у огријаније сунчанџ Рџвца (РЕМЕТИЋ 1997: 79; допунио М. Пижурица),⁴ *огријаније*: Таман у огријаније сунчанџ йзбишџ навџрг-њивџ

¹ Поред њега заступљен је и црквенословенски префикс *вџз-* у лику *вџз-* и *вџз-*, који се у ускочком говору појављује као продуктиван, уп. *вџзнијџйи*, *вџзџгнџйи*, *вџзџгнџйи* (в. Јовановић 1991: 33).

² Реметић (1997) ову појаву посматра на репрезентативном дијалекатском корпусу, закључујући да се именице средњег рода на *-ије* најчешће срећу у централним областима источнохерцеговачког дијалекта (Морача, Рџвца, Ускоци, Пива, Дробњака), одакле су далеко разнете миграцијамa становништва.

³ У поменутом раду наводе се потврде побројаних речи превасходно из говора Пиве и Дробњака, али њихов ареал је знатно шири.

⁴ Дефиниције значења и примере употребе за поједине потврде из Рџвца (уколико нису дати у Реметићевом раду) љубазно ми је доставио проф. др Мато Пижурица. Тамо где то није учинио, потврде су остале без значења. Проф. Пижурица је поделио са

Колашин (Пижурица 1981: 122), *огрејаније* покр. ‘оно што некога огрева, греје’: Ово су најобичније заклетве ... сунца ми (у Горњој Јасеници: онога ми огрејанија) (РСА 16: 649).

Именица је изведена од глагола *òгреја̀тии*, ијек. *òгрија̀тии*, *-јѐм* рф. ‘почети одавати топлоту и светлост, изаћи, изгрејати (о сунцу)’ (I.c.), Òгријало сунце Ускоци (Станић 1991, 2: 16).⁵

Посведочен је и облик *òгрија* f. ‘грејање, светлост, сунце, топлота’: Дòћи ћу шòтра да ти кòсим нѐбескѐ ми òгријѐ Ускоци (I.c.).

2.2. *òсвиї̀д̀није* [без дефиниције значења]: намòли се у освит̀аније Колашин (Пижурица 1981: 122).

Именица је изведена од глагола *òсвиї̀д̀атии*, *òсвиї̀д̀ѐм* impf. ‘свањивати’ Ускоци (Станић 1991, 2: 55).

У разматраним говорима чешћи су облици *òсвиї̀* Ускоци (I.c.), *òсвиї̀* Загарач (Ћупићи 1997: 304), *òсвиї̀ак*, *-ї̀ка* Прошћење (Вуличић 1995: 85), *òсвиї̀ак* Васојевићи (Стиловић 2014: 405).

2.3. *ї̀омѐї̀теније* ‘врло јак мраз, помет’: Такòга помѐтенија није ме снашло ў мòј вијек Ровца (Реметић 1997: 79; допунио М. Пижурица), *ї̀омѐї̀теније* / *ї̀омѐї̀д̀еније* ‘мећава, вејавица’ Љештанско (ор. cit. 81), *ї̀омѐї̀д̀еније* ‘изложеност врло великој хладноћи, невремену које угрожава живот; пропаст, смрт услед великог снежног невремена; врло рђаво снежно невреме, велика хладноћа, студен’: Тòга помѐтенија нијад није било Ускоци (Станић 1991, 2: 139), *ї̀омѐї̀д̀еније* ‘невреме, пропаст’ Влахоље код Калиновика (Реметић 1997: 80), *ї̀омѐї̀д̀еније* ‘невреме, мећава’: а, овòга помѐтенија д̀анас Васојевићи (ор. cit. 82).

Именица је изведена од глагола *ї̀омѐ̀сти се*, *ї̀д̀мѐї̀ѐм се* рф. ‘умрети од хладноће на снеговиту времену с мећавом, смрзнути се’: Млòги су се нòђе помѐли – Пушти ме в̀атри, помѐток се, ‘нахладити се, озепсти’: Јесте ли се помѐли? Ускоци (Станић 1991, 2: 138), *ї̀омѐ̀с се*, *ї̀омѐї̀ї̀ѐм се* ‘смрзнути се, умрети од зиме’, ‘јакò озепсти’ Васојевићи (Стиловић 2014: 460).⁶

У разматраним говорима постоји и поствербал *ї̀д̀мѐї̀* m. ‘велика хладноћа, мећава’: По овомѐ помѐту не трѐба̀ ни из к̀ућѐ изл̀азит сем ко м̀ор̀а Васојевићи (I.c.), *ї̀д̀мѐї̀* Ровца (в. горе дефиницију значења облика *ї̀омѐї̀теније*), *ї̀д̀мѐї̀* ‘изложеност врло великој хладноћи, невремену које угрожава живот’, ‘смрт услед великог снежног невремена’, ‘врло рђаво

мног и нека своја запажања о разматраним лексемама из ровачке грађе, на чему му се најсрдачније захваљујем.

⁵ Глагол *òгреја̀тии* / *òгрија̀тии*, судећи по потврдама изнетим у ЭССЯ 27: 32 s.v. *obgrějati (*se*), забележен је само у српскословенском и српско-хрватском.

⁶ Основни глагол *мѐ̀сти*, *мѐї̀ѐм* ‘многò, јакò падати, вејати (о снегу); снажно дувати, витлати, завијати (о ветру, бури, мећави)’, *мѐ̀сти се* ‘страдати од студени, смрзавати се’ (РСА 12: 426–427) своди се на псл. *mesti (*se*) (ЭССЯ 18: 105–108).

снежно време, велика хладноћа, студен' Ускоци (Станић 1991, 2: 139), као и придев партиципског порекла *ѿомѣѡшен*, *-ѣна*, *-ѣно* 'који је настрадао од студени; који је јако озебао' Ускоци (I.c.).

2.3.1. *ѿомѣѡшеније* / *ѿомѣѡшѣније* 'пометња' Љештанско (РЕМЕТИЋ 1997: 79).

Именица је изведена од глагола *ѿомѣсѡѡи* (*се*), *ѿомѣѡѡѣм* (*се*) 'збунити (*се*)' (РСЈ).⁷

У питању су, дакле, два етимолошки различита облика (в. нап. 6 и 7), која су на формалном плану истоветна.

2.4. *ѿредбраженије* 'застиђе, срамота': Преображеније за свѣкога свѣга Ровца (РЕМЕТИЋ 1997: 79; допунио М. Пижурица), *ѿредбраженије* / *ѿреображѣније* / *ѿрѡбраженије*: Тѡ си мѡе преображеније, 'особа због које се неко стиди' Ускоци (Станић 1991, 2: 185, 215).⁸

Именица је изведена од глагола *ѿреобразѡѡѡи* / *ѿредбразѡѡѡи* (*се*) рf. 'застидети (*се*)', 'променити се у лицу, добити другу боју' Ускоци (Станић 1991, 2: 185), *ѿредбразѡѡѡи се* Ровца (податак М. Пижурице), *ѿреображѡѡѡи се* impf. 'стидети се, устручавати се, руменети се, црвенети се',⁹ *ѿреображѡѡѡи се* 'стидети се' Ускоци (I.c.).

У разматраним говорима постоје и поствербали *ѿредбрѡз* m. / *ѿредобраза* f. 'стид, срамота' Ускоци (I.c.), *ѿредбрѡз* Ровца (податак М. Пижурице), *ѿредбрѡз* 'јако осећање стида, застиђе': Она, непрескок, га је рашчѣладила и од дике преобраз учинила – Мене узе преобраз, а Розалија направи гримасу као да је миша прогутала (књиж. примери) Никшић (Ђоковић 2010: 468), као и придев *ѿредбрѡзан*, *-зна*, *-зно* 'који се лако постиди због неког мање или више погрешног ситног геста или поступка' (пожељна особина): Она е редбрѡзна ђѡвѡјка, нѣмѡјте је збѡг-тогѡ задиркѡват Ровца (податак М. Пижурице).

У примерима: Мајци ти је одкад си одврка сваки дан Преображеније! Никшић (Ђоковић 2010: 468), Преображѣње свѣкоме дѡдѡ једном годѡшње, а мѣне о тѣбе свѣкѡј дѡн! Васојевићи (Стиловић 2014: 497) присутна је игра речи у којој је избрисана семантичка дистинкција између назива црквеног празника и именице у значењу 'стид, срамота', иако се та дистинкција у говору Васојевића чува – црквени лик на *-ије* резервисан је за означавање црквеног празника, уп. *Преображѣније* (госпѡднѣ), док лик на *-ње* значи

⁷ Основни глагол *мѣсѡѡи*, *мѣѡѡѣм* 'уносити пометњу, забуну' (РСА 12: 426) своди се на псл. **мѣѡѡи*, *мѣѡѡѣ* (*се*) (ЭССЯ 19: 12–13).

⁸ У разматраним говорима је посведочен и регуларан облик на *-ње*: *ѿредбражѣње* 'стид, срамота' Ускоци (ор. cit. 185), *ѿреображѣње* 'срамота, срам, брука' Васојевићи (Стиловић 2014: 497).

⁹ Другачије значење овај глагол има у клетви: *ѿреображѡѡѡи*, *ѿреображѡѡѡѣм* 'мењати на горе, на зло': Какав је, преображѡла га вода и гѡра! Васојевићи (Стиловић 2014: 497).

‘стид, срамота’ (в. РЕМЕТИЋ 1997: 82). У Ускоцима, напротив, један истилик покрива оба значења – *їредображеније* ‘стид, срамота’ и *Предображеније* ‘преслава, мала слава оних који славе Никољдан’ (СТАНИЋ 1991, 2: 185).

2.5. *ркїїднїје* ‘гужва, галама (обично на масовним народним скуповима, на свадбеним веселима)’: То рктаније само код нас мoже бити Качер (ПЕТРОВИЋ, КАПУСТИНА 2011: 253).

Именица је изведена од глагола *ркїїаїи*, *ркїе* impf. ‘галамити, трештати’: Ркїу òнї трубачи, ‘нестручно руковати неком справом, алатком’: Нёмò тај трактор рктати Рудник (ор. cit. 253), уп. и именицу *ркїїача* ‘неуредна жена, која небрижљиво ради, а за своје пропусте увек је спремна да се извиче на некога из околине’ (l.c.).

У Ускоцима овај глагол има другачије значење – *ркїїаїи* ‘тећи, истицати у снажним млазовима, шикљати’, ‘избацивати шлајм’, ‘вршити притисак на некога, наваљивати’, а забележена је и глаголска именица *ркїїање* (СТАНИЋ 1991, 2: 274).

2.6. *свиденије* погрд. ‘особа којој се сви подсмевају’: Ма она је св^иѣскò свиденије Љештанско (ТЕШИЋ 1977: 288).

Именица је изведена од глагола *свїдаїи се* impf. ‘извржавати руглу нечије поступке, подсмевати се’, од којег је образован и синоним за *свиденије* – именица *свїдāћ* (l.c.). Још једну вероватну потврду овог етимолошки непрозирног глагола доноси Речник ЈАЗУ: *свїдаїи се* ‘стећи се, стрчати се на како чудо’: На тебе се људи као на чудо свидали околина Шапца (RJA XVII 251).

2.7. *сїженије* ‘онај који брука, срамоти, срамотник’: Сїженије сїжā по целòм сèлу Љештанско (ТЕШИЋ 1977: 288).

Именица је изведена од глагола *сїжаїи*, *сїжāм* impf. ‘брукати, срамотити’, од којег је образован и синоним за *сїженије* – именица *сїжило*: Сїжило једно, штò нас òсрамотї! (l.c.).

2.8. *скаїїднїје* ‘скапање, погибија’ Васојевићи (РЕМЕТИЋ 1997: 82), *скаїїднїје* у изразу *їўкло му е скаїїднїје* ‘настрадао је, пропао је’: Нїје се врнїуò нò му е пўкло скапāније нєђе у Бòсну – Пўче му скапāније те се òженї от погāнї Васојевићи (СТИЛОВИЋ 2014: 567); *скаїїднїја*, -e f. ‘глад, несрећа’: Пуче ји некака скапанија – Пријан но што дође из војске деси му се некака скапанија Плав и Гусиње (РЕКОВИЋ 2013: 266).¹⁰

Именица је изведена од глагола *скāїїаїи*, *скāїїѡм* и *скāїїāм* pf. ‘настрадати, пропасти, црћи’: Скāпо кò кучак, ‘умрети’: Скāпāћè ми ћèца ò глāди Ускоци (СТАНИЋ 1990–1991), *скāїїаїи*, -āм ‘настрадати, пропасти од глади, нестати’ Прошћèње (ВУЛИЧИЋ 1995), Никшић (ЂОКОВИЋ 2010),

¹⁰ Именице средњег рода на -ије понекад имају парњаке женског рода на -ија (в. БЕЛЕТИЋ 2021: 303, нап. 33).

скай̑а̑и̑(и), *-ām* ‘пропасти, умрети од глади, жеђи, умора и сл.’ Мојковац (Ристић 2010), *скай̑а̑и̑*, *-ām* / *-иљѐм* и *скай̑а̑и̑*, *-ām* pf. ‘црћи, умрети, липсати (најчешће без хране или течности); измучити се, издржати велике тешкоће; доживети тешку судбину’ Загарач (Ћупићи 1997).

2.9. *скле̑а̑није* ‘нешто што је на брзину и лоше сачињено’: Свако своје склепаније оградио Ужице (Цвијетић 2014: 355).

Именица је изведена од глагола *скле̑а̑и̑и*, *скле̑а̑и̑* pf. ‘направити на брзину и без укуса, како било направити’, уп. и *скле̑а̑и̑и̑и*, *-и̑м* ‘на једвите јаде и како било начинити’ (I.c.).

2.10. *и̑д̑ченије* ‘зло, несрећа, погибија, пропаст’: Нѐм̑а̑ òв̑ог̑ и̑д̑ченија у свијету – Ла̑, љ̑уди, и̑д̑ченија! Ускоци (Станић 1991, 2: 539).

Именица је изведена од глагола *и̑д̑ћи*, *си̑ј̑ечем* ‘сећи’ (I.c.), *с̑ѐћ*, *с̑ечѐм* ‘сећи’, ‘убијати’: Прије су се у ра̀тове с̑ѐкли са̀бља̀ма и нòжеви́ма Загарач (Ћупићи 1997: 477).

2.10.1. *и̑ос̑̀ченије* ‘тешки морални губитак, посијеч’: т̑ò е пос̑̀ченије сви̑ј̑е̑ на̑с̑ Колашин (Пижурица 1981: 122).

Именица је изведене од глагола *и̑д̑и̑е̑ћи*, *и̑оси̑ј̑ечем* ‘посећи’, ‘одрубити коме главу’, ‘убити, уништити (у клетви)’: Пòи̑ек̑ò те б̑òг̑, шт̑а̑ ўрад̑и̑! – Вратите се а̀мо, пòи̑екла ве м̀у̑ња нѐбеск̑а̑!, ‘нанети некоме какво велико зло’, ‘тешко ожалостити’: Свѐ не е пòи̑екла њѐгова см̑р̑т̑ Ускоци (Станић 1991, 2: 165), *и̑ос̑̀д̑ћ*, *-чѐм* ‘посећи’, ‘убити (нарочито сечивом, при чему се секла глава убијеног)’, ‘много ражалостити’ Загарач (Ћупићи 1997: 357).

У разматраним говорима постоји и поствербал *и̑д̑си̑ј̑еч* f. ‘тешки морални губитак’ Ровца (податак М. Пижурице, в. горе дефиницију значења облика *и̑ос̑̀ченије*), уп. и *и̑д̑си̑ј̑еч* ‘патња, туга, бол’: Умрије јој дијете, то јој је посијеч по сре сриједи срца Пива (Гаговић 2004: 200), *и̑’оси̑ј̑еч* ‘велика жалост, трагичан губитак’ Кучи (Петровић и др. 2013: 306). Облик мушког рода има нешто другачије значење – *и̑’оси̑ј̑ек* ‘велика погибија, изгинуће’ Кучи (I.c.), *и̑д̑си̑ј̑ек* ‘покољ, погибија’ Ускоци (Станић 1991, 2: 149).

2.10.2. *у̑и̑с̑̀ченије* ‘зло, несрећа, погибија, пропаст’: Није òв̑ога̑ у̑и̑с̑̀ченија ни̑ђе̑ на̑ сви̑ј̑ет̑ – А̑јде пòш̑ò на у тр̑и̑ста у̑и̑с̑̀ченија! – Нѐ мош̑ бе у̑и̑с̑̀ченија – У у̑и̑с̑̀ченију сан се р̑òдила, у у̑и̑с̑̀ченију ћу кр̀пати – Ка се нѐко у̑и̑с̑̀ченијем за̀дой, нѐм̑а̑ му ли̑ј̑ека до гр̑òба – У̑и̑с̑̀ченије ти òстанак ò̑је б̑и̑јо! Ускоци (Станић 1991, 2: 459), *у̑с̑̀ченије* ‘зло, мука, невоља’: Нијѐсам òви̑ ш̑у̑љ̑ (= балван) м̑òг̑ò без у̑с̑̀ченија изв̑у̑ћ̑, свѐ шк̀ри̑пови – Т̑ò ме п̑а̀ло без у̑с̑̀ченија (= без муке, невоље) Ровца (податак М. Пижурице), *у̑с̑̀ченије* ‘зло, претња, свађа’: На у̑с̑̀ченије си ми други пут браве у ливаду пуштио!

Прошћење (Вуличić 1995: 129), *у́сјеченије*: на усјеченије му било (клетва) Никшић (Ђоковић 2010: 626);

у́сченије adv. ‘у зао час’: У́сченије дошō, там̃н сам м̃слила да н̃што по̀слим – У́сченије ђтишō! – У́сченије се рōдио! – У́сченије се рōдила! – кōе сам ј̃де ви̃ђела ђтка-сам на̀стала Ровца (РЕМЕТИЋ 1997: 79; допунио М. Пижурџица).

У разматраним говорима је посведочен и деноминал *у́сченика̃тии*, -̃ам impf. ‘често изговарати *у́сченије*’, ‘јадиковати, жалити се’ Ускоци (СТАНИЋ 1991, 2: 459), *у́сченика̃тии*, *у́сченик̃ам*: Б̃џе у̀зми н̃што па р̃ди, н̃м̃ј усченикати – У́сченико не усченико, м̃р̃аш ђдит, н̃м̃а ти др̃г̃е Ровца (податак М. Пижурџице).

Именица је изведена од глагола *у́счећи*, *у̀сијечем* ‘усећи, насећи’, ‘засећи, зарезати’ Ускоци (СТАНИЋ 1991, 2: 459).

У неким говорима ова именица означава црквени празник Усековање, уп. *У́сјеченије* Никшић (Ђоковић 2010: 626), *У́сченије* Загарач (Ђупић 1997: 526).¹¹ У Ускоцима се пак тај празник означава поствербалом *Ў̀сијек гла̀в̃е св̃ѣт̃ѡг̃(а) Ј̃вана Кр̃сти̃иш̃еља* (СТАНИЋ 1991, 2: 444), чиме се успоставља семантичка дистинкција у односу на именицу *у́сченије* ‘зло, несрећа, пропаст’.

2.10.3. *на̀у́сченије* ‘зло, несрећа, пропаст’: Ниј̃еси ни̃ђе ви̃ђела т̃ѡ̃га на̀у́сченија, др̃г̃о м̃ја! Ускоци (СТАНИЋ 1990, 1: 513);

на̀у́сченије adv. ‘наопако’: На̀у́сченије ти п̃т, ‘на зли пут’: К̃ѡд је ђтишō? На̀у́сченије, ‘бестрага’: Ђтишō е на̀у́сченије Ускоци (l.c.), *на̀у́сченије* ‘на злом путу, злим путем’: На̀у́сченије кр̃нула, ‘црно и црње од црнога’: К̃ако си? Истину да ти ве̃љу – на̀у́сченије. – Ј̃а сам на̀у́сченије шта г̃ј ура̀дила, ‘у зао час’: На̀у́сченије се р̃дила Ровца (РЕМЕТИЋ 1997: 79; допунио М. Пижурџица), *на̀у́сченије* ‘на пропаст, на зао пут, на несрећу, на зло’ Никшић (Ђоковић 2010: 359).

У Ровцима је посведочен и деноминал *на̀у́сченика̃тии* (се), *на̀у́сченик̃ам* (се): На̀у́сченикале су се, ве̃лики сн̃јег, п̃ао со̀дом, а ђне св̃эзале ве̃лик̃а брем̃ена, н̃м̃а ни пр̃т̃н̃е, *изна̀у́сченика̃тии* се (податак М. Пижурџице).

Облик *на̀у́сченије* представља окамењену предлошку конструкцију на *у́сченије*, уп. примере: на *у́сченије* му било – На *у́сченије* си ми други пут браве у ливаду пуштио! (в. § 2.10.2.). Према тврдњи М. Пижурџице, облик *на̀у́сченије* није забележен у косим падежима, а користи се скоро као синоним за *у́сченије* ‘у зао час’, при чему се ситуациони контекст његове употребе може разликовати, макар у нијансама.

3. Анализирани примери, малобројни али репрезентативни, јасно указују на неке карактеристике разматране лексичке групе.

¹¹ Детаљније в. БЈЛЕТИЋ 2021: 298.

Дијалекатске именице средњег рода на *-ије*, образоване по црквенословенском творбеном моделу, творе се махом од домаћих, словенских глагола.¹² Неки од њих су прасловенски или општесловенски (нпр. *освиїаїи*, *їомесїи*, *їребразїиї* (*се*), *скаїаїи*, *склеїаїи*, *с(ј)ећи*), а неки посведочени само у српском (нпр. *свидаїи*, *сижаїи*, *ркіаїи*).

3.1. Именице овог типа, као што је то случај са црквенословенским, могу се творити од свршених и несвршених глагола, од прелазних и непрелазних, од повратних и неповратних.

А) Свршени глаголи: аа) прелазни: *їомесїи* (*се*) > *їомеїеније*, *їосјећи* (*се*) > *їосеченије*, *їребразїиї* (*се*) > *їребраженїе*, *склеїаїи* > *склеїаније*, *усјећи* > *їиченије*; бб) непрелазни: *огријаїи*¹³ > *огријаније*, *скаїаїи* > *скаїаније*.

Б) Несвршени глаголи: аа) прелазни: *свидаїи се* > *свиденије*, *сижаїи* > *сиженије*, *сјећи* > *їиченије*; бб) непрелазни: *освиїаїи* > *освиїаније*, *ркіаїи* > *ркіаније*.

Индикативно је да и на овако малом узорку преовлађују именице образоване од свршених глагола, иако то није карактеристично за српски језик у којем се глаголске именице на *-је* (< псл. *-њје) творе углавном од несвршених глагола (в. Скок 1: 765 s.v. *-је*).

3.2. Дијалекатске именице на *-ије* у већини случајева немају одговарајуће црквенословенске пандане. Такве су нпр. *огријаније*, *освиїаније*, *їомеїеније*, *ркіаније*, *свиденије*, *сиженије*, *скаїаније*, *склеїаније*.

Када такви пандани постоје, црквенословенизам и домаћа реч обично су семантички дистинктивни: *Преображенїе* ‘црквени празник’ (< *прѣображенїи* ‘in aliam formam mutatio’)¹⁴ и *їребраженїе* ‘застїе, срамота’ (в. § 2.4.). Узрок томе лежи у чињеници да су на тлу дијалеката поједини глаголи развили специфична секундарна значења (нпр. *їомесїи се* ‘умрети од хладноће’, *їребразїиї* (*се*) ‘застидети (*се*)’, *їосећи* ‘тешко ожалостити’), одражена и у именицама на *-ије* које су од њих образоване.¹⁵

¹² Изузетак је нпр. именица *касїїженїе* (в. § 2.), изведена од романизма *касїїгаїи се* ‘ругати се, подсмевати се’.

¹³ У значењу ‘изаћи, изгрејати (о сунцу)’ овај глагол је непрелазан, али у значењу ‘згрејати, загрејати’ он је прелазан.

¹⁴ Види БЈЕЛЕТИЋ 2021: 297.

¹⁵ У овакве случајеве спадају и именице *мрченије* ‘несрећа, јад, недаћа’ и *ѓмрченије* ‘несрећа, зло’, изведене од глагола *мрчїиї* ‘чинити коме какво велико зло’, *ѓмрчїиї* ‘намети велики бол, ожалостити, ојадити’ (в. БЈЕЛЕТИЋ 2021: 301–302).

Изложени материјал показује да се та значења сврставају у неколико семантичких група: називи метеоролошких појава (*огријаније*, *освићаније*, *ѿометѿеније*), називи радњи (*рктѿаније*), називи реалија (*склејаније*). Међутим, већина анализираних именица означава апстрактне појмове везане за моралну, егзистенцијалну и емоционалну сферу (*ѿреображеније*, *скајаније*, *ѿеченије*, *ѿосеченије*, *уѿеченије*).

3.3. Овај творбени тип често се јавља у изразима. Тако се, на пример, у говору Роваца именица *огријаније* јавља само у изразу у *огријаније сунчãнõ* ‘тек, таман кад изгреје сунце’ (в. § 2.1.).

Посебно су фреквентни изрази са облицима глагола *ѿѿћи*, *ѿѿкнуѿи*: пѿкло му е скапãније (в. § 2.8.), уп. још и *згѿбеније* ‘погибија, несрећа, пропаст’: Мбрã да му е пѿкло нѿкõ згѿбеније Ускоци (Станић 1990, 1: 265), Рãт јãдан, пѿкло ни свѿјема црнõ згѿбеније, *кастѿѿженије* ‘велика јавна срамота’: Пѿкло *кастѿженије*, *õмрченије* ‘несрећа, погибија, зло’: Пѿкло ѿм õмрченије, *ѿорѿганије* ‘брука, срамота’: Пѿкло порѿганије у цѿјелõ сѿло, црн õбраз свãкõме свõме! Ровца (подаци М. Пижурце).

3.4. Неке од разматраних именица користе се у специфичним формама као што су заклетве и клетве. У изложеном материјалу налазимо заклетву: онога ми огрејанија ‘сунца ми’, уп. и нѿбескѿ ми õгријѿ (в. § 2.1.).

Међутим, с обзиром на претежно негативну семантику, ове именице су далеко присутније у клетвама: на ѿсјеченије му било – Ўѿеченије ти õстанак õје бѿјо! (в. § 2.6.2.). У клетвама су чести и горепоменути изрази са облицима глагола *ѿѿћи*, *ѿѿкнуѿи*: Е какав си, дабогда ти пукло згѿбеније Прошћѿње (Вуличѿ 1995: 46), Пѿкло-ѿм црнõ згѿбеније дã-бõг-дã! – Пѿкло-ѿм црнõ скãзеније (= погибија, пропаст) дãбõгдã! (податак М. Пижурце).

3.5. Именице са црквенословенским суфиксом *-ије* заузимају специфично место у говору, резервисано за изражавање експресивности (в. Блелетић 2019: 910). Захваљујући том суфиксу – донекле необичном а ипак разумљивом творбеном елементу (в. Јовановић 1991: 33) – оне се доживљавају као маркиране и користе се у ситуацији која захтева интензивирање значења израженог немаркираном лексемом (*ѿометѿ* – *ѿометѿеније*, *ѿреобраз* – *ѿреображеније*, *ѿосијеч* – *ѿосеченије*, *свидаћ* – *свиденије*, *сижило* – *сиженије*). Једини изузетак међу наведеним примерима представљају именице *огријаније* и *освићаније*, које на формалном плану јесу маркиране, али им је значење неутрално, евентуално благо наглашено.

О јасно одређеној функцији именица на *-ије* у говору сведочи и чињеница да у појединим случајевима оне могу фигурирати чак и као (десемантизовани) интензификатори исказа: *наѿс’еченије*, *-а п.* „употребљава се у специфичном контексту у којем има афективну

нијансу и служи за појачавање значења исказаног реченицом“: Күд си тó крѣнула науc’еченије? Мојковац (Ристић 2010: 183).

Цитирана лиѳераѳура

- БЈЕЛЕТИЋ, Марта. „Од светог Ћирила преко светог Саве до Вука (именице средњег рода на *-ије* у Вуковом речнику и у Вуковој постојбини)“: У: Јованка Радић и Виктор Савић (ур.). *Наслеђе и стварање. Свети Ћирило – свети Сава (869–1219–2019)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2019: стр. 899–917.
- [BЈЕЛЕТИЋ, Marta. „Od svetog Ćirila preko svetog Save do Vuka (imenice srednjeg roda na *-ije* u Vukovom rečniku i u Vukovoj postojbini)“: U: Jovanka Radić i Viktor Savić (ur.). *Nasleđe i stvaranje. Sveti Ćirilo – свети Sava (869–1219–2019)*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2019: str. 899–917]
- БЈЕЛЕТИЋ, Марта. „Церковнословјанское наслеђе в сербских диалектах: существительные среднего рода на *-ије*“: In: Ilona Janyšková, Helena Karlíková & Vít Boček (ed.). *Old Church Slavonic Heritage in Slavonic and Other Languages*. Praha: NLN, 2021: стр. 293–305.
- [BЈЕЛЕТИЋ, Marta. „Cerkovnoslavânskoe nasledie v serbskih dialektah: sušestvitel'nye srednego roda na *-ije*“: In: Ilona Janyšková, Helena Karlíkova & Vít Boček (ed.). *Old Church Slavonic Heritage in Slavonic and Other Languages*. Praha: NLN, 2021: str. 293–305]
- ВУКОВИЋ, Јован Л. „Говор Пиве и Дробњака“: *Јужнословенски филолог XVII (1938–1939)*: стр. 1–113.
- [VUKOVIĆ, Jovan L. „Govor Pive i Drobnjaka“: *Južnoslovenski filolog XVII (1938–1939)*: str. 1–113]
- ВУШОВИЋ, Данило. „Диалект источне Херцеговине“: *Српски дијалектолошки зборник III (1927)*.
- [VUŠOVIĆ, Danilo. „Dialekt istočne Hercegovine“: *Srpski dijalektološki zbornik III (1927)*]
- ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, 1–. Москва: Наука, 1974–.
- [ĚSSĀ: *Ětimologiĉeskij slovar' slavânskikh âzykov. Praslavânskij leksiĉeskij fond*, 1–. Moskva: Nauka, 1974–]
- ЈОВАНОВИЋ, Гордана. „Старословенски и други традиционални елементи у Вуковом речнику и у ускочкој лексици М. Станића“: У: Јован Р. Бојовић (ур.). *Дурмиторски зборник. На извору Вукова језика*, 1. Титоград: Историјски институт СР Црне Горе, 1991: стр. 27–33.
- [JOVANOVIĆ, Gordana. „Staroslovenski i drugi tradicionalni elementi u Vukovom rečniku i u uskočkoj leksici M. Stanića“: U: Jovan R. Bojović (ur.). *Durmitorski zbornik. Na izvoru Vukova jezika*, 1. Titograd: Istorijski institut SR Crne Gore, 1991: str. 27–33]
- ПЈЖУРИЦА, Мато. *Говор околине Колашина*. Титоград: ЦАНУ, 1981.
- [PЈŽURICA, Mato. *Govor okoline Kolašina*. Titograd: CANU, 1981]
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „О траговима црквеног језика у народним говорима (потврде именица средњег рода на *-ије*)“: *Јужнословенски филолог LIII (1997)*: стр. 75–85.
- [REMETIĆ, Slobodan. „O tragovima crkvenog jezika u narodnim govorima (potvrde imenica srednjeg roda na *-ije*)“: *Južnoslovenski filolog LIII (1997)*: str. 75–85]
- РСА: *Речник српскохрватскога књижевног и народног језика*, 1–. Београд: САНУ, 1959–.

- [RSA: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog i narodnog jezika*, 1–. Beograd: SANU, 1959–]
 СТАНИЋ, Милија. „Ускочки говор I“. *Српски дијалектолошки зборник XX* (1974):
 стр. 1–259.
 [STANIĆ, Milija. „Uskočki govor I“. *Srpski dijalektološki zbornik XX* (1974): str. 1–259]
 ТЕШИЋ, Милосав. „Говор Љештанског“. *Српски дијалектолошки зборник XXII*
 (1977): стр. 159–328.
 [TEŠIĆ, Milosav. „Govor Lještanskog“. *Srpski dijalektološki zbornik XXII* (1977): str. 159–328]

*

СКОК, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.

Извори

- Вуличич, Милош. *Рјечник говора Проиђења (код Мојковца)*. Подгорица: ЦАНУ, 1995.
 [VULIČIĆ, Miloš. *Rječnik govora Prošćenja (kod Mojkovca)*. Podgorica: CANU, 1995]
 ГАГОВИЋ, Светозар. „Из лексике Пиве (село Безује)“. *Српски дијалектолошки зборник LI* (2004): стр. 1–312.
 [GAGOVIĆ, Svetozar. „Iz leksike Pive (selo Bezuje)“. *Srpski dijalektološki zbornik LI* (2004): str. 1–312]
 ЂОКОВИЋ, Љубомир. *Рјечник никшићког краја*. Подгорица: ЦАНУ, 2010.
 [ĐOKOVIĆ, Ljubomir. *Rječnik nikšićkog kraja*. Podgorica: CANU, 2010]
 ПЕТРОВИЋ, Драгољуб, Јелена Капустина. „Из лексике Качера“. *Српски дијалектолошки зборник LVIII* (2011): стр. 1–336.
 [PETROVIĆ, Dragoljub, Jelena Kapustina. „Iz leksike Kačera“. *Srpski dijalektološki zbornik LVIII* (2011): str. 1–336]
 ПЕТРОВИЋ, Драгољуб, Ивана Ћелић, Јелена Капустина. „Речник Куча“. *Српски дијалектолошки зборник LX* (2013): стр. 1–461.
 [PETROVIĆ, Dragoljub, Ivana Čelić, Jelena Kapustina. „Rečnik Kuča“. *Srpski dijalektološki zbornik LX* (2013): str. 1–461]
 РИСТИЋ, Данијела. *Рјечник говора околине Мојковца*. Подгорица: ЦАНУ, 2010.
 [RISTIĆ, Danijela. *Rječnik govora okoline Mojkovca*. Podgorica: CANU, 2010]
 РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
 [RSJ: *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska, 2007]
 СТАНИЋ, Милија. *Ускочки речник*, 1–2. Београд: Научна књига, 1990–1991.
 [STANIĆ, Milija. *Uskočki rečnik*, 1–2. Beograd: Naučna knjiga, 1990–1991]
 СТИЛОВИЋ, Рада. *Речник Васојевића*. Београд: Чигоја штампа, 2014.
 [STILOVIĆ, Rada. *Rečnik Vasojevića*. Beograd: Čigoja štampa, 2014]
 ЋУПИЋ, Драго, Жељко Ћупић. „Речник говора Загарача“. *Српски дијалектолошки зборник XLIV* (1997).
 [ČUPIĆ, Drago, Željko Čupić. „Rečnik govora Zagarača“. *Srpski dijalektološki zbornik XLIV* (1997)]
 ЦВИЈЕТИЋ, Ратомир. *Речник ужичког говора*. Београд – Ужице: Службени гласник и Универзитет у Крагујевцу – Учитељски факултет у Ужицу, 2014.
 [CVIJETIĆ, Ratomir. *Rečnik užičkog govora*. Beograd – Užice: Službeni glasnik i Univerzitet u Kragujevcu – Učiteljski fakultet u Užicu, 2014]

*

REKOVIĆ, Ibrahim. *Rječnik plavsko-gusinjskoga govora*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost, 2013.

RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.

Марта Ж. Белетич

Институт сербского языка Сербской академии наук и искусств

Отдел этимологии

ЦЕРКОВНОСЛАВЯНСКИЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В СЕРБСКИХ НАРОДНЫХ ГОВОРАХ (СУФФИКС *-ИЈЕ*)

Резюме

В статье анализируются диалектные существительные среднего рода, имеющие в своем составе суффикс *-ије*. Речь идет не о церковнославянских заимствованиях, но о сербских словах, образованных по церковнославянской словообразовательной модели. Рассматриваемые существительные образуются от глаголов разного типа (совершенных и несовершенных, переходных и непереходных, возвратных и невозвратных) и в большинстве случаев не имеют церковнославянских соответствий. Они распределены в несколько семантических групп: названия метеорологических явлений (*огријаније*, *освиїаније*, *йомеїеније*), названия действий (*ркиїаније*), названия предметов (*склеїаније*). Однако большинство рассматриваемых существительных обозначает абстрактные понятия, связанные с моральной, экзистенциальной и эмоциональной сферами (*йреображеније*, *скаїаније*, *појеченије*). Данные существительные часто используются в выражениях (*у огријаније сунчано*, *йукло му је скаїаније*) и в специфических контекстах, таких как заклинания и проклятия (*онога ми огрејанија*, *на усјеченије му било*). Они занимают особое место в речи, отведенное для выражения экспрессивности. Благодаря суффиксу *-ије* они воспринимаются как маркированные и используются в ситуации, которая требует усиления значения, выраженного немаркированной лексемой.

Ключевые слова: сербский язык, народные говоры, существительные среднего рода, словообразование, церковнославянский суффикс *-ије*.

Marta Ž. Bjeletić
Institute for the Serbian Language of SASA
Etymological Department

CHURCH SLAVONIC WORD-FORMATION ELEMENTS
IN SERBIAN VERNACULARS (THE SUFFIX *-IJE*)

S u m m a r y

This paper deals with Serbian dialectal neuter gender nouns with the suffix *-ije*. The focus is not on the Church Slavonic borrowings, but on the domestic nouns formed according to a Church Slavonic word-formation model. They can be derived from verbs of various types (perfect and imperfect, transitive and intransitive, reflexive and non-reflexive), and in most cases they do not have Church Slavonic counterparts. These nouns are classified into several semantic groups: terms for meteorological phenomena (*ogrijanije, osvitanije, pometenije*), nomina actionis (*rktanije*), terms for realia (*sklepanije*). However, most of them denote abstract concepts related to moral, existential and emotional spheres (*preobraženije, skapanije, pošećenije*). The nouns of this word-formation type are often used in collocations (*u ogrijanije sunčano, puklo mu je skapanije*) and in specific contexts, such as oaths and curses (*onoga mi ogrejanija, na usjećenije mu bilo*). The special function of considered nouns is to emphasize expressiveness. Thanks to the suffix *-ije*, they are perceived as marked and used when the meaning of their unmarked counterparts has to be intensified.

Keywords: Serbian language, vernaculars, neuter gender nouns, word-formation, Church Slavonic suffix *-ije*.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 255–268

УДК 811.163.41'373.45

COBISS.SR-ID 85350409

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202255P>

Примљено: 5. августа 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Снежана М. Петровић*

Институт за српски језик САНУ

Београд

ДВЕ РАНЕ ТУРСКЕ ПОЗАЈМЉЕНИЦЕ У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА – *ЈАРАК* И *ЈАРУГА***

У раду се даје преглед различитих етимологија речи *јарак* и *јаруга* у лексикографским приручницима и научним чланцима. Домаћи материјал се затим пореди са одговарајућим речима и њиховим тумачењима у осталим словенским и суседним језицима. На основу етимолошке анализе, хронологије потврда и ареалне дистрибуције лексема, разматрају се две основне могућности тумачења њиховог порекла – да ли се ради о две сродне речи које потичу од исте турске основе, с тим што је једна проширена деминутивним, а друга аугментативним суфиксом словенског порекла, или су у питању две независне позајмљенице, чији су етимони две несродне турске лексеми.

Кључне речи: српски језик, етимологија, турцизми, словенски језици, турски језици.

Именице *јарак* и *јаруга* добро су посведочене, и као апелативи и као (микро)топоними, на целом српско-хрватском терену и темељно су описане у тезаурусним речницима (RJAZU 4: 478, 465 s.vv; РСАНУ 8: 570, 588–589 s.vv.).

За реч *јарак* оба речника доносе више значења, али сва полазе од основне семантике ‘дуг, дубоко и широко ископан канал, ров којим вода отиче или тече или у коме стоји’. Реч је раширена и као (микро)топоним, с тим да јој се ареал у највећем броју потврда протеже по јужном ободу

---

* snezzanaa@gmail.com

** Овај рад је финансирао Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2020-14/200174 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

Паноније, од хрватског Загорја, преко Славоније до Војводине и северо-западне Србије.

Реч *јаруга* семантички је мање разуђена и основно значење јој се своди на ‘уско, дубоко и дугачко удубљење, усек у земљи, обично настао као вододерина, механичким радом текуће воде’. И она има своје топономастичке потврде, доминантно концентрисане на територију централне и западне Србије и на Славонију. Главна семантичка разлика између ове две речи лежи у томе што *јарак* представља канал настао као резултат људског деловања, док се *јаругом* претежно именују удубљења створена дејством природне силе, најчешће водене. Очигледно је, дакле, да се ради о две лексеме блиског облика и значења, а у наставку рада ће се показати да је управо та сличност чвориште тешкоћа у тумачењу њиховог порекла.

Досадашња тумачења порекла речи *јарак* и *јаруга*

Лексеме *јарак* и *јаруга* не само да су добро посведочене у лексикографским изворима, већ је њихово порекло коментарисано и тумачено у готово свим релевантним описним (RJAZU, РСАНУ) и етимолошким речницима (SKOK, ŠKALIĆ, KNEŽEVIĆ, HADROVIC, ERHJ), а њима се бави и једна научна студија (АДАМОВИЋ 1969). Најпре ћемо дати преглед најрелевантнијих етимологија како бисмо представили различита тумачења, затим ћемо изложити зашто је до њих дошло и предложити највероватнија објашњења порекла заснована на расположивим лингвистичким подацима.

RJAZU у 4. тому, из 1894. године, чији је уредник био Перо Будмани, изводи *јарак* од тур. *jaruk* (*yarık*)¹, док за *јаругу* оставља отвореном могућност да се ради о речи истог порекла као *јарак*, али и да је, због постојања паралела у руском и пољском језику, она била позајмљена из неког од турских језика још у доба прасловенске заједнице (RJAZU 4: 478, 465 s.vv.).

РСАНУ за *јарак* бележи као етимон тур. *ark*, док под *јаруга* не упућује на *јарак* нити је повезује са њом, из чега се може закључити да ту реч третира као лексему домаћег порекла² (РСАНУ 8: 570, 588–589 s.vv.).³

¹ Значења турских речи наводе се онда када постоје и у цитираним изворима.

² Контролор етимологије турцизама у 8. тому био је Тодор Маневић, а методологија рада на РСАНУ била је таква да се порекло проверава само код оних речи које обрађивачи или уредници процене као потенцијалне позајмљенице.

³ Ваља поменути и реч *јалак* коју бележи још Вук у значењу ‘јарак, ров’, уз упућивање на *јарак*. У значењу ‘јарак, ров, шанац; корито; валов’ имају је и РСАНУ и RJAZU. Највероватније је да се ради о две етимолошки различите речи, *јалак*¹ ‘корито; валов’ од тур. *yalak* ‘id.’ и *јалак*² ‘јарак, ров, шанац’ која је настала као плод укрштања са *јарак*.

Скок 1: 757 s.v. *jaṛak*¹ за овај облик, са оваквим акцентом, каже да се говори на целом српско-хрватском терену, укључујући кајкавски, као и у словеначком. Сматра да се суфикс *-ак* доживљавао као деминутив у односу на реч *јаруга*. По њему, у прилог томе да су се *-ак* и *-уга* осећали као суфикси сведочи и облик *јарача*, дериват са наставком *-ача*. Посведочени су и глаголи *јарчити* и *објарчити* ‘копати јарак (око нечега)’. Буг. и рус. *яр*, као и пољ. *jar* Скок тумачи као секундарне творбе настале одбацивањем суфикса. Ове речи изводи од севернотур. *yar* ‘стрма обала, провалија’ и јужнотур. (османског) *yarık* ‘расцеп’, те чагатајског *yaryu*, што су изведенице од глагола *yarmak* ‘расцепити’. Он сматра да су се ове речи укрстиле са османским *arık* ‘канал’⁴ од којег изводи слн. и укр. *jarok* ‘канал’. Важан податак представљају најраније потврде са хрватско-кајкавског терена, *ark* (1277), због чије старине, као и због ареалне дистрибуције осталих потврда, Скок закључује да се и *јарак* и *јаруга* могу сматрати позајмљеницама из аварског.

ЅКАЛЈЋ 362 реч *јарак* изводи од тур. *ark* ‘јарак, канал’, а *јаруга* од тур. *yarık* ‘бразготина, пукотина’ < *yarmak* ‘расцепити, распорити’ (ЅКАЛЈЋ 363).

КНЕЖЕВИЋ 164, слично Скоку и Шкаљићу, *јарак* тумачи од тур. *ark*, а *јаруга* од тур. *yar* ‘стрма обала; кањон’.

ЕРНЈ 1: 396 реч *јарак* тумачи, попут Скока (Skok l.c.), као позајмљеницу из неког од турских језика и пореди са севтур. *yar* и осм. тур. *yarık*, уз допуштање укрштања са осм. тур. *arık*⁵, киргиским *arık* притом не помињући кајкавско-хрватски облик *арк*. Реч *јаруга* пореди са руским, украјинским, пољским и словеначким обликом и тумачи као позајмљеницу из неког од турских језика (ЕРНЈ 1: 397).

Осим Скока, који напомиње да због потврда које датирају из времена пре доласка Турака Османлија на Балкан, као и због ареалне распрострањености, реч *јарак* не може бити позајмљена из османског турског језика и претпоставља аварски као изворни језик, остали приручници не идентификују из ког језика турске језичке групе потиче наведени етимон. Ипак, методологија обраде турцизама већине ових речника претпоставља да се, уколико то није другачије наглашено, ради о позајмљеници из османског раздобља.

О проблему непрепознавања предосманских позајмљеница у српском језику први је темељније код нас писао Адамовић 1969, где је пажњу посветио и овим двома речима. У том раду он реч *јарак* изводи од тур. *yar*, тумачећи је као изведеницу домаћим суфиксом *-ак*, премда

⁴ Иако у Скок 1: 757 s.v. *jaṛak*¹ стоји *arık*, фонетски лик у османском, на који Скок реферише, посведочен је као *arık*.

⁵ По свему судећи, ради се о облику преузетом из Скоковог речника, в. напомену 4.

оставља отвореним питање да ли је до деривације дошло на српско-хрватском или на ширем словенском терену. И он попут Скока (кога није имао) тврди да *јарак* не може бити позајмљеница из османског најпре због старине потврда,⁶ али и због чињенице да оне најраније потичу из области северно од Саве и Дунава. Такође сматра неоснованим извођење ових речи и у другим словенским језицима од тур. *yarık* ‘пукотина, напрслина’, пошто се не би очекивало да тур. *ı* у руском да *о*. Он изричито одбацује могућност да мађ. *árok* ‘канал’ има етимолошке везе са овом групом речи⁷ (АДАМОВИЋ 1969: 293–294).

Адамовић реч *јаруга* такође изводи од тур. *yar*, проширеног словенским суфиксом *-уга* чије се аугментативно значење осећа и данас у руском, пољском и украјинском. Као и у случају речи *јарак*, сматра да се не може са сигурношћу рећи да ли је деривација настала у сваком словенском језику понаособ или је већ изведени облик позајмљиван из једног словенског језика у други (АДАМОВИЋ 1969: 294–295).

У речнику који обрађује позајмљенице из мађарског језика именица *јарак* и глаголска изведеница *јарчиџи* тумаче се непосредно од мађ. *árok* ‘канал’⁸ (НАДРОВИЧ 281–282). Поред овог облика Хадровић бележи и мађ. *áruk* и *árk*. Полазиште за ово објашњење представља посведоченост хрватско-кајкавског *арк* ‘канал’ из 1277. године, што дозвољава да се почетно *j-* у каснијим потврдама протумачи као протетско. Хадровић сматра да се на основу расположивих јужнословенских потврда не може децидно одредити да ли је ова реч у српско-хрватски и словеначки ушла непосредно из мађарског или преко кајкавског. Реч *јаруга* није разматрана у овом речнику, будући да за њу није претпостављен одговарајући мађарски предложак.

Досадашња тумачења порекла с.-х. *јарак* могу се свести на следеће:

– од тур. *ark*, *arik* (ŠKALJIĆ 362; КНЕЖЕВИЋ 164)

– од тур. *yarık* (RJA)

– од тур. *yar* уз додавање словенског суфикса **-ъкъ* (АДАМОВИЋ 1969)

– укрштањем двеју различитих турских основа (*yar*, *yarık* и *arik*) на словенском терену, услед сазвучности и семантичке блискости (СКОК 1: 757 s.v. *járak*¹)

⁶ Додуше, у његовом раду стоји да је најранија потврда из XVI века, без реферирасања на конкретан извор. Према нашем увиду, најстарија потврда са јужнословенског терена је хрватско-кајкавска из 1277. године (посведочена у *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* 6, Zagreb, JAZU, према Skok 1: 757), за којом следи старосрпска топономастичка потврда из 1450. године (Исаиловић 1989: 296–297).

⁷ Етимолошки приручници мађарског језика супротног су мишљења, уп. EWU 49–50.

⁸ Мађарска реч је у значењу ‘јарак, ров’ посведочена од XI века (НАДРОВИЧ 282).

– од мађ. *árok*, крајњег турског порекла (HADROVICS 281–282)

Осим Скока, Адамовића и Хадровича, који јасно наглашавају да због раних потврда са кајкавског терена, као и због ареалне дистрибуције иницијално концентрисане на јужне ободу Панонске низије, извор позајмљивања није могао бити османски турски језик, остали извори не дају ближе одређење турског језика, чиме заправо имплицирају да се оно односи на османски турски.

Досадашња тумачења порекла с.-х. *jaruga* могу се свести на следеће:

– од тур. *yarık* (СКОК 1: 757 s.v. *jârak*¹; ŠKALJIĆ 363)

– од тур. *yar* + слов. суфикс **-uga* (АДАМОВИЋ 1969; КНЕЖЕВИЋ 164)⁹.

Остали наведени приручници не доносе експлицитно тумачење порекла ове речи. Слично као и у случају лексеме *јарак*, Скок и Адамовић скрећу пажњу на предосманско порекло ове речи.

Досадашња тумачења сродних речи у другим словенским језицима

У покушају да размрсимо клупко различитих етимолошких објашњења ових двеју речи потребно је да их сагледамо и у широј, словенској перспективи. Стога следи преглед тумачења датих у етимолошким речницима осталих словенских језика. Важно је нагласити да адекватне паралеле српско-хрватском *јарак* и *јаруга* од јужнословенских језика има још само словеначки, док у македонском и бугарском оне нису посведочене.¹⁰

У тезаурусном **словеначком** етимолошком речнику именица *jârek*, *-rka* (старији облици *jârok* и *jârek*), глаголи *jarčiti*, *objarkati*, као и низ микропонима, пореде се са с.-х. *jârak*, укр. *ярык*, *ерик*, слч. *jarok*, пољ. дијал. *jarek* ‘поточић’. У исту одредницу смештено је и слн. *jaruga*, за које се наводе следеће словенске паралеле: с.-х. *jaruga*, струс. *яру́га*, укр. *яру́ха* и пољ. *jaruga*. Ове речи повезују се са рус., буг., укр. *яр*, пољ. *jar*, чеш. *jár*. У етимолошком објашњењу помиње се псл. **jarъкъ*, као и веза са осм. тур. *yarık* и *ark*, *arik*¹¹ (BEZLAJ 1: 220).

У једнотомном етимолошком речнику тумачење је другачије и слн. *jārek*, заједно са с.-х. *jârak*, *jârak*, слч. *jarok* и укр. *я́рык*, протумачено

⁹ RJAŽU 4: 465 наводи могућност везе речи *јарак* са тур. глаголом *yarmak* из кога су изведене именице *yar* и *yarık*, али њих не наводи.

¹⁰ Бугарски има само облик *яр* ‘стрма обала’, за које се тумачење даје у етимолошким речницима других словенских језика, будући да вишетоми бугарски етимолошки речник (БЕР) још није обрадио речи на почетно *я*.

¹¹ Исправан османски облик је *arik*, из кога се изводи мађ. *árok*. Довођење у везу мађарског облика (посведоченог у XI веку) и османског турског, присутног на Балкану тек од XIV века, методолошки није оправдано.

је као позајмљеница од неизвесног турског предлошка, који се пореди са киргиским *arik* ‘канал за наводњавање’, заједничког крајњег порекла са мађарском, новоперсијском и осетском речју (SNOJ 263).

Етимолошки речник **руског** језика у четири одреднице обрађује речи сродне анализираним српским лексемама. Прва је *арѝк* ‘канал за наводњавање’, протумачена као позајмљеница из неког од турских језика – ујгурског, казашког, татарског, кримско-татарског или башкирског *arik* ‘канал за наводњавање’, који су у вези са тур. *ark*, *arg* ‘бразда, ров, јарак’, чагатајским *arik*, *ary* ‘линија, пукотина’ (ФАСМЕР 1: 92).¹²

У другој одредници се рус. *ѝрик* ‘пресахло речно корито са мало стајаће воде, теснац између реке и језера’ тумачи као позајмљеница из турских језика и пореди са чагатајским *jaruy* ‘пукотина’ и тур. *yarik* и упућује на одреднице *арѝк* и *јарѝга* (ФАСМЕР 2: 24).

Речи *јр* ‘обронак, стрма обала, јаруга’ и *јарѝга* ‘стрма обала, јаруга’ заузимају две засебне одреднице, али се њихови етимони свODE на изведенице од једне исте турске глаголске основе *yar-* (ФАСМЕР 4: 559 s.v. *јр*; ФАСМЕР 4: 561–562 s.v. *јарѝга*), при чему је јасно наглашено да их треба разликовати од позајмљенице *арѝк*, која има другачију етимологију.

И етимолошки речник **украјинског** језика доноси четири одреднице повезане са скупином речи разматраном у овом раду. У првој је насловна реч укр. *арѝк*, која има следеће словенске паралеле: рус. и блр. *арѝк*, пол. и чеш. *арѝк*. Протумачена је као непосредна позајмљеница из руског, а крајњег турског порекла, без навођења конкретног турског етимона (ЕСУМ 1: 83).

Другој је насловна реч *арѝ* ‘наводњена земља која је пресушила’ и тумачи се као позајмљеница из кримско-татарског заст. *arch* ‘река, речица’, азерб. *арѝ* ‘канал, јарак’, тур. *ark*, кирг. казах. тат. *арѝк*. Овакво тумачење порекла претпоставља да су укр. *арѝ* и укр. *арѝк* речи истог крајњег порекла, позајмљене у украјински различитим посредством (ЕСУМ 1: 88–89).

Носилац следеће одреднице је укр. *ѝрик* ‘речица’, које једину паралелу има у рус. *ѝрик* ‘пресахло речно корито са мало стајаће воде, теснац између реке и језера’. И она се тумачи као позајмљеница из турских језика, без јасног етимона, али се пореди са тур. *yarik*, татарским *јарѝк*, а упућује се и на тур. *арѝк* (*arik*), али и на везу са породицом

¹² Аникин 1: 311–312 као могуће изворе за позајмљивање рус. *арѝк* наводи казашки, киргиски или узбечки језик, а укр. *арѝк* и блр. *арѝк* тумачи као непосредне позајмљенице из руског. Супрун 1969: 96–97 сматра да је рус. *арѝк* (посведочено у руским речницима од 1874. године) непосредна позајмљеница из узбечког, будући да се ради о термину из области пољопривреде, а Узбечи су народ који се претежно бавио овом делатношћу, за разлику од, на пример, Казака и Киргиза, чија је доминантна делатност сточарство.

укр. *яр* (ЕСУМ 2: 181). Међутим, ови руски и украјински облици имају фонетске еквиваленте у потврдама *ærik*, *erik* ‘канал за наводњавање, јарак’, забележеним у источнотурским говорима са подручја Туркестана¹³ и савременом монг. *erik* ‘id.’ (WOT 1: 76).¹⁴

Последња одредница насловљена је лексемом *яр* ‘удолина са стрмим обронцима’, а наводе се и њене бројне изведенице, од којих су за нас од значаја деминутив *ярók* ‘речна долина стрмих обала’ и аугментатив *ярúга* ‘велики *яр*’. Словенске паралеле су следеће: рус., блр., буг. *яр* ‘обронак, стрма обала, јаруга’, пољ., чеш. *jar* ‘ров’, струс. *яруга*, затим са слч. *jarok*, слн. *jârek*, *-rka*, с.-х. *jaruga*. Реч се дефинише као позајмљеница из неког од турских језика и упућује се на старотурску именицу *yar* и глаголску основу *yar-*, као и на тур. *yarık*, *jaruk*, *jarug* (ЕСУМ 6: 548 s.v. *яр*²).

Белоруски етимолошки речник за сада има само одредницу *ары́к* ‘канал за наводњавање’, будући да још нису обрађене речи на почетно *я*, и она се изводи, као и у украјинском етимолошком речнику, непосредно из руског, али крајњег турског порекла (ЭСБМ 1:156–157).

Пољске речи *jar* ‘уска, дубока и стрма речна удолина’ и *jarek* dem. тумаче се као непосредне позајмљенице од укр. *яр*, крајњег турског порекла (SŁAWSKI 501–502 s.v. *jar*¹; STASNOWSKI 2014: 249). Стаховски даје и историјске потврде ових речи: *jar* из 1624. године, топоним *Jar* из 1863, а деминутив *jarek* из 1886 (STASNOWSKI 2014 l.c.). Од овде анализираних речи, у пољском је најраније посведочен облик *yaruha* (1585). Он се такође изводи непосредно од украјинског *яруха*. С друге стране, пољ. *jaruga* (1595), забележено само деценију касније, у литератури се изводи од тур. (османског) *yarug*, *yaruk* (XIV век), тј. савременог *yarık*, што је дериват од тур. *yar-* ‘тећи’, које је у основи и пољ. *jar* и *jarek* (STASNOWSKI 2014: 251–252).

Ради бољег сагледавања анализираних речи састављен је табеларни приказ основних облика у појединачним словенским језицима са потенцијалном словенском реконструкцијом.

	* <i>арѣкъ</i>	* <i>јарѣкъ</i>	* <i>јарѣ</i>	* <i>јаруга</i>	* <i>ерикѣ</i>
српски	/	<i>јарак</i>	/	<i>јаруга</i>	/
кајковско-хрватски	<i>ark</i>	<i>jarek</i>	/	/	/

¹³ Ова област обухвата предео данашњег Узбекистана, Таџикистана, јужног Казахстана и јужног Киргистана, између река Аму Дарја и Сир Дарја.

¹⁴ За фонетске варијанте ове речи у различитим турским језицима в. ЭСТЯ 1: 187–189 s.v. *а:рық*.

словеначки	/	<i>jârek</i>	/	<i>jarúga</i>	/
бугарски	/	/	<i>јр</i>	/	/
словачки	/	<i>jarok</i>	/	/	/
чешки	<i>aryk</i> ¹⁵	<i>járek</i>	<i>јар</i>	/	/
пољски	<i>aryk</i>	<i>jarek</i>	<i>јар</i>	<i>jaruga</i>	/
руски	<i>ары́к</i>	яро́к	яр	яру́га	э́рик
украјински	<i>арі́к, арк</i>	<i>яро́к, яры́к</i>	<i>јр</i>	<i>яру́га, яруха</i>	<i>єрик</i>
белоруски	<i>ары́к</i>	/	<i>јр</i>	/	/

Од речи груписаних у пет колона, једино за оне смештене у другу групу (**jarъкъ*) није сигурно да све ту и припадају. Неке од њих протумачене су као деминутивно образовање од **jarъ*, а неке као облик **arъкъ* са протетским *j*. Лексеме из прве четири колоне посведочене су у све три словенске скупине, док пета колона има потврде само у источнословенским језицима. Руски и украјински језик имају свих пет облика, пољски четири, чешки три, српски, кајкавско-хрватски, словеначки и белоруски по два, а бугарски само један.

Сродне речи у несловенским језицима

Поред словенских језика, реч сродна нашем *јарак* посведочена је у мађарском *árok* ‘канал’ од XI века, као и у бројним другим језицима с подручја Кавказа и средње Азије – монголском (*aruğ* ‘канал за наводњавање’), осетском (*ærx*, *aræk*, *aryq* ‘јаруга, пресахло корито потока’), грузијском (*arqi* ‘канал за воду’), јерменском (*arq* ‘id.’), новоперсијском (*arīq* ‘id.’), курдском (*erq* [*ârq*]) и др. (DOERFER 1965: 52–53; WOT 1: 76–77¹⁶).

Етимолошка дискусија и закључак

јарак

На основу расположивог лексичког материјала, највероватније је да реч *јарак* у крајњој линији води порекло од општатурског *ārik* ‘канал за наводњавање’ (ЭСТЯ 1: 187–189 s.v. *а:рык*). У етимолошкој вези са њом

¹⁵ Ова чешка реч забележена је на неколико дигитализованих листића *Карпотеке новочешког лексичког архива* (KNLA), а потврде датирају из педесетих година XX века.

¹⁶ Овај приручник, у складу са својом методологијом, реконструира западни старотурски облик **aruk* и источни старотурски облик **arik* ‘канал за наводњавање’ (WOT 1: 76–77).

стоје вероватно рус. (дијал.) *арык*, укр. *арік*, блр. *арык*, као и пољ. и чеш. *арук*. Даље ту можда припадају и слн. *jârek*, *-rka*, слч. *jarok* ‘ров поред пута; мањи поток, бразда’, пољ. дијал. *jarek* ‘поточић’, чеш. *járek* ‘јарак, поточић’, рус. дијал., укр. *яро́к* ‘мала јаруга, поток’. Због постојања хрватско-кајкавских облика, словеначка потврда највероватније јесте у вези са нашом речју, а због близине панонског басена исто се може претпоставити и за словачки.

За тумачење речи *јарак* важна је хронолошка перспектива – најраније потврде су мађ. *árok* (од XI века), затим на хрватско-кајкавском терену *ark* од 1277. године (*fossatum ark vulgariter dictum*).¹⁷ Следи затим потврда стрп. топонима *Jarach* (ваљевска Посавина) у дубровачком писму из 1450. године (Исаиловић 1989: 296–297) и *јарак* (писано: *ѓрак*) у хрватској преради Српске Александриде из XVI века, на месту где у изворном српскословенском преводу стоји *ѓрѓровѓ*. Што се тиче ареалне дистрибуције, треба нагласити да је топоним *Јарак* концентрисан на јужном ободу Паноније, од хрватског Загорја до Војводине и српскословенском Србије. Ако се има у виду присуство речи у словеначком и словачком, постаје јасно да је у овом делу Европе центар њеног ширења била Панонија. Овакво стање говори у прилог извођењу нашег *јарак* од општетурског *ārik* са протетским *j-*,¹⁸ при чему је финално *-ak* реинтерпретирано као домаћи наставак, од псл. **-ѓкѓ*.¹⁹ Иако се облици са *j-* могу тумачити и као деминутиви од словенског **jarѓ*, и то посебно у језицима који имају посведочен и тај основни облик (уп. рус., блр., укр. *яр* ‘обронак, стрма обала, јаруга’, пољ., чеш. *jar* ‘ров’), широка распрострањеност позајмљеница од тур. *ārik* у различитим европским и азијским језицима говори против овог објашњења. Ипак, различити облици, као и семантичка блискост, остављају отвореном могућност да су се рефлекси тур. *ārik* у словенским језицима укрестили са другим старим турцизмом **jarѓ* (који је етимон речи *јаруга*) и његовим деминутивом **jar-ѓкѓ*.

Не може се са довољном извесношћу идентификовати који је од турских језика био непосредни извор позајмљивања. У обзир долази

¹⁷ Овај запис је без протетског *j-* и *-e-* у другом слогу, за разлику од доцнијег кајк. *jarek*, посведоченог у речнику Ивана Белостенца *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onomatium aerarium* писаном у XVII, а објављеном у XVIII веку.

¹⁸ Протетско *j-* јавља се и код домаћих речи које у псл. основи имају почетно **a-*; *јаблан*, *јабука*, *јаје* и др.

¹⁹ Аргумент да завршетак *-ak* у *јарак* говори пре у прилог томе да се ради о домаћој творби, пошто би се очекивало да тур. *i* из *arik* буде преузето као *u*, иако не без основа, није пресудан, јер су посведочени бројни случајеви када је овај глас адаптиран и као *a* (нпр. *чакар* < тур. *çakır*). Детаљније о адаптацији овог турског вокала в. у Петровић 2012: 328–330; 345. Такође, имајући у виду рани датум позајмице, као и то да је у кајкавском *-ек*, у питању је супституција тур. *-ik* западнојужнословенским *-ѓк* (*ѓ = ə*) < **-ѓкѓ*; *-ak* у српском неће бити старије од XIV века.

аварски, али је могуће и да су Мађари реч преузели из неког другог турског идиома још у својој поволшкој постојбини. Подунавско-бугарски се вероватно може искључити јер у словенском бугарском језику реч није посведочена. Остаје отворена могућност и да су српско-хрватски, словеначки и словачки облици из мађарског, али и да је мађарски из панонскословенског. За словенско посредство би код мађ. *arok* говорило *-o-*, против њега одсуство *j-*, а за мађарско посредство код *јарак* нагласак који бележи Вук, *ја̋рак*, а који одговара словеначком, док се данашњи *јарак* објашњава аналогично према изведеницама на **-ъкъ* типа *да̋рак* од *да̋ти*. Није немогуће ни то да су Словени и Угри турску реч позајмили независно једни од других.

Прва писана потврда континуанти општетурског *ārik* забележена је у *Дивану (зборнику) језика Турака (Dīwān Lughāt al-Turk)* Махмуда Кашгарлија сачињеног између 1072. и 1074. године. Иако посведочена у већини турских језика и дијалеката ова општетурска именица нема поуздано утврђену етимологију, односно њено извођење од глаголског корена **ār-* ‘тећи’, чије је постојање неизвесно, није уверљиво. Поред ареала и хронологије, и чињеница да иригациони канали нису били реалија блиска номадским сточарима, какви су испрва били носиоци алтајских језика, чини вероватнијом претпоставку да је у турским језицима посреди културни термин позајмљен из за сада непознатог извора (ЭСТЯ 1: 187–189 s.v. *a:рық*).

јаруга

Реч *јаруга* је од јужнословенских језика такође посведочена у српско-хрватском и словеначком, а најстарија потврда на словенском плану је, за разлику од *јарка*, са источнословенског терена – струс. *јаруга* из спева *Слово о полку Игореве* (XII век). Поред ње, реч има паралеле и у пољ. заст. и дијал. *jaruga*, као и у рус. дијал., укр. *яру́га*. С обзиром на рану историјску потврду, као изворни облик може се претпоставити псл. **jaruga*, што би било познопрасловенско образовање суфиксом **-uga* (типа **kal'uga*) од псл. **jarъ*, уп. буг. *јр*, пољ., чеш. *jar*, рус., блр., укр. *јр* све ‘ров’. Псл. **jarъ* би била рана позајмљеница из неког турског језика, од општетур. *yar* ‘литоца, стрма обала, блатњав ров’ (ЭСТЯ 4: 17–18 s.v. *йар I*). Мање је вероватно да се ради о позајмљеници од тур. (османског) *yarug*, *yaruk* (XIV век).²⁰ Турска реч *yar* посведочена је од XI века и није у етимолошкој вези са претпостављеним тур. предлошком речи *јарак*, али је могуће да су се због сазвучности и семантичке блискости оба рана турцизма укрестила, уп. покр. значење *јаруга* ‘јарак, воденични јаз’. Из

²⁰ Ова турска реч је дериват од глагола *yarmak* ‘тећи’, од исте општетурске основе као *yar* ‘литоца, стрма обала, блатњав ров’.

неког од словенских језика преузето је рум. *ierúgă*, *erugă* и алб. дијал. *jerug* (Задар).

На основу разматрања порекла речи *јарак* и *јаруга* може се закључити следеће:

- Извесно је да су у оба случаја у питању позајмљенице, а не речи словенског порекла.
- Иако се не може сасвим поуздано утврдити да ли су њихови етимони две несродне речи блиског значења и сличног фонетског лика, или пак једна реч која је приликом адаптације и виšekратног позајмљивања доживела различите фонетске и творбене промене, највероватније је да је крајњи етимон у случају речи *јарак* општетурско *ārik*, а у случају речи *јаруга* тур. *yar* (> псл. **jarъ* > псл. **jaruga*). У исто време, не може се одбацити ни могућност укрштања двеју различитих позајмљеница које су због семантичке и формалне сличности утицале једна на другу.
- Премда су мишљења сагласна око тога да је извор позајмљивања у словенске језике био неки језик из турске породице, услед недостатка писаних потврда за сада није могуће поуздано одредити о ком се турском језику ради у сваком појединачном случају позајмљивања. Рана посведоченост ових речи у словенским језицима (*јарак* XIII век; *јаруга* XII век) искључује могућност преузимања из османског турског.
- Треба скренути пажњу и на стабилност значења у готово свим језицима у којима су ове две речи регистроване као позајмљенице, уз малобројне и очекиване семантичке помаке. За лексичку породицу речи *јарак* карактеристично је да превасходно означава канал настао као резултат људског рада, док је *јаруга* углавном специјализована за усеке и удубљења настала дејством природних водотокова. Ова јасна дистинкција поткрепљује уверење да се ради о два различита општетурска етимона.
- Имајући у виду широк ареал посведочености ових позајмљеница, нарочито оних које се доводе у везу са нашим *јарак*, како у словенским тако и у несловенским језицима, оправдано је претпоставити да у великом броју случајева до позајмљивања није долазило директно из неког од турских језика, већ путем посредника, што би у случају словенских језика могао бити мађарски или неки од суседних словенских језика.

Цитирана литература

- АБАЕВ, В. И. *Историко-этимологический словарь осетинского языка*, 1–4. Москва–Ленинград: Академия наук СССР, 1958–1989.
- [АБАЕВ, V. I. *Istoriko-ètimologièeskij slovar' osetinskogo àzyka*, 1–4. Moskva–Leningrad: Akademiâ nauk SSSR, 1958–1989]
- АДАМОВИЋ, Милан. „Турске позајмице неосманског порекла“. *Наш језик* 17/5 (1969): стр. 284–298.
- [АДАМОВИЋ, Milan. „Turske pozajmice neosmanskog porekla“. *Naš jezik* 17/5 (1969): str. 284–298]
- АНИКИН, А. Е. *Русский этимологический словарь*, 1–. Москва: Российская академия наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова, Институт филологии сибирского отделения РАН, 2007–.
- [АНИКИН, А. Е. *Russkij ètimologièeskij slovar'*, 1–. Moskva: Rossijskaâ akademiâ nauk, Institut russkogo àzyka im. V. V. Vinogradova, Institut filologiji sibirskogo otdeleniâ RAN, 2007–]
- БЕР: Георгиев, В. И., и др. (от. ред.). *Български етимологичен речник*. София: Българска академия на науките, Институт за български език, 1971–.
- [BER: Georgiev, V. I., i dr. (ot. red.). *B"lgarski etimologichen reènik*. Sofiâ: B"lgarska akademiâ na naukite, Institut za b"lgarski ezik, 1971–]
- ЕСУМ: *Етимологічний словник української мови*, 1–. Київ : Наукова думка, 1982–.
- [ESUM: *Ètimologiènij slovník ukraïnskoï movi*, 1–. Kiïv : Naukova dumka, 1982–]
- ИСАИЛОВИЋ, Марија. *Ваљево и околне обласћи у средњем веку – прилози за историју*. Ваљево: Народни музеј, 1989.
- [ISAILOVIĆ, Marija. *Valjevo i okolne oblasti u srednjem veku – prilozi za istoriju*. Valjevo: Narodni muzej, 1989]
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. „Трагови раних словенско-турских језичких контаката (на материјалу старословенских споменика“. У: Јованка Радић и Виктор Савић (ур.). *Наслеђе и стварање. Свети Ћирило. Свети Сава*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2019: стр. 231–252.
- [PETROVIĆ, Snežana. „Tragovi ranih slovensko-turskih jezièkih kontakata (na materijalu staroslovenskih spomenika“. U: Jovanka Radić i Viktor Savić (ur.). *Nasleđe i stvaranje. Sveti Ćirilo. Sveti Sava*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2019: str. 231–252]
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- [RSANU: *Reènik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, 1–. Beograd: SANU, Institut za srpski jezik SANU, 1959–]
- СУПРУН, А. Е. „Системност лексики и етимологија“. *Етимологија 1967* (1969): стр. 88–97.
- [SUPRUN, A. E. „Sistemnost leksiki i ètimologiâ“. *Ètimologiâ 1967* (1969): str. 88–97]
- ФАСМЕР, М. *Этимологический словарь русского языка*, 1–4, Москва: Прогресс, 1964–1973.
- [FASMER, M. *Ètimologièeskij slovar' russkogo àzyka*, 1–4, Moskva: Progress, 1964–1973]
- ЭСБМ – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, 1–. Мінск : Навука і тэхніка, 1978–.
- [ESBM – *Ètymalagièny slovník belaruskaj movy*, 1–. Minsk : Navuka i tèhnika, 1978–]
- ЭССЯ: Трубачев, О. Н., А. Ф. Журавлев (ред.). *Этимологический словарь славянских языков*, 1–. Москва: Академия наук СССР / Российская академия наук, Институт русского языка, 1974–.

- [ÈSSÂ: Trubačev, O. N., A. F. Žuravlev (red.). *Ètimologičeskij slovar' slavânskikh âzykov*, 1–. Moskva: Akademiâ nauk SSSR / Rossijskaâ akademiâ nauk, Institut ruskogo âzyka, 1974–]
- ÈСТЯ: Севортян, Э. В., и др. *Èтимологический словарь тюркских языков*. Москва: Академия наук СССР / Российская академия наук, Институт языкознания, 1974–.
- [ÈSTÂ: Sevortân, È. V., i dr. *Ètimologičeskij slovar' tûrkskih âzykov*. Moskva: Akademiâ nauk SSSR / Rossijskaâ akademiâ nauk, Institut âzykoznanîâ, 1974–]
- *
- BEZLAJ, France. *Ètimološki slovar slovenskega jezika*, 1–5. Ljubljana: Mladinska knjîga, Založba ZRC SAZU, 1977–2007.
- DOERFER, Gerhard. *Tûrkische und mongolische Elemente im Neupersischen. Unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit. Band II: Tûrkische Elemente im Neupersischen*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1965.
- ERHJ: *Ètimološki rječnik hrvatskoga jezika*, I–II. Ur. R. Matasović et al., Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2016–2021.
- EWU: *Ètymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, I–II. Hrg. L. Benkő, Budapest: Akadémiai kiadó, 1993–1994.
- HADROVICS, László. *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1985.
- KNEŽEVIĆ, Anton. *Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben*. Meisenheim am Glan: Verlag Anton Hain, 1962.
- KNLA: *Kartotêka novočeského lexikálního archivu*. <https://psjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledej&heslo=aryk&where=hesla&zobraz_ps=ps&zobraz_cards=cards&pocet_karet=3&numcchange=no&not_initial=1> 27.04.2022.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- SKOK, Petar. *Ètimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1–4. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- SŁAWSKI, Franciszek. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Nakładem towarzystwa miłośników języka polskiego, 1952–.
- SNOJ, Marko. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2016.
- STACHOWSKI, Stanisław. *Słownik historyczno-etymologiczny turcyzmów w języku polskim*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2014.
- ŠKALJIĆ, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1965.
- TIETZE, Andreas. *Tarihî ve Ètimolojik Tûrkiye Tûrkçesi Lugati*, 1–. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016–.
- WOT: Rona-Tas, A., A. Berta. *West Old Turkic*, I–II. *Turkic Loanwords in Hungarian*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2011.

Снежана М. Петровић
Институт српског језика Српској академији наука и уметности

ДВА РАННИХ ТЈУРКСКИХ ЗАИМСТВОВАЊА
У СЛАВЈАНСКИХ ЈЕЗИЦИМА – *JARAK* И *JARUGA*

Резюме

У овом раду се представља преглед различитих етимологија српских речи *jarak* и *jaruga* у етимолошким речницима и научним радовима. Затим српски материјал се пореди са одговарајућим речима и њиховим тумачењима у другим славјанским и околним језицима. На основу етимолошког анализе, хронологије потврде и ареалног распрострањења лексема разматра се питање, да ли *jarak* и *jaruga* два сродна речима, потеклом од једне тјуркске основе, једно од којих је настало од умањително-ласкателног, а друго – од аугментативног суфикса славјанског порекла (-ак и -уга одговарајуће), или су ова два самостална зајимства, етимони којих су два неродствена тјуркска лексема.

Кључеве речи: српски језик, етимологија, тјуркска зајимства, славјански језици, тјуркски језици.

Snežana M. Petrović
Institute for the Serbian Language of SASA

TWO EARLY TURKIC LOANWORDS
IN THE SLAVIC LANGUAGES – *JARAK* AND *JARUGA*

Summary

This paper offers an overview of various etymologies of the Serbian words *jarak* and *jaruga* in etymological dictionaries and scientific articles. The Serbian material is then compared with the corresponding words and their interpretations in other Slavic and neighbouring languages. Based on the etymological analysis, the chronology of attestations, and the areal distribution of lexemes, it is considered whether *jarak* and *jaruga* are two related words originating from the same Turkic base – one being derived by a diminutive and the other by an augmentative suffix of Slavic origin (-ak and -uga, respectively), or whether they are two independent loanwords, whose etymons are two unrelated Turkish lexemes.

Keywords: Serbian language, etymology, Turkic loanwords, Slavic languages, Turkic languages.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 269– 286

УДК 811.163.1'367.624

811.163.41'367.624

COBISS.SR-ID 85355529

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202269S>

Примљено: 22. јуна 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Јелена М. Стошић*
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

ДИСТРИБУЦИЈА ПРОСТОРНИХ ЗАМЕНИЧКИХ ПРИЛОГА У СТАРОЈ СРПСКОЈ ПИСМЕНОСТИ

У раду се бавимо дистрибуцијом просторних заменичких прилога у старој српској писмености. С обзиром на наслеђени систем заменица и његов развој у српском језику, циљ рада је, на основу досадашњих сазнања о просторним заменичким прилозима у дијахронијској перспективи, дати кратак преглед њихове дистрибуције у зависности од заменице која је у основи, и то у српскословенском (књижевном) и старосрпском (народном) језику. Овај преглед показате како је систем заменичких прилога пратио промене у заменичком систему у књижевном и народном језику. Осврнућемо се и на значења која су ове речи добијале од заменичке основе.

Кључне речи: просторни заменички прилози, дистрибуција, српска писменост, српскословенски језик, старосрпски језик.

1. Увод

Заменичким прилозима¹ се у литератури називају оне речи које имају функцију одређивања глагола и испуњавају критеријуме деиктичности и категоријалности значења (РIPЕР 1983: 42). Деиктичност се одно-

---

* jelena.stosic@filfak.ni.ac.rs

¹ Заменички прилози некада се издвајају и као посебна врста речи (в. РIPЕР 1983; Сичинава 2018: 21). О заменичким прилозима постоји доста радова, како у домаћој литератури, тако и у литератури о другим језицима. Код нас се први систематски овим речима бавио П. Пипер, посветивши своја истраживања пре свега семантици заменичких прилога, али и другим аспектима ових речи (в. Стошић 2016). У новије време заменичким прилозима бавиле су се Д. Кликовац (2013; 2018), С. Кордић (2003), Т. Ашић (2016) и др., проширујући погледе из различитих углова на семантику и употребу заменичких прилога. Већина радова који су посвећени заменичким прилозима у нашој литератури

си на функцију упућивања ових речи на говорну ситуацију, тј. говорно лице или у односу на говорно лице, док се категоријалност односи на уопштено значење, при чему се издвајају подсистеми са категоријалним значењем времена, начина, количине, узрока, циља и последице (PIPER 1983: 43). Према томе да ли је примарно значење прилога локализација у простору или његово квантификовање, сви заменички прилози деле се на заменичкоприлошке локализаторе и заменичкоприлошке квантификаторе (PIPER 1983: 116).

Предмет овог рада² биће просторни заменички прилози, који, с обзиром на своју семантику, представљају најразвијенији подсистем заменичких прилога, и у синхронијском и у дијахронијском пресеку (в. ПИПЕР 1988; Стошић 2019). При семантичком опису заменичких прилога издвајају се две врсте семантичких обележја – динамичка и статичка, при чему је за динамичка семантичка обележја основни критеријум према коме се прилози одређују критеријум динамичности, док је за статичка семантичка обележја релевантан критеријум говорног лица (ПИПЕР 1988: 19–20). У раду ћемо се бавити дистрибуцијом просторних заменичких прилога према заменици која се налази у основи, при чему ће бити релевантан критеријум лица, с обзиром на то да је ово значење заменички прилог са просторним значењем добијао од заменице која се налазила у основи речи (PIPER 1983: 69).³ Фокус у овом раду биће на просторним заменичким прилозима зато што сви просторни заменички прилози у својој основи имају заменичку реч.⁴ Други релевантни критеријум за семантику заменичких прилога, критеријум динамичности, овог пута није узет у обзир, тако да се нећемо бавити значењем заменичких прилога на основу динамичких обележја (локативности, аблативности, адлативности и перлативности).

Преглед дистрибуције заменичких прилога у зависности од заменице која је у основи обухвата српскословенски (књижевни) и старосрпски (народни) језик. Овај преглед, на основу постојећих сазнања

бави се овим речима са аспекта савременог српског језика. Из историјске перспективе заменичким прилозима бавили су се С. Павловић (2004) и Ј. Стошић (2020; 2021).

² Овај рад настао је у вези са сазнањима до којих смо дошли истражујући заменичке прилоге кроз развој српског књижевног језика за потребе докторске дисертације под називом *Развој система заменичких прилога у српском књижевном језику* (Стошић 2019), која је урађена и одбрањена под менторством акад. П. Пипера.

³ С тим у вези заменички прилози чине најразвијенији семантички подсистем просторних израза субјективне деиксе, који „увек имају за локализатор учесника у говорној ситуацији“ (ПИПЕР 2014: 280).

⁴ У подсистему временских заменичких прилога, на пример, постоје и заменички прилози који немају заменицу у основи и који својом деиктичношћу заузимају своје место у систему заменичких прилога (в. PIPER 1983: 42).

о просторним заменичким прилозима у дијакхронијској перспективи, показаће како је систем заменичких прилога пратио промене у заменичком систему.

2. ОСНОВА ПРОСТОРНИХ ЗАМЕНИЧКИХ ПРИЛОГА

У основи просторних заменичких прилога налазиле су се следеће заменице – *kъ, *jъ, *sъ, *tъ, *онъ, *овъ, *инъ, *vъsъ (НАММ 1958: 181; КОНЕВЕЦКИЙ 1973: 12). Иако из угла савременог српског језика није увек лако разграничити саставне делове просторних заменичких прилога, посматрано са становишта старијег, прасловенског стања, дакле пре самосталног развитка словенских језика, сасвим је извесно да су ови прилози у основи имали заменице. Након што је дошло до промена у фонетско-фонолошком систему засебних словенских језика, дошло је до измена у форми заменичких прилога. Тако су, рецимо, неки просторни прилози изгубили полугласник, што је даље резултирало асимилацијама сугласника, па данас прилог *где* просечан говорник тешко да може довести у везу са некадашњом заменицом *kъ, која је у његовој основи (< *kъde/*kъdĕ). Уместо творбене анализе П. Пипер (1985: 15) зато наводи да је са савременог аспекта много лакше одредити рашчлањивост него мотивисаност, а код неких се прилога тек на основу парафразе значења може наслутити веза са заменичким кореном (*где* 'на ком месту') (ПИПЕР 1985: 17). Са историјског аспекта, међутим, сасвим је јасно које су заменице биле у основи заменичких прилога. Оне заменичким прилозима преносе своје значење, које се код неких прилога и изменило током историјског развоја.

Заменички систем савременог српског језика одликује трочлана дикса, а заснива се на упућивању на говорника, саговорника и лице које не учествује у комуникацији (КЛИКОВАЦ 2013: 69). То је изражено кроз употребу трију показних заменица: *овај*, *њај* и *онај*. Заменички прилози који имају ове заменичке корене, дакле **ov-*, **t-* и **on-*, имају значење централности, периферности и дисталности, али је примећено да је употреба неких прилога (данас) другачија (в. КЛИКОВАЦ 2018: 126). Значење централности односи се на локализацију у односу на говорника, периферност у односу на саговорника и дисталност у односу на лице које није део комуникације. Иако је и у другим словенским језицима наслеђен систем од три демонстративне заменице, код многих је тај систем сведен на бинарни систем (в. КОНЕВЕЦКИЙ 1972: 94).

Преглед дистрибуције просторних заменичких прилога биће дат на основу заменичке основе, па ћемо тако надаље разматрати просторне заменичке прилоге са основама **s-*/**ov-*, **t-*, **on-*, **vъs-*, **k-*, **j-*, **in-*.

3. ДИСТРИБУЦИЈА ПРОСТОРНИХ ЗАМЕНИЧКИХ ПРИЛОГА

3.1. *Просторни заменички прилози са основом *s-/*ov-*

Позната је чињеница да је у историјском развоју српског језика стара заменица која је упућивала на говорно лице, а која је некада гласила *sb, замењена заменицом *ovъ (Ivić 1988: 28). Иста појава забележена је и код просторних заменичких прилога. Заменички прилози који су упућивали на простор у близини говорног лица у својој основи имали су заменицу *sb. У старосрпском језику доћи ће до замене заменичких прилога са основом **s-* заменичким прилозима са основом **ov-*. С. Павловић (2004: 219) претпоставља да је ова смена код заменичких прилога текла напореда са сменом заменица *sb и *ovъ. У српкословенском језику, међутим, ова смена није својствена, тако да не захвата ни просторне заменичке прилоге, који ће сачувати старије стање, наслеђено из старословенског језика.

Судећи према граматицама старословенског језика (Ђорђевић 1975: 106; Иванова 1977: 114; Николић 2002: 42) и речничким потврдама,⁵ у старословенском језику заменица *ovъ употребљавала се искључиво у корелацији са другим заменицама,⁶ остварујући на тај начин значење 'један ... други', 'и један и други' и сл., односно кад су у питању просторни заменички прилози који су ову заменицу имали у основи – 'са једне и са друге стране', 'обострано', 'овде и онде', 'тамо и овамо' и сл. (Стошић 2021: 453–454). Просторни заменички прилози са основом **ov-* нису се самостално користили, а у корелативним везама остваривали су значење које се односи, дакле, на другу/удаљену/супротну страну.⁷ Важно је поменути чињеницу да се само у неким словенским језицима заменица **ov-* сачувала као заменица за упућивање на говорно лице.⁸ Због тога се може претпоставити да су прилози са овом заменицом у основи могли да упућују и на место које није (у великој мери) удаљено од саговорника, па се може рачунати на одређену нијансу у значењу, која ће у неким језицима преовладати.⁹ Ипак, још увек остаје непознаница зашто је у нашем језику победила

⁵ Раља Михайловна Цейтлин, Радослав Вечерка, Емилија Благова (ред.). Старославјанский словарь (по рукописям X–XI вв.). Москва: Русский язык, 1994; Josef Kurz (red.). *Slovník jazyka staroslověnského*, 1–52. Československá akademie věd. Slovanský ústav, Praha, 1958–1997.

⁶ П. Ђорђевић (1975: 106) ову заменицу назива *суодносном*.

⁷ Значење прилога *овуде*, на пример, употребљеног у корелацији са *суде* дефинише се као „na druhé/vzdálené/oračné straně“ (КОРЕЉИЋ и др. 1980: 563).

⁸ Ова заменица се до данас очувала у употреби у српском, пољском и словеначком језику (КОНЕВЕЦКИЈ 1972: 119).

⁹ За заменице са елементом *w у праиндоевропском језику А. Меје (1965: 180) наводи да су упућивале на удаљен предмет и констатује да оне у словенским језицима у којима су се одржале означавају блиске предмете. Уз елемент *w за упућивање на

заменица *ovъ, с обзиром на то да је у неким другим словенским језицима преовладала заменица *svъ.¹⁰

На основу досадашњих истраживања, може се начелно донети следећи закључак – просторни заменички прилози са заменицом *svъ у основи остали су одлика српскословенског језика (здѣ (сѣдѣ), сѣмо, соудоу, отъ соудоу, до соудоу и сл.). Прилози са заменицом *ovъ могли су се наћи са значењем централности и у текстовима писаним српскословенским језиком (в. нпр. Цветковић Теофиловић 2021: 135), али се то сматра утицајем народног језика. Оваквих утицаја има у текстовима који су писани нижим стилом српскословенског језика (нпр. у *Српској Александриди*: аще бо бѣгати начнете. вси д(ъ)нѣ|с| овѣдѣ оумрѣти нмате (Стошић 2019: 39))¹¹, док их нема у текстовима који припадају вишем стилу, какви су, на пример, јеванђељски текстови (нема их, на пример, у *Мирослављевом* и *Никољском јеванђељу* и *Рујанском четворојеванђељу* (в. Стошић 2020: 272–273)).¹² Заменица са основом **s-* била је карактеристика и књижевног и народног језика све док није у потпуности истиснута из употребе у народном језику. Зато се у текстовима писаним старосрпским језиком из каснијег периода, од XVI века, употреба заменица и заменичких прилога са основом **s-* сматра утицајем књижевног (црквеног) језика (Белић 2006: 233).¹³

удаљени предмет наводи и елементе *n и *l (Меје 1965: 180). Поставља се питање када је дошло до промене у значењу ових заменица – у прасловенском или у засебном развоју словенских језика.

¹⁰ У осталим подсистемима заменичких прилога такође су се употребљавали прилози са обе заменице у основи. Једино је код временских заменичких прилога данас остао у употреби прилог *сада*, који је у основи имао заменицу *svъ и који је био карактеристичан за текстове писане народним језиком, док је за српскословенски језик била карактеристична употреба прилога *ниња*. Заменица *svъ данас се очувала код временских прилога *данас*, *вечерас*, *зимус*, *јесенас*, *јутрос*, *летос*, *ноћас*, *пролетос*, *синоћ*, који представљају облике акузатива једине (Белић 2006: 314). Временски прилог *овда* бележе речници. И у подсистемима заменичких прилога са начинским и количинским значењем такође су победили прилози са основом **ov-* (нпр. *овако* и *оволико*).

¹¹ Примери које наводимо у раду преузети су из досадашњих истраживања и речника, те су у парентези дати подаци који упућују на ова истраживања и број стране на којој се пример налази у одређеном раду/речнику.

¹² Уп. констатацију А. Младеновића (1995: 101): „Народне црте сретате се, наравно, и у текстовима писаним српскословенским језиком, мада много мање у чисто богослужбеним, обредним, а више у онима који по својој садржини нису такви.”

¹³ У РЈАЗУ се као засебне одреднице налазе прилози *здје*, *семо/сјемо/сим/симо*, *суди*, а помињу се и облици *одсуди*, *одсуда*, *одсуде*. Највећи број потврда наведен је за облик *симо*, а у оквиру речничке дефиниције овог прилога наводи се да се уместо овог облика у штокавским говорима, и у писаним текстовима и у говору, налазе облици *овамо* и *амо*. У оквиру речничке дефиниције прилога *сјемо* наводи се да се употребљава од XIII до XVIII века „*samo u crkvenoslav. i u dubrov. pisaca i u dva srpska pisca sa srpskoslov. tragovima u jeziku*“.

У српскословенском језику се заменички прилози са заменицом *овъ налазе само у корелативној употреби: и самъ си несъ ѿъ. и зиде въ нарицаемоє льбноє мѣсто. еже нарицаеть се ѡбрѣнски голгота. и дѣже и пропеше. и с нимъ нна два сюду и овоудю. по срѣдѣ же їса (Стошић 2019: 69); Ялезандръ же сіе слышавъ. образъ свон зде измѣниатїи начеть зорубы же скръжетавъ, и очима семо и овамо позырає рет(є).и помысли онору тоу ѿ лож'ницѣ орубит(н) (Стошић 2019: 82) и сл., која је, како је наведено, наслеђена из старословенског језика.

Прилог сѣмо јавља се и у облику само, али се он не среће често у нашој писмености: како се камаи валн сѣмо и онамо по дѣлю оу вельюу главоу (Павловић 2004: 228); да ходи [...] (сво)бодно само и (та)мо, да ни не забави никто (Стошић 2019: 58); іако по соухуу сѣтворн само и овамо рнстатн по ннхъ, до нѣдеже богу силоу своєюу и любештицьн іего порази въсе враги іего (Стошић 2019: 86); тере се мешаю само и овамо (Јовић 2011: 221). Овај прилог тумачи се као стари облик, који је постојао још у старословенском језику (КОНЕВЕЦКИИ 1973: 26), некад се тумачи као грешка (Јовић 2011: 221), а може се објаснити и као аналошки облик према заменичким прилозима овамо, тамо и онамо, са којима је у наведеним примерима употребљен у корелацији.

У текстовима који су писани претежно народним језиком прилози са основом *s- употребљавали су се напоредо са прилозима који су у основи имали заменицу *овъ, при чему се прилог сѣдѣ (здѣ) најчешће употребљавао, како је утврђено, као текстолошки локализатор (уз глагол писати и његове деривате) (Павловић 2004: 217–218), у устаљеним формама (клетвама и молитвама) (Павловић 2004: 218), у насловима (Јовић 2011: 221ф) и сл., док се у интегралним деловима текста чешће употребљавао прилог са основом *ov-.¹⁴

3.2. Просторни заменички прилози са основом *t-

Истраживања су показала да су у текстовима на српскословенском и старосрпском језику међу најфреквентнијим просторним заменичким прилозима они који у својој основи имају заменички корен *t-. Наиме, бавећи се просторним заменичким прилозима и њиховим значењима у Мирослављевом јеванђељу, утврдили смо да су ови заменички прилози веома фреквентни (Стошић 2020: 269), а исти је случај и у пословноправној писмености (в. Павловић 2004). Велика фреквентност ових прилога карактеристична је иначе за све словенске језике (в. KORDIĆ 2003: 83). Честа употреба прилога са заменицом *tъ у основи у писаном тексту везује се за текстуално-деиктичку функцију ових прилога, који се најчешће, дакле, употребљавају анафорски. П. Пипер (1988: 42) истиче да се прилози са заменичким кореном t- чешће употребљавају у

¹⁴ Битно је поменути чињеницу да је заменица съ у народном језику живела до пред крај XVI века (Ivić 1988: 28).

текстуалној функцији, а право значење периферности, које подразумева локализацију у односу на саговорника, ређе се остварује. Таква употреба могла би да се објасни природом заменице која се налази у основи уколико се за релевантну узме констатација А. Белића (2006: 75) да је заменица *тѣ* у индоевропском језику имала само анафорско значење, које смо наследили, док смо демонстративно значење развили.¹⁵ Овакво објашњење, међутим, може се лако довести у сумњу јер би се у том случају морао претпоставити развој конкретног значења из општег и апстрактног, а позната је чињеница да тај развој тече у супротном смеру.¹⁶

У српскословенској писмености ретки су примери у којима се може претпоставити значење периферности прилога са заменичким кореном **t-*: *тѣгда приде с нмнн іѣ. вѣ вѣсь нарнцаемю ѣньтѣснмнн. н глѣ ѣтнѣмъ седѣте тѣ донѣдѣже шѣдѣ помолоу се тамо* (Стошић 2019: 76); *н надѣ всѣмн смнн междю вамн н намн. пропасть велѣѣ ѣтврѣдн се. ѣко да хотешн мнннотн ѿ сюдѣ кѣ вамъ не възмагуютъ. нн ѿ тюдѣ к намъ* (Стошић 2019: 78); *н вѣведѣ прота вѣ црѣковѣ, н вѣзъмъ ключе светые црѣкѣе н прѣдасть нхѣ протоу н гробѣ прѣподовѣнааго отѣца снмеона, а тоу кѣ вамъ никѣто да не вѣлѣзе отѣ братнѣ моѣе, нн азѣ самѣ* (Стошић 2019: 77). У свим наведеним примерима реч је о просторним прилозима и код свих се морају тражити и неки контекстуални докази да је реч о значењу периферности, у виду управног говора, у виду других прилога или заменичких речи. С. Павловић (2004: 219) за прилог *тоу* у старосрпској пословноправној писмености констатује да се најчешће употребљава у текстуално-деиктичкој функцији, а што се тиче локализације у сфери говорника, констатује: „Немодификована локативна проксималност, исказана прилогом *тоу*, у старосрпској пословноправној писмености изразито је ниске прагматичке валентности, а и када се јави [...] сфера саговорника, тј. адресанта као просторни денотат бива додатно идентификован посредством контекста“ (Павловић 2004: 220). Све то потврђује чињеницу да је за реализацију значења периферности потребна непосредна комуникација (Пипер 1988: 219), која се у писаном тексту најчешће остварује у виду управног говора.

Од прилога са заменичким кореном **t-* у српској писмености су се употребљавали прилози *тоу*, *тоудоу*, *отѣ тоудоу*, *тамо* и др. Прилог *тоу*, за раз-

¹⁵ П. Пипер (Piper 1983: 23) даје типологију К. Бругмана о показним заменицама у индоевропским језицима, према којој постоје три типа показних заменица: општи, упућивање на сферу говорног лица и упућивање на сферу ван говорне ситуације, док за упућивање на сферу саговорника сматра да се касније развило из опште деиксе.

¹⁶ Когнитивнолингвистичка истраживања, која у средишту свог интересовања имају семантику, базирају се управо на овим постулатима. Наиме, у когнитивној лингвистици се полази од просторних значења, која су конкретна и чулно доступна, а затим се из њих изводе апстрактна значења. Транспозиција просторних критеријума на апстрактна значења темељи се на уверењу да „чулно, по природи ствари, претходи апстрактном како на онтогенетском тако и на филогенетском плану“ (Павловић 2013: 200–201).

лику од осталих просторних заменичких прилога, нема просторну партикулу, а настао је додавањем локативног наставка на заменичку основу (Скоп 1988: 433). Има и претпоставки да је у прасловенском језику могао да постоји прилог који је имао партикулу и који је гласио **t̥de* (Коневецкиј 1973: 15). О овом облику је, међутим, тешко говорити с обзиром на то да се није очувао у словенским језицима. У српској писмености није забележен ни сличан облик, већ се искључиво употребљавао прилог *тоу*, који је веома фреквентан (в. Стошић 2020: 270).

Данас се заменички прилог *иу* употребљава и са значењем централности, што говори у прилог томе да је опозиција централност–периферност веома слабо изражена у подсистему заменичкоприлошких просторних локализатора, јер су „домени говорног лица и саговорника обично у непосредној близини тако да њихово разграничавање по дистанци није комуникативно релевантно“ (Пипер 1988: 31–32).¹⁷ Такви примери нису забележени у српскословенским текстовима, а бележи их РЈАЗУ, где се наводи да овај прилог примарно упућује на место које је близу другом лицу, што се доводи у везу са кореном ове речи, који се налази и у личној заменици *иш*, али да може да упућује и на место које је близу првом и трећем лицу.

Заменички прилог *тацо* није мењао свој облик од најранијих времена. Данас се он, како је утврђено, употребљава са значењем дисталности (в. Пипер 1988: 42; Кликовац 2018: 137), а у односу на прилоге са заменичким кореном **оп-*, којима је оно примарно, има шире значење (Кликовац 2018: 138). Треба истаћи да је задирање овог заменичког прилога, са заменичким кореном **t-*, у поље дисталности нешто што се не везује само за савремени српски језик већ је забележено и у ранијим епохама развоја нашег језика¹⁸ (в. Павловић 2004: 225; Стошић 2019: 96).

3.3. Просторни заменички прилози са основом **оп-*

За просторне заменичке прилоге који су у основи имали заменицу **оп-* било је карактеристично обележје дисталности, на основу кога су се налазили у опозицији према заменичким прилозима са основом **s-*. То значи да се њима указивало на локализатор који се не налази у близини говорног лица, односно налази се у близини лица које не учествује у комуникацији (удаљен је, дакле, од учесника у комуникацији).¹⁹ Заменицом **онъ* упућивало се, према томе, на „наиболее отдаленный, далекий

¹⁷ У старословенском језику заменица **t̥* била је у опозицији са заменицом **s̥*, „но без подчеркивания отдаленности того, на что указывалось“ (Иванова 1977: 114).

¹⁸ У РЈАЗУ дат је велики број потврда за употребу овог прилога са значењем дисталности, као и у текстуално-деиктичкој функцији.

¹⁹ У току развоја српског језика заменица *он* добила је значење заменице трећег лица, односно почела је да се употребљава „за најдаље лице, које није ту“ (Белић 2006:

и даже невидимый предмет“ (КОНЕВЕЦКИЙ 1972: 118). У писаном тексту просторни прилози који су ову заменицу имали у основи ретко се срећу (в. Павловић 2004; Стошић 2021: 455), а мали број потврда за употребу ових заменичких прилога забележен је и у српскословенском језику (в. Стошић 2019: 95). Разлог за то је честа употреба прилога *тамо*, дакле са заменичким кореном **t-*, у текстуално-деиктичкој функцији, који је покривао значење дисталности, а чија је функција била да приповедање учини непосреднијим с обзиром на то да се најчешће говори о просторно удаљеним локацијама, које су најчешће већ поменуте у претходном контексту. Таква се употреба ових прилога сачувала и данас (в. Пипер 1988: 40). Онда када се истиче већа удаљеност, употребљава се прилог са заменичким кореном **оп-*.

У савременом српском језику заменички прилози са основом **оп-* много се ређе употребљавају. Прилог *тамо* данас се употребљава као синонимичан прилозима *онде* и *онамо*, а утврђено је да у односу на њих има и проширено значење (в. Кликовац 2018: 137).²⁰

3.4. Просторни заменички прилози са основом **vьs-*

Заменички прилози који у основи имају општу заменицу спадају у универзалне заменичкоприлошке квантификаторе афирмативног типа, према класификацији П. Пипера (1988: 79).²¹ Ово значење остварено је општом заменицом у њиховој основи, која је некада гласила **vьsь*, а којом се исказивало „дисперзивное значение“ (КОНЕВЕЦКИЙ 1972: 120). Позната је чињеница да ће ова заменица задржати свој стари облик у српскословенском језику (Јерковић 2004: 72), док у старосрпском језику након губљења полугласника долази до метатезе *вс-* у *св-*, за шта је први пример забележен у XIII веку, али се тек у XIV веку може наћи већи број потврда (в. Младеновић 1978: 130). Ипак, за велики број споменика из XIV века карактеристично је и присуство групе *вс-*, што Младеновић (1978: 17) објашњава пре стањем у народним говорима него књишком традицијом, истичући да се процес метатезе одвијао постепено. У каснијем периоду усталиће се облик са метатезом, али се у текстовима писаним народним језиком и даље срећу облици без метатезе (в. Јовић 2011: 178; Поломац 2016: 257 и сл.). То је утицало и на облике заменичких прилога у књижевном и народном језику – у српскословенском језику настављају да живе старији облици (238), али се до краја XVII века употребљавала и са старијим показним значењем (Белић 2006: 239).

²⁰ Ове заменичке прилоге нису сачували сви словенски језици. У руском језику, на пример, они се рано губе и бивају замењени прилозима са основом **t-* (КОНЕВЕЦКИЙ 1972: 118).

²¹ О значењу заменице *сав* в. Грицкат 1997.

(после XV века са основом *vas-*),²² док ће се у народном језику неко време сретати и облици без метатезе, али ће се усталили облици са метатезом *vs-* у *sv-*, па данас ти прилози гласе *свуда*, *йосвуда*, *одасвуд* и др. Ђ. Даничић (1863: 93) као одреднице наводи и примере са метатезом, а најстарија потврда потиче из XV века.

3.5. Просјорни заменички прилози са основом *k-

Додавањем просторних партикула добијени су заменички прилози: *где*, *коудѣ*, *камо*, *отъ коудоу* и др. Заменица *kъde ће након губљења слабог полугласника и гласовних алтернација које се јављају као његова последица добити облик *gde/*gdě, о чему је већ било речи. Заменица која се налази у основи ових прилога могла је имати и упитно и неодређено значење. А. Белић (2006: 236) наглашава да је за индоевропски језик утврђено да су „заменице *quo* и *qui* (које се налазе у основици нашега *къѣо* и *чьѣо*) имале, када су биле наглашене, упитно значење, а када су ненаглашене – неодређено“. Отуд су и заменички прилози који су у основи имали заменицу **k-* могли да имају и упитно и неодређено значење. Неодређено значење имали су прилози са префиксом *нѣ-*, али су ово значење могли да имају и беспрефиксални прилози, што потврђују следећи примери из српскословенског језика: *Ѧ аще ѥ гдѣ н искрѣвѣно(!), не прокѣнѣте, нѣ бл(а) г(о)сл(овн)те, послуѣшаюѣ. Пакл. (Стошић 2019: 120); н аште кто кого оѣтъ сконѣхъ нмѣл бн, нн чловѣци боште се бога обѣхождаоу оноу рѣкоу нштоуштен н аште бн гдѣ вода нзвръгла, іако да прнѣмше чловѣтѣскомоу сподовѣтъ погрѣбенію (Стошић 2019: 120); [...] аште ва кое место ѡбрѣтаеши се, аште ли еште гдѣ жив еси ѡтвѣштаваи Батор (Стошић 2019: 120) ѡкал'никъ кѣда съ нгоуменоу нн с калогіеромѣ камо гредѣ на црѣков'ны посылѣ, да се црѣков'нымѣ хранин, а кѣдн самѣ гредѣ, своѣ браш'но да носнн (Стошић 2019: 123) и др., односно народног језика: *кѣда гредѣ камо царѣ* (Даничић 1863: 437), *цара вѣсакы да пратн, коудѣ камо пондѣ* (Даничић 1863: 437) и др. Оба су значења, дакле, наслеђена, а о томе сведочи и њихова употреба у старословенском језику (в. Стошић 2020: 456). Даље, важно је напоменути да су се ове речи користиле и у везничкој функцији, што је било карактеристично пре свега за народни језик (в. даље заменичке прилоге са основом **j-*).*

3.6. Просјорни заменички прилози са основом *j-

Међу заменичке прилоге убрајају се и они са анафорско-демонстративном заменицом *јѣ у основи (КОНЕВЕЦКИЙ 1972: 17).²³ Иако се ове

²² В. о овоме Драгин 2006: 51.

²³ Прилози са основом **j-* били су у употреби у живом руском језику, а доказ за ту тврдњу су примери употребе прилога *иде* у народној књижевности, као и њихово чување у неким руским говорима, иако су у књижевном језику престали да се употребљавају средином XVIII века (КОНЕВЕЦКИЙ 1972: 17).

речи сматрају прилозима, оне су се пре свега употребљавале у везничкој функцији. Наиме, речи које су у основи имале ову заменицу понашале су се у реченици као релативизатори (као везници различитих типова релативних реченица). Сматра се да су најстарији типови релативизатора управо они који су у основи имали заменичку основу *j- и да су наслеђени из прасловенског језика, док су они које данас познајемо, дакле са заменичком основом *k-, настали током историје засебних словенских језика (в. КУРЕШЕВИЋ 2014: 95). И. Грицкат (2004: 69) истиче да је старословенски језик, са свим својим редакцијама, језик *j- типа. За српску писменост карактеристична је следећа дистрибуција заменичких прилога: облици са основом на *j- били су карактеристика српскословенског језика, док су се они са заменичком основом *k- употребљавали у народном језику и, уколико их има у тексту писаном књижевним језиком, сматрају се утицајем народног језика, који је прихватио релативизаторе са основом *k- (в. Грицкат 2004: 70; ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ 2021: 118), и то од најранијих споменика (Грицкат 2004: 71).²⁴ С. Павловић (2009: 143) за облик *ндѣ/ндѣ* у српској писмености истиче да је „као књишка категорија везан за акта источне провинијенције“ и да је његова дистрибуција „у начелу ограничена на сегменте писане вишим српскословенским стилем“ (Павловић 2009: 147), док се иначе у везничкој функцији срећу упитни прилози *гдѣ, коудоу, камо, отькоудѣ* (Павловић 2009: 143–153).

3.7. Просторни заменички прилози са основом *in-

Просторни заменички прилози који су у основи имали заменички број *inъ имали су рестриктивно значење,²⁵ које се остварује на основу значења основе. У прасловенском језику постојала је и заменица *drugъ са овим значењем. У СЈС јављају се заменички прилози са заменичком основом *in-, док се јављају само два просторна прилога са основом *drug- (*drougoide* и *drougoici*), са мањим бројем потврда из каснијег периода (Стошић 2021: 457), тј. из редакцијских споменика, у којима се ови прилози срећу веома ретко (ZAREVA 1978: 19). Ђ. Даничић (1863: 411) на-

²⁴ И. Грицкат (1972: 108) истиче да је у општесловенској епохи постојала разлика између релативности исказане помоћу изведеница од корена *j- и од корена *k-, ослањајући се на истраживања Бауера (Бауэр). Он истиче (Бауэр 1967: 49, 50): „Старославјанский язык в своих древнейших памятниках имеет относительные слова только от основы *jo-; подчинительные союзы также образуются от этой основы. [...] Лишь в Супр. встречаются первые единичные фиксации относительной функции местоимения *кѣи* и наречия *къде*“. За српскословенски језик карактеристична је такође употреба релативне заменице са основом *j-, док је за народни језик карактеристична употреба релативних заменица од корена упитне заменице (уп. Бауэр 1967: 52).

²⁵ Рестриктивни квантификатори означавају да се локализатор и оријентир не подударају, а то се види на основу парафразе њихових значења: *друкде* – ‘негде, не овде’ (Пипер 1988: 143),

води потврде употребе прилога са основом **in-* од најранијих споменика, а прве потврде за прилоге са основом **drug-* потичу с краја XIV и из XV века. С. Павловић (2004) у корпусу до 1459. године бележи само облике са основом **in-*. Може се, према томе, начелно закључити да су се у српскословенском језику употребљавали прилози са основом **in-*, што је наслеђено из старословенског језика, док су се у народном језику од XV века почели употребљавати прилози са основом **drug-*, који ће на крају победити (данас *друкде*, *другамо* и сл.).

4. ЗАКЉУЧАК

У начелу се може извести следећи закључак – српскословенски језик чувао је наслеђено, старословенско стање. О томе говори дистрибуција заменичких прилога са заменицама *сѣ* и *овѣ* – српскословенски је чувао старије стање, тј. заменичке прилоге са заменичким коренима *s-* и *ov-* са разграниченом употребом, док у старосрпском језику систем заменичких прилога прати промене које су се дешавале у заменичком систему, па ће преовладати заменички прилози са основом **ov-* са значењем централности, док ће се заменички прилози са основом **s-* изгубити. У старосрпском језику заменички прилози са заменицом *сѣ* у основи употребљавали су се и након смене заменичким прилозима са заменицом *овѣ* у основи, али се у каснијим периодима њихова употреба може сматрати више чувањем већ устаљених форми, док су у свакодневном говору морали преовладати заменички прилози са заменицом *овѣ* у основи.²⁶

Заменички прилози са основом **t-* најфреквентнији су у српској писмености с обзиром на то да је реч о писаним текстовима. Веома се ретко срећу у српској писмености са значењем периферности јер је за овакво значење потребна непосредна комуникација, због чега је за значење периферности у писаном тексту потребно потражити још неки индикатор овог значења у контексту. Много чешће ови се прилози употребљавају у текстуално-деиктичкој функцији. Заменички прилог *тамо* имао је значење дисталности, што показује да је задирање овог прилога у поље дисталности нешто што се не везује само за савремени српски језик.

Просторни заменички прилози са основом **on-*, којима је примарно значење дисталности, нису фреквентни у српској писмености, а разлог за то је употреба прилога *тамо* са овим значењем.

Промена опште заменице на фонетском нивоу неће наћи своје место у српскословенском језику (ни у подсистему просторних заменичких

²⁶ У прилог томе иде и чињеница да су се падежни облици заменице *сѣ* у повељама и писмима обично јављали у духу српскословенског језика (в. Поломац 2016: 241–243), а такође и другачији облик заменичког прилога у народном језику.

прилога), док ће у народном језику с временом преовладати нови облици (са основом *св-*).

Заменички прилози са основом **k-* могли су имати упитно и неодређено значење, што је у складу са природом заменице која се налазила у њиховој основи. Неодређено значење је, дакле, могло да се исказује и префиксалним и беспрефиксалним заменичким прилозима.

Док ће српскословенски језик остати језик **j-* типа, мада се могу срести и прилози са основом **k-*, у старосрпском језику ће се у везничкој функцији употребљавати прилози са основом **k-*.

Код рестриктивних заменичких прилога у српскословенском језику ће се очувати они који су у основи имали заменицу **in-*, док ће у старосрпском језику касније преовладати прилози са основом **drug-*.

Цитирана литература

- АШИЋ, Тијана. „Експресивна употреба заменичког прилога *иу* у српском језику“. *Научни састајак слависта у Вукове дане* 45/1 (2016): стр. 253–261.
[AŠIĆ, Tijana. „Ekspresivna upotreba zameničkog priloga *tu* u srpskom jeziku“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 45/1 (2016): str. 253–261]
- БЕЛИЋ, Александар. *Историја српскохрватског језика. Речи са дефлекцијом*. Књига II. Свеска 1. У: *Историја српског језика*. Изабрана дела Александра Белића, четврти том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006.
[BELIĆ, Aleksandar. *Istorija srpskohrvatskog jezika. Reči sa deklinacijom*. Knjiga II. Sveska 1. U: *Istorija srpskog jezika*. Izabrana dela Aleksandra Belića, četvrti tom. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2006]
- БАУЕР, Ја. „К развитију относительных придаточных предложений в славянских языках“. *Вопросы языкознания* 5 (1967): стр. 47–59.
[BAUER, Ā. „K razvitiū otноситel'nyh pridatočnyh predloženiј v slavānskih āzykah“. *Voprosy āzykoznanīā* 5 (1967): str. 47–59]
- ГРИЦКАТ, Ирена. *Актуелни језички и текстолошки проблеми у старим српским ћирилским сјоменицима*. Београд: Народна библиотека Србије, 1972.
[GRICKAT, Irena. *Aktuelni jezički i tekstološki problemi u starim srpskim ćirilskim spomenicima*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 1972]
- ГРИЦКАТ, Ирена. „Поводом заменица *сав*, *сваки* (и сродних речи)“. *Наш језик* XXXII/1–2 (1997): стр. 1–6.
[GRICKAT, Irena. „Povodom zamenica *sav*, *svaki* (i srodnih reči)“. *Naš jezik* XXXII/1–2 (1997): str. 1–6]
- ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
[GRICKAT, Irena. *Studije iz istorije srpskohrvatskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2004]
- ДАНИЧИЋ, Ђура. *Рјечник из књижевних сјарина српских*. Дно први, А–К. Биоград, 1863.
[DANIĆIĆ, Đura. *Rječnik iz književnih starina srpskih*. Dio prvi, A–K. Biograd, 1863]

- ДРАГИН, Наташа. „Прилог познавању групе вьс- у српскословенском језику“. *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* XLIX/2 (2006): стр. 45–56.
- [DRAGIN, Nataša. „Prilog poznavanju grupe vьs- u srpskoslovenskom jeziku“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XLIX/2 (2006): str. 45–56]
- ЂОРЂИЋ, Петар. *Старословенски језик*. Нови Сад: Матица српска, 1975.
- [ĐORĐIĆ, Petar. *Staroslovenski jezik*. Novi Sad: Matica srpska, 1975]
- ИВАНОВА, Т. А. *Старославянский язык*. Москва: Высшая школа, 1977.
- [IVANOVA, T. A. *Staroslavánskij ázyk*. Moskva: Vysšaá škola, 1977]
- ЈЕРКОВИЋ, Вера. „О транскрипцији српскословенских текстова“. *Предавања из историје језика. Лингвистичке свеске* 4. Нови Сад: Филозофски факултет, 2004: стр. 70–86.
- [JERKOVIĆ, Vera. „O transkripciji srpskoslovenskih tekstova“. *Predavanja iz istorije jezika. Lingvističke sveske* 4. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2004: str. 70–86]
- ЈОВИЋ, Надежда. *Језик Хиландарског медицинског кодекса*. Ниш: Филозофски факултет, 2011.
- [JOVIĆ, Nadežda. *Jezik Hilendarskog medicinskog kodeksa*. Niš: Filozofski fakultet, 2011]
- КЛИКОВАЦ, Душка. „Граматичка категорија лица код показних речи у српском језику“. *Зборник Маџице српске за славистику* 83 (2013): стр. 269–285.
- [KLIKOVAC, Duška. „Gramatička kategorija lica kod pokaznih reči u srpskom jeziku“. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 83 (2013): str. 269–285]
- КЛИКОВАЦ, Душка. „О систему заменичких прилога за место у српском језику: прилог *јџамо*“. *Српска славистика. Колективна монографија*. Том 1: *Језик*. Београд : Савез славистичких друштава Србије, 2018: стр. 125–140.
- [KLIKOVAC, Duška. „O sistemu zameničkih priloga za mesto u srpskom jeziku: prilog tamo“. *Srpska slavistika. Kolektivna monografija*. Tom 1: *Jezik*. Beograd : Savez slavističkih društava Srbije, 2018: str. 125–140]
- КОНЕВЕЦКИЙ, А. „О некоторых русских местоименных наречиях пространственного значения“. *Языкознание* XXIII (2) (1972): стр. 93–127.
- [KONEVECKIJ, A. „O nekotoryh russkih mestoimennyh narečijah prostranstvennogo značeniâ“. *Ázykoznanie* XXIII (2) (1972): str. 93–127]
- КОНЕВЕЦКИЙ, А. „Еще о некоторых русских местоименных наречиях пространственного значения“. *Языкознание* XXIV (2) (1973): стр. 13–42.
- [KONEVECKIJ, A. „Eše o nekotoryh russkih mestoimennyh narečijah prostranstvennogo značeniâ“. *Ázykoznanie* XXIV (2) (1973): str. 13–42]
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. *Хиџоџакџичке стџрукџуре у Српској Александриди: функционалностџилистџички асџекџи*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2014.
- [KUREŠEVIĆ, Marina. *Hipotaktičke strukture u Srpskoj Aleksandridi: funkcionalnostilistički aspekti*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2014]
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. „Прилог тумачењу измене иницијалног в- са слабиm полугласником у једном делу српскохрватског језика“. *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* XXI/2 (1978): стр. 7–18.
- [MLADENOVIĆ, Aleksandar. „Prilog tumačenju izmene inicijalnog v- sa slabim poluglasnikom u jednom delu srpskohrvatskog jezika“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XXI/2 (1978): str. 7–18]

- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. „Филолошке напомене о Карејском типуку Светога Саве“. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику XXXVIII/2* (1995): стр. 93–102.
- [MLADENOVIĆ, Aleksandar. „Filološke napomene o Karejskom tipiku Svetoga Save“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XXXVIII/2* (1995): str. 93–102]
- НИКОЛИЋ, Светозар. *Старословенски језик I. Правовис. Гласови. Облици*. Београд: Требник, 2002.
- [NIKOLIĆ, Svetozar. *Staroslovenski jezik I. Pravopis. Glasovi. Oblici*. Beograd: Trebnik, 2002]
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Просторни прилози у старосрпским повелема и писмима“. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику XLVII/1–2* (2004): стр. 215–231.
- [PAVLOVIĆ, Slobodan. „Prostorni prilozii u starosrpskim poveljama i pismima“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XLVII/1–2* (2004): str. 215–231]
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Просторна метафора као когнитивни механизам конституисања непросторних падежних система“. У: *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику*. Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2013.
- [PAVLOVIĆ, Slobodan. „Prostorna metafora kao kognitivni mehanizam konstituisanja neprostornih padežnih sistema“. U: *Uzroci i mehanizmi sintaksičkih promena u srpskom jeziku*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2013]
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- [PAVLOVIĆ, Slobodan. *Starosrpska zavisna rečenica od XII do XV veka*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009]
- ПИПЕР, Предраг. „О синхронном описанију словообразовања местоименних наречјих у славјанских језицима“. *Јужнословенски филолог XLI* (1985): стр. 13–22.
- [PIPER, Predrag. „O sinhronnom opisaniu slovoobrazovanâ mestoimennyh narečij v slavânskikh âzykah“. *Južnoslovenski filolog XLI* (1985): str. 13–22]
- ПИПЕР, Предраг. *Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику (семантичка студија)*. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1988.
- [PIPER, Predrag. *Zamenički prilozii u srpskohrvatskom, ruskom i poljskom jeziku (semantička studija)*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1988]
- ПИПЕР, Предраг. „О простору у српској језичкој слици света“. *Slavistična revija* 62/3 (2014): стр. 275–294.
- [PIPER, Predrag. „O prostoru u srpskoj jezičkoj slici sveta“. *Slavistična revija* 62/3 (2014): str. 275–294]
- ПОЛОМАЦ, Владимир. *Језик повеља и писама Српске деспотовине*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, 2016.
- [POLOMAC, Vladimir. *Jeziik povelja i pisama Srpske despotovine*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet Univerziteta u Kragujevcu, 2016]
- СИЧИНАВА, Д. В. „Частии речи“. *Материали к Корпусној грамматици русског језика. Частии речи и лексико-грамматически класии*. Выпуск III, 2018: стр. 9–39.
- [SICINAVA, D. V. „Časti reči“. *Materialy k Korpusnoj grammatike russkogo âzyka. Časti reči i leksiko-grammatičeskie klassy*. Выпуск III, 2018: str. 9–39]
- СТОШИЋ, Јелена. „Истраживања заменичких прилога у научном опусу Предрага Пипера“. У: Драгана Д. Јовановић (ур.). *Лингвистика и славистика Пред-*

- рага Пипера: зборник радова*. Нови Сад: Библиотека Матице српске, 2016: стр. 144–153.
- [Stošić, Jelena. „Istraživanja zameničkih priloga u naučnom opusu Predraga Pipera“. U: Dragana D. Jovanović (ur.). *Lingvistika i slavistika Predraga Pipera: zbornik radova*. Novi Sad: Biblioteka Matice srpske, 2016: str. 144–153]
- СТОШИЋ, Јелена. *Развој сисџема заменичких прилога*. Необјављена докторска дисертација, Београд, 2019.
- [Stošić, Jelena. *Razvoj sistema zameničkih priloga*. Neobjavljena doktorska disertacija, Beograd, 2019]
- СТОШИЋ, Јелена. „Просторни заменички прилози у Мирослављевом јеванђељу“. *Црквене студије* 17 (2020): стр. 267–280.
- [Stošić, Jelena. „Prostorni zamenički prilozii u Miroslavljevom jevanđelju“. *Crkvene studije* 17 (2020): str. 267–280]
- СТОШИЋ, Јелена. „О пореклу, инвентару и значењима просторних заменичких прилога у старословенском језику“. *Philologia Mediana* 13 (2021): стр. 449–461.
- [Stošić, Jelena. „O poreklu, inventaru i značenjima prostornih zameničkih priloga u staroslovenskom jeziku“. *Philologia Mediana* 13 (2021): str. 449–461]
- ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ, Ирена. *Зде, у свейоми граду Јерусалиму. Прилог ипроучавању језика српске иујојисне ирозе*. Ниш: Филозофски факултет – Центар за црквене студије, 2021.
- [CVETKOVIĆ TEOFILOVIĆ, Irena. *Zde, u svetomu gradu Jerusalimu. Prilog proučavanju jezika srpske putopisne proze*. Niš: Filozofski fakultet – Centar za crkvene studije, 2021]

*

- BROZOVIĆ, Dalibor i Pavle Ivić. *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb, 1988.
- HAMM, Josip. *Staroslavenska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga, 1958.
- КОРЕЧЊИ, František, Vladimír Šaur, Václav Polák. *Etymologický slovník slovanských jazyků*. Svazek 2. *Spojky, částice, zájmena a zájmená adverbial*. Praha: Academia nakladatelství Československé akademie věd, , 1980.
- IVIĆ, Pavle. *Istorija jezika*. U: P. Ivić i D. Brozović. *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb, 1988: str 5–54.
- KORDIĆ, Snježana. „Prilozi *ovd(j)e/tu/ond(j)e, ovamo/tamo/onamo, ovuda/tuda/onuda*“. *Јужнословенски филолог* LIX (2003): стр. 81–103.
- KURZ, Josef (red.). *Slovník jazyka staroslověnského*, 1–52. Praha: Československá akademie věd. Slovanský ústav, 1958–1997.
- МЕЈЕ, Antoan. *Uvod u uporedno proučavanje indoevropskih jezika*. Beograd: Naučna knjiga, 1965.
- PIPER, Predrag. *Zamencički prilozii (gramatički status i semantički tipovi)*. Radovi Instituta za strane jezike i književnosti. A. Jezičke studije, sv. 5. Novi Sad, 1983.
- RJAZU. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU I–XXXIII*. Zagreb 1880–1976 <<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=l&class=10001&oby=rmr&obyt=a&rr%5B1033%5D%5Bo%5D%5B196759%5D=oa&published=y&restricted=n>>, 3. 8. 2022.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika III*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1988.
- ZARĘBA, Alfred. „Cerkiewne drugęda, drugęde i formacje pokrewne“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXI/2 (1978): 19–24.

Елена М. Стошич
Универзитет у Нише
Филозофски факултет
Кафедра србских истраживања

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ МЕСТОИМЕНИЙ В СЕРБСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ

Резюме

В данной статье рассматривается распространение пространственных местоимений в сербской письменности, т.е. их употребление в литературном и разговорном языке. С учетом того что в системе местоимений произошли определенные изменения, целью статьи было показать, насколько эти изменения повлияли на смену местоименных основ в пространственных местоименных наречиях, имеющих в своей основе местоимение. Обзор существующих исследований об этих словах показал, что сербославянский язык сохранил унаследованное состояние, тогда как пространственные местоименные наречия в просторечии сопровождалась изменениями, которые охватили и местоимения (например, изменение местоименных наречий с основой *s- местоименными наречиями с основой *ov-). В работе также показано, что вмешательство местоименного наречия в область дистальности не относится только к современному сербскому языку, а отмечается и в более ранние эпохи развития сербского языка.

Ключевые слова: пространственные местоимения наречия, распределение, сербская письменность, сербославянский язык, древнесербский язык.

Jelena M. Stošić
University of Niš
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Studies

DISTRIBUTION OF SPATIAL DEMONSTRATIVES IN SERBIAN LITERACY

S u m m a r y

In this paper we deal with the distribution of adverbial demonstratives in Serbian literacy, i.e. with their use in the literary and vernacular language. Considering the fact that the system of pronouns in the Serbian language has undergone certain changes, the aim of the paper is to determine whether these changes affected the pronominal bases in spatial demonstratives, since they are all characterized by having a pronoun in their bases. A review of existing literature regarding these words showed that the Serbian-Slavonic language preserved the inherited state, while spatial demonstratives in the vernacular followed the changes in pronouns (e.g., the replacement of demonstratives based on the pronoun *s- with those based on the pronoun *ov-). It has also been shown that interfering with the demonstratives in the field of distality is not something that is only related to the modern Serbian language, but has also been noticed in earlier epochs of the development of the Serbian language.

Keywords: spatial demonstratives, distribution, Serbian literacy, Serbian-Slavonic language, Old Serbian language.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 287–302

УДК 091=163.41(498)"17"

811.163.41-26"17"

COBISS.SR-ID 85361161

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202287B>

Примљено: 30. јуна 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Исидора Г. Бјелаковић*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

ЈЕЗИК РАЧУНСКОГ ДНЕВНИКА ХРАМА СВЕТИХ АПОСТОЛА ПЕТРА И ПАВЛА У АРАДУ (1728–1752) – ФОНОЛОШКЕ ОСОБИНЕ**

У раду се анализирају поједине фонолошке карактеристике Рачунског дневника Храма Светих апостола Петра и Павла, документа који се под тим називом чува у наведеној цркви у Араду (под сигнатуром INV 794). Документ садржи два протокола: први је вођен од 1728. до 1782. године, а други – од 1776. до 1790. године. У овом раду анализирана је грађа из прве половине 18. века (тачније, од 1728. до 1752. године). Будући да је у питању текст који на хронолошкој оси обухвата два периода: (1) период у којем је реализована замена српскословенског језика рускословенским и (2) време конституисања и егзистирања славеносрпског језика – основни задатак овог истраживања јесте идентификација језика којим је Рачунски дневник писан. Посебна пажња у раду посвећена је односу народних и књишких елемената у анализираном документу те зависности њихове употребе од различитих контекстуалних параметара.

Кључне речи: Рачунски дневник Храма Светих апостола Петра и Павла, Арад, 18. век, протоколи, српски језик, српскословенски језик, славеносрпски језик.

1. Увод. Анализама осамнаестовековне рукописне грађе са српског језичког и културног простора у новијим истраживањима посвећује се све више пажње, те слика хронолошког оквира смене српскословенског рускословенским језиком, појаве полиглосије и славеносрпског

---

* isidora.bjelakovic@gmail.com

** Овај рад представља резултат истраживања у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

језика, као и њихових дијатописких, дијахронијских, дијафазиских и дијастратиских варијација¹ у овом периоду постаје све јаснија.²

Како би се допринело потпунијем сагледавању српске књижевнојезичке ситуације у 18. веку, у овом раду се анализира фонолошка структура језика Рачунског дневника Храма Светих апостола Петра и Павла, документа који се под истим називом чува у наведеној цркви у Араду (под сигнатуром INV 794), уз примену дескриптивне методе упитника, социолингвистичке методе и лингвистике текста. Основни циљ истраживања јесте идентификација развојне путање језика/језика у њему (уколико постоји), те анализа његове књишко-народне раслојености с обзиром на семантичко-структурне и социолингвистичке параметре.³

Документ садржи 460 страна, које је исписивало неколико писара у периоду од 1728. до 1790. године. Састављен је из више целина, хронолошки неуједначених. У овом истраживању анализирана је грађа из прве половине 18. века, тачније од 1728. до 1752. године, када се завршава једна од књига расхода. У питању су следеће целине (дате оним редоследом који одговара оригиналу): 1. Попис затечених црквених предмета и потврда о њиховом преузимању (1728. година, 1. писар, стране: 1–6); 2. Црквени приходи у периоду 1735–1743. г. (2. писар, стране: 7–10); 3. Црквени приходи током 1728. г. (1. и 3. писар, стране: 11–13); 4. Црквени приходи у периоду 1743–1744. г. (1. и 2. писар, стране: 13–24); 5. Попис затечених и преузетих црквених предмета (1728. година, 4. писар, стране: 25–27); 6. Црквени приходи у периоду 1745–1750. г. (4. и 5. писар, стране: 28–34); 7. Црквени приходи из таса у периоду 1745–1751. г. (4. писар, стране: 35–37); 8. Црквени расходи у периоду 1745–1752. г. (4. писар, стране: 38–47); 9. Црквени расходи за 1728. г. (1. и 3. писар, стране: 48–50); 10. Црквени расходи за 1735, 1740. и 1743. г. (2. писар, стране:

¹ Наведени термини употребљени су у следећем значењу: „In the continental European tradition the distinction has been often treated unitarily in terms of the “four dimensions”, in accordance with the terminology of classical Greek flavor adopted by Eugenio Coseriu in the tradition of Leiv Flydal [...]: (i) diachronic dimension (diachronia): variation across time; (ii) diatopic dimension (diatopia): variation across space; (iii) diastratic dimension (diastratia): variation across socio-economic classes and social groups; (iv) diaphasic dimension (diaphasia): variation across situations“ (в. BERRUTO 2010: 227).

² Ради илустрације наводимо следећа истраживања: Перкучин 1991; Ивић 1997; Стефановић 2000; 2002; Јовановић–Стефановић 2013; Младеновић 1972; 1973; 1977; 1987; 1992; Стојановић 2011а; 2011б; 2012; Бјелаковић 2018а; 2018б; 2019а; 2019б; 2020; 2021 и др.

³ Више о наведенима методама и њиховој примени у дијахронијским проучавањима језика в. у Кречмер 1990; Радовановић 2003; Суботић 2003; 2004; Павловић 2004; 2013; Грковић–Мелџор 2007; Милановић 2013; 2014; Милановић–Бјелаковић 2016; Бјелаковић 2012; 2018.

51–70). Странице су у рукопису обележене и током анализе служили смо се датом пагинацијом.⁴

2. РАНИЈА ИСТРАЖИВАЊА. Ранија истраживања српске рукописне документације сличног профила (тефтера, протокола, рачунских књига и сл.) из 18. и 19. века (како исцрпнија тако и летимична) указују на следеће поставке:

(1) На територији Јужне Угарске појава рускословенских црта и мешовитог, славеносрпског језика уочава се од четрдесетих година 18. века.⁵

(2) Развојна језичка линија у њима иде узлазном путањом: од доминантно српског народног језика (са спорадичним упливом српкословенских црта, везаних за датуме, називе богомоља или имена црквених великодостојника) ка мешовитом – славеносрпском језику.

(3) Слична ситуација уочена је и у *Тефџери хиландарском* из 18. века (в. Младеновић 1995).

(4) Протоколи и документација сличног профила, настали у областима које су биле под политичким патронатом Османског царства, указују на нешто другачију слику: нпр. тефтери нишког храма Светог Николе из прве половине 18. века (1727–1747) писани су искључиво мешовитим језиком – али српкословенским и народним (в. Недељковић-Ковачевић 1996: 229), што у извесном смислу одговара и стању у *Тефџери хаџи Гавре* (Сарајево, 1688–1751), у којем се уочава доминантно присуство српског народног језика, са ређим наносима из српкословенског (в. Бјелаковић 2021). Оваква ситуација могла би се објаснити специфичним статусом Српске православне цркве на територији Османског царства у 18. веку.⁶ Појава славеносрпског језика у наведеним областима везује се за каснији период, при чему детаљније језичке анализе још нису спроведене те се и не може говорити о јасним хронолошким границама.

2.1. Наведени преглед, иако непотпун, упућује на премису да је на смену српкословенских елемената рускословенским утицао регион у којем је дати рукопис настао, а у којем су социо-политички фактори имали важну улогу. Поред тога, оваквој језичкој ситуацији погодвала је и позиција црквених протокола на жанровској лествици. Црквеноадмини-

⁴ Будући да нисмо имали увид у оригинал те да смо до снимака рукописа дошли љубазношћу г. Стевана Бугарског, немогуће је дати детаљнији опис. У том смислу, остаје непознато да ли је у оригиналу било празних, неписаних страница које су остале непагиниране, да ли је пагинација спроведена накнадно, које су димензије рукописа и сл.

⁵ У питању су тезе настале након паушалне анализе *Тефџера Цркве Светог Димитрија у Табану* (1732–1750) (в. Бјелаковић 2021).

⁶ Више о положају Српске православне цркве током 18. века в. у Слилепчевић 1991.

стративног карактера, ови су се рукописи приклањали или народном или мешовитом типу језика.

2.0. Анализа. Фонолошка структура Рачунског дневника Храма Светих апостола Петра и Павла указује на то да је рукопис у периоду 1728–1751. г. писан на доминантно народном језику са спорадичним утицајем српскословенских и/или рускословенских црта.

Међу бројним примерима у којима се уочавају фонолошке карактеристике које се могу сматрати дистинктивним за народни, српскословенски и/или рускословенски језик, овом приликом издвајамо следеће:

(1) РЕФЛЕКС ПОЛУГЛАСНИКА. Српски рефлекс полугласника – /a/ посведочен је у читавом анализираном периоду: *џан Прѡбквалъ коннствѣне ва-роши ара^аскіе* (1728: 1); *џданъ* (1728: 2; 3; 1745: 25); *дохо^аакъ* (1728: 1); *џтарцъ* (1728: 11); *ма^а дурѡнн* (1728: 3); *ка^асе* (1735: 51; 1743: 14; 1746: 30); *данъ* (1743: 62); *кад* (1747: 30); и сл. Од 1735. г. регистроване су и форме са рускословенским/руским рефлексом: *калгерѡ даин тогда* (1735: 51; 1740: 9); *калгернцамн ѡ-рождѣтвѣ хѡв дадосмо* (1735: 53); *калгернцамн даин ѡ-ро^адествѣ* (1735: 55); *на-дѣ апстола петра и-па^а: свѣщенно^а* (1735: 59); *кад-ма ѡдѣр ѡтецъ* (1745: 28); *когда ѡдѣрѣл петарѣ драгоновнѣ* (1746: 30); *ѡ-прншѣствн нз-карловца йрхнѣпско:* (1448: 43); и др. Примери лексема са старом рефлексацијом полугласника (тзв. лексикализованим македонизмима), регистровани још у најстаријим споменицима на српскословенском језику, посведочени су и у грађи Рачунског дневника:⁷ *на-ц^аркѡвнѣ дохо^акѣ* (1728: 1) и др.⁸

(2) ПРЕДЛОГ ИЛИ ПРЕФИКС *сѡ(-). Било да је реч о употреби предлога или префикса, у грађи је забележен пре свега српскословенски/српски континуант *сѡ(-), при чему се форма *са* често везује за фонетски условљен положај (испред фрикатива /s/, /z/ или /ʃ/): *џ-отнмъ* (1728: 2); *џа-бо^аннѣ* (1728: 3); *џа-бр^аннѣ пафтама* (1728: 3); *џа-злато^а* (1743: 13); *џа салаша* (1743: 17); *ѡ-џашаствн џтаго дѡа* (1745: 42); *џа-садашнн* (1748: 43). Рускословенска/руска форма овог предлога/префикса није забележена.

(3) ПРЕДЛОГ ИЛИ ПРЕФИКС *цѡ(-) И ПРЕФИКС *цѡz-. Српски народни континуанти предлога/префикса *цѡ(-): *у(-)* и *цѡz-: *уз(-)* регистровани су у великом броју примера у читавом анализираном периоду: *ѡ-нмѣ* (1728: 1); *ѡ-рѡкѣ* (1728: 2); *ѡ-готоѡв* (1728: 2); *ѡзѣла* (1728: 2); *ѡ-цркѡвнѣ* (1728: 6); *ѡ-таѡ* (1735: 7; 1741: 9; 1742: 10; 1743: 10; 1744: 24; 1745: 35; 1746: 35; 1747: 35; 1748: 36; 1749: 36; 1751: 37); *ѡ-та^а* (1736: 7; 1741: 10); *на-ѡскрѡ* (1728: 11); *ѡ-цр^акѡв* (1728: 1; 11; 1735: 52; 1743: 13; 1745: 29); *ѡ ѡвоѡм целѣпѣ* (1728: 12); *дадоше ѡ-цркѡв* (1744: 23); *ѡ-протоколъ* (1744: 23); *ѡа-ѡсакъ ѡзѣсмо* (1745: 28); *ѡнѡчѣ* (1746: 29); *ѡ-днѡѡѡ* (1748: 36; 1749: 36; 1750: 36; 1751: 36);

⁷ Више о овој појави в. у Куљбакин 1925: 25, 35; Младеновић 1987: 228.

⁸ Иста ситуација у погледу односа народних и рускословенских црта забележена је и у истраживању Н. Јовић (2017: 42–44).

мера: ако-ли-ми-се прилаџи смѣ'тъ (1728: 4); цѣрква (1735: 51); що кандило дѣр'же (1735: 52); ѿ-васкрѣсенню (1735: 55; 1748: 44); крѣ'тъ (1743: 13); первогласникъ (1745: 25).¹¹

(7) Вокално /л/. У грађи су регистровани ретки примери са српским народним рефлексом ове фонеме: дѣжанъ (1728: 2); на-дѣгъ (1728: 2); дѣжни (1735: 54; 1745: 38); пѣна (1735: 60). Српскословенски рефлекс посведочен је у ретким примерима: тд'кова"н (1728: 2); тдковани (1745: 25).¹²

(8) РЕФЛЕКС *-l(-) НА КРАЈУ РЕЧИ ИЛИ СЛОГА. Алтернација /л/ у /о/ на крају речи и слога регистрована је у читавом анализираном периоду и готово доследно се среће у формама радног глаголног придева: коваѡ (1728: 49); квпиѡ (1728: 1); пребавлаѡ (1735: 51); правниѡ (1735: 51); даѡ (1735: 58; 1743: 13); прибавиѡ (1740: 9); приносиѡ (1745: 39); правниѡ (1745: 41); што-е стн'аръ сашниѡ (1748: 44); донѡ (1750: 45); пословаѡ (1751: 46); и др. Књишке форме веома су ретке и посведочене су код појединих именица: кадинница (1728: 3); столъ (1728: 4).¹³ У ретким примерима уочена је и когзистенција књишких и народних форми у истој реченичној структури или у истом делу протокола: Прѣдае-ни' се шпѣциѣнце што покои'и оберте' Іоанъ Тѣкелн ц'рковни новаца естъ *szelъ* [...] како добри свѣдѣтели свѣтдетелствуютъ да-е г'нъ обертеръ *ѣданъ кра' szew* 79. двката и на-тоиъ добилъ 19 двката (1728: 2); за вою даѡ [...] за-ѣднъ к'рмъ далъ (1735: 58).

(9) РАЗВОЈ *d'. У анализираној грађи српски народни рефлекс *d' забележен је у наредним примерима: такоѣеръ (1728: 1; 7; 1740: 9; 1743: 13); го'поѣа (1728: 2; 1743: 13); тѣѣга (1728: 12); цѣѣнъ (1750: 45). Поред наведених, у грађи су посведочене и форме са фонемом /d̄/ насталом након реализације специјалног јотовања: доѣ (1741: 9; 1742: 10; 1743: 10; 1744: 24; 1750: 36; 1751: 36). Књишки рефлекс /zd̄/ уочава се од 1728. г. у малом броју примера: такоѣде (1728: 1); нареѣдени (1745: 25; 28); преѣде (1745: 25; 27); такоѣде (1745: 27), ѡдеѣда (1745: 38), и др.

(10) РАЗВОЈ *t'. Форме са српским народним рефлексом прасловенског *t' уочене су у читавом анализираном периоду: хоѣ (1728: 1); свеѣа (1728: 4; 1745: 27; 1748: 43); квѣа (1728: 2); за-свеѣе (1735: 56); по'лаѣѣ (1743: 13); кѣн (1745: 29); кѣеръ (1746: 30); нз-варошке кѣѣ (1750: 33); прѣѣ (1750: 45); и др. Књишки континуанти /št̄/ и(ли) /šč̄/ посведочени су у текстовима од 1735. г.: свеѣниѣ (1728: 3); за-ѣѣце (1735: 55); за-свеѣце (1743: 17); свѣѣенника (1748: 43); свеѣеннико^а (1752: 47) и др.¹⁴

¹¹ Слична ситуација забележена је и у *Поклоненију гробу господњу* Андреја Петковића (1734) (в. Јовић 2017: 47–48).

¹² Наведено стање одговара оном посведоченом у *Поклоненију гробу господњу* Андреја Петковића (1734) (в. Јовић 2017: 47–48).

¹³ Слична ситуација регистрована је и у Јовић (2017: 50).

¹⁴ Кореспондентна ситуација у погледу развоја континуаната *t' и *d' забележена је и у Јовић (2017: 53–54).

(11) ФОНЕМА /h/. Употреба фонеме /h/ прилично је неуједначена. Губљење консонанта /h/ забележено је у свим позицијама у речи: (а) у иницијалном положају: *ѿртне* (1745: 38); (б) у медијалној позицији: *за-стнаре* (1735: 59); *чоаина* (1743: 16); *влаѿмъ* (1743: 62; 1745: 39); *стн'арь* (1748: 44); *чоє* (1751: 47); (в) у финалној позицији: *прѣко ннин ѿвкв* (1728: 1); *пешкира бѣли* (1728: 4); *50 столова мали нови* (1728: 4); *10 одежда свилени, коє нови, коє стари* (1745: 26). Поред наведених примера, забележене су и форме у којима је /h/ посведочено у свим наведеним положајима: *храма* (1728: 1); *стѣнѣ* (1728: 1); *врхоѿни* (1728: 1); *дохѿче* (1728: 1); *ма дурхѿни* (1728: 3); *2 стнхара* (1728: 3); *харатъ* (1728: 50); *хртнани* (1728: 2); *дохѿдакъ* (1735: 7); *хлебъ* (1735: 60); *нз грѿбницаѣ поконнѣ ѿрхнереевъ* (1745: 28); *6 табака хартне* (1728: 48).¹⁵

(12) Алтернација /hv/ у /f/ регистрована је у неколико примера: *1 фатъ дрѣа* (1748: 43); *фати* (1748: 44). О нестабилном статусу фонеме /f/ у систему сведоче и следећи случајеви, у којима се јасно уочава њено варирање и повремено алтернирање са фонемом /v/: *2 влше* (1745: 27); *1½ рѿва* (1728: 48); *фѿнти* (1748: 44); *5 2/3 рѿфн* (1751: 47); *фвндаментъ* (1743: 62).¹⁶

(13) Алтернација /vlj/ у /lj/ забележена је најчешће у лексемама у чијој је основи глагол /правити/: *ѿпрадено* (1728: 50); *прадена* (1735: 52); *ста-дљо* (1745: 25); *ѿпралялн* (1745: 38); *напрадѣно* (1748: 43); *ѿпрадѣнъ* (1750: 45). Ипак, ова промена није доследно спроведена у систему те се уочавају и следећи облици: *ѿставадали* (1728: 2); *прадене* (1735: 51); *поправадала* (1735: 60).

(14) Иницијална група св-. Иницијална група св-, типична за српски народни језик, уочава се у заменичким формама током читавог анализираних преиода: *на-свѣ потрѣвѣ* (1728: 1); *свѣ своє* (1728: 2); и др. Кореспондентне књишке форме нису забележене.¹⁷

(15) Предлог и ПРЕФИКС *од(-)*. Предлог *од* писан је најчешће помоћу лигатуре, при чему је веома тешко утврдити да ли је реч о народној или књишкој форми. У примерима у којима се бележи предлог у линеарном низу графема, реч је о домаћим формама: *ѿдъ* (1728: 6); *ѿд-годиње* (1728: 11); *ѿ прѣжде* (1745: 25); *ѿ картона* (1745: 25); *ѿ свиле* (1745: 26); и др.

(16) Појава књишких форми глаголских или збирних именица (на -ије) није честа и најчешће се везује за називе црквених празника: *нменѣ* (1728: 2); *ѿкресенїа* (1741: 9); *ѿ-богоявленню* (1745: 41); *ѿкресенїа* (1745: 41);

¹⁵ Нестабилна ситуација у погледу статуса фонеме /h/ регистрована је и у ранијим истраживањима језика рукописне грађе 18. века с подручја Баната (в. Јовић 2017: 50–51), а типична је и за савремене банатске говоре (в. Ивић и др. 1994: 334–349).

¹⁶ Слична ситуација забележена је и у истраживању Н. Јовић (2017: 52–53), као и у савременим банатским говорима (в. Ивић и др. 1994: 349–351).

¹⁷ У *Поклоненију грѿбу господѣу* Андреја Петковића (1734) посведочене су и народне и српкословенске форме (в. Јовић 2017: 55).

ω-васкресенню (1748: 44); на Б҃го ѿвлѣннѣ (1750: 46). Девербативне и колективне именице са реализованим јотовањем забележене су, такође, веома ретко: за-прѡнѣ (1745: 38); за-дѣплѣнѣ (1745: 39); а уочене су и варијације: за-кандило гвожђе (1735: 52); за-гвоздане (1735: 52).

(17) Апокопа је регистрована у следећим примерима: садѣ (1728: 2); кад-мѣ (1745: 28), а забележена је и форма каде (1735: 56). Сажимање финалних вокалских група -ао, -ео, -уо није забележено.

(18) Заменица шѣо забележена је само са народним фонетизмима: шѣо-е прѡдао тѣѣга вола (1728: 12); шѣо-сѣо прѣмѣнѣ (1745: 28); и др.

2.1. Књишке црте. Као што је речено, у анализираном рукопису књишке црте нису честе, а забележене форме носе печат и српскословенског и рускословенског језика. Српскословенски наноси присутни су до четрдесетих година 18. века, а рускословенски се у већем броју појављују од 1735. године.

2.1.1. Уколико се пође од тематско-структурне устројености текста и социјалне стратификације особа које се спомињу у Рачунском дневнику, може се закључити да ови елементи играју важну улогу приликом језичког раслојавања.

Ређи књишки наноси појављују се од најстаријег текста – од 1728. године, а заокружени текстуални сегменти написани на мешовитом типу језика – од 1745. г. Реч је о почетним или завршним формулацијама тудора Цркве, које понекад имају особине промуглативних формула и представљају континуанте средњовековних формулација да е вѣдомо вѣсакомоу – маркера јавне комуникације и „легалности пословноправног чина” (в. Павловић 2013: 349):

Прѣдае-нѣ се шпѣцифѣце что покоиѣнѣ оберѣе? Їванѣ Тѣкелѣ цѣрковнѣ новаца естѣ взелѣ [...] како добри свѣдѣтели свѣтдетелствуютѣ да-е гѣнѣ оберѣстерѣ ѣданѣ краѣ взесѣ 79. двѣката и на-тоѣмѣ добѣлѣ 19 двѣката (1728: 2); ако-ли-ли-се прилѣчи сѣлѣрѣтъ ѣа-пакѣ препорѣчѣю да наставѣнѣ братѣ нѣзѣвѣнѣ двѣшѣ вѣше поменѣтоѣ гѣна ѡбѣрѣстера нѡана текелѣ (1728: 4); Знатѣсѣа цѣо прилѣсѣо, Мѣн нѣнѣ нареѣдени тѣторѣн. прѡпо-нѣменѣ стоѣнѣ Фѣодоровѣчѣ, нанѣо Мѣшинѣчѣ, вѣланѣо поѣа нѡанѡвѣчѣ сѣнѣ еклѣсарѣхѣ, Ывѣрамѣѣ ѣзѣрѣнѣчѣ; ѡ прѣжде бѣвѣшѣнѣ тѣтора, зѣдѣшѣнѣ сѣтѣнѣ цѣркѣе, сѣтѣхѣ Ыпѣстѡлѣѣ петѣра н-пѣвѣла, коѣ зѣдѣ ѣ-прѡтоѣколѣ по-рѣдѣ сталѣлѣо ј-нѣменѣлѣо, прѡ... (1745: 25)

Интересантно је да се књишке црте у већем броју појављују и у оним реченицама које сведоче о особама за које је дата већа сума новаца за помен: когда ѣмѣрѣлѣ петѣрѣ драгонѣловѣчѣ дадоше 12 f. (1746: 30); за прѣставѣлѣшаѣо-сѣ Мѣрка Мѣланѡвѣчѣа [...] 18 f. (1747: 31); Прилѣчи ѡ капѣтанѣа радѣна за прѣставѣлѣшаѣо-сѣ Мѣрка Мѣланѡвѣчѣа [...] 40 f. (1749: 31); за-прѣставѣлѣшаѣо-сѣ кѣмѣла стоѣна 24 f. (1750: 34). Уобичајене суме нису прелазиле 5 форинти и у тим случајевима доминира српски народни језик.

2.1.2. Посматран у целини, текст може бити сегментиран на неколико семантичких домена, у оквиру којих се уочава већи број књишких црта:

1. религиозна тематика у најширем смислу или религиозни контекст:

а. представници свештенства (појединачно и уопште): *калвгеръ* далн тогда (1735: 51; 1740: 9); *ω-пришестви* из-карловца *Йрхнеписко:* (1748: 43); *священника* (1748: 43); *свещенно^у* (1752: 47);

б. црквене институције, богомоље, опрема: *кадѣница* (1728: 3); *церк-ва* (1735: 51); *що кандило дер'же* (1735: 52); *за-веще* (1735: 55); *за-свеще* (1743: 17); *крѣтъ* (1743: 13); *первогласникъ* (1745: 25); *священника* (1748: 43);

в. црквени празници: *калвгернцамн ω-рождѣтвѣ хвѣ* дадосмо (1735: 53); *калвгернцамн далн ω-рождѣствѣ* (1735: 55); *на-дѣ апостола петра н-па^а:* *свѣщенно^у* (1735: 59); *ω-васкресенню* (1735: 55; 1748: 44), *во'кресенїа* (1741: 9); *во'кресенїа* (1741: 9); *ω-богоявленню* (1745: 41); *ва'крсенїа* (1745: 41); *ω-васкресенню* (1748: 44); *на Бгѣ явлѣнне* (1750: 46);

г. лексеме које денотирају упокојену особу: *кад-мѣ вѣре ωтець* (1745: 28);

2. устаљене форме: *ваписю* (1728: 1; 6); *ваписѣмъ* (1728: 3);

3. остало: *тл'кова^н* (1728: 2); *таковани* (1745: 25); *столъ* (1728: 4); *нменїе* (1728: 2).

Ово, наравно, не значи да се у наведеним семантичким скупинама не појављују и форме на народном језику.

Анализа такође указује на то да су 2. и 4. писар уносили највећи број књишких елемената у текст.

3. Закључак. Анализа одабраних фонолошких карактеристика Рачунског дневника Храма Светих апостола Петра и Павла (1728–1752) указује на хронолошку подударност са подацима из ранијих истраживања докумената сличног профила са територије Јужне Угарске. Четврта и пета деценија представљају, наиме, време када долази до изразитијег продора рускословенских елемената у рукописну грађу.

Њихов број, ипак, није толико велик да би се могло говорити о мешовитом језику. Рачунски дневник у целини и даље има народну основу, што потврђује ранију претпоставку о елитизацији народног језика као основном моделу за стварање славеносрпског језика у рукописној грађи 18. века. Анализа показује и то да су књишке црте (српскословенске и рускословенске) условљене пре свега тематско-структурном организацијом текста, али и социјалном стратификацијом особа о којима је реч у датом документу.

Цитирана лијераџура

- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора. „Језик новина код Срба крајем XVIII и почетком XIX века“. У: Гордана Илић Марковић, Ана Кречмер, Милош Окука (ур.). *An den Anfängen der serbischen Philologie. На почецима српске филологије. Сало дебелог јера либо азбукотројрес Саве Мркаља (1810–2010)*. Frankfurt am Mein: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2012: стр. 49–80.
- [BЈЕЛАКОВИЋ, Isidora. „Jezik novina kod Srba krajem XVIII i početkom XIX veka“. U: Gordana Ilić Marković, Ana Krečmer, Miloš Okuka (ur.). *An den Anfängen der serbischen Philologie. Na počecima srpske filologije. Salo debeloga jera libo azbukoprotres Save Mrkalja (1810–2010)*. Frankfurt am Mein: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2012: str. 49–80]
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора. „Напомене о фонолошкој структури докумената Архива манастира Савина (18. век)“. *Досијејев врџ VI/6* (2018а): стр. 15–32.
- [BЈЕЛАКОВИЋ, Isidora. „Napomene o fonološkoj strukturi dokumenata Arhiva manastira Savina (18. vek)“. *Dositejev vrt VI/6* (2018a): str. 15–32]
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора. „Напомене о морфолошкој структури докумената Архива манастира Савина (18. век)“. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XLIII/1* (2018б): стр. 407–422.
- [BЈЕЛАКОВИЋ, Isidora. „Napomene o morfološkoj strukturi dokumenata Arhiva manastira Savina (18. vek)“. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XLIII/1* (2018b): str. 407–422]
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора. „Језик докумената Архива Српске православне епархије будимске у Сентандреји (прва половина 18. века)“. *Језичке јединице српског језика у систему и контексту. Научни састанак слависта у Вукове дане 48/1* (2019а): стр. 89–101.
- [BЈЕЛАКОВИЋ, Isidora. „Jezik dokumenata Arhiva Srpske pravoslavne eparhije budimske u Sentandreji (prva polovina 18. veka)“. *Jezičke jedinice srpskog jezika u sistemu i kontekstu. Naučni sastanak slavista u Vukove dane 48/1* (2019a): str. 89–101]
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора. „Језик докумената Архива манастира Савине (18. век)“. У: Ј. Стојановић (ур.). *Српско језичко и књижевно наслеђе на простору данашње Црне Горе. Српски језик и књижевност данас: зборник радова са Другог међународног научног скупа одржаног у Подгорици 26–28. маја 2017. године*. Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори; Нови Сад: Матица српска; Бања Лука: Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 2019б: стр. 515–526.
- [BЈЕЛАКОВИЋ, Isidora. „Jezik dokumenata Arhiva manastira Savine (18. vek)“. U: J. Stojanović (ur.). *Srpsko jezičko i književno nasljeđe na prostoru današnje Crne Gore. Srpski jezik i književnost danas: zbornik radova sa Drugog međunarodnog naučnog skupa održanog u Podgorici 26–28. maja 2017. godine*. Podgorica: Matica srpska – Društvo članova u Crnoj Gori; Novi Sad: Matica srpska; Banja Luka: Matica srpska – Društvo članova Matice srpske u Republici Srpskoj, 2019b: str. 515–526]
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора Г., Ненад Ђ. Нинковић. „Пословноправна преписка српских капетана из Јужне Угарске (Национални архив у Сегедину, 1727–1746)“. *Зборник Матице српске за књижевност и језик 68/2* (2020): стр. 455–482.
- [BЈЕЛАКОВИЋ, Isidora G., Nenad Đ. Ninković. „Poslovnopravna prepiska srpskih kapetana iz Južne Ugarske (Nacionalni arhiv u Segedinu, 1727–1746)“. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik 68/2* (2020): str. 455–482]

- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора. „Језик Тефтера Хаџи Гавра (1684–1751)“. У: Зорица Никитовић (ур.). *Српско писано наслеђе и историја средњовековне Босне, Хума и Травунице*. Бања Лука: Филолошки факултет: Филозофски факултет; Источно Сарајево: Филозофски факултет, 2021: стр. 379–398.
- [BЈELAKOVIĆ, Isidora. „Jezik Teftera Hadži Gavra (1684–1751)“. U: Zorica Nikitović (ur.). *Srpsko pisano nasljeđe i istorija srednjovekovne Bosne, Huma i Travunije*. Banja Luka: Filološki fakultet: Filozofski fakultet; Istočno Sarajevo: Filozofski fakultet, 2021: str. 379–398]
- ГРКОВИЋ-МЕЈДЖОР, Јасмина. „Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци“. У: С. Танасић (ур.). *Шездесет година Института за српски језик САНУ*. Зборник радова I. Београд: САНУ, 2007: стр. 249–266.
- [GRKOVIĆ-MEJĐOR, Jasmina. „Jezik srpske srednjovekovne pismenosti: dostignuća i zadaci“. U: S. Tanasić (ur.). *Šezdeset godina Instituta za srpski jezik SANU*. Zbornik radova I. Beograd: SANU, 2007: str. 249–266]
- ИВИЋ, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. „Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Увод и фонетизам“. *Српски дијалектолошки зборник XL*, стр. 1994.
- [Ivić, Pavle, Žarko Bošnjaković, Gordana Dragin. „Banatski govori šumadijsko-vojvodanskog dijalekta. Uvod i fonetizam“. *Srpski dijalektološki zbornik XL*, str. 1994]
- ИВИЋ, Павле. „Језик Г. Стефановића Венцловића и српски говори око Будимпеште“. *Hungaro-slavica. Studia in Honorem Stephany Nyiomarkay*. Budapest : ELTE Szláv Tanszéksoportja, 1997: стр. 97–100.
- [Ivić, Pavle. „Jezik G. Stefanovića Venclovića i srpski govori oko Budimpešte“. *Hungaro-slavica. Studia in Honorem Stephany Nyiomarkay*. Budapest : ELTE Szláv Tanszéksoportja, 1997: str. 97–100]
- ЈОВАНОВИЋ, Томислав, Димитрије Е. Стефановић (прир.). *Венцловићев Сенџандрејски буквар 1717*. Београд–Будимпешта: Радионица Венцловић–Арте, 2013.
- [JOVANOVIĆ, Tomislav, Dimitrije E. Stefanović (prir.). *Venclovićev Sentandrejski bukvar 1717*. Beograd–Budimpešta: Radionica Venclović–Arte, 2013]
- ЈОВИЋ, Надежда. *О језику њујојуса* Поклоненије гробу господњу (1734) *Андреја Петковића*. Ниш: Центар за црквене студије, 2017.
- [Jović, Nadežda. *O jeziku jutopisa Poklonenije grobu gospodnju (1734) Andreja Petkovića*. Niš: Centar za crkvene studije, 2017]
- КРЕЧМЕР, Ана. „Неколико напомена поводом 30-годишњег јубилеја истраживања славеносрпског доба“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXIII* (1990): стр. 221–231.
- [KREČMER, Ana. „Nekoliko napomena povodom 30-godišnjeg jubileja istraživanja slavenosrpskog doba“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XXXIII* (1990): str. 221–231]
- КУЉБАКИН, С. М. *Палеографска и језичка испитивања о Мирослављевом јеванђељу*. Сремски Карловци: СКА. Посебна издања. Књ. 52. Филозофски и филолошки списи. Књ. 13, 1925.
- [KULJBAKIN, S. M. *Paleografska i jezička ispitivanja o Miroslavljevom jevanđelju*. Sremski Karlovci: SKA. Posebna izdanja. Knj. 52. Filozofski i filološki spisi. Knj. 13, 1925]
- МИЛАНОВИЋ, Александар. „Стереотипност и креативност у структури новинске вести при генези српског новинарског подстила“. *Језик весма њолезан*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2013: стр. 252–265.

- [MILANOVIĆ, Aleksandar. „Stereotipnost i kreativnost u strukturi novinske vesti pri genezi srpskog novinarskog podstila“. *Jezik vesma polezan*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, 2013: str. 252–265]
- МИЛАНОВИЋ, Александар. „Жанр као ресурс за истраживање историје српских књижевних језика у 18–19. веку“. Научни састанак слависта у Вукове дане 43/3 (2014): стр. 75–80.
- [MILANOVIĆ, Aleksandar. „Žanr kao resurs za istraživanje istorije srpskih književnih jezika u 18–19. veku“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 43/3 (2014): str. 75–80]
- МИЛАНОВИЋ, Александар, Исидора Бјелаковић. „Толстојева периодизација и питање жанра“. У: Anatolij A. Alekseev, Nikolaj P. Antropov, Anna G. Kretschmer, Fedor B. Poljakov, Svetlana M. Tolstaja (Hrsg.). *Slavische Geisteskultur: Ethnolinguistische und philologische Forschungen*. Teil 2. Славјанска духовна култура: етнолингвистическе и филолошеске истраживања. Часть Philologica Slavica Vindobonensia. Band 3, Frankfurt am Mein: Peter Lang, 2016: стр. 197–217.
- [MILANOVIĆ, Aleksandar, Isidora Bjelaković. „Tolstojeva periodizacija i pitanje žanra“. У: Anatolij A. Alekseev, Nikolaj P. Antropov, Anna G. Kretschmer, Fedor B. Poljakov, Svetlana M. Tolstaja (Hrsg.). *Slavische Geisteskultur: Ethnolinguistische und philologische Forschungen*. Teil 2. Slavânskaâ duhovnaâ kul'tura: ètnolingvistièeskie i filologièeskie issledovanîa. Chast' Philologica Slavica Vindobonensia. Band 3, Frankfurt am Mein: Peter Lang, 2016: str. 197–217]
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. „Језик трију цеклинских писама из друге половине 18. вијека“. *Зборник за језик и књижевност* 1 (1972): стр. 45–58.
- [MLADENOVIĆ, Aleksandar. „Jezik triju ceklinskih pisama iz druge polovine 18. vijeka“. *Zbornik za jezik i književnost* 1 (1972): str. 45–58]
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. *Језик владике Данила*. Нови Сад: Матица српска, 1973.
- [MLADENOVIĆ, Aleksandar. *Jezik vladike Danila*. Novi Sad: Matica srpska, 1973]
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. „Филолошки коментар уз једно писмо из Херцеговине упућено Дубровнику 1728. године“. *Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Posebna izdanja. Knjiga XXXIV. Odjeljenje društvenih nauka*. Knjiga 6, 1977: стр. 273–283.
- [MLADENOVIĆ, Aleksandar. „Filološki komentar uz jedno pismo iz Hercegovine upućeno Dubrovniku 1728. godine“. *Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Posebna izdanja. Knjiga XXXIV. Odjeljenje društvenih nauka*. Knjiga 6, 1977: str. 273–283]
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. „Тефтер Нишавске митрополије из XIX века – споменик филолошког значаја“. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XIX/2 (1976): стр. 197–215.
- [MLADENOVIĆ, Aleksandar. „Tefter Nišavske mitropolije iz XIX veka – spomenik filološkog značaja“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XIX/2 (1976): str. 197–215]
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. „Карактер језика неких писама будимског епископа и карловачког митрополита Вићентија Поповића из првих деценија XVIII века“. *Сенћандрејски зборник* 1 (1987): стр. 225–236.
- [MLADENOVIĆ, Aleksandar. „Karakter jezika nekih pisama budimskog episkopa i karlovačkog mitropolita Vićentija Popovića iz prvih decenija XVIII veka“. *Sentandrejski zbornik* 1 (1987): str. 225–236]
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. „Језик трију сентандрејских писама из првих деценија XVIII века“. *Сенћандрејски зборник* 2 (1992): стр. 137–148.

- [MLADENOVIĆ, Aleksandar. „Jezik triju sentandrejskih pisama iz prvih decenija XVIII veka“. *Sentandrejski zbornik* 2 (1992): str. 137–148]
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. „Неке филолошке напомене о Тефтеру хиландарском“. *Археографски прилози* 17 (1995): стр. 247–254.
- [MLADENOVIĆ, Aleksandar. „Neke filološke napomene o Teferu hilandarskom“. *Arheografski prilozi* 17 (1995): str. 247–254]
- НЕДЕЉКОВИЋ-КОВАЧЕВИЋ, Јасмина. „О језику тефтера нишког храма Светог Николе (XVIII век)“. *Археографски прилози* 18 (1996): стр. 229–252.
- [NEDELJKOVIĆ-KOVAČEVIĆ, Jasmina. „O jeziku tefera niškog hrama Svetog Nikole (XVIII vek)“. *Arheografski prilozi* 18 (1996): str. 229–252]
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Жанрови старосрпског пословноправног стила“. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 32/1 (2004): стр. 223–234.
- [PAVLOVIĆ, Slobodan. „Žanrovi starosrpskog poslovnopravnog stila“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 32/1 (2004): str. 223–234]
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Функционалностилско раслојавање старосрпске пословноправне писмености“. *Узроци и механизми синџакских промена у српском језику*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013: стр. 341–368.
- [PAVLOVIĆ, Slobodan. „Funkcionalnostilsko raslojavanje starosrpske poslovnopravne pismenosti“. *Uzroci i mehanizmi sintaksičkih promena u srpskom jeziku*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2013: str. 341–368]
- ПЕРКУЧИН, Слободанка. „Неки црквенословенски фонетски елементи у путопису Јеротеја Рачанина из 1729. године“. *Археографски прилози* 13 (1991): стр. 307–327.
- [PERKUČIN, Slobodanka. „Neki crkvenoslovenski fonetski elementi u putopisu Jeroteja Račanina iz 1729. godine“. *Arheografski prilozi* 13 (1991): str. 307–327]
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Социолингвистика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2003.
- [RADOVANOVIĆ, Milorad. *Sociolingvistika*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003]
- СЛИЈЕПЧЕВИЋ, Ђоко. *Историја српске православне цркве. Од њокришћавања Срба до краја 18. века*. Београд: БИГЗ, 1991.
- [SLIJEPCHEVIĆ, Đoko. *Istorija srpske pravoslavne crkve. Od pokrštanja Srba do kraja 18. veka*. Beograd: BIGZ, 1991]
- СТЕФАНОВИЋ, Димитрије Е. „О административном језику Сентандрејаца у 2. половини 18. века“. *Јужнословенски филолог* LVI, 3/4 (2000): стр. 1111–1120.
- [STEFANOVIĆ, Dimitrije E. „O administrativnom jeziku Sentandrejaca u 2. polovini 18. veka“. *Južnoslovenski filolog* LVI, 3/4 (2000): str. 1111–1120]
- СТЕФАНОВИЋ, Димитрије Е. „О неким језичко-стилским особинама Венцловићевих списа о Светој Петки“. *Рачански зборник* 7 (2002): стр. 49–60.
- [STEFANOVIĆ, Dimitrije E. „O nekim jezičko-stilskim osobinama Venclovićevih spisa o Svetoj Petki“. *Račanski zbornik* 7 (2002): str. 49–60]
- СТОЈАНОВИЋ, Јелица. „Континуанти старог полугласника у Паштровским исправама“. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 40/1 (2011а): стр. 263–278.
- [STOJANOVIĆ, Jelica. „Kontinuantii starog poluglasnika u Paštrovskim ispravama“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 40/1 (2011а): str. 263–278]
- СТОЈАНОВИЋ, Јелица. „Морфолошке карактеристике генитива и локатива множине у Паштровским исправама: 16–19. вијек“. У: М. Ковачевић, Ј.

- Петковић (ур.). *Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са V међународног научног скупа*. Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности. Крагујевац, Књига 1, 2011б: стр. 371–385.
- [STOJANOVIĆ, Jelica. „Morfološke karakteristike genitiva i lokativa množine u Paštrovskim ispravama: 16–19. vijek“. U: M. Kovačević, J. Petković (ur.). *Srpski jezik, književnost, umetnost: zbornik radova sa V međunarodnog naučnog skupa*. Književni (standardni) jezik i jezik književnosti. Kragujevac, Knjiga 1, 2011b: str. 371–385]
- СТОЈАНОВИЋ, Јелица. „Употреба предлошко-падежних конструкција са акузативом – локативом и инструменталом у значењу просторних односа у „Паштровским исправама“ (16–19. вијек)“. У: М. Ковачевић (ур.). *Наука и идентитет: филолошке науке*. Пале: Филозофски факултет, 2012: стр. 229–244.
- [STOJANOVIĆ, Jelica. „Uпотреba predložko-padežnih konstrukcija sa akuzativom – lokativom i instrumentalom u značenju prostornih odnosa u „Paštrovskim ispravama“ (16–19. vijek)“. U: M. Kovačević (ur.). *Nauka i identitet: filološke nauke*. Pale: Filozofski fakultet, 2012: str. 229–244]
- СУБОТИЋ, Љиљана. „Критички приступ проучавању историје (српског) књижевног језика“. *Српски језик VIII/1–2* (2003): стр. 99–110.
- [SUBOVIĆ, Ljiljana. „Kritički pristup proučavanju istorije (srpskog) književnog jezika“. *Srpski jezik VIII/1–2* (2003): str. 99–110]
- СУБОТИЋ, Љиљана. „Из историје књижевног језика: ’питање језика‘“. *Предавања из историје језика*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2004: стр. 142–191.
- [SUBOVIĆ, Ljiljana. „Iz istorije književnog jezika: ’pitanje jezika‘“. *Predavanja iz istorije jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2004: str. 142–191]

*

BERRUTO, Gaetano. “Identifying dimensions of linguistic variation in a language space”. In: Peter Auer and Jürgen Erich Schmidt (eds.). *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation. Volume 1: Theories and Methods*. Berlin–New York: De Gruyter Mouton, 2010: p. 226–240.

Исидора Г. Бълакович
Нови-Садскиј универзитет
Филозофски факултет
Отделение сербског језика и лингвистике

ЈАЗЫК ДНЕВНИКА УЧЕТА ХРАМА СВЯТЫХ АПОСТОЛОВА ПЕТРА
И ПАВЛА В АРАДЕ (1728–1752 ГГ.)
– ФОНОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Резюме

В данной статье анализируются некоторые фонологические характеристики «Дневника учета» Храма Святых апостолов Петра и Павла, документа, хранящегося под этим именем в названной церкви в Араде (под сигнатурой INV 794). Документ содержит два протокола: первый велся с 1728 по 1782 год, а второй — с 1776 по 1790 год. В статье анализируются материалы первой половины XVIII в. (точнее, с 1728 по 1752 гг.). Поскольку это текст, включающий

два периода на хронологическој оси: (1) период, у којем остваривала се замена сербославјанског језика руско-славјанским и (2) време формирања и постојања славјано-србског језика, основном задатком давог истраживања јавља се идентификација језика, на којем био написан «Дневник учета». Особом пажњом у студији обрађено одношење фолклорних и литературних елемената у анализираном документу, а такође зависимости њиховог коришћења од различитих контекстуалних параметара.

Анализа одвојених фонолошких знакова «Дневник учета» Храма Светих апостола Петра и Павла (1728–1752) сведочи о хронолошком одговарању с дањим боље ранњег истраживања докумената аналогичног профила с територије Јужног Венгарије. Четврто и пето деценије представљају собом време, када долази до боље израженог продирања руско-славјанских елемената у рукописни материјал.

Њихов број, међутим, не је толико велики, да би се говорило о мешаном језику. «Дневник учета» у целину по-прежњемо има народну основу, што потврђује боље ранње претпоставке о елитизацији народног језика као основне моделе стварања славјано-србског језика у рукописним материјалима XVIII века. Анализа такође показује, да литературне особине (србско-славјанске и руско-славјанске) обликоване преже све тематико-структурне организације текста, а такође социјалне стратификације лица, расправљаних у дањем документу.

Кључеве слова: србски језик, XVIII век, Арад.

Isidora G. Bjelaković
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Language and Linguistics

THE LANGUAGE OF THE ACCOUNTING LEDGER JOURNAL
OF THE CHURCH OF THE HOLY APOSTLES PETER AND PAUL
IN ARAD (1728–1752) – PHONOLOGICAL FEATURES

S u m m a r y

The paper analyzes certain phonological characteristics of the Accounting Ledger Journal of the Church of the Holy Apostles Peter and Paul, the document that has been kept under this name in the said church in Arad (under the signature INV 794). The document contains two protocols: the first one that was kept from 1728 until 1782 and the second one kept from 1776 until 1790. This paper analyzes the corpus from the first half of the 18th century (more precisely, the time period from 1728 until 1752). Since this is a text that encompasses two periods on the timeline: (1) the period in which Russian-Slavonic substituted Serbian-Slavonic and (2) the period in which Slavonic-Serbian was established and in which it existed – the basic task of this research is the identification of the language in which the Accounting Ledger Journal was written. In the paper, special attention is paid to the relation between vernacular

and literary elements in the analyzed document, as well as to the dependence of their use on various contextual parameters.

The analysis of the selected phonological characteristics of the Accounting Ledger Journal of the Church of the Holy Apostles Peter and Paul (1728–1752) indicates the chronological matching with the data from previous research of documents with a similar profile on the territory of South Hungary. The fourth and fifth decade is, in fact, the time that saw a more prominent penetration of Russian-Slavonic elements into manuscripts.

Their number, however, is not large enough to regard it as a mixed language. The Accounting Ledger Journal as a whole still had a vernacular basis, which confirms the previous assumption concerning the elitization of folk language as the basic model for creating the Slavonic-Serbian language in the manuscripts of the 18th century. The analysis also shows that literary features (Serbian-Slavonic and Russian-Slavonic) were conditioned primarily by the thematic and structural organization of the text, as well as the social stratification of the people mentioned in the aforementioned document.

Keywords: Serbian language, eighteenth century, Arad.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 303–315

УДК 811.163.1'36

811.163.1 Тирол Д.

COBISS.SR-ID 85363977

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202303I>

Примљено: 13. маја 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Најда И. Иванова*

Софијски универзитет „Свети Климент Охридски“

Факултет словенских филологија

ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ ФИЛОЛОГИЈЕ 19. ВЕКА. *СЛАВЕНСКА
ГРАМАТИКА, САД ПРВИ РЕД НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
ИЗЈАСЊЕНА* (1827) ДИМИТРИЈА ТИРОЛА

У чланку се истражују филолошке идеје српског интелектуалца Д. Тирола (1793–1857) у његовом првом лингвистичком раду *Славенска грамаџика* (1827). Разматрају се ауторови погледи на развој словенског језика, као и његови коментари везани за нормализацију српског језичког стандарда, у којима се огледају утицаји Ј. Добровског и В. Караџића. Долази се до закључка да је оригиналност Тироловог дела резултат међусобног деловања две методолошке парадигме – рускословенске граматичке традиције и компаративне лингвистике прве половине 19. века.

Кључне речи: Димитрије Тирол, *Славенска грамаџика* (1827), историја српске филологије прве половине 19. века, Јозеф Добровски, Вук Караџић.

Димитрије Тирол (1793–1857) српски је јавни делатник, сарадник Вука Караџића, један од оснивача *Друштва српске словесности*, интелектуалац који својом организационом, издавачком, преводилачком и књижевном делатношћу не само да доприноси унапређењу српске културе него се на специфичан начин уклапа и у развојне токове књижевног језика прве половине 19. века. Док су језичке особине његових радова објављених у *Банашком алманahu* (1827) детаљно анализирани у расправи И. Цветковић-Теофиловић (2016: 55–74), улога Д. Тирола у формирању лингвистичких идеја дате епохе није целовито истражена.

У овом раду се разматрају филолошки погледи Д. Тирола који долазе до изражаја у његовој првој публикацији на лингвистичку тему: *Славенска грамаџика, сад њрви ред на Српском језику изјасњена Димитријем П.*

---

* naida_iv@yahoo.com

Тиролом. Прва свеска. У Бечу (1827). У складу с концепцијом П. Пипера о предмету, критеријумима периодизације и методологији лингвистичке историографије ово истраживање припада унутрашњој историји српске филолошке науке 19. века, те претпоставља примену персонализованог поступка анализе.¹

1. Оцене Тиролове граматике

1.1. Један од оснивача славистичке науке – Павел Јозеф Шафарик, наводи следећи кратак библиографски опис Тиролове граматике у својој *Историји српске књижевности* (објављеној постхумно 1865. године), у одељку *Словенске грамаџике* (односно пододељку *Системаџиска научна дела*): „Садржи само елементарна правила или ортографију; безвредна компилација из [Јосифа] Добровског, *Inst. ling. slav.* На крају се налазе кратки језички примери из истог извора. „Етимологија и синтаксис кљ славенској граматици“, ово дело требало би да је аутор завршио, у рукопису“ (Шафарик 2004: 259–260).

Шафарик је окарактерисао наведени рад као непотпун, будући да представља само први део *Славенске грамаџике*, који по традицији садржи проблематику везану за фонетику, графију и правопис. Овај слависта изражава неодобравање према концепцији рада тврдећи да је заснован на некритичком коришћењу *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris, quae quum apud Russos, Serbos, aliosque ritus graeci, tum apud Dalmatas Glagolitas ritus latini Slavos in libris sacris obtinet* (1822) Ј. Добровског, па на основу тога оцењује граматику као „безвредну компилацију“.

Шафарикова оцена темељи се на традиционално утврђеним критеријумима везаним за структуру и садржај, које би требало да испуњава свака граMATика словенског језика. При томе аутор не узима у обзир конкретноисторијски контекст настанка дела, што условљава једностраност његове оцене.

1.2. Формирањем и развојем историје српског књижевног језика стварају се предуслови за превазилажење наведеног става. У низу расправа из те области из друге половине 20. века посвећује се посебна пажња проблему улоге рускословенских („славенских“) граMATика насталих у Србији у процесима језичке стандардизације.

¹ На бази једне од основних дихотомија савремене опште лингвистике, везане за разликовање унутрашње од спољашње историје језика, П. Пипер образлаже увођење аналогне диференцијације и у сферу лингвистичке историографије. Према томе аутор издваја унутрашњу историју српске филологије (засноване на персонализованом истраживању, које је усмерено ка утврђивању доприноса појединих научника развоју филолошких идеја) од спољашње историје (фокусиране на анализу улоге друштвених чинилаца путем примене проблемских, теоријских, културолошких, социолошких и других приступа) (Пипер 2004: 181–182).

На пример, у својим истраживањима о особинама и функционисању рускословенског језика у оквиру српске језичке ситуације наведене епохе А. Младеновић наглашава специфичну појаву коришћења различитих језичких регистара и графичко-правописних система у функцији метајезика у граматицама А. Мразовића, Г. Захаријадиса и Д. Тирола, а наиме: рускословенски и црквена ћирилица код А. Мразовића; у највећој мери српски народни и црквена ћирилица код Г. Захаријадиса, те Вуков језички модел и грађанска реформисана ћирилица код Д. Тирола (Младеновић 1989: 50–51).² У целини узето, у новијим расправама из историје српског књижевног језика превладава тенденција ситуирања Тиролове граматике у епоху њеног настанка, с обзиром на књижевнојезичке процесе који се у њој огледају, што омогућује и потпунију реконструкцију лингвистичких идеја овог аутора.³

2. Садржајна структура

Композиција *Славенске граматице* одаје утисак незавршености будући да не садржи традиционални предговор у којем аутори формулишу своју мотивацију и намену дела. Исто тако мањка и садржај, мада је у самом тексту издвојено једанаест одељака (од којих се шести састоји од три пододељка), а наиме:

² У односу на последње дело А. Младеновић истиче: „Такав приступ овоме језику у овој књизи значио је истовремено и међусобно разграничење, раздвајање рускословенског језика од српског народног, што, у принципу, није била новина, али што се први пут остварило тада у једном оваквом језичком приручнику“ (Младеновић 1989: 50).

³ С обзиром на даље излагање било би неопходно подсетити на неке терминолошке специфичности, карактеристичне за српски филолошки дискурс прве половине 19. века, у којима се одликовају процеси настанка славистичке науке, с једне стране, и утицаја рускословенске језичке и филолошке традиције на формирање српског књижевног језика, с друге стране. У том контексту термин „славенски“ (словенски) прекрива два лингвистичка појма која нису међусобно јасно издиференцирана:

а) У ондашњој славистици се наведени термин односи претежно на први писмени језик Словена, при чему се писмена заоставштина свих словенских народа као и њихови савремени језици упоређују с најстаријим познатим споменицима. Утврђене сличности и разлике поимају се као доказ свеобухватности и континуитета Ћирило-Методијеве традиције на основу чега се афирмише улога ове последње како у процесима нормализације и кодификације савремених словенских књижевних језика, тако и у развоју славистичке науке.

б) Поред тога, назив „славенски језик“ користи се и у ужем смислу у првим источнословенским граматицама 16. и 17. века (Л. Зизанија, М. Смотричког и других граматицара), на основу којих се током 17. и 18. века коначно кодификује и стабилизује норма руске редакције старословенског језика. Називом „славенски“ у овом другом значењу (коме одговара термин рускословенски језик) именује се овај исти језик у функцији црквеног језика православних јужних Словена.

При томе у разматраној јепоси још увек живи представа о идентичности „славенског језика“ у првом значењу термина с његовим другим значењем.

О словима (3–5); О изговарању и ујоїѳребљавању неки слова (5–22); О ѳреїѳварању ѳолугласни слова (22–25); О удвојавању слова (25–28); О гласоударенију (28–36); О ујоїѳребљавању неки знакова (36) I. У речима (36); II. У членовима (37–38); III. У раздељавању членова (38–40); Додаїѳак (40)⁴; О ујоїѳребљавању велики слова (40–42); Доказайѳелсїѳа из најсїѳарији Славенски рукоїѳса (43–46); Особийїи огледи (46–54); Имена г.г. Пренумеранайїа.

Д. Тирол надграђује традицију, коју је утврдио А. Мразовић (а пре тога и С. Вујановски), детаљног приказа питања фонетике, графије и правописа у посебној књизи,⁵ при чему се одговарајућа правила описују у њиховој сложеној повезаности с јединицама других нивоа рускословенског језика. С тим у вези А. Мразовић уводи и релативно детаљне информације општетеоријског карактера (пре свега дефиниције појединих врста речи и њихових категорија) (уп. на пример МРАЗОВИЋ 1821: 17, 20, 21, 22). Специфично тумачење наведене проблематике од стране аутора српских граматика рускословенског језика изазвано је тежњом за постизањем одређених лингводидактичких циљева. У оквиру актуелне реформе образовног система увођење рускословенског језика као наставног предмета омогућује не само очување културне традиције Срба него ѳајцима нуди и неопходна теоријска језичка знања која би олакшала учење других језика, укључујући ту и матерњи.

С друге стране, одлука Тирола да изложи проблеме везане за фонетику, графију и правопис у посебној књизи објективно се подудара и са занимањем славистичке науке дате епохе за гласовне, графијске и правописне особине старог словенског језика, као и за истраживање њихове даље еволуције у појединим словенским језицима. На тај начин приступ наведеној проблематици од стране аутора српских граматика рускословенског језика, који је служио достизању одређених лингводидактичких циљева, стиче додатну релевантност због могућности реинтерпретације исте грађе и у складу са принципима упоредно-историјске лингвистике прве половине 19. века.

У Тироловој граматичкој посебна пажња је поклоњена одељцима *О изговарању и ујоїѳребљавању неки слова (5–22)* и *О гласоударенију (28–36)*. Новину представљају и два додатка на крају књиге – *Доказайѳелсїѳа из најсїѳарији Славенски рукоїѳса (43–46)* и *Особийїи огледи (46–54)*.

⁴ *Додаїѳак* у којем се коментарише употреба апострофа вероватно је додат у последњем тренутку пре штампања књиге, будући да се обично то питање разматра у одељку о гласоударенију.

⁵ Уп. *Рѳководство ко праволаголанїю, и правописанїю, сочинено во оупотребленїе сербскихъ оучилищъ трѳдомъ Стефана Вѳановскагв.* Вѳ Вѳннѳ, 1793. као и Мразовићево *Рѳководство къ Славенскомъ правоаченїю и правописанїю за употребленїе Національныхъ Славено-сербскихъ училищъ.* Вѳ Вѳннѳ, 1792, 1797², 1800³, 1806⁴.

Наведене иновативне текстовне компоненте *Славенске граматике* могу се разматрати као један од битних извора истраживања ауторових лингвистичких идеја. У том циљу овде ће бити анализирани одељак *О изговарању и ујошребљавању неки слова*, као и последња два одељка.

3. Тиролова лингвистичка концепција изражена у одељку *О изговарању и ујошребљавању неки слова*

Приказ језика објекта у рускословенским граматикама остварује се помоћу одређених логичких операција, које се свODE на идентификацију конкретних језичких појава, именовање одговарајућих појмова посебним лингвистичким терминима, формулисање дефиниција појмова, на основу чега се даље врши њихова класификација, те додају коментари прецизирајуће усмерености (Мечковская 1984: 124–138). У оквиру наведеног поступка управо се у коментарним деловима експлицитно испољавају нека општетеоријска схватања аутора. У вези с тим посебне пажње су вредне две компоненте текстовне структуре коментара: а) цитатност; б) приказ конкретних језичких особина у дијахроној и синхроној перспективи.

3.1. Цитатност

Ако се вратимо Шафариковој оцени компилативног карактера Тиролове граматике, требало би узети у обзир да у складу с традицијом аутори рускословенских граматика ретко кад и уопштено указују на изворе својих теоријских интерпретација и коришћене емпиријске грађе.⁶ Тирол пак примењује нов приступ неретко указујући у својим коментарима на имена филолога који заступају одређена схватања.

3.1.1. Најкоришћенији извор у Тироловој граматички јесте први део монографије Ј. Добровског: *Introductio. Cap. I. De literarum Slavicarum figura, pronunciatione, valore numerico, divisione, affinitate* §. I.–XXVI. Pag. 1–78. У преузетим коментарима чешког научника се еволуција конкретних гласовних и графичких особина прати у компаративном плану и на основу примера из писаних споменика различитог времена и порекла. Дело Добровског цитирано је на неколико места у излагању (нпр. 6, 11, 17–18), док се у већини случајева користи без навођења. По узору на *Institutiones* Тирол приступа доследном осмишљавању особина рускос-

⁶ На пример, у предговору својој граматички А. Мразовић не наводи библиографске податке коришћених граматичких приручника него само истиче да је било потребно бројне изворе прерадити, пошто су неки врло детаљни, док у другим правила нису добро систематизована (Мразовић 1821: III–IV). Уколико се у тексту налазе објашњења везана за промене у рускословенској писменој пракси, оне су најчешће приказане неконкретизовано у односу на време, место и покретаче њиховог спровођења (Мразовић 1821: 25, 28, 29).

ловенског језика из дијахроне перспективе.⁷ Тирол често примењује селективан приступ свом главном научном извору – аутор скраћује неке делове коментара Добровског поклањајући посебну пажњу споменицима и чињеницама које се односе на српски језик.

3.1.2. Истовремено Тирол се осврће и на радове представника српске граматичке науке (као на пример А. Мразовића 17–18, В. Караџића 11, С. Вујановског 11) који су познати и Добровском.

Као пример Тиролове самосталности у том погледу могло би се указати на опис сугласника /х/ у рускословенском језику који се темељи на *Српској грамаџици* Вука Караџића, објављеној у *Српском рјечнику* 1818. године и на *Institutiones*:

Тирол	Караџић	Добровски
<p>х изговара се као <i>Латинско ch</i>, <i>Немачко ch</i>, или <i>Рватско h</i>, н.п. <i>храмъ (hram)</i>, <i>хитростъ (hitrost)</i>, <i>сохранити (sohraniti)</i>, <i>худо (hudo)</i>, <i>хваленіе (hvalenie)</i> и т.д. – У Српском језику његова гласа нема; и о томе нам је Вук у својој <i>Српској грамаџици</i> довољно примера показао; а то и Добровски сведочи: Serbi vero sonum x plane negligunt aut subinde in v mutant: уд (хвд), одити (ходити), уво (оухо), муа et мува (мѡха).¹¹</p>	<p>х Изговара се мекше од г, али у Српском језику нема његова гласа, него су га Србљи или са свим изоставили (као Талијани у Латинским ријечма, <i>опоре</i> од Латинскога <i>honor</i> и т.д.), н.п. <i>ора</i>, <i>Вла</i>, <i>лад</i>, <i>ром</i>, <i>рабар</i>, <i>мануџи</i>, <i>дунуџи</i>, <i>маовина</i>, <i>дуовник</i> и т.д. или су га промијенили 1) у <i>в</i>, н.п. <i>сув</i>, <i>глув</i>, <i>куваџи</i>, <i>дуваџи</i> и т.д. 2) у <i>г</i> (у Ерцеговини, и то понајвише на крају ријечи), н.п. <i>дођог</i>, <i>виђег</i>, <i>нађог</i>, <i>чуг</i>, <i>ораз</i>, <i>наврг брда</i> и т.д. 3) у <i>ј</i> н.п. <i>смеј</i> и т.д. 4) у <i>к</i>, н.п. <i>женик</i> (КАРАЏИЋ 1818: XXXIV).</p>	<p>Pro x Poloni, Bohemi, Lusatae scribunt <i>ch</i>, cui Croatarum et Carniolorum h aequivalet. Illyrii quidem <i>h</i> scribunt pro <i>x</i>: hud, hoditi, uho, muha, sub, pro ховд, ходиџи, оухо, мѡха, сѡх, sed pronunciant ut latinum h, Serbi vero sonum x plane negligunt aut subinde in v mutant: уд, одиџи, уво, муа et мува, сув, lege: уд, одити, уво, муа, мува, сув. Bohemorum autem <i>h</i> respondet slavico <i>z</i>: <i>hora, гора</i>, mons. Si enim <i>z</i> hiante gutture efferatur, quod et Russorum aliqui faciunt, facile in <i>h</i> transit. Pronunciant autem <i>h</i> pro <i>z</i>, praeter Bohemos, Slovaci omnes, immo et Lusatae superiores (DOBROWSKY 1822: 8–9).</p>

⁷ Као што је познато, први слависти немају на располагању пуни корпус очуваних старих текстова, нити детаљних информација о историји појединих словенских књижевних језика и њихових дијалеката, који су познати савременој науци. Услед тога, током даљег развоја славистике, неке тезе чешког научника су подвргнуте кориговању или прецизирању. С друге стране, у времену стварања Тиролове граматике *Institutiones* је најугледнији рад у сфери славистике, који у многим погледима није изгубио на вредности ни до данас. За нас је од посебне важности чињеница да је Тирол врло добро познавао идеје Добровског те их преосмислио с обзиром на стварање једне *нове концепције* о описивању и анализи рускословенског језика.

У Тироловој интерпретацији предметом компарације постају језици који су релевантни за српску језичку ситуацију ове епохе. Због тога аутор скраћује запажања Добровског о западнословенској и источнословенској групи, а наводи информације о кореспонденцијама гласа /x/ у латинском и немачком језику. Даље Тирол упућује на Граматику Вука Караџића из 1818. године пошто детаљније приказује процес губљења и замене гласа /x/ у српском језику, чиме се указује на информативност и усклађеност Вукове интерпретације српских језичких особина са доминантном научном парадигмом разматраног периода.

3. 2. Синхронија и дијахронија

Прихватање приступа Добровског у опису словенског језика од стране Д. Тирола резултира и у разграђивању рускословенског граматичког модела утемељеном на представи о универзалности и панхроничности норме. У својој граматици Д. Тирол приказује језичке појаве на основу општетеоријске концепције о органској повезаности између историјског развоја и савременог стања језика.

3.2.1. Дијахрона перспектива

Коментари који приказују словенски језик у развоју објективно су засновани на поређењу три врсте извора: а) пре настанка првих грамика рускословенског језика, којима припадају споменици не само источнословенског порекла него и других словенских писмених традиција; б) из периода настанка поменутих грамика; в) из раздобља тзв. новоцрквенословенског језика. Уп. на пример:

Тирол	Добровски
У старим црквеним књигама, које су од Србаља и Руса XVI века наштампане, налази се после <i>z, x, k</i> и <i>ы</i> , н.п. <i>гыбнѣ, кнѣгы, врагы, грѣхы, вѣкы, ликы, мѣкы</i> , Пророкы. Тако стоји и у предговору къ Шестоданию: „И въ дѣни <i>ѣѣхъ сѣѣаѣхъ</i> найисаше сѣѣ кнѣгы въ сѣѣѣѣ горѣ въ <i>ѣѣргоу</i> въ <i>мѣсѣѣ ѣѣображениѣ</i> “ и пр: 8.	<i>Altera et post z, x, k pro ы, ponendum docet. Codices autem antiqui tam Russici, quam Serbici omnes, immo et libri liturgici seculo XVI. a Serbis impressi constantissime post gutturales has, analogia id exigente, ы scriptum exhibent: гыбнѣ, кнѣгы, врагы, грѣхы, вѣкы, ликы, мѣкы.</i> (Dobrowsky 1822: 23).

Разматрајући правила читања слова *и*, Тирол полази од рускословенске норме (в. такође Мразовић 1821: 20–21). Али у опису положаја писања *и* у вези с четвртим правилом (које изузима писање *ї* или *ы* после *z, k, x*), Тирол додаје напомену са садржајем, посуђеним од Добровског (1822: 23). У њој се наводе примери старије писмене праксе посведочени у руским и српским црквеним (као и штампаним) књигама, такође и у предговору *Шестиднева*. На тај начин се утврђује идеја о променљив-

ности црквеног језика, при чему се истиче и место српског језика у тим процесима.

3.2.2. Синхрона перспектива

У коментарима синхроне усмерености наводе се подударања и специфичности особина словенског књижевног језика и природних словенских језика. При томе се наглашава важност разлика у погледу њиховог значаја у процесима језичке стандардизације. Као пример наведеног приступа могао би послужити опис гласовне вредности слова *щ*:

Тирол	Добровски	Караџић
<p><i>щ</i> такођер није слово, него је састављено (као и <i>ѡ</i>) из <i>ш</i> и <i>т</i>, па се изговара, као и <i>шт</i>, н.п. <i>извѣлѣци</i> (<i>извѣлѣити</i>), <i>ашце</i> (<i>аште</i>), <i>шастѣ</i> (<i>шастѣ</i>), <i>вчиштенѣ</i> (<i>вчиштенѣ</i>), <i>вѣштѣити</i> (<i>вѣштѣити</i>), и т. д. Руси и остали сви готово Славенски народи изговарају га као <i>сч</i>, а неки од ови и као <i>ич</i>, н. п. <i>извѣлѣчи</i> или <i>извѣлѣчи</i> место <i>извѣлѣити</i>; <i>асче</i> или <i>ашче</i> место <i>аште</i>; <i>шастѣ</i> или <i>ичастѣ</i> место <i>шастѣ</i> и т.д. – Али га Србљи (као н. п. по Србији, по Босни, по Ерцеговини, по Црној гори, по Далмацији, и гдикоји стари свештеници по Банату и Срему) и Бугари изговарају правилно као <i>шт</i>, н.п. <i>извѣлѣити</i>, <i>аште</i>, <i>шастѣ</i>, а не <i>извѣлѣчи</i>, <i>асче</i>, <i>шастѣ</i>, нити <i>извѣлѣчи</i>, <i>ашче</i>, <i>шастѣ</i>. – И да се то тако изговара, сведоче нам најстарији Српски рукописи, у којима врло се ретко налази слово <i>щ</i>, него место њега <i>шт</i>; тако стоји, н. п. у најстаријем изборнику од XI. века: <i>извѣлѣити</i>, <i>ноштѣѣж</i>, <i>соуште</i>, <i>аште</i>, <i>хоштете</i>, <i>прѣлѣштѣаѣтѣ</i>, место: <i>извѣлѣци</i>, <i>ношѣю</i>, <i>свице</i>, <i>ашце</i>, <i>хоцете</i>, <i>прѣлѣштѣаѣтѣ</i>. – Али се данас ово (састављено) слово пише а.) У почетку свагда, н. п. <i>шѣитѣ</i>, <i>шѣпанѣ</i>, <i>шѣинѣиса</i>, и т. д. б.) У неопређеном наклоненију на <i>шѣ</i>, н.п. <i>извѣлѣци</i>, и т. д. в.) У причастијама на <i>шѣй</i>, <i>шѣѣ</i>, <i>шѣѣ</i>, н. п. <i>шѣвѣшѣй</i>, <i>шѣвѣшѣѣ</i>, <i>шѣвѣшѣѣ</i> и т. д. г.) Сваки пут на крају речи, н. п. <i>моѣ</i>, <i>ноѣ</i> и т. д. – Србљи премењују га радо у <i>ћ</i>, н. п. <i>моћ</i>, <i>ноћ</i>, <i>извѣћи</i>, од <i>моѣ</i>, <i>ноѣ</i>, <i>извѣлѣци</i>; а неки га опет премењују (у писању) са свим неправилно у <i>тъ</i>: <i>нотъ</i>, <i>мотъ</i>, <i>извѣтъи</i>, и т. д. 11–13</p>	<p>1. In exprimendo <i>щ</i> plerique multum variant. Poloni scribunt <i>szcz</i>, Croatae <i>sth</i>: <i>щовка</i>, <i>lucius</i>, Pol. <i>szczuka</i>, Croat. <i>schuka</i>, Illyrii vero <i>щ</i> pronunciant uti <i>um</i> (<i>sht</i>, <i>sct</i>), hinc <i>shtuka</i>, <i>sctuka</i>, Serbice <i>штука</i>. Bohemi quoque <i>щ</i> in [ʃt] mutant, quamvis Slovaci [č seu [ʃ] č adhuc servarint: <i>Ohniss'te</i>, <i>ohnissče</i>. Apud Carniolas plerosque terminatio i [ze (<i>uue</i>) viget pro i [zce (<i>uue</i>)]. In infinitivis ици, et gerundivis ищ, ищ et in fine vocum моиц, ноиц et similibus, Illyrii pro <i>щ</i> amant <i>ch</i>, Serbi <i>h</i>, <i>cujus defectum alii per <i>тъ</i> suppleunt</i>; Poloni et Bohemi his in vocibus non nisi <i>щ</i> pro <i>щ</i> et pronunciant et scribunt. (DOBROWSKY 1822: 8)</p> <p>2. Pro <i>щ</i> in antiquissimo изборник <i>seculi XI</i>. saepissime occurrit <i>шт</i>: <i>извѣлѣити</i> pro <i>извѣлѣци</i>, <i>ноштѣѣж</i> pro <i>ношѣю</i>, <i>свиште</i> pro <i>свице</i>, <i>ашште</i> pro <i>ашце</i>, <i>хоштете</i> pro <i>хоцете</i>, <i>прѣлѣштѣаѣтѣ</i> pro <i>прѣлѣштѣаѣтѣ</i>, et quod mirum, in vocibus <i>штѣжѣаѣта</i> et <i>штѣжѣа</i> pro <i>чѣжѣда</i>, cum quo tanem et <i>щѣд</i> conferri potest. (DOBROWSKY 1822: 34).</p>	<p><i>щ</i> Такођер није слово, него је састављено као и <i>ѡ</i>; Руси и остали сви готово, Славенски народи изговарају га као <i>шч</i>, тако и нови књижевници Српски по Сријему, по Бачкој и по Банату; а остали сви Срби (као н. п. по Србији, по Босни, по Ерцеговини и т. д.) и Бугари изговарају га као <i>шт</i>, н. п. <i>ашце</i>, <i>щѣдрѣта</i>, <i>ниѣца</i>, <i>неѣцѣра</i> и т. д. **И у Сријему има старије попова, који још овако чате. Ово је био говор, како га (наши) књижевници изговарају у читању Славенски књига, а у Српском језику имају оне рјечи, које се у Славенском језику пишу са <i>щ</i>, или <i>шт</i>, н.п. <i>штѣит</i>, <i>зашѣитѣити</i>, <i>штука</i>, <i>штѣне</i>, <i>штѣипѣти</i>, <i>пришт</i> и т.д. или <i>ћ</i>, н. п. <i>ноћ</i>, <i>нећ</i>, <i>моћи</i>, <i>нећи</i>, <i>жећи</i>, <i>пишући</i>, <i>одећи</i>, <i>позлаћен</i> и т.д. (КАРАѢИЋ 1818: XXXIV).</p>

– *бвдейѣъ, ѣрѣ-* – *ѣре-*, *сжцем* – *свцем*, *образъмь, ѣзыкъмь* – *образомь, ѣзыкомъ, нѣ* – *не*, „по наречију Пољском“.

Судећи по наслову као и по начину структурисања разматраног одељка, намера аутора је да изабрани текстови послуже као доказ старине и динамичке променљивости словенског језика (у смислу Добровског).

4.2. Други одељак *Особийѣи огледи* (46–54) пак садржи *Причу о изгубљеном сину*, Лука 15. 11–32 у четири језичке варијанте објављене паралелно у две групе.

Прва два текста (стр. 47–50) представљају различите фазе развоја словенског језика: један је „по рукопису некаквом, који се у краљевској Библиотеци у Паризу налази“ да би се видело „како су пре неколико стотина година писали“ 46; други илуструје „како данас Србљи и Руси Славенски пишу“. Уп. на пример:

„Из ѿоменуѣог рукоѣиса“	„Из најновијег шѣамѣања“
11. Члѣкъ нѣкѣи имѣ два сына. 12. И рече юнѣишѣ ею ѡнѣцѣ, ѡнѣче даждѣ ми дѣоинѣѣ (sic!) чѣѣа имѣнѣѣ. и раздѣли има имѣнѣѣ. 47	11. Человѣкъ нѣкѣи имѣ два сына: 12. И рече юнѣишѣи ею онѣцѣ: онѣче, даждѣ ми достоинѣю часть имѣнѣѣ. и раздѣли има имѣнѣѣ. 47

Други пар чине преводи истог јеванђелског одломка на *савремени руски* и *савремени српски књижевни језик*. Руски превод је преузет из издања Јеванђеља из 1819. године (које је реализовано на иницијативу Руског Библијског друштва), док је српски превод – Вукова верзија објављена у *Новинама српским*, бр. 10, 1822 (Грицкѣт 1963: 230–231). Мада Тирол не помиње Вука, наслов последњег одељка Тиролове књиге *Особийѣи огледи* посуђен је од наслова Вукове публикације. Та интертекстуална веза, лако препознатљива савременицима, потврђује да је и сама замисао паралелног приказа текстова два природна словенска језика, што би омогућило и њихову компаративну анализу, настала под утицајем Вука Караѣића. Уп. на пример (50–54):

„Росѣјски. (По ѣреводу, нашѣамѣаном у Пѣтербургу 1819. г.)“	„Срѣјски (Из 10. числа новина Срѣјски од године 1822.)“
11. - - У одного человекѣ было два сына: 12. И младшѣи изѣ нихъ сказаѣ отцу: родитель! Дѣи мнѣ слѣдующую часть имѣнѣѣ. И отецѣ раздѣлил имѣ имѣнѣѣ. 50	11. - - Један човек имѣше два сына. 12. И рече млађи од њи оцу: Оче! Дѣи ми дијо, што припада мени. И отац им подијели имѣше. 50

Могло би се закључити да језичка грађа, која је издвојена и класификована у последња два одељка Тиролове граматике, изражава ауторову идеју о могућем сагледавању савременог српског језика као предмета

упоредно-историјске анализе из синхроне перспективе (у поређењу с руским језиком и реформисаним рускословенским језиком), а исто тако и на историјском плану (из перспективе развоја „славенског“ језика у смислу Добровског).

5. Закључак

У Граматици Д. Тирола долазе до изражаја неке оригиналне лингвистичке идеје у српском филолошком дискурсу дате епохе која према периодизацији П. Пипера припада вуковском периоду историје српске филологије (ПИПЕР 2004: 182–183). У Тироловом раду се испољава процес међусобног деловања два општетеоријска модела – рускословенске граматичке традиције, с једне стране, и словенске компаративне лингвистике прве половине 19. века, с друге стране. Услед тога се обликује нова концепција о норми рускословенског језика, која се већ поима делимично као панхронична и универзална, али делимично и као историјски променљива. Симбиоза двеју теоријских парадигми омогућује да се на основу успостављања сличности и разлика између црквеног и српског језика створе и одређени научни критеријуми језичке правилности у оцени нормативних особина српског језичког стандарда који је у фази формирања.

Лингвистичка концепција Д. Тирола се у знатној мери заснива на коришћењу једног новог извора, и то – научне литературе, коју представља најугледнији рад прве половине 19. века а само пет година после његовог објављивања. Упркос томе што је Тиролов пројекат остао незавршен, он представља аутора као филолога широке лингвистичке културе и талента. Лингвистичке идеје Тирола и других интелектуалаца његове генерације на специфичан начин надграђују традицију утемељену рускословенским школама у Србији у 18. веку, истовремено доприносећи даљој синхронизацији српске филолошке мисли с настојањима модерне славистике 19. века, која ће досећи своју кулминацију у научном опусу Ђуре Даничића.

Цитирана литература

- ГРИЦКАТ, Ирена. „Вуков превод *Новог завешта* као споменик великог филолошког настојања“. *Јужнословенски филолог* XXVI/1–2 (1963): стр. 219–245.
 [GRICKAT, Irena. „Vukov prevod *Novog zaveta* kao spomenik velikog filološkog nastojanja“. *Južnoslovenski filolog* XXVI/1–2 (1963): str. 219–245]
- КАРАЏИЋ, Вук. *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечима*. Скупио га и на свијет издао Вук Стефановић. У Бечу, 1818.
 [KARADŽIĆ, Vuk. *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječima*. Skupio ga i na svijet izdao Vuk Stefanović. U Beču, 1818]

- МЕЧКОВСКАЈА, Нина. *Ранние восточнославянские грамматики*. Минск: Издательство „Университетское“, 1984.
- [MEČKOVSKAĀ, Nina. *Rannie vostočnoslavjânskie grammatiki*. Minsk: Izdatel'stvo „Universitetskoe“, 1984]
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. „Рускословенски језик у првој половини 19. века“. У: *Славеносрпски језик. Студије и чланци*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1989: стр. 48–53.
- [MLADENOVIĆ, Aleksandar. „Ruskoslovenski jezik u prvoj polovini 19. veka“. U: *Slavenosrpski jezik. Studije i članci*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1989: str. 48–53]
- МРАЗОВИЋ, Аврам. *Рѣководсѣво къ Славенсѣѣѣ Грамматѣѣѣѣѣ исправленнѣѣ во Оудѣѣѣребленѣѣ Славено-Сербскихъ народныхъ Оучилищъ*, 1794¹; 1800², 1811³, 1821⁴, 1840⁵.
- [MRAZOVIĆ, Avram. *Rukovodstvo k' Slavenstěj Grammaticě ispravlennej vo Upotrebleniě Slaveno-Serbskih" narodnyh" Učiliš"*, 1794¹; 1800², 1811³, 1821⁴, 1840⁵]
- ПИПЕР, Предраг. „Два века српске филологије кроз два века новије историје српског народа“. У: *Српски између великих и малих језика*. Друго, допуњено издање. Београд: Београдска књига, 2004: стр. 181–192.
- [PIPER, Predrag. „Dva veka srpske filologije kroz dva veka novije istorije srpskog naroda“. U: *Srpski između velikih i malih jezika*. Drugo, dopunjeno izdanje. Beograd: Beogradska knjiga, 2004: str. 181–192]
- ЦВЕТКОВИЋ-ТЕОФИЛОВИЋ, Ирена. „Напомене о језику Димитрија Тирола“. У: *Језик совершени*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2016: стр. 55–74.
- [CVETKOVIĆ-TEOFILOVIĆ, Irena. „Napomene o jeziku Dimitrija Tirola“. U: *Jezik soveršeni*. Niš: Filozofski fakultet u Nišu, 2016: str. 55–74]
- ШАФАРИК, Павел Јозеф. *Историја српске књижевности* [Студије о Србима, св. 15]. С немачког превеле Мирјана Д. Стефановић, Милана Мразовић. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства. Вукова задужбина. Матица српска, 2004.
- [ŠAFARIK, Pavel Jozef. *Istorija srpske književnosti* [Studije o Srbima, sv. 15]. S nemačkog prevele Mirjana D. Stefanović, Milana Mrazović. Beograd – Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Vukova zadužbina. Matica srpska, 2004]

*

- DOBROWSKY, Joseph. *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris, quae quum apud Russos, Serbos, aliosque ritus graeci, tum apud Dalmatas Glagolitas ritus latini Slavos in libris sacris obtinet*. Vindobonae, 1822.

Найда И. Иванова
Софийский университет им. Святого Климента Охридского
Факультет славянской филологии

ИЗ ИСТОРИИ СЕРБСКОЙ ФИЛОЛОГИИ XIX ВЕКА. *СЛАВЕНСКА
ГРАМАТИКА САД ПРВИ РЕД НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ ИЗЈАСЊЕНА* (1827)
ДИМИТРИЈА ТИРОЛА

Резюме

В настоящей статье анализируются филологические идеи сербского интеллигента Д. Тирола (1793–1857), которые выражены в его первом лингвистическом сочинении *Славенска грамаџика* (1827). Рассматриваются взгляды автора на развитие славянского языка, а также его комментарии относительно нормализации формирующегося сербского языкового стандарта, в которых проявляется влияние Й. Добровского и В. Караджича. Делается вывод, что оригинальность языковой концепции Тирола является результатом взаимодействия двух методологических парадигм – церковнославянской грамматической традиции и компаративной лингвистики первой половины XIX века.

Ключевые слова: Димитрие Тирол, *Славенска грамаџика* (1827), история сербской филологии первой половины 19 в., Йозеф Добровский, Вук Караджич.

Najda I. Ivanova
Sofia University “St. Clement of Ohrid”
Faculty of Slavic Philology

Summary

ON THE HISTORY OF THE NINETEENTH-CENTURY SERBIAN PHILOLOGY.
*СЛАВЕНСКА ГРАМАТИКА САД ПРВИ РЕД НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
ИЗЈАСЊЕНА* (1827) BY DIMITRIJE TIROL

In this article, I analyze the philological ideas of the Serbian intellectual D. Tirol (1793–1857), as displayed in his first linguistic work *Славенска грамаџика* (1827). The views of the author about the development of the Slavic language, as well as his comments upon the normalization of the Serbian language standard, which reveal the influence of Josef Dobrovský and Vuk Karadžić, are also examined. In this context, I reach the conclusion that the innovative character of the linguistic conception of Tirol is due to the interaction of two methodological paradigms – Church Slavonic grammar tradition and comparative linguistics in the first half of the nineteenth century.

Keywords: Dimitrije Tirol, *Славенска грамаџика* (1827), history of the nineteenth-century Serbian philology, Josef Dobrovský, Vuk Karadžić.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 317–329

УДК 811.163.41'282.2

811.163.41'367

COBISS.SR-ID 85368585

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202317R>

Примљено: 25. јуна 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Слободан Н. Реметић*

Академија наука и умјетности Републике Српске

Радојка Б. Цицмил-Реметић**

Одбор за ономастику Одељења језика и књижевности САНУ

О УПОТРЕБИ ПРЕДЛОГА ЗА У ГОВОРУ ИСТОЧНОБОСАНСКИХ ЕРА

У раду се говори о употреби предлога *за* у говору источнобосанских Ера, углавном у говору избеглица, лица која су почетком последњих ратних збивања привремено напустила подручје уоквирено рекама Дрињачом, Биоштицом и Кривајом и падинама планина Коњуха и Романије. Прилог је рађен на темељу корпуса језичких чињеница добијених преслушавањем више од 500 сати снимака говора аутохтоних носилаца наведеног идиома. У говору источнобосанских Ера предлог *за* долази уз акузатив, инструментал и генитив. Специфичност говора чине случајеви типа *Не мисли за кућом* у значењу *Не брине о кући/Не води рачуна о кући*. Реакција глагола у наведеном идиому стоји иза нешто чешће употребе наменске генитивне конструкције типа *Морам куйић нешћа и за жене*.

Кључне речи: источнобосанске Ере, конструкција с акузативом, конструкција с инструменталом, конструкција с генитивом.

1. Минуло столеће сматра се „златним веком српске научне дијалектологије“. „Из најмање три разлога. Као прво, почетком овог столећа дошло је до дефинитивног утемељења ове научне дисциплине у српској лингвистици, и то у оној форми која је у пуној мери значила адекватан 'прикуључак' најсавременијим истраживачким стремљењима тога ранга посматраним у европским и светским размерама. Као друго, у неговању и развоју ове дисциплине током целог 20. века узимали су учешћа, у већој или мањој мери, најпознатији наши лингвистички посленици тога времена. И као треће, остварени резултати – и квантите-

---

* profesorremetic@gmail.com; **rada.remetic@open.telekom.rs

том, и квалитетом – увелико надмашују оно што је у наведеном раздобљу остварено код нас у главнини других србистичких и уопште лингвистичких дисциплина“ (Драгичевић, Реметић 2001: 143). Двојица највећих српских лингвиста прошлог столећа: Александар Белић у његовој првој, а најдаровитији Белићев ученик Павле Ивић у његовој другој половини били су дијалектолози и историчари језика, врхунски зналци дисциплина које су само условно делили. Њима ваља додати и ученога Дубровчанина Милана Решетара. У том златном веку српске дијалектологије посебно је важна, у ствари судбоносна његова прва декада. Магистралном монографијом Александра Белића *Дијалектии источне и јужне Србије* покренут је *Српски дијалектолошки зборник*, прво лингвистичко гласило Српске краљевске академије, дијалектолошки часопис без пандана у словенском свету, гласило које су пуних осам деценија уређивали А. Белић и П. Ивић, најбољи које смо досад у струци имали. Прву декаду XX века обележила је плодотворна размена мишљења млађаног А. Белића и већ зрелог М. Решетара, осведоченог ауторитета у више језичких дисциплина, о крупним питањима српске и хрватске дијалектологије. Резултати те драгоцене размене мишљења двојице великана су такви да је најпозванији да их процењује и оцењује године 1956. написао „да су концепције у науци о класификацији наших дијалеката еволуирале од 1905. до 1910. више него у целом ранијем или целом каснијем периоду“ (Ивић 1956: 40). До таквих резултата могло се и морало стићи када се озбиљне расправе воде на „господском, академском сучељавању различитих погледа на статус, порекло, еволуцију чињеничког стања. Флексибилност двојице научних ауторитета, оверена спремношћу да се, у контексту неспорних аргумената у рукама друге стране, напусте раније заступана гледишта водила је сталним, неретко крупним помацима у науци о народним говорима“ (РЕМЕТИЋ 2017: 86).

2. Резултати досадашњег рада српских дијалектолога вредни су, најкраће речено, озбиљног респекта. Објављене су десетине запажених монографских описа појединих говора, скинуте са дијалекатске мапе многе белине, али је историја српским дијалектолозима у трећи миленијум пренела и озбиљне, крупне задатке (детално у РЕМЕТИЋ 2017: 89–93). Испитивање српског дијалекатског комплекса карактерише неравномерност како на географском тако и на тематском колосеку. Стицајем добро познатих околности западни српски говори на тлу двеју република заједничке нам државе, нарочито у Хрватској, нису баштинили статус приоритета. Да невоља буде већа, ни струка није назирала, примера ради, слику српског говорног мозаика на тлу Босне. Не тако давно преслушавање више стотина сати говора избеглица са простора од Купрешке до Нишићке висоравни показало је да је говорна

интерференција знатно даље и шире уплетена у српски говорни мозаик но што се претпостављало. Испоставило се да је разлика у вери знатно слабија препрека говорној нивелацији, односно усвајању језичких особина иноверних суседа, но што се мислило. Отуда су настале местимично и простране оазе Срба икаваца, ијекавских шћакаваца и сл. (детаљно у РЕМЕТИЋ 2009). Добро је познато да је у домену дијалектологије, а јасно и у струци објашњавано зашто је то тако, најслабије заступљена синтакса. Тема овога скромног прилога налаже подсећање на досад мање указивану неравномерност у домену наведене струке.

3. Последњих деценија сведоци смо размаха, процвата српске дијалекатске лексикографије, у чему су испредњачили призренско-тимочка дијалекатска област, Војводина и Црна Гора, мада истородна дела пристижу и из других региона. Сви дијалекатски речници, збирке дијалекатских речи, укључујући и најобимнија остварења тога типа, по природи ствари су, мање или више, диференцијалног типа. Давно се срећом одустало од начела да се даје оно чега „нема код Вука“, али се углавном и даље наводе мање познате или непознате лексеме, као и речи карактеристичне по некој фонетској, акценатској и сл. карактеристици. Код огромне већине, ако не и свих, дијалекатских лексикографских остварења евидентна је неравномерност у заступљености врста речи. Доминантне су именице, глаголи и придеви, за којима заостају заменице и бројеви, а од оних тзв. непроменљивих речи местимично су шансу, и то обично скромно, искористили прилози. Предлози, по правилу, у дијалекатским речницима не баштине статус посебних одредница. Фронтални приступ, лишен селективности било које врсте, садржају више од 500 (пет стотина!) сати говора носилаца матерњег идиома првог аутора овога скромног прилога, укључујући и вишедеценијске ауторове записе, проистекао је из искуства, односно респекта мишљења домаћих и страних ауторитета о овом питању. У озбиљном, обимном подухвату аутори ових редова држали су се начела данас најкомпетентнијег српског дијалектола, аутора и/или коаутора више дијалекатских речника: „Дијалекатском лексиком, наиме, мора се сматрати укупност лексичког инвентара, са свим фонолошким, морфолошким, творбеним и семантичким карактеристикама присутним у једном ненормираном идиому, без обзира на степен његове сродности са нормираним“ (ПЕТРОВИЋ 1982: 196–197). „Дијалекатска лексика мора се бележити и истраживати пре свега са становишта саме дијалекатске реалности у свим њеним доменима и из ње се мора искључити сваки однос према стандардном језику као моделу *било какве језичке коректносћи*“ (ПЕТРОВИЋ 1982: 197). Равноправном третману свих врста речи, одустајању од диференцијалног приступа било којег типа, у овом случају допринели су и разговори и мишљења о драгоцености сваке дијалекатске

речи, савети и упутства слушани из уста једног Павла Ивића, Митра Пешикана, Никите Илича Толстоја, Самуила Борисовича Бернштејна и Олега Николајевича Трубачова, да друге не помињемо. Одустајању од диференцијалности било кога типа дефинитивно је допринео и садржај анегдотског, већ објављеног разговара са чувеним С. Б. Бернштејном.¹ Резултат таквог опредељења омогућио је првом аутору, између осталог, писање четвртог прилога о употреби предлога у говору источnobосанских Ера (РЕМЕТИЋ 2020, 2021, 2022), радова у којима су све поставке оверене обимном егземплификацијом. Сатисфакцију за указивање пуне пажње употреби предлога у народном говору аутори су недавно добили управо на страницама *Јужнословенског филолога*, јер, по речима једног од највећих живих слависта, предлози су „саставни део именичких синтагми и ... као такви функционишу првенствено као граматикализовани експоненти семантичке категорије 'простора', а потом и семантичких категорија 'порекала' и 'циља' неке радње“ (Тополињска 2020: 14).

4. Свој скромни прилог из домена дијалекатске синтаксе аутори уз дужни пијетет и поштовање прерано изгубљеног драгог колеге и пријатеља, великом научнику, угледном синтаксичару, посвећују и у знак дужне захвалности за пажњу коју је академик Предраг Пипер указивао дијалектологији у свим приликама где се слушала и одлучивала његова реч. Иза обимности егземплификације стоје два велика стожера, од којих је први пријатнији. За двадесет и шест година и девет месеци, колико је први аутор био први сарадник академика Павла Ивића, први потписник ових редова се безброј пута осведочио шта први европски ауторитет из дијалектологије највише цени у радовима о народним говорима. Код великог учитеља чињеница је столована на пиједесталу неприкосновености. Прилог који доноси аутентичну грађу код професора Ивића је увек био изван оквира епитета „екстензиван“. Други стожер је болан. Историја се постарала да говор источnobосанских Ера данас постоји једино у картотеци и фонетечи Слободана Реметића. Знатно више од 90% примера тога идома у овоме прилогу потиче од информатора из села у којима пуних

¹ „Са мањкавостима, да не кажем опасностима диференцијалног принципа у пословима ове врсте упознао сам се, стицајем околности, и то анегдотски, на правом месту и – на време. Пре три и по деценије, када сам, по угледу на колегу Мату Пижурицу, почео да прибирам лексику свога матерњег говора, био сам неколика сата домаћин чувеном Самуилу Борисовичу Бернштејну на београдском аеродрому. Озарио се чувши шта почињем, а чувши да у виду имам диференцијални речник, стасити бојарин упита: 'Шта подразумевате под тим диференцијални, на пример'. На одговор да у речнику неће бити лексеме *овца*, а хоће *овчица* у значењу 'женско јагње' и 'мала овца' неприкосновени ауторитет је приметио: Врло интересантно. У том случају, ја ћу, или неко други, написати да у Вашем говору нема речи *овца*, али постоји *овчица*. Обавестио ме је да се тако нешто већ двапут догодило, мислим у Пољској и, ако ме сећање добро служи, у Чешкој“ (РЕМЕТИЋ 2013: 17).

тридесет година нема „живе душе“. Њихов говор је растурен и практично истопљен по варошима и избегличким насељима Републике Српске. Из ове немиле чињенице произилази и горка „привилегија“ првог аутора да му се мора веровати „на реч“, јер се његови наводи не могу проверавати.

5. Подаци на основу којих је писан овај скромни прилог добијени су, како је већ речено, преслушавањем више од 500 сати говора источнобосанских Ера,² идиома тзв. „прелазне зоне“ херцеговачко-крајишког дијалекта (Ивић 2009: 25), чему треба додати и теренске белешке првог аутора настајале током вишедеценијског контакта са носиоцима свога матерњег говора. Највећи део снимања говора избеглица са „ерског“ подручја обавио је господин Милисав Крајишник (рођен 1965. године), данас насељен у Брањеви (општина Зворник), а пре рата – у Ковачићима код Кладња, родном селу првог аутора овога рада.

6. У говору источнобосанских Ера предлог *за* долази уз акузатив, инструментал и генитив. Врло су фреквентне потврде у којима се конструкцијом *за* + *акузатив* означава ко или што се веже, хвата и сл.:

Погинуо-јој чџек, ђна се прикључи *зà-ћевера*, уџа се *за* *ћевера* ДДр; *Зà-сису* је уједе, *зà-вине* је уједе Ков; Плăчĕ свџ-јутро, ујело је нџшта *за* нџг^уцу, лџуби је бăба Ков; Спџдби га *зă-рџку* и џшамарџ га МК; Јџј, зăпĕшĕ вџлови *зă-коџџър* Вр; Кад-је-њџјă вџдијџ, сџăшџ, прџвĕжĕ кџња *зă-шљиву*, па џйма у кафăну Ков; Ако је сувџћа и Сџнце кад упекнĕ, прџјџња *зă-косу* зџмља Ж; Брăдва је тăња, бџљĕ прџјџња *зă-дрво* Вуч; ѐбмотăш да ти не прџјџња *зă-рџке* онă-трџна Ков; И џн-*зă-главџу* да га уџдарџ џту[Д], да нĕ-

² Област источнобосанских Ера, условно речено, чини подручје омеђено рекама Дрињачом, Биштицом и Кривајом и обронцима Коњуха и Романије. По Дејтонском мировном споразуму знатно већи део области припао је Федерацији БиХ, а мањи Републици Српској (в. приложеној карту). Федерацији припадају села: Араповача (Ар; скраћенице се дају уз насеља чији говор је сниман), Берисалићи (Брс), Брда (Бр), Велика Кула (ВК), Вучинићи (Вуч), Горњи Дрецељ (ГДр), Грабовица (Гр), Доњи Дрецељ (ДДр), Дуганчићи (Дуг), Жеравице (Ж), Загајница (Заг), Ковачићи (Ков), Колаковићи (Кол), Коњевићи (Коњ), Крајићи (Крај), Крижевићи (Криж), Мала Кула (МК), Метиљи (М), Оловске Луке (ОЛ), Очевиља (Оч), Понијерка (Пон), Понор (По), Придворица (Прид), Радачићи (Рад), Речице, Сливње (Сл), Солун (Сол), Ћуде (Ћ), а Републици Српској: Бабине Горње (БГ), Берковица, Врапци (Вр), Горњи Драпнићи (ГДп), Доњи Драпнићи (ДДп), Јабука, Кнежица (Кн), Крушевици (Кш), Мало Поље (МП), Мангурићи, Нерићи, Поткозловача, Равањско (Рав), Рудине (Руд). Границу ерске области, у народу познатије под именом Кадилик, ваља узети условно, јер се она, у недостатку релевантне етнографске литературе, темељи на локалним народним „мерилима“, усменим обавештењима информатора, те на (при) сећањима самога првог аутора овога прилога. О условном статусу напред омеђене области говори и податак да нека ивична „ерска“ села (Бабине Горње, Врапци, Јабука, Мало Поље, Нерићи, Поткозловача) у литератури чине део романијске површи (Симић 2018: 14. В. и *Карџа 2: Мрежа исџиџаних џункџова* на крају књиге). Снимањем говора изглеђица из Солуна, Очевиље и Крижевића искорачило се из „ерске“ области и у сливу реке Криваје.

би на-њага ударијо ДДр; Дрѝјемā ми се, ма̀ло прикуња̀м, па ј̀опе – за-косу! Ков; Један љмѝ лопату и запане за ону-рѝу ГДп. Употребом акузатива у наведеном финалном значењу говор источнобосанских Ера се уклапа у целину истородних идиома (в. нпр. ТАНАСИЋ 2004: 383).

7. Истом конструкцијом се показује у част чега, поводом чега се нешто чини: На̀ма је Са̀во за-славу долазијо Вуч; Їшли Николи за-Лазаревда̀н Коњ; За-Пеѝровда̀н кѝт-су они о̀шли? Вуч; Ё, била за-славу код-Арсена Ков; Ва̀ља за Никољда̀н, ј̀уначе мо̀ј, прѝгазит снѝјег преко-Кара̀улѝ Вуч.

8. Честе се потврде које носе наменско значење: Она је та̀м пробуш-ка̀рла да ѝма̀ мјесто и за-ме Вуч; Не-мисли за-жѝвоѝ, не-мисли за-себѐ По; Чѝо сам да ѝма̀ молт̀ва за љеѝдоѝу, за кѝшу, за здра̀вље, да б̀лесан оздравѝ ГДп; Проднашѐ Бирча̀ци кѝма̀д у Са̀рајво, а ја̀ не примијо пла̀ћу да кѝпим и за Боджиѝ, и за у-годну ГДр; Онда̀ра нѝко нѝје ражња пек̀о за-славѝ, ни за Боджиѝ, ни за Ва̀скрс Сол; Сѝме ѝзбаѝш и то̀ сѝме оставѝж за-у-годну Коњ; А у-нас ја̀ за-се, ти за-се, да се по̀гледā, да се призовѝ, ма-ка̀ки! ДДр.

9. У прикупљеној грађи нашли су се и примери временског значења: у току, током: Два̀пѝд га за-да̀н вод̀ли у Са̀рајво ОЛ; За једну но̀ћ кѝша је трипѝт па̀дала и прѝстајала Ков; Шљѝве кат-продѝју, ѝјја̀ нема̀ за-годну Ков.

10. Нису честе ни потврде узрочног значења: Зна̀м-ја̀ да је он за-чеѝникѐ леж̀о Вуч; Жа̀о ми је за-Марка̀ што му нѝјесу да̀ли пемзиѝѝ Заг.

11. У расположивој картотеви нашле су се и потврде месног значења: место доспевања; за што се узима, ставља и сл.: А̀јмо за-ову-кѝру̀шку Вуч; Не мо̀гу код-мо̀је ма̀јке, кѝв мло̀га, па-ја̀-прѝшо за Бра̀нојку па спа̀во Ков; Задијѝ за-уо, за-ону-ма̀раму цвиѝет Пн; Подко̀јни у-тебѐ кѝм Бра̀нко, ѝ-о̀н сѝјо за-софру Вуч.

12. Конструкцијом за + акузатив означава се и мера, величина, количина нечега: Їма̀ пѝћна ко-за-мо̀ј ѝтелевѝзор, ал сāмо екран Ков; Нѝје по̀сијало ко-за-ове-дѝје сѝбе Ж; Направ̀ли штал̀цу, нема̀ вам-за-сѝѝ дѝбар ДДр.

13. Уместо конструлција уместѝо + генитив код источнобосанских Ера се могло чути за + акузатив: Їшо̀ трѝћѝ пѝт за-некога̀ Ков; Јā би, да м̀дре, за-сесѝрића̀ ѝшо̀ ѝ-во̀јску Сл; Он би за-ме ѝзијо кѝлу мѐса, а да би за-ме ко̀сијо, то̀ сѝмља̀м Вуч.

14. У инструменталу се у први план пробија месно значење. Честе су потврде правог месног значења: Уста̀ша сто̀јѝ за-букво̀м Вуч; Ё̀во ми

се чела примила вамо *за-крушкѡм* ГДп; *Нађок-ѡм* трѡг, [у]-узорпацију ѡт^ншла ѡнди *за-ѡљѡм* ГДр; Кѡлко *у-јаслама*, тѡлкѡ *за-јаслама* Ков; *Ујела* га гуја *за-оградѡм* МК; Дрђала би се *за-рогом* *у-штали* Ков; Нѣшта је гњаѡвијо *за-ѡлећкѡм* Ков; Ја своја гѡведа *нађок ѡдмѡ нѡнди за Рејушњаком* Ков; Нђје се мѣсо јѣло, да нѣ-би ѡстало *за-зубима* Вр; Ја-Цйгане прин^нјѣт^нла и склѡнѡм се *у-честу за-шиѡлѡм* ОЛ; *Й-ѡн* прѡшѡ па *за-њѣнѡ*[м] *мајкѡм* спѡвѡ Ков.

15. Нису ређи, чак су, по свему судећи, и чешћи, случајеви за одређивање места са скевентивном нијансом (у правцу нечега, према нечему, у смеру нечега и сл.): *Завѡкѡ* се тѡмо и *завѡкѡ за-собѡм* онѡ-ѡмарић Ков; *Ођу*, брѡте мѡлѡ, да *ѡдѣм* за-свѡијем *народом* Ков; *Воликѡ* ти се рѡно *за ѡвѡѡм* *вѡкло!* Ков; *За чѡбанлуком* сам *ѡшѡ* свѣ до рѡта *сѡмѡга* Ков; *Нѣмѡ* да тѡ-ѡдѣш сѡмо *за јѣднијем рѡдом* ДДп; *Он* украде мѣд и мѡ *за ѡвѡма* пѡјѣдемо Заг; *Мѡре* му се да *вѡздан сѣдѡ* по биртијама, *кѡт-кућѣ* му рѡдѣ жѣна и *ђѣца*, а *ѡ-стѡрѡ* *ѡдѣ* *за ѡвѡма* Ђ; *Кѡсиѡ-јѡ*, пригријало, *ѡжѣднијо*, а *ђѣца* *за ѡвѡма*, *нѣмѡ* ми *кѡ* *вѡдѣ* *дѡнијет* Ков; *Стѡрѡ* су *ѡшли* *за кѡзѡма* ГДп; *Нѡкогѡ* *нѣмѡ* *кѡт-кућѣ*, *чѡек ѡшѡ* на *пѡсѡ* а *жѣна* *за ајѡанѡм* Ков; *Њндѡр* је, *дѡјете*, свѣ *ѡшло* *за-стиѡкѡм* ГДр; *Јучѣ* се *ѡ-јѡ* ѡкусик прѡвијем *јѡгодама*, *набрѡла* *ђѣца* *за ѡвѡма* Ж; *Тѡ* малѣно *д*^нјѣте *нѣ-смијеш* сѡмо *у-шуму* *за мѡлом* *пѡслат*, *ѡ* – *јѡк!* Вуч; *Бѡба* нас је сажаљѡвала, ал *мѡрало* се *ѡд-мѡлије* *нѡгѡ* *за мѡлом* МП; *А* *дѡвеѡ* *кѡбилич*^нцу, *јѣдну ѡмѡ*, *припеѡ* је *тѡм* и свѣ *ѡдѣ* *за кѡсѡма* Ков; *Скѡнула* ѡна *мѡраму* *за Мѡѡѡѡѡм* Ков; *А* *дрѡ* *мѡрѡ* *бит* *за-сѡнѡм* *ѡврнѡто* *ѡко* *ђѣж* *за шиндрѣ* Ков; *Љѣб ѡкрећѣм* *за-сѡнѡм* М; *Јѡ* те прѡтѡм, *рѡвњаѡм*, *зѡтѡ* *тѡ* *ѡдѣж* *за-сѣменѡм* и прѡтѡм те. *ѡко* ми *нѡко* *нѣ-јдѣ* *за-сѣменѡм*, *ѡндѡ-јѡ* *нѣ-видим* *тѡмо* да сѡставѡм и ѡстанѣ *рѡсѣвн*^нца Бр; *Кѡлѡчу* *читѡ* и *пѡчнѣ* га ѡкретати *фѡно* *за-сѣменѡм*, *нѣ* *за-сѡнѡм* *негѡ-за-сѣменѡм* Вр; *Љѣб ѡкрећѣмо* *за-сѡнѡм* М; *ѡкрећѣмо* га *за жѡѡѡм*, *кѡко* се *сѡје* *жѡто* Ж; *Ймѡ* сам *вѡљу* *за-ѡѡѡм* Пн; *Кѡлкѡ* је *вѡља* *за-ѡѡм-зѣмѡм!* Ков; *Ђѡкад* *налѣтѡ*, *прѡсѣдѡ* *најѡвишѣ* *јѣдан сѡт* и *ѡдѣ* *за-сѡѡѡм* *ѡдѡлом* Ков; *Сѡмо* сам *чѡѡ*: «*Пѡкрѣт* *за-мѡлѡм!*» Ков; *И ѡн* ти, *дѡјете* *дрѡго*, *шѡљи* *трѡјку* *за-мнѡм* ВК; *И ѡнѡ-д*^нјѣте *припрт*^нло *наку* *тѡрбич*^нцу и *за-њѡма* *пѡшло* Ков; *Кѡко-ѡна* *стругнѡла*, *ѡнѡ-Нѣђѡна* *сћѣр* – *за-њѡм* Вуч; *За-њѡм* сам *лѣћѣла* и свѣ је *зѡѡла* и *пѡмѡгѡла* ГДп; *Не ѡте* *за-нама*, *врѡт*^нте се *кѡћи* ГДп; *А ѡни* *чѣкајѡ* *дѡ-вдѣ* *за-кѡм* *ђѣ* *лѣћѣт* ГДп; *Рѡселѡ* се *сѡѡјѣт*, *нѣко* *за-љѣбѡм*, а *нѣко* *за-сѡѡѡм* *ђѣѡѡм* Ков; *Он* је *њѣгѡ* прѡтијѡ, *ѡшѡ* *за-њѡм* Сл; *Он* [је] *за-зѡнѡм* *њѣгѡ* прѡтијѡ Сл; *Испѡѡјѡлѡ-ѡк* свѣ-трѡје ѡније *шѡто* је *јѣдно* *за-дрѡѡѡм* *рђѣно* Рад. *Изнѣте* *потврѣде* *пѡдсѣђају* на *стање* на *ромѡнијѡкој* *површи* (Симић 2018: 45).

16. Сасвим је уобичѡјѣна ѡва *конструкција* у *ѡзначавању* *брачне* *вѣзе*: *бити* *ѡдѡта* (за *некогѡ*), *бити* у *браку* (с *неким*): *Бѡла* *ѡдѡта* *за Рѡѡѡѡм* и *рѡсћѣрали* се Ков; *Тѡ* је *бѡло* *дѡк-је-бѡла* *за ѡрѡѡѡм* *чѡѡком* *ѡдѡта*

Ков; Ћдѧта за јѧдњиѧм ис-Тузлѧ Ков; Ѓћѧр му ѳдѧта за-Н^цјѧмѧом МК; Двѧје су нѧнди зѧ-Васковић^цма Ж; Сѧстру ѧмала за Рѧљѧм Васиљев^цћом Сл; Мѧжда-тѧ ѧ-знѧш Љѳбу Гѧврића, шѳмѧра, ѧна је зѧ-њѧм Сл; За Фѧ-лийѧм бѧла Рѧмейшићом Рад; Мѳшка ћѧтета нѧмѧм, сѧм онѳ-Рѧјку, што је зѧ-Радојом Рад; Нѧвѧнка је, мѧја прѧвѧ рѧд^цца, за ѧѧговиѧм брѧићѧм Вуч; Мѧја-е сѧстра бѧла за ѧѧговиѧм ѧдлубраићѧм, па се зѧвали пријѧтели Вуч.

17. Конструкција за + инсѧруменѧиѧл може се срести и у временској функцији: а) у значењу *иза, ѧосле*: Брѧт мѧј што је зѧ-мнѧм рѧћен, Брѧн-ко, ѧн-је-ѧстѧ ѧвѧдинѧ са бѧбѧм јѧднѧм, Стѧкѧм Кш; б) у значењу *ѧоком, у ѧоку*: Мѧ за рѳчком, ка[д]-се-врѧта ѧтѧришѧ и ѳнићѧ ѧѧов пѳљѧ Ков; Мѧ вѧко за вѧчѧрѧм кад вѧшке зѧлајашѧ Ков.

18. Истим средством означавају се а) *начин* и б) *повод вршења радње*: а) Све лѧјѧпо ѧдѧ, пѧшло за рѳкѧм Ков; Пѧкѧјнѧ Млѧћен је нѧ-шта пѧљѧ, али нѧје нѧ-њѧму ѧзлаз^цло за рѳкѧм Вуч; Пѧљѧ – пѧчѧ рѧд^цт, па му нѧје ѧз^цшло за рѳкѧм. Тѧ-је-пѧљаво, не ѧзѧћѧ за рѳкѧм, зѧбрљѧно бѳдѧ Вуч; Пѧкѧјнѧ мѧјка јѧднѧм прѧба, ал нѧ-изѧћѧ-јѧј за рѳкѧм Вуч; б) Рѳчѧ крмача зѧ-ѧрасѧд^цма, рѳка је стѧјѧ Ков; Видѧм да нѧсѧ црнину, ал нѧ-знѧмо зѧ-кѧм је рѳшна Ков.

19. Уместо конструкција типа *водити рачуна о + локатив, бринуѧи о + локаѧив* у говору источнобосанских Ера може се срести конструкција *мислиѧи за + инсѧруменѧиѧл*: Тѧ, сѧне, мешчѧнѧ, нѧмало нѧ-мислиш зѧ-кућѧм Ков; Ѡн зѧ-својѧм кѳћѧм нѧ-мислѧ, а да мѧслѧ зѧ-ѧвојѧм, штѧ је, бѧлан, тѧби? Ков.³

20. Предлога за уз генитив чест је у двама ситуацијама. Сасвим је уобичјен, врло је фреквентан у временском значењу: у *време, у доба, у ѧоку ѧрајѧња радње, збѧвања и сл.*: Рѧјѧтко се за вр^цјѧме Југослѧвијѧ рѳш^цло. Нѧкат се нѧје рѳш^цло, нѧкат се нѧје Брѧт^цло рѳш^цло Вуч; Рѧнијѧ, ћѧцо, у крѧвет, вѧљѧ пѧдраниѧ и на ѳѳтѧк ѳјтрѧ за рѧсѧ ѧдарит! Ж; Онѧј-љѳтѧк сѧм зѧ-јуѧира, за рѧсѧ, мѧреш ѳѳцки покѧсит Ков; Ѡткујеш кѧсу, сѳтра ѳјтрѧ пѧраниш, па за рѧсѧ рѧскосѧш и док пријѧрије, тѧ си дѧста, дѧста трѧвѧ обѧријѧ По; Ометѧљав^цле ми ѧвце, рѧно-ѧг, бѧлан, за рѧсѧ пѳштали, а бѧло је и пѧдбѧрнѧ пѧшѧ Ков; Сѧбайле се, дѧјѧте, закѧшало, за рѧсѧ Ков; Пометѧљав^цле му се, вѧлѧш ѧвце? И-не-пометѧљав^цле су

³ За ову конструкцију везана је илустративна анегдота из конверзације у кући најближих суседа и блиских рођака првог аутора у ѧеговом роднм селу, у Ковачићима. Мајка, незадовољна понашањѧм свога старијѧ сина прекорила га је за вечером рѧчима: „Душане, тѧ ѳопште нѧ-мислѧш зѧ-кућѧм“. Дѧчак је касније изашѧо напољѧ, па пошто се дуго није враћѧо, мајка га је потражила, позвала рѧчима: „Душене, ћѧ-си-тѧ, штѧ рѧдѧш напољѧ?“. „Ѡво ме мѧслѧм зѧ-кућѧм“ – одговорио јѧј је син.

кад-йг-*за-рòсè* пұштā у-онұ-пòдбāрнұ њйву Сл; И зèцан је р"јетка трāва, ситна, кòсу трèбā нà-нокат откòват, и-тò сām *за рòсè* Вуч; Н"јесмо òвце пұштали док рòса не òпанè, *за рòсè-йг мèтиљ нàпанè* ДДр; Нàправйм ужèта *за рòсè* да нè-би пұцала стāбљика о[д]-тогā-жйта Ков; Нè-трèбā йћи ка[д]-се-òдāнй, сām *за-зòрè* Ков; Мй смо дòшли ўвечè, *зà-сұнца* дòшли Вуч; Мй-зà-сұнца прикòсили Ков; Òкрèнèм узà-шуму на Вұчиниñе и *зà-сұнца*, бā, стйгнèм Вуч; Глèдāј да си кұћи *зà-сұнца* Ков; Вāљā крèнут рāнијè, *зà-вйда* Вуч; Ўватијо прèчац преко-Нèвāчкè и *зà-вйда* стйгнè кұћи Ж; Нйђе нйје сврāћò ни на кāву. Путимйце ис-П"јеска у Жèрав"це и стйгò *зà-вйда* Ков; Нйје-òн тèстòм òколо йшò, прèсèкò преко-кòсā и пòтока, *зà-вйда* стйгò кұћи Ков; Бòљè му је бйло да је ўмрò кò-й-òн *зà-рана*, док је мòгò сòбòм Ков; *Зà-рана* лòвци крèћұ ў-лòв, прйје зòрè Коњ; Ако *зà-рана* не зàкосйш, нèмā тўј, дйјете, кòшев"нè, нит-јè-бйло ни-ñe-је-бйт МК; Свāñйвā зòра, вāљā нà-ñйву, *за рòсè* раскòсит МП; Јā, бòгами, зà-славè свè *зà-вакйа* уздуришèм: и рāкију, и крме, и свè ОЛ; Нè-пòчнèш ли *зà-вакйа* јунце привикāват јāрму и тèљигу, нāјèбò си га, мāјйин сйне! Ж; Нāма мòре бйт *за-живòйа* Ж; Јā сам Српка пйтò *за живòйа*, прèкланскè гòдинè М; Мушан-је-тò њйма под"јелијо *за живòйа*, али нйје тò свйђено, н"јесу òни тò разгрāнич"ли М; Нèко је наврāтијо да-јòј-дāм стāн *зà-њèнòг живòйа* Вуч; Ймали су млйн *за бйвшè Југòслāвијè* Бр; *За дòбрије гòдй-нā сўд* на П"јеску нйје бйјо Вуч; Прèкинуо рāд *за крāвев"нè Југослāвијè* МП; Је-л-йстина да је тòлкè Србе пошòкч"ло *за турскòга вāкта?* Ков; Јèсам *зà-овè државè* йшò и апèрисò слйјепò цр"јèво и чйр Сол; Нйкад га н"јесам чўо *зà-вијèка* да òсује сўнце Вуч; Тò-бйло *за Тийòв"нè*: ўплāтйш мерèмāt и с"јèчеш колко-ти-трèбā ДДр. Изнете поврде подсеñају на прилике на романијској површи (Симий 2018: 116–117, 120).

21. Рекција глагола у овдашњем идиому стоји иза богатства потврда наменског значења, иза примера типа: Мòрāм кұпит нèшта и *за жèнè* Ков; *Зà-балвāнā* су бйли нāјбòљй онй-полукрвци, зàтò је њйјā фйрма и нāбављала Ж; Нāрèдй па с"јèче тā-дрва *за крèчāнè* Ћ; Свè *зà-кућè* прибавйш и мāјсторе нāрўчйш Ж; Лāко је дāнaшњèм нāроду, òдұ у самопòслугу и кұпè свè *зà-кућè* Ж; Òндāр сам, кò-й-тй штò-си, пригрāдијо узà-шталу *зà-кāцā* Вуч; Сòлдрме бйдұ узà-штале пригрāђене, н"јесу се прāв"ле штāле *за овāцā* Ков; Тò се сређйвало *за свайòвā, за кумòвā, за йријаййèљā* По; Òн је и *за йўйòвā* пòмòгò МК; Двāјес јўвкй пилāва јā сам *зà-славè* расўкала Бр; Òндāра нйко нйје рāжња пèкò *зà-славè*, ни за Бòжйћ, ни за Вāскрè Сол; *Зà-славè* рāкијè дòбре йспечèш, мрса прикупйш Вуч; Првā чāша *за йòчèл"цè, дòбрè срèћè*, от-шèстè – èјвала пāмèти. С пòчèл"цòм, з-дòбрòм срèћòм у дòбру здрāвљу у рāтлуку!" (славска здравица) Ков; Првā рўка је *зà-сèмена* (о конопљи) Вуч. Овакви примери са наменским, финалним значењем бележени су у ближем и даљем окружењу у говори-

ма истог дијалекатског типа (в. нпр.: Симић 1978: 93; ТАНАСИЋ 2004: 481; Симић 2018: 259, 261).

22. Уместо посебних закључака аутори се надају да ће њихов скромни прилог о употреби предлога за у матерњем идиому првог аутора бити у служби подстицаја истраживачима на пољу дијалекатске синтаксе, и данас дефицитарне дисциплине у оквиру науке о народним говорима. Да ће подстаћи истраживаче у домену дијалекатске лексикографије да пуну пажњу указују свим врстама народних речи, а међу њима и предлозима.

Цитирана лијерајтура

- ДРАГИЧЕВИЋ, Милан, Слободан Реметић. „Српска дијалектологија на почетку XXI века“. *Филозофско-филолошке науке на јучењку 21. вијека – љроблеми и љравци развоја. Зборник радова са научног скуља* (Бања Лука, 7–8. децембра 2001), Научни скупови, књ. 2. Бања Лука: Филозофски факултет, 2001: стр. 143–158.
- [DRAGIĆEVIĆ Milan, Slobodan Remetić. „Srpska dijalektologija na početku XXI veka“. *Filozofsko-filološke nauke na početku 21. vijeka – problemi i pravci razvoja. Zbornik radova sa naučnog skupa* (Banja Luka, 7–8. decembra 2001), Naučni skupovi, knj. 2. Banja Luka: Filozofski fakultet, 2001: str. 143–158]
- ИВИЋ, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и шљокавско наречеје*. Нови Сад: Матица српска, 1956.
- [IVIĆ, Pavle. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*. Novi Sad: Matica srpska, 1956]
- ИВИЋ, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића – Нови Сад: Библиотека Елементи, 2009.
- [IVIĆ, Pavle. *Srpski dijalekti i njihova klasifikacija*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Novi Sad: Biblioteka Elementi, 2009]
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. „Проблеми и изгледи српскохрватске дијалекатске лексикографије“. У: Драго Ћупић (ур.). *Лексикографија и лексикологија. Зборник радова*. Београд – Нови Сад, 1982: стр. 195–199.
- [PETROVIĆ, Dragoljub. „Problemi i izgledi srpskohrvatske dijalekatske leksikografije“. U: Drago Ćupić (ur.). *Leksikografija i leksikologija. Zbornik radova*. Beograd – Novi Sad, 1982: str. 195–199]
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Босански српски говори у свјетлу дијалекатске интерференције (лингвистички и социоллингвистички аспект)“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* бр. LII/1 (2009): стр. 149–178.
- [REMETIĆ, Slobodan. „Bosanski srpski govori u svjetlu dijalekatske interferencije (lingvistički i sociolingvistički aspekt)“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* br. LII/1 (2009): str. 149–178.]
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Шта очекујем(о) од дијалекатског речника?“. У: Бојана Димитријевић (ур.). *Пућеве и домети дијалекатске лексикографије. Зборник радова са истоименог међународног научног скуља*. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2013: стр. 11–23.

- [РЕМЕТИЋ, Slobodan. „Šta očekujem(o) od dijalekatskog rečnika?“ U: Bojana Dimitrijević (ur.). *Putevi i dometi dijalekatske leksikografije. Zbornik radova sa istoimenog međunarodnog naučnog skupa*. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, 2013: str. 11–23]
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Српска дијалектологија јуче, данас и сутра“. *Јужнословенски филолог* бр. LXXIII/3–4 (2017): стр. 85–112.
- [РЕМЕТИЋ, Slobodan. „Srpska dijalektologija juče, danas i sutra“. *Južnoslovenski filolog* br. LXXIII/3–4 (2017): str. 85–112]
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „О употреби предлога о у говору источнобосанских Ера“. У: Јосип Братулић, Гордана Чупковић, Јосип Галић (ур.). *Дијалекти, језична историја и традиција. Зборник у част Јосипу Лисцу*. Задар: Свеучилиште у Задру – Матица хрватска – Огранак Матице хрватске у Задру, 2020: стр. 611–622
- [РЕМЕТИЋ, Slobodan. „O upotrebi predloga o u govoru istočnobosanskih Era“. U: Josip Bratulić, Gordana Čupković, Josip Galić (ur.). *Dijalekti, jezična povijest i tradicija. Zbornik u čast Josipu Liscu*. Zadar: Sveučilište u Zadru – Matica hrvatska – Ogranak Matice hrvatske u Zadru, 2020: str. 611–622.]
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „О употреби предлога њо у говору источнобосанских Ера“. *Прилози XLVI/1 посвећени на акад. Зузана Тополињска њо њовод 90-годишњица од раѓањем. Во њросџороџ на лингвистичката славистика и балканистика*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите (2021): стр. 107–116 (са картом).
- [РЕМЕТИЋ, Slobodan. „O upotrebi predloga po u govoru istočnobosanskih Era“. *Prilozi XLVI/1 posveteni na akad. Zuzana Topolinjska po povod 90-godišnjicata od rađanje. Vo prostoro na lingvističkata slavistika i balkanistika*. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite (2021): str. 107–116 (sa kartom)]
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „О употреби предлога с, са и су у говору источнобосанских Ера“. *Славистика* (2022), књ. XXXVI/2.
- [РЕМЕТИЋ, Slobodan. „O upotrebi predloga s, sa i su u govoru istočnobosanskih Era“. *Slavistika* (2022), knj.] XXXVI/2.
- СИМИЋ, Милорад. „Говор села Обади у босанском Подрињу“. *Српски дијалектолошки зборник* бр. XXIV (1978): стр. 1–124.
- [SIMIĆ, Milorad. „Govor sela Obadi u bosanskom Podrinju“. *Srpski dijalektološki zbornik* br. XXIV (1978): str. 1–124]
- СИМИЋ, Зоран. *Синтакса падежа у говору романијског њлатџоа: метафоризација њросџороа*. Књ. 25. Београд: Библиотека Јужнословенског филолога – Институт за српски језик САНУ. (2018)
- [SIMIĆ, Zoran. *Sintaksa padeža u govoru romanijskog platoa: metaforizacija prostora*. Књ. 25. Београд: Библиотека Јужнословенског филолога – Институт за српски језик САНУ] (2018)
- ТАНАСИЋ, Сreto. „Из синтаксе говора Срба добојског краја: падежи са финалним значењем“. У: Јудита Планкош (ур.). *Живот и дело академика Павла Ивића. Зборник радова са њређег међународног скуџа Живоџ и дело академика Павла Ивића*. Суботица: Градска библиотека – Нови Сад: Матица српска – Филозофски факултет – Београд: САНУ – Народна библиотека Србије – Институт за српски језик САНУ, 2004: стр. 479–488.
- [TANASIĆ, Sreto. „Iz sintakse govora Srba dobojskog kraja: padeži sa finalnim značenjem“. U: Judita Plankoš (ur.). *Život i delo akademika Pavla Ivića. Zbornik radova sa trećeg međunarodnog skupa Život i delo akademika Pavla Ivića*. Subotica: Gradska biblioteka

– Novi Sad: Matica srpska – Filozofski fakultet – Beograd: SANU – Narodna biblioteka Srbije – Institut za srpski jezik SANU, 2004: str. 479–488]

ТОПОЛИЊСКА, Зузана. „Дали предлозите претставуваат посебна зборовна група (pars orationis)?“. *Јужнословенски филолог* бр. LXXVI/2 (2020): стр. 9–14.

[TOPOLINJSKA, Zuzana. „Dali predlozite pretstavuvaat posebna zborovna grupa (pars orationis)?“. *Južnoslovenski filolog* br. LXXVI/2 (2020): str. 9–14]

Слободан Н. Реметич

Академија наук и искуств Републике Србске

Радојка Б. Цицмил-Реметич

Оддел ономастике Одделенија језика и литературе САНУ

К ВОПРОСУ ОБ УПОТРЕБЛЕНИИ ПРЕДЛОГА ЗА В ГОВОРЕ ВОСТОЧНОБОСНИЙСКИХ ЭРОВ

Резюме

В статье речь идет об употреблении предлога *за* в речи восточнобоснийских эров, жителей области, ограниченной реками Дриняча, Биштица и Кривая и склонами гор Конюх и Романия. Предлог *за* встречается в конструкциях с винительным, творительным и родительным падежами. Содержание корпуса богатого фактами, полученными переслушиванием более 500 часов речи указанного региона указывает на его близость и совпадение с характеристиками идиомов герцегово-крайишского диалектического типа в ближнем и дальнем окружении. Из характеристик говора восточнобоснийских эров мы упомянем случаи типа «Тї, сїне, мешчїнї, нїмало нє-мїслиш *зà-кућѡм*» в значении «*Ты не заботишься о доме*» и чуть более частотную конструкцию с родительным в значении предназначения типа «*Мѡрãм кўпит нєшта и за жєнє*; Он је и *зà-кућє* прибавїш и мãјсторе нãрўчїш.

Ключевые слова и выражения: восточнобоснийские эры, конструкция с винительным, конструкция в творительном, конструкция с родительным.

Slobodan N. Remetić

Academy of Sciences and Arts of the Republic of Srpska

Radojka B. Cicmil-Remetić

Board for Onomastics of the Department of Language and Literature of SASA

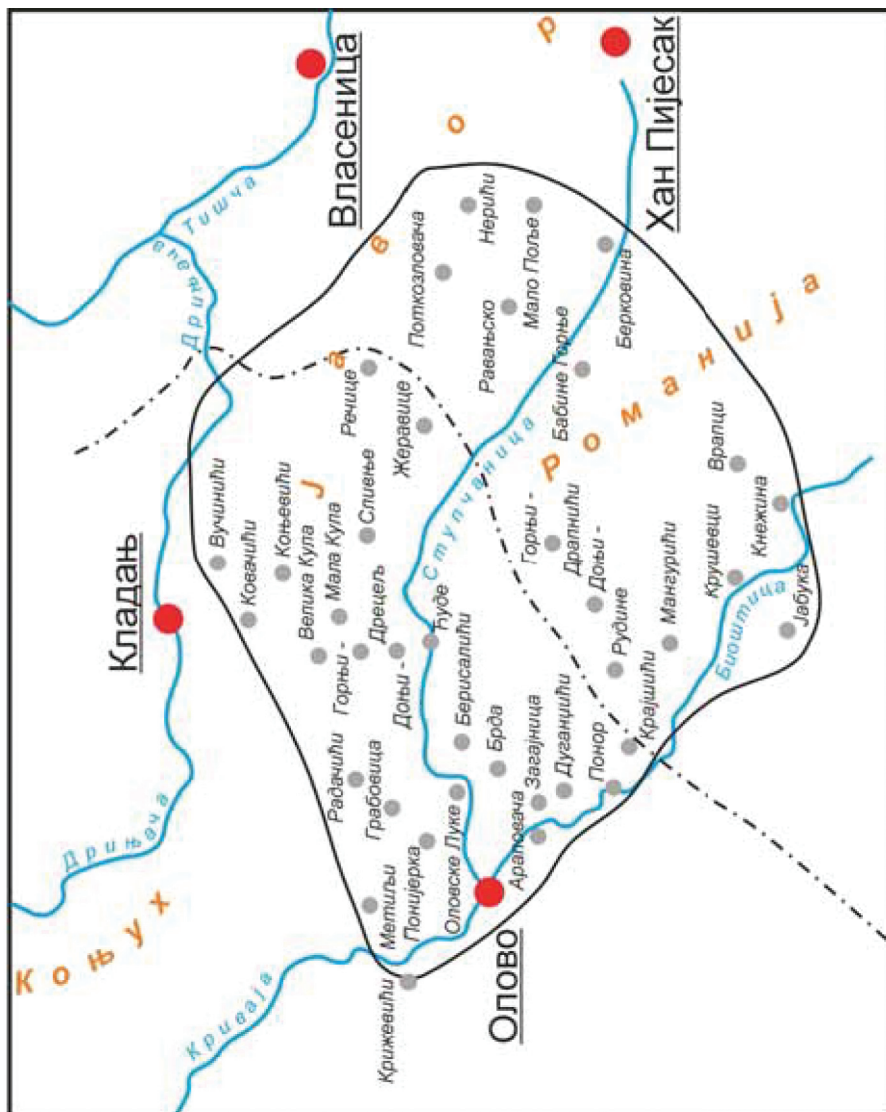
ON THE USE OF PREPOSITION *ZA* IN THE VERNACULAR
OF ERAS FROM EASTERN BOSNIA

S u m m a r y

The paper presents the use of the preposition *za* ('for') in the vernacular of Eras from Eastern Bosnia, the region delimited by the rivers Drinjača, Bioštica and Krivaja, and the slopes of Konjuh and Romanija. The preposition *za* enters the constructions with accusative, instrumental and genitive. The content of the ample corpus of data obtained by listening to over 500 hours of recorded speech from the indicated area points to its closeness and equivalence with the state of the idioms of Herzegovina-Krajina dialect area in closer and broader perimeter. Among the specific features of the vernacular of Eras from Eastern Bosnia, mention is made of the cases such as: Тї, сїне, мешчїнї, нїмало нє-мислиш *зà-кућѡм*, in the sense of 'Не бринеш о кући/ Не водиш рачуна о кући' ('You don't take care of the house'), and somewhat more frequent use of the genitive construction of purpose of the type: Мѡрãм кўпит нєшта и *за жєнє*; Ђн је и *за ѡўїїѡвã* пѡмогѡ; Свє *зà-кућє* прїбавїш и мãјсторе нãрўчїш.

Keywords: preposition *za* ('for'), vernacular of Eras from Eastern Bosnia, Herzegovina-Krajina dialect area, dialectology, Serbian language.

Област источнобосанских Ера

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 331–354

УДК 811.163.41'282.2

811.163.41'367.633

COBISS.SR-ID 85370633

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202331M>

Примљено: 31. августа 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Софија Р. Милорадовић*

Институт за српски језик САНУ, Београд

ГРАМАТИКАЛИЗОВАНОСТ И ПОЛИФУНКЦИОНАЛНОСТ ПРЕДЛОГА ЗА У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ И КОСОВСКО-РЕСАВСКИМ ГОВОРИМА**

У раду ћемо покушати да у основним цртама осветлимо статус предлога ЗА са аспекта граматикализације, коме је у призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима у знатној мери подвргнут, те је његова полифункционалност потврђена бројним примерима из ових српских народних говора. Предлошко-падежном везом ЗА+А/ОП изражава се велики број односа – оних који су у српском стандардном језику представљени неким другим слободним падежима или предлошко-падежним везама, или пак у њиховом представљању ове везе немају нарочито великог удела. Значајан спецификум у односу на граматикализоване предлоге НА и ОД јесте тај да ЗА-веза у одређеним категоријама примера из наше грађе има својство кондензатора, тј. налази се у улози трансформа предикатско-аргументске структуре, која се може формализовати као (а) каузална, (б) финална, (в) декларативна реченица.

Кључне речи: предлог ЗА, граматикализација, кондензатор клаузе, призренско-тимочка дијалекатска област, косовско-ресавски дијалекат.

„Чију душу ожиљци не нагрде, они је пролепшају. Митра Рељић пише о усуду косметских и свих Срба, али и о томе да се душе које светле, најбоље препознају у најцрњем мраку. (...) Свако ко није огрезао у равнодушности и себичности, (...) мора примити њено сведочење с поштовањем,

---

* sofija.miloradovic@sanu.ac.rs

** Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2022 од 17. 1. 2022. године, који је склопљен с Институтом за српски језик САНУ.

У акцентовању примера коришћен је програм ZRCOLA, који је у оквиру ZRC SAZU развио др Петер Вајс.

захвалношћу и осећањем састрадања, које нас све уједињује, а које свако има по мери властите доброте“ (Извод из рецензије Предрага Пипера за књигу Митре Рељић *С душом на гојџовс*, 2005). Двадесетог мартовског јутра 2004. године први мејл који ми је стигао био је од професора Предрага Пипера – у своме писму кратко и видно узнемирено јављао је о новом погрому над Србима и замолио ме да свима које познајем јавим да је наша колегиница Митра Рељић морала избећи из Приштине у Чаглавицу. Стога овде, најпре, наводим речи моје саговорнице (1911) из Ђураковца код Истока, чију сам причу слушала године 2003. у колективном прихватном центру у Параћину, где су тада били смештени многи прогнани Срби из Метохије, они које је државна администрација прогласила интерно расељеним лицима: *Кукувија ју вичем. Она виче само кукуви, кукуви, дал'еко било од ове куће и од свакога. Не дај боже никоме Србину лоше. И не вол'им никоме да се деси. (...) Они кажу: кад њи њрође њр'ко обора, ел њреко куће, каже, кад виче њи на неко воће, ел'на нешиџо њи у обор виче, у авлију своју, на њпример, каже, њо нешиџо се деси за њју годину. Мора да се деси. А сѡварно, викала је њреџ авим излазењу, кад смо њел'и да бегнемо оно њрол'еће.*

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Темпорална синтагма у примеру *нешиџо се деси за њју годину*, из цитираног дела разговора с нашом саговорницом из Метохије, с косовско-ресавског говорног подручја, послужиће нам као илустрација насловне теме и једне од улога граматикализованог и полифункционалног предлога ЗА, улоге веома честе у овим говорима: предлошко-падежна веза ЗА + А овде се налази у улози трансформа предикатско-аргументске структуре,¹ која се у овом случају формализује као темпорална реченица / темпорални израз – „док траје та година“ / „током (читава) те године“.

Примере за овај рад издвојили смо из 10 монографских студија и 4 речника везаних за призренско-тимочки (П-Т) терен, из 5 студија у којима су описани поједини косовско-ресавски (К-Р) говори, али и из једнога рада у коме је описан њима веома сродан смедеревско-вршачки говор села Чумић – што не значи да примера овога типа другде на К-Р и П-Т терену нема већ само да их једноставном претрагом нисмо могли пронаћи будући да су „скривени“ у дијалекатским текстовима или међу примерима у одредничким чланцима, затим из етнолингвистичких транскрипата начињених на основу личних аудио-записа² из 2003. године, насталих приликом прикупљања грађе за истраживања говора Срба из Метохије

¹ З. Тополињска даје следећу формулацију: „Предлошки трансформи с предлогом као особеним показатељем предиката“ (Тополињска 1997: 103; прев. С. М.).

² Аудио-записи су финансирани из средстава пројекта *Research of Slavic Vernaculars at Kosovo and Metohia*, под покровитељством организације UNESCO ERC/EPC/PP Section.

(К-Р дијалекатски тип), смештених у колективне центре у Параћину, а понеки примери добијени су из бележнице колега дијалектолога (што је назначено), или су пронађени у личним белешкама, најчешће прављеним у путу (стога понегде није наведено место већ само шира област).

„Граматикизација предлошких речи једна је из широке палете појава кроз које се очитује усмереност језика ка аналитичком начину изражавања, у коме је тежиште померено са флективних маркера на препозиционе. Напореда са слабљењем падежне флексије долази до *ипрејозиционализације* – јачања улоге предлога у изражавању падежних значења, па тако и до *граматичкизације* појединих предлога“, коју је пратила њихова десемантизација (Милорадовић 2018: 214) (...) „Најпре доминантнија употреба предлошких речи уопште, а потом и ширење сфере употребе појединих предлога и, следствено томе, деложирање неких других, неминовно је доводило до одклона од некадашњих, првобитних њихових значења, а примери са терена убедљиво сведоче о феномену ове иновативне супституције. У аналитичком реструктурирању граматичких система балканских језика предлог НА има статус најизразитије балканске предлошке конструкције и тако је и у српским високобалканизованим ПТ говорима“ (Исто, 214–215). Међутим, у овом раду нам је задатак да у основним цртама осветлимо статус предлога ЗА са аспекта граматикизације – појаве која је најприсутнија у призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима, а по којој је он у тим говорима у знатној мери препознатљив, те је његова полифункционалност потврђена бројним примерима из ових српских народних говора, при чему се мора имати у виду да су и други српски дијалекти – па чак и српски књижевни (знатан број примера потиче из медијског дискурса) и разговорни језик – дошли у домет овог морфосинтаксичког сегмента балканизације. О томе П. Радић, уз лепу поткрепљеност примерима, пише: „Проширен је домет аналитизма чешћом употребом акузатива и номинатива у функцији општег падежа, обично уз појачано учешће предлога: – појачан удео предлошко-падежне конструкције *за* + акузатив, којом се неутралишу синтетички модели. Примери овог типа посебно су пратилац разговорног језика“, па тако аутор наводи примере „Није деци лако. Јако тешко *за децу*.“, „Проглашам вас *за мужа и жену*“, „помоћ намењена *за избеглице*“ итд. (Радић 2003: 132).

За процесе реструктурирања на овом препозиционом плану бивају од значаја најпре утицаји из несловенских те словенских „језика-чланова балканског језичког савеза, а потом и унутарјезички, тј. унутардијалекатски процеси, који су – добивши *иподстицај на иновације* (синтагма П. Ивића) – помогли ’кандидовање’ одређених предлога спрам перформанси које су поседовали и које поседују, при чему је за свеобухватнију и минуциознију анализу сваке од наведених категорија не-

опходна потпора у виду података из историјскојезичких студија и речника старог језика“ (Милорадовић 2018: 222). За ову прилику даћемо само једну начелну но веома важну констатацију: „Када је реч о конкуренцији слободних падежа и предлошко-падежних конструкција у старословенском, посебно у светлу могућег грчког утицаја у овом домену, мора се имати на уму општесловенска тежња ка постепеној рестрикцији чисто синтетичких падежа и њиховој замени везом предлог + падеж, која је посведочена у словенским језицима, укључујући и оне који су сачували синтетички тип деklinације“ (Грковић-Мелдор 2007: 146–147). Уз то, додаћемо и кратак осврт на балканистички аспект и његов дијахрони план. Наиме, П. Асенова наводи да је најстарија општа функција предлога ЗА била исказивање узрока, дакле – апстрактно значење веома далеко од основног просторног значења кретања или налажења иза некога, идења по нечијем трагу – из општесловенског периода, а за које се доцније тесно везало исказивање финалних релација. У бугарском језику из периода 14–15. века, предлогу ЗА постало је најиманентније управо изражавање финалних и каузалних релација, као и исказивање правца кретања – данас посебно карактеристично за овај предлог, при чему је управо у том периоду предлог ЗА почео да на себе преузима разноврсне сродне функције низа других предлога (АСЕНОВА 2002: 98).

2. Три спецификума граматикализованог предлога ЗА

И као што је већ раније утврђено, предлог ОД је у П-Т и К-Р говорима углавном преузео улоге аблативних ИЗ и С(А), уз одређену меру залажења и у поље других предлога – првенствено предлога О, а делимично и ЗБОГ и ПРОТИВ, и зашао у поље генитивних беспредлошких аблативних и посесивних конструкција, па је, дакле, у великој мери остао у домену изражавања себи иманентне аблативне релације.³ Имајући речено у виду, иако смо у неким ранијим текстовима помињали тројство граматикализованих предлога ЗА, НА и ОД (уз још понеке предлоге који су то својство себи прибавили у мањој мери, као нпр. предлог *код*), мора се сада указати на чињеницу да се предлози ЗА и НА издвајају у односу на предлог ОД управо због његове превасходне „склоности“ ка семантичким деривацијама извођеним из примарне просторне аблативне релације и могу се – с тог становишта посматрано – третирати као нека врста *praepositio generalis* (овај други првенствено у призренско-тимочкој дијалекатској области). Корпус примера из П-Т и К-Р говора, који смо за ову прилику свраћања пажње на различите употребе предлога ЗА начинили, сведочи о изразитој полифункционалности предлога ЗА и о чињеници да процес граматикализације и семантичког пражења

³ О овоме детаљније в. у Милорадовић 2018.

овде није изразито везан за подручја интензивних међујезичких (и међудијалекатских) контаката, када се аргументовано може говорити о тзв. *ареалној грама̄тикализацији*. Ши́ра и темелјитија истраживања везана за употребу ЗА-синтагми показаће, верујемо, оно што су наши сондирани увиди, али и подаци из понеких важних стручних прилога већ нагостили – и други српски дијалекти, па чак и српски разговорни и медијски језик, дошли су озбиљно у домет овог морфосинтаксичког сегмента балканизације.

Постоји једна изузетно важна чињеница на коју овде можемо само указати, образложити је у виду претходне напомене, а она изискује озбиљнија истраживања ради разрешења одређених питања из њенога опсега. Дата је чињеница везана за нивое на којима функционишу, на једној страни, граматикизовани НА и ОД, а на другој страни – граматикизовано ЗА. То су ниво именске фразе у случају прва два предлога (нпр. *йрича на йтелефон* : прича телефоном, *йраве га на будалу* : праве га будалом; *од ово брдо озгор да сиђе* : са овог брда одозго да сиђе, *идео од вашар* : ишао са вашара) и ниво реченичног трансформа када је реч о предлогу ЗА, уз такође присутан ниво именске фразе код овога предлога (*йу сам месила и за радници* : ту сам месила и радницама, *разговарали за ону девојку* : разговарали о оној девојци). Наиме, ЗА-синтагма у одређеним категоријама примера из наше грађе има својство кондензатора, тј. налази се у улози трансформа предикатско-аргументске структуре, која се може формализовати као (а) каузална, (б) финална, (в) декларативна (обично допунска) реченица. Дакле, у случајевима у којима је реч о трансформима, предлог ЗА бива показатељ релације 'узрок' (/разлог'), потом релације 'циљ' и релације 'садржај онога о чему се говори, промишља, што се осећа'.

Надаље дајемо примере издвојене у сврху илустрације реченога:

(а)

- ✓ *с̄а̄д м̄о̄ра да к̄ӯкам за й̄е̄й̄ку* (Левач, 87) → ... зато што ми је умрла тетка
- ✓ *ид̄е у з̄а̄йвор за й̄е̄ ик̄о̄не* (ПП, 180) → ... зато што је из цркве крао иконе
- ✓ *се̄ћам се кад мој о̄й̄ац й̄лаче за, овај, за волове* (Суви Лукавац, Исток) → ... зато што су нам одузели волове⁴
- ✓ *ж̄а̄л гу за ба̄бу, чув̄ала гу је* (јабланички крај) → ... зато што јој је баба умрла

⁴ Примери из северне Метохије, који су преузети из наших етнолингвистичких транскрипата, нису били акцентовани, а у овоме тренутку нисмо у могућности да преслушамо аудио-записе начињене 2003. године, при чему наводимо да акценат ни у једном од наведених примера нема никакву диференцијалну улогу.

(б)

- ✓ *о̀н с његòва кòла òде за лека̀ра* (ПП, 178) → ... да доведе болеснику лекара
- ✓ *и́демо ју̀и́ре за др̀ва* (Бучум, 115) → ... да донесемо дрва за огрев
- ✓ *чèка за шѐћер* (АП, 247) → ... да купи шећер
- ✓ *чèка за њòсо ња̀мо* (околина Лебана) → ... да добије посао тамо

(в)

- ✓ *св̀и се на̀ду за му̀шко дѐи́е* (ПП, 182) → ... да ће им се родити мушко дете
- ✓ *на̀да се за њòклон* (АП, 248) → ... да ће добити поклон
- ✓ *жѐљна сьм и за њèрку и за уну̀ци* (Јабланица 2010, 51) → ... да видим и њèрку и унуке

Посебно овде наводимо пример једне изричне зависноупитне реченице зато што је у питању израз којим се именује одређена обредна радња: *Само се њо̀иури ону воду и су̀прадан да гледа се за берѝћей̀и* (→ ... да ли ће бити берићета те године). *Ако је смрзо, онда знај – њу годину има берѝћей̀а у свему* (Суви Лукавац, Исток).

У неким крупнијим целинама, тј. категоријама у које су примери из сачињеног корпуса разврстани (нпр. примери дативног значења намене, акузативног значења циља кретања, локативног *verba dicendi / verba sentiendi*), као и у неким појединачним случајевима – уз одређене глаголе (нпр. *сма̀трай̀и некога нечим / за неш̀ио*), на делу је ниво именске фразе и нема забележених примера реченичних ЗА-кондензатора. То свакако не значи да се и ту не могу спорадично срести, већ само да нису забележени или уочени, а о томе сведочи, рецимо, пример *ша̀јуће се, бре, за ра̀и* → ... да ће бити рата (Левач, 87). Знатан број реконструкција кондензованих конструкција изискивао би коментарисање, не само због могућности указивања на две врсте релација у зависности од начина интерпретације, будући да се понеке од кондензованих структура могу реконструисати тако да буду схваћене и као показатељ циља и као показатељ узрока (нпр. учинити нешто с циљем, намером да се прибави одређена добит или због прибављања одређене добити), или пак и као показатељ времена и као показатељ узрока (нпр. имати позитивно осећање када је неко присутан или зато што је неко присутан). Постоје примери за које истраживач није забележио шири контекст, потом постоје они чије значење с великом сигурношћу можемо реконструисати и без датог контекста – нпр. *њла-чем ка̀и се сѐиим за бра̀и́а* (ПП, 181), а има и оних у чијем је наставку саговорник одмах вербализовао „решење“, а истраживач прибележио експликацију кондензаторске структуре: *бринем за оно̀ј дѐи́е ш̀ио га још нема да се врне* (Јабланица 2010, 153), *деца се надаше за бомбоне*

ће им донесе деда из Предене, ал бомбонџија, викају, умрел (црнотравски крај) (уп. претходно навођено *нада се за њоклон*), *џисали му у џисмоџо за жеџџу, како смо џрошли* (Тимок, за). Задатак би био и да се утврди у којим се категоријама и из ког разлога најчешће среће ова врста реченичних трансформа, али сву ту елаборацију морамо оставити за другу прилику, као и представљање могућих синонимних конструкција, тј. мере њихове употребе и вероватних семантичко-стилских перформанси.

Трећи значајан спецификум граматикизованог ЗА предлога тиче се повелике групе примера, у нашем овдашњем материјалу најбоље посведочене на терену северне Метохије, вероватно и због тога што су разговори са Србима прогнаним из тих крајева вођени са усмеравањем на обичајну праксу. У питању су примери са тзв. хиперупотребом овога предлога (у највећем броју случајева), типа *за годину* или *за чеџрес дана*, који сви изреда представљају експонент темпоралне реченице / темпоралног израза – „док траје та година“ / „током те године“, те су показатељ временског одсека или периода током кога ће се неко збивање одигра(ва)ти или пак изоста(ја)ти. Све именичке лексеме – конкретизатори припадају групи временских појмова условно одређених временских сукцесија: једна или неколико година, одређени верски празници, четрдесет дана. У примерима ове врсте углавном се искључује могућност напоредне употребе ЗА и НА предлошко-падежних веза, као у примерима типа *џо се ради за Божић* : *џо се ради на Божић*.

У наставку наводимо примере издвојене с циљем илустрације претходно реченога:

Суви Лукавац, Исток

- ✓ *Оџац ми, овај, био заробљен оно за време раџа, био у Немачку џеџ година, џако да нисмо знали за... за џџри године, џџри године, да ли чеџџри...*
- ✓ *И, на џџмер, ми за Божић кад исечемо бадњак, о^о џај мали бадњак седи у брашно. За годину дана мора да џџи осџане.*
- ✓ *Док је џо било у џа сџара времена, за џе џразнике.*

Ђураковац, Исток

- ✓ Не дај боже, за ову годину ка^д те превари кукавица [неразговорно]. Некоме се прођи, некоме се деси тако – кукаш ону годину.
- ✓ Они кажу: кад ти прође пр^ско обора, ел преко куће, каже, кад виче ти на неко воће, ел' на нешто ти у обор виче, у авлију своју, на пример, каже, то нешто се деси за ту годину.
- ✓ А грл'ица, то ти је жива истина, ако те превари, ломиш судове за годину.
- ✓ А за пупуњака, базди ти душа за годину дана.

Дреновац, Клина

- ✓ И ја после ту суботу не работам, и ако и видим, а нешто и не видим, скоро за целу годину.
- ✓ И седнемо на ту сламу сви да се вечера, и та се софра не помера за три дана.

Гораждевац, Пећ

- ✓ За годину дана се дете не шиша.
- ✓ Док се породиш, и за четрес дана исто немаш право пошто се породиш...
- ✓ Жена родиља за четрес дана, она се рачунала – нечиста жена.
- ✓ За четредес дана жена породилја са дететом не сме нигде д изађе.

Овде дајемо и неколико примера исте врсте са других терена – и из К-Р и из П-Т говора: *сва̀коме ѿѿм шѿѿо за г̀д̀д̀ину ѿ̀мро, ѿ̀ни му л̀д̀же ону̀ вѿѿѿру ѿ̀рвѿк* (Ресава, 365), *сѿѿоѿ за г̀д̀д̀ину дѿ̀нѿ* (Копаоник, 195), *кѿѿа га на̀ђе, ѿѿѿј га чу̀а за г̀д̀д̀ину дѿ̀на* (Сиринић, 362), *врѿме се ѿ̀ременѿло за мѿѿј жѿѿѿѿѿѿѿ* (Сиринић, 314), *за̀ дан че га ѿ̀окѿсѿмо* (Тимок, за). Међутим, посматрани темпорални израз у примеру за г̀д̀д̀ину му дѿ̀гли сѿѿѿмен (ПП) има значење постериорности – 'након годину дана од смрти, на годишњи помен, на годишњицу'.

3. ПРИМЕРИ СА ЗА-КОНСТРУКЦИЈОМ И ПРОПРАТНИ КОМЕНТАРИ

Свесно смо се определили за диференцијални приступ насловној теми, знајући унапред да није могуће у једном раду представити и примерима потврдити све семантичке категорије предлога који је изразито полифункционалан, а пре свега због досад неустановљеног обима ове појаве у српским народним говорима, па смо се сходно реченоме приступу одлучили за представљање оних категорија које, по нашем мишљењу, најбоље указују на граматикализованост предлога ЗА и за навођење већег броја примера у сврху илустровања назначених категорија, односно типова препозиционалних ЗА-веза, жртвујући и позната граматичка дефинисања представљених конструкција (Пипер и др. 2005). Ипак, морамо навести и једну непобитну чињеницу у одбрану нашег диференцијалног приступа: у знатном броју објављених дијалектолошких монографија, непостојање одељка о синтакси датог говора или управо диференцијалност при представљању синтаксичких црта, усмерена углавном на оно „егзотично“, нужно носи ризик недовољно прецизног закључивања јер непостојање неке од синтаксичко-семантичких конструкција на датоме списку не подразумева и њено непостојање у датоме говору. Начелно узев, корпус би био далеко већи када би се могле прегледати целокупне дијалектолошке студије са тек-

стовима приде и примери у одредничким чланцима свих дијалекатских речника, а са далеко мање утрошеног времена доћи ће се до таквог исхода на основу дигитализованих монографија, дијалекатских речника и дијалекатских текстова. Додатна напомена коју износимо – или пре молба – састављачима будућих дијалекатских речника била би да стога свакако уврсте предлоге као одредничке речи и да их илуструју сваковрсним примерима.

Г Е Н И Т И В

ЗА + А/ОП м. ЗБОГ + Г⁵

ӣла̄че за с̄ина (Чумић, 149), *с̄а̄д м̄ора да к̄укам за ӣӣџ̄ку* (Левач, 87), *к̄укала за њ̄у* (Копаник, 194), *ма̄јка ч̄ӣӣаво ӣреџ̄кла за ђ̄ерку* (ПП, 180), *бо̄ји се за ма̄ӣер* (Бучум, 114), *о̄н се, бр̄е, рас̄ӣужил за ӣа̄ӣу* (Заплање, 224), *бр̄ӣнем за о̄но̄ј де̄ӣџ̄е ӣӣо га јо̄ш не̄ма да се в̄рне* (Јабланица 2010, 153); *бр̄ӣне за ӣк̄о̄лу* (Копаник, 194), *љӯӣи се за ма̄лу с̄ӣва̄р* (Чумић, 148), *бӣће ме ӣуж̄ио не̄ки за не̄ӣӣо* (Левач, 85), *ӣӣд се с̄уде за ӣма̄ње* (Левач, 85), *ид̄е у за̄ӣвор за ӣџ̄ ӣк̄о̄не* (ПП, 180), *да ӣе убӣе за за̄лок ле̄б* (Заплање, 224), *не се секӣрај за њӣго̄во ба̄љуза̄ње* (Јабланица 2010, 153), *о̄на не̄ би о̄ӣӣшла за њӣго̄во уба̄в̄ило* (Јабланица 2010, 153), *докачӣле се с̄џ̄ӣре за ӣма̄ње* (Јабланица 2010, 153), *ја ћу гу њум ӣска̄лӣм за њо̄јан гол̄ем језӣк* (Јабланица 2010, 153), *немо̄ј да д̄ӣзаш о̄ӣаш за нӣӣӣа* (Тимок, за).

Тако је и у кондензованим изразима типа *но̄сӣла ц̄рну мар̄аму за ма̄јком* (Чумић, 156) – 'жалити за неким'.

Посебно наводимо примере из северне Метохије који су дати с нешто ширим контекстом: *Онда су нам све узели, све су нам узели, волове и краве, овај, све су нам узели за земљорадничку задругу. Сећам се кад мој о̄ӣац ӣлаче за, овај, за волове...* (Суви Лукавац, Исток); *Деца се веселе више за ӣа јаја него за ӣӣӣа. Они воле Васкрс...* (Суви Лукавац, Исток); *Е, за ӣо су се с̄та̄вљале маказе да ӣрекину веш̄ӣӣцу, да не долазе веш̄ӣӣце.* (Гораждевац, Пећ); *Само даровање. За своје ноге. Добило је своје ноге* (проходило – прим. С. М.) – *да га дарујеш.* (Гораждевац, Пећ).

У К-Р и П-Т говорима позната је и фреквентна употреба предлога ЗА са узрочним значењем,⁶ али треба скренути пажњу и на чињеницу да

⁵ Примери су груписани тако да се најпре наводе они са лексемама апта + у посматраној предлошко-падежној вези, а потом они са лексемама апта – (уколико је такве разлике било), па се у оквиру тих двеју група најпре наводе примери из Чумића (уколико их тамо има), потом с К-Р терена и онда следе примери из П-Т дијалекатске области.

⁶ О предлогу ЗА у узрочном семантичком пољу у говору П. Поморавља в. у Милорадовић 2003: 180. Подробније представљање предлошко-падежних синтагми ОД + ОП и ЗА + ОП у говору јабланичког краја, уз давање осврта на њима конкурентне узрочне синтагме са неким другим предлозима, дало је могућност аутору да основано закључи да

је употреба предлога ОД са узрочним значењем у овим говорима унеколико шири у односу на употребу предлога ИЗ и ЗБОГ, а шири се пре свега на рачун узрочног ЗБОГ, залазећи у поље његове употребе.

Када је реч о народним говорима, треба подсетити на чињеницу да су појединим примерима из Вуковог језика управо конструкцијом *за* + *акузатив* исказивана три „основна семантичка типа општих узрочних или блиских њима односа“ (ГОРТАН-ПРЕМК 1963–1964: 446–449). На материјалу српског књижевног језика разматрано је од стране више истраживача уочљиво залажење предлога ЗА у поље других узрочних предлога.⁷

***се̑ти се* + ЗА + А/ОП м. *се̑ти̑ти се* + Г**

кад се се̑тим за њљ (Копаоник, 194), *ил̑ачем ка̑и се се̑тим за бра̑и̑а* (ПП, 181), *се̑тила се за бра̑и̑а* (АП, 247); *не се̑ћам се за њо жи̑и̑о, с̑тварно* (Суви Лукавац, Исток), *не се̑ћам се за ња̑ ра̑и̑ б̑аи̑ н̑и̑и̑а* (ПП, 181), *не се̑ћа се за ле̑бац* (АП, 247).

***ужели се* + ЗА + А/ОП м. *ужелей̑и се* + Г**

ужеле̑о сам се за де̑цу (Копаоник, 194), *мо̑ра да си се ужел̑ла за ун̑чи̑и̑у* (ПП).

***љрихва̑и се* + ЗА + А/ОП м. *љрихва̑и̑и се* + Г**

љрив̑и̑и се за љ̑со (ПП, 181), *ка̑и се љрив̑и̑им за ма̑и̑иче* (ПП, 181).

Д а т и в

ЗА + А/ОП м. Д намене

н̑сим в̑ду за ра̑днике (Чумић, 149), *ј̑си ли љра̑и̑ила за све̑* (Чумић, 149), *ёни за ко̑је је нам̑е̑ен* (околина Јагодине), *ку̑и̑о за мла̑ду* (Копаоник, 194), *доноси̑ла мле̑ко за де̑цу* (ПП, 182), *љљ сам м̑си̑ла и за ра̑дници̑* (ПП, 182), *ђа̑и̑и̑ има да беру за уч̑и̑е̑и̑* (Заплање, 224), *да одне̑ем ле̑ба за чо̑ана* (Сиринић, 305), *ку̑и̑и̑ и за си̑на* (Сиринић, 305); *само за Ђурђевдан се њо даје за с̑и̑оку* (да једе) (Исток).

Треба напоменути да је форма респективног датива позната, дакако, говорима К-Р зоне, али се значење тзв. чисте намене конкретизује и конструкцијом ЗА + А.

***нада се* + ЗА + А/ОП м. *нада̑и се* + Д**

се „узрочно значење најчешће реализује синтагмама с предлогом ОД, а да одмах за њим долазе акузативне синтагме с предлогом ЗА“ (ЖУГИЋ 2010: 147–155).

⁷ Више в. у Ивић М. 1954; ПИПЕР и др. 2005, посебно о акузативу у функцији каузалног детерминатора (на стр. 231–232); КОВАЧЕВИЋ 2012, где се предлог ЗА провлачи кроз структуру више узрочних субпоља.

свѝ се на̀ду за м̀ушко дѐше (ПП, 182), *на̀да се за го̀сши* (ПП, 182); *иона̀д̀ала сам се за ѝревоз* (ПП, 182), *на̀да се за ѝоклон* (АП, 248).

Примере из црнотравског краја уз које постоји шири контекст, наводимо посебно: *и́ренада̀ се за с̀ина ће до̀де, ал он не до̀де* (→ она се надала да ће јој син доћи...); *деца̀ се на̀даше за бомбо̀не ће им донесѐ дѐда из Предѐне, ал бомбонџи́ја, ви́кају, умр̀ел* (→ деца су се надала да ће им деда донети бомбоне...)⁸.

радује се + ЗА + А/ОП м. радовати се + Д

у̀век се обра̀дујеш за ма̀јку (ПП, 182); *деца̀ се ра̀дују за колачџи́ћи* (ПП, 182), *они се ви́ше ра̀дују за ѝе мо̀је фо̀тогра̀фије него ми́ Пироћа̀нци* (Пирот).

Овде придодајемо још један занимљив пример, наиме, комплексна реакција глагола *служи́ти* (некоме за нешто) разрешава се у говору Параћинског Поморавља на следећи начин: *ѝо сл̀ужи за њ̀ега за ѝосо* (ПП).

А к у з а т и в

иде + ЗА + А/ОП м. ићи + У + А (правац кретања / циљ / одређиште)

ои́иднемо за Ши́ији (Левач, 82), *ѝођемо за Ла̀заревац* (Левач, 82), *и́реду̀жимо за Ал̀ексинац* (Левач, 82), *и́роду̀жимо за Би́шољ* (Ресава, 361), *из Кр̀фа за С̀длун* (Ресава, 361), *ои́ишио за Бр̀с* (Копанник, 194), *ће иде за Со̀кобању* (АП, 242), *иа на во̀з идемо за Нѐгои́ин* (Бучум, 115), *ио̀шли смо за Пи́рои* (Лужница, 103), *ои́идо̀ за Ни́ш* (Заплање, 225), *иа си ои́иде за Бѐоград* (Г. Пчиња, 428), *иа ги ѝосле ои́кара̀ше она̀м за Изво̀р* (Г. Пчиња, 428), *води́ја некога учи́шеља за Пала̀нку* (Г. Пчиња, 428), *иа за Ора̀овицу* (Прешево, 523), *он ѝође за Урошѐвац* (Сиринић, 314); *ои́ѐру за Не́мачку* (Левач, 82), *ои́иу̀ивали за Гр̀чко* (АП, 242); *да с' иде за ва̀рош* (Левач, 83), *и́рѐба да ме и́ѐру за бо̀лницу* (Копанник, 194), *иу́и си́рове́домо (...)* *и́ам за сѐло* (Г. Пчиња, 428); тако и *кад смо ио̀шли за и́амо* (Заплање, 225), где имамо хиперупотребу предлога ЗА.

У Левчу се ређе чује исказивање циља кретања помоћу предлога У: *ио̀шли смо до̀л у Белу̀шиће, и́ѐрали у Не́мачку* (Левач, 69); такав је случај и у Алексиначком Поморављу: *идем у Ал̀ексинац* (АП, 242), као и у говору Лужнице: *ио̀шли смо у Пи́рои* (Лужница, 103). Међутим, у говору Заплања бележен је знатнији број примера с предлогом У: *иде у Га̀цинан* итд. (Заплање, 232). Наравно, то не значи да се предлог У не може у овој улози срести и у другим истраживаним говорима, али примери за то нису редовно навођени у дијалектолошким монографијама, тако да се на ши-

⁸ Примери су добијени захваљујући љубазности колеге Радосава Стојановића, коме овом приликом исказујемо благодарност.

рем плану не може утврдити прецизан обим употребе једнога или другог предлога у конструкцијама овога типа нити пак могућа семантичка изнијансираност.

У примерима којима се исказује адлативност, локализатор најчешће бива неко насеље или област, али бележи се и нешто примера с локализаторима друге врсте.⁹

иде + ЗА + А/ОП м. ићи + ПО + А (тзв. посреднички тип или опредмећени циљ)

Код ове групе примера јасно се издваја значење одлажења негде с циљем да се неко доведе (апита +), или одлажење негде с циљем да се нешто донесе (апита –), па су примери овде тако и груписани.

ошћили за девојку (Трстеник, 168), *дирча за Милована* (Левач, 84), *мора се враћимо за сирок* (Левач, 84), *додше за мене* (Копаоник, 194), *он с његова кола оде за лекара* (ПП, 178), *дојду за девојку навацје* (Понишавље, 162), *ирити доодише за мене* (Г. Пчиња, 485); *ишли су у Мораву за њесак* (Чумић, 149), *сваки дан идем за леба* (Левач, 84), *ирити ме ити за вино* (Трстеник, 168), *иун ја идем за воду* (Копаоник, 194), *ми смо тамо ишли ујутру рано пре сунца за бадњак* (Дреновац, Клина), *код нас дошо за кантар* (ПП, 178), *ја сам са сирца била за сено* (ПП, 179), *идемо јутре за дрва* (Бучум, 115), *ијдем за нешто, ја забраим* (Заплање, 225), *ајд оидете за житио* (Понишавље, 162), *ако идем за сено* (Г. Пчиња, 485), *иде за моливу куде иоја* (Г. Пчиња, 485), *ја да идем за дрва* (Сиринић, 353).

Синонимне конструкције с предлогом ПО бележене су у копаоничком говору (Копаоник, 194–195), ретке су и у говору Чумића (Чумић, 152) и у говору Параћинског Поморавља (ПП, 179), а бележене су спорадично и у Понишављу – *ио девојку*, *ио житио* (Понишавље, 162).

чека + ЗА + А/ОП м. чекаћи + (НА) + А

чека за шећер (АП, 247), *чека за иоклон* (АП, 247), *чека за иосо* (околина Лебана).

Наводимо овде и пример *иримен за милицију* (Заплање, 224), где кондензована структура с предлогом ЗА подразумева 'примљен да ради у милицији'.

⁹ Примери су у овом случају тим редом и груписани. И да додамо важну чињеницу да се „у говорном језику често (...) може чути акузатив с предлогом ЗА са значењем циља уз глагол кретања, нпр. (...) Идем / путујем *ЗА Београд*. Такав акузатив дуго је сматран супстандардном формом, али данас преовлађује мишљење да нема озбиљног разлога оспоравати му статус стандардне форме“ (Пипер и др. 2005, 214).

Инструментал**смаїра + ЗА + А/ОП м. смаїраїи + И**

свї га смаїрају за дѡбродг домаїїна (Чумић, 149), *смаїрају га за швалѣра* (ПП, 181), *кѹј њѣга смаїра за нѣки факїор* (ПП, 181), *смаїрам га за браїи* (Бучум, 114), *смаїрају га за сїручњака* (Бучум, 114), *смаїра се за гзду* (Бучум, 120), *неје гу смаїрал за девојку* (Заплање, 225); те примери са глаголима *држаїи* (у значењу 'сматрати') и *їрогласїиї*: *код нас, ћаци су шили вако у шейњу и, на їример, и ми смо држал'и за свеїак* (мисли се на Лазареву суботу – прим. С. М.) (Ђураковац, Исток); *да їе їрогласе за будзду* (ПП), *да їе їрогласим за најбѡљу* (ПП).

ЗА-веза у овим примерима замењује инструментал у допунским предикативима, при чему акузатив (/ОП) може бити слободног или везаног типа.

Локатив**їрича / мисли + ЗА + А/ОП м. їричаїи / мислиїи + О + Л**

a) *verba dicendi*

Јучѣ смо нѣшиїо разговарали за онѹ девојку (Чумић, 149), *нїѣ їѣо да каже за нас нїшиїа* (Левач, 87), *ѡни бзї сзї їричау за їїѹ фамїлицу* (Ресава, 362), *за мајку ми говорїли да їїїе* (Трстеник, 171), *да чѹе нѣшиїо за нас* (Копаноник, 194), *мїслим за дѣцу* (Копаноник, 194), *нїшиїа нїје знала за себе да говори, нїшиїа* (Суви Лукавац, Исток), *нѣки ју їреговорїо їїам за нѣкога богзїїзша* (ПП, 179), *їа їричам їѡ за їїї ајдѹци* (ПП, 179), *за кузз їїѡј їричаш* (Заплање, 225), *врѣве за њѣга да крадѣ* (Црна Река 1986, за), *їма за Радмилу да се їрича* (ЦТВ, 259), *збѡру їсїїо и за Борзанѡве* (Сиринић, 333); *да їи каже баба Жївка за слзѹ* (ПП, 179), *їричаѡ за овзј їрви дѣо* (околина Ниша), *да їи їричам за нзшу свзѡбу* (ЦТВ, 259), *їричзла ми маїїи за огњїшиїа шїїо бїле у срѣї куће* (Сиринић, 353).

Искази са ЗА-везом који се тичу предмета говорења или мишљења у српском разговорном језику најпретежитије су маркирани, и то су углавном негативно конотирани искази, праћени обавезним експликатором (у овим народним говорима појава експликатора је сасвим спорадична, нпр. *мнѡго їричају за їїї Нѣмци да су кѹлїурни* (ПП)). Међу примерима бележеним на терену К-Р и П-Т говора маркираност, уколико је уопште присутна, може бити присутна и у смислу приписивања позитивне и у смислу приписивања негативне оцене. Наводимо три примера са два различита терена у којима „уз глаголе говорења у негативном смислу“ иде допуна у виду конструкције ЗА + И, тј. ЗА + А/ОП: *говорїло се свзїшиїа за њѡм* (Чумић, 156), *їричају за њѹ свзїшиїа, каквѡ сзм ја све за њѣга чула* (Бучум, 120).

Овде додајемо и примере са глаголима *шајуџаџи*, *ђуџаџи*, *џиџаџи*, *чуџи* и *џисаџи*: *шајуџе се, брџе, за раџи* (Левач, 87); *за онџ џуџиџ* (Левач, 87); *ниџо џе не џиџа за ниџиџа* (Левач, 87), *не џиџам џе ја за џоџ* (Бучум, 114); *да чуџе неџиџо за наџ* (Копанник, 194), *Кво чу за Маџеџу?* (Тимок, за); *џисаџи му у џисмоџо за жеџиџу, како смо џрошли* (Тимок, за).

б) *verba sentiendi*

Бџг мџсли за сирџиџу (Чумић, 149), *не мџсли за мџе сџнове* (Левач, 87), *мџслим за дџу* (Копанник, 194), *баџи за џџџа човека неџиџо размиџљам* (ПП, 179), *нисам мислџла за Зџкиџа баџи џако* (ПП, 179), *џи не мџслиш за мџне* (АП, 248); *не мџсли он за куџу* (Бучум, 114), *мџслиш ли џи за сџарос* (Тимок, за).

Конструкција с предлогом НА била би апсолутно синонимна са ЗА-конструкцијом у понекоме примеру, ономе у коме се глагол *мислиџи* употребљава са значењем старања, бриге о некоме, као нпр. *Бџг мисли на сирџиџу*, док би употреба предлога НА у примерима типа *нисам мислџла за Зџкиџа баџи џако* довела до потпуне промене значења: уместо исказа са значењем 'нисам имала о З. баш такво (лоше) мишљење' добили бисмо исказ 'нисам размишљала о З. баш тако интензивно'. У примеру као што је *баџи за џџџа човека неџиџо размиџљам*, међутим, употреба предлога НА створила би неграматичну конструкцију. У оба наведена случаја би предлози О и ЗА били апсолутни синоними.

Потпуно синонимно се чује и предлошко-падежна синтаagma О + Л у говору Чумића (Чумић, 157) и Трстеника (Трстеник, 171), у Парађинском Поморављу предлог ЗА у конструкцијама ове врсте долази понекад у алтернацији с предлогом ОД, а у Заплању се знатно чешће у овој улози бележи предлог ОД (Заплање, 228). Уопште, у К-Р и П-Т говорима забележен је знатан број примера у којима се 'причати / слушати / мислити о Х' репрезентује конструкцијом ОД + Г/ОП (Милорадовић 2018: 219). У говору Лужнице пак, уз глаголе типа *verba dicendi* и *verba sentiendi* паралелно се срећу три предлога – ЗА, ОД и НА: *за / од... џуџу жеџу се свџџиџа џриџа, како ми свџ не наџриџа за / од џџџа; џомџслиш ли некада за / на / од маџер* (Лужница, 102–103).

брине (се) / сџара се + ЗА + А/ОП м. бринуџи (се) / сџараџи се + О + Л

неџ мџџо да брџнеш за девоџке (Чумић, 149), *ел џи брџнеш за маџку ел браџи* (ПП, 179), *брџне се за своџи раџници* (Бучум, 114), *сџара се и за џџџу дџу* (Тимок, за), *брџне се за воџникаџџога* (Тимок, за); *мџра да се сџара за свџ* (Чумић, 149), *брџну за вџру и дџчаје* (околина Крушевца), *сџара се за џџу куџу* (Бучум, 114).

У говору Чумића, као допуна овим глаголима нису ретке ни конструкције са О + Л (Чумић, 157), док у говору Бучума предлог О уз ОП м. Л уз њих није забележен (Бучум, 114).

У говору Левча забележени су још неки примери „ширења конструкције за + А у Л“: *за мунџију више смо оскуђевали* (Левач, 87), као и ширења исте конструкције у поље инструментала: *да ће нудим за ракију* (Исто).

Придеви

жељан / гладан + ЗА + А/ОП м. жељан / гладан + Г

жељна съм и за ћерку и за унџи (Јабланица 2010, 51), *жељни остиадомо за босџан* (Јабланица 2010, 51), *не съм жељна за њвој лѣб* (јабланички крај); *гладни смо били за лѣб* (јабланички крај), *не съм гладна за њвој чорбуљак* (Јабланица 2010, 51).

Таква ће бити и допуна уз глаголску лексему: *ужељдо сам се за деџу* (Копаник, 194).

ѡредусреѡљив + ЗА м. ѡредусреѡљив + ПРЕМА + Д

млого је ѡривѡљив за госѡи, све ће им изнесе на асѡјал (црнотравски крај)

Овде наводимо и следеће примере, такође из црнотравског краја (добијене од колеге Радосава Стојановића), у којима се јавља лексема *ѡриѡран* са значењем 'предан, савестан': *ѡриѡран је за учење, за ѡој га ја не дирам, сам си знаје колко ѡребе да учи; за сваку је рабѡиу ѡриѡран*, па се у „преводу“ на књижевни језик очекују конструкције са дативом или локативом, нпр. *ѡредан је учењу, у сваком је ѡслу савѡјан*.

Предикативни прилог стања жао

жао + заменичка реч у Д/А (/ОП) + ЗА + А/ОП м. жао + заменичка реч у Д + Г¹⁰

ѡако ме жао за ѡѡ народ (ПП, 182), *жа ме за овѡ бабу* (АП, 248), *жал ми за маѡер* (Лужница 1997, жал), *жал си га за баѡиу* (Тимок, за), *мене ме жал за сви* (јабланички крај), *жал гу за бабу, чувала гу је* (јабланички крај), *не ли ѡи је, дуде, жал за мене* (Лесковац 1984, жал); *свакога жао за његову кѡу* (ПП, 182), *мило га за јаре, жал га за ѡаре* (Н. Каменица 2004, жал).

*

Када је реч о познатој балканистичкој појави удвајања предлога, треба рећи да њу карактерише изузетно велика учесталост предлошких

¹⁰ О овоме детаљније в. у Милорадовић 2013.

секвенци *за код*, *за у* и *за на* у П-Т и К-Р говорима (потврде се налазе у бројним дијалектолошким студијама и у текстовима датим уз њих), а у овој се прилици о тој појави не може детаљније говорити. Изузетно често присуство предлога ЗА на првој позицији у комбинацијама типа *ћредлог*₁ + *ћредлог*₂ треба посматрати у светлу његовог интензивног учешћа при неутрализацији синтетичких конструкција. И ова се појава може довести у везу с помињаним примерима ЗА-везе у улози кондензатора и бити додатни аргумент у посведочењу ове везе као трансформа одређених предикатско-аргументских структура. Наиме, предлог „у позицији другог члана прецизира, потпуније одређује циљ / намену / време дате акције, одн. датог збивања, дешавања,“ а праву предлошку улогу заправо носи предлог ЗА и он у склопу дате именске фразе „може послужити као кондензатор једне целе зависне реченичне структуре, тј. да би се синтаксичка конструкција која не садржи глагол кретања, а с предлогом *за* као првим чланом једне двојне предлошке секвенце, могла трансформисати у зависну структуру (нпр. *д-узнемо за којѝ куће блокови* → *да бисмо имали код куће блокове за зидање*; *нисам за у ѿоле* → *способна да радим нешто у пољу*; *она ми нај буде боља за у ћролећ* → *када дође пролеће*)“ (Милорадовић 2006: 264).

4. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Сводећи оно што је на овдашњем корпусу представљено, може се говорити о три правца ширења предлошко-падежне везе ЗА + А/ОП у резултату граматикализације овога предлога: 1) продор у поље генитивног ЗБОГ, акузативних У, ПО и НА, те локативног О; 2) замена генитива, датива и инструментала у допунским предикативима (наместо генитивних, дативних и инструменталних беспредлошких конструкција); 3) у служби допуне уз поједине придеве и предикативне прилоге стања.

Као што се на основу предочених примера може закључити, веома је широко функционално-семантичко поље акузатива / општег падежа с предлогом ЗА, односно –предлошко-падежна веза ЗА + А/ОП налази се у функцији допуне уз више транзитивних глагола којима се исказују различити синтаксичко-семантички односи, они који су у српском књижевном језику представљени неким другим зависним падежима или предлошко-падежним везама, или пак у њиховом представљању наведена конструкција нема нарочито великог удела. Наведено преструктурирање везано је за све зависне падеже, а такође се веза предлога ЗА са акузативом / општим падежом бележи и у својству семантичке допуне уз придеве типа *жељан* / *гладан* и уз предикативни прилог стања *жао* (некога / нечега). Овако широк обухват конструкције с предлогом ЗА односи се – као што смо већ помињали – и на српски књижевни и, особито, разговорни

језик, и посебно је уочљив у надаље цитираним случајевима: „Појачана употреба овог предлога, као супституента, јавља се и у случајевима када се падежни облик не мења, нпр. у категорији намере („Дошао је *за* *илаџу*“ м. „~ *џо илаџу*“), категорији циља („Путује *за* *Београд*“ м. „~ у *Београд*“), категорији места („Окачен *за* *грану*“ м. „~ о *грану*“) и др.“ (Радић 2003: 133, ф.н. 61).

Условно се и сасвим оквирно, због скромнијег броја монографских студија и особито речника са К-Р терена, може рећи да је знатнији број примера на К-Р терену бележен у свим значајнијим категоријама: код ЗА-конструкција са узрочним значењем, са значењем намене и значењем циља уз глаголе кретања, код ових конструкција тзв. посредничког типа (ићи ЗА некога / нешто), као и код оних у оквиру експликативног акузатива – у вези с предметом говорења или мишљења. Недостатност синтаксичког материјала бива велики проблем будући да се К-Р говори сматрају најинструктивнијима у истраживању прелазних ступњева од синтетизма ка аналитизму.

Са дијахроног аспекта гледано, особито су важни примери из исељеничког смедеревско-вршачког говора галипољских Срба, којима се, иако нису бројни – инструктивно за овде посматрано стање – назначују неке од важних улога предлога ЗА, што сведочи о томе да је сфера његове употребе већ тада била прилично широка. Говорећи о акузативу с предлогом *за*, каже се да он „обухвата углавном оно семантичко поље које и у српскохрватском књижевном језику припада истој конструкцији“, изузимајући месно значење при коме уз овај предлог долази углавном инструментал „не само у значењу мировања већ и у значењу правца“, нпр. *зафјкни* (= баци) *га за вратиња* (Галипоље, 326), али се ипак издвајају особени примери за неколико значењских типова: *џокарџмо се за ниџиџо* (= посађасмо се због нечега), *за кога диђдсџе* (= по кога...); *гладан сам, ни сам за воду*. У првом примеру је са ЗА + А заменице исказан узрок, у другом – значење „одлазити по некога / по нешто (с намером да се неко доведе / нешто донесе)“, док у трећем случају предлошко-падежна синтагма бива конденз имперсоналне реченице с дативом носиоца стања: → не пије ми се вода, тј. није ми потребна вода (Галипоље, 348).

Када је реч о геолингвистичкој периферији, те увек присутној међујезичкој интерференцији, посебно ћемо навести примере из карашевског говора, у коме се, највероватније по узору на неке румунске предлошке конструкције (*de, pentru* у значењу српског „за“), срећу конструкције с предлогом ЗА + А типа: *ми је жџал за џебе* (рум. *îmi pare rău de (/ pentru) tine*), *га држи за мајмуна* „сматра га мајмуном“ (рум. *îl*

ține de prost „сма̀тра га простаком (глупаном)“, *за њѐга ии говорим* „о њему ти причам“ (рум. *de el Ți vorbesc*).¹¹

Подсећамо и на чињеницу да тзв. незавршену еволуцију увиђамо у могућој напоредној употреби двају (ређе и трију) предлога у појединим значењским пољима, што изискује посебан осврт, али што је недвојбена потврда да паралелизам и овде бива увод у нестајање – једне од алтернативних предлошких форми.

Шири контекст нам у дијалекатској синтакси често недостаје, будући да су многи примери у дијалектолошким монографијама давани као илустрација за неке морфолошке категорије, а такав би контекст омогућио и унеколико другачије „читање“ појединих примера, где као глаголску допуну не бисмо видели само именску лексему или синтагму, већ и читаву реченицу која проиходи из значења датог глагола. Међутим, и овако селектовани примери сведоче о интензивном продору предлога ЗА у поље негдашње употребе других предлога и у беспредлошке конструкције, и то не само у говорима у којима се тежиште помера са флективних маркера на препозиционе – оне који на себе примају значење одређеног падежног односа, већ и у говорима изван зоне најинтензивније захваћене ирадијацијом балканизама. И управо су примери из К-Р говора, као и они којих – само у мањем броју – има и у другим дијалекатским зонама српског језика, најпоузданији сведоци улоге предлога ЗА као онога који потенцира усмереност, упућивање ка некоме циљу, што обједињава велику већину наведених група примера и што је могло бити значајан подстицај у ширењу сфере његове употребе.

Ваља на крају истаћи два важна детаља: поред препозиционализације као нужног предуслова изражавања одређених падежних односа у аналитичким деклинационим системима, те логичне употребе некога од граматикизованих предлога (пре свега ЗА и НА) у К-Р говорима као преференције за употребу акузатива наместо неког другог падежног облика (корак који претходи аналитизацији), бележе се бројни примери у којима се три најграматикализованија предлога срећу и као одмена неких других предлога без обзира на то што и уз ове друге долази облик акузатива (или ОП у П-Т говорима), нпр. *бесио се на шљиву* (ПП, 183) : *бесио се о шљиву, лљи с рљком оиљ сљљ* (ПП, 187) : *лупи руком о сто, истрљај руље од љешљир* (Бучум, 110) : *истрљај руке о пешкир, оиљишли за девољку* (Трстеник, 168) : *отишли по девољку, чека за љљклон* (АП, 247) : *чека на поклон*. Надаље бива да се ови предлози „убацују“ у беспредлошке конструкције и у примерима код којих не служе увођењу акузатива / општег падежног облика – као нпр. *бољм се од кљчеља* (Чумић, 136),

¹¹ Примери су добијени од колеге Михаја Миље Н. Радана, на чему му овде најлепше захваљујемо.

коликo е *п̄а̄мо гр̄бље од н̄аше војн̄ика* (Трстеник, 228), и то не само у П-Т и К-Р говорима, што све уверљиво сведочи о двама моментима – о степену њихове граматикализованости у српским народним говорима и о њиховој неупитној пријемчивости за аналитичке процесе, а што важи и за друге идиоме, и не само у њима него и у другим идиомима нашега језика.

Цитирана литература

- АСЕНОВА, Петя. *Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков с̄юз*. В. Търново: Faber, 2002.
- [ASENOVA, Pet̄a. *Balkansko ezikoznanie. Osnovni problemi na balkanskīa ezikov s'uz*. V. T̄rnovo: Faber, 2002]
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. „Падежне и предлошко-падежне узрочне конструкције код Вука“. *Јужнословенски филолог* бр. XXVI/1–2 (1963–1964): стр. 437–458.
- [GORTAN-PREMK, Darinka. „Padežne i predloško-padežne uzročne konstrukcije kod Vuka“. *Južnoslovenski filolog* br. XXVI/1–2 (1963–1964): str. 437–458]
- ГРКОВИЋ-МЕЈДЖОР, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.
- [GRKOVIĆ-MEJĐOR, Jasmina. *Spisi iz istorijske lingvistike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2007]
- ЖУГИЋ, Радмила. *Исказивање генитивних значења у говору јабланичког краја (у светлу призренско-тимоцких говора као целине)*. Монографије 13. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.
- [ŽUGIĆ, Radmila. *Iskazivanje genitivnih značenja u govoru jablaničkog kraja (u svetlu prizrensko-timočkih govora kao celine)*. Monografije 13. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2010]
- ИВИЋ, Милка. „Узрочне конструкције с предлозима *због*, *од* и *из* у савременом књижевном језику“. *Наш језик* бр. V/56 (1954): стр. 186–194.
- [IVIĆ, Milka. „Uzročne konstrukcije s predlozima *zbog*, *od* i *iz* u savremenom književnom jeziku“. *Naš jezik* br. V/56 (1954): str. 186–194]
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Узрочно семантичко поље*. Београд: Јасен, 2012.
- [KOVAČEVIĆ, Miloš. *Uzročno semantičko polje*. Beograd: Jasen, 2012]
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. *Упо̀треба падежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспекти*. Посебна издања, Књ. 50. Београд: Српска академија наука и уметности, Етнографски институт, 2003.
- [MILORADOVIĆ, Sofija. *Upotreba padežnih oblika u govoru Paraćinskog Pomoravlja. Balkanistički i etnomigracioni aspekt*. Posebna izdanja, Knj. 50. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Etnografski institut, 2003]
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. „Осврт на удвајање предлога у једном косовско-ресавском говору“. *Годишњак за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу* XX/8 (2006): стр. 261–266.
- [MILORADOVIĆ, Sofija. „Osvrt na udvajanje predloga u jednom kosovsko-resavskom govoru“. *Godišnjak za srpski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Nišu* XX/8 (2006): str. 261–266]

- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. „О рекцији предикативних прилога стања *жао* и *мило* у косовско-ресавским и призренско-тимочким говорима“. *Годишњак за српски језик* XXVI/13 (2013): стр. 355–366.
- [MILORADOVIĆ, Sofija. „O rekciji predikativnih priloga stanja *žao* i *milo* u kosovsko-resavskim i prizrensko-timočkim govorima“. *Godišnjak za srpski jezik* XXVI/13 (2013): str. 355–366]
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. „Ареална граматикализација предлога ОД у српским народним говорима. На примерима из призренско-тимочких и косовско-ресавских говора“. У: Рајна Драгићевић, Вељко Брборић (ур.). *Српска славистика*, Том 1, *Језик*. Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2018: стр. 213–228.
- [MILORADOVIĆ, Sofija. „Arealna gramatikalizacija predloga OD u srpskim narodnim govorima. Na primerima iz prizrensko-timočkih i kosovsko-resavskih govora“. U: Rajna Dragičević, Veljko Brborić (ur.). *Srpska slavistika*, Tom 1, *Jezik*. Beograd: Savez slavističkih društava Srbije, 2018: str. 213–228]
- ПИПЕР, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременог српског језика. Просја реченица* (у редакцији Милке Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.
- [PIPER, Predrag, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica* (u redakciji Milke Ivić). Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska, 2005]
- РАДИЋ, Првослав. „О два аспекта балканизације српског књижевног језика“. *Јужнословенски филолог* бр. LIX (2003): стр. 105–152.
- [RADIĆ, Prvoslav. „O dva aspekta balkanizacije srpskog književnog jezika“. *Južnoslovenski filolog* br. LIX (2003): str. 105–152]
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана. *Македонскије дијалекти во Егејска Македонија*. Кн. 1, *Синтакса*, Том II. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1997.
- [TOPOLINJSKA, Zuzana. *Makedonskite dijalekti vo Egejska Makedonija*. Kn. 1, *Sintaksa*, Tom II. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 1997]

Извори

- Скраћеница:** СДЗб = *Српски дијалектолошки зборник*
- АП: БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Говор Алексиначког Поморавља“. *Српски дијалектолошки зборник* XXXIII (1987): стр. 7–302.
- [AP: BOGDANOVIĆ, Nedeljko. „Govor Aleksinačkog Pomoravlja“. *Srpski dijalektološki zbornik* XXXIII (1987): str. 7–302]
- Бучум: БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Говори Бучума и Белог Потока“. *Српски дијалектолошки зборник* XXV (1979): стр. 1–178.
- [Vučum: BOGDANOVIĆ, Nedeljko. „Govori Vučuma i Belog Potoka“. *Srpski dijalektološki zbornik* XXV (1979): str. 1–178]
- Г. Пчиња: ЈУРИШИЋ, Марина. „Синтакса падежа Горње Пчиње (Одредбене функције)“. *Српски дијалектолошки зборник* LXI (2014): стр. 367–534.
- [G. Pčinja: JURIŠIĆ, Marina. „Sintaksa padeža Gornje Pčinje (Oredbene funkcije)“. *Srpski dijalektološki zbornik* LXI (2014): str. 367–534]
- Галипоље: ИВИЋ, Павле. „О говору галипољских Срба“. *Српски дијалектолошки зборник* XII (1957): стр. 1–519.

- [Galipolje: Ivić, Pavle. „O govoru galipoljskih Srba“. *Srpski dijalektološki zbornik* XII (1957): str. 1–519]
- Заплање: Марковић, Јордана. „Говор Заплања“. *Српски дијалектолошки зборник XLVII* (2000): стр. 7–307.
- [Zaplanje: Marković, Jordana. „Govor Zaplanja“. *Srpski dijalektološki zbornik XLVII* (2000): str. 7–307]
- Јабланица 2010: Жугић, Радмила. *Исказивање генитивних значења у говору јабланичког краја (у светлу призренско-тимочких говора као целине)*. Монографије 13. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.
- [Jablantica 2010: Žugić, Radmila. *Iskazivanje genitivnih značenja u govoru jablaničkog kraja (u svetlu prizrensko-timčkih govora kao celine)*. Monografije 13. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2010]
- Копеоник: Радић, Првослав. *Копеонички говор. Етногеографски и културолошки ирисијуи*. Посебна издања, Књ. 70. Београд: Српска академија наука и уметности, Етнографски институт, 2010.
- [Kopaonik: Radić, Prvoslav. *Kopaonički govor: Etnogeografski i kulturološki pristup*. Posebna izdanja, Knj. 70. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Etnografski institut, 2010]
- Левач: Симић, Радивоје. „Синтакса левачког говора I“. *Српски дијалектолошки зборник XXVI* (1980): стр. 1–146.
- [Levač: Simić, Radivoje. „Sintaksa levačkog govora I“. *Srpski dijalektološki zbornik XXVI* (1980): str. 1–146]
- Лесковац: Митровић, Брана. *Речник лесковачког говора*. Књ. 32. Лесковац: Библиотека Народног музеја у Лесковцу, 1984.
- [Leskovac: Mitrović, Brana. *Rečnik leskovačkog govora*. Knj. 32. Leskovac: Biblioteka Narodnog muzeja u Leskovcu, 1984]
- Лужница: Ћирић, Љубисав. „Говор Лужнице“. *Српски дијалектолошки зборник XXIX* (1983): стр. 7–119.
- [Lužnica: Ćirić, Ljubisav. „Govor Lužnice“. *Srpski dijalektološki zbornik XXIX* (1983): str. 7–119]
- Н. Каменица: Јовановић, Властимир. „Речник села Каменице код Ниша“. *Српски дијалектолошки зборник LI* (2004): стр. 313–688.
- [N. Kamenica: Jovanović, Vlastimir. „Rečnik sela Kamenice kod Niša“. *Srpski dijalektološki zbornik LI* (2004): str. 313–688]
- Понишавље: Ћирић, Љубисав. „Говори Понишавља“. *Српски дијалектолошки зборник XLVI* (1999): стр. 7–262.
- [Ponišavlje: Ćirić, Ljubisav. „Govori Ponišavlja“. *Srpski dijalektološki zbornik XLVI* (1999): str. 7–262]
- ПП: Милорадовић, Софија. *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспекти*. Посебна издања, Књ. 50. Београд: Српска академија наука и уметности, Етнографски институт, 2003.
- [PP: Miloradović, Sofija. *Upotreba padežnih oblika u govoru Paraćinskog Pomoravlja. Balkanistički i etnomigracioni aspekt*. Posebna izdanja, Knj. 50. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Etnografski institut, 2003]
- Прешево: Трајковић, Татјана. „Говор Прешева“. *Српски дијалектолошки зборник LXIII* (2016): стр. 284–577.
- [Preševo: Trajković, Tatjana. „Govor Preševa“. *Srpski dijalektološki zbornik LXIII* (2016): str. 284–577]

- Радимци: Томић, Миле. „Говор Радимаца“. *Српски дијалектолошки зборник XXXIII* (1987): стр. 303–474.
 [Radimci: Tomić, Mile. „Govor Radimaca“. *Srpski dijalektološki zbornik XXXIII* (1987): str. 303–474]
- Ресава: Пецо, Асим, Бранислав Милановић. „Ресавски говор“. *Српски дијалектолошки зборник XVII* (1968): стр. 241–367.
 [Resava: Pećo, Asim, Branislav Milanović. „Resavski govor“. *Srpski dijalektološki zbornik XVII* (1968): str. 241–367]
- Сиринић: Младеновић, Радивоје. „Говор северношарпланинске жупе Сиринић“. *Српски дијалектолошки зборник LXVI/1* (2019): стр. 1–1047.
 [Sirinić: Mladenović, Radivoje. „Govor severnošarplaninske župe Sirinić“. *Srpski dijalektološki zbornik LXVI/1* (2019): str. 1–1047]
- Тимок: Динић, Јакша. *Тимочки дијалекатски речник*. Монографије 4. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008.
 [Timok: Dinć, Jakša. *Timočki dijalekatski rečnik*. Монографије 4. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2008]
- Трстеник: Јовић, Душан. „Трстенички говор“. *Српски дијалектолошки зборник XVII* (1968): стр. 1–239.
 [Trstenik: Jović, Dušan. „Trstenički govor“. *Srpski dijalektološki zbornik XVII* (1968): str. 1–239]
- Црна Река: Марковић, Миодраг. „Речник народног говора у Црној Реци“. *Српски дијалектолошки зборник XXXII* (1986): стр. 243–500.
 [Crna Reka: Marković, Miodrag. „Rečnik narodnog govora u Crnoj Reci“. *Srpski dijalektološki zbornik XXXII* (1986): str. 243–500]
- ЦТВ: Вукадиновић, Вилотије. „Говор Црне Траве и Власине“. *Српски дијалектолошки зборник XLII* (1996): стр. 1–317.
 [CTV: Vukadinović, Vilotije. „Govor Crne Trave i Vlasine“. *Srpski dijalektološki zbornik XLII* (1996): str. 1–317]
- Чумић: Грковић, Милица. „Употреба падежа у чумићком говору“. *Прилози проучавању језика*, 4 (1968): стр. 133–159.
 [Čumić: Grković, Milica. „Upotreba padeža u čumićkom govoru“. *Prilozi proučavanju jezika*, 4 (1968): str. 133–159]

София Р. Милорадович
 Институт сербског језика САНИ, Белград

ГРАММАТИКАЛИЗОВАНОСТЬ И ПОЛИФУНКЦИОНАЛЬНОСТЬ
 ПРЕДЛОГА ЗА В ПРИЗРЕНСКО-ТИМОКСКОМ
 И КОСОВО-РЕСАВСКОМ ДИАЛЕКТАХ

Резюме

В данной статье мы попытались очертить статус предлога ЗА с точки зрения грамматикализации, которой он в значительной мере подвергается в призренско-тимокском и косово-ресавском диалектах, а его полифункциональность подтверждается многочисленными примерами из этих сербских наречий. Однако необходимо иметь в виду, что, в отличие от предлога ОД, который

был подвергнут процессу т.н. территориальной грамматикализации, и другие сербские диалекты — и даже сербский разговорный и литературный язык — попали в рамки этого морфосинтаксического сегмента балканизации. Предложно-падежная связь ЗА+А/ОП выражает большое количество отношений — тех, которые в сербском литературном языке представлены какими-то другими свободными падежами или предложно-падежными связями, или же эти связи не имеют особенно большой доли в их презентации. Обобщая представленное здесь в корпусе, можно говорить о трех направлениях расширения предложно-падежной связи ЗА+А/ОП: 1) проникновение в поле родительного ЗБОГ, винительного падежа У, ПО и НА и локатива О; 2) замена родительного, дательного и творительного падежей в дополнительных сказуемых (вместо родительного, дательного и творительного беспредложных конструкций); 3) в службе дополнения к некоторым прилагательным и предикативным наречиям состояния. Существенной спецификой по отношению к грамматикализованным суждениям НА и ОД является то, что ЗА-связь в некоторых категориях примеров из нашего материала обладает свойством конденсатора, т.е. оно выступает в роли трансформации сказуемой-аргументной структуры, которая может быть формализована как (а) причинное, (б) конечное, (в) повествовательное предложение.

Ключевые слова: предлог ЗА, грамматикализация, клаузалный конденсатор, призренско-тимокский диалектный ареал, косово-ресавский диалект.

Sofija R. Miloradović
Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

GRAMMATICALIZATION AND POLYFUNCTIONALITY OF THE
PREPOSITION *ZA* IN PRIZREN-TIMOK AND KOSOVO-RESAVA
VERNACULARS

S u m m a r y

In this paper, we have tried to outline the status of the preposition *ZA* from the aspect of grammaticalization, to which it is subjected to a considerable extent in the Prizren-Timok and Kosovo-Resava dialects, and its polyfunctionality is confirmed by numerous examples from these Serbian vernaculars. However, it must be borne in mind that, in contrast to the preposition *OD*, they were subjected to the process of the so-called areal grammaticalization, and other Serbian dialects — even the Serbian colloquial and literary language — came within the scope of this morphosyntactic segment of balkanization. The prepositional-case connection *ZA + A / CG* expresses a large number of relationships — those that in the Serbian standard language are represented by some other free cases or prepositional-case connections, or else these connections do not have a particularly large share in their presentation. Summarizing what is presented in the corpus here, we can differentiate three directions of expansion of the prepositional-case connection *ZA + A / CG*: 1) penetration into the field of genitive *ZBOG*, accusatives *U*, *PO* and *NA*, and locative *O*; 2) replacement of

genitive, dative and instrumental in supplementary predicates (instead of genitive, dative and instrumental non-prepositional constructions); 3) in the service of addition to certain adjectives and predicative adverbs of state. A significant specificity in relation to the grammaticalized prepositions NA and OD is that the ZA-connection in certain categories of examples from our material has the property of a condenser, i.e., it is in the role of transform of the predicate-argument structure, which can be formalized as (a) causal, (b) final, (c) declarative sentence.

Keywords: preposition ZA, grammaticalization, clause condenser, Prizren-Timok dialect area, Kosovo-Resava dialect.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 355–367

УДК 811.163.41'367.32

811.163.3'367.32

811.163.41:811.163.3

COBISS.SR-ID 85373961

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202355L>

Примљено: 31. августа 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Веселинка Т. Лаброска*

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“

Одделение за дијалектологија

Скопје

Македонска академија на науките и уметностите

Одделение за лингвистика и литературна наука

Скопје

Станислав Р. Станковиќ

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици

Филозофски факултет

Катедра за српски језик и књижевност

Косовска Митровица

НЕГАЦИЈАТА ВО ВРАТНИЧКИОТ И ВО СКОПСКОЦРНОГОРСКИОТ ГОВОР – СПОРЕДБА СО ГОРНОМОРВСКИОТ ГОВОР –

Вратничкиот и скопскоцрногорскиот говор имаат особени синтаксички карактеристики кои делумно се должат на фактот дека од една страна се надоврзуваат на зоната на западното македонско наречје, а од друга страна на призренско-јужноморавските говори на српскиот дијалектен ареал, што покажаа и нашите споредби со дијалектните примери од витинските села Клокот и Бинач, како и со определен број илустрации од Сириниќка Жупа и Прешево. Предмет на анализа во овој реферат се, прво, линеаризацијата на партикулата *не*, пред сè нејзината позиција во предикатите конституирани од сложени глаголски форми и, второ, изразувањето на прохибитивот. Споредбата на дадените говори покажа дека ова дијалектно подрачје претставува вистинска ризница на податоци за досегот на балканските влијанија, но и за чувањето на словенските јазични особености.

Клучни зборови: преодни говори, вратнички говор, скопскоцрногорски говор, горноморавски говор, западно македонско наречје, призренско-тимочка дијалектна зона, призренско-јужноморавски говори, негација.

---

* labroska_v@yahoo.com; stanislav.stankovic@pr.ac.rs

Предмет на анализа во овој прилог се дел од начините за изразување на реченична негација што се карактеристични за вратничкиот и за скопскоцрногорскиот говор. При определбата на темата за овој реферат се водевме од фактот дека вратничките говори и скопскоцрногорските говори и како дел од западната група на северните македонски говори, скриваат во себе низа морфосинтаксички карактеристики кои можат да ги покажат правците на развој на некои особености карактеристични за македонскиот дијалектен ареал и/или за српскиот дијалектен ареал од другата страна на денешната државна граница, бидејќи тука, всушност, нема јазична граница, ами се работи за дијалектен континуум, појава вообичаена за преодните зони помеѓу два генетски сродни јазика. За овој регион и за неговите јазични специфики пишувале повеќе истакнати лингвисти, наведувајќи ги токму карактеристиките коишто се преплетуваат, на сите јазични рамништа (в: Видоески 1962, 1998 и др.; Ивиќ 2009 и др.; РЕМЕТИЌ 2000, 2004, 2005 и др.; Станковиќ 2008, 2010а, 2010б, 2010в, 2012 и др.¹). Во рамките на синтаксичките особености се опфаќа и негацијата, односно главно се зафаќа линеаризацијата на партикулата за негација.

Во овој труд, пред сè, се истражува редоследот на партикулата за негација во сложените глаголски форми како што е перфектот, потоа начините на изразување негирани идни форми, односно негирани форми на кондиционалот *praesentis* и изразувањето на прохибитивот. Се разбира, ќе се осврнеме и на други специфики на негирањето што можат да се констатираат од теренскиот материјал. Главно, фокусот ќе биде ставен на исказите со површински показател на негација на јазичната порака, односно граматичката негација (в: ПИПЕР, Клајн 2013: 404–406, 424–430), додека вградената негација како дел од семантиката на глаголите и на други видови зборови и зборообразувачката негација не ја земаме предвид во оваа прилика. Основна литература за негацијата во стандардниот македонскиот јазик ни беше монографијата на академик Зузана Тополињска (2009), а за стандардниот српски јазик монографијата на Милош Ковачевиќ (2002), и двете како научен фон за состојбите во стандардот, врз којшто можат да се поставуваат бројните дијалектни појави со својата разнообразност на процеси, честопати незавршени – во тек или прекинати.

Рефератот е работен врз теренски материјал за вратничкиот говор, собираен за потребите на проектот *Врајничко-јолошкиите говори – духовна ризница* од страна на Дарко Томовски, потоа на теренско истражување во областа на Вратница со студентите од Државниот универзитет во Тетово во рамките на наставата по предметот Дијалектологија на македон-

¹ Види и други библ. единици во сегментот *Цицирана либература*.

скиот јазик во 2015 година, под раководство на Веселинка Лаброска, како и за изработка на магистерскиот труд на Мирјана Вељаноска-Томовска *Говорот на селото Рогачево*, одбранет во 2017 година во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, исто така под менторство на В. Лаброска. Анализирани се материјалите од следните села: Вратница, Старе Село и Рогачево. Материјалот за скопскоцрногорскиот говор е собран на терен од страна на Станислав Станковиќ во повеќе наврати и е објавен во различни списанија како дел од јазичната обработка на скопскоцрногорскиот говор (в: Бошњаковиќ, Станковиќ 2008; Станковиќ 2012; Станковиќ, Бошњаковиќ 2015). Материјалот е од селата Кучевиста и Побужје. Правиме споредба со говорот во околината на Витина од регионот на Горна Морава, според материјалите собрани исто така од страна на Станислав Станковиќ (в: Станковиќ 2010а, 2010б, 2010в), како говор којшто, наоѓајќи се на северната страна на Скопска Црна Гора, во голема мера е балканизан, односно споделува заеднички црти со преодните говори на македонската почва. Тука се опфатени материјали од селата Клокот и Бинач. Направивме споредба и со материјалите од северношарпланинската жупа Сириниќ (Младеновиќ 2019: 812–813) и со говорот на Прешево (Трајковиќ 2016: 544–545), каде што е регистрирана состојба во поглед на линеаризацијата на негацијата *не* што е многу блиску до состојбата во соседните преодни говори на македонската територија.

Негацијата на реченично рамниште во македонскиот и во српскиот јазик, како и во целиот словенски свет се прави со партикулата за негација *не* (со мали фонетски разлики во некои од словенските јазици). Редоследот на партикулата *не* во словенските јазици е секогаш непосредно пред глаголот, при што другите проклитики не можат да ја разделат негацијата од глаголот (в: Тополињска 1995: 266). Во српскиот јазик ова правило се применува на тој начин што *не* се става непосредно пред личната глаголска форма, а тоа значи дека во сложените глаголски времиња таа се става секогаш пред помошните глаголи, а не пред неличните форми на глаголот (партицип, инфинитив и сл., што значи искази од типот *Ја бих не дошао* се неприфатливи), па дури и се стопува со помошниот глагол во формите како *нећу* и *нисам* (Грицкат 1961–1962: 124). Кога во основната исказна реченица во српскиот стандарден јазик ќе се појават повеќе клитики, има низа од правила што треба да се почитуваат, но клитиките се ставаат секогаш пред партикулата за негација *не*: *Тај ѝредлог нам не одговара // Тај нам ѝредлог не одговара* (Пипер, Клајн 2015: 457). Општо е познато дека во македонскиот стандарден јазик како резултат на балканските влијанија се воспоставил поинаков редослед: во македонскиот јазик меѓу негацијата и глаголот можат да се најдат кратките заменски форми и партикулите што се дел од временските парадигми: *Тој ѝредлог не ни одговара. Ние не би го изложиле на состанокој.* Тоа

е всушност балкански тип на линеаризација на клитиките со предикатот (в: Тополињска 2009: 20).

Каква е ситуацијата во испитуваните говори? Генерално гледано, редоследот на негацијата е како во македонскиот стандарден јазик, т.е. според балканскиот модел: *'Имало м'узыка, ѝ'ошиџо и виѝ'ори мај не-с'е-слави и н'ема в'ише.* (Вратница); *Ја н'е-гу ѝ'амџим вод'енцаџа, ама с'удојџе с'едиџ.* (Старе Село; Лаброска и др. 2012: 255); *'Ако ѝџи д'аде 'он ѝ'аре ће 'имаш, ако н'е ѝџи д'аде, к'уде ће н'ајдеш ѝ'аре.*² (Кучевиста; Станковиќ, Бошњаковиќ 2015: 427). Овој балкански модел го регистриравме и во селата Бинач и Клокот во Горна Морава, како и во Сириниќка Жупа и во Прешево: *Н'емаш ж'ену, н'и ѝџи ѝѝр'еба ни к'ућа ни вр'ага.* (Бинач; Станковиќ 2010а: 529); *ѝ'а к'ако да н'и ѝџе ѝ'иџа 'ич; ѝ'и да се оѝк'ачиш, ј'ош н'и ѝџе уз'еа да 'играш* (Клокот; Станковиќ 2010в: 163); *ни бр'аћа н'е ми зб'ору, ако н'е ми дон'есеш* (Јажинце; Младеновиќ 2019: 88); *ма н'е ми се 'иде; На с'инови н'е ги се уг'аћа.* (Прешево; Славујевац; Трајковиќ 2016: 545, 568). Во дијалектната анализа на материјалот од скопскоцрногорските и од горноморавските говори убаво е нагласено дека помеѓу негацијата и глаголот се јавува енклитика (Станковиќ, Бошњаковиќ 2015: 420; Станковиќ 2010а: 525), при што се наведени и примери, од кои ќе наведеме само дел од илустрациите од витинскиот крај: *н'и му се св'иди, да н'и ни б'ила б'угарска гран'ица на н'ас* и др. (Станковиќ 2010а: 525). Што се однесува на формата на негацијата *ни* наместо *не* во горноморавските говори, се работи за скратување на негираната форма на глаголот *сум* во трето лице еднина сегашно време (*није*) која станала *НИ*, на што укажува и примерот: *ј'ош н'и ѝџе уз'еа да 'играш*, ситуација што е регистрирана и во јужнокосовските и јужнометохиските говори (Младеновиќ 2013: 410). Р. Младеновиќ констатира дека за ваквиот начин на скратување имала влијание партикулата за засилување *НИ* (Младеновиќ 2012: 455), како што покажува примерот од селото Клокот (*ни ѝџи ѝѝр'еба ни к'ућа ни вр'ага*), но веројатно и избегнувањето на хомонимија со кратката заменска форма за прво лице множина за акузатив: *...а м'ора јед'а'н да ч'ува сѝр'иц да н'е на... да н'и не нај'адну нас.* (Клокот; Станковиќ 2010а: 536). Еднинската нескратена форма на глаголот *сум* во трето лице еднина сегашно време ја регистриравме и како негација во 3 лице множина перфект во пример од селото Бинач: *И н'ије м'огли да га ув'аџу ѝосле дв'е г'одине су га уваѝ'или.* (Бинач; Станковиќ 2008б: 148), ситуација забележена на поширока територија на призренско-јужноморавските говори (Младеновиќ 2013: 410). Сите овие убави примери се показател за тоа

² Означувањето на акцентот и на вокалот *иџа* во сите примери се прави според принципот што се користи во македонската дијалектологија за да се избегне различно презентирање на исти фонетски вредности во македонските и во српските говори.

како говорителите на даден дијалект наоѓаат начини при економичноста на исказот да не дојде до хомонимија и неразликување на формите, уште повеќе што овде се гледа интересна комбинација на српскиот и на македонскиот модел на негирање на предикатот, како процес што е во тек.

Во говорите на македонската територија забележавме, пак, повеќе примери со словенски редослед на партикулата за негација во предикати изразени само со лична глаголска форма. Пример од Рогачево (вратнички говор): *Кѝи са-н'амалу, да-гу-н'е-видим б'абу-ѝи да-е-ѝр'уѝа*. (ВЕЉАНОСКА-ТОМОВСКА 2017: 91); Пример од Старе Село: *и н'екоа фам'илиа џ'ела из'умрела и 'овја се-дозб'ори:нав и б'егав у н'ок да-г'и-н'е-види ч'умаѝа; ...и е-ѝрек'рсиено да-б'иде Си'аро С'ело, односно Си'ар'е-Село да се в'ика и да-га-н'е-најде ч'ума; И ѝи'иа са-зак'оѝани у-ѝ'ондиле у-'исѝиѝе к'уке да се-н'е-знае ни-ѝр'ак ни-б'елек*. (ЛАБРОСКА и др. 2012: 247–248). Пример од Кучевиста (Скопска Црна Гора): *„Сѝм осѝ'арела в'ише н'е-можу, ако ме не ч'уваѝе“, в'икам... (СТАНКОВИЌ, БОШЊАКОВИЌ 2015: 429); „Кр'аљоѝ кај го ч'уваѝе, у к'оја зав'алица?“ Зн'ачи у ѝл'емња. „Н'е, бре д'ушо, ѝо се не-ч'ува ѝ'амо!“ „Е куд'е м'ори ѝ'еѝке?“ „На с'рце!“ (СТАНКОВИЌ 2012: 163).*

Во примерите од скопскоцрногорскиот говор впечатлив е начинот на негирање на перфектот: *А ј'а, ем н'есѝм ѝроѝ'ерала ѝа 'убаво – н'исам зн'ала св'адбе, н'исам зн'ала сл'аве на мл'аде г'одине, неум'ешана, нейр'ојдена; И ѝи'ако д'ушо, ја од мој ж'ивоѝи н'есам ѝроѝ'ерала да к'ажу 'арно*. (Побужје; СТАНКОВИЌ, БОШЊАКОВИЌ 2015: 425–426). И уште неколку вакви примери од Кучевиста: *...н'иѝиѝа ми н'е... н'есу осѝав'или... С'амо сам 'ову књ'игу, нек'ако била скр'иена уб'аво, не... н'есу м'огли да н'ађу*. За веднаш потоа истата информаторка да се коригира со ваква конструкција: *...н'екако н'ису м'огли да н'ађуе, с'амо 'ова књига била зачувана, н'иѝиѝа др'уго*. (Кучевиста; СТАНКОВИЌ 2012: 164–165). Ваков начин на негирање на перфектот е регистриран и во прешевскиот говор: *њ'ени н'есу гу дав'але* (Жујинце; ТРАЈКОВИЌ 2016: 492). Ваков вид негација всушност е карактеристичен за македонскиот јазик, со тоа што во третото лице и еднина и множина во македонскиот стандарден јазик го нема помошниот глагол, како што го има во погорните примери, ексцерпирани од српското население, што значи се работи за конструкција што претставува комбинација од македонскиот и од српскиот модел. И уште еден прекрасен пример за специфична линеаризација на негацијата од Кучевиста: *Т'амо смо н'е-смеле г'оре на б'ачило, да с'едимо, смо ги доѝ'ерале д'оле, д'ома*. (СТАНКОВИЌ 2012: 164). Регистриравме кај српските информатори и примери со негиран перфект во трето лице, образуван сосем според македонскиот образец: *Од Игњѝи до Б'ожик н'е се-'ишло ѝо к'уће*. (Кучевиста; СТАНКОВИЌ, БОШЊАКОВИЌ 2015: 430); исто и во примери од Сириниќка Жупа: *А м'ајка не мог'ала све да ги досѝ'игне да ги об'уче*

л'ејо; *Н'е се љуѝ'иле.* (Јажинце; Младеновиќ 2019: 899, 900). Во вратничкиот говор ги сретнавме следниве форми на негиран сум-перфект: *Н'е-с'ам-донел н'ишиѝо.; Б'еше б'олан, оѝи н'е си в'идела, ја сам б'ила у с'ала к'ада се оѝер'ишуал он.* (94); *...и ѝи'иа шес-фам'илие га-оф'ормуаф Сѝ'аре-Село 'исѝоѝо ѝрек'рсѝено и в'ише н'е-гу сѝомн'уале Сѝ'рвница н'икој-ѝуѝи з'аради, ѝл'ашејки-се оѝ-ч'умаѝа.* (Јавроска и др. 2012: 248).

Егзистенцијалното *има*, пак, во сум-перфектот во македонскиот јазик се користи само со негацијата врзана за самата л-форма, односно директно се изведува партицип од глаголот *нема*: *П'орано н'емало св'еѝло, сѝр'уја, и љ'удиие се ѝл'ашеле од в'амѝири, д'ухоји ѝ'очнале со ѝриред'уане 'обреди да-се-'очисѝи с'елоѝо од ѝ'аквиѝе.* (Вељаноска-Томовска 2017: 96). Ваков начин на изразување на негирано егзистенцијално *има* регистриравме и во скопскоцрногорскиот говор: *Н'емало ѝѝ'ада к'ако сѝг шо 'има, н'емало ѝѝ'ада ни 'оѝанци.* (Кучевиста; Станковиќ 2012: 164); *К'ако-било миз'ерски ж'ивоѝи, ѝ'осле си... се нем'ало д'инар од н'икуде* (Кучевиста; Станковиќ, Бошњаковиќ 2015: 427). Наспроти овие примери од вратничкиот и од скопскоцрногорскиот говор, ќе дадеме пример со сум-перфект со негирано егзистенцијално *има* од говорот на Бинач, каде што е негиран помошниот глагол *сум*, а не партиципот: *...с'аг ѝр'аву с'инови св'е сас ѝв'рд маѝириј'ал, ал'и ѝѝ'ад н'и им'ало.* (Бинач; Станковиќ 2010а: 526). Шареноликоста на формите со егзистенцијалните конструкции во српските говори што граничат со македонските ја констатира Р. Младеновиќ истакнувајќи дека, покрај безличните конструкции како во наведените примери, се јавуваат и конструкции со личен предикат (*Војн'ици н'ије им'али / Војн'ици н'есу им'але / Војници нем'али*), но и со општ падеж наместо со номинатив, како трага од поранешниот генитив (*Војн'ице н'ије 'имало / Војн'ице нем'ало*).“ (Младеновиќ 2012: 460).

Во текстовите од скопскоцрногорскиот говор како и во текстовите од Клокот и Бинач, коишто дијалектно припаѓаат на призренско-јужноморавскиот тип, регистриравме и ретки примери за негиран перфект според српскиот модел, што веројатно се должи на влијанието на стандардниот српски јазик: *н'исам зн'ала св'адбе, н'исам зн'ала сл'аве на мл'аде з'одине...* (Побужје; Станковиќ, Бошњаковиќ 2015: 425); *К'уѝ'или смо ѝл'ац у Н'иш, н'ишиѝо н'исмо ј'ош ѝоч'ели да р'адимо.* (Клокот; Станковиќ 2010в: 164); *'Овде ч'еѝир'аес м'есеца м'ене бр'аѝа н'ису ѝ'ел'и да ми д'ају и 'оѝац да ч'увам м'ој д'у'ел.* (Бинач; Станковиќ 2010а: 526).

Негираните форми на кондиционалот *praesentis* во македонскиот стандарден јазик се образуваат со *не ќе/ќе не* + презент или *нема да* + презент. Во истражуваниов македонски дијалектен регион не сретнавме примери со *не ќе/ќе не* + презент, туку само примери со *нема да* + *ѝре-зенѝ*: *Ќе-га-з'емем со-мене и н'ема да-га-вр'аѝим.* (Вељаноска-Томовска 2017: 94); *Н'ема да не ѝѝ'еѝаш.; Н'ема ј'агниѝи да се он'одив, е с'ага*

дом'аџиноѝ ако с'ака, сџз 'иглу ђе га б'џне. (Кучевиста; Станковиќ, Бошњаковиќ 2015: 429–430). Затоа пак сретнавме интересен пример со *не ђе* + презент во материјалите од селото Бинач: *Ја 'имам сед'амд'есеѝ, а'ли н'еђе д'ам м'оје сед'амдесетѝ шѝѝо 'иму н'еке ѝр'иес.* (Станковиќ 2010а: 527). Во прешевскиот говор ги сретнавме и двата типа негиран кондиционал *praesentis*: *Сн'ашка н'ајмала н'оси, сл'ужси, 'она н'ајѝосле 'има да ј'еде, н'ема да ј'еде ѝѝ'а кѝд ј'едемо м'и; Да ги в'идимо, н'еђе м'оџ да ги ѝ'ознамо.* (Стрезовце; Големи Дол; Трајковиќ 2016: 564, 566). Негираните конструкции со *нема да* + *ѝрезенѝ* имаат поширока семантика и функционираат и како прохибитив. Всушност, овие форми изразуваат поголема решеност на говорителот да не се реализира искажаниот настан (TOPOLIŃSKA 2008: 190).

Што се однесува до прохибитивот, тој во целиот истражуван регион се образува од негација + морфолошки императив, што претставува наследена конструкција, или со *немој* + *да*-конструкција: *н'е ми д'оса'ај!* *Н'е гу ч'еѝкај, н'емој да 'идеш, н'емојѝе, не игр'ајѝе са н'ега!* (ВЕЉАНОСКА-ТОМОВСКА 2017: 67); *н'е-коѝај, н'е-ѝлачи, н'е-ѝрај, не-н'осиѝе* (Лаброска и др. 2012: 59); *Н'е ми зб'ори, н'е се љ'уѝи на м'ене; Не с'акај, м'ори, в'ика, „ја 'имам ѝ'аре“; е д'осѝа, не в'икај, не- м'е-кажсј...* (Кучевиста; Станковиќ, Бошњаковиќ 2015: 420, 427, 429); *„ке-ѝе-у'ѝеѝа н'екој, н'емој да б'и... да-б'идеш...“* (Кучевиста, Станковиќ 2012: 163). Ќе наведеме два примера за прохибитив од двата типа регистрирани во Сириниќка Жупа: *Не рабоѝ'ајѝе ѝрема ср'еде, ѝрема ѝ'еѝак, ђе ви изг'ору каланѝ'урке р'уке; „Н'емој ѝѝи да се м'учиш, сн'ашо. Т'и не мож'еш', си б'олна.* (Севце; Штрпце; Младеновиќ 2019: 891, 928). Во прешевскиот говор ги регистриравме следниве примери на прохибитив: *Нем'ој да б'ереш. Горуш'ица ђе не д'ере. Нем'ој, не мл'аѝи. Пресѝас'але су, а једне зе'л'ене.* (Големи Дол; Трајковиќ 2016: 567). Како посебен тип прохибитивни партикули во македонскиот и во српскиот јазик се оформени партикулите *немој/немојѝе* што претставуваат стари императивни форми од глаголот *може* (Конески 1981: 417; Пипер, Клајн 2013: 185). За развојот на *немој* како прохибитивна партикула во литературата се укажува на влијанието на балканските јазици (ТОПОЛИЊСКА 1995: 309–310). Еве што истакнува З. Тополињска за оваа прохибитивна партикула: *„Na terenie serbsko-chorwackim i macedońskim dominuje wykładnik nemoj (<*ne moʒь), który w bulgarskim ma charakter wybitnie dialektalny. [...] W obu językach i w większości dialektów nemoj występuje nie tylko jako wykładnik predykatu wyższego rzędu, lecz również jako proforma samodzielnie konstytuująca wypowiedzenie, por. np. mac. ќе одам! – Немој! sch. Казачу! – Немој! itp.“* (TOPOLIŃSKA 2008: 190).

Забрана искажана со индиректен говор односно со *да*-конструкција којашто се користи за граматичките лица кои немаат морфолошки запо-

ведни форми, регистриравме во текстовите од Старе Село: *В'ише с'елоѿо 'имаме Бран'еница м'есѿо, се-в'ика, ѿоа с'елоѿо га-забран'уало да-се-н'е-сече...* (Старе Село; ЛАБРОСКА и др. 2012: 249). Последниов пример претставува негација надоврзана на глаголот *забранува*, што би требало да се сфати како поништување на негираниот исказ односно како афирмативен исказ, иако информаторот, претпоставуваме, немал таква намера.

На крајот како интересен, даваме еден пример во којшто негираниот надграден предикат е испуштен од првата дел-реченица поради појавата на негираната замена *нишиѿо*: *Н'ишиѿо 'арно да ѿи к'ажу, н'ишиѿо не м'ож да ѿи к'ажу 'арно од м'ој ж'ивоѿи*. (Побужје; СТАНКОВИЋ, БОШЊАКОВИЋ 2015: 426).

Заклучок. Од анализираниот дијалектен материјал можеме да заклучиме дека вообичаени се примерите со редослед од балкански тип кога негацијата ја отвора низата проклитики што му претходат на глаголот, но во сите испитувани пунктови регистрирани се и примери со словенски редослед на негацијата којашто се појавува непосредно пред глаголот, ситуација како и во соседните српски говори, што значи дека од една страна имаме засилена „балканизација“ на негираните искази, а од друга страна сè уште се чуваат особеностите карактеристични за словенскиот јазичен свет. Оттука вратничкиот и скопскоцрногорскиот говор од една страна се надоврзуваат на зоната на западното македонско наречје, а од друга страна на призренско-јужноморавските говори на српскиот дијалектен ареал, што покажаа и нашите споредби со дијалектните примери од витинските села Клокот и Бинач, како и со примери од Сириниќка Жупа и Прешево. Споредбите покажаа, исто така, дека ова гранично подрачје претставува вистинска ризница на податоци за досегот на балканските влијанија, но и за чувањето на словенските јазични особености. Потемелно истражување базирано на пообеман дијалектен материјал може да даде уште појасна јазична слика на овој регион, особено на синтаксичко рамниште, што претставува предизвик за изработка на пообемни трудови.

Цитирана литература

- БОШЊАКОВИЋ, ЖАРКО, Станислав Станковиќ. „Из говора Скопске Црне Горе“. *Прилози проучавању језика* 39 (2008): стр. 327–340.
- [BOŠNJAKOVIĆ, Žarko, Stanislav Stanković. „Iz govora Skopske Crne Gore“. *Prilozi proćavanju jezika* 39 (2008): str. 327–340]
- ВЕЉАНОСКА-ТОМОВСКА, Мирјана. *Говороѿи на селоѿо Рогачево*. Магистерски труд. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2017.
- [VELJANOSKA-TOMOVSKA, Mirjana. *Govorot na seloto Rogaćevo*. Magisterski trud. Skopje: Institut za makedonski jazik „Krste Misirkov“, 2017]

- ВИДОЕСКИ, Божидар. *Кумановскиот говор*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1962.
- [VIDOESKI, Božidar. *Kumanovskiot govor*. Skopje: Institut za makedonski jazik „Krstе Misirkov“, 1962]
- ВИДОЕСКИ, Божидар. *Дијалектните на македонскиот јазик*. Том I. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1998.
- [VIDOESKI, Božidar. *Dijalektite na makedonskiot jazik*. Tom I. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 1998]
- ВИДОЕСКИ, Божидар. *Текстови од дијалектните на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2000.
- [VIDOESKI, Božidar. *Tekstovi od dijalektite na makedonskiot jazik*. Skopje: Institut za makedonski jazik „Krstе Misirkov“, 2000]
- ГРИЦКАТ, Ирена. „О неким проблемима негације у српскохрватском језику“. *Јужнословенски филолог XXV (1961–1962)*: стр. 115–136.
- [GRICKAT, Irena. „O nekim problemima negacije u srpskohrvatskom jeziku“. *Južnoslovenski filolog XXV (1961–1962)*: str. 115–136]
- ИВИЋ, Павле. *Српски дијалекти и нивова класификација*. Приредио Слободан Реметић. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2009.
- [IVIĆ, Pavle. *Srpski dijalekti i njihova klasifikacija*. Priredio Slobodan Remetić. Sremски Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009]
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Синтаксичка негација у српском језику*. Ниш: Издавачка јединица Универзитета у Нишу, 2002.
- [KOVAČEVIĆ, Miloš. *Sintaksička negacija u srpskome jeziku*. Niš: Izdavačka jedinica Univerziteta u Nišu, 2002]
- КОНЕСКИ, Блаже. *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Дел 1 и 2. Скопје: Култура, 1981.
- [KONESKI, Blaže. *Gramatika na makedonskiot literaturni jazik*. Del 1 i 2. Skopje: Kultura, 1981]
- КОНЕСКИ, Блаже. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Детска радост, 1996.
- [KONESKI, Blaže. *Istorija na makedonskiot jazik*. Skopje: Detska radost, 1996]
- ЛАБРОСКА, Веселинка и др. *Вратничко-полошкиот говор – духовна ризница*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2012.
- [LABROSKA, Veselinka i dr. *Vratničko-pološkite govori – duhovna riznica*. Skopje: Institut za makedonski jazik „Krstе Misirkov“, 2012]
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Преобликовање 3. л. јд. и 3. л. мн. одричног перфекта актива у призренско- тимочким говорима Косова и Метохије“. У: Снежана Гудурић (ур.). *Језици и културе у времену и простору I*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 2012: стр. 453–461.
- [MLADENVIĆ, Radivoje. „Preoblikovanje 3. l. jd. i 3. l. mn. odričnog perfekta aktiva u prizrensko-timočkim govorima Kosova i Metohije“. U: Snežana Gudurić (ur.). *Jezici i kulture u vremenu i prostoru I*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, 2012: str. 453–461]
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Линеаризација предикатскофразних енклитика у говорима јужног Косова и јужне Метохије“. *Јужнословенски филолог LXIX (2013)*: стр. 408–415.
- [MLADENVIĆ, Radivoje. „Linearizacija predikatskofraznih enklitika u govorima južnog Kosova i južne Metohije“. *Južnoslovenski filolog LXIX (2013)*: str. 408–415]

- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Говор северношарпланинске жупе Сиринић“. *Српски дијалектолошки зборник LXVI/1* (2019): стр. 1–1047.
- [MLADENVIĆ, Radivoje. „Govor severnošarplaninske župe Sirinić“. *Srpski dijalektološki zbornik LXVI/1* (2019): str. 1–1047]
- ПИПЕР, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- [PIPER, Predrag, Ivan Klajn. *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska, 2013]
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Призренско-јужноморавски дијалекат у светлу македонског утицаја“. *XXVI научна дискусија на XXXII међународен семинар за македонски јазик, литература и култура* (2000): стр. 87–103.
- [REMETIĆ, Slobodan. „Prizrensko-južnomoravski dijalekat u svetlu makedonskog uticaja“. *XXVI naučna diskusija na XXXII međunaroden seminar za makedonski jezik, literatura i kultura* (2000): str. 87–103]
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Српски народни говори Косова и Метохије у светлу међујезичке и међудијалекатске интерференције“. *Јужнословенски филолог LX* (2004): стр. 113–123.
- [REMETIĆ, Slobodan. „Srpski narodni govori Kosova i Metohije u svetlu međujezičke i međudijalekatske interferencije“. *Južnoslovenski filolog LX* (2004): str. 113–123]
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Статус пограничних говора у делу Божићара Видоеског“. *Ареална лингвистика, теорије и методи* (2005): стр. 337–348.
- [REMETIĆ, Slobodan. „Status pograničnih govora u delu Božidara Vidoeskog“. *Arealna lingvistika, teorije i metodi* (2005): str. 337–348]
- СТАНКОВИЋ, Станислав. *Границе њузренско-тимоцких говора у власотиначком крају*. Монографије 5. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008.
- [STANKOVIĆ, Stanislav. *Granice prizrensko-timčkih govora u vlasotinačkome kraju*. Monografije 5. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2008]
- СТАНКОВИЋ, Станислав. „О дијалектолошкој екскурзији у витинском крају у Горњој Морави (Извештај, напомене о говору, дијалекатски текстови)“. *Зборник радова Филозофског факултета*. Посебно издање поводом 50-годишњице оснивања Филозофског факултета посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу (2010а): стр. 519–540.
- [STANKOVIĆ, Stanislav. „O dijalektološkoj ekskurziji u vitinskome kraju u Gornjoj Moravi (Izveštaj, napomene o govoru, dijalekatski tekstovi)“. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta*. Posebno izdanje povodom 50- godišnjice osnivanja Filozofskog fakulteta posvećeno prof. dr Milosavu Vukićeviću (2010a): str. 519–540]
- СТАНКОВИЋ, Станислав. „Из говора села Бинач у Горњој Морави (Лингвогеографска скица и дијалекатска грађа)“. У: Милета Букумирић (ур.). *Зборник радова са пројекта Истраживања српског језика на Косову и Метохији*. Књ. 1 (2008). Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, 2010б: стр. 139–156.
- [STANKOVIĆ, Stanislav. „Iz govora sela Binač u Gornjoj Moravi (Lingvogeografska skica i dijalekatska građa)“. У: Mileta Bukumirić (ur.). *Zbornik radova sa projekta Istraživanja srpskog jezika na Kosovu i Metohiji*. Knj. 1 (2008). Kosovska Mitrovica: Univerzitet u Prištini, Filozofski fakultet, 2010b: str. 139–156]
- СТАНКОВИЋ, Станислав. „Из говора села Клокот у Горњој Морави (Лингвогеографска скица и дијалекатска грађа)“. У: Милета Букумирић (ур.), *Зборник радова са пројекта Истраживања српског језика на Косову и Метохији*.

- Књ. 2 (2009). Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, 2010в: стр. 161–170.
- [STANKOVIĆ, Stanislav. „Iz govora sela Klokot u Gornjoj Moravi (Lingvogeografska skica i dijalekatska građa)“. U: Mileta Bukumirić (ur.). *Zbornik radova sa projekta Istraživanja srpskog jezika na Kosovu i Metohiji*. Knj. 2 (2009). Kosovska Mitrovica: Univerzitet u Prištini, Filozofski fakultet, 2010в: стр. 161–170]
- СТАНКОВИЋ, Станислав. „О аутохтоним српским народним говорима на тлу Републике Македоније. Истраживање, стање, перспектива“. У: Милина Ивановић-Баришић (ур.). *Теренска истраживања – њоетика сусрећа*. Зборник 27. Београд: Етнографски институт САНУ, 2012: стр. 153–166.
- [STANKOVIĆ, Stanislav. „O autohtonim srpskim narodnim govorima na tlu Republike Makedonije. Istraživanje, stanje, perspektiva“. U: Milina Ivanović-Barišić (ur.). *Terenska istraživanja – poetika susreta*. Zbornik 27. Beograd: Etnografski institut SANU, 2012: стр. 153–166]
- СТАНКОВИЋ, Станислав, Жарко Бошњаковић. „Анализа дијалекатскога текста (на примеру говора Скопске Црне Горе). *Philologia Mediana* 7 (2015): стр. 417–437.
- [STANKOVIĆ, Stanislav, Žarko Bošnjaković. „Analiza dijalekatskog teskta (na primeru govora Skopske Crne Gore)“. *Philologia Mediana* 7 (2015): стр. 417–437]
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана. *Македонскије дијалекти од Егејска Македонија*. Книга 1: *Синтакса*. Том I. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1995.
- [TOPOLIŃSKA, Zuzana. *Makedonskite dijalekti od Egejska Makedonija*. Книга 1: *Sintaksa*. Том I. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 1995]
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана. *Полски-македонски: грамаѓичка конфронџација: Негација* 9. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 2009.
- [TOPOLIŃSKA, Zuzana. *Polski-makedonski: gramatička konfrontacija: Negacija* 9. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 2009]
- ТРАЈКОВИЋ, Татјана. „Говор Прешева“. *Српски дијалектолошки зборник LXIII* (2016): стр. 277–578.
- [TRAJKOVIĆ, Tatjana. „Govor Preševa“. *Srpski dijalektološki zbornik LXIII* (2016): стр. 277–578]

*

TOPOLIŃSKA, Zuzana. *Z Polski do Macedonii, Studia językoznawcze*. Том I: *Problem predykcji*. Kraków: Lexis, 2008..

Веселинка Т. Лаброска
Институт за македонски језик „Крсте Мисирков“
Одељење за дијалектологију
Македонска академија наука и уметности
Одељење за лингвистику и науку о књижевности

Станислав Р. Станковић
Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за српски језик и књижевност

НЕГАЦИЈА У ВРАТНИЧКОМ И СКОПСКОЦРНОГОРСКОМ ГОВОРУ
– У ПОРЕЂЕЊУ С ГОРЊОМОРАВСКИМ ГОВОРОМ –

Резиме

У вратничком и скопскоцрногорском говору јављају се особене синтаксичке појаве. На једној страни, ове појаве су резултат блискости речених говора са периферним зонама западномакедонског наречја, док на другој страни оне обележавају везу истих говора са суседним призренско-јужноморавским идиомима, што је у и нашем истраживању уверљиво показао анализирани дијалекатски материјал из витинских села Клокот и Бинач, као и упоређени број илустрација из Сиринићке жупе и Прешева. Предмет проучавања у овом раду су, прво, линеаризација партикуле *не*, и то пре свега њена позиција у предикатима са сложеним глаголским облицима и, друго, употреба прохибитива у наведеним прелазним идиомима. У фокусу истраживања налазе се искази с површинским показатељем негације одговарајуће језичке поруке, тј. граматичка негација. Компаративна анализа вратничког и скопскоцрногорског говора с горњоморавским идиомом потврдила је да су ови прелазни ареали истинска ризница дијалекатских потврда о непосредном утицају несловенских балканских језика, али и потврда о чувању аутохтоних словенских језичких особина.

Кључне речи: негација, прелазни говори, вратнички говор, скопскоцрногорски говор, горњоморавски говор, западномакедонско наречје, призренско-тимочка дијалекатска област, призренско-јужноморавски говори.

Veselinka T. Labroska
Institute of Macedonian Language “Krstе Misirkov”
Department of Dialectology
Macedonian Academy of Sciences and Arts
Department of Linguistics and Literary Science
North Macedonia

Stanislav R. Stanković
University of Priština in Kosovska Mitrovica
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Language and Literature
Serbia

NEGATION IN THE DIALECTS OF VRATNICA AND SKOPSKA CRNA GORA
– A COMPARISON WITH THE DIALECT OF GORNJA MORAVA –

S u m m a r y

The vernacular of Vratnica and that of Skopska Crna Gora have distinctive syntactic features defined by their being partly a continuation of the Western Macedonian dialect group, and partly of the dialects of Prizren and Južna Morava within the Serbian dialect continuum. This is confirmed by our comparison of instances found in the villages of Klokot and Binač, within the region of Vitina, as well as a restricted number of instances from Sirinička Župa and Preševo. In this paper we analyze the linearization of the particle *ne*: a) its position in predicates with complex verb phrases, and b) the expression of the prohibitive. The utterances with a surface indicator of negation of the linguistic message, i.e., grammatical negation, are in the focus of this research. The comparison of these dialects shows that the dialect continuum abounds with data on the extent of the Balkan influence, but also on the continuation of the Slavic linguistic features.

Keywords: negation, border dialects, vernacular of Vratnica, vernacular of Skopska Crna Gora, vernacular of Gornja Morava, Western Macedonian dialect group, Prizren-Timok dialect area, dialects of Prizren and Južna Morava.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 369–382

УДК 811.163.41'367.335

811.163.41'282.2

COBISS.SR-ID 85272329

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202369M>

Примљено: 27. маја 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Радивоје М. Младеновић*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик

РЕЧЕНИЦЕ СА ВРЕМЕНСКОМ КЛАУЗОМ У ГОВОРУ ПРИЗРЕНСКОГ ПОДГОРА**

У овом раду анализирају се реченице са временском клаузом у призренско-јужноморавском говору Призренског Подгора, скупине од 17 насеља у јужном подбрђу Метохијске котлине.

Обележја временских реченица у овом говору су везници и везнички спојеви: *кэд, док / докл'е(н) / докл'е(н) год, чим, како / ка, а, ойкэд; њред да, њред шїо, сал шїо / само шїо*. И у овом говору показало се да због своје семантичке необележености везник *кэд* у временским клаузама остварује највећи број значењских типова, пошто остали везници (и везнички спојеви) имају семантичку обележеност. Нису потврђени *їошїо, након шїо, шїек шїо, њре него / но шїо, њре него да* и *ойкако*.

У највећем броју потврда временска клауза је у препозицији.

Семантичке варијације реченица са временском клаузом размотрене су према везницима и везничким спојевима.

Како је показала грађа, у реченицама са предикатом несвршеног вида у управној и свршеног у временској клаузи изразито доминирају примери без факултативне негације, чиме се подгорски говор удаљава од савременог српског језика. Овом особином подгорски говор део је већег балканизираниог балканословенског ареала. Одсуство негације сведочи о томе да је семантика превладала над граматиком, чиме се стабилизује у балканистичком духу једноставнији модел у коме се изоставља негација којом се заправо и не негира предикација временске клаузе.

---

* radivoje.mladenovic@gmail.com

** Рад *Реченице са временском клаузом у говору Призренског Подгора* урађен је у оквиру Стратешког пројекта САНУ „Историја и културно наслеђе српског народа на Косову и Метохији“ (ИНСКИМ).

Кључне речи: призренско-јужноморавски, Призренски Подгор, реченица с временском клаузом, везници, везнички спојеви, факултативна негација.

0. Увод

0.1. Синтакса независнослужених и зависнослужених реченица српских народних говора најчешће је изван интересовања дијалектолошких истраживања. Судбина синтаксичких односа у овом делу језичке структуре говора метохијско-косовско-сиринићког поддијалекта призренско-јужноморавског дијалекта ипак је објашњена у неколико радова,¹ чиме је учињен допринос свестранијем сагледавању говора балканизованог дела српске дијалекатске области. Наиме, пред истраживачима српских народних говора овог ареала – али и ширих дијалекатских формација – поставља се питање о обиму и правцима преобликовања наслеђене језичке структуре у оквиру Балканског језичког савеза. Иако природа и обим овога прилога не омогућавају детаљније представљање већ донетих закључака у поменутих радовима, уочава се знатна стабилност наслеђеног система односа независнослужених реченица (уп. Младеновић 2018), али и релативна стабилност зависнослужених реченица, уз напомену да је у овом делу дијалекатске структуре уочљивији продор балканистичког реструктурирања (уп. Вељовић, Младеновић 2019; Вељовић, Младеновић 2021).

У овом прилогу представљен је систем реченица са временском клаузом у призренско-јужноморавском говору Призренског Подгора (ПодгГ), скупине насеља источно од Призрена, на јужном ободу подбрђа Метохијске котлине. Говор овога ареала, оформљен у 17 насеља,² после прогона српског становништва 1999. у потпуности измештен из матичне области, практично је био непознат до радова Р. Младеновића.³

0.2. Природа и обим рада онемогућавају детаљнији приказ сложених односа у реченицама са временском клаузом, тако да би тек детаљ-

¹ О разлозима оваквог издавајања говора овог ареала у посебан поддијалекат в. у Младеновић 2013а: 405.

² Љубижда (Љу), Кориша (Ко), Љутоглав (Љут), Доња Србица (ДС), Новаке (Но), Лешане (Ле), Селогражде (Се), Сопино (Со), Сува Река (СР), Речане (Ре), Мовљане (Мо), Муштуште (Му), Поповљане (По), Дворане (Дво), Деловце (Де), Дојнице (До), Врбичане (Вр).

³ О прозодијском, фонетско-фонолошком и морфолошком систему ПодгГ, са исцрпним прегледом литературе, в. у Младеновић 2021а.

није истраживање богате дијалекатске грађе када буде публикована дало потпунији увид у односе у овој врсти реченица.⁴

1. АНАЛИЗА ГРАЂЕ

1.1. Обележја временских реченица у ПодгГ су везници и везнички спојеви: *кэд, док / докл'е(н) / докл'е(н) год, чим, како / ка, а, ойкэд; ѿред да, ѿред шїо, сал шїо / само шїо*. Због своје семантичке необележености везник *кэд* у временским клаузама остварује највећи број значењских типова, што је и очекивано, пошто остали везници (и везнички спојеви) имају семантичку обележеност.

Везник *ѿошїо* у временској клаузи потврђен је у обимној грађи само у једном примеру, што упућује на то да је у питању новији инфилтрат из стандардног језика (Па пѿсл'е кэ[д] дѿц'о јá из вѿјске, *ѿошїо* ослѿжи вѿјску, па ти навáл'и да рíл'ам. Љу).

Нису потврђени везнички спојеви *након шїо, ѿек шїо, ѿре него/ но шїо, ѿре него да* и *оїкако*.

1.1.1. У највећем броју броју потврда временска клауза је у препозицији.

1.1.2. Према расположивој грађи најчешће временске клаузе у реченицама са кореферентом су оне с везником *кэїї* (1), ретко с везником *док* (2).⁵

(1) Тэдэ *кэїї* сэм се удáла, тѿј смо бíл'е дэсет дѿше. Му; Тэдэ *кэд* нéе дѿбро, олово пѿкне. А *кэд* је дѿбро, нé. Му; А тэд'т *кэ[д]* трáжи сáмо да ўзе, стáиш му вáко нéшто мáло и сэс прс му дáш. Му; И *кэїї* се крсти дéте, *кэїї* се вратиш о'т цркве, тэд га однэсеш у áр сэс кољѿпку да сéди мáло кот стѿке. Му; *Кэд* немáло маш'ине да се влаћи, тэт се влаћило сэз грѿбен. Му; Па тэд'т *кэїї* се удавáл'е сэс прэвез^с, прэвез^с имáл'е на глáву. По; У тáј дэн *кэд* íма свáдба, би дѿшло цéло сéло да íгра. Ле; У тѿј врéме *кэїї* смо се мешáл'е ос њí, немáло нíшта лѿшо. Љу; Сэ[г] *кэїї* смо наградíл'е нѿву кѿч'у, отерáше не от Косѿо. Се.

(2) Сэг *док* можéмо да работáмо, дѿбро је. Со; Се умирало од јектíке тѿј врéме *док* немáло некцíе да се л'éч'ив л'ѿди. Ко; За тѿј врéме *док* бíла ѿвде Србíја, не могáл'е да не тéроу да бегáмо от сéло. Му.

⁴ На основу грађе (око 200 страна транскрипата поузданог дијалекатског материјала), прикупљене пре изгона српског становништа 1999. и првих година двадесет првога века од интерно расељених лица, аутор прилога припрема дијалектолошку монографију о овом говору.

⁵ „Зато се свака временска клауза, када се посматра на нивоу реченичне структуре (а само ако се постави у такву перспективу она може бити одређена као временска) може сматрати адвербијалном без обзира на то да ли је уз њу експлицитан кореферент или није“ (Антонић 2018: 353–354). Уп. са другачијом класификацијом ових реченица у Стевановић 1969: 832–833; Станочич, Поповић 2008: 318.

1.2. У даљем делу рада, без амбиције да приказ обухвати све сложене семантичке варијације оваквих реченица, оне ће бити размотрене према везницима и везничким скуповима.

1.2.1. Везник *кад* ће бити посматран према односу глаголског вида предикација основне и временске клаузе.

1.2.1.1. Када предикати основне и временске клаузе припадају несвршеном виду, оваким реченицама казује се истовременост (3).

(3) Па горе *каџи* смо бџл'е, на бачевџну што 'е, оно дџбро бџло. Дво; А кџлач' *каџи* се мџси, ће га нџси домаћин у цркву. Дво; *Кџ* ч'е џ[д]еш у тџц'у кџч'у, мџло ч'е се страмујеш. Љу; (А додол'џце јџ не сџм праџла. Ч'џла сџм.) *Кџд* бџло сџша, *кад* немџла кџша. Љу; Ё, бџгме, сџс водџцу *кад* је тџко џсто бџлно сџс водџцу, ис цркве се узџма. Пџп кџ[д] ти остаџла. Љу; Па по стоке сџм џша сво'е. *Кџд* мџ бџло да вџдим – да вџдим. Љу; Мџсо *кад* џмаш јџдеш', *кад* немаш ч'џтиш Љу; Нџ се збџри *каџи* се праџ пџфти'е. Љу; *Кџџи* сџм бџла мџцка, у трџес дџше смо живџл'е мџ. По; Па *кад* не сџм имџла дрџва, џшла сџм у Бџгор гџре, вџше сџло нџше, тџј сџм узимџла. По; А *кад* ми су дџма ж'џне, пџвише ткџем. *Кџд* не ми су дџма ж'џне, џдоџ у пџл'е, јџ мџрам да ги нџсим двџпут л'џба. По; *Кџда* бџло вџј мџј прџви сџн кџд ми се крсти'џ. Со; *Кџд* имџла струјџа, не смџш да гу упџл'иш. Со; *Кџџи* се врач'џл'е по пџту, н'џгов^ф брџт и брџт о[д] тџтке, кџднапувџл'е ги. Со; Девџјком *каџи* сџм џшла, немџло кџсе кратке. Со; *Кџд* џмаш аргџте, не само она, домаћџца, него и дрџга никџа нџси рућџак аргџтџма. Му; Свџ га тџраш вџко *кад* је слџнце. Му; Јџ *каџи* сџм бџла девџјком, сџм носџла нџшн'у. Му; *Кџџи* сџм бџла мџда, сџм носџла, и пџсл'е сџм јџ тој ткџла. Му; У тој врџме *каџи* смо бџл'е сџромџшни, смо дџцу имџл'е по сџдам, џсам, по дџсет. Ле.

1.2.1.2. Када предикати основне и временске клаузе припадају свршеном виду, у највећем броју потврда радња временске клаузе мало претходи времену основне реченице (4), у малом броју примера радња управне реченице претходи радњи временске клаузе (5). Нису потврђени примери у којима су предикације основне и временске клаузе истовремене.

(4) *Кџд* ми стџгл'е дџца, јџ сџм се подџгла штџ више, штџ више да џмам. Дво; *Кџ[д]* ће дџјоџ сџс кџња от кџће, ће ти дџнесе свџ што ти трџба гџре. Дво; *Кџ[д]* дџшло вр'џме, дџца *каџи* порџсл'е, носџл'е ме сџме дџца у планџну. Дво; Шџмку *ка[д]* ће гу дџнесе, ће гу џзе домаћин да гу иструпа, и ће гу унесе у кџћу. Дво; *Кџ[д]* ч'е се скџва пџсул', тџ сџпеш га у тџњир. Ко; *Кџ* ч'е свџн'у да закџл'ew, дџдов да кџпи, ч'е кџпи. Ко; Бџгами *каџи* сџм се удџла, и клџшње, ч'џтири нџта, сџм дџнеџла. Љу; *Кџд* га окџсне тџсто, тџриш га у јџну ка вџнглу. Љу; *Кџд* га сџпеш пџсл'е тџсто, тџриш брџшн'о у црепџл'у. Љу; И *ка[д]* ти заврџје вџда, ч'е тџраш тџј-вџду, ч'е мџшаш. Љу; И пџсл'е – *каџи* се оџеди дџбро, ч'е га исџч'еш фил'џе, ч'е

га туриш јопет у никој-суд[†], посџлиш га. Љу; *Кад* га донесеш, има ти да оздэнеш ако га здэнеш на́двор. Љу; А ја па плач'и. *Кад* ми отишл'е дѣца, а ја да сэм останала. Љу; И *кад* искоч'исмо та́мо, ударише га, овдѣна га ударише сѣс тој жел'ѣзо, пушку. Љу; О, *кад* ми рѣч'е у Богословију ка још јен-пút – да опрѣстиш – од матѣр да сэм се родила. Љу; Ё, тој *ка[д]* ч'е га испрѣдеш тој конопл'е, јопе ч'е га туриш' да га врѣиеш сѣс цец'ѣ от пепѣа. Љу; *Кѣ[д]* ч'е га навѣиеш, по́сл'е да га увѣдеш пр́во у нѣти. Љу; И *каѿ* се измути, искѣч'и тој ма́сло на туј дршку. Љу; *Кѿ* се врати́м от пол'е, ђдма ўзем тој тѣсто да испѣчем л'ебо́ве. По; Ё, *каѿ* се врати́м по́сл'е до́ма, ако не́мам рабѣгу, сѣднем одмѳрим. По; *Кѿ* се до́ц'е о[†] цр́кве, по́сл'е однесу га у ар, у шта́лу. Со; У кол'ѣпку *каѿ* се врати́м дѣте, стаив^ф му двѣ кн'и́ге под ја́стуч'е да уч'и. Со; По́сл'ен *ка[д]* до́ћеш гѳсти, *каѿ* се потка́диў, по́сл'е донесеш мѣзе. Му; *Кад* завршиш свѣ вршѣн'е кол'и́ко дѣна́ имаш, она́ј сто́жар га накѣтиш. Му; *Кѿ* порасне, по́сл'ен, сабѣреш га. Му; И *каѿ* се сирѣње осу́ши до́бро, исѣћем га на фил'и́е. Му; И *каѿ* се динѣмо, се омијѣмо и па́ре ста́ймо у ѣп да има́мо па́ре преко годи́не. И *ка[д]* до́ћемо у ку́ћу, рекнѣмо: „До́бро ју́тро!“ Му; *Кѿ* се рѳди дѣте, на рошѣто се ста́и. Му; *Кад* умира́л'е дѣца, емајл'и́је од ђе турал'е. Му; *Кѿ* ѣ до́ће та́ј дѣн, обу́ћем се да и́деу у цр́кву. Му; Јетр́ва до́шла *каѿ* сэм се породѣла. Му; *Кад* га обан'аш, ста́иш по јѣно кашѣкѣ, ложѣне от кафе. Му; *Кѿ* сти́га до́л'е, и ги се ја́вија ѣма. До; И *каѿ* се тој свѣ на́прај, ўзнеш по́сл'е ву́ј во́ду ос ѳне́ лѳпате дрвене. До; *Кад* ўздре, по́сл'е га збѣреш, га и́сеч'ѣш, га ѳљуштиш. До; Па *каѿ* сэм до́шла ѳна́ вѣч'ер, ме прѣч'ѣкал'е свѣкрва, дѣвер. До;

И *каѿ* смо до́шл'е ѳвде код јѣно сѣло, Шпинадѣја се звало ту́ј. И јѣна дру́гарица Ц'ўста изн'ѣла ни ви́но. Ле; *Кад* ујутру сэм се дѣгла, сэм се обу́кла, сэм оти́шла на свѣдбу. Ле; *Кѿ* сэм ги видѣла, ја уљѣго, отѣдо до нѣч'ва та́мо. (Да отвѳрим нѣч'ва да мѣсим.) Ал'и *каѿ* сэм видѣла, сэм се уплаши́ла. Ле; Тој *каѿ* се дѣгне^ѳ ѳни, – ка́же – ѳне́ ч'ўме, ѳни – ка́же – запáл'ив и тој тѣч'е. Ле; *Кѿ* по́ настадо́смо, сѣстра ми, и ѳна порáсте, и ѳна се уда́де, ја по́-њу ђдма. Љу; Ујутру *каѿ* се дѣнѣш, упáл'иш ѳгѣњ, па туриш во́ду да омѣсиш. Љу; Па *кад* уч'инѣсмо ма́ло тој-бра́шно, се јопет уч'инѣ-се сто́ка, уч'инѣ-се свѣ рѣд[†], кра́ј. Љу; *Кѿ* смо до́шл'е мѣ отуд[†], врати́л'е смо во́ду да вадѣмо ва́мо. Љу.

(5) *Кад* ул'егѳше Шиптáри ни у ку́ч'у, а мѣ вѣч свѣ смо се дѣгле от постѣл'е. Љу; Бра́т сáл што ми се ожѣнија *кад* га повика́л'е у во́јску. Ле; И на дѣн кршч'ѣвáн'е *ка[д]* до́ша у недѣл'у, вѣч' сáмо смо музѣку одложи́л'е. Со, Ё, *каѿ* смо до́шл'е ѳва́мо у сѣло, вѣч' свѣдба поч'ѣла. Ле.

1.2.1.3. Када предикат основне реченице припада несвршеном, а временске клаузе свршеном виду, временском клаузом означава се тренутак иза којег настаје ток вршења радње управне реченице (6).

(6) Па *кə[ɔ]* дошло време, од осомдесете године, кəd умре Тито, не ни давав некоју-воду за арпац'ик да вадимо. Љу; *Кəи* се испреде, платно се ткае от конопл'е. Љу; Ё, тој платно *кəи* ч'е га изаткаеш, ч'е га бел'иш у реку. Љу; *Кəd* га изработаш, а оно је кораво! Љу; И *кə[ɔ]* дођоу тамо, они – ајде – прво коло игра'у туја. По; И јутре дэн јопе ручак *кə[ɔ]* ће се награди, јопе појемо „Господи“. По; *Кəи* ће дође'у о' цркве, тэд ручамо. По; А ја *кə[ɔ]* ће дође добар дэн, Бóжић, Вел'игдэн, ја сэм плакала зашто не сэм имала да се обучем. По; *Кə[ɔ]* ч'е доц'е он, здраву'е се сєз две руке. Со; Ё, *кəи* пременила кума за зац'ну ч'ерку, и посл'е било поштуван'е. Со; *Кəи* се дигнемо сабајл'е – мўжи још сєс пушке през двор. Со; Посл'ен *кəи* се осушиу теј рунице, ги тућеш. Му; *Кə[ɔ]* трєба децу да обањаш, цећə да наградиш па да га обањаш. Му; И *кə[ɔ]* дође поп, остаља ми водицу јєну недељу прет славе. Му; *Кəи* се скине само, више не се стал'а. Му; *Кəи* срєтноу ћовєка по путу, они појоу пєсму. Му; Ё, *кəи* се овлаћи вўна на машинє, тэт се прєде. Му; Дєте *кəи* се роди, му се стал'а лўк^x и мало л'єба и сол испод главе. Му; Дєте *кəи* прекине да сиса, не вал'а да се враћа на сису. Му; *Кəи* погљєда другога, каже^w, уроћује другога. Му; И *кəd* ѓтишље горе, ништа немало, само дим от куч'е што горел'е, друго ништа немало. До; *Кəи* сэм се удала, посл'е смо сѓал'е, смо се бавиле сєс арпац'ик. До; *Кəd* израсне коломоч', смо га кѓпал'е. До; *Кəи* сэм се удала вамо, сэм имала свєкрву стару, а ја сэм била вєч' петнаєста година. Ле; И *кəи* сэм гу испила, они сєс мєне шал'иф се, смєеф се. Ле; *Кəи* сэм се пробудила никој-време, петлѓи пєвав. Ле; Посл'е *кəи* се подел'исмо, овамо лєпо ни било. Љу.

1.2.1.4. „Када је у предикату зависне реченице који облик несвршеног глагола, а у предикату управне свршен глагол – зависном се реченицом означава да се радња управне реченице изврши или се извршила у једном тренутку у току времена вршења радње зависне реченице или и после свршетка радње“ (СТЕВАНОВИЋ 1969: 836–837) (7).

(7) И после *кəи* ч'е бине готѓво, ч'е га рашириш на гумно.⁶ Љу; Ё, посл'е *кə[ɔ]* ч'е кисел'иш мл'єко, туриш и-тај кајмак. Љу; Посл'е, *кəи* сэм била погол'єма, у деветнаєс године дошл'е да ме тражиw. По; И посл'е, *кəи* ће бине свадба, дође да узе посл'е снау. Де; *Кəd* ни било Бóжић, ѓтац мѓј ће сакри'е и брѓтве, и ће сакри'е секире. По; Пѓта *кəи* се мєси, замєси се тєсто. Му; *Кəd* је готѓва сѓвра, упал'имо свєћу и поткадимо. Му; *Кə[ɔ]* ће бине баба-Марта, смрзни ги јарѓи у планину баба-Марта. Му; Ё, *кəи* се раћоу жєнске свє, мўшке не, ставиу име на мајкино име па да се роди мўшко. Му; А тој *кəи* се вади зуб детету,

⁶ Грађа о временској фреквенцији (итерацији) (уп. Антонић 2018: 341–346) саопштеној временским клаузама у ПодгГ остварује се најчешће употребом футура првог, потом презента и потенцијала, затим употребом одређених лексичких средстава.

стаиш зуб^п у мáló л'éба и дадеш кућету. Му; Já кад нé сэм дóма, óна га подóи Му; Јén пúтке седомнаéс нáша ги мýж^м кáи смо копáл'е у н'íву. Љу; Зака́жем кúму да ми доц'е кá[д] трéба да крстим дéцу ел'и мóје унуч'ич'и. Љу; А кá[д] трéба да крстим, óн ми доц'е око дéсет сáти. Љу; Кáи се фáрбав^ф јáја, ка овúј годíну за дрúгу годíну, офáрбав онéј пéрке, от кокóшке сáбéреw онéј пéрке. Љу; Па да бíне тáко нанíзан ка л'утíке кáи се сúшиw, овé^í црвéне. Љу.

1.2.2. Основни везник којим се везују временске клаузе којима се казује време које непосредно претходи времену вршења радње основне реченице је *чим* (8).

(8) И óни – ч'ím се одмóрим јá, ч'ím ч'е искóпам тáј рэд јá, ч'е доц'ем, они се дíгне^{оw}. Љу; Тíм дође гóс, úзе ж'íто и вíно. Му; Увéћер, һíм се стáмн'и, нé рабóтај. Му; Тíм се дорућкúје, тóј се сақúпиw, тóј бíло весéло, тóј. Му; Ч'ím испéч'ow тúј пítу, стаиw у нéкој тáњир и да íдеw на мéсто дé се вíка Гúмно, дé је онáј стóжар. Ле; Ч'им пéтал запóје, а мí дíк се и рабóтај. Со; Ч'ím се веч'ера, трчи у трóњ. Мо.

1.2.3. Најближи значењу клауза с везником *чим* су везнички спојевии *сал шíо* / *само шíо* (9).⁷

(9) Сáл шíо ће истéра дéда волóве – вíка – у пóл'е, óн – л'íпће вóл. Му; Сáл шíо сэм се породíла, мýж ми се разбóл'е. Де; Сáл шíо наградíсмо кúћу, пóчна вај бéда да бегáмо. По; Сáл шíо му верíсмо девóјку, викнаше га у вóјску у Словенíу. Љу;

Сáмо шíо се оздрáво од грíп, скрши гу вúј нóгу. Љу; Сáмо шíо пóч'е шкóла, киднапувáше ни га уч'итеља. Ле.

1.2.4. Сродан клаузама с везником *чим*, са нијансом истицања, потврђено је *а* (10).

(10) А запúца, о[д] тéј стране, мí бéгај на дрúгу страну. Љу;⁸ А си се дíгла прет петлóве, вáл'аш да залóжиш, да замéсиш. Му; А порáснеш за рабóту, одмá у пóл'е. По; А му рéкнем нéшто, óн одмá дíза нóс. Ле; А се ч'úје нíгде музíка, éте ти гу да íгра. Се.

1.2.5. Поред значења сродног значењу *чим* (11), везник *како* среће се и са значењем везника *оíкэд* (12). Поред *како* у клаузама са значењем мере времена, јавља се и сажета форма *ка* (13).

(11) Кáко помúзе у поцрпку мл'éко, тáко исíпе у тóј котл'íће. Му; Кáко се удаде, одмá у нíву Љу; Кáко се обрне на дрúгу страну, нíкој стигнаја да изéде мéсо. Ле; Кáко се дíгнем ис постéл'е, трчи по дрва да наклáдем óгањ. По.

⁷ У ПодГ доминира речца *сал* (тур. дијал. *salde(m)*) у позицији везника, док је *само* ретко. Стање је слично у суседном сирињском говору, с напоменом да је у овом говору речца *само* присутнија (Младеновић 2019а: 793).

⁸ Уп. са истом употребом везника у говору Алексиначког Поморавља (Богдановић 1987: 230).

(12) А нема́ло ч' етэ́рес дэ́на јо́ш *ка́ко* му умрѐ'а сѝн. Со; Ё́те йма́ две го́дине *ка́ко* сэм бо́лна од о́ч'и. Ко; Та зар про́шло дэ́сет го́дине *ка́ко* смо избѐгле от Косо́о? (Му);

(13) Ё́те, ту́ј њѐкња́ про́шло два́ес го́дине *ка́* ми оти́де сѝн у Немáчко. Де; Йма́, бо́гме, бо́л го́дине *ка* сэм иза́ша у пенси́у. Љу.

1.2.5. Са значењем почетне границе реализовања ситуације основне реченице потврђено је *оѝкэ́д* (14).

(14) *Оѝкэ́и* смо стаи́л'е ове́ј ље́шме ма́лске, о[д] тэ́д' не́ сэм при́шла у ре́ку. Му; *Оѝкэ́д* ми умрѐла ма́ти, не ви́до до́бро. Со; *Оѝкэ́и* сте гу купи́л'е ту́ј ку́ћу у гра́д', ни јѐн пи́јац не́ сте би́л'е са́ми. Де. Ради́ла сэм бо́л. *Оѝкэ́и* се ди́нем до увѐч'ер. Му.

1.2.6. За казивање двеју сукцесивних предикација, при чему реченична предикација претходи предикацији временске клаузе, у ПодгГ у употреби су везнички скупови *ѝред да* (15),⁹ *ѝред шѝо* (16), ретко *док* и *кад*.

Уочена је условљеност дистрибуције везничког скупа и облика предиката временске клаузе. Уз *ѝред да* употребљава се презент, уз *ѝреѝ шѝо* релативни футур први са значењем прошлости.

(15) А неде́л'у дэ́на *ѝре[д]* да поц'емо, у но́ге не́ сэм мога́ла да мр́рднем. Љу; *Пре[д]* да се уда́де дево́јка, она́ то́ј но́си. Со; *Пре[д]* да поцем у школу, ма́ти ми се разбол'е от ср́це. Ко; *Пре[д]* да изо́рем и те́ј до́н'е н'ѝве, доц'о́в бал'ѝсти у се́ло. Ле; А́, ку́ку ме́не, *ѝре[д]* да донесе́мо се́но у поја́ту, да по́ћне јѐн олу́аш и да ни га одне́се у по́ток. Му.

(16) Две́ недел'е *ѝреѝ шѝо* ч'е ме у́зе^{ow}, да ми ка́же^w ко́ј дѐн. Мо; Ё́, *ѝред^и шѝо́* ће му ста́иw љетэ́рес дэ́на, да се оку́па, да се оба́н'а. Му; *Преѝ шѝо* ч'е га гребемо́ сэз гребѐне, ва́л'а до́бро да се осу́ши коно́пл'е. Љу; А *ѝреѝ шѝо* ће ме у́зow от ку́ће, свато́ви че́kow у дво́р. Де; *Преѝ шѝо* ће по́чнеш да о́реш, се прекр́стиш. Де; На јѐну неде́љу *ѝреѝ шѝо* ће љи́ниш сва́дбу, пови́каш здрави́цом го́сте. Му; Ка́ко би́ло *ѝреѝ шѝо* ће те те́поў? По.

1.2.7. Везник *док* / *докле(н)* / *докле(н) год*

1.2.7.1. У реченицама у којима предикати у основној и временској клаузи припадају истом глаголском виду, предикације су истовремене, како код предиката несвршеног (17) тако и предиката свршеног вида (18).

(17) *Док* има́а то́ј, муста́ч'и, ја́ за се́бе ба́шка, он би је́а сэз дѐцу, ја́ са́ма би тура́ла у дру́ги тањир. Љу; *Док* смо би́л'е у се́ло, имáл'е смо до́ста. Мо; *Док* сэм би́ја ми́цак, до ч'етвр́те го́дине, не́ сэм ни́шта зна́ја. Но; Йма́ да га га ва́диш *док* кл'ѝја лу́кац. Љу; *Док* ѝша, *дог* би́ја нежѐн'ет – по сто́ке ѝша. Се.

⁹ О свођењу предлога за антериорност на *ѝред* у ПодгГ и околним говорима, али и ширем балканословенском ареалу, в. у Младеновић 2013.

(18) (Пóсл'е ч'е гу пúштиш вóду.) И тáко *док* се потóпи дóбро. Љу; Сэс л'éба ч'е проц'емо *док* нац'емо стáн нíгде. Љу; *Док* испеч'емо кóлач', ти ч'е испржиш рíбе. Љу; *Док* стíгнем у пóл'е јá, умóрим се. По; Остáи се мáло *док* се óно осíри. Му; Свáкому сэм досадíла *док* сэм ги мáло зáнат дáла и *док* искоћíл'е на сел'áмет. Му; Свé снопóви порец'а^w у рéд' *дог* доц'е до крáј гúмно. Мо; *Дóкл'е* нéе код л'ека́ра, нéће, не помáга. Му; *Док* се наúч'иш тí граматíку, ч'е остáриш. Ре;

(Немáл'е вóл'у што смо мí избéглe óвде. Áл'и, ét тáко – áј дэнэс, áј јúтре! Áј дэнэс, áј јúтре!) *Дóкл'е* ч'емо – Бóг знá! Љу; Дóбро је *дóкле* íма да се јéде. Ко; Вáл'а да рабóташ *докл'е гóд* си на нóге. Но; Лáсно је *докл'ен* мóгу јá да кóсим. Му.

1.2.7.2. У реченицама са негативном предикацијом са свршеним предикатима у основној и временској клаузи стабилан је предикат с негацијом (19). У примерима са двоструком негацијом доминира *докл'е(н)*.

(19) Дéте *дóкл'ен* не заплáч'е, мáти нé ч'е му дáде сíсу. Ле; *Дóклен* нé га збéреш колóмбоч', па тí нé-знаш а ч'е ти претéкне за годíну. Љу; Прéј бíло – *дóкл'ен* нé га крстíш, нé ти дáде кúм íме. Му; *Дóкл'ен* нé га пítаш, не мóжеш ни да отíнеш. Љу; *Дóкле гóд* нé ми настанáл'е дéца, кúћу нé сэм мого́ла да напрáим. Дво; *Док* нé се озно́иш, нéма штó да вíдиш кóрис. Ле.

1.2.7.3. У реченицама са предикатом несвршеног вида у основној и свршеног у временској клаузи изразито доминирају примери без негације (20), *док* су потврде са употребљеном негацијом ретке (21), чиме се ПодгГ удаљава од савременог језика. Иако нема публикованих детаљнијих података о овом питању у српским балканизираним говорима,¹⁰ пуним увидом у ареал који је обухваћен метохијско-косовско-сиринићким поддијалектом, али и делимичним прегледом објављених дијалекатских текстова из призренско-тимочке дијалекатске области, може се закључити да су у призренско-тимочким говорима присутне конструкције без факултативне негације и са факултативном негацијом,¹¹ с напоменом да се о снази једне или друге конструкције на локалном нивоу не може говорити с обзиром на ограниченост корпуса на коме је изведен закључак. Према расположивим подацима – са великом вероватноћом – може се тврдити да је у говорима метохијско-косовско-сиринићког ареала изостављање негације највећег обима у призренско-тимочкој дијалекатској зони. У овим говорима је очигледно да је семантика превладала над граматиком, чиме се стабилизује у балканистичком духу једноставнији модел у коме

¹⁰ Уп. Тома 1998: 429.

¹¹ Наводи се само део расположиве грађе.

се изоставља негација којом се заправо и не негира предикација временске клаузе.

Као интересантна паралела овој особини у ПодгГ може се навести стање у гегијском дијалекту албанског језика, са којим је последњих векова ПодгГ био у контакту, у коме је конструкција која одговара оној са факултативном негацијом у ПодгГ увек без негације.¹² Ова конструкција без негације обележје је и јужнорумунског арумунског говора,¹³ док је у румунском језику она обавезна.

(20) *Док* умрѐа, кóзе ч'уваја. Ко; *Док* се удадеш, мí ч'е ч'е те држимо. Љу; И ч'е стаиш тéсто да кíсне *док* се надíгне, да стáше. Љу; (Ч'éтири л'имузíне мí што смо бíл'е, јéна Швáбе.) Свé тáко *док* смо дóшл'е до границе. Љу; Ё, пóсл'е бíја у Смедéрево *док* нáша стáн. Љу; Ч'е притíскаш тóј сирéн'е *док* се награди сíрч'е. Љу; Трí дéна ч'е се кíсне у вóду *док* му се мíкне тóј мрсно. Љу; (За тóј ч'е истрóпа по ч'éтири, пéт дрвéти.) [Ложи се] *Док* се згрéе сóба. Љу; Седéл'е тóјке *док* поч'неш да јédеш тóј жíто. Љу; Свéкар ми носíја шáкáч'у *док* умрѐа. Љу; И пóсл'е тá' пепéја ч'е сéди *док* ти се залади. Љу; (Јédан сáч' ч'е мíкнеш од óгањ, дрóги тóриш на óгањ.) Свé тáко тóраш *док* напún'иш тепсиу. Љу; Сэс ложицу га мéшаш' *док* се напраи ка кóпч'е. Љу; *Док* умрѐа мóж, кóн'а смо држáл'е. Љу; У кóн'у л'егнаá тóјке *док* му прóша сáн. Љу; Пóе се *док* се заврши сéло. Љу; Свé вóч'еш, вóч'еш, вóч'еш, свé тóј *док* извóч'еш тóј дóкље ти 'е онóј мéсто. Љу; А на слóнце рабóташ *док* завршиш тóј. Љу; Стáи више вóду. И úдри мóти! *Док* тóј разбíе, *до[к]* га напраи. Љу; И вóдиш кóн'а, óна на кóн'а *до[к]* гу однésew до кóч'е, до дóма. Љу; И тáко некол'íко пóт кóн'и би трчáл'е *док* се тóј жíто стóч'е. Љу; *Док* се тáј слáма усíтни, тí спíјеш на нóу. Љу; (Овáмо мóташ, а тáмо попóшташ óно на вр' што 'е.) И тáко *док* завршиш свé. Љу; *Док* ми дóђе мл'éко од Бíгор, јá сэм ткáла По; У кóћу сэм *док* омéсим тé' пíte. По; *Док* се ућíни конóпл'е бéло, [има] млóго мóке сэс нéга. Му; Мóћни смо бíл'е *док* смо настанáл'е на нóге. Му; Нíкој нé се дízáмо *док* упáл'и полáзник óган'. Му; И тóј се врши свé *док* се исíтни дóбро. Па се окрéћа пóсл'е на јéну стрáну, на дрóгу стрáну *док* извáдиш тóј слáму. Му; *Док* се срéди, мóроў двé да мóтоў. Му; Мóке ж'íве бíл'е *док* донéсоў у кóћу. Му; До никó'е врéме имáло бóве, *док* изáша и ги утепáа овáј прáшак. Му; Свé тóј сэм борáвила *док* сэм се úдала. До; Тáко, тáко рабóташ *док* нíкне. Мо; Јетрва мóја тáко *док* умрéла мóжа не га рекнáла на íме. Ре; Óни вáмо бíл'е *док* се наредíл'е, *док* се уч'инáл'е. Се; (И црвéно кóнће му се стáи

¹² Un do pres, d'eri sa t'vij mj'eku. Дословце „Чекаћу док да дође лекар.“ (Јуллы, Соболев 2003: 284).

¹³ Va lukr'amu p'anā si ask'aripā so'arli. (S.G'.) Дословце „Радићемо док да зађе сунце.“ (БАРА, Каль, Соболев 2005: 288).

на дэсну рúку.) Му сéди *дóкл'е* му се скíне сáмо. Му; А мýж ми пíја цéл дéн *дóкл'ен* се напíје. Де; Па тýраш јéн снóп, па дрýги, па тáко свé *дóкл'е* се напúни гúмно сэ[с] снóпове. По.

(21) А трајáл'е опáнци *док* нé се исцeпáл'е. Љу; *Док* не пíтам óца, не смéем. Љу; Сирéн'е сéди недéл'у, двé, *док* нé се ошúпл'и Љу; А кóј íма аргáти, úзеш вíл'е, обрч'аш гу *док* не извáдиш слáму Љу; Сéге не пúшћóу *док* не м'ётне тај свéкар девојке пáре. По; Бíло кóј да кáже, ал'и *док* не кáже кúм, *док* не пítáмо: „Кúме, јéсмо л'и за л'éба?“, нéсмо ставл'áл'е л'éба нíкат. Со; Па пóсл'е кóсе ч'е ни се скýбев ако нé се оч'ешл'áмо *док* нé искоч'íла мéч'ка. Ре; Тóј дéте ни се плашíло *док* му не исекóше страшн'íцу. Љу; *Докл'е гóд* нé смо уч'инíл'е пáре за нóву кúћу, седéл'е смо у тýј стáру. По.

1.2.7.4. Одсуство обавезне негације уз *док*, *докл'е(н)* и *докл'е год* уз предикат основне реченице несвршеног и предикат временске реченице свршеног вида удаљава ПодгГ од српског стандардног језика и онда када је у одређеним синтаксичко-семантичким условима она у савременом језику обавезна (уп. Антонић 2018: 337–339) (22).

(22) Тóј што је за фил'íје вáл'а да се мéша *докл'е гóд* се измéша дóбро. Љу; Па ч'е жн'ејéмо цéл дéн *докл'ен гóд* се уморíмо. Дв; Свé се обрђа по кревéту *док* се успíје пред зóре. По; Ћутéшо да се сáкрíјем тýј при рéке *док* ме издадóше вéј комшíје Шиштáри. Де; И ће тражíмо по кúће свé *док* нађéмо пúшку. Му; Ч'е тýраш туј-вóду, ч'е мéшаш *док* се мáло узврéл'и. Ле.

Цитирана литерату̀ра

- Антонић, Ивана. „Реченице с временском клаузом“. У: *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику* (у редакцији Предрага Пипера). Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018: стр. 289–363.
- [ANTONIĆ, Ivana. „Rečenice s vremenskom klauzom“. У: *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku* (u redakciji Predraga Pipera). Novi Sad: Matica srpska – Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2018: str. 289–363]
- БАРА Марија, Теде Калъ и Андрей Н. Соболев. *Южноарумынскиј говор села Турья (Пинд). Синтаксис. Лексика. Етнолингвистика. Тексты*. München: Biblion Verlag, 2005.
- [BARA, Marija, Tede Kal' i Andrej N. Sobolev. *Ūžnorumynskij govor sela Tur'á (Pind). Sintaksis. Leksika. Etnolingvistika. Teksty*. München: Biblion Verlag, 2005]
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Говор Алексиначког Поморавља“. *Српски дијалектолошки зборник XXXIII* (1987): стр. 1–302.
- [BOGDANOVIĆ, Nedeljko. „Govor Aleksinačkog Pomoravlja“. *Srpski dijalektološki zbornik XXXIII* (1987): str. 1–302]

- ВЕЉОВИЋ, Бојана и Радивоје Младеновић. „Заменица *што* и њени семантички и синтаксички деривати у сиринићком говору“. *Јужнословенски филолог* бр. LXXVII/2 (2021): стр. 9–33.
- [VELJOVIĆ, Bojana i Radivoje Mladenović. „Zamenica *što* i njeni semantički i sintaksički derivati u sirinićkom govoru“. *Južnoslovenski filolog* br. LXXVII/2 (2021): str. 9–33]
- ЮЛЛЫ, Джеляль и Андрей Н. Соболев. *Албанский гегский говор села Мухурр (Краина Дибыр). Синтаксис. Лексика. Этнолингвистика. Тексты*. München: Biblion Verlag, 2003.
- [ŪLLY, Dželâl' i Andrej N. Sobolev. *Albanskij gegskij govor sela Muhurr (Graina Dibyr). Sintaksis. Leksika. Ètnolingvistika. Teksty*. München: Biblion Verlag, 2003]
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Предлози временског значења *ипред* + *и* *ипре* + у призренско-јужноморавским говорима метохијско-косовско-сиринићког ареала“. У: Милош Ковачевић (ур). *Традиције и иновације у савременом српском језику*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет – Скупштина Града, 2013: стр. 91–99.
- [MLADENOVIĆ, Radivoje. „Predlozi vremenskog značenja *pred* + *i* *pre* + u prizrensko-južnomoravskim govorima metohijsko-kosovsko-sirinićkog areala“. U: Miloš Kovačević (ur.). *Tradicije i inovacije u savremenom srpskom jeziku*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet – Skupština grada, 2013: str. 91–99]
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. *Говор јужнокосовског села Гаџиње*. Монографије 18. Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, 2013а.
- [MLADENOVIĆ, Radivoje. *Govor južnokosovskog sela Gatnje*. Monografije 18. Beograd: Institut za srpski jezik Srpske akademije nauka i umetnosti, 2013a]
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Независносложене реченице у северношарпланинском сиринићком говору“. У: Ј. Петковић, В. Поломац (ур.). *Српски језик: сџа-џиус, сџистем, џиоџреба*. *Зборник у часџи џрофесору Милошу Ковачевићу*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2018: стр. 319–336.
- [MLADENOVIĆ, Radivoje. „Nezavisnosložene rečenice u severnošarplaninskom sirinićkom govoru“. U: J. Petković i V. Polomac (ur.). *Srpski jezik: status, sistem, upotreba. Zbornik u čast profesoru Milošu Kovačeviću*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 2018: str. 319–336]
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Говор северношарпланинске жупе Сиринић“. *Српски дијалекџолошки зборник* LXVI/1 (2019а): стр. 1–1047.
- [MLADENOVIĆ, Radivoje. „Govor severnošarplaninske župe Sirinić“. *Srpski dijalektološki zbornik* LXVI/1 (2019a): str. 1–1047]
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје, Бојана Вељовић. „Намерне (циљне, финалне) реченице у сиринићком говору“. *Наш језик* бр. L/2 (2019): стр. 679–685.
- [MLADENOVIĆ, Radivoje, Bojana Veljović. „Namerne (ciljne, finalne) rečenice u sirinićkom govoru“. *Naš jezik* L/2 (2019): str. 679–685]
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Говор Призренског Подгора у метохијско-северношарпланинском ареалу“. *Косовско-метохијски зборник* 9 (2021): стр. 1–30, у штампи.
- [MLADENOVIĆ, Radivoje. „Govor Prizrenskog Podgora u metohijsko-severnošarplaninskom arealu“. *Kosovsko-metohijski zbornik* 9 (2021): str. 1–30, u štampi]
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамаџица српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- [STANOJČIĆ, Živojin, Ljubomir Popović. *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2008]

СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик* II. Београд: Научна књига, 1969.

[STEVANOVIĆ, Mihailo. *Savremeni srpskohrvatski jezik* II. Beograd: Naučna knjiga, 1969]

ТОМА, Пол-Луј. „Говори Ниша и околних села“. *Српски дијалектолошки зборник XLV* (1998): стр. 1–473.

[ТОМА, Pol-Luj. „Govori Niša i okolnih sela“. *Srpski dijalektološki zbornik XLV* (1998): стр. 1–473].

Радивоје М. Младеновић
Крагуевацки универзитет
Факултет филологије и искуства
Кафедра српског језика

ПРЕДЛОЖЕЊА С ВРЕМЕННОЈ КЛАУЗОЈ У ГОВОРУ ПРИЗРЕНСКОГ ПОДГОРА

Резюме

У данној раду анализирају се предложенија с временном клаузом у призренско-јужноморавском говору Призренског Подгора– групе 17 насељених пунктова у јужном подгорју Метохијској котловини.

Характерним признаком временних предложенија у данном говору јављају се сојузи и сојузне соединенија: *кѣд*, *док* / *докл'е(н)* / *докл'е(н) год*, *чим*, *како* / *ка*, *а*, *ојкѣд*; *ипред да*, *ипред шћо*, *сал шћо* / *само шћо*. И у данном говору выявилось, што из-за своје семантичке немаркированности сојуз *кѣд* во временних клаузама остварује највеће број означујућих типова, так как остале сојузи (и сојузне соединенија) имају семантичку маркированост. Не засвидетельствовани *пошћо*, *након шћо*, *ипек шћо*, *ипре него* / *но шћо*, *ипре него да* и *ојкако*.

У већини зарегистрованих случајева временна клауза појављује се у препозицији.

Семантичке варијације предложенија с временном клаузом разматрају се у складу са сојузима и сојузним соединенијима.

Материјал показао је, да у предложенијама с несовершеним предикатом у управљивој и совершеним во временном клаузу преобладају примери без факултативног отрицања, у то време как случаји са засвидетельствованим отрицањем слишком ретке, што подгорски говор одлајае од савременог језика. Овој особеношћу подгорски говор јавља се делом више широког балканизованог балканославјанског ареала. Одржање отрицања свидетельствује о томе, да семантика добила је предност над граматиком, што, са своје стране и у балканистичком духу, доводи до стабилизације више једноставне моделе, у којој испушта се отрицање, услед чега на највишем делу и не отрица се предикација временном клаузу.

Кључеве речи: призренско-јужноморавски, Призренски Подгор, предложенија с временном клаузом, сојузи, сојузне соединенија, факултативно отрицање.

Radivoje M. Mladenović
University of Kragujevac
Faculty of Philology and Arts
Department of Serbian Language

SENTENCES WHICH CONTAIN TEMPORAL CLAUSES IN THE
VERNACULAR OF THE PRIZREN PODGOR

S u m m a r y

This paper analyzes sentences which contain temporal clauses, used in the Prizren-South Morava vernacular of the Prizren Podgor, a group of 17 settlements in the southern uplands of the Metohija basin.

A distinctive feature of temporal clauses in this vernacular are the following conjunctions and compound conjunctions: *kêd*, *dok / dokl'e(n) / dokl'e(n) god*, *čim*, *kako / ka*, *a*, *otkêd*; *pred da*, *pred što*, *sal što / samo što*. It turned out that the conjunction *kêd* has the widest range of meanings in temporal clauses due to its semantic unmarkedness, because other conjunctions (compound conjunctions included) are semantically marked. The conjunctions *pošto*, *nakon što*, *tek što*, *pre nego/no što*, *pre nego da* and *otkako* are not attested.

Temporal clauses are pre-positioned in the majority of the attested examples.

Semantic variation of sentences containing temporal clauses were considered in terms of the conjunctions and compound conjunctions used in them.

The corpus shows that constructions without optional negation dominate in the sentences with the imperfect verb in the main clause and perfect verb in the temporal clause, while there are few attested examples with negation, which removes the Podgor vernacular from the modern use of the language. This feature makes the Podgor vernacular part of a bigger balkanized Balkan-Slavic area. The absence of negation testifies that semantics prevailed over grammar, which Balkan-wise stabilizes a simpler model in which negation is omitted, which in fact does not negate the predication of the temporal clause.

Keywords: the Prizren-South Morava vernacular, Prizren Podgor, sentences with temporal clauses, conjunctions, compound conjunctions, optional negation.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 383–408

UDC 811.163.42'366.544

811.163.42'282.2(436)

COBISS.SR-ID 85280521

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202383N>

Примљено: 10. априла 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Motoki Y. Nomachi*
Hokkaido University
Slavic-Eurasian Research Center

ON A PARTICULAR USAGE OF THE LOCATIVE AND ACCUSATIVE CASES IN BURGENLAND CROATIAN**

This article discusses the semantics and syntax of bare locative and accusative cases, such as *ona je ø crikvi_{loc.}* (lit.: She is church, ‘She is in church’) and *ona gre ø crikvu_{acc.}* (lit.: She goes church, ‘She goes to church’) in Burgenland Croatian. Previous studies have indicated the existence of such phenomena in this language but have not analyzed the specific semantic and grammatical features of these constructions in historical and typological contexts. The author describes the specific usage of the previously mentioned constructions to demonstrate the conditions in which they are used. The article then considers whether the constructions are relics from Proto-Slavic, inherited from North Čakavian, or a later development in Burgenland. As a result of the analysis, the author concludes tentatively that the constructions in question emerged independently in Burgenland.

Keywords: Burgenland Croatian, Čakavian, case syntax, bare locative, bare accusative.

---

* mnomachi@slav.hokudai.ac.jp

** I would like to express my sincere gratitude to Ivo Sučić, Angela Schumich, Sabine Pawischitz, Nikola Benčić, Agnjica Csenar-Schuster, Zorka Kinda-Berlaković, and Petar Tyran for providing me with examples used in this article and for their consultation with me as native speakers of Burgenland Croatian. Examples (15), (16), (24), (26) – (34) were provided and discussed by these consultants with the author of this article. I am also grateful to Sanja Zubčić, Irena Miloš, Silvana Vranić, Matija Mužek, and Mate Kapović for many pieces of helpful advice on Čakavian dialects. I would like to particularly thank Sanja Zubčić, who is a native speaker of Čakavian and has provided me with her own materials. Last but not least, thanks are due to Sarah Grey Thomason, Wayles Browne, Yaroslav Gorbachov, Jasmina Grković Major, Ranko Matasović, and Gleb Pilipenko for their advice and subsequent discussion regarding the research. After receiving the proof of this article, I had a fruitful discussion about the definiteness and indefiniteness to be analyzed in this article, but I could not elaborate that aspect in it. This will be a task for my future research.

DEDICATION

Professor Predrag Piper (1950–2021), who covered various areas of Slavic linguistics, was a general linguist and a specialist in the theory of semantic localization. He successfully developed this universal linguistic theory and applied his model to analyzing contemporary Slavic languages, particularly from a typological perspective. Among his numerous publications on Slavic linguistics, his collection of essays entitled *Jezik i prostor* [Language and Space] (1997, 2001²), well-cited by Slavists and others, is the most representative work on this topic. His monograph has inspired me to analyze the bare locative and accusative cases in Burgenland Croatian. Generally, they may be unusual for Slavic because of the lack of prepositions that serve as “landmarks,” which is one of the three substantial elements in the adverbial location (PIPER 2001: 84). Indeed, this type of construction was outside the scope of Prof. Piper’s typology of contemporary Slavic languages, particularly Serbian, in which the bare locative and accusative cases were not attested from the earliest period (PAVLOVIĆ 2006: 26; DANIČIĆ 1858: 609). I dedicate this article to the late Prof. Piper to fill the gap in his analysis of Slavic languages.

1. INTRODUCTION: ARE BARE LOCATIVE CONSTRUCTIONS ALIVE IN SLAVIC?

The development of Slavic case syntax, as well as many Indo-European languages, can be characterized as a unidirectional change from a synthetic to an analytic structure.¹ For instance, various Old Slavic languages preserved the bare locative case. Examples from (1) Old Church Slavonic (BAUER 1963: 265),² (2) Old East Slavic (PAVLOVA 1977: 185),³ (3) and Old Czech (GEBAUER 1929: 397) are as follows.⁴

(1)	<i>Arx</i>	<i><ie>p<isko>pъ</i>	<i>byvšix</i>	∅	<i>c<ěsa>rigradě</i>	
	archbishop.	GEN.M.PL	be.PP.GEN.PL		Constantinople.	LOC.M.SG
	‘of Archbishops, being in Constantinople’					
(2)	<i>i</i>	<i>sědjaše</i>	<i>Mьstislavъ</i>	∅	<i>Černigově</i>	
	and	stay.AOR.3SG	Mstislav		Chernigov.	LOC.M.SG
	‘and Mstislav ruled in Chernigov’					
(3)	<i>Pavel</i>	<i>dal</i>	<i>jest</i>	∅	<i>Ploskovicih</i>	
	Paul	give.PST.M.SG	be.PRS.M.SG		Ploskovice.	LOC.PL
					<i>zemu.</i>	land.ACC.F.SG
‘Paul has given land in Ploskovice.’						

¹ Exceptions include the expanded case systems of Lithuanian, Ossetic, and Tocharian.

² Taken from Codex Assemanianus.

³ Taken from Tales of Bygone Years, Laurentian list.

⁴ Taken from the Capitulum of Litoměřice, founding charter.

Bernštejn (1958: 33) noted that, in the history of Slavic, “[t]hose bare-case constructions turned out to be least stable and they were replaced by prepositional ones with preserving the same case ... Bare case constructions became redundant and were quickly lost” (translation is mine – M. N.). The time of their loss varied among Slavic languages. According to Toporov (1961: 286), the bare locative case remained as a productive category until the 13th century, and it was better preserved in the Slavic North than in Slavic South.⁵ Indeed, in the Old Novgorodian dialect (early period, 11th–12th centuries), the bare locative case was used exclusively, and the use of the construction with the preposition *въ* ‘in’ was extremely limited (ZALIZNJAK 2004: 160). According to Slavic comparativists, such as Miklosich (1874: 636), Vondrák (1924: 293), Meillet (1934: 375–376), and Vaillant (1977: 99), none of the present-day Slavic languages has retained the bare locative case, except for some fossilized adverbial forms.

However, a closer look at the dialectal data of some Slavic languages confirms the existence of bare locative constructions or related forms. According to Myznikova (2014: 87) and Markova (2020: 64), (4) some North Russian and (5) some Central Russian dialects follow the above construction, as given below:⁶

- (4) *Govorjat, ø kolchoze xudo.*
 say.PRS.3PL kolkhoz.LOC.M.SG poor.ADV
 ‘They say, things are bad on the collective farm.’
- (5) *I vot ø semisjat tretem godu, ja*
 and here seventy three.LOC.M.SG year.LOC.M.SG I
 ø zavode uže rabotala.
 factory.LOC.M.SG already work.PST.F.SG
 ‘And so, in 1973, I already worked in the factory.’

Myznikova (2014: 91) asserted that the Finnic substrate caused this phenomenon in the case of North Russian (4), whereas in the case of Central Russian (5), the dialect is influenced by local Mordvinic and Turkic languages that share a case marking system without prepositions.⁷ Judging from the areal

⁵ Toporov (1961) did not seem to have used any material of Burgenland Croatian, except for the work of Vážný (1927), who analyzed its dialect in Slovakia. According to Vážný (1927: 212), in this area, the locative case always takes the preposition. However, in the material recorded in Chorvátsky Grob in Slovakia, which was provided by Ivo Sučić, I found the following bare locative construction: *Ja sam se tu narodil, ø Horvackom Grobi*_{LOC.M.SG} ‘I was born here, in Chorvátsky Grob.’

⁶ I would like to express my sincere gratitude to Janina Myznikova and Nina Markova, who provided me with materials for discussion on this topic.

⁷ These dialects have the regular locative case with the preposition *в* ‘in’ as well. Myznikova (2014: 87) pointed out that one speaker can use both constructions interchangeably. According to Myznikova (personal communication), these two constructions have no semantic difference.

distribution of the bare locative construction found by Myznikova in contact zones, the use of the bare locative case may be the result of contact-induced change, and not the retention of an archaism inherited from Old East Slavic.⁸

Regarding West and South Slavic,⁹ the following dialects possess bare locative constructions: (6) Western Central dialect of Slovak (STANISLAV 1973: 282),¹⁰ (7) Czech dialect in Silesia (SIATKOWSKI 1974: 205), (8) Southern Croatian Čakavian (ŠIMUNOVIĆ 2011: 210), and (9) Burgenland Croatian (MERŠIĆ 1993: 106), which was spoken by Croats who migrated from a Čakavian-speaking area around the basin of the Una River in Croatia to Burgenland, Austria, in the 16th century.

- (6) *Boj*   *son*   *ø*   *Košici.*
 be.PST.N.SG   be.PRS.1SG   Košice.LOC.N.SG
 ‘I was in Košice.’
- (7) *Byla*   *ø*   *Nojorku.*
 be.PST.F.SG   New York.LOC.M.SG
 ‘She was in New York.’
- (8) *Jedan*   *čovik*   *je*   *bil*   *ø*   *paržunu.*
 one   man.NOM.M.SG   be.PRS.3SG   be.PST.M.SG   prison.LOC.M.SG
 ‘A man was in prison.’
- (9) *ø Lakindrofi*   *ćete*   *po*   *nimšku*
 Lackendorf.LOC.M.SG   want.AUX.2PL   in   German
dicu   *učiti.*
 child.ACC.PL   teach.INF
 ‘In Lackendorf, you will teach children in German.’

Unlike the case of the Russian dialects mentioned above, those South and West Slavic languages did not always encounter languages with the bare locative construction.¹¹ Could these usages be relics of the common Slavic situation

⁸ Zaliznjak (2004: 160) has pointed out that the bare locative case in the Old Novgorodian dialect in the late 14th century is the result of contact with Finnic. It is important to note that the use of the bare locative case was very limited, and its usage was basically restricted to some local toponyms (Borkovskij 1949: 382). This fact also suggests that Myznikova’s examples cannot be treated as a syntactic archaism.

⁹ According to Marjan Markovikj (personal communication), the bare locative constructions exists in the Western Macedonian dialects: *Živeam ø Bitola* ‘I live in Bitola.’ This phenomenon is explained as a result of language contact between Macedonian and Aromanian which has the equivalent: *Banedz Bituli*. In addition, in the Western Macedonian dialect, the preposition may not be expressed for expressing a goal of motion: *Kje ojme ø crkof ø Struga* ‘We will go to church in Struga.’ See Markovikj (2013).

¹⁰ According to Stanislav (1973: 282), the bare locative construction typically emerges from Slovak dialects and is used in a colloquial variety, particularly with toponyms: *Žil som ø Nitre*_{LOC.FSG} ‘I lived in Nitra.’

¹¹ Parts of Western Burgenland historically belonged to Hungary, where intensive language contact occurred between Burgenland Croatian and Hungarian. In the latter language, the locative case is marked by a postposition, as opposed to a preposition plus a case ending.

or new developments that followed the common Slavic pattern? Regarding (8) and (9), another question emerges: is the bare locative case in Burgenland Croatian inherited from Čakavian, or individually developed in Burgenland?

From a typological perspective, this phenomenon is of interest because it presents a unique pattern of enlarging the case number (cf. KULIKOV 2009). From a historical perspective, the bare locative case in Burgenland Croatian may be regarded as secondary syntheticism of moving away from the analytic construction or as a reverse of the general tendency in Slavic diachronic case syntax. Indeed, one case was split into two cases, for example in the pattern of the Russian second genitive and second locative. However, the general syntactic pattern of Russian did not change, unlike Čakavian and Burgenland Croatian, in which the preposition does not appear under certain conditions that will be discussed in this article.¹² Thus, what is the driving force of this secondary syntheticism in this specific case?

In both Čakavian and Burgenland Croatian, the bare locative does not seem to arise alone, but the emergence of the bare accusative case is confirmed to be closely connected, as in (10) Ekavian Čakavian in Krasice¹³ and (11) Burgenland Croatian.¹⁴

(10) *Onda si šal ø malenicu.*
 then be.PRS.2SG go.PST.M.SG mill.ACC.F.SG
 ‘Then you went to a mill house.’

(11) *Skupa smo išli ø crkvyu.*
 together be.PRS.1PL go.PST.PL church.ACC.F.SG
 ‘We went to church together.’

This usage of the bare accusative case is the marked member in the opposition “goal (+) vs. location (–).” However, the diachronic data showed that such usage was discarded much earlier, when compared with the bare locative. Instead of the bare accusative case, the bare dative case of direction was used. The bare dative case of direction may have an inclusive meaning (cf. HILL 1977: 315; ZALIZNJAK 2004: 161). A number of relics may suggest the

---

However, several facts militate against viewing the bare case constructions as a reflection of Hungarian influence. Firstly, various grammatical and semantic restrictions for using bare constructions in Burgenland Croatian (as discussed in Section 2) cannot be ascribed to the influence of Hungarian, where bare constructions are generalized and unrestricted. Indeed, in the speech of Burgenland Croats in Hungary, bare constructions did not develop further than those in Austria (Nikola Benčić, per. comm.). Secondly, almost the same patterns appear elsewhere in Čakavian dialects, which have had no direct contact with Hungarian.

¹² In Burgenland Croatian, masculine nouns with zero endings take the ending *-u* in the locative case, while another ending *-i* appears when the preposition is not used. See Section 2.1.3 and Benčić et al. (2003: 94).

¹³ Taken from Miloš (2016: 61).

¹⁴ Taken from Meršić (1993: 32).

previous existence of the bare accusative case, as attested in (12) Old Church Slavonic (VONDRÁK 1928: 271),¹⁵ (13) Old East Slavic (VONDRÁK 1928: 271),¹⁶ and (14) Old Czech (GEBAUER 1929: 397).¹⁷

- (12) *o stranę*   *sěvera*   *otъ*   *grada*   *obręštete*
 side.ACC.F.SG   north.GEN.M.SG   from   city.GEN.M.SG   find.PRS.2PL
těla   *mojego*
 body.GEN.N.SG   my.GEN.N.SG
 ‘going to the side of the north from the city you will find my body’
- (13) *Ulebъ*   *že*   *vnide*   *o*   *Černigovъ*
 Uleb   PART.   go into.AOR.3SG   Chernigov.ACC.M.SG
 ‘As for Uleb, going into Chernigov...’
- (14) *Peklo*   *o* *konec*   *světa*   *jest*
 hell.NOM.N.SG   edge.ACC.M.SG   world.GEN.M.SG   be.PRS.3SG
stvořeno.
 create.PPP.NOM.N.SG
 ‘Hell is created at the edge of the world.’

The same questions for the bare locative case are valid for the bare accusative case in the two Croatian dialects mentioned above: (10) Čakavian and (11) Burgenland Croatian. Therefore, both constructions are analyzed focusing on Burgenland Croatian, which is the primary interest in this research.

Although the previously mentioned usage of two bare cases has been noted in previous works, such as Brabec (1966), Neweklowsky (1978), and Koschat (1978),¹⁸ these earlier works have not investigated the concrete conditions of usage, which helps answer the questions that I have raised. Thus, I describe the concrete usage of the constructions and discuss their grammatical and semantic conditions, in comparison with contemporary Čakavian, in Section 2. After that, I consider them from the typological perspective within Slavic in Section 3 to show the oddity of Burgenland Croatian with respect to the grammatical category in question. For identifying a possible source language, historical and areal perspectives are presented in Sections 4 and 5, respectively, which are followed by a tentative conclusion.

¹⁵ Taken from Codex Suprasliensis.

¹⁶ Taken from Suzdal Chronicle.

¹⁷ Taken from Svatovit manuscript.

¹⁸ The bare locative case is also included as a norm in the Burgenland literary language (cf. RONČEVIĆ 2017: 37; BENČIĆ et al. 2003: 94). However, the written variety tends to prefer forms that are cross-dialectally most common. Therefore, the bare locative and accusative cases are often avoided in publications for Burgenland Croats (Petar Tyran, in personal communication).

2. USAGE OF BARE LOCATIVE IN BURGENLAND CROATIAN AND ITS CONDITIONS (WITH A GLANCE TOWARD CONTEMPORARY ČAKAVIAN)

The bare locative case is a living and productive category of constructions in Burgenland Croatian, which can only be found in the northern dialect. In the middle and southern dialects, the use of the bare locative case is either unknown or very limited.¹⁹

According to Vaillant (1977: 99–106), Common Slavic has three usages: (1) location, (2) adverbial, and (3) argument of a verb governing the locative case.²⁰ Among these usages, only the location meaning can be expressed by the bare locative in Burgenland Croatian.²¹ Neweklowsky (1978: 233) suggested that alternation with the prepositional one is optional. Additionally, Koschat (1978: 128) explained that the bare locative appears without a preposition for the location meaning, whereas the preposition *va* ‘in’ can be used as well. However, the bare locative is not freely interchangeable with the prepositional construction in the locative case. Thus, the two have restrictions and semantic differences at both the grammatical and lexical levels.

2.1. Grammatical conditions for the bare locative

2.1.1. One-lexeme rule

The bare locative case is used when a given location is expressed in no more than one lexeme. Examples (15) and (16) provide a demonstrative comparison, as follows:²²

¹⁹ For instance, I found only two examples in the Vlachian (Štokavian) dialect in central Burgenland recorded by Tornow (2011). One of them is the following: *o Beču_{LOC.M.SG} o Štajerskom_{LOC.N.SG} po si seli san ja dela sam* ‘I worked alone in all the villages, in Vienna and in Styria.’ However, as discussed in Section 2, the usage of the bare locative is different from that in the northern Burgenland Croatian, as the example takes the ending *-u*, and the nominalized adjective toponym *Štajersko* is used for the bare locative case.

²⁰ In addition, Toporov (1961: 285) included such adverbials as *dobrě* ‘well’ and *zľě* ‘ill.’ It is important to notice that Burgenland Croatian has some relics of the adverbial use of the bare locative case, such as *zimi* ‘in winter,’ *leti* ‘in summer.’ On the other hand, in Burgenland Croatian the bare accusative case is used for expressing days of the week: *o Nedilju_{ACC.F.SG} nimamo škole* ‘We do not go to school on Sundays.’ This example is provided by Ivo Sučić.

²¹ According to Frančuk (1968: 268), the bare locative case in Old East Slavic cannot function as an attribute to a nominal phrase, which is true. However, see also Kaporulina (2021: 96) who has pointed out that in fact the bare locative case can appear as an attribute when combined with the verbal noun (*načalo že knjaženja Izjaslavlja o Kyevě_{LOC.M.SG}* ‘the beginning of Izjaslav’s rule in Kiev’). In contrast, there is no such restriction in Burgenland Croatian. See the section in Meršić’s book titled *Hrvatsko kulturno društvo o Beči_{LOC.M.SG}* ‘Croatian Cultural Society in Vienna’ (Meršić 1993: 357).

²² The prepositions *u* and *va* ‘in’ are interchangeable. The former sounds more bookish, whereas the latter is more colloquial or dialectal. Cf. Benčić et al. (2003: 21).

- (15) *Bio sam o školi.*
 be.PST.M.SG be.PRS.1SG school.LOC.F.SG
 ‘I was in school.’
- (16) *Bio sam *o/u velikoj školi.*
 be.PST.M.SG be.PRS.1SG large.LOC.F.SG school.LOC.F.SG
 ‘I was in a large school.’
 Thus, example (17) may seem to be a violation.²³
- (17) *o Velikom Borištofi su školnik Štefan Meršić.*
 Großwarasdorf.LOC.M.SG be.PRS.3PL teacher.NOM.M.SG
 ‘The teacher S. M. is in Großwarasdorf.’

However, in (17), the two lexemes express only one notion, i.e., they function as a single toponym. Thus, it does not violate the condition. Meanwhile, in (18), the bare locative cannot be used because optional adjectives *nimški* and *hrvatski* are placed as attributes to the toponyms. Examples (18) and (19) provide no attributes to the same toponyms, as given below:²⁴

- (18) *Ada djelat u onda jur čisto nimškoj*
 also work.INF in then already purely German.LOC.F.SG
Svetici u hrvatskom Lakindrofi.
 Unterfrauenhaid.LOC.F.SG in Croatian.LOC.M.SG Lackendorf.LOC.M.SG
 ‘To work also in then already Germanized Unterfrauenhaid and in Croats’
 Lackendorf.’
- (19) *Ja sam učio i*
 I be.PRS.1SG teach.PST.M.SG and
o Svetici i o Lakindrofi.
 Unterfrauenhaid.LOC.F.SG and Lackendorf.LOC.M.SG
 ‘I taught both in Unterfrauenhaid and in Lackendorf.’

This rule seems to exist in some Čakavian dialects, such as Rab (cf. Kušar 1894: 48) and Grobnik (Sanja Zubčić in personal communication), but not in all (cf. Tentor 1909: 185).²⁵

2.1.2. Singular rule

At least in contemporary Burgenland Croatian, a bare locative is possible only when the noun in question is singular, as shown in (20) below:²⁶

- (20) *Odgoj i razvoj doma i *o/u škola*
 education and development home.ADV and school.LOC.F.PL
 ‘Education and development at home and in schools.’

²³ Taken from Meršić (1993: 153). The plural form *su* of the verb ‘to be’ is a form for *pluralis maiestatis* indicating the author’s respect for the teacher Štefan Meršić.

²⁴ Taken from Meršić (1993: 106).

²⁵ Tentor gave the following example: *bil je o svetoj Buhatovice*_{LOC.F.SG} ‘He was in St. Buhatovica.’ However, *Sveta Buhatovica* (with *s* in an upper case) could also be a toponym. If this is true, the one-lexeme rule still applies.

²⁶ Taken from Meršić (1993: 15).

However, this rule seems to be a later development, because in the 18th century, the plural form could also appear, as shown in (21) below (HADROVICS 1974: 311):

- (21) *Zmožni bog leži o jaslica.*
 mighty.NOM.M.SG. god.NOM.M.SG lie.PRS.3SG cradle.LOC.F.PL
 ‘Almighty God lies in a cradle.’

In contemporary Čakavian, there does not seem to be such a restriction as the following examples attested in the Grobnik subdialect show: *Kosili smo o planinah*_{LOC.F.PL} ‘We mowed in the mountains’ and *Šla san o Dražice*_{ACC.F.PL} ‘I went to Dražice.’²⁷

2.1.3. -i ending rule

As has been indicated by Benčić et al. (2003: 93), the bare locative takes the ending *-i* only in all genders. However, it does not take other endings such as *-u* for the masculine and neuter genders, as shown in (22).

- (22) *To biše pravo čudo*
 it be.IMPF.3SG real.NOM.N.SG miracle.NOM.N.SG
 o *Štamperk-i* /*Štamperk-u.
 Steinberg.LOC.M.SG
 ‘There was a real miracle in Steinberg.’

A very small number of exceptions contradict Benčić et al.’s generalization. For instance, in his memoirs, Meršić (1993: 117) used the *-u* ending, as shown in (23), which could simply be an unconscious mistake by Meršić.

- (23) *Drugu noć smo se o Neubergu*
 another night be.PRS.3PL REF Neuberg.LOC.M.SG
usunuli u djelaonicu.
 slide.PST.PL into workshop.ACC.F.SG
 ‘Another night we crept into a workshop in Neuberg.’

This rule does not apply in the contemporary Čakavian dialect. In the bare locative construction, the masculine and feminine nouns take the endings *-u* or *-e*, and *-i*, respectively: *Nastal san pisat onako kako se j nikada govorilo o Gradu*_{LOC.M.SG} ‘I began to write the way it was never spoken in the city of Grobnik’; *Mat je kantala o crikvi*_{LOC.F.SG} ‘My mother sang in Church.’²⁸

²⁷ These examples are provided by Sanja Zubčić.

²⁸ These examples have been provided by Sanja Zubčić. Here *Grad* with an uppercase G means the city of Grobnik only. With regard to the ending *-e* (< *-ě), Tentor quotes the example *o grade* ‘in the city’ (Tentor 1908: 185).

2.1.4. Strictly-noun rule

A bare locative is expressed only by a noun. A nominalized adjective in *-sko/-ska* cannot appear as the bare locative case, as shown in (24) below.²⁹

- (24) *Bio sam *o/u Nimškoj / Francuskoj.*
 be.PST.M.SG be.PRS.1SG Germany / France
 ‘I was in Germany / France.’

According to Zubčić (personal communication), the same rule applies in the Grobnik subdialect. However, it is not always the case with other subdialects. For instance, Tentor (1908: 185) gives the following example: *o Lovrenskon* ‘in Lovrensko.’

2.1.5. Preposition rule

The bare locative case can be used with nouns that take the preposition *u/va* ‘in.’

- (25) *Barilić Luka im biše ime, rodjeni*
 Barilić Luka them be.IMP.3SG name.NOM.N.SG bear.PPP.M.SG
o Trajštofi, ali odgojeni na Filežu.
 Trausdorf.LOC.M.SG but raise.PPP.M.SG on Nikitsch.LOC.M.SG
 ‘His name was L. B. He was born in Trausdorf, but raised in Nikitsch.’

The toponym *Trajštof* only takes the preposition *u/va*, which can be omitted. Meanwhile, *Filež* typically takes the preposition *na*; thus, only the latter preposition should appear.³⁰

By and large, the Čakavian dialect seems to display the same tendency, which may be a kind of a pan-Slavic universal (see Section 3). In this respect, it is noteworthy that in the Grobnik subdialect some toponyms appear in the bare dative (instead of the accusative) case or the bare instrumental (instead of the locative) case: *Šla san o Kukuljanon*_{DAT.M.PL} ‘I went to Kukuljani’; *Bila san o Potkilafcen*_{INS.M.SG} ‘I was in Podkilavac.’ In Burgenland Croatian, to the best of my knowledge, these patterns are not attested.³¹

²⁹ See also footnote 18 for an irregular form (from a northern Burgenland Croatian perspective) in the Vlachian dialect.

³⁰ See Meršić (1993: 100). The toponym *Filež* can take the preposition *u/va*, too. Thus, this toponym can take the bare locative form. It does not mean that the preposition *na* is dropped in this case. Cf. *On se o Fileži... nij znao obiknuti* ‘He did not get used to living in Nikitsch.’

³¹ These materials have been provided by Sanja Zubčić. According to Zubčić, the use of the bare instrumental is explained by the fact that the toponym *Podkilavac* (lit. ‘Under Kilavac’) is secondary, having been derived from the toponym *Kilavac*. Due to the influence of the preposition/prefix *pod* ‘under’ which governs a noun in the instrumental case, the toponym *Podkilavac* appears in the instrumental case.

2.2. Semantic conditions

2.2.1. Lexical rule

There are two subcategories: one is that of toponyms, which are an open class and thus productive;³² and the other is composed of some common nouns, which are closed and thus unproductive. With regard to the toponyms, both domestic and foreign ones that satisfy the grammatical conditions mentioned above can appear as bare locatives, as shown in (26) below:

- (26) *Moj otac su bili ø*
 my father be.PRS.3PL be.PST.PL
Englonti / Argentini / *ø/na Filipina
 England.LOC.M.SG / Argentine.LOC.F.SG / on Philippines.LOC.PL
 ‘My father was in England / Argentina / the Philippines.’

Unlike Burgenland Croatian, at least some Čakavian subdialects do not show productivity in this category. For instance, in the Grobnik dialect, the bare locative and accusative cases in question can be used only for toponyms that are geographically close to the area where the subdialect is spoken. Thus, one can say: *Vi ste šli ø Kozicu*_{ACC.F.SG} / *Jelenji*_{ACC.M.SG} / *Pohum*_{ACC.M.SG} / *Dražice*_{ACC.F.PL} / *Grad*_{ACC.M.SG} ‘You went to Kozica / Jelenji / Pohum / Dražice / the city of Grobnik,’ but one cannot say **Gren ø Zagreb / Split / Ljubljanu ...* ‘I am going to Zagreb / Split / Ljubljana ...’ The same principle applies to the bare locative case.³³ It is currently not known whether the same or a similar principle operates in other Čakavian subdialects determining the selection of the bare locative and accusative constructions.

The latter class (common nouns) is limited to a small number of lexemes and some idiomatic phrases as we see below. The most typical ones are as follows: *škola* ‘school,’ *crikva* ‘church,’ *krčma* ‘tavern,’ *špitalj* ‘hospital,’ *fabrika* ‘factory,’ *štala* ‘barn,’ *trse* ‘vineyard,’ *loza* ‘woods,’ *mesnica* ‘butcher’s,’ *pivnica* ‘basement,’ and *hiža* ‘room.’³⁴ Some lexemes expressing similar notions as those mentioned above cannot be used as the bare locative, as shown in (27) and (28):

³² It is important to note that only local toponyms could take the bare locative case in Old East Slavic. See Frančuk (1968: 266).

³³ These materials have been provided by Sanja Zubčić.

³⁴ Here I provide only forms of the standard Burgenland Croatian language. Colloquial usage shows dialectal forms. For instance, instead of *špitalj* ‘hospital,’ *trse* ‘vineyard,’ and *pivnica* ‘basement’ appear the forms *špitao* (Oslip/Uzlop), *trslje* (Trausdorf/Trajštof), *pinica* (Trausdorf/Trajštof), respectively. In this respect, the noun *selo* ‘village’ may be of a different nature. In Burgenland Croatian, *pojti ø selo* means “to go for a visit,” whereas *pojti u/va selo* means “to go to a village.”

- (27) *Smo*   *se*   *o školi /*o gimnaziji*   *učili*
 be.PRS.1PL   REF   school/high school   learn.PST.PL
po   *ugarsku štati.*
 in   Hungarian read.INF
 ‘We learned reading in Hungarian in school / high school.’
- (28) *o Crikvi /*o Moši*   *smo*   *bili.*
 Church / Mosque.LOC.M.SG   be.PRS.1PL   be.PST.PL
 ‘We were in church / mosque.’

The lexeme *hiža* ‘room’ is interesting in this respect, because it can combine with certain attributive modifiers: *Tvoja jupa visi o zadnjoj hiži*_{LOC.F.SG} ‘Your hat is in the living room,’ *Dica spidu o prvoj hiži*_{LOC.F.SG} ‘Children are sleeping in the street-facing room.’ In these two cases, the combinations of the noun *hiža* with the adjectives *zadnji* ‘last, back’ and *prvi* ‘first, front, initial,’ are fixed collocations, each denoting a single referent, i.e., a specific kind of room (“a back-room,” “a front-room”), unlike arbitrary ‘modifier + noun’ combinations, such as *nova hiža* ‘a new room.’ Therefore, these two usages do not violate the abovementioned one-lexeme rule.

In contemporary Čakavian, it is difficult to establish a list of lexical items that can appear in a bare locative and accusative construction. Generally speaking, however, the list is much shorter. According to Zubčić (personal communication), in the Grobnik subdialect, the following lexical items appear in bare case forms: *konoba* ‘tavern,’ *crikav* ‘church,’ *škola* ‘school,’ *planina* ‘mountain,’ *kuća* ‘house,’ *kamara* ‘haystack.’ These lexemes overlap with those that take bare case forms in Burgenland Croatian. But it does not mean that the Burgenland Croatian inherited the bare case forms from Čakavian, because most of the overlapping lexical items are closely connected to their daily life. As we will see in Section 5, some items are shared with German dialects that have had no contact with Burgenland Croatian. Also, there are lexical items with bare case forms that are attested in other Čakavian dialects which never appear in Burgenland Croatian and *vice versa*.

It is also important to note that the bare locative case cannot be used when the abovementioned lexemes take a diminutive form: **o/Va trsljacu*_{LOC.N.SG} (< *trslje* ‘vineyard’) *sam se dost nadjelala* ‘I worked a lot in the (little) vineyard’; **o/Va lozici*_{LOC.F.SG} (< *loza* ‘woods’) *ne raste čuda gliv* ‘Not many mushrooms grow in the (little) forest.’ This distributional fact suggests that the abovementioned lexemes in the bare locative are more abstract semantically and more adverbial grammatically than their prepositional counterparts. Since a diminutive form denotes a more concrete notion of those lexemes, namely, one that is more specific in terms of size, it cannot appear in the bare locative case.

The conditions of usage of the bare accusative case are similar to those in the case of the bare locative, except for 2.1.3. *-i* ending rule. This is because the bare accusative case – used in combination with verbs indicating motion –

must take the form of the nominative case for the masculine noun (*Otac saki dan grie o špitao*_{ACC.M.SG} ‘Father goes to a hospital every day’) and neuter (*Se ta cug vozi o Željezno*_{ACC.N.SG} ‘That train goes to Eisenstadt’), and the form ending with *-u* for the feminine noun (*Odnesi pinezi o mesnicu*_{ACC.F.SG} ‘Take the money to the butcher’s’).

2.3. Semantic differences between bare and prepositional locative/accusative cases

Bare and prepositional locative/accusative constructions are not always interchangeable and indeed they are semantically different. Compare (29) with the preposition *va* and (30) without it:

- (29) *Ako kaniš najt vrganje, moraš*
 if want.PRS.2SG find.INF mushroom.ACC.N.SG must.PRS.2SG
pojt va lozu.
 go.INF into woods.ACC.F.SG
 ‘If you want to find mushrooms, you have to go into the woods.’

- (30) *Ako kaniš najt vrganje, moraš*
 if want.PRS.2SG find.INF mushroom.ACC.N.SG must.PRS.2SG
pojt o lozu.
 go.INF woods.ACC.F.SG
 ‘If you want to find mushrooms, you have to go to the woods.’

Both (29) and (30) are correct, thus leading to the conclusion that the use of the preposition is optional. In (29), the action occurs only “within the woods,” whereas in (30), the “in-ness” is not underlined. A pair of examples clearly shows this difference, as given below.

- (31) *Poj va crikvu, vani će bit prezima!*
 go.IMP into church.ACC.F.SG outside AUX.3SG be.INF too cold
 ‘Go into the church; it will be too cold outside!’

- (32) *?Poj o crikvu, vani će bit prezima!*
 go.IMP church.ACC.F.SG outside AUX.3SG be.INF too cold

In (31), the preposition *va* clearly indicates that the goal is to go inside the church to avoid the cold. However, (32) sounds awkward, as the typical action of going to church is not to avoid the cold, but to pray or worship.³⁵ The following examples illustrate the difference of perceiving the action “go to school.”

³⁵ For this reason, according to one of my consultants, the following sentence with the preposition *u* sounds better because the celebration is not a regular religious activity at a church: *U toj dobi smo i Beči svečevali našega preseljenja 400-ljetni jubileum u crikvi* ‘In this period, in Vienna, too, we celebrated the 400th anniversary of our resettlement in church.’

- (33) *Ja*   *ur*   *o*   *školu*   *hodim.*
 I   already   school.ACC.F.SG   walk.PRS.1SG
 ‘I already go to school.’
- (34) *?Ja*   *ur*   *va* *školu*   *hodim.*
 I   already   into school.ACC.F.SG   walk.PRS.1SG

Example (33) does not imply a concrete ongoing action; it means “I am a schoolchild (and study at school).” In this interpretation, (34) sounds strange, as “into a school building” does not mean “to study at school.”

Most of my consultants have preferred to use the bare locative and accusative constructions with toponyms without attributes and have denied using the prepositional constructions, which is closely linked to the lack of necessity to express the “in-ness” in toponyms, unlike in common nouns, such as a school or church.

Contemporary Čakavian, at least some of its subdialects, show a certain similarity in this respect. According to Zubčić (personal communication), bare case forms are preferably used when actual motion into a specific building is not necessarily understood in an utterance. For instance, sentences such as *Da hodiš školu*_{ACC.F.SG}? ‘Do you go/walk to school?’ *Ren crikav*_{ACC.F.SG} ‘I go to church’ have the following connotations “Are you a school child (who regularly goes to school)?” and “I am a religious person,” respectively. This shared semantic feature between Burgenland Croatian and Čakavian is conspicuous. But at this stage, one could not consider this fact to be relevant from a historical perspective bearing on the link between the two Croatian dialects, because the relevance of the existence/absence of the “in-ness” in this case can be expressed by the preposition only, and the same or similar strategy of semantic differentiation can easily emerge elsewhere, including languages other than Slavic.

3. TYPOLOGICAL PERSPECTIVE (COMPARISON WITH OLD SLAVIC)

Table 1 compares the Burgenland Croatian examples with analogous constructions in some Old Slavic languages considering the six established rules mentioned above.

Table 1: Comparison of Burgenland Croatian with selected old Slavic languages

Rules	Old East Slavic	Old Novgorodian	Old Czech	Old Church Slavonic
1. One-lexeme rule	Probably yes	Probably yes	Probably yes	?
(Counter) Example	<i>Izjaslavъ sěde</i> $\emptyset$ <i>Къевѣ</i> _{LOC.M.SG} 'Izjaslav ruled in Kiev.' <i>Sjadi vъ svoemъ</i> <i>Къевѣ</i> _{LOC.M.SG} 'Take the throne in your Kiev.' ³⁶	No locative construction with an attribute is attested.	No locative construction with an attribute is attested, except for possible reduction of a consonant. ³⁷	<i>Срѣ</i> <i>сѣхранены</i> <i>кости наше</i> $\emptyset$ <i>семь</i> _{LOC.N.SG} <i>мѣстѣ</i> _{LOC.N.SG} 'Our bones are buried in this place.' ³⁸
2. Singular rule	No	No	No	No
Counter example	<i>Na městě</i> <i>glagoleměť</i> $\emptyset$ <i>Врътоградѣхъ</i> 'In the place called Vertogrady' ³⁹	<i>U Opalja 7 kunъ</i> $\emptyset$ <i>Мълъvoticѣхъ</i> 'From Opal's 7 kunas in Molvotiči' ⁴⁰	See (3) in this article.	<i>...срѣтју</i> $\emptyset$ <i>устѣхъ ихъ</i> 'being in their mouths' ⁴¹
3. -i ending rule	n/a	n/a	n/a	n/a
4. Strictly-noun rule	No	No	?	?
Counter example	<i>Perejaslavli</i> 'In Perejaslavl'	<i>Pereęslav[ъ]lě</i> 'In Perejaslavl'	n/a	n/a
5. Preposition rule	Probably yes	Probably yes	Probably yes ⁷	Probably yes
6. Lexical rule (restriction)	No ⁴²	No ⁴³	No	No

According to Table 1, only Preposition Rule number 5 seems to be common among the three old Slavic languages and Burgenland Croatian. To a lesser extent, the One-lexeme Rule number 1 may also be shared. Regarding

³⁶ Taken from Pavlova (1977: 202).

³⁷ There are indeed bare locative constructions without prepositions, but they could be explained as reduction of a consonant. See Toporov (1961: 145).

³⁸ Taken from Bauer (1964: 266).

³⁹ Taken from Toporov (1961: 11).

⁴⁰ Taken from Zaliznjak (2014: 160).

⁴¹ Taken from Bauer (1964: 264).

⁴² According to Toporov (1961: 22), the bare locative with common nouns was less widespread than toponyms in Old East Slavic.

⁴³ There are not so many lexical items of common nouns attested. See Zaliznjak (2004: 162).

Lexical Rule number 6, common nouns show restrictions in the bare locative case (unlike toponyms), but concrete lexical items that could appear in the bare locative case are not necessarily common among these Slavic languages. Nevertheless, the comparison in Table 1 suggests the difficulty of deriving the Burgenland Croatian bare locative from the common Slavic bare locative. In addition, Zaliznjak (2004: 160) summarized his research on Old Novgorodian syntax as follows: “The preposition *na* possesses a very distinct own meaning, which is different from the preposition *v*, whose meaning is very close to the general meaning of the locative case, thus *na* usually could not be optional.” Thus, the typological data do not support the status of the bare locative in Burgenland Croatian as a syntactic archaism. In this context, in some contemporary North Russian dialects and dialects in the Ul’janovsk region, the bare locative case appears almost exclusively when the preposition *v* is expected (MYZNIKOVA 2014: 86–92).⁴⁴

4. HISTORICAL PERSPECTIVE

The same phenomenon is attested in contemporary Čakavian, particularly in northern and middle dialects. Burgenland Croatian originated mostly from the middle Čakavian dialect, and to a lesser extent, from surrounding Kajkavian and Šćakavian dialects (NEWKLOWSKY 1978).⁴⁵ Notably, migration from Croatia to Burgenland occurred in the mid-16th century (BENČIĆ et al. 2003: 13). Thus, this calls for a discussion on two aspects: the Čakavian situation by the mid-16th century and the situation in Burgenland since then.

4.1. Čakavian bare locative and accusative

The bare locative and accusative cases are productive in some Čakavian dialects, but these are very scarce in the Old Čakavian texts that reflect dialect features. It is noteworthy that not a single example of such usages (8/8) is attested in the Vinodol Statute (1288), which shows elements of the colloquial

⁴⁴ According to Romanyna (2015: 181), in the Transnistrian dialect of Ukrainian, other prepositions than *v/ŭ*, such as *z*, *za*, *na*, and *na*, can be dropped.

⁴⁵ In the Kajkavian dialect in Ozalj, bare locative and accusative cases sporadically appear in combination with toponyms starting with consonants (Težak 1981: 327): *Bili smu o Zagrebu*_{LOC.M.SG} ‘We were in Zagreb’, *Buš došal o Požun*_{ACC.M.SG?} ‘Will you come to Požun?’ but *Bil sam v Ozlju*_{LOC.M.SG} ‘I was in Ozalj’ and *Idem v Ozalj*_{ACC.M.SG} ‘I am going to Ozalj.’ In this case, omission of the preposition may be phonetically conditioned. The existence of bare locative and accusative constructions in this dialect is noteworthy, because speakers of the Kajkavian dialect in Burgenland (which is defunct today) migrated from this area. However, there is no evidence that this Kajkavian dialect had bare locative and accusative cases before the migration.

speech. The first attested example in Čakavian dates from the 13th century (35). Example (36) dates from the 14th century:⁴⁶

- (35) *Budući* *o* *Dobrini*, *pred* *kućom* *Jurě Pariežića*
 being Dobrinja.LOC.F.SG before house.INS.F.SG Jura Pariježić.GEN
 ‘Being in Dobrinj, in front of Jura Pariježić’s house ...’
- (36) *a* *to* *je* *bilo* *o* *Vrbnici*
 and it be.PRS.3SG be.PST.N.SG Vrbnik.LOC.M.SG
na *vрати* *općih*.
 on gate.LOC.PL common.LOC.PL
 ‘And it was in Vrbnik, at the main gates.’

Thus, viewing this case usage as an archaism inherited from Common Slavic does not seem to be warranted; rather, the case usage should be explained as resulting from the loss of *v*, according to Toporov (1961: 216).

From the materials collected by Zima (1887), the bare accusative case is not attested until the end of the 15th century, implying that this construction – correlated to the bare locative – also developed later and was not an archaism inherited from Proto-Slavic. Rather, it could be explained as the dropping of *v*, as observed in contemporary Čakavian dialects, such as *Gren o Riku*_{ACC.F.SG} ‘I am going to Rijeka,’ *o Školu*_{ACC.F.SG} *san hodil samo dopolna* ‘I went to school only before midday’ (cf. HOUTZAGERS 1985; VRANIĆ 2005; GRBAC 2021). According to Matija Mužek (personal communication), in one of the Čakavian Ikavian-Ekavian speech areas from where Burgenland Croatian has possibly originated, both the bare locative and the bare accusative constructions turn out to be foreign to his language consultants.⁴⁷

However, more detailed research, including field research, is required. At this stage, it could be assumed that both constructions were rare and not necessarily present in the language of the Croatian migrants who came to Burgenland.

4.2. The Burgenland Croatian bare locative and accusative

The *Duševne pesne* ‘Spiritual Songs’ of Grgur Mekinić is the first written text in Burgenland Croatian, published in 1609 and 1611. Mekinić wrote in northern Burgenland Croatian based on the Čakavian Ekavian-Ikavian dialect (NEWKLOWSKI 2019), which currently possesses bare locative and accusa-

⁴⁶ Taken from Šurmin (1898: 4). It is important to note that they are later editions, whose originals have not been preserved in both cases.

⁴⁷ Matija Mužek has kindly provided me with this information after conducting field research in Veli Brgud.

tive cases, but as the following examples (37) – (39) show, neither is attested in *Duševne pesne* (191/191).⁴⁸

- (37) *Dite*   *se*   *rodi*   *v*   *Betlehem.*
 child.NOM.N.SG   REF   bear.AOR.3SG   in   Bethlehem.LOC.M.SG
 ‘A child was born in Bethlehem.’
- (38) *Sada*   *se*   *v*   *jasloh*   *nahodi.*
 now   REF   in   cradle.LOC.F.PL   locate.PRS.3SG
 ‘He is now located in the cradle.’
- (39) *Pošla*   *svoga*   *angela*   *v*   *varoš.*
 send.AOR.3SG   own.ACC.M.SG   angel.ACC.M.SG   into   city.ACC.M.SG
 ‘He sent own angel to the city.’

The first attested example may be found in *Horvaczko evangelye* ‘Croatian Gospel,’ dated 1732, which is the first and oldest printed lectionary in Croatian (JEMBRIH 2012: 41). The second or third oldest example seems to be in Juraj Damšić’s *Kratka sprava nauka kerschianzkoga* ‘Short Lesson of Christianity’ (1744), which was translated from Latin (JEMBRIH 1994). Examples (40) and (41) can be found in the title pages of both publications.⁴⁹

- (40) *o Gyuri,*   *stampano*   *kres*   *Josepha Antona Streibig*
 Győr.LOC.M.SG   print.PPP.N.SG   via   Joseph Anton Streibig.ACC.M.SG
 ‘In Győr, printed by Joseph Anton Streibig’
- (41) *Štampano*   *o*   *Bečkom Novom Mesti*
 print.PPP.N.SG   Wiener Neustadt.LOC.N.SG
 ‘Printed in Wiener Neustadt’

However, there is no single example of bare locative and accusative cases attested in the main texts. This indicates that the bare locative may be a calque from classical Latin, in which it is used. As pointed out by Benčić et al. (2003: 15), bare locative and accusative cases started to appear in the mid-18th century, which is shown in examples (42) and (43) found in Lovre Bogović’s *Hiža Zlata* (1754) (cf. HADROVICS 1974). These examples can be compared to the similar sentences (37) and (38), in which the preposition *v* was obligatorily used for the identical lexical items (*jaslice* ‘cradle’ and *Betlehem* ‘Bethlehem’).

⁴⁸ These tokens include both locative and accusative cases in question.

⁴⁹ According to the list of cited works in Benčić et al. (2003: 10), the title page of the *Epiztole i vangelya* ‘Epistles and Gospel’ by Ladislav Valentić was published in Vienna (*o Besci*) in 1741. However, I did not have the opportunity to study the original. It is interesting to note that the preposition *va* was not always omitted on the title page. For instance, one can find a prepositional construction *Stampane va Gyuri* ‘Printed in Győr’ in Juraj Mulih’s *Duhovne jakske* ‘Spiritual Songs’ (1750). See Benčić (1998: 73).

- (42) *Zmožni bog leži o jaslica.*
 mighty.NOM.M.SG. god.NOM.M.SG lie.PRS.3SG o cradle.LOC.F.PL
 ‘Almighty God lies in a cradle.’
- (43) *Bog se j rodil*
 god.NOM.M.SG REF be.PRS.3SG bear.PST.3SG
 o *Betlehem.*
 Bethlehem.LOC.M.SG
 ‘God was born in Bethlehem.’

As mentioned in Section 2, (42) is an impossible construction in the contemporary Burgenland Croatian language. This may be due to a reduction of *v* before the consonant (cf. HADROVICS 1974), or because the singular rule had not been established in the mid-18th century.⁵⁰ However, example (43) is surely found in contemporary Burgenland Croatian.

Thus, a gap is observed in the time of appearance of bare case constructions between Čakavian and Burgenland Croatian, suggesting that the two parallel structures appeared independently, although Lisac (2009: 96) considered this phenomenon to be a Čakavian feature found in Burgenland Croatian.

5. AREAL PERSPECTIVE⁵¹

Neweklowsky (2011: 156) regarded bare locative and accusative cases as a calque of local German constructions, which is characteristic of the Carinthia dialect of German (POHL 1989). Examples (44) and (45) correspond to the bare locative and accusative constructions, respectively, in Burgenland Croatian.⁵²

- (44) *I pin jetsan o Khlâgnfurt.*
 I be.PRS.1SG now Klagenfurt.NOM.M.SG
 ‘I am in Klagenfurt now.’
- (45) *I fâh o Khlâgnfurt.*
 I go.PRS.1SG Klagenfurt.NOM.M.SG
 ‘I am going to Klagenfurt.’

⁵⁰ According to Benčić et al. (2003: 15), the loss of *v* at the beginning of words and use of bare accusative and locative can be characterized as features of Burgenland Croatian in the 18th and 19th centuries.

⁵¹ For the reasons why potential Hungarian influence remains an uncertain proposition, see footnote 10.

⁵² Pohl (1989: 64) suggests that these constructions have emerged from the stratum of the local Slovene dialect, which influenced local German. According to Pohl, the lack of prepositions could be explained by the incompatibility of structural differences between Slovene and German.

Some Bavarian dialects of German have similar constructions that are collocated with similar lexical items found in Burgenland Croatian, such as *o Kiacha geh* ‘I go to church’ and *o Shul geh* ‘I go to school.’⁵³ Since the linguistic structure of Burgenland Croatian, from phonetics/phonology to syntax and the lexicon, has been significantly influenced by German (NEWKLOWSKY 1978: 28–53), Neweklowsky’s idea may sound probable. On the other hand, it seems that such constructions are quite foreign to my German dialect consultants in Burgenland, although Burgenland Croats living in the same locations (e.g., Eisenstadt/Željezno, Osip/Uzlop, and Trausdorf/Trajštof) do use bare locative and accusative constructions.⁵⁴ In this respect, an observation made by Jakob Perschy, a local scholar, and a native speaker of the German dialect of Burgenland, is of interest. According to Perschy (personal communication), originally the bare locative/accusative constructions did not exist in his native German dialect at all. Indeed, he has sporadically heard such a bare construction as *I geh o Schul* ‘I go to school,’ but only relatively recently, since the 1980s.⁵⁵ If this observation is true, there is a possibility that, on the contrary, it is Burgenland Croatian that might have an influence on the local German dialect with respect to these constructions. Therefore, a conclusion cannot be drawn without analyzing much more concrete materials both in the German dialects of Burgenland, including historical data, which will be undertaken after the COVID pandemic.⁵⁶

⁵³ This information has been provided by Anthony Rowley. I am grateful to Dr. Rowley for the data.

⁵⁴ Three of my consultants for the Burgenland Bavarian dialect have deemed ungrammatical the omission of the preposition *in* in the abovementioned constructions in their dialect. For this information, I would like to express my gratitude to Dr. Michael Hess, Dr. Jakob Perschy and Ms. Sabine Pawischitz.

⁵⁵ Perschy is of the opinion that this sentence does not describe an ongoing action, but rather states a fact of one attending a school. In contrast, the prepositional counterpart *I geh in die Schul* expresses an ongoing action, i.e., ‘I am going to school.’

⁵⁶ These constructions are not rare in German. For instance, one can find the parallels in East and South Tyrol and in some urban areas of Bavaria, especially among young speakers, including those who have an immigration background and whose variety can be categorized as *Kiezdeutsch* (cf. KERSCHHOFER-PUHALO 2019). Interestingly, the parallels can be found, for instance, in Afro-Yungueño Spanish (LAMBERTI 2022), due to the influence of Kikongo, while the emergence of the bare case construction is not conditioned by language contact in Athenian suburban speech of Greek (THEODOROPOULOU 2013), in which the bare case constructions function as sociolinguistic variables. In the case of Burgenland Croatian, the bare locative and accusative cases are not sociolinguistic variables, whereas in some Čakavian subdialects, the competition of bare case forms and prepositional ones is indeed characterized as a sociolinguistic variable. For instance, according to Sanja Zubčić (personal communication), in the Grobnik subdialect, the bare case forms are used mostly by older speakers, while younger speakers tend to avoid them. This difference according to the speakers’ age seems to be connected to the fact that the younger generations are more exposed to standard Croatian, in which the use of prepositions is obligatory in the target constructions.

6. (TENTATIVE) CONCLUSION

Inspired by Professor Piper's analysis of Slavic languages from the perspective of his semantics of localization theory, my discussion (based on the materials on Burgenland Croatian) can be summarized as follows:

1. The bare locative and accusative cases are neither interchangeable, nor optional. Both bare cases are conditioned both grammatically and semantically, but the sphere of usage of the bare cases is much narrower compared to that of the prepositional ones. The two cases have a subtle semantic difference, which can be expressed as the explicitness of "within-ness" (the prepositional constructions) or the absence of it (the bare locative and accusative constructions).
2. Typologically, old Slavic languages and Burgenland Croatian have some parallels, which are not based on their genetic relations.
3. Čakavian and Burgenland Croatian share the bare case usage in question. Historically, the construction may not be an archaism, but may rather be newly developed. There is a time gap between two Croatian varieties in terms of the emergence of two bare case constructions, which may suggest their parallel independent development.
4. Bare locative and accusative constructions are indeed found in some Bavarian German dialects, but not in the ones which are in the closest contact with Burgenland Croatian. At this stage, one cannot categorically dismiss the hypothesis that the source language of the bare case constructions was a local German dialect, which leaves enough space for further research on this topic.

The emergence of the bare locative and accusative cases in Burgenland Croatian serves as evidence of new grammatical categories with semantic distinctions, but it can hardly be placed in the context of secondary syntheticism in the general development of the syntactic structure of Burgenland Croatian. The reason is that a similar synthetic tendency is not observed in this language. Therefore, the conclusions mentioned above are of a tentative nature. More extensive dialect research should be conducted to find the correct answers to the questions raised in this work.

ABBREVIATIONS

AOR	ao ¹ ist	INF	infinitive
AUX	auxiliary	INS	instrumental
DAT	dative	LOC	locative
F	feminine	M	masculine
GEN	genitive	N	neuter
IMP	imperative	NOM	nominative
IMPF	imperfect	PL	plural

PPP	past passive participle	REF	reflexive
PRS	present	SG	singular
PST	past	VOC	vocative

Works Cited

- BENČIĆ, Nikola. *Književnost Gradišćanskih Hrvata od XVI. stoljeća do 1921*. Zagreb: Sekcija Društva hrvatskih književnika i Hrvatskog centra P.E.N za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljenstvu, 1998.
- BENČIĆ, Nikola, Agnija Csenar-Schuster, Zorka Kinda-Belaković, Ludvig Kuzmić, Mijo Lončarić, Gerhard Neweklowsky, Ivan Rotter, Ivo Sučić, Joško Vlašić, Sanja Vulić, Marija Znika. *Gramatika gradišćanskohrvatskoga jezika*. Željezo: Znanstveni institut Gradišćanskih Hrvatov, 2003.
- BRABEC, Ivan. „Govor podunajskih Hrvata u Austriji“. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 2 (1966): str. 29–118.
- GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého*. IV. *Skladba*. Prague: Nákladem F. Tempského, 1929.
- HADROVICS, Laszlo. *Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1974.
- HILL, Steven. *The N-Factor and Russian Prepositions: Their Development in 11th–20th Century Texts*. Berlin: De Gruyter, 1977.
- HOUTZAGERS, Hubrecht Peter. *The Čakavian Dialect of Orlec on the Island of Cres*. Amsterdam: Rodopi, 1985.
- GRBAC, Smiljan. *Slovnica kastavskega govora*. Kastav: Udruga Čakavski senjali Kastav, 2022.
- JEMBRIH, Alojz. *Juraj Damšić i njegov »Nauk keršćanski«* (1744). Željezo: Znanstveni institut Gradišćanskih Hrvatov, 1994.
- JEMBRIH, Alojz. „*Horvaczko evangelye* (1732). Uzor gradišćanskohrvatske književnojezične norme“. *Kroatologija* 3/2 (2012): str. 40–64.
- KERSCHHOFER-PUHALO, Nadja. „Gemma Kino? – Zum Nicht-Gebrauch von Präpositionen“. In: Marietta Calderón, Bernadette Hofinger, and Emil Chamson (eds.). *Mobility and Language*. Berlin: Peter Lang, 2019: pp. 127–145.
- KOSCHAT, Helene. *Die čakavische Mundart von Baumgarten im Burgenland*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1978.
- KULIKOV, Leonid. “Evolution of case system”. In: Andrej L. Malchukov and Andrew Spencer (eds.). *The Oxford Handbook of Case*. Oxford: Oxford University Press, 2009: pp. 439–457.
- KUŠAR, Marcel. „Rapski dijalekt“. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 118 (1894): str. 1–54.
- LAMBERTI, Luana Nunes. *The Contribution of Niger-Congo Languages to Location Marking in Afro-Yungueño Spanish and Helvécia Portuguese*. (Unpublished PhD dissertation), 2022.
- LISAC, Josip. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden marketing, 2009.

- LUKEŽIĆ, Iva. *Zajednička povijest hrvatskih narječja 2. Morfologija*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2014.
- MEILLET, Antoine. *Le slave commun*. Paris: Champion, 1934.
- MIKLOSICH, Franz. *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*. IV. *Syntax*. Vienna: Wilhelm Branmüller, 1874.
- MILOŠ, Irena. *Prijedlozi u čakavskome ekavskom dijalektu. Uvod u značenje*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2016.
- NEWKLOWSKY, Gerhard. *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1978.
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Belgrade: Čigoja štampa, 2001.
- POHL, Heinz Dieter. *Kleine Kärntner Mundartkunde. Mit Wörterbuch*. Klagenfurt: Heyn, 1989.
- RONČEVIĆ, Ivan. *Praktische Grammatik der burgenländischkroatischen Sprache*. Wien: Weber, 2017.
- SIATKOWSKI, Janusz. „Bezpředložková spojení v nářečí kladských Čechů“. *Naše řeč*, ročník 57 (1974), číslo 4: s. 200–207.
- IMUNOVIĆ, Petar. *Čakavska čitanka: tekstovi, prikazbe, priručni rječnik, bibliografija*. Zagreb: Golden marketing, 2011.
- STANISLAV, Ján. *Dejiny slovenského jazyka*. IV. *Syntax 1*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1973.
- ŠURMIN, Đuro. *Acta Croatica: ab anno 1100–1499*. Zagreb: Dionička tiskara, 1898.
- TENTOR, Mate. „Der čakavische Dialekt der Stadt Cres (Cherso)“. *Archiv für slavische Philologie* 30 (1909): s. 142–204.
- TEŽAK, Stjepko. „Ozaljski govor“. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, vol. 5 (1981): str. 203–428.
- THEODOROPOULOU, IRENE. “Sociolinguistic Variation in Athenian Suburban Speech”. *Journal of Greek Linguistics* 13 (2013): pp. 30–53.
- TORNOW, Siegfried. *Burgenlandkroatische Dialekttexte: Die Vlahischen Ortschaften*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009.
- VAILLANT, André. *Grammaire comparée des langues slaves*. V. *La syntaxe*. Paris: Klincksieck, 1977.
- VONDRÁK, Václav. *Vergleichende Slavische Grammatik*. II. *Formenlehre und Syntax*. Göttingen: Vandenhöck und Ruprecht, 1924.
- VRANIĆ, Silvana. *Čakavski ekavski dijalekt: sustav i podsustavi*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 2005.
- VÁŽNÝ, Václav. *Čakavské nářečí v slovenském Podunají*. Bratislava: Zemedelské muzeum, 1927.
- ZIMA, Luka. *Ńekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*. Zagreb: L. Hartman, 1887.

*

БАУЭР, Ярослав. „Бесредложный локатив в старославянском языке“. В: Иосиф Курц (ред.). *Исследования по синтаксису старославянского языка*. Прага: Издательство чехословацкой академии наук, 1963: стр. 263–285.

- [BAUER, Āroslav. „BesredloŹnyj lokativ v staroslavānskom āzyke“. V: Iosif Kurc (red.). *Issledovaniā po sintaksisu staroslavānskogo āzyka*. Praga: Izdatel'stvo ċehoslovackoj akademii nauk, 1963: str. 263–285]
- БЕРНШТЕЙН, Самуил Борисович. „Методы и задачи изучения истории значений и функций падежей в славянских языках“. В: Самуил Борисович Бернштейн (ред.). *Творительный падеж в славянских языках*. Москва: Издательство академии наук СССР, 1958: стр. 5–40.
- [BERNŠTEJN, Samuil Borisoviċ. „Metody i zadaċi izuċeniā istorii znaċenij i funkcij padeŹej v slavānskikh āzykah“. V: Samuil Borisoviċ Bernštejn (red.). *Tvoritel'nyj padeŹ v slavānskikh āzykah*. Moskva: Izdatel'stvo akademii nauk SSSR, 1958: str. 5–40]
- БОРКОВСКИЙ, Виктор Иванович. *Синтаксис древнерусских грамот*. Львов: Львовский государственный университет, 1949.
- [BORKOVSKIĪ, Viktor Ivanoviċ. *Sintaksis drevnerusskih gramot*. L'vov: L'vovskij gosudarstvennyj universitet, 1949]
- ДАНИЧИЋ, Ђуро. *Србска синџакса. Део 1*. Београд: Државна штампарија, 1858.
- [DANIĆIĆ, Āuro. *Srbska sintaksa. Deo 1*. Beograd: DrŹavna Źtamparija, 1858]
- ЗАЛИЗНЯК, Андрей Анатольевич. *Древненовгородский диалект*. Москва: Языки славянской культуры, 2004.
- [ZALIZNĀK, Andrej Anatol'evič. *Drevnenovgorodskij dialekt*. Moskva: Āzyki slavānskoj kul'tury, 2004]
- КАПОРУЛИНА, Людмила Витальевна. *Присубстантивное употребления падежей в истории русского языка (на материале памятников русского языка XII – начала XVIII века и некоторых жанров фольклора)*. Санкт-Петербург: Златоуст, 2021.
- [KAPORULINA, LŹdmlila Vital'evna. *Prisubstantivnoe upotrebleniā padeŹej v istorii russkogo āzyka (na materiale pamātnikov russkogo āzyka XII – naċala XVIII veka i nekotoryh Źanrov fol'klora)*. Sankt-Peterburg: Zlatoust, 2021]
- МАРКОВА, Нина Владимировна. „Грамматические диалектные черты заонежного диалекта“. *Ученые записки Петрозаводского государственного университета* 42/1 (2020): стр. 63–71.
- [MARKOVA, Nina Vladimirovna. „Grammatičeskie dialektnye ċerty zaoneŹnogo dialekta“. *Uċenye zapiski Petrozavodskogo gosudarstvennogo universiteta* 42/1 (2020): str. 63–71]
- Марковиќ, Марјан. „Формална и функционална анализа на предлогот ВО во македонските дијалекти“. *Rocznik slawistyczny*, No. LXII (2013): str. 77–91.
- [Markoviċ, Marjan. „Formnalna i funkcionalna analiza na predlogot VO vo makedonskite dijaletki“. *Rocznik slawistyczny*, No. LXII (2013): str. 77–91]
- МЫЗНИКОВА, Янина Варельевна. *Русско-прибалтийско-финские языковые контакты и их отражение в области диалектного синтаксиса*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2014.
- [MYZNIKOVA, Ānina Varel'evna. *Russko-pribaltijsko-finskie āzykovye kontakty i ih otraŹenie v oblasti dialektnogo sintaksisa*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta, 2014]
- ПАВЛОВА, Румяна. *Пространственные конструкции в древнерусском языке в сопоставлении с древнеболгарским языком*. София: Издательство Болгарской академии наук, 1977.
- [PAVLOVA, Rumāna. *Prostranstvennye konstrukcii v drevnerusskom āzyke v sopostavlennii s drevnebolgarskim āzykom*. Sofiā: Izdatel'vo Bolgarskoj akademii nauk, 1977]

- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
[PAVLOVIĆ, Slobodan. *Determinativni padeži u starosrpskoj poslovnoj pismenosti*. Novi Sad: Matica srpska, 2006]
- РОМАНИНА, Ирина Романівна. *Структурно-семантичні особливості діалектних текстів про чуда в надністрянському говорі*. Львів: Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015.
[ROMANINA, Īrina Romanivna. *Strukturno-semantični osoblivosti dialektnih tekstiv pro čuda v naddnistrâns'komu govori*. L'viv: Nacional'na akademiâ nauk Ukraïni, Īnstitut Ukraïnoznavstva im. Ī. Krip'âkeviča NAN Ukraïni, 2015]
- ТОПОРОВ, Владимир Николаевич. *Локатив в славянских языках*. Москва: Издательство академии наук СССР, 1961.
[TOPOROV, Vladimir Nikolaevič. *Lokativ v slavânskikh âzykah*. Moskva: Izdatel'stvo akademii nauk SSSR, 1961]

Source

MERŠIĆ, Martin. *Spominki*. Željezno: Hrvatsko štamparsko društvo, 1993.

Мотоки Ј. Номаћи
Универзитет Хокаидо
Словенско-евроазијски истраживачки центар

О УПОТРЕБИ ЛОКАТИВА И АКУЗАТИВА БЕЗ ПРЕДЛОГА У ГРАДИШЋАНСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

У овом чланку се анализирају семантика и граматика локатива и акузатива без предлога, типа *ona je ø crkvi* 'она је у цркви' и *ona gre ø crkvi* 'она иде у цркву', у градишћанскохрватском језику. Раније студије су указале на постојање поменутих граматичких појава у овом језику, али се њима нису детаљније бавиле, тако да није било речи о правилима употребе ових форми, ни у синхронији, ни у дијахронији, ни у типолошком погледу. У овом раду се описује употреба ових двеју падежних форми с обзиром на наведене аспекте и истовремено даје одговор на следећа два питања: Да ли су обе падежне форме прасловенског порекла? Да ли је реч о наслеђу из (старо)чакавског говора или су ови облици развијени у новој отаџбини, у Градишћу у Аустрији? Анализирајући материјале са наведених гледишта, аутор закључује да су се наведене падежне конструкције појавиле у Градишћу.

Кључне речи: градишћанскохрватски, чакавски, падежна синтакса, локатив без предлога, акузатив без предлога.

Мотоки Ё. Номати
Универзитет Хоккајдо
Центр славјанско-евразийских истрадовањих

ОБ УПОТРЕБЛЕНИИ БЕСПРЕДЛОЖНЫХ ЛОКАТИВА И АККУЗАТИВА
В ГРАДИЩАНСКО-ХОРВАТСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В данной статье анализируются семантика и грамматика беспредложных локатива и аккузатива (напр., *ona je ø crikvi* ‘она в церкви’ и *ona gre ø crikvu* ‘она идет в церковь’) в градищанско-хорватском языке. Предыдущие исследования показали, что упомянутые грамматические явления существуют в этом языке, однако ими более детально не занимались, не обсуждались правила употребления этих форм ни в синхронии, ни в диахронии, ни с типологической точки зрения. В данной работе описывается употребление этих двух падежных форм с учетом приведенных аспектов и одновременно дается ответ на два следующих вопроса: являются ли обе падежные формы праславянскими по происхождению? Идет ли речь о наследии из (древне)чакавского наречия, или эти формы развились на новой родине, в Бургенланде в Австрии? Анализируя материалы с учетом упомянутых точек зрения, автор приходит к заключению, что обсуждаемые падежные конструкции появились в Бургенланде.

Ключевые слова: градищанско-хорватский язык, чакавское наречие, синтаксис падежей, беспредложный локатив, беспредложный аккузатив.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 409–421

УДК 811.16'367.2/.3

COBISS.SR-ID 85287177

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202409N>

Примљено: 18. марта 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Борис Ю. Норман*

Белорусский государственный университет

Филологический факультет

Кафедра теоретического и славянского языкознания

ИМЕННОЙ СУБЪЕКТ ПРИ ГЛАГОЛЬНОМ СКАЗУЕМОМ В 1-М ЛИЦЕ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА (ОДНИ БАБЫ ЖИВЕМ)

Анализируются предложения современного болгарского, а также словенского и русского языков, в которых сказуемое представлено глагольной формой 1-го лица множественного числа, а в качестве подлежащего выступает существительное со значением человека (тоже во множественном числе), типа болгарского *Съберем се приятели* или русского *Одни бабы живем*. Эти факты противоречат общим правилам выражения категории грамматического лица и распределению функциональных обязанностей между личными местоимениями и существительными. Подобные конструкции обладают типологической ценностью на общеславянском фоне. Делается попытка объяснить их появление через: а) эллипсис личного местоимения, б) формирование особого понятия коллективного (множественного) субъекта, в) расширение списка скрытых грамматических категорий, г) ослабление синтаксических связей между членами предложения, д) широту значения граммы 1-го лица множественного числа.

Ключевые слова: 1-е лицо, глагол, личное местоимение, существительное, множественное число, болгарский язык, эллипсис.

Грамматическая категория лица представляет собой мощное шифтерное средство: она содействует организации речевого акта, распределяет роли между его участниками и регламентирует их речевое поведение, а, кроме того, выполняет ряд особых прагматических функций.

---

* boris.norman@gmail.com

Средства категории лица – это прежде всего глагольные флексии и личные (а также притяжательные) местоимения. Обычно, говоря о грамматическом лице, ученые не принимают во внимание использование имен существительных, так как им, по умолчанию, приписывается значение 3-го лица. Иными словами, между местоимениями 1-го и 2-го лица и субстантивами существуют отношения дополнительной дистрибуции: там, где возможно употребление форм 1-го и 2-го лица, невозможно употребление существительных (и наоборот). Так, можно сказать об участниках речевого акта: *Я отдыхаю, Ты отдыхаешь*. Но, говоря о лице или субстанции, не участвующих в речевом акте, следует употребить существительное – нарицательное или собственное – или местоимение в 3-м лице: *Брат отдыхает. Машиа отдыхает. Природа отдыхает. Она отдыхает*. Нельзя сказать **Брат отдыхаю. *Машиа отдыхаешь* или, наоборот, **Я отдыхает* (если не считать постмодернистских текстов с их особой стереометрией, как у Э. Лимонова: *Зайдет ли кто – А я лежит*: здесь говорящий как бы смотрит на себя со стороны).

Если, таким образом, 1-е лицо (выражающее значение говорящего, адресанта) и 2-е лицо (выражающее значение слушающего, адресата) отчетливо противопоставлены по своей коммуникативной роли именным номинациям (обозначающим всё, кроме адресанта и адресата), то, спрашивается, как быть с флексиями и личными местоимениями 3-го лица (рус. *он, она, оно*)? Референтная их отнесенность не связана с условиями речевого акта: природа или некая Маша существуют безотносительно от того, кто и кому о них говорит. По-видимому, корни этого противопоставления 1-го и 2-го лиц 3-му лицу уходят глубоко в природу языка как средства общения.

И.И. Мещанинов, рассуждая об эволюционном процессе формирования частей речи в языках мира, писал так: «Включившись в общую глагольную парадигму, 3-е лицо продолжает отличаться от первого и второго прежде всего тем, что что 1-е и 2-е лица, представленные в самом глаголе местоимениями или личными показателями, не требуют при себе обязательного присутствия подлежащего и могут полностью заменять его в самой форме сказуемого...» (Мещанинов 1949: 51). А позже некоторые ученые прямо отказывали местоимению 3-го лица в праве «выражать лицо», а трактовали его как «не-лицо» или как «отсутствующее лицо». Очень показательна в этом смысле позиция Э. Бенвениста. Ученый подчеркивал: «Так как третье лицо не предполагает никакого лица, оно может принимать любой субъект или не иметь никакого субъекта, и этот субъект, выраженный или невыраженный, никогда не представляется как «лицо»» (Бенвенист 1974: 264). И далее, в той же работе: «Благодаря своему статусу неличной формы «третье лицо» приобретает способность становиться и формой уважения, которая возвышает чело-

века над уровнем обычного лица, и формой оскорбления, которая может уничтожить его как лицо» (Там же: 265). Не случайно, добавим, формы 3-го лица наиболее коннотативны и насыщены в прагматическом отношении (Норман 2019), как не случайно и то, что на базе форм 3-го лица вырастает целая грамматическая категория безличности.

Сказанное укрепляет нас в понимании той принципиальной границы, которая разделяет 1-е и 2-е лица как обозначения участников речевого акта и 3-е лицо как «минус-знак», служащий целям референтной номинации. Однако материал славянских языков предоставляет дополнительные факты, требующие объяснения в свете изложенной теории.

Во-первых, для полноты картины следует признать, что в русском языке допустимо и выражение позиции говорящего с помощью имени. Это встречается в особых коммуникативных ситуациях, например: *Говорит командир корабля* (пилот авиалайнера – по громкой связи). *Рядовой Сидоренко по вашему приказанию прибыл* (армейская формулировка). *Суд удаляется на совещание* (судья – о себе). В письменных текстах употребительны этикетные формулы типа *автор этих строк*. Интерес представляют и зачины телефонного разговора: *Вас беспокоит Сергей Иванов. Это вам звонит диспетчер*. Еще характернее такое обозначение адресанта для завершения письма: *Твой муж. Ваш покорный слуга. Преданный Вам С. Крюков* и т.п. (Норман 2017: 27–33).

Содержит ли такое имя значение грамматического лица? И.А. Мельчук в своем «Курсе общей морфологии» уделил специальное внимание языкам, приписывающим имени категорию предикативности. Таковым является, в частности, турецкий, в котором существительное может прямо принимать аффикс лица и числа: *Türkim* ‘я турок’. Однако сходные формы, существующие в славянских языках, типа польских *Świniaś!* ‘ты – свинья’ или *Świnieście!* ‘вы – свиньи’ автор трактовал как сочетания имени с клиткой – редуцированной формой служебного глагола *być* и приводил тому доказательства (Мельчук 1998: 264–275). Напомним, что еще И.И. Мещанинов, определявший в цитированной выше работе предикативность как «признак субъекта в бытии» (Мещанинов 1949: 58), считал именное спряжение (изменение существительного по лицам) типологической характеристикой тюркских, эскимосских, самодских (самодийских) языков; индоевропейским же языкам предикативность имени чужда.

Во-вторых, следует напомнить, что в рамках выражения позиций «адресант» и «адресат» существует определенная конкуренция между глагольными флексиями и личными местоимениями. Для многих славянских языков стилистической нормой считается выражение значения грамматического лица через глагольную флексию; местоимение же привлекается только для эмфатических и тому подобных ситуаций. Такие

языки (к их числу принадлежат и южнославянские) иногда называют «нулевоподлежащими» (Иванова, Градинарова 2015: 98). Так, в болгарских текстах значительно чаще будут встречаться формы типа *имам, имаш*, чем сочетания *аз имам, ти имаш* – глагольные формы считаются в данном плане самодостаточными.

Для русского языка в 1-м и 2-м лицах признается нормальным параллельное употребление личного местоимения и глагольной формы. Вот цитата из В.В. Виноградова: «Не подлежит сомнению, что в стилях современного книжного языка формы настоящего времени 1-го и 2-го лица в сочетании с личными местоимениями являются более нормальными и нейтральными, чем соответствующие формы без личных местоимений» (Виноградов 1947: 464). Нередко этот тезис связывают с причастным (а потому «обезличенным») происхождением форм прошедшего времени и сослагательного наклонения. Однако традиционная точка зрения требует сильной коррекции с учетом функционально-стилистических параметров. Употребление «избыточных» местоимений 1-го и 2-го лица в качестве подлежащих зависит, в частности, от таких условий, как наклонение глагола, наличие или отсутствие при глаголе отрицания, порядок слов в предложении и т.д. В среднем, по данным О.С. Горицкой, извлеченным из Национального корпуса русского языка, в рамках простых предложений глагольные формы 1-го и 2-го лица примерно лишь в половине случаев сопровождаются личными местоимениями (Горицкая 2008: 170).

В-третьих, материал отдельных славянских языков характеризуется в плане выражения лица определенной спецификой. В частности, представляют большой интерес конструкции, на которые в свое время обратил внимание академик П. Пипер. Он писал:

«Само за словеначки језик у словенској језичкој породици карактеристична је и употреба личног облика за прво лице плурала у предикату реченице у којој је у субјекатској позицији испуштена заменица првог лица плурала, а задржана њена именичка апозиција, упор. слов. *Slovinci dobro stičato*; срп. *Ми, Словенци, добри смо скијаши* (дословно *добро се скијамо*) (Пипер 1999: 158).

Надо сказать, что конструкции, в которых подлежащим при глагольном сказуемом в 1-м лице множественного числа является имя существительное, характерны не только для словенского языка. В южнославянском ареале подобные построения употребительны также в болгарском языке (Норман 2001). Приведем несколько примеров из разнородных источников.

Съберем се приятели, изпуша една цигара, а после по три дни мириша на циганин... (Г. Мишев. Вилна зона).

На сутринта **излязохме няколко души** да търсим змии, таралежи и костенурки, но се върнахме празни (И. Петров. Лъжливи хора).

Отиваха си жените да шетат вкъщи, а **мъжете оставахме** там – в големя трап (К. Атанасов. Сага за селото).

Българите не можем да се примирим с това да сме обикновени (газета «Сега». 06.08.2011; заголовок интервью с режиссером К. Божановым).

Трите партии приоритетно ще търсим партньорство със сестринската коалиция на СДС, ДП и «Гергьовден» (газета «Труд». 02.03.2005).

А хората спяхме тихо зад всяка врата... (из песни «Не на страха» популярного в 1990-е годы болгарского рок-дуэта «Дони и Момчил»).

Как следует трактовать столь оригинальные примеры? Не стоит ли здесь видеть скрытую категорию грамматического лица у существительных? Теоретически такое решение не исключено, ср. размышления о русских существительных с оценочной семантикой (Норман 2017: 37–38), но уж больно оно «экзотическое», непривычное. И дело не в авторитете И.И. Мещанинова и других классиков. Ведь грамматические категории характеризуются максимально широким охватом лексического материала. В нашем же случае речь идет только о существительных, обозначающих лиц (людей), причем такое значение проявляется лишь в 1-м лице множественного числа: *Съберем се приятели...* Иными словами, никакой парадигмы лица тут нет (вряд ли можно сказать без участия личного местоимения: *Съберете се приятели*, не выводя при этом существительное за рамки предложения как обращение). И уж совсем невозможно: **Приятел(ят) искам да се събера...*

Следует заметить, что в болгарском языке имя существительное в так называемой общей форме (т.е. без артикля) и без предлога отличается и другими особенностями синтаксического поведения. В частности, здесь возможны сочетания нескольких существительных, состоящих между собой в подчинительной связи, без морфологического выражения этой связи: *чаша вода* ‘стакан воды’, *изгрев слънце* ‘восход солнца’, *началник гара* ‘начальник станции’ и т.п. Существительное в общей форме может выступать в болгарском языке и в качестве особого члена предложения – «сказуемого определения» (т.е., в русской терминологии, именной части сказуемого), например: *Народът нарича планинска теснина **устие***; *Критиката обявява Вазов **класик** на българския роман* и т.п. Это – тот типологический фон, на котором и следует рассматривать специфические конструкции типа *Съберем се приятели*.

Может быть, словоформу *приятели* и стоит трактовать как именную часть сказуемого? То есть понимать данную фразу как ‘мы встретимся друзьями (как друзья)’? Но данная гипотеза тоже плохо выдерживает критику. Дело в том, что «сказуемое определение» в болгарской грамматике отвечает определенным критериям: оно, как правило, не принимает артикля и в предложении ограничено позиционно. В приве-

денних выше болгарских примерах имя существительное демонстрирует все признаки грамматического субъекта (подлежащего) и отвечает на соответствующий вопрос: *Кои (ще) се съберем? – Приятели.*

Значит, наиболее логичное объяснение интересующих нас конструкций – через регулярный эллипсис личного местоимения (что хорошо согласуется с «нулевоподлежащей» характеристикой болгарского языка). Однако остается в силе вопрос: почему данная конструкция захватывает именно форму 1-го лица множественного числа? Обратим внимание на «собирательную» составляющую их семантики: недаром среди примеров так много случаев с квантификаторами: *всички, няколко, група, много*, а также с количественными числительными. Среди наиболее частых подлежащих в таких болгарских конструкциях встречаются и собирательные числительные «полного охвата»: *и двама, и трима* и т.д., а для женского рода – *и две, и три* и т.д. (все обычно – в членной форме). Перевод соответствующих предложений на русский язык обнаруживает их грамматическую специфику:

«Обратим внимание, что в русском языке форма полного охвата *оба, обе* обычно дублируется личным местоимением, подсказывающим лично-числовую форму подлежащего: *Обе они из Москвы; Мы оба не любим рыбу.* В болгарском языке эта подсказка не обязательна (сказуемое указывает лицо и число), местоимение может отсутствовать: *И трите бяхме* (1 л. мн. ч.) *изненадани...*» (Иванова, Градинарова 2015: 91).

По-видимому, перед нами – проявления постепенного формирования в современном болгарском языке особого грамматического понятия: коллективного (множественного) субъекта, имеющего именное выражение. Вместе с тем, сильная ограниченность условий, в которых проявляется это понятие, свидетельствует о невысокой (пока что) степени его грамматикализации. Поскольку такой субъект находит свое выражение не столько в форме множественного числа имени, сколько в условиях его синтаксического употребления, то его можно трактовать в ряду скрытых грамматических категорий, ср.: (Уорф 1972: 47–51).

Но теперь стоит вернуться к материалу русского языка. Там, в соответствии с общим правилом, когда возникает необходимость уточнить, квалифицировать говорящего или собеседника, обозначить кого-то из них номинацией, то это оформляется как обособленное приложение при личном местоимении. Например:

Здравствуй! Вот **я, твой сын**, воскресший, как было сказано в Писании... (А.И. Куприн. Листригоны).

Я, Д-503, строитель Интеграла, – я только один из математиков Единого Государства (Е. Замятин. Мы).

Покуда **мы, артиллеристы**, хлопотали около орудий..., пехота уже составила ружья, разложила костры... (Л.Н. Толстой. Рубка леса).

Мы, нижеподписавшиеся (название пьесы А. Гельмана и телефильма на ее основе, режиссер – Т. Лиознова).

Личное местоимение в таких ситуациях – обязательный структурный компонент высказывания.

Что же касается обособленного именного приложения к местоимению 2-го лица, то оно автоматически превращается в обращение:

– **Ты, Константин**, – обратился он к Дудыреву, — скорым шагом давай в район (В. Тендряков. Суд).

Местоимение выступает в подобных ситуациях как важнейший элемент, организующий речевую ситуацию, а имя (или именная группа) только уточняет суть этого шифтера.

Кроме того, в рамках простых предложений возможно образование полипредикативных структур, в которых именная номинация принимает форму беспредложного творительного падежа («творительного предикативного»), именительного падежа с союзным словом *как*, родительного падежа с предлогом *в качестве* и иных «полупредикатов». Примеры:

Я юношей участвовал в этих встречах; **Студентами** мы ездили на картошку; **Ты как отец** не можешь себе это позволить; **Вы в качестве представителей** газеты поедете по районам.

И в этом случае местоимение – обязательный компонент высказывания (нельзя сказать просто «Юношей участвовал в этих встречах» или «Студентами ездили на картошку»); для русского языка местоименный субъект – это норма.

Однако, как ни странно, встречаются единичные факты, которые напоминают по своему строению болгарские или словенские конструкции, о которых шла речь выше.

Едва только соберемся во дворе **два-три человека**, как сейчас же и начинаются сплетни (В. Катаев. Внутренняя секреция).

Зачем расстраиваться? Глупое дело. Мужиков нет, **одни бабы** живем, вот и расстраиваемся... – говорит старушка, обращаясь к Серикову (Ю. Трифонов. Бесконечные игры).

Что является подлежащим в этих предложениях? В первом примере это, очевидно, именная группа *два-три человека*, во втором – *одни бабы*. Конечно, можно попытаться восстановить деривационную историю этих фраз. В частности, допустить в первом случае мысленный прототип *соберемся группами по два-три человека* (и все предложение становится тогда определенно-личным). Во втором же случае предыстория может быть разной, допустим: *мы тут – одни бабы, так и живем; одни бабы тут живут, это мы* и т.п.

Процессы преобразования синтаксических структур, происходящие в сознании носителя языка (как адресанта, так и адресата), во многом объяснимы стремлением к компрессии. Однако это еще недостаточ-

ное объяснение для фактов, выпадающих из общего ряда. Тут, возможно, был бы полезен определенный типологический фон, на котором природа данных конструкций слегка прояснится.

Эволюционные процессы замечены в синтаксисе русского языка с XIX века, и среди них – ослабление связей между членами предложения, активизация свободных и обусловленных словоформ (в том числе именительного падежа имени), возрастающий аналитизм и т.п. (АКИМОВА 1990: 15–34). Захватывая, пропитывая собой разговорную речь, эти процессы постепенно проникают и в литературные тексты. Приведем сначала пример из классической литературы:

С тех пор Владимир Васильевич делал вид, что у него нет сына, и **домашние никто** не смели говорить ему о сыне... (Л.Н. Толстой. Воскресение).

Какая синтаксическая связь существует между словоформами *домашние* и *никто*? Если бы было сказано *никто из домашних* – тогда всё ясно: местоимение *никто* управляет прилагательным *домашние* в родительном падеже с предлогом *из*. А *домашние никто* – аппозитивная структура, связь между членами которой держится исключительно на соположении (примыкании).

Приведем еще целый ряд других, но однотипных примеров.

Карьерист народ пошел, – вздыхает письмоводитель (Тэффи. Корсиканец).

Ребенок **дурак** родится (В. Токарева. Ничего особенного).

– А текстик-то вы, кстати, **говно** написали, Сергей Владимирович! (М. Веллер. Легенды Арбата).

Новый ротный **зверь** пришел. А к вам мы всей душой (Э. Хруцкий. Пролог).

Ребенок дурак родится – это значит не «ребенок-дурак», а ‘ребенок родится дураком’! Во всех четырех примерах мы имеем дело с составным именным сказуемым, в котором именная часть выражена существительным в именительном падеже. Причем это существительное имеет ярко выраженную оценочную коннотацию. Но морфологическая форма его ничем не отличается от формы подлежащего, что может создавать (особенно при обратном порядке слов) определенные коммуникативные затруднения. Экспансия именительного падежа и примыкания как вида связи, номинализация фраз и ослабление организующей роли глагола ведут к синтаксической анархии и рассыпчатости структуры. Однако было бы ошибочным считать это проявлением аграмматизма – скорее перед нами обновляющиеся правила коммуникации: говорящий и слушающий как бы заключают между собой негласное соглашение о том, что морфологические показатели семантико-синтаксических функций уступают

свое место в тексте законам лексической комбинаторики и позиционного размещения словоформ.

В работе (Норман 2001: 83) была предложена еще одна теоретическая предпосылка для возникновения конструкций типа *Съберем се приятели*. Это – «неопределеннозначность» (термин В.В. Мартынова) форм 1-го и 2-го лица множественного числа. Ясно, что «мы» значит 'я + еще кто-то', а «вы» – 'ты + еще кто-то'. Но кто этот «кто-то»? Не случайно славянские языки развивают уточняющие обороты с экспликацией этой второй составляющей, ср. рус. *мы с Петром*, болг. *ние с Петър* и т.п. (в противопоставлении английскому *me and Peter*, т.е. 'я и Петр'). Иными словами, лексема *приятели* в конструкции *Събрахме се приятели* призвана сужать семантический объем 1-го лица множественного числа.

Вернемся еще раз к основной теме данной статьи – с тем, чтобы порассуждать о возможностях грамматической интерпретации устного текста. Мы исходим из тезиса, что носитель языка, даже не имеющий никакого филологического образования, должен, для того чтобы воспринять и осмыслить предлагаемый ему текст, провести его элементарный синтаксический анализ: выяснить, о чем тут идет речь, и что об этом «чем-то» говорится. Прочитируем в подтверждение известную работу полувековой давности:

«Для того чтобы понять, что он слышит, слушающий иногда должен произвести синтаксический анализ предложения, то есть вскрыть его грамматическую организацию почти тем же самым образом, как это делает грамматист» (ХОККЕТТ 1965: 141).

Но это значит, что адресат приписывает каждой воспринимаемой словоформе определенную позицию в структуре фразы, а если последняя допускает двоякое толкование, то слушающий должен выбрать какой-то один вариант!

В связи со сказанным, рассмотрим еще один пример. В популярной в 80-е годы прошлого века песне «Лесорубы» (слова М. Танича, исполнил ее певец Э. Хиль) были такие слова:

Лесорубы – сорок семь холостяков,
Валим кедры в три обхвата.
Нам влюбиться — просто пара пустяков,
Да не едут к нам девчата.

Разумеется, в письменном тексте деление на строки, так же как расстановка знаков препинания, может быть весьма произвольной. Но если поставить перед собой задачу проанализировать синтаксическую структуру устного текста, то здесь возникает несколько вариантов анализа.

Первый вариант. *Лесорубы – сорок семь холостяков* – это простое двусоставное предложение с составным именным сказуемым (при опу-

ценной связке). Подлежащее здесь – *лесорубы*, а сказуемое представлено именной группой *сорок семь холостяков*. Следующее предложение – *Валим кедры в три обхвата* – простое предложение с глагольным сказуемым *валим*, дополнением *кедры* и несогласованным определением *в три обхвата*. Подлежащее здесь опущено: подразумевается «мы» (в русской грамматической традиции такие предложения называются определено-личными).

Второй вариант анализа, менее традиционный, но имеющий, в свете сказанного выше, определенное право на существование. *Лесорубы – сорок семь холостяков, валим кедры в три обхвата* – это все одно простое двусоставное предложение, в котором есть подлежащее *лесорубы* и сказуемое *валим*. *Сорок семь холостяков* – это уточняющее обособленное приложение. Во всяком случае, на наш взгляд, исполнители и слушатели данной песни вряд ли протестовали бы против такого понимания.

Основные выводы можно свести к следующему. Процессы развития современных славянских языков включают в себя формирование специфических грамматических структур, отражающих различные возможности концептуализации действительности. Механизмы появления этих новообразований сопровождаются разной степенью грамматикализации тех или иных понятий. Исследованный материал показывает, как взаимодействуют между собой разные способы организации коммуникативного пространства, разные средства предикации, разные тенденции в синтаксисе фразы. Конструкции с глагольными формами в 1-м лице множественного числа при именном субъекте, находящиеся на периферии грамматической системы славянских языков, служат, тем не менее, ярким примером взаимодействия этих внутриязыковых тенденций. Появление этих специфических образований опирается на ряд предпосылок, из которых, возможно, важнейшей является эллипсис личного местоимения.

Цитированная литература

- АКИМОВА, Г. Н. *Новое в синтаксисе современного русского языка*. Москва: Высшая школа, 1990.
[AKIMOVA, G. N. *Novoe v sintaksise sovremennogo russkogo âzyka*. Moskva: Vysšaâ škola, 1990]
- БЕНВЕНИСТ, Э. *Общая лингвистика*. Москва: Прогресс, 1974.
[BENVENIST, È. *Obšaâ lingvistika*. Moskva: Progress, 1974]
- ВИНОГРАДОВ, В. В. *Русский язык: Грамматическое учение о слове*. Москва–Ленинград: Учпедгиз, 1947.
[VINOGRADOV, V. V. *Russkij âzyk: Grammatičeskoe učenie o slove*. Moskva–Leningrad: Učpedgiz, 1947]
- ГОРИЦКАЯ, О. С. *Вторичные прагматические функции показателей лица (на примере обозначения говорящего и слушающего в диалогической речи)*.

- Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Минск, 2008.
- [GORICKAĀ, O. S. *Vtorične pragmatičeskie funkcii pokazatelej lica (na primere oboznačeniâ govorašego i slušaišego v dialogičeskoj reči)*. Dissertaciâ na soiskanie učenoj stepeni kandidata filologičeskih nauk. Minsk, 2008]
- ИВАНОВА, Е. Ю., А. А. Градинарова. *Синтаксическая система болгарского языка на фоне русского*. Москва: Языки славянской культуры, 2015.
- [IVANOVA, E. Ū., A. A. Gradinarova. *Sintaksičeskaâ sistema bolgarskogo âzyka na fone russkogo*. Moskva: Âzyki slavânskoj kul'tury, 2015]
- МЕЛЬЧУК, И. А. *Курс общей морфологии*. Том II. Москва–Вена: Языки русской культуры; Прогресс, 1998.
- [MEL'ČUK, I. A. *Kurs obšej morfologii*. Tom II. Moskva–Vena: Âzyki ruskoj kul'tury; Progress, 1998]
- МЕЩАНИНОВ, И. И. *Глагол*. Москва–Ленинград: Издательство АН СССР, 1949.
- [MEŠANINOV, I. I. *Glagol*. Moskva–Leningrad: Izdatel'stvo AN SSSR, 1949]
- НОРМАН, Борис. Субстантивное подлежащее при глаголах в 1-м лице множественного числа в болгарском языке (*Двама студенти търсим работа*). В: А. Kiklevič (Hrsg.). *Количественность и градуальность в естественном языке. Quantität und Graduierung in der natürlichen Sprache*. München: Verlag Otto Sagner, 2001: с. 77–86.
- [NORMAN, Boris. Substantivnoe podležaše pri glagolakh v 1-m lice množestvennogo čisla v bolgarskom âzyke (*Dvama studenti t'rsim rabota*). V: A. Kiklevič (Hrsg.). *Količestvennost' i gradual'nost' v estestvennom âzyke. Quantität und Graduierung in der natürlichen Sprache*. München: Verlag Otto Sagner, 2001: s. 77–86]
- НОРМАН, Б. Ю. *Прагматический потенциал русской лексики и грамматики*. Екатеринбург–Москва: Кабинетный ученый, 2017.
- [NORMAN, B. Ū. *Pragmatičeskij potencial ruskoj leksiki i grammatiki*. Ekaterinburg–Moskva: Kabinetnyj učenyj, 2017]
- НОРМАН, Б. Ю. Особая прагматика 3-го лица. *Известия Уральского федерального университета. Серия 2. Гуманитарные науки*. 2019. Том 21. № 3 (190). с. 255–268.
- [NORMAN, B. Ū. Osobaâ pragmatika 3-go lica. *Izvestiâ Ural'skogo federal'nogo universiteta. Seriâ 2. Gumanitarnye nauki*. 2019. Tom 21. № 3 (190). s. 255–268]
- ПИПЕР, Предраг. „Српска и словеначка граматика у огледалу руске“. *Славистика*. Књига III. Београд: Славистичко друштво Србије, 1999: с. 150–167.
- [PIPER, Predrag. „Srpska i slovenačka gramatika u ogledalu ruske“. *Slavistika*. Knjiga III. Beograd: Slavističko društvo Srbije, 1999: s. 150–167]
- УОРФ, Б. Л. „Грамматические категории“. В: Б. А. Успенский (ред.). *Принципы типологического анализа языков различного строя*. Москва: Наука, 1972: с. 44–60.
- [UORF, B. L. „Grammatičeskie kategorii“. V: B. A. Uspenskij (red.). *Principy tipologičeskogo analiza âzykov različnogo stroâ*. Moskva: Nauka, 1972: s. 44–60]
- ХОККЕТТ, Ч. „Грамматика для слушающего“. В: В. А. Звегинцев (сост.). *Новое в лингвистике. Выпуск IV*. Москва: Прогресс, 1965. с. 139–166.
- [HOKKETT, Č. „Grammatika dlâ slušaišego“. V: V. A. Zvegincev (sost.). *Novoe v lingvistike. Vypusk IV*. Moskva: Progress, 1965. s. 139–166]

Борис Ј. Норман
Професор емеритус, Минск, Белорусија

ИМЕНСКИ СУБЈЕКАТ ПРИ ГЛАГОЛСКОМ ПРЕДИКАТУ
У ПРВОМ ЛИЦУ МНОЖИНЕ (*ОДНИ БАБЫ ЖИВЕМ*)

Резиме

Граматицка категорија лица представља веома јако средство прекључивања: она учествује у организацији говорног чина, прерасподељује улоге међу његовим учесницима и одређује њихово говорно понашање.

Средства категорије лица су пре свега глаголске флексије и личне заменице. Притом, између заменица за прво и друго лице и супстантива постоји однос допунске дистрибуције: тамо где је могућа употреба облика за прво и друго лице, није могућа употреба именица. Прво и друго лице, која служе да означе учеснике говорног чина, по томе се принципијелно разликују од трећег лица као „знака минус” које се употребљава у циљу референтне номинације.

Материјал словенских језика пак пружа додатне чињенице које захтевају објашњење. Предраг Пипер је обратио пажњу на словеначке конструкције у којима се именица у позицији субјекта повезује с предикатом у облику првог лица множине глагола: *Slovinci dobro smičato*. Сличне примере налазимо и у савременом бугарском језику: *Съберем се приятели. Мъжете оставахме там. А хората спяхме...* Такви примери срећу се ретко и у руским текстовима: *Одни бабы живем*.

Као предуслови и типолошка позадина за објашњавање тих појава у чланку се разматрају следеће граматичке карактеристике словенских језика: а) елипса личне заменице, б) формирање посебног појма колективног (множинског) субјекта, в) ширење списка скривених граматичких категорија, г) слабљење синтаксичких веза међу реченичним члановима, д) широко значење грамеме првог лица множине.

Кључне речи: 1. лице, глагол, лична заменица, именица, множина, бугарски језик, елипса.

Boris Ju. Norman
Professor Emeritus, Minsk, Belarus

NOMINAL SUBJECT WITH A VERB PREDICATE
IN THE 1ST PERSON PLURAL (RUSSIAN *ODNI BABY ZHIVEM*)

S u m m a r y

The grammatical category of person is a powerful shifter tool: it contributes to the organization of a speech act, distributes roles among its participants and regulates their speech behaviour.

Means of the category of person are primarily verbal inflections and personal pronouns. At the same time, there are relations of additional distribution between the pronouns of the 1st and 2nd person and substantives: where it is possible to use forms of the 1st and 2nd person, it is impossible to use nouns. This is the fundamental difference between the 1st and 2nd persons, which serve to designate the participants in the speech act, and the 3rd person as a “minus sign” that serves the purposes of the referential nomination.

However, the material of the Slavic languages provides additional facts that require explanation. Professor Predrag Piper drew attention to Slovenian constructions in which a noun in the subject position is combined with a predicate in the form of the 1st person plural of the verb: *Slovenci dobro smučamo*. Similar constructions can be found in the modern Bulgarian language: *Съберем се приятели, Мъжете оставахме там, А хората спяхме*, etc. Rarely are such instances to be found in Russian texts: *Одни бабы живем*.

As prerequisites and typological background for explaining these phenomena, the article considers the following grammatical features of the Slavic languages: a) personal pronoun ellipsis, b) formation of a special concept of a collective (plural) subject, c) addition of the list of hidden grammatical categories, d) weakening of syntactic links between the constituents of the sentence, e) the breadth of the meaning of the 1st person plural form.

Keywords: 1st person, verb, personal pronoun, noun, plural, Bulgarian language, ellipsis.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 423–428

UDC 811.163.3'367.635

811.163.3:811.16

COBISS.SR-ID 85295625

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202423F>

Примљено: 19. маја 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Victor A. Friedman
University of Chicago
Department of Linguistics
La Trobe University
Department of Languages and Linguistics

NEKA: HOW MACEDONIAN DIFFERS FROM BOTH BULGARIAN AND THE FORMER SERBO-CROATIAN

The Common Slavic particle that is realized in sub-Alpine South Slavic as *neka* has distinctive developments in Macedonian, Bulgarian, and the former Serbo-Croatian. The particle has its broadest usage in the former Serbo-Croatian, which appears to be, at least in part, due to contacts with Italo-Romance. Macedonian is more conservative than Bulgarian, and thus occupies a unique place within sub-Alpine South Slavic. At the same time, Bulgarian is less Balkan than Macedonian in that the latter permits a bare direct object without a verb.

Keywords: Balkan linguistics, hortative, jussive, Slavic, particles.

It was my pleasure and honor to write for Predrag Piper's *Festschrift* (POPOVIĆ et al 2015). To write for his *Gedenkschrift* is more mixed – still an honor, of course, and it involves happy memories of the times when we were able to meet, but he was born the year after I was, so it is also sad and sobering. In this article honoring his memory and many decades of contributions to Slavic linguistics, I will focus on a point of Macedonian grammar. (Predrag Piper was a foreign member of MASA (Macedonian Academy of Sciences and Arts), like me.) The points of comparison will be Bulgarian and the former Serbo-Croatian. What is at issue is the use of the optative-jussive particle *neka*. What emerges from this study is that this is another inherited Slavic feature where the developments in Macedonian are distinct from those of both Bulgarian and the former Serbo-Croatian. Former Serbo-Croatian usage is the most expansive and Macedonian usage is the most restricted, while Bulgarian is in between the two.

The origins of *neka* from a Common Slavic 3rd p. sg. imperative (optative) *nexāj + deictic element *-k(ǔ-ā)* are discussed by Fiedler (1971, with sources cited therein), Skok (1972: 468), and Georgiev et al. (1995: 602–603). Cognate forms exist all over the Slavic world, e.g. Slovene (and Kajkavian) *nāj*, Ukrainian *nexaj*, Polish *niechaj*, *niek*, etc. However, the specific development of the form *neka* is unique to non-Alpine South Slavic (although Polish *niek* shows a phonological parallel to the short form *nek*). Similar developments are found both in the Balkans – e.g. Greek *as*, Albanian *le (të)*, Aromanian *la s(ă)*, Romani *muk (te)*, etc. – and outside it, e.g. Hungarian *hadd*, Yiddish *loz*, etc. (cf. FIEDLER 1971 for additional details). These developments are sufficiently widespread that the basic similarities are typological, including the imperative origins and erosion to a particle. Of interest here, however, are the differences within sub-Alpine South Slavic between Macedonian, on the one hand, and Bulgarian and the former Serbo-Croatian on the other, as it is precisely sub-Alpine South Slavic that shares the specific development of *neka*.

For Macedonian, I have taken the Macedonian corpus assembled by Derebej (2022) and available at the website *Digitalen rečnik na makedonskiot jazik* <http://www.makedonski.info/>, supplemented by my own fieldwork. For Bulgarian, the comparisons are with examples from Perniška & Krumova-Petkova (2000) and Romanski (1957), supplemented by Nicolova (2008: 410–428) and fieldwork. For the former Serbo-Croatian, Maretić (1917–1922) is supplemented by Pešikan (1996). The basics of the use of *neka* are shared by all three of the relevant languages. The particle *neka* normally occurs with a finite verb in an optative-jussive meaning much like English *let*, as in, e.g. Macedonian *neka odi doma!* ‘let him go home!’. Moreover, all three permit *Neka!* to be used by itself as a particle meaning ‘let it [be]’ as in Bulgarian – *Vali dāžd!* – *Neka!* – ‘It’s raining! – Let it!’. This point, however, brings us to the first difference between Bulgarian, on the one hand, and Macedonian and the former Serbo-Croatian, on the other. Consider in this regard the following sentence: *Neka ja, neka pospie ...* (Petre M. Andreevski cited in DEREBEJ 2022) ‘Let her, let her sleep: sllep a bit ...’. Here the first *neka* has no verb, but only a pronoun as the direct object. Note that in English such a direct object is required, as in the preceding sentence about rain. In English **Let!* is ungrammatical. In Bulgarian, according to my consultants, *neka* plus object without a verb also sounds unacceptable, whereas there are many such examples in the former Serbo-Croatian. On the other hand, while the collocation *neka da* + verb is considered normal in Bulgarian, in Macedonian it is quite marginal. It is also permissible in the former Serbo-Croatian, as is the equivalent collocation of *neka* + infinitive as in *Neka mi sa njome malo pobesiditi* (H. Lucić cited in MARETIĆ 1917–1922: 869) ‘Let us talk with her a little bit’. Historically, the collocation of the type *neka da* is arguably an archaism based on the verbal origin of *neka*. The same could be said, in

principle, for *neka* plus the former Serbo-Croatian infinitive. One further point to be made here is that in all three linguistic systems a noun phrase can be interposed between *neka* and the verb, as in Macedonian ... *i vo zlatna panica neka madžun da mi klava* ... (Ljupčo Stojmenski cited in DEREBEJ 2022) ‘... and let him put syrup on a golden platter for me ...’. The point here is that accounts that treat *neka* as a paradigm-forming particle are clearly inaccurate. This same point can be made for Albanian. Although the optative-jussive particle *le* can occur with the subjunctive marker *të* in any person or relevant tense, it can also occur with a complementizer as in: *le gomari që na ngordhi, po s’na lënë rehat as mizat* ‘not only did the donkey die on us, but the bugs don’t leave us alone’ (NEWMARK 1998). Thus *le + të* is a syntagm and not a paradigm (pace BUCHHOLZ et al. 1977: 724–727), although Albanian *le* differs from Slavic *neka* in that it requires either the subjunctive or a complementizer, while *neka* permits a subjunctive, but not a complementizer.

Let us now turn to a major difference between Macedonian, on the one hand, and both the former Serbo-Croatian and Bulgarian, on the other. Namely, Macedonian *neka* cannot take a second singular verb form, making it a true hortative-jussive, whereas both Bulgarian and the former Serbo-Croatian permit such collocations. Thus, for example Bulgarian has ... *neka bādeš vinagi, sestro* ... (Ivan Vazov cited PERNIŠKA & KRUMOVA-PETKOVA 2000) ‘may you always be [like that], Oh sister’, and the former Serbo-Croatian has ... *ali neka znaš* ... (MARETIĆ 1917–1922) ‘... but know/you should know ...’. In both of the latter two collocations, *neka* is identical to Balkan Slavic *da*, with whose meaning it overlaps, but in Macedonian *neka* has been specialized to a greater extent than in the rest of sub-Alpine South Slavic.

Another point worth making is that while *neka* normally governs a present tense (either perfective or imperfective), its occurrence with other tenses and/or moods is another point of differentiation. In Macedonian, only the so-called past indefinite can occur, as in *neka bilo sto* (Krstе Misirkov cited in DEREBEJ 2022) ‘... let it have been a hundred ...’, or more idiomatically ‘even if it be a hundred’, referring to an approximation of an event in the past. Similar collocations are available in Bulgarian, e.g. *Neka e bilo, kako i da e bilo* ‘Let it be however it was/has been ...’, and they are well attested in the former Serbo-Croatian (MARETIĆ 1917–1922; PEŠIKAN 1996).

Bulgarian permits a perfective imperfect after *neka* in a kind of unreal conditional meaning, e.g. ... *neka si nabereše carevica* ... (Karaslavov cited in NICOLOVA 2008: 422), literally ‘let him have gathered corn’, but more idiomatically ‘... if only he had gathered / had been allowed to gather corn ...’. Such usage does not occur in Macedonian, although imperfect after *neka* can occur in the former Serbo-Croatian.

The former Serbo-Croatian also has numerous additional uses of *neka* that do not occur in Macedonian or Bulgarian, e.g. with the inherited

conditional as in: *neka bi me poljubio* ‘even if he would kiss me / would that he would kiss me’ (MARETIĆ 1917–1922: 872). The former Serbo-Croatian also permits *neka* with the future, although usually such constructions are generally the non-Balkan type with perfective ‘be’, e.g. *neka budemo njemu služili* ‘let us serve him’ (MARETIĆ 1917–1922: 874); however, there is an example with the Balkan ‘will’ future: – *odvešće te ... – neka će ...* ‘they will carry [you] off ... let [them] ...’) (MARETIĆ 1917–1922: 873). This last example is quite impossible in Macedonian and Bulgarian. Similarly, Maretić (1917–1922: 874) also cites an example that he attributes to Italian influence – *za neka se njega oprosti* ‘so that he be forgiven’ – and indeed many other atypical examples (from a Balkan perspective) are in Ikavian, i.e. closer to Italian influence.

To conclude, the uses of the particle *neka*, which have their origins in Common Slavic, have gone their separate ways in Macedonian, Bulgarian, and the former Serbo-Croatian, a matter which, to the best of my knowledge, has not heretofore been remarked upon. (Fiedler’s 1971 seminal article makes no mention of these differences.) Of crucial importance here is the fact that it is precisely the former Serbo-Croatian that has expanded this particle beyond the usages of Balkan Slavic *sensu stricto*. In at least some instances, the impetus seems to have come from the west (e.g., Italy). At the same time, however, given the devolution of the former Serbo-Croatian into Bosnian, Croatian, Montenegrin, and Serbian, the contemporary situation in the respective norms and also dialectological usages is worth further investigation. When Macedonian is compared to Bulgarian, what is striking is that Macedonian has held more firmly to the strictly hortative-jussive usage of *neka* than has Bulgarian (or any of the other Balkan languages), insofar as Macedonian does not permit usages with the second person. It can thus be argued that with regard to sub-Alpine South Slavic *neka*, Macedonian is arguably more conservative than Bulgarian, except for the fact that Macedonian permits direct objects with *neka*, as do other Balkan languages, such as Greek with *as* (cf. Friedman and Joseph 2023).

References

- BUCHHOLZ, Oda, Wilfried Fiedler & Gerda Uhlisch. *Wörterbuch Albanisch–Deutsch*. Leipzig: Enzyklopädie Leipzig, 1977.
- DEREBEJ [Derebey], Şinasi. *Digitalen rečnik na makedonskiot jazik*. Berlin: Makedonski jazičen portal <<http://www.makedonski.info/>>
- FIEDLER, Wilfried. „Zur Verbreitung eines grammatischen Morphemtyps (südslawisch *neka*, *nek* und typologisch Verwandtes)“. *Zeitschrift für Slawistik* 16 (1971): s. 58–67.
- FRIEDMAN, Victor A. & Brian D. Joseph (2023). *The Balkan Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

- GEORGIEV, Vladimir et al. (eds.). *Bългарски etimologičen rečnik. MINGO²-PĀDAM*, vol. 4. Sofia: BAN, 1995.
- MARETIĆ, T. (ed.). *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Moračić-Nepomiran*, vol. 7. Zagreb: JAZU, 1917–1922.
- NEWMARK, Leonard. *Oxford Albanian–English Dictionary*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- NICOLOVA, Ruselina. *Bългарска граматика: Морфологија*. Sofia: Universitet „Sv. Kliment Ohridski“, 2008.
- PERNIŠKA, Emilija & Lilija Krumova-Petkova (eds.). *Rečnik na bālgarskija ezik, N*, vol. 10. Sofia: BAN, 2000.
- PEŠIKAN, Mitar et al. (eds.). *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, nedotupav-nokavac*, vol. 10. Belgrade: SANU, 1996.
- POPOVIĆ, Ljudmila, Dojčil Vojvodić, Motoki Nomači. *U prostoru lingvističke slavistike: zbornik naučnih radova povodom 65 godina života akademika Predraga Pipera*. Belgrade: University of Belgrade, 2015.
- ROMANSKI, Stojan (ed.). *Rečnik na sāvremenija bālgarski knižoven ezik L–N*, vol. 2. Sofia: BAN, 1957.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, A–J*, vol. 1. Zagreb: JAZU, 1971.

Виктор А. Фридман
Универзитет у Чикагу
Катедра за лингвистику

НЕКА: КАКО СЕ МАКЕДОНСКИ ЈЕЗИК РАЗЛИКУЈЕ И ОД БУГАРСКОГ,
И ОД НЕКАДАШЊЕГ СРПСКОХРВАТСКОГ

Резиме

Заједничка словенска партикула која се у субалпском јужнословенском ареалу реализује као *нека* има дистинктивни развој у македонском, бугарском и некадашњем српскохрватском. Ова партикула има најширу употребу у некадашњем српскохрватском, што може, макар делимично, бити последица контаката са итало-романским ареалом. Македонски језик је конзервативнији од бугарског и стога заузима јединствено место у оквиру субалпског јужнословенског ареала. У исто време, бугарски је мање балкански него македонски по томе што потоњи дозвољава употребу правог објекта без предиката.

Кључне речи: балканска лингвистика, хортатив, јусив, словенски, партикуле.

Виктор А. Фридман
Чикагский университет
Кафедра лингвистики

НЕКА: ЧЕМ МАКЕДОНСКИЙ ЯЗЫК ОТЛИЧАЕТСЯ И ОТ БОЛГАРСКОГО
И ОТ БЫВШЕГО СЕРБОХОРВАТСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

Общеславянская частица, реализующаяся в субальпийском южнославянском ареале как *нека*, имеет различное развитие в македонском, болгарском и бывшем сербохорватском. Данная частица употребляется шире всего в сербохорватском, что может, хотя бы отчасти, быть последствием контактов с итало-романским ареалом. Македонский язык более консервативный по отношению к болгарскому и поэтому он занимает единственное место в рамках субальпийского южнославянского ареала. Одновременно, болгарский язык является менее балканским в сравнении с македонским, поскольку последний разрешает употребление прямого дополнения без сказуемого.

Ключевые слова: балканская лингвистика, гортатив, юссив, славянские языки, частицы.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 429–466

УДК 811.163.41'373.612:003.083

COBISS.SR-ID 85325833

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202429P>

Примљено: 31. августа 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Твртко Т. Прћић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику

И СКРАЋЕНИЦЕ И РЕЧИ: АКРОНИМИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Овај рад бави се облицима попут *ЦеСИД*, *РТС*, *ГСП* и сл. у српском језику, који се у домаћој теорији и пракси традиционално називају и сматрају скраћеницама, мада се већина њих у пракси често понаша као да су речи. Имајући у виду ову прагматичку чињеницу, и уједно главну хипотезу, да су овде заправо посредни хибридне лексичке јединице, делом скраћенице а делом речи, које изискују посебан теоријско-методолошки третман и термилошки назив – акроними, циљ рада јесте да се лингвистички заснованим објашњењима и аутентичним примерима докаже ово полазиште. Излагање ће бити организовано у пет одељака, на следећи начин: након неколико општих уводних напомена, у Одељку 2 биће понуђено дванаест питања с одговорима о статусу ових облика, у светлу њиховог понашања у конкретној писаној и говорној употреби језика; у Одељку 3 биће размотрена формална и садржинска својства која ове облике чине и скраћеницама, и речима, и акронимима, да би затим било формулисано свеобухватно одређење акрони-

---

* tvrtko.prcic@gmail.com

** Много тога значајног научио сам из непролазних дела акад. Пипера, нарочито оних везаних за дескриптивне и прескриптивне аспекте лексичке и граматичке анализе српског језика. Професорова изузетна ерудиција и студиозност, удружена с благородношћу и улађеношћу, свима нама треба да буду трајан узор који увек ваља следити.

Рад је почео да настаје у склопу Пројекта бр. 178002, под називом *Језици и културе у времену и простору*, који је финансирало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Текст садржи знатно проширен и допуњен обједињени материјал првобитно представљен у два саопштења: (1) „*ЦеСИД*, *РТС*, *ГСП*, и сл.: да ли су ово скраћенице, или речи, или нешто треће?“. 9. међународни интeрдисциплинарни симпозијум „*Сусрећ култура*“, Нови Сад, децембар 2016, и (2) „*ЦеСИД*, *РТС*, *ГСП*, и сл. још једном: десет чињеница о њиховом лингвистичком идентитету и статусу“. 11. међународни интeрдисциплинарни симпозијум „*Сусрећ култура*“, Нови Сад, децембар 2020.

На преводу резимеа на руски језик аутор искрено захваљује доц. др Маји Крстић.

ма; у Одељку 4 биће представљена прагматичко-функционална типологија акронима; и, на крају, у Одељку 5, након рекапитулације најважнијих резултата, биће дат кратак осврт на могуће теоријско-методолошке и практичне импликације предложеног тумачења акронима.

Кључне речи: скраћенице, речи, акроними, српски језик, употреба, формална својства, садржинска својства, типологија, импликације.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ: О ЧЕМУ СЕ ЗАПРАВО РАДИ

Предмет овог рада јесу облици типа *ЦеСИД*, *РТС*, *ГСП* и сл. у српском језику, који се у свакодневној језичкој пракси, и у писању, и у говору, сусрећу безмало у сваком тексту у штампаним и електронским медијима, у великој већини стручних текстова, посебно у природним наукама, у објавама на друштвеним мрежама и у сваковрсним мобилним комуникацијама. Свеprisутност оваквих облика очекивана је, неизбежна, ако не и добродошла, у данашњем ‘онлајнизованом’ свету, у којем се све, изгледа, мора одвијати брзо и кратко, а најбоље што брже и што краће, укључујући и споразумевање међу људима. Поменути облици, и стотине њима сличних, умногоме олакшавају и потпомажу то што брже и што краће споразумевање – у свим језицима, па тако и у српском.

Ови облици у домаћој теорији и пракси традиционално се називају и сматрају скраћеницама, како у лаичкој, нелингвистичкој, употреби, тако и у оној стручној, лингвистичкој, што показује и неколико врло значајних и корисних дескриптивних и прескриптивних дужих и краћих студија, које се баве аспектима настанка ових облика, њиховог писања и изговора, њихове деklinације и творбе нових речи, као и њихових значења (уп. Вуловић 2020; Збиљић 1997; Марјановић 1995, 1999а, 1999б; Оташевић 2011; Перваз 1996; Симић 1979, 1990; Трајић 2016; ФеКЕТЕ 1990, 1994, 1995–1996; Шипка 1990). Поред студија, овим облицима баве се, више или мање исцрпно, и водећи нормативни приручници (уп. Ивић и др. 2011; Клајн 2016; Пешикан и др. 2020; Ћупић и др. 1996, 2002; ФеКЕТЕ 2008а, 2008б; ФеКЕТЕ и др. 2005), као и специјализовани речници (уп. Оташевић, Оташевић 2010, 2011, 2012). И у студијама, и у приручницима, и у речницима на ове облике упућује се готово редовно термином ‘скраћенице’, уз неколико ретких изузетака употребе (и) термина ‘верзалне скраћенице’ (уп. Зељић 1997, 2020; Јерковић 1997; Пешикан и др. 2020) и ‘акроними’ (уп. Првић 2002, 2019; Столковић 2008), упркос томе што из главнине самих текстова провејава, више или мање директно, да се те скраћенице понашају друкчије од скраћеница попут *ул.*, *сир.*, *доц. др*, *мр*, *км* и да стога ‘одољиво’ подсећају на речи, које, додуше, понегде понешто чудно изгледају, па се утолико разликују од речи.

У свакодневној нашој језичкој пракси, писаној и говорној, на ове облике наилази се у свим замисливим реализацијама – и у писању, и у изговору, и у граматички, и у творби нових речи. А ова квалификација ‘свим замисливим’ није ни хипербола, ни иронија, ни сарказам, него суров и сиров опис чињеничног стања ствари, у које се свако може уверити циљаним и пажљивим праћењем ових облика у домаћим медијима у распону од само недељу дана. Неће бити претерано рећи да је употреба ових облика ван сваке сумње најнесређенији и најхаотичнији сегмент свакодневне језичке праксе српског језика, несређенији и хаотичнији чак и од баратања речима и именима из страних језика, данас нарочито из енглеског (уп. Прџић 2019). Свеукупна употреба ових облика, која заслужује засебно корпусно засновано вишеслојно обимно истраживање, налази се у знаку насумичног укрштања, чак и унутар једног истог текста једног истог аутора, поимања ових облика као скраћеница и поимања ових облика као речи, што доводи до тога да се неки од ових облика мењају по падежима, а неки не; да се неки од њих изговарају у пуном облику, а неки у скраћеном; да се неки од потоњих изговарају с пратећим вокалима, неки без пратећих вокала, неки по енглеским вредностима слова, неки на два начина, а неки на сва три; да се допуне облика са скраћеним изговором у реченици понекад јављају у броју и роду у складу са самим тим обликом, а понекад у броју и роду главне именице пуног облика; да се између основе и граматичких наставака и/или творбених суфикса понекад јавља цртица, а понекад не. Сви наведени главни, и још неки, типови употребе ових облика биће поткрепљени конкретним примерима у каснијем излагању.

С делимичним изузетком писања ових облика, најчешће верзално, које представља какву-такву инваријантност, све остало у њиховој реализацији је варијантно и варијабилно, и користи се недоследно, онако како људи – у датом тренутку – мисле да треба, или знају да треба, или мисле да знају да треба; а најчешће, нажалост, нити мисле, нити знају, зато што их употреби ових облика нико није ни учио, ни научио. А онда, по старом, и лошем, обичају, кормило преузима стихијски ‘немарни функционални стил’ (уп. Прџић 2019), који, у случају несхватљиво произвољне употребе ових облика несхваћеног идентитета и статуса, блиста у пуном сјају.

Да би се помогло у разрешавању ове ‘несхватљивост према несхваћеност’ дихотомије, бар давањем почетног замаха самом поступку, облици попут *ЦеСИД*, *РТС*, *ГСП*, и многи други, у овом раду биће лингвистички сагледани, описани и дефинисани, и то из прагматичко-функционалне перспективе, с циљем да се утврде њихова релевантна формална и садржинска својства, те да се она упореде са својствима и скраћеница и речи, чиме би се омогућило појмовно и термилошко

разграничење, прво, између ових облика и скраћеница, и, друго, између ових облика и речи. Аутор овог прилога прати и региструје третман ових облика у нашој свакодневној писаној и говорној пракси близу двадесет година, испрва само облика из енглеског језика, а затим и оних домаћих, сакупивши репрезентативан корпус од преко 500 контекстуализованих јединица, који ће послужити као емпиријски темељ за сва теоријско-методолошка тумачења, објашњења и образложења у наставку.

Даље излагање организовано је у четири дела, на следећи начин: Одељак 2 доноси дванаест питања, и једно завршно натпитање, с одговорима везаним за понашање ових облика у писаној и говорној пракси, и за њихов статус који из тог понашања произлази; Одељак 3 доноси скупове формалних и садржинских својстава која чине скраћенице, с једне стране, и речи, с друге, као и свеобухватан лингвистички портрет акронима; Одељак 4 доноси опис и илустрацију четворочлане прагматичко-функционалне типологије акронима; и Одељак 5, у виду закључка, доноси преглед најважнијих резултата овог истраживања и њихових могућих теоријско-методолошких и практичних импликација.

2. ДВАНАЕСТ ПИТАЊА С ОДГОВОРИМА О СТАТУСУ ПОСМАТРАНИХ ОБЛИКА

На почетку, биће понуђено дванаест питања везаних за понашање посматраних облика у контексту, у нашој свакодневној, аутентичној писаној и говорној језичкој пракси, из чега се могу извести закључци о њиховом лингвистичком статусу. Узорци употребе посматраних облика лако се и брзо могу пронаћи у безмало свим текстовима на српском језику, и написаним, и изговореним, полазећи од електронских и штампаних медија, где посматраних облика има убедљиво највише, преко интернетских и мобилних комуникација, па све до различитих врста стручних тематских регистара. Циљ ових питања јесте, прво, да укажу на конкретне типове понашања посматраних облика у стварној пракси, и, друго, да укажу на њихова конкретна језичка својства која из тих типова понашања проистичу. Тежиште у свим питањима налазиће се на суштинском, а не називном или термиолошком, контрасту између скраћеница и речи. Да би се тај суштински контраст што ефикасније и ефектније истакнуо, обрада се састоји из четири међусобно повезане и надопуњујуће целине:

- уводни део питања, с издвојеним лингвистичким дисциплинама којих се дати тип понашања тиче;
- разрадни део питања, с датим типом понашања осветљеним из контрастне перспективе ‘скраћеница према реч’;
- одговор, с називом датог лексичког својства и објашњењем њему придруженог типа понашања;

- примери, с карактеристичним илустрацијама датог типа понашања и, по потреби, додатним коментаром.

Следи сада дванаест најављених питања, распоређених од аспеката употребе, преко аспеката форме и садржине, па до преплитања појединих аспеката форме и садржине:

– **Питање 1**, у домену прагматике: како скраћеница може и у писању и у говору да се користи самостално као да је реч?

Одговор се тиче лексичког својства САМОСТАЛНА УПОТРЕБА, или, прецизније, САМОСТАЛНА УПОТРЕБЉИВОСТ, и подразумева да реч има сопствену форму, функцију, садржину и употребу, које јој омогућавају да у реченици одн. исказу буде употребљена као засебна, самостална језичка јединица и да уједно сама може чинити самосвојну, заокружену реченицу одн. исказ, како у комуникативном коришћењу језика, тако и у метакомуникативном спомињању језика (уп. LYONS 1977; Радовановић 2003).

Примери, који показују да се ради о облицима упоредивим с речима (сви примери биће приказивани курзивно, а, по потреби, и додатно истицани подвлачењем): *На РТС-у ће вечерас биџи њенос оџварања.* (самостална употреба у исказу), *Ко је ипак одлучио? – Глодур! Ко би други.* (заокружен исказ као коришћење језика), *Јеси л' рекао ФТН или ФТМ? – ФТН. Тамо ја сијудирам.* (заокружен исказ као спомињање језика).

– **Питање 2**, у домену графологије с ортографијом: како скраћеница може да се пише као да је реч?

Одговор се тиче лексичког својства ПИСАНА ФОРМА и подразумева да се реч састоји од једне непрекинуте графолошке, одн. словне целине, или без цртице, или с најмање једном цртицом (уп. Пешикан и др. 2020; Прћић 2019).

Примери, који показују да се ради о облицима упоредивим с речима: *БИТЕФ, НИИ, ЦеСИД, КоССев, глодур, РТС, ГСП.* Од писане форме пунокрвних речи писана форма већине посматраних облика разликује се по томе што се типично пишу верзално (*БИТЕФ, РТС, ГСП*), један мали број њих пише се деверзално, нарочито они који имају једноакцентски изговор (*глодур*), један врло мали број њих пише се и верзално и деверзално, с почетним великим словом код назива или наслова (*ТАИЈУГ, Таијуг*), а минималан број њих јавља се с деверзалним словима унутар верзалних (*ЦеСИД*) или верзалним словима унутар деверзалних (*КоССев*). Поузданих правила нема, само више или мање јасних тенденција у пракси, која је понекад додатно обогаћена непредвидљивом морфосинтактичком и/или семантичком и/или стилистичком креативношћу творца конкретних облика, као у примерима *СРНА*, од *Српски речник новијих англицизма*

(чији је двоструки кум Р. Бугарски), или *VOICE*, од *Војвођански цсѝра-живачко-аналиѝчки ценѝар*.

– **Питање 3**, у домену фонетике с фонологијом: како скраћеница може да се изговара као да је реч?

Одговор се тиче лексичког својства изговорна форма и подразумева да се реч састоји од једне фонолошке, одн. гласовне, целине, с најмање једним акцентом (уп. Петровић, Гудурић 2010; Суботић и др. 2012).

Примери који показују да се ради о облицима упоредивим с речима: /цѝсид/, за *ЦеСИД*, /ер-тѝ-ѝс/, за *РТС*, /г-с-п/, за *ГСП*. Од изговорне форме пунокрвних речи изговорна форма неких посматраних облика разликује се по томе што се, због фонотактичких запрека, не могу имати непрекинути једноакцентски изговор, него слоговни изговор, слово по слово, с пратећим вокалима, као у /ер-тѝ-ѝс/, /пѝ-дѝ-вѝ/, /дѝ-ен-кѝ/, за *РТС*, *ПДВ*, *ДНК*, или без пратећих вокала, као у /г-с-п/, /с-к-ц/, /ф-т-н/, за *ГСП*, *СКЦ*, *ФТН*.

– **Питање 4**, у домену морфосинтаксе: како скраћеница може да врши функције именице у синтагми или реченици као да је реч?

Одговор се тиче лексичког својства морфосинтактичка функција и подразумева да реч заузима различите позиције у синтагми, клаузи и реченици, сагласно морфосинтактичкој класи, тј. врсти речи, којој припада (уп. Пипер и др. 2022).

Примери, који показују да се ради о облицима упоредивим с речима: *ЦеСИД је објавио*, где је посредни субјекат, *исѝакнуѝ је ЦеСИД*, где је директни објекат, *награда је ѝриѝала ЦеСИД-у*, где је индиректни објекат, *из ЦеСИД-а је саоѝшѝено*, где је у склопу одредбе за место.

– **Питање 5**, у домену морфосинтаксе: како скраћеница може да се деклинира као да је реч?

Одговор се тиче лексичког својства деклинабилност именица и променљивих придева, и подразумева да реч, уколико је морфолошки променљива, има своје граматичке облике, који чине њену флективну парадигму, сагласно морфосинтактичкој класи којој припада (уп. Пипер и др. 2022).

Примери, који показују да се ради о облицима упоредивим с речима: *глодур*, *глодура*, *глодуру*, *глодура...*, *Фифа*, *Фифе*, *Фифи*, *Фифу...*, *РТС*, *РТС-а*, *РТС-у...*, *ГСП*, *ГСП-а*, *ГСП-у*, *ГСП...*, где сви образују флективну парадигму именица, којима посматрани облици готово без остатка припадају.

– **Питање 6**, у домену семантике: како скраћеница може да има дескриптивно значење као да је реч?

Одговор се тиче лексичког својства јединствено дескриптивно значење и подразумева да реч поседује скуп дескриптивних, одн. дијагностичких и недијагностичких, обележја, која описују и одређују класу ванјезичких ентитета (уп. Драгићевић 2010; Првић 2016а). Дескриптивно значење посматраних облика типично се преузима, или наслеђује, од њихових пуних облика, уз чију се помоћ они у прво време разумеју и/или тумаче и/или дефинишу. С протоком времена, код знатног броја посматраних облика првобитна мотивација, одн. формална и садржинска веза с пуним обликом, све више бледи и полако нестаје, да би на крају етимологија посматраних облика остала позната само онима који су ангажовани у релевантној области и, ‘по службеној дужности’, заинтересованим лексиколозима, лексикографима и осталим заљубљеницима у лексику и лексикон.

Врло је мало ‘обичних’, али и ‘не-обичних’, корисника језика којима је позната етимологија облика *РЕМ*, *ТАНЈУГ*, *КОНУС*, *КоБСОН*, *СОБИСС*, *УЦИМСИ*, *КРИК*, *СОКОЈ*, *БСК*, *ЈМБГ*, *ПИН*, *ПДФ*, *ИСБН*, *НБА*, *ЕРИХ*, *УНИЦЕФ*, *ФИФА*, *ВМВ*, *ТГВ*, *ЛГБТ* и његових доградњи, мада их у свакодневној комуникацији сви сусрећу више или мање често, понекад и редовно. Искрено, те етимологије и не треба знати, као што се не знају ни етимологије речи *кућа*, *џас*, *цвети*, *понедељак*, *вучибајина*, и хиљада других, мање или више фреквентних речи, јер су се и ове речи, као и горе наведени, и бројни ненаведени, посматрани облици развили, или се развијају, у посебне, самосталне и самосвојне речи, које лаици обично доживљавају као прости, одн. морфолошки нерашчлањиве и семантички непрозирне, понекад с неубичајеним обликом у писању и/или изговору и/или граматички. Етимологија наведених облика, као ни етимологија других речи, за несметану комуникацију није ни битна ни потребна, јер не чини комуникативно релевантан део форме, функције, садржине и употребе, које су важне при уобличавању, преношењу и одгонетању намераване поруке говорника и/или писца. Поред дијахронијски оријентисаних лингвистичких стручњака, којима је то основни предмет проучавања, етимологија речи битна је и потребна, можда, језичким ентузијастима, такмичарима у квизовима, решавачима укрштених речи и, понајвише, студентима на испитима из предмета везаних за лексику, ако се ова материја тамо уопште обрађује. У суштини, комуникативно гледано, између облика *цвети* и *ЈМБГ* формалних и садржинских разлика нема; у детаљима и нијансама има, а оне се тичу, или би бар требало да се тичу, управо језичких и лингвистичких стручњака.

Примери, који показују да се ради о облицима упоредивим с речима: *гледур*, у смислу ‘главни и одговорни уредник’, *ПДВ*, у смислу ‘порез на додатну вредност’, *РТС*, у смислу ‘Радио-телевизија Србије’. Опште именице могу се применити, одн. могу упућивати, на велик, теоријски неограничен, број ванјезичких ентитета, па тако могу имати специфичну, генералну и генеричку референцију, као у *Ово је мој ЦД*, *ЦД-ови су јако њоскуйели*, *ЦД је некад био важан медијум*, по редоследу навођења. Насупрот њима, властита имена, овде укључујући сваковрсне називе и наслове, могу се применити, одн. упућују, само на један јединствен ванјезички ентитет, па због тога имају јединствену референцију, као у *Вечерас насџујамо на РТС-у* (уп. Прџић 2016а), и јављају се само у једнини, будући да им је множински део парадигме прагматички, мада не и системски, запречен, као у *РТС-ови, *РТС-ова, *РТС-овима, *РТС-ове итд.

– **Питање 7**, у домену стилистике: како скраћеница може да има асоцијативно значење као да је реч?

Одговор се тиче лексичког својства јединствено асоцијативно значење и подразумева да реч поседује скуп асоцијативних, одн. стилских, експресивних и конотативних, обележја, која одређују стилистичку вредност и контекстуалну применљивост дате речи (уп. Драгићевић 2010; Марјановић 1995; Прџић 2016а).

Примери, који показују да се ради о облицима упоредивим с речима: *ТВ*, с асоцијацијом ‘неформално’, *гледур*, с асоцијацијом ‘жаргонско’ и ‘у новинарству’, *ЧОС*, с асоцијацијом ‘неформално’ и ‘у / о школи’, *ПДВ*, с асоцијацијом ‘неутрално’. Посматрани облици обично су или неутрални у односу на своје пуне облике, који су тада формални(ји), као у *ЧОС* према *час одељенског сџарешине*, или су неформални(ји) у односу на своје пуне облике, који су тада неутрални, као у *ТВ* према *џтелевизија* или *џтелевизор* или *џтелевизијски*.

– **Питање 8**, у домену творбене морфологије или, тачније, морфосинтаксе: како скраћеница може да буде основа за стварање нових речи као да је реч?

Одговор се тиче лексичког својства морфосинтактичка деривабилност и подразумева да реч, најчешће семантички пуна реч, подлеже, као мотивна основа, творбеним поступцима стварања нових речих, како правилима регулисаним поступцима (префиксација, суфиксација, композиција, полукомпозиција, десуфиксација и конверзија), тако и правилима полурегулисаним поступцима (абревијација, елипсација, конфлација, редупликација) (уп. Бугарски 2019, 2021; Клајн 2002, 2003; Пипер и др. 2022; Прџић 1998, 2020), о чему ће више речи бити ниже.

Примери, који показују да се ради о облицима упоредивим с речима: *гледуров*, од *гледур*, *ИТ-јевац*, од *ИТ*, *ниновски*, од *НИН*, *СМС-оваџи*,

од СМС (суфиксације); *бесПЉиЖна (времена), њриПЉиЖило (се лејџо)*, оба од ПЉиЖ, *расКРИКавање*, од КРИК, *унуџардосовски*, од ДОС (суфиксације с префиксацијом); *ПИО-фонд, НБА-лига, ДНК-анализа, КиМ-радио* (полусложенице, писане с цртицом између двеју именичких основа, или би бар тако требало; понекад овакви ендоцентрични спојеви могу бити плеонастични, уколико значење главне, десне, основе већ садржи једно обележје значења из модификујуће, леве, основе, као у *ХИВ-вирус*, где *В* већ означава вирус, од енгл. *virus*, или *ЦД-диск* и *ЦД-плоча*, где *Д* већ означава диск или плочу, од енгл. *disk*); и *ЛЦД њелевизор, ВИП њослужење, ЛГБТ заједница, ГМО њоврће* (конверзије, које од именица изводе придеве у детерминативној функцији).

– **Питање 9**, у домену семантике: како скраћеница може да развије ново значење као да је реч?

Одговор се тиче лексичког својства СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАБИЛНОСТ и подразумева да реч подлеже семантичким творбеним поступцима којима се изводе нова, најчешће мотивисана, дескриптивна значења (уп. Прџић 2016б).

Примери, који показују да се ради о облицима упоредивим с речима: *ПР*, у смислу ‘особа која се професионално бави неговањем повољне слике у јавности о некој фирми, организацији или познатој личности’, метонимијски изведено од назива саме делатности, *УСБ*, у смислу ‘мали меморијски уређај за складиштење електронских података и њихово пребацавање са једног уређаја на други путем УСБ-прикључка’, метонимијски изведено од назива саме технологије (обе дефиниције према Прџић и др. 2021: 436, 614).

– **Питање 10**, у домену стилистике: како скраћеница може да развије ново асоцијативно значење као да је реч?

Одговор се тиче лексичког својства СТИЛИСТИЧКА ДЕРИВАБИЛНОСТ и подразумева да реч подлеже стилистичким творбеним поступцима којима се изводе нова асоцијативна значења (уп. Прџић 2016б).

Примери, који показују да се ради о облицима упоредивим с речима: *СВИФТ* или *свиџџи / SWIFT*, у смислу ‘међународна банкарска комуникациона мрежа за безбедну уплату и исплату новца’ (уп. Прџић и др. 2021: 563), испрва карактеристичан за финансијски и економски регистар, полако се проширује и прелази у општи језик, *ПДВ*, у смислу ‘порез на додатну вредност’, доскора неформалан синоним свог пуног облика *џорез на додаџџну вредносџи*, временом је постао неутралан, док је његов пуни облик постао формалан.

– **Питање 11**, у домену семантике: како скраћеница може да буде синонимна са својим пуним обликом и с другом скраћеницом као да су обе скраћенице речи?

Одговор се тиче лексичког својства синонимност, или, нешто гломазније али тачније, синонимабилност, и подразумева да реч подлеже смисаоном односу синонимије с другим речима, с којима дели иста централна дескриптивна обележја (уп. Драгићевећ 2010; Прџић 1999, 2016а).

Примери, који показују да се ради о облицима упоредивим с речима: *HBO* према *невладина организација*, *НЛО* према *неидентификовани летећи објекти*, *ТВ* према *телевизија* и *телевизор* и *телевизијски* (синонимност с пуним обликом); *HBO*, домаћи, према *HGO*, англицизам, оба у смислу ‘невладина организација’, *НЛО*, домаћи, према *УФО*, англицизам, оба у смислу ‘неидентификовани летећи објект’, *eјдс / AIDS*, англицизми, према *сида*, галицизам, сва три у смислу ‘синдром стечене имунодефицијенције’ (синонимност с другом скраћеницом).

– **Питање 12**, у домену графологије, фонологије и семантике: како скраћеница може да буде хомонимна с другом речју или другом скраћеницом као да су обе скраћенице речи?

Одговор се тиче лексичког својства хомонимност, или, нешто гломазније али тачније, хомонимабилност, и подразумева да реч подлеже лексичком односу хомонимије с другим речима, с којима дели исти писани и изговорни облик, али се разликују по дескриптивном значењу (уп. Crystal 2008; Кристал 1999).

Примери, који показују да се ради о облицима упоредивим с речима: *ЦРТА*, у смислу ‘Center for Research, Transparency and Accountability’, одн. ‘Центар за истраживање, транспарентност и одговорност’, према *црџа*, у смислу ‘линија’, *СРНА*, у смислу ‘Српски речник новијих англицизама’, према *срна*, у смислу ‘женка срндаћа’ (хомонимност с другом речју); *УНС*, у смислу ‘Удружење новинара Србије’, према ‘Универзитет у Новом Саду’, *БДП*, у смислу ‘брuto домаћи производ’, према ‘Београдско драмско позориште’ (хомонимност с другом скраћеницом).

И на крају, завршно **наткровно питање** или, краће, **натпитање**, у домену свих поменутих језичких нивоа и лингвистичких дисциплина, које суштински обједињује константно и варијабилно у понашању посматраних облика: с обзиром на све овде сагледане манифестације понашања и лексичка својства посматраних облика, **да ли су скраћенице можда нова, посебна, самосвојна, а досад још непрепозната и експлицитно непризната, једанаеста врста речи** – напореда с именицама, заменицама, бројевима, глаголима, придевима, прилозима, предлозима, везницима, речцама и узвицима (уп. Пипер и др. 2022)? Или се можда ипак ради о нечем другом – **да посматрани облици, који се уобичајено, типично и**

традиционално називају скраћеницама, представљају подкуп неке од постојећих врста речи, од којих се понекад разликују по понешто неуобичајеним, нетипичним и нетрадиционалним писаним, изговорним и граматичким ликовима?

Одговор се тиче свих досад поменутих лексичких својстава и подразумева следеће: врло је мала, скоро непостојећа, вероватноћа да у овом случају има услова, оправдања и потребе за успостављање нове врсте речи. Међутим, по манифестацијама њиховог понашања у стварној употреби српског језика, врло је велика вероватноћа да је овде посредни подврста неке одавно препознате и експлицитно признате врсте речи – та врста речи су, наравно, именице, а ова подврста одликује се по томе што понекад поприма ‘слику’ и/или ‘тон’ који ненавикнутим очима и ушима (и умовима) делују чудно. Друкчије, и нешто стручније изражено, посматрани облици заправо су хибридне лексичке творевине, које нису ни чисте скраћенице, ни чисте речи, него нешто између – делом скраћенице а делом речи, или истовремено и скраћенице, и речи – или, можда најтачније, то су **речи настале скраћивањем**. Овакав њихов двојни језичко-лингвистички статус одређен је њиховим особеним формалним, функцијским и садржинским својствима, и особеним понашањем у контексту, предоченим у горњих дванаест питања и одговора.

У наставку, биће учињен покушај да се управо изнесена тврдња или, засад боље, хипотеза, теоријско-методолошки докаже образлагањем закључака изведених из одговора на дванаест постављених питања. При томе, на посматране облике и надаље ће се упућивати неодређеним и провизорним квази-термином ‘посматрани облици’.

3. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКЕ ПРОИСТЕКОВИНЕ ИЗ ДВАНАЕСТ ОДГОВОРА

Све што у својој укупности проистиче из објашњења и њихових опримерења понуђених у оквиру одговора на дванаест питања везаних за понашање посматраних облика у конкретной пракси представља темељ једног пута – врло кривудавог у пракси, а теоријско-методолошки прилично равног и правог – који води ка разјашњењу и, надајмо се, разрешењу, или бар ка обрисима разјашњења и разрешења, овог изазовног, а понекад и непријатно захтевног, проблема. Разматрање уочених проистековина, с тежиштем стављеним на проистекле језичко-лингвистичке чињенице и на тековине домаћег дескриптивног и прескриптивног теоријско-методолошког поступка, биће усредсређено на утврђивање суштинских сличности и разлика између посматраних облика и скраћеница, с једне стране, и посматраних облика и речи, с друге, да би затим могло бити предложено лингвистички или, тачније, прагматичко-функционално, засновано појмовно разграничење међу њима (Одељак 3.1), термилолошко

разграничење међу њима (3.2), и, коначно, свеобухватни лингвистички портрет посматраних облика (3.3).

3.1. Предлог појмовног разграничења: посматрани облици, скраћенице и речи

Главни предуслов за ваљано сагледавање сличности и разлика између посматраних облика насупрот скраћеница и речи, и уједно за њихово појмовно разграничење, јесте да се постави радна дефиниција скраћеница и речи, чиме ће бити омогућено да се установе евентуална заједничка својства између посматраних облика, скраћеница и речи, и природа тих заједничких својстава.

3.1.1. Шта посматране облике чини скраћеницама

За потребе ове расправе срочена је следећа дефиниција скраћеница, која гласи: **СКРАЋЕНИЦА ЈЕ ГРАФОЛОШКИ УПРОШЋЕНА И ОТУДА ЕКОНОМИЧНИЈА ВЕРЗИЈА НЕКЕ РЕЧИ ИЛИ СИНТАГМЕ, КОЈА ТУ РЕЧ ИЛИ СИНТАГМУ ПРЕСТАВЉА, ИЛИ ЗАСТУПА, У ПИСАЊУ И КОЈА СЕ У ГОВОРУ МОРА РЕАЛИЗОВАТИ У ПУНОМ ОБЛИКУ ТЕ РЕЧИ ИЛИ СИНТАГМЕ**; на пример, *мсп*, које се увек изговара као ‘мастер’, и *ишд.*, које се увек изговара као ‘и тако даље’. Из ове дефиниције произлазе општа (примарна, критеријална и обавезна) својства прототипски испољених скраћеница.

У свом прототипском испољавању, скраћенице имају следећа два општа својства:

- (1) ПИСАНА ФОРМА, што подразумева да скраћеница у измењеном, скраћеном и упрошћеном виду конвенционално представља, или заступа, пуни облик неке речи или синтагме, ради постизања језичке економије, у виду уштеде у простору и времену при њиховом писању. Углавном, али не искључиво, користе се мала слова, са тачком или без тачке, попут *др*, за *доктор*, и *проф.*, за *професор* (за шири преглед образаца у којима се скраћенице најчешће јављају, видети Пешикан и др. 2020, и остале радове наведене у Цитираној литератури).
- (2) ИЗГОВОРНА ФОРМА, што подразумева да се скраћеница изговара искључиво у пуном облику, и то у његовом одговарајућем, контекстуално условљеном, граматичком облику, попут *бр*. обавезно као ‘број’, а не ‘бр’, *1 км* обавезно као ‘један километар’, а не ‘један км’, а *10 км* обавезно као ‘десет километара’, а не ‘десет км’. Додуше, у појединим шаљивим или поспрдним контекстима неке скраћенице изговарају се у свом скраћеном облику, као ‘проф др’, од *проф. др*, или ‘и-т-д’, од *и тако даље*, али се такви изузеци, махом стилски обојени, могу сматрати само одступањима од стандардне употребе ради постизања хумори-

стичког, ироничног или неког другог ефекта, а никако озбиљном употребом језика.

Од два наведена општа својства, посматрани облици, тј. речи настале скраћивањем, деле са скраћеницама само једно, писану форму, пошто и скраћенице и речи у скраћеном и упрошћеном виду конвенционално представљају, или заступају, пуни облик неке речи или синтагме.

У том смислу, посматране облике скраћеницама чини само писана форма, која је донекле упоредива с писаном формом посматраних облика, утолико што и једна и друга представљају скраћене верзије својих пуних, и по правилу дужих, облика.

Због своје представничке, или заступничке, улоге у језику, скраћенице немају лексемски статус, што значи да нису самостално употребљиве лексичке јединице у писању и говору, будући да су зависне од пуних, и по правилу дужих, облика које само представљају, или заступају, у писању.

3.1.2. Шта посматране облике чини речима

За потребе ове расправе биће искоришћена дефиниција речи која је довољно обухватна и прецизна по својој садржини, и довољно кратка и сажета по својој форми, која гласи: **реч је основна јединица вокабулара, с утврђеном фонолошком и графолошком формом, морфосинтактичком функцијом, јединственом садржином и самосталном употребом** (уп. Прџић 2016а: 21). Из ове дефиниције произлазе општа (примарна, критеријална и обавезна) својства прототипски испољених речи, а из ових општих посредно се могу извести специфична (секундарна, додатна и могућа) својства. Постоји седам општих и пет специфичних својстава речи, о којима је било детаљније говора у склопу разматрања одговора на дванаест питања, где су општа својства сагледана под Питањима 1–7, а специфична под Питањима 8–12.

У свом прототипском испољавању, речи имају следећих седам општих својстава, која су у непосредној вези с горњом дефиницијом речи и која ће овде бити само набројана:

- (1) ПИСАНА ФОРМА,
- (2) ИЗГОВОРНА ФОРМА,
- (3) МОРФОСИНТАКТИЧКА ФУНКЦИЈА,
- (4) ДЕКЛИНАБИЛНОСТ,
- (5) ЈЕДИНСТВЕНО ДЕСКРИПТИВНО ЗНАЧЕЊЕ,
- (6) ЈЕДИНСТВЕНО АСОЦИЈАТИВНО ЗНАЧЕЊЕ, и
- (7) САМОСТАЛНА УПОТРЕБА.

Настављајући се на општа својства, и у тесној, али посредној, вези с њима, а посебно са самосталном употребљивошћу, јесте следећих пет

специфичних својстава, која се тичу различитих формалних и/или садржинских лексичких међуодноса:

- (8) МОРФОСИНТАКТИЧКА ДЕРИВАБИЛНОСТ,
- (9) СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАБИЛНОСТ,
- (10) СТИЛИСТИЧКА ДЕРИВАБИЛНОСТ,
- (11) СИНОНИМНОСТ, и
- (12) ХОМОНИМНОСТ.

Од дванаест наведених својстава, посматрани облици, тј. речи настале скраћивањем, деле с речима, у већој или мањој мери, свих седам општих и свих пет специфичних својстава, како је и показано у одговорима на Питања 1–12.

У том смислу, посматране облике речима чине сва формална и садржинска својства, почев од писане форме па до хомонимности, при чему ће скуп од четири прва формална својства, тј. писана форма, изговорна форма, морфосинтактичка функција и деклинабилност, послужити у наредном одељку као основа за успостављање прагматичко-функционалне типологије акронима.

Због свих описаних својстава, речи имају лексемски статус, што значи да су самостално употребљиве лексичке јединице у говору и писању. Штавише, речи су уједно и језички знакови, будући да у себи обједињују означитеља, тј. представу о неком гласовном и/или словном низу, и означеника, тј. представу о неком сегменту ванјезичке стварности на који се означитељем упућује (уп. Прџић 2016а: 14; Радовановић 2003: 87–88). Насупрот речима, због своје горе описане улоге, скраћенице нису језички знакови, него само њихови представници, или заступници.

3.1.3. Где се овде налазе посматрани облици

Анализирајући управо изложена и образложена својства и скраћеница и речи, може се извести уопштени закључак, заснован на конкретним језичким чињеницама и њиховом лингвистичком тумачењу, да се посматрани облици, тј. речи настале скраћивањем, налазе негде између скраћеница и речи. С обзиром на то да са скраћеницама имају једно заједничко лексичко својство, а с речима дванаест заједничких својстава, јасно је да су посматрани облици, по својој форми, функцији, садржини и употреби, суштински и статусно много ближи речима него скраћеницама.

Специфично, посматрани облици у потпуности се понашају као речи и по својој функцији, и по својој садржини, и по својој употреби – па и по својој форми, чији су појавни облици у писању и/или изговору унеколико друкчији, и различити, од појавних облика пунокрвних, прототипских, речи. Али, ако је мачка без репа и даље мачка, иако понешто атипична; ако је парадајз тамнољубичасте боје и даље парадајз, иако по-

нешто атипичан; ако је кућа без прозора и даље кућа, иако понешто атипична – онда је и самостално употребљив низ слова и гласова, налик на реч, али с негде особеним, за понекога непријатно штрчећим, писаним и/или изговорним и/или граматичким идентитетом, и даље реч, иако понешто атипична, али ипак реч. Тим пре што се уклапа у дефиницију речи, поседује општа и специфична критеријална својства речи и задовољава карактеризацију језичког знака, па, следствено томе, има лексемски статус, као што га имају све речи.

Са свим досад изреченим на уму, посматрани облици, како је наговештено у одговору на завршно натпитање, јесу хибридне лексичке творевине, које нису ни чисте скраћенице, ни чисте речи, него нешто између – делом скраћенице а делом речи, мада ипак више речи; или истовремено и скраћенице, и речи, мада ипак више речи – или, можда најтачније, то су **речи настале скраћивањем**.

Након појмовног разграничења, постаје могуће да се изврши и термилошко разграничење, које ће на теоријско-методолошки ваљан начин покушати да одрази дистинкцију између посматраних облика и скраћеница, с једне стране, и посматраних облика и речи, с друге.

3.2. Предлог термилошког разграничења: 'скраћеница' с иридевским иремодификацијама

Прво ће бити понуђен преглед термина који се и данас традиционално код нас налазе у употреби, стручној и лаичкој, да би потом били предложени теоријско-методолошки разграничени и образложени термини за скраћенице и једне и друге врсте.

3.2.1. Тренутно распрострањена терминологија

У садашњој термилошкој употреби, како оној лаичкој, свакодневной, тако и оној стручној, професионалној (поменутој у уводном одељку), с минималним изузецима, доминира термин 'скраћеница', не само за правописна скраћивања речи, попут *ул.*, *и проф.*, *др*, *зђица*, *сџр.*, *км*, него и за речи настале скраћивањем, попут *ЦеСИД*, *БЕМУС*, *ТАНЈУГ*, *ДНК*, *ФТН*. Из досадашњег излагања вероватно је постало јасно да је термин 'скраћеница', бар у не-лаичким, професионалним, текстовима неподесан, због своје сувише велике уопштености, неодређености и непрецизности, јер није баш све што је у језику скраћено аутоматски и скраћеница.

По тој логици, скраћеницама би се могли назвати и скраћени, тј. елидирани, фонолошки облици речи и синтагми, попут *ишњ*, и *иџњ*, и *'ајмо*, и *ко*, и *да л'*, и *је л'* (од *ишао*, *иџвао*, *као*, *хајдемо*, *да ли*, *је ли*, по редоследу навођења), као и морфолошки скраћене речи настале суптрак-

тивним творбеним поступцима, у које спадају следећи (називи према Прџић 1998, 2020):

- АБРЕВИЈАЦИЈА, као у *ѿоз, ѿљеска, Таи, љуб*, од *ѿоздрав, ѿљескавица, Таишајдан, ѿљубац* или *љубим*, по редоследу навођења;
- ЕЛИПСАЦИЈА, као у *хемијска, даљински, бележник, Забавник*, од *хемијска оловка, даљински ујрављач, јавни бележник, Полиѿи-кин забавник*;
- КОНФЛАЦИЈА, у нашој средини познатија као (ЛЕКСИЧКО) СЛИВАЊЕ (уп. БУГАРСКИ 2019), као у *клинџеза, ћирилаѿиѿница, усѿоменар, (срећни) ПЉиЖници*, од *клин(ац + ѿри)ѿџеза, ћирил(иѿа +) лаѿи-ница, усѿомен(е +) сѿоменар, ПЉиЖ + (ѿраз)ници*;
- ДЕСУФИКАЦИЈА, као у *смор, збун, неиздрж, изневера*, од *смориѿи, збуниѿи, не издржаѿи, изневериѿи*, и, свакако не на последњем месту,
- АКРОНИМИЗАЦИЈА, која је главна тема овог прилога, као у више пута помињаним *ЦеСИД, ТАНЈУГ, ДНК, ФТН*.

Свођењем свих ових процеса, графолошких, фонолошких и морфолошких, и њихових резултата, на само један преопшти назив значило би изједначавање неизједначивог, стављање у исти кош и мешање онога што се не може и не сме мешати, што свакако не би било теоријско-методолошки прихватљиво, а стога ни лингвистички оправдано. Упркос неким површинским сличностима, разлике међу члановима унутар ове групације више су него очите и упадљиве, и то на свим нивоима језичке употребе и анализе, што нужно изискује и различите називе за различите лингвистичке статусе и њихове различите лингвистичке описе, попут оног понуђеног у претходном одељку.

Треба поменути и то да се у скорије време појавио и термин ‘верзална скраћеница’ (уп. ЗЕЉИЋ 1997, 2020; ЈЕРКОВИЋ 1997; ПЕШИКАН и др. 2020, почев од првог издања из 2010. године), који, иако прецизнији од термина ‘скраћеница’, не обухвата све чланове ове категорије, будући да неки од њих нису без остатка написани верзално, попут *ЦеСИД, ПЉиЖ, ЈиКуВиП, Таѿуг, Авној, Биѿеф* (поред верзалних *ТАНЈУГ, АВНОЈ, БИ-ТЕФ*).

3.2.2. Предлог разграничења терминологије

С обзиром на све напред изнето, овде ће бити предложено терминолошко разграничење, засновано и овог пута на постојању или непостојању лексемског статуса дате јединице, и то на следећи начин:

- уколико дата јединица нема лексемски статус, посреди је скраћеница, тј. реч скраћена, или упрошћена, на графолошком нивоу, па ће за ту категорију овде бити предложена три прецизнија, варијантна и синонимна назива: **графолошке скраћенице**, или

- правописне скраћенице**, или **ортографске скраћенице** – или, кратко, само **скраћенице**, у примерима попут *и сл., сипр., мсп, кг*, а
- уколико дата јединица има пун или делимичан лексемски статус, посреди је реч, тј. реч настала скраћивањем на морфолошком нивоу, па ће за ту категорију овде бити предложена три прецизнија, варијантна и синонимна назива: **морфолошке скраћенице**, или **творбене скраћенице**, или **лексичке скраћенице** – или, по међународној, посебно англофоној употреби, **алфабетизми**, или **иницијализми**, или, најчешће, **акроними** (енгл. *acronym, initialism, alphabetism*; уп. BAUER 1983; CRYSTAL 2008; HUDDLESTON, Pullum 2002; КРИСТАЛ 1999; MATTEIello 2013; QUIRK и др. 1985), у примерима попут *ЦеСИД, РТС, ГСП, ББЦ*.

Фонолошка скраћивања, будући да нису предмет овог рада, остају са својим старим, устаљеним и ваљаним термином ‘елизија’ и њеним подврстама.

3.3. Лингвистички њориреи акронима: шиа су, како и зашио насиају

У светлу предложеног појмовног и терминолошког разграничења, у овом пододељку постаје могуће да се досадашња аргументација заокружи прецизним лингвистичким портретом акронима, у којем ће посебно бити истакнути детаљи сакривени у сенци: шта су то акроними, како настају акроними и зашто настају акроними.

3.3.1. Шта су акроними

Акроними представљају речи, и потенцијалне речничке одреднице, у морфосинтактичкој класи именица, настале скраћивањем дугачких и отуда гломазних полиморфемских, и често вишечланих, лексичких јединица високе фреквентности јављања. Они могу наступати двојачко:

- прво, у улози властитих имена, на три могућа начина:
- као називи и наслови, попут *Цениар за слободне изборе и демократију (ЦеСИД)*;
- као географска имена (топоними), попут *Лос Анђелес*, од енгл. *Los Angeles (ЛА)*;
- као спојеве имена и презимена људи (антропонимски низови), попут *Дон Фицџералд Кенеди*, од енгл. *John Fitzgerald Kennedy (ЈФК)*;
- друго, у улози општих, генеричких, апелативних именица, попут *њорез на додајну вредности (ПДВ)*.

Структурно посматрано, те полиморфемске, и често вишечлане, лексичке јединице могу се јавити у три основна творбена морфосинтактичка обрасца:

- најчешће, као фразне именице, попут *Радио-тeлeвизија Србије (РТС), Цeнiћap за слoбoднe избoрe и дeмoкpaцију (ЦeСИД)*, укључујући и лексикализоване колокације (уп. ДРАЖИЋ 2014, 2022; ПРЊИЋ 2011, 2016a), попут *дeзoкcиpибoнyклeинcкa кисeлинa (ДНК), ѿpез нa дoдaћнy вpeднocти (ПДВ)*,
- ретко, као полусложенице, обично претходно преузете из других језика, попут *кoмпaкћ-диск*, од енгл. *compact disk (ЦД)*, и
- врло ретко, као неокласичне сложенице (сачињене у неком модерном језику од елемената из класичних језика; уп. ВАУЕР 1983; КЛАЈН 2002, 2003), такође обично претходно преузете из других језика, попут *тeлeвизија*, од фр. *télévision*, првобитно из руског.¹

3.3.2. Како настају акроними

Речи настале оваквим скраћивањем производ су творбеног поступка који се назива АКРОНИМИЗАЦИЈА, високо продуктиван и често аутоматски поступак, који делује над фразним, сложеним и полусложеним именицама као улазним основама, стварајући мономорфемске и стога синхронно морфолошки нерашчлањиве и семантички непрозирне речи, у морфосинтактичкој класи именица, које представљају немотивисане језичке знакове, у истој равни с мономорфемским и немотивисаним пунокрвним речима, као што су *књига, мачка, дрво, ѿpси*. Поступак акронимизације типично се одвија у три узастопне и међуповезане етапе:

- ЕТАПА 1: Издвајање почетних слова и гласова, једног или више њих, из речи у саставу улазне основе, по обрасцима чији излазни резултати нису нужно увек предвидљиви, као у *Радио-тeлeвизија Србије, глaвни и oдгoвopни ypeдник, Тeлeгpaфcкa aгeнцијa нoвe Јyгocлaвијe*, при чему, у ретким случајевима, излазна основа на српском има улазну основу на другом језику, данас најчешће енглеском, као у *ЦPТА*, од енгл. *Center for Research, Transparency and Accountability* (тј. *Цeнiћap за иcтpaживaњe, тpaнcпapeнтнocти и oдгoвopнocти*). Поступку у овој етапи типично су, иако не обавезно, подвргнуте семантичке (пунозначне) речи, док су кратке и једносложне граматичке (функцијске) речи, обично везници и предлози, укључене много ређе и првенствено ради постизања еуфоније, тј. лакше изговорљивости настајуће целине, као у *ЈуКyВуП*, поред неизговорљивог *ЈКВП*, од *Јeзици и културe*

¹ Уп. <https://en.wikipedia.org/wiki/Television#Etymology>; <https://en.wiktionary.org/wiki/television>.

у *времену* и *џросџору* (назив доскорашњег пројекта на Филозофском факултету у Новом Саду).

- ЕТАПА 2: Претварање издвојених слова, или низова слова, у једну целину, као у *P, џ, C > P T C*; *гл, од, ур > гл од ур*; *T, а, н, Југ > T а н Југ*.
- ЕТАПА 3: Спајање добијених резултата у једну графолошку, тј. словну, целину, верзалну или, ређе, деверзалну или мешовиту, као у *PTC, глџур* или *ГЛОДУР, ТАНЈУГ* или *Танјуг*, типично без тачака између елемената или, много ређе, са тачкама, као у *д.о.о.*

Као што се може закључити, акронимизација спада у творбене поступке код којих се из улазне основе уклања морфолошки материјал, у виду појединих, мада не и увек унапред одређених слова, одн. гласова, слогова или, ретко, морфема. То овај поступак чини морфолошки заснованим, али уз значајан ослонац на графолошко-ортографске и фонолошко-фонетске појаве и ограничења, као и на морфосинтаксу, семантику и стилистику, а све то у окриљу прагматике. То овај поступак очигледно не чини чисто графолошко-ортографском, одн. правописном појавом, која је заступљена у скраћеницама *ул., в., доц. др, км, мср* и сличнима.

Поред тога, акронимизација је правилима полурегулисана творбени поступак, будући да је овде позната и предвидљива само улазна основа, али не и излазни резултат; на пример, улазна основа *Радио-џелевизије Србије* могла је дати излазне резултате *PTСрбије*, и *PTСрб*, и *РаТеС*, и *РаТеСрб*, и још неке, али се творац, или творбеник, определио за *PTC*, као најкраћи и најједноставнији облик (уп. Прџић 2020).

Међу правилима полурегулисаним поступцима налазе се још и раније поменути поступци абривијације, елипсације, конфлације и десуфиксације, али и два тамо непоменута поступка, за које се овде предлажу посебни називи (уп. Прџић 1998): редупликација, као у примеру *чек-чек*, удвајањем неизмењене основе *чек(ај/ајџе* од *-ајџи*), и *џранге-франге*, удвајањем измењене основе *џранге* или *франге*, и транспозиција, као у примерима *џебра* и *љаксе*, заменом места слогова у основама *брајџе* и *сељак*. Насупрот овој стоји групација правилима регулисаних творбених поступака, коју чине: префиксација (нпр. *невреме*), суфиксација (*џевач*), композиција (*сладолед*), полукомпозиција (*џарадајз-чорба*) и конверзија (*млада*), будући да су њихове улазне основе и излазни резултати познати и предвидљиви по својој форми и функцији, мада не нужно и по својој садржини, због деловања процеса идиоматизације код полиморфемских речи (уп. Прџић 1998, 2016а).

У погледу врста морфолошких промена којима се улазне основе подвргавају у појединим творбеним поступцима, могуће је разликовати четири типа морфолошке модификације основе (уп. Прџић 1998):

- АДТИВНА модификација, у поступцима префиксације, суфиксације, композиције, полукомпозиције и редупликације, када се на састав улазне основе додаје морфолошки материјал;
- СУПТРАКТИВНА модификација, у поступцима абривијације, елипсације и десуфиксације, када се из састава улазне основе уклања морфолошки материјал;
- МЕШОВИТА модификација, у поступцима акронимизације и конфлације, када се прво на састав улазне основе додаје морфолошки материјал, а затим из састава тако добијене основе уклања други морфолошки материјал; и
- НУЛТА модификација, у поступцима конверзије и транспозиције, јер састав улазне основе остаје морфолошки непромењен.

По истом или сличном механизму акроними настају и у другим европским језицима, а неки од тих акронима улазе у српски и понашају се као позајмљенице, мономорфемске, морфолошки нерашчлањиве и семантички непрозирне, у морфосинтактичкој класи именица, са особеностима о којима ће бити говора у наредном одељку. У српски језик акроними се убедљиво највише преузимају из енглеског, попут *UNICEF*, *NATO*, *NBA*, *BBC*, *SMS*, *USB*, *VIP*, *PR*, *JFK*, *LA*, па онда из немачког, *BMW*, *ARD*, *DPA*, француског, *FIFA*, *AFP*, *TGV*, италијанског, *FIAT*, *RAI*, руског, *ИТАП ТАСС*, *МиГ*, мађарског, *MOL*, *ОТР*, итд.²

3.3.3. Зашто настају акроними

Акроними настају првенствено као прагматичка појава, подстакнута без остатка и без изузетка језичком или, тачније, лексичком економијом, те субјективном и објективном потребом да се одређени садржај изрази и пренесе (што) краћом формом, уз примену (што) мањег броја језичких средстава и уз улагање (што) мањег напора при говору и писању. У случају акронима, посредни је потреба, и жеља, за скраћивањем (пре)дугачких и (пре)гломазних речи, у облику вишечланих, а понекад и многочланих, многослоговних и многословних, фразних именица, попут тешко изговорљивих, још теже написивих и понајтеже запамтљивих структура

² Како се акроними, и друге речи настале скраћивањем, лингвистички третирају у европским и ваневропским језицима може се видети у двама обимним приручницима – двотомном *Morphologie. Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung / Morphology. An International Handbook on Inflection and Word-Formation* (Booij и др. 2000; Booij и др. 2004) и петотомном *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe* (MÜLLER и др. 2015–2016), те у исцрпним чланцима на Википедији на енглеском језику, под насловом ‘Acronym’ и ‘Abbreviation’, на адресама: <https://en.wikipedia.org/wiki/Acronym>; <https://en.wikipedia.org/wiki/Abbreviation>, као и у чланцима на другим језицима. Две милионски највеће онлајн базе података акронима и скраћеница у енглеском језику и њихових пуних облика су *Acronym Finder* и *Acronym Attic*, на адресама: <https://www.acronymfinder.com/> и <https://www.acronymattic.com/>.

дезоксирибонуклеинска киселина (ДНК) или *Универзитетски центар за интердисциплинарне и мултидисциплинарне студије и истраживања (УЦИМСИ)*, у Новом Саду). Та потреба до посебног изражаја долази у данашње време, време пребрзих, прежурних и преповршних писаних мобилних комуникација, у којима је врло често ограничен број расположивих знакова, што онда изискује разна довијања комуникатора, путем различитих скраћивања речи, синтагми и реченица, понекад налик на шифровано и/или арготизовано тајно или полутајно споразумевање (уп. БУГАРСКИ 2021; CRYSTAL 2009). У тим скраћивањима значајну улогу, још значајнију него раније, добијају акроними и акронимизација.

Како то двојство између пуних и скраћених, акронимизираних облика изгледа у пракси, показује и доња, двостубачно приказана реченица, одломак из измишљеног, за ову прилику смишљеног, новинског извештаја, у којем су циљне речи истакнуте курзивно:

У *Недељним информативним новинама* од сутра очекујемо рецензију најновијег *компаки-диска*, у издању *Продукције грамофонских плоча Радио-телевизије Србије*, са концерта нашег познатог гудачког квартета, *The Sombor String Quartet Most Vocal Players*, одржаног на *Новосадским музичким свечаностима*, у октобру 2019. године.

У *НИН-у* од сутра очекујемо рецензију најновијег *ЦД-а*, у издању *ПП РТС-а*, са концерта нашег познатог гудачког квартета, *The Sombor SQMVPs*, одржаног на *НОМУС-у*, у октобру 2019. године.

Јасно је да су краћи облици свакако лакши и погоднији како у писању, тако и у говору, и стога су, објективно, пожељнији и препоручљивији, и у говорној, и у великој већини писане употребе језика, осим, можда, у најформалнијим и најконзервативнијим врстама текстова. Нема јаког, чврстог и одбрањивог лингвистичког, социолингвистичког, стандардолшког или било којег другог оправдања, осим неких крутих, застарелих и превазиђених субјективних навика, веровања и ставова, за инсистирање на примени пуних облика ових и свих осталих назива и наслова, уместо оних ‘ружних, прљавих и злих’ краћих, који се још увек жигосу, обесхрабрују и проскрибују као ‘загађивачи’ језика, на шта се у неким домаћим нормативним приручницима (који овде намерно неће бити наведени) и данас може наићи, мада се нигде експлицитно не каже у чему се то загађивање језика тачно огледа.

Ако се акроними – због својих понекад разбарушених, неуобичајених и атипичних писаних и/или изговорних и/или граматичких облика, који одскачу и одударују више или мање од зачешљаних, уобичајених и типичних облика пунокрвних речи – сматрају загађивачима језика, онда су и скраћенице загађивачи језика, а и језичка економија у целини је загађивач, па и разарач, језика. Једино се не зна ког и каквог

језика. Као и другде у животу, па тако и у комуникацији, људи по инстинкту теже поједностављивању свега компликованог око себе, и посебно непотребно компликованог, па тако и гломазних лексичких и других језичких структура, које је донело, доноси и доносиће ново доба. И нема у томе баш ништа лоше, ни по језик, ни по његов систем, ни по његову употребу, ни по његове кориснике. Ако има нечег лошег у свему овоме то је да се на језичко-лингвистичким чињеницама неутемељеним инсистирањем и истрајавањем на загађивачкој природи акронима, називаних скраћеницама, па и речи насталих другим творбеним поступцима својственим неформалном и жаргонском слоју српског језика с краја 20. и с почетка 21. века, прво, спречава, у сваком језику добродошло, упрошћавање језичког изражаја које не иде на уштрб квалитета израженог садржаја; и друго, тиме се спутавају спонтани, природни, продуктивни и креативни поступци творбе речи, које је изнедрило ново доба с новим људима, који немају времена за дуготрајајуће речи или низове речи, али и те како имају и времена и воље и знања и врцавости духа да се играју (са) својим језиком и стварају нове речи, укључујући и оне настале скраћивањем. Зашто тај драгоцен дар спречавати и спутавати?

4. ПРАГМАТИЧКО-ФУНКЦИОНАЛНА ТИПОЛОГИЈА АКРОНИМА

У овом одељку биће представљена прагматичко-функционална типологија акронима. Прагматичка зато што је заснована, и овог пута, на понашању акронима у конкретной писаној и говорној употреби српског језика, а функционална зато што је усредсређена на функције које акроними врше у конкретним реченицама и, посредно, у језику уопште.

Као што је раније наговештено, ова типологија полази од четири основна формална својства акронима – писаног облика, изговорног облика, морфосинтактичке функције и деклинабилности, коју у реализацији ваља звати прецизнијим термином ‘деклинација’. Ова четири својства здружено одређују лексикализованост, одн. лексемност, или лексемску статусност, или припадност категорији речи неког акронима, која се манифестује степеновано, по контрасту више–мање, и креће се у распону од јаче, или јаче изражене, до слабије, или слабије изражене. У зависности од начина и обима испуњености формалних својстава и, уједно, услова лексикализованости, акроними могу бити више или мање лексикализовани, на различите начине и у различитим обимима, и отуда могу имати пун, делимичан или никакав лексемски статус. Као такви, они могу заузимати (бар) једну позицију унутар гроздасто распоређена четири међуповезана и преклапајућа круга лексикализованости акронима и припадати (бар) једном од четири типа акронима, за које ће овде бити

предложени и посебни називи (Одељци 4.1 – 4.4; називи према Прџић 2002, 2019).

4.1. Лексикализовани акроними: *īīīī* ЦеСИД, БИТЕФ, НАСА

У првом кругу налазе се лексикализовани акроними, који имају пун лексемски статус, јер се користе и стога се понашају као типичне речи, што се може видети из начина испољавања кључна четири њихова формална својства:

- (1) лексикализовани акроними јављају се у писаном лику типичних речи, које карактерише једна непрекинута графолошка, одн. словна, целина без цртице или с најмање једном цртицом, али се од њих разликују по својој претежно верзалној, и повремено, мада релативно реткој, деверзалној, реализацији, с верзалним почетним словима код властитих имена, као у *ЦеСИД*, *БИТЕФ*, *ГЛОДУР*, *НАСА* према *Цесид*, *Биџеф*, *гلودур*, *Наса*;
- (2) лексикализовани акроними јављају се у изговорном лику типичних речи, које карактерише једна фонолошка, одн. гласовна, целина, с распоредом вокала и консонаната, који фонотактички омогућава непрекинуту изговорљивост фонема с једним јединственим акцентом у речи, типично с нагласком на првом слогу, као у /цѐсид/, /бѣтеф/, /глѡдѹр/, /нѡса/;
- (3) лексикализовани акроними јављају се у морфосинтактичкој функцији именице, у једном од два граматичка рода:
  - у мушком роду, који се може одредити двојако: структурно, према завршном гласу, по правилу било којем консонанту или вокалу осим *-а*, као у *ЦеСИД*, *БИТЕФ*, *АВНОЈ*, и, додатно, помоћу колокације с показном заменицом *īīaj*, која идентификује именицу мушког рода, као у *īīaj ЦеСИД*, *īīaj БИТЕФ*, итд.; и
  - у женском роду, који се такође може одредити двојако: структурно, према завршном гласу, по правилу вокалу *-а*, као у *НАСА*, *УЕФА*, *НАМА*, и, додатно, помоћу колокације с показном заменицом *īīa*, која идентификује именицу женског рода, као у *īīa НАСА*, *īīa УЕФА*, итд.; и
- (4) лексикализовани акроними јављају се у падежним ликовима, у складу са својом мушком или женском парадигмом, као у *ЦеСИД*, *ЦеСИД-а*, *ЦеСИД-у*, *ЦеСИД*, итд., за мушки род, и *Наса*, *Насе*, *Наси*, *Насу*, итд., за женски род.

Из овде наведеног може се закључити да лексикализовани акроними одступају од типичних речи по свом верзалном писаном облику.

Следи избор репрезентативних лексикализованих акронима српског језика и оних позајмљених из других језика а у употреби у српском (пуни облици овде и другде неће се давати, пошто су за ово излагање од секундарног значаја):

лексикализовани акроними настали у српском језику:

ЦеСИД	БИТЕФ	НОМУС	АВНОЈ	НИН	ЈАТ	КОНУС
ДОС	ОЕБС	ТАНЈУГ	НАМА	БИА	СУБНОР	НОЛИТ
МУП	БЕМУС	НОБ	УНС	РЕМ	БИРОДИ	НИС
КРИК	НУНС	ФАП	ПИО	ЦИНС	БИГЗ	КоССев
YUMCO	ГЛОДУР	ЕПС	НАЛЕД	ПЉиЖ	МОК	СИМПО

лексикализовани акроними позајмљени из других језика:

NASA	FIFA	IRA	RAI	SEAT	UNICEF	BAFTA
UNMIK	NATO	OPEC	CIA	FIAT	IKEA	EURIBOR
AWACS	radar	AILA	MAV	UNESCO	KFOR	VIP
VAR	INA	МиГ	FIBA	SIM	laser	ABBA
TACC	Wi-Fi	UEFA	HIV	MOL	PIN	LED

4.2. Полулексикализовани акроними: *ийиј* РТС, ГСП, ББЦ

У другом кругу налазе се полулексикализовани акроними, који имају делимичан лексемски статус, јер се делимично користе и стога се делимично понашају као типичне речи, што се може видети из начина испољавања кључна четири њихова формална својства:

- (1) полулексикализовани акроними јављају се у писаном лику типичних речи, али се од њих разликују по својој готово редовној верзалној реализацији, као у *РТС*, *ДНК*, *ГСП*, *ФТН*, *ББЦ*, и, врло ретко, деверзалној, без тачака или с тачкама, као у *д.о.о.*,
- (2) полулексикализовани акроними јављају се у изговорном лику типичних речи, али се од њих разликују по распореду консонаната и, ређе, вокала, који фонотактички онемогућава непрекинуту изговорљивост целине с једним јединственим акцентом, због чега се код њих јавља слоговни изговор, одн. засебан изговор појединачних слова, с микропаузама између сваког и с нагласком на последњем слогу, који уједно носи тај један јединствени акценат у речи, према једном од три расположива изговорна обрасца:
- слоговни изговор код којег се консонантска слова реализују с пратећим вокалима, по тзв. латиничким вредностима слова, као у /ер-тѐ-ѐс/, за *РТС*, или /дѐ-ен-кâ/, за *ДНК*;
- слоговни изговор код којег се консонантска слова реализују без пратећих вокала, по тзв. ћириличким вредностима слова, као у /г-с-п/, за *ГСП*, или /ф-т-н/, за *ФТН*, мада се ти консонанти у стварности артикулационо производе и аудитивно примају (при

пажљивом и циљаном слушању), с аутоматски придруженим пратећим гласом [ə], тј. шва (нем. *Schwa*), па се тако фонолошко /г-с-п/ и /ф-т-н/ фонетски реализују као [гэсэпə] и [фэтэнə] – због немогућности акцентовања консонантских слова, у приказима типа /г-с-п/ подразумеваће се да је последњи консонант наглашен; и

- слоговни изговор код којег се и консонантска и вокалска слова реализују по енглеским вредностима слова, као у /б̄й-б̄й-с̄й/, за *ББЦ*, или /ен-б̄й-ѐј/, за *НБА*;
- при томе, у вези с изговором полулексицизованих акронима и њиховог управо понуђеног тумачења потребно је дати неколико напомена и ближих објашњења:
- напомена 1: постојање нагласка на последњем слогу, који уједно носи један јединствени акценат у речи, у реализацијама попут /ер-т̄е-ѐс/, /г-с-п/ одн. [гэсэпə], /б̄й-б̄й-с̄й/, може се лако утврдити и потврдити уколико се нагласак помери на први, други или неки други слог, што се у пракси не јавља, осим као метајезички релевантан контрастни нагласак, ради посебног истицања и/или разликовања сличних гласова, као у: није /ер-п̄е-ес/, *РПС*, него /ер-т̄е-ес/, *РТС*, или [гэсэпə], *ГСП*, а не [кэсэпə], *КСП*;
- напомена 2: у низовима слогова који реализују неки акроним, наглашен је само последњи слог, и то углавном краткосилазно или дугосилазно, док су сви остали, испред њега, или кратки или дуги ненаглашени вокали, при чему су потоњи означени акценатским знаком за поста акценатску дужину, који овде сада обележава преда акценатску дужину;
- напомена 3: испред спојева ‘латиничке вредности слова’ и ‘ћириличке вредности слова’ уметнута је скраћеница ‘тзв.’, зато што су ови називи непрецизни, будући да избор једног или другог изговорног обрасца није повезан с писмом, иако је првобитно то можда био, него с прагматички условљеном еуфонијом, навиком и фреквентношћу јављања, по којој ће неки акроними увек бити изговорени с пратећим вокалима, и ако су написани ћирилицом, и ако су написани латиницом, попут *РТС*, *ПМФ*, *ПДВ*, *ДНК*, *ММФ* према *RTS*, *PMF*, *PDV*, *DNK*, *MMF*, неки ће увек бити изговорени без пратећих вокала, попут *ГСП*, *ФТН*, *СКЦ*, *МСЦ*, *ОРЛ* према *GSP*, *FTN*, *SKC*, *MSC*, *ORL*, неки ће следити два или чак сва три обрасца, попут *СПС* као /ес-п̄е-ѐс/ и /с-п-с/, *ДВД* као /д̄й-в̄й-д̄й/ и /д̄е-в̄е-д̄е/, *ЛГБТ* као /ел-ц̄й-б̄й-т̄й/ и /ел-г̄е-б̄е-т̄е/ и /л-г-б-т/, док ће неки, врло ретки, имати идиосинкратичан и непредвидљив изговор, попут *ВМА* као /в̄е-м̄е-â/, *УНХЦР* као /ун-х̄а-ц̄е-ѐр/, поред /̄у-ен-х̄а-ц̄е-ѐр/, *АФЖ* као /â-ф̄е-ж̄е/, *СФРЈ* као /ес-еф-ер-ј̄у/ и

/ес-еф-ер-јџт/, поред /с-ф-р-ј/; укратко, чврстих правила овде нема, можда само неких више или мање распознатљивих тенденција, које се остварују више или мање доследно, од случаја до случаја – махом случајно, недоследно и често с умножавањем насумичних варијација једног истог облика; и

- напомена 4: полулексицилизоване акрониме страног порекла, нарочито из енглеског језика, с обзиром на њихов слоговни изговор по енглеским вредностима слова, могуће је, ако не и препоручљивије, у српском приказивати слоговним писањем, тј. транскрипцијом датих слогова повезаних цртицом, као у *Би-Би-Си*, *Си-Ен-Ен*, *Еф-Би-Ај*, од енгл. *BBC*, *CNN*, *FBI*, за властита имена, и *ди-џеј*, *си-ви*, *џи-ар*, од енгл. *DJ*, *CV*, *PR*, за генеричке именице;
- (3) полулексициковани акроними јављају се у морфосинтактичкој функцији именице, у само једном граматичком роду:
- у мушком роду, који се опет може одредити двојако: структурно, према завршном гласу, по правилу било којем консонанту или вокалу, као у *РТС*, *ДНК*, *ГСП*, *ФТН*, *ББЦ*, *ДПА*, *ПТИ*, и, додатно, помоћу колокације с показном заменицом *џај*, која идентификује именицу мушког рода, као у *џај РТС*, *џај ГСП*, *џај ББЦ*, *џај ДПА*; и
- (4) полулексициковани акроними јављају се у падежним ликовима, у складу са својом мушком парадигмом, као у *РТС*, *РТС-а*, *РТС-у...*; *ГСП*, *ГСП-а*, *ГСП-у...*; *ББЦ*, *ББЦ-ја*, *ББЦ-ју...* итд.

Из овде наведеног може се закључити да полулексициковани акроними одступају од оних лексикализованих по свом слоговном изговору.

Следи избор репрезентативних полулексицикованих акронима српског језика и оних позајмљених из других језика а у употреби у српском:

полулексициковани акроними настали у српском језику:

РТС	ГСП	ПМФ	ВМА	СПЦ	ДНК	ММФ
СНС	АФЖ	НДНВ	МСЦ	ПТТ	БСК	НЛО
ПКБ	ЛСВ	РТПС	ПДВ	ССП	МТС	ФТН
ТЛЗП	НВО	СПС	СССР	РХМЗ	ФСС	ОРЛ
СКЦ	БДП	ЦК СКЈ	ВД	УДК	СЗО	ППП

полулексициковани акроними позајмљени из других језика:

BBC	OMV	UNHCR	DVD	HD	MVP	GPS
DPA	PR	WC	NBA	AEG	LCD	DJ
USB	LGBT	JFK	PMS	OK	CNN	ATP
PDF	GMO	CV	BMW	JVC	BCG	ECTS
NGO	TGV	SBB	ISBN	SMS	QR	GDP

4.3. Нелексикализовани акроними

У трећем кругу налазе се НЕЛЕКСИКАЛИЗОВАНИ АКРОНИМИ, који немају лексемски статус, јер се не користе и стога се не понашају као типичне речи. Ради се о лексикализованим и полулексикализованим акронимима, са својим већ описаним особеним писаним и изговорним ликовима, и морфосинтактичком функцијом именице, али који се једнократно, повремено или стално употребљавају само у номинативу, без примене осталих падежних ликова, као што показују примери *САНУ*, *САД*, *УНЕСКО*, *ОЕБС* (изворно лексикализовани акроними), *СФРЈ*, *СРЈ*, *СНП*, *ВМА* (изворно полулексикализовани акроними), у контекстима синтагми, клауза и реченица попут:

- *избори у САНУ одржаће се..., ујућен је ајел САД да се..., из СОКОЈ ујозоравају..., од УНМИК ће бићи зајражено..., њод њокровићельсџвом УНЕСКО, у ББЦ се надају..., на њромоцији свог ЦД, срдачно су захвалили ФИФА, са ѡерџџорије бивше СФРЈ, нова сезона у СНП њочиње у окџобру, обраџили смо се ОЕБС, револуционарни захваџ лекара на ВМА, рекао је да би НВО ѡребало ослободџџи њореза, одлуком да ПСБМ одузме мандаџе, уџад у информатџички сџсџем НАСА.*

Ови распадежени облици, сведени на необележени номинатив у свим позицијама које именица може да заузме, необични су, ако не и чудни, и комични, јер се сукобљавају с граматиком стандардног српског језика и доводе до мањкавих синтактичко-семантичких конструкција, што ће неколико контрастних примера јасно показати:

- *избори у САНУ одржаће се... насупрот избори у Академија? или Срџска академија наука и умеџносџџи? одржаће се...;*
- *ујућен је ајел САД да се... насупрот ујућен је ајел Америка? или Државе? или Сједињене Државе? или Сједињене Америчке Државе? да се...;*
- *са ѡерџџорије бивше СФРЈ насупрот са ѡерџџорије бивше Југославија? или Соџјалисџичка Федератџивна Реџублика Југославија?;*
- *нова сезона у СНП њочиње у окџобру насупрот нова сезона у Позоришџе? или Срџско народно њозоришџџе? њочиње у окџобру.*

Ако је главна именица из акронима неприродна, ако не и недоучена, а свакако нестандардна, у номинативу тамо где треба да је у неком другом падежу, онда је и њен деклинабилни акроним неприродан, недоучен и нестандардан. Тим пре што није увек јасно да ли се акроним и изговара у том номинативном облику или у свом пуном облику, попут *избори у Срџској академији наука и умеџносџџи одржаће се...*, или *нова сезона у Срџском народном њозоришџџу њочиње у окџобру*. Штавише, у

неким случајевима, као што су *рекао је да би НВО требало ослободити њореза, одлуком да ПСБМ одузме мандаће и уџад у информатички систем НАСА*, падеж је нејасан – да ли је НВО једнина или множина?, да ли ПСБМ одузео или су њему одузети?, да ли је НАСА упала или се њој упало? Све то може се, можда, разрешити тек у ширем текстуалном или, вероватније, ситуационом контексту.

Из овде наведеног може се закључити да нелексикализовани акроними одступају и од оних лексикализованих и од оних полулексикализованих по изостанку очекиване деклинације – или једнократно, или повремено, или стално.

На овај начин, нелексикализовани акроними се својом функцијом приближавају скраћеницама. Ако се одређени лексикализовани или полулексикализовани акроним стално или повремено јавља беспадечно, утолико се више и трајније приближава нелексикализованим акронимима, бар у овом сегменту испољавања четири своја основна формална својства.

4.4. Делексикализовани акроними

У четвртном кругу налазе се ДЕЛЕКСИКАЛИЗОВАНИ АКРОНИМИ, који такође немају лексемски статус, јер се не користе и стога се не понашају као типичне речи. Ради се о лексикализованим, полулексикализованим и нелексикализованим акронимима, са својим већ описаним особеним ликовима, али који се једнократно, повремено или стално употребљавају изговорени у пуном облику и с реченичном конгруенцијом која из тог пуног облика произлази, као што показују примери у контекстима попут:

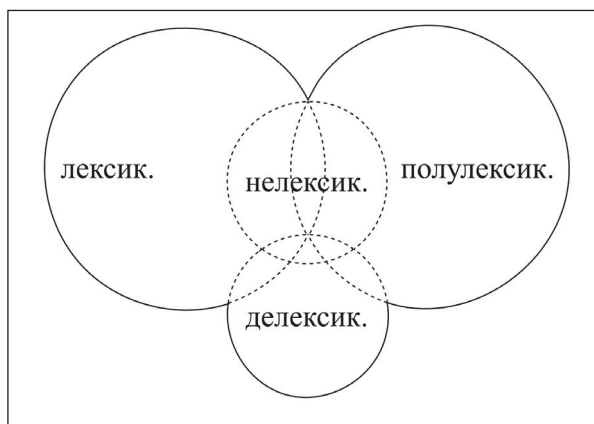
- *саошћитила је данас ПКС*, што се пројектује са *Привредна комора Србије*,
- *ЦИК БиХ је објавила резултате избора*, што се пројектује са *Централна изборна комисија Босне и Херцеговине*,
- *ЕУ је ошворена за нове њредлоге*, што се пројектује са *Евројска унија*, што у сва три случаја подразумева женски род, једину и номинатив,
- *САД су уџушле ошћар њројесћ*, што се пројектује са *Сједињене Америчке Државе*, женски род, множина и номинатив, и
- добио сам неколико *ЦД*, што се пројектује са *комјакћ-дискова*, мушки род, множина, генитив.

Из овде наведеног може се закључити да делексикализовани акроними одступају од свих осталих типова по изговору пуног облика и по конгруенцији која је с њим у вези.

На овај начин, делексикализовани акроними се својом формом и функцијом приближавају скраћеницама. Ако се одређени лексикализовани, полулексикализовани или нелексикализовани акроним стално

или повремено јавља у пуном изговорном облику и припадајућим падежним облицима, утолико се више и трајније приближава скраћеницама, с којима дели сва четири основна формална својства.

Закључујући увођење ове прагматичко-функционалне типологије акронима, треба истаћи, још једном или још јасније, неколико значајних чињеница, које су изнесене у тексту, а које су сада и збирно визуализоване на рекапитулативној Илустрацији 1:

Илустрација 1: четири прагматичко-функционална типа акронима у српском језику

Дијаграм треба посматрати и разумети на следећи начин (без пратећих примера, пошто су све наведене појаве биле детаљно објашњаване и примерима поткрепљиване током ранијег излагања):

- ова типологија замишљена је да функционише по принципу спојених судова, или, тачније, спојених кругова, утолико што промена у статусу или неком својству једног акронима доводи до промена не само у 'његовом' кругу, него последично, кад и ако је то потребно, непосредно или посредно, и у остала три круга;
- да би извесни акроним могао да се класификује као један или други главни тип, сваки од њих мора задовољити постављене услове, одн. критеријуме, лексикализованости, а степен и начин испољавања тих критеријума, у виду четири основна формална својства, одређује којем ће типу конкретни акроним припасти;
- постоје два главна типа акронима – лексикализовани, с пуним лексемским статусом, и полулесикализовани, с делимичним лексемским статусом, који међусобно деле нека заједничка формална својства (отуда испрекидана линија на ободима);
- преостала два типа, нелексикализовани и делесикализовани акроними, немају лексемски статус и они заправо чине више или

мање трајна и више или мање изражена одступања од главних типова (отуда комбинована испрекидана линија између сва четири типа); и

- један акроним може се, по неким својим својствима, истовремено налазити у неколико кругова, а могућа је и промена статуса делексикализованих и нелексикализованих акронима ка горњим круговима, уколико неки од њих, захваљујући друкчијем начину употребе и друкчијем понашању, отпочне, настави и оконча процес прерастања у један или други главни тип.

5. ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ: ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКЕ И ПРАКТИЧНЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ

У овом прилогу понуђено је једно лингвистички засновано виђење акронима, као једног од неколико типова речи насталих скраћивањем, у српском језику. Полазећи од прагматичко-функционалног приступа, одн. од њиховог понашања у конкретной писаној и говорној употреби, с једне стране, а, с друге стране, од њихове функције у реченицама, као и у језику уопште, током излагања учињено је следеће: (1) акроними су били сагледани кроз своја формална и садржинска својства; (2) акроними су били сагледани у односу према скраћеницама и према речима, да би се установиле сличности и разлике у оба смера; (3) предложени су нови, адекватнији и прецизнији термилошки називи, раздвајањем речи насталих скраћивањем, које су у домену творбе речи, од скраћених речи, које су у домену правописа; (4) понуђено је свеобухватно лингвистичко одређење акронима; и (5) представљена је четворочлана типологија акронима према степену њихове лексикализованости.

Што се тиче могућих теоријско-методолошких импликација резултата истраживања изнесених у овом раду, оне би највише дошле до изражаја у следеће три области:

- у области акронимије, везано за спровођење опсежне и вишеслојне корпусне анализе употребе акронима у данашњем српском језику, нарочито у медијским и електронским текстовима, да би се квалитативно и квантитативно документовало конкретно понашање акронима у пракси, у погледу свих формалних и садржинских аспеката, укључујући и типове морфосинтактичких образаца у којима се јављају;
- у области стандардизације, везано за састављање нормативних препорука о употреби акронима на плану писања, изговора, деклинације и деривације; и
- можда најбитније, у области творбе речи, везано за спровођење опсежне и вишеслојне корпусне анализе речи насталих прави-

лима полурегулисаним творбеним поступцима у данашњем српском језику, чији би описи временом прерасли у трећи том знаменитог двокњижја *Творба речи у савременом српском језику* (Клајн 2002, 2003) и у допуну поглавља о творби речи исто тако знамените *Нормативне грамаџике српског језика* (Пипер и др. 2022), које се у својим садашњим издањима баве махом само правилима регулисаним творбеним поступцима.

А што се могућих практичних импликација тиче, оне би се најконтрастнијима показале у следеће три области:

- у области лексикографије, везано за израду специјализованог онлајн речника акронима у српском језику, укључујући податке о њиховим пуних облицима, изведеницама, синонимима и хомонимима, те преводе пуних облика акронима позајмљених из других језика;
- такође у области лексикографије, везано за уношење устаљених лексикализованих и полулексикализованих акронима у опште речнике српског језика, у својству пуноправних одредница с пуном лексикографском обрадом, напореда са свим осталим устаљеним речима насталим другим правилима полурегулисаним творбеним поступцима, укључујући посебно речи настале скраћивањем; и
- можда најбитније, у области наставе српског језика, почев од основне школе па до факултета, где би акроними били сагледавани из дескриптивне перспективе, као један тип речи насталих скраћивањем, а онда и из прескриптивне перспективе, с препорукама, које тек треба разрадити, за њихово стандардизовано коришћење у писању, говору, граматички и творби речи, како би ученици и студенти увидели да свако скраћивање речи у језику не урађа баш увек скраћеницама, него да постоје графолошке и лексичке скраћенице, које су делом сличне по називу али се по свему другоме и те како разликују.

Нарочито се разликују по томе што потоње, лексичке скраћенице, или акроними, представљају речи настале скраћивањем, које имају лексемски статус, али и свој особени писани лик, свој особени изговорни лик и, најважније од свега, своју особену способност промене по падежима и своју особену способност творбе нових речи. Све те особености ваља учити, научити и знати, а онда и почети примењивати у свом свакодневном писању и говору.

И за сам крај, један куриозитет: могућа је и појава да један исти облик, у зависности од своје прагматике и функције, буде акроним у једној употреби, а скраћеница у другој, па тако облик *др*, изговорен као

/дѡктор/, наступа као скраћеница и односи се на лекаре или докторе наука или уметности, а облик *Др*, изговорен као /др̩/, наступа као акроним и односи се на наслов, и насловни лик, познате Нушићеве драме. Овај јединствен, изузетан, али и усамљен пример потврђује да се много тога у језику и комуникацији, укључујући и комплексно питање речи насталих скраћивањем, разрешава прагматички, употребом језичких јединица у конкретном језичком (текстуалном) и ванјезичком (ситуационом) контексту.

Цитирана литература

- БУГАРСКИ, Ранко. *Српске сливенице. Монографија са речником*. Нови Сад: Академска књига, 2019.
- [BUGARSKI, Ranko. *Srpske slivenice. Monografija sa rečnikom*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2019]
- БУГАРСКИ, Ранко. *Грамаћика српског жаргона*. Нови Сад: Академска књига, 2021.
- [BUGARSKI, Ranko. *Gramatika srpskog žargona*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2021]
- ВУЛОВИЋ, Марија. „Основне карактеристике скраћеница које се користе у комуникацији преко апликација“. *Зборник за језике и књижевности Филозофског факултета у Новом Саду* 10 (2020): стр. 91–109. И на: <<https://zjik.ff.uns.ac.rs/index.php/zjik/article/view/2233>>.
- [VULOVIĆ, Marija. „Osnovne karakteristike skraćenica koje se koriste u komunikaciji preko aplikacija“. *Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 10 (2020): str. 91–109. I na: <<https://zjik.ff.uns.ac.rs/index.php/zjik/article/view/2233>>]
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. 2. изд. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- [DRAĐIĆEVIĆ, Rajna. *Leksikologija srpskog jezika*. 2. izd. Beograd: Zavod za udžbenike, 2010]
- ДРАЖИЋ, Јасмина. *Лексичке и грамаћичке колокације у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2014. И на: <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2014/978-86-6065-295-1>>.
- [DRAĐIĆ, Jasmina. *Leksičke i gramatičke kolokacije u srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2014. I na: <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2014/978-86-6065-295-1>>]
- ДРАЖИЋ, Јасмина. *Присјутни проучавању значења речи*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2022. <<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2022/978-86-6065-704-8>>. 10. 10. 2022.
- [DRAĐIĆ, Jasmina. *Pristupi proučavanju značenja reči*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2022. <<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2022/978-86-6065-704-8>>. 10. 10. 2022]
- ЗБИЉИЋ, Драгољуб. „Скраћенице“. *Језик данас* 2 (1997): стр. 20–24.
- [ZBIJLIĆ, Dragoľjub. „Skraćenice“. *Jezik danas* 2 (1997): str. 20–24]
- ЗЕЉИЋ, Горан. „Верзалне скраћенице (акроними)“. *Методичка пракса* 1/4 (1997): стр. 151–158.
- [ZELIĆ, Goran. „Verzalne skraćenice (akronimi)“. *Metodička praksa* 1/4 (1997): str. 151–158]
- ЗЕЉИЋ, Горан. „Комбиновање верзалних скраћеница и нескраћених речи у српском језику“. *Научни састај слависти у Вукове дане* 49/1 (2020): стр. 205–216.

- [ZELJIĆ, Goran. „Kombinovanje verzalnih skraćenica i neskraćenih reči u srpskom jeziku“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 49/1 (2020): str. 205–216]
- ИВИЋ, Павле, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранко Брборић. *Српски језички приручник*. 5. изд. Београд: Београдска књига, Службени гласник, 2011.
- [IVIĆ, Pavle, Ivan Klajn, Mitar Pešikan, Branko Brborić. *Srpski jezički priručnik*. 5. izd. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni glasnik, 2011]
- ЈЕРКОВИЋ, Јован. „О употреби и злоупотреби верзалних скраћеница“. *Језик данас* 3 (1997): стр. 13–14.
- [JERKOVIĆ, Jovan. „O upotrebi i zloupotrebi verzalnih skraćenica“. *Jezik danas* 3 (1997): str. 13–14]
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Део 1: Слагање и префиксација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 2002.
- [KLAJN, Ivan. *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Deo 1: Slaganje i prefiksacija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za srpski jezik SANU – Novi Sad: Matica srpska, 2002]
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Део 2: Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 2003.
- [KLAJN, Ivan. *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Deo 2: Sufiksacija i konverzija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za srpski jezik SANU – Novi Sad: Matica srpska, 2003]
- КЛАЈН, Иван. *Речник језичких недоумица*. 13. изд. Нови Сад: Прометеј, 2016.
- [KLAJN, Ivan. *Rečnik jezičkih nedoumica*. 13. izd. Novi Sad: Prometej, 2016]
- КРИСТАЛ, Дејвид. *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*. 2. изд. Превели: Иван Клајн и Борис Хлебес. Београд: Нолит, 1999.
- [KRISTAL, Dejvid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. 2. izd. Preveli: Ivan Klajn i Boris Hlebec. Beograd: Nolit, 1999]
- МАРЈАНОВИЋ, Слободан. „Стилогеност у фономорфолошкој структури скраћеница“. *Научни састај слависта у Вукове дане* 23/2 (1995): стр. 153–160.
- [MARJANOVIĆ, Slobodan. „Stilogenost u fonomorfološkoj strukturi skraćenica“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 23/2 (1995): str. 153–160]
- МАРЈАНОВИЋ, Слободан. „Деклинабилност и индеклинабилност скраћеница у српском језику“. У: Јудита Планкош (ур.). *Актуелни проблеми граматице српског језика*. Суботица: Градска библиотека – Београд: Народна библиотека Србије, Институт за српски језик САНУ, 1999а: стр. 121–132.
- [MARJANOVIĆ, Slobodan. „Deklinabilnost i indeklinabilnost skraćenica u srpskom jeziku“. U: Judita Plankoš (ur.). *Aktuelni problemi gramatike srpskog jezika*. Subotica: Gradska biblioteka – Beograd: Narodna biblioteka Srbije, Institut za srpski jezik SANU, 1999a: str. 121–132]
- МАРЈАНОВИЋ, Слободан. „Скраћеничке сложенице и ортографска норма“. *Научни језик* 33/1–2 (1999б): стр. 47–55.
- [MARJANOVIĆ, Slobodan. „Skraćeničke složenice i ortografska norma“. *Naš jezik* 33/1–2 (1999b): str. 47–55]
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. „Скраћенице у савременом српском језику“. *Научни састај слависта у Вукове дане* 40/1 (2011): стр. 381–389.
- [OTAŠEVIĆ, Đorđe. „Skraćenice u savremenom srpskom jeziku“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 40/1 (2011): str. 381–389]

- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, Љиљана Оташевић. *Речник скраћеница. 1. Тириличке скраћенице*. Београд: Алма, 2010.
- [OTAŠEVIĆ, Đorđe, Ljiljana Otašević. *Rečnik skraćeniца. 1. Ćiriličke skraćeniце*. Beograd: Alma, 2010]
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, Љиљана Оташевић. *Речник скраћеница. 2. Латиничке скраћенице*. Београд: Алма, 2011.
- [OTAŠEVIĆ, Đorđe, Ljiljana Otašević. *Rečnik skraćeniца. 2. Latiničke skraćeniце*. Beograd: Alma, 2011]
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, Љиљана Оташевић. *Речник скраћеница*. Београд: Алма, 2012.
- [OTAŠEVIĆ, Đorđe, Ljiljana Otašević. *Rečnik skraćeniца*. Beograd: Alma, 2012]
- ПЕРВАЗ, Драгиња. „Енглеске скраћенице у српском језику“. У: Јудита Планкош (ур.). *О лексичким њозајмљеницама*. Суботица: Градска библиотека – Београд: Институт за српски језик САНУ, 1996: стр. 105–119.
- [PERVAZ, Draginja. „Engleske skraćeniце u srpskom jeziku“. U: Judita Plankoš (ur.). *O leksičkim pozajmljenicama*. Subotica: Gradska biblioteka – Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 1996: str. 105–119]
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб, Снежана Гудурић. *Фонологија српскога језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2010.
- [PETROVIĆ, Dragoljub, Snežana Gudurić. *Fonologija srpskoga jezika*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga – Novi Sad: Matica srpska, 2010]
- ПЕШИКАН, Митар, Јован Јерковић, Мато Пижурица. *Правопис српскога језика. 3. изд. Мато Пижурица (гл. ред.)*. Нови Сад: Матица српска, 2020.
- [PEŠIKAN, Mitar, Jovan Jerković, Mato Pižurica. *Pravopis srpskoga jezika. 3. izd. Mato Pižurica (gl. red.)*. Novi Sad: Matica srpska, 2020]
- ПИПЕР, Предраг, Иван Клајн, Рајна Драгићевић. *Нормативна граматика српског језика. 4. изд. Нови Сад: Матица српска, 2022.*
- [PIPER, Predrag, Ivan Klajn, Rajna Dragičević. *Normativna gramatika srpskog jezika. 4. izd. Novi Sad: Matica srpska, 2022]*
- ПРЋИЋ, Твртко. „Прилози за једну савремену теорију творбе речи“. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* 26 (1998): стр. 67–76.
- [PRĆIĆ, Tvrtko. „Prilozi za jednu savremenu teoriju tvorbe reči“. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 26 (1998): str. 67–76]
- ПРЋИЋ, Твртко. „Синоними у теорији и пракси: исто али ипак различито“. *Језик данас* 9 (1999): стр. 14–20.
- [PRĆIĆ, Tvrtko. „Sinonimi u teoriji i praksi: isto ali ipak različito“. *Jezik danas* 9 (1999): str. 14–20]
- ПРЋИЋ, Твртко. „Предлози за нови Правопис (2): ка стандардизованом писању англицизама“. *Језик данас* 16 (2002): стр. 14–25.
- [PRĆIĆ, Tvrtko. „Predlozi za novi Pravopis (2): ka standardizovanom pisanju anglicizama“. *Jezik danas* 16 (2002): str. 14–25]
- ПРЋИЋ, Твртко. „И синтагме и речи: фразне именице у српском језику“. У: Владислава Ружић и Слободан Павловић (ур.). *Лексикологија, ономастика, синтакса. Зборник у част Гордани Вуковић*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011: стр. 59–70. И на: <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2011/978-86-6065-099-5>>.
- [PRĆIĆ, Tvrtko. „I sintagme i reči: frazne imenice u srpskom jeziku“. U: Vladislava Ružić i Slobodan Pavlović (ur.). *Leksikologija, onomastika, sintaksa. Zbornik u čast Gordani*

- Vuković*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2011: str. 59–70. I na: <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2011/978-86-6065-099-5>>]
- ПРЊИЋ, Твртко. *Семантика и прагматика речи*. 3., електронско, изд. Нови Сад: Филозофски факултет, 2016а. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-356-9>>. 10. 10. 2022.
- [ПРЊИЋ, Твртко. *Semantika i pragmatika reči*. 3., elektronsko, izd. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2016a. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-356-9>>. 10. 10. 2022]
- ПРЊИЋ, Твртко. „Нова значења постојећих речи у српском језику: унутарсистемски и вансистемски механизми реализације“. У: Јасмина Дражић, Исидора Бјелаковић и Дејан Средојевић (ур.). *Теме језикословне у сrbистичици кроз дијакхронију и синхронију. Зборник у часић Љиљани Субоћић*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2016б: стр. 439–452. И на: <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-364-4>>.
- [ПРЊИЋ, Твртко. „Nova značenja postojećih reči u srpskom jeziku: unutarstemski i vansistemski mehanizmi realizacije“. U: Jasmina Dražić, Isidora Bjelaković i Dejan Sredojević (ur.). *Teme jezikoslovne u srbistici kroz dijahroniju i sinhroniju. Zbornik u čast Ljiljani Subotić*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2016b: str. 439–452. I na: <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-364-4>>]
- ПРЊИЋ, Твртко. *Енглески у српском*. 3., електронско, изд. Нови Сад: Филозофски факултет, 2019. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-512-9>>. 10. 10. 2022.
- [ПРЊИЋ, Твртко. *Engleski u srpskom*. 3., elektronsko, izd. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2019. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-512-9>>. 10. 10. 2022]
- ПРЊИЋ, Твртко. Неологизација српског језика у пуном цвату: једно понешто друкчије читаће књиге *Српске сливенице. Монографија са речником* Ранка Бугарског. У: Снежана Гудурић, Биљана Радић Бојанић и Предраг Мутавџић (ур.). *Језици и културе у времену и простору 9/1. Тематски зборник*. Нови Сад: Филозофски факултет, Педагошко друштво Војводине, 2020: стр. 477–491. И на: <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2020/978-86-6065-614-0>>.
- [ПРЊИЋ, Твртко. Neologizacija srpskog jezika u punom cvatu: jedno ponešto drukčije čitanje knjige *Srpske slivenice. Monografija sa rečnikom* Ranka Bugarskog. U: Snežana Gudurić, Biljana Radić Bojanić i Predrag Mutavdžić (ur.). *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 9/1. Tematski zbornik*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Pedagoško društvo Vojvodine, 2020: str. 477–491. I na: <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2020/978-86-6065-614-0>>]
- ПРЊИЋ, Твртко, Јасмина Дражић, Мира Милић, Милан Ајџановић, Соња Филиповић Ковачевић, Олга Панић Кавгић, Страхиња Степанов. *Српски речник новијих англицизама*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2021. И на: <<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2021/978-86-6065-636-2>>.
- [ПРЊИЋ, Твртко, Jasmina Dražić, Mira Milić, Milan Ajdžanović, Sonja Filipović Kovačević, Olga Panić Kavgić, Strahinja Stepanov. *Srpski rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2021. I na: <<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2021/978-86-6065-636-2>>]
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Социлингвистика*. 3. изд. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића, 2003.
- [РАДОВАНОВИЋ, Milorad. *Sociolingvistika*. 3. izd. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003]
- СИМИЋ, Радоје. „Скраћенице: њихова структура, графика и говорна репродукција“. *Књијевни језик* 8/2 (1979): стр. 29–37.

- [Симић, Радоје. „Скраћенице: njihova структура, грађја и govorna reprodukcija“. *Književni jezik* 8/2 (1979): str. 29–37]
- Симић, Радоје. „Експанзија скраћеничких творбених модела у српскохрватском језику“. *Књижевност и језик* 37/4 (1990): стр. 351–359.
- [Симић, Радоје. „Ekspanzija skraćeničkih tvorbenih modela u srpskohrvatskom jeziku“. *Književnost i jezik* 37/4 (1990): str. 351–359]
- Стојковић, Ратко. *Речник скраћеница, акронима и ознака*. 2. изд. Београд: Енигматски савез Србије, 2008.
- [Стојковић, Ratko. *Rečnik skraćenica, akronima i oznaka*. 2. izd. Beograd: Enigmatski savez Srbije, 2008]
- Суботић, Љиљана, Дејан Средојевић, Исидора Бјелаковић. *Фонетика и фонологија. Ортографска и ортографска норма стандардног српског језика*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2012. <<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2012/978-86-6065-109-1>>. 10. 10. 2022.
- [Суботић, Ljiljana, Dejan Sredojević, Isidora Bjelaković. *Fonetika i fonologija. Ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2012. <<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2012/978-86-6065-109-1>>. 10. 10. 2022]
- Трајић, Јасна. „Значење скраћеница у интернет комуникацији“. У: Весна Лопичић и Биљана Мишић Илић (ур.). *Језик, књижевност, значење. Језичка истраживања. Зборник радова*. Ниш: Филозофски факултет, 2016: стр. 217–229. И на: <<https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/zbornici/2016/jezik-knjizevnost-znacenje-jezicka-istrazivanja>>.
- [Трајић, Jasna. „Značenje skraćenica u internet komunikaciji“. U: Vesna Lopičić i Biljana Mišić Ilić (ur.). *Jezik, književnost, značenje. Jezička istraživanja. Zbornik radova*. Niš: Filozofski fakultet, 2016: str. 217–229. I na: <<https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/zbornici/2016/jezik-knjizevnost-znacenje-jezicka-istrazivanja>>]
- Ћупић, Драго, Егон Фекете, Богдан Терзић. *Слово о језику. Језички поучник*. Београд: Партенон, 1996.
- [Ћупић, Drago, Egon Fekete, Bogdan Terzić. *Slovo o jeziku. Jezički poučnik*. Beograd: Partenon, 1996]
- Ћупић, Драго, Егон Фекете, Богдан Терзић. *Слово о језику. Језички поучник. Књига 2*. Београд: Партенон, 2002.
- [Ћупић, Drago, Egon Fekete, Bogdan Terzić. *Slovo o jeziku. Jezički poučnik. Knjiga 2*. Beograd: Partenon, 2002]
- ФЕКЕТЕ, Егон. „О ортографско-морфолошкој употреби и семантичко-лексичкој природи скраћеница“. *Преводилац* 9/4 (1990): стр. 11–18.
- [ФЕКЕТЕ, Egon. „O ortografsko-morfološkoj upotrebi i semantičko-leksičkoj prirodi skraćenica“. *Prevodilac* 9/4 (1990): str. 11–18]
- ФЕКЕТЕ, Егон. „О читању скраћеница“. *Наш језик* 29/5 (1994): стр. 327–331.
- [ФЕКЕТЕ, Egon. „O čitanju skraćenica“. *Naš jezik* 29/5 (1994): str. 327–331]
- ФЕКЕТЕ, Егон. „Страни лексички елементи и ћирилично писмо“. *Наш језик* 30/1–5 (1995–1996): стр. 53–62.
- [ФЕКЕТЕ, Egon. „Strani leksički elementi i ćirilčko pismo“. *Naš jezik* 30/1–5 (1995–1996): str. 53–62]
- ФЕКЕТЕ, Егон. *Језичке доумице. Књига 1*. Београд: Београдска књига, 2008а.
- [ФЕКЕТЕ, Egon. *Jezičke doumice. Knjiga 1*. Beograd: Beogradska knjiga, 2008a]
- ФЕКЕТЕ, Егон. *Језичке доумице. Књига 2*. Београд: Београдска књига, 2008б.
- [ФЕКЕТЕ, Egon. *Jezičke doumice. Knjiga 2*. Beograd: Beogradska knjiga, 2008b]

- ФЕКЕТЕ, Егон, Богдан Терзић, Драго Ћупић. *Српски језички саветник*. Београд: Службени лист СЦГ, Српска школска књига, 2005.
[FEKETE, Egon, Borgan Terzić, Drago Ćupić. *Srpski jezički savetnik*. Beograd: Službeni list SCG, Srpska školska knjiga, 2005]
- ШИПКА, Данко. „О српскохрватским скраћеницама: теоријско полазиште нормирања“. *Књижевност и језик* 37/2 (1990): стр. 140–146.
[ŠIPKA, Danko. „O srpskohrvatskim skraćenicama: teorijsko polazište normiranja“. *Književnost i jezik* 37/2 (1990): str. 140–146]

*

- BAUER, Laurie. *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- BOOIJ, Geert, Christian Lehmann, Joachim Mugdan (eds.). *Morphologie. Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung. 1. Halbband. / Morphology. An International Handbook on Inflection and Word-Formation. Volume 1*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2000.
- BOOIJ, Geert, Christian Lehmann, Joachim Mugdan, Stavros Skopeteas (eds.). *Morphologie. Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung. 2. Halbband. / Morphology. An International Handbook on Inflection and Word-Formation. Volume 2*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2004.
- CRYSTAL, David. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 6th ed. Oxford: Blackwell Publishing, 2008.
- CRYSTAL, David. *Txtng. The Gr8 Db8*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- HUDDLESTON, Rodney, Geoffrey K. Pullum. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- LYONS, John. *Semantics. Volume 1*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- MATTIELLO, Elsa. *Extra-Grammatical Morphology in English*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2013.
- MÜLLER, Peter O., Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen, Franz Rainer (eds.). *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe. Volumes 1–5*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2015–2016.
- QUIRK, Randolph, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, Jan Svartvik. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London, New York: Longman, 1985.

Твртко Т. Прчић

Филозофски факултет, Кафедра енглијског језика, г. Нови Сад

И АББРЕВИАТУРЫ, И СЛОВА: АКРОНИМЫ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В этой статье рассматриваются такие формы, как *ЦеСИД*, *РТС* и *ГСП* в сербском языке, один из типов слов, образованных путем сокращения. Несмотря на то, что в отечественной теории и практике их традиционно называют и считают аббревиатурами, большинство этих форм на практике ведут себя так, как если бы они были словами. Исходя из этого прагматического факта и

основной гипотезы о том, что здесь имеются гибридные лексические единицы, частично аббревиатуры и частично слова, которые поэтому относятся к разным теоретико-методологическим трактовкам и терминологическим названиям – акронимам, целью настоящей статьи является доказательство этого исходного положения, с лингвистическими объяснениями и аутентичными примерами с четырех взаимосвязанных точек зрения: (1) двенадцать вопросов с ответами о статусе этих форм в свете их конкретного поведения в повседневной письменной и устной речи, (2) формальных и содержательных свойствах, которые делают эти формы аббревиатурами, словами, и какие именно свойства определяют их как акронимы, (3) прагматико-функциональная типология акронимов, и (4) теоретико-методологические и практические последствия интерпретации природы акронимов, предлагаемой здесь.

Ключевые слова: аббревиатуры, слова, акронимы, сербский язык, употребление, формальные свойства, содержательные свойства, типология, импликации.

Tvrtko T. Prčić
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of English Studies

ABBREVIATIONS AND WORDS AT THE SAME TIME: ACRONYMS IN SERBIAN

S u m m a r y

This paper deals with forms like *CeSID*, *RTS* and *GSP* in Serbian, one type of words made by shortening. In spite of the fact that in domestic theory and practice they are traditionally called and considered abbreviations, most of these forms in practice behave as if they were words. Starting from this pragmatic point and main hypothesis that what is involved here are hybrid lexical units, part abbreviations, part words, which therefore should receive a different theoretical and methodological treatment and terminological designation – acronyms, the aim of the present article is to corroborate this basic premise by offering linguistically informed explication and authentic exemplification, from four interconnected angles: (1) twelve questions with answers concerning the status of these forms in the light of their actual behaviour in everyday writing and speech, (2) form- and content-related properties which make these forms abbreviations in one way, words in the other, and which precise properties determine them as acronyms, (3) a pragmatic-functional typology of acronyms, and (4) theoretical, methodological and practical implications of the proposed interpretation of the nature of acronyms.

Keywords: abbreviations, words, acronyms, the Serbian language, form-related properties, content-related properties, typology, implications.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 467–481

УДК 811.163.41'367

811.163.41'38

COBISS.SR-ID 85341705

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202467T>

Примљено: 31. августа 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Срето З. Танасић*

Институт за српски језик САНУ, Београд

Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука

ДИЈАЛОШКА ЦИТАЦИЈА КАО ВИД ТУЂЕГ ГОВОРА

Под појмом дијалoшка цитација подразумијева се случај када се у другој реплици употреби реплика саговорника или њен дио. Преузимање сабесједникове реплике дијелом или у цјелини служи за исказивање става, по правилу неслагања са његовим ставом исказаним том репликом. Појава је, дакле, карактеристична за дијалог и представља један посебан вид туђег говора. У раду се, на грађи претежно из књижевноумјетничког и мање разговорног стила, разматрају употреба и неке карактеристике дијалoшке цитације у српском језику.

Кључне ријечи и изрази: српски језик, дијалог, реплика, дијалoшка цитација.

Преношење туђег говора представља предмет интересовања у језичкој науци не новијег датума, а код нас, и не само код нас, многи проучаваоци овог питања се позивају на Бахтиново писање о дијалогу и на његову дефиницију дијалога: „»Туђи говор« је *говор у говору, исказ у исказу*, али истовремено и *говор о говору, исказ о исказу*“ (Бахтин 1980: 128), коју наводим јер је сасвим примјењива и на проблем о коме се у раду говори. Без намјере да овдје говорим о историјату питања само бих рекао да се у нас о томе феномену говори у граматикама већег и мањег обима. Ова тема је дотицана у различитим приликама, а посебни радови посвећени преношењу туђег говора код нас се чешће јављају негдје од осамдесетих година прошлог вијека; интерес за ту тему није престао ни у овоме вијеку. Постоје двије основне стратегије укључивања туђег говора у шири дискурс – директни и индиректни, односно управни и неуправни

---

* sretotanasic@yahoo.com

говор¹. За директни говор је карактеристично да се често остварује кроз дијалог. Интересантно је напоменути да се, по правилу, контакт међу особама успоставља дијалогом. О таквом – уводном дијалогу у српском, у поређењу с другим словенским језицима, код нас је писао академик Предраг Пипер (2005), чијој успомени је и посвећен овај рад. О овој и са културолошког становишта врло значајној страни дијалога до тога рада код нас се мало говорило.

Кад је ријеч о туђем говору, постоји један његов вид, који се остварује, образује и изражава, кроз посебан начин образовања друге реплике у дијалогу. Ради се о туђем говору у реплици. Та појава је позната под термином *дијалогска циџација*. Под тим термином подразумева се случај када се у другој реплици употреби реплика саговорника или њен дио (Арутијонова 1986: 50). На примјер:

[1]

1. – Па како је, имењаче?

– *Како је*, па и сам видиш. Добро [курзив С. Т.].

– Баш „добро“? (Пипер 2005, 15; Андрић).

2. – А како си ложио ватру код куће, бог те у шуму окренуо?

– Запрећемо увече ватру, па се све до дана нађе жара, а баш ако се угаси, тркнемо у комшилук и донесемо угарак.

– Хм, *угарак*. И ти би сад угарком под ме ... медресу, а? (Ћопић, Башта, 140).

У руској литератури употребљава се и другачији термин за ову појаву *йнављање* – рус. повтор: „Итак, повтор – это построенная по правилам разговорной речи вторая реплика, выражающая экспрессивно окрашенную реакцию на сказанное, имеющая в качестве своей структурной основы те или иные элементы словесного состава первой реплики и подчиняющаяся ее форме“. Да је у питању иста појава, говори и следећа потврда: „Другой вид синтаксической зависимости второй реплики от первой обнаруживается тогда, когда вторая реплика, в своем словесном составе обязательно повторяя первую или ее часть (реже – однокоренное слово), ничего в ней не «восполняет», а выражает различные экспрессивные, оценивающие «реакции на действительность» на то, что сказано.“²

¹ Понешто одбитних одлика модела директног говора износио саму својим радовима посвећеним овој теми, а говорили су и други аутори посебних радова. Најпотпуније о директном и индиректном говору, граматички издиференцираним моделима преношења туђег говора, као и о моделима синтаксичко-стилистичких варијација њихових, и терминосистему за идентификацију свих, говори се у раду Ковачевић 2013. Такође, цјеловитији увид у ову појаву даје се и у раду Марић 2018.

² Шведова у овом раду говори о два вида синтаксичке зависности друге реплике од прве: први тип представља тзв. непотпуну реченицу, чији се садржај пуни садржајем прве реплике, нпр. Када си ти дошао? – Синоћ. (Шведова 1956: 69). Спој двије реплике

(ШВЕДОВА 1956: 69). Опредијелио сам се за термин Н. Д. Арутјунове, будући да га је она дала знајући за рад Н. Ј. Шведове. Иако се у руским речницима ријеч *цитација* изједначава са *цитирањем* и *цитирањем*, Арутјунова прави разлику између појма дијалoшка цитација и цитирање; цитација припада дијалoшком контексту, а цитат је преузети дио другог текста неvezано за дијалог. У руској литератури се, колико ми је познато на основу извјесног, непотпуног увида, већ прави разлика између појмова дијалoшка цитација и цитирање³. Друга реплика представља мјесто настанка цитације (Арутионова 1990: 17). Она може сама чинити другу реплику, уп. *Лепо ти је одело. Нисам имао друго. Ниси имао друго* (Ћосић, Деобе 1, 260) или је дио реплике. И кад је дио реплике, она представља центар цијеле реплике. Очито је и то да се појава дијалoшке цитације мора посматрати у оквирима дијалога, што Н. Арутјунова потврђује и самим терминолошким рјешењем; она и указује да основна својства дијалoшке цитације и проистичу из чињенице да она улази у дијалoшки контекст (Арутионова 1986: 50; уп. и ШВЕДОВА 1956: 70–71).

Дијалoшка цитација нема сасвим јасне контуре и она се граничи с низом сличних појава као што су цитирање, управни, неуправни и неправни управни говор, понављање, књижевне реминисценције. Разлике међу њима тичу се граматичког, интонационог, функционалног, семантичког и прагматичког плана, тј. обима и степена очуваности, односно измијењености туђе ријечи, циља њеног увођења у текст ... (Арутионова 1986: 51). Дијалoшка цитација служи да се реплика саговорника у другој реплици употријеби за одговор саговорнику, она представља углавном неки негативан однос, реакцију носиоца друге реплике према садржају прве; враћа се као комуникативни бумеранг саговорнику, представља компоненту вербалне реакције на реплику саговорника (Арутионова 1986: 50). Такав однос носиоца друге реплике према првој може бити изазван различитим моментима, различитим елементима прве реплике – од реакције на начин како је изречена реплика до питања заснованости, истинитости, умјесности, примјерености тренутку говора и др. Друга реплика сучељава тачку гледања њеног носиоца са „другим“, односно с гледањем говорника прве реплике, са садржајем прве реплике (Арутионова 1990: 17).

Ако ништа од тога нема, није у питању дијалoшка цитација и кад у другој реплици има подударана с првом или њеним дијелом. Тако је у примјерима:

дијалога, гдје друга зависи од прве, представља за Шведову комуникативну јединицу дијалога (ШВЕДОВА 1956: 69–70).

³ Тако и Падучева 1996, у дијелу своје књиге који има наслов *Семантика нарратива*, има посебну главу под насловом *Феномен цитирања*, гдје се не дотиче појаве коју у овоме раду описујем.

[2]

1. – Види се и у мраку.

– Види се (Тосић, Корени, 25).

2. – Време је бадњак да се унесе.

– Време је, идем (Тосић, Корени, 25).

У овим примјерима текст друге реплике за њеног говорника не представља *иуђу ријеч*, он се исказује као говорников, а код цитације „говорник не усваја туђу ријеч“ (Арутићева 1986: 51), односно ништа „не додаје“ у њој према Шведовој (в. последњи цитат). Нема, дакле, неке реакције на прву реплику, носилац друге реплике не исказује никакву реакцију као опозицију према сабесједнику. Наравно, није увијек могуће са сигурношћу утврдити да ли је ријеч о цитацији или није, што и није једини случај у језику.

У нашој лингвистичкој литератури овом виду исказивања туђе ријечи – дијалогској цитацији, није поклањана довољна пажња. Само је поменуто као појава другачија од појма управног говора уз примјер за илустрацију у раду Танасић 2015. И у синтакси сложене реченице у редакцији академика Предрага Пипера, у поглављу „Управни и неуправни говор и друга средства изражавања туђег говора“, у склопу одјелка о цитирању наводи се неколико примјера за дијалогску цитацију или би се могли и тако протумачити⁴, без њеног издвајања и именовања као засебне појаве (Марић 2018: 653). У овом истом поглављу има одјелак „Понављање, цитатна питања и контрастно негирање“ (660–661), гдје је са нешто више примјера илустровано углавном понављање, са извјесним добрим запажањима о овом типу понављања туђе ријечи, дијалогске цитације (660).

У овом раду ће се на грађи углавном из језика књижевних дјела приказати дијалогска цитација у српском језику. Појава дијалогске цитације је и најкарактеристичнија за књижевноумјетнички и разговорни функционални стил. Будући да се у нашој литератури о њој није говорило, потребно је прво на корпусу показати да се она у српском језику јавља као специфичан вид исказивања туђег говора. Потом ће се, без тежње за свеобухватношћу, описати неке разновидности њеног испољавања. За рад који би имао амбицију потпунијег описа дијалогске цитације свакако би било неопходно укључити и обимнији корпус из разговорног језика; рецимо, само на разговорном језику може се разматрати улога интонације у утврђивању значења дијалогске цитације, а која је, интонација, од вели-

⁴ Већ је напоменуто да се дијалогска цитација граничи с неким другим појавама, гдје је и цитирање.

ког значаја⁵. Прелиминарни увиди говоре да се дијалoшка цитација јавља у српском језику и да има основне карактеристике као и у руском језику (у раду ће се двочлани назив из разлога економичности понекад сводити на једночлани – цитација). Ово се може сматрати и логичним, будући да се и управни и неуправни говор у словенским језицима уобичавају у основи на исти начин⁶.

У литератури се говори о различитим видовима дијалoшке цитације, а они се могу свести на три вида: понављање и имитација, цитатна питања и контрастна (цитатна) негација, према подјели Н. Арутјунове (1986; исто и у Арутјонова 1990: 17). Могуће је и другачије разврставање⁷.

Понављање и имитација су честа појава дијалoшке цитације. Иако представља најдиректнији облик цитације, и она дозвољава извјесно одступање од оригинала, тј. од форме каква се појављује у првој реплици, реплици извору. Најчешће је у питању скраћивање туђе ријечи, обично се врши скраћивање на рему. Сљедећи примјери илуструју овај вид цитације као и начине њиховог исказивања.

[3]

1. – Па како је, имењаче? – *Како је*, па и сам видиш. Добро [курзив С. Т.]. – Баш „добро“? (Пипер 2005, 15; Андрић).

2. – А како си ложио ватру код куће, бог те у шуму окренуо? – Запрећемо увече ватру, па се све до дана нађе жара, а баш ако се угаси, тркнемо у комшилуk и донесемо угарак. – Хм, *угарак*. И ти би сад угарком под ме ... медресу, а? (Ћопић, Башта, 140).

3. – Имате ли свице? – питам златаре. – *Свице?* Какве свице? (Капор, Белешке, 66).

4. – А ти? Куда ћеш ти? – Тодор баци брз и плах поглед на свог судруга, скрену га у страну и сумњичаво се загледа у сивозелен жбун смреке. – Па *куда ћу?* Зна се ... простран је свијет (Ћопић, Пролом, 155).

5. – Хоћеш ли онда да останем? – Да *останеш?* Прво, лажеш. Друго, на нос би ми изашло (Селимовић, Дервиш, 278).

⁵ У раду посвећеном опису дијалoшке цитације у руском језику Н. Д. Арутјунова (1986) доста пажње посвећује њеним интонационим карактеристикама, што се може описивати само на основу грађе из разговорног језика. Уп. за руски и: „непринужденный разговор почти всегда включает в себя повторы как конструктивный элемент диалога“ (Шведова 1956: 70).

⁶ Овом приликом желим да напоменем да је у посљедњих тридесетак година проучавању српског језика у поређењу са руским и другим словенским језицима велики ако не и највећи појединачни допринос дао управо Предраг Пипер.

⁷ Шведова (1956) говори о дванаест „основних лексичко-синтаксичких типова реплика-повнављања“, а у оквиру њих издваја подтипове.

6. – Откуд ти овде, Ана? – упита ме са интонацијом којом бисте поздравили своју кућну помоћницу да којим чудом сретнете код свог педикера. – *Откуд ја овде?* (Капор, Белешке, 60).

7. Кад кажеш да си школован, знаш ли ти ко је био војвода Танкосић. И ко је био највећи јунак у српској историји. *Танкосић*. Мислим да је то неки четник првог светског рата (Ћосић, Деобе 1, 262).

8. Помените ми само једног српског мислиоца. Младен Ракић: Његош. Бата Павловић: *Његош*. Он нема ниједну оригиналну филозофску идеју (Ћосић, Деобе 1, 382).

9. Вечерас је донесен један рањеник са цедуљом у копорану. Блажа, пише. Ништа више. *Блажа?* И ништа више? Ништа, ни пук ни дивизија (Ћосић, Време смрти, 184).

10. Ово је четврта, газда! – *Четврта!* Па ви сте, богами онда добро пазарили! (Глишић, Приповетке, 51).

11. Чујеш, Симо! Дај ти њему четири вреће па нек легне та кавга – рећи ће Стеван. – *Четири вреће!* – дрекну Рака и плесну рукама. – *Какве четири вреће, људи!* Имате ли ви памети, имате ли душе? ... Оволика грдна потра! (Глишић, Приповетке, 7).

12. [Молим господине Паприка, кажу да се ви зовете господин Паприка ...] Стриц се још једном презриво искези на свој лик у прозорчићу и прогунђа: – *Паприка!* Ништа паметније нијеси могао да измислиш (Ћопић, Орлови, 9).

13. Кад се помену дисциплина и захтјев да сви устаници имају једну јединствену команду, граја се још више појача. – Нећемо старе југословенске дисциплине! – Доста смо и досада другог слушали, хоћемо сами да заповиједамо! – Нећемо више госпoде за вратом, сад суди гуњ и кожун. Капут се више не пита. – *Каква команда!* Не треба нам ничије команде (Ћопић, Пролом, 340).

14. – Молим господине Паприка, кажу да се ви зовете господин Паприка. – *Паприка!* Ко је то казао? – Молим, отуда, од задње клупе (Ћопић, Орлови, 8).

15. – Или ћеш рећи камо идеш, или нећеш изаћи из ове шуме! – Трже се дечак. Сакупи снагу и рече да тражи Месечев Цвет. – *Месечев Цвети?* – плану старац. – Зар не знаш да једино добри и благи до њега стижу? (Олујић, Седефна ружа, 12).

16. – Добро вече, оче! – *Оче!* ... Нисам ти више бабо ... Стиди се да каже бабо. А пре сат дошао. Хоћеш на коленима да ти дођем? (Ћосић, Корени, 21).

17. – Кад се већ толико спремаш за Косово, могао си се, вала, причестити као војска цара Лазара. – Ех, *причестити!* Пази га сад! Члан партије, па да се причешћује. Гдје си ти то видио? (Ћопић, Николетина, 130).

18. – Пази га, а шта ти имаш с тим? – Николетина се узјoгуни: – Види, молим те, *шта имам!* (Ћопић, Николетина, 109).

19. – Покажи ми слике с плаже, хоћу да видим византијско плаво. – Даћу ја теби *византијско плаво!* (разг.).

20. Спасевај се сам. Ја могу првим возом у Београд, шта ја тражим овде. Зашто жртвујем живот шта ме то гура у ову ватру. – Какав *Београд*. Зар сад да ме оставиш на цедилу (Ћосић, Деобе 1, 191).

21. – И сад треба да отцепи полутку. Није право – говори а не мисли, осећа само неки чудан стид, не зна шта ће са собом. – *Полутку. Право ...* А шта се то тебе тиче? Откуд ти знаш шта је право? (Ћосић, Корени, 32).

22. – Гавран гракће, друже, а чавка чакиће – поучно рече цура. – *Чакиће, чакиће!* Е јеси ми паметна! – подругну се Николетина (Ћопић, Николетина, 63).

23. – Шта је тебе брига за мојим шакама. Боље ти је обриши ту губицу, сва си модра од црних трешања. – Дјевојче се хитро убриса и пријекорно рече: – Их, *губица!* Цура има усне, а кобила губицу. Ни то не знаш (Ћопић, Николетина, 63).

Како видимо на првом примјеру, појам *друга реплика*⁸ је динамичан кад га користимо у вези с појавом цитације. Друга реплика, у којој је цитација, послужила је за изазивање нове „друге“ реплике са новом цитацијом (– Баш „добро“?). Први примјери (1 до 8) слични су по томе што се цитацијом не исказује неки посебно изражен став супротстављања ставу говорника прве реплике. Цитација ту долази прије свега да се саговорник, њен аутор из друге реплике, снађе, да схвати шта је аутор прве реплике хтио да му каже, да се добије вријеме за формулацију свога става према првој реплици, како сугерише Н. Арутјунова (1986: 52). Иако у оваквим случајевима цитација не исказује наглашен однос према првој реплици, она га најављује, он се сазнаје из остатка реплике или у склопу ширег контекста. Да је саговорнику, аутору друге реплике, потребно вријеме да смисли одговор, показује лијепо примјер четири, гдје писац приказује аутора цитације реченицом дидаскалијом прије цитације: Тодор баци брз и плах поглед на свог судруга, скрену га у страну и сумњичаво се загледа у сивозелен жбун смреке. У овом примјеру тек послије цитације долази остатак друге реплике, као потврда овог што је речено чему служи цитација. Цитација може имати и функцију попуњавања дијалoшке паузе, која не може прелазити неку уобичајену норму (Арутјунова 1986: 52). Свакако да у вођењу дијалoга она представља много прихватљивији начин за попуњавање дијалoшке паузе од разних поштапалица, које не представљају саговорника који их користи у лијепом свјетлу. Није до-

⁸ О феномену друге реплике у дијалoгу опширно пише Н. Д. Арутјунова (1990), гдје има интересантних запажања и у вези с дијалoшким цитацијом.

следно правило ни у оваквим случајевима да се у другој реплици мора појавити још било шта сем цитације; тако је у примјеру шест. Дијалoшка цитација може и сама, у разговорном језику – уз учешће интонације, у писаном – у склопу ширег контекста, исказати смисао.

Цитација овог типа се најчешће изриче обичним понављањем прве реплике / њеног дијела, али може се јавити и у упитној форми, као што је у примјерима три, четири, пет и девет.

У наредним примјерима ове групе јасније су изражене реакције на поруке прве реплике; ту нема понављања ради добијања времена за осмишљавање и исказивање реакције на прву реплику. То може бити изненађење, чуђење, увреда, неочекивана дрскост (девет до петнаест). У примјерима шеснаест до двадесет један такође се цитацијом исказује негативан став према садржају прве реплике. Однос неслагања са поруком из прве реплике може се исказивати и њеним понављањем са тоном пародије, што се може уочити не само у разговорном језику посредством одговарајуће интонације, него и у писаном језику. Тако се могу разумјети цитације у примјерима двадесет два и двадесет три. У том првом примјеру аутор реплике цитације служи се пародијом јер нема другачији начин да се одупре првој реплици. У другом примјеру аутор цитације се користи пародијом да одбије критику аутора прве реплике. Наравно, пошто у писаном језику не можемо према интонацији одређивати значење пародије, то се утврђује индиректно – на основу цијеле реплике, па и ширег контекста. Протест се коментарише у наставку реплике која представља коментар прве, интонацијом (– у разговорном функционалном стилу), пишчевом дидаскалијом (дрекну Рака и пљесну рукама – 11: плану старац – 15; Николетина се узјогуни – 18). У двадесетом примјеру, као и у примјеру тринаест, цитација започиње придјевском замјеницом *какав*, која може да има упитно или показно значење. Овдје она, међутим, нема такво значење реакције на прву реплику, она има значење експресивног негирања, емотивно обојеног негирања (ШВЕДОВА 1956: 76). Слично би се могло рећи и за примјер једанаест. Наравно, у писаном језику је мања могућност него у усменом да се са сигурношћу за неки примјер може рећи да ли је ријеч о оваквом понављању или о цитатном питању. Значење експресивног одрицања према првој реплици може се утврдити и у примјерима шеснаест и деветнаест.

Већ је речено да се прва реплика у дијалoшкој цитацији не мора преузети у цјелини и дословно; она се може скраћивати на оне дијелове који најбоље исказују смисао односа другог саговорника према првој реплици. Тако, на примјер, у цјелини се преузима прва реплика у обје „друге реплике“ у примјеру један, затим у примјеру шест. У осталим примјерима се виде различити начини скраћивања прве реплике. Рецимо, интересантно је обратити пажњу на начин скраћивања реплике у

примјеру двадесет један; из прве реплике двије реченице су сведене на двије ријечи. У складу с реченим да цитација не мора формално апсолутно одговарати првој реплици, у примјерима четири, пет, шест, осамнаест у другој реплици се понавља (и) глаголски облик из прве. У цитацији се лице глаголског облика обично мијења, прилагођава, нпр. 4: А ти? Куда *ћеш* ти? ... Па куда *ћу*? – као и у раније наведеном примјеру: *Нисам имао* друго. *Ниси имао*. То се може сматрати за општу карактеристику дијалoшке цитације (в. ШВЕДОВА 1956: 78; 1960: 301; АРУТЈОНОВА 1986: 52). Наведени примјери, а тако и примјери који ће се даље наводити, илуструју различите ситуације у којима се води дијалог – од разговора у успутним сусретима до разговора о најозбиљнијим темама, политичким, националним, културним. Тек уз анализе већег корпуса и укључивање разговорног језика показале се домен цитације у дијалогу.

Примјери показују и неке друге карактеристике које прате дијалoшку цитацију као туђу ријеч. Дијалог се може водити са самим собом, што илуструје примјер дванаест, гдје се Николетина осврће на ријеч коју је сам у неком претходном времену изрекао. Може се водити и са неким другим неприсутним лицима. Даље, другу реплику могу чинити реакције на властиту мисао, на претпостављено мишљење „другога“, на изневјерено очекивање, на случајну грешку (АРУТЈОНОВА 1990: 17). Такође, друга реплика може донијети цитацију у случају кад прва цитација није дата у форми директног говора, као што је у примјерима тринаест и петнаест; цитација се јавља као реакција на индиректни говор, из њега се извлачи. Тринаести примјер илуструје још једну могућност јављања дијалoшке цитације: између друге реплике и извора цитације стоје друге реплике; дошло је до својеврсне појаве опкорачења.

И цитатна питања представљају реакцију учесника у дијалогу на прву реплику, из које се и преузима дио или цијела реплика. Њима се исказује одређени став саговорника према садржају прве реплике, тај став може бити различит, као и кад је посриједи понављање као дијалoшка цитација. То може бити реакција на тврдњу исказану репликом или на заснованост исказане тврдње (АРУТЈОНОВА 1986: 55). Следећи примјери илуструју овај тип дијалoшке цитације.

[4]

1. – Дакле, прво: медреса. – *А шта ти је то медреса?* – зину Микан (Ћопић, Башта, 102).

2. – Здравља ти, војниче, је л' тамо, у халки, мој Дедо? – *Ама, шта ти је то халка, другарице?* – чуди се Марко (Ћопић, Башта, 130).

3. – Слушај војско, устајање! – Зар је већ ... – *Шта зар је већ?* Устај и на умивање! (војнички).

4. – Е, да ми није депеше од министра, не би те зора затекла – шапуће капетан. – *Каква депеша?* – уздрхта. Упи се у капетанове очи (Ћосић, Корени, 104).

5. Нато, вода ти је угрејана. – *Каква вода*, Милице? – пушта мајку из загрљаја (Ћосић, Време смрти, 295).

6. – Реци ми право, знао си шта хоће кадијина жена, и зато си мене послао? – *Каква кадијина жена?* (Селимовић, Дервиш, 164).

7. – Ако кажем да су криви, подржао бих те у мржњи. – *Каквој мржњи?* Кога ја мрзим? (Селимовић, Дервиш, 226).

8. – Опростите што сам индискретан, али кажите ми, молим вас, је ли можда за вашим столом малочас била једна змија? – Змија? – запрепастих се ја. – *Каква змија* (курзив: Капор)? (Капор, Белешке, 66).

9. ЈЕВРЕМ: Да разговараш ... о изборима, је л'? ИВКОВИЋ: О изборима, о кандидату. ЈЕВРЕМ: *Како о кандидату?* Зар није Петровић ваш кандидат? (Нушић, Посланик, 10).

10. – Да те нису заборавили? – *Како заборавили?* – Тако, заборавили (Селимовић, Дервиш, 197).

11. – Стој, стој, стани! Па зар ти нијеси зимус погинуо, оца ли ти твога? – *Ама, како погинуо?* Нијесам, брате (Ћопић, Николетина, 82).

12. АГАТОН: Постојиш, не кажем да не постојиш, али постојиш некако у ваздуху. МИЋА: *Како у ваздуху?* Како ви то мислите? (Нушић, Породица, 7).

13. МАЈЦЕН: Јесте ви можда брачни парови? ФИЛИП: Њих троје јесу, ја сам човек! МАЈЦЕН: Како то мислиш: *њих троје?* (Симовић, Шопаловић, 17).

14. СИМКА: Шта има да сметате, и вашу бригу бринемо, јер и вас ће да најури полиција као и нас. ТАНАСИЈЕ: *Како да најури полиција, зашто?* МИЋА: Због растегљивости! (Нушић, Породица, 39).

15. – Умро Марко! Плачући вели Ђурађ. – *Ама који Марко?* – опет ће људи. – *Како који?* Па Краљевић Марко, мој драги Марко (Ћопић, У кланцу, 231).

16. – Онда, шах. – Тачно. Ево, шејх је дошао. – Зашто не пазиш? Не могу ја све да видим. – Обично ми се то не дешава. – Ако је коњ ту, ја га једем, је ли тако? Једем га. – И мат. – *Који шејх?* (Селимовић, Дервиш, 146).

17. – Ја помињем име његово, а он је затворен у тврђави. Пола живота му је овдје, пола горе. Ако изгуби ову половину, могао би и ону другу. – *Коју половину?* – Коју ја држим, причајући. – *Каквој тврђави?* – У тврђави над градом (Селимовић, Дервиш, 150).

18. – Шта ја знам, излетјело ми само из уста. – *Како само?* – чуди се Славко (Ћопић, У кланцу, 278).

19. – Ти, брате, немаш смисла за музику. – *Зашто немам?* Ја сам пјевао у студентском хору и био запажен (разг.).

Реакција која се исказује цитатним питањима тиче се оног елемента прве реплике који је означен преузетим дијелом из ње. А реакције могу бити различите као и у претходном типу дијалoшке цитације. Овдје се све цитације оформљују у упитној форми, са одређеним упитним замјеницама, а питањем се тражи неко разјашњење уз исказану прву реплику, неко додатно појашњење, прецизнији исказ, допуна информације, јаснија интерпретација реченог у првој реплици. У сваком случају, цитатно питање у другој реплици служи за исказивање одређене реакције на садржај прве реплике, она се уклапа у одређење појма дијалoшке цитације. Упитне замјенице немају своје синтаксичке функције које им се иначе приписују у упитним реченицама са њима. У прва три примјера то је замјеница *што*. У тим примјерима тражи се неко додатно објашњење уз исказану прву реплику ради отклањања неразумијевања. Слична ситуација је и са цитатним питањима са упитним *који* у примјерима петнаест до седамнаест. Прикупљена грађа говори да се често јављају цитатна питања са упитном замјеницом *како* – примјери девет до петнаест, осамнаест. Ни ова као ни претходна, као и друге у цитатним питањима, немају овдје своју примарну функцију која се описује као њено лексичко значење. Питања која се овдје појављују, дакле, прати својство хомонимије. Умјесто свих могло би доћи „не разумијем“. Да се овдје не тражи одговор о начину вршења радње, може се закључити на основу самих примјера. У примјеру осамнаест питање не потеже глагол *излеијети*, већ *само*, у примјеру петнаест – (овдје) упитну замјеницу *који*; у примјеру четрнаест одговор на цитатно питање не говори о начину, већ о узроку; у примјеру дванаест иза цитатног питања долази додатно питање *Како ви што мислите?*, које појашњава смисао цитатног питања; у питању тринаест тако је и обликовано цитатно питање – *Како ви што мислите?* Такође, у примјерима петнаест, шеснаест и седамнаест цитатна питања не траже никакав опис појмова на који се односе. Ни цитатно питање са упитним *зашто* (тима се списак упитних замјеница у цитатним питањима не завршава) не тражи одговор на узрок, већ се њиме износи одрични однос према исказаном ставу у првој реплици.

Наведени примјери такође показују да су скраћивања прве реплике различита, а она се свode на оне ријечи примарне реплике преко којих ће најсигурније добити одговор на недоумицу због које је дошло до реакције саговорника из друге реплике. И ови примјери илуструју разноврсност цитатних питања у дијалогу у књижевним дјелима, а свакако је то карактеристично и за разговорни стил. Тако, поред већ коментарисаног, у примјеру осам цитатно питање долази иза једне цитације, која спада у прву групу – обична понављања. У примјерима петнаест и седамнаест видимо како се дијалог међу учесницима води стално праћен цитатним питањима. И у овом случају дијалoшке цитације могуће је да се репли-

ка са цитацијом не наслања на реплику подстицај, опет имамо случај извјесног опкорачења; тако је у примјерима шеснаест и седамнаест.

Трећа врста дијалогске цитације јавља се такође као одређена реакција на прву реплику. Она се јавља у случају када се други учесник дијалога не слаже са садржајем прве реплике, и када хоће да порекне њену истинитост, исправност, ваљаност и сл. Истовремено, он врло често, хоће сам да исправи саговорника, тако да иза саме негације долази контраст. Такав вид дијалогске цитације назива се контрастна негација / цитација. Такав поступак у дијалогу илустрјују следећи примјери.

[5]

1. – Бог с вама! Окан’те се ви мене! – *Нема ѿо окани се*, него, де ти мени плати оне каце! повика трећи (Глишић, Приповетке, 68).

2. – Не боде се и не рита као коњови. – *Није коњови*, него коњи – исправи ме учитељица (Ђопић, У кланцу, 292).

3. – Ово ли је твоје масло, е? – загрми он показујући му јежа. – *Није ѿо масло*, то је нешто округло па црно – замуца Икета (Ђопић, У кланцу, 321).

4. САРКА (*крсти се*). Нека је далеко од нас, ал’ биће да су то неки духови. АГАТОН: *Нису ѿо духови*, Сарка, него будилник (Нушић, Породица, 34).

5. МИЋА (*долази с ѿоља, носи један коферчић*): Гле, па ви сте већ ту, прија-Сарка? САРКА: *Нисам ја већ ѿу*, него нисам ја ни одлазила одавде (Нушић, Породица, 28).

6. Пуче гром близу. – *Не ѿуче гром близу*, неко из пушке опали (разг.).

7. Ово је Србија! – *Није ово Србија* ово је пошта зар не видиш! (графит).

Како се из примјера види, друга реплика се састоји из два дијела. Први дио чини преузета прва реплика или њен дио уз који се даје негација, чим се врши њена елиминација, брисање (Арутинова 1986: 61). Други дио те реплике представља простор у коме њен аутор износи исправку, тј. говори шта је то што није тачно одређено у првој реплици, попуњава празно мјесто настало елиминацијом прве реплике. А то је нешто супротно од оног изнесеног у првој реплици, што је првим дијелом – контрастном негацијом / цитацијом негирано; отуда овакво термилошко рјешење за овај вид дијалогске цитације. Дакле, ова реплика се образује по моделу: *није ... него ...* који је у језику распрострањенији од простора дијалогске цитације. Показује се и на основу ових примјера оправданост тврдње коју је изнио Живон (Givón) да је негација инхерентно повезана са репликом реакцијом (другом репликом), што у поводу разматрања друге реплике наводи Арутинова (1990: 19).

Наведени примјери свједоче о томе да се контрастна негација везује за дијалог. И ова врста цитације јавља се у другој реплици, као и претходне двије врсте; и уопште са другом репликом повезује се појава контраста (Арутюнова 1990: 17 и др.). То је оно што је и чини блиском са претходним.

На крају. У раду је приказан један случај уобличавања друге реплике о коме се у описима српског језика, његове синтаксе, посебно синтаксе дијалога, код нас није водило рачуна. Ријеч је о распрострањеној појави везаној посебно за књижевноумјетнички и разговорни стил, о појави која представља један од конститутивних елемената дијалога, и која има велико значење у синтакси дијалога. Зато дијалoшка цитација свакако заслужује пажњу истраживача српског језика. Овим радом само је отворена ова, по моме мишљењу, значајна тема и у српском језику. Тек предстоји потпунији опис заснован на довољно репрезентативном корпусу из оба функционална стила за који је дијалoшка цитација карактеристична, па и уопште у савременом српском језику.

Цитирана литератyра

- Арутюнова, Н. Д. „Диалогическая цитация“. *Вопросы языкознания* 1 (1986): стр. 50–64.
- [ARUTJUNOVA, N. D. „Dialogičeskaâ citaciâ“. *Voprosy âzykoznanîâ* 1 (1986): str. 50–64]
- Арутюнова, Н. Д. *Типы языковых значений: оценка, событие, факт*. Москва, 1988.
- [ARUTJUNOVA, N. D. *Tipy âzykovyh značenij: ocenka, sobytie, fakt*. Moskva, 1988]
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „О терминсистему туђег говора“. У: *Лингвистика као србистика*. Пале, 2013: стр. 67–99.
- [KOVAČEVIĆ, Miloš. „O terminosistemu tuđeg govora“. U: *Lingvistika kao srbistika*. Pale, 2013: str. 67–99]
- МАРИЋ, Биљана. „Управни и неуправни говор и друга средства изражавања туђег говора“. У: Предраг Пипер (ур.). *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2018: стр. 635–662.
- [MARIĆ, Biljana. „Upravni i nepravni govor i druga sredstva izražavanja tuđeg govora“. U: Predrag Piper (ur.). *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku*. Novi Sad – Beograd: Matica Srpska – Institut za srpski jezik SANU, 2018: str. 635–662]
- ПАДУЧЕВА, Е. В. *Семантические исследования* (Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива). Москва, 1996.
- [PADUČEVA, E. V. *Semantičeskie issledovaniâ* (Semantika vremena i vida v rusском âzyke. Semantika narrativa). Moskva, 1996]
- ПИПЕР, Предраг. „О вводных дијалoгах в славјанских језицима“. *Јужнословенски филолог* LXI (2005): стр. 15–32.
- [PIPER, Predrag. „O vvodnyh dialogah v slavânskîh âzykah“. *Južnoslovenski filolog* LXI (2005): str. 15–32]

- ТАНАСИЋ, Срето. „О дијалогу у прози Бранка Ћопића: глаголи у уводним конструкцијама“. *Српски језик* 20 (2015): стр. 117–126.
- [TANASIĆ, Sreto. „O dijalogu u prozi Branka Ćopića: glagoli u uvodnim konstrukcijama“. *Srpski jezik* 20 (2015): str. 117–126]
- ШВЕДОВА, Н. Ю. „К изучењу чужој речи. Реплики-повтори“. *Вопросы языкознания* 2 (1956): стр. 67–82.
- [ŠVEDOVA, N. JU. „K izučeniū čužoj reči. Repliki-povtori“. *Voprosy āzykoznanīā* 2 (1956): str. 67–82]

*

- ARUTJUNOVA, N. D. „Высказивание в контексте диалога и чужой речи“. *Revue des études slaves*. Vol. 62 № ½ (1990): стр. 15–30.
- ВАНТИН, Мihaил. *Marksizam i filozofija jezika*. Beograd: Nolit, 1980.

Извори

- АСК: *Антиологија српске књижевности*, дигитална библиотека, Учитељски факултет, Београд.
- [ASK: *Antologija srpske književnosti*, digitalna biblioteka, Učiteljski fakultet, Beograd]
- ГЛИШИЋ, Милован. *Приповејке*. Београд: АСК, 2009.
- [GLIŠIĆ, Milovan. *Prisvetke*. Beograd: ASK, 2009]
- КАПОР, Момо. *Белешке једне Ане*. Београд: АСК, 2011.
- [KAPOR, Momo. *Beleške jedne Ane*. Beograd: ASK, 2011]
- НУШИЋ, Бранислав. *Ожалошћена породица*. Београд: АСК, 2009.
- [NUŠIĆ, Branislav. *Ožalošćena porodica*. Beograd: ASK, 2009]
- НУШИЋ, Бранислав. *Народни посланик*. Београд: АСК, 2009.
- [NUŠIĆ, Branislav. *Narodni poslanik*. Beograd: ASK, 2009]
- ОЛУЈИЋ, Гроздана. *Седефна ружа и друге бајке*. Београд: АСК, 2009.
- [OLUJIĆ, Grozdana. *Sedefna ruža i druge bajke*. Beograd: ASK, 2009]
- СЕЛИМОВИЋ, Меша. *Дервиш и смрти*. Београд: СКЗ, 1969.
- [SELIMović, Meša. *Derviš i smrt*. Beograd: SKZ, 1969]
- СИМОВИЋ, Љубомир. *Путијује позориште Шојаловић*. Београд: АСК, 2010.
- [SIMović, Ljubomir. *Putujuće pozorište Šopalović*. Beograd: ASK, 2010]
- ЋОПИЋ, Бранко. *Башиња слезове Боје – Глава у кланцу ноге на вранцу*. Београд: АСК, 2010.
- [ĆOPIĆ, Branko. *Vašta sljezove Boje – Glava u klanacu noge na vrancu*. Beograd: ASK, 2010]
- ЋОПИЋ, Бранко. *Пролом*. Београд: АСК, 2010.
- [ĆOPIĆ, Branko. *Prolom*. Beograd: ASK, 2010]
- ЋОПИЋ, Бранко. *Доживљаји Николејине Бурсаћа*. Београд: АСК, 2010.
- [ĆOPIĆ, Branko. *Doživljaji Nikolettine Bursaća*. Beograd: ASK, 2010]
- ЋОПИЋ, Бранко. *Орлови рано леће*. Београд: АСК, 2010.
- [ĆOPIĆ, Branko. *Orlovi rano lete*. Beograd: ASK, 2010]
- ЋОСИЋ, Добрица. *Деобе*. Београд: Нолит, 1981.
- [ĆOSIĆ, Dobrica. *Deobe*. Beograd: Nolit, 1981]
- ЋОСИЋ, Добрица. *Корени*. Београд: АСК, 2009.
- [ĆOSIĆ, Dobrica. *Koreni*. Beograd: ASK, 2009]
- ЋОСИЋ, Добрица. *Време смрти*. Књига прва. Београд: Лагуна, 2014.
- [ĆOSIĆ, Dobrica. *Vreme smrti*. Књига прва. Beograd: Laguna, 2014]

Срето З. Танасич
Академија наук и искуства Републике Српске, Банија-Лука

ДИАЛОГИЧЕСКАЯ ЦИТАТНОСТЬ КАК ВИД ЧУЖОЙ РЕЧИ

Резюме

Под понятием диалогической цитатности подразумевается случай, когда во второй реплике употребляется реплика собеседника или ее часть. Использование реплики собеседника частично или целиком служит для выражения общей позиции, выраженной данной репликой. Тем самым данное явление характерно для диалога как коммуникативной единицы и является одним из отдельных видов чужой речи. В статье на материале литературного и разговорного стиля показываются определенные характеристики диалогической цитатности в сербском языке.

Ключевые слова и выражения: сербский язык, диалог, реплика, диалогическая цитатность.

Sreto Z. Tanasić
Institute for the Serbian Language of SASA
Academy of Sciences and Arts of the Republic of Srpska

DIALOGIC CITATION AS AN ASPECT OF OTHER PEOPLE'S SPEECH

Summary

The concept of dialogic citation relates to the case when the second response uses a response of the interlocutor, wholly or in part. Taking over the interlocutor's response wholly or partly serves for expressing an attitude by using the one expressed in the adopted response. This phenomenon is, thus, typical of a dialogue as a communicative unit and represents a special form of citing other people's speech. This paper presents, based on a corpus of literary and conversational style, some features of dialogic citation in the Serbian language.

Keywords: Serbian language, dialogue, response, dialogic citation.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 483–496

УДК 811.163.41'367.62

COBISS.SR-ID 85361929

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202483N>

Примљено: 4. маја 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Мирослав Б. Николић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ЛЕКСЕМА *ПАР* КАО КВАНТИФИКАТОР У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се наводе многобројни примери, највише из језика савремене српске књижевности, квантификације лексемом *пар* кад је она употребљена с нумеричким значењем и утврђује њена нумеричка вредност.

Кључне речи: српски књижевни језик, квантификација, лексема *пар*.

0. Према ауторима „Нормативне граматике српског језика“ *пар* спада у „ријечи с нумеричким значењем које нису бројеви ни изведенице од бројева“ (Пипер, Клајн 2015: 344).¹ Употребљава се најчешће за квантификацију парних појмова и одређених, двојакних, сложених целина.² Иако се у таквим случајевима лексемом *пар* исказује прецизна количина онога што се броји, она не спада у праве нумеричке квантификаторе, као што је то случај са бројним именицама типа *стотина*, *хиљада* и сл., које припадају класи бројева, а имају морфолошке особине именица, док *пар* припада класи именица који се у одређеним случајевима употребљава за квантификацију. Осим тога, *стотина*, *хиљада* и сл. имају

* nikmir1947@gmail.com

¹ Из ове је формулације јасно да *пар* није једина именица такве врсте (уп., нпр., Мужу је куповала ... по *пет* свилених *марамница* (Мир. Поповић)), али је сигурно најфреквентнија.

² Чланком нису обухваћени врло чести примери лексеме *пар* у прилошкој функцији, с неодређеним значењем мање количине, нпр.: чекати *пар дана*, прећи *пар корака*, имати *пар ирицањеља*, рећи *пар р(и)јечи*, након *пар сајти*, купити *пар свињница* и сл. У овој функцији *пар* се употребљава самостално, тј. без основног броја или неког другог квантификатора. С обзиром на граматичка, семантичка и функционална својства, *пар* би се у оваквим примерима могао третирати као посебна лексема (*пар*²), тј. као прилог за количину.

у писму свој бројчани еквивалент (100, 1000 итд.), а *йар* не.³ Иако, дакле, *йар* не припада класи бројева ни правим нумеричким квантификаторима, он има одређену нумеричку вредност, и то не једну него две.

1. ПАР СА НУМЕРИЧКОМ ВРЕДНОШЋУ '2'

С обзиром на то да *йар* у већини својих значења садржи, поред именичке, и нумеричку сему⁴ која је део лексичког садржаја ове речи, и то управо сему броја '2' (два, две, двоје), потпуно је логично и очекивано да се и као квантификатор најчешће употребљава управо са том нумеричком вредношћу.⁵ То потврђују многобројни примери (претежно из савремене српске књижевности), који су овде, по широко третираном семантичком критеријуму, подељени у четири групе. Напомињемо да су у свим примерима чланови пара истога назива, без обзира на то што често нису (потпуно) исти, једнаки.

1.1. Људи и животиње:

йар близанаца (Капор)⁶, *два йара близанаца* (Инт.)⁷, *три пара близанаца* (Пол.);

йар волова (Андрић, М. Илић, М. Новаковић, В. Петровић, Д. Поповић, Љ. Ршумовић, А. Тешић), *два йара волова* (Мил. Тешић, Н. Трајковић), *йри пара волова* (Пол.), *пет пари волова* (И.), *йейнаесїй йари добрих волова* (С. Јаковљевић);

йар коња (Ж. Павловић, Ћопић), *штала са йаром ирних коња* (Михиз), *један йар коња* (М. Илић), *два йара коња* (Баранин, Д. Ћосић), са

³ То је, поред осталог, разлог зашто се *йар* и сл. лексеме сврставају у паранумеричке квантификаторе, тј. у „квантификаторе са нумеричким значењем без нумеричког облика“ (Пипер и др. 2005: 879). У истом делу се за паранумеричку квантификацију каже да је „прелазне природе у односу на нумеричку квантификацију, с једне стране, и праву ненумеричку квантификацију, с друге стране“ (Исто: 880).

⁴ Има значења у којима та сема изостаје, нпр. Меркао [је] да нађе прикладан *йар* своје волићку (Ћопић). Богдан Драговић ... ми је *йар* у строју (Д. Ћосић).

⁵ Као квантификатор, *йар* са основним бројевима већим од *чейири* (осим двочланих или вишечланих бројних израза типа *двадесетїй (и) један, тїридесетїй (и) чейири* и сл.) има у генитиву множине, по правилу, непроширену основу морфемом *-ов-* и наставак *-и* (што ће се видети из примера који се наводе у раду).

⁶ „За предмете који обично долазе у пару користи се именица *йар* и квантификација основним бројем, нпр. *йейй йари чарайа*“ (Пипер 2009: 460). Основни број није нужан, већ се подразумева, кад се ради о једном пару (како је и код бројних именица и већине мерних јединица, нпр. *хиљада динара, милион стїановника, кубик дрва, меййар дужине, минуїй ћуїања, саяй времена, хекїйар шуме* и сл.).

⁷ Скраћенице извора: ЕК – Електронски корпус савременог српског језика Математичког факултета у Београду (одакле су неретко узимани и примери из Политике); И. – исти извор као у претходно наведеном примеру; Инт. – пример преузет са интернета; Пол. – Политика, дневни лист; Прев. – пример из преведеног књижевног дела.

запрегом од *йри йара арайских коња* (Д. Ковачевић), *йри йара шешких коња* (Ћопић), *осам йари брдских коња* (Давичо), *десетй йари коња* (Ар. Диклић);

Два пара родийеља ... одабрала би брачног друга за своју децу (Пол.).

1.2. Делови људског или животињског тела (удови, органи и др.):

Ракови ... имају два йара антиена (Википедија);

йар брадавица (Н. Митровић);

йар гиганйских бркова (Црњански), *с йри йара бркова* (Павић);

Они су сви притискали *један пар вилица* (Давичо);

Имао сам ... *йар ... помало рахийичних колена* (Капор);

Један йар коййиа мора [се] укаљати (фиг.) (Павић);

йар крила (Пекић, Г. Петровић), *йар великих крила* (Б. Јанковић, Г. Петровић), *два йара крила* (Д. Стојилковић), *йри йара крила* (Јб. Х. Ћуровић), *са шестй пари крила* (Ф. Давид);

йар ногу (Н. Митровић, Црњански), *йар босих ногу* (Андрић), *йар грациозних женских ногу* (Гаталица), *йар дугих ногу* (Д. Стојилковић), *йар изванредних ногу* (В. Стевановић), *задњи йар ногу* (М. Вуковић), *један йар ногу* (Р. Кузмановић), *два йара ногу* (В. Булић, Ђ. Милосављевић, М. Оклопцић, В. Радовановић, П. Урошевић), *йри йара ногу* (З. Петровић), *йри йара женских ногу* (В. Стевановић), *чейири йара коњских ногу* (Селимовић), *са двадесетй йари ногу* (М. Илић), *сйо йари ногу* (Ћопић); *йар ножица* (С. Крстић), *йри йара йанких, малих ножица* (И. Секулић);

йар обрва (Павић), *један йар добро уйоипребљених обрва* (Десница);

йар очију (Андрић), *йар влажних очију* (Д. Стојилковић), *йар круйних буљавих очију* (Ф. Давид), *йар очију црних* (Михиз), *йар свейлозелених сийних очију* (Д. Стојилковић), *йар црних очију* (С. Ћурчић), *йар широко ойворених очију* (М. Б. Мојсиловић), *један йар очију* (Великић, Г. Куић, Ђ. Милосављевић, З. С. Стојановић), *једном йару очију* (З. Петровић), *једним йаром очију* (Десница, И. Секулић), *два пара очију* (Р. Куић, С. Лебедински, Ђ. Милосављевић, М. Петковић, С. Пешић, Пол., З. С. Стојановић), *два йара крволочних очију* (Г. Скробоња, Д. Т. Станковић, С. Трифуновић), *два йара йресйрашених очију* (З. Ћирић), *са два пара хладних очију*, својим и мачјим (Пол.), *йри йара очију* (Д. Т. Станковић, З. С. Стојановић), *йри йара анђеоских очију* (С. Крстић), *йри йара злайних очију* (М. Петковић), *йри йара свейлих очију* (Г. Олујић), *чейири йара очију* (З. Живковић, Д. Михаиловић, Г. Скробоња), *йетй йари очију* (М. Ћурђевић, М. Петковић), *шестй йари очију* (Б. Љубеновић), *седам йари закрвављених очију* (Д. Благојевић), *седам йари изнаенађених очију* (В. Петровић), *десетй йари очију* (Јб. Х. Ћуровић, З. Јакшић, М. Марков),

дванаесѝ ѝари очију (Капор), *осамдесеѝ ѝари очију* (Давичо), *сѝоѝину ѝари очију* (Великић), *330 милиона ѝари очију* (С. Пешић);

ѝар ѝиѝака (М. Петковић), *На предњем делу главе ... налазе се два пара пипака* (Инт.);

ѝар дугих рогова (М. Петковић), *један пар рогова* (ЕК), *један ѝар јеленских рогова* (С. В. Јанковић);

ѝар руку (С. Атанасијевић, Гаталица, Д. Радовић), *ѝар ... блаѝњавих руку* (Киш), *ѝар сѝреѝних руку* (М. Б. Мојсиловић), *један пар руку* (Мир. Поповић), *плесак једног ѝара руку* (З. Петровић), *ѝри ѝара жилавих руку* (С. Настасијевић), *ѝри ѝара јаких мушких руку* (А. С. Игњатовић), *три пара меких женских руку* (Р. Кузмановић), *пет пари руку* (Пол.), *шест пари руку* (С. Јаковљевић), *чеѝрдесеѝ ѝари руку* (С. Настасијевић), *сѝоѝину ѝари руку* (И.), *шесеѝ сѝоѝина ѝари других руку* (Б. Ћосић);

ѝар сиса (Љ. Арсић), *ѝар младих сиса* (С. Крстић), *ѝар великих сиса* на календару (Ђ. Балашевић), *ѝар огромних женских сиса* (Б. Љубеновић), *Не можете свет да рушите због ѝара сиса* (С. Крстић);

ѝар сѝоѝала (Прев.), *два ѝара сѝоѝала* (М. Ј. Вишњић, Љ. Арсић);
два ѝара ѝабана (Љ. Арсић);

тајни ѝар усана (М. Петровић), *ѝедесеѝ ѝари мушких усана с брковима* (Павић); *чеѝири ѝара усница* (Д. Радовић);

ѝар димљених сувих ушију (Павић), *ѝар свежих људских ушију* (С. Пешић), *један ѝар малих ушију* (Д. Радовић), *два пара ушију* (Пол.), *ѝри ѝара ушију* (З. С. Стојановић), *ѝеѝи ѝари ушију* (М. Ђурђевић), *сѝо два-десеѝ ѝари мрѝвих ушију* (Павић).

1.3. Парни предмети који су у некој вези с претходно поменутиим деловима тела, који се стављају на ноге, руке, уши ... или парни делови тих предмета:

Она носи ... *ѝар мей̑алних гривни* на рукама (С. Пешић);

ѝар белих доколеница (С. Атанасијевић);

један ѝар енглеских љонова (Б. Србљановић), *десеѝ ѝари љонова* (Д. Ненадић);

ѝар клизаљки (Басара); *31 ѝар сличуга* (Инт.);

ѝар сребрних мамуза (М. Ковач);

ѝар минђуша (С. Ваљаревић, Капор, Павић), *један пар минђуша* (Прев.), *два пара минђуша* (Пол.), *два ѝара злаѝних минђуша* (М. Б. Мојсиловић), *осам ѝари минђуша* (И.);

ѝар браон мокасина (Марко Поповић), *ѝар црвених мокасина* (Андрић), *два ѝара ниских црних мокасина* (Капор); *ѝар мокасинки* (Р. Кузмановић);

ѝар наушница (Г. Ћирјанић), *ѝри ѝара наушница* (Инт.);

два ѝара обојака (Прев.);

йар ојанака (Б. Црнчевић), *йар великих ојанака* (Селенић), *йар сељачких ојанака* (Ћопић), *један йар ојанака* (Данојлић), *два пара ојанака* (Андрић, Пол.), *три пара ојанака* (Д. Ненадић, Пол.); *йар малих, децјих ојанчића* (Селенић);

йар йајуча (М. Видојковић, Црњански), *са йаром елегантних йајуча* (В. В. Кол), *двадесећ или тјридесећ йари кућних йајуча* (Великић);

йар йајника (В. В. Кол), *један йар йајника* (С. Ваљаревић, М. Вржина), *два пара патика* (Капор), *два йара сјорјтских йајника* (З. С. Стојановић), *йејнаесјћ йари йененис йајника* (М. Б. Мојсиловић), *50 милиона пари йродајћих йајника* (Пол.);

тјри йара йенцејта (Нушић);

два йара йојковица (Ћопић);

йар рукава (Vreme);

йар рукавица (Великић, Давичо, М. Ђурђевић, Црњански), *йар вунених рукавица и чарја* (С. В. Јанковић), *йар масонских рукавица* (Павић), *йар нових, жућћих рукавица* (Андрић), *йар ушћтјрканих рукавица* (В. Арсенијевић), *резервни йар белих рукавица* (М. Ђурђевић), *с йаром рукавица* (З. С. Стојановић), *један йар рукавица* (И.), *два йара дубоких и црвених рукавица* (Д. Ћосић), *два йара хируржких рукавица* (М. Видојковић), *тјри йара рукавица* (М. Булатовић, М. Лалић), *шесћ йари рукавица* (Прев.);

йар сандала (М. Кашанин, Г. Олујић), *йар браон сандала* (В. Табашевић), *један йар сандала* (М. Вржина), *два пара сандала* (Б. Љубеновић, Пол.), *тјри йара сандала* (В. В. Кол);

пар скија (Прев.), *два пара скија* (Пол.); *два йара смучки* (Инт.);

йар слушалица (Прев.), *Детектор се слушао помоћу йара слушалица* (Капор).

седамдесећ йари ... уложака за ципеле (Великић);

йар цйцела (Љ. Арсић, М. А. Ивков, Капор, Д. Ковачевић, Р. Константиновић, Р. Кузмановић, Р. Куић, Павић, Р. Петровић, В. Пиштало, Д. Радовић, Ј. Рибникар, Љ. Симовић, Црњански), *йар лакованих цйцела* (Великић), *йар скромних црних цйцела* (Гаталица), *йар скућћих мрких цйцела* (Капор), *йар црвених цйцела* (А. Тишма), *Награђиван је ... йаром ићјалијанских цйцела* (Басара), *један йар цйцела* (А. Микић, Црњански), *кожа једног йара женских цйцела* (В. Тасић), *два пара цйцела* (Давичо, Нушић, Б. Петровић, Г. Петровић, В. Тасић, Д. Ћосић), *два пара нових цйцела* (Пол., В. Тасић), *два йара очевих сйтарих цйцела* (М. Б. Мојсиловић), *тјри йара цйцела* (Гаталица, И. Ивањи, М. Кашанин, Г. Куић), *три пара звоздених цйцела* (Пол.), *чећтјри йара цйцела* (Н. Јеврић, Г. Петровић), *йећћ йари најскућћих цйцела* (М. Б. Мојсиловић), *шесћ йари цйцела* (И.), *десећ йари цйцела* (Гаталица, Р. Кузмановић), *тјридесећ йари цйцела* (Жиш), *чећтрдесећ йари цйцела* (Д. Костић), *чећтрдесећ*

осам ѓари циѓела (М. Б. Мојсиловић), *сѓоѓину ѓари циѓела* (Великић), *сѓо осамдесеѓ ѓари најмодерниѓ циѓела* (Басара), *шесеѓ сѓоѓина ѓари малих циѓела* (Ћопић), *хиљаду ѓари циѓела* (Данојлић, Б. Ћосић); *шесеѓ ѓари скуѓоценех циѓелица* (Црњански);

ѓар цокула (М. Видојковић, Гаталица, Р. Петровић), *ѓар француских војничких цокула* (Б. Петровић), *два ѓара нових војничких цокула* (Ж. Лазић), *трагови ѓри ѓара цокула* (Д. Ћосић), *26 ѓари нових цокула* (Давичо), *ѓедесеѓ ѓари цокула* (Д. Ћосић), *сѓо ѓари цокула* (Гаталица);

ѓар чараѓа (С. Ваљаревић, М. Видојковић, В. Драшковић, М. Ћурђевић, Р. Петровић, Ј. Рибникар, А. Тишма, Црњански), *ѓар свилених чараѓа* (А. Тишма), *ѓар ѓанких чараѓа* (Р. Кузмановић), *један ѓар чараѓа* (Кочић), *два пара чараѓа* (Д. Јекнић, Пол., Д. Ћосић), *два пара сивих чараѓа* (Киш), *ѓри ѓара вунених чараѓа* (Р. Петровић), *три пара чараѓа* (С. Ваљаревић, Киш, Д. Лакићевић, Ж. Михаиловић, Р. Петровић), *ѓедесеѓ ѓари чараѓа* (И. Димић), *двесеѓа ѓари чараѓа* (С. Ваљаревић), *60 ѓари чараѓа* (Великић);

ѓар чизама (Басара, З. Јакшић, Г. Стојковић, Н. Цветичанин, Црњански), *ѓар дубоких крзнених чизама* (М. Петковић), *ѓар војничких чизама* (А. Илић), *ѓар немачких чизама* (Селенић), *ѓар сѓарих дедених чизама* (М. Петковић), *Дотеривање пара чизама понекад се плаћа ... паклом ... цигарета* (Д. Михаиловић). Почео [је] да се погађа *око ѓара чизама* (Црњански), *заједно с ѓаром чизама* (И. Маројевић), *један ѓар наредничких чизама* (Нушић), *два ѓара војничких чизама* (Гаталица), *два пара луксузних чизама* (Пол.), *седам ѓари чизама* (Павић), *двадесеѓ ѓари чизама* (М. Оклопцић), *ѓридесеѓ и седам ѓари чизама* (Басара); *ѓар црвених чизмица* (И. Ивањи);

два пара вунених шѓиѓѓника за уши (Мир. Поповић).⁸

1.4. Разни други упарени предмети:

чамац са два ѓара весала (Андрић), *шесеѓ ѓари дугих весала* (Р. Петровић), *барка са дванаесеѓ ѓари весала* (Прев.), *са петнаест пари весала* (М. Петковић);

ѓар вирили (Р. Кузмановић, Селенић, В. Стевановић), *ѓар куваних вирили* (М. Ковач), *два ѓара куваних вирили* (Р. Кузмановић);

Она се [харфа] састојала од електричне дрвене бандере и *шесеѓ ѓари жица* (Киш);

чеѓрнаесеѓ ѓари жмигаваца (Ал. Илић);

ѓар ауѓо звучника (Инт.), *6 ѓари звучника са сваке стране* (М. Оклопцић);

⁸ Занимљиви су примери квантификатива *ѓар* уз збирну им. на -ад: *Добар ѓар дугмади* може пуно допринети Вашем изгледу (Инт.), *један ѓар дугмади* за манжетне од лажног сребра (Киш).

ѝар кобасица (Великић, Угеме, Р. Кузмановић, А. Тишма), *ѝар до-брых кобасица* (Михиз), *ѝар крањских кобасица* (Капор), *чеѝири ѝара кобасица* (Нушић);

Пар ѝедала црне боје са рефлектујућим детаљима (Инт.);

Добили [смо] удобну ложу која се састојала од два *ѝара седишиѝа* (В. Арсенијевић);

Вукао је напред *један ѝар*, а позади *други ѝар ... ѝочкова* (С. Гароња). Те грдосије су имале на дну по два *ѝара дуѝлих гументих ѝочкова* (М. Петровић);

ѝар ѝрамвајских ишина (Великић).

1.5. Многобројни наведени примери (међу које нису увршћени они типа *десеѝак ѝари X*, *неколико ѝари X* и сл.) показују да у савременом српском језику лексема *ѝар* као квантификатор парних појмова својом фреквентношћу увелико надмашује све три нумеричке квантификације заједно. То, ипак, не значи да је такав тип квантификације парних појмова универзалан, јер изостаје, на пример, у фразеолошким исказима типа:

Србија и Црна Гора су два *ока* у глави (Б. Љубеновић). Тај важи за човека који може да завади ... два *ока* у глави (М. Булатовић). Са сваким сам ... разговарао у *чеѝири ока* (В. Стевановић). Нека отвори *чеѝворе очи* (Великић). Кад мушког бираш[,] ваља *чеѝворе очи* да отвориш (Д. Ненадић). Мораш отворити *чеѝворе очи* (Басара) и др.

Уп. и: Свирају Ваѝа у *чеѝири руке* (Капор).⁹

2. ПАР СА НУМЕРИЧКОМ ВРЕДНОШЋУ '1'

2.1. У првом случају о којем говоримо, лексички врло ограниченом, нумеричку вредност '1' обично има лексема *ѝар* када се ради о два посебна, несиметрична одвојива предмета различитих назива (из категорије одевања или обувања) који чине једну сложу целину, која се посебно назива, као што су, нпр., *веш*, *обућа*, *ѝреобука*, *рубље* (све *singularia tantum*) или *од(и)јело* (које има оба граматичка броја):

Све је држао у ладици свога стола ... *ѝар веша*, двоје чарапе... (Ћопић). *Пар веша* стрпам у неку торбицу (Д. Михаиловић), *један ѝар веша* (Ј. Рибникар), *два ѝара веша* и чарапа (Д. Ћосић);

ѝар обуће (В. В. Кол, Д. Радовић), *два пара обуће* (Инт.), *седам ѝари различитије обуће* (И. Драјзл), *седамнаесѝ ѝари обуће* (З. С. Стојановић), *двадесетѝ ѝари обуће* (М. Б. Мојсиловић), *ѝридесетѝ пари обуће* (Андрић),

⁹ Основни бројеви употребљавају се када се ради о једнаким парним појмовима, нпр. Истура преда се два прста као *два ока* (Б. Петровић). Не могу, међутим, бити (или бар не увек) права алтернатива примерима типа *два ѝара родиѝеља*, где имамо *две мајке* и *два оца*, док у *чеѝири родиѝеља* та информација изостаје, као што ни *чеѝири циѝеле* не мора значити што и *два ѝара циѝела*.

ципеларник за 30 *ѓари обуће* (Инт.), 100 000 *ѓари обуће* (И.), *двесиѓа и ѓирисиѓа хиљада пари обуће* (Пол.);

Купио [је] од једног кројача *ѓар одела* на отплату (Д. Васић), *одело сиво (један ѓар)* (Киш), *један ѓар одела* (С. Настасијевић), *два ѓара одела* (Пол.), *За качицу сира – два ѓара Војинових одела* (Селенић). Ја не могу да имам *ѓри ѓара одела* (Д. Ћосић). Отуд се враћа *с ѓри ѓара ... одела* (Д. Лакићевић), *десеѓ ѓари одела* (Селенић), *једанаесеѓ ѓари одела* (Ал. Диклић), *дванаесеѓ ѓари одела* (Павић), *двадесеѓ* или *ѓеѓнаесеѓ ѓари одијела* (Д. Михаиловић), *80 ѓари одела* (Пол.);

Извади чист *ѓар мужевљево ѓреобуке* (Прев.). А, шта ће остати. Торба и *ѓар ѓреобуке* (Ћопић). Хтио је да им изнесе *један ѓар ѓоловне ѓреобуке* (И.). Отишли [смо] у дућан где су ми купили ... *ѓри ѓара ѓреобуке* (Ар. Диклић);

Брзо [је] спаковао кофер, метнувши одозго *ѓар рубља* (Прев.). Пошао [је] у Париз *са два пара рубља* (И.).¹⁰

У новије време наведеним лексемама прикључују се и *ѓренерке*, које се најчешће састоје од два посебна дела – горњег и доњег:

два ѓара нових ѓренерки (Инт.), *200 пари ѓренерки* (И.).

Претходни примери могу се објаснити одређеним менталним процесом – у подсвести су *два* предмета која се у ствари броје, али се посебним називом вербализује целина коју они чине. Простије речено, 1 предмет + 1 предмет = *ѓар* предмета. Како тај пар чини *једну* целину, добијамо *ѓар* са бројном вредношћу '1'.¹¹

2.2. Слично објашњење као претходно могло би се применити и на квантификацију лексемом *ѓар* онога што значе именице *pluralia tantum*¹², само што овде имамо најчешће сложену целину коју чине два саставна, неодвојива, истоимена и најчешће симетрична дела истога предмета или дела тела. Уобичајена је, дакле, при квантификацији предмета или, ређе, делова тела који се одликују парношћу, посебно у семантичкој категорији „одевни предмети за доњи део тела“.¹³

¹⁰ Уп. и: *неколико ѓари обуће* (М. Мајић), *два-ѓри ѓара одела* (Капор), *Наѓравио си 3-4 ѓара одела* и чизама (А. Исаковић), *неколико ѓари чистиог рубља* (Д. Албахари), као и у нашој грађи усамљено *десеѓак ѓари одеће* (Мар. Јовановић).

¹¹ Све ово, међутим, не мора важити за примере у којима се вероватно именује само један предмет: *Носим са собом још ... десеѓ пари доњег веша* (Инт.). Променити људе за њега је било ... као обући други *ѓар доњег рубља* (Бр. Ћосић).

¹² О типовима нумеричке квантификације онога што значе именице *pluralia tantum* в. Николић 2022 и тамо наведену литературу.

¹³ Овде долази до изражаја подела именица *pluralia tantum* А. Стефановића на „*три различите skupine по објектима које означају*“ (STEFANOVIĆ 2014: 47–48), при чему су за квантификацију основним бројем и лексемом *ѓар* битне групе b) (нпр. *маказе*) и с) (нпр.

2.2.1. Када се *ѧар* употреби као квантификатор онога што значе именице *pluralia tantum*, онда готово увек има нумеричку вредност '1'. До тога долази тако што се парни делови (нпр. краци код маказа или клешта, два стакла код наочара, две ногавице код панталона, два крила врата и сл.) перципирају као целина предмета (што би се могло третира-ти као нека врста синеглоде). Уз то, не треба занемарити ни аналогију, тј. утицај врло фреквентних наведених синтагми типа *ѧар рукавица, два ѧара циѧела* и сл.

Да при квантификацији лексемом *ѧар* имамо нумеричку вредност '1', некада је јасно из самога исказа, нпр.:

Бени је имао *два ѧара наочара*. Једне су му биле резервне. А са овима је покопан (Ј. Аћин). *Од два ѧара наочара (једне за далекови-де, друге минус два) ... направио је морнарички далекозор (Давичо). Четрнаестогодишњаца су имали само два ѧара ѧанѧалона: једне кратке, за лето, и једне ... за зиму (Капор). Имам два пара скијаѧских ѧанѧалона, једне тање а друге дебље (Р. Кузмановић). Продајем фармерке 2 ѧара... Једне фармерке су тамне ... друге светле (Инт.). На продају ѧири ѧара фармерки, једне су Zaga, друге Conto bene, треће су неке италијанске (И.).*

Обогатити се и остати богат, нису две ногавице истог *пара панталона* (Пол.).

Иако то није експлицитно речено, до истог закључка долази се, логичким путем, нпр.:

Поново почињете да пишете, радећи ... с ... ѧаром малих клеѧта у руци (Прев.);

Извукао је *ѧар лисица* из футроле (И.);

Да ли верујете да имате *два пара маказа* у стомаку? (ЕК). Из трбуш-не дупље извадили [су] *два пара заборављених хирурѧских маказа!* (И.);

Клајнове ... очи увећавао је *ѧар дебелих црних наочара* (Прев.).

Претпостављамо, наиме, да се у *једној руци* при раду држе *једна клеѧта*, да се у *једној фуѧроли* налазе *једне лисице*, да несрећном болес-нику нису у стомаку заборављене *чеѧворе маказе* и да се истовремено не носе *двоје наочаре*.

Поједини примери могу лако да заведу слушаоца или читаоца, нпр.:

Пар ѧовеликих груди притиска га уз гелендер (Прев.). Може ли ова-кав *ѧар груди* зауставити тучу између два мушкарца? (Инт.). Борила [се] с *ѧаром силиконских груди* (В. Арсенијевић). Загледао се у *ѧири ѧара жен-ских груди* (Б. Љубеновић); уп. и: *десетѧак ѧари силиконских груди* (М. Оклопцић).

ѧанѧалоне), мада између њих нема битне разлике. Међутим, за квантификацију бројним придевом (или збирним бројем) ова је подела мање-више ирелевантна.

Међутим, ни овде немамо уобичајену и очекивану вредност лексеме *ѓар*, јер се не броје *дојке*, већ *груди* (као својеврсни еуфемизам за женске дојке, а не за једну дојку), што значи да у прва три примера имамо *једне*, а у Љубеновићевом *ѓроје груди*.

2.2.2. На основу свега реченог претпостављамо да и у другим заведоченим примерима *ѓар* има нумеричку вредност '1'.

Ако се ради о једном предмету, делу тела и др., онда се, као и у другим случајевима, употребљава сама лексема *ѓар* или је квантификација прецизирана додавањем броја *један*:

један ѓар чистиѓ гаћа (Б. Љубеновић), *гаће (један ѓар)* (Киш);

ѓар маказа (Инт.), *ѓар зарђалих маказа* (Прев.);

Продао је 1929. године први *ѓар наочара* за сунце (Пол.), *ѓар гњурачких наочари* (Црњански), *један ѓар наочари* (И.), *два ѓара наочара* (Инт.);

ѓар панталона (Киш), *ѓар сивих ѓаниѓалона* (Скробоња–Нешић), *један ѓар црних панталона* (Пол.); *ѓар фармерки* (Д. Новачић), *ѓар нових фармерки* (Љ. Анђелковић), преко *ѓара Арманијевих фармерки* (В. В. Кол); *ѓар хулахойки* (Прев.); *пар чакшира* (И.).

При прецизној квантификацији количина већих од *један* основни број је обавезан:

два ѓара гаћа (М. Мајић, М. Ђурђевић, Д. Јекнић, Р. Кузмановић), *два ѓара куѓаћих гаћа* (В. Булић), *два пара ѓлаѓинених гаћа* (Р. Кузмановић), *ѓри ѓара ѓалеѓових гаћа* (Мирј. Јовановић), *чеѓири ѓара гаћа* (Нушић), *шеѓи ѓари гаћа* (М. Ђурђевић), *десеѓ ѓари гаћа* (Пол.); *ѓар гаћица* (ЕК), *ѓио ѓари гаћица* (В. Кеѓмановић, С. Ковачевић),¹⁴ *ѓри ѓара боксериѓа* (Инт.);

35 ѓари димиѓа и шалвара (ЕК);

два ѓара клеѓиѓа (Инт.), *два ѓара клијеѓиѓа* (И.);

607 пари лисиѓа (Пол.);

два ѓара маказа за живиѓу (Инт.);

два пара наочара (Ј. Аћин, С. Лебедински, Д. Ћосић), *три пара наочара* (Капор, Д. Ћосић), *са ѓри ѓара дебелих наочара* (Пол.), *чеѓири ѓара наочара* (Гаталиѓа), *200 пари наочара* (Пол.);

два ѓара ѓаниѓалона (Капор, Пол., З. Стојановић)¹⁵, *Саѓијем ... једне ѓаниѓалоне ... у ствари два ѓара* (Д. Радовић), *ѓеѓи ѓари панта-*

¹⁴ На једном сајту налази се оглас у којем, између осталог, пише „Паковање од 2 ѓара гаћиѓа“ и „Паковање од 3 ѓара гаћиѓа“, а на слици изнад текста су двоје гаћиѓе у првом, а троје у другом случају. На другој једној страници интернета читамо понуду: „Три ѓара ѓаниѓалона за бебе девојѓиѓе“, док су на слици изнад тога троје панталоне.

¹⁵ „Разумем да је купила двоје панталоне, али размишљањем како би два пара панталона било, у ствари, четворе панталоне“ (РТС, емисиѓа „Српски на српском“,

лона (Инт.), *шестѝ ѝари панталона* (Прев.), *стѝо ѝари панталона* (Пол.), *стѝо хиљада ѝари панталона* (ЕК); *ѝри ѝара фармерица* (Ћ. Балашевић), *100 пари фармерица* (Пол.); *два ѝара фармерки* (М. Б. Мојсиловић), *ѝридесетѝ ѝари фармерки* (И.), *ѝетѝ ѝари фармерки* (Инт.), *седам ѝари фармерки* (Пол.); *два ѝара ребрасѝиѝ хеланки* (Инт.); *са два ѝара најлон хулахоѝки* (М. Б. Мојсиловић); *два ѝара чакшира* (Р. Петровић), *два ѝара вашиѝ чакшира* (Д. Ћосић), *чакшире чојане, осам ѝари* (Пекић);
од два ѝара саоница (С. Слапшак);
ѝри ѝара усѝа (Павић).¹⁶

Претпостављамо да исту нумеричку вредност имамо и у следећим примерима: *два пара закључаниѝ вратиѝа* (Прев.), *два ѝара клизних вратиѝа* (Инт.), *два ѝара ѝреклойниѝ вратиѝа* (И.), *витрина са два ѝара квадранѝних вратиѝа* [= двоја двокрилна врата?] (Великић);

два пара кочија (С. Слапшак).

Примери типа: *пар гусала* (Инт.), *два ѝара ѝрогласниѝ гајди* (И.), *ѝри ѝара гајди* (Википедија) показују да овај начин квантификације почиње да се шири и на разне друге предмете, код којих нема изразите парности делова (опет са бројном вредношћу '1').

2.2.3. Ипак, постоје примери, истина ретки, у којима *ѝар* има бројну вредност '2', као што се броје наспрамна врата аутомобила, која су једноделна:

Fiat 500e ће добити и *пар врата* више (Инт.). Овај ауто има *један ѝар вратиѝа* више (И.). Модели *са два ѝара вратиѝа* и поклопцем пртљажника, добиће и нове фелне (И.). Dacia ... *са ... два ѝара вратиѝа* (И.).

Уп. и: *ѝар боксерица* (2 комада) (Инт.), *Маказе* за шишање оваца... У паковању је *ѝар* (два комада) (И.).¹⁷

2.3. На основу наведених примера долазимо до закључка да *ѝар* као квантификатор има у истој категорији именица (pluralia tantum) две различите нумеричке вредности¹⁸, па тако једним говорницима српског језика синтагма *ѝар ѝанѝѝалона* значи 'једне панталоне', а другима – преузето са интернета).

¹⁶ Уп. и: *десетѝѝѝ ѝари женски гађа* (М. Булатовић); *неколико ѝари сложениѝ гађица* (И. Токин); *неколико ѝари фармерки* (Капор); Испробавала [би] на *десетѝѝѝне ѝари наочара* за сунце (Мар. Јовановић).

¹⁷ Оглашивачи су додали у загради „два комада“ и тиме отклонили сваку сумњу у то колико боксерица, одн. маказа продају. Узред, примећујемо да је у сва три наведена примера *ѝар* употребљен без основног броја, што можда није случајно.

¹⁸ И бројни придеви могу имати двојаку нумеричку вредност, али у различитим категоријама: '2' кад се броје парни предмети или делови тела (нпр. *двоје чарѝе, четѝворе уши*), а '1' кад се броје истоврсне групе људи (нпр. *двоји свирачи*) или денотати именица pluralia tantum (нпр. *двоје ѝанѝѝалоне*).

’двоје панталоне’¹⁹. Додатни проблем представља чињеница да лексема *пар* има, као што је већ поменуто, и прилошко значење неодређене мање количине. Тако слушалац или читалац не може (или бар не може увек) бити сигуран у то о колико се тачно предмета или делова тела ради, као што није сасвим јасно колико кола (двоја или неколика?) имамо у примеру: *Раскрсницу је блокирало њар њосиранце њаркираних кола* (Прев.).

Због свега наведеног за аутора је овакав вид квантификације споран, што, наравно, ни најмање неће утицати на промену језичке праксе. Остаје му, стога, само могућност да се сложи с препоруком аутора „Нормативне граматике српског језика“: „Умјесто *њар њанџалона* и сл. препоручује се да се каже *једне њанџалоне* и сл. Умјесто *два њара њанџалона*, *џеџ њари њанџалона* и сл. боље је и јасније рећи *џеџ њанџалона*, *двоје њанџалоне* (рјеђе *џеџоре њанџалоне*) итд.“ (Пипер, Клајн 2015: 145), с тим што би он обрнуо места синтаagmaма *џеџ њанџалона* и *џеџоре њанџалоне*.

3. ЗАКЉУЧАК

На основу свега изнетог, могу се установити три модела квантификације лексемом *њар* као речју с нумеричким значењем:

а) врло продуктиван модел квантификације парних појмова типа *два њара циџела*, с нумеричком вредношћу ’2’;

б) релативно непродуктиван и лексички врло ограничен модел квантификације сложених целина састављених од двају посебних, несиметричних, неистоимених предмета типа *два њара веша*, с нумеричком вредношћу ’1’;

в) експанзиван, лексички ограничен и унеколико (или умногome?) споран модел квантификације онога што значе именице *pluralia tantum* типа *њар маказа*, *два њара њанџалона*, најчешће с нумеричком вредношћу ’1’, ретко ’2’.

Циџирана лиџераџура

Николић, Мирослав. „Како се у српском језику броји оно што значе именице *pluralia tantum*?“. *Наш језик* LIII/1 (2022), 1–19.

[Nikolić, Miroslav. „Kako se u srpskom jeziku broji ono što znače imenice pluralia tantum?“. *Naš jezik* LIII/1 (2022), 1–19]

Пипер Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синџакса савременог српског језика. Просџа*

¹⁹ Уп. мишљење извесне „магистре“, која на сајту *ana.rs* каже: „Ја не бих одобрила то пар гаџица, пар фармерки, као што никоме није логично да каже *њар наочара* мислећи *једне наочаре*. Пар гаџица су мени двоје гаџице.“

- реченица* (у редакцији Милке Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ: Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2005.
- [PIPER, Predrag, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović. *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica* (у редакцији Милке Ивић). Београд: Institut za srpski jezik SANU: Beogradska knjiga – Novi Sad: Matica srpska, 2005]
- ПИПЕР, Предраг. „Српски језик“. У: Вјара Малџијева, Зузана Тополинска, Маја Ђукановић и Предраг Пипер (ур.). *Јужнословенски језици: грамаћичке сџруктуруе и функције*. Београд: Београдска књига, 2009: стр. 379–552.
- [PIPER, Predrag. „Srpski jezik“. У: Vjara Maldžijeva, Zuzana Topolinjska, Maja Đukanović i Predrag Piper (ур.). *Južnoslovenski jezici: gramatičke strukture i funkcije*. Beograd: Beogradska knjiga, 2009: str. 379–552]
- ПИПЕР, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна грамаћика српског језика (Ијекавско издање, измењено и допуњено)*. Нови Сад: Матица српска, 2015.
- [PIPER, Predrag, Ivan Klajn. *Normativna gramatika srpskog jezika (Ijekavsko izdanje, izmijenjeno i dopunjeno)*. Novi Sad: Matica srpska, 2015]

*

- STEFANOVIĆ, Aleksandar. „Kvantifikacija imenica pluralia tantum“. У: Ismail Palić (ур.). *Sarajevski filološki susreti II: Zbornik radova (knj. I)*. Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 2014: str. 54–67.

Мирослав Б. Николич
Белградский университет
Филологический факультет
Кафедра сербского языка с южнославянскими языками

ЛЕКСЕМА *ПАР* КАК КВАНТИФИКАТОР В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В статье приводятся многочисленные примеры (большинство примеров из современной сербской литературы) квантификации с помощью лексемы *пар*, употребленной в нумеративном значении. Устанавливаются три модели квантификации и два числовых значения данной лексемы:

а) весьма продуктивная модель квантификации парных понятий типа *два пара ципела* (две пары ботинок) с числовым значением «2»;

б) относительно непродуктивная и лексически весьма ограниченная модель квантификации сложного целого, составленного из двух отдельных, асимметрических неоднородных предметов типа *два пара веша* (две пары белья) с числовым значением «1»;

в) расширяющаяся, лексически ограниченная и в определенной мере спорная модель квантификации того, что обозначается существительными *pluralia tantum* типа *пар маказа*, *два пара панталона* (пара ножниц, две пары брюк), чаще всего с числовым значением «1», реже «2».

Ключевые слова: сербский литературный язык, лексема *пар*.

Miroslav B. Nikolić
University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Serbian Language with South Slavic Languages

LEXEME *PAR* AS A QUANTIFIER IN THE SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

All things considered, we can establish three models of quantification with the lexeme *par* as a word with numerical meaning:

a) a very productive model of quantification of dual concepts such as: *два њара ципела* ('two pairs of shoes'), with the numerical value of '2';

b) a relatively unproductive and lexically very limited model of quantification of complex units made up of two separate, unsymmetrical, non-cognate objects, such as: *два њара веша* ('two pairs of laundry'), with the numerical value of '1';

в) expansive, lexically limited and slightly (or very?) controversial model of quantification of the meaning of pluralia tantum nouns, such as: *њар маказа* ('a pair of scissors'), *два њара њанијалона* ('two pairs of trousers'), mostly with the numerical value of '1', rarely '2'.

Keywords: Serbian literary language, quantification, lexeme *par* ('pair').

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 497–516

УДК 811.163.41'367.626

811.163.41'374

COBISS.SR-ID 85035785

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202497K>

Примљено: 28. јуна 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Душка Б. Кликовац*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

О РЕЧНИЧКОЈ ОБРАДИ ЗАМЕНИЧКИХ РЕЧИ
(НА ПРИМЕРУ ПОКАЗНИХ ЗАМЕНИЦА *ОВОЛИКИ*,
ТОЛИКИ И *ОНОЛИКИ*)

Јасно је да се посао лексикографа, пошто је овладао спољним конвенцијама свог рада, не усмерава одмах на уобличење дефиниција; од примене чисте технике до правилног дефинисања, он код многих речи мора да прође кроз краће или дуже лавиринте граматичких, логичких и других размишљања.

Ирена Грицкат (1981: 4)

У раду се разматра речничка обрада заменичких речи уопште, а као детаљна илустрација анализира се обрада показних заменица *оволики* и *онолики* у РСАНУ и предлажу алтернативне дефиниције. Показује се да заменичке речи могу бити семантички комплексне, да би њихове трочлане подсистеме било сврсисходно третирати као серијске одреднице (у смислу у којем је тај термин употребио С. Ландау), те да нарочите тешкоће у дефинисању може задати семантичка „вишедимензионалност“ заменичких речи – особина да се семантички могу уразноличавати на основу више својих значењских компоненти.

Кључне речи: савремени српски језик, лексикографија, заменичке речи, заменице *оволики*, *толики*, *онолики*, серијске одреднице, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*.

---

* klikovac@fil.bg.ac.rs

1. Увод

1.0. Предмет овог рада је речничка обрада заменичких речи уопште, а као детаљна илустрација служи обрада показних заменица за квантитет *оволики, толики, онолики* (одсад: ПЗКвант). Након теоријских разматрања релевантних за ову тему (т. 1.1–1.3), приказује се обрада заменица *оволики* и *онолики* у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* (одсад: РСАНУ) (т. 2), а затим се анализира семантика ПЗКвант (т. 3) и даје предлог њихове другачије обраде (т. 4). Рад се завршава закључком (т. 5).

У заменичке речи убрајамо не само заменице (именичке и придевске) него и заменичке прилоге¹ и речце *ево, ејшо* и *ено* (за ове последње в. Кликовац 2016). Како је добро познато, све те речи су организоване у трочлане подсистеме: оне за 1. лице упућују на говорника или на простор који му припада, оне за 2. лице на саговорника или његов простор, а оне за 3. лице на особу која не учествује у комуникацији или на предмет о којем је реч, односно на простор далеко и од говорника и од саговорника. Показне речи за 1. лице имају корен *ов-* (са изузетком заменичког прилога *сад(а)*), оне за 2. лице имају корен *и-*, а оне за 3. лице по правилу корен *он-* (о систему заменичких речи у српском језику в. Кликовац 2010).

1.1. О начину на који треба у речницима обрадити заменичке речи не говори се у литератури много. Штавише, заменице се сматрају маргиналним речима у речнику. На пример, Аткинс и Рандел (Atkins, Rundell 2008) разликују лексичке речи, које су често вишезначне, и граматичке речи, чија је главна улога да „обављају функцију у реченици“ (стр. 164) и које „заправо не ’значе’ ништа“ (стр. 447); заменице убрајају у ову другу групу. У читавој књизи дефинисање заменица илуструју само једним јединим примером – првим значењем релативне заменице *that* (стр. 448).

Иако је систем заменичких речи много разуђенији у српском него у енглеском језику, оне не изазивају много више интересовања ни у домаћој лексикографској литератури. Тако Д. Гортан Премк (1994: 126) заменице убраја у синсемантичне речи: оне „имају слабо развијен систем полисемије, такође, слабо развијен деривациони систем, даље, уопште немају систем синонимије и антонимије, а систем лексичког партнерства потпуно изостаје (никакву колокацију са, нпр., заменицом *ја* не можемо претпоставити *добар ја* или како слично)“.

Ова констатација свакако важи за заменице чија је семантичка структура једноставна – пре свега за оне које се традиционално називају личне, а у нешто мањој мери и за присвојне. Међутим, показне имају прилично сложену семантичку структуру (Кликовац 2010), а и прилично

¹ Појам заменичких прилога увео је на велика врата у српску лингвистику П. Пипер својим студијама (Пипер 1983, 1988).

развијену полисемију. Примера ради, РСАНУ бележи 6 значења заменице *овај*, са укупно 10 подзначења, а чак 10 значења заменице *онај*. Исто, можда још и више, важи за заменичке прилоге: за *овако* РСАНУ бележи 3 значења и 5 подзначења, а за *онако* – чак 15 значења. Заменичка речца *ево* има у РСАНУ дефинисаних пет значења, а *етио* шест. И тако даље.

Такође, међу неким заменичким речима може се приметити однос антонимије. То најпре важи за одричне и опште заменице одн. заменичке прилоге (*нико* – *свако*, *ничји* – *свачији*, *нигде* – *свугде*, *никад* – *увек*, *никако* – *свакако* итд.). Нека врста антонимије постоји и у оквиру личних заменичких речи – између оних 1. и 3. лица: *овде* се налази нешто што је блиско саговорнику, а *онде* нешто што је далеко од њега; на тој супротности заснован је израз *овде-онде* (исто је и порекло израза *оваміе-онаміе*, *овако* или *онако* и сл.).

Семантичка сложеност, употребна разуђеност и полисемија важе и за заменице *оволики* и *онолики*, чијом ћемо се речничком обрадом у овом раду бавити. Наша анализа ће, надамо се, показати да је третману заменичких речи потребно посветити већу пажњу, и теоријску и практичну.

1.2. За нашу тему важан је појам *серијских одредница*, о коме говори С. Ландау (LANDAU 1989: 245–246). То су одреднице које „укључују серије речи које сачињавају семантичке скупове, па се све могу дефинисати по истим или сличним формулама“ (стр. 245).² Ландау као пример наводи 14 серијских одредница – укључујући и слова, ноте, бројеве, дане у недељи и месеце у години, стране света, боје и хемијске елементе. Скрећући пажњу на ову идеју и разрађујући је, И. Клајн (2002: 70–71) примећује да се серијске одреднице „не смеју прешироко схватити“, те да „несумњив ’серијски’ карактер“ имају имају само оне групе појмова које образују затворен систем (имају непроменљив број чланова – нпр. стране света, дани у недељи, месеци у години итд.), које имају утврђен редослед чланова и чији су елементи равноправни. Клајн помиње и групе речи које испуњавају те услове само делимично, а категорију боја помиње као „посебно слабу с гледишта ових особина“. На крају констатује следеће: „Било би претерано захтевати да се сви они лексикографски обрађују на исти начин, али се исто тако не смеју занемарити ни очигледне аналогije које постоје у оквиру појединих подсистема.“

² Ј. Апресјан уводи начелно упоредив, али обухватнији и теоријски много амбициознији појам *лексикографског тиија*, под којим подразумева „више или мање компактну групу лексема које имају заједничка семантичка, прагматичка, синтаксичка, комбинаторна, прозодијска, комуникативна, морфолошка или друга лингвистички важна својства и, према томе, захтевају једнообразан речнички опис“ (APRESJAN 2000: 235, превод наш – Д.К.; сличне дефиниције се могу наћи и на другим местима у књизи). Примери које наводи такође су веома различити од Ландауових.

Можемо закључити да је категорија серијских одредница прототипска – са својим централним и маргиналним члановима. Такође се чини да би заменице – у некој мери све заједно, али најпре трочлани подсистеми у оквиру заменичких речи – биле кандидати за укључење у категорију серијских одредница, па макар и као маргинални. Чланови тих трочланих подсистема свакако испуњавају прва два услова која наводи Клајн: њихов број је познат и ограничен, може се рећи и да ти чланови имају утврђен редослед, који потиче из уобичајених граматичарских класификација (прво се наводе заменичке речи за 1., па за 2., па за 3. лице). Међутим, они само у ограниченој мери могу да се дефинишу према истим параметрима, јер им семантика није сасвим иста. Упркос томе, требало би гледати да се дефинишу онолико униформно колико је то могуће.³ Штавише, њихово међусобно поређење могло би учинити њихову семантичку анализу потпунијом: значење које се јавља код неких од њих има извесну вероватноћу да се јави и код других, па би га било теже превидети.

Анализирајући *Речник српскохрватскога књижевног језика* (даље: РСМ) и Вујаклијин речник, Клајн закључује „да се о серијским одредницама у нашој лексикографији до сада мало или нимало није водило рачуна“ (2002: 81). Што се заменичких речи тиче, обрада присвојних заменица *мој*, *његов* и *њен* у РСАНУ усклађена је готово сасвим.⁴ Међутим, прегледом одредница *овај* и *онај*, *овакав* и *онакав*, *оволико* и *онолико*, *овде* и *онде* утврђујемо да оне нису усаглашене; такође, детаљна анализа одредница *одавде*, *одакле*, *оданде* показује празнине у њиховој уоченој семантици, које су се могле макар донекле попунити паралелном обрадом тих лексема (Кликовац 2021). Поређење одредница *оволики* и *онолики* увериће нас да су, упркос сразмерној близини у речнику, оне рађене посебно, једна без обзира на другу.

1.3. У Упутствима за израду Речника САНУ (*Упутства*: 33) не говори се о начину на који треба дефинисати заменице; једино се каже да „[к]од заменица и бројева треба ставити граматичку ознаку ’зам.’ односно ’бр.’ уколико тај назив граматичке врсте не улази у дефиницију“. Каже се и да ће се подробнија упутства утврдити „накнадно, када се приступи

³ И сам Клајн каже (2002: 81): „Евентуална вишезначност речи не мора бити препрека за уврштење у серију: *делиа* је, рецимо, и разгранато ушће реке, *квадрави* има и алгебарско значење ’други степен неког броја’ и још неколико других значења, али под т. 1 *делиу* ћемо дефинисати као и остала грчка слова, *квадрави* као и остале геометријске фигуре.“

⁴ Обраде личних заменица *ја*, *он*, *ми* и *ви* јако одступају због разлике у употреби тих заменица, а дефиниције под *ми* и *ви* свакако и због тога што су те одреднице рађене у великом временском размаку (она под т. 1 у оквиру одреднице *ми* потпунија је од оне у оквиру *ви*).

дефинитивној обради првих заменица и првих бројева“. Таква упутства, међутим, нису уследила.

Д. Гортан Премк (1982: 50), говорећи о дефиницијама у РСАНУ, наводи да речничка дефиниција „обухвата описни део и синонимску групу речи“; „[у] описном делу идентификује се семантички садржај речи односно даје се интелектуална интерпретација појма са релевантним елементима реализације“, а „[с]инонимску групу лексикографске дефиниције чине речи блиске или исте семантичке структуре“. Ирена Грицкат примећује да би поменути „идентификација појма с релевантним елементима реализације“ значила „отприлике, *genus proximum* и *differentia specifica*“ (Грицкат 1983: 22, фн. 45).

Д. Гортан Премк каже и да од наведених дефиниција има изузетака: дефиниција се може састојати само из описног дела – онда кад синонима нема, или се може састојати само од синонима – „у два случаја: када постоји довољан број речи у општем лексичком фонду синонимичног с одредницом, под условом да је бар нека од њих већ обрађена у речнику, већ семантички идентификована и када је одредница која се дефинише реч маркирана у погледу ширине употребе, али опет под истим условом“ (стр. 51).

Дефиниције заменица *ја* и *ви* помиње М. Дешић (1980: 120), као илустрацију за то да „[у] РСАНУ наилазимо на граматичке дефиниције“, којима се „не казује [...] значење него граматичка припадност, граматичке особине одређене ријечи“; тако се *ја* дефинише као „лична заменица за прво лице једине“, а *ви* као „лична заменица за друго лице множине“. Дешић констатује да дефиниције могу бити и само „дјелимично граматичке“, тј. такве су „углавном у првом, општем дијелу“.

Шта би, онда, била граматичка дефиниција? Ако се описни део лексикографске дефиниције састоји од најближег вишег појма и специфичне разлике, онда у овом случају општија категорија не би била појам настао сазнавањем стварног света, него граматички појам.

Прегледом дефиниција заменичких речи утврђујемо да се граматичка дефиниција даје само у вези са заменицама, али не и са заменичким прилозима. На пример, за *овакав* и *онакав* најпре се каже да је то „показна придевска заменица за каквоћу“, али за *овако* и *онако* стоји само квалификатор „прил.“. Међутим, граматичка дефиниција се не даје ни за све заменице. То ћемо видети управо на примеру заменица *оволики* и *онолики*.

2. ПОРЕЂЕЊЕ ОДРЕДНИЦА *ОВОЛИКИ* И *ОНОЛИКИ* У РСАНУ

Ради лакшег упоређивања, одреднице *оволики* и *онолики* из РСАНУ приказаћемо табелом (нумерација примера је наша – Д. К.):

ОВОЛИКИ	ОНОЛИКИ
<p>а. овако велик, који је ове величине (обично кад се указује на веће димензије нечега)</p> <p>(1) Не могу очима да га видим. И где стане и где седне <u>оволика</u> уста против мене (Никол. Д. 1, 17).</p> <p>(2) Он се заклео да ће те убити као пса и купио је <u>оволики</u> револвер (Нуш. 29, 194).</p> <p>(3) Копају дјеца [земљу], <u>оволике</u> су им очи! (Самок. 1, 218).</p> <p>(4) Дође јесен, родила царевица па се искршила. Класови, да простите, ево <u>оволики</u>! (Иванов. И. 1, 31).</p>	<p>1. йоказна заменица йирећег лица за количину</p> <p>а. онако многобројан, бројан</p> <p>(11) Што <u>онлике</u> пушке испуцаше / Код конака Делибеговића? (НП Херм. 1, 231).</p> <p>(12) Зар се <u>онлика</u> сила сакупила, / Раз Зубаца и јадних Бањана, / На убаву чету одметника? (Мартић Г. 3, 70).</p> <p>(13) Куд пропаде наш <u>онолики</u> новац, Брђо? (Турић 3, 27).</p> <p>(14) Што је ово село овако опустело, где су <u>онолике</u> куће што су пре биле? (НПр, БВ 1909, 62).</p> <p>(15) Све сам послао партизанима, Аугусто! ... И пиштоље? И муницију? И <u>онолике</u> бомбе? (Булат. М. 1, 98).</p> <p>(16) Жив срам ме поједе, једини ја мушки међу <u>онолке</u> жене! (Иванов. И. 1, 50).</p>
<p>б. овако бројан, који се јавља у овако великом броју (кад се указује на <u>йај број</u>)</p> <p>(5) Зар нико од <u>оволиких</u> људи не може разумети овако тежак положај, па да ме бар теши (Доман. 5, 33).</p> <p>(6) Куда ће овај <u>оволики</u> свет? (Доман. 6, 128).</p> <p>(7) Догађа ти се сваког дана. Треба да си већ имунизирана ... Али не у <u>оволиком</u> броју и оваквом издању (Пек. Б. 4, 78).</p>	<p>б. онако велики (йо димензијама, обиму и сл.)</p> <p>(17) Иван хоће; ма, да није много да ми дамо <u>онолико</u> парче [њиве] за ово испод куће? (Весел. 10, 81).</p> <p>(18) Ће би се ја мислио са <u>онликом</u> земљом? (Ћор. С. 9, 517).</p> <p>(19) Зар му је све оно споловило, жила? Зар му је <u>онолики</u> прибор? (Булат. М. 1, 31).</p> <p>(20) Можда смо исписници а можда лажеш, с <u>онолку</u> браду га не би познала ни рођена мајка (Иванов. И. 1, 55).</p> <p>(21) Када се ... сви позвани окупише, па сједоше за вечеру ... стаде се носити <u>онлика</u> захира (НПр, БВ 1892, 60).</p>

<p>В. који се испољава, појављује у овако великој мери, количини, у овако великом интензитету, степеноу (кад се указује на њу меру, количину, интензитет и сл.).</p> <p>(8) Заману „утијом“ ... па пут међу плећке! ... Ја падох ... лежах позадуго – па ми се сажали ... Зар ’волики мој рад и пос’о, зар ’волико трчање – па да добијем „утију“? (Весел. 11, 100).</p> <p>(9) Као што се види, размаци између издања нису мали, па ипак, Загоркиња има пуно права да се радује и оволикима (Миодр. 1, 7).</p> <p>(10) Сада ... наишавши на то, и на Софку, и на ефенди-Миту, и на матер њену, и на оволику лепоту и раскош, сав је [гззда Марко] срећан (Станк. Б. 3, 123).</p>	
	<p>2. веома велики, силан, голем</p> <p>(22) Зар ме ето тим Бог награђује за онолике муке и посртања? (Весел. 10, 91).</p> <p>(23) А он [Јагленац] иде и ништа му није од оноликог отрова (Брл. 1, 83).</p> <p>(24) Спроводник је сигурно поднео неповољан извештај и он ће искувати казну због проваљених вагона и оноликог бекства (Јак. С. 5, 528).</p> <p>(25) Изиђеш у поље у нади оноликој да набереш цвећа ... у по зиме (Вин. 3, 119).</p>

У обради ових двеју лексема примећујемо несагласности које не потичу од њихових значењских разлика.

1) *Онолики* има уводну граматичку дефиницију: „показна заменица трећег лица за количину“ – где се даје граматичка припадност речи и наводи значење количине. Под *оволики* тога нема.

2) Редослед обрађених значења такође није исти: под *оволики* се најпре (под т. 1.а) наводе димензије, затим (под 1.б) број појмова, и најзад

(под 1.в) мера, количина, интензитет, степен. Под *онолики* су значења *броја* и *димензије* дата у обрнутом редоследу.

3) Под *оволики* се региструје значење „мере, количине, интензитета, степена“, а под *онолики* се то не чини – упркос томе што се наводе одговарајући примери (13, 21, 23).

3. СЕМАНТИКА ПОКАЗНИХ ЗАМЕНИЦА ЗА КВАНТИТЕТ

3.1. Сада ћемо анализирати семантичку структуру ПЗКвант. При томе ћемо се ослањати на налазе из једног свог претходног рада о овим заменицама (Кликовац 2019); ти налази су овде сажети, у детаљима и допуњени, а илустровани су примерима само колико је то неопходно.⁵

Да бисмо испитали семантику ових заменица, узећемо пример из самог РСАНУ, у овом раду наведен под бр. 4:

Класови, да простите, ево оволики!

Шта све подразумева заменица *оволики*?

Говорник најпре помиње један именички појам – *класови* – чија је величина саговорнику непозната и коју жели да му предочи. Он то чини тако што заменицом *оволики* упућује на величину коју одређује гестом (тако што прави растојање између својих руку или између руке и земље) и с њом пореди по једнакости величину коју жели да одреди (величину класова). Даље, заменицом *оволики* исказује и да се квантитет на који указује налази у његовом простору (тј. у његовој непосредној физичкој близини); заменицом *иолики* сместио би тај квантитет у простор саговорника, а заменицом *онолики* – у простор који је удаљен од њега и од саговорника. Упућивање је у овом случају у физичком простору, али постоје и други, метафорички простори. На крају, квантитет на који је указао заменицом *оволики* и који је изразио гестом приписује именичком појму који има на уму тако што ту заменицу ставља у род, број и падеж те именице (*оволики* конгруира с *класови* у броју и падежу и стоји у мушком роду).

Према томе, једна ПЗКвант је семантички прилично сложена и има следеће компоненте:

- (1) указивање на квантитет неког појма;
- (2) смештање тог квантитета у простор – физички или метафорички – говорника (*оволики*), саговорника (*иолики*) или лица које не учествује у комуникацији, тј. у простор који је далеко од говорника и саговорника (*онолики*);

⁵ Примери потичу из Корпуса српског језика (електронска адреса се налази на крају овог рада). ПЗКвант је у примеру подвучена, а евентуални релевантни делови су одштампани полумасним слогом.

(3) поређење по једнакости појма на чији се квантитет указује и оног чији се квантитет жели одредити;

(4) приписивање именичком појму чији се квантитет жели одредити.

Поврх тога, говорник обично не упућује на одређени квантитет неутрално, без субјективне процене, него је тим квантитетом импресиониран, чак и фасциниран. (То помиње и РСАНУ, под *оволики*: „обично кад се указује на веће димензије нечега“.)

Испоставља се да је семантичка разноликост ПЗКвант у вези са прве три значењске компоненте.

3.2. У вези с првом компонентом значења, можемо се запитати шта све може значити квантитет. „Квантитет“ је, наиме, општи појам који може обухватати различите конкретније појмове, који су у вези с природом онога што значи именица. До следећег списка дошли смо у поменутом сопственом истраживању, али он не мора бити потпун:

(а) димензије предмета одн. објекта који заузима неки простор (*оволика кућија, онолика повершина, толики ћућ*);

(б) количина материје (*толико вино, онолико злато, оволика прашина*);

(в) број предмета или апстрактних ентитета који се концептуализују као предмети (*оволики људи / године, толика царсџва / усјеси, онолике слабе оцене / злочини*);

(г) интензитет одн. степен – неког чулног утиска који се опажа другим чулима осим чулом вида (*оволика бука, толика светлосћ*); покрета (*онолики шамар*); осећања, особине, стања и сл. (*оволики бес / снага; толика жудња / мудросћ, онолика беда / брзина*); особине коју испољава именички појам (*толика будала*); радње (*толика повала гнева*);

(д) важност (*толика разлика; онолики поBLEM / скандал*);

(ђ) трајање неког ентитета који подразумева временску димензију (*толики филм*) или радње (*оволико кашњење, толико ходање*);

(е) многољудност институције (*толика сћранка*) или радње (*онолико бексћво*);

(ж) вредност (*оволика цена; толика имовина / количина / новац, онолики рачун*).

РСАНУ у дефиницијама заменице *оволики* помиње, како смо видели, најпре величину (димензије), затим број, и најзад, и то заједно, меру, количину, интензитет и степен; после ових појмова стоји „итд.“, што наговештава да постоје и други случајеви. Под *онолики* помиње само број и димензије/обим.

3.3. У структури ПЗКвант постоји и семантичко варирање дуж друге димензије – а то је простор којем припада квантитет на који оне упућују. Наиме, основни је случај упућивања у физичком простору. Заменицом *оволики* говорник упућује на квантитет који се налази у његовој близини,

а заменицом *онолики* на онај који се налази далеко од њега (и од саговорника). Такву употребу илуструју примери 1–6 и 10⁶ за *оволики* из РСАНУ, као и пр. 17–20 под *онолики*. Пр. 26 илуструје такву употребу заменице *штолики*. Треба додати и да је *оволики* употребљено егзофорички и кад је корелатив односне клаузе (пр. 27):

(26) То [да порастем], видиш, не могу – каже грбави човек не трепћући – али веруј да ми није ни жао, откако сам видео тебе толиког. (И. Андрић)

(27) Тада није имао браду, можда малу, у сваком случају не оволику колику сад има [...]. (*Полиџика*, 2010)

Сада примећујемо и трећу димензију варирања, у вези с компонентом поређења: она може избледети, и онда заменица *оволики* значи не више „велики/бројни као овај“, него „овај велики/бројни“:

(28) Уплашен од Ђорђа, Тола се трже. Хоће да устане. Она га обавија рукама и привлачи себи, да јој још дахће поред ува. Чупао се. [...] Нешто као разочарење промину њоме: и он, оволика снага, па хоће одмах да побегне са ње. (Д. Ћосић) [= ова огромна]

Показним заменицама се може упућивати и у оквиру апстрактних, метафоричких простора. Један од њих је простор времена. Тако у пр. 9 *оволики* упућује на трајање појма који има временску димензију (*размак*). Пошто се тај појам не може опазити чулом вида, од типичног декитичког центра (*ја, овде и сад*) остаје само *сад*: у питању је појам који постоји у садашњости. Али појам не мора бити апстрактан да би *оволики* значило „колики је сад“, него је довољно да није непосредно доступан виђењу (пр. 29).⁷ И овде запажамо да компонента поређења може нестати; у том случају *оволики* значи „овај садашњи“ (пр. 30).

Оволики може да упућује и на време које траје до садашњег тренутка, као у пр. 31, и на прошло време близу садашњег тренутка, као у пр. 32; у оба примера нема компоненте поређења:

(29) Она сматра да Београд више не може да поднесе оволики број становника [...]. (*Свејћ*, бр. 215) [= колики сад има]

(30) Папа је требало да у четвртак [...] одржи говор студентима и наставницима, што се, иначе, догађало већ више пута у историји овог универзитета [...]. Откуда, онда, баш **сада** оволики бес и бука? (*Полиџика*, 2008) [= овај велики]

⁶ Пр. 10 користан је због тога што показује да *оволики* може сугерисати да је тачка гледишта јунакова, а не приповедачава. – Тачка гледишта јунака може се сугерисати и заменицом *онолики* (в. пр. 34).

⁷ Такво значење *оволики* има, највероватније, и у пр. 7 (који није сасвим јасан).

(31) Не, то се мени за оволике године никад није догодило да ме глумац на сцени није чуо. (*Полиџика*, 2007) [= бројне досадашње]

(32) Нови закон о информисању подигао је велику праšину која се полако слеже и тек сада видимо да нам је у међувремену којешта промакло. Могу оправдано да претпоставим да је један од разлога да се подигне оволика прашина, између осталог, покушај да се пажња јавности скрене са проблема у преговорима са Светском банком. (*Полиџика*, 2009) [= велика недавна]

Онолики такође може имати временско значење, кад упућује, без поређења, на појам који припада времену сразмерно удаљеном од садашњег. У РСАНУ су такви примери 11–16 и 21–24: у њима је удаљеност од говорника временска (нпр. *онолике љушке* нису пушке које постоје сад, него су „испуцане“ у прошлости; у пр. 12 *онлика сила* је она која се „сакупила“ у прошлости итд.), а *онолики* значи „онај некадашњи велики/бројни“;⁸ такав је и следећи пример:

(33) Мртвога Мију гледа доктор-Милутин, и сва болница: – Онолики дечак; сада, као оборен зечић... (И. Секулић)

ПЗКвант могу указивати и на простор поседовања одн. припадања. У корпусу налазимо примере за такву употребу заменице *џолики* (пр. 34, где би дату реченицу говорник могао изговорити и ако саговорников син није ту – што значи да се простор поседовања и физички простор не поклапају). За *оволики* и *онолики* имамо потврде само без компоненте поређења (пр. 8, одн. 35):⁹

(34) И мој је син толики колики и **твој**. (РМС: Ред.)

(35) А тек г. Тадић... Улаже у хуманитарне активности, а са оноликом платом још увек није узео повољан стамбени кредит. (*Полиџика*, 2008) [= са оном великом/огромном]

Заменица *онолики* може бити употребљена за указивање у емоционалном простору – говорник њоме упућује на квантитет нечега што му се не допада, што му није емоционално блиско. У корпусу имамо потврду само са изгледелом компонентом поређења (пр. 36):

(36) Тада она, поред голе земље, сниских таваница и **оне** кујне са оноликом широком бадом над огњиштем, због које човек никад ноћу није смео

⁸ Својеврстан тест за то јесте покушај да се *онолики* употреби као корелатив зависне клаузе; она тада неће почињати са *колики*, него са *који*. Тако би у пр. 23 та реченица гласила *...нишџа му није од оноликог оџрова који је узео* (а не *...колики је узео*).

⁹ У пр. 19 и 20 могао би такође бити у питању простор поседовања, али се он поклапа с физичким простором. Насупрот томе, у пр. 35 *џлаџа* означава апстрактан појам, тако да значење физичке удаљености бледи.

ту да уђе, јер се кроз њу видело небо, она поче осећати и оно друго [...]. (Б. Станковић) [= са оном огромном широком]

РСАНУ не бележи упућивање у метафоричким просторима,¹⁰ као ни случајеве без компоненте поређења.

3.4. Заменице *џолики* и *онолики* могу изгубити и компоненту упућивања – а самим тим и поређења и смештања у простор саговорника одн. 3. лица; остаје само компонента великог квантитета. Тада те заменице престају да буду показне речи и постају пунозначне, лексичке речи, са значењем „велики/бројни“. При томе су те заменице експресивне, а *онолики* је стилски обележена и као неформална.

(37) Па ипак је Дембо дочекао, као и толики други, да умре на фра Лукиним рукама. (И. Андрић)

(38) „Овај, госпо“, рече један врло стари ноум туробним тоном, „да ли он [снег] увек овако пада из неба?“ „Него шта! Понекад га ветар носи. Буду гомиле онолике.“ (Т. Прачет)

Ово значење заменице *онолики* РСАНУ дефинише под т. 2. Тако се под том тачком сажимају два значења: „велик, голем“ и значење одређене врсте квантитета – тј. оних врста које нису ни димензије ни број, што корисника речника може навести на погрешан закључак да су та два значења нужно међусобно повезана.

3.5. Осим што се може испунити садржајем из говорне ситуације – и у том случају је употребљена егзофорички, ПЗКвант може се испунити садржајем и из језичког контекста – и тада је употребљена ендофорички. У оквиру ове друге употребе можемо разликовати неколико случајева.

Ако је појам на чији квантитет указује ПЗКвант поменут у претходном тексту, заменица је употребљена анафорички. Тако могу бити употребљене заменице *оволики* (пр. 39) и *џолики* (пр. 40).

(39) Диван је полумрачна, пространа приземна дворана. [...] Изнад ове дворане, на првом спрату, налазила се друга иста оволика, оскудније намештена, али светлија. (И. Андрић)

(40) Маштао је о једној великој металној кутији у којој би све вредније ствари могао да држи и под кључем и потпуно заштићене од мишева, али није имао храбрости ни да помене пред братрима или гвардијаном такву куповину и толики трошак. (И. Андрић)

¹⁰ У вези са врстом простора у којем се упућује, РСАНУ је не препознаје експлицитно, него терет тог значења пребацује на заменичке прилоге *овако* и *онако* и заменицу *овај*. Проблем, је, међутим, у томе што су и те речи вишезначне: њима се може упућивати и у физичком простору и у простору времена – а врло вероватно и у другим просторима.

Даље, квантитет се може идентификовати захваљујући ситуацији у којој игра одређену улогу; тада је ПЗКвант (*ӣолики* – пр. 41, или *онолики* – пр. 42) употребљена као корелатив односне клаузе која почиње поимениченом односном заменицом (најчешће *колики*); тако може бити употребљена и заменица *оволики*, али смо видели да је таква њена употреба истовремено и егзофоричка (пр. 27).

(41) Није, наравно, овог пута било публике у толиком броју, **колико их се окупљало на ранијим саборима, у центру Златибора.** (*Политика*, 2007)

(42) Да ли, ипак, као председник суда можете да обећате онолику брзину у решавању предмета, **каква је најављена пре реформе?** (*Политика*, 2010)

ПЗКвант, захваљујући својој компоненти поређења, може указивати на квантитет исказан поредбеном зависном клаузом; тада је ПЗКвант корелатив такве клаузе.

(43) Извештај показује да су трошкови рада појединих установа толики, **као да су појединци радили и до 650 сати месечно.** (*PTC*, 2009)

(44) [...] ја више нисам онолики **као што обично јесам, око метар и седамдесет**, него мањи [...]. (А. Тишма)

Најзад, квантитет на који упућује заменица *ӣолики* може да се одређује помоћу ситуације која је његова последица; тада је *ӣолики* корелатив последичне клаузе:

(45) А страх је толики **да нико не сме ни код куће, међу четири зида, да се пожали.** (И. Андрић)

РСАНУ не региструје ни анафоричку ни корелативну употребу заменица *оволики* и *онолики*.

4. Предлог речничких дефиниција

Видели смо да у структури ПЗКвант постоји више „димензија“ семантичког уразноличавања. То су: (1) појам квантитета, који обухвата различите случајеве, у зависности од природе појма на чији се квантитет указује; (2) врста простора у којем се указује – а који може бити физички или неки од метафоричких простора. Поврх тога, (3) компонента поређења (у случају заменица *оволики* и *онолики*) или упућивања (у случају заменица *ӣолики* и *онолики*) може избледети. Како ово приказати у речнику?

Најпре треба одлучити која ће компонента бити основна и служити као критеријум за разврставање различитих значења. У обзир би дошли појам квантитета или простор у којем ПЗКвант упућује. РСАНУ је, видели смо, компоненту квантитета узео или као основну (у одредници *онолики*) или као чак једину (у одредници *оволики*). У том случају,

да би семантички опис био потпун, у оквиру сваког случаја квантитета (број, димензије, количина, мера итд.) морали би се разврстати простори у оквиру којих се упућује. Друга могућност је обрнута: да се значења наводе према тим просторима.

Можемо прво поставити питање – која је компонента важнија за разумевање ПЗКвант у српском језику? Начелно говорећи, квантитет је једна од основних појмовних категорија, па се очекује и да буде више саморазумљив;¹¹ простор у којем се упућује је, чини се, више феномен везан за појединачни језик – у овом случају српски.

Друго је питање – који је поступак практичнији? Чини се да би први структуру одреднице чинио прекомпликованом. Други пак нуди економично решење: да се садржај појма „квантитет“ изнесе на почетку одреднице, тако да се може применити на упућивање у свакој врсти простора.

Онда још остаје разлика између типичног случаја – а то је присуство свих компоненти, и мање типичног – а то је изблеђивање компоненте поређења или чак читаве компоненте упућивања. Прикладно решење би могло бити да се значење којем недостаје компонента поређења одвоји тачком и зарезом од типичног значења, а да се значење где је изгубљена компонента упућивања наведе под посебном тачком.

Најзад, верујемо да дефиниција треба, ако је могуће, да садржи и описни и синонимски део. Ево како би, онда, могле изгледати те одреднице на основу нашег корпуса (прегледности ради, наводићемо (под)значења једно испод другог; пошто су сви релевантни примери већ наведени, овде ћемо само дати њихове бројеве; акценте нећемо обележавати, јер нам нису релевантни):

ОВОЛИКИ показна заменица 1. лица за квантитет

којом говорник упућује на, обично велики, квантитет нечега (димензије објекта, количину материје, број предмета или аистирактивних појмова, интензивности чулног утиска, осећања, стања, особине, радње, важности појаве, прањање појма који се простира у времену, многољудности инстинкције или радње, вредности итд.)¹²

¹¹ Својеврстан доказ овоме јесте и значење под одредницом *онолики* које РСАНУ даје под т. 2: „веома велики, силан, голем“, а које је илустровано примерима *онолике муке* и *испртања* (= број + интензитет), *онолики ојров* (= количина), *онолико бекство* (= број (људи које укључује)), *онолика нада* (= интензитет). Наиме, појам величине се у примерима различито конкретизује, што, међутим, вероватно не спречава њихово разумевање. Као што то показује и први од ових примера, нека количинска значења се често и комбинују, због чега је такве примере тешко класификовати.

¹² Овако би дефиниција изгледала ако се желе набројати сви важнији или фреквентнији случајеви – што не мора бити неопходно.

- а. *шїо се налази у његовом ĩросїору: ĩо димензијама, бројносїи, количини, инїензиїеїу иїд. као овај овде; (без поређења) овај (овде) велики (пр. 1–6, 10, 27; 28).*
- б. *шїо ĩосїоји у садашњосїи: ĩо димензијама, бројносїи, количини, инїензиїеїу иїд. као овај садашњи; (без поређења) овај (садашњи) велики (пр. 29; 30).*
- в. *шїо је ĩрајало до садашњег ĩренуїка: овај досадашњи (пр. 31).*
- г. *шїо је ĩосїојало у ĩрошлом времену, не много удаљеном од садашњег ĩренуїка: овај недавни (пр. 32).*
- д. *шїо ĩриїада говорнику: овај мој (пр. 8).*
- ђ. *шїо је ĩоменуїо у ĩрейходном ĩексїу: ĩо димензијама, бројносїи, инїензиїеїу иїд., као овај ĩоменуїи (пр. 39).*

ОНОЛИКИ показна заменица 3. лица за квантитет

1. *којом говорник уїуђује на кванїиїеї нечега (димензије објекїа, количину маїерије, број ĩредмеїа или аїсїракїних ĩојмова, инїензиїеї чулног уїиска, осећања, сїања, особине, радње, важносї ĩојаве, ĩрајање ĩојма који се ĩросїире у времену, многољудносї инсїиїуције или радње, вредносї иїд.)*

- а. *шїо се налази далеко од њега: ĩо димензијама, бројносїи, инїензиїеїу иїд. као онај онде (пр. 17–20).*
- б. *шїо ĩриїада ĩрошлом времену удаљеном од садашњег ĩренуїка: као онај ондашњи; (без поређења) онај некадашњи (пр. 33; 11–16, 21–24).*
- в. *шїо ĩриїада неїрисуїном лицу: онај ĩамо велики (пр. 28).*
- г. *шїо му се не доїада, није емоционално блиско: онај ĩамо ружан, засїрашујући и сл. (пр. 36).*

2. *као корелайїв*

- а. *односне реченице (пр. 42).*
- б. *їоредбене реченице (пр. 45).*

3. *разг., експр. (без значења упућивања) велики, огroman (пр. 38).*

ТОЛИКИ показна заменица 2. лица за квантитет

1. *којом говорник уїуђује на кванїиїеї нечега (димензије објекїа, количину маїерије, број ĩредмеїа или аїсїракїних ĩојмова, инїензиїеї чулног уїиска, осећања, сїања, особине, радње, важносї ĩојаве, ĩрајање ĩојма који се ĩросїире у времену, многољудносї инсїиїуције или радње, вредносї иїд.)*

- а. *шїо се налази у саговорниковом ĩросїору: ĩо димензијама, бројносїи, инїензиїеїу иїд. као ĩај ĩу (пр. 26).*

б. *шїо ѝрїѡда саговорнику: ѡ димензијама, бројностїи, инїензи-
шїешу ишїд. као шївој* (пр. 34).

в. *шїо је ѡменушїо у ѝрешходном шїекстїу: ѡ димензијама,
бројностїи, инїензишїешу ишїд. као шїај ѡменушїи* (пр. 40).

2. као корелатїив

а. *односне реченице* (пр. 42).

б. *ѡредбене реченице* (пр. 44).

в. *ѡследичне реченице* (пр. 46).

3. експр. (без значења упућивања) *који је великих димензија, многи,
бројан* и сл. (пр. 37).

5. ЗАКЉУЧАК

Насупрот уобичајеним мишљењима о заменичким речима, испоставља се да оне често имају сложену семантику, те да њиховој речничкој обради треба да претходи детаљна семантичка анализа. Разгледајући обраду заменица *оволики* и *онолики* у РСАНУ, утврдили смо да у њој постоје извесни пропусти. Они су могли проићи или из тога што детаљне семантичке анализе није било или због тога што грађа за речник није понудила одговарајуће примере – али су неки од њих засигурно проистекли из тога што није консултована обрада сродних заменичких речи. Рецимо, уједначавање обраде заменица *оволики* и *онолики* омогућило би да се у вези са заменицом *онолики* уочи и значење „мере, количине, интензитета, степена“, које је забележено код заменице *оволики*.

Консултовање обраде и других показних заменица могло је довести до још бољих резултата. На пример, за *овај* и *овакав* утврђено је и временско значење; било је, онда, оправдано претпоставити да исто значење може имати и *оволики*. (Под *онај* и *онакав*, међутим, временско значење није утврђено – иако таквих примера има (в. Кликовац 2013)). То је још један доказ у прилог закључку да би трочлане подсистеме заменичких речи – ако већ не цео систем заменичких речи – требало третирати као серијске одреднице – наравно, у мери у којој је то могуће.

У овом раду покушали смо, на основу семантичке анализе, да понудимо другачије дефиниције ПЗКвант. То се испоставило као захтеван подухват, јер се те заменице семантички уразноличавају по више семантичких компоненти. У случају такве „вишедимензионалне“ семантике, потребно је одлучити која ће компонента служити за основну значењску поделу. Насупрот РСАНУ, који издваја значења заменице *оволики* и *онолики* на основу врсте ентитета на чији квантитет оне упућују, наш је предлог да основна компонента буде врста простора у којој ПЗКвант упућује, као компонента која је за српски језик специфичнија него појам

квантитета, који је и когнитивно темељнији (стога и разумљивији) и унутар себе слабије разграничен.

Трећа димензија семантичког варирања проистиче из тога што компоненте поређења и указивања могу избледети. Одсуство ове последње ствара чисто лексичко значење (карактеристично за заменице *иолики* и *онолики*), које је оправдано издвојити као посебно (што, уосталом, чини и РСАНУ у вези са заменицом *онолики*). Одсуство компоненте поређења обликује значења која је прикладније прикључити оним значењима у којима поређење постоји.

Цитирана литература

- ГОРТАН ПРЕМК, Даринка. „Типови и врсте речи“. *Јужнословенски филолог* L (1994): стр. 117–128.
 [GORTAN PREMJK, Darinka. „Tipovi i vrste reči“. *Južnoslovenski filolog* L (1994): str. 117–128]
- ГОРТАН ПРЕМК, Даринка. „О семантичком садржају лексикографске дефиниције“. У: Драго Ћупић (ур.). *Лексикографија и лексикологија (Зборник реферата)*. Београд – Нови Сад: САНУ – Институт за српскохрватски језик – Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду – Матица српска – Филолошки факултет у Београду, 1982: стр. 49–51.
 [GORTAN PREMJK, Darinka. „O semantičkom sadržaju leksikografske definicije“. U: Drago Ćupić (ur.). *Leksikografija i leksikologija (Zbornik referata)*. Beograd – Novi Sad: SANU – Institut za srpskohrvatski jezik – Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu – Matica srpska – Filološki fakultet u Beogradu, 1982: str. 49–51]
- ГРИЦКАТ, Ирена. „Лексикографски поступак у речницима САНУ и ЈАЗУ – показан на глаголима са префиксом *за-*“. *Наш језик* XXV (1981): стр. 3–23.
 [GRICKAT, Irena. „Leksikografski postupak u rečnicima SANU i JAZU – pokazan na glagolima sa prefiksom za-“. *Naš jezik* XXV (1981): str. 3–23]
- ГРИЦКАТ, Ирена. „О прилозима у српскохрватској лингвистичкој науци“. *Јужнословенски филолог* XXXIV (1983): стр. 1–41.
 [GRICKAT, Irena. „O priložima u srpskohrvatskoj lingvističkoj nauci“. *Južnoslovenski filolog* XXXIV (1983): str. 1–41]
- ДЕШИЋ, Милорад. „О дефиницијама у Речнику САНУ“. *Наш језик* XXIV, нова серија, св. 3 (1980): стр. 115–128.
 [DEŠIĆ, Milorad. „O definicijama u Rečniku SANU“. *Naš jezik* XXIV, nova serija, sv. 3 (1980): str. 115–128]
- КЛАЈН, Иван. „Обрада серијских одредница у једнојезичном речнику“. *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. Нови Сад – Београд: САНУ – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2002: стр. 69–82.
 [KLAJN, Ivan. „Obrada serijskih odrednica u jednojezičnom rečniku“. *Deskriptivna leksikografija standardnog jezika i njene teorijske osnove*. Novi Sad – Beograd: SANU – Matica srpska – Institut za srpski jezik SANU, 2002: str. 69–82]
- КЛИКОВАЦ, Душка. „Неколико речи о заменицама у српском језику: предлог класификације и одговарајуће терминологије“. *Научни састај слависта у Вукове дане* 39/3 (2010): стр. 73–84.

- [КЛИКОВАЦ, Душка. „Nekoliko reči o zamenicama u srpskom jeziku: predlog klasifikacije i odgovarajuće terminologije“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 39/3 (2010): str. 73–84]
- КЛИКОВАЦ, Душка. „Граматичка категорија лица код показних речи у српском језику“. *Зборник Мајице српске за славистику* 83 (2013): стр. 269–286.
- [КЛИКОВАЦ, Душка. „Gramatička kategorija lica kod pokaznih reči u srpskom jeziku“. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 83 (2013): str. 269–286]
- КЛИКОВАЦ, Душка. „О употреби показних речи *evo*, *eīo* и *eno*“. *Научни састајанак славистица у Вукове дане* 45/3 (2016): стр. 101–134.
- [КЛИКОВАЦ, Душка. „O upotrebi pokaznih reči *evo*, *eto* i *eno*“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 45/3 (2016): str. 101–134]
- КЛИКОВАЦ, Душка. „О показним заменицама *оволики*, *ѿолики*, *онолики* (семантички, синтаксички и прагматички аспект)“. У: Весна Крајишник (ур.). *Српски као страни језик у теорији и пракси IV – Тематски зборник радова*. Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 2020: стр. 141–173.
- [КЛИКОВАЦ, Душка. „O pokaznim zamenicama *ovoliki*, *toliki*, *onoliki* (semantički, sintaksički i pragmatički aspekt)“. U: Vesna Krajišnik (ur.). *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi IV – Tematski zbornik radova*. Beograd: Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik, 2020: str. 141–173]
- КЛИКОВАЦ, Душка. „О употреби заменичких прилога *одавде*, *одајле*, *оданде*“. *Научни састајанак славистица у Вукове дане* 50/1 (2021).
- [КЛИКОВАЦ, Душка. „O upotrebi zameničkih priloga *odavde*, *odatle*, *odande*“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 50/1 (2021)]
- ПИПЕР, Предраг. *Заменички прилози у српскохрватском, руском и ѿљском језику (семантичка студија)*. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1988.
- [PIPER, Predrag. *Zamenički priloz i srpskohrvatskom, ruskom i poljskom jeziku (semantička studija)*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1988]
- Ујујисѿива за израду „Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ“*. Институт за српски језик [интерно издање].

*

- APRESJAN, Juri. *Systematic Lexicography*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2000.
- ATKINS, B.T. Sue, Michael Rundell. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2008.
- LANDAU, Sidney I. *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- PIPER, Predrag. *Zamenički priloz: gramatički status i semantički tipovi*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet, 1983.

Извори

- РСАНУ: Речник српскохрватског књижевног и народног језика. 1–20. Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–.
- [RSANU: Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika. 1–20. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1959 – .]

РМС: Речник српскохрватскога књижевног језика. 1–6. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1976.

[RMS: Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika. 1–6. Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska, 1967–1976]

Korpus srpskog jezika. <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>

Душка Б. Кликовац
Белградски универзитет
Филолошког факултета
Кафедра српског језика с јужнословјанским језицима

ОБ ОТРАЖЕНИИ В СЛОВАРЕ МЕСТОИМЕННЫХ СЛОВ
(НА ПРИМЕРЕ УКАЗАТЕЛЬНЫХ МЕСТОИМЕНИЙ *ОВОЛИКИ*, *ТОЛИКИ*,
ОНОЛИКИ)

Резюме

В статье рассматривается отражение в словаре местоименных слов (местоимений, местоименных наречий и частиц с местоименным значением). Их словарное отражение подробно иллюстрируется при помощи анализа указательных местоимений с количественным значением *оволики*, *џолики*, *онолики* (аналогичны русскому местоимению *такой* в его различных значениях). В статье показано, что, вопреки общепринятому мнению, местоименные слова могут быть семантически сложными, а их трехчастные подсистемы, характерные для сербского языка, целесообразно относить к серийным заголовочным словам (в том значении, в котором этот термин употребил С. Ландау).

Показывается также, что особые сложности при истолковании местоименных *оволики*, *џолики*, *онолики* заключаются в их семантической «многомерности» – свойстве, заключающемся в том, что они могут семантически дифференцироваться на основании нескольких компонентов значения. К таким компонентам можно отнести следующие: (1) понятие количества, которое охватывает различные случаи, в зависимости от природы понятия, на количественную характеристику которого дается указание, (2) вид пространства, в котором осуществляется указание и которое может быть физическим или представлять собой метафорическое пространство. Кроме того, (3) компоненты сравнения (в случае местоимений *оволики* и *онолики*) или указания (в случае местоимений *џолики* и *онолики*) могут стираться.

После исследования того, каким образом местоимения *оволики* и *онолики* анализируются в «Словаре сербохорватского литературного и народного языка», в статье предлагаются их альтернативные определения, составленные на основании их семантического анализа и с учетом всех разнообразных аспектов значения рассматриваемых местоимений.

Ключевые слова: современный сербский язык, лексикография, местоименные слова, местоимения *оволики*, *џолики*, *онолики*, серийные заголовочные слова, «Словарь сербохорватского литературного и народного языка».

Duška B. Klikovac
University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Serbian Studies

ON THE LEXICOGRAPHIC TREATMENT OF PRONOMINAL WORDS
(EXEMPLIFIED BY SERBIAN DEMONSTRATIVE PRONOUNS *OVOLIKI*,
TOLIKI AND *ONOLIKI*)

S u m m a r y

This paper examines the lexicographic treatment of Serbian pronominal words (pronouns, pronominal adverbs and pronominal particles) in general, with a particular focus on the treatment of demonstrative pronouns for quantity *ovoliki* [‘this big/much/many’], *toliki* [‘so big/much/many’] and *onoliki* [‘that big/much/many’]. It is shown that, contrary to commonly held views, pronominal words can be semantically complex, and that their tripartite subsystems, characteristic of the Serbian language, could be appropriately treated as series entries (in the sense of the term as used by S. Landau).

It is also shown that particular difficulties in defining the pronouns *ovoliki*, *toliki*, *onoliki* arise from their semantic “multidimensionality”, i.e., the capability of semantic diversification on the basis of more than one of their semantic components. The pertinent components are the following: (1) the notion of quantity, which comprises various cases, depending on the nature of the concept whose quantity is pointed to; (2) the kind of space in which the quantity is pointed to – which may be the physical space or some of the metaphorical spaces. In addition, (3) the component of comparison (in the case of the pronouns *ovoliki* and *onoliki*) or pointing (in the case of the pronouns *toliki* and *onoliki*) can bleach.

Upon close examination of the treatment of the pronouns *ovoliki* and *onoliki* in the *Dictionary of Serbo-Croatian Literary and Vernacular Language*, the paper proposes alternative definitions, based on the semantic analysis of the demonstrative pronouns under examination, taking into account all dimensions of semantic diversification.

Keywords: contemporary Serbian language, lexicography, pronominal words, pronouns *ovoliki*, *toliki*, *onoliki*, run-on entries, *Dictionary of Serbo-Croatian Literary and Vernacular Language*.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 517–529

УДК 811.163.3'367.625

811.163.3'373.611

COBISS.SR-ID 85040905

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202517T>

Примљено: 4. јула 2021.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Станислава-Сташа Тофоска*
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Скопје

ПРЕФИКСНИТЕ ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ МОДЕЛИ НА ГЛАГОЛИТЕ НА ДВИЖЕЊЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Во овој труд се претставени префиксните зборобразувачки модели кај основните недирективни глаголи на движење во македонскиот јазик. Преку семантичка анализа на лексичкото и аспектното значење на деривираниите глаголи и нивните основи, се утврдува што влијае при изборот на еден префикс за образување нов глагол од некоја глаголска основа и какво значење внесува префиксот во дериватот. Иако, кај повеќето деривати, префиксите го задржуваат примарното просторно значење, сепак некои префикси во македонскиот јазик (за-, по-, из- и др.) се во процес на граматикализација за изразување на одредено видско значење (инхоативност, лимитативност, резултативност итн.). Целта на анализата е и да се утврди дали можноста за префиксација зависи и од видската семантика на основниот глагол.

Клучни зборови: зборобразување, семантика, аспект (глаголски вид), глаголи на движење, префикси, македонски.

Овој текст ги претставува префиксните зборобразувачки модели кај глаголите на движење во македонскиот јазик како посебна семантичка група, со намера да покаже колку тие модели зависат и од конкретното видско значење на основните глаголи. Со оглед на тоа дека основното значење на префиксите е просторно, а глаголите на движење изразуваат преместување во просторот, очекувано е дека речиси сите префикси ќе можат да се комбинираат со овие глаголи и ќе го изразуваат соодветното просторно значење¹. Но, од друга страна, дел од префикси-

---

* stofoska@yahoo.com

¹ Овој текст му е посветен на прерано починатиот проф. Предраг Пипер, кого многу го почитував и кому искрено му се восхитувам за целокупната лингвистичка дејност и за прекрасниот однос како професор и човек. Неговото проучување на просторните односи и нивното искажување во јазикот е причина за изборот на оваа тема.

те во македонскиот јазик (и не само во македонскиот) се во процес на граматикализација за изразување на одредено видско значење (инхоативност, лимитативност, резултативност итн.), па потребно е да се утврди во кои комбинации префиксот внесува само или главно видско значење, а во кои доминира просторното. Целта на анализата е да се утврди дали сите префикси може да се комбинираат со оваа група глаголи, какво е значењето што го внесува префиксот, и ако некои комбинации не се можни, зошто е тоа така, односно дали можноста за префиксација зависи и од видското значење на основниот глагол.

Пред да преминам на анализата и претставувањето на префиксните модели кај глаголите на движење во македонскиот јазик², клучно е да го претставам сфаќањето на глаголскиот вид од кое тргнувам. Појдовна теориска основа на оваа анализа во врска со значењето на глаголскиот вид е семантичката теорија за видот од Станислав Каролак (BOGACKI, Karolak 1991; KAROLAK 1996; KAROLAK 2000 итн.). Според неа, глаголскиот вид (аспектот) е пред сè семантичка категорија, со која се изразува внатрешната временска организација и структура на ситуацијата претставена со еден глаголски предикат. Оваа категорија има и свои граматички показатели, но се изразува и со други различни јазични средства. Суштинско за оваа теорија е дека видското значење е дел од општото значење на сите глаголски предикати. Со промена на видот се менува и значењето на глаголите – нема глаголи со исто лексичко значење кои се разликуваат само по видот. Тоа може да се види и од сопоставените примери меѓу кои се гледа важна разлика во значењата на овие глаголи:

Пр. Сонцето *заоѓа*. : Сонцето *зајде*
(се гледа/има сонце на небото) (не се гледа/нема сонце на небото)

Ја *гради* куќа*и*а. : Ја *изгради* куќа*и*а.
(нема готова куќа) (има/постои готова куќа)

Друга суштинска карактеристика на овде прифатената теорија е постоењето на повеќе видски значења (повеќе видови, не само несвршен и свршен) и нивното разграничување на *јроси*и и *сложени* видски значења (КАРОЛАК 2000). *Глаголскио*и вид претставува бинарна опозиција на само 2 прости вида: *кон*и*ину*ум (траење) и *момен*и (отсуство на траење). Другите видски значења се сложени и претставуваат видски конфигурации добиени по пат на семантичка деривација. *Видска* (*ас*и*ек*и*на*) *кон*фигураци*ја* е хиерархизирана структура од простите видски значења во која доминира едно од нив (моментот или континуумот).

² Семантиката на глаголите на движење во македонскиот јазик е предмет на опширна анализа претставена во книгата на Казимјера Солецка (SOLECKA, K. *Semantyka czasowników ruchu w języku macedońskim*, Katowice : Uniwersytet Slaski, 1983).

Во зависност од тоа, кое од простите видски значења доминира, конфигурациите претставени преку одредени глаголски предикати можат да се поделат на конфигурации со континуативна доминанта (телична, мултипликативна, хабитуална) и конфигурации со моментна доминанта (инхоативна, резултативна, терминативна, дистрибутивна, лимитативна), што соодветствува на традиционалната поделба на *несвршени* наспрема *свршени* глаголи (Тофоска 2017б).

Согласно со погорекажаното, дека видското значење е дел од лексичкото значење на глаголите (и не може да се зборува за глаголи со исто лексичко значење, различни само по вид), сметам, како и други (DICKY 2012; ŠARIĆ 2011 и др.) дека не може да се зборува за празни префикси кои само го менуваат видот. Секое менување на видот со префиксите значи и збогатување на лексичкото значење на префиксниот дериват со информација за: стигнување до крајната (природна/логична граница) на дејството и/или постигнат резултат (резултативно значење), определување на фазата на некое дејство или состојба – почетна, крајна или определен период (инхоативност, терминативност, лимитативност итн.). Значењата кои ги внесуваат префиксите можат да се издиференцираат на такви кои се однесуваат пред сè на видот (аспектот) и такви кои внесуваат дополнителни семантички модификации кои се однесуваат на други околности —просторни, модални, интензитетот на ситуацијата и др. (Тофоска 2018).

Што може да влијае при изборот на еден префикс за образување нов глагол од некоја глаголска основа? Префиксите не функционираат како самостојни единици, па во таа смисла при анализата на нивното значење/значења од клучна важност е семантичката група на глаголи со кои се појавуваат. Друг фактор кој влијае врз можноста за деривација на нов глагол со одреден префикс е употребата на глаголите во *контекст* (различен контекст може да значи и различно видско значење). Како контекст овде ги разбираам и аргументите од предикатско-аргументската структура на глаголскиот предикат, но и поширокиот контекст на предикатскиот израз како различни определби за време, простор, начин и сл.

Сите глаголски предикати отвораат одреден број на аргументски позиции, односно имплицираат одреден број аргументи. Согласно со сфаќањето на многу аспектолози дека аспектот (видот) не е категорија само на глаголот, туку на *реченицата*, при определувањето на видското значење, анализата оди преку границата на глаголот (не се ограничува на синтетичките и аналитичките глаголски форми), затоа што дел од поимска-та структура на глаголите се доопределува преку компонентите кои го претставуваат нивниот природен контекст, а тоа значи преку аргументите имплицирани од нив (КАРОЛАК 2000: 30). И Комри (COMRIE 1993: 45) нагласува дека иако аспектот, времето и начинот како категории се

рефлектирани во морфологијата на глаголот, тие не го определуваат глаголот толку колку што го определува целата реченица што ги вклучува и неговите аргументи. Во таа смисла, одредено видско значење на глаголите на реченично ниво може да се реализира во зависност од тоа дали се застапени сите аргументи од неговата предикатско-аргументска структура или некој од нив е изоставен или промовиран во повисока позиција. Можноста за префиксација и изразување на друго видско значење се менува во зависност од тоа (Тофоска 2017: 353).

Поконкретен предмет на интерес на оваа статија е префиксацијата на основните, недеривирани глаголи што изразуваат самостојно движење (пред сè) на човекот. Сите тие се недирективни³ по својата основна семантика, односно во нив не е вградена семантичката компонента ‘правец на движењето’. Од видска гледна точка, тие се прости континуативни глаголи или глаголи кај кои доминира континуативното значење (традиционално несвршените глаголи). Во анализата се земени предвид следните глаголи во македонскиот јазик: *оди, ѓрча, чекори, шеѓа, скиѓа, ѓалка, луѓа, лунса, се ѓеѓерави, се ганса, ѓаѓка, куѓа, лази, ѓолзи, ганса, ѓлива и леѓа*⁴. Врз основа на лексичко-семантичкиот критериум, т.е. на некои разлики во нивните значења, предлагам една класификација на неколку подгрупи. При анализа на префиксните деривати на овие (под)групи, се наметна и потподелба на типови ситуации што тие ги означуваат и тоа во поглед на нивното видско значење.

Во оваа смисла, глаголите што изразуваат ненасочено движење (недирективните) како *оди, ѓрча, ѓлива* и др. претставуваат *акѓивносѓи*, односно динамични ситуации кои се хомогени и кои немаат крајна граница. Доколку во структурата на пропозицијата изразена со нив, се додаде насоката или локацијата до/ кон која ќе се одвива движењето, овие глаголи добиваат друго видско значење, означуваат друг тип ситуација. Стануваат *акѓии* (телични ситуации) затоа што добиваат граница до која таа ситуација трае пред да премине во друга (на пр. *дооди, доѓрча, доѓлива* и др.). Достигнувањето на границата значи премин во нова резултативна, терминативна или инхоативна ситуација (пр. *Трча до мосѓоѓи > Доѓрча до мосѓоѓи* – ‘почна да се наоѓа кај/до мостот’). Ако се транзитивизираат, исто така добиваат ново значење и изразуваат телични ситуации, па можат да се префиксираат и со префикси со кои се изразува на

³ Термините директивни/недирективни глаголи ги употребувам според Пипер (Piper 2001; Пипер 2016).

⁴ Иако гл. *леѓа* примарно не се однесува на човекот како субјект (агенс), овде го земам предвид зашто со своето преносно значење – ‘се движи со голема брзина’ се однесува и на движењето на човекот и потпаѓа под истите префиксни зборообразувачки модели како и другите основни глаголи на движење.

пр. резултативност: *Го оди ѝаѝоѝѝ. Ја ѝрча ѝаѝекаѝѝа. Го изоди ѝаѝоѝѝѝ, ја исѝрча ѝаѝекаѝѝа* итн.)

Инвентарот на глаголски префикси во македонскиот јазик ги содржи следниве 20 префикси: *без-, в/во-, воз-, до-, за-, из-, на-, над-, о-, об-, од-, ѝо-, ѝод-, ѝре-, ѝред-, ѝри-, ѝро-, раз-, с-/со-, у-* (Конески 2004: 394). Од нив, префиксите *воз-, без-* и *у-* се слабо продуктивни во македонскиот јазик и се ограничени само на одредени глаголи. Од продуктивните 17 префикси, со основните глаголи на движење се поврзуваат речиси сите, но со различна дистрибуција и честота, што ќе се види од анализата подолу.

Издвојувам четири основни типа на глаголи на движење и неколку поттипови:

1. Основни недирективни глаголи на движење – оди, чекори, трча

а. употребени без искажување на упатеност кон некој локализатор

Вака употребени тие означуваат *акѝивносѝѝ* и во речениците со нив може да е изразен просторот по кој се одвива движењето како активност, но не и правецот на движење, (*оди*₁, *ѝрча*₁, *чекори*₁, *шеѝа*₁).

ѝр. Тој одеше ѝо ѝаѝоѝѝѝ. Чекорев ѝолека ѝо ѝаѝоѝѝѝ со нејасни мисли во главаѝѝа. Трчаеше на кеј.

б. употребени директивно – оди₂, чекори₂, трча₂, лета₂

Истите глаголи може да се употребени и директивно ако во речениците со нив се искажува правецот или целта на движењето со предлошки синтагми со предлозите *во, до, кон, на* и ИС што го означува локализаторот. Од видска гледна точка, овие глаголи означуваат *акција* и изразуваат телично видско значење⁵ – (*оди*₂, *чекори*₂, *трча*₂, *лета*₂)

ѝр. Оди во ѝродавница/ кај мајка му. Трча кон мене/ до сѝоменикоѝѝ. Леѝа кон нас.

в. употребени како транзитивни – оди₃, трча₃

Глаголите *оди, ѝрча* и *шеѝа* може да се употребени и транзитивизирано, кога како директен објект се појавува просторот/патекаата по која се одвива движењето. Од видска гледна точка, тие исто така (како и директивно употребените глаголи) изразуваат телични ситуации, при што границата до која ситуацијата може да трае, пред да помине во друга е одредена со целокупноста на просторот по кој се одвива движењето.

⁵ Теличното видско значење е карактеристично за ситуациите што се динамични и насочени кон достигнување некоја граница, која кога ќе биде достигната, дејството/ ситуацијата ќе заврши и ќе почне нова (повеќе за теличните глаголи и теличното видско значење в. Тофоска 2017).

ѝр. *Оди ѝо ѝаѝѝоѝ* > *Го оди ѝаѝѝоѝ*. > *Го изоди ѝаѝѝоѝ*.
Трча ѝо ѝаѝѝекаѝа > *Ја ѝѝрча ѝаѝѝекаѝа* > *Ја исѝѝрча ѝаѝѝекаѝа*.⁶

2. Глаголи што изразуваат преместување од едно на друго место во повеќе правци без определена цел **шета**, **талка**, **скита**, **лута**, **лунса** итн.

Овие глаголи означуваат активности, односно динамични хомогени ситуации и во речениците со нив може да е изразен просторот по кој се одвива движењето, најчесто со предлозите *ѝо* и *низ*.

пр. *Шеѝаше низ ѝаркоѝ*. *Талкаше ѝо улициѝе*, *размислувајќи шѝѝо ќе ѝрави*. *Скиѝа ѝо сокациѝе*. *Луѝаа сами во ноќѝа*. *Дали само лунса*, *безнадежно ѝалка или*, *и ѝаа*, *скаѝува заедно со него*. *Лунсаѝ* *однадвор околу оѝѝароѝ*, *каде шѝѝо имаше еден гроб*, *очигледно многу сѝѝар*, *со осѝѝаѝѝоѝи од искршена ѝлоча*.

Некои од овие глаголи како *шеѝа* (**шета**₂) исто така може да бидат употребени транзитивизирано и во тој случај изразуваат телични ситуации (*Го шеѝа ѝаркоѝ*) што овозможува и префиксирање со префикси со кои се внесува резултативно значење (*Го ѝрошеѝа ѝаркоѝ/цел ѝарк*).

3. Глаголи што означуваат преместување во просторот со специфичен начин на движење

а. Одење (движење) на специфичен начин, со неисправено тело, блиску до подлогата – **лази**, **ползи** и сл.

ѝр. *Лазеше блиску до земјаѝа*, *никој да не го види*. *Малоѝѝо ѝочна да ѝолзи*.

б. Глаголи што изразуваат одење (движење) на специфичен начин, несигурно, со тешкотии (**се тетерави**, **се ганса**, **патка**, **куца**)

ѝр. *Се ѝеѝѝеравеше кон нас*, *ѝеѝѝѝи*. *Сѝѝарциѝе доаѓаа гансајќи се*.

Во продолжение ќе ги претставам најчестите зборообразувачки модели на сите подгрупи на основните глаголи на движење во македонскиот јазик

1. Префиксни модели на основните глаголи што изразуваат самостојно движење

Во следната табела се претставени најчестите комбинации на префиксите со основните недирективни глаголи на движење во македонскиот јазик, без да се изделат по подгрупи во однос на значењето. Во коментарите под табелата ќе се посочи кои префикси со кое значење се комбинираат и какво значење внесуваат.

⁶ Издвојувањето на овој поттип е врз основа на синтаксички критериум (транзитивизација), но со тоа се менува видското значење на глаголот и типот на ситуација што ја означува, што придонесува за различни префиксни модели.

префикси	оди	чекори	трча	лета	плива
в-	/	/	втрча	влета	
до-	дооди дојде	дочекори	дотрча	долета	доплива
за-	заоди	зачекори	затрча	!залета	заплива
из-	изоди	исчекори	истрча	излета	исплива
на-	/	/	натрча	налета	/
се_на-	се наоди	/	се натрча	се налета	се наплива
над-	/	/	!наттрча	надлета	!натплива
од-	/ отиде	отчекори	отрча	одлета	отплива
по-	пооди	почекори	потрча ₁	полета	поплива
пре-	прејде	пречекори	претрча	!прелета	преплива
при-	пријде	/	притрча	/	/
про-	прооди	прочекори	протрча	пролета	проплива
се_раз-	се разооди	!се расчекори	се растрча	се разлета	се расплива

Со префиксите **за-**, **по-** и **про-** се внесува, пред сè, видско значење во дериватот. Префиксот **за-** го внесува видското значење на инхоативност – почеток на вршење на активноста означена со глаголот кај сите основни глаголи (*заоди*, *зачекори*, *заитрча*, *заплива*), иако кај глаголот *леӣа* инхоативност пообично се изразува со префиксот *йо-* (*йолеӣа*). Со префиксот **про-** исто така се внесува значењето на инхоативност, како кај глаголите *оди* и *плива* – *ирооди* (за дете кое не одело па научило и почнало да умеа да оди), *ироиплива*. Со префиксот **по-** се внесува видското значење на лимитативност – вршење на активноста во одреден период, кај сите глаголи (*йооди*, *йочекори*, *йоитрча*, *йолеӣа*, *йоиплива*).

Со просторно значење кај оваа група, се појавуваат моделите со префиксите **до-** и **од-** со адлативно и аблативно значење, соодветно придружени во речениците со предлошки синтагми со ИС како локализатор; со префиксот **пре-** со перлативно значење (*прејде*, *преитрча*, *преиплива* преку нешто) и префиксот **про-** во дериватите *проитрча*, *пролеӣа*, *прочекори* низ нешто, и ретко со префиксот **на-** како во примерите *наитрча* на *йоикаӣа*, *налеӣа* на *камен*.

Префиксот **из-** кај глаголите *излеӣа*, *иситрча* и *исчекори* го внесува просторното аблативно значење (од некаде), додека во дериватите *изоди* и *исиплива* е додаден на транзитивизираните *оди*, и *плива*, и внесува резултативно видско значење (*го изоди* *йаитӣоит̄*/ *ја исиплива* *йаӣекаӣа* за *йооловина сааӣ*).

Префиксите **на-** и **раз-** придружени со повратната замена *се* како формант внесуваат модификациско значење што се однесува на други околности, како заситување на субјектот со вршењето на активноста (*се најџрча, се најлива*) или обземање на субјектот и интензивирање на активноста (*се разоди, се раслива*).

Примерите во табелата означени со извичник постојат како префиксни деривати во македонскиот јазик, но или не изразуваат движење или имаат мутациски карактер, (*се расчекори-* значи ‘застане со раширени нозе колку еден чекор’; *најџрча, најлива* значат ‘во натпревар победи неког со вршење на соодветната активност’) и сл.

2. Префиксни модели на глаголите што изразуваат преместување во повеќе правци без определена цел

Во оваа група влегуваат недирективните глаголи *шеџа, скиџа, луџа, џалка, лунса* кои се синонимни меѓу себе и означуваат движење низ или по некој простор, почесто пространство. Обично се придружени со предлошки синтагми со предлозите *џо, низ* или *во* + ИС (*скиџа џо свеџоџ, џалка низ/во шумаџа; луџа џо улиџиџе, лунса низ селоџо*).

префикси	шета, скита, талка, лута, лунса
до-	дошета, доскита, доталка, долута, долунса
за-	зашета, заскита, заталка, залута, залунса
од-	отшета, отскита, отталка, одлута, одлунса
по-	пошета, поскита, поталка, полута, полунса
про-	прошета, проскита, проталка, пролута, пролунса

Најчестите префиксни модели кај овие глаголи се образуваат со префиксите **за-**, **по-** и **про-** кои внесуваат пред сè видско значење во дериватот. Префиксот **за-** го внесува видското значење на терминативност кај глаголите *заскиџа, заџалка, залуџа* (*заскиџа во шумаџа-* скиташе и ситуацијата заврши така што се изгуби некаде во шумата’ итн.) и значењето на инхоативност кај глаголите *зашеџа* и *залунса* (‘почна да шета/лунса’). Префиксите **по-** и **про-** го внесуваат видското значење на лимитативност (вршење на дејството одреден период). Префиксот **по-** е ограничен само на изразување на кус период на вршење на дејството (*џоскиџа малку џо свеџоџ, џоџалка џо улиџиџе и се врати* итн.) и дериватите изведени со него не се транзитивизираат и не развиваат дополнително значење (примерите **џоскиџа многу години/долго* и сл. и **го џоскиџа свеџоџ*, не се можни). Од друга страна, со префиксот **про-** може да се изрази лимитација или во кус или во подолг период и кај овие деривати е можна транзитивизација и во таа смисла означување на резултативност

(*Го ѝроскиѿа свеѿоѿи-* со значење ‘го прошета/ го виде цел свет’ и сл.), иако овде се чувствува и просторното значење на перлативност. Глаголот *ѝроскиѿа* може да изразува и почеток на една хабитуална ситуација (инхоативност)– почеток на постоење на некоја особина која не била карактеристична за субјектот (*На сѿари години ѝроскиѿа и ѝроѿиѿа-* ‘почна да скита и да пита’).

Со просторно значење кај оваа група, се појавуваат моделите со префиксите **до-** и **од-**, како и кај сите глаголи на движење, со кои се означува доближување до некоја локација или оддалечување од постојната (*доскиѿа до селоѿо*; *оѿскиѿа некаде, не е ѿука* итн.)

3а. Префиксни модели на глаголите што изразуваат одење (движење) на специфичен начин, со неисправено тело, не чекорејќи

префикси	лази, ползи
до-	долази, доползи
за-	залази, заползи
од-	одлази, отползи
по-	полази, поползи
про-	пролази, проползи
се_раз-	се разлази, се расползи

И во оваа подгрупа како и во претходната, видско значење внесуваат префиксите **за-** и **про-** за инхоативност, **по-** за лимитативност. Просторното значење се додава со префиксите **до-** и **од-** (*долази до креветѿоѿи*, *оѿѿолзи до враѿаѿа*), додека со префиксниот формант **се_раз-** се изразува и просторно значење (движење во повеќе правци), но и дополнителната модификација - обземање на субјектот и интензивирање на активноста (*бебеѿо се расѿолзи ѿо собѿѿа*).

3б. Префиксни модели на глаголите што изразуваат одење (движење) на специфичен начин, несигурно, со тешкотии

Во оваа група како основа се јавуваат глаголите *се ѿеѿерави, се ганса, ѿѿѿка* кои означуваат несигурно движење на субјектот, со нишање (затоа и бавно). Глаголот *ѿѿѿка* се издвојува по тоа што се употребува главно за несигурно одење на дете, кое што скоро проодело (научило да оди).

префикси	се тетерави, се ганса, патка
до-	се дотетерави, се доганса, допатка
за-	се затетерави, / , запатка
од-	се отетерави, се одганса, отпатка
по-	се потетерави, се поганса, попатка

Во оваа група има најмалку префиксни модели, со префиксите **за-**, **по-** за изразување на видските значења инхоативност и лимитативност и со префиксите **до-** и **од-** за изразување на просторните значења.

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Префиксите **в-** и **из-** го задржуваат, односно, го внесуваат своето просторно значење кај глаголите што означуваат најопшто недирективно движење, без вградена појдовна и/или завршна локација во својата семантика. Такви се: коренот (врзаната основа) *-лез-* и глаголите *вџрча*, *леџа*, *шеџа*. Со додавање на префиксите тие стануваат директивни глаголи, а крајната или појдовната локација се изразува со предлошките синтагми со соодветните предлози. Во македонскиот јазик тоа се: предлогот **во** за изразување движење насочено кон внатрешноста на некој простор – *влегување* (*влезе*, *вџрча*, *влеџа во* собата) и предлогот **од** (кај глаголите префиксирани со *из-*) за изразување на движење што претставува *излегување* од некој простор (*излезе*, *исџрча*, *излеџа од* собата)⁷. Така се јавуваат антонимните парови: *влезе–излезе*, *вџрча–исџрча*, *влеџа–излеџа* итн.

Префиксите **до-** и **од-** го задржуваат, односно, го внесуваат своето просторно значење со истиве глаголи кога означуваат доближување до крајната локација на движењето (адлативност) или оддалечување од некоја локација (аблативност). Во речениците со префиксните деривати со *до-* редовно е изразена крајната локација на движењето со предлошката синтаagma **до** + ИС, додека кај дериватите со префиксот *од-/оџ-* појдовната локација е вградена, тоа е местото каде што се наоѓал субјектот и од каде го почнал движењето. Па така, функционираат антонимните парови глаголи: *дојде*, *доџрча*, *дошеџа*, *долеџа до* нешто/некого и соодветно *оџиде*, *оџрча*, *оџшеџа*, *одлеџа* – се оддалечи од таму кај што бил кон некоја друга локација (таа може, но не мора да е изразена во реченицата). На овие глаголи им се придружуваат и глаголите што означуваат движење на одреден начин, несигурно движење, па дури и движење без цел: *долази*, *доџолзи*, *се доџеџерави*, *се доганса*, *доскиџа* и *доџалка до* некаде, *оџџолзи*, *се одганса до* некаде, *кон* нешто/некого, *оџскиџа* некаде итн.

Префиксот **из-** може да внесува и просторно значење, но и видско (резултативно) ако основниот глагол е транзитивизиран (на пр. *изоди*, *исџрча*, *исџлива* патека). Резултативно значење **из-** изразува само со глаголите што се транзитивизирани и во чија предикатско-аргументска структура во позиција на директен објект се јавува просторот по кој се

⁷ Во македонскиот јазик предлогот *из* се изгубил и неговото значење целосно го има преземено предлогот *од*.

движи агенсот. Значењето на дериватот со **из-** е поминување на целиот простор по кој субјектот се движи/-ел, од почеток до крај.

Од направената анализа на префиксните модели на основните глаголи што изразуваат движење во македонскиот јазик, може да се заклучи дека префиксите во голема мера го внесуваат своето просторно значење во дериватите. Сепак, дел од нив се во процес на граматикализација за изразување на одредено видско значење и во поголем број деривати со нив, тие речиси воопшто не внесуваат просторно значење. Такви се префиксите **за-** за изразување инхоативност и **по-** за изразување лимитативност. Префиксот **из-** кој во комбинација со други глаголи во македонскиот јазик е доминантен за изразување на резултативното значење, кај овие деривати изведени од глаголите на движење, во поголем број случаи го изразува своето просторно значење. Тоа секако се должи и на фактот што глаголите што изразуваат ненасочено движење се континуативни и главно означуваат *активносѝи* (динамични ситуации кои се хомогени и кои немаат крајна граница), а не *телични ситуациии*. Теличните ситуации (акции и процеси) имаат своја природна/логична граница, по чие достигнување завршуваат со резултат, па затоа од глаголите што ги изразуваат овие ситуации со префикси се изведуваат резултативни. Токму затоа, кај транзитивираниите глаголи на движење што добиваат друго, телично значење, со префиксот **из-** се изразува резултативно значење (*изоди, исѝрча, исѝлива* и сл.).

Корисѝена лиѝературуа

КАРОЛАК, С. „За семантиката на видот“. *Инхоативна видска конфигурација во македонскиот јазик. Slavia meridionalis* 3, 2000: стр. 15–83.

[КАРОЛАК, С. „За semantikata na vidot“. *Inhoativna vidska konfiguracija vo makedonskiot jazik. Slavia meridionalis* 3, 2000: str. 15–83]

КОНЕСКИ, Б. *Грамаѝика на македонскиот лиѝературуен јазик. Дел I и II*. Скопје: Детска радост, 2004.

[КОНЕСКИ, В. *Gramatika na makedonskiot literaturen jazik. Del I i II*. Скопје: Detska radost, 2004]

КОНЕСКИ, К. *Зборообразувањеѝо во современиот македонски јазик*. Скопје: Култура, 1995.

[КОНЕСКИ, К. *Zborooobrazuvanjeѝo vo sovremeniot makedonski jazik*. Скопје: Kultura, 1995]

ПИПЕР, П. „За семантичката категорија простор во македонскиот јазик“. *Прилози на Одделениеѝо за лингвистѝика и лиѝературуна наука*, XLI 1–2. Скопје: МАНУ, 2016: стр. 59–83.

[PIPER, P. „Za semantičkata kategorija prostor vo makedonskiot jazik“. *Prilozi na Oddelenieto za lingvistika i literaturna nauka*, XLI 1–2. Скопје: MANU, 2016: str. 59–83]

ТОФОСКА, В. „За значењата на префиксот **из-** во современиот македонски јазик“. *Зборник во чесѝ на ѝроф. д-р Радмила Угринова-Скаловска ѝо ѝовод 90-го-*

- дешината од раѓањето. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2016: стр. 261–275.
- [ТОФОСКА, S. „Za značenjata na prefiksot iz- vo sovremeniот makedonski јазик“. *Zbornik vo čest na prof. d-r Radmila Ugrinova-Skalovska po povod 90-godišnjata od raѓanjeto*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2016: стр. 261–275]
- ТОФОСКА, С. *Од проблематиката на глаголскиот вид: Семантика на личните глаголи во македонскиот јазик*, авторско издание. Скопје, 2017а: стр. 242.
- [ТОФОСКА, S. *Од problematikata na glagolskiот vid: Semantika na ličnite glagoli vo makedonskiот јазик*, avtorsko издание. Скопје, 2017а: стр. 242]
- ТОФОСКА, С. „Функцијата на префиксите во определување на видското значење на глаголите во македонскиот јазик“. *Balkanistica* 30 (2), 2017: стр. 351–372.
- [ТОФОСКА, S. „Funkcijata na prefiksite vo opredeluvanje na vidското značenje na glagolite vo makedonskiот јазик“. *Balkanistica* 30 (2), 2017: стр. 351–372]
- ТОФОСКА, С. „Семантичка деривација кај префиксите во македонскиот јазик“. *Реферати на македонскиот слависти на XVI меѓународен славистички конгрес во Белград (20–27 август 2018)*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, 2018: стр. 65–80.
- [ТОФОСКА, S. „Semantička derivacija kaj prefiksite vo makedonskiот јазик“. *Referati na makedonskite slavisti na XVI meѓunaroden slavistički kongres vo Belgrad (20–27 avgust 2018)*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, 2018: стр. 65–80]
- УГРИНОВА-СКАЛОВСКА, Р. *Значењата на глаголските префикси во македонскиот јазик*. Скопје: ИМЈ, 1969.
- [UGRINOVA-SKALOVSKA, R. *Značenjata na glagolskite prefiksi vo makedonskiот јазик*. Скопје: ИМЈ, 1969]
- *
- BOGACKI, K., S. Karolak. “Fondements d’ une grammaire à base sémantique”. *Lingua e Stile* XXVI (3), 1991: pp. 309–345.
- CHUNG, S., A. Timberlake. “Tense, Aspect and Mood”. In: T. Shopen (ed.): *Language Typology and Syntactic Description. 3. Grammatical Categories and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985: pp. 202–259.
- COMRIE, B. *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- DICKEY, S. “Orphan Prefixes and the Grammaticalization of Aspect in South Slavic”. *Jezikoslovlje*, 2012: pp. 71–105.
- KAROLAK, S. O semantyce aspektu (w 20 rocznicę publikacji rozprawy F. Antuinnuciego i L. Gebert „Semantyka aspektu czasownikowego“). *Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego*. LII. Warszawa, 1996: стр. 9–56.
- PIPER, P. *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.
- SOLECKA, K. *Semantika časovnikóv ruchu v jazyku macedóńskim*. Katowice: Uniwersytet Slaski, 1983.
- ŠARIĆ, Lj. „Prefiksi kao sredstvo perfektivizacije: semantički prazne jedinice?“ *Fluminensia* 23(2), 2011: pp. 7–20.
- ŠARIĆ, Lj. *Prostor u jeziku i metafora (Kognitivnolingvističke studije o prefiksima i prijedlozima)*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2014.
- ŠARIĆ, Lj., I. Tchizmarova. “Space and metaphor in verbs prefixed with od-/ot- ‘from’ in Bosnian/Croatian/Serbian and Bulgarian”. *Space in South Slavic, Oslo Studies in Language* 5 (1), 2013: pp. 7–33.

Станислава-Сташа Тофоска
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Скопље

ПРЕФИКСАЛНИ ТВОРБЕНИ МОДЕЛИ
ОСНОВНИХ ГЛАГОЛА КРЕТАЊА У МАКЕДОНСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

У раду су представљени префиксални творбени модели основних неди­ре­к­тив­них глагола кретања у македонском језику. Циљ рада је да, преко семантич­ке анализе (лексичке и видске) деривата и основних глагола, установи у којим творбеним моделима префикси преносе своје примарно просторно значење, а у којим комбинацијама префикси доносе специфично видско значење. Анализом се утврђује да су неки префикси у македонском језику, као на пример, *за-*, *џо-* и *из-*, у префиксним моделима са основним глаголима кретања носиоци углавном конкрет­ног видског значења (инхоативности, лимитативности, резултативности и сл.). Анализом се, такође, доказује да семантика деривата и значења које одређени префикс преноси зависи од видске семантике основног глагола.

Кључне речи: творба речи, семантика, глаголски вид, глаголи кретања, пре­фикси, македонски језик.

Stanislava-Stasha Tofoska
Faculty of Philology “Blaže Koneski”
Skopje

DERIVATIONAL MODELS WITH PREFIXES
IN MACEDONIAN VERBS OF MOTION

S u m m a r y

The aim of this paper is to present the most frequent models of prefixation of the verbs of motion in Macedonian and their semantics. More precisely, it shows which prefixes carry their primary spatial meaning in the derived verb and which have lost their spatial meaning and are grammaticalized (convey only specific aspectual meaning, i.e., inchoativity, delimitation, etc.) Such prefixes in Macedonian are *за-* expressing inchoativity (*заоду* ‘start going’, *зајурча* ‘start running’, etc.) and *џо-* expressing delimitation (*џошејџа* ‘walk for a while/limited period?’, *џојлива* ‘swim for a while/limited period?’, etc.). The analysis shows that the choice of the prefix depends on the semantics of the base verbs, especially on the type of situation which a specific subclass of verbs of motion denotes (activities vs. actions or processes).

Keywords: word formation, semantics, verbal aspect, motion verbs, prefixes, Macedonian language.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 531–556

УДК 81'27

81'26

COBISS.SR-ID 85078793

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202531P>

Примљено: 21. јуна 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Људмила В. Поповић*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за славистику

Комитет експерата Европске повеље о регионалним или мањинским језицима

ДОМИНАНТНЕ И РЕЦЕСИВНЕ ВАРИЈАНТЕ ЈЕЗИКА У СВЕТЛУ ЕВРОПСКЕ ПОВЕЉЕ О РЕГИОНАЛНИМ ИЛИ МАЊИНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

С обзиром на социолингвистичку концепцију великих и малих језика, која припада академику Предрагу Пиперу, у раду се постулира оригинална ауторска хипотеза о доминантним и рецесивним варијантама језика. Наведена теза се разматра с ослонцем на анализу механизма примене *Евројске повеље о регионалним или мањинским језицима* као основног међународног правног документа којим се регулише заштита мањинских језика у Европи. Из тог угла уочава се проблем који настаје услед преузимања обавезе од стране одређене државе да примени заштитне мере према рецесивној варијанти језика, и то под посебним глотонимом који се разликује од назива доминантне варијанте истог језика. Истиче се чињеница да је Повеља првенствено намењена заштити мањинских језика као заједничког културног наслеђа мањине и већине, тј. заштити језичких права свих говорника једне државе, која се посматрају као негативна, када су усмерена на спречавање нетолеранције и дискриминације, и позитивна – у складу с настојањем друштва да подржава и промовише своје лингвистичко наслеђе. *Право језика на говорнике* се посматра као основна социолингвистичка поставка на којој је заснована *Евројска повеља о регионалним или мањинским језицима*. У раду се такође разматра добра пракса усвајања локалних повеља као поуздан начин заштите рецесивних варијанти са мањим бројем говорника, као и један од начина превазилажења појединих контрадикторности које се могу појавити приликом практичне примене Повеље.

---

* ljudmila.popovic@fil.bg.ac.rs

Кључне речи: социолоингвистика, мањински језици, доминантна варијанта језика, речесивна варијанта језика, Европска повеља о регионалним или мањинским језицима

1.0 „*Велики*“ и „*мали*“ СЛОВЕНСКИ ЈЕЗИЦИ ИЗ СОЦИОЛИНГВИСТИЧКОГ И КУЛТУРОЛОШКОГ АСПЕКТА

Уевши у српску лингвистику појам еколингвистика, у књизи *Српски између великих и малих језика* (2003)¹, академик Предраг Пипер даје му следећу дефиницију: „Еколингвистика [...] има за предмет односе међу језицима, као и однос људи према језику и језицима са становишта могуће усаглашености и неусаглашености узајамног културног обогаћивања или, напротив, различитих облика конфликта и загађивања друштвених односа, у којима језик има важно, ако не и основно место“ (Пипер 2004: 5). Истовремено овај ауторитетни научник, чија су дела значајно допринела развоју српске социolingвистике, посебно у домену проучавања словенских језика, подсећа да се почеци еколингвистике везују за књигу норвешког лингвисте Е. Хаугена *Екологија језика* (HAUGEN 1972), али да се ова лингвистичка дисциплина интензивно развија тек од деведесетих година XX века, када је убрзано нестајање многих језика постало алармантно (Пипер 2004: 22).

У првом поглављу наведене монографије академик Предраг Пипер посвећује највише пажње односима међу тзв. великим и малим језицима на прагу новог миленијума јер, како наводи, један од основних проблема еколингвистике чини однос између језика који би био сагледан из тог аспекта, а који још није добио универзалан социolingвистички модел. Настојећи да допринесе решењу тог теоријског проблема, Предраг Пипер истиче да је величина појединих језика мерљива како из синхронијског тако и из дијахронијског аспекта, те наводи примере мртвих језика који су некад били велики, а постали мали, попут грчког, или су прешли из ранга великих у ранг мртвих или култних језика (на пример, латински или старословенски) (Пипер 2004: 15).

Академик Предраг Пипер указује на чињеницу да су изрази ’велики језици’ и ’мали језици’ полутерминолошке природе и немају посебне одреднице у највећим терминолошким речницима. „Од тих двају израза нешто већи степен терминологизованости у новијој литератури стиче израз *мали језици* (или *миноритарни језици* [...]) иако та два терминолошка израза не морају бити синоними) пошто се велики језици често именују

¹ Књига П. Пипера *Српски између великих и малих језика* је доживела три издања (2003, 2004, 2010).

према неком свом другом препознатљивом обележју (на пример, као *свејтски језици, језици међународне комуникације* итд.)“ (Пипер 2004: 15).

Важан задатак у том смислу представља издвајање показатеља који би могли послужити за разврставање језика на велике и мале. У цитираној монографији су издвојени следећи фактори који би се условно могли прихватити као критеријуми те врсте:

„– број говорних представника неког језика (према чему је кинески убедљиво највећи језик, док се на другом полу исте скале налази велики број језика којима говори врло мало људи, као, на пример, на Алеутским острвима, где деведесетак људи раздвојених планинским гребеном говори на два дијалекта алеутског језика);

– раширеност употребе одређеног језика на одређеној државној територији (на пример, пољски и украјински као велики европски језици);

– функционална раширеност употребе језика међу различитим народима (у чему је савремени енглески језик испред осталих, што је донекле слично статусу који су у прошлости имали неки други језици, на пример, класични грчки у античко доба, или касније латински језик, или старословенски језик код већег дела словенских народа у средњем веку);

– економска, политичка и војна моћ народа који одређеним језиком говори;

– период постојања и функционисања (свански језик на Кавказу, којим данас говори око 80 хиљада људи, а који је историјски посведочен још пре две хиљаде година);

– утицај на друге језике у књижевнојезичком развоју;

– степен развијености књижевнојезичког израза“ (Пипер 2004: 15–20).

Пишући о проблему ишчезавања малих језика, академик Пипер истовремено запажа да не постоји, нажалост, друштво за заштиту језика, а да „начин на који светске и регионалне међународне културне и научне институције воде бригу о заштити угрожених језика, обим и интензитет активности усмерених у том правцу, донекле личи на свесно или несвесно умиривање савести, тј. на неку врсту моралне анестезије савременог лингвистичког поколења, или на усамљене покушаје да се нешто учини акцијама које немају ширу подршку ни у науци ни у друштву“ (Пипер 2004: 24). С тим у вези аутор такође примећује да би са становишта проблема историјске судбине различитих великих и малих језика било интересантно знати не само број живих језика већ и број мртвих језика, поготову разлоге који су довели до нестанка тих језика како би се могло превентивно деловати у том правцу (Пипер 2004: 14–15).

Кад су у питању мали језици, њихова величина често није сразмерна броју говорника, већ се процењује степен заступљености и важности појединих језика у међународној комуникацији. Академик Пипер закључује да су то језици који се због релативно слабије развијености књижевнојезичког израза не могу сматрати великим, било да на тим језицима говори релативно велики број људи (на пример, бенгалски, свахили или хауса) било да су у питању микројезици (ПИПЕР 2004: 17).

Што се тиче бенгалског језика, не бисмо могли да се сложимо да је у питању језик „слабије развијеног књижевнојезичког израза“. Из културолошког аспекта гледано, бенгалски језик, који је еволуирао из санскрита, има миленијумску књижевну традицију и изузетно богато народнокњижевно наслеђе. У том контексту је индикативан пример великог бенгалског песника Рабиндраната Тагора, који је добио Нобелову награду за књижевност након што је превео своју збирку поезије *Гийанџали* (1910) са бенгалског језика на енглески (1912). Мада се, са друге стране, поставља питање да ли би тај врхунски песник постао светски познат и добио престижну награду да је његова поезија остала доступна само на бенгалском језику, језику богатог књижевнојезичког израза.

У мале језике свакако спадају тзв. књижевни микројезици чији је број говорних представника заиста мали, али, рецимо, књижевност која се ствара на њима, културолошки гледано, не може да се убраја у мале. Својевремено, у књизи *Фокусна ѿрсѿекѿива украјинске књижевности* (Поповић 2007), већ смо имали прилику да истакнемо став да не постоје велике и мале књижевности, као и чињеницу да је свака књижевност велика утолико уколико су велика дела која су настала из пера њених представника. Овом приликом понављамо исту мисао, те инсистирамо на разграничавању социолингвистичке и културолошке перспективе када се говори о великим и малим језицима.

О таквој потреби је писао и академик Јулијан Тамаш, у књизи *Величина малих. Поеѿика регионалних и малих књижевних ѿрадиѿија* (ТАМАШ 2008), која је посвећена прегледу књижевности створених на малим језицима – пре свега русинском, ауторовом матерњем језику, али и на другим „егзотичним“ језицима – од језика америчких Индијанаца до кашупског или бројних кавкаских. Покретање дискусије о односу мањине и већине као аксиологији

у културолошком домену, као вредновању у којем се по инерцији већина препознаје као важнија и продуктивнија, представља за академика Тамаша исходно полазиште за доказивање погрешности поделе књижевности на мале и велике, као и тезе да се у књижевном искуству различитост, а културолошка различитост се у великој мери ослања на оно што когнитивисти зову „језичка слика света“, вреднује највише. За разноврсне конкретне књижевне појаве које аутор разматра, он настоји да изведе један именитељ, полазећи од основне поставке да „аспект имагинативне и културно-потентне интензификације је константа у сваком књижевном тексту и култури у целини“. При томе, културну потентност академик Тамаш види као „способност историјског бића да остварује свој тоталитет у потоњим временима“ (ТАМАШ 2008: 47). Регионалне књижевности, по мишљењу аутора, пружају кључ за декодирање језика којим национално биће комуницира не само у својим границама, одржавајући његове разливене оквире, већ и проговара у универзалним сразмерама, наилазећи на разумевање себи сличних.

Размишљајући о судбини малих језика, академик Предраг Пипер помиње и појаву глотофагије, у складу са термином који је увео 1974. Жан Луј Калве (КАЛВЕ 1981; 1995). Глотофагија се одређује као једна врста колективног културног и духовног канибализма, који није усмерен на уништавање физичке супстанце народа него је, по мишљењу академика Пипера, намењен брисању најбитнијег у његовој културној супстанци (ПИПЕР 2004: 16).

Појам глотофагије је и те како актуализован у садашњем тренутку и намеће се као један од највећих изазова када је реч о функционисању савремених словенских језика, те је један од водећих задатака савремене социолингвистике указивање на дубоку погрешност става који омогућава једном народу да са позиције силе проговара о праву другог на свој језик и своју оригиналну културу. „Лингвистички ратови“ који се са апстрактног попршта преносе на бојна ратишта постају не само симболичко већ и материјално оваплоћење глотофагије, а масовна разарања у Украјини, чији смо тренутно сведоци, између осталог, имају за циљ уништење најбитнијег у духовној супстанци народа.

2.0 ДОМИНАНТНЕ И РЕЦЕСИВНЕ ЈЕЗИЧКЕ ВАРИЈАНТЕ
И СЦЕНАРИЈИ ЊИХОВОГ КОНВЕРГЕНТНО-ДИВЕРГЕНТНОГ РАЗВОЈА

Питању о узајамном односу великих и малих језика можемо прићи и из аспекта сагледавања једног језика као великог и малог истовремено, у зависности од перспективе његовог посматрања, у овом случају – од степена његове заступљености у јавном животу друштва.

Сваки књижевни језик, наиме, може функционисати у две варијанте – *доминантној*, већинској, која је прототипично заступљена званичним језиком једне државе, са нормираним стандардом који је подложен раслојавању с обзиром на социјалне и територијалне факторе, и *рецесивној*, мањинској, која се јавља у облику регионалног, миноритарног, етничког или нетериторијалног језика у држави или њеном делу, са другим већинским комуникацијским средством у јавној употреби.

Појмове *доминантан* и *рецесиван* овде користимо у оном смислу у ком су они позајмљени из генетике – доминантна варијанта језика функционише реализујући своје наслеђене, стечене током претходног језичког развоја, диференцијалне особине несметано, а рецесивна варијанта те диференцијалне особине чува и разоткрива само под повољним околностима.² Уколико за пуноправно стилско остварење доминантне варијанте теоријски не постоје ограничења, с обзиром на то да жива комуникација и употреба језика у различитим сферама јавног живота (привреди, управи, образовању, науци итд.) чувају и изнова обнављају језички систем, рецесивној варијанти (или варијантама) стално прети потискивање или чак нестанак у неповољним социолингвистичким условима.

Ако је ситуација повољна, рецесивна варијанта се стилски развија и, када се за то створе одговарајуће друштвено-политичке околности, постаје доминантна. У том контексту може се издвојити неколико сценарија.

1) *Доминантна варијанта због геополитичких њрилика њрелази у рецесивну, која њосићейено несићаје*. Такав пут, рецимо, прешао је мртви пруски језик, којим су говорили у Источној Пруској. Тај једини западно-балтички језик је, након освајања пруских земаља од стране Тевтонског реда у XIII веку, постојао у рецесивној варијанти, тј. као мањински језик, све до XVIII века, а затим је изумро.³

² Иако се термини *доминантан* и *рецесиван* користе у лингвистици за обележавање различитих језичких појава које су повезане неком врстом узајамног хијерархијског односа, у овом чланку се употребљавају како би се помоћу њих предочио нови концепт већинских и мањинских језика, те се у том смислу позајмљују непосредно из генетике.

³ Постоје одређени напори у правцу ревитализације тог језика у Пољској (в. <http://www.language-archives.org/language/prg>).

2) *Доминантна варијанта прелази у рецесивну, која се временом оријентише на нов стандард и поново постаје доминантна у складу са њим.* Сличан пут су прошли словенски језици, попут бугарског, пољског, српског, чешког, који су функционисали као доминантне варијанте у средњовековним словенским државама и прешли у рецесивне кад су те државе нестале да би поново ушли у јавни живот као доминантне варијанте у националним државама. Како би се ослободиле власти Аустроугарског, Руског и Отоманског царства, јавни и културни делатници словенских националних заједница уложили су све напоре у правцу поновне кодификације, стандардизације и ширења језика своје националне заједнице. Такви напори су представљали важан аргумент у прилог самосталног политичког живота (WRIGHT 2016: 9). Као пример овог сценарија може послужити и развој украјинског језика, једног од источнословенских језика, који се, након што је изгубио средњовековну доминантну варијанту, развијао од 14. века у облику рецесивне варијанте, познате под називом „руська мова“ у Великој литванској кнежевини или као „проста мова“ у оквиру пољско-литванске државне заједнице Жечпосполите (SHEVELOV 1980). Крајем XVIII – почетком XIX века формирана је нова норма тог језика, који добија статус доминантне варијанте почетком XX века.

3) *Доминантна варијанта прелази у рецесивну, која се временом оријентише на нову норму и званично постаје доминантна, али практично остаје рецесивна због диглосије.* Таква је судбина белоруског језика, још једног источнословенског језика, који пролази сличан развојни пут као и украјински језик, функционишући као рецесивна варијанта у Великој литванској кнежевини и Жечпосполитој (SHEVELOV 1980), али за разлику од савременог украјинског језика, белоруски само формално стиче статус доминантне варијанте, док услед конкуренције са другим званичним језиком државе Белорусије – руским, нема једнаку примену у свим стилским регистрима и ишчезава из свакодневне комуникације, те се данас мора озбиљно размишљати о хитним мерама за ревитализацију белоруског језика.

У „Универзалној декларацији о правима језика“, која је усвојена у Барселони, на Светској конференцији о језичким правима, 6. јуна 1996, и одобрена од стране UNESCO-а, наводи се да освајања, колонизација, окупација и друге манифестације политичке, економске и друштвене доминације једног народа над другим често искривљују идеју о вредности мање престижног језика и тиме поткопавају језичку лојалност његових говорника. Стога језици неких народа, укључујући и оне који су стекли национални суверенитет, нестају из употребе (в. о томе више у: Ажњук 2021: 79). У том контексту би требало говорити и о потреби за

јачим мерама заштите ирског језика који се налази у сличној ситуацији као белоруски кад су у питању језици Европе.

4) *Језик од насџанка свог књижевног израза функционише као рецесивна варијанџа задржавајући џакав сџајџус џоком целокујног свог развоја.* Такав је сценарио развоја у окружењу немачке доминантне варијанте лужичкосрпских језика – горњег и доњег, који припадају огранку западнословенских. Од несловенских језика као пример може послужити јидиш, који настаје у средњој Европи између IX и XII века као амалгалм немачког, хебрејског, словенских и романских језика и функционише као рецесивна варијанта, у облику западног и источног дијалекта, у оквиру различитих држава до наших дана, али нигде нема статус доминантне варијанте.

5) *Рецесивна варијанџа се раслојава на неколико идиома, који се у свом даљем развоју оријентџишу на дивергентџне сџандарде.* Језици које уједињуе заједнички глотоним – русински, који се, међутим, суштински разликују у погледу норме на коју се оријентџишу, могу послужити као пример ове варијанте дивергентно-конвергентног развојног сценарија. Реџимо, језик бачванских Русина, којем се у социолингвистици приписује статус микројезика острвног типа, у складу с теоријом А. Дуличенка (в. Дуличенко 2009), од 1923. године, када је Гаврил Костельник написао прву граматику бачванскорусинског говора (в. Костельник 1923; Поповић 2010), развија се према норми која се знатно разликује од књижевног стандарда језика словачких Русина, док лемковски језик⁴, још један у низу русинских језика који су заштићени у складу с Европском повељом о регионалним или мањинским језицима, са своје стране, има посебно разрађен стандард.

6) *Рецесивна варијанџа се развија џрема ауџентџичној норми, која нема аналога ни у једној доминанџној, и џосџејено сџџче сџајџус до-*

⁴ Лемковски језик је књижевно кодификовани говор југозападног дијалекта украјинског језика, који се у Пољској користи од 1990-их. Сличан је русинском говору/микројезику у Прешовској регији (Словачка), русинском језику у модерном облику, који промовишу поједине русинске организације у Закарпатју (Украјина) и бачванско-русинском микројезику у Војводини. Ови књижевни микројезици су настали на основу различитих говора украјинског језика (лемковски, средњезакарпатски, бојковски, хуцулски, прелазни украјинско-словачки говори), имају различиту ћириличну ортографију (на бази стандардне украјинске ортографије и украјинског фонетског писма „желехивка“, које се користило у западној Украјини крајем XIX и у првој половини XX века), као и одступања од књижевног стандарда украјинског језика на свим језичким нивоима. Заједно се понекад називају „русински језик“, иако немају један кодификовани стандард. Што се тиче самих говорника тих језика, њихова мишљења су подељена – једни сматрају да њихов језик представља кодификовани говор украјинског језика, док је према другима у питању посебан микројезик.

минантне. Такав развојни пут је прешао баскијски језик, један *abstand* језик (*Abstandsprache*), у складу с типологијом Хајнца Клоса (KLOSS 1952, 1967: 30)⁵, који има статус регионалног у Баскији, аутономној покрајини Шпаније, где је 1980. године постао и службени језик.

7) *Неколико њриближних рецесивних варијантнн снвара коине – нор-му која може добннн снннн доминантне варијантне*. Рецимо, пет рецесивних варијанти ретороманског језика, фокусирајући се од 1982. на јединствени стандард „гришун“ (који се може одредити као тзв. *ausbau* језик (*Ausbausprache*) у терминологији Хајнца Клоса (KLOSS 1952, 1967: 30)⁶, 1996. године постају један од званичних језика у швајцарском кантону Граубунден. Међутим, у практичној употреби још увек су пет засебних дијалеката тог језика, од којих сваки има своју граматику и свој лексикон. После неуспелог покушаја да се гришун изучава као јединствена стандардна варијанта ретороманског језика, у образовним институцијама кантона Граубунден поново су прешли на изучавање локалних ретороманских варијанти, познатих под глотонимима путер, валадер, сурмиран, сутсилван и сурсилван. Уколико би успели напори појединих лингвиста да направе русински коине или „кровни језик“ *Dachsprache*, у значењу које му даје Клос (KLOSS 1967: 31), в. такође фусноту 4) према сличном моделу као гришун (Плшкова 2019), русински језици би могли да се сврстају у овај развојни тип.

Наведени опис могућности дивергентно-конвергентног развоја доминантних и рецесивних варијанти језика обухвата прототипичне сценарије. Њихов списак, наравно, остаје отворен. Овим прегледом, на пример, нису обухваћени они језици који се декларишу у модерно доба, услед одлуке народа да се на територији њихове државе назив језика усклади са њеним називом или са именом тог народа иако се у прет-

⁵ Према теорији Хајнца Клоса (KLOSS 1952), *abstand* језици су они који показују изразито одступање од свих осталих у свом окружењу. “The term *Abstand sprache* is paraphrased best as ‘langue by distance’, the reference being of course not to geographical, but to intrinsic distance” (KLOSS 1967: 29). Из другог аспекта гледано, баскијски језик (еускара батуга), који се развија као књижевни стандард према договору из 1968. године због неопходности успостављања јединствене лингвистичке норме за различите баскијске дијалекте, може се посматрати и као један „кровни језик“ (*Dachsprache*) – књижевни стандард израђен за дијалекатски континуум (KLOSS 1967: 31).

⁶ “The term *Ausbausprache* may be defined as ‘language by development’. Languages belonging in this category are recognized as such because of having been shaped or reshaped, molded or remolded, as the case may be – in order to become a standardized tool of literary expression” (KLOSS 1967: 29). Баскијски језик (еускара батуга), који се развија од 1968. године због неопходности успостављања јединствене лингвистичке норме, може се посматрати и као један *Dachsprache* – књижевни стандард израђен за један дијалекатски континуум (KLOSS 1967: 31).

ходном периоду исти језик развијао према јединственом стандарду под друкчијим глотонимом.

3.0 УПОТРЕБНА И ЕТНОСИМБОЛИЧКА ФУНКЦИЈА РЕЦЕСИВНЕ ВАРИЈАНТЕ

Ако су развој и богаћење доминантне варијанте језика директно обезбеђени његовом спонтаном и прописаном употребом у свим сферама јавног живота, онда се рецесивна варијанта, чија је употреба ограничена суженом сфером функционисања, претежно своди на *еџносимболичку функцију*, те се може развијати само уколико се друштво у којем тај језик функционише непрестано залаже за његово очување, предузимајући у том погледу конкретне мере. Посматрајући функције језика из употребног аспекта, социолингвиста Џон Едвардс подсећа да је неопходно разликовати инструменталне функције језика од оних које он зове *сенџименталним*, а које су везане само за неговање етничких осећања (EDWARDS 1995: 128). Када су у питању рецесивне варијанте језика, сентиментална функција, нажалост, често потискује све остале.

Гледано из дијахронијског аспекта, рецесивна варијанта је одраз одређене етапе развоја језика у прошлости, што значајно сужава обим њене употребе у садашњој фази услед *урушавања функционалне и стилске џарадигме*. Укупна количина знања која се може стећи на језику националне мањине који нема своју доминантну варијанту, односно статус званичног или службеног језика, не може бити једнака количини знања до које се може доћи на мањинском језику са традиционалним стандардом доминантне варијанте. Превазилажење проблема функционалне и стилске инфериорности рецесивне варијанте без доминантне може и треба да се постигне унапређењем таквог стандарда, његовим подучавањем у школама и на универзитетима, додељивањем таквом књижевном језику одговарајућег простора у медијима, стимулисањем књижевног процеса и културе на њему, као и постепеним увођењем тог језика у јавни живот – посебно у сферу административне и економске делатности. Само у том случају рецесивна варијанта која се развија с ослоном на своју сопствену норму може бити изједначена с оном која се ослања на норму доминантне, а понекад је и у повлашћенијем положају од потоње јер развој језика у великој мери зависи од друштвено-политичких фактора, у шта се уверавамо на примеру развоја украјинске и русинске рецесивне варијанте језика у Србији.

Русински језик у Војводини је доживео прави процват, посебно у другој половини XX века, док је рецесивна варијанта украјинског језика стагнирала и практично закржљала на нивоу југозападних украјинских говора с краја XIX века, када су се Украјинци доселили на простор сав-

ремене Босне, а одатле се касније преселили у Војводину. Разлог за такво стање је познат – русински језик је постао један од шест службених језика Војводине, што му је обезбедило функционисање у свим сферама јавног живота, док се украјински развијао само у оквиру реализације сентименталне или етносимболичке функције, те је опстао кроз два века као *језик интимне комуникације* – у породици или у кругу пријатеља. Тек деведесетих година XX века у Србији појављују се периодична штампана издања на украјинском језику и уводи се у наставу предмет *Украјински језик с елементима националне културе* (в. о томе више у: Поповић 2010). Међутим, штета је већ била нанета дугогодишњим занемаривањем тог језика у јавном животу, те је на данашњој етапи украјински језик, заједно с ромским, најугроженији мањински језик међу онима за које је Република Србија предвидела заштитне мере у складу с III делом Европске повеље о регионалним или мањинским језицима⁷.

4.0 ЕВРОПСКА ПОВЕЉА О РЕГИОНАЛНИМ ИЛИ МАЊИНСКИМ ЈЕЗИЦИМА – СПОРНА ПИТАЊА

Европска повеља о регионалним или мањинским језицима је усвојена од стране Савета Европе 25. јуна 1992. године.⁸ Савет Европе је најстарија европска политичка организација, основана 1949. године у Стразбуру, која данас обједињује 47 земаља. Питања о којима одлучује Савет Европе су људска права, парламентарна демократија, промоција универзалних вредности и њима слична. Када је реч о заштити језичких права националних мањина, Савет Европе је развио посебне инструменте за очување тзв. традиционалних језика, посматраних као неизоставни део европске културне баштине. Европска повеља о регионалним или мањинским језицима постала је најважнији документ који регулише односе у тој области. Посматрано из угла заштите језичких права националних мањина, Повеља се ослања на два кључна међународна правна документа – Европску конвенцију о људским правима, која представља допуњену варијанту правног акта Савета Европе

⁷ В. Препоруке Комитета министара Савета Европе о примени Европске повеље о регионалним или мањинским језицима од стране Србије од 4. априла 2019. (Rec-ChL(2019)2), где се као задатак од посебног приоритета, под бројем 1, наводи препорука „Омогућити адекватно учење ромског и украјинског језика у предшколским установама, основним и средњим школама...” <<https://rm.coe.int/serbiacmrec4-rs/1680a080dc>> 27. 05. 2022.

⁸ В. текст Повеље: <<https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/text-of-the-charter>> 27. 05. 2022.

„О заштити слобода и права“, донетог у Риму, 4. новембра 1950. године,⁹ и „Оквирну конвенцију за заштиту националних мањина“, која је усвојена од стране Савета Европе 10. новембра 1994. године, а ступила на снагу скоро истовремено с Повeљом – 1. фебруара 1998. године.¹⁰

Повeљу су предложили на потписивање и ратификацију свим државама-чланицама Савета Европе, а ступила је на снагу 1. марта 1998. године, након приступања првих пет земаља. Досад је само половина чланица Савета Европе, укупно 25 земаља, ратификовала Повeљу. Тринаест земаља није потписало овај документ. Последња држава која је потписала Повeљу је Португалија (7. септембра 2021), а тренутно се чека на ратификацију Повeље од стране девет држава.

Од словенских земаља нису ратификовале Повeљу четири. Северна Македонија је потписала Повeљу 25. јула 1996. године, али је није ратификовала. Русија је потписала Повeљу 10. маја 1992, међутим није је ратификовала, а 16. марта 2022. њен потпис је суспендован услед суспендовања чланства Русије у Савету Европе. Бугарска није ни потписала Повeљу, док Белорусија није чланица Савета Европе. Остале словенске земље су потписале и ратификовале Повeљу крајем 90-их година прошлог века, односно у првој деценији овог (в. о томе више у: БУГАРСКИ 2015).

Осим уводног и закључног дела, Повeља садржи II и III део – поглавља нормативне природе која дефинишу суштину обавеза држава-приступница. II део поставља опште принципе и циљеве, као што су признавање регионалних и мањинских језика као извора културног наслеђа, спречавање дискриминације и нетолеранције, олакшавање њихове употребе, учење и настава ових језика на свим релевантним нивоима образовања итд. Овај део се односи на све земље-потписнице Повeље и на све језике који су у њима традиционално заступљени. Испуњење свих обавеза из овог дела је нужно. Део III прецизира опште принципе кроз листу практичних мера које узимају у обзир специфичности појединих држава и стање регионалних и мањинских језика у односу на одређене сфере јавног

⁹ В. текст Конвенције: <https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SRP.pdf> 27. 05. 2022.

¹⁰ В. текст Конвенције: <https://rm.coe.int/okvirna-konvencija-za-zastitu-nacionalnih-manjina/168094dfe6> 27. 05. 2022.

живота. Такве области су (1) образовање, (2) правосуђе, (3) органи управе и јавне службе, (4) медији, (5) културна делатност и средства за њено спровођење, (6) економски и друштвени живот, (7) прекогранична размена. Део III Повеље не примењује се на све језике, већ само на оне које је свака држава одредила у процесу ратификације.

Као што је било напоменуто, термин „регионални или мањински језици“ односи се на језике у традиционалној употреби, дакле, на језике који се дужи период времена употребљавају на територији одређене државе од стране грађана те државе који чине мању групу од остатка становништва у њој. Регионални или мањински језици се морају разликовати од званичног језика (званичних језика) државе, што значи да у њих не спадају *дијалектни службеног језика државе*, као што не спадају ни *језици миграната*, чије присуство на територији те државе није традиционално (Европска повеља, 1992).

Из саме дефиниције традиционалних језика који подлежу заштити у складу са Повељом постаје очигледан главни проблем у примени овог моћног и изузетно утицајног правног механизма. Повељом није предвиђен јединствени списак мањинских језика, нити је оквирно дефинисан временски период који би прецизирао захтев традиционалног присуства језика на одређеној територији, већ свака држава, по свом нахођењу, може навести у ратификационом документу језик који се обавезује штитити и развијати у складу с Повељом, и то под глотонимом који, у договору с говорницима, сматра прикладним.

Пошто дијалекти или социолекти једног језика немају статус мањинских или регионалних у држави у којој је у употреби доминантна варијанта тог језика, а као рецесивна варијанта истог језика, уз задржавање аутентичног назива говора, стичу такав статус у другом, претежно суседним државама, то може водити препознавању рецесивне варијанте као посебног мањинског или регионалног језика. У складу с принципима Повеље, стандардизација таквог говора под новим глотонимом је неизбежна. Наиме, Чланом 7.f II дела Повеље, чија је примена обавезна за све језике које је држава препознала као традиционалне, предвиђена је мера „доношења одредаба путем којих би се на одговарајући начин и одговарајућим средствима обезбедило проучавање регионалних

или мањинских језика на свим одговарајућим ступњевима“. „На свим одговарајућим ступњевима“ се тумачи – од предшколског образовања до високошколског, што недвосмислено имплицира потребу израде посебног стандарда, који се може незнатно разликовати од књижевног стандарда језика чији је говор у питању, утолико уколико се сами говори разликују од књижевне норме. Као пример убрзане стандардизације говора, потпомогнуте механизмима примене Повеље, могу послужити напори у правцу израде уџбеника и граматика оних словенских језика који су доскора сматрани говорима – буњевачког у Србији, лемковског у Пољској, русинског у Словачкој.

Још више напора у том погледу држава улаже како би заштитила језике које је навела у посебном документу када је ратификовала Повељу. На те језике се односе посебне мере из III дела Повеље, од којих држава мора одабрати најмање 35 од 68 понуђених. Како Члан 8 из III дела Повеље гарантује право на учење на релевантним регионалним или мањинским језицима или на учење релевантних регионалних или мањинских језика као дела наставног плана и програма на свим нивоима образовања (од предшколског до универзитета), држава је у обавези да подржи пројекте за израду уџбеника, граматика, речника на мањинским језицима које је навела у ратификационом документу, и то под оним називом под којим их је навела. Тако настају уџбеници, речници, граматике рецесивних варијанти, који одступају од оних који су одређени нормом доминантне варијанте. Њихови аутори су обично чланови заједнице која настоји да негује свој традиционални говор – често конзервирани пресек доминантне варијанте језика на одређеној етапи његовог развоја, те не увиђају потребу за подучавањем савременом књижевном језику народа чији је етнички део (нарочито када је осећај јединства с тим народом недовољно развијен или пољуљан због друштвено-политичких прилика). Такав процес се уобичајено завршава развојем новог стандарда.

Фокусирајући се на нови стандард, међутим, говорници рецесивне варијанте негују исту културу као и говорници доминантне варијанте – имају исте обичаје, веровања, народне песме итд. Као пример у овом случају може послужити језик војвођанских Русина, чија се прва граматика појавила далеке 1923. године, и то као граматика бачванско-руског говора украјинског језика (в. Костель-

ник 1923). Још шездесетих година XX века, кодификатори русинског језика су сматрали да изучавање новог стандарда представља само прелазну етапу на путу уливања русинског језика у матицу украјинског. О томе је, на пример, писао аутор утицајних уџбеника русинског језика Микола Кочиш, у чланку „Савремена решења у нашем језику и главни токови даљег развоја“, објављеном као програмски текст у 1. броју новог часописа на русинском језику *Швейлосц* (Кочиш 1966):

„... као народни говор (мисли се на говор бачванских Русина – Љ. П.), то је, по мом мишљењу и мишљењу већине нас, дијалекат украјинског језика, који се услед посебних историјских околности развијао на јединствен и криволинијски начин. Као књижевни језик био је неопходан и користан у прошлости, а биће потребан и користан сада и још дуго. Међутим, објективно гледано, то је анахрона назадна појава, јер је одступила од општег тренда у који су се утопили украјински дијалекти, који су од Шевченковог времена еволуирали у јединствен књижевни језик. Обогаћивање нашег језика на бази украјинског није нова ствар, већ је ствар актуализована на нов начин. Ако би се могло постићи смислено и планско фокусирање на украјински књижевни језик, створиле би се неопходне основе за постепено приближавање русинског украјинском књижевном језику у оној мери у којој би прелазак са нашег језика на украјински био природан, пријемчив, могућ.“ (Кочиш 1966: 90).

Такве или сличне изјаве средином XX века можемо пронаћи код бројних представника русинске интелигенције у Војводини (в. Румянцев 2010, Поповић 2022 (у штампи)), међутим, њихова очекивања се нису обистинила јер је *процес стандардизације језика нејовратан*. Језик који је добио своју граматику и свој лексикон, своје уџбенике и приручнике може изгубити статус стандардног само са губитком говорника, што, на срећу, није случај кад је у питању русински језик у Србији.

Претварање говора у језик, потпомогнуто применом Повеље, води својеврсном зачараном кругу: пошто говор увек има друкчије име од књижевног језика, он може бити наведен у ратификационом документу као рецесивна варијанта под тим истим именом, али као језик а не говор (у супротном на њега се не могу односити заштитне мере). Тако говор постаје мањински језик, који се по истој логици може сматрати мањинским језиком у земљи где функционише као говор, што није у складу са самом Повељом, која је у том смислу категорична – мањински језик *не укључује дијалектне службеног језика државе*. Решење овог проблема се не назире, као што се не назире крај вечитој расправи о критеријумима разграничења говора или дијалекта од језика, који су, као што је позна-

то, првенствено друштвено-психолошке и политичке природе, а у мањој мери чисто лингвистичке.

5.0 ЛОКАЛНЕ ПОВЕЉЕ О МАЊИНСКИМ ЈЕЗИЦИМА КАО ДОБРА ПРАКСА ЗАШТИТЕ РЕЦЕСИВНИХ ВАРИЈАНТИ ЈЕЗИКА

Повеља о регионалним или мањинским језицима је ступила на снагу у Србији 2006. године и тренутно се примењује на *йејйнаесїј језика*. Србија је изабрала потпуно исте 43 мере од 68 понуђених из III дела Повеље за 10 језика: албански, босански, бугарски, хрватски, мађарски, ромски, румунски, русински, словачки и украјински језик. Поред тога, исте мере Повеље из II дела важе за буњевачки, влашки, македонски, немачки и чешки језик. У спровођењу националне политике Србија се ослања на националне савете и невладине организације, а добродошла је и подршка матичних држава у којима се мањински језици користе као доминантне варијанте (*kin-state*). За сваки од пријављених језика држава треба да се одабере најмање 35 од укупно 68 понуђених мера с једне заједничке листе, које предвиђају различите врсте и степене заштите по подручјима употребе. Нпр. у домену образовања може се бирати обавеза наставе датог језика у предшколском, основном, средњем или вишем образовању; у области медија – само радио или и ТВ емисије, дневне или недељне новине, месечне публикације и сл. Број говорника и хомогеност заједнице утичу на избор мера заштите, а држава подноси извештаје о испуњавању својих обавеза у вези с мерама заштите мањинских језика Кабинету министара Савета Европе, и то на сваких 5 година (од 2019). На сваке 2,5 године држава реферише о постигнутим резултатима према препорукама Кабинета министара за тзв. хитне мере у вези са заштитом језика.

У спровођењу националне политике Република Србија се ослања на националне савете и невладине организације:

„Национални савет је организација којој се законом поверавају одређена јавна овлашћења да учествује у одлучивању или да самостално одлучује о појединим питањима из области културе, образовања, обавештавања и службене употребе језика и писма у циљу остваривања колективних права националне мањине за самоуправу у тим областима.“ *Закон о националним саветима националних мањина* („Sl. glasnik RS“, br. 72/2009, 20/2014 – odluka US, 55/2014 i 47/2018)

Након што држава ратификује Повељу, локалне власти имају кључну улогу у њеном ефикасном спровођењу. Локалне власти су у најбољој позицији да на адекватан начин прилагоде примену Повеље свакодневној пракси и локалном контексту мањинских језика у општинама у којима се ти језици традиционално користе.

Неким рецесивним варијантама говори релативно велики број грађана, док друге имају мало говорника. Међутим, сваки мањински језик има једно или више *локалних ујоришиџа* у којима – у поређењу са просеком – живи већи број говорника тог језика. У таквим општинама, локалне политике или пракса обезбеђују висок стандард заштите мањинских језика, који добровољно превазилази јединствени ниво заштите, предвиђен у складу са Европском повељом о регионалним или мањинским језицима.

Пример усвајања локалне повеље,¹¹ чији је механизам деловања идентичан као и Европске повеље, али се ограничава територијом једне општине, пружила је у Србији општина Кањижа. Управо овде, 17. децембра 2021, усвојена је прва локална повеља о заштити мађарског језика. Тренутно се воде преговори о усвајању локалних повеља и у другим општинама Војводине – Новом Саду, Бачкој Тополи, Врбасу, Инђији, Жабљу, Кули, Сремској Митровици, Шиду, Белој Цркви, Ковину, Вршцу, Панчеву, Пландишту, Сомбору, Суботици, чији су иницијатори представници различитих националних мањина у Србији – македонске, немачке, русинске, украјинске, чешке и др. Често су иницијатори представници неколико мањина, који наступају заједно како би се локалном повељом могао обухватити не само један језик већ неколико њих.

Повеља као таква није конвенција за заштиту националних мањина. Она промовише мањинске језике „као саставни део културног наслеђа“. Корисници мањинског језика у смислу Повеље су сви грађани који користе тај језик: припадници те националне мањине, али и грађани који припадају већинском становништву или другој националној мањини. Стога Повељу не треба посматрати само као меру која се тиче мањинских права већ и као *заједнички циљ већине и мањине да промовишу културно наслеђе своје земље*.

Кањижа/Magyarkanizsa, где је усвојена на општинском нивоу локална повеља о мањинском језику, пример је локалног упоришта у Србији за мађарски језик. Бачки Петровац, где се налази надале-

¹¹ Структура локалне повеље је идентична као структура Европске повеље за регионалне или мањинске језике, с том разликом што локалне власти могу одабрати из репертоара мера које су понуђене у Повељи оне које предвиђају већи степен заштите у односу на оне за које се одлучила држава уколико је повеља ратификована у тој држави (пример Србије). Уколико Повеља није ратификована од стране државе (случај Француске), локалне повеље служе као једини озваничени механизам заштите мањинских језика у одређеним административно-територијалним јединицама те државе.

ко чувена Матица словачка, основана 1932. године, јесте упориште очувања идентитета, културе и традиције војвођанских Словака. У такве центре, свакако, спада и Ковачица, препознатљива у целом свету захваљујући сликарима попут Мартина Јонаша, Зузане Халупове, Јана Вењарског, Ондреја Вењарског и многих других. Ликовни језик словачких сликара је такође мањински, јер представља симболички запис национално специфичне слике света помоћу визуелног кода. Овај фрагмент словачке културе уједно је и културно благо Србије – наивно сликарство Словака уписано је у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Србије, јуна 2012.¹²

Културно-уметничка друштва и друштва за неговање националне културе Украјинаца из Војводине *Иван Сењук* (Кула), *Карџа-џи* (Врбас), *Кобзар* (Нови Сад), *Коломијка* (Сремска Митровица), *Калина* (Инђија) пример су богаћења српске културе захваљујући упориштима украјинске културе у наведеним општинама, јер су ту концентрисани говорници украјинског језика. Руски Крстур, Куцура, Турђево, Врбас, Нови Сад, Шид и друга насеља су уједно и локална упоришта војвођанских Русина, чија је традиционална култура веома блиска украјинској, те у наведеним културно-уметничким друштвима често заједно суделују Украјинци и Русини.¹³

Неколико регионалних или локалних власти у различитим европским земљама навелико примењују одредбе Европске повеље које спадају у њихову надлежност у оквиру локалних повеља о мањинским језицима. На пример, у региону Алзас (Elzas/Elzász), два алзашка округа и 20 алзашких градова и општина – укључујући Стразбур, седиште Савета Европе – усвојили су локалне повеље о мањинским језицима и сада примењују одабране одредбе Европске повеље које спадају у њихову надлежност. Укупно 41 општина у јужној Француској усвојила је локалне повеље о мањинским језицима. С обзиром на чињеницу да Француска још увек није ратификовала Европску повељу, усвајање локалних повеља на нивоу појединих муниципалитета представља добар излаз из ситуације

¹² <<http://www.nkns.rs/cyr/popis-nkns/naivno-slikarstvo-slovaka>> 08. 07. 2022.

¹³ О блискости традиционалног културног наслеђа Украјинаца и Русина у Војводини, између осталог, сведочи чињеница да је у Национални регистар културног наслеђа Србије уписан заједнички украјински и русински обичај освећења паске, јануара 2021. године. (<<http://www.nkns.rs/cyr/popis-nkns/uskrshnji-obichaji-osvetshivanje-paske-poshvecanya-paski-rusin-posvyachennya-paski>> 08. 07. 2022.)

која се годинама не мења када је у питању ратификација Повеље у Француској.

Локална повеља о мањинским језицима садржи мере Европске повеље које су у складу са локалном политиком и праксом а које спадају у надлежност општина. Такве повеље припремају локалне власти и надлежни национални савети националних мањина уз стручну подршку Савета Европе, а затим их усваја општина. Оне служе као акциони планови за промоцију језика која је усклађена са актуелном ситуацијом на терену и подржавају примену Европске повеље. Општине које се могу сматрати упориштима одређених мањинских језика могу озваничити своје високе стандарде по питању очувања мањинских језика. Локалне повеље повећавају националну и међународну видљивост добре општинске праксе у промовисању мањинских језика.

У практичном смислу, усвојити Повељу о мањинским језицима на локалном нивоу значи упоредити високе локалне стандарде који се примењују на мањинске језике са мерама садржаним у листи Европске повеље.

Локалне повеље такође могу допринети решењу појединих контрадикторности које постоје у пракси. Приликом ратификације Европске повеље о регионалним или мањинским језицима, Србија је дала изјаву у погледу тумачења синтагме „територија на којој су регионални или мањински језици у употреби“ – да ће се она односити на подручја у којима су регионални или мањински језици у службеној употреби у складу са националним законодавством (Члан 3, став 2. Закона о ратификацији Европске повеље). У самој Повељи (Члан 1.b) наведено је: *територија на којој су регионални или мањински језици у употреби* означава географску територију на којој су поменути језици средство изражавања одређеног броја људи, чиме се оправдавају различите мере заштите и унапређења, предвиђене овом повељом. Ове две дефиниције (из Закона о ратификацији и из самог текста Европске повеље) нису у потпуности усаглашене, јер, рецимо, украјински језик није у службеној употреби ни у једној јединици локалне самоуправе у Србији (било на целој територији било на неком њеном делу), али је наведен у ратификационом документу. Превазилажењу овог проблема могло би допринети усвајање локалне повеље у општини Кула, која је упориште украјинске националне мањине у Србији, као и увођење

украјинског језика у службену употребу на територији те општине, чиме би поменута контрадикторност била укинута.

6.0 ПРАВО ЈЕЗИКА НА ГОВОРНИКЕ.

НЕГАТИВНА И ПОЗИТИВНА ЈЕЗИЧКА ПРАВА

Право изворних говорника језика да га употребљавају и чувају сматра се аксиоматичним. Међутим, постоји разлог да се расправља и о супротној варијанти ове формуле – „праву језика на своје говорнике“ (Ажњук 2021: 75) – говорници могу физички постојати након што подлегну асимилацији, али *језик без говорника је осуђен на изумирање*, што не треба испуштати из вида када је Повеља у питању. Због тога сврха Повеље није у томе да подржава права једне етничке групе, већ да „подржи и промовише регионалне или мањинске језике као такве“ (став 17. Експланаторног извештаја Европске повеље).

Основни задатак Повеље се састоји у томе да омогући или олакша комуникацију на мањинском језику у приватном и јавном животу, што значи да овај документ има више културне него политичке циљеве. Повеља је осмишљена тако да штити рецесивне варијанте оних језика који имају своје доминантне варијанте у одређеним земљама или угрожене рецесивне варијанте без доминантних, али не и њихове говорнике, што значи да се штити право језика на своје говорнике.

У социолингвистици језичка права се посматрају као негативна и позитивна (Дунђар 2000: 91–92). Разлика између негативних језичких права, која се манифестују у прокламовању лингвистичке толеранције и спречавању дискриминације на основу језика, и позитивних језичких права, која друштво нуди у облику посебних мера заштите језика и њиховог увођења у јавни живот, може се илустровати на примеру диференцијалних обележја II и III дела Повеље. Посматрано из тог аспекта, II део Повеље гарантује „негативна“ језичка права, док део III прописује мере обезбеђивања „позитивних“ права.

О томе колико су грађани Србије упознати са Европском повељом о регионалним или мањинским језицима и мерама заштите мањинских језика у Србији сведоче резултати истраживачког пројекта *Екологија и еманципација језика националних мањина у Србији*, који је реализован на Филолошком факултету у Београду, у оквиру предмета Увод у лингвистику, школске 2020/2021. године.¹⁴ Експеримент је спроведен током марта и априла 2021. године. Током експеримента је прикупљено 2000 анкета на територији Републике Србије. Анкету је попунило ≈ 2000 испитаника различитог пола, узраста и занимања. Резултати експеримента су пока-

¹⁴ У прикупљању анкета учествовали су студенти Катедре за славистику Филолошког факултета у Београду. Руководилац пројекта била је проф. др Људмила Поповић.

зали да, без обзира на претежно висок ниво образованости испитаника,¹⁵ 72% од укупног броја није никад чуло за Повељу, а чак 53% сматра да број говорника утиче на престиж језика, из чега следи опасан закључак да су мањински језици мање престижни; 1088 испитаника, више од 50%, сматра да мањински језици нису довољно заступљени у медијима, а 52% испитаника сматра да грађани Србије нису довољно информисани о језицима мањина.¹⁶

С тим у вези намеће се потреба увођења одговарајућег школског курса у чијим оквирима ученици би били упознати с основним документима који регулишу заштиту мањинских језика у Европи и Србији – Оквирном конвенцијом о националним мањинама и Европском повељом о регионалним или мањинским језицима, као и с основним подацима о мањинама и мањинским језицима у Србији. Такав курс би могао да се понуди у оквиру постојећег школског предмета *Грађанско васпитање*, а његов циљ би представљао приближавање мањинских језика свим говорницима у Србији и развијање потребе за очувањем тих језика као заједничког културног наслеђа. Таква иницијатива би наишла на позитиван пријем у Савету Европе, чији експерти, са своје стране, нуде нацрте одговарајућих програма и оквирне приручнике за наставнике (Brony et al. 2019).

7.0 ЗАКЉУЧАК

Дефинисање мањинског језика као рецесивне варијанте помаже сагледавању чињенице да је подела језика на велике и мале релативна, да не кажемо апстрактна фикција, јер чак и највећи језици, с обзиром на број њихових говорника, богатство књижевнојезичког израза, раширеност употребе, функционалну раширеност, економску, политичку и војну моћ народа који тим језиком говори, функционишу као рецесивне варијанте и у том својству морају бити заштићени као и тзв. мали језици.

Мањински језици, посматрани као рецесивне варијанте које представљају заједничко културно и лингвистичко наслеђе већине и мањине у једној држави, могу опстати само уколико говорници већинског и мањинског језика схватају мултикултуралност као циљ ка којем искрено теже, те негују дух толеранције и отворености према другом и друкчијем у културолошком смислу. Већина треба да поклања рецесивној варијанти довољно пажње кроз одговарајуће институције, користећи механизме с ослоном на Европску повељу о регионалним или мањинским језицима, балансирајући између тежње ка очувању доминантне варијанте језика

¹⁵ Од укупног броја испитаника 51% су студенти, 31% – високообразовани, 13% – са средњом стручним спремом и 5% – са основном.

¹⁶ В. више о резултатима наведеног експеримента у: Поповић 2022 (у штампи).

већине и заштите рецесивних варијанти језика мањина. У том настојању ниједна од страна не сме бити запостављена јер трајно занемаривање не само рецесивне варијанте већ и доминантне, посебно у земљама постколонијалног наслеђа, у којима формално осамостаљење није водило ослобађању од доминантне културе већинског народа, наметнуте у оквирима империје или тоталитарног друштва, води њеном постепеном ишчезавању, глотофагији (в. пример белоруског или ирског језика).

Европска повеља о регионалним или мањинским језицима у том смислу представља моћан инструмент, а локалне повеље, које су усклађене са Повељом, али и локалном политиком и праксом, и спадају у надлежност општина, представљају још један практични корак у њеној имплементацији. Локалне повеље олакшавају доношење конкретних практичних мера заштите и очувања рецесивних варијанти језика непосредно у местима где је концентрација њихових говорника највећа, тј. у локалним упориштима мањинских језика.

Право језика на своје говорнике штите мере које су предвиђене Европском повељом о регионалним или мањинским језицима. Потреба ширења информације о основним ставовима Повеље, о њеном стремљењу ка духовном богаћењу европских и других народа путем прихватања мањинских језика и култура које се на њима стварају као заједничког наслеђа мањине и већине, представља основу напретка савременог друштва у сваком погледу – културном, политичком, економском.

Цитирана литература

- АЖНЮК, Богдан М. *Мовна політика: Україна і світ*. Київ: Національна академія наук України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, 2021.
- [AŽHNŪK, Bogdan M. *Movna politika: Ukraïna i svit*. Kiïv: Nacional'na akademiâ nauk Ukraïni, Institut movoznavstva im. O. O. Potebni, 2021]
- БУГАРСКИ, Ранко. „Словенске земље и европска повеља о регионалним или мањинским језицима“. У: Људмила Поповић, Дојчил Војводић и Мотоки Нوماћи (ур.). *У простору лингвистичке славистике. Зборник научних радова. Поводом 65 година животоа академика Предрага Пипера*. Београд: Филолошки факултет, 2015: стр. 175–189.
- [BUGARSKI, Ranko. „Slovenske zemlje i evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima“. U: Ljudmila Popović, Dojčil Vojvodić i Motoki Nomaći (ur.). *U prostoru lingvističke slavistike. Zbornik naučnih radova. Povodom 65 godina života akademika Predraga Pipera*. Beograd: Filološki fakultet, 2015: str. 175–189]
- ДУЛИЧЕНКО, Александр. *Jugoslavo-Ruthenica II. Roboti z ruskeij filologijii i istorijii*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Руске слово, 2009.
- [DULIČENKO, Aleksandr. *Jugoslavo-Ruthenica II. Roboti z ruskeij filologijii i istorijii*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Ruske slovo, 2009]

- КАЛВЕ, Луј Жан. *Лингвистика и колонијализам: Мала расправа о глотофагији*. Београд: БИГЗ (Библиотека XX век), 1981.
- [KALVE, Luj Žan. *Lingvistika i kolonijalizam: Mala rasprava o glotofagiji*. Beograd: BIGZ, 1981 (Biblioteka XX vek)]
- КАЛВЕ, Луј Жан. *Рај међу језицима: Језичке полиитике*. Београд: Просвета. 1995 (Библиотека XX век, 84).
- [KALVE, Luj Žan. *Rat među jezicima: Jezičke politike*. Beograd: Prosveta, 1995 (Biblioteka XX vek, 84)]
- КОСТЕЛНИК, Габор. *Граматика бачванско-рускеј бешеди*. Руски Керестур: Руске Нар. Просвитне Дружтво; Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1923.
- [KOSTEL'NIK, Gabor. *Gramatika bačvan'sko-ruskeј bešedi*. Ruski Kerestur: Ruske Nar. Prosvitne Društvo; Sremski Karlovci: Srpska manastirska štamparija, 1923]
- КОСТЕЛНИК, Гавриїл. *Проза*. Нови Сад: Руске слово, 1975.
- [KOSTEL'NIK, Gavriil. *Proza*. Novi Sad: Ruske slovo, 1975]
- КОЧИШ, Микола. «Сучасни рушаня у нашим језику и основни тенденції його дальшого розвою». *Шветлосц* 1 (1966): стр. 21–30.
- [KOČIŠ, Mikola. «Sučasni rušanâ u našim âziku i osnovni tendencii jogo dal'shogo rozvoû». *Švetlosc* 1 (1966): str. 21–30]
- ПИПЕР, Предраг. *Српски између великих и малих језика*. Београд: Београдска књига (2. издање), 2004.
- [PIPER, Predrag. *Srpski između velikih i malih jezika*. Beograd: Beogradska knjiga (2. izdanje), 2004]
- ПЛИШКОВА, Анна. „Јзык карпатських Русинів протягом століть і ёго статус на зачатку 21. століття.“ У: А. Kretschmer, G. Neweklowsky, S. M. Newerkla, F. Poljakov (Hrsg.). *Minderheiten in der slawischen Welt. Sprachkontakte und kulturelle Identitäten*. Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Warszawa – Wien: Peter Lang, 2019: с. 221–239. [Philologia Slavica Vindobonensia 5].
- [PLIŠKOVA, Anna „Āzyk karpat'skyh Rusyniv protâgom stolit' i ёgo status na začatku 21. stolittâ“. U: A. Kretschmer, G. Neweklowsky, S. M. Newerkla, F. Poljakov (Hrsg.). *Minderheiten in der slawischen Welt. Sprachkontakte und kulturelle Identitäten*. Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Warszawa – Wien: Peter Lang, 2019: s. 221–239. [Philologia Slavica Vindobonensia 5]]
- ПОПОВИЋ, Људмила. *Фокусна ѱерсїекїива украјинске књижевносїи*. Београд: Филолошки факултет, 2007.
- [POROVIĆ, Ljudmila. *Fokusna perspektiva ukrajinske književnosti*. Beograd: Fiilološki fakultet, 2007].
- ПОПОВИЋ, Људмила. „Русини и Украјинци у Србији“. *Зборник Маїице српске за слависџику* 78 (2010): стр. 69–100.
- [POROVIĆ, Ljudmila. „Rusini i Ukrajinci u Srbiji“. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 78 (2010): str. 69–100]
- ПОПОВИЋ, Људмила. „Мова українців у Сербїї: минуле, сучасне, майбутне“. *Славїстика XXVI/2* (2022) (у штампі).
- [POROVIĆ, Ljudmila. „Mov ukrajinciv u Serbiji: mznule, sučasne, majbutnje“. *Slavistika XXVI/2* (2022) (u štampi)]
- РУМЯНЦЕВ, Олег. *Питання національної іденитичності русинів і українців Югославії (1918–1991)*. München–Berlin, 2010.

- [RUMJANCEV, Oleg. *Pytannâ nacional'noi' identičnosti rusiniv i ukrainciv Ūgoslavii' (1918–1991)*. München–Berlin, 2010]
- ТАМАШ, Јулијан. *Величина малих. Поетика регионалних и малих књижевних традиција*. Нови Сад: Војвођанска академија наука и уметности. (Монографије, књига 2), 2008.
- [TAMAŠ, Julijan. *Veličina malih. Poetika regionalnih i malih književnih tradicija*. Novi Sad: Vojvodanska akademija nauka i umetnosti. (Monografije, knjiga 2), 2008]

*

- BROHY C., V. Climent-Ferrando, A. Osmianska-Pagget, F. Ramallo. *European Charter for Regional or Minority Languages. Classroom activities*. Strasbourg: Council of Europe, 2019.
- EUROPIAN CHARTER. *European Charter for Regional or Minority Languages*. <<https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/text-of-the-charter>> 27. 05. 2022.
- KLOSS, Heinz. *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen von 1800 bis 1950*. Munich: Pohl, 1952.
- KLOSS, Heinz, “‘Abstand languages’ and ‘ausbau languages’”. *Anthropological Linguistics* 9/7 (1967): pp. 29–41.
- HAUGEN, Einar. *The Ecology of Language*. Stanford: Stanford University Press, 1972.
- EDWARDS, John. *Multilingualism*. London: Routledge, 1995.
- SHEVELOV, George Y. “Ukrainian”. In: A. M. Schenker, E. Stankiewicz, M. S. Iovine (Eds). *The Slavic Literary Languages: Formation and Development*. New Haven: Yale concilium of international and area studies, 1980: pp. 142–160.
- WRIGHT, Sue. *Language Policy and Language Planning: From Nationalism to Globalization*. Palgrave Macmillan, 2016.

Людмила В. Попович
Белградски универзитет
Филолошки факултет
Кафедра славистике

ДОМИНАНТНЫЕ И РЕЦЕССИВНЫЕ ВАРИАНТЫ ЯЗЫКА В СВЕТЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ ХАРТИИ О РЕГИОНАЛЬНЫХ ЯЗЫКАХ ИЛИ ЯЗЫКАХ МЕНЬШИНСТВ

Резюме

С учетом социолингвистической концепции больших и малых языков, принадлежащей академику Предрагу Пиперу, в статье постулируется авторская гипотеза о доминантном и рецессивном вариантах языка. Такая типология проходит апробирование на примере анализа применения Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств. Данный подход помогает осознать проблему, возникающую в связи с обязательством определенного государства применять меры по защите рецессивного варианта языка под особым глоттонимом, отличным от названия доминантного варианта того

же языка. Подчеркивается, что Хартия, в первую очередь, предназначена для защиты языков меньшинств как общего культурного наследия меньшинства и большинства, т.е. защиты языковых прав всех граждан государства. Такие права рассматриваются как негативные, когда они направлены на предотвращение нетерпимости и дискриминации, и позитивные – в смысле приложения усилий общества в направлении поддержки и популяризации общего языкового наследия. Право языка на своих носителей рассматривается как базовая социолингвистическая основа, на которой основана Европейская хартия региональных языков или языков меньшинств. В работе также рассматривается успешная практика принятия локальных хартий как надежный способ защиты рецессивных вариантов с меньшим количеством пользователей, а также как один из способов преодоления некоторых противоречий, которые могут возникнуть при практическом применении Европейской хартии.

Ключевые слова: социолингвистика, языки меньшинств, доминантный вариант, рецессивный вариант, Европейская хартия региональных языков или языков меньшинств.

Ljudmila V. Popović
University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Slavic Studies
Expert Committee of the European Charter for Regional or Minority Languages

DOMINANT AND RECESSIVE VARIANTS OF LANGUAGE IN THE
LIGHT OF THE EUROPEAN CHARTER FOR REGIONAL OR MINORITY
LANGUAGES

S u m m a r y

Considering the sociolinguistic conception of large and small languages, which belongs to Academician Predrag Piper, the paper postulates the original author's hypothesis about dominant and recessive language variants. This typology is being tested on the example of the application of the European Charter for Regional or Minority Languages. From this point of view, there is a problem that arises due to the obligation of a certain state to apply protective measures against a recessive variant of a language under a special glottonym that differs from the name of the dominant variant of the same language. The fact that the Charter is primarily intended for the protection of minority languages as common cultural heritage of the minority and the majority is interpreted as protection of the linguistic rights of all speakers of a state, which are seen as negative, when they are aimed at preventing intolerance and discrimination, and positive – in line with the society's efforts to support and promote its linguistic heritage. The right of languages to speakers is seen as the basic sociolinguistic framework upon which the European Charter for Regional or Minority Languages is based. The paper also discusses the good practice of adopting local charters as a reliable way of

protecting recessive variants with fewer speakers, as well as one of the ways to overcome certain contradictions that may arise in the practical application of the Charter.

Keywords: sociolinguistics, minority languages, dominant variant, recessive variant, European Charter for Regional or Minority Languages.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 557–575

УДК 811.163.41'367.3

COBISS.SR-ID 85082633

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202557R>

Примљено: 15. јула 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Владислава Ж. Ружић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику

О ФИНАЛНИМ РЕЧЕНИЦАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

С обзиром на структурно-функционалне и семантичке критерије издвојени су основни модели финалних (намерних) клауза којима се саопштава каква потенцијална активност као тежња, циљ, намера, сврха. Уводе их везничка средства *да, како, не би ли, е/да* маркирајући их и према степену извесности остварења намере. Псеудофиналне реченице које су структуриране по првом, најфреквентнијем моделу, реферишу о непланираним активностима као крајњим, па и неминовним, судбински одређеним исходима каквог следа догађаја. У фокусу рада је начин на који (псеудо)финалне клаузе структурирају сложене реченице у одабраном корпусу и како се то испољава на комуникативно-стилском плану.

Кључне речи: српски језик, синтакса, намерна клауза, финалност.

1. Увод

У новијој уџбеничкој литератури намерне¹ (финалне) клаузе су сврстане у адвербијалне реченице рашчлањене структуре,² будући да се везују за предикације основних реченица као њихове факултативне одредбе (MRAZOVIĆ 2009: 612–614; ПИПЕР, Клајн 2014: 514–516; ВОЈВОДИЋ 2018: 436). Значење правих намерних реченица, као и погодбених, припада иначе сфери модалних реченичних значења, тако да их је могуће

* vlaslo@ptt.rs

¹ Будући да је термин *намерни* у нашој литератури уобичајени назив за ове клаузе, у тексту се углавном служим њиме, а у наслову рада и када је то неопходно, употребљавам и латински термин *финални*, који има и ширу употребну вредност, в. нап. 4.

² Реч је о зависности у ширем смислу, док се зависност у ужем смислу односи на нерашчлањене зависносложене реченице, в. ПИПЕР 2018: 18.

анализирати у оквирима модалности, а и независно од ње – као посебан тип реченица (ZVEKIĆ DUŠANOVIĆ, 2001: 55).³ Будући да предикације типичних финалних клауза означавају хипотетичке, нереалне ситуације, оне су обележене објективном модалношћу, неодређене реалности (ПИПЕР 2005: 637). Разматрајући сложену категорију циља, П. Пипер истиче да су с тим значењем комбиноване категорије: аниматност, узрок, услов, агентивност, темпоралност, модалност и локализација као достизање крајње тачке неког процеса (ПИПЕР 2005: 803). У *Синтакси сложене реченице* циљне односно намерне (финалне) реченице разматране су у оквиру категоријалног комплекса условљености (ВОЛВОДИЋ 2018: 451–458).

Финалности у ужем смислу, као релациона семантичка категорија испољава се како на синтагматском нивоу, тако и на плану сложене реченице. Које синтаксичке конструкције имају општефинално значење а када се оно комбинује са неким другим, секундарним значењем, показао је Ковачевић (1998). У својим студијама исти аутор (в. лит.) подробно обрађује, по валидним синтаксичко-семантичким параметрима, поједине типове финалних и њима сродних реченица у српском језику. *Финалности* у ширем смислу, према метафизичким тумачењима, представља и завршни, неусловљени чин каквог кретања, било да су носиоци тога кретања жива бића, било да су самоактивни појмови; то је крајњи, финални чин у низу догађаја.⁴ Такво поимање финалности може бити пренето на план сложених реченица, када координиране предикације граде сукцесивни низ који се у одређеном контексту завршава псеудофиналном клаузом⁵ са везником *да* и често потенцијалом.

2. Принципи за типологију

ОПШТА ОБЕЛЕЖЈА: За двопредикатске реченичне структуре са типично намерном клаузом битна је *актиуелности* основне предикатске радње, *агентивности*, *циљности*,⁶ *интенционалности* као општа тежња,

³ У раду их анализирам као посебан тип зависних реченица, чији су предикати носиоци одређеног модалног значења, што је условљено и лексичком и контекстном семантиком.

⁴ Овај термин, према *Великом речнику* Клајна и Шипке, има два значења: 1. „завршни, крајњи; коначни, дефинитиван“ и 2. „намерни“. У *Психолошком речнику* Крстић појам *финално* тумачи као оно што се односи на завршне исходе процеса, па и на сам живот.

⁵ Први је описао те реченице Љуб. Поповић, закључивши да су то заправо *нејравне најоредне*, в. Поповић 1977. О њима ће бити речи касније.

⁶ У психологији су појмови циљ, намера, интенција, сврха слично детерминисани (Крстић 1996).

суцесивни однос *двеју њредикација*,⁷ имлицирана *каузалносћ*,⁸ *сћејенована модалносћ*, *финалносћ* (као крајњи исход каквих активности). Уочава се и интерференција категорије циља и *услова*, *њоследице*, *намене* и др.

Четири су основна структурна модела намерних клауза: I (ДА + ПРЕЗ /Пот), II (КАКО + Пот), III (НЕ БИ ЛИ) и IV (Е/ДА + Пот). Намерне клаузе у ужем смислу јесу факултативне одредбе предиката основне реченице (Састали су се јуче *да би се договорили о свему* → ... *ради договора*). За разлику од циљних допуна,⁹ оне су немаркиране у погледу везника, употребе презента, кореферентности агенса и позиционирања.

ДИСТРИБУЦИЈА. Намерне клаузе су обично постпоноване у односу на основну реченицу.¹⁰ Клаузе са везничким изразима НЕ БИ ЛИ и Е/ДА БИ по правилу су интерпункцијски обележене. Неретко и клаузе са везником ДА и КАКО повезују се с основном реченицом на исти начин, да се интерпункцијом сигнализира нова, накнадно изнета информација. Клауза са везником *да* и негираним потенцијалом може бити дистрибуирана и као тема, с тим што се информативно тежиште помера на основну, нпр. *Да не би оскрнавио ноћ молићиве* /.../ Ђорђе целог дана није помену манастир (ДТ К, 108).¹¹ У инверзији се појављују спорадично и остали структурни типови намерних реченица.

Позиционо-интонационим издвајањем, аутономизовањем намерних клауза, њиховим парцелисањем, којем оне неретко подлежу,¹² ставља се фокус на циљну ситуацију, постиже експресивизација и емфатички ефекат, нпр.: А стављао сам ти одговоре у уста. *Да би могао да их њобијеш* (МС, ДС, 211); Деци ће испричати цео свој живот. *Да га зајамће* (ДТ, К, 241); Цим отпија гутљај воде. *Како би добио на времену* (ЕК). Сем тога, и по две намерне клаузе као парцелати везују се за једну основну: Данас ћу ићи муселиму. *Да сазнам разлог и да молим милосћ* (МС, ДС, 73). Парцелисане намерне клаузе могу и претходити основној реченици, што је јунктурно истакнуто, нпр.: *Да их не би заковали на крсћ или на*

⁷ Циљ се може дефинисати и као последња ситуација у временском следу једносмерно оријентисаних ситуација, в. у: ПИПЕР 2005: 804. У Филозофском речнику појам тзв. финалног узрока се поистовећује са циљем (МАРИЋ 2004).

⁸ Пред везником намерне клауза може се развити узрочна клауза са лексичким верификаторима финалности.

⁹ О циљним клаузама у функцији допуна типа *иде да руча* и другим в. Ружић 2010.

¹⁰ Понекад се намерна клауза уметне међу делове основне реченице.

¹¹ Примери су ексцерпирани махом из књижевних дела савремених српских писаца, в. Изворе.

¹² Испитујући парцелацију као карактеристичан синтаксичко–стилистички поступак наших приповедача, Радовановић је утврдио да парцелисане могу бити и зависне клаузе, а поред допунских, најчешће су то намерне, в. РАДОВАНОВИЋ 1990.

вейреџачу, да их не би бацили дивљим зверима или им разбили главе ... – бежали су у пустиње (МП, ПСЧ: 10).

ПРИСТУП И ЦИЉ. Типологија финалних клауза извршена је тако што су њихова три обележја посматрана у корелацији: *циљносћ*, *интентционалносћ* (свест +/-),¹³ *финалносћ*. Као полазни критерији за устројавање одељака (в. даље) узети су структурносемантички, а у анализи примера пажња је усмеравана на модално-стилске особености и контекстуалне вредности ових клауза. Будући да се у одабраном књижевно-публицистичком корпусу уочава изузетна учесталост вишеструко сложених реченица са финалним клаузама,¹⁴ различити видови њиховог моделовања, интегрисања у веће синтаксичке целине, уланчавања, позиционо-интонацијског маркирања, то је стављено у први план при презентацији примера. На крају су разматране и нетипичне финалне реченице којима се означавају непланиране, несвесне активности, чија је појава контекстуално условљена и стилски маркирана.

3. НАМЕРНЕ КЛАУЗЕ: МОДЕЛИ И КОНТЕКСТУЛНЕ ВАРИЈАЦИЈЕ

Анализом су обухваћена четири основна модела. Притом, одабрани су само репрезентативни примери да илуструју начине на које се предикације основних клауза повезују са намерним клаузама, и како се низови намерних клауза удружују међусобно, градећи пре свега вишечлане реченице.

МОДЕЛ I: ДА + /НЕ/ + През / Пот. По овом, најфреквентнијем моделу¹⁵ структуриране су клаузе чије предикације реферишу о циљу као намери (свесној одлуци), што се приписује, пре свега, човеку као прототипичном агенсу.¹⁶ При томе, презентом се исказује извесно остварива циљна ситуација, а потенцијалом могућа остваривост, пошто је он маркиран наглашеном интенционалношћу,¹⁷ уп.: *Одмакнуо сам се, да јој направим мјестиа ...* (МС, ДС, 433) и *Одрасли су мучили своје ближње, да би исћерали неки смисао за своје власитије живојте* (ИС, К, 205).

¹³ „Интенционалност“ може бити и објективна, што значи да се не мора подударати са намером субјекта, већ може бити независна од његовог психолошког стања, од његове јасне свести о циљу, а таква интенционална димензија уграђена је и у понашање животиња, према Речнику Крстића (1996).

¹⁴ На ту појаву повезивања напоредним односом предикација зависних од исте управне реченице, указује ГЛАСИЋ 2018: 627–634.

¹⁵ У односу на модел са везником *да*, приметна је далеко мања фреквентност осталих модела у корпусу, што је вероватно последица њихових специфичних модално-прагматичких компонената.

¹⁶ Исто важи и за остала три модела, с тим што они имају и нека њима својствена обележја.

¹⁷ На то је својевремено указала М. Ивић (Ивић 1970: 50).

У истраживаном белетристичком корпусу карактеристично је функционално-стилски маркирано уланчавање напоредних намерних клауза с везником *да*, иза основне реченице, као нпр.: *Говорио је да не би ћуџао, да би оџац заћуџао и да би се шио љре завршила ова љрва и љоследња свађа* (ДЋ, К 49). Ове клаузе са предикатима у потенцијалу (у негираној или потврдној форми) формирају градациони низ према степену важности циљних ситуација за субјекат основне клаузе.

Репрезентативни пример за различиту дистрибуцију и повезивање клауза јесте један проспективно оријентисани сегмент наративног текста (1). У уводном, тематском делу је намерна клауза са потенцијалом у потврдној форми, а следе две њој надређене копулативне предикације чији је носилац аниматни субјекат. Њима су подређене две релативне клаузе у напоредном односу којима се означавају ситуације као услови за остварење замишљених циљева истог субјекта, који су денотирани предикацијама у интерпункцијски издвојеном низу од осам намерних клауза са везником *да* и презентом (у потврдној и негираној форми). Оне су у напоредном сукцесивном односу (наглашеном и везником *иа*), а њихов редослед је одређен степеном значаја циљева за субјекат. Сегмент се завршава парцелисаном намерном с екстрахованим неаниматним субјектом, која је у узрочно-последичној вези са претходном циљном ситуацијом. Тако је постигнут највиши степен експресивизације поруке:

(1) Да би разагнао тугу на те дане јесени, Аћим поново припали цигару и настави да путује ... испод звезда и облака, од механе до механе, за богатством које ће сам стећи и њиме синове хранити, **да** мајка ућуги с прекорима **и** не помиње домаћина Василичија, **да** он не буде Аћим Дошљак, син слуге и воденичара Луке Дошљака, **да** буде први газда у селу, **па** Ђорђе очевину **да** наследи, **а** Вукашин науке и школе **да** му сврши **и** велики човек постане. Цела Србија **да** га зна по памети и знању (ДЋ, К 187).

Подмодели са негираним СУБПРЕДИКАТОМ: ДА + НЕ + ПРЕЗ; ДА+ НЕ + ПОТ. Примери (2) показују како се узастопном појавом негације¹⁸ уз предикат намерне клаузе (која је обично у позицији иза основне, али и испред ње, в. трећи пример) наглашава да носиоци денотираних радњи никако не желе да се деси оно што је означено циљним предикацијама, те својим чином то и потврђују. Понављањем лексички истоветних предиката, са појачајном речцом *и*, интензификована је основна радња, а самим тим и жеља субјекта да не дође до остварења непожељних ситуација (други пример). У првом примеру две сложене реченице обједињене су на комуникативно-информативном плану тако да пренесу јединствену слику

¹⁸ Негација у примерима је болдована да би била уочљива, као и структурни показатељи координираних и субординираних веза међу клаузама.

о чину над аниматним посесором, извршеном са циљем онемогућавања његових активности, непожељних за носиоца датог чина:

2. Лаути сам био косе ишчупао **да** ме **не** дражи, уста сам јој био зачепио прљавим крпама **да не** уздише, **да не** чује (ДК, М, 61); Причам **да не** бих баш сасвим умро; Ја и причам **да** ми и глас **не** би појели мрави и жутоглави црвићи (ДЂ, К, 247); **Да не** би били опажени **и да не** би трошили оскудну муницију, најчешће су окидали циљајући празним пиштољем (АТ, УЧ, 95);¹⁹ Ако си шуљак и јаловак, ... у овој облачини мокрој, онда липши у њој **да** земљу **не** поганиш **и** жене **не** прљаш (ДЂ, К 193),²⁰ „Поразила ме и њежност с којом му је отирала крв, као дјетету, меко, **да** га **не** повриједи, **да** га **не** заболи“ (МС, ДС 433).

У овако структурираним сложеним реченицама интензификовањем нежељених циљних радњи појачана је експресивност језичког израза.

Подмодели са потврдним субпредикатом: ДА + През; ДА + Пот. У одабраном корпусу многобројни су примери сложених реченица са више намерних клауза (3), чији предикати, у потврдној форми потенцијала или презента, успостављају сукцесивни, симултани, градациони однос. Могу бити и у дисјунктивном односу (први пример), где је пред намерном, интерјунктурно маркираном клаузом, предлошком узрочном конструкцијом²¹ у катафорској функцији наглашено да постоје два различита повода моционе радње, која су експлицирана намерним клаузама.

3. А одлазили су из два разлога: **да** би оставили ред који тренутно није у преимућству, **или да** би у новом реду могли да се баве послом који њиховом реду не припада (МП, ПСЧ, 69); ... и једног дана кренућемо на пут, **да** изађемо из ове чаме **и да** заједно окушамо пуни, узбудљивији живот (АТ, УЧ, 104); ... опушта дизгине **да** јахање кроз село овог јутра што дуже траје, **да** сви виде како се враћа из манастира с „водицом“, **и** сваком кога види довикне: „Унук ми се родио“ (ДЂ, К, 200); Додај ми ту лулу, **да** *зайалим*, **па да** *изађемо мало до Тисе* (ИС, X, 182); С адвокатом је отпутовала једна старија жена салашарка, **да** *йонегује болесника*, **и да** га *каснџе*

¹⁹ Саставним координатором и између намерних клауза истиче се копулативност, а субординатор *да* понекад изостаје из стилских разлога, као у следећем примеру.

²⁰ Ако је у основној реченици предикат у императивној форми, уочава се интерференција циља и услова, будући да се основном клаузом износи евентуални услов за остварење циља означеног зависном клаузом. Тако се скреће пажња на остварење циља као извесне, нежељене последице.

²¹ То истицање разлога, потребе да се оствари неки циљ присутно је и у другим примерима: Починем ову своју причу, низашто, без користи за себе и за друге, из потребе ..., *да остиане зайис мој о мени, зайисана мука разговора са собом* (МС, ДС, 9).

йреведе кћери (ИС, К, 51);²² Дошао је мене ради, да ми захвали, или себе ради, да се склони (МС, ДС, 86).²³

Већи степен експресивности постиже се ако се друга циљна клауза парцелише: Дошао сам *да ти захвалим на њоклону. Да њоразговарамо ни о чему, ни због чега*“ (МС, ДС, 143).

На међуусловљеност циљних радњи иза основне, указује пример с хронолошки повезаним имлицираним предикацијама: Ја се тада отиснух на море *да њоћражим мог левијајана да му харѡун извадим из леђа да га себи у срце забодем ...* (ДК, М, 38) [→ < а кад/ако га нађем > да му ... < па кад му харпун извадим ... онда > да га ...]. Између њих нема интерпункције, те је успостављен овај вид темпорално-условне другостепене зависности.

Координативним (асиндетским) низом повезане су и предикације основних клауза, тако да фокализују различите акције које се врше ради остварења једног циља, саопштеног интерполираном клаузом с везником *да* и потенцијалом: ... већ неколико дана, *да би се додворио оцу*, иде на зборове, даје паре кафецијама, одлаже сељацима исплату дугова, обећава жито (ДЋ, К 82). Основним копулативним предикацијама казују се две радње свесно предузете ради остварења једног подразумеваног циља, а намерном предикацијом сасвим други, неочекивани, непланирани циљ: ... ја радим и чувам, *да би новац узели други* (ИС, К 92) [< да бих зарадио и имао, а не > да би новац узели други]. Ту је имлицираним предикацијама саопштен прави циљ, а негацијом истакнута нежељена последица.

Подмодели са негацијом у основној клаузи: ... НЕ ДА + През /Пот ..., ВЕЋ / НЕГО ДА + През / Пот. При моделовању финалних клауза структурну улогу има *негација* уз предикат основне клаузе када се остварује као тзв. контранегација, будући да се њоме заправо негира потврдан садржај циљне клаузе, односно „негира примарни циљ“ (Ковачевић 2015: 226). Нпр.: *Нисам дошао да молим* (МС, ДС, 82) [→ Дошао сам али не зато да молим]. Та тзв. „клаузална контранегација“ (Ковачевић 2015: 226) испољава се и унутар реченичног комплекса када се две намерне клаузе са везником ДА повезују односом синтаксичке напоредности супротног типа (4), којим се изразито наглашава разлика између два циљна садржаја. Првом клаузом означена је циљна радња чије се остварење не жели, док је другом експлицирана права намера (која може бити исказана и падежном конструкцијом с истим значењем као у последњем примеру

²² Постериорност друге намерне предикације истакнута је темпоралним прилогом *касније*.

²³ Генитивом у основној реченици исказана су два алтернативна циља кретања агенса везана за аниматни адресат, да би се предикацијама намерних клауза експлицирала циљна ситуација.

доле). До испуштања предиката друге основне реченице (а и намерне, в. први пример) долази због редуваности, па се у фокус ставља прави циљ који треба досегнути:

4. Ја нисам дошао да те учим како се живи, **него** како се умире (МП, ПСЧ, 389); Нанка ... није причала приче **да** би нас забављала, **већ да** би нас васпитавала (СС, ОО, 47); Писано слово ... то је ... семе за одлуке, које се не сеје да насити, **него да** украси и задовољи (МП, ПСЧ, 88); Рекао бих неколико речи о Кирчи и Пипцу, **не да** бих их оговарао, **него** тако, **да** и сам утврдим нека своја мишљења о њима (ДН, Д, 43); Амнестија је акт – државе којом она опрашта то њихово дело, **не да** би га они поновили и – постали хероји **већ** у име будућности и заједничког живота (ЕК: poli).

Многобројност примера структурираних на описани начин потврђује комплексност семантичке категорије финалности, отвара и могућност различитог стилизовања исказа измештањем негације у позицију испред везника ДА (в. примере горе), односно пред везничким изразом зато да, који уводи парцелисану намерну клаузу нпр.: Пустила сам га. Не *зайџо да би ишџијунирала њега*, **него да не бих смеџала** (СС, ОО, 222). Овде екстрахована негација испред парцелата доприноси већој експресивности израза.

Дистрибуираност ових реченица може бити и обрнута, тако да се прво појави основна клауза са потврдним предикатом и њој подређена клауза са везничким изразом у *намери да*, чији предикат сигнификује прави циљ кретања, док се парцијална негација везује за другу циљну предикацију, чији је садржај негиран: ... појавио /се/ *са намером да нас уџији како да сџасемо од џројасџи враџимљски манасџир*, а не *да џрезалогоџи* (ДН, Д, 115) [→... а није се појавио зато да презалогоџи].

Негација може бити везана за именичку лексему у позицији предикатива као квалификатора субјекта: Она не долази као непријатељ *да оџме земљу*. Она долази као пријатељ, *да учини крај нередима који већ годинама џрају* (ИА, Д, 111) [→ Она долази али не као непријатељ ... већ долази као пријатељ да ...].

У примеру: Кад би то причала, руке би раширила /... /подизала их увис, к небу и Богу, *џре да му их џокаже* но *да га моли за њих* (ДЋ, К 99), упоређују се две циљне ситуације према степену интензитета [→ више је желела да ... а мање да ...].

Подмодели СА везничким изразима. Намерне клаузе уводе и везнички изрази *зайџо да*, *само да*, *џек да* или *с циљем да*, у *намери да*, у *жељи да* и др., а њиховим комбиновањем наглашава се садржај пропозиције на који упућују. Тако се лексичким верификатором финалности *зайџо*, удруженим са рестриктивним прилогом *само*, потенцира важност и јединственост какве замишљене радње, док се речцом *џек* испред везни-

ка да сигнализира мањи степен важности циљне радње, у коју се, иначе, улаже минимални напор (Волводић 2018: 455). То је, међутим, условљено и семантиком предиката и контекстом.

И ове намерне клаузе граде напоредни низ (5) са сукцесивним, симултаним и раставним односом, где само прву клаузу уводи неки од наведених везничких израза уз евентуални прилошки квантификатор. Координативни полисиндетски низ могу градити основне клаузе, иза којих су постпоноване три синдетски (везником *и*) и асиндетски повезане намерне клаузе, као у последњем примеру:

5. Милана прихватила српска ђачка колонија. Између осталог **зато да** иде с њима по канцеларијама, даје потписе (ИС, К, 148); ... и прижељкују да су милионери, или инспектори полиције, **али зато да** би себи уредили баснословну јавну кућу **или да** би слично могли забранити другима (АТ, УЧ, 26);²⁴ Некада сам, зором, читао Дантеа **само зато да** бих научио да будем тврд **и да** горко волим (МЦ, П, 11); Или би маљем разбијао лед, **само да** нешто ради **и да** се чује лупњава (ДЋ, К, 116); У Карловце је пошао **тек да** би се смирили у кући **и да** би јој учинио по вољи **и** довео попа (МЦ, С, 182); Вратио се **тек колико да** се види с Павлом, **да** поразговарају, **и** опет се разиђу (ИС, К, 152); „идеш с њим у кревет **и** трепериш захвално **и** грлиш га **и** љубиш **и** њишеш куковима шашаво, шашаво, **само да** би он био задовољан **и да** те не би потказао, **да** те Хандке не би изломио батином“ (АТ, УЧ, 265).

Ако клауза почиње везничким изразима *с циљем да*, *у намери да*, *у жељи да*, њен предикат је обавезно у презенту,²⁵ а будући да су сличног значења, они се и комбинују, ради већег истицања планиране активности: „Или бих рекао другчије, *са другом намјером*, *с циљем да се заштити углед нашег реда*“ (МС, ДС, 300); Рабин је грабио ситним корацима, *у жељи да ићио њре ситниге кући* и *да осетио шћојлину* и *заклон њородичног ѡросћора* (ИА, Д, 120).

Модални прилози као делови везничког израза одвојени запетом од основне клаузе, уносе нијансе епистемичке модалности у пропозитивне садржаје: Рошавко је при крају гласно навијао, *ваљда да би одложио кризу* и *ићио више одобровољио Пењу* (ЗЋ, Х, 113); ... *ѡросио да се угреје*, дограбио је /лопату/ и почео да чисти снег (МП, ПСЧ, 2004); Средоје је опет порицао, на што му је иследник, *очићио да би га разоружао*, навео низ неугодних појединости са вечерњих седељки у мензи (АТ УЧ, 252).

МОДЕЛ II: КАКО + Пот. Намерне клаузе уведене везником *како* с обавезним потенцијалом као њиховим предикатским изразом, далеко су мање заступљене у корпусу од оних са везником *да*. Обично су

²⁴ Овде се везником *али* сигнализира да је експлицирани циљ другачији од очекиваног.

²⁵ Ово су лексички верификатори финалне интерпретације тих клауза.

одвојене интерпункцијом од основне реченице. Понекад ове две намерне формирају (6) координирани симултани однос (истакнут не само везником *a* него и прилогом), тако да су две циљне ситуације комуникативно-информацијски обједињене и наглашене.

6. Једино ја чучим ... и умачем му њушкицу у млеко, тепајући му, *како би ми зайамѣио глас и како би ово млеко смаѣрао даром добијеним од мене* (ДК, БП, 175); ... он је у исти мах предложио да рођака убију, *како би се докојали његовог оружја, а уједно своје бексѣво исѣод окриља окуѣаѣора зайочели ѣодвигом* (АТ, УЧ 66/7).

Предикације ових клауза реферишу и о томе како жељена ситуација са становишта говорног лица, нема изгледа да ће бити достигнута, што је јасно изречено додатом супротном клаузом, нпр.: Хтио бих да не гледам, *како бих умањѣо узнемирѣносѣи и дрхаѣи свега у мени*, али све видим (МС, ДС, 176). Понекад је присутан и став сумње говорног лица у претпостављену намеру агенса да чини што из одређеног разлога, а на то упућује и партикула *можда* у надређеној клаузи: Али убрзо је посумњао да га гуслар не одвлачи *можда* у свом правцу, *како би шѣио дуже заједно ѣуѣѣовали* (МП, ПСЧ, 53). Предикат намерне клаузе може бити одричан: Зато молим муселима да испита ту ствар, *како се зайво-ренику не би ѣриѣисало и оно шѣио није* (МС, ДС, 82). Интерпретацијом примера откривамо интерференцију циља и услова [→ Ако не испита ту ствар, онда ће се ...].

Везником *како* истиче се инструментални карактер какве финално конципиране радње. Да у таквим случајевима „финално значење има и нијансу консекутивног“ (Ковачевић 1998: 100), и то као пожељне, а не-реализоване последице, показује пример: Испрсих се *како бих могао да удахнем ваздух* (ЗТ, X, 137) [→ тако да могу ...].

МОДЕЛ III: НЕ БИ ЛИ + Пот. Клаузе структуриране одричним обликом потенцијала и речцом *ли* скоро никад не формирају координиране низове, због своје изразите стилске маркираности.²⁶ Садржај њихових предикација није одричан, па је могућа комутабилност датог конструкционог решења везником *да* уз потенцијал у потврдној форми, а тиме би се изгубила модална компонента велике неизвесности у погледу реализације намераване радње.

У овим клаузама исказује се не само снажна жеља да се оствари циљ него је често присутна и „подсвест“ субјекта да то зависи од различитих околности (Танасић 2021: 305), што открива контекст, нпр.: /.../ *мати је поведе у бању, не би ли како уѣецали каквог женика* (МЦ, П, 162); Пажљиво сам осматрао, *не бих ли видео какав било ѣреѣѣај на*

²⁶ Бележим само овај пример: Узалуд је неколицина наших тумарала уоколо *не би ли је нашла и враѣила* (ДН, Д, 20).

њеном рамену и враћу да бих њо њоме могао наслућивати шћиа мисли.²⁷ Али ништа (ДН, Д, 50). Да је намера субјекта исказана првом намерном клаузом, која успоставља зависни условни однос са другом циљном клаузом [→ ако бих видео ... онда бих ...] неостварива, на то указује накнадна адверзативна констатација.

Појава ових клауза везује се за књижевноуметнички дискурс, где су и најчешће, но налазимо их и у публицистици (Танасић 2021: 308). Узмимо пример из штампе, где је прилогом *само* испред НЕ БИ ЛИ истакнут ексклузивни разлог долажења који је под великом сумњом: Почела су, зато, да циркулишу мишљења да је Ларсен дошао *само не би ли видео хоће ли се Фишер одисћа њојавити* (ЕК).

МОДЕЛ IV: Е/ДА + Пот. И ове клаузе маркиране су модалном компонентом неизвесности у погледу остварења жељеног циља. Овде је присутна још једна модална компонента, а то је „претпоставка“ да ће можда бити досегнут постављени циљ (Ковачевић 1998: 100). Оне су обично распоређене иза основне реченице, ретко испред, нпр.: *Е да би се шћио њре решио овај њравни рашомон*, ДОС је формирао експертски тим да састави нацрт закона (ЕК: *пип*); Сналазимо се како знамо *е да бисмо њреживели* (ЕК: *пип*). У првом примеру доле (7) основна реченица уводи клаузу с експлицираним везничким изразом *е да*, која чини саставни низ са још две клаузе без субординатора *да* (трећом је исказан најважнији циљ), док се у другом примеру за три напоредне асиндетске основне реченице везује једна намерна с везничким изразом *е да*:

7. И једни и други мимо ове емисије чине готово све супротно од оног што званично заступају *е да* би се омилили публици *и* сачували *и* подигли свој рејтинг (ЕК: *поли*); Свакодневно је обилазио градњу нашег новог дома, плаћао мајсторе прековремено, пожуривао их, *еда* би Елизабету поштедео и од свога ... оптерећујућег присуства и од наше родбине (СС, ОО: 198).

Судећи по броју примера у корпусу, и данас је актуелан овај везнички израз (у две форме *е да* / *еда*), и то претежно у публицистици, али и код неких савремених писаца (Селенића, Киша), што се може објаснити настојањем аутора да свом исказу додају још једну модалну примесу која потиче од речце *е*, исказујући тако свој емоционални однос према датом садржају.

4. ЕВОЛУТИВНО-ФИНАЛНЕ (ПСЕУДОФИНАЛНЕ) КЛАУЗЕ ²⁸

Нетипичне финалне клаузе (псеудофиналне) структуриране су по првом, најфреквентнијем моделу: ДА + Пот // През. Како је финално, у

²⁷ Овде су две циљне клаузе у међузависном односу тако што се првом означава основ за омогућавање остварења другог замишљеног циља.

²⁸ О термину еволутивно-финални в. детаљније Поповић 1977.

ширем смислу, оно што се односи на завршне исходе каквог кретања (не само усмереног ка замишљеном циљу већ и судбински предодређеног или условљеног процесима у природи),²⁹ овакав однос између две предикације може се развити у напоредност, тако да се другом реферише о евентуалном исходу какве непланиране активности, као и о завршном чину каквог претходног догађања чији учесници нису носиоци свесних одлука.³⁰

Да се предикацијама ових клауза истиче оно што је проистекло из какве претходне, спонтане, непланиране активности, показују примери: Тада се први пут појавила, *да осџане цело њосле њодне*, госпођица Ната (ИС, К, 261) [→ и остала је цело после подне, иако јој то можда није била намера]. Заменом субординираног везника *да* координираним везницима *и, ња* добија се паратаксичка релација. Иако је та клауза еквивалентна напоредној, њена „актуелноинформативна“ вредност је већа (Поповић 1977: 161).

У клаузама овог типа може бити исказана и претпоставка о условљеном следу догађаја, на шта упућује реченични модификатор *њо свој њрилици*, којим се изражава увереност говорног лица да се то десило: */.../* као толики који су јој изнуђивали своју послушност, па нестали, по свој прилици, *да њогину* (АТ, УЧ, 131).³¹ Погибија се, дакле, може сматрати циљем, али без свесне одлуке субјекта да се то деси.

Ове клаузе су постпозиционо и контекстуално маркиране, често интонацијски издвојене. Зависном предикацијом износи се нова, додатна информација, али не као намеравана, смишљена ситуација, него као реална, завршна фаза каквог процеса, при чему се очитује њихов еволутивни карактер, те их аутор назива *еволуџивно-финалним* (Поповић 1977: 174). Њихова појава везана је претежно за наративни дискурс (8), где означавају ситуације настале као евентуални, мање-више очекивани исходи неких догађања, или као промене, преокрети у природном окружењу и др.:

(8) Коначно пламичци захвате све листове ..., спајају се у ... пламен који сукља и скаче високо, *да би заџим њолако њочео да се сџињује, да њоне ка свом дну, да њреџери и несџаје* (АТ, УЧ, 289);

²⁹ Према *Rječniku filozofskih termina*, **финализам** јесте схватање да постоји свршеност, финалност у стварности, у свемиру, а не само у свесном људском деловању.

³⁰ Персонификоване природне појаве су носиоци активности које се у спознајној сфери човека дешавају с неким разлогом, како би му омогућиле остварење његових егзистенцијалних потреба: */.../* сунце излази изјутра *да бисмо ми људи могли да видимо око себе и да свршавамо њоџребне њослове*, а залази предвече *да бисмо могли да сџавамо и да се одморимо од дневног најора* (ИА, Д, 18). Ту долази до изражаја објективна интенционалност, каква може бити приписана самоактивним појмовима.

³¹ Тим изразом епистемичке модалности унета је оцена о реалности пропозитивног садржаја на основу менталног искуства, в у ПИПЕР 2005: 644.

па су се затим ти још влажни шифови читали као револуционарна литература, крадом, и разносили у корпама домаћица и служавки из бољих кућа, *да би на концу изазвали хисторичне најаде код уседелица* (ДК, БП, 160); Видевши око себе ... људе што су се укопавали у земљу и ... живели по земуницама, *да би се у њролеће, или њред снегом, ојетї одселили даље*, осетио је дивљу потребу да свему томе стане на пут (МЦ, С, 50).

У првом примеру горе, сукцесивним, градационим низом предикација, њиховим лексичкосемантичким потенцијалом, дочарано је распламсавање ватре, да би затим предикацијом у потенцијалу био сигнализован преокрет ка поступном сагоревању и нестанку „пламена“, чиме је употпуњен визуелно-уметнички утисак.

Очигледна повезаност ових предикација на комуникативно-информацијском плану истакнута је субординираним везником, а употребом потенцијала појачан утисак о крајњој, исходној радњи проистеклој, очекивано или ненадано, из претходних догађања, чиме је постигнут посебан стилски ефекат, какав се не би могао постићи перфектом (Ivić 1983: 44).³² Потенцијалом за ретроспективно оживљавање прошлости (Танасић 2005: 461/2) сигнализирана је интенционалност, као стално присутна, несвесна тежња човека ка стварању бољих услова живота (што најбоље илуструје последњи пример горе), али и као свеопшта тежња, каква се уочава и у природи и у друштвено-историјским токовима.

Еволутивно-финалне могу бити структуриране и по моделу Е/ДА БИ, као нпр. (9) у текстовома с историјско-филозофском и политичком тематиком:

(9) „Критија је био огорчени противник демократије који је природно завршио као тиранин, е да би затим, заједно са другом по неваљалости Алкибијадом, кроз векове словио као симбол издајства“ (ЕК: polis); После извесног времена био би у стању да посматра небеска тела; најпре ноћу а затим и дању, е да би најзад могао да посматра и само сунце (извор свега постојећег) (ЕК); да ... кренемо најлакше из банкротства у светлу будућност. Е да би се за 15-ак година нашли тамо где смо били пре 15-ак година (ЕК).³³

Временска постериорност предикација у *еволутивно-финалним* реченицама, као и у правим напоредним, потенцирана је лексичким конкретизаторима сукцесивног темпоралног односа (*њосле, заїтим, ускоро*), који су испустиви (Ковачевић 2003: 77–79; Пипер 2018: 43, 619). Има, међутим, примера и са прилошким неиспустивим конкретизаторима,

³² Дистинкцију „евокативно – фактографско“ исказивање прошлих радњи, по којој су супротстављен потенцијал и перфекат, увела је још у првим Лингвистичким огледима М. Ивић (Ivić 1983).

³³ Овај модел клаузе ретко кад је парцелисан.

који су потребни ради истицања преокрета у смењивању радњи: Срећом Принцеза Мати прекинула је свој говор само за тренут, *да одмах заћим насћави, загледана, ѿронуйџо, у Србе* (МЦ, С, 121). То најбоље илуструје пример са контрастним предикацијама у презенту: Тако је, склапајући очи *да их ойейџ ойџвори*, губећи слух *да ѿосле ойейџ чује и најјџишу реч*, муцајући *да ѿосле ойейџ ѿроговори ѿџхо, али сасвим разговетџно*, почела да се мучи (МЦ, С, 172). У овим примерима чулне радње означене презентом не врше се уз свесно учешће њихових носилаца, већ се одвијају рефлексно, у домену подсвести.

Предикације ових клауза, дакле, успостављају специфичан однос, нетипичан за финалне, будући да њихове радње нису хипотетичке већ реалне, које се на неки начин надовезују на пређашње догађаје. Појава псеудофиналних клауза чије је основно обележје шире схваћена финалност, контекстуално је условљена и стилски маркирана.

5. Општи закључци

Резултати истраживања говоре у прилог томе да се финалност као семантичка категорија често испољава на плану сложених, односно вишеструко сложених реченица, где долазе до изражаја разне могућности формализација, контекстуалних варијација, модално-стилског нијансирања ових клауза и сл. У истраживаном корпусу најфреквентнији је први модел ДА + През/Пот, као и његови подмодел са различитим везничким изразима, који граде, како показују репрезентативне групе примера (1–5), вишечлане реченице са најмање две намерне клаузе, обично уз једну основну реченицу, које су повезане (асиндетски или синдетски) симултаном, сукцесивном, градацијском, раставним или супротним односом. При томе, оне су обично у постпозицији у односу на основну клаузу, али могу јој и претходити, често су и интерпункцијом одвојене од ње. Такво уклапање ових субординираних клауза у сложеније структуре најчешће је везано за књижевне наративне текстове и носи одређено комуникативно-функционално оптерећење, њихови садржаји су информацијски истакнути, често дистрибуирани по значају и степеном интензитета (што је емпиријски потврђено, истина на далеко мањем броју примера него што је нудио корпус).

Закључила сам да учесталост финалних клауза у књижевноуметничком и публицистичком стилу лежи, између осталог, у томе што у основи многих радњи приписаних човеку као свесном бићу стоје различити мотиви, побуде, жеље, наде и тежње ка реализовању пројектованих циљева, при чему су његова очекивања обележена мањом или већом неизвесношћу у погледу досезања тих циљева. Приписујући те тежње и појавама око себе, аутор тако ствара кроз своја дела општу слику о

свеприсутној интенционалности, својственој не само живим бићима него и појавама у природи и друштву, слику о финалним, условљеним или неусловљеним исходима сваког кретања, процеса или догађања у нејезичкој датости, како могућим, очекиваним, тако и реалним, па и неминовним.

Цитирана лијература

- ВОЈВОДИЋ, Дојчил. „Циљна условљеност“. У: П. Пипер, М. Алановић, С. Павловић, И. Антонић, М. Николић, Д. Војводић, Људ. Поповић, С. Танасић, Б. Марић. *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику* (ред. П. Пипер). Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018: стр. 451–457.
- [VOJVODIĆ, Dojčil. „Ciljna uslovljenost“. U: P. Piper, M. Alanović, S. Pavlović, I. Anđonić, M. Nikolić, D. Vojvodić, Ljud. Popović, S. Tanasić, B. Marić. *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku* (red. P. Piper). Novi Sad: Matica srpska, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2018: str. 451–457]
- ИВИЋ, Милка. „О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици са везником да“. *Зборник за филологију и лингвистику* XIII/1(1970): стр. 43–53.
- [Ivić, Milka. „O upotrebi glagolskih vremena u zavisnoj rečenici: prezent u rečenici sa veznikom da“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XIII/1(1970): str. 43–53]
- КЛАЈН, Иван, Милан Шипка. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2006.
- [Klajn, Ivan, Milan Šipka. *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej, 2006]
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Нецеситативно-финалне зависносложене реченице“. У: *Суштинскијено и мимогредно у лингвистици*. Подгорица: Унирекс, 1996: стр. 101–111.
- [KOVAČEVIĆ, Miloš. „Necesitativno-finalne zavisnosložene rečenice“. U: *Suštastveno i mitogredno u lingvistici*. Podgorica: Unireks, 1996: str. 101–111]
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд: Друштво „Рашка школа“, 1998: стр. 83–110.
- [KOVAČEVIĆ, Miloš. *Sintaksa složene rečenice u srpskom jeziku*. Beograd: Društvo „Raška škola“, 1998: str. 83–110]
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Конкуренија простих независних везника и везника са обавезним конкретизатором у српскоме језику“. У: *Граматијичке и стилстијичке теме*. Бања Лука: Књижевна задруга, 2003: стр. 74–96.
- [KOVAČEVIĆ, Miloš. „Konkurencija prostih nezavisnih veznika i veznika sa obaveznim konkretizatorom u srpskom jeziku“. U: *Gramatičke i stilističke teme*. Banja Luka: Književna zadruga, 2003: str. 74–96]
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *О реченици и њеним члановима*. Београд: ЈАСЕН, 2015.
- [KOVAČEVIĆ, Miloš. *O rečenici i njenim članovima*. Beograd: JASEN, 2015]
- КРСТИЋ, Драган. *Психолошки речник*. Београд: Савремена администрација, ³1996.
- [KRSTIĆ, Dragan. *Psihološki rečnik*. Beograd: Savremena administracija, ³1996]
- ПИПЕР, Предраг, И. Антонић, С. Танасић, В. Ружић, Људ. Поповић, Б. Тошовић. *Синтакса савременог српског језика. Просија реченица* (ред. М. Ивић).

- Београд: Београдска књига, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 2005.
- [PIPER, Predrag, I. Antić, S. Tanasić, V. Ružić, Ljud. Popović, B. Tošović. *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica* (ed. M. Ivić). Beograd: Beogradska knjiga, Institut za srpski jezik SANU – Novi Sad: Matica srpska, 2005]
- ПИПЕР, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2014.
- [PIPER, Predrag, Ivan Klajn. *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska, 2014]
- ПИПЕР, Предраг, М. Алановић, С. Павловић, И. Антонић, Људ. Поповић, М. Николић, Д. Војводић, С. Танасић, Б. Марић. *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. У редакцији Предрага Пипера. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018.
- [PIPER, Predrag, M. Alanović, S. Pavlović, I. Antić, Ljud. Popović, M. Nikolić, D. Vojvodić, S. Tanasić, B. Marić. *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku*. U redakciji Predraga Pipera. Novi Sad: Matica srpska, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2018]
- ПОПОВИЋ, Љубомир. „Намерне реченице у функцији напоредних“. *Књижевност и језик*, св. 1 (1977): стр. 154–174.
- [POPOVIĆ, Ljubomir. „Namerne rečenice u funkciji naporednih“. *Književnost i jezik*, sv. 1 (1977): str. 154–174]
- РУЖИЋ, Владислава. „Зависне реченице са значењем циља“. *Јужнословенски филолог* LXVI (2010): стр. 415–429.
- [RUŽIĆ, Vladislava. „Zavisne rečenice sa značenjem cilja“. *Južnoslovenski filolog* LXVI (2010): str. 415–429]
- ТАНАСИЋ, Сreto. „Синтакса глагола“. У: П. Пипер, И. Антонић, С. Танасић, В. Ружић, Људ. Поповић, Б. Тошовић. *Синтакса савременог српског језика. Просија реченица*. Београд: Београдска књига, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 2005: стр. 345–477.
- [Tanasić, Sreto. „Sintaksa glagola“. U: P. Piper, I. Antić, S. Tanasić, V. Ružić, Ljud. Popović, B. Tošović. *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Beogradska knjiga, Institut za srpski jezik SANU – Novi Sad: Matica srpska, 2005: str. 345–477]
- Танасић, Сreto. „Асиндетске реченице“. У: П. Пипер, М. Алановић, С. Павловић, И. Антонић, Људ. Поповић, М. Николић, Д. Војводић, С. Танасић, Б. Марић. *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику* (ред. П. Пипер). Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018: стр. 597–634.
- [Tanasić, Sreto. „Asindetske rečenice“. U: P. Piper, M. Alanović, S. Pavlović, I. Antić, Ljud. Popović, M. Nikolić, D. Vojvodić, S. Tanasić, B. Marić. *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku* (red. P. Piper). Novi Sad: Matica srpska, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2018: str. 597–634]
- Танасић, Сreto. „О једном типу намерних реченица у српском језику“. *Годишњак за српски језик XXXII/19* (2021): стр. 301–309.
- [Tanasić, Sreto. „O jednom tipu namjernih rečenica u srpskom jeziku“. *Godišnjak za srpski jezik XXXII/19* (2021): str. 301–309]

*

Ivić, Milka. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta, 1983.

Marić, Sreten. *Filozofski rečnik*. Beograd: Dereta, 2004.

- MRAZOVIĆ, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. „Parcelacija“. U: *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad: Dobra vest, 1990: str. 116–163.
- ZVEKIĆ DUŠANOVIĆ, Dušanka. *Modalnost. Motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2011.
- RJEČNIK filozofskih pojmova: <https://www.filozofija.org/rjecnik-filozofskih-pojmova>

Извори

- АНТОЛОГИЈА српске књижевности. Београд: Учитељски факултет Универзитета у Београду и Microsoft, 2009 (АСК)
[ANTOLOGIJA srpske književnosti. Beograd: Učiteljski fakultet Univerziteta u Beogradu i Microsoft, 2009 (ASK)]
- АНДРИЋ, Иво. *На Дрини ћурџија*. Београд: Просвета, 1965 (ИА, Д)
[ANDRIĆ, Ivo. *Na Drini ćurpija*. Beograd: Prosveta, 1965 (IA, D)]
- КИШ, Данило. *Башића, њејео*. Београд: Нолит, 1982 (ДК, БП)
[KIŠ, Danilo. *Bašta, pepeo*. Beograd: Nolit, 1982 (DK, BP)]
- КИШ, Данило. Мансарда. *Изабрана дела Данила Киша*. Београд: БИГЗ, 1990 (ДК, М)
[KIŠ, Danilo. Mansarda. *Izabrana dela Danila Kiša*. Beograd: BIGZ, 1990 (DK, M)]
- НЕНАДИЋ, Добрило. *Доротеј*. АСК (ДН, Д)
[NENADIĆ, Dobrilo. *Dorotej*. ASK (DN, D)]
- ПАВИЋ, Милорад. *Предео сликан чајем*. Београд: Новости, 2004 (МП, ПСЧ)
[PAVIĆ, Milorad. *Predeo slikan čajem*. Beograd: Novosti, 2004 (MP, PSC)]
- СЕКУЛИЋ, Исидора. *Кроника њаланачког гробља*. Београд: Београдски графички завод, 1968 (ИС, К)
[SEKULIĆ, Isidora. *Kronika palanačkog groblja*. Beograd: Beogradski grafički zavod, 1968 (IS, K)]
- СЕЛИМОВИЋ, Меша. *Дервиш и смрт*. I део. Београд: Новости, 2004 (МС, ДС)
[SELIMOVIĆ, Meša. *Derviš i smrt*. I deo. Beograd: Novosti, 2004 (MS, DS)]
- ТИШМА, Александар. *Употреба човека*. Београд: Књига комерц, 1994 (АТ, УЧ)
[TIŠMA, Aleksandar. *Upotreba čoveka*. Beograd: Knjiga komerc, 1994 (AT, UČ)]
- ЦРЊАНСКИ, Милош. *Путописи*, Изабрана дела, књ. једанаеста. Београд: Нолит, 1983 (МЦ, П)
[CRNJANSKI, Miloš. *Putopisi*, Izabrana dela, knj. jedanaesta. Beograd: Nolit, 1983 (MC, P)]
- ЦРЊАНСКИ, Милош. *Дневник о Чарнојевићу*. Београд: Нолит, 1987 (МЦ, ДЧ)
[CRNJANSKI, Miloš. *Dnevnik o Čarnojeviću*. Beograd: Nolit, 1987 (MC, DČ)]
- ЦРЊАНСКИ, Милош. *Сеобе*. Београд: Нолит, 1987 (МЦ, С)
[CRNJANSKI, Miloš. *Seobe*. Beograd: Nolit, 1987 (MC, S)]
- ЋИРИЋ, Зоран. *Хобо*. Београд: Народна књига, Алфа, 2002 (ЗЋ, Х)
[ĆIRIĆ, Zoran. *Hobo*. Beograd: Narodna knjiga, Alfa, 2002 (ZČ, H)]
- ЋОСИЋ, Добрица. *Корени*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997 (ДЋ, К)
[ĆOSIĆ, Dobrica. *Koreni*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1997 (DČ, K)]

SELENIĆ, Slobodan. *Očevi i oci*. Beograd: Prosveta, 1985 (CC, OO)

ELEKTRONSKI korpus srpskog jezika: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php> (ЕК)

Владислава Ж. Ружич
Нови-Садский университет
Философский факультет
Отделение сербского языка и лингвистики

О ПРИДАТОЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ ЦЕЛИ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В статье представлены основные структурные модели (и подмодели) придаточных предложений с общим значением цели, наиболее распространенными союзами которых являются *да* (с формой настоящего времени или потенциалом) и *как* (с потенциалом), а также союзное выражение *не би ли и е да*. Их анализ проводился в основном на корпусе современных сербских писателей, а типология объединяла разные критерии, чтобы полностью понять их статус в системе зависимых предложений. Придаточные предложения цели с потенциалом отмечены более высокой степенью неопределенности в отношении достижения поставленной цели, а те с союзом *да* (формой настоящего времени) немаркированы в том смысле, так что в них говорится о достижимых, не обусловленных волей субъекта действиях, но произошедших как ожидаемые/неожидаемые результаты.

Ключевые слова: сербский язык, синтаксис, придаточные предложения цели.

Vladislava Ž. Ružić
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Language and Linguistics

ABOUT INTENTIONAL SENTENCES IN THE SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

The paper discusses main structural models and submodels of the clauses with the general meaning of purpose, most commonly with the conjunctions *da* (with the present tense or potential) and *kako* (with the potential), as well as complex conjunctions *ne bi li*, and *e/da*. The analysis is done mostly on the corpus of contemporary Serbian writers, and various criteria are combined for the typology, in order to provide a complete overview of their status in the system of complex sentences. Intentional clauses with the potential are marked by a greater level of uncertainty as regards achieving the goal, while the intentional clauses with the conjunction *da* (followed by the present tense) are unmarked in that sense, since they refer to actions which are more certain, as they are not dependent upon the will of the subject, but upon the expected/unexpected results of a previous event.

Keywords: Serbian language, syntax, intentional clauses.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 577–596

УДК 811.163.41'367

811.163.41'37

COBISS.SR-ID 85083913

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202577A>

Примљено: 5. маја 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Ивана Н. Антонић*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

ЈЕДАН ВИД КОНДЕНЗОВАЊА ВРЕМЕНСКЕ КЛАУЗЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

У раду се разматрају синтаксичко-семантичке и контекстуалне особениости једне површински непредикатске формалне структуре као експонента базичне темпоралне клаузе. У питању је вид кондензовања екстензивне (развијене) зависне сентенцијалне форме који нема одлике ни номинализационих, а ни вербидских процеса сажимања реченичних формалних структура, тј. њихових пропозиција. Ради се о једном облику редукције, као посебном виду кондензационог процеса у којем се испуштају одређени елементи базичне реченице – по правилу предикатски конституент или његови глаголски елементи као носиоци граматичких података, па она бива репрезентована примарном именицом N_N , која није ни у деривационој ни у семантичкој вези са глаголом, и у овом случају, у синтаксичком је споју с формантом КАО.

Кључне речи: лингвистика, српски језик, синтакса, синтаксичка семантика, семантика, временска/темпорална клауза, кондензација, редукција, КАО.

Уводне напомене. Као што је добро познато, како у иностраној лингвистичкој литератури, тако и у овдашњој србистичкој (раније и сербокроатистичкој), и то подједнако синтаксичко-семантичкој, као и оној општелингвистичке оријентације, готово сва важна питања кондензовања као синтаксичко-семантичког процеса сажимања сентенцијаних фор-

---

* iantonich@ff.uns.ac.rs

** Рад је рађен у оквиру редовног институционалног финансирања научног рада на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије.

малних структура, односно њихових пропозиција, добро су теоријски разјашњена.¹ Исто тако, два главна кондензациона процеса – процес номинализације: девербативном и деадјективном именицом, као и процес вербидизације: и то пре свега глаголским прилозима садашњег и прошлог времена и инфинитивом, добили су у теоријском, методолошком и појмовно-терминолошком смислу и адекватне описе на, углавном обимом и функционалном устројеношћу, валидном корпусу српских језичких факата.² Мало је тога, пре свега у детаљима, остало за дубља, у корпусу језичке грађе утемељена, подробнија истраживања, за која у овом тренутку нема индикација да би могла довести до реинтерпретације досада изведених главних закључака. Сви, у наведеним истраживањима, изложени емпиријски подаци, и из њих изведени закључни судови, потврдили су да, уколико је одређеном номинализованом или вербидском структуром могуће кондензовати темпоралну клаузу као зависну – субординирану (/ хипотаксичку) сентенцијалну форму у функцији временског детермина-

¹ Почевши од прашких структуралиста (у ужем и у ширем смислу) преко америчких генеративиста до истраживача који су се у појединим словенским срединама бавили овим питањима, поуздани и до детаља исцрпни податци могу се наћи у Радовановић 1978 (пре тога и Ћић 1975; Ивић 1975а), а затим и са освеженим библиографским подацима у Радовановић 2007.

² Нема сумње да је најподробније описана девербативна именица у функцији реченичног кондензатора, с обзиром на релевантну теоријско-методолошку заснованост истраживања, обим корпуса и његову функционалну разноврсност, примењени детаљан аналитички приступ, притом и у монографском опису (Радовановић 1978), а потом су и у низу других радова, првенствено на основу њенога понашања у српском језику, разматрани детаљније и општелингвистички аспекти номинализационог процеса (сви су ти радови настајали у распону од три деценије и обједињени су у Радовановић 1990; Радовановић 2007). Поред тога неки детаљи су додатно били предмет пажње и у Танасић 1996. У новије време, понашање глаголске именице у српском језику у генеративном теоријском кључу поново је било у фокусу у Ковачевић 2016, а у компаративној перспективи у Марић 2012; синтетички је изложено и у Ружић 2005, а потом и у Марић 2018 – обе синтезе направљене на основу концепта изложеног први пут у Радовановић 1978. У истом теоријско-методолошком оквиру потом је описано и понашање деадјективне именице као реченичног кондензатора (Бугарски 2004). Хронолошки, опису девербативне именице претходила су два обимнија рада у којима је сагледано понашање глаголских прилога садашњег и прошлог времена као реченичних кондензатора (Вуковић 1969 и Суботић 1977–1978). Истина, корпус језичке грађе на основу којег је сагледавано понашање глаголских прилога у овој улози, функционално је био сужен, али је покрио белетристички функционални стил изразито наративне поетско-стилске оријентације, што је тип језичког израза којем је првенствено својствена употреба ових вербидских формалних јединица у функцији реченичних кондензатора. Притом су и идеолекатске језичко-стилске особности аутора наративних текстова који су послужили као извори језичке грађе ишле у прилог прилично високој учесталости појављивања тих формалних јединица, па је обим прикупљене грађе био валидан за извођење закључака. Све круцијане одлике инфинитива и његово синтаксичко-семантичко и прагматичко понашање, па и оно које се тиче кондензатора реченичног значења, описано је у Ивић 1972.

тора хијерархијски надређене предикације матричне реченичне структуре, као, у начелу, опционог синтаксичко-семантичког елемента,³ а такав је случај пре свега са девербативном именицом и глаголским прилозима, онда темпорална клауза спада међу зависне сентенцијалне структуре које најчешће подлежу процесу кондензовања, поготово када је реч о конституентима циркумстанцијане и експанаторне детерминације. С једне стране, томе свакако доприноси чињеница да је највећи број семантичких типова темпоралне клаузе / временских релација које је системски могуће успоставити на нивоу двопрдикатских структура, у начелу, подложен процесу кондензовања, како номинализованим – девербативном именицом, тако вербидским средствима – глаголским прилозима, и да се евентуална ограничења тичу пре свега недостајућих формалних кореспондената у систему потенцијалних кондензатора (какав је случај нпр. са немогућношћу разликовања локационо-оријентационе и оријентационе темпоралне идентификације или, пак, са значењем изненадног појављивања у времену). С друге стране, томе несумњиво доприноси и чињеница да се широка формално-семантичка разуђеност система сентенцијалних форми (пре свега захваљујући бројности везничких јединица, али и њиховој богатој семантичкој диференцијацији с обзиром на корелацију с аспектском, а у одређеним случајевима и временском морфолошко-глаголском, конфигурацијом и надређене и подређе предикација)⁴ у великој мери поклапа са, исто тако, широком разуђеношћу система номинално-падежних структура (захваљујући, опет, пре свега бројности предлошких јединица и разуђеној семантичкој диференцијацији као последици колокацијских веза предлога и именица као језичких формализатора различитих денотата – како временских тако и невременских појмова⁵).⁶

СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИ МОДЕЛ. У овом раду моја пажња биће усмерена на један посебан вид сажимања реченичне формалне структуре и

³ Истина, у случају одређених глаголских лексема у позицији матричне предикације, може се радити и о облигаторном синтаксичко-семантичком елементу, а у функцији обавезног детерминатора.

⁴ Искрпни подаци о синтаксичко-семантичким особеностима сложене реченице с екстензивном темпоралном клаузом изложени су у ANTONIĆ 2001; ANTONIĆ 2011, 2012a, 2018.

⁵ Синтетичке податке о томе в. у ANTONIĆ 2005, а детаљно истраживање на корпусу изворне језичке грађе у ANTONIĆ 2012.

⁶ Иако за процесе кондензовања није од значаја, јер спацијална клауза у српском језику није подложна кондензовању ни номинализованим и вербидским средствима, подсетићу на овом месту да је у семантичком пољу спацијалности, за разлику од семантичког поља темпоралности, систем номинално-падежних форми далеко разуђенији од система сентенцијалних форми, те да се у том семантичком пољу између ова два система формалних структура остварује релативно низак степен кореспонденције.

њене пропозиције, који се може окарактерисати као тип кондензационог процеса у ширем смислу, будући да површински формални експоненти базичне сентенцијалне структуре нису непосредно деривирани ни у морфолошком, а ни у семантичком смислу из одговарајућег глаголског нуклеуса, што је основна одлика номинализованих (посебно девербативне именице) и вербидских кондензационих средстава.⁷ Фокус ће бити на једној редукованој структури, која кондензује временску клаузу. У површинској реализацији ради се, дакле, о једнопредикатској реченици, а у базичној структури о двопредикатској реченици, структурираној на хипотаксичком синтаксичко-семантичком принципу, с клаузом у функцији темпоралног детерминатора. Модел се може представити следећим симболичким записом:⁸

$$S = \{ \{ \text{КАО } N_N 1, \} + (N_N 2) + \{ \text{COP} + \text{Lex} \} / V_{\text{ImPerf/Perf PF}} \} \left[\rightarrow S = \{ \text{Det}_{\text{Temp}} \left[\leftarrow \text{C1} \{ \text{КАДА} + (N_N 2) + \{ \text{COP}_{\text{PF}} + \text{Lex} \} \left[\leftarrow N_N 1 \right] \} + (N_N 2) + \{ \text{COP} + \text{Lex} \} / V_{\text{ImPerf/Perf PF}} \} \right. \right. \\ \left. \left. - \text{реченицу овога типа конституише персонална предикација, копулативна или глаголска, са двочланом непредикатском структуром коју чини формант КАО и примарна („права“ = недевербативна) именица: } N_N 1, \text{ при чему је субјекат реченичне предикације најчешће елидиран, па је податак о њему садржан само у глаголском наставку, али, разуме се, може бити и експлициран, а репрезентован је такође примарном именицом: } (N_N 2). \text{ Нпр.:}$$

КАО деиће био је несташан. КАО деиће, Марко је био несташан.

КАО мали остао је без родитеља. КАО мали, Јован је остао без родитеља.

КАО девојка волела је да везује косу у коњски реп. КАО девојка, Нада је волела да везује косу у коњски реп.

Као што симболички запис приказује, у базичној структури развија се двопредикатска реченица са идентичном матрицом и екстензивном временском клаузом, најчешће с везником КАД(А), а не екстензивна породбена клауза с везником КАО ШТО / КАО ДА, како би било оче-

⁷ Неки од таквих случајева помињу се, без подробније анализе, у RADOVANOVIĆ 1978, 1990, али не и формална структура о којој ће овде бити речи.

⁸ Симболи: C1 – клауза екстензивна (развијена, некондензована) / зависна сентенцијална форма; C1_{Temp} – темпорална клауза; COP – копула; { COP + Lex } – копулативна предикација; Det_{Temp} – детерминатор темпорални; Lex – лексема / семантичко језгро; N_N – примарна („права“/недевербативна) именица; PF – перфекат; S – реченица; V – предикација реченична; V_{ImPerf/Perf PF} – предикација реченична имперфективна или перфективна у перфекту; { } – скуп нужних елемената који изграђују једну реченичну структуру; { } – скуп нужних елемената који изграђују један унутарреченични сегмент; ( ) – факултативни елемент у структури; + – повезује се; = – једнако је: једнакост формалних структура / семантичка једнакост; [←] – реализује се у форми; [→] – парафразира се / има значење; [→_{PRS}] – пресупозиција; [⇒] – импликација; / – или, односно; * – неграматично; ? – граматично под знаком питања.

кивано на основу формалних елемената структуре КАО N_N1 , присутних у површинској реализацији реченице, па формант КАО не заступа сложени поредбени везник, већ кореспондира с одговарајућим временским везником. Истовремено именица N_N1 јесте експонент копулативне предикације временске клаузе као њено семантичко језгро. Уп.:

Као дејте био је несташан [$\rightarrow$ *Када је био дејте*, био је несташан]. *Као дејте*, *Марко* је био несташан [$\rightarrow$ *Када је био дејте*, *Марко* је био несташан / *Када је Марко био дејте*, био је несташан].

Као мали остао је без родитеља [$\rightarrow$ *Када је био мали*, остао је без родитеља]. *Као мали*, *Јован* је остао без родитеља [$\rightarrow$ *Када је био мали*, *Јован* је остао без родитеља / *Када је Јован био мали*, остао је без родитеља].

Као девојка волела је да везује косу у коњски реп. [$\rightarrow$ *Када је била девојка*, волела је да везује косу у коњски реп]. *Као девојка*, *Нада* је волела да везује косу у коњски реп [$\rightarrow$ *Када је Нада била девојка*, волела је да везује косу у коњски реп].

Статус именица N_N1 и N_N2 и њихов падежни облик. Иако се у појавном облику ради о две различите именице, за структуру овога типа неопходан је услов да обе именице N_N1 и N_N2 упућују на истог референта, при чему у развијеној двопредикатској реченици матрична структура и темпорална клауза обавезно имају идентични субјекат (у обе је то N_N2), који може бити елидиран у обе структуре, или експлициран, али само у једној – било у матричној било у субординираној (како показују горњи примери са метајезичким тестом). Ради се, дакле, базично о двопредикатској реченици чије предикације имају идентичан субјекат формализован у њиховим глаголским наставцима, али са могућношћу, због системских синтаксичко-стилских разлога, да он само у једној од конституентских структура буде и експлициран (дакле, ако је N_N2 експлицирана у надређеној реченици неће бити у клаузи, и обрнуто). При том, референт обе именица N_N1 и N_N2 јесте аниматни ентитет на који се у матричној структури упућује властитим именом N_N2 (или, контекстуално, одговарајућом заменицом са анафорским упућивањем), а у структури КАО N_N1 / клаузи најчешће именицом која денотира узраст / животни период аниматног ентитета: *дејте*, *мали* ‘дете’, *дечак*, *девојчица*, *девојка*, *младић*, *седамнаестогодишњак*, *младић од двадесет и четвори година*, *стиар човек*, *стиарац*, *пензионер*, *шћене*. Корпус језичке грађе, прикупљен за ово истраживање, то и потврђује. Уп.:

Као дејте нисам се плашио ињекција, мрака, дубоке воде (Великић, Руски прозор, 12); *Као дејте* маштао је да буде невидљив (Великић, Руски прозор, 231); *Као дејте* гледао сам мапе, Азију највише, ту бих се одмах изгубио (Великић, Руски прозор, 251); *Као дејте*, сатима сам читао имена из телефонског именика, [...] (Великић, Иследник, 129); *Као дејте* пла-

шила се људи који спавају (Великић, Иследник, 249); *Као дечак*, сатима је шврљао главном, Дубровачком чаршијом [...] (Велмар Јанковић, 20); *Као дечак* волео је да стане у вратима [!]⁹ купатила и посматра оца док се брије (Великић, Руски прозор, 220); Када сам *као дечак* први пут био на сахрани, мерио сам погледом пропорције маминог тела које су превазилазиле обим сандука (Великић, Руски прозор, 262); Још *као девојчица* дрхтала сам у кревету чим бих замислила безименог (Великић, Руски прозор, 252); Хвалила се да је *као девојка*, летујући на Јадрану, унапред знала како ће јој проћи одмор по броју собе коју би јој на рецепцији доделили (Великић, Иследник, 165); Касније, на ручку у ресторану „Карпатиа“, открила је Рудију да је *као сасвим мали* имао чудну навику да одлаже крај приче коју би му причала пред спавање (Великић, Руски прозор, 181); *Као седамнаестогодишњак* бежи у Шпанију и бори се на страни комуниста, касније одлази у Легију странаца, [...] (Великић, Руски прозор, 114); Јер, и *као њензионер* будио се пре петлова, и попивши кафу и ракију, одлазио низ пругу према Острвици (Великић, Руски прозор, 33); У Београд је ујахао на коњу, у већ избледелој маслинастој униформи пешадијског пуковника, у којој је, *као младић од двадесет и четри године*, 1912. повео трупе на Отоманску империју (Драшковић, 9); Ја сам га *као шћене* добио са Бриона (Великић, Иследник, 133).

Поред именице којом се означава узраст, и којом се упућује на животни период аниматног ентитета, могуће је, мада ређе, да се у позицији N_N1 нађе и именица којом се денотира професионални или привремени социјални статус којом се метонимијски, такође, упућује на одређени период живота аниматног ентитета, а што је најчешће повезано и са одговарајућим узрастом: *млад њој, њумач, великошколац, сџуденџ, морнарички њодофицер, гимназијалац, војник*. Уп. примере:

Кад је он *као млад њој* први пут пројездио кроз нурију на седлу, сви арнаутски прваци и спахије су му поручили да седло остави у попадијину вајату, а на кљусе метне самар, као што и приличи влашком попу [...] (АСП: Божовић, 480); *Као њумач*, понешто је и чинио: спречавао је неспоразуме (Велмар Јанковић, 21); А кад је први пут *као великошколац* дошао кући за Божић, затекао је у својој соби скупу пећ (Ћосић, 37); *Као сџуденџ* борио се против њега, министра (Ћосић, 39); И мој отац је неко време, одмах после рата, *као морнарички њодофицер*, живео у хотелу „Централ“ (Великић, Руски прозор, 30); Поменуо јој је само да је *као гимназијалац* играо у аматерском позоришту (Великић, Руски прозор, 92); Све што сам проживљавао *као војник*, враћа ми се понекад у сну (РТС2).

Један, дакле, од потребних услова да структура КАО N_N1 буде експонент развијене темпоралне клаузе јесте да N_N1 посредно (будући да

⁹ Пример је доследно пренет из извора, али је у питању синтаксичко-семантичка омашка – или: *Као дечак* волео је да *сџане* у *враџа* купатила [...] (спацијална директивност), или: *Као дечак* волео је да *сџоји* у *враџима* купатила [...] (спацијала локативност).

није ни временски појам ни девербативна именица) упућује на сегмент времена у који се смешта реченична предикација, тј. да се појављује у својству темпоралног локализатора матричне предикације.

Типични примери, као и убедљива већина примера из корпуса, показују да се, у структури КАО N_N1 , N_N1 налази у облику номинатива, што се потврђује и реконструкцијом клаузе у којој је N_N1 у позицији семантичког језгра копулативног предиката.¹⁰ Системски, међутим, није искључена могућност да се N_N1 уз формант КАО појави и у неком другом падежном облику, пре свега дативу или акузативу, па и у генитиву, инструменталу или локативу, уколико N_N1 не остварује кореференцију са референтом субјекта матричне реченице већ са N_N2 у функцији неког другог синтаксичког члана, најчешће рекцијског комплемента њене предикације. Другим речима, између N_N1 и N_N2 , као кореферената, мора се остварити и једнакост падежног облика. Ипак, и у таквим случајевима, у темпоралној клаузи као базичном коресподенту могуће је да се N_N1 појави само у номинативу у позицији семантичког језгра уз копулу. Уп. пр.:

Као деиџеиу, није му било доступно све што и другој деци [→ *Када је био деиџе*, није му било доступно све што и другој деци].

Још *као деиџеиу*, причала му је породичну историју [→ Још *кад је био деиџе*, причала му је породичну историју].

Као њрофесора, увек *га* је погађала небрига неких родитеља за своју децу [→ *Када је био њрофесор*, увек *га* је погађала небрига неких родитеља за своју децу].¹¹

Ево затим *мог оца као младића*, ево првог шешира, прве возње фијакером, у зору (АСП: Киш, 371) [→ Ево затим *мог оца кад је био младић*];

Као с њрофесором, с њим су добро сарађивали сви студенти [→ *Када је био њрофесор*, с њим су добро сарађивали сви студенти].

Као о њренеру, сви су фудбалери о њему имали само речи хвале [→ *Када је био њренер*, о њему су сви фудбалери имали само речи хвале].

ВРЕМЕНСКИ ОКВИР. Сентенцијална форма о којој је овде реч одређена је како релативним тако и апсолутним временским оквиром.

На плану релативног времена структура КАО N_N1 / клауза с темпоралним везником у улози временског локализатора с матричном предикацијом може остварити само однос симултаности, најчешће пот-

¹⁰ У Антонић 2007 помиње се овај модел међу другим синтаксичко-семантичким моделима којима се илуструје управо предикатски номинатив.

¹¹ Стилски је особен пример: Александар Македонски уз муку познаде гласника којег је у престоницу *одаслао* још првог дана похода, *некада њек дечак*, сада готово прави човек (Петровић, 44) [→ ... којег је у престоницу *одаслао* ... *још као дечака* → ... *још када је био дечак*], у којем се остварује реторичка фигура метатакса – изостанак конгруенције, али успостављањем конгруенције, појављује се структура КАО N_N1_{AK} .

пуне, али уколико се матрична предикација искаже као перфективна, онда и делимичне, и, у већини случајева, с обележјем процесуалност (–), будући да се у базичној реченици реконструише по правилу клауза с везником КАДА који, иако у комбинацији са аспекатски имперфективном предикатском структуром, ипак далеко чешће манифестује статичку концептуализацију времена, тј. поимање одговарајућег временског одсечка као целине, а не као континуиране структуре. То потврђује и већина примера у корпусу. Уп.:

КАО дејте нисам се плашио ињекција, мрака, дубоке воде (Великић, Руски прозор, 12) [→ *КАДА сам био дејте*, нисам се плашио ињекција, мрака, дубоке воде]; *КАО дечак*, сатима је шврљао главном, Дубровачком чаршијом [...] (Велмар Јанковић, 20) [→ *КАДА је био дечак*, сатима је шврљао главном, Дубровачком чаршијом]; Јер, и *КАО њензионер* будио се пре петлова, и попивши кафу и ракију, одлазио низ пругу према Острвици (Великић, Руски прозор, 33) [→ Јер, и *КАДА је био њензионер*, будио се пре петлова, и попивши кафу и ракију, одлазио низ пругу према Острвици];

Ваља, ипак, нагласити да у одговарајућем контексту није системски немогућа ни реконструкција клаузе с везником ДОК и имперфективном предикацијом, која увек упућује на обележје процесуалност (+), па и са могућом импликацијом значења лонгитудиналности, што је и иначе општа одлика таквих временских клауза. Нпр.:

КАО колега био је углавном коректан, али *КАО шеф* показао је да је врло незгодан човек [→ *ДОК је био (само) колега*, био је углавном коректан, али *КАДА је њосишао шеф*, показао је да је врло незгодан човек].

Или, уп. примере из корпуса који би могли бити двојако интерпретирани. Уп.:

КАО њумач, понешто је и чинио: спречавао је неспоразуме (Велмар Јанковић, 21) [→ *КАДА / ДОК је био њумач*, понешто је и чинио: спречавао је неспоразуме]; *КАО сџуденић* борио се против њега, министра (Ћосић, 39) [→ *КАДА / ДОК је био сџуденић*, борио се против њега, министра]; Помену јој је само да је *КАО гимназијалац* играо у аматерском позоришту (Великић, Руски прозор, 92) [→ ... да је *КАДА / ДОК је био гимназијалац*, играо у аматерском позоришту];

Могућност да се у реконструкцији појави клауза с везником ДОК већа је уколико се у позицији N_{n1} нађе именица којом се денотира професионални или привремени социјални статус (уп. последња два у претходној групи примера), али уколико је реченица уклопљена у међуреченични контекст, а чињенично стање, изнето у њеној пропозицији лоцирано у идентификовани временски одсек, претрпи промену у неком каснијем сегменту у временском континууму, клауза с везником ДОК може бити

адекватнији синтаксичко-семантички базични еквивалент структури КАО N_N1 . Уп. пр.:

Као деџе није волео да једе поврће, али њосле је њосџао вегетаријанац / а данас је вегетаријанац [$\rightarrow$ Док је био деџе, није волео да једе поврће, али њосле је њосџао вегетаријанац / а данас је вегетаријанац].

На плану апсолутног времена, пропозиција је ретроспективно оријентисана, па реченична предикација, а сагласно томе и зависна предикација темпоралне клаузе, смешта се, по правилу, у сферу прошлости, односно апсолутне антериорности, и формализује се у претериталном глаголском времену, пре свега перфекту. Уп. пр. (као и све напред наведене примере):

Као деџе била је сџидљива [$\rightarrow$ Када је била деџе, била је стидљива].

Прилошким модификатором *још* у препозицији у односу на структуру КАО N_N1 / клаузу упућује се на изразиту дисталност унутар апсолутне антериорности, посебно када је N_N1 експонент животног периода аниматног ентитета са којим симултаност матричне пропозиције није, у начелу, природна, или није уобичајена, па се може успоставити импликатура концесивног или очекивано консекутивног типа, нпр.:

Још као деџе остала је без родитеља [$\rightarrow$ Још када је била деџе, остала је без родитеља] $\Rightarrow$ али је ипак израсла у доброг човека.

Још као девојчица играла је балет [$\rightarrow$ Још када је била девојчица, играла је балет] $\Rightarrow$ па не чуди што је данас примабалерина.

Још као деџе будила се често из сна [$\rightarrow$ Још када је била деџе, будила се често из сна] $\Rightarrow$ па и данас, као одрасла [$\rightarrow$ када је одрасла], пати од ноћних мора.

С друге стране, пресупозитором *и*, такође у препозицији у односу на структуру КАО N_N1 / клаузу, упућује се на то да је матрична пропозиција била на снази и у времену које је претходило идентификованом темпоралном локализатору експонираном именицом N_N1 . Уп. пр.:

Јер, и као њензионер будио се пре петлова, [...] (Великић, Руски прозор, 33) [$\rightarrow$ Јер, и када је био њензионер, будио се пре петлова, [...]] [$\rightarrow_{PRS}$ и раније (џре него шџо је њосџао њензионер) будио се пре петлова]].

У корпусу се није нашао ниједан пример чија би пропозиција била оријентисана на сферу будућности, односно апсолутне постериорности, али није у начелу немогуће конструисати пример таквог типа, но у том случају свакако стоји напомена да је инвентар именица у позицији N_N1 ограничен на оне именице којима се денотира занимање или привремени социјални статус, а по свој прилици не долазе у обзир именице којима се упућује на узраст / животно доба. Уп. пр.:

КАО лекар, увек *ЋУ ПОШТОВАТИ* Хипократову заклетву [→ *КАДА БУДЕМ лекар*, увек *ЋУ ПОШТОВАТИ* Хипократову заклетву].

КАО сѣуденѣи, и*ЋИ* *ЋУ* редовно на предавања [→ *КАДА БУДЕМ сѣуденѣи*, и*ЋИ* *ЋУ* редовно на предавања].

КАО ѣензионер, *ОСТАЋУ* физички активан [→ *КАДА БУДЕМ ѣензионер*, *ОСТАЋУ* физички активан].

*КАО деѣе, *БИЋУ* добар [→ *КАДА БУДЕМ деѣе, *БИЋУ* добар].¹²

Проспективна оријентација пропозиције формализује се у основној реченици футуром 1, а у реконструисаној темпоралној клаузи футуром 2, што је у сагласности с правилима конгруенције временских глаголских облика у сложеној реченици с темпоралном клаузом.¹³

У структури овога типа искључена је спективна оријентација пропозиције, тј. њено смештање у сферу садашњости, било референцијалне (апсолутна симултаност) било неререференцијалне (свевременост). Наиме, уколико се реченична предикација формализује у презенту, искључена је временска локализација, тј. мења се значење реченице: структура *КАО N_N1* стиче поредбено значење, а у бази се реконструише зависна поредбена клауза с контрафактивним везником *КАО ДА* и додатним семантичким обележјем квантификације или квалификације матричне предикације, што може бити и потенцирано експлицирањем одговарајућег заменичко-прилошког кореферента. Уп. пр.

КАО деѣе САМ радознао [→ *КАО ДА САМ деѣе* [→_{PRS} а нисам], толико *САМ радознао*].

КАО деѣе СЕ ѣонаша [→ *КАО ДА је деѣе* [→_{PRS} а није], тако *СЕ* понаша].

ПОЗИЦИОНИРАЊЕ. У реченицама у којима структура *КАО N_N1* представља експонент базичне темпоралне клаузе доминантно се смешта у препозицију у односу на матричну реченицу. У већини таквих примера, притом, препозиција ове структуре је обавезна за исказивање темпоралног значења, тј. значења временске локализације симултаног типа,

¹² Могло би се у први мах учинити да би последњи пример постао прихватљив уколико би се на месту именице *деѣе* нашла именица *младић* / *девојка*, нпр. *КАО младић, *НЕЋУ ПИТИ* алкохол ?[→ *КАДА БУДЕМ младић*, *НЕЋУ ПИТИ* алкохол]; *КАО девојка, *ИГРАЋУ* кошарку ?[→ *КАДА БУДЕМ девојка*, *ИГРАЋУ* кошарку]. Рекла бих да двопредикатска реченица с реконструисаном темпоралном клаузом, а поготово реченица с редукованом структуром *КАО N_N1* и темпоралном интерпретацијом, иде у ред оних структура које су, иако синтаксички граматичне, ипак значењски, а поготово смисаоно упитне / неграматичне. Обе се структуре, за сферу будућности, доводе у питање пре свега због упитности прагматичке верификације, будући да би обе морале бити изговорене од стране детета које је когнитивно способно да себе и своје особине / способности проспективно фокусира?

¹³ О конгруенцији временских глаголских облика у сложеној реченици с темпоралном клаузом за све три временске сфере детаљни подаци се износе у ANTONIĆ 2001.

посебно у случајевима када се именицом N_N1 денотира узраст / животно доба. Наиме, метајезички тест потврђује да би дислоцирање ове структуре у постпозицију у односу на целу матричну реченицу у великом броју примера довело до промене значења. Наиме, ова би се структура реализовала као поредбена и у реконструкцији појавила би се поредбена клауза с контрафактивним везником КАО ДА и одговарајућом пресупозицијом, или поредбена клауза с фактивним везником КАО ШТО, при чему именица N_N1 не би више имала референцијално него генеричко значење, па би изостала и кореференцијалност између N_N1 и N_N2 . Уп. пр.:

Био је несташан *КАО дејте*. *Марко* је био несташан *КАО дејте* [→ Био је несташан / *Марко* је био несташан *КАО ДА је дејте* [→_{PRS} а није]] / [→ Био је несташан / *Марко* је био несташан *КАО ШТО је несташано дејте*].

Волела је да везује косу у коњски реп *КАО девојка*. *Нада* је волела да везује косу у коњски реп *КАО девојка* [→ Волела је да везује косу у коњски реп / *Нада* је волела да везује косу у коњски реп *КАО ДА је девојка* [→_{PRS} а није (више)] / [→ Волела је да везује косу у коњски реп / *Нада* је волела да везује косу у коњски реп *КАО ШТО је везује девојка*].

Сатима је шврљао главном, Дубровачком чаршијом *КАО дечак* [...] (Велмар Јанковић, 21) [→ Сатима је шврљао главном, Дубровачком чаршијом *КАО ДА је дечак* [→_{PRS} а није (више)] [→ Сатима је шврљао главном, Дубровачком чаршијом *КАО ШТО њо чини дечак*].¹⁴

С друге стране, присуство у структури КАО N_N1 модификатора *још*, који уноси обележје дисталне апсолутне anteriорности, или пресупозитора *и*, који упућује на важење пропозиције и у време пре идентификованог, онемогућава да, дислоцирањем у постпозицију, ова структура изгуби темпорално и стекне поредбено значење. Уп. при.:

Играла је балет *ЈОШ КАО девојчица* [→ Играла је балет *ЈОШ КАДА је била девојчица* / * *ЈОШ КАО ДА је девојчица* / * *ЈОШ КАО ШТО њо чине девојчице*].

Јер, будио се пре петлова *и КАО њензионер*, [...] (Великић, Руски прозор, 33) [→ Јер, будио се пре петлова *и КАДА је био њензионер*, [...] [→_{PRS} *и раније* се будио пре петлова] / * *Јер, будио се пре петлова и КАО ДА је био њензионер*, [...] / * *Јер, будио се пре петлова и КАО ШТО би чинио њензионер*, [...]].

¹⁴ Овде стоји и напомена да временска сфера може утицати на значење структуре КАО N_N1 у зависности од позиције у којој се нађе. Наиме, уколико се предикација смешта у сферу садашњости, онда ова структура и у препозицији и у постпозицији има поредбено значење: *КАО дејте* несташан ЈЕ / Несташан ЈЕ *КАО дејте* [→ *КАО ДА је дејте*, несташан ЈЕ / Несташан ЈЕ *КАО ДА је дејте*]. Уколико се, међутим, смешта у сферу прошлости и притом у препозицију, има само темпорално значење: *КАО дејте* БИО ЈЕ несташан [→ *КАД је био дејте*, БИО ЈЕ несташан], али ако се стави у постпозицију може доћи и до синтаксичко-семантичког амбигвитета – временско / поредбено значење (а у оквиру поредбеног и контрафактивно / фактивно): БИО ЈЕ несташан *КАО дејте* [→ БИО ЈЕ несташан *КАД је био дејте* / *КАО ДА* / *ШТО је дејте*].

Слична је ситуација у случајевима када се именицом N_N1 денотира занимање или привремени социјални статус, будући да је у таквим примерима структура КАО N_N1 често семантички еквивалент структури ‘у својству / у статусу / у улози’ N_N1 , па и када дође до дислоцирања у постпозицију у односу на матричну реченицу, у бази се опет, по правилу, реконструише темпорална клауза. Уп. пр.:

Поменуо јој је само да је *као гимназијалац* играо у аматерском позоришту (Великић, Руски прозор, 92) [→ ... да је, *када / док је био гимназијалац*, играо у аматерском позоришту] / Поменуо јој је само да је играо у аматерском позоришту *као гимназијалац* (Великић, Руски прозор, 92) [→ ... да је играо у аматерском позоришту *када / док је био гимназијалац*].

Као сџуденџи борио се против њега, министра (Ћосић, 39) [→ *Кад / док је био сџуденџи*, борио се против њега, министра] / Борио се против њега, министра *Као сџуденџи* (Ћосић, 39) [→ Борио се против њега, министра *Кад / док је био сџуденџи*].

Препозиција структуре КАО N_N1 преовлађује и у корпусу за ову прилику прикупљене изворне језичке грађе, што се може видети и у већини до сада наведених примера.

По учесталости у корпусу следи интерпозиција било да је матрична структура једнопредикатска, нпр.:

Вагнер је волео животиње. *Са њима је Још као дете увежбавао компликоване игре моштва* (Великић, Руски прозор, 10); *Вагнер је као дете крио зечеве, жежеве, корњаче и разне бубе по фиокама писаћег стола* (Великић, Руски прозор, 11); *И мој оцац је неко време, одмах после рата, као морнарички подофицир живео у хоћелу „Централ“* (Великић, Руски прозор, 30); *Мајка је као девољчица била у њега потајно заљубљена* (Великић, Руски прозор, 120); *Колико љуба је као дечак прошао кроз сезону*, низао спорим корацима репертоар (Великић, Руски прозор, 145); *Ја сам га као штене добио са Бриона* (Великић, Иследник, 133);

било да је интегрисана у реченични комплекс. Примери којима сам полагајала показују да се интерполирање ове структуре најчешће остварује између елемената релативне клаузе, нпр.:

[...] сетио сам се осећаја *који сам као дете, једном, имао на Сави*, када ми је Нанка, голишавом, дала кришку лубенице да једем (Селенић, 218); *Стотине речи које је Још као дете научио играјући се са мађарском децом у војвођанској провинцији испливали су из бездана заборава зачуђујућом брзином* (Великић, Руски прозор, 103); *Кретао се фијакер у којем она, као трогодишња девољчица, седи у очевом крилу*. (Великић, Иследник, 69); *Осећање поново стеченог дома, који је као дете изгубила одласком у инџернај, испуњавало ју је тихом срећом* (Великић, Иследник, 154); На ниској комоди налазио се багламас, мали жичани инструмент са три пара жица, украшен седефом – реликвија наслеђена од Диониног деда стрица,

који је још КАО ДЕТЕ сѝигао, са ѝородицом, из Смирне у Пиреј (Великић, Иследник, 203–204);

потом између елемената комплементне клаузе, нпр.:

Поменуо јој је само *да је КАО ГИМНАЗИЈАЛАЦ играо у амаѝерском ѝозоришѝу* (Великић, Руски прозор, 92); *Знате ли да сам се КАО ДЕЧАК једном изгубио у Будимпешти?* (Великић, Руски прозор, 157); *Да ли знаш да си КАО ДЕТЕ одбијао да чујеш крај бајке* коју бих ти причала, рекла је мајка за ручком у пештанском ресторану „Карпатиа“ (Великић, Руски прозор, 167); *И баш ту да ми каже да сам КАО ДЕТЕ ѝлакао чим би се приближио крај приче* (Великић, Руски прозор, 249); *Са великим је задовољством помињала да се као деѝе више ѝуѝа давила* (Великић, Иследник, 14); *Хвалила се да је КАО ДЕВОЈКА, летујући на Јадрану, унаѝред знала како ће јој проћи одмор по броју собе коју би јој на рецепцији доделили* (Великић, Иследник, 165);

или између елемената темпоралне клаузе, нпр.:

Кад је он КАО МЛАД ПОП ѝрви ѝуѝ ѝројездио кроз нурију на седлу, сви арнаутски прваци и спахије су му поручили [...] (АСП: Божовић, 480);

У свим примерима притом, интерпозиција се остварује између елемената сложеног глаголског облика: помоћног глагола и радног глаголског придева, што је синтаксичка позиција која је ближа препозицији, а која, у таквој конструкционој схеми, и није могућа. Само у једном примеру ова структура је позиционирана између сложеног глаголског облика и спацијалног детерминатора (при чему је објекатски комплемент глагола у дистантној препозицији, смештен на апсолутном почетку матричне реченице), што је позиција која је ближа постпозицији, уп.:

Ту лекцију он је научио КАО ДЕТЕ у Ријеци, спуштајући се са мајком једног јутра стубама са Трсата (Великић, Иследник, 220);

Структура КАО N_N1 у најмањем броју примера нашла се у апсолутној постпозицији, нпр.:

Једно ми није јасно: *ѝраваре сам обично ѝознавао КАО СТАРИЈЕ ЉУДЕ, махом сѝарце*. (Ненадић, 3); *Ево заѝим мог оца КАО МЛАДИЋА, ево првог шешира, прве вожње фијакером, у зору* (АСП: Киш, 371); *Да су безбојне године студија залог једном бурном животу чија је ѝодрхѝавања наслуѝио ЈОШ КАО ДЕТЕ, обилазећи позоришни фондус* (Великић, Руски прозор, 160); *Није се могао сетити ничег, сем неке крезубе старице, налик вештици из прича које је заѝамѝио КАО ДЕТЕ* (Драшковић, 126);

У свим случајевима екстензивној темпоралној клаузи у реконструисаној базичној структури доступна је идентична позиција. Ово је посебно важно нагласити када се ради о интерпозицији, чак и у случају када је у питању уметање у другу темпоралну клаузу.

Циџирана лиџераџура

- АНТОНИЋ, Ивана. „Синтакса и семантика падежа“. У: П. Пипер и др. *Синџакса савременога срџскога језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2005, 119–300.
- [ANTONIĆ, Ivana. „Sintaksa i semantika padeža“. U: P. Piper i dr. *Sintaksa savremenoga srpskoga jezika*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2005, 119–300]
- АНТОНИЋ, Ивана. „Синтакса и семантика номинатива“. У: *Синџаксичка исџраживања (дијахроно-синхрони џлан)*. Лингвистичке свеске 6. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за српски језик и лингвистику, 2007: стр. 102–113.
- [ANTONIĆ, Ivana. „Sintaksa i semantika nominativa“. U: *Sintaksička istraživanja (dijahrono-sinhroni plan)*. Lingvističke sveske 6. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za srpski jezik i lingvistiku, 2007: str. 102–113]
- АНТОНИЋ, Ивана. „Релативна темпорална детерминација у Андрићевим приповеткама из Аустроугарског периода“. У: Branko Tošović (Hg./ur.). *Die k. u. k. Periode in Leben und Schaffen von Ivo Andrić (1892–1922) / Austrougarski period u životu i djelu Iva Andrića (1892–1922)*. Andrić-Initiative 4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011: стр. 455–472.
- [ANTONIĆ, Ivana. „Relativna temporalna determinacija u Andrićevim pripovetkama iz Austrougarskog perioda“. U: Branko Tošović (Hg./ur.). *Die k. u. k. Periode in Leben und Schaffen von Ivo Andrić (1892–1922) / Austrougarski period u životu i djelu Iva Andrića (1892–1922)*. Andrić-Initiative 4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011: str. 455–472]
- АНТОНИЋ, Ивана. „Номинална релативна темпорална детерминација у Андрићевим приповеткама из периода 1925–1941“. У: Branko Tošović (Hg./Ur.). *Ivo Andrić – Literat und Diplomat im Schatten zweier Weltkriege (1925–1941) / Ivo Andrić – književnik i diplomata u sjeni dvaju svjetskih ratova (1925–1941)*. Andrić-Initiative 5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2012: стр. 413–448.
- [ANTONIĆ, Ivana. „Nominalna relativna temporalna determinacija u Andrićevim pripovetkama iz perioda 1925–1941“. U: Branko Tošović (Hg./Ur.). *Ivo Andrić – Literat und Diplomat im Schatten zweier Weltkriege (1925–1941) / Ivo Andrić – književnik i diplomata u sjeni dvaju svjetskih ratova (1925–1941)*. Andrić-Initiative 5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2012: str. 413–448]
- АНТОНИЋ, Ивана. „Синтаксичко-семантичка формализација релативног времена у језику Меше Селимовића“. У: Лидија Делић (ур.). *Асџекџи времена у књижевности*. Зборник радова. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2012а: стр. 81–115.
- [ANTONIĆ, Ivana. „Sintaksičko-semantička formalizacija relativnog vremena u jeziku Meše Selimovića“. U: Lidija Delić (ur.). *Aspekti vremena u književnosti*. Zbornik radova. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2012a: str. 81–115]
- АНТОНИЋ, Ивана. *Реченице с временском клаузом*. У: Пипер, Алановић, Павловић, Антонић, Николић, Војводић, Поповић, Људ., Танасић, Марић. *Синџакса сложене реченице у савременом срџском језику*. У редакцији П. Пипера. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018: стр. 289–363.

- [ANTONIĆ, Ivana. *Rečenice s vremenskom klauzom*. U: Piper, Alanović, Pavlović, Antonić, Nikolić, Vojvodić, Popović, Ljud., Tanasić, Marić. *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku*. U redakciji P. Pipera. Novi Sad: Matica srpska, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2018: str. 289–363.
- БУГАРСКИ, Наташа. „Деадјективна именица као средство номинализације (у публицистичком стилу стандардног српског језика)“. *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* XLVII/1–2 (2004): стр. 297–404.
- [BUGARSKI, Nataša. „Deadjektivna imenica kao sredstvo nominalizacije (u publicističkom stilu standardnog srpskog jezika)“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XLVII/1–2 (2004): str. 297–404]
- ВУКОВИЋ, Гордана. „Прилог времена садашњег у делима Добрице Ћосића“. *Прилози истраживању језика* 5 (1969): стр. 61–79.
- [VUKOVIĆ, Gordana. „Prilog vremena sadašnjeg u delima Dobrice Ćosića“. *Prilozi proučavanju jezika* 5 (1969): str. 61–79]
- ИВИЋ, Милка. „Проблематика српскохрватског инфинитива“. *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* XV/2 (1972): стр. 115–138.
- [IVIĆ, Milka. „Problematika srpskohrvatskog infinitiva“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XV/2 (1972): str. 115–138]
- ИВИЋ, Милка. „Предикатска кондензација у граматичком опису словенских језика“. *Зборник реферата са заседања Међународне комисије за истраживање грамаџичке структуре словенских језика*. Скопље, 1975а: стр. 119–122.
- [IVIĆ, Milka. „Predikatska kondenzacija u gramatičkom opisu slovenskih jezika“. *Zbornik referata sa zasedanja Međunarodne komisije za proučavanje gramatičke strukture slovenskih jezika*. Skoplje, 1975a: str. 119–122]
- МАРИЋ, Биљана. *Синтаксичка деривација у савременом руском књижевном језику у поређењу са српским*. Београд: Филолошки факултет, 2012.
- [MARIĆ, Biljana. *Sintaksička derivacija u savremenom ruskom književnom jeziku u poređenju sa srpskim*. Beograd: Filološki fakultet, 2012]
- МАРИЋ, Биљана. „Синтаксичка деривација сложене реченице“. У: Пипер, Алановић, Павловић, Антонић, Николић, Војводић, Поповић, Људ., Танасић, Марић. *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. У редакцији П. Пипера. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018: стр. 663–686.
- [MARIĆ, Biljana. „Sintaksička derivacija složene rečenice“. U: Piper, Alanović, Pavlović, Antonić, Nikolić, Vojvodić, Popović, Ljud., Tanasić, Marić. *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku*. U redakciji P. Pipera. Novi Sad: Matica srpska, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2018: str. 663–686.]
- ПИПЕР, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Руџић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременог српског језика. Простја реченица*. У редакцији Милке Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 2005.
- [PIPER, Predrag, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović. *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*. U redakciji Milke Ivić. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska, 2005]
- ПИПЕР, Предраг, Миљивој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Биљана Марић. *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*.

- У редакцији Предрага Пипера. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018.
- [PIPER, Predrag, Milivoj Alanović, Slobodan Pavlović, Ivana Antonić, Marina Nikolić, Dojčić Vojvodić, Ljudmila Popović, Sreto Tanasić, Biljana Marić. *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku*. U redakciji Predraga Pipera. Novi Sad: Matica srpska, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2018]
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Стари и нови списи. Огледи о језику и уму*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.
- [RADOVANOVIĆ, Milorad. *Stari i novi spisi. Oglеди o jeziku i umu*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2007]
- РУЖИЋ, Владислава. „Проста реченица као синтаксичка целина: Из синтаксичке парадигматике“. У: Предраг Пипер и др.. *Синтакса савременог српског језика: истраживања о реченици*. У редакцији Милке Ивић. Институт за српски језик САНУ, 2005: стр. 548–564.
- [RUŽIĆ, Vladislava. „Prosta rečenica kao sintaksička celina: Iz sintaksičke paradigmатике“. U: Predrag Piper i dr. *Sintaksa savremenog srpskog jezika: prosta rečenica*. U redakciji Milke Ivić. Institut za srpski jezik SANU, 2005: str. 548–564]
- СУБОТИЋ, Љиљана. „Значење и функција глаголских прилога у роману *Уста пуна земље* Бранимира Шћепановића (проблем реченичне кондензације)“. *Прилози истраживању језика* 13–14 (1977–1978): стр. 53–67.
- [SUBOVIĆ, Ljiljana. „Značenje i funkcija glagolskih priloga u romanu *Usta puna zemlje* Branimira Šćepanovića (problem rečenične kondenzacije)“. *Prilozi proučavanju jezika* 13–14 (1977–1978): str. 53–67]
- ТАНАСИЋ, Сreto. „Исказивање агенса уз девербативне именице“. *Јужнословенски филолог* LII (1996): стр. 79–87.
- [TANASIĆ, Sreto. „Iskazivanje agensa uz deverbativne imenice“. *Južnoslovenski filolog* (Beograd) LII (1996): str. 79–87]

*

- АНТОНИЋ, Ivana. *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- ИВИЋ, Milka. „Theoretische und Methodologische Aspekte des Begriffs der Kondensation“. *Zeitschrift für Slavistik* XX/5–6 (1975): стр. 774–780.
- КОВАЧЕВИЋ, Borko. *Glagolske imenice u savremenoj lingvističkoj teoriji*. Beograd: Filološki fakultet, 2016.
- РАДОВАНОВИЋ, Milorad. *Imenica u funkciji kondenzatora*. Novi Sad: Matica srpska, 1978.
- РАДОВАНОВИЋ, Milorad. *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci: Izdavačka književnica Zorana Stojanovića, Novi Sad: Dobra vest, 1990.

Извори

- АСК: *Антиологија српске књижевности*. Београд: Учитељски факултет Универзитета у Београду и Microsoft, 2009.
- [ASK: *Antologija srpske književnosti*. Beograd: Učiteljski fakultet Univerziteta u Beogradu i Microsoft, 2009]
- ВЕЛМАР ЈАНКОВИЋ, Светлана. *Дорћол*. АСК, 2009.
- [VELMAR JANKOVIĆ, Svetlana. *Dorćol*. ASK, 2009]

Јосић Вишњић, Мирослав. *Антиологија српских приповедача XIX и XX века*. Београд: Филип Вишњић, 1999, АСК.

[JOSIĆ VIŠNJIĆ, Miroslav. *Antologija srpskih pripovedača XIX i XX veka*. Beograd: Filip Višnjić, 1999, ASK]

Ненадић, Добрило. *Доротеј*. АСК, 2009.

[NENADIĆ, Dobrilo. *Dorotej*. ASK, 2009]

Олулић, Гроздана. *Седерна ружа и друге бајке*. АСК, 2009.

[OLULIĆ, Grozdana. *Sedefna ruža i druge bajke*. ASK, 2009]

Петровић, Горан. *Породичне сторије*. Избор и поговор Александар Јерков. Београд: Моно и Мањана, 2011.

[PETROVIĆ, Goran. *Porodične storije*. Izbor i pogovor Aleksandar Jerkov. Beograd: Mono i Manjana, 2011]

Ћосић, Добрица. *Корени*. АСК, 2009.

[ĆOSIĆ, Dobrica. *Koreni*. ASK, 2009]

Црњански, Милош. *Сеобе*. АСК, 2010.

[CRNJANSKI, Miloš. *Seobe*. ASK, 2010]

*

Драшковић, Вук. *Александар од Југославије*. Београд: Laguna, 2018⁴.

Селенић, Слободан. *Очеви и очи*. Београд: Prosveta, 1985.

Великић, Драган. *Руски прозор*. Београд: Laguna, 2014.

Великић, Драган. *Иследник*. Београд: Laguna, 2016⁵.

Ивана Н. Антонич
Нови-Садски универзитет
Филозофски факултет
Одделение српског језика и лингвистике

ОДИН ТИП КОНДЕНСАЦИИ ВРЕМЕННОЙ ПРИДАТОЧНОЙ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В работе рассматриваются синтактико-семантические и контекстуальные особенности одной непредикативной формальной конструкции, употребляющейся в качестве экспонента базовой временной придаточной. Речь идет об одном способе конденсации развернутой подчиненной сентенциальной формы, которая не характеризуется ни номинализационными, ни вербализационными процессами сжатия предложеньеских формальных структур, т.е. их пропозиций. Это одна форма редукции, являющаяся особым видом конденсационного процесса, в котором опускаются определенные элементы базового предложения – по правилу, сказуемое или его глагольные элементы как носители грамматических признаков, так что предложение представлено первичным существительным N_N , не являющимся ни в словообразовательной, ни в семантической связи со глаголом и, в данном случае, сочетающимся с формантом КАО.

Данная конструкция по своим формальным характеристикам идентична сравнительному обороту, который может развернуться в сравнительное пред-

ложение с фактивным (КАО ШТО) или контрфактивным (КАО ДА) союзом, однако от него в семантическом отношении отличается, поскольку реализуется в других лексических и грамматических условиях, а формант КАО не является экспонентом сложного сравнительного союза, а коррелирует со временным союзом КАДА (чаще) или ДОК (гораздо реже). Проводя субститутивный метаязыковой тест на типичных примерах, а также на корпусе с аутентичным языковым материалом, мы можем определить условия: лексические, синтактико-семантические и контекстуальные, при которых конструкция КАО N_N является экспонентом базовой развернутой временной придаточной (ср. пр. *Као дејџе*, био је несташан [$\rightarrow$ *Када је био дејџе*, био је несташан]).

Анализ показывает, что временное значение этой синтаксической конструкции связано со: 1) семантикой существительного N_N (употребляются существительные, обозначающие возраст / годы жизни какого-то лица, профессиональный или временный общественный статус); 2) отношением между существительным в конструкции КАО N_N (N_N1) и существительным (N_N2) в роли подлежащего главного предложения / подлежащего развернутой временной придаточной, которые совпадают (хотя на поверхностном плане речь идет о двух разных существительных, N_N1 и N_N2 обязательно кореферентны), а также 3) совпадением падежной формы обоих существительных (чаще всего это именительный падеж в роли предиката в конструкции КАО N_N1 , а в роли подлежащего N_N2 в главном предложении / придаточной части); 4) временной рамкой: на плане относительного времени возможно только отношение синхронности (полной или частичной), а на плане абсолютного времени преобладает сфера прошлого, и весьма редко, только при определенных лексических условиях, сфера будущего, при чем совершенно выключена сфера настоящего (как референциального, так и неререференциального); 5) позицией: хотя возможны все три позиции, препозиция по отношению к главному предложению преобладает, а в определенных случаях она даже обязательна.

Ключевые слова: лингвистика, сербский язык, синтаксис, синтаксическая семантика, придаточная часть времени, конденсация, редукция, КАО.

Ivana N. Antić
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Language and Linguistics

ONE TYPE OF CONDENSATION OF THE TEMPORAL CLAUSE
IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper discusses the syntactic-semantic and contextual features of a non-predicate formal structure as an exponent of the basic temporal clause. It is a type of condensation of an extensive (developed) dependent sentence form that has no features of either nominalization or verbid processes of summarizing sentence formal structures, i.e. their propositions. It is a form of reduction, as a special type of condensation process in which certain elements of the basic sentence are omitted – as a rule, the predicate constituent or its verb elements as carriers of grammatical data, so it is represented by the primary noun N_N , which is in neither derivational nor semantic connection with the verb, and, in this case, in the syntactic connection with the formant KAO.

This structure is identical in its formal characteristics to the comparative syntagm, which can develop into a comparative clause with a factual (KAO ŠTO) or counterfactual (KAO DA) conjunction, but differs significantly from it, since it is realized under different lexical and grammatical conditions – the formant KAO is not an exponent of a complex comparative conjunction, but corresponds to the temporal conjunction KADA (more often) or DOK (much less often). By applying the substitution metalanguage test on typical examples, as well as on the corpus of original linguistic material, the conditions are defined: lexical, syntactic-semantic and contextual, under which the structure KAO N_N represents an exponent of the basic developed temporal clause (for example: *As a child*, he was mischievous [$\rightarrow$ *WHEN he was a child*, he was mischievous]).

The analysis showed that the following are responsible for the temporal meaning of this structure: (1) the semantics of the noun N_N (nouns denoting the age / period of life, or professional or temporary social status of the animate entity are considered); (2) the relationship between the noun in the structure KAO N_N (N_N1) and the noun (N_N2) in the function of the subject of the matrix sentence / subject of the developed temporal clause, which are identical, and although in appearance N_N1 and N_N2 are two different nouns, they have the same referent), as well as (3) the identity of the case form of both nouns (most often it is the nominative case in the structure KAO N_N1 , i.e. as the part of the predicate of temporal clause, and as the subject N_N2 in the sentence and in the clause); (4) temporal framework: in terms of relative time, only the relationship of simultaneity (complete or partial) is considered, and in terms of absolute time, the sphere of the past is dominant and rarely and only under certain lexical conditions, the sphere of the future, but the sphere of the present is excluded (both referential and non-referential); (5) positioning: although all three possible positions are available

to this structure, preposition in relation to the matrix sentence predominates, and in certain cases it is obligatory.

Keywords: linguistics, Serbian language, syntax, syntactic semantics, semantics, temporal clause, condensation, reduction, KAO.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 597–624

УДК 811.163.41'367

COBISS.SR-ID 85131017

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202597A>

Примљено: 30. јуна 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Миливој Б. Алановић*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет**

Одсек за српски језик и лингвистику

АНАЛИТИЧКИ КАУЗАТИВИ: СТРУКТУРНА И ЗНАЧЕЊСКА ОБЕЛЕЖЈА ПРЕДИКАТСКОГ ИЗРАЗА

Централно место у овоме истраживању заузимају аналитички каузативи, односно аналитички предикатски изрази са каузативним значењем. Осим указивања на основне типолошке карактеристике каузативних конструкција, у раду се издвајају две главне теме, за које мислимо да заслужују нарочиту пажњу, а то су структурна обележја предикатског израза и значењски ресурси управног глагола, који врши операторску функцију. У зависности од граматичких и значењских обележја управног глагола, у одређеном броју модела функцију каузативног оператора преузимају именице. Резултати до којих смо дошли засновани су на примерима из српског језика.

Кључне речи: српски језик, каузативност, аналитички каузативи, операторске речи.

1. Увод

Категорија каузалности је, гледана како у целини тако у појединостима, и у србистици била тема више узорних студија и расправа (в. ИВИЋ 1954; ГОРТАН-ПРЕМК 1963–1964; РАДОВАНОВИЋ 1977; МИЛОШЕВИЋ 1984, 1985, 1986; КОВАЏЕВИЋ 1988; ФЕЛЕШКО 1995; КЛИКОВАЦ 1997; ВАСИЋ 2000; ПИПЕР 2005 итд.), те се као чињеница може узети констатација да су најважније околности функционисања овог синтаксичко-семантич-

---

* milivoj.alanovic@ff.uns.ac.rs.

** Овај рад је настао у оквиру истраживања спроведеног на Филозофском факултету у Новом Саду, које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ког подсистема српскога језика у доброј мери описане. Ово не треба да изненађује јер је узрок једна од најважнијих онтолошких категорија која човеку омогућује да свет и односе у њему тумачи и доводи у међусобну везу (COMRIE 1989; WIERZBIŃSKA 1996; TALMY 2000), што опет стоји у непосредној корелацији са разнородношћу језичких средстава којима се уобличава – лексичких, морфосинтаксичких и синтаксичких (KOVAČEVIĆ 1988: 19–21; ПИПЕР 2005: 792–793). Иако узрочно значење, које се може узети за центар целога семантичког поља (ПИПЕР 2005: 786), изражавају различите морфолошке јединице, нпр. именице *узрок*, *разлог* и сл., прилози *зашто*, *стиога* и сл., глаголи *узроковаћии* итд., посматрајући целу категорију кроз призму типичности морфосинтаксичког израза намеће се став да је адвербијални карактер каузалности ипак доминантан. Тако се у реченичноме оквиру податак о узрочном чиниоцу углавном среће у виду одговарајућих прилошких одредаба, морфосинтаксичког и клаузалног типа, нпр. *Учинио је што због ње* или *Учинио је што јер жели да је изненади*. Зато се неретко и наводи да је формацијско место каузалних израза синтаксичка периферија,¹ премда се подразумева да ова општа констатација не обухвата каузативне конструкције, које предствалају посебан случај или пак тип активне дијатезе. Када се то каже, разуме се да овде дијатезу схватамо као лексичкосемантичку и граматичку категорију, са два своја основна појавна лика – активом и пасивом, за чије граматичко и семантичко обликовање немалу улогу има и микропоље прелазности / непрелазности (БОНДАРКО 2002: 592, 612–613). Тако каузативни глаголи, као конститутивни елемент каузативних конструкција, одликују се прелазношћу, углавном правом или директном, нпр. *Исцрљао је њанишаноне*; *Срушио је кућу*, при чему је овако устројена активна реченична конструкција у бити агенто-центрична – исходиште радње или одговорност за њу у домену је субјекатског појма. Међутим, присуство субјекта и објекта (директног) у реченичној структури, уз њихову одговарајућу значењску реализацију – субјекат = агенс а објекат = пацијенс – није довољан услов да се свака прелазна конструкција сматра и каузативном, нпр. *Ана гледа филм на телевизији*, што учвршћује ставове да је каузативност лексичкосемантичка категорија која није формализована једним специфичним граматичким обрасцем. Дакле, каузативне конструкције су само израз посебне употребе постојећих граматичких ресурса у српском језику, али и не само у њему, чије је основно обележје атипична позиција узрочнога чиниоца у реченици – док је главно обележје некаузативних конструкција да се узрочна компоненета у ситуацији уведе неком адвербијалном формом, *Због Милана је променила њосао*, дотле се ова

¹ Стога неки аутори сматрају да је у питању секундарни каузатор (в. КУСТОВА, ПАДУЧЕВА, РОЗИНА).

информација у каузативним конструкцијама редовно налази на позицији граматичког субјекта (Алановић 2011: 39), нпр. *Милан ју је њодсџакао да њромени њосао*. Како се у већини случајева у улози носиоца каузације налази лице,² ове се конструкције могу истодобно сматрати и агенто-центричним, нпр. *Марко ме је њеџријаџно изненадио*, премда, прецизности ради, не постоји стална или нужна корелација између агенса и каузатора у овим структурама, што се нарочито односи на примере у којима је узрочни чинилац ситуација, нпр. *Ова весџ нас је њеџријаџно изненадила*; *Нова свеџска криза нас је њаџерала да њравимо залихе хране*.

Последњи примери су нам, што нам је и била намера, пружили увид у неке сталне типолошке карактеристике каузативних конструкција (тј. реченичних образаца), а оне су:

- (а) каузативне конструкције конституишу каузативни глаголи;
- (б) каузативни глаголи су лексичкосемантичка поткласа прелазних глагола;
- (в) узрочни чинилац у каузативним конструкцијама смештен је на позицији граматичког субјекта;
- (г) објекат, директни или индиректни, уводи појам који је у сфери деловања каузатора или агенса-каузатора те који је носилац последичне ситуације;
- (д) попут других модела с каузалним конструкцијама, и оне каузативне су у основи двопрпозиционе конфигурације.

У типолошком погледу, нарочито имајући последњи став у виду, каузативне конструкције се посматрају као граматички деривати (AISSEN 1979: 2–3), а то значи да су резултат сажимања или интеграције двопрпозиционих садржаја у једнопредикатски модел, нпр. *Ана је изосџала са сасџанка и он се изненадио* → *Анин изосџанак са сасџанка га је изненадио*. Друга њихова важна одлика подразумева обавезно присуство или увођење објекта, понекад и као резултат ширења глаголске валентности (Гестелец 2001: 432), нпр. *Биљка је оживела* и *Она ју је оживела*. У прилог тези о граматичкој деривацији као механизму за извођење каузативних конструкција говори појава да се у значајном броју случајева прати некаузативно-каузативна алтернација, која је једном лексичкосемантички, или суплетивно, а други пут граматички регулисана, нпр. *уџи – увесџи, њасџи – оборџи, савџи – савџи се, увредџи – увредџи се* итд. Тако примећујемо да је једно од продуктивних средстава декаузативизације

² Премда, у неку руку, пропозициони карактер, или интерпретацију, има и лице-каузатор, јер је експонент радње која се сматра узрочним чиниоцем, нпр. *Она ме је изненадила* (← Она је дошла и то ме је изненадило), у начелу се може рећи да се лице појављује субјектом каузативне конструкције или као делујући актер или као носилац одговорности за настанак какве промене (в. Кустова, Падучева, Розина).

управо рефлексивизација, којом се углавном добијају медијалне или пак аутокаузативне конструкције, при чему се под аутокаузативношћу мисли на улагање сопствене енергије при покретању радње, тј. активност по моделу 'сам од себе'. Све заједно узев, стиче се утисак да је некаузативно-каузативна опозиција иманентна за глаголски систем, што би се могло довести у непосредну везу с комуникативним и когнитивним факторима који регулишу уобличавање реченице и распоред информација у њој – једне граматикализују некаузативну а друге каузативну перспективу, нпр. *Ана је њала због вејра* и *Вејар је оборио Ана*.³

Када имамо у виду лексичкосемантичка средства у језику, каузативност се примарно изражава каузативним глаголима. И у србистици су ове лексичке јединице добиле централно место у неколико значајних студија, истини за вољу, оријентисаних на различите аспекте њиховога функционисања. Тако је Т. Батистић (Batišić 1978) у фокусу имала механизме превођења двопрпозиционих садржаја у једнопрдикатске код глагола принуде, нарочито у светлу падежне граматике, док су у студији М. Алановића (Алановић 2011) централно место добиле лексичкосемантичка класификација и реченични модели које каузативно-манипулативни глаголи конституишу. Иако су у питању радови настали у размаку од нешто преко три деценије, они откривају различите аспекте дате језичке појаве. На овај начин је и у српском језику овај глаголски подсистем добио основне теоријске, типолошке и дескриптивне контуре.

Без обзира на све речено, у овом категоријалном подсистему остала су места која још нису добила одговарајућу научну обраду, а то су свакако аналитички каузативи, односно аналитички прдикатски изрази с каузативним значењем, који у овом истраживању заузимају централно место, те ће у наставку бити дата њихова најважнија структурна и значењска обележја.

2. Аналитички каузативи

Категорија каузативности, рекли смо, има свој непосредан лексички израз и у српском језику, и то у форми каузативних глагола, који, будући двопрпозиционог карактера, у свом значењском садржају обједињују две ситуације – узрочну и последичну, нпр. *усрећити кога* интерпретирамо као 'учинити да ко буде срећан'. С обзиром на то да су и у србистици најважнија обележја ове глаголске поткласе већ описана, определили смо се за досад недовољно или барем несистематично истражено поље, а то су прдикатски изрази с каузативним значењем, за које је, барем у русистици, уобичајен назив аналитички каузативи (Холодович 1969). Но,

³ Више о значењским реализацијама каузативног субјекта, као каузатора радње, стања и сл., в. у Золотова 2006: 25.

без обзира на евентуалну термилошку новину, сама појава о којој је реч није посве непозната, посебно ако је сместимо у контекст истраживања аналитичких предиката у српскоме језику.

Аналитичност предиката претпоставља минимално двочлану конфигурацију (ПИПЕР 2005: 312), најчешће по моделима V + N (*Дао је налог*), N + V (*Забринуџосџ грађана расџе*) или V + PP (*Пао је у очај*), у којој глагол не носи лексичко значење израза, односно није семантички центар предикативности (АРУТЈОНОВА 2003: 134) – једноставно, не даје податак о процесу или односу, као нпр. каузативни глагол *довесџи* у *Довео нас је до избеумљеносџи*. У наведеним конструкцијама семантички центар предикативности је именица која заузима неку од зависних реченичних позиција: у последњем примеру одговара профилу просторне одредбе (адвербијала) – *до избеумљеносџи*_{предикатор} [← *до врата*_{локализатор}], премда то могу бити подједнако и субјекат и објекат, нпр. *Поднеџ је ѝредлог за смену дирекџора* или *Донео је лоше весџи*. Све заједно узев, пада у очи да је посреди категорија чије проучавање у србистици има завидну традицију. Дакле, у сва три примера се ради о глаголској перифрази, тј. декомпонованом предикату/глаголу или перифрастичном предикатском изразу (в. ТОПОЛИЊСКА 1982; RADOVANOVIĆ 1990; ТАНАСИЋ 1995; MRAZOVIĆ 2009), што значи да аналитички каузативи нису ништа друго до значењски обележен облик аналитичких / сложених предиката. Међутим, тачности ради, не одвајају се аналитички каузативи од других предикатских израза само по својим значењским специфичностима. Постоји једно важно граматичко обележје које, уз незнатне изузетке, показују ови аналитички изрази, а то је граматичка прелазност управног глагола, што треба довести у везу са њиховим значењским садржајем који се у виду следећег логичког низа може представити: КАУЗАТОР → КАУЗИРАЈУЋА РАДЊА → ОБЈЕКАТ КАУЗАЦИЈЕ → ПОСЛЕДИЧНА РАДЊА. У наведеном низу се посебно истиче позиција објекта каузације, који има двојаку улогу – то је појам укључен као објекат у каузирајућу радњу, а као вршилац у ону последичну. Јасно је да редослед елемената наведеног логичког низа одговара редоследу двеју ситуација, узрочне и последичне, али остаје питање да ли сви они добијају и непосредне лексичко-граматичке изразе у реченици, од чега на послетку зависи и њена структура.

Аналитичке каузативне конструкције, као што смо рекли, претежно конституишу прелазни глаголи, чија је главна улога да успоставе каузативни ситуациони оквир, што подразумева да стоје тек у имплицитној корелацији с узрочном радњом – податак о њој не даје управни глагол: *Ти си нас довео до ѝројасџи*. *Чиме? Како?* Даље, како је субјекатска позиција резервисана за каузатора, у реченичном оквиру се могу или пак морају обезбедити још две позиције на којима ће своје место наћи објекат каузације и последична радња. У погледу граматикализације ова

два пропозициона елемента постоји велика разлика међу аналитичким каузативима. Тако, глаголи типа *осигурајџи* (коме шта) на позицији дативног објекта уводе објекат каузације, док је непосредни експонент последичне радње акузативни објекат: *Он нам је осигурао њролазак*. Међутим, поменути пропозициони елементи – објекат каузације, као носилац последичне радње, и последична радња – не морају се нужно реализовати на објекатским позицијама, то могу бити и примарно просторне одредбе, које означавају или објекат каузације, нпр. *Посејао је раздор међу нама*, или пак последичну радњу, нпр. *То га је довело до смрџи*. Штавише, у границама једног реченичног члана, нпр. акузативног објекта, неретко се уводи цела последична ситуација, нпр. *изградџи добре односе с комшијама* [← учинити да имамо добре односе с комшијама], где објекат каузације има статус допунског или додатног атрибута. Све комбинаторичке могућности распореда објекта каузације и последичне радње у реченичном оквиру нужно је сагледати у контексту функционалне или операторске употребе управног глагола,⁴ која се темељи на принципу метафоризације примарног значења, али у постојећем формалном образцу. Наиме, глаголи *осигурајџи* (некоме нешто), *њосејајџи* (нешто), *довесџи* (некога) и *изградџи* (нешто / некоме нешто), није тешко закључити, спадају међу каузативне глаголе, али упркос томе не испољавају исту реакцијску способност. Међутим, оно што им је заједничко јесте да и у лексичкој и у нелексичкој (функционалној или операторској) употреби конституишу исти реченични модел, нпр. *Довео нас је у музеј / заблуду; Посејао је грашак / раздор; Изградџи су кућу / добре односе* итд., где је делексикализација глагола компензована промоцијом објекта или адвербијала за предикатор, заменом лица за не-лице, предмета за не-предмет или простора за не-простор (в. WILDGEN 2008: 79–82). Стога, како управни глагол не означава конкретан процес, већ само узрочно-последични однос, сматрамо га каузативним оператором, између осталог и зато што лексички употребљен и сам спада – међу каузативне глаголе, нпр. *довесџи кога у сџан* према *довесџи кога у неџријајџан њоложај*. Дакле, у анализираним аналитичким изразима важи правило да лексички каузативи делексикализацијом постају каузативни оператори.

Граматичко уобличавање реченице, видимо, уважава и неке хијерархијске односе међу информацијама које се дају у њој. Остављајући по страни правилност да у реченичном контексту остајемо ускраћени за податак о конкретној радњи која је довела до одређене последице (нпр. *Он нас је довео у заблуду*), очито је за комуникатора далеко важније ко

⁴ Под појмом функционалне или операторске употребе речи, руководећи се начелима С. Дика и П. Ајзенберга (ДИК 1997: 159; EISENBERG 2009: 305), мисли се на способност лексичких јединица да регулишу граматичке односе у реченици, што је углавном праћено слабљењем њиховога значењскога садржаја.

даје покретачки или узрочни импулс ('он'), која радња као последица наступа ('бити у заблуди'), те ко је укључен у њено извршење ('ми'). Но, с обзиром на то да је објекат каузације у исто време и носилац последичне ситуације, тиме је утрт пут да се овај учесник у реченичном оквиру појави само једном, најчешће у границама објекта, директног или индиректног. С друге стране, како је *довести* употребљен у 'удаљеном' значењу, сводивом нпр. на 'изазвати', то објашњава зашто управни глагол не открива 'идентитет' узрочне радње већ служи за успостављање каузативног оквира у ситуацији. Но, уз поменуте системске одлике аналитичких каузатива, у раду ћемо се осврнути и на неке, сасвим условно, маргиналне појаве.

Познато је да глаголске перифразе конституишу подједнако и прелазни и непрелазни глаголи, нпр. *Дао нам је добар савети* и *Расије незадовољство грађана* итд., при чему није реткост да се код првих транзитивност семантички неутралише док код других секундарно развија (Алановић 2019: 129, 133), нпр. *Добио је напад кашља* [→ Јако кашље] и *Расије инћересовање за крагујевачког фићу* [→ Многи се интересују за крагујевачког фићу] и сл., што се регулише лексичким саставом конструкције. Ово правило, или барем системска могућност, доказује да се једном граматичком формом могу остварити различита значења, односно означити различити ситуациони типови (GOLDBERG 1995: 8), у чему ни аналитички каузативи нису изузетак. Тако, на пример, глаголи *довести* и *ићи* стоје у опозицији, између осталог, и по томе што је први каузативни а други није, али то не искључује могућност да, када се задовоље одређени лексичкосемантички и контекстуални услови, и глагол *ићи* буде део конструкције с (де)каузативним значењем, као што је то у примеру *Наша лада иде на ћоћравку*, где је каузативност део контекстом регулисаног значења – 'ускоро ће бити поправљена наша лада', с једном битном разликом – субјекат није каузатор, он је, у ствари, објекат каузације, тако да је у реченици успостављена неактивна или пасивна перспектива. Уз то, како глагол *ићи* није лексички каузатив, каузативни оквир успоставља именица *ћоћравка* (која је у деривационој вези с каузативним глаголом *ћоћравити*), док у уобличавању смисла учествује и наша спознаја да је субјекатски појам неподобан да се у радњу укључи творачки, те да се ефекат радње читује управо на њему – 'Наша лада ће бити исправна'. Последњи пример нам је послужио као илустрација да функцију каузативних оператора не преузимају само глаголи већ и именице, што ће у знатној мери одредити и структуру нашег даљег излагања, у којем се издвајају два дела – први са глаголским и други са именичким операторским речима. Осим тога, како је једно од релевантних обележја операторских глагола граматичка прелазност, јер су субјекат и објекат типична места у реченици где се распоређују каузатор и објекат каузације, то

оправдава наше занимање за реченичне моделе у којима се срећу глаголски али и именички оператори. Управо ће нам реченични модел открити законитости семантичке транспозиције, која стоји у позадини преласка лексичких речи у операторске, али и законитости превођења пропозиционе у граматичку структуру.

2.1. Глаголски оператори каузативности

У претходном одељку рекли смо да се у улози каузативног оператора у аналитичким предикатским изразима претежно срећу глаголи, и то они прелазни, стога у даљој анализи овим јединицама дајемо предност.

Када је у функцији каузативног оператора делексикализовани каузативни глагол, то претпоставља губитак дела његовога семантичког садржаја, и то оног дела који се односи на означавање одређенога процеса. Штавише, глаголи у функцији оператора не означавају ни радњу која је узрочни чинилац ни радњу која настаје као последица, али зато чувају компоненту 'изазвати'. Међутим, ова њихова особина их не чини правим граматичким речима, као што су то помоћни глаголи, али их ипак измешта из система лексичких јединица, те је то разлог што за њих кажемо да функционишу као функционалне или операторске речи. Појава транзиције глагола из система лексичких у систем нелексичких јединица, као својеврсно 'предворје' граматичких речи, оправдава методолошки поступак по којем се најпре утврђују њихова основна лексичко-косемантичка обележја, а потом и улога у предикатском изразу. Наиме, став који у раду заступамо јесте да глаголи-оператори имају модификаторску службу, што у најопштијем смислу треба схватити као способност да се у реченичном оквиру похрани информација о контекстуалним околностима одвијања ситуације. Ова идеја налази своје упориште у чињеници да се различите лексичко-семантичке класе глагола срећу у улози каузативних оператора – глаголи просторно-мобилних односа, затим конструкционих, деструкционих и трансформационих односа итд., што нас учвршћује у уверењу да основно лексичко значење има утицаја на обликовање значења и смисла целог предикатског изразица.

2.1.1. Иако их не одликује велика продуктивност, посебно место међу операторским речима заузимају глаголи *изазвајти*, (*про*)*узроковајти* и сл. Овај статус наведени глаголи заслужују јер је у њиховом значењском садржају каузативност основна семантичка компонента, што, разуме се, важи и у лексичкој употреби, нпр. *Он га стално изазива*. Захваљујући томе ове јединице сматрамо општекаузативним операторима, чија је главна улога да на позицију граматичког субјекта, или реченичне теме, сместе податак о узрочноме чиниоцу (kauz.). Како су у питању прелазни глаголи, за њих се уз субјекат везује и директни објекат, само сада са про-

позиционим значењем (rгор.), тако да *изазваји* и (*јро*)*узроковаји* граде двовалентан модел реченице: $\text{Nom}_{\text{кауз}} + \text{V} + \text{Акуз}_{\text{rгор}}$. Нпр.:⁵

Највећи део облака вулканског пепела, који **је узроковао** затварање појединих европских аеродрома прошлог викенда, разишао се [...] (РТС); Довољно је рећи да **је он узроковао** промену македонског устава [...] (П); Потрес земље **је узроковао** појаву цунамија са катастрофалним последицама (РТС); [...] али његов боравак **није изазвао** велико интересовање грађана [...] (П); Нацизам **је изазвао** смрт 50 милиона људи [...] (П); Овај успех **није изазвао** никакву еуфорију код нас (П); [...] жале што **је** тај полигон **изазвао** неугодности становницима и бригу јавног мњења (П).

У прилог горенаведеној оцени иде и лексикографска обрада ових глагола. У Речнику САНУ и Речнику РМС за глагол *изазваји* наводи се да му је примарно значење ‘позвати кога да изађе напоље’, ‘позицом или звањем некога измамити’, ‘позвати на двобој’, док се као секундарна наводе ‘својим поступком подстаћи некога да уради нешто’, ‘бити узрок нечему’ и сл. Видимо да овај глагол и у лексичкој употреби укључује каузативну семантичку компоненту, што отвара несметан пут за транспозицију његовога значења од лексичкога ка операторскоме. С друге стране, за глагол *узроковаји* наводе се значења која одговарају његовој операторској употреби – ‘бити узрок чему, изазвати што’ и сл. Ове две значењске употребе наведених глагола одржавају се и на плану њихове семантичке валентности. Наиме, аниматни објекат уз *изазваји* указује на лексичку, док неаниматни на операторску улогу – *Изазвао ме је* и *Изазвао је јошар*. Тако, глаголска или сродна именица, која попуњава

⁵ Грађу за ово истраживање чине примери преузети из Корпуса српског језика, доступног на сајту Математичког факултета у Београду, током марта и априла 2022. године. Тачан списак извора са скраћеницама дајемо у наставку: АДГ – Александар Дима, *Гроф Монџе Кристио*; АК – Артур Кларк, *2010: Друга одисеја*; АТШ – Александар Тишма, *Широка враћа*; БЂД – Бранимир Ћосић, *Два царства*; БЂК – Бранимир Ћосић, *Кроз књиге и књижевност*; ДКВ – Данило Киш, *Вариа*; ДКГ – Данило Киш, *Гробница за Бориса Давидовича*; Е – *Економист магазин*; ЖВЈ – Жил Верн, *Једна замисао докјора Окса*; ИАП – Иво Андрић, *Проклећа авлија*; ИАГ – Иво Андрић, *Травничка хроника*; ЈПР – Јан Потоцки, *Рукопис нађен у Сарагоси*; ЈХД – Јарослав Хашек, *Доживљаји доброг војника Швејка у Првом светском рату*, књ. 2: *На фронту*; К – *Колџ*; М – *Москови*; МАС – Малуф Амин, *Самарканд*; МПС – Михаило Пупин, *Са њашњака до научењака*; МРЦ – Миле Радењковић, *Цинцари – балкански Хазари*; МУШ – Милутин Ускоковић, *Дошљаци*; МЦС – Милош Црњански, *Сеобе 2*; МШТ – Михаил Шолохов, *Тихи Дон*; НИН – *Недељне информативне новине*; ОБИ – Оноре де Балзак, *Изгубљене илузије*; П – Политика; ПКД – *Полијиникин културни додајак*; ПЖО – Павле Живојиновић, *Они више не постоје*; РТС – *Радио-телевизија Србије*; С – *Свет*; СБУ – Светислав Басара, *Устој и њад Паркинсонове болести*; СБФ – Светислав Басара, *Фама о бициклистима*; УЕИ – Умберто Еко, *Име руже*; ФМДЗ – Ф. М. Достојевски, *Зли души*; ЦОГ – Цејн Остин, *Гордост и њедрасуда*; ЦОН – Цејн Остин, *Норџенеријска Ојашња*; ЦОП – Цејн Остин, *Под њуђим ушњајем*; ЦОР – Цејн Остин, *Разум и осећајност*; ЦТГ – Џон Толкин, *Госјодар њрсјенова*, део 1: *Дружина њрсјена*; ЦТХ – Џон Толкин, *Хобит или њамо и најраг*.

позицију директнога објекта, стоји у непосредној корелацији са пропозиционим предикатом који означава последични садржај. Да је оваква интерпретација граматичких односа у реченици исправна, доказују и пасивне варијанте ова два каузативна оператора, нпр. *Еуфорија је ти́ме изазвана / узрокована*. С обзиром на то да су ова два прелазна глагола у овој реализацији двовалентни регенси – укључују субјекат и директни објекат у акузативу – упутно је проверити значењски садржај ових двеју допуна, посебно оне друге. Субјекат, што иначе важи за све каузативне конструкције, уводи податак о каузатору, а то може бити лице, појава, процес, предмет и сл., нпр. *облак вулканског њејела, њошрес земље, његов боравак, он* итд. Када је пак реч о акузативној допуни, како је глаголска именица синтагматска глава, или регенс, за њу се везују експоненти логичких аргумената другог, последичног пропозиционог предиката, и то они који означавају агенс или пак пацијенс радње, нпр. *ини́тересовање грађана, зай́варање аеродрома, њромена усџава*.

По своме значењу, глаголима *узроковаџи* и *изазваџи* сродне су конструкције *биџи* *узрок* или *биџи* *разлог*, али с једном битном разликом – у копулативним конструкцијама оператор каузативности је именица, тако да ћемо ове аналитичке каузативе разматрати у посебном поглављу.

2.1.2. За разлику од општекаузативних, једна од продуктивних класа које фигурирају у аналитичким каузативним конструкцијама јесу глаголи просторно-мобилних односа, који, посматрани у контексту основнога значења, указују на смештање, измештање, померање објекта у каквом просторном оквиру (нпр. *вадиџи / вуђи / доведџи / држаџи кога*), попут *вадиџи*, *вуђи*, *диђи*, *држаџи*, *доведџи*, *задржаџи*, *заокуџи*, *заусџавиџи*, *изведџи*, *извуђи*, *измамиџи*, *изложџи*, *изнеџи*, *кочиџи*, *навуђи*, *одведџи*, *одвуђи*, *осџавиџи*, *оџераџи*, *џодиђи*, *џоднеџи*, *џосџавиџи*, *џренеџи*, *џривуђи*, *џризваџи*, *сакриџи*, *скренуџи*, *сџавиџи*, *обрисаџи*, *уклонџи*, *улиџи*, *уложџи*, *унеџи*, *усадиџи* и сл.

С обзиром на специфичност лексичког значења, основни и најчесталији реченични образац у којем се јављају ови глаголи-оператори јесте $\text{Nom}_{\text{kauz.}} + \text{V} + \text{Akuz}_{\text{obj. kauz.}} + \text{PP}_{\text{subpred.}}$, у којем су своја места нашли каузатор (kauz.), објекат каузације (obj. kauz.) и субпредикат (subpred.), последњи као експонент последичног пропозиционог предиката. Међутим, операторска употреба глагола праћена је једном крупном значењском променом – сама конструкција више не означава померање / кретање објекта каузације, већ његово учешће у процесу означеном примарно просторном конструкцијом на позицији $\text{PP}_{\text{subpred.}}$, нпр. *вадиџи* *из неџрилика* [← из цепа], *доведџи* *у оџасносџи* [← у стан], *вуђи* *у џроџасџи* [← у двориште] итд. Варијантни модел у односу на претходни јесте $\text{Nom}_{\text{kauz.}} + \text{V} + \text{Akuz}_{\text{prop.}}$, у којем се компензаторно, будући да изостаје

PP_{subpred.}, у границама акузативног објекта уводи цео последични садржај – пропозициони предикат са свим својим аргументима, нпр. *уклониии нечије сїрахове, заусїавиии наїредовање їобуњеника, кочиїи чиїи їолейї, оїерайїи црне мисли* итд. Коначно, у незнатном броју забележени су и глаголи сложене транзитивности који, с обзиром на то да у основном значењу подразумевају пренос предметног објекта од даваоца ка примаоцу, уз акузативни са субпредикатским значењем укључују и онај дативни објекат, где је распоређена информација о објекту каузације, Nom_{kauz.} + V + Dat_{obj. kauz.} + Akuz_{subpred.}, нпр. *изнейїи коме їредлог, їрениїи коме лудило* итд.

Семантичку поткласификацију овог типа перифраза могуће је спровести имајући у виду ‘остатке’ лексичког значења управнога глагола, који откривају његов модификаторски потенцијал, а он се тиче понајпре аспектуалних вредности израза, квалитативних или квантитативних својстава те модалног оквира деловања објекта каузације. Тако каузативни оператор означава ангажман каузатора усмерен на то:

(а) да објекат каузације не буде даље укључен у какву ситуацију:

Увек сам ја онај који треба да их **вади** из неприлика [...] (ЦТХ); [...] посебно јер **је** Давид Нгонг са два поготка **уклонио** све његове страхове [...] (РТС); Да **бих** вас **извукао** из невоље, позајмљујем их од вас уз интерес [...] (ЈПР); [...] али се још **није** **извукао** из животне опасности [...] (П); Да ли имате неки пример са спортистом кога **сте** **извукли** из психичке кризе? (П);

(б) да се објекат каузације, углавном противно својој вољи, нађе у каквој ситуацији:

Коља и Волођа желе да се ратосиљају вотке која их **вуче** у пропаст (П); [...] који Србију „неумољиво **вучу** у изолацију и мрачњаштво“ (П); [...] у трен ока га **је довео** у ред (ПКД); [...] и при том **довео** у опасност живот још седам лица [...] (П); [...] послодавац може запосленом дати отказ ако га **је**, на пример, **довео** у заблуду да поседује одређена знања [...] (П); Нико **није довео** у сумњу да ће полиција професионално обавити свој посао [...] (П); Тек када би владар превршио сваку меру и народ оптеретио превисоким глобама, **изложио** га сталним мучењима [...] (МАС); [...] али да се не планира никаква спасилачка операција „која би могла да их **изложи** опасности“ (П); [...] направивши онај кобни корак по врелом афричком сунцу, који га **је одвео** у злочин (ПКД); [...] које неће дозволити да се пређе праг који **би** обе државе **одвео** у трагична искушења [...] (П); [...] а можда га **је** залутали метак **одвео** у смрт (П); Помози ми, и ја те сигурно **нећу одвући** у пропаст (УЕИ); Бољшевизам **је отерао** у смрт хиљаде и хиљаде најужорнијих жена свих друштвених слојева тадашње Русије (ПКД); Папрена цена нафте би могла да буде следећи шок који **би** америчку привреду **отерао** у рецесију [...] (П); [...] а милион људи **отерао**

у избеглиштво (П); Четрдесети солунски фестивал природио му је ретро-спективу и **ставио** га у центар медијске пажње (П); [...] поделио је жири и **ставио** га на тешке муке (П);

(в) да се објекат каузације задржи у каквој ситуацији:

Треба их за неко време **држати** у забуни и завести (ФМДЗ); Лидија сматра да се то мора **држати** у тајности (ЦОГ); Војника треба **држати** у сталном страху [...] (ЈХД); Непоштено је и једног младог и амбициозног тренера, какав је Душан Јеврић, **држати** у неизвесности (П); И уопште, да напоменем, тешко је било ову девојку дуго **држати** у чуду и збунити је [...] (ФМДЗ); [...] и **оставио** их **је** у убеђењу да су учествовали у романтичној одисеји [...] (П);

(г) да се спречи или прекине деловање објекта каузације:

[...] и никаквим претњама од стране команде нису се могли **задржати** од самовоље и крађе [...] (МШТ); [...] али је то крила како је **не би задржали** од путовања [...] (П); Видић **је зауставио** напад ривала [...] (П); МО-НУЦ **је** јуче, ватром из хеликоптера, **зауставио** напредовање побуњеника код града Кибумбе [...] (П); [...] и њена скупоћа **кочи** велики полет [...] (ОБИ); Милош се маши у цеп, да нађе ма шта чим **би се забавио** и **отерао** ове црне мисли (МУШ); [...] уједно је и ружна слика коју је једноставно немогуће **сакрити** од погледа туриста [...] (П);

(д) да се објекат каузације примора на деловање:

[...] **не би** ли од њега **извукли** неко објашњење [...] (ЖВЈ);

(ђ) да се објекат каузације подстакне на деловање или у њему покрене каква промена:

[...] који је серијом погодака **измамио** велике аплаузе (П); Из настале гужве Томићев шут **је** само **измамио** уздахе публике [...] (П); Ђелић је том приликом изнео предлог српске владе... (П); [...] онда је логично **поднети** захтев да се распишу превремени избори у Србији (П); [...] због чега **ће** омбудсман **поднети** предлог за оцену њихове уставности (П); **Пренео** му **је** своје зрно лудила и своју лежерност која га чини тако привлачним [...] (П); Отац Војислав, један од најбољих ех-YU гитариста, **пренео** му **је** љубав према музици [...] (П); [...] која ме је, када бих **је призвао** у свест, испуњавала сетом (АТШ); Није потребно да се поседује неко дубље познавање ликовне уметности већ треба само **призвати** у помоћ оне дубоке сензоре које носимо у себи [...] (П); Љупки јесењи призори бежу неко време потиснути, док **није призвала** у сећање неки нежни сонет [...] (ЦОП); То ми **је призвало** у сећање славу старих дана [...] (ЦТГ); [...] јер ми **је тај меч улио** веру да могу да победим швајцарског тенисера (РТС); Тријумф у Берлину ми **је улио** велико самопоуздање [...] (РТС); [...] који **је** у тим **улио** самопоуздање вративши се после повреде шаке [...] (П); [...] одлуку тужиоца не сматра ниуколико претераном и да **неће уложити**

жалбу да му се поштеди живот [...] (ДКГ); Гојко Качар ушао је у игру уместо нашег капитена и одмах **унео** немир у одбрану Француза (П); [...] **усадили** нам велику жељу да увек идемо на победу [...] (П); И никада им доста те злобе коју **су усадили** у овај народ [...] (П);

(е) да се у сфери објекта каузације појача интензитет каквог својства:

Друга победа у овој сезони свакако **диже** морал у екипи (П); **Подигао** им је самопоздање [...] (П);

(ж) да се сам каузатор нађе у улози објекта каузације:

Нових информација о овом случају, који је прошле недеље **закупио** пажњу медија, нема [...] (П); Али тиме је на себе **навукао** омразу и проклетство [...] (СБУ); Шеф владе је, да подсетимо, **навукао** на себе гнев јавности после објављивања снимка [...] (П); [...] који је и овај пут **привукао** велику пажњу послодавца и незапослених [...] (П); Највише занимања медија **привукао је** долазак специјалног госта [...] (П); Спасојевић је **скренуо** на себе пажњу још пре неколико сезона када је у Атељеу 212 [...] (П);

(з) да објекат каузације промени свој статус:

[...] одао је признање и **поставио** га за главног менаџера [...] (П); [...] и **поставио** га на место извршног секретара [...] (П);

(и) да се број објеката каузације, захваћених каквом променом, повећа:

Ђукановић **сеје** страх и мржњу широм Црне Горе [...] (П);

(ј) да се усмери или контролише деловање објекта каузације:

Зато он саветује свог одушевљеног младог читаоца кога је **провео** кроз пустиње сумњи и оазе сазнања, кроз велики и мали свет, да га напусти и крене сам у живот [...] (ДКВ).

Пада у очи да често деривациони облик глагола регулише аспектуална обележја конструкције, нпр. ингресивност (*увући* [кога у сукоб]), терминативност (*извући* [кога из беде]) и дуративност (*држајти* [кога у незнању]), премда за коначно формирање конструкционог значења од немалог је значаја и граматикализовани облик примарно адвербијалне форме, која је најчешће у еквиполентном односу с глаголским префиксом (Ковачевић 1986), нпр. *извући из кога*, *усадијти у кога*, *навући на кога* итд.

2.1.3. Функцију каузативних оператора преузимају и бројни глаголи конструкционих, деструкционих или трансформационих односа, који означавају непосредан захват агенса-каузатора на објекту каузације у циљу његовога настанка или нестанка, односно његове промене, попут *изградити*, *изменијти*, *каналисајти*, *(по)кваријти*, *мењати*, *обновијти*, *(по)уравити*, *произвесити*, *уйройасијити*, *усјосјавити*, *формирајти*

и сл. С обзиром на основно значење, ови глаголи се и у операторској употреби готово доследно срећу у моделу $\text{Nom}_{\text{kauz.}} + \text{V} + \text{Akuz}_{\text{prop.}}$, где акузативни објекат уводи податак о последичној ситуацији, тако да су у границама објекатске синтагме смештени експоненти предиката као и аргумената предиката последичне пропозиције, нпр. *измениџиџи љоложај [људи]*. На овај начин је податак о објекту каузације укључен у реченични оквир или атрибутски или адвербијално, путем просторне метафоре, нпр. *уџројасџиџи чије / коме здравље* или *уџосџавиџи џрајан мир на овим џросџорима* итд. Штавише, у објекатској синтама се, углавном у форми допунског атрибута, неретко даје податак и о објекту последичне радње, нпр. *формираџи мишљење о ТВ џрограму* итд. Коначно, премда није типичан, забележен је и двообјекатски модел $\text{Nom}_{\text{kauz.}} + \text{V} + \text{Dat}_{\text{obj.}}_{\text{kauz.}} + \text{Akuz}_{\text{subpred.}}$, нпр. *џравиџи некоме смеџње*, где је дативни објекат намене место реализације објекта каузације.

Поткласификација ове лексичкосемантичке класе глагола с обзиром на реализовано модификаторско или пак операторско значење темељи се на базичним семантичким компонентама – конструкцији, деструкцији и трансформацији, које се у аналитичким каузативним изразима испољавају у виду ангажовања каузатора на:

(а) стварању повољних услова или околности за настанак какве ситуације:

С једне стране **је изградио** веома добре односе са Радомиром Антићем [...] (П); ЛДП **је изградио** углед тако што никада нисмо лагали бираче [...] (П); Кључни избор који је пред Црном Гором суштински се своди на дилему: **обновити** у потпуности државну самосталност са свим атрибутима који иду уз то [...] (П); [...] изражавајући очекивање да **ће се обновити** сарадња школа из Плоцка и из Лознице (П); СВЕТ О РЕЗУЛТАТИМА ИЗБОРА У ЦРНОЈ ГОРИ ЕУ: **Обновити** разговоре о редефинисању (П); Ако је мислио да **ће** му мати **правити** велике сметње кад буде хтео да се ожени Елинором [...] (ЦОР); Додир њене руке **произведе** у њему толику узбуну да читавих неколико часака није знао шта **ће** са собом (БЋД); Апелујемо на високог представника да **употреби** што више мудрости и одговорности како **би се успоставио** трајан мир на овим просторима [...] (П); Преко њега **успоставио сам** контакт са пуковником Куличом [...] (П); [...] након што **је** Савезни МУП **успоставио** сарадњу са овом агенцијом [...] (П); [...] који **је успоставио** личну владавину и све подредио останку на власти (П); [...] рекао је да **је** Кризни штаб ДОС-а **успоставио** контролу и над девизним сектором Народне банке Југославије [...] (П); А њихова симулација слободне воље служи као покриће окупатору да **је успоставио** демократију у чије име је и запосео територију туђе земље [...] (П); Смеха и аплауза било је и током пројекције филма, као јасна потврда да **је филм успоставио** чврсту комуникацију са својим гледаоцима [...] (П); [...] изречене након његове смрти, слиле су се у «ође» који **је**, за дуго низ година,

формирао слику о овом способном државнику са Балкана (ПКД); [...] нити је нужно помно пратити све емисије, све епизоде, сва издања да **би се формирало** мишљење о целини ТВ програма (П);

(б) стварању неповољних услова или околности за даљи развој какве ситуације:

Жао ми је ако ти то **квари** провод [...] (М); [...] али му **не квари** добро расположење (БТК); Преварили су га, опљачкали, **упропастили** му здравље (ИАТ);

(в) стварању услова или околности за промену тока какве ситуације:

Недељковићев лирски јунак пита се да ли је и како могуће **изменити** уходани, конвенционални ток перцепције и спознаје [...] (ПКД); [...] умногосте **ће се изменити** положај како оних који раде, тако и незапослених [...] (П); Оне **ће изменити** наш живот [...] (П); [...] одржава се у време великих друштвених промена које **ће изменити** многе навике, понашања, па и сам начин мишљења [...] (П); Они заправо и јесу та окосница, која **ће** наше празноверје **каналисати** ка вери (П); [...] човек осећа да постоји права слобода јер се сваког дана може **мењати** живот Русије [...] (П); Криза **мења** навике у САД (РТС); Не **бих** ли јој **поправио** расположење, замолио сам је да седне на моје место [...] (П).

2.1.3.1. Међу глаголе трансформационих односа сврстали смо и оне који у основном значењу подразумевају задовољавање, одржавање или промену основних физиолошких функција, али и квалитативних или квантитативних својстава објекта каузације, попут (о)богатишии, (о)бри-саиши, гајиши, заразиши, инфичираиши, исйуниши, (о)јачаиши, најојиши, нахраниши, одржаиши, оживеиши, ослабиши, ѿовећаиши, ѿојишириши, ѿробудиши, ѿродубиши, ѿрекраиши, ѿроредиши, (рас/у)ѿалиши, (о)сиромашииши, (о)слабиши, ѿроваиши, убиши, убрзаиши, увећаиши, укорениши, учврстиши, усйориши, храниши, шириши итд. Ови се глаголи у аналитичким изразима појављују у два основна реченична обрасца, и то $\text{Nom}_{\text{kauz.}} + \text{V} + \text{Akuz}_{\text{obj. kauz}} + \text{Inst}_{\text{subpred.}}$ и $\text{Nom}_{\text{kauz.}} + \text{V} + \text{Akuz}_{\text{prop.}}$, у зависности од тога да ли се последична пропозиција у реченицу укључује интегрално (нпр. *ѿовећаиши ѿѿпрошњу стирује*), углавном на позицији акузативног објекта, или кроз две позиције, где је инструментални облик резервисан за субпредикат а онај акузативни за објекат каузације (нпр. *нахраниши кога родољубљем, заразиши кога сликањем*). С обзиром на то да је каузација код операторске употребе глагола оријентисана на процесе, она се у овим моделима огледа у регулисању њихових интензитетских својстава, при чему може бити усмерена на:

(а) наступање и раст интензитета процеса, односно достизање његових оптималних или високих вредности:

Ако **је** Бах **обогадио** устаљени редослед нумера Магнификата интерполацијама [...] (П); Све око себе **заразно је** сликањем [...] (П); Талентован и упоран – **инфицирао** ме музиком [...] (П); Садржај тог писма **испунио** ме **је** мешавином дубоке туге и јаког страха (СБФ); Овде **се** Доситеј **напојио** родољубљем [...] (П); [...] а Николић **је** новинаре, како се касније испоставило, «**нахранио**» правим информацијама [...] (П); [...] није учинио много тога да **би** на међународном, ако већ не на унутрашњем плану, **ојачао** утицај и положај Француске (НИН); [...] владика шабачко-ваљевски Лаврентије **оживео је** сећање на игумана Дамјана [...] (П); Извештај да је Чејни одлучио да се Конгресу затаји још неидентификовани програм **повећао је** тајанственост која га окружује [...] (РТС); Пад температуре ваздуха **повећао је** потрошњу електричне енергије [...] (П); [...] само **потпирује** уверење Панчеваца да постоји нешто према њима дубоко неправедно [...] (П); [...] заголицао **је** њихову машту и **пробудио** у њима жељу да чују нешто више о њему [...] (ЦОР); Можда је нешто од оног усхићења које **је** српски гајдаш **пробудио** у мени, у мојој раној младости пренето и на моје добре студенте [...] (МПС); [...] сукоб Грузије и Русије око Јужне Осетије у којем је Пољска активно подржала Михаила Сакашвилија **продубио је** неспоразуме Варшаве и Москве (П); [...] додатно **је** **распалио** страсти у престоницама две Кореје (Е); [...] још више **распалио** очекивања домаће публике (П); То што конзулу нарочито **трује** његову несаницу и ремети сан, то је мисао [...] (ИАТ); То понекад **трује** наше односе и отежава дијалог (П); [...] и та ме слика, ко зна по који пут у току дана, **трује** безнађем [...] (ПЖО); Тај лекс специјалис **би** **убрзао** решавање питања о црквеној културној баштини [...] (П); За сваки случај, Црвенковски **је** обновио и **учврстио** везе са Берлином и Лондоном [...] (НИН); [...] аутор нас **је** **учврстио** у уверењу да је за српску књижевност изузетно значајан [...] (ПКД); [...] паша не само да **није** **угасио** свест о светом Сави у народу, него ју **је** још више **укоренио** (РТС); [...] неопходност алтернативе постојећем светском економском моделу за који тврде да **је** само **увећао** сиромаштво и друштвену неправду у целом свету (ПКД); [...] и искру живота **упалио** у њему [...] (П); [...] изнова **је** у мени **упалила** жељу да се Цинцарима вратим на један студиознији начин (МРЦ); [...] Обама је нагласио да не жели да **шири** страх [...] (П); Беспотребно се у Црној Гори **шири** страх од заједничке државе [...] (П); Мајданпеком **се шири** страх од обесних младих људи [...] (П); [...] они се служе такозваном опозицијом да **би ширили** неистину и дефитизам [...] (П);

(б) смањење интензитета процеса, неретко до његовог потпуног прекида:

[...] пре много година јастуком **прекратио** патњу и болове неименованог младића који је боловао од сиде [...] (РТС); Криза **проредила** саобраћај (П); Он тврди да **је обрисао** целокупно сећање рачунара на трауматичан догађај [...] (АК); Биолози на Универзитету Јужна Калифорнија (САД) истовремено **су осиромашили** исхрану и изменили два гена [...] (П); Клинтон и његова администрација **ослабили** утицај САД у свету (П);

Слом комунистичке идеологије **ослабио је** утицај руске државе на цркву [...] (П); [...] треба **убити** сваку слободу да би се освојило Царство [...] (Албер Ками, Побуњени човек); [...] али резултати последњих прегледа **су убили** сваку наду да се млади Американац нађе на Мундијалу (П); [...] литванска екипа **је** вихорном игром **убила** сваки покушај селектора Клода Бержоа да нешто промени [...] (П); Ми **ћемо убити** жељу: пустићемо пијанство, сплетке, потказивање [...] (ФМЗ); Ризик од обнављања насиља још више **би успорио** развој Косова (П); У Бриселу не крију забринутост и упозоравају да **би** пад владе **успорио** приближавање Анкаре Унији (П);

(в) одржавање једном достигнутог интензитета процеса:

[...] вели да треба **гајити** добре односе са комшијама [...] (П); [...] и разуђен социјални систем у овој земљи једноставно не могу **одржати** у животу без „увоза“ (најмање) 450 000 страних радника годишње [...] (П); [...] бити у сталној вези са централом која **ће** га **хранити** подацима тако потребним за вођење посла (П); Србија не сме **хранити** лажне наде косовских Срба (П).

Иако се интензитетска својства процеса углавном односе на неку његову динамичку, нпр. *убрзајџи решавање љроблема* или *усџоритџи развој друшџиџва*, или пак на начинско-модалну развојну компоненту, нпр. *уџалиџи жељу*, *уџорениџи свесџи*, *џпроватџи односе* итд., у немалом броју примера интензитет се темељи на повећању броја укључених актера у последичну ситуацију, без обзира на конкретан вид учешћа у њој – агентивни или пацијативни, нпр. *џириџи сџџрах* [← чинити да се све већи број људи плаши] или *џовећаџи џоџпрошњу меса* [← чинити да се већа количина меса троши] итд.

2.1.4. Бројна лексичкосемантичка група глагола који фигурирају у каузативним изразима јесу глаголи давања, који, узети у најширем смислу, подразумевају давање, добијање, узимање или размену каквог предметног објекта између даваоца и примаоца, нпр. *(џо)врајџиџи*, *даџи*, *делиџи*, *донеџи*, *(џри)куџиџи*, *лиџиџи*, *нанеџи*, *(од/џре)узеџи*, *однеџи*, *обезбедиџи*, *осигураџи*, *џружџиџи*, *размениџи*, *удахнуџи*, *указаџи*, *уџуџиџи*, *(џо)џиџедеџи* итд. С обзиром на лексичко значење, које подразумева укљученост три елемента у ситуацији – даваоца предметног објекта, примаоца предметног објекта те сам предметни објекат – глаголи давања се и у аналитичким каузативним конструкцијама редовно појављују у тровалентном моделу реченице, где аргумент са предметним значењем, нпр. $Akuz_{subpred.}$ или $Gen_{subpred.}$, бива захваћен променом која подразумева замену по моделу ‘процес за предмет’, као у $Nom_{kauz.} + V + Dat_{obj. kauz.} + Akuz_{subpred.}$, нпр. *одузеџи коме џраво*, *нанеџи коме џиџеџу*, или $Nom_{kauz.} + V + Akuz_{obj. kauz.} + Gen_{subpred.}$, нпр. *џоџиџедеџи кога мука*, *лиџиџи кога наде* итд., док се одступања тичу могућности да се

акузативним објектом уведе цео последични садржај, у моделу $\text{Nom}_{\text{кауз.}} + \text{V} + \text{Акуз}_{\text{ргор.}}$, нпр. *однеџи живоџе, шџедеџи обећања* итд. Као што видимо, узети у функцији каузативног оператора, значењски односи у реченици претпостављају следећу промену: на месту неаниматног објекта, најчешће у форми слободног акузатива (*однеџи живоџе, одузетџи наду, делиџи савеџе, џреузетџи власџи*), уводи се податак о последичној или каузираној радњи, неретко целој последичној ситуацији, при чему каузација може бити усмерена на:

(а) стварање услова за наступање какве ситуације или процеса у сфери објекта каузације:

Силовит старт **вратио** му **је** стару повреду [...] (П); [...] али један привлачан поглед сеџорите Симјенто **вратио** му **је** храброст [...] (ЈПР); [...] којег **је** Милан Недић одредио за комесара за здравље и **дао** му задатак да организује санитарске кордоне [...] (П); Више нисам објективан да **бих** некоме **делио** савете (П); Такав успон у каријери **донео** јој **је** велике обавезе и честа одсуствовања с редовног посла (П); [...] добро постављен глас, без претераних захтева и тешких арија – **донео** јој **је** потпуни успех (П); [...] рекао је Бојовић демантујући да **је** слон ухватио сурлом дечака за главу и **нанео** му тешке повреде (П); [...] неко **је** на његов „опел“ **бацио** киселину и **нанео** му голему штету (П); [...] који му **је** **обезбедио** значајну стабилност, издржљивост и чврстину [...] (К – *Колџи*); Стид ме је, дакле, што **нисам** својој дивној жени и најдражој деци **обезбедио** сигурност својом храброшћу и трудом [...] (М); [...] који **је** упркос дугогодишњим санкцијама и прошлогодишњем НАТО бомбардовању **обезбедио** неметану производњу и дистрибуцију струје (П); Османовић **је** **осигурао** тријумф Баната (РТС); У међувремену, наду јој **је** **повратио** Влада [...] (П); Бајазит **је** стигао први у Стамбол и **преузео** власт (ИАП); Тек што је капетан умро, а он **је** одмах **преузео** заповедништво не питајући никога за савет [...] (АДГ); [...] седи Ирац, искусни војни официр, који **је** 1997. **преузео** управу над притворском јединицом у затвору у Шевенингену (П); Само због њега **сам** остао максимално концентрисан до краја Игара и **пружио** му максималну подршку [...] (РТС); Љубав према поезији **удахнуо** им **је** њихов учитељ Зоран Тодоровић [...] (П); Такво поверење **указао** му **је** тадашњи директор трупе Михаил Баришњиков [...] (П); Прву помоћ **указао** му **је** лекар Одмаралишта ђечијег савеза [...] (РТС); Шијаковић је пожеleo здравље и оздрављење патријарху Павлу и **упутио** му молбу да архипастирске молитве усмери за, како је рекао, добробит и бољитак нашег народа [...] (П); [...] Поповић **је** без повода насрнуо на њега и **упутио** му тешке увреде (П);

(б) ограничавање или чак онемогућавање деловања објекта каузације:

[...] који **је** **однео** животе четири истакнута члана СПО приликом покушаја ликвидације Вука Драшковића [...] (П); [...] осумњичен је да **је** уз претњу

оружјем из локала извео Х. Г. и **одузео** му живот ножем (РТС); [...] разочарали целу нашу нацију и **одузели** нам наду о испуњењу вишегодишњег сна (П); **Одузели смо** им право да постоје [...] (П); [...] јер без нас **би-сте** ви само пољубљали Русију, **одузели** јој достојанствен изглед, престиж [...] (ФМЗ); [...] али долазак Јована II **лишио** их **је** сваке наде (УЕИ); Кривичне пријаве **поштедео је** свог главног ривала Веселина Видаковића [...] (П); Христофијас **није штедео** обећања када су у питању промене у државној организацији [...] (П).

2.1.4.1. Има глагола који донекле модификују ова два основна значењска концепта, при чему посебно имамо у виду *прикуиџиџи* и *размениџи*, где први подразумева сакупљање предметних објеката на једно место, а други размену датих објеката између даваоца и примаоца. Међутим, у операторској употреби *прикуиџиџи* сигнализира да се радња може извршити тек када су нека њена квантификативна својства задовољена, док *размениџи* регулише наизменичну смену улога каузатора и објекта каузације између два учесника ситуације, нпр.:

Тужилаштву за ратне злочине доставила све податке које **су прикупили** у вези са овом проблематиком (П); Генерали Кабиђозу и Крстић **разменили су** пригодне поклоне (П); Саговорници **су разменили** и информације о економској ситуацији у Југославији и Казахстану [...] (П).

Осим тога, у служби оператора пасивности фигурирају глаголи (*ио*)*браџи*, (*при*)*добџиџи*, *иовраџиџи*, јер обезбеђују да се на позицији граматичкога субјекта укључи објекат каузације (*Придобџио је њихове симџаџије* [← Они га симпатишу]), који се, нарочито уз *ио**браџи*, *иовраџиџи* и *придобџиџи*, јавља истовремено и у улози каузатора (*Повраџио је своју иоџуларносџи* [← Учинио је да опет буде популаран код некога / негде]), уз пропратне значењске компоненте које се тичу квантитета или цикличности у појављивању, нпр.:

Елија Сулејман **је** поново **побрао** велике симпатије филмске критике и овације канске публике [...] (П); [...] који **је** производњом у новој трострукој сендвич технологији **побрао** сва могућа светска а и домаћа признања за укупан квалитет [...] (П); Тренер **је добио** налог да појача рад и направи квалитетан тим [...] (П); [...] који **је** након неколико сјајних филмских улога **повратио** своју популарност (П); Са поносом тврдим да **је** ГСП **повратио** поверење људи (П); [...] након чега **је придобио** велику популарност у Србији (П); [...] брзо **је придобио** симпатије навијача (П); Обама **придобио** поверење муслимана (П).

О просторном односу могуће је у извесној мери говорити и када се деловање каузатора испољава у виду довођења у контактни положај објекта каузације са средством спровођења каузације, нпр. *бомбардоваџи*, *засуџи*, *обасуџи* итд., уз пропратну семантичку компоненту која ре-

гулише велик број или количину онога чиме се каузатор служи. Међутим, када су у служби каузативног оператора, формом за исказивање средства сада се изражава сама радња, упорно и у више наврата понављана, коју предузима каузатор с циљем да контролише или усмерава деловање објекта каузације. Нпр.:

Тај исти њујоршки дневник **бомбардовао је** диригованим захтевима свог јединог извештача са лица места (П); [...] да **би** је после тога **засули** молбама и пребацивањима [...] (ЦОН); Он је видео амбициозног човека у том песнику, и **обасуо га је** уверавањем о својем пријатељству и о својој наклоности [...] (ОБИ).

2.2. Именички ојерајтори каузативности

Када се говори о аналитичком предикатском изразу, подразумева се да његов саставни део чини глагол. Међутим, има случајева да каузативни однос не регулише глагол већ именица, нпр. *Обилна киша је узрок наглог раста водостаја*, која тада именује ситуацију у коју су нужно укључени каузатор и објекат каузације, нпр. *Град им је иочинио велику шпешу* или *Има налог да се исели*. Тако за именице *узрок*, *шпеша* и *налог* у последњим предикатским изразима кажемо да служе као оператори каузативности, чему у прилог иду и примери који стоје у каузативно-некаузативној опозицији, попут *имајти идеју* и *имајти предлог*, *извршијти анализу* и *извршијти ушпешај*, *изразијти сумњу* и *изразијти иодришк* итд.

2.2.1. Типични именички оператори каузативности јесу *узрок*, *узрочник* и *разлог*, редовно интегрисани у копулативне конструкције типа *бијти узрок / разлог*. С обзиром на специфичну граматичку организацију реченице, у којој изостаје формацијско место резервисано за објекат каузације, једино каузатор има сталан облик своје реализације, а то је граматички субјекат, док остали пропозициони чланови бивају укључени у једину преосталу позицију у реченици – предикатив. Нпр.:

Душа **је узрок** жалости у животу (МЦС); Сведочи о томе и Тројански рат чији **је узрок** управо женска лепота (П); Шта **је узрок** тренутно лоше снабдевености апотека и здравствених установа домаћим лековима? (П); Спасиоци се, међутим, надају да **је узрок** томе лоше време [...] (П); [...] вожња у алкохолисаном стању **најчешћи је узрок** саобраћајних несрећа (П); Висок проценат шећера у крви **био је узрок** пропадања крвних судова [...] (П); [...] и додао да **је** губитак једног сата сна **узрок** за ту срчану опасност (РТС); [...] она би после пронашла да **је** и то **разлог** за тугу (МЦС); [...] у „Беопетролу“ тврде да **је разлог** тренутне оскудице закаснела испорука нафте [...] (П); Надам се да **је разлог** томе њихова заузетост [...] (П); Шта Ви мислите, шта **је разлог** поновном враћању на ову тему на почетку новог миленијума? (ПКД); Тај гас најчешћи **је узрочник** рака плућа код људи који нису никада пушили (РТС); Знајући да **је узрочник** разочарања, Фтачник је осетио потребу да се извини целој екипи Бека (П).

Познато је да су копулативни глаголи двовалентни регенси, те да за себе везују граматички субјекат и предикативну допуну, по моделу $\text{Nom} + \text{V}_{\text{cop}} + \text{Lex} [\text{nom}, \text{adj}, \text{adv}]$, нпр. *Сок је кисео*. Када је аналитичка каузативна конструкција формирана од овога глагола, тада на месту предикативне допуне стоји нека од именица која својим лексичким значењем субјекатски појам квалификује као узрочни чинилац, а то су *узрок, узрочник, разлог* и сл., које сврставамо у општекаузативне операторе. С обзиром на тип конструкције, податак о последичној радњи може и изостати, нпр. *Он је главни узрок*, премда је далеко чешће да се ова информација нађе у границама предикативне синтагме, и то у облику рекцијске допуне операторској именици, нпр. *узрок свађе / њројадања, узрок лошем расјоложењу, узрочник разочарања, разлог враћању* итд., при чему је приметна њена поливалентност, нпр. *узрок њога / њома / за њо* и сл. Штавише, у саставу предикативне синтагме даје се и податак о објекту каузације, нпр. *узрок њројадања крвних судова* [крвни судови пропадају], који се не везује за каузативни оператор, већ за предикаторску именицу, нпр. *обољевање код људи, снабдевеност њојошека* итд., и то као њен допунски или пак додатни атрибут. На тај начин распоред информација, или пропозиционих елемената, у реченици типа *Криза је узрок разочарања младих* изгледа овако: *Криза*_{каузатор} *је* *узрок*_{кауз.} оператор *разочарања*_{предикатор/субпредикат} *младих*_{обј. каузације}.

2.2.2. Аналитичке предикатске конструкције конституишу и глаголи вербализатори (Просвирина 1983: 85), попут (*извршиџи, обављаџи, њо*) *чиниџи* итд., најчешће у моделима $\text{Nom}_{\text{kauz.}} + \text{V} + \text{Dat}_{\text{obj. kauz.}} + \text{Akuz}_{\text{pred.}}$ (*џочиниџи коме џиџеџу*) или $\text{Nom}_{\text{kauz.}} + \text{V} + \text{Akuz}_{\text{pred./prop.}}$ (*извршиџи конџролу џословања фирме*). Како је управни глагол оператор агентивности, што значи да се њиме наглашава агентивна улога субјекатског појма у ситуацији, нпр. *вршиџи џреџиџање / осмаџрање, обавиџи сџремање* итд., одговарајућа предикаторска именица, као рекцијска допуна управног глагола, одређује конкретан ситуациони тип у којем се агенс профилише као каузатор, попут *извршиџи џриџисак*_{предикатор} (*на кога*), *извршиџи најлаџу*_{предикатор}, *обавиџи џорођај*_{предикатор}, *џочиниџи џиџеџу*_{предикатор} итд. Дакле, и у овим моделима именицом се успоставља каузативни оквир у означеној ситуацији. Нпр.:

[...] и да зато треба **извршити притисак** на њихове представнике [...] (П); [...] НБЈ ће, према речима гувернера, **извршити** принудну **наплату** (П); Наравно, ту се никакав **утицај** не може **извршити** на човека који дође да заокружи листић (П); [...] а у закључцима са састанка се још наводи да треба **извршити контролу** пословања фирме [...] (П); Ако се **кремација не обавља** по жељи покојника већ његове родбине, допушта се све [...] (П); [...] на пример, да мушкарац **обавља порођаје**, да се бави плетењем [...] (П); **Контакте** са музичарима из Југославије **обавља** господин Владо

Ордагић [...] (С); Вирус “Love bug « је, како се процењује, **починио штету** од више милијарди долара [...] (П).

Изузев у двообјекатском моделу, где је дативним објектом означен објекат каузације (*йочинийти коме шйеиу*), у оном једнообјекатском слободни акузатив је непосредни експонент целе последичне пропозиције, на чије језгро указује субпредикатска именица, која задовољава рекцију предикаторске именице, при чему и она субпредикатска може имати своју рекцијску допуњу, нпр. *извршиийти конйролу*_{предикатор} *рада*_{субпредикат} *службеника*_{објекат каузације} ИТД.

2.2.3. Иако су, због природе значењског садржаја, каузативне конструкције сачињене од прелазних глагола кретања, пажњу заслужују и примери са оним непрелазним, попут *ићи, изаћи, наћи се, ући* и сл., у којима улогу каузативног оператора преузимају именице, упућујући непосредно на радњу која наступа као последица. Да управни глагол првенствено служи као оператор аспектуалности, видимо на основу следећих парова примера: *ићи на йуи / йодмлађивање, ући у разговор / уйоиребу, изаћи из форме / уйоиребе* итд., који потврђују да контекстуално реализовано значење глагола и именице регулише смисао целог исказа, а њега одликује – декаузативност. Нпр.:

Идеја у Савезном министарству иностраних послова је да **се иде на подмлађивање**, тврди Димитријевић [...] (П); Морао је да скупља лишће и **иде на обуку** са осталом војском [...] (С); [...] али не и да ефикасност Комисије **иде на њихову штету** (П); Многе стране речи **ће изаћи из употребе** саме по себи кад их време прегази [...] (П); [...] страхујући да **ће се наћи на мети** косметских албанских терориста (П); Унија **ће се поново наћи на удару** закона [...] (П); Возило **ће се ускоро наћи на испитивању** код Војске Југославије (П); [...] касније ове јесени пред Савет безбедности УН могао би **се наћи захтев** за увођење санкција Техерану (П); [...] када **су** таблете за контрацепцију тек **ушле у употребу**, девојке и жене су с разлогом имале овакве недоумице (П).

Премда има изузетака, у виду начела се може рећи да су декаузативне конструкције вид пасивне дијатезе, с обзиром на то да је на позицији граматичког субјекта реализован објекат каузације, тј. појам укључен објекатски у означену радњу, нпр. *Пејџер је изашао из уйоиребе = Пејџер се више не уйоиребљава* и сл., док је информација о каузатору у другом плану, или пак сасвим изостављена из реченичног оквира.

2.2.4. У незнатном броју аналитичких каузативних израза срећемо глаголе посесивних и егзистенцијалних односа, као што су *имаити, оствариийти, йосийићи, сйећи* итд. Ови глаголи се доследно срећу у моде-

лу $\text{Nom}_{\text{kauz.}} + \text{V} + \text{Akuz}_{\text{prop.}}$, у којем је у границама акузативне објекатске допуне смештен податак о последичној ситуацији. Нпр.:

Полиција **има налог** за претрес куће који је потписао истражни судија за ратне злочине Милан Дилпарић [...] (П); Један други **има предлог** да имовинска карта треба да садржи податке о имовини [...] (П); На питање да ли **има савет** за садашње репрезентативце у квалификацијама за шампионат у Јужној Африци, Милошевић је рекао [...] (П); [...] јер је то лука у којој се у Русији налази једино пристаниште које **има дозволу** за третман нуклеарног материјала (П); [...] који **је остварио утицај** на генерацију „праксисоваца“ млађе генерације [...] (П); [...] који захтева свакодневну борбу да **би се постигао** заједнички **живот** различитих култура и заштита мањина [...] (П); НИС **је са њима постигао договор** и дао гаранцију да ће и убудуће плаћати редовно све трошкове транспорта гаса [...] (П).

С обзиром на то да јединице ове лексичкосемантичке класе не спадају међу каузативне глаголе, то се битно одражава и на значењску организацију предикатскога израза. Наиме, полазећи од лексичког значења, посматрани глаголи регулишу фактивност, тј. да је неко стање ствари на снази, за *имајџи*, или да настаје као резултат ангажовања агенса, за *остваријџи*, *јосџи* и *сџи*. Друга битна одлика јесте да је управни глагол регулатор агентивности, док је његова именичка допуна регулатор каузативности у конструкцији, што се најбоље види у опозицији некаузативних и каузативних израза, нпр. *имајџи намеру / жељу / могућност* / *јлан / идеју*, *јосџи усџех*, *сџи увид* према *имајџи ујџицај / јредлог*, *остваријџи ујџицај*, *јосџи договор* и сл.

2.2.5. У неколико спорадичних примера забележено је и да глаголи говорења конституишу перифразе с каузативним значењем, попут *изразијџи*, *јрејџи* и сл., који формирају један од следећих реченичних модела: $\text{Nom}_{\text{kauz.}} + \text{V} + \text{Dat}_{\text{obj. kauz.}} + \text{Akuz}_{\text{subpred.}}$ или $\text{Nom}_{\text{prop.}} + \text{V} + \text{Dat}_{\text{obj. kauz.}}$. Нпр.:

[...] у име Руске православне цркве **изразио подршку** српском народу (П); [...] и **изразио највећу захвалност** на подршци коју је колектив добио (П); **Прети** нам поновна **изолација** [...] (П); Ако их не примимо, **прети** нам **одстрањивање** из светске федерације и дуготрајно **уваљивање** у изолацију [...] (П).

Како смисао означене ситуације није давање информација, као код глагола *ређи*, *казајџи*, *саојџијџи* итд., већ покретање на деловање објекта каузације, то сигнализира да стварна улога глагола *изразијџи* у предикатском изразу јесте да одреди само начин спровођења каузације, и то у облику говорне делатности агенса. Дакле, агенс говорењем подстиче објекат каузације на акцију, док је именица на месту акузативног објекта, будући носилац лексичког значења целог израза, регулатор конкретног говорног чина, нпр. *изнејџи захвалност* / *јредлог* / *молбу* / *захјев* / *налог*

/ *наредбу* итд., а тиме и каузативности. С друге стране, операторским глаголом *йреїїїїї* означава се најава или евентуално наступање ситуације која се доживљава као неповољна и непожељна последица, нпр. *Преїїї нам изолација* (← Бићемо изоловани). Како се глаголом регулише процесуална перспектива, а то подразумева да субјекатска форма уводи податак о последичној радњи, дативни објекат представља место реализације објекта каузације.

3. ЗАКЉУЧАК

Аналитички каузативи, односно предикатске конструкције с каузативним значењем или за означавање каузативног односа у ситуацији, представљају хетерогену категорију, што се и могло очекивати, будући да је каузативност примарно лексичкосемантичка категорија. Захваљујући томе је услов ширења предикатског израза, уз пропратно померање семантичког језгра предикативности на именицу, делексикализација управног каузативног глагола, који пак и даље остаје носилац синтаксичке валентности, од које непосредно и зависи граматичка форма реченице. Осим што значењска компонента 'изазвати' у његовом семантичком садржају остаје очувана, сам глагол додатно регулише неке друге важне пропратне околности за извршење означене радње, које се најчешће тичу квантитативних, квалитативних, модалних, аспектуалних или дијатетичких својстава ситуације. Управо примери које смо анализирали потврђују полазну премису да глаголи-оператори нису синсемантичне јединице, тако да не припадају класи граматичких речи. Штавише, у служби каузативног оператора у реченицама са примарно некаузативним глаголима срећу се именице, што је још једна потврда да се значење може обликовати на различите начине, односно да може добити различите лексичке и граматичке форме.

Истраживање које смо спровели, а посебно резултате до којих смо дошли, могуће је сместити у теоријски и методолошки концепт типичан за конструкциону граматику. Више пута смо у раду указали на принципе транзиције значења од лексичкога ка нелексичкоме, или функционалноме / операторскоме, што је јасан показатељ да су за језичко стваралаштво у првом реду одговорни мисаони фактори. На тај начин једна граматичка форма добија различита значења – нпр. *Он нас је довео до куће* и *Његова їврдоголвосїї нас је довела до банкротїїа* – као резултат одговарајућег лексичког избора, али је за говорника важно још нешто: осим што је субјекатски појам одговоран за настанак какве негативне последице, као део имплицитнога знања јесте чињеница да су и каузатор и објекат каузације неко време учествовали у радњи, с различитим доприносом, чији је исход неповољан пре свега по овог последњег. Још је драстичнији при-

мер у којем се каузатору ставља на терет одговорност за непромишљено и неодговорно деловање те фаталне последице, нпр. *Они су нас гурнули у дугове*, док се сама ситуација објекту каузације намеће као вид принуде. Чини се да је управо значењска и смисаона слојевитост ових предикатских израза разлог њихове бројности, што се не може одвојити од потребе говорника да се у уобличавању значења користи – метафорама.

Цитирана литература

- АЛАНОВИЋ, Миливој. *Каузативносћ – манипулативносћ: од концепција ка форми*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 2011.
[ALANOVIĆ, Milivoj. *Kauzativnost – manipulativnost: od koncepta ka formi*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2011]
- АЛАНОВИЋ, Миливој. *О дојунама и дојуњавању у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2019.
[ALANOVIĆ, Milivoj. *O dopunama i dopunjavanju u srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2019]
- АРУТЈУНОВА, Нина Д. *Предложение и его смысл*. Москва: УРСС, 2003.
[ARUTJUNOVA, Nina D. *Predloženie i ego smysl*. Moskva: URSS, 2003]
- БОНДАРКО, Александр В. *Теория значения в системе функциональной грамматики: на материале русского языка*. Москва: Языки славянской культуры, 2002.
[BONDARKO, Aleksandr V. *Teoriâ značeniâ v sisteme funkcional'noj grammatiki: na materiale russkogo âzyka*. Moskva: Âzyki slavânskoj kul'tury, 2002]
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. „Падежне и предлошко-падежне узрочне конструкције код Вука“. *Јужнословенски филолог XXVI/1–2 (1963–1964)*: стр. 447–457.
[GORTAN-PREMK, Darinka. „Padežne i predloško-padežne uzročne konstrukcije kod Vuka“. *Južnoslovenski filolog XXVI/1–2 (1963–1964)*: str. 447–457]
- ЗОЛОТОВА, Галина А. *Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса*. Москва: УРСС, 2006.
[ZOLOTOVA, Galina A. *Sintaksičeskij slovar'. Repertuar èlementarnyh edinic russkogo sintaksisa*. Moskva: URSS, 2006]
- ИВИЋ, Милка. *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1954.
[IVIĆ, Milka. *Značenja srpskohrvatskog instrumentalâ i njihov razvoj*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 1954]
- КЛИКОВАЦ, Душка. „О узрочном значењу конструкције у + локатив“. *Наш језик XXXII/1–2 (1997)*: стр. 26–37.
[KLIKOVAC, Duška. „O uzročnom značenju konstrukcije u + lokativ“. *Naš jezik XXXII/1–2 (1997)*: str. 26–37]
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Префиксација и њен утицај на форму и семантику синтагме“. *Научни састанак слависта у Вукове дане 16/1 (1986)*: стр. 119–128.
[KOVACIĆ, Miloš. „Prefiksacija i njen uticaj na formu i semantiku sintagme“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane 16/1 (1986)*: str. 119–128]
- КУСТОВА, Г. И., Е. В. Падучева, Р. И. Розина. *Таксономическая категория = акциональный класс*. Проект „Лексикограф“ [Електронни ресурс]. URL: <http://lexicograph.ruslang.ru/404_Tkat.htm>, 21. 8. 2022.

- [KUSTOVA, G. I., E. V. Padučeva, R. I. Rozina. *Taksonomičeskaâ kategoriâ = akcional'nyj klass. Proekt „Leksikograf“ [Elektronnyj resurs]*. URL: <http://lexicograph.ruslang.ru/404_Tkat.htm>, 21. 8. 2022]
- МИЛОШЕВИЋ, Ксенија. „Каузална функција зависне реченице која се уводи везником *kad* у српскохрватском језику“. *Зборник Мајишце српске за филологију и лингвистику* XXVII–XXVIII (1984): стр. 461–470.
- [MILOŠEVIĆ, Ksenija. „Kauzalna funkcija zavisne rečenice koja se uvodi veznikom *kad* u srpskohrvatskom jeziku“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XXVII–XXVIII (1984): str. 461–470]
- МИЛОШЕВИЋ, Ксенија. „Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику и семантичка структура која се при томе остварује“. *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 15/1 (1985): стр. 33–46.
- [MILOŠEVIĆ, Ksenija. „Sintaksički postupci za iskazivanje koncesivnih relacija u složenoj rečenici u srpskohrvatskom jeziku i semantička struktura koja se pri tome ostvaruje“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 15/1 (1985): str. 33–46]
- МИЛОШЕВИЋ, Ксенија. „О једном синтаксичком и семантичком моделу сложених реченица са каузалном реченицом која се уводи везником *што*“. *Наш језик* XXVII/1–2 (1986): стр. 67–71.
- [MILOŠEVIĆ, Ksenija. „O jednom sintaksičkom i semantičkom modelu složenih rečenica sa kauzalnom rečenicom koja se uvodi veznikom *što*“. *Naš jezik* XXVII/1–2 (1986): str. 67–71]
- ПИПЕР, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Сreto Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременог српског језика. Просја реченица*. У редакцији Милке Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 2005.
- [PIPER, Predrag, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović. *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*. U redakciji Milke Ivić. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska, 2005]
- ПИПЕР, Предраг. „Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика“. У: Предраг Пипер и др. *Синтакса савременог српског језика. Просја реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005: стр. 575–982.
- [PIPER, Predrag. „Semantičke kategorije u prostoj rečenici: sintaksička semantika“. U: Predrag Piper i dr. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska, 2005: str. 575–982]
- ПРОСВИРИНА, О. А. „Глагол *чинити* и његови синоними у функцији вербализатора“. *Јужнословенски филолог* XXXIX (1983): 85–97.
- [PROSVIRINA, O. A. „Glagol *činiti* i njegovi sinonimi u funkciji verbalizatora“. *Južnoslovenski filolog* XXXIX (1983): str. 85–97]
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Књ. 1–3, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, књ. 4–6, Нови Сад: Матица српска, 1967.
- [RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. Knj. 1–3, Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska, knj. 4–6, Novi Sad: Matica srpska, 1967]
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. 1–21. Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–
- [RSANU: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, 1–21. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1959 – .]

- ТАНАСИЋ, Срето. „Декомпоновање глагола и структура просте реченице“. *Јужнословенски филолог* LI (1995): стр. 157–166.
[TANASIĆ, Sreto. „Dekomponovanje glagola i struktura proste rečenice“. *Južnoslovenski filolog* LI (1995): str. 157–166]
- ТЕСТЕЛЕЦ, Яков Г. *Введение в общий синтаксис*. Москва: РГГУ, 2001.
[TESTELEĆ, Ākov G. *Vvedenie v obšij sintaksis*. Moskva: RGGU, 2001]
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана. „Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама“. *Јужнословенски филолог* XXXVIII (1982): стр. 35–49.
[TOROLINJSKA, Zuzana. „Perifraštični predikatski izrazi na međuslovenskim relacijama“. *Južnoslovenski filolog* XXXVIII (1982): str. 35–49]
- ФЕЛЕШКО, Казимјеж. *Значења и синтакса српскохрватског генитива*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Вукова задужбина – Орфелин, 1995.
[FELEŠKO, Kazimjež. *Značenja i sintaksa srpskohrvatskog genitiva*. Novi Sad – Beograd: Matica srpska – Vukova zadužbina – Orfelin, 1995]
- ХОЛОДОВИЧ, Александр А. (ред.). *Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив*. Ленинград: Наука, 1969.
[HOLODOVIĆ, Aleksandr A. (red.). *Tipologija kauzativnih konstrukcij. Morfoloģičeskij kauzativ*. Leningrad: Nauka, 1969]
- *
- AISSSEN, Judith. *The Syntax of Causative Constructions*. NY: Garland Publishing, 1979.
- BATISTIĆ, Tatjana. „О неким аспектима анализе каузативних глагола“. *Јужнословенски филолог* XXXIV (1978): стр. 59–87.
- COMRIE, Bernard. *Language Universals and Linguistic Typology*. Chicago: The University of Chicago Press, 1989.
- DIK, Simon C. *The Theory of Functional Grammar. Part 1: The Structure of the clause*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1997.
- EISENBERG, Peter. *Grundriss der deutschen Grammatik. Der Satz*. Stuttgart: Metzler, 2009.
- GOLDBERG, Adele E. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1995.
- KOVAČEVIĆ, Miloš. *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: Svjetlost, 1988.
- MRAZOVIĆ, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. „Imenica u funkciji kondenzatora“. *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* XX/1 (1977): стр. 63–144 и XX/2 (1977): стр. 81–160.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Spisi iz sintakse i semantike*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Dobra vest – Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990.
- TALMY, Leonard. *Toward a Cognitive Semantics. Volume 1: Concept Structuring Systems*. Cambridge: The MIT Press, 2000.
- VASIĆ, Vera. „Kondicionalna klauza sa nekonsekutivnom apodozom“. *Јужнословенски филолог* LVI/1–2 (2000): стр. 177–185.
- WIERZBICKA, Anna. *Semantics: Primes and Universals*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- WILDGEN, Wolfgang. *Kognitive Grammatik. Klassische Paradigmen und neue Perspektiven*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2008.

Миливој Б. Алановић
Нови-Садски универзитет
Филозофски факултет
Одделение србског језика и лингвистике

АНАЛИТИЧЕСКИЕ КАУЗАТИВЫ: СТРУКТУРНЫЕ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРЕДИКАТИВНОГО ВЫРАЖЕНИЯ

Резюме

Центральное место в данном исследовании занимают аналитические каузативы, точнее аналитические предикативные выражения с каузативным значением. Кроме указания на основные типологические характеристики каузативных конструкций в статье выделяются две главные темы, которые, как нам представляется, заслуживают особое внимание. Это структурные характеристики предикатного выражения и семантические ресурсы управляющего глагола в функции оператора. В зависимости от грамматических и семантических характеристик управляющего глагола в определенных моделях функцию каузативного оператора на себя берут имена существительные. Полученные нами результаты базируются на примерах из сербского языка.

Ключевые слова: сербский язык, каузативность, аналитические каузативы, слова-операторы.

Milivoj B. Alanović
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Language and Linguistics

ANALYTICAL CAUSATIVES: STRUCTURAL AND SEMANTIC CHARACTERISTICS OF THE PREDICATE CONSTRUCTION

Summary

The main subject in this research is to analyse analytical causatives in Serbian, or analytical predicate constructions with causative meaning. Apart from pointing out the basic typological characteristics of causative constructions, the paper highlights two main topics which deserve our attention, namely the structural features of the predicate construction and the semantic resources of the controlling verb, which performs the operator function. Depending on the grammatical and semantic characteristics of the governing verb, in a certain number of models the function of the causative operator is taken over by nouns. The results we discussed are based on examples from Serbian.

Keywords: Serbian, causative constructions, analytical causatives.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 625–645

УДК 811.133.1'367.3

811.163.41'367.3

811.133.1:811.163.41

COBISS.SR-ID 85133065

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202625G>

Примљено: 30. јуна 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Снежана У. Гудурић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за романистику

МАЛИ ПРИЛОГ КОНТРАСТИВНОЈ СИНТАКСИ ПРОСТЕ РЕЧЕНИЦЕ ИНДОЕВРОПСКИХ ЈЕЗИКА

ОСНОВНЕ РЕЧЕНИЧНЕ СТРУКТУРЕ У СРПСКОМ И ФРАНЦУСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се разматрају основне реченичне структуре у српском и француском језику, са циљем да се покаже у којој мери се оне (не)поклапају у ова два индоевропска језика, припадника различитих језичких група. Ослањајући се на постојећу литературу, као и на анализу моделованог паралелног корпуса примера у два језика, најпре ћемо установити како се у њима дефинише појам *реченице*, затим ћемо одредити које су то основне јединице (синтаксеме) које учествују у обликовању њених основних структура у сваком од посматраних језика понаособ, да бисмо на крају извели закључак о подударности основних реченичних модела у оба посматрана језика. У раду ће, с једне стране, бити примењена депенденцијална теорија Лисјена Тенијера, заснована на валентности глагола, и формално-структуралистички приступ, са друге.

Кључне речи: синтакса, проста реченица, основне реченичне структуре, српски језик, француски језик.

0. Реченица, као основна јединица синтаксичког нивоа језика, има с једне стране своју формалну структуру, односно облик, а са друге семантичку садржину или смисао, који се суперпонирају линеарно на временској оси.¹ Да би се реченица што тачније дефинисала, потребно је узети у обзир обе њене компоненте: и ону која подразумева структуру, и ону која одражава њену комуникативну функцију садржану у семантичком делу њеног појавног облика. У лингвистичкој литератури постоје

¹ Линеарност се очитује на свим нивоима језичке продукције, почев од фонематских комбинација, преко лексичко-морфолошких склопова до синтагми, реченица и текста.

бројни термини који у неком свом сегменту подразумевају термин `реченица` – *фраза*, *ипројозиција*, *клауза*, али и проширени термини попут *ипросџа реченица*, *сложена реченица*, *главна реченица*, *независна реченица*, *елијџична реченица*. Неки од њих јесу једнозначни, односно упућују на јасан однос између посматраних појмова – субординације (*клауза*) и суперординације (*главна реченица*), на јасну формалну структуру (*сложена реченица*, *елијџична реченица*, *ипросџа реченица*, па и *фраза*, *ипројозиција*), на статус у исказу – тексту (*реченица*, *фраза*).² Ситуација, међутим, ни овде није сасвим јасна будући да се код појединих аутора под *ипројозицијом* може подразумевати и *фраза*³ (али не и обрнуто), док други опет термином *фраза* означавају *ипројозицију* која је искључиво обавештајна и индикативна, али не и упитна или узвична (на пример, NÈVE DE MÈVERGNIÈS 1939).

Ако се пође од опште дефиниције да се у основи реченице налази предикативност, оличена у личном глаголском облику, односно да је реч о скупу елемената организованом око финитног глагола, онда комуникативне јединице типа *Конобар!* / *Garçon!* или *Пажња!* / *Attention!* не би структурно одговарале напред дефинисаном скупу,⁴ при чему оне апсолутно имају одговарајућу комуникативно-обавештајну језичку функцију.⁵ Чињеница је да овакве структуре постоје у свим индоевропским језицима те да их најчешће, мада не и обавезно, чини самостална именица,⁶ али је исто тако чињеница и да их већина лингвиста не сматра прототипским реченичним структурама. С друге стране, организовање просте реченице око глаголског нуклеуса, који диктира распоред придружених реченичних сегмената линеарно с леве и десне стране, поставља једно ново питање – ако је линеарност у основи исказа,

² Преузето из граматика и студија наведених на крају рада.

³ Видети нарочито у наведеној романистичкој литератури.

⁴ Напомињемо да овде није реч о реченичној парцелацији или сегментацији (видети В. Ружић у ПИПЕР и др. 2005: 477).

⁵ Овакве беспредикатске структуре/реченице називају се још и *исказима* (В. Ружић у ПИПЕР и др. 2005: 479).

⁶ Упор. енгл. Waiter! Fire! / нем. Kellner! Feuer! рус. Официант! Огоњ!! пол. Kellner! Ogień! срп. Конобар! Ватра! Реченице типа *Да. Не. Можда. / Oui. Non. Peut-être.* представљају сегменте комуникационог чина и могу се условно подвести под термин `сегментације`, али самог говорног чина, а не реченице, док примери са именицама имају сами по себи обавештајно-комуникативну функцију којој није потребан шири говорни контекст. С друге стране, постоји и термилошка разлика у квалификацији лексема *Да. Не. Можда. / Oui. Non. Peut-être* – у српском језику оне се сврставају у речце, а у француском у прилоге.

како може глаголски нуклеус, који није иницијални члан у линеарној оси исказа, бити онај који диктира распоред? Или су у праву они који полазе од становишта да је субјекатска синтагма базни члан у структурирању исказа⁷ (Белић 1998), јер „од њега су, непосредно или посредно, зависне све остале речи у реченици“ (Krstić 2008: 13), поготово с обзиром на то да се у неким језицима, као на пример у немачком, глагол налази на крају реченице? Ово питање не може се посматрати изоловано од једног другог, које се односи на ред речи у реченици.⁸ Говорећи о овом проблему, Љ. Поповић веома добро примећује да је „...овај термин преузак и да именује само спољну страну – низање речи као лексичко-морфолошких елемената, а не указује на реченичну структуру и њене делове који се тим речима реализују у одређеном распореду“ (Поповић 2004: 11).

Као већина романских језика (уз изузетак румунског⁹), француски реченичне односе уређује с једне стране, редом речи у реченици, а са друге употребом одговарајућих предлога. Српски језик, као пак и сви други словенски језици, ове односе уређује не толико редом речи¹⁰, колико падежима¹¹ који могу, али и не морају, бити праћени одговарајућим предлозима.

У том контексту, ред речи као спољна манифестација подређен је дубинској структури реченице која почива на предикативности.

Уско везани за појам предикативности јесу и рекција и валентност глагола, око чијих дефиниција такође постоје различита виђења. Будући да нас у овом раду занимају општи реченични модели, а не морфолошки облици појединих елемената у склопу

⁷ А. Белић је овакав свој став детаљно образложио у својој књизи *О језичкој природи и језичком развоју*, у другом поглављу, насловљеном *Групе речи, реченице, синтагме, њихови заменици и њихови системи*.

⁸ Најпотпунију слику о реду речи у реченици у српском језику дао је Љубомир Поповић у својој студији *Ред речи у реченици* (Поповић 2004), а видети још и одличан текст Kitić, S. (2002). On Function of Word Order in English and Serbian in FACTA UNIVERSITATIS. Series: Linguistics and Literature, Vol. 2, N° 9, 303–312.

⁹ Румунски језик, налазећи се у словенском лингвистичком окружењу и географски потпуно одвојен од осталих романских језика, показује извесне типолошке особености у односу на остале језике из исте групе, при чему су најзначајније очување падежне парадигме (четири падежа) и чување средњег рода.

¹⁰ Ред речи у реченици, иако, уопштено говорећи, слободан, ипак подлеже одређеним законитостима, о чему ће бити речи у даљем тексту (линеарност говорног исказа на свим нивоима, од фонематског до текстуалног).

¹¹ Пољски и чешки језик, као и српски, имају по седам падежа, за разлику од нпр. словачког и руског који их имају по шест.

реченице или синтагме,¹² у даљем тексту употребљаваћемо термин *валентности* у значењу способности глагола¹³ да веже уз себе известан број актаната (аргумената), при чему не морају сви актанти у свакој реченици бити обавезно и исказани (TESNIÈRE 1959), а што зависи од семантичко-морфолошке особености самог глагола употребљеног у одређеном контексту. Зачетник¹⁴ депенденцијалне теорије у чијој је основи валентност глагола, француски лингвиста Лисјен Тенијер, од првог издања своје књиге *Основи сџрукџуралне синџаксе* (*Éléments de syntaxe structurale*), настале у педагошке сврхе, односно с циљем да се олакша учење страног језика, пружио је основу многим истраживачима да у различитим језицима тестирају његов приступ реченичном устројству.¹⁵ Нас у овом раду занима управо то реченично устројство, тачније у коликој мери се основне реченичне структуре у српском и француском језику поклапају, односно у којим сегментима се разликују.

У погледу терминологије опредељујемо се за ону која је уобичајена у србистици (нпр. *аргуменџ* уместо *акџанџ*, што одговара Тенијеровом термину *actant*). Напомињемо и да ћемо кроз моделоване примере давати минималне или незнатно проширене синтаксеме, при чему наглашавамо да се на свакој од аргументских или циркумстантских позиција могу наћи лексеме, синтагме па чак и клаузе. Циркумстанте, као факултативне елементе реченице који се могу инкорпорирати у сваки реченични модел, нећемо посебно исказивати у примерима, будући да би у том случају текст био знатно дужи, при чему се не би добила јаснија слика

¹² О односу валентности и рекције видети више нпр. у: MRAZOVIĆ – VUKADINOVIĆ 1990, као и у Алановић 2010.

¹³ Овде неће бити речи о валентности именица и придева који такође могу да вежу уз себе одговарајуће допуне, будући да се у раду бавимо основним реченичним моделима, а не свим могућим реализацијама појединих синтаксема у оквиру прости реченице.

¹⁴ Тенијер је своју теорију валентности засновао на природним наукама, односно на валентности хемијских елемената, коју је преузео од Чарлса Пирса (Charles Peirce, *The logic of relatives*, *The Monist*, vol. VII, No 2, 1897, 161–217)

¹⁵ За енглески језик видети D. J. Allerton (1982). *Valency and the English verb*. London: Academic Press; за немачки V. Àgel (2000). *Valenztheorie*, Tübingen: Gunter Narr Verlag и G. Helbig (1992). *Probleme der Valenz- und Kasus-theorie*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, за српски P. Mrazović, Z. Vukadinović (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića и В. Ружић *Валентности и формална сџрукџура реченице* у Пипер и др. 2005, као и радове М. Алановића, посебно текст *Основни валентни принципи у структурирању реченице* (2010). *Зборник Маџице срџске за филологију и лингвистџику* 53/1, 125–142.

о основним реченичним моделима који су превасходни предмет нашег истраживања.

1. Основни реченични модели у српском језику. Типични модели основних реченичних конструкција у српском језику заснивају се на две концепције од којих је једна центричност глагола, а друга SVO распоред. Вербоцентричност је „битна за успостављање интерфејса између синтаксичког система и речника, односно за употребу реченичних модела као битне компоненте синтаксичке информације...“ и то како у оквирима депенденцијалне (валенца глагола), тако и у оквирима генеративне граматике (супкатегоризација глагола) (Поповић 2002: 213–2014).

Према В. Ружић (у ПИПЕР и др. 2005: 518), моделовање прости реченице са глаголским нуклеусом у српском језику одвија се у пет различитих форми, од једночлане (тј. минималне, предикатске) до вишечлане структуре (комбиноване, аргументско-предикатске са два, три или четири аргумента). Сходно томе, основни модели своде се на следећих пет структура:

1. Једночлану или предикатску (P^0) која одговара формули $S=P^0\text{impers} [\leftarrow V_{\text{intrans}}]$
2. Двочлану или аргументско-предикатску (Arg_1+P^1) која се остварује по формули $S=\text{Arg}_1 [\leftarrow N_{\text{Nom}}] + P^2\text{pers}[\leftarrow V_{\text{Intrans}}]$
3. Трочлану или двоаргументско-предикатску ($\text{Arg}_1+P^2 + \text{Arg}_2$) којој одговара формула $S=\text{Arg}_1 [\leftarrow N_{\text{Nom}}] + P^2\text{pers}[\leftarrow V_{\text{Ttrans}}] + \text{Arg}_2[\leftarrow \emptyset N]$
4. Четворочлану или троаргументско-предикатску ($\text{Arg}_1+P^3 + \text{Arg}_2+\text{Arg}_3$) устројену по формули $S=\text{Arg}_1 [\leftarrow N_{\text{Nom}}] + P^3\text{pers}[\leftarrow V_{\text{Ttrans}}] + \text{Arg}_2[\leftarrow \emptyset N] + \text{Arg}_3 [\leftarrow N_{\text{Padež}}]$
5. Петочлану или четвороаргументско-предикатску ($\text{Arg}_1+P^4+\text{Arg}_2+\text{Arg}_3+\text{Arg}_4$) уобличену према формули $S=\text{Arg}_1 [\leftarrow N_{\text{Nom}}] + P^4\text{pers}[\leftarrow V_{\text{Ttrans}}] + \text{Arg}_2[\leftarrow \emptyset N] + \text{Arg}_3 [\leftarrow V_{\text{Padež}}] + \text{Arg}_4 [\leftarrow N_{\text{Padež}}]$

Будући да ауторка формалну структуру реченице посматра у односу према валентности глагола, у овом сегменту она не наводи моделе синтаксичких структура које у основи имају копулативни или семикопулативни глагол. Ове структуре предмет су разматрања у потпоглављу СИНТАКСИЧКА ВЕЗА СА ПРЕДИКАТИВИМА II. (В. Ружић у ПИПЕР и др. 2005: 481)¹⁶. Овакви модели свакако представљају један од основних формалних синтаксичких типова у српском језику, те ћемо и њих додати претходној листи:

6. $S=\text{Arg}_1 [\leftarrow N_{\text{Nom}}] + P\text{pers}[\leftarrow V_{\text{Cop/SemiCop}}] + Pr [\leftarrow \text{Adj, N, Adv, *Sprep}^{17}]$

¹⁶ Задржали смо термин првог аргумента за субјекат, док Pr означава предикатив, односно семантичко језгро аналитичког или декомпонованог предиката.

¹⁷ Sprep = предлошка синтаagma у функцији прилошке одредбе.

1.1. Једночлане предикатске структуре граде глаголи нулте валентности, који се јављају искључиво у трећем лицу једнине и означавају временске, атмосферске или природне процесе: *Грми. (Il tonne.); Веје./*Снежи*¹⁸*(Il neige.); Смркава се. (Il fait sombre.)*

Поједини глаголи овога типа допуштају употребу формалног субјекта (који често може бити и тзв. *уну̀прашњи, sujet interne*), при чему такве једночлане структуре могу постати двочлане: *Сва̀нуо је дан. (Le jour s'est levé.); Гром грми. (Le tonnerre tonne.); Снег веје. (La neige tombe.)*

Нулта валентност глагола не спречава га да уз себе веже неку од прилошких одредби које одређену атмосферску или природну појаву смештају у конкретан простор или време: *Над Београдом грми цео дан. (Sur Belgrade il tonne toute la journée. / Il tonne toute la journée sur Belgrade.); Сва̀нуло је у четири са̀иа. (Le soleil s'est levé à quatre heures.); У Иригу веје цео дан. (À Irig, il neige toute la journée. / Il neige toute la journée à Irig.)*

1.2. Двочлане реченичне структуре остварују се помоћу једновалентног (непрелазног) глагола са експлицитно (у виду именице или поименичене речи, именске синтагме, заменице) или имплицитно (кроз глаголски наставак за лице) израженим субјекатским аргументом: *Он ѝрчи. / Трчи (Il court.); Ми ћу̀шимо./Ћу̀шимо. (Nous nous taisons.); Оне се сва̀ћају. / Сва̀ћају се. (Elles se disputent.); Ви се смејѐице. / Смејѐице се. (Vous riez.)*

Овде ваља напоменути да се поједине структуре третирају као двочлане, иако је њихова површинска структура другачија од уобичајене (на пример уз безлични предикат – *Сја̀ва јој се. (Elle sommeille.)* или пак делују као трочлане (што је случај код глагола који означавају психофизичке процесе *Боли ме зуб. (J'ai mal à la dent.)*).

1.3. Трочлане реченичне структуре подразумевају нуклеус у облику двовалентног глагола у функцији предиката, који имплицира присуство субјекатског и објекатског аргумента. Прототипичне реченице по овом моделу имају следећи облик: *Мајка усја̀вљује деѝце. (La mère endort l'/son enfant.); Срела сам Марка. (J'ai rencontré Marco.); Он чѝиа књигу. (Il lit un livre.)*

Другим речима, оне се остварују кроз субјекатски аргумент у номинативу и објекатски у акузативу које повезује одговарајући двовалентни глагол.

¹⁸ *Звездицом* ћемо означавати примере који се јављају у разговорном језику. Нпр. реченица **Киши.* у стандардном језику има облик *Пада киша;* у западним крајевима српског говорног подручја чешће ће се чути једночлани модел него у источним.

Што је реченична структура сложенија, утолико је извеснија могућност њене површинске варијације. Глагол *чиӣа̄ӣӣ* (*lire*) у примеру *Он чиӣа̄ књӣгу.* (*Il lit un livre.*) недвосмислено је двовалентан јер везује два аргумента (субјекатски и објекатски). Тај исти глагол, међутим, употребљен у значењу 'поседовати умеће читања' не мора у површинској структури имати експлицитно изражен објекатски аргумент, будући да овај потоњи у таквом контексту може бити разноврстан (он може да чита књигу / новине / писмо / поруку / текст / роман / песму...). Уколико је за комуникативни чин релевантна информација која упућује на активност читања, а не на неку другу могућу активност (он чита, не гледа телевизор) која се одвија у одређеној тачки (сегменту или сегментима) временске осе, други (објекатски) аргумент ће врло вероватно бити изостављен (он пише [писмо, књигу, домаћи задатак...], не спава). Објекатски аргумент ће доследно бити изостављен у случајевима када се глаголом изражава способност за вршење неке активности (*Марко ӣӣше од своје ӣе̄ӣе године. Он чиӣа̄ брзо.*). На овом месту морало би се још понешто рећи о статусу аргумената и одредаба у моделовању реченице, јер се проблем одсуства једног од подразумеваних аргумената јавља управо код овог структурног модела. Изостављање објекатског аргумента не треба поистовећивати са изостављањем субјекатског код моновалентних глагола, будући да је субјекат у таквим случајевима садржан у самом глаголу, тј. у глаголском наставку за одређено лице. Још је Тенијер (TESNIÈRE 1959) јасно разлучио *ак̄ӣӣанӣе*, допуне које се сматрају фундаменталним и које директно зависе од валентности глагола (аргументи) од циркумстаната (одредаба, тј. додатака који су опционални и који нису у непосредној вези са валентношћу глагола), али се његова класификација заснивала преваходно на структури и није увек узимала у обзир и њене семантичке особености. Велке је показао да подела на допуне и додатке према критеријуму неопходности није доследна, те да су поједине допуне заправо факултативне што је у директној вези са семантичким набојем самог глагола (WELKE 1988: 28). Ову тезу додатно је разрадио Хелбиг¹⁹ уводећи семантички критеријум као паралелан структурном, што му је омогућило да установи да је семантички однос између регенса и

¹⁹ Хелбиг је немачки лингвиста који је раширио и развио Тенијерову теорију о валентности на немачком говорном подручју, стварајући у Лајпцигу својеврсну школу депенденцијалне граматике.

депенденса вишеструко сложен, те да је за јасно утврђивање разлика између допуна и додатака неопходно увести читав низ синтаксичко-оперативних тестова и критеријума. (HELBIG 1992, у АЛАНОВИЋ 2010: 127).

Из претходног је текста јасно да се дубинска структура реченичног модела мора разлучити од његове површинске манифестације. Ова два нивоа могу се подударати, али и разликовати, што зависи, с једне стране од инволвираности говорника у сам говорни чин, односно од конкретне комуникативне ситуације у којој познавање ширег контекста омогућава испуштање појединих аргумената (и допуна, тј. циркумстаната), а са друге од семантичког потенцијала самог реченичног нуклеуса – глагола.

Иако су структуре *Перем. (Je lave.)* и *Ходам. (Je marche.)* на површинској структури једночлане,²⁰ прва је на дубинској двочлана јер подразумева присуство неког објекатског аргумента (*ура̑тии неш̑тио* – веш, постелину, судове, ауто... / *laver quelque chose* – le linge, les draps, de la vaisselle, la voiture), који није могућ уз глагол *хода̑тии* (**хода̑тии неш̑тио* /**marcher quelque chose*).²¹

1.4. Четворочлане синтаксичке структуре подразумевају нуклеус у виду тровалентног предиката, који уз субјекатски аргумент даје простор двама објекатским аргументима, од којих је један директни (у акузативу), а други индиректни (у неком од косих падежа, најчешће у дативу). Субјекатски аргумент може бити експлициран (*Марко / Он и̑ише и̑исмо сину. / Marco / Il écrit une lettre à son fils.*) или имплициран (*Пише и̑исмо сину. / Il écrit une lettre à son fils.*) при чему се не доводи у питање постојање четворочланог синтаксичког склопа на дубинској структури исказа, иако је он на површинској структури у српском језику *de facto* трочлан.²²

²⁰ Ненаглашена лична заменица уз глагол у личном глаголском облику у француском језику представља морфемску јединицу, а не посебно истакнут субјекатски аргумент. И уз авалентне глаголе увек ће стајати тзв. неутрална лична заменица трећег лица, која има исти облик као и лична заменица трећег лица јединице у мушком роду (*Il tonne. / Грми.*).

²¹ О редукцији и екстензији, варијацији и контракцији као основним валентним принципима у структурирању реченице видети у АЛАНОВИЋ 2010, као и у АЛАНОВИЋ 2013. О неким специфичним реченичним структурама видети у Ружић, В. (2006): Реченичне структуре са конективним глаголима, *Јужнословенски филолог* 62, 73–92.

²² На исти начин анализирају се и структуре у француском језику у којима се први аргумент у облику личне ненаглашене заменице посматра као морфемски додатак, а не као експлицирани субјекат.

У појединим конструкцијама трећи аргумент може бити исказан инструменталом: *Вера њише њисмо оловком.* / *Véra écrit la lettre avec un crayon*; *Ударю је друга шїайом.* / *Il a frappé son copain avec un bâton*; *Никола се њере хладном водом.* / *Nicolas se lave avec de l'eau froide.*

Код четворочланих синтаксичких структура могуће је изостављање једног аргумента, најчешће је то трећи – *Марко њише њисмо.* / *Marco écrit une lettre*, али је могуће да буде и други – *Марко њише мајци.* / *Marco écrit à sa mère*. Трећи аргумент исказан инструменталом означава средство или инструмент и изразито је лабилан у оваквим структурама, те се може сматрати и факултативним, што имплицира да су овакви предикати заправо факултативно тровалентни (В. Ружић у ПИПЕР и др. 2005: 526).

1.5. Петочлане синтаксичке структуре са четворовалентним предикатом остварују се уз глаголе који, поред првог, истовремено подржавају и други и трећи аргумент, уз додатак четвртог који најчешће изражава средство или инструмент. Тако би четворочлана синтаксичка структура из претходног одељка *Вера њише њисмо оловком.* (*Véra écrit la lettre avec un crayon.*) врло лако могла да се претвори у петочлану уколико се уведе индиректни објекат, односно онај коме Вера пише писмо – *Вера њише мајци њисмо оловком.* (*Véra écrit une lettre à sa mère avec un crayon.*)

У зависности од рекције појединих глагола, трећи аргумент може бити и у акузативу, при чему је у таквим случајевим он уведен предлогом за разлику од другог аргумента који је у акузативу без предлога – *Девојка хекла сїолњак за велики сїо њанком хеклицом.* / *La fille crochete une nappe pour la grande table avec un crochet fin*. Допуне аблативно-адлативног типа могуће су уз глаголе *њренеїи*, *њребацїїи* (нешто са некога на неког другог) (*remettre, déplacer* quelque chose de quelqu'un à quelqu'un d'autre), *њреводиїи* (књигу / текст с једног језика на други) (*traduire* (un livre / un texte d'une langue en une autre).

1.6. Реченичне структуре са копулативним или семикопулативним глаголом (декомпоновани предикат²³) представљају посебан вид моделовања просте реченице и могу се јавити у више облика:

- а) Иза копулативног или семикопулативног глагола следи предикатив (Pr) у облику придева (Adj): S= Arg₁ [← N_{Nom}] + Ppers[← V_{Cop/SemiCop}] + Pr [← Adj] *Пеїар је добар.* / *Pierre est bon.*; *Пеїар је (ї)осїао добар.* / *Pierre est devenu/resté bon.*

²³ О специфичним појавним облицима декомпоновања глагола видети више у ТАНАСИЋ 1995.

Улогу копулативног глагола може преузети и нека од моновалентних глаголских лексема: *Пеї̄ар је изашао весео*.²⁴ / *Pierre est sorti heureux*.

б) Иза копулативног или семикопулативног глагола следи предикатив у виду именице: S = Arg₁ [← N_{Nom}] + Ppers[←V_{Cop/SemiCop}] + Pr [←N]

Пеї̄ар је њрофесор. / *Pierre est professeur*. *Пеї̄ар је (ѹ)осї̄ао њрофесор*. / *Pierre est devenu professeur*.

в) Иза копулативног глагола следи предикатив у облику прилога: S = Arg₁ [← N_{Nom}] + Ppers[←V_{Cop}] + Pr [←Adv]

Пеї̄ар је добро. / *Pierre est bien*²⁵. (*Pierre va bien*.²⁶) *Пеї̄ар је лоше*²⁷. / *Pierre est mal. (*Pierre va mal*.²⁸)

г) Иза копулативног или семикопулативног глагола следи предлошка група са семантичком вредношћу локализационог циркумстанта, који се на формалном структурном плану остварује као својеврсни тип предлошког предикатива: S = Arg₁ [← N_{Nom}] + Ppers[←V_{Cop/SemiCop}] + Pr_{prep} [← prep N] / Pr [←Adv]

Пеї̄ар је у Парузу. / *Pierre est à Paris*.

Пеї̄ар је осї̄ао у Парузу. / *Pierre est resté à Paris*.

Пеї̄ар је овде. / *Pierre est ici*.

2. Основни реченични модели у француском језику. Већ смо рекли да француски језик реченичне односе уређује с једне стране, редом речи у реченици, а са друге употребом одговарајућих предлога, при чему је SVO апсолутно доминантан, али не и једини могући линеарни низ. Француски аутори се у основи слажу по питању статуса реченице као минималне комуникацијске јединице (GREVISSE 1980; BLANCHE-BENVENISTE

²⁴ Поповић и Станојчић говоре о актуелном квалификативу у случајевима типа *Марко је изашао весео* (Станојчић, Поповић 2002: 23).

²⁵ У овом случају, француска граматика дефинише прилог *bien* као непроменљиви придев. Видети у Trésor de la langue française informatisé, <http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/visusel.exe?135;s=16768035;r=2;nat=;sol=1>; приступљено 29. априла 2022. Значење није идентично значењу српског прилога *добро*, *bien* у овом и сличним контекстима означава честиту или лепу особу, тј. некога ко одговара општеприхваћеним позитивним критеријумима у једној заједници.

²⁶ Ова реченица је семантички еквивалентна српској *Пеї̄ар је добро*.

²⁷ Варијанта: *Пеї̄ру је добро*. / *Пеї̄ру је лоше*. Употреба адверба формално упућује на детерминацију глагола (*Како је Петар? Лоше.*, а не *Какав је Петар?*), али уз глагол копулу прилог означава стање онога о коме се говори, те је у том смислу реч о својеврсном типу семантичког предикатива, а не о простој прилошкој одредби за начин (упор.: *Како Петар говори француски? Лоше.*).

²⁸ Семантички еквивалент српске реченице *Пеї̄ар је лоше*.

2009; CHEVALIER et al. 1997: 62; WAGNER et Pinchon 1962; WILMET 2007: 472; GOOSE 1986: 210; BONNARD 1981: 248), те прости реченице деле на једночлане и вишечлане. Једночлана проста реченица сведена је на један елемент и присутна је у следећим случајевима:

- а) за изражавање наређења: *Sortez!* / *Изађише!*; *Attention!* / *Пажња!*
- б) код интерпелације: *Valet!* / *Собар!*; *Garçon!* / *Конобар!*
- в) код узвика: *Bizarre!* / *Чудно!*; *Formidable!* *Дивно!*
- г) као одговор на питање или као само питање: *Oui.* / *Да.*; *Non.* / *Не.*; *Qui?* / *Ко?*; *Moi?* / *Ја?*
- д) у посебним случајевима: *Il pleut.* / *Киши.* (*Пада киша.*) при чему је „И“ безлична заменица која представља искључиво граматички ослонац за предикат.²⁹

И овде практично престаје њихово једногласје, будући да француски аутори нису јединствени када је реч о основним реченичним конституентима вишечлане прости реченице.

Према Гревису, основна структура садржи два (субјекат и предикат) или три (субјекат, предикат и предикатив) конституента (GREVISSE 1980), док Бланш-Бенвенист основнима сматра функције субјекта, објекта и циркумстанта (BLANCHE-BENVENISTE 2009), који се одређују према глаголу, док се допунске функције налазе унутар основних, и у њих спадају атрибут и именски додатак. За Шевалјеа су основни реченични делови субјекат, објекат, циркумстант и атрибут,³⁰ који се сви одређују према глаголу (CHEVALIER et al. 1997: 62), а Вагнер и Пеншон разликују предикатске реченице са предикативом (декомпонованим предикатом), предикатске реченице са глаголима постојања којима се означава присуство или одсуство некога или нечега (*бише* / *être*, *постојаше* / *exister*, *налазише се* / *se trouver*, *имаше* / *у avoir*) и у којима се на формалној позицији предикатива најчешће јавља адверб (*Il est là, notre invité.* / *Он је ту, наш гост.*; *Un homme est là.* / *Неки човек је ту.* – *Un homme existe.* / *Неки човек постоји.*; *Il y a là un cinéma et des arbres devant.* / *Ту има један биоскоп и дрвеће испред.*), те коначно предикатске реченице са осталим глаголским лексемама које могу бити у инфинитиву или у личном глаголском облику. Предикати уз себе везују субјекат и/или објекат као основне реченичне функције са строго одређеном позицијом, док су циркумстанти факултативни и могу мењати место у реченици (WAGNER et Pinchon 1962: 518–522).

²⁹ Ово се најбоље види у фамилијарном говору где тај граматички ослонац нестаје: *Pleuvra, pleuvra pas?* / *Падаће киша, или неће?*

³⁰ О термилошким и семантичким проблемима предикатива у француском и српском језику, односно о квалификативима субјекта и објекта видети у Крстић 2008 и Влаховић 2015: 339–349.

Француски аутори се у својим радовима баве претежно редом речи и синтаксичким функцијама у реченици, при чему формално структурисање базних реченичних модела није у фокусу њихових истраживања, мада се може извести из њих. Први који су понудили преглед основних реченичних конструкција у француском језику (а који су каснији аутори преузимали делимично или у потпуности) су Пјер Ле Гофик и Никол Комб Мек Брајд у коауторској књизи *Основне конструкције у француском* (Pierre Le Goffic, Nicole Combe McBride, *Les constructions fondamentales du français*). Занимљиво је да су аутори, радећи на овој студији, имали у виду њену педагошку примену у настави француског као страног језика. У овом детаљу, њихов приступ је сличан Тенијеровом, који је своју депенденцијалну теорију такође засновао на педагошким начелима, сматрајући да она треба да олакша учење страних језика. Тенијерова теорија, међутим, није наишла на значајнији одјек у француској лингвистици нити методици наставе.³¹ Стога не изненађује што су се и Ле Гофик и Комб Мек Брајдова ослонили не на Тенијерову депенденцијалну теорију већ на Гугенемова истраживања везана за фундаментални француски језик, што значи да су у своју студију уврстили преваходно лексиком из Фундаменталног француског 1, допуњујући је новим глаголским лексемама на местима на којима се то показало неопходним. Њихов рад садржи обиље синтаксичких информација и представља изузетно ефикасну основу за учење француских реченичних конструкција/модела, али и значајно теоријско дело о моделовању француске реченице.

Аутори у свом раду за поједине синтаксичке моделе дају одговарајуће подтипове, али ми ћемо се у овом тексту ограничити само на основне типове конструкција, као што смо то урадили и у делу који се односи на српски језик.

Према Ле Гофику и Комб Мек Брајдовој, основни реченични модели своде се на пет типова, при чему пети тип има неколико варијанти:

³¹ За разлику од германистичке и славистичке науке о језику које су у великој мери експлоатисале Тенијеров приступ. И поједини англистички лингвисти били су инспирисани Тенијеровом теоријом, па је Филмор, на пример, тврдио да „депенденцијална граматика природно води до граматике дубинских падежа“ (FILLMORE 1968 у WILMET 2008: 496). Међу француским ауторима о Тенијеровој теорији писали су HARR, H. (1978). *Théorie de la valence et enseignement du français*, *Le français moderne* 46, 97–134 и LAZARD, G. (1994). *L'actance*. Paris: P.U.F., као и BLANCHE-BENVENISTE, C. (1980). *La complémentation verbale: valence, gestion, associé*. *Recherches sur le français parlé* 3, 57–98, али се ови аутори нису стриктно бавили основним реченичним моделима. У припреми је зборник посвећен Лисјену Тенијеру који припремају Жан-Лео Леонар (Jean-Léo Léonard) са Универзитета Пол Валери у Монпелеу и сарадници.

1. Модел са глаголима који везују предикатив: *Pierre est méchant.* / Пеѿар је зао. ; *Pierre est devenu mécanicien.* / Пеѿар је ѿосѿао механичар.; *Pierre semble content.* / Пеѿар изгледа задовољан (задовољно).

S= Arg₁ [← N_{Nom}] + Ppers[←V_{Cop/SemiCop}] + Pr [←Adj, N]

2. Модел са интранзитивним глаголом : *Pierre court.* / Пеѿар ѿрчи.

S= Arg₁ [← N_{Nom}] + P²pers[←V_{Intranz}]

3. Модел са глаголима који везују индиректни додаток: *Jean sourit à Marie.* / Јован се смеши Марију. ; *Jean se moque de Marie.* /Јован се ѿодсмева Марију.; *Jean parle à Marie.* / Јован говори Марију.

S= Arg₁ [← N_{Nom}] + P²pers[←V_{TranzInd}] + Prep+ Arg₃[←ØN] (+Prep+Arg_{3bis} [←ØN])

4. Модел са транзитивним глаголима, који се јавља у два основна вида:

a) са једним додатком: *Pierre aime Marie.* / Пеѿар воли Марију.

S= Arg₁ [← N_{Nom}] + P²pers[←V_{Tranz}] + Arg₂[←ØN]

б) са два додатка: *Pierre donne un livre à Marie.* / Пеѿар даје књигу Марију; *Pierre attend de Marie un conseil.* / Пеѿар очекује савѿѿ од Марије.

S= Arg₁ [← N_{Nom}] + P³pers[←V_{Tranz}] + Arg₂[←ØN]+Prep +Arg₃[←ØN]

Синтаксичке структуре са глаголима који уз себе везују инфинитив (случајеви у којима није могуће обликовање комплетивне реченице³²) издвојени су као посебни модели, иако се највећи број њих (мада не сви) може сврстати у трећи или четврти тип:

- 5.1. Модел N V са интранзитивним глаголима:

Pierre vient jouer. / Пеѿар долази да се игра. (Пеѿар се долази играѿи.)

S= Arg₁ [← N_{Nom}] + P²pers[←V_{Intranz}] + Arg₂[←Inf]

или са модалним глаголом: *Je peux venir.* / Могу да дођем. (Могу дођи.)

S= Arg₁ [← N_{Nom}] + P²pers[←V_{Mod}] + Arg₂[←Inf]

- 5.2. Модел са инфинитивом уведеним предлогом N V prép Inf:

Pierre commence à travailler. / Пеѿар ѿочиње да ради/радиѿи. (Пеѿар ѿочиње с радом.)

Pierre a fini de travailler. / *Пеѿар је завршио да ради. (Пеѿар је завршио с радом.)

S= Arg₁ [← N_{Nom}] + P²pers[←V_{Tranz}] + Prep [←à, de]+ Arg₂[←Inf]

³² У француском језику на овој позицији не може стајати комплетивна реченица.

5.3. Модел са инфинитивном реченицом N V N Inf³³:

Je regarde les enfants jouer. / Гледам децу како се играју.

Pierre fait travailler Marie. / Пеџар нагони Марију да ради.

S = Arg₁ [← N_{Nom}] + P³pers[←V_{Tranz/fact}] + + Arg₂ [←ØN] + Inf

5.4. Модел са структуром N V N + Prep + Inf :

Pierre oblige Marie à travailler. / Пеџар шера Марију да ради.

*Pierre excuse Marie d'être en retard. / Пеџар оџрашиџа Марију шџо касни.
(Пеџар оџрашиџа Марију кашњење.)*

Преведено на језик депенденцијалне теорије, овај модел француских реченица може се исказати и формулом:

S = Arg₁ [← N_{Nom}] + P³pers[←V_{Tranz}] + Arg₂[←ØN] + Prep [←à, de] + Inf

5.5. Модел N V à N à /de Inf

Pierre apprend à conduire à Marie. / Пеџар учи Марију да вози. (Пеџар учи Марију возњџи.)

Pierre parle à Marie de venir. / Пеџар говори Марију да дође.

Или: S = Arg₁ [← N_{Nom}] + P³pers[←V_{Tranz}] + + Arg₃[←ØN] + Prep [←à, de] + Inf

Међу основне моделе аутори не сврставају конструкције са имперсоналним глаголима типа *Il tonne. / Грми; Il pleut. / Киши; Il neige. / Веје*, нити оне са презентативима *C'est notre professeur. / Ово је наш џрофесор; Voilà mon passeport. / Ево мог џасоша; Voici une charrette. / Еџо кола*, који се обавезно јављају у оквирима фундаменталног француског на почетном нивоу учења.

Д. Точанац-Миливојеџ, иако одличан познавалац и велики поштовалац Тенијерове депенденцијалне граматике, предлаже листу основних реченичних модела у француском језику, засновану на класичним формално-структуралистичким начелима, коју преузима од Жана Петара и Емила Женувријеа (PEUTARD et Genouvrier 1971 у Точанац-Миливојеџ 2006: 9):

1. SN + Vi (+CIRC)³⁴:

Mon frère court (dans le jardin). / Мој браџи џрчи (џо баџиџи).

³³ Иако аутор наводи овај модел као основни, у питању је ипак конструкција са два различита предиката и два различита субјекта, по чему се у француској граматичи сврстава у класу сложених, а не простих реченичних структура, које су предмет овог рада.

³⁴ SN – именска синтагма, Vi – интранзитивни глагол, Vt – транзитивни глагол, SN Prép. – предлошка именска синтагма, V impersonnel – безлични глагол, suite – допуна презентатива (наставка).

2. SN + Vt + SN (+CIRC):
(En automne,) le fermier laboure son champ. / (У јесен,) сељак оре своју њиву.
3. SN + Vt + SN Prép. (+CIRC):
(A l'école,) l'enfant obéit à son maître. / (У школи,) дејше слуша свог учииеља.
4. SN + Vt + SN + SN Prép. (+CIRC):
(Hier,) le boucher a donné un os à mon chien. / (Јуче,) месар је дао косиј мом њсу.
5. SN + V être + SN (+CIRC):
Mon père est un chasseur acharné depuis toujours. / Мој отац је ватрени ловац одувек.
 + SN Prép: *Il est à Paris (depuis huit jours). / Он је у Паризу (већ осам дана)*
 + Adj: *(En été,) le ciel est bleu. / (У лејшо/лејши) небо је њлаво.*
6. V impersonnel + suite (+CIRC):
Il pleut (depuis huit jours). / Киши. / Пада киша. (већ осам дана).
7. Présentatif + suite (+CIRC): *C'est mon père. / Ово / То је мој оиџац.*
Voilà mon père. / Ево мог оца.
Il y a du pain sur la table. / Има хлеба на столу.

Код седмог модела ауторка не наводи примере са циркумстантом иако га предвиђа у самом моделу. Чињеница је да сама комуникативна ситуација код оваквих реченичних модела дефинише место и време у које се они смештају, те је експлицирање циркумстаната сувишно.³⁵

³⁵ Можемо замислити ситуацију у којој би говорник рекао *C'est mon père depuis toujours. / То је одувек мој оиџац* или *Voilà mon père devant la foule. / Ево мог оца испред гомиле*, али такве ситуације су знатно ређе од оних у којима се употребљавају само презентатив и његова допуна. С друге стране, глагол *налазији се / у avoir* употребљен као безлични глагол (у француском је он безличан по дефиницији) *налази се / il y a* обавезно захтева присуство локализационог (евентуално и квантификативног) циркумстанта – ту / тамо / на столу се налази (il y a ici / là / sur la table...), што је, уосталом, случај и са још неким пунозначним глаголима попут нпр. *кошиџаји* (то кошта много / 100 динара) / *соџтер* (cela coûte cher / 100 dinars), или *иђи* (Идем у школу / у Париз / на базен) / *алер* (Je vais à l'école / à Paris/ à la piscine.), осим у случајевима када се овакви глаголи употребе у семантички модификованом контексту и када у себи већ садрже неко семантичко одређење: нпр. 'много' у реченицама типа (А) То кошта... / (Et) Cela coûte... или 'отићи, ићи у неком одређеном правцу' (Идем.). Француски глагол *алер* увек мора имати локализациони циркумстант (Ју vais). Ово потоње представља посебну проблематику о којој ће бити речи у неком будућем раду.

Последњи пример не садржи формални презентатив, већ безлични глагол у *avoir* који у оваквој употреби има семантичку вредност презентатива и уз њега је наведен и циркумстант.

Ових седам основних модела додатно су разрадили Селерије и Мајар (CÉLÉRIER, Maillard 1979), дајући све варијантне форме синтаксема (укључујући и зависне допунске реченице), а што ће бити предмет неког будућег рада.

3. Закључак. Без обрзира на различите приступе у приказивању основних реченичних модела у српском и француском језику, као и на разлике у терминологији и примењеним теоријама (депенденцијална vs формално-структурална), потпуно је јасно да су издвојени модели у два језика суштински истоветни, уз неколике варијанте у француском које се односе на употребу инфинитива као допуне финитном глаголу (у српском језику еквивалентне су у највећем броју комплетивне реченице уведене везником ДА) или у случајевима инфинитивне реченице (конструкција наслеђена из латинског), која у суштини припада сложеним синтаксичким структурама.³⁶

Поред тога, моделовање реченице са презентативом није непознато српском језику и свакако представља једну од базних синтаксичких конструкција, што се може видети и у уџбеницима за српски језик као страни (*Ово је њевоја оловка. / C'est ton crayon; Ово су наши њријајшељи. / Ce sont nos amis; Ево мојих родијшеља. / Voilà mes parents; Ево Пере. / Voici Pierre*), те би и овај реченични модел такође ваљало уврстити у попис основних у српском.

Стога би се формуле по којима се образују фундаменталне предикатске синтаксичке структуре у два језика могле исказати на следећи начин:

1. Једночлана или предикатска (P⁰) конструкција која одговара формули
S=P⁰impers [←Vintrz] (+Circ)
Грми (цео дан / у Иргу). / Il tonne (toute la journée / à Irig).
2. Двочлана или аргументско-предикатска (Arg₁+P¹) која се остварује по формули
S= Arg₁ [← N_{Nom}] + P²pers[←V_{Intranz}] (+Circ)
Пејар њрчи (њо дворишњу / цео дан). / Pierre court (dans la cour / toute la journée).

³⁶ Ово је случај и са партиципском реченицом, коју аутори свакако нису уврстили у основне реченичне структуре: *Le spectacle terminé, nous sommes sortis du théâtre. / Када се њредсњава завршила, изашли смо из њзоршња.*

3. Трочлана или двоаргументско-предикатска ($\text{Arg}_1 + \text{P}^2 + \text{Arg}_2$) којој одговара формула
 $S = \text{Arg}_1 [\leftarrow \text{N}_{\text{Nom}}] + \text{P}^2 \text{pers}[\leftarrow \text{V}_{\text{Ttransz}}] + \text{Arg}_2[\leftarrow \emptyset \text{N}] (+\text{Circ})$
Пеџар је срео Марка (јуче/исџред куће) / Pierre a rencontré Marco (hier/devant la maison).
4. Четворочлана или троаргументско-предикатска ($\text{Arg}_1 + \text{P}^3 + \text{Arg}_2 + \text{Arg}_3$) устројена по формули
 $S = \text{Arg}_1 [\leftarrow \text{N}_{\text{Nom}}] + \text{P}^3 \text{pers}[\leftarrow \text{V}_{\text{Ttransz}}] + \text{Arg}_2[\leftarrow \emptyset \text{N}] + \text{Arg}_3 [\leftarrow \text{N}_{\text{Padež}}] (+\text{Circ})$
Пеџар ће даџи књигу Марку (суџра / у школи). / Pierre donnera un livre à Marco (demain / à l'école).
5. Петочлана или четвороаргументско-предикатска ($\text{Arg}_1 + \text{P}^4 + \text{Arg}_2 + \text{Arg}_3 + \text{Arg}_4$) уобличена према формули
 $S = \text{Arg}_1 [\leftarrow \text{N}_{\text{Nom}}] + \text{P}^4 \text{pers}[\leftarrow \text{V}_{\text{Ttransz}}] + \text{Arg}_2[\leftarrow \emptyset \text{N}] + \text{Arg}_3 [\leftarrow \text{N}_{\text{Padež}}] + \text{Arg}_4 [\leftarrow \text{N}_{\text{Padež}}] (+\text{Circ})$
(Данас / на џераси) Вера џише џисмо маџци оловком. / (Aujourd'hui / sur la terrasse) Vera écrit une lettre à sa mère avec un crayon.
6. Копулативна или семикопулативна предикатска конструкција која одговара формули
 $S = \text{Arg}_1 [\leftarrow \text{N}_{\text{Nom}}] + \text{Ppers}[\leftarrow \text{V}_{\text{Cop/SemiCop}}] + \text{Pr} [\leftarrow \text{Adj, N, (Adv, prepN)}] (+\text{Circ})$
Пеџар је добар / џрофесор / добро [у Иригу³⁷] (одувек). / Pierre est bon / professeur / bien [à Irig] (depuis toujours).
7. Конструкција са презентативима:
 $S = \text{Prez} [\leftarrow \text{Показна заменица } \textit{neutrum}, \text{ показне речце, презентатив}^{38}] + \text{допуна презентатива}$
Ово је мој браџ. Ево Пеџе! / C'est mon frère. Voilà Pierre!

Поред предикатских синтаксичких структура, и један и други језик познају једночлане реченичне конструкције као минималне јединице у комуникацији, које се најчешће састоје од именице, придева или прилога: *Пажња! Дивно! Брзо! Attention! Formidable! Vite!*

Јасно је да проблематика основних реченичних модела у два индоевропска језика који припадају различитим језичким групама не лежи само у структури, која је, како смо видели, у највећој мери подударна, колико у појавним облицима појединих конституената саме реченице: падежима и предлошко-падежним конструкцијама у српском којима

³⁷ Упор. *Пеџар је добар у Иригу, али чим оде у Нови Сад, одмах се џромени.*

³⁸ Француски облици *voici* и *voilà*.

у француском одговарају беспредложне или предложне конструкције, употреби члана у француском (једног од четири врсте) за који у српском најчешће нема еквивалентне лексеме, изражавању глаголског вида који функционише на потпуно различите начине у два језика и сл.

Сви ови проблеми ипак не могу да замагле чињеницу о постојању идентичних основних структура на нивоу прости реченице, што не само да треба да србофоним говорницима олакша учење француског, а франкофонима учење српског језика, већ и да на теоријском плану покаже до које мере су језици који припадају истој језичкој породици на дубинској структури подударни.

Ваљало би, на језицима из различитих језичких породица, урадити слично истраживање, које би показало где су границе универзалног у формирању језичког исказа, а где почињу специфичности везане за одговарајућу језичку породицу.

Литература

- АЛАНОВИЋ, М. „Основни валентни принципи у структурирању реченице“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 53/1 (2010): стр. 125–142.
- [АЛАНОВИЋ, М. „Основни валентни принципи у структурирању реченице“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 53/1 (2010): str. 125–142]
- АЛАНОВИЋ, М. „Објекат – у раскорак између облигаторности и факултативности“. *Филолог* VII/2013 (2013): стр. 13–21.
- [АЛАНОВИЋ, М. „Objekat – u raskoraku između obligatornosti i fakultativnosti“. *Filolog* VII/2013 (2013): str. 13–21]
- БЕЛИЋ, А. *Општа лингвистика – О језичкој природи и језичком развоју*. Београд: Завод за уџбенике, 1998.
- [БЕЛИЋ, А. *Opšta lingvistika – O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku*. Beograd: Zavod za udžbenike, 1998]
- ВЛАХОВИЋ, Љ. „Атрибут, квалификатив субјекта и објекта у француском и еквиваленти у српском језику“. У: С. Гудурић и Б. Радић-Бојанић (ур.). *Језици и културе у времену и простору* 4/1. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, 2015.
- [ВЛАХОВИЋ, Љ. „Atribut, kvalifikativ subjekta i objekta u francuskom i ekvivalenti u srpskom jeziku“. U: S. Gudurić i B. Radić Bojanić (ur.). *Jezici u kulturi u vremenu i prostoru* 4/1. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet, 2015]
- ПИПЕР, П., И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић и Б. Тошовић. *Синтакса савременог српског језика. Просја реченица* (у редакцији Милке Ивић). Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 2005.
- [PIPER, P., I. Antonić, V. Ružić, S. Tanasić, L.J. Popović i B. Tošović. *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica* (u redakciji Milke Ivić). Beograd – Novi Sad: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska, 2005]
- ПОПОВИЋ, Љ. *Ред речи у реченици*. Друго издање. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2004.

- [POPOVIĆ, LJ. *Red reči u rečenici*. Drugo izdanje. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, 2004]
- РУЖИЋ, В. „Проста реченица као синтаксичка целина“. У: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић и Б. Тошовић. *Синтакса савременог српског језика. Простја реченица* (у редакцији Милке Ивић). Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 2005.
- [RUŽIĆ, V. „Prosta rečenica kao sintaksička celina“. U: P. Piper, I. Anđonić, V. Ružić, S. Tanasić, LJ. Popović i B. Tošović. *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica* (u redakciji Milke Ivić). Beograd – Novi Sad: Institut za srpski jezik SANU, Beogradска knjiga, Matica srpska, 2005]
- СТАНОЈЧИЋ, Ж., Љ. Поповић. *Грамаџика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002: стр. 360–373.
- [STANOJČIĆ, Ž., LJ. Popović. *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2002: str. 360–373]
- ТАНАСИЋ, С. „Декомпоновање глагола и структура просте реченице“. *Јужнословенски филолог* бр. 51 (1995): стр. 157–166.
- [TANASIĆ, S. „Dekomponovanje glagola i struktura proste rečenice“. *Južnoslovenski filolog* br. 51 (1995): str. 157–166]

*

- ÀGEL, V. *Valenztheorie*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2000.
- HELBIG, G. *Probleme der Valenz- und Kasustheorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1992.
- BLANCHE-BENVENISTE, C. „La complémentation verbale: valence, rection, associé“. *Recherches sur le français parlé* 3, 1980: с. 57–98.
- BONNARD, H. *Code du français courant*. Paris: Magnard, 1981.
- CÉLÉRIER, P., J.-P. Maillard. *Dictionnaire des structures fondamentales*. Paris: CLE International, 1979.
- CHEVALIER, J.-C, C. Blanche-Benveniste, M. Arrivé, J. Peytard. *Grammaire du français contemporain*. Paris: Larousse, 1997.
- GOFFIC Le, P, N. Combe McBride. *Les construction fondamentales du français*. Paris: Hachette – Larousse, 1975.
- GOFFIC Le, P. *Grammaire de la phrase française*. Paris: Hachette, 1993.
- GOOSE, A. *Le bon usage. Grammaire française*. Paris: Gembloux – Duculot, 1986.
- GREVISSE, M. *Le bon usage. Grammaire française avec des Remarques sur la lanuge française d'aujourd'hui*, 1980.
- KRSTIĆ, N. *Francuski i srpski u kontaktu. Struktura proste rečenice i prevođenje*. Novi Sad – Sremski Karlovcı: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2008.
- MRAZOVIĆ, P., Z. Vukadinović. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- NÈVE DE MÉVERGNIES, P. *Leçons de la logique – sommaire à l'usage des élèves*. Paris, 1939.
- PEYTARD, J., E. Genouvrier. *Linguistique et enseignement du français*. Paris: Larousse, 1970.
- POPOVIĆ, LJ. Informativna struktura rečeničnih modela. *Књижевност и језик* бр. XLIX/3–4 (2002): стр. 213–240.
- TESNIÈRE, L. *Éléments de grammaire structurale*. Paris: Klincksieck, 1959.

- TOČANAC-MILIVOJEV, D. *Syntaxe de la phrase française*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2006.
- WAGNER, R. L., J. Pinchon. *Grammaire du français classique et moderne*. Paris: Hachette (Université), 1962.
- WELKE, K. *Einführung in die Valenz- und Kasustheorie*. Leipzig: Bibliographisches Institut, 1988.
- WILMET, M. *Grammaire critique du français*. 4e édition. Bruxelles: De Boeck (Université), 2007.

Снежана У. Гудурич
Нови-Садски университет
Филозофски факултет
Одделение романистики

К ВОПРОСУ О СРАВНИТЕЛЬНОМ СИНТАКСИСЕ ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ИНДОЕВРОПЕЙСКИХ ЯЗЫКАХ

ОСНОВНЫЕ СИНТАКСИЧЕСКИЕ КОНСТРУКЦИИ В СЕРБСКОМ
И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

В настоящей статье рассматриваются общее понятие предложения и основные конструкции, которые используются в простом предложении в сербском и французском языках. Исходя из соответствующей литературы по рассматриваемым языкам, мы выбрали подход В. Ружич, построенный на основе теории валентности Люсьена Теньера для описания основных моделей простых предложений с сопряженным глаголом в сербском языке, а также предложение фундаментальных моделей Пейтара и Женуврье, которое в исследованиях использует Д. Точанац-Миливоева. Они базируются на формально-структуралистском подходе к моделированию предикативного простого предложения. Несмотря на разницу в подходе и в терминологии, наш анализ показал, что фундаментальные синтаксические структуры в двух языках по существу идентичны, и могут быть сведены к идентичным образцам. Кроме того, в обоих языках существуют и одноэлементные (одночленные) синтаксические конструкции без сказуемого, в которых встречаются слова, принадлежащие к одним и тем же частям речи (чаще всего это существительные, прилагательные, наречия и частицы, например ДА./OUI или НЕТ./NON, которые в французской грамматике принадлежат к наречиям).

Ключевые слова: синтаксис, простое предложение, основные структуры предложения, сербский язык, французский язык.

Snežana U. Gudurić
Université de Novi Sad
Faculté de Philosophie et Lettres
Département d'Études romanes

PETITE CONTRIBUTION À LA SYNTAXE CONTRASTIVE DE LA PHRASE
SIMPLE EN LANGUES INDOEUROPÉENNES

LES STRUCTURES SYNTAXIQUES FONDAMENTALES EN SERBE ET EN FRANÇAIS

R é s u m é

Dans cet article sont traités d'abord le concept de la phrase en général et ensuite les constructions fondamentales selon lesquelles les phrases simples sont structurées en serbe et en français. Partant de la littérature pertinente portant sur les deux langues traitées, nous avons opté pour l'approche de V. Ružić, qui s'appuie principalement sur la théorie dépendancielle de Tesnière (théorie de la valence) pour décrire les modèles fondamentaux des phrases simples avec le verbe conjugué en serbe, et sur la proposition de modèles fondamentaux de Peytard et Genouvrier (reprise par D. Točanac-Milivojev), qui est basée sur une approche formelle-structuraliste de la modélisation de la phrase simple prédicative. Indépendamment des approches et de la terminologie différentes utilisées dans la description des structures syntaxiques fondamentales dans les deux langues, notre analyse a montré qu'elles sont essentiellement identiques et peuvent être réduites à sept modèles. De plus, les deux langues opèrent également avec des structures syntaxiques à un élément (sans prédicat), dans lesquelles on retrouve des mots appartenant aux mêmes classes (le plus souvent il s'agit des noms, des adjectifs, des adverbes et des particules dont certaines (par exemple DA. / OUI. NE. / NON.) appartiennent à la classe des adverbes dans la grammaire française.

Mots clés: syntaxe, phrase simple, structures syntaxiques fondamentale, langue serbe, langue française.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 647–658

УДК 811.161.1'36

811.163.41'36

811.161.1:811.163.41

COBISS.SR-ID 85136649

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202647M>

Примљено: 24. јуна 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Биљана Ж. Марић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

МАРКЕРИ УНУТРАШЊЕГ ГОВОРА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

У раду се бавимо једним аспектом феномена туђег говора, односно питањем маркирања унутрашњег (неизговореног) говора у руском и српском језику. Указујемо на средства (парентетичке глаголе и речце-ксенопоказатеље) којима се маркира унутрашњи говор. Посебна се пажња у раду посвећује употреби речи *рекох* (*реко'*) и *као/ко велим* у српском језику у својству маркера унутрашњег говора. Са друге стране, уочава се и компонента инферентивног евиденцијалног значења код датих маркера.

Кључне речи: туђи говор, унутрашњи говор, речце, евиденцијалност, руски, српски.

1. Репрезентолошка истраживања (истраживања феномена **туђег говора**) обухватају различите језичке појаве: начине преношења туђег говора (основни су директни и индиректни), њихово значење, синтаксичку организацију конструкција с туђим говором и модификације основних типова, лексичка средства – маркере присуства туђег говора (предикати који уводе туђи говор, речце-ксенопоказатељи, везници и други маркери), начине формалног издвајања туђег говора у писаном тексту (правопис, интерпункција) и у усменом говору (интонација, ритам, гестови)¹.

* biljana.malic@fil.bg.ac.rs

** О овој теми смо реферисали на 49. скупу слависта Србије 2021. године.

¹ Из богате литературе о туђем говору издвојићемо најзначајније за наш приступ: Чумаков 1975, Арутюнова 2000, Ковачевић 2012. В. и наше радове Марић 2016а, Марић 2016б, Марић 2018 и Марич 2014. Код Г. Чумакова се управо и среће термин *репрезентологија* за лингвистичку дисциплину која се бави туђим говором (Чумаков 1975). М. Ковачевић усваја у свом раду овај термин и дефинише репрезентологију као граматичко-стилистичку научну (под)дисциплину, „која изучава форме исказивања туђег

Истражујући речце-ксенопоказатеље² у руском и српском језику, обратили смо пажњу и на употребу неких речи/речци у улози маркера неизговореног (унутрашњег) говора и потенцијалног говора.

2. Неизговорени (унутрашњи, помишљени) говор саопштава се на исти начин као што се преносе нечије мисли, тако да се између неизговореног говора и мисли може ставити знак једнакости. Феномен неизговореног говора сведочи о тесној вези између језика и мисли. У наратолошким и књижевно-поетичким истраживањима користи се термин *унуїрашњи говор* да означи неизговорене речи (тј. мисли) самог аутора или јунака књижевног дела. У психолингвистици и другим лингвистичким дисциплинама термин *унуїрашњи говор* се такође користи да означи неизговорене вербализоване мисаоне активности, па чак и један од облика реализације самог процеса мишљења (Караулов 1998: 71).

Унутрашњи говор у уметничком приповедању игра веома важну улогу у преношењу карактерних особина јунака. Игор Артјушков (в. Артјушков 2004) је у својим истраживањима унутрашњег говора у лингвистици указао на важност разграничења двају репрезентолошких феномена: слободног индиректног говора и унутрашњег говора. Унутрашњи говор, према наводима Артјушкова, представља облик говора (супротстављен спољашњем говору), а слободни индиректни говор је начин представљања туђег говора, који може бити спољашњи или унутрашњи. Анализирајући унутрашњи говор на романима Л. Толстоја и Ф. Достојевског, Артјушков долази до закључка да су директни говор и слободни индиректни говор најподеснији начини преношења унутрашњег говора. Индиректни и тематски говор не могу пренети довољно дубоко унутрашњи свет ликова књижевног дела.

Неизговореност је такође својствена и хипотетичком (или потенцијалном) говору, тј. таквом облику говора код којег актуелни говорник наводи речи које је могао изговорити он сам или неко друго лице.

Хипотетички говор се уводи модалним глаголима, потенцијалом, будућим временом глагола (в. примере 1 и 2 за руски). Хипотетички се говор може уводити и одређеним речцама-ксенопоказатељима (пример 3).

говора, најчешће у његовом међуодносу са ауторским, будући да се туђи говор као туђи и препознаје тек ако се посматра у суодносу с ауторским говором“ (Ковачевић 2012: 14).

² Ми смо у нашим радовима који се баве речцама-маркерима туђег говора (рецимо, Марић 2016а) користили термин ксенопоказатељи или ксеномаркери, уобичајен у руској репрезентолошкој литератури. Аутор термина је Н. Д. Арутјунова која се у више својих радова бавила руским речцама *мол*, *дескаїть* и осталим (в. рецимо Арутјунова 2000). Под ксенопоказатељима Н. Арутјунова подразумева знакове туђег гласа, туђег говора, туђег света.

(1) *Современная девушка сказала бы запросто: отойди на пять шагов и отвернись* (В. Токарева)³.

(2) *Он хотел приготовить слова, но слова не подбирались. Рустам решил, что сориентируется на месте. Какие-то слова придут сами. Она может сказать: «С русскими вы гуляете, а женитесь на своих». И это будет правда, но не вся правда. А значит, ложь. Он скажет Марине, что это ложь. А она ответит: «Ты женился на девушке, которую знал десять дней. А меня ты знал десять лет. И ты обещал, что не бросишь до смерти...»* (В. Токарева).

(3) *Не пойдёшь же, не скажешь мужику: хочу, мол, от тебя ребёночка?* (И. Грекова)

За увођење унутрашњег говора употребљавају се глаголи менталне семантике (*подумаиѝ, приийѝ в голову, сказаиѝ ѝро себя, всѝомнииѝ / мислииѝ, размишљаиѝ, ѝасиѝ на ѝамеиѝ, разбијаиѝ главу, досеиѝиѝи се...*).

(4) *Губы моего сына дрожали. «Так больше нельзя, – подумала я. – Мы с Лешкой стали чужими – ну что ж, бывает. Но сын!»* (www.ruscorpora.ru).

(5) *Е, мој Тодоре, ѝомислих, није ни ѝребало ѝакав заиѝуцан да крећеш из Милошева [...]* (Б. Љубеновић)

Нарочито је занимљива улога ксенопоказатеља (в. Арутюнова 2000) приликом маркирања унутрашњег говора. Овде ћемо указати на средства – лексичке маркере туђег говора који се користе за означавање унутрашњег говора самог аутора или неког другог лица. Сопствени унутрашњи говор аутор наводи ради постизања ефекта емфазе или да би се дистанцирао од својих речи. Посебну пажњу посветићемо српским маркерима унутрашњег говора *рекох* (*реко* ') и *као* (*ко*) *велим*, пошто они досад нису били предмет анализе.

3. Маркери унутрашњег говора у руском

А) Речце

Ослањајући се на Н. Арутюнову која је речце – показатеље туђег говора назвала ксенопоказатељима или ксеномаркерима, В. Плунгјан у свом чланку о руским речцама *мол* и *дескаиѝ* указује, између осталог, на то да се оне користе и за интерпретацију туђег геста, поступка, понашања, приликом преношења сопствених речи, раније изговорених, али и за преношење неизговорених, својих или туђих речи (Плунгјан 2008). В. Плунгјан прецизира да је функција датих ксенопоказатеља

³ У чланку се користи грађа из електронског корпуса: ruscorpora.ru за руски језик, са сајта antologijasrpskeknjizevnosti.rs за српски, а неки су примери преузети из властитог корпуса сачињеног за потребе испитивања туђег говора у два језика.

ренаративна, интерпретативна пре него цитативна. Управо су зато дате речце погодан маркер унутрашњег (пример 6) или хипотетичког говора (пример 7).

(6) [...] *Бурцев перешел к третьей части мероприятия: каждый должен был встать и сказать, верит ли в Бога. Однокурсники вставали один за другим и говорили, что в Бога не верят. Отречение началось с первого ряда, а Глеб в этот раз сел на последний. (...) Глеб зачем-то посмотрел на свою соседку Дашу Перевоицкову, приехавшую из неведомой Тотьмы. [...] Она спокойно наблюдала за происходящим в аудитории. Спокойствие незамутненности, раздраженно подумал Глеб, уж она-то скажет. Пропоеет, может быть. Не понимаю, мол, как это можно в Бога верить. А он понимает, но не знает, признается ли* (Е. Водолазкин).

(7) *Даже сейчас, когда я вспоминаю эту историю, самым страшным для меня остается та дурацкая фраза: ремонту не подлежит. Скажи он как-то попроще – не могу, мол, починить или, там, еще что-нибудь, – было бы легче* (Е. Водолазкин).

Б) Парентетички глагол

У својству маркера унутрашњег говора у руском наративном дискурсу могућа је употреба парентетичког глагола *оказываеѝся*. Ј. Падучева у својим радовима, упућујући на В. Храковског и његов чланак о адмиративном значењу *оказываеѝся* (Храковский 2007; Падучева 2006, 2014), обраћа пажњу и на коришћење дате речи у својству маркера присуства туђих речи. Падучева пише да „[...] в повествовании *оказываеѝся* стоит на точке пересечения „геополитических“ интересов нескольких субъектов. Один персонаж, получивший информацию от другого, может ее передавать, не приняв как истину в сфере своего сознания. В результате чего возникает эффект несобственной прямой речи: носителем утвердительной модальности оказывается не повествователь (что нормально для нарратива), а персонаж, причем быть может даже не упомянутый в тексте в явном виде“⁴ (Падучева 2006).

(8) *Визий̆ иреѝодобного взволновал всю больницу. Оказываеѝся, в наших краях есѝь священники! И они исѝоведуюѝ желающих! В самой большой йалаѝе больничной говорили ѝолько об исѝоведи ѝеѝи Поли.* (В. Шаламов. Колымские рассказы (1954–1961), пример из чланка Ј. Падучеве).

⁴ „[...] *оказываеѝся* у приповедању стоји на пресеку „геополитичких“ интереса неколико субјеката. Један јунак, који је добио неку информацију од другог јунака, може да је пренеси не прихватајући је као истиниту у својој свести. Услед тога настаје ефекат слободног индиректног говора: испада да носилац потврдне модальности није приповедач (што је обично за наратив), већ јунак, који може бити чак и непоменут у тексту на очигледан начин“ (Падучева 2006, наш превод – Б. М.).

(9) *В-їреїїьїх, он боялся иїїугайїсья и все время їроверял себя: «Не сїїрашно?» – «Неїї, не сїїрашно», – оїївечал бодрый голос в голове, и Николка оїї гордосїїи, чїїо он, оказываеїсья, храбрый, еще больше бледнел* (М. Булгаков. Белая гвардия, пример из чланка Ј. Падучеве).

Говорник 1 преноси информацију добијену од говорника/говорникâ 2, а употребљавајући реч *оказываеїсья* дистанцира се од навођених речи. Да се на месту речи *оказываеїсья* нашао, рецимо, ксенопоказатељ *мол*, ренаративно значење би било очигледно (уп. пример 9: *Николка оїї гордосїїи, чїїо он, мол, храбрый, еще больше бледнел*), тј. значење преношења туђих речи. А *оказываеїсья* сведочи о својеврсној реакцији на туђе речи, о њиховом доживљају: актуелни говорник преноси туђе речи, али их не прихвата или изражава своје чуђење, одбојност или иронију према њима (в. ПАДУЧЕВА 2006)⁵. Ово је средство веома погодно за коришћење у слободном индиректном говору, кад аутор или приповедач уступа своје позиције јунаку.

(10) *И вдруг їоявилась Галина Леонидовна: глаза їодїухшие, їлечи согбенные, їоходка задумчивая, ореол мученицы, їосїїрадавшей за веру в свяїїостїь семейной жизни. Муж, оказываеїсья, изменил ей чуїїь ли не в день свадьбы* (А. Азольский).

4. Маркери унутрашњег говора у српском

Упућујући на рад И. Бухшталер (BUCHSTALLER 2001) у коме је показано да други из енглеског пара квотатива⁶ *like* и *go* маркира само изговорени, тј. спољашњи говор, за разлику од првог који може маркирати и неизговорени, тј. унутрашњи говор, група наших аутора (РАЊИЋ СЕРОВСКИ и др 2012) долази до сличних закључака за српске маркере *као* и *крене*.

(11) *Па їу би, на часну реч, и сам онаї їоїїално неразумљиви Џемс Џојс изгледао їоїїїуно безвезно, када би га они їогледали, онако, као замишљено, као: „Све їо не вреди нишїїа, сїїари!“ – їїако некако, шїїаїїїїазнам!* (М. Капор).

(12) *Само је мої френд, госн Суле, обећао да ће, када га буду їїїїали шїїа би, као, їонео на їо їусїїо осїїрво, одговорїїїи да би најрадије їонео*

⁵ У српском се језику у оваквим контекстима употребљавају експресивни изрази са значењем чуђења, неприхватања или ироније, а који могу настати и као реакција на информацију добијену од другог лица (*Она је, замислиїїе, молим вас, їоїїала їрофесор!*), с тим што се, по свему судећи, овде може препознати и имитативно значење (говорник 2 понавља за говорником 1 његов исказ, потцртавајући и интонацијом и експресивним изразом свој негативни, иронични или можда шалјиви однос према речима).

⁶ Термин *квоїїаїїив* за маркер туђег говора чешће се користи у америчкој и западноевропској литератури, али и домаћој усмереној на ове.

књигу „*Како најравнији чамац од њриручних средстава*“, али га још нико није нишпиа ишпиао (М. Капор).

(13) *Одједанјуи, ухваило ме је нешто као кијавица од оштимизма – као, све је фаниасично и нема везе што сам збрисала од куће* (М. Капор).

А. Бјелогрлић на материјалу језика интернета и друштвених мрежа такође долази до закључка о могућности употребе квотатива *биши у фазону, биши из фазона, биши у стилу* и при увођењу унутрашњег говора, тј. неизговорених речи (ВЈЕЛОГРЛИЋ 2015).

Ми ћемо обратити пажњу на употребу и значење речи/речце *рекох* (*реко*) у српском језику, тј. облика првог лица једнине аориста глагола *рећи*. Реч се може употребити:

а) у улози обичног глагола говорења који уводи директни или индиректни говор:

(14) – *Биће боље, биће боље – рекох, итек да нешто кажем* (С. Јаковљевић).

б) у улози својеврсне дискурсивне речце емфатичког карактера (говорник подвлачи, истиче своје речи, тако им придајући већи значај)⁷:

(15) – *Шта рече, несрећнице?!*

– *Рекох: он није крив!* (Ј. Веселиновић)

в) у улози маркера својих неизговорених речи, тј. унутрашњег говора. Речник Матице српске (РМС 1973) наводи следеће тумачење облика *рекох* (у речничком чланку глагола *рећи*): *јомислих, учини ми се; закључих* (примери: *Дугоше му се оне јусте јрси – ја рекох: јуче јрињак.* (Вес.); *Реко*: *морам ја дочекаји моје нове стианаре.* (Ивак.)).

(16) – *Што ти учишељу, јоби ону децу?*

– *Коју? – ушпиа учишељ исјривши се.*

– *Знаш, хвала богу, коју! Што бијеш онако ђаке? Прођох данас онуда, а оно врисак, врисак – рекох, нико не ошпа жив!* (М. Глишић).

(17) *Махни! Кад ме сшеже за гушу, ја рекох испадоше оба ока* (Ј. Веселиновић)

У истој се улози може употребити још један српски глагол говорења који је изгубио облик инфинитива, тако да се у речницима наводи у облику првог лица једнине садашњег или будућег времена *велим* (двовидски је глагол у питању). Управо се у том облику (у комбинацији са везником *као*) он и среће у улози ксенопоказатеља. Навешћемо неколико примера:

⁷ О псеудочитирању, тј. коришћењу средстава цитирања за изражавање емфазе в. ПАНИЋ СЕРОВСКИ, ИВАНОВИЋ 2016.

а) употреба у својству глагола говорења:

(18) „Море, донеси *џи* *шџогод* деци *каџеџановој* на *џешкеш*“, **велим** му ја, „*џа да виш онда!*“ (М. Глишић).

б) употреба у својству дискурсивне емфатичке речце: говорник потцртава значење својих речи, понавља део реченог, истичући тим *велим* још једном најважније. Речи се може приписати улога наративне дискурсивне речце.

(19) – *Кардо роде, рећи ћу џи џо души (Јанко је радо говорио у једнини кад се множини обраћао). Ја велим, нисмо се ми овде сабрали да будемо судници, џе да џресецамо џуђе ниџи. Знаџе како наш народ вели: џисано џи је, џисано, ниџи га можеш домакнуџи ни одмакнуџи. Па еџо, велим, нек живи човек до суђена дана, кад му је џако џисано!* (Б. Нушић).

(20) *Али џек шџо сам био оџворио враџа и видео онај значајан џоглед који, кад су враџа шкригнула, беше укочено уџрављен џоврх њих – џек сам, велим, одшкринуо враџа, а неки заџварач који осећам да је унуџра, у мени, хџеде их џроџив моје воље и силом залуџиџи и осџавиџи ме најољу* (Л. Лазаревић).

Наративну улогу такође игра облик трећег лица – *вели* (у множини *веле*) приликом препричавања туђих речи⁸.

(21) *Рече ми само да се колико суџра одречем кмеџовања.*

– *Да се одречеш?!*

– *Јесџ, да народу враџим шџаџ, јер „није, вели, за џебе.“* (Ј. Веселиновић).

в) употреба у својству маркера унутрашњег говора (чешће се среће варијанта с везником *као* или *ко*⁹):

(22) – *Вала и ја сам џо сџо џуџа џомислио, али оџеџ некако сагнем главу и ћуџим. Кџ велим: ако ћуџим, не губим нишџа, а да џовичем, оде глава...* (С. Ранковић).

(23) *Ђурица му исџрича малоџређашњи догађај и каза да је џусџио Сима нек иде кући.*

– *Нијеси џребао. Исџина, он је за џаре свачији, али не џреба вјеровати ником, кад глава виси о концу.*

– *То сам и ја мислио, али као велим: нека га* (С. Ранковић).

⁸ Наравно, у савременом српском језику далеко чешће се у овој узлози појављује облик *каже/кажу* од глагола *казати*, *рећи*. Пример: *У Паџрициџиној џелефонској секретарици заџичу џоруку, која личи на џубавну: некакав Џеј Пи сџрашино џаџи, џоџребна си ми, каже, јави се, џреклињем џе. Није им, иџак, јасно да ли џо залуџали овниџ зове џасџирицу, или одбачени „дечко“ своју драгану* (Г. Ћирјанић).

⁹ Везник *као* се, иначе, самостално употребљава у својству речце-ксенопоказатеља, а остварује и синтагматске везе са *бајаги* и још неким речцама-ксенопоказатељима.

(24) *Ми смо се склањали од тебе, као велимо: шћа ћеш, сћрански је човек...* (Ј. Веселиновић).

(25) – *Та окан 'ће се ви мене! Шћа сће ме заокуйили тју! – обрецну се Јула на њ.*

– *Па зар ја диваним шћо зло!? Велим: да вам мало йомогнем* (С. Сремац)

Такође се срећу употребе датог израза у трећем лицу једине за указивање на туђа размишљања:

(26) *То је било за време окујаџије Србије 1916. Миљин муж оћишао је на фронт а она остала са нејаким дечицом код куће. Није јој оставио богзна каквог тирошка јер није ни имао, али се ијак надао у срећу и добре људе.*

Ко вели, наћи ће се неко да их йомогне, неће скайати од глади. А и крава је тју. И она ће давати млека и шћак ће се некако йреживејти ови йешки и чемерни дани... (Политика).

Речник МС сведочи о присуству три семантичке компоненте у датом глаголу: говорној, мисаоној и вољној, а дата се значења, рекло би се, чувају и у дискурсивној и аутоцитативној употреби које ми разматрамо (в. РМС 1967)¹⁰. Једнотомник Матице српске издваја употребу израза *као велим* као говорну, наводи се и пример (*Донео сам ти књигу, као велим може ти зајребати*) и даје овакво објашњење: *кад се нешто не саошћавља довољно сигурно* (РСЈ 2011). Иако је упућивање аутора на модалност у тумачењу израза позитивно, ипак нам се чини да најзначајнија компонента значења овог израза није издвојена. Мислимо да није ствар у несигурности говорника, већ у упућивању на мисли, тј. унутрашњи говор који претходи некаквим активностима. Израз се користи да се укаже на своје сопствене речи, тј. речи које говорник упућује самоме себи (често су у питању императивни изрази, тј. вољне реченице).

(27) *Јео сам йре неки дан неки сћанаћ са овчјином, ја од йо доба као нешто не ваља ми сћомак. Завија ме шћак и диза ме йо два-йри йућа на ноћ, ће рекох да узем мало сћаре комовице са кичицом...* (Б. Нушић).

Дати се ксенопоказатељи могу разматрати и као средства инферентивне евиденцијалности, пошто се користе за указивање на то на који начин, тј. на основу чега говорник долази до одређених закључака и

¹⁰ Постојање говорне, мисаоне и волитивне семантике у једном глаголу (пример волитивне употребе – *Али кад он неће, онда нека буде Иван... Велимо ли? – Велимо!* (Ј. Веселиновић)), с једне стране се објашњава тесном когнитивном везом између ових аспеката човекове личности, а са друге, етимолошким подацима (у етимолошким речницима словенских језика упућује се на говорну и вољну семантику (обрнуто је тачније, јер је вољно значење примарно)).

предузима одређене радње¹¹. Актуелни говорник се у неку руку правда пред саговорником за своје поступке, а своје закључке и логику у размишљањима представља као позитивне, исправне, неизбежне (у томе је управо разлика између маркера унутрашњег говора и, рецимо, глагола који преноси говорникова размишљања).

(29) *Алекса: (...) Опишио сам само до враџа, њрислонио уво и слушао, чујем – мрда.*

Јероџије: Мрда?

Алекса: Јесџ, мрда! Па рекох, `ајде да ја брже-боље јавим вама (Б. Нушић).

5. Закључак.

Циљ нашег рада био је да покаже како средства маркирања унутрашњег говора говорника или неког другог лица заслужују пажњу лингвиста. На дијалогичност, вишеслојност говора може се указати и употребом речи-маркера унутрашњег говора. Исказ говорника постаје динамичнији, пошто се у њему маркира присуство туђег говора, био то неизговорени говор другог или сопствене неисказане речи. Инферентивно (конклузивно) значење, које смо издвојили у семантици маркера унутрашњег говора *рекох* (*реко`*) и *као велџм* (*ко велџм*), сведочи о тесној вези између репортивне и инферентивне евиденцијалности, тј. о томе да говор може бити представљен не само као извор сазнања, већ и као мисао (своја или туђа), а која води ка доношењу одлука, тј. ка делању. И на крају, све се ово прелама кроз субјективну призму говорника, који има могућност да, користећи ове маркере, изрази свој однос (неприхватање, иронију, чуђење, или пак прихватљивост, оправданост своје логике).

Цитирана лиџерату̀ра

Артюшков, Игорь Викторович. *Внутренняя речь и ее изображение в художественной литературе (на материале романов Ф. М. Достоевского и Л. Н. Толстого)*. Автореферат на соис. науч. степени доктора фил.наук. Москва, 2004.

[ARTUŠKOV, Igor' Viktorovič. *Vnutrennââ reč' i ee izobraženie v hudožestvennoj literature (na materiale romanov F. M. Dostoevskogo i L. N. Tolstogo)*. Avtoreferat na sois. stepeni doktora fil.nauk. Moskva, 2004]

Арутюнова, Нина Д. „Показатели чужой речи *де, дескать, мол.* К проблеме интерпретации речеповеденческих актов“. В: Н. Д. Арутюнова (ред.). *Язык о языке*. Москва: Языки русской культуры, 2000: с. 437–449.

¹¹ У литерату̀ри се још користи термин *конклузив* или *џрезумџив* (в. Падучева 2006; Плу̀нџан 2008; Wiemer 2008).

- [ARUTÛNOVA, Nina D. „Pokazатели čužoj reči de, deskat', mol. K probleme interpretacii rečepovedenčeskikh aktov“. V: N. D. Arutûnova (red.). *Âzyk o âzyke*. Moskva: Âzyki russkoj kul'tury, 2000: s. 437–449]
- КАРАУЛОВ, Юрий Н. (гл. ред.). *Русский язык. Энциклопедия*. Москва: Научное издательство „Большая Российская энциклопедия“, Издательский дом „Дрофа“, 1998.
- [KARAULOV, Ūrij N. (gl. red.). *Russkij âzyk. Ènciklopediâ*. Moskva: Naučnoe izdatel'stvo „Bol'shaâ Rossijskaâ ènciklopediâ“, Izdatel'skij dom „Drofa“, 1998]
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора“. *Српски језик* 17 (2012): стр. 13–38.
- [KOVAČEVIĆ, Miloš. „O gramatičko-stilističkom terminosistemu tuđeg govora“. *Srpski jezik* 17 (2012): str. 13–38]
- МАРИЋ, Биљана. „Речце у својству показатеља туђег говора у руском и српском језику“. *Осамнаести конгрес ССДС. Савремено изучавање српског језика и књижевности и словенских језика као матерњих, инословенских и страних*. II. Тематски зборник. Београд, 2016а: стр. 179–187.
- [MARIĆ, Biljana. „Rečce u svojstvu pokazatelja tuđeg govora u ruskom i srpskom jeziku“. *Osamnaesti kongres SSDS. Savremeno izučavanje srpskog jezika i književnosti i slovenskih jezika kao maternjih, inoslovenskih i stranih*. II. Tematski zbornik. Beograd, 2016a: str. 179–187]
- МАРИЋ, Биљана. „Неуправни говор у српском и руском језику“. *Јужнословенски филолог* 72 (2016б): стр. 127–137.
- [MARIĆ, Biljana. „Nepravni govor u srpskom i ruskom jeziku“. *Južnoslovenski filolog* 72 (2016b): str. 127–137]
- МАРИЋ, Биљана. „Управни и неуправни говор и друга средства изражавања туђег говора у српском језику“. У: Пипер П. (ур.). *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Београд, 2018: стр. 639–691.
- [MARIĆ, Biljana. „Upravni i nepravni govor i druga sredstva izražavanja tuđeg govora u srpskom jeziku“. U: Piper P. (ur.). *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku*. Beograd, 2018: str. 639–691]
- МАРИЧ, Биљана. „Введение чужой речи глаголами (в русском и сербском языках)“. *Русский язык как инославянский* 6 (2014): с. 35–48.
- [MARIĆ, Biljana. „Vvedenie čužoj reči glagolami (v russkom i serbskom âzykah)“. *Russkij âzyk kak inoslavânskij* 6 (2014): s. 35–48]
- ПАДУЧЕВА, Елена В. „Вводные глаголы: речевой и нарративный режим интерпретации“. В: А. М. Молдован (отв. ред.). *Вереница лијтер. К 60-лећию В.М. Живога*. Москва: Языки славянской культуры, 2006: с. 498–515.
- [PADUČEVA, Elena V. „Vvodnye glagoly: rečevoj i narrativnyj režim interpretacii“. V: A. M. Moldovan (otv. red.). *Verenica liter. K 60-letiju V.M. Živoga*. Moskva: Âzyki slavânskoj kul'tury, 2006: s. 498–515]
- ПАДУЧЕВА, Елена В. „Эвиденциальные показатели и их режимы интерпретации“. *Acta Linguistica Petropolitana. Труды института лингвистических исследований* 10/3 (2014): с. 529–541.
- [PADUČEVA, Elena V. „Èvidencial'nye pokazатели i ih režimy interpretacii“. *Acta Linguistica Petropolitana. Trudy instituta lingvističeskikh issledovanij* 10/3 (2014): s. 529–541]
- ПЛУНГЯН, Владимир А. „О показателях чужой речи и недостоверности в русском языке: мол, якобы и другие“. В: В. Wiemer & V. A. Plungjan (Hrsg.). *Lexikalische*

Evidenzialitäts-Marker in slavischen Sprachen. Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 72. München: Sagner, 2008: с. 285–311.

[PLUNGĀN, Vladimir A. „О показателâх чужој речи и недостоверности в руском âзыке: мол, âкобы и другие“. V: В. Wiemer & V. A. Plungjan (Hrsg.). *Lexikalische Evidenzialitâts-Marker in slavischen Sprachen. Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 72.* München: Sagner, 2008: с. 285–311]

ХРАКОВСКИЙ, Виктор С. „Эвиденциальность, эпистемическая модальность, (ад)миративность“. В: В. С. Храковский. *Эвиденциальность в языках Европы и Азии. Сборник статей памяти Н. А. Козинцевой.* СПб: Наука, 2007: с. 600–632.

[HRAKOVSKIJ, Viktor S. „Èvidencial'nost', èpistemičeskaâ modal'nost', (ad)mirativnost'“. V: V. S. Hrakovskij. *Èvidencial'nost' v âzykah Evropy i Azii. Sbornik statej pamâti N. A. Kozincevoj.* SPb: Nauka, 2007: с. 600–632]

ЧУМАКОВ, Г. М. *Синтаксис конструкций с чужој речью.* Киев: Вища школа, 1975.

[ČUMAKOV, G. M. *Sintaksis konstrukcij s čužoj reč'û.* Kiev: Viša škola, 1975]

*

BJELOGRLIĆ, Ana. „Novi(ji) kvotativi u razgovornom diskursu savremenog srpskog jezika“. *Радови Филозофског факултета. Филолошке науке 17* (2015): стр. 65–86.

BUCHSTALLER, Isabelle. *He goes and I'm like: The new quotatives revisited*, 2001. <<http://www.lel.ed.ac.uk/~pgc/archive/2002/proc02/buchstaller02.pdf>> 14. 5. 2022.

PANIĆ CEROVSKI, Natalija, Maja Đukanović, Borko Kovačević. „Novi markeri citiranja u srpskom i slovenačkom jeziku“. U: Vojana Dimitrijević (ur.). *Nauka i savremeni univerzitet – Filologija i univerzitet.* Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, 2012: стр. 121–131.

PANIĆ CEROVSKI, Natalija, Branislav Ivanović. „Glagoli govorenja kao markeri emfaze – slučaj pseudocitiranja“. *Komunikacija i kultura online 7* (2016): стр. 142–154.

WIEMER, Björn. „Показатели с цитативной и инферентивной функциями в русском и польском языках. Коммуникативные механизмы семантического сдвига“. *Lexikalische Evidenzialitâts-Marker in slavischen Sprachen. Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 72*, 2008: с. 335–376.

Извори

Речник српскохрватског књижевног језика, I–VI. Нови Сад – Загреб: Матица Српска – Матица Хрватска, 1967–1973.

Речник српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2011.

Биљана Ж. Марић
Белградски универзитет
Филолошки факултет
Кафедра славистике

МАРКЕРЫ ВНУТРЕННЕЙ РЕЧИ В РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

Исследование чужой речи (репрезентология) в языкознании может охватывать разные феномены: способы передачи чужой речи (в качестве основных выделяются прямая и косвенная речь), их значение, синтаксическое устройство конструкций и модификации основных типов конструкций, лексические средства указания на присутствие чужой речи (вводящие чужую речь предикаты, частицы-ксенопоказатели, союзы и другие маркеры чужой речи), способы формального выделения чужой речи на письме (орфография, пунктуация) и в устной речи (интонация, ритм, жесты). Занимаясь частицами-ксенопоказателями в русском и сербском языках, мы обратили внимание на употребление некоторых частиц в роли маркеров произнесенной (внутренней) речи.

В данной работе мы укажем на значение и употребление слова *рекох* (*реко'*) и выражения *као* (*ко*) *велим* в сербском языке в качестве маркеров внутренней речи, а также попытаемся объяснить их инферентивное эвиденциальное значение.

Ключевые слова: чужая речь, внутренняя речь, частицы, эвиденциальность, русский, сербский.

Biljana Ž. Marić
University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Slavic Studies

INNER SPEECH MARKERS IN RUSSIAN AND SERBIAN

Summary

In this paper, we address one part of the research related to the phenomenon of someone else's speech, which concerns the marking of inner (unspoken) speech in Russian and Serbian. We point out the means (parenthetical verbs and particle-xenomarkers) by which the inner speech is marked. The paper pays special attention to the use of the word *rekoх/reko'* and *kao/ ko velim* in the Serbian language as a marker of inner speech. On the other hand, a component of inferential evidential meaning in the given markers can be identified.

Keywords: someone else's speech, inner speech, particle, evidentiality, Russian, Serbian.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 659–674

УДК 811.161.1'367.634

811.163.41'367.634

811.161.1:811.163.41

COBISS.SR-ID 85137673

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202659K>

Примљено: 30. јуна 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Драгана М. Керкез*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

О ВЕЗНИКУ *А* У САВРЕМЕНОМ РУСКОМ ЈЕЗИКУ У ПОРЕЂЕЊУ СА СРПСКИМ

Рад је посвећен везнику *а* као делу везничког система руског и српског језика, тачније неким од његових семантичких и прагматичких особености у двама посматраним језицима.

У раду се издвајају и описују три значања везника *а*: *а дисонансе*, *а диференцијације* и *а адјункције*.

Кључне речи: координацијски везник, субјекат спознаје, *а дисонансе*, *а диференцијације*, *а адјункције*, копулативно, адверзативно.

О. Ј. В. Урисон у уводном делу своје монографије посвећене везницима примећује да се у њиховој семантичкој структури могу издвојити одређене компоненте захваљујући чему се дата врста речи приближава пунозначним речима природног језика. Међутим, с друге стране, за номиновање неких од тих семантичких компоненти природни језик не поседује одговарајућу реч, услед чега истраживачу једино преостаје да је представи у виду симбола, тј. условним знаком, али не и речју. Особиту потешкоћу представља експликовање семантичких компоненти везника попут везника *а* (2011: 7), који чини тему нашег истраживања. Тачније, предмет истраживања представљају неке од семантичких и прагматичких особености везника *а* у двама посматраним језицима.

О везнику *а* на материјалу руског језика доста је писано (види нпр. Левин 1998 (1970);¹ Крејдлин, Падучева 2009 (1974), Падучева 1997; Николаева 1997; Прияткина 2007 (1970); Санников 2008; Урысон

*d.kerkez@fil.bg.ac.rs

¹ У заградама дајемо годину када је рад на који упућујемо први пут био објављен.

2011; Зализњак, Микаељан 2018). Иако нешто мање него што је то случај са руским, везник *a* био је предмет лингвистичких интересовања и на материјалу српског језика (види нпр. Стевановић 1969; Ковачевић 1995, 2019а, 2019б, 2020; Чудомировић 2015; Вукић 2020), те се може поставити питање оправданости одабира теме.

Њену актуелност базирамо, између осталог, на следећим чињеницама.

Прво – посматрани везник, колико је нама познато, није био предмет досадашњих компаративно-контрастивних руско-српских или српско-руских истраживања.²

Осим тога, питање односа између двеју предикација у реченицама типа *Најјуре су инжењери дуго њремерали око рушевине, а онда су дошли радници и надничари и њочели да скидају камен њо камен и да њлаше и разгоне свакојаке њѡице и сѡине зверке које су се ѡу гнездиле* (ИА), услед постојања различитих решења (Пипер и др. 2018: 67; Ковачевић 2020: 287–288), може се сматрати и даље отвореним.

И на крају – основни подстицај за одабир ове теме било је запажање Г. А. Крејдлина и Е. В. Падучеве према ком везник *a* у руском језику одликује наглашена идиосинкратичност, те да он нема својих синтаксичко-семантичких паралела у другим језицима (2009: 429).³

Корпус за истраживање чине примери из електронских корпуса руског и српског језика, те примери ексцерпирани из дела руских и српских писаца.⁴

² На неопходност сагледавања употребе и семантике везника овога типа у општесловенском контексту указала је својевремено Т. М. Николајева, полазећи од чињенице да на њихову семантику утиче цео комплекс општесловенског континуума који карактерише дисперзивност значења и варијативност (1997: 8).

³ Е. В. Падучева у свом другом раду посвећеном везнику *a* (и написаном 25 година после заједничког рада са Г. А. Крејдлином) ову уникалност везника *a* објашњава присуством компоненте «неконтролисаност» у његовој семантичкој структури: «Вежбицкая считает характерным для русской языковой картины мира в целом семантический компонент «неподконтрольная ситуация» (situation out of control). Мы попытаемся показать в данной работе, что союз А, это чисто русский феномен, отсутствующий даже в других славянских языках (истицање наше, Д. К.), обязан своей спецификой именно этому семантическому компоненту (2009: 442).

⁴ Грађа за анализу обухвата по 500 примера из сваког од наших двају језика. Приликом ексцерпције примера руководили смо се циљем да грађа што адекватније одрази полисемичност везника *a*. Један део примера ексцерпирани је из електронских корпуса, захваљујући чему смо постигли функционалностилску разноврсност грађе. Када је реч о руском језику, користили смо се *Националним корѡусом руског језика* (*Национальный корпус русского языка*), који садржи преко 4,5 милиона текстова и преко 1,5 милијарда речи. Због обима извора на основу којих је формиран руски корпус одлучили смо се да тај део грађе за српски језик ексцерпирамо из двају електронских корпуса: *Корѡуса савременог срѡског језика*, који се развија под руководством Д. Витаса на Математичком факултету Универзитета у Београду, и корпуса текстова на српском језику NoSketch Eginе. Други

1. Прво ћемо се укратко осврнути на оно што је заједничко везнику *a* у руском и српском. У оба наша језика везник *a* може бити како сентенцијално, тако и конституентно употребљен, тј. може повезивати, и то на првом месту, предикативне минимуме, али исто тако и реченичне конституенте.⁵

(1а) *Я не знал, что сказать, а она, пожалуй, и не поняла бы меня* (ФД).

(1б) *И можно сначала салатик, потом тортик или сначала тортик, а потом салатик, ... как хочется* (РК).

(2а) *Госиј је њрошивао стиелу од самара, а дјед је њажљиво гледао у његове руке* (БЂ).

(2б) *Виѡак и висан као најѡробранији за чеѡу барјакѡар, црномањасѡ, малих бркова а круѡна ока* (ГЂ).

Како у руском, тако и у српском језику *a* припада групи координацијских везника, с том разликом што се у литератури на српском језику везник *a*, сем ретких изузетака, описује као примарно али не искључиво адверзативни везник,⁶ док руски лингвисти углавном указују само на његову координацијску природу (Санников 2008; Крејдлин, Падучева 2009; Урысон 2011).

1.1. За даљу анализу потребно је да дефинишемо одређене поставке којих ћемо се држати.

део примера исписали смо из дела лепе књижевности, с тим што смо ту, између осталог, одабрали по једно дело из руске књижевности XIX века и XX века (Ф. М. Достојевски, *Понижени и увређени* и М. А. Булгаков, *Мајстор и Маргарѡиѡа*) и њихове преводе на српски језик (потребно је нагласити да нисмо анализирали све постојеће примере у наведеним делима, већ првих 100 сложених реченица са везником *a* из оригинала, као и њихових превода).

⁵ И ту руски и српски језик показују сличности: и у једном и у другом везник *a* само у одређеним случајевима може повезивати не клаузе, већ реченичне конституенте. Да би могао сјединити два члана реченице, везник *a* углавном мора имати поред себе или партикулу или, у терминологији А. Ф. Пријаткине, «ослоничну реч»: «Он редко наруживает тот элементарный тип связей, когда союз соединяет два слова (члена предложения) в их отношении к третьему. Дело в том, что сам по себе союз *a* в наиболее типичных случаях современного употребления не способен выразить отношений между двумя словами. Он, как правило, нуждается в дополнительных словах, без которых конструкция не возникает, так как без них союз не реализует своего значения: сочетание не имеет минимальной смысловой завершенности (ср., на пример: *Съел яблоко, а (ѡѡѡом) грушу*)» (2007: 239).

У српском језику везник *a* такође углавном везује клаузе, на шта указује и Ј. Чудомировић (2015: 227–228), аутор најобимнијег истраживања посвећеног посматраном везнику, позивајући се при томе на Б. Арсенијевића (2011: 187). Ипак, можда је потребно рећи да је то било запажено и пре Арсенијевића, види нпр. Ковачевић 1995.

⁶ Преглед постојећих сагледавања значења везника *a* у српском види у Чудомировић 2015: 241–247.

Као прво, везник *a* посматраћемо као егоцентричну језичку јединицу,⁷ стога је важно да овде уведемо термин ‘субјекат спознаје’, који је у литератури на руском језику заживео захваљујући, у првом реду, радовима Е. В. Падучеве (види нпр. ПАДУЧЕВА 1996), а под којим се подразумева субјекат модалности, емоције, оцене и сл.

Друго, у раду полазимо од становишта да је у руском језику оправдано издвојити три основна значења везника *a*: *a* дисонансе, *a* диференцијације и *a* адјункције (уп. КРЕЙДЛИН, ПАДУЧЕВА 2009: 433–434; УРЫСОН 2011: 208).

И на крају, посматране везнике анализираћемо само у оквиру сложене реченице,⁸ без обзира на присуство, односно одсуство семантичког конкретизатора, под којим ћемо подразумевати «реч или скуп речи у постпозицији у односу на значењски недовољно спецификовани везник, чија је функција семантичка специјализација тог везника и клаузе која се њиме везује» (ВУКИЋ 2020: 44).

2. Када говоримо о семантици везника *a*, мишљења су подељена. Постоји становиште према ком је везник *a* неспецификовани везник. Тако нпр. Г. А. Крејдлин и Е. В. Падучева сматрају да везник *a*, као и други координајски везници (*и* и *но*), има веома «оскудно» инваријантно значење и то објашњавају на следећи начин: реченица *S conj Q* (где су *S* и *Q* конјункти, а *conj* било који координајски везник) увек има следеће значење: ‘Актуелно је *S* и актуелно је *Q*’, а све разлике између *и*, *а* и *но* «относятся к области селективных признаков, т. е. касаются семантики соединяемых компонентов и их семантических соотношений друг с другом» (2009: 429). Други аутори, попут нпр. В. З. Сањикова, сматрају да разлику између реченица *Мать вернулась, а я пошел в кино* и *Мать вернулась, и я пошел в кино* ваља приписати управо везницима (2008: 266).

Иако нам је став ове друге групе лингвиста ближи, ваља рећи и то да је и наша анализа потврдила да се семантика везника *a* у оба посматрана језика врло често тешко да уловити из разлога на које указује Ј. В. Урисон: «Одна из причин этого в том, что значение союза *a*, так же

⁷ Под егоцентричним језичким јединицама подразумевамо речи, граматичке категорије, синтаксичке конструкције, чија семантика подразумева говорно лице као обавезног учесника у ситуацији (ПАДУЧЕВА 2019: 17).

⁸ Дато ограничење мотивисано је чињеницом да је примарна употреба везника *a* сентенцијална, али и принципом економичности. Осим тога, један од мотива за писање овог рада било је питање да ли је тачно «да није тачно да реченице: *Пажљиво га је погледала и зајим га је поздравила* и *Пажљиво га је погледала а зајим га је поздравила* – припадају, како то сматра П. Пипер (2018: 43, 67) – различитим врстама реченицама: прва саставним (копулативним), а друга супротним адверзативним, тако да је у првој *зајим* конкретизатор копулативног, а у другој адверзативног значења» (КОВАЧЕВИЋ 2020: 287–288).

как и других служебных слов, как бы растворяется в контексте, так что бывает почти невозможно вычлени́ть значение союза из значения всего высказывания. Другая трудность состоит в том, что разные значения союза часто разграничены очень слабо» (2011: 207).

На овом месту додаћемо и то да ћемо се у раду, узевши у обзир комплексност теме, ограничити на представљање и поређење основних значења везника *a* у руском и српском језику. Оскудније него *a* диференцијације биће представљени *a* дисонансе и *a* адјункције, док ће првом бити посвећено нешто више пажње.⁹

2.1. *A дисонансе* (или епистемичког опозитивног контраста, у терминологији Ј. Чудомировића (2015: 268)) реализује значење неадекватности: ситуације S1 и S2 повезане помоћу *a* дисонансе налазе се у односима противречности, тј. на нивоу логичке импликације прва реченица логички не корелира са реченицом која се везује са њом помоћу везника *a* (уп. Ђокојама 1990: 190): актуелност S1 у суштини искључује актуелност S2, с тим што у многим реченицама «связь между компонентами S и Q (код нас S1 и S2, прим Д. К.) устанављувається не непосредственно через компонент не-Q, а через промежуточный компонент R, т. е. перефразировка имеет следующий вид (знак $\supset$ означает ‘вообще говоря, следует’): $S \wedge Q = (S \& Q) \& ((S \supset R) \& (Q \supset \text{не-R}))$ » (Крейдлин, Падучева 2009: 436–437):

(3) *Сколько ей лет – а как замечательно выглядит!* (РК) [$\leftrightarrow$ Ей много лет, и обычно люди в этом возрасте не выглядят очень хорошо; между тем, она выглядит замечательно].

(4) *Мучи сумња, сикирација. Чистио смешно. Селјак си, а мучи тије сумња због неки Словена и неки устїанака* (ДП) [$\leftrightarrow$ Селјак си. Селјак обично не муче сумње због питања Словена и због устанака; међутим, тебе муче].

У односима опозитивног контраста налазе се и пропозиције у следећим примерима:

(5) *И вериши ли, Арсение, еце висят его наличники, а Елезара уже не помнят* (ЕВ).

(6) *«Бегут минуты, и я, Левий Матвей, нахожусь на Лысой Горе, а смерти все нет!»* (МБ).

(7) *Био је гошћов човек (како се тио тиада говорило), и ошїац, за њеи дана је љунио тиридесей и једну годину, а још се играо* (СВЈ).

⁹ Управо значење диференцијације поједини аутори издвајају као основно значење везника *a* (види нпр. Јанко 1990: 247; Николаева 1990: 21).

(8) *Минуло је од њих невеселих дана већ скоро њола вијека, дједа одавна нема на овоме свијету, а ја још ни данас јосигурно не знам какве је боје сљез* (Бћ).

(9) *Отац ми је преминуо пре x година, а још није извршена имовинска расправа* (КЛ).

Врло често а дисонансе у руском је блиско везнику *но*, а у српском везницима *и*, односно *али*, нпр.: *И вериш ли, Арсение, еше висят его наличники, но Елеазара уже не помнят; Отац ми је преминуо пре x година, и/али још није извршена имовинска расправа*, о чему је на материјалу како руског, тако и српског језика већ више пута писано (види нпр. Санников 2008: 267–269; Падучева 2009: 442–452; Урисон 2011: 210–221; Чудомировић 2015: 229–233, 384–385, 388–390). Иако је компаративно-контрастивна анализа супституентности везничких средстава у двама посматраним језицима веома занимљива, у овом раду је свесно остављамо по страни. За нас је овде битна констатација да је *а дисонансе* карактеристично како за руски, тако и за српски језик.¹⁰

2.2. Помоћу *а адјункције* ситуацији S1 прикључује се ситуација S2, тј. оно о чему је реч у другој клаузи има статус додатне информације.¹¹

(10) *Крики птица стали по-весеннему пронзительны, а воздух наполнился не зимней мягкостью* (ЕВ).

(11) *Приснилось это клочковатое бегущее серенькое небо, а под ним беззвучная стая грачей* (МБ).

(12) *Буна је зайочињала ња њрајала а он је ишао ка њој, њривучен језом шњо се расјламсавала* (СВЈ).

(13) *И све он њако, а ја га гледам, ња ми га чистјо жао* (ДП).

Г. А. Крејдлин и Ј. В. Падучева запажају да не постоје ни семантичке, ни структурно-семантичке особености компоненти дате лексеме које би чиниле минимум на основу ког би се она могла у потпуности окарактерисати, већ да је једино могуће формулисати следећу законмерност: у реченицама са *а адјункције* рема прве клаузе анафорички или

¹⁰ Наравно, овде морамо рећи да би даља анализа показала и одређене разлике које постоје између наших двају језика. Нпр. *а дисонансе* се у руском језику употребљава и у сложеним реченицама у којима се у првој клаузи појављује одрична речца *ни* и везничка реч *как*: *Как ни тяжела была дорога, а приехали вовремя* (пример преузет из Апресян и др. 2014: 37) – **Без обзира колико је њуи био њежак, а усјели су да дођу на време*.

¹¹ Поред става да се овде ради о *а адјункције*, имамо и мишљење да је пред нама *а диференцијације* (Санников 2008; Чудомировић 2015); једни аутори, пишући о реченицама овог типа, одређују их као адверзативне (Пипер и др. 2018: 67), други као копулативне (Ковачевић 2020: 287–288).

асоцијативно повезана је са темом друге (2008: 428). Стога не чуди што је у реченицима овог типа *a* супституентно са *и*:¹²

(10а) *Крики птиц стали по-весеннему пронзительны, и воздух наполнился незимней мягкостью* (ЕВ).

(12а) *Буна је зајочињала ња тирајала и он је ишао ка њој, привучен језом што се расиламсавала* (СВЈ).

Једно од могућих тумачења примера (12а) јесте следеће: прва и друга клауза су о бунама, као и трећа, али кроз однос агенса у трећој клаузи (тј. Филипа Вишњића, *џрим. Д. К.*) према њима. За разлику од тога, у примеру (12) прва и друга клауза говоре о бунама, а трећа о Филипу Вишњићу, те је оправдано говорити о, како каже Ј. В. Урисон, заокрету у приповедању (2011: 253–259).

Мишљења смо да би у истом кључу ваљало (у крајњем случају, макар би се могао) протумачити и пример (12а), као и пример који налазимо код М. Ковачевића: *Пахор љредаје мандај крајем јуна, а (→и) онда љочиње најџезање око формирања владе* (Ковачевић 2020: 287).¹³ У зависности од свог комуникативног циља, говорно лице бира или везник *и*, или везник *а*: помоћу везника *и* говорно лице маркира континуитет теме, док се за везник *а* одлучује уколико жели маркирати да друга клауза има своју тему (Урисон 2011: 256; уп. Чудомировић 2015: 237), па би се могло рећи да инваријантно значење *а адјункције* гласи: „Говорно лице каже да је у ситуацији S1 у фокусу лице или предмет који се само спомиње или подразумева у ситуацији S2“ (уп. Апресјан и др. 2014: 38).

Иако тек легитимчан, и овај осврт на *а адјункције* потврђује сличност између руског и српског језика.¹⁴

2.3. *А диференцијације* повезује ситуцију S1 и S2 на тај начин што се указује на разлику/разлике која/које постоји/постоје међу њима.

(14) *Он взял из ее рук корзину и понес ее, а Варвара Михайловна помогла мне тащить чемодан* (ПБ).

(15) *Нам можно, а вам нельзя, – вот важнейший принцип жизни* (РК).

¹² Осим са везником *и*, везник *а* овде је супституентан и са нулом.

¹³ Стога нам се чини да не стоји категоричност са којом се у Ковачевић (op. cit.) оповргава мишљење изнето у Пипер и др. (2018: 67).

¹⁴ У том смислу ово би могла бити допуна закључка К. Маури, која, позивајући се на А. Маљчукова, каже: «The connective *a* is present in other Slavic languages (претходно су анализирани примери из, како пише, српскохрватског језика: *Ivan putuje a i Marija putuje; Ja radim a Petar sprava* (коментар наш, Д. К.), like Russian, Polish, Belorussian and Bulgarian. Roughly equivalent markers are Ukrainian *ta*, Lithuanian *o* and Chechen *tq'a*. The additive value of *a* in Russian is pointed out by Malchukov (2004: 183) (*издвајање наше, Д. К.*) (MAURI 2008: 89).

(16) *Поет и владелец портсигара закурили, а некурящий Берлиоз отказался* (МБ).

(17) *Насујројѝ шоме фосилна горива йосѝају све скуѝља, а њихова резерва све мања* (КЛ).

(18) *Ту и шамо се йојављују йроблеми, йосебно се могу йојавѝи йроблеми на йоласцима где има веће гужве, када йтреба исйошѝоваѝи сѝпрого йравило да се улази на йредња враѝа, а излази на задња, ...* (КЛ).

(19) *Госѝ је йрошивао сѝељу од самара, а дјед је йажљиво гледао у његове руке* (БЋ).

Из наведених примера види се да се помоћу *a* диференцијације две ситуације упоређују на тај начин што се разлике које постоје међу њима издвајају на фону заједничке карактеристике, тј. једна од селективних особина *a* диференцијације јесте презумпција сличности компоненти које се доводе у везу (Крејдлин, Падучева 431).¹⁵ Тако, у примерима (12) и (18) заједничко је место и време у којима су поређене ситуације актуелне,¹⁶ но различити су вршиоци радње као и саме радње.

Та супротност или неподударност у оба језика може бити експлицитно исказана на лексичком нивоу (уп. ПИПЕР и др. 2018: 68) антонимским паром:¹⁷

(20) *С сегодњашнего дня она будет жить направо от этой черты, а я – налево* (РК).

(21) *Теодора је кренула на леву сѝрану ливаде, а ја на десну* (КЛ).

Осим тога, упоредимо ли, с једне стране, примере (22), (23) и, с друге стране, примере (24), (25) видећемо да се опште значење диференцијације може конкретизовати: акценат може бити на конфронтаирању, или пак на контрастирању (те би се, условно, могло издвојити диференцијално-конфронтативно *a* (22, 23) и диференцијално-контрастивно *a* (24, 25)).¹⁸

¹⁵ Уп.: «Сопоставляются события, которые, во-первых, имеют общий признак: время, место, глобальное событие, стороны которого они отражают, — и, во-вторых, этот признак у них принимает одинаковые значения: у событий совпадают время, место или они относятся к одному сценарию (издвајање наше, Д. К.)» (Јанко 1990: 248). Редове сличног садржаја налазимо и код М. Стевановића (1989: 799–800).

Са овим кореспондира дефиниција контраста В. Мана и С. Томпсона. Детаљније о томе види у Чудомировић 2015: 231.

¹⁶ Другим речима, ситуације које се доводе у везу у примерима (3) и (8), како каже Т. М. Николајева, припадају истом хронотопу (Николаева 1990: 18).

¹⁷ Ј. Чудомировић ово сагледава као појаву симбиозе дискурсног и епистемичког дисконтинуитета (Чудомировић 2015: 263).

¹⁸ Приликом предлагања ових термилошких решења полазили смо од лексикографских дефиниција појмова «контраст» и «конфронтација» датих у *Речнику српског језика* Матице српске (2007: 550 и 552).

(22) *Прокуратор тихо сказал човеку несколько слов, после чего тот удалился, а Пилат через колоннаду прошел в сад* (МБ).

(23) *Један је био сџари булдог са мајмунском њушком коју су џочкови унаказили, а други мали кинески џинч са медаљоном око вратиа* (ДК).

(24) *Поет и владелец портсигара закурили, а некурящий Берлиоз отказался* (МБ).

(25) *Госџодарева је класична, округласџа, а коњ носи каџу модернијег кроја, џроугласџу* (СВЈ).

Ван сваке сумње да сва четири наведена примера илуструју диферентивност у широком смислу те речи, те бисмо могли предложити следеће заједничко аналитичко тумачење: „Говорно лице каже да актанти ситуација S1 и S2 имају заједничку особину Q и да актант X ситуације S1 има особину W а актант Y ситуације S2 – особину Z. Особине W и Z се издвајају на фону Q“.

Међутим, док се у примерима 22 и 23 (као и у примерима 14, 18 и 19) само констатује да се актанту X ситуације S1 приписује особина W, а актанту Y ситуације S2 – особина Z без било каквог довођења у супротност, за примере 24 и 25 (као и за примере 15–17) карактеристично је управо наглашавање супротности.

Неоспорно је да су диференцијално-конфронтативно *a* и диференцијално-контрастивно *a* значењски веома блиски, што и омогућава издвајање општег инваријантног значења. Међутим, исто тако је, по нашем мишљењу, оправдано и њихово разликовање унутар једног семантичког блока (уп. Урысон 2011: 225).

Осим тога, постоји могућност неједнозначног тумачења које може бити проузроковано редом речи и/или интонацијом: уколико пример (26) изговоримо без паузе после речи „хришћани“, можемо га тумачити као реализацију деференцијално-конфронтативног значења везника *a*. Емфаза на речи „хришћанин“ све мења: уводи у семантичку компоненту ‘субјекат спознаје’.

(26) *Турци су се борили џришћиском и силом, а хришћани сџриљењем, лукавсџвом и завером или сџремношџу на заверу* (ИА_X).

(26а) *Турци су се борили џришћиском и силом, а хришћани↓ сџриљењем, лукавсџвом и завером или сџремношџу на заверу* (ИА_X).

Док првом реченицом (26) говорно лице једноставно констатује да су се и Турци и хришћани борили али да им је начин борбе био различит, и то износи као објективно стање ствари, пример (26а), захваљујући емфазе, носи субјективни карактер: емфаза упућује на говорно лице

и његов однос према ономе што саопштава.¹⁹ Овде бисмо се позвали на Ј. В. Урисон, која разликује лексему «собственно *a* сравнения» (у нашој терминологији диференцијално-контрастно *a*) и лексему «опустошенного *a* сравнения» (у нашој терминологији диференцијално-конфронтативно *a*), и констатује да ова друга реализује „почти пустое «соединительное»: «В семантику обеих лексем из блока «*a* сопоставления» входит идея сравнения. Однако лексема «собственно *a* сравнения» предполагает контролируемое целенаправленное ментальное действие ‘сравнивать’. Что касается «опустошенного *a* сравнения», то в основе его семантики лежит то неконтролируемое целенаправленное и невербализуемое ментальное действие, которому мы дали условное название «неконтролируемое действие сравнения»“ (2011: 224; 239–240). Не улазећи овде сад у разматрање адекватности термина «неконтролируемое действие сравнения»,²⁰ ми бисмо разлику између реченица у којима су предикативни минимуми повезани помоћу диференцијално-конфронтативног *a* и диференцијално-контрастног *a* одредили као разлику семантичка компонента ‘субјекат спознаје –’ / семантичка компонента ‘субјекат спознаје +’, како у руском, тако и у српском језику.

Иако би се из реченог могло помислити да разлике између руског и српског нема када је у питању *a* диференцијације, такав закључак не би био сасвим исправан: уколико у првој клаузи имамо негацију, у српском језику ћемо морати употребити *него-* или *већ-*конструкцију.

(27) *Если я был счастлив когда-нибудь, то это даже и не во время первых поупительных минут моего успеха, а тогда, когда еще я не читал и не показывал никому моей рукописи: в те долгие ночи, среди восторженных надежд и мечтаний и страстной любви к труду; (...)* (ФД).

(28) *Ако сам ма када био срећан, онда то није било за време првих заносних ипренућака мога успеха, него када још нисам ни чииао ни показивао никоме свој рукопис: оних дугих ноћи усред усхићених нада и снова и сипрасне љубави ипрема раду, (...)* (ФД_п).

3. Као што се може видети, везник *a* веома се слично понаша у руском и српском језику. И наша анализа је потврдила постојање трију

¹⁹ «Единственный общевалидный объединительный признак субъективной модальности — это так называемое подчеркивание в качестве совокупности ДП, среди которых выступают логико-эмоциональные, формально-интонационные и позиционные (в порядке слов) акценты. Вот почему подчеркивание представляет собой своеобразную актуализацию, более общий и более широкий комплексный ДП, который подчиняет себе и включает в свой состав как порядок слов, так и интонацию. Если принять такое представление в отношении иерархии ДП в парадигме субъективной модальности, можно прийти к более полному согласованию с ее не только формальной (интонационной), но и смысловой (грамматической) обусловленностью» (Леков 1971: 186).

²⁰ Мишљења смо да би адекватније било говорити о вольном чину.

основних значења посматраног везника (*a* дисонансе, *a* адјункције и *a* диференцијације) у оба језика.²¹ Анализа је такође показала да је, када говоримо о диференцијално-контрастивном *a*, и у српском језику присутна компонента ‘субјект спознаје’, тј. да говорно лице вољним чином помоћу везника *a* нешто издваја, наглашава или доводи у контраст. С друге стране, у семантичкој структури диференцијално-конфронтативног *a* у оба језика дату компоненту не можемо издвојити. Стога сматрамо да се у том смислу о датом везнику не може говорити као о лингвоспецифичној руској речи у односу на све друге словенске језике, као што то тврди Е. В. Падучева (Падучева 2009: 442), што никако не оспорава чињеницу да је посматрани везник управо такав када су у питању неки други језици, нпр. енглески, као што то показују у својој анализи Зализњак и Микаељан (2018).

Наравно, могуће је (штавише, највероватније је) да би детаљнија анализа свих постојећих подзначања у оквиру издвојена три основна на општесловенском корпусу, поред разлика на које смо указали горе у тексту, показала и постојање других.

Цитирана литература

- АПРЕСЯН, Юрий. *Активный словарь русского языка*. Том 1. А–Б. Апресян В.Ю., Апресян Ю.Д., Бабаева Е.Э., Богуславская О.Ю., Галактионова И.В., Гловинская М.Я., Иомдин Б.Л., Крылова Т.В., Левонтина И.Б., Лопухина А.А., Птенцова А.В., Санников А.В., Урысон Е.В.; Отв. ре. А.Ю. Апресян. Москва: Языки славянской культуры, 2014.
- [APRESÂN, Ūgij. *Aktivnyj slovar' russkogo ŗzyka*. Том 1. А–Б. Apresân V. Ū., Apresân Ū. D., Babaeva E. È., Boguslavskaa O. Ū., Galaktionova I. V., Glovinskaa M. Å., Iomdin B. L., Krylova T. V., Levontina I. B., Lopuhina A. A., Ptencova A. V., Sannikov A. V., Uryson E. V.; Отв. ре. А. Ū. Apresân. Moskva: Åzyki slavãnskoj kul'tury, 2014]
- ВУКИЋ, Маја. *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику*. Ниш: Филозофски факултет. <<https://doi.org/10.46630/kvnr.2020>> 8. 2. 2022.
- [VUKIĆ, Maĵa. *Kombinovanje veznika i nevezniĉkih reĉi u savremenom srpskom jeziku*. Niš: Filozofski fakultet. <<https://doi.org/10.46630/kvnr.2020>> 8. 2. 2022]
- ГРИЦКЕВИЧ, Наталья Н. *Структурные и семантические функции сочинительных союзов и их конкретизаторов (на материале прозаических текстов И.А. Бунина)*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Ставрополь, 2006. <<https://viewer.rusneb.ru/ru/rsl01002976329?page=1&rotate=0&theme=white>> 9. 2. 2022.
- [GRICKEVIĆ, Natal'â N. *Strukturnye i semantiĉeskie funkcii soĉinitel'nyh soŷzov i ih konkretizatorov (na materiale prozaiĉeskih tekstov I. A. Bunina)*. Dissertaciâ na soiskanie

²¹ Од својих колега (којима се овом приликом захваљујемо), говорника других источно-, јужно-, западнословенских језика, добили смо потврду употребе датог везника у свим трима основним значењима.

- učenoj stepeni kandidata filologičeskih nauk. Stavropol', 2006. <https://viewer.rusneb.ru/ru/rs101002976329?page=1> 9. 2. 2022]
- ДЫШЕКОВА, О. В., Е. С. Гайломазова. „Союзные конкретизаторы и их текстообразующая функция“. *Гуманитарные и социально-экономические науки* № 2(81) (2015): стр. 98–104.
- [DYŠEKOVA, O. V., E. S. Gajlomazova. „Soúznye konkretizatory i ih tekstoobrazuúšaa funkviã“. *Gumanitarnye i social'no-èkonomičeskie nauki* № 2(81) (2015): стр. 98–104]
- ЙОКОЯМА, Ольга. „К анализу русских сочинительных союзов“, *Логический анализ языка: Противоречивость и аномальность текста*, Ин-т языкознания; Отв. редактор Н. Д. Арутюнова. М.: Наука, 1990: стр. 190–194.
- [ЈОКОЃМА, Ол'га. „К анализу russkih sočinitel'nyh soúzov“, *Logičeskij analiz ázyka: Protivorečivost' i anomal'nost' teksta*, In-t ázykoznanjá; Отв. редактор N. D. Arutúnova. М.: Nauka, 1990: стр. 190–194]
- ЗАЛИЗНЯК, Анна А., Ирина Микаэлян. Русский союз *a* как лингвоспецифичное слово // *ДИАЛОГ-2005: труды международной конференции*. <http://www.dialog-21.ru/media/2439/zalizniak_mikaelian.pdf> 1. 2. 2022.
- [ZALIZNÁK, Anna A., Irina Mikaèlân. Russkij soúz *a* kao lingvospecificiènoe slovo. *DIALOG-2005: trudy meždunarodnoj konferencii*. http://www.dialog-21.ru/media/2439/zalizniak_mikaelian.pdf 1. 2. 2022]
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Стилстїка и грамаїка стилских фигура*. Никшић, 1995.
- [KOVÁČEVIĆ, Miloš. *Stilistika i gramatika stilskih figura*. Nikšić, 1995]
- КОВАЧЕВИЋ Милош. „О реченицама са спојем *a* и у везничкој позицији“. *Наука језик* L/2. Београд: Институт за српски језик САНУ, (2019а): стр. 189–196.
- [KOVÁČEVIĆ, Miloš. „O rečenicama sa spojem *a* i u vezničkoj poziciji“. *Naš jezik* L/2. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, (2019a): стр. 189–196]
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Синїакса сложене реченице у српском језику*. Књига I. Београд: Јасен, 2019б.
- [KOVÁČEVIĆ, Miloš. *Sintaksa složene rečenice u srpskom jeziku*. Knjiga I. Beograd: Jasen, 2019b]
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „(Не)супституентност везника «и» и «а» у координираној копулативној реченици“. *Кроз синїаксу српског језика*. Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 2020: стр. 281–302.
- [KOVÁČEVIĆ, Miloš. „(Ne)supstituentnost veznika «i» i «a» u koordiniranoj kopulativnoj rečenici“. *Kroz sintaksu srpskog jezika*. Podgorica: Matica srpska – Društvo članova u Crnoj Gori, 2020: стр. 281–302]
- КРЕЙДЛИН, Григорий, Е., Елена В. Падучева. „Значение и синтаксические свойства союза *a*“. У: Е.В. Падучева. *Статьи разных лет*. Москва: Языки славянских культур, 2009: стр. 471–441.
- [KREJDLIN, Grigorij. E., Elena V. Padučeva. „Značenje i sintaksičeskie svojstva soúza *a*“. U: E. V. Padučeva. *Stat'i raznyh let*. Moskva: Ázyki slavánskikh kul'tur, 2009: стр. 471–441]
- ЛЕКОВ, Иван. „К вопросу о средствах выражения субъективной модальности в русском и болгарском языках : (на фоне соотношения объективной и субъективной модальностей)“. *Otázky slovanské syntaxe. III, Sborník symposia „Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích“*, Brno 27.–30. září 1971. Brno: Universita J.E. Purkyně, (1973): с. 185–189. <<https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/103801>> 1. 2. 2022.
- [LEKOV, Ivan. „K voprosu o sredstvah vyraženiã sub"ektivnoj modal'nosti v russkom i bolgarskom ázykah : (na fone sootnošeniã ob"ektivnoj i sub"ektivnoj modal'nostej)“. *Otázky*

- slovenské syntaxe. III, Sborník symposia „Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích“*, Brno 27.–30. září 1971. Brno: Universita J.E. Purkyně, (1973): s. 185–189. <<https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/103801>> 1. 2. 2022]
- ЛЕВИН, Юрий И. „Об одной группе союзов русского языка“. У: *Поэтика. Семиотика*. Москва: Языки славянской культуры, 1998: стр. 789–808.
- [LEVIN, Ůrij I. „Ob odnoj gruppe soŮzov russkogo Ńzyka“. U: *PoŃtika. Semiotika*. Moskva: Ńzyki slavŃnskoj kul'tury, 1998: str. 789–808]
- НИКОЛАЕВА, Татьяна М. „Сочинительные союзы А, NO, И: история, различия, свойства“. *Славянские сочинительные союзы*. Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1997: стр. 3–24.
- [NIKOLAEVA, Tat'Ńna M. „SoŃinitel'nye soŮzv A, NO, I: istoriŃ, razliŃiŃ, svojstva“. *SlavŃnskie soŃinitel'nye soŮzy*. Moskva: Institut slavŃnovedeniŃ i balkanistiki RAN, 1997: str. 3–24]
- ПАДУЧЕВА, Елена В. *Семантические исследования: Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива*. Москва: Языки славянской культуры, 1996.
- [PADUŃEVA, Elena V. *SemantiŃeskie issledovaniŃ: Semantika vremena i vida v russkom Ńzyke; Semantika narrativa*. Moskva: Ńzyki slavŃnskoj kul'tury, 1996]
- ПАДУЧЕВА, Елена В. „Эгоцентрическая семантика союзов А и NO“. У: Е.В. Падучева. *Статьи разных лет*. Москва: Языки славянских культур, 2009: с. 442–452.
- [PADUŃEVA, Elena V. „ŃgocentriŃeskaŃ semantika soŮzov A i NO“. U: E.V. PaduŃeva. *Stat'i raznyh let*. Moskva: Ńzyki slavŃnskih kul'tur, 2009: s. 442–452]
- ПАДУЧЕВА, Елена В. *Эгоцентрические единицы языка*. Москва: Языки славянских культур, 2019.
- [PADUŃEVA, Elena V. *ŃgocentriŃeskie edinicy Ńzyka*. Moskva: Ńzyki slavŃnskih kul'tur, 2019]
- ПИПЕР, Предраг, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Срето Танасић, и Биљана Марић. *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Уред. Предраг Пипер. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за српски језик, САНУ, 2018.
- [PIPER, Predrag, Milivoj AlanoviŃ, Slobodan PavloviŃ, Ivana AntoniŃ, Marina NikoliŃ, DojŃil VojvodiŃ, Ljudmila PopoviŃ, Sreto TanasiŃ, and Biljana MariŃ. *Sintaksa sloŃene reŃenice u savremenom srpskom jeziku*. Edited by Predrag Piper. Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Institut za srpski jezik, SANU, 2018]
- ПРИЯТКИНА, Алла Ф. „Конструктивные особенности союза а в простом предложении в русском языке“. *Русский синтаксис в грамматическом аспекте (синтаксические связи и конструкции)*. Избранные труды. Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, (2007): стр. 238–249.
- [PRIŃTKINA, Alla F. „Konstruktivnye osobennosti ssoŮza a v prostom predloŃenii v russkom Ńzyke“. *Russkij sintaksis v grammatiŃeskom aspekte (sintaksiŃeskie svŃzi i konstrukcii)*. Izbrannye trudy. Vladivostok: Izd-vo Dal'nevost. un-ta, (2007): str. 238–249]
- Речник српског језика. Израдили Милица Вујанић и други; редиговао и уредио Мирослав Николић. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- [REŃNIK srpskog jezika. Izradili Milica VujaniŃ i drugi; redigovao i uredio Miroslav NikoliŃ. Novi Sad: Matica srpska, 2007]
- Санников, Владимир З. *Русский синтаксис в семантико-прагматическом пространстве*. Москва: Языки славянских культур, 2008.

- [SANNIKOV, Vladimir Z. *Russkij sintaksis v semantiko-pragmatičeskom prostranstve*. Moskva: Āzyki slavânskikh kul'tur, 2008]
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Карактер значења везника као спољних знака унутарње везе међу реченицама“. *Јужнословенски филолог* XXVIII, св. 1–2. Београд: Институт за српски језик САНУ, (1969): стр. 75–105.
- [STEVANOVIĆ, Mihailo. „Karakter značenja veznika kao spoljnih znakâ unutarnje veze među rečenicama“. *Južnoslovenski filolog* XXVIII, sv. 1–2. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, (1969): str. 75–105]
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига, 1989.
- [STEVANOVIĆ, Mihailo. *Savremeni srpskohrvatski jezik II*. Beograd: Naučna knjiga, 1989]
- УРЫСОН, Елена В. *Опыт описания семантики союзов: Лингвистические данные о деятельности сознания*. Москва: Языки славянских культур, 2011.
- [URYSON, Elena V. *Opyt opisaniâ semantiki soúzov: Lingvističeskie dannye o deâtel'nosti soznaniâ*. Moskva: Āzyki slavânskikh kul'tur, 2011]
- ЧУДОМИРОВИЋ, Јован. *Семантика и прагматика саставних одн. сујројних најоредних везника* и, па, те, а, али, него. Докторска дисертација. Београд, 2015. <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/4868> 16. 2. 2022.
- [ČUDOMIROVIĆ, Jovan. *Semantika i pragmatika sastavnih odn. suprotnih naporednih veznika i, pa, te, a, ali, nego*. Doktorska disertacija. Beograd, 2015. <<https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/4868>> 16. 2. 2022]
- ЈАНКО, Татьяна В. „Еще раз о союзах *а* и *но*“. У: Н.Д. Арутюнова (отв. редактор). *Логический анализ языка: Противоречивость и аномальность текста*. Москва: Наука, (1990): стр. 247–258.
- [ĀNKO, Tat'âna V. „Eše raz o soúzah *a* i *no*“. U: *Logičeskij analiz âzyka: Protivorečivost' i anomal'nost' teksta*. Otv. redaktor N.D. Arutûnova. Moskva: Nauka, (1990): str. 247–258]

*

- ARSENJEVIĆ, Boban. „Serbo-Croatian coordinative conjunctions at the syntax-semantics interface“. *The Linguistic Review* 28, (2011): str. 175–206. https://www.researchgate.net/publication/274324425_Serbo-Croatian_coordinative_conjunctions_at_the_syntax-semantics_interface 3. 3. 2022.
- MAURI, Caterina. *Coordination relations in the languages of Europe and beyond*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2008.

Извори са скраћеницама:

- БЋ: Топић, Бранко. Башта слезове боје. *Антиологија српске књижевности*. <www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs> 15. 8. 2021.
- [БЋ: Ћојић, Бранко. Вашта слезове боје. *Антиологија српске књижевности* <www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs> 15. 8. 2021]
- ГБ: Божовић, Григорије. Косовске приче. *Антиологија српске књижевности*. <www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs> 15. 8. 2021.
- [ГВ: Воžовић, Григорије. Косовске приче. *Антиологија српске књижевности* <www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs> 15. 8. 2021]
- ДК: Киш, Данило. Мансарда. Београд : Нолит, 1994.
- [ДК: Kiš, Danilo. Mansarda. Beograd : Nolit, 1994]
- ДП: Поповић, Данко. *Књига о Милутину*. Београд: Књижевне новине, 1986.

- [DP: Popović, Danko. *Knjiga o Milutinu*. Beograd: Književne novine, 1986]
- ЕВ: Водолазкин, Евгений. *Лавр*. Москва: АСТ, 2014.
- [EV: Vodolazkin, Evgenij. *Lavr*. Moskva: AST, 2014]
- ИА: Андрић, Иво. *На Дрини ћуџрија*. Београд: Просвета, 1987.
- [IA: Andrić, Ivo. *Na Drini ćuprija*. Beograd: Prosveta, 1987]
- ИА_Х: Андрић, Иво. *Травничка хроника*. Београд: Просвета; Сарајево: Свјетлост, 1988.
- [IA_Н: Andrić, Ivo. *Travnička hronika*. Beograd: Prosveta; Sarajevo: Svjetlost, 1988]
- МБ: Булгаков, Михаил. *Мастер и Маргарита*. Москва: Художественная литература, 1988.
- [MB: Bulgakov, Mihail. *Master i Margarita*. Moskva: Hudožestvennaja literatura, 1988]
- СВЈ: Велмар Јанковић, Светлана. Дорћол. *Антологија српске књижевности*. <www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs> 9. 9. 2020.
- [SVJ: Velmar Janković, Svetlana. Dorčol. *Antologija srpske književnosti* <www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs> 9. 9. 2020]
- ФД: Достоевский, Федор М. *Униженные и оскорбленные*. Москва: Эксмо, 2008.
- [FD: Dostoevskij, Fedor M. *Unižennye i oskorblennye*. Moskva: Èksmo, 2008]
- ФД_п: Dostojevski, Fjodor M. *Poniženi i uvređeni*. Beograd: Izdavačka radna organizacija «Rad», 1983.
- РК: Национальный корпус русского языка (ruscorpora.ru)
- [RK: Nacional'nyj korpus ruskogo žyka (ruscorpora.ru)]
- СК: *Korpus savremenog srpskog jezika* (korpus.matf.bg.ac.rs)
- КЛ: *NoSketch Eginе* (clarin.si).

Драгана М. Керкез
Белградский университет
Филологический факультет
Кафедра славистики

О СОЮЗЕ *A* В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ В СРАВНЕНИИ С СЕРБСКИМ

Резюме

Данная работа посвящена анализу союза *a* как части союзной системы русского и сербского языков, а именно некоторым семантическим и прагматическим особенностям данного союза в двух рассматриваемых языках.

В статье выделяются и описываются три отдельных значения союза *a*: а диссонанса, дифференциации и присоединения.

Ключевые слова: сочинительный союз, субъекат сознания, а диссонанса, а дифференциации, а адъюнкции, соединительный, противительный.

Dragana M. Kerkez
University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Slavic Studies

RUSSIAN CONJUNCTION *A* IN COMPARISON WITH SERBIAN

S u m m a r y

The paper analyses the Russian and Serbian conjunction *a*, namely, some of the semantic and pragmatic features of this conjunction in the two languages under consideration.

The article singles out and describes three separate meanings of the conjunction *a*: *a* of dissonance, *a* of differentiation and *a* of adjunction

Keywords: coordinating conjunction, subject of consciousness, *a* of dissonance, *a* of differentiation, *a* of adjunction, connective, adversative.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 675–695

УДК 811.163.41'367.622

811.163.41'371

COBISS.SR-ID 85139977

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202675R>

Примљено: 19. маја 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Стана С. Ристић*

Институт за српски језик САНУ

КОНЦЕПТ ДОМОВИНА/ОТАЏБИНА У КОНТЕКСТУ АСОЦИЈАТИВНЕ ГРАМАТИКЕ

У раду ће се на основу материјала из асоцијативних речника српског језика – АРСЈ и ОАРСЈ представити концепт домовина/отаџбина на основу асоцијативног поља лексема *отаџбина* и *домовина* са становишта асоцијативне граматике, а на основу анализе односа у пару стимулус – реакција у оба смера, који представља основну јединицу асоцијативне мреже и асоцијативне граматике. На основу правила асоцијативне граматике и стандардних аналошких процедура, односи у пару стимулус – реакција биће представљени на три плана: вербално-граматичком, когнитивном и прагматичком, на којима се, иначе, заснива реализација говорно-мисаоне активности која се одражава у језичкој слици света.

Кључне речи: концепт домовина/отаџбина, асоцијативна граматика, асоцијативно поље, пар стимулус – реакција, српски језик.

1. Увод

1.1. Овим истраживањем надовезујемо се на коауторски рад припремљен за штампање (Ристић, Лазић Коњик 2022), у којем је концепт домовина у српском језику представљен на системском речничком материјалу из релевантних речника српског (српскохрватског) језика: етимолошког, историјских речника и речникâ савременог језика, а енциклопедијски аспекти на дефиницијама овог појма из приручника и енциклопедија. Показано је да се концепт домовина у српском језику заснива на лексичкосемантичком, творбеном и синтагматско-парадигматском потенцијалу две лексеме, *домовина* и *отаџбина*, а на основу анализе језичког материјала, изведене са когнитивног и етнолингвистич-

---

* stana.ristic@isj.sanu.ac.rs

ког теоријско-методолошког аспекта, закључено је да је универзални, егзистенцијални, културни и идеолошки концепт домовина у језичкој слици света заснован на опозицијама „свој – туђи“ и „унутрашњи простор – спољашњи простор“; да се концептуализација заснива на четири базична аспекта: просторном, друштвеном, културном и институционалном; да је концептосфера овог великог концепта умрежена концептима нижега ранга, ЗЕМЉА, ДРЖАВА, НАРОД и НАЦИЈА; да се варијанте концепта домовина профилишу на основу аксиолошких, емотивних и идеолошких параметара; да у профилисању овај концепт организује заједничку концептосферу са концептима ПОРОДИЦА, ДОМ и МАЈКА, са специфичним обележјима језичке слике света српске лингвокултуре, у којој доминирају позитивни елементи „свог, блиског“ у односу на негативне.

1.2. У овом раду представимо елементе концепта домовина/ОТАЏБИНА са становишта асоцијативне граматике, чије је темеље установио и поставио Ј. Н. Караулов (1993: 24–55, 1999)¹, полазећи од хипотезе да су граматичка правила промене речи, спојивости и творбе у сазнању носилаца језика стихијски распоређена, да су везана за одређене лексеме, односно да су граматичка правила у асоцијативно-вербалној мрежи (АВМ) лексикализована и да је њихов распоред разливен, дисипативан (КАРАУЛОВ 1993: 6–7). Граматикализованом информацијом – граматикализацијом Караулов назива такву реакцију која се реализује у флективној форми или у облику леме која у пару са стимулусом образује синтагму, модел двеју речи, која представља само граматички фрагмент ширег исказа (нав. дело: 9).² Степен граматикализованости парова у асоцијативном пољу утврђује се на основу броја и учесталости реализованих и потенцијалних синтаксема.³ У анализи асоцијативног материјала лексема *домовина* и *отаџбина* граматикализацију односа у паровима представимо на основу броја и учесталости синтаксема (било реализованих било потенцијалних) у њиховим речничким чланцима, јер нам

¹ Утемељеност асоцијативне граматике Ј. Н. Караулова и њених правила опширно је представила М. Стефановић (2005: 24–55) у Уводу АРСЈ, истичући да је у *Асоцијативној граматици руског језика* (1993) Караулов поставио принципе асоцијативне граматике, а да их је подробније разрадио и у мањој мери изменио у *Активној граматици и асоцијативно-вербалној мрежи* (1999).

² Граматикализованим формама Караулов сматра не само реакције у флективној форми, него и у нултој форми, које са стимулусом чине модел двеју речи, као што су случајеви морфолошког неслагања именица и придева било у ком смеру, јер они указују на семантичку везу стимулуса и реакције, док се прилагођавање придева са именицом у роду, броју и падежу подразумева (КАРАУЛОВ 1993: 172).

³ Процент граматикализованих форми у чланку асоцијативног речника и у АВМ, према Ј. Н. Караулову, израчунава се по формули: R/N , при чему бројилац означава број граматикализованих јединица, а именилац број укупних реакција, асоцијата (КАРАУЛОВ 1993: 10).

је главни циљ да синтагматским и парадигматским фрагментима, реконструисаним из АП, представимо спознајну језичку слику концепта домовина/ОТАЏБИНА, чију смо системску језичку слику представили у наведеном коауторском раду (Ристић, Лазић Коњик 2022).

2. АНАЛИЗА АСОЦИЈАТИВНОГ МАТЕРИЈАЛА ЛЕКСЕМА ОТАЏБИНА И ДОМОВИНА

2.1. На основу наведених основних претпоставки и утврђених правила асоцијативне граматике Ј. Н. Караулова, у нашем истраживању анализирали смо асоцијативно поље (АП) речи – стимулуса *отаџбина* из *Асоцијативног речника српског језика* (АРСЈ)⁴ и материјала из *Образложног асоцијативног речника српског језика* (ОАРСЈ)⁵, у којима се лексема *отаџбина* и *домовина* јављају и као реакције на више стимулуса, са циљем да се представи двосмерни позициони статус ових лексема са становишта АВМ и асоцијативне граматике.⁶ На наше истраживање инспиративно и изазовно је деловала констатација наведеног аутора да је у асоцијативном речнику садржана „граматичка азбука језика“ састављена из елементарних фрагмената – модела двеју речи АВМ, чији скуп представља комуникативну компетенцију носилаца језика и да је у сваком фрагменту најпостојанија и најмање флукуативна зона граматике (вербално-граматички план), док нестабилније зоне оперативније одређују еволуцију семантике појединачних речи, лексема (семантички план), актуелизацију и промене прецедентних текстова – девалвацију и губљење социјалне улоге неких прецедената који су раније заузимали примарно место (когнитивно-прагматички план) (нав. дело: 61). Зато ћемо анализу асоцијативног материјала⁷ из оба наведена речника спровести на свим наведеним плановима: вербално-семантичком/граматич-

⁴ *Асоцијативни речник српског језика* заснован је на анкетирању 800 испитаника у току 2002. и 2003. О начину израде Речника у контексту словенске асоцијативне лексикографије, његовом садржају, структури и значају в. Драгићевић 2005: 56–80.

⁵ О историјату изучавања вербалних асоцијација у лингвистици и другим областима у славистици и србистици и о значају асоцијативних речника за лингвистичка истраживања в. Пипер 2005: 9–18.

⁶ Имамо у виду да резултати добијени на овако ограниченом корпусу, у смислу броја испитаника, узорка популације и једнократног анкетирања, представљају само индикативне показатеље за појаве из домена вербалних асоцијација и асоцијативне граматике српског језика. Наведена ограничења не умањују заслуге аутора ни значај израде асоцијативног речника, чиме су задужили српску лексикографију и лингвистику, тим пре што су аутори израдом обратног речника допунили асоцијативни корпус српског језика.

⁷ При анализи асоцијативног материјала треба у виду имати све његове релевантне аспекте: граматичку структуру најчешћих асоцијација које одређују језгро концепта, њихову лексичку дисперзију, тематску структуру, број случајева у којима није наведена никаква асоцијација, парадигматске и синтагматске везе у пару стимулус – реакција (исп. Пипер 2005: 13–14).

ком, когнитивном и прагматичком. На сва три плана, на основу броја и фреквенције реакција, биће представљена закономерност асоцијативне повезаности у пару стимулус – реакција наведених именичких речи и других врста речи и граматикализација њихових односа, а имаће се у виду и то да се лексема *отаџбина* јавља у позиција стимулуса и реакције, а лексема *домовина* само у позицији реакције.

2.2. Установљене граматичке јединице, у терминологији асоцијативне граматике – синтаксеме или модели двеју речи (синтаксички примитиви), било да су у форми синтагме или реченице, или у неком лексичкосемантичком, когнитивном и прагматичком односу, издвајаће се на основу реализоване и потенцијалне граматичке повезаности стимулуса и реакције, као и на основу наведених односа. Потенцијалне синтаксеме, као деграматикализоване јединице, на основу принципа аналогije⁸, преводе се у регуларне ограниченим бројем једноставних поступака: потенцијалне синтагме повезивањем стимулуса и реакције конјуктивним, дисјунктивним и поредбеним везницима: *и, иџо, значи, како би, али, но, него, као, или*, или превођењем асоцијата из форме леме у флективни облик, а потенцијалне реченице додавањем универзалних предиката: *јесам* (његових краћих облика), *имам, волим и значи*, превођењем глаголских асоцијата у форми леме у неки глаголски облик, типа *отаџбина – брани-иши, волеиши* (→ се брани, се воли), и/или заменом места јединица у пару.⁹

3. АСОЦИЈАТИВНО ПОЉЕ ЛЕКСЕМЕ ОТАЏБИНА¹⁰

3.1. Бројеви на крају чланка, који је наведен у нап. 10, представљају следеће податке: 800 – укупан број испитаника, 212¹⁰– укупан број

⁸ У питању су стандардне аналошке процедуре, којима се у АВМ реконструише морфолошки и творбени систем језика (исп. Стефановић 2005: 27).

⁹ При одређивању граматикализованих форми у АП важно је имати у виду да постоје различити типови реакција, а Ј. Н. Караулов издваја 4 типа: 1) први тип је када се реакција јавља у форми леме; 2) други, када је реакција у форми леме, али у односу са стимулусом гради минималну граматикализовану јединицу објекатског типа; 3) трећи, када се реакција јавља у флективној форми и са стимулусом организује синтагме, као готове граматичке фрагменте или модел двеју речи, а понекад се и сама реакција реализује у форми синтагме, што представља изразитији степен граматикализације и 4) четврти тип, када реакција не представља формалну везу са стимулусом него се јавља у виду флективних и творбених трансформација (нав. дело: 11). О значају свих типова реакција за морфолошка и синтаксичка истраживања у асоцијативној граматички, иако први тип не представља модел двеју речи, в. Стефановић 2005: 31–32.

¹⁰ *отаџбина* Србија 119; домовина 116; земља 52; Југославија 27; држава 26; љубав 25; моја 22; родољубље 21; дом 18; патриотизам 12; песма 10; кућа, наша 8; мајка, патриота, родољуб, војска 6; родна грудa, слобода, волим те, застава 5; моја земља, народ, понос, рођење, срце, Војводина, завичај 4; грудa, ништа, рат, те зове, Ју, зове 3; бомбардовање, далеко, деда, Дража, химна, Јакшић, Југа, камен, лепота, људи, носталгија, пионири, при-

различитих реакција, 42 – испитанике без одговора и 152 – одговоре са фреквенцијом 1. Сви ови подаци су индикативни за комуникативну језичку слику концепта домовина/отаџбина у асоцијативном пољу и АВМ. На основу фреквентности различитих одговора одређује се граница АП и његова хијерархијска организација од центра ка периферији: језгро поља, ближа периферија, даља периферија и крајња периферија коју чине појединачни одговори, док број без одговора указује на празна „бела“ места у АВМ.

3.2. УТИЦАЈ МОРФОЛОГИЈЕ (СЕМАНТИКЕ) СТИМУЛУСА – ПРЕГЛЕД АП ПО ВРСТАМА РЕЧИ. Од укупног броја реакција, у највећем броју су именице, како се и очекивало због утицаја морфологије именице-стимулуса, и то апелативне и оними у облику леме – 133 и 21 реакција у форми именичких синтагми, што указује на висок степен граматикализације; 26 глагола, у највећем броју у форми реченица са различитим глаголским облицима, што указује на високи степен граматикализације односа у пару, а у мањем броју потенцијалне реченице, 5 глагола у форми леме: *браниићи се* 1, *браниићи* 1, *несијатићи* 1, *волеићи* 1 и *цениићи* 1; 8 заменица, 5 присвојних, од којих 3 у конгруентном облику: *моја* 22, *наша* 8, *своја* 2, *моје* 1, *своје* 1, лична заменица *ја* 1, конгруентни облик упитно-односне придевске заменица *која* 1 и неодређена именичка заменица *нишића* 3; 3 придева, од којих се 2 јављају у конгруентном облику: *једина* 1, *прецењена* 1 и *родољубив* 1 у неконгруентном облику; 3 предикатива: *нејознајто* 1, *ојрцано* 1, *сурово* 1; два прилога усмерености, месни и временски: *далеко* 2, *заувек* 2; редни број: *други* 1; 2 узвика: *ха ха ха* 1, *йих* 1. Међу

ча, распад, родбина, родни крај, се брани лепотом, сигурност, Србија и Црна Гора, срећа, СРЈ, своја, топлина, вера, волимо те, заувек 2; ?, Балкан, битка, брани се, браник, бранити, брда, целина, ценити, ципеле, Црна Гора, читанка, чување, Д&Д, делови, демонстрације, Десанка Максимовић, други, држави, Ђура Јакшић, економија, екс Југославија, фикција, глупост, голуб, голуб мира, град, граница, границе, грб, грудва, губитак, ха ха ха, хлеб, Иво Андрић, ја, јаје, једина, јединство, јулаћ, касарна, која, која отаџбина, Косово, крај, краљ, личност, љубав према отаџбини, ма немој ми рећи!, мајка Србија, манастир, маркетинг, Марс, меланхолија, место, мила мати, мир, Миша Анастасијевић, моја драга, моја држава, моје, моју земљу, може, мрак, мртва грудва, мрзовоља, мушкарац, национализам, нада, најлепша ствар, НАТО, не вреди, не знам, некад постојала, нема, нема је, непознато, нестабилност, нестати, незнање, оданост, одбрана, офуцаност, осамљеност, отац, отрцано, песме, песмица, пих, плава гробница, побећи одавде, политика, постојбина, прецењена, преци, пријатност, природа, пропадање, пропала, пропаст, просјачење, простор, прошлост, пушка, родољубив, родољубивост, руда, се брани, се брани слободом, се константно смањује, се воли, село, село Радојево, сивило, слава, слике, Слоба, Србија и Ц.Г., Србина, српство, СРС, стабилност, стена, стихови, сукоб, сурово, своје, шта то беше, шуша, Тарнер Тина, територија, Тито, тле, тло, Турци, Турска, уклета земља, улица, В.П.Дис, велика Србија, веровање, власт, волети, волимо те ми, Уџа, за краља и отаџбину, завера, зеленило, земља најмилија, земља снова, злотвор, Зрењанин 1; **800 (221, 406, 56) + 212 + 42 + 152**

асоцијатима је и 7 реакција са графемском мотивацијом: *Yu* 3, ? 1, *D&D* 1, *Yuga* 1, од којих су 3 познате скраћенице: *CPJ* 2 (Социјалистичка Република Југославија), *CPC* 1 (Социјалистичка Република Србија), *НАТО* 1 (Северноатлански савез, енгл. North Atlantic Treaty Organization) и један ексclamативни израз, историзам: *за краља и оцабину* 1; фрагменти творбеног гнезда: *оцац* – *оцабина*, мотивациона основа деривата стимулуса; Србина, Србија, српство, Југославија, Југа, екс Југославија 1, брани се, браник, бранити 1, једина 1, јединство 1, песме 1, песмица 1, пропала 1, пропаст 1, родољубив 1, родољубивост 1.¹¹

3.2.1. Именице као реакције. У АП лексеме *оцабина* најчешће се јављају именице у облику номинатива једнине – леме, а затим у облику акузатива, датива, генитива, мада се могу јавити и у облику локатива и инструментала. На облике именице као реакције и на њихову учесталост у АП утиче и семантика стимулуса, што ће се показати у даљој анализи. Род, број, апстрактност/конкретност именица као реакција нису условљени стимулусом, али се уз лексему *оцабина*, која има облик именица женског рода, јавља велики број именица у истом роду, затим именице мушког и средњег рода (исп. Караулов 1993: 20–26). У овом АП као реакција јавља се и већи број глаголских именица, посредних показатеља предикативног односа у пару, чиме се надокнађује мањи број парова са глаголима као реакцијама. Могуће је да је и на АВМ утицао актуелни процес номинализације, карактеристичан за савремени српски језик, одражавајући еволуционе промене језичког система које се у индивидуалном сазнању јављају као варирања и дисипације граматичких системско-структурних и детерминисаних односа (исп. Караулов 1993: 165–172).

3.2.2. Придеви као реакције. У овом АП јавља се веома мали број придева, што је неочекивано, и то су придеви оцене и емоција. Иначе, придеви као реакције прилагођавају облике облицима стимулуса (исп. нав. дело: 26–30).

3.2.3. Глаголи као реакције. Глаголи, као ни именице, немају посебна ограничења као реакције, а по учесталости, после глагола и при-

¹¹ У анализираном АП јавља се мали број фрагмената творбеног гнезда, што је иначе карактеристично за реализацију творбе у АВМ. У вези са семантиком стимулуса реализовани су суфиксални деривати, деминутивно-хипокористички облик и абревијатуре од основа назива државне отаџбине, као и деривати из семантичког и концептуалног поља лексема *оцабина*, *домовина*. Реализовани творбени типови у расутом дисипативном виду у анализираном АП, засновани су на правилу приближне аналогије, на основу неког неизразитог обрасца који, иначе, широко делује у променљивости облика речи у граматички (Караулов 1993: 165–166). Опширније о творбеним структурама и њиховим улогама у АП и АВМ в. нав. дело: 139–172.

лога стимулуса, јављају се са стимулусима именицама.¹² У вези са учесталашћу глаголских времена као реакцијâ, најзаступљенији је презент, затим перфекат, а најређи футур, а у овом АП, поред наведених облика, јављају се императив и имперфект, а у погледу глаголског вида и рода запажена је тенденција преовладавања несвршеног вида и прелазних глагола, јер именица *оџаџбина* реализује позицију објекта; јављају се само два повратна глагола: *браниџи се*, *смањиваџи се*, али њихова реализација није условљена семом узајамности, што је иначе карактеристично за реализацију повратних глагола уз именице стимулусе.¹³

3.2.4. ЗАМЕНИЦЕ КАО РЕАКЦИЈЕ. Као реакције код именичких стимулуса јављају се најчешће присвојне заменице, а у анализираном АП јавља се мањи број њих, и то су заменице првог лица једнине и множине, општа присвојна заменица *свој*, лична *ја*, одрична *нишџа* и односна заменица *која*. Придевске заменице, као и придеви, као реакције се слажу са облицима стимулуса и образују са њима нормалне граматички правилне синтаксеме, чак и када се не слажу са обликом стимулуса, као генитивни облици заменица *своје*, *моје* (в. нап. 2), који захтевају сложенији вид граматичке трансформације. Именичке заменице *ја* и *нишџа* јављају се у пару у форми потенцијалне напоредне синтагме. У сегментима са именицама, заменице реакције реализују различите функције: присвојне заменице синтаксичко-прагматичку функцију присвајања или овладавања објектом; личне заменице реализују синтаксичку и ширу текстуалну оријентацију; упитно-односне и неодређене заменице реализују когнитивну функцију идентификације објекта, исказаног стимулусом. Преглед фрагмената са заменицама реакцијама показује да се у овој позицији једино не реализују повратне заменице (исп. нав. дело: 77–78).

3.2.5. ПРИЛОЗИ КАО РЕАКЦИЈЕ. Број прилога као реакција уз именице зависи од њихове категоријално-семантичке карактеристике, али је веза са њима ограничена, што показује и анализирано АП у којем се јављају два прилога за место и време, који реализују значење усмерености, а предикативи наведени у АП, значење оцене¹⁴ и јављају се уз именице са емоционалном компонентом, какве су и *оџаџбина* и *домовина*. Парови

¹² У целини гледано, у односима стимулус – реакција по учесталости могу се представити у низу: именица → именица, придев и глагол; придев → именица, придев; глагол → глагол, именица, прилог; глаголи кретања → прилози, именице, глаголи; заменице → заменице, именице (КАРАУЛОВ 1993: 31).

¹³ Реализовани однос именица и глагола у пару у АП лексеме *оџаџбина* представљен је у анализи, а више о граматичким карактеристикама глагола у пару са именицама у АВМ в. КАРАУЛОВ 1993: 30–57.

¹⁴ Ове две групе прилога, према Караулову, нису забележене у традиционалним граматикама (1993: 79–80).

са прилозима и предикативима наведеног типа представљају синтаксичке примитивне дисипативне структуре који пару именице и прилога дају флукувативни устаљени карактер (исп. нав. дело: 79–95).

4. ПРЕГЛЕД ОДНОСА У ПАРУ СТИМУЛУС – РЕАКЦИЈА НА СВА ТРИ ЈЕЗИЧКА НИВОА – ОРГАНИЗАЦИЈА АП

4.1. Језгро АП. Високу фреквенцију, преко педесет, имају 3 именичке реакције, на првом месту је административни хороним: *Србија* 119, на другом месту *домовина* 116, а на трећем месту, са знатно нижом фреквенцијом, асоцијат *земља* 52 (и са мањом учесталашћу синтагме *моја земља* 4, *моју земљу* 1, *земља најмилија* 1, *земља снова* 1), док четврто и пето место заузимају хороним асоцијат *Југославија* 27 и апелатив *држава* 26 (и са мањом фреквенцијом у флективном облику *држави* 1 и синтагме *моја држава* 1). Сви они са стимулусом чине синонимски низ у којем се лексема *домовина* у савременом српском језику употребљава наредо са лексемом *оџаџбина*, док лексеме *држава* и *земља* представљају њихове најближе синониме. Даљи синоними *завичај* 4; *груда* 3, затим у форми синтагме *родна грудва* 5, *родни крај* 2, као и асоцијати из даље периферије АП: *грудва* 1, *џосџојбина* 1 и *крај* 1 у значењу „родни крај“ имају знатно нижу фреквенцију. Реакције у облику административних хоронима, осим односа синонимије са стимулусом, реализују се и као идентификатори стимулуса, па се могу трансформисати у реченице: *оџаџбина – Србија, Југославија* (→ је Србија, је Југославија). Наведени асоцијати представљају денотативно језгро АП¹⁵ концепта *оџаџбина/домовина*, при чему асоцијат *земља* указује на физичке, просторне, а *Србија, Југославија* и *држава* на историјске, друштвено-политичке и идеолошке аспекте концепта.

4.2. Следећих 12 именица са фреквенцијом од 20 до 5 чине асоцијате који на граматичком, семантичком и когнитивно-прагматичком плану успостављају различите односе са стимулусом – емотивни: *љубав* 25; *родољубље* 21, *џаџриџизам* 12, *џаџриџа* 6, *родољуб* 6; асоцијат *дом* 18, са високом фреквенцијом, представља мотивациону основу изведенице *домовина*, најближег синонима, а заједно са асоцијатима мање фреквенције *кућа* 6, *мајка* 6 и синтаagma *мајка Србија* 1, *мила маџи* 1, имају велику емотивну вредност, а у пару са стимулусом, уз увођење краћих облика универзалног предиката *јесам*, могу се трансформисати у реченице; асоцијати у форми збирне именице *војска* 6 и мање фреквентног множинског облика *џиџири* 2 имају одбрамбено-заштитну мотивацију, јер су са стимулусом повезани на основу симболичке вред-

¹⁵ Осим језгра, у структури концепта издваја се и центар у виду прототипичног асоцијата, у нашем случају то је хороними *Србија*, и периферија (исп. ПИПЕР 2005: 14).

ности свечаног чина „полагања заклетве“ за одбрану, чување отаџбине, а у пару са стимулусом јављају се у форми потенцијалне реченице, која се може реконструисати увођењем универзалног предиката *имати*; са истом мотивацијом јављају се глаголски асоцијати у форми граматикализованих или потенцијалних реченица: *тхе зове 3, зове 3; се брани лејоџом 2, брани се 1, браниџи 1, се брани 1, се брани слободом 1*; асоцијат *слобода 5* има високу аксиолошку вредност, а *застава 5* симболичну мотивацију. Асоцијат *џесма 10* и мање фреквентни асоцијати *џрича 2, чиџанка 1*, иако представљају примере лексичке и семантичке дисперзије, у пару са стимулусом имају културолошко-дидактичку и емотивну мотивацију, с обзиром на то да је отаџбина/домовина честа инспирација песника и писаца и да песме и приче о отаџбини заузимају значајно место у васпитно-образовном школском програму, како би се код младих нараштаја развијало осећање родољубља и како би се учили патриотизму, што потврђује множински облик асоцијата *џесме 1* и деминутивно-хипокористички асоцијат *џесмица 1*. Наведене именице припадају ђачком, школском вокабулару. Асоцијати из ове групе представљају аксиолошке и емотивне аспекте језгра концепта отаџбина/домовина, који мотивишу профилисање концепта на индивидуалном, групном и социјалном плану и који указују на његове друштвене, психичке и културне аспекте.

4.3. ПЕРИФЕРИЈА АП – БЛИЖА ПЕРИФЕРИЈА. У групи од 26 именица са фреквенцијом од 5 до 2 јављају се 24 именичка асоцијата: *рођење 4, срце 4, Војводина 4, народ 3, џонос 3, раџи 3, бомбардовање 2, деда 2, Дража 2, химна 2, Јакшић 2, Југа 2, камен 2, лејоџа 2, људи 2, носџалгија 2, џионири 2, џрича 2, расџад 2, родбина 2, сигурносџи 2, сређа 2, џоџлина 2, вера 2*, са различитим мотивационим односом према стимулусу: емотивним – *срце 4, џонос 3, носџалгија 2, сигурносџи 2, сређа 2, џоџлина 2, вера 2, родбина 2*, а уз минималну или сложенију трансформацију односа у пару формирају синтагме, које чине семантичку парадигму са већ реализованим емотивним синтагмама – *голуб мира 1, љубав џрема оџаџбини 1, мајка Србија 1, мила маџи 1, моја драга, моја држава 1, моју земљу 1*. Аксиолошки асоцијат *рођење 4*, иако наизглед представља пример лексичке и семантичке дисперзије, у пару са стимулусом указује на високу вредност отаџбине кроз њену антропоморфизацију, поистовећењем са човеком и његовим доласком на свет, као најважнијим догађајем у породици, а у пару *оџаџбина – рођење* (→ *рођење отаџбине или рођење у отаџбини*) трансформише се у потенцијалну генитивну односно локативну синтагму, уз минималну трансформацију, замену места јединица у пару и превођењем лематског облика стимулуса у падежни, генитивни или локативни облик. Локативна синтагма указује на конкретнију

асоцијацију: отаџбина је место, земља рођења, што је иначе истакнуто у речничкој дефиницији лексеме *оџаџбина*.

4.4. Асоцијати збирних именица *народ* 3, *људи* 2 имају егзистенцијално-социјалну мотивацију, истичући заједнички живот у отаџбини, а по аналогiji, као једном од основних принципа асоцијативне граматике, на основу односа у пару могу се трансформисати у синтагме: *оџаџбина – народ, људи* (→ *народ, људи отаџбине*); асоцијати *раи* 3, *бомбардовање* 2, *распад* 2, *НАТО* 1, *Тиџо* 1 и *Слоба* 1, са когнитивно-прецедентног становишта одражавају трауматично сећање на догађаје из недавне прошлости и на личности које су одиграле пресудну улогу у тим догађајима: стварање и распад заједничке домовине Југославије и ратно стање, као и на НАТО бомбардовање Србије, док историјско сећање на претходни рат потврђује асоцијат *Дража* 2 који се односи на генерала Дражу Михаиловића и његову улогу у одбрани отаџбине у Другом светском рату. Асоцијат у форми хоронима, *Војводина* 4, повезан је са стимулусом или идеолошком мотивацијом аутономашења, тежњом за издвајање Војводине из Србије, или пак одражава уже покрајинско схватање појма домовина/отаџбина, као родног места; док хипокористик *Југа* 2 или графички истакнути асоцијати *Ју* 3, *Југа* 1, имају емотивну мотивацију као израз носталгије за некадашњом заједничком државном домовином свих Југословена. Асоцијат *химна* 2 има аксиолошку и симболичну мотивацију, а *лејоџа* 2 естетску, а оба асоцијата у пару са стимулусом јављају се у форми потенцијалне синтагме. Прецедентни асоцијати *Јакшић* 2, *камен* 2 јављају се у пару на основу песме *Оџаџбина* нашег романтичарског песника Ђуре Јакшића, која почиње стихом „И овај камен земље Србије ...“. Асоцијати из ове групе представљају ближу периферију, указујући на друштвене, аксиолошке, емотивне, идеолошке и историјске аспекте концепта ОТАЏБИНА/ДОМОВИНА, који се актуелизују у АП и АВМ.

4.4. Даља периферија АП. У даљој периферији асоцијативног поља¹⁶ са фреквенцијом 1 јавља се велики број апелативних именица у номинативу – 73, мањи број онима – 16; 3 придева *једина*, *прецењена* у конгруентном облику и неконгруентном *родољубив*, као номинати високе емотивне вредности и у пару са стимулусом могу се трансформисати у синтагме: *оџаџбина – једина, прецењена, родољубив* (→ *једина, прецењена, родољубива отаџбина*) или реченице (→ *је једина, прецењена, родољубива*); 3 асоцијата се реализују као предикативи са негативном конотацијом: *нејознаџо*, *оџрцано*, *сурово*, и у пару са сти-

¹⁶ Анализом појединачних реакција добија се потпунија слика о вербално-семантичкој и когнитивно-прагматичкој структури асоцијативног потенцијала стимулуса и већа могућност утврђивања граматичких веза у оквиру АВМ (исп. Стефановић 2005: 25).

мулусом представљају потенцијалне реченице: *оџаџбина – нејознајо, оџаџано, сурово* (→ је нешто непознато ...) и само један глагол у форми леме *цениши* који у пару са стимулусом реализује потенцијалну реченицу са позитивном вредношћу, објекатску активну: *оџаџбина – цениши* (→ ценити отаџбину) или безличну, пасивну (→ се цени). Именички асоцијати углавном се јављају у форми леме, а само 11 њих у падежном облику, 9 у номинативу множине: *брда, демонстрације, делови, границе, њесме, њреци, слике, стихови, циљеле* и по један пример у дативу и генитиву јединице: *држави* и *Србина*.

4.4.1. АСОЦИЈАТИ – СА НЕУТРАЛНИМ ЗНАЧЕЊЕМ. Број именичких асоцијата са становишта опозиције позитиван – негативан и неутралан прилично је уједначен. Неутрално значење има 31 именичка реакција, а по семантичко-тематским и когнитивно-прагматичким аспектима издвајају се следеће групе: асоцијати који указују на физичке аспекте и природне одлике стимулуса: *место, њросџор, село, џериџорија, џле, џло, целина, делови, улица, зеленило, брда, џприрода*; са истим смислом као и асоцијати прилози усмерености, месни *далеко* 2 и временски *заувек* 2, при чему се јединице у пару могу трансформисати у реченице употребом краћег облика предиката *јесам* или у синтагме уз друге трансформације, нпр: *оџаџбина – место* (→ је место), *оџаџбина – далеко* (→ је далеко), а парови са реакцијама: *целина, делови, зеленило, брда, џприрода, улица* и *заувек* чине потенцијалне синтагме, које се могу трансформисати у граматичке заменом места чланова у пару и заменом лематског облика стимулуса присвојним генитивом: *оџаџбина – целина* (→ целина отаџбине), *оџаџбина – џприрода* (→ природа отаџбине); граматикализовану генитивну синтагму реализује пар са реакцијом *Србина* у значењу националног идентитета, што је исказано и у последњем стиху поменуте Јакшићеве песме: *Отаџбина је ово Србина!*. Са редним бројем *други* у именичкој служби, јединице у пару чине потенцијалну напоредну синтагму додавањем везника *и*: *оџаџбина – други* (→ и други) засновану на опозицији „ми – они, други“; аспект безбедности и одбране: *граница, границе, касарна*; државно уређење: *краљ* и граматикализована реакција, прецедентни екскламативни израз *за краља и оџаџбину*; затим парови са именицама којима се указује на идеолошке аспекте и друштвене улоге: *власџи, национализам, џолиџика, личностџи*; на материјалну културу: *манасџир*; економију: *економија, маркетинг*; емоцију: *меланхолија*; прецеденте, традицију: *џрошлосџи*. Асоцијат *чиџанка* са когнитивног аспекта тематски је везан за културу, образовање. Наведени асоцијати у пару са стимулусом јављају се у форми потенцијалне генитивне синтагме: *оџаџбина – границе, касарна, краљ* и др. (→ границе, касарна, краљ и др. отаџбине) или локативне синтагме: *оџаџбина – чиџанка* (→ у читанци).

4.4.2. Асоцијати са позитивним вредностима. У питању је 38 именичких реакција, углавном номинати позитивних, симболичких и прецедентних вредности у облику номинатива или именичких синтагми: *голуб* и синтагма *голуб мира* као симболи мира, *грб* као симбол државности, прецедент *џлава гробница* који асоцира на наслов песме *Плава гробница* нашег песника Милутина Бојића у којој је опевана славна епопеја српског страдања на путу до Крфа у Првом светском рату; егзистенцијалне вредности: *хлеб*, *мир*, *стабилност*, *чување*, *одбрана*; емотивне вредности: *нада*, *оданост*, *пријатност*, *веровање* и друштвене и породичне вредности: *слава*, *српство*, а асоцијат *отац*, који са породичног и друштвеног аспекта означава најзначајнијег члана заједнице, реализује и творбenu парадигму са стимулусом као творбена основа изведенице номината *отацбина* и као носилац творбеног гнезда целе парадигме; асоцијати *грудва*, *постојбина* представљају даље синониме стимулуса, док неутрални номинат *сћена* у асоцијативном пољу реализује метафорично значење несаломиве снаге и одбране отаџбине, као и номинат *камен* у контексту наведеног стиха из песме *Отацбина* Ђ. Јакшића (в. т. 4.3). Већина наведених именичких асоцијата у пару са стимулусом реализује потенцијалне генитивне синтагме са високом аксиолошком и симболичком вредношћу: *отацбина* – *голуб*, *голуб мира*, *џлава гробница*, *слава*, *српство*, *чување*, *одбрана* (→ *голуб*, *мир*, *слава*, *српство* и др. отаџбине), а симболичка вредност потврђена је и синтагмом *отацбина* – *отац* (→ отац отаџбине), чији је однос у пару и творбено мотивисан; акузативне синтагме: *отацбина* – *нада*, *веровање* (→ *нада*, *веровање* у отаџбину); а однос у паровима *отацбина* – *пријатност*, *хлеб*, *мир*, *стабилност* (→ *пријатност*, *хлеб* и др. у отаџбини) реализује се у виду локативне синтагме или потенцијалне дефиницијске реченице (→ *је/значи* *пријатност*, *мир*, *хлеб*, *стабилност*); потенцијалне реченице наведеног типа реализују се и у паровима са именицама: *отацбина* – *грудва*, *постојбина*, (→ *је/значи* *грудва*, *постојбина*). Позитивна конотација реализована је и у виду творбеног фрагмента хипокористично-деминутивне изведенице: *џесмица*. Именичке синтагме: *љубав џрема отаџбини*, *мајка Србија*, *мила мајки*, *моја драга*, *моја држава*, *најлепша сћвар*, *земља најмилија*, *земља снова* у пару са стимулусом реализују потенцијалне дефиницијске реченице: *отацбина* – *мајка Србија*, *моја држава*, *мила мајки* и др. (→ *је/значи* *мајка Србија*, *моја држава*, *мила мајки* и др.), а синтагма *моју земљу* потенцијалну објекатску реченицу: *отацбина* – *моју земљу* (→ *волим* *моју земљу*). Глаголски асоцијати у презенту првог лица једнине и множине, у безличном облику и инфинитиву, јављају се у форми граматицизованих субјекатских реченица: *волим џе* 5, *волимо џе* 2, *волимо џе ми* 1 и безличних реченица: *се воли* 1 и *волеји* 1. Реакције у форми имена значајних српских писаца и песника: *Десанка Максимовић*, *Ђура Јакшић*,

Иво Андрић, В. П. Дис и српског родољуба и добротвора капетана Мише: *Миша Анастјасијевић*, представљају прецедентне вредности националне културе или глобалне популарне културе забаве: *Тарнер Тина*.

4.4.3. АСОЦИЈАТИ СА НЕГАТИВНИМ ВРЕДНОСТИМА. Нешто мањи број асоцијата, њих 37, има негативну вредност, и то као номинати негативних вредности, неповољних догађаја и стања имају дефинициону или идентификациону улогу у односу на стимулус, а то су у првом реду именице у номинативу јединине, које се у пару са стимулусом реализују углавном у форми потенцијалних реченица, *бијика, демонстрације, губићак, нестиабилносћ, њројадање, њросјачење, сивило, сукоб, завера* и предикатив *оћрцано*; у значењу емоција: *мрзовоља, осамљеносћ*, док реакција *фикција* у асоцијативном пољу посредно реализује осећање резигнације, јер у пару са стимулуса истиче нереални, фиктивни статус отаџбине, што има негативну конотацију: *оћаџбина – бијика, њросјачење, сивило, завера, фикција, оћрцано* и др. (→ то је/значи битка, просјачење, сивило, завера, фикција, отрцано и др.); именички асоцијати *офуџаносћ, глупосћ, незнање* у значењу стања у пару са стимулусом појачавају пејоративност и тоналност негативне експресије актуелног стања отаџбине; асоцијати са значењем карактерних особина: *шуша, злоћвор* у пару са стимулусом указују на лош и непријатељски однос, став према отаџбини и сви се реализују у форми потенцијалне генитивне синтагме: *оћаџбина – глупосћ, офуџаносћ, шуша, злоћвор* (→ глупост, офуџаност и др. отаџбине). У истој форми у пару са стимулусом реализују се асоцијати: *мрак, њушка* и полисемна лексема *крај* у значењу „завршетак нечега“, примарно неутралне именице, које у АП реализују негативно значење. Именички асоцијат, прецедент *јулаћ* изведен је пејоративним суфиксом *-аћ* од скраћеног назива партије ЈУЛ – Југословенска уједињена левица, за коју се сматра да је одиграла негативну улогу у изазивању економске кризе и бомбардовања Србије 90-тих година прошлог века. Негативно стање исказано је реакцијама у форми именичких синтагми: *мрћва груда, уклетја земља*, које у паровима са стимулусом реализују потенцијалне дефиницијске реченице. Прелазни, повратни, егзистенцијални и модални глаголи реакције јављају се у форми негираних и ненегираних граматикализованих реченица и у личним и у безличним глаголским облицима: императива у првом лицу јединине, презента у трећем лицу јединине, перфекта и имперфекта у трећем лицу јединине, безличног футура, а неки од њих и вербално одражавају дијалогски режим упитно-одговорне, дијалогске, ситуације¹⁷, јер се јављају у форми питања, чуђења, неверице и одговора: *која оћаџбина, шћа ћо беше, ма немој ми рећи!, њобећи одав-*

¹⁷ О реакцијама у упитно-одговорном, дијалогском режиму и њиховим типовима в. КАРАУЛОВ 1993: 200–210.

де, може, не вреди, не знам, нема, нема је, се констативно смањује, некад њој јојала, њојала, или потенцијалне објекатске реченице са инфинитивом прелазног глагола *несијати*: *оџаџбина – несијати* (→ је нестала). Графички асоцијат ?, који у дијалошком режиму одговара вербализованој упитној реченици „Шта је то?“, појачава недоумицу у вези са постојањем или вредношћу стимулуса, па би синтаксема у пару имала форму грамаатикализоване реченице: *оџаџбина – ?* (→ Шта је то?). Са истом негативном вредношћу а и са стилском употребом појачаног омаловажавања у АП лексеме *оџаџбина* реализују се и узвици, поновљени узвик *ха ха ха* у смислу „то је смешно“ и узвих *џих* са смислом презирања, а јављају се у облику потенцијалне реченице, која се може реконструисати увођењем краћих облика универзалног предиката *јесам*.

4.4.4. Асоцијати у форми онима. Већина реакција овог типа у пару са стимулусом имају неутралну вредност и функционишу као пуни или скраћени називи садашње или бивше оџаџбине: *екс Југославија, Србија и Црна Гора 2, Србија и Ц.Г. 1, СРС 1, СРЈ 2*, или као називи друге државе – оџаџбине, места рођења и порекла: *Црна Гора, Зрењанин, село Радојево*, а асоцијат и прецедент *Косово* који има велику аксиолошку вредност, националну и симболичку. Асоцијат *Марс* у пару са стимулусом на стилистичком плану представља шалјиви или ироничан одговор на стимулус *оџаџбина* у смислу њеног омаловажавања, игнорисања: „то је за мене нешто непознато/врло, врло далеко“ или „то за мене нема никакво значење, значај“. Асоцијат *Балкан* у дијалошком режиму представља информацију о ширем локационом положају оџаџбине – Србије, а на когнитивном плану стереотипизације и припадност балканском менталитету и култури, који се у пару може трансформисати у реченицу или синтагму увођењем краћих облика предиката *јесам* и променом лематског облика реплике у предлошки локатив: *оџаџбина – Балкан* (→ (је) на Балкану). Наведени други оними у пару са стимулусом представљају потенцијалне информационе реченице које се у дијалошком режиму могу реконструисати увођењем краћих облика универзалног предиката *јесам*. Оними као асоцијати: *Тишо, Слоба, Турска и Турци* са негативним конотацијама представљају прецеденте памћења на догађаје из ближе и даље историје: на личности које су одиграле значајну улогу у формирању и распаду заједничке домовине Југославије, као и на вишевековну поробљеност оџаџбине Србије од стране Османлијске турске државе и на ратовање са Турцима, а у пару са стимулусом представљају деграматикализоване форме.

4.4.5. АСОЦИЈАТИ У ЗОНИ КРАЉЕ ПЕРИФЕРИЈЕ. У крајњој периферији АП лексеме *оџаџбина* јављају се асоцијати *мушкарац*, *џиџеле*, *јаје*, *руда* са нејасним, замагљеним односом у пару.¹⁸

5. КОНЦЕПТ ДОМОВИНА/ОТАЏБИНА У МАТЕРИЈАЛУ ОАРСЈ

5.1. У овом речнику лексеме *домовина* и *оџаџбина* представљене су као реакције у АП стимулуса из АРСЈ. У претходном излагању детаљно је анализирано АП лексеме *оџаџбина* са становишта асоцијативне граматике на сва три плана: вербално-синтаксичком, когнитивном и прагматичком, а у овом делу даћемо уопштени преглед позиција наведених лексема у другим АП.

5.2. ЛЕКСЕМА *ДОМОВИНА* КАО РЕАКЦИЈА¹⁹. Лексема *домовина*, како показује чланак у ОАРСЈ наведен у нап. 18, јавља се као реакција са великом фреквенцијом – 335 код 27 стимулуса. На првом месту са фреквенцијом 116 јавља се у пару са стимулусом *отаџбина*, што је евидентирано у АП лексеме *оџаџбина*. Иначе, у позицији стимулуса јављају се у највећем броју исте лексеме које у АП лексеме *оџаџбина* имају позицију реакције, па и у приближној фреквенцији.

5.2.1. ЛЕКСЕМА *ДОМОВИНА* КАО РЕАКЦИЈА У АП ДРУГИХ СТИМУЛУСА. Јавља се у највећем броју код именица, код 23 именице у облику леме, а на основу фреквенције лексеме *домовина* заузима различита места у структури АП именичких стимулуса. На основу високе фреквенције јавља се у језгру АП емотивних именица: *џаџриоџизам* 58; *родољуб* 38; хоронимâ *Србија* 38; *Југославија* 28 и АП неутралне именице *држава* 11; у ближој

¹⁸ У слободнијој интерпретацији и једноставнијом процедуром, асоцијат *руда* на нивоу прецедента може се повезати са изразом *лећи на руду* у негативном значењу, наведеном у РМС, под глаголом *лећи*, у значењу „покорити се помирити се с нечим неизбежним, макар колико неугодним, чему се раније противило, признати, прихватити затечено стање“, одговора неповољном друштвено-политичком и економском стању у којем се налазила *отаџбина*, а са којим се морало мирити. Истим поступком на прецедентном нивоу може се реконструисати смисаона веза асоцијата *џиџеле* са стимулусом, која одговара већ застарелом изразу *дерџиџи оџанке (за некога, око некога)* у значењу „узалуд ићи негде“ а са објекатском допуном у значењу „узалуд се мучити, трудити (око некога)“, потврђеном у РСАНУ под именицом *оџанак*, а који се може осавремениити заменом именице *оџанак* савременом обућом *џиџеле*: *дерџиџи џиџеле (за некога, око некога)* у смислу узалудности предузимања било каквог активног учешћа у вези са стимулусом. У том случају, ван система у АП остале би именице у форми леме *мушкарац* и *јаје*.

¹⁹ *домовина* *отаџбина* 116; патриотизам 58; родољуб, Србија 38; Југославија 28; држава 11; застава 8; националиста, српски језик 6; Косово 3; Црна Гора, Европа, грб, југословенски, порекло, војник 2; Балкан, част, груди, младост, Немачка, ослободити, отпор, овде, српски, улица, запад 1; 335+27

домовина *те зове* војник.

периферији АП четири именице, три са симболичком, националном и културном вредношћу: *засџава* 8, синтагме *срџски језик* 6 и хоронима *Косово* 3, а и у АП именице са негативном идеолошко-политичком вредношћу *националисџа* 6; у даљој периферији са фреквенцијом 2 у АП пет стимулуса именица, три апелатива: *грб* са симболичком вредношћу и именица са неутралним значењем: *џорекло*, *војник* и у АП два хоронима, *Црна Гора*, *Евроџа*; у крајњој периферији са фреквенцијом 1 јавља се код различитих врста речи: а) у АП 8 именица, стимулуса *часџ* са високом аксиолошком вредношћу, именица са неутралним значењем: *груди*, *младосџ*, *оџџор*, *улица*, *заџад* и хоронима *Балкан*, *Немачка*; б) у АП два придева изведена од хоронима домовине, отаџбине, Србија и Југославија: *југословенски*, *срџски*; в) у АП глагола *ослободџи* и месног прилога *овде*; г) у АП стимулуса *војник* у форми екскламативног израза: *домовина џе зове*.

5.2.2. ВЕРБАЛНО-ГРАМАТИЧКИ И КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧКИ ПЛАН. Лексема *домовина* као реакција у пару са стимулусима реализује потенцијалне синтагме и реченице различитог типа:

Граматикизоване синтагме: *југословенски*, *срџски* – *домовина* (→ југословенска, српска домовина)²⁰;

Напоредне синтагме 1: *џатириџизам*, *држава* – *домовина* (→ и домовина);

Потенцијалне генитивне синтагме 2: *родољуб*, *засџава*, *срџски језик*, *националисџа*, *грб*, *џорекло*, *војник*, *часџ*, *груди*, *младосџ*, *оџџор*, *улица* – *домовина* (→ домовине);

Потенцијалне објекатске синтагме 3: *ослободџи* – *домовина* (→ домовину);

Потенцијалне идентификационе реченице 1: *Србија*, *Југославија*, *Црна Гора*, *Косово*, *овде* – *домовина* (→ је домовина);

Потенцијална локациона реченица 2: *Балкан* – *домовина* (→ домовина је на Балкану);

Потенцијалне локационе и аксиолошке реченице 3: *Евроџа*, *заџад* – *домовина* (→ је/није домовина);

Потенцијална идентификациона реченица 4: *Немачка* – *домовина* (→ није домовина);

Потенцијална аксиолошка реченица 5: *заџад* – *домовина* (→ домовина је/није на западу).

Потенцијална екскламативна реченица когнитивно-прецедентног нивоа 6: *војник* – *домовина џе зове* 1 (→ војниче, ...).

²⁰ Облици неконгруентних придева и придевских заменица у пару са именицама чине граматикизовану синтагму (в. нап. 2).

5.3. ЛЕКСЕМА *ОТАЏБИНА* КАО РЕАКЦИЈА²¹. Лексема *оџаџбина*, како показује асоцијативни чланак наведен у нап. 19, јавља се као реакција у АП код 28 стимулуса са учесталошћу 149.

5.3.1. ЛЕКСЕМА *ОТАЏБИНА* КАО РЕАКЦИЈА У АП ДРУГИХ СТИМУЛУСА. То су пре свега лексеме које се јављају и као реакције у АП ове лексеме на основу повезаности у семантичком и концептуалном пољу концепта отаџбина. У највећем броју реакција *оџаџбина* јавља се у АП 21 именице у форми леме, а по фреквенцији заузима различите позиције у структури њихових АП. У позицији језгра јавља се у АП емотивних именица са прилично високом фреквенцијом: патриотизам 45; *родољуб* 27 и хоронимâ *Србија* 16; *Југославија* 14; у ближој периферији у АП именичких стимулуса са симболичком и одбрамбеном вредношћу: *застава* 4; *војник* 6 и у АП именице са негативном идеолошко-политичком вредношћу: *националистџа* 7; у даљој периферији са фреквенцијом 2 јавља се код различитих врста речи: а) у АП 7 именица, 5 стимулуса апелатива: *држава*, *грб*, *џорекло*, *српски језик*, *војници* и два онима: *Срби*, *Црна Гора*, б) у АП придева *југословенски*; в) у АП прилога за место: *далеко* 2; на крајњој периферији са фреквенцијом 1, такође, код различитих врста речи: а) у АП 8 именица, 4 стимулуса апелатива са високом аксиолошком и симболичком вредношћу: *частџ*, *демократиџа*, *син*, *слобода* и 2 стимулуса са негативном вредношћу: *крв*, *национализам*, као и у АП хоронима *Косово*, *Балкан*; б) у АП 2 (трпна) придева: *вољена*, *заљубљен* и в) у АП 2 месна прилога: *овде*, *ближе*.

Асоцијат *оџаџбина* не јавља се као реакција ни уз један глагол, за разлику од ситуације у АП лексеме *оџаџбина* где се реализује већи број глагола и то у флективном облику, који у пару са стимулусом чине реченице или потенцијалне реченице.

У ОАРСЈ као реакције на стимулус *џаџриоџизам* јавља се и реакција *оџаџбинствџо*, изведена апстрактна именица, која се није реализовала у АП лексеме *оџаџбина*, иако се на основу творбене мотивација могла реализовати, јер се у њеној основи препознају именица *оџаџ* и *оџаџбина*, као фрагменти творбеног гнезда.

5.3.2. ВЕРБАЛНО-ГРАМАТИЧКИ И КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧКИ ПЛАН. Лексема *оџаџбина* као реакција у пару са стимулусима реализује синтагме, потенцијалне синтагме и реченице различитог типа:

²¹ **отаџбина*** патриотизам 45; родољуб 27; Србија 16; Југославија 14; националиста 7; војник 6; застава 4; Црна Гора, далеко, држава, грб, југословенски, порекло, Срби, српски језик, војници 2; Балкан, ближе, част, демократија, Косово, крв, национализам, овде, син, слобода, вољена, заљубљен 1; 149+28 част 1, син 1;

отаџбеништво патриотизам 1. Звездаца иза лексеме отаџбина означава да се она јавља као стимулус у АРСЈ.

Граматикизоване синтагме: *вољена, југословенски* → *вољена, југословенска оџаџбина*;

Потенцијалне напоредне синтагме 1: *џаџриоџизам, држава* – *оџаџбина* (→ и *отаџбина*);

Потенцијалне аксиолошке генитивне синтагме 2: *родољуб, националистџа, војник, засџава, грб, џорекло, срџски језик, војници, демократиџа, часџи, крв, национализам, син, слобода* – *оџаџбина* (→ *отаџбине*);

Потенцијална дефиниџска генитивна синтагма 3: *Срби* – *оџаџбина* (→ *отаџбина Срба*);

Потенцијална објекатска емотивна синтагма 4: *заљубљен* – *оџаџбина* (→ у *отаџбину*);

Потенцијалне идентификационе реченице 1: *Србиџа, Југославиџа, Црна Гора, Косово* – *оџаџбина* (→ је *отаџбина*);

Потенцијалне реченице локационе усмерености 2: *далеко, овде, ближе* – *оџаџбина* (→ је *отаџбина*);

Потенцијална локативна реченице 3: *Балкан* – *оџаџбина* (→ *отаџбина је на Балкану*);

Творбена мотивациџа у форми потенцијалне напоредне синтагме: *оџаџбинсџво* – *џаџриоџизам* (→ и патриотизам).

6. ЗАКЉУЧАК. У раду је са становишта асоџијативне граматике представљен концепт *домовина/отаџбина* на основу материјала из асоџијативних речника српског језика, асоџијативног поља лексема *оџаџбина* из АРСЈ и реализованих односа лексема *оџаџбина* и *домовина* у пару са другим стимулусима из ОАРСЈ. Анализа АП лексеме *оџаџбина* урађена је са више аспеката: по типовима реакџија у смислу облика, врста речи, апелативних именица, онима, графичких облика; на три плана (вербално-семантичком/граматичком, когнитивном и прагматичком), на којима се заснива реализациџа говорно-мисаоне активности; са становишта структуре АП: језгро, ближа перифериџа, даља перифериџа, крајња перифериџа; даља перифериџа је анализирана са тематског, аксиолошког (неутралне реакџије, позитивне и негативне) и улоге онима; крајња перифериџа са реакџијама у виду прецедентних фрагмената и са само две реакџије: *мушкараџ* и *јаје* које нису реализовале ни један од разматраних односа са стимулусом. Материјал лексема *домовина* и *оџаџбина* у позиџији реакџије представљен је уопштено са становишта асоџијативних поља стимулуса: врсте речи, тематске групе, вредносне оцене, улоге онима, а са вербано-граматичког становишта наведени су типови синтаксема: малобројне граматикизоване синтагме и веџи број потенцијалних синтагми и реченица различитих типова.

Цитирана литература

- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. „Вербалне асоцијације у семантичким истраживањима“. У: П. Пипер, Р. Драгићевић, М. Стефановић. *Асоцијативни речник српског језика*. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет у Београду, 2005: стр. 56–80.
- [DRAGIĆEVIĆ, Rajna. „Verbalne asocijacije u semantičkim istraživanjima“. U: P. Piper, R. Dragićević, M. Stefanović. *Asocijativni rečnik srpskoga jezika*. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet u Beogradu, 2005: str. 56–80]
- КАРАУЛОВ, Јо. Н. *Асоцијативна граматика русског језика*. Москва: Руски јазык, 1993.
- [KARAULOV, Ū. N. *Asocijativnaá grammatika russkogo ázuka*. Moskva: Russkij ázyk, 1993]
- КАРАУЛОВ, Јо. Н. *Активна граматика и асоцијативно-вербална сет*. Москва: ИРЯ РАН, 1999.
- [KARAULOV, Ū. N. *Aktivnaá grammatika i asocijativno-verbal'naá set'*. Moskva: IRĀ RAN, 1999]
- ПИПЕР, Предраг. „О вербалним асоцијацијама, њиховом проучавању и лексикографском опису“. У: П. Пипер, Р. Драгићевић, М. Стефановић. *Асоцијативни речник српског језика*. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет у Београду, 2005: стр. 7–22.
- [PIPER, Predrag. „O verbalnim asocijacijama, njihovom proučavanju i leksikografskom opisu“. U: P. Piper, R. Dragićević, M. Stefanović. *Asocijativni rečnik srpskoga jezika*. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet u Beogradu, 2005: str. 7–22]
- РИСТИЋ, Стана, Ивана Лазич Коњик. „Концепт домовина у српском језику (на системском материјалу)“, 2022 (припремљен за штампу).
- [RISTIĆ, Stana, Ivana Lazić Konjik. „Koncept DOMOVINA u srpskom jeziku (na sistemskom materijalu)“, 2022 (pripremljen za štampu)]
- СТЕФАНОВИЋ, Марија. „Од асоцијативног речника према асоцијативној граматици“. У: П. Пипер, Р. Драгићевић, М. Стефановић. *Асоцијативни речник српског језика*. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет у Београду, 2005: стр. 23–55.
- [STEFANOVIĆ, Marija. „Od asocijativnog rečnika prema asocijativnoj gramatici“. U: P. Piper, R. Dragićević, M. Stefanović. *Asocijativni rečnik srpskoga jezika*. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet u Beogradu, 2005: str. 23–55]

Извори

- АРСЈ. Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. *Асоцијативни речник српског језика* (I део; од стимулуса ка реакцији). Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет у Београду, 2005.
- [ARSJ. Piper, Predrag, Rajna Dragićević, Marija Stefanović. *Asocijativni rečnik srpskoga jezika* (I deo; od stimulusa ka reakciji). Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet u Beogradu, 2005]
- ОАРСЈ. Драгићевић, Рајна, Предраг Пипер, Марија Стефановић. *Обраћени асоцијативни речник српског језика* (II део; од реакције ка стимулусу). Београд: Београдска књига, Службени гласник, 2011.

- [OARSJ. Dragičević, Rajna, Predrag Piper, Marija Stefanović. *Obratni asocijativni rečnik srpskoga jezika* (II deo; od reakcije ka stimulusu). Beograd: Beogradska knjiga, Službeni glasnik, 2011]
- PMС (и МХ). *Речник српскохрватског књижевног језика*. I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
- [RMS (и МН). *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. I–III. Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska, 1967–1969; IV–VI. Novi Sad: Matica srpska, 1969–1976]
- РСАНУ. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. I–XXI. Београд: Српска академија наука и уметности, 1959 –.
- [RSANU. *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. I–XXI. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1959–]

Стана С. Ристич

Институт сербског језика Сербској академији наука и искуства

КОНЦЕПТ РОДИНА/ОТЕЧЕСТВО В КОНТЕКСТЕ АССОЦИАТИВНОЙ ГРАММАТИКИ

Резюме

В статье на основе материала ассоциативных словарей сербского языка, «Ассоциативного словаря сербского языка» и «Обратного ассоциативного словаря сербского языка», представлен концепт *родина/отечество*, исходя из анализа ассоциативных полей лексем *отечество* и *родина* с точки зрения ассоциативной грамматики, рассматривающей отношение стимул – реакция в обоих направлениях. Данная пара является основной единицей ассоциативной сети и ассоциативной грамматики. На основе правил ассоциативной грамматики и стандартных аналогических процедур отношения в паре стимул – реакция представлены на трех планах: вербально-семантическом/грамматическом, когнитивном и прагматическом, на которых базируется реализация речево-мыслительной деятельности, отражающейся в языковой картине мира.

Ключевые слова: концепт *родина/отечество* (домовина/отаџбина), ассоциативная грамматика, ассоциативное поле, пара стимул – реакция, сербский язык.

Stana S. Ristić
Institute for the Serbian Language of SASA

THE CONCEPT OF HOMELAND/FATHERLAND IN THE CONTEXT
OF ASSOCIATIVE GRAMMAR

S u m m a r y

Based on the material taken from the associative dictionary of the Serbian language –ARRSJ and OARSJ, this paper presents the concept of HOMELAND/FATHERLAND (ДОМОВИНА/ОТАЏБИНА) based on the associative field of lexemes *отаџбина* ('fatherland') and *домовина* ('homeland'), from the viewpoint of associative grammar, and based on the analysis of relations within the pair stimulus – reaction in both directions, which represents a basic unit of associative network and associative grammar. Founded upon the rules of associative grammar and standard analogical procedures, relations within the pair stimulus – reaction are presented on three planes: verbal-semantic / grammatical, cognitive and pragmatic, upon which rests the realization of speaking-thinking activities, which is reflected in the language worldview.

Keywords: concept of HOMELAND/FATHERLAND, associative grammar, associative field, stimulus – reaction pair, Serbian language.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 697–710

УДК 811.163.41'374

COBISS.SR-ID 85143305

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202697J>

Примљено: 15. маја 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Неђо Г. Јошић*

Институт за српски језик САНУ

Београд

ПОГЛЕД НА СРПСКУ АУТОРСКУ ЛЕКСИКОГРАФИЈУ**

Аутор даје преглед рада у области српске ауторске лексикографије уз критички приказ досадашњих рјечника. Радом су овлаш обухваћена и лексикографска стремљења у овој области у иностраној, превасходно руској лингвистичкој средини.

Кључне ријечи: ауторска лексикографија, П. П. Његош, М. Ракић, Л. Лазаревић, придјиви (у савременој српској прози), лексикологија и лексикографија, српски језик.

А. ОПШТА СТРЕМЉЕЊА У ОБЛАСТИ АУТОРСКЕ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ

Откако се књиге исписују и пишу, откад се приређују и штампају, посебно прозне и поетске књиге, постоји и потреба да се њихова лексика, бар она мање позната, прокоментарише и разјасни и тако читаоцу приближи на неки начин. Ни данас није ријеткост да аутори на крају књиге дају неки индекс мање познатих ријечи, или то чини неко други, оцјењујући у тексту које би то ријечи ваљало разјаснити. Оваква потреба лежи у самим коријенима ауторске лексикографије. Први лексикографски приручници ове природе појавили су се у Енглеској још средином XVI вијека: то су били

---

* nedjo.josic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад настао је у оквиру пројекта *Лингвистичка испитивања савременог српског језика и израда Речника САНУ*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије, на основу уговора бр. 451-03-68/2022-14, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ 17. 1. 2022. године.

својеврсни конкордацијски регистри засновани на различитим преводима библијских текстова (исп. Шестакова 2011: 8). Па ипак, у свијету (па и код нас), ова лексикографска област у свој активни период улази тек у другој половини XX вијека. У назначеном периоду у Русији је штампан *Словарь-сѣровочник Слова о ѿлоку Игореве*, 1–6 (1965–1984), *Словарь языка Пушкина*, I–IV (I том изашао је 1956. године), кога је с типолошке тачке гледишта Лариса Леонидовна Шестакова оквалификовала као рјечник језика епохе који се на својеврстан начин прелама у Пушкиновом пјесничком дјелу (Шестакова 2011: 185). У Пољској је завршен рјечник њиховог највећег романтичарског пјесника Адама Мицкијевича, *Słownik Mickiewicza* (1962–1983), у Бугарској је рађен рјечник пјесничког дјела Христа Ботева, код Срба *Речник језика Пејтра II Пејтровића Његоша* (1983), те *Речник ѿоезије Милана Ракића* (1984). А тек у Енглеској – онамо је поодавно завршен већи број различитих типова рјечника Шекспировог књижевног дјела, али се и даље ради на појединим видовима лексикографске обраде или лексикографског описа индивидуалне концептосфере карактеристичне за Шекспирове драме и Шекспирову поезију. У Њемачкој је одмах послвије II свјетског рата осмишљен рад на рјечнику Гетеова језика (*Goete-Wörterbuch*). На том давно заснованом рјечнику под окриљем важних институција активно се ради од 1978. године, али је он временом промијенио концепт, обим и устројство, оснажен је језиком других стваралаца Гетеова времена, те је тако прерастао у својеврсни тезаурис њемачког језика (*Thesaurus der Goethezeit*), дјело које има за циљ свеобухватну представу о језику и свијету мисли Гетеове епохе. То је извор за различита језичка, књижевна, културолошка, историјска и друга истраживања, уопште интелектуални подухват у новије вријеме без премца у њемачкој националној науци и култури. *Thesaurus der Goethezeit* се приређује упоредо у папирној и дигиталној форми, а предвиђа се како би могао да буде завршен до 2025. године. Потпуно уобличен, могао би да има преко 100.000 лема.

Ауторска (списатељска) лексикографија, посебно у развијеним и снажнијим културним срединама, данас је досегла замашне размјере, тежећи да и такве размјере у условима компјутерске технологије надаље размиче, ширећи тако опсег својих предмета и видове обраде и презентације лексичке и књижевне грађе до неслућених граница. Управо се то данас дешава у Русији. Ау-

торска лексикографија овамо је у успону као ријетко гдје: уз употребу рачунарских програма начињен је и публикован већи број фреквенцијских рјечника и лексикографских регистара књижевног дјела писаца као што су Грибоједов, Гогољ, Достојевски (*Словарь языка Достоевского. Лексический строй идиолекта*, том I, Москва 2001; *Словарь языка Достоевского. Идиоглосарий*, А–В, Москва 2008), Чехов итд., али се њихово интересовање не зауставља само на рјечницима појединих романсијера, приповједача и пјесника, већ се дјелокуп ове лексикографске области протеже и на поједине епохе или обухвата друге видове научне лексикографске обраде. У том погледу – да се не дужи – поменућу само *Словарь языка русской поэзии XX века* (том I, 2001) или *Материалы к словарю метафор и сравнений русской литературы XIX–XX вв.* (одељак I, „Птице“, 2000). Из овог напријед и сасвим овлаш представљеног, јасним бива да савремена лексикографија – како то сматра Ю. Д. Апресјан – тежи ка синтези филологије и културе у широком смислу те ријечи.¹ Спрегу између културе, језика и рјечника датога народа, овај знаменити слависта дефинисао је на следећи начин: „Значительная часть культуры любого народа реализуется через его язык, а язык во всем его богатстве закрепляется прежде всего в словаре“ (Апресян 1993: 6).

Б. СРПСКА АУТОРСКА ЛЕКСИКОГРАФИЈА

Иза овог крајње сумарног прегледа, ред је да се у важнијим цртама представе достигнућа у области ауторске лексикографије код Срба. Овдје не бих да се иде унедоглед и да се изналазе трагови који би упућивали на оно што се данас подразумијева под појмом ауторска лексикографија. Осврнућемо се само на оно што се налази пред нама као резултат таквих прегнућа. Представићемо у најважнијим цртама *Речник језика Пејтра II Пејтровића Његоша*, *Речник ѿезије Милана Ракића*, *Азбучник ѿридева у српској ѿро-*

¹ Одговарајући на питање коме су потребни ауторски рјечници, савремене ауторке Мелентјева и Уткина су навеле: „студентам-филологам; литературоведцам и лингвистам; читателям“ (Мелентјева, Уткина 2011: 150–151). Зашто су савременим корисницима потребни и зашто служе ауторски рјечници, ауторке су прецизирале: „при изучении истории языка; при изучении индивидуального стиля писателя в курсах стилистики при анализе текстов; при изучении социокультурной среды эпохи, жизни и деятельности писателя; при составлении толковых словарей как готовый иллюстративный материал“ (Мелентјева, Уткина 2011: 151–154).

зи двадесетого века и *Речник њријоведака Лазе Лазаревића*, заобилазећи притом фреквенцијске рјечнике неких аутора као засебан вид описа лексикона заступљеног у књижевном дјелу појединих стваралаца (нпр. Александар Костић, *Фреквенцијски речник Бранка Радичевића*; Александар Костић, Петар Милин: *Фреквенцијски речник Тодора Манојловића*). Лексикографска представа о горепоменутих рјечницима треба да се схвати као ослонац за развој нових лексикографских идеја и нових прегнућа, те као тежња да се иде, колико то наши капацитети допуштају, у корак са напреднијим свијетом у погледу развоја ауторске лексикографије.

Речник језика Пејра II Пејровића Његоша спада у рјечнике описног типа. Приступ његовој изради био је условљен заостатком у овој лексикографској области, а бољи избор од Његоша као писца, како је то констатовао и проф. Стевановић – бољи се избор „није могао направити“ (СТЕВАНОВИЋ 1983: VIII). С обзиром на то да основицу Његошева књижевног дјела чини народни језик, завичајни језик пјесника на неки начин особеног синтаксичког устројства, језик препун дијалекатских лексичких форми и гномских образаца у казивању и приповиједању, те да је Његош мислилац, пјесник изузетне ерудиције, недосегнут пјесник у погледу филозофског виђења свијета, рефлексije и мистике – лексикографска обрада његовог језика наметала се превасходо као национални културни и научни задатак. Ово посебно с обзиром на чињеницу да је језик Његошева књижевног дјела знатно шири од оне опште народне основице. Његошев језик „укључивао [је] у себе и извесне творачке елементе дотадашњег језика наших књижевности“ (СТЕВАНОВИЋ 1983: VIII), тј. нешто језичког (лексичког) колорита карактеристичног за предвуковски период развоја српског књижевног језика, елементе руског књижевног језика Пушкинове епохе, елементе руског богослужбеног језика, те нешто турцизма карактеристичних за Његошево доба, од којих су неки одољели проби времена и представама о језичком чистунству, инфилтриравши се тако у савремени језик српски. То су, дакле, пресудни фактори за одабир Његошева пјесничког дјела и његово представљање у лексикографској форми.

Речник језика Пејра II Пејровића Његоша обиман је приручник, двотомно дјело од 1.268 двостубачних страна густо куцаног текста, у којем је темељито представљен лексички свијет Његошева

дјела. Такав какав је одавно пред нама, *Речник* чини основни приручник у сваком озбиљнијем проучавању Његошева језика, језика Његошеве епохе, народне старине свакојаке врсте, наше историје и културе. Прије појаве овога дјела у оквиру јубиларног издања цјелокупних Његошевих дјела, штампан је и један краћи рјечник мање познатих и необичних ријечи (М. Стевановић, Р. Бошковић, Р. Лалић), па како тако уприличена књига у довољној мјери није задовољавала научне потребе, четворочлани колектив на челу са проф. Стевановићем као редактором, одважио се на израду цјеловитог рјечника Његошева језика. *Речник* је утемељен на методологији и принципима рада *Београдске лексикографске школе*. Широко заснована и увелико разрађена њена методологија у најопштијем смислу показала се као ваљан и поуздан путоказ и у лексикографском приступу Његошу као ствараоцу. У предговору *Речника језика Пејтра II Пејтровића Његоша*, М. Стевановић упоређује различите лексикографске приступе актуелне у систематизацији и проучавању лексике појединих писаца. Ту међу осталим наводи да су рјечници с обилнијом лексичком грађом у илустративном дијелу изузетно корисни, „нарочито речници са свим примерима нађеним код дотичног писца, управо су драгоцени“ (Стевановић 1983: XIII). Ипак, таква идеја при осмишљавању рјечника Његошева језика није узимана у разматрање, најједноставније речено зато што би тако осмишљен рјечник био исувише гломазан и што би обимом вишеструко надмашио обим цјелокупног Његошева дјела. Зато се ауторски колектив определијелио за класични описни рјечник, рјечник који региструје сва значења дате ријечи или све њене функције, довољно илустративан а довољно сажет у погледу обраде и презентације пјесничке и друге грађе придодате овој (мислимо нпр. на писма, биљежницу). Аутори су се у *Речнику* држали општих принципа обраде појединих категорија ријечи, али су уважавали и принцип посебности рјечника, и те како водећи рачуна да раде рјечник писца, те да рјечник мора да одражава језичко-стилске особености његовог књижевног дјела. То је сасвим у духу савремених гледишта које је изразио нпр. В. П. Григорјев: „Задача словарей, посвященных отдельным писателям, зафиксировать выразительные средства того или иного автора, установить индивидуально-стилевые особенности в их взаимодействии и единстве, выявить ‚поэтические вольности‘ и беллетристические штампы, соот-

нося все это с номрами общелитературного языка“ (Григорьев 1971: 944). У вези с тим Стевановић (1983: XV) као примјер наводи архаичне облике презента и императива глагола *виђеџи*, а прегледом граматичког заглавља глагола *виђеџи* уочавамо да су овамо наведени и неки други облици, већ према томе шта се у парадигматском смислу нашло у Његошевој грађи:

презент: *видим* и *виђу* (— ; Ја сам и онда готово знао, а сад виђу да оно није ништа било осим једна лаж);

императив: *виђи* (Него виђи шта ти чиниш. Ти митиш Куче, моје људе);

аорист: *виђех* и *виђох* (Кад виђеше њега Црногорци; Виђоше их три веља везира);

р. пр.: *видио* и *виђео* (— ; Паша скадарски веђели сте шта ми пише за Црницу).

Изостављајући питање акцентуације, Његошевих екавизама и веома бројних других особености Његошева језика и овога рјечника, о чему се послјије објављивања *Речника језика Пејтра II Пејровића Његоша* и писало и расправљало у научним круговима, желим да се вратим на почетак обимног и темељитог предговора овом рјечнику који је саставио и приложио његов главни уредник, академик Михаило Стевановић. Као опште образложење за избор Његоша, за лексикографску обраду његовог дјела, онамо стоји: „Како само Његошево дело, тако и језик којим је он писао, одавна су се наметали за потпуну лексикографску обраду. Не само тиме што Његош иде у најзначајније наше књижевнике него што је он један од твораца нашег књижевног језика“ (Стевановић 1983: VIII). Таква идеја о изради рјечника Његошева језика, одавно је дакле реализована. Српска лексикографија употпуњена је приручником у којем је „лексикографски обрађено целокупно Његошево дело“ (Павковић 2018: 308). Иза *Речника језика Пејтра II Пејровића Његоша* као да се отварао пут за нове лексикографске описе пјесничких и приповједачких дјела појединих аутора, и отварао се – али некако стидљиво, непотпуно, недовољно, тако да се данас можемо подичити још само једним ваљаним ауторским рјечником пјесничког језика. То је дјело саставио Васа Павковић, дугогодишњи уредник *Речника САНУ*.

Речник ѿезије Милана Ракића објављен је 1984. године у издању Матице српске. Његов аутор је у вријеме припреме и израде овог по много чему значајног лексикографског остварења

био веома млад и тек је, бавећи се Речником САНУ, савладавао методологију и начела београдске лексикографске школе. Судајући по *Речнику*, савладао их је и темељито и брзо. Занимајући се зашто је изабрао Ракићеву поезију, једном приликом ми је саопштио кратко: „Волео сам Ракића и био сам свестан савладивости његовог дела“. На располагању је имао 9.568 ексцерпираних и припремљених листића (близу 700 само за везник *и*). У приручнику невеликог обима Павковић је обрадио нешто мање од 1.100 лексичких јединица, и то је сва лексика садржана у 56 објављених Ракићевих пјесма. То је свакако скроман и прескроман лексички фонд, иако је познато да књижевно дјело, посебно дјело великих прозних писаца засјењује читаоца и ствара привид у погледу лексичког богатства. Зато се између осталог данас и раде фреквенцијски и конкордацијски рјечници у свијету и код нас. Исте године када је објављен Павковићев *Речник ѿезије Милана Ракића*, у Копенхагену је штампан *Конкордансни рјечник ѿезије Милана Ракића* (JACOBSEN 1984).

У *Речнику ѿезије Милана Ракића* одреднице су остале без акцента (сасвим ријeko с акцентом, нпр. *и̋ӳи̋*), а попраћене само најелементарнијим граматичким подацима (нпр. презентом уз инфинитивну форму и обиљежјем за глаголски вид; облицима за женски и средњи род уз придјев дат у мушком роду итд.). Такав приступ несумњиво је оправдан, јер је језички израз у Ракићевој поезији увелико профилисан, прочишћен, уобличен, а сам језик стандардизован. Код неких лексичких јединица, нпр. речце *ли* или везника *или* даване су напомене метричке природе. „Начин израде описног речника језика једног писца – тврди Милосав Тешић – не може бити готов образац за израду и других речника исте врсте, јер речнички корпус сваког појединог писца има своју посебност од које у доброј мери зависи методологија обраде тог корпуса“ (Тешић 1982: 304). Најопширнији делови у *Речнику* посвећени су функцијама везника *и*, гдје су те функције потанко разрађене и поткрепљене већим бројем примјера, понекад и до десет у низу. У овом рјечнику лексикографски опис Ракићева језика је потпун. Па ипак, и овај рјечник има понеки недостатак. Иако је аутор имао за циљ опис Ракићева поетског лексикона, било је мјеста и за критички однос према употреби појединих лексема или њихових значења, поготово у оним случајевима када лексикограф у обиљу

лексичке грађе може да бира оне примјере који најилустративније потврђују дато значење. Навођење таквих опаски увелико би премашало и предмет и оквир овога рада.

Азбучник њридева у српској њпрози двадесетог века објављен је 1991. године у приватном издању. Његов састављач је прозни писац Мирослав Јосић Вишњић. Припрема *Азбучника* трајала је петнаест година. У том периоду аутор је ексцерпирео око 250 књига прозних писаца XX вијека. Ексцерпцијом није обухваћен сваки придјев, већ је вршен избор који би подразумијевао важније придјеве, тј. основни фонд: „Овај Азбучник треба да отвори и покаже основни фонд придева који су у широкој књижевној употреби у српској књижевности двадесетог века“ (Јосић Вишњић 1991: 8, у предговору). Да ли је неки придјев из основног придјевског фонда или је он риједак, рјеђи, карактеристичан за неколицину писаца – очито је одређивао сам аутор на основу смо њему знаних критеријума. Било како било, ријеч је о субјективној оцјени коју је тешко бранити као поуздан критеријум. Као особа што се по природи свога посла свакодневно бави ријечима, тврдим да придјеви: *левкаси*, *ледан* („ледни и рапави предмет“, Албахари), *леденомодар*, *лецидерски*, *ликујући*, *лишајив* („лишајива деца“, Андрић), *лојав*, *лојараси* („лопарасте шаке“, Чолановић), *лудан* („о лудне жеље“, Растко Петровић), *лужинаси*, а можда и покоји још наведен само под словом Л – излазе из круга ужег придјевског фонда. Сам аутор овога својеврсног рјечника у првој тачки увода устврдио је како „свеопшти азбучник придева у српској прози, нико никада неће ни урадити, ни објавити“ (Јосић Вишњић 1991: 7). Претражујући корпус од стотину писаца (међу њима је нпр. Иво Андрић заступљен са 9 књига, Милош Црњански са 7 књига, сам аутор са 5 својих дјела итд.), није ни чудо што је дошао до таквог закључка. Прикладније би било, поготово за појединца ван сваке институције, да је обухватио прозно дјело нпр. десеторице важнијих писаца и да га темељито ексцерпира и лексикографски обради, па макар то били само придеви као предмет лексикографског описа, као што је то случај у Вишњићевом *Азбучнику њридева*. Тако бисмо имали ограничен а поузданији корпус и избјегли сваку произвољност у погледу избора грађе. Тако припремљен рјечник или азбучник био би знатно релевантнији за научна и друга истраживања и друге претраге. Напоменимо узгред како је у

условима савремене информатичке технологије рад са непојмљиво великим корпусима унеколико лакши, те да је општи азбучник придева у српској прози ипак могуће начинити. То показују нпр. савремена руска искуства у раду с великим језичким корпусима.

Ипак, да се каже још која ријеч о самом Вишњићевом *Азбучнику*. Колико год да је рад на *Азбучнику* придева обављан без ваљаног лексикографског искуства, то је користан приручник, користан у недостатку бољих. То је нека врста сводног рјечника без семантичке разраде унесених одредница. И такви се рјечници у свијету раде, и њихов је циљ да пруже обилну илустративну грађу и тиме надомјесте свако семантичко рашчлањавање. Аутор *Азбучника* успио је у томе у приличној мјери. Могао је да уз одредницу у мушком роду да и облике за женски и средњи род, могао је и морао да се позабави и придјевским видом, јер би *Азбучник њридева у српској прози двадесетог века* као дјело тако интригантног назива могле да користе особе којима српски није матерњи језик, неко ко се бави компаративним изучавањем лексичког система (нпр. словенских језика), какав преводилац или било ко. Не бих сматрао да је велики пропуст то што је аутор у свој азбучник унио велики број трпних придјева (и знатно мањи број придјева радних) који се јављају у придјевској служби. Вјешти лексикографи прате промјене функције код таквих облика: ако они у граматичко-семантичком погледу не излазе из сфере глаголских значења, њих ваља обрађивати под глаголом. Уколико су се пак лексикализовали, развили нова значења и придјевске функције, тако попридјевљене форме морале би се обрађивати под придјевом. Половини ријечи под словом **З** идентификованих као придјев у *Азбучнику*, није мјесто међу придјевима. Као илустрацију навешћу само неколико примјера.

заборављен (напола заборављена рана, Ћопић) → под *заборавиши*;

забрањен (забрањена књига, Домановић) → под *забраниши*;

забрекао (забрекле очи, Тишма) → под *забрекнуши*;

забуљен (забуљене жене, Андрић) → под *забуљиши се*;

завађен (два одавна завађена табора, Ћопић) → под *завадиши се*.

Наведени облици (*заборављен*, *забрањен*, *забрекао*, *забуљен*, *завађен*) уз горенаведене именице, нису развили права придјевска значења. Да су их развили, таквим придјевима би се означавала

одређена трајна особина и они би могли да ступају у синонимијске односе са правим придјевима.²

Азбучник њридева у српској њрози двадесетог века нека нам служи као поука при предузимању сличних послова. Овај саже-ти приказ желио бих да завршим ауторовим ријечима: „Границу овог *Азбучника* одредио је преплет више елемената, а међу њима и компромис између стварних могућности ... и стварног лексикографског циља – да *Азбучник* буде богат колико и сама литература“ (Јосиф Вишњић 1991: 10, у уводу).

Послије Јосифевог *Азбучника њридева у српској њрози двадесетог века* као дјела ван главног тока, српска ауторска лексикографија враћа се индивидуалним књижевним остварењима. Тако је Бранислава Јелић 2008. године објавила *Речник њријоведака Лазе Лазаревића*. Наведеном рјечнику претходила је израда конкорданце свих ријечи из Лазаревићевог дјела. Сам рјечник садржи 6.829 одредница. У граматичком и семантичком погледу рјечник Браниславе Јелић у приличној мјери се ослоњен на наша дотадашња остварења на пољу описне лексикографије (исп. Павковић 2018: 310). Озбиљан и компетентан приказ овога дјела написала је Ивана Лазић Коњик. „Оно што већ сада знамо – нагласила је Коњик – јесте да је пред нама један озбиљан, ваљано урађен речник Лазаревићеве приповедачке лексике употпуњен конкордацијским и фреквенцијским речницима; он мора бити незаобилазан, не само у проучавањима Лазаревићевог књижевног дела него и у лексикографским пословима израде дескриптивних речника српског језика као релевантан извор [...] он треба да буде узор за писање речника сличне намене и врсте и изазов да се концепцијски, методолошки и лексикографски превазиђе“ (Коњик 2009: 107). Овоме мало шта може да се дода.³ Ипак, лексикографима који би убудуће имали за предмет израду рјечника једног писца, ваља скренути

² Ако синтагму „буљаве жене“ и „забуљене жене“ упоредимо („Понегде на слабо осветљеној раскрсници промакну забуљене жене са врећама прокријумчарене хране на леђима“ из збирке приповједака Немирна година, Сабрана дела Иве Андрића, Београд 1981, стр. 339), схватићемо да то у граматичко-семантичком погледу није исто.

³ Изради *Речника њријоведака Лазе Лазаревића* поменуте ауторке претходила је још једна анализа лексике овога прозаисте. У оквиру монографије *Лексика у њријовейкама Лазе К. Лазаревића*, Наташа Вуловић је начинила својеврсни рјечник Лазе Лазаревића. Објаснивши критерије за селективни избор ријечи, ова је навела: „Због свега наведеног верујемо да овај рад представља допринос проучавању језика и стила овог великог српског реалисте, пружа увид у састав, комплексност лексике и значења у његовом делу,

пажњу да се пред њих данас стављају нови и додатни захтјеви који имају за циљ лексикографску регистрацију свих лексичких (и лексичко-синтаксичких) датости што произилазе из пишчева дјела као самосвојног корпуса. Савремени рачунарски приступи у том погледу лексикографима иду на руку. Њима се надаље увелико шире истраживачке могућности и сазнајни видици.

Цитирана литература

- АПРЕСЈАН, ЈУ. Д. „Лексикографическая концепция Нового большого англо-русского словаря (предговор)“. *Новый большой англо-русский словарь*, том 1. Москва, 1993: стр. 6–17.
- APRESAN, Ū. D. „Leksikografiĉeskaâ koncepciâ Novogo bol’šogo anglo-russkogo slovarâ (predgovor)“. *Novyj bol’šoj anglo-russkij slovar’*, tom 1. Moskva, 1993: str. 6–17]
- ВУЛОВИЋ, Наташа. *Лексика у њриповејкама Лазе К. Лазаревића*. Монографије књ. 8. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.
- [VULOVIĆ, Nataša. *Leksika u pripovetkama Laze K. Lazarevića*. Monografije knj. 8. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2010]
- ГРИГОРЬЕВ, В. П. „Словари“. У: А. А. Сурков (ур.). *Кратка литературная энциклопедия*, том 6. Москва: Сов. энцикл., 1971: стр. 943–945.
- GRIGOR’EV, V. P. „Slovari“. U: A. A. Surkov (ur.). *Kratka literaturnaâ ènciklopediâ*, tom 6. Moskva: Sov. èncikl., 1971: str. 943–945]
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- [DRAGIĆEVIĆ, Rajna. *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2007]
- ЗГУСТА, Ладислв (у сарадњи са групом аутора). *Приручник лексикографије* (прев. Данко Шипка). Сарајево: Свјетлост, 1991.
- [ZGUSTA, Ladislav (u saradnji sa grupom autora). *Priručnik leksikografije* (prev. Danko Šipka). Sarajevo: Svjetlost, 1991]
- ЈЕЛИЋ, Бранислава. *Речник њриповедака Лазе Лазаревића*. Нови Сад: Матица српска, 2008.
- [JELIĆ, Branislava. *Rečnik pripovedaka Laze Lazarevića*. Novi Sad: Matica srpska, 2008]
- ЈОСИЋ ВИШЊИЋ, Мирослав. *Азбучник њридева у српској њрози двадесетог века*. Београд: Књижевна фабрика „МЈВ и деца“, ГИП Култура, 1991.
- [JOSIĆ VIŠNJIĆ, Miroslav. *Azbučnik prideva u srpskoj prozi dvadesetog veka*. Beograd: Književna fabrika „MJV i deca“, GIP Kultura, 1991]
- КОЊИК, Ивана. „Бранислава Јелић, *Речник њриповедака Лазе Лазаревића*“ (приказ). *Наш језик* XL/1–4 (2009): стр. 105–107.
- [KONJIK, Ivana. „Branislava Jelić, *Rečnik pripovedaka Laze Lazarevića*“ (prikaz). *Naš jezik* XL/1–4 (2009): str. 105–107]
- КОСТИЋ, Александар, Петар Милин. *Фреквенцијски речник Тодора Манојловића 1–2*. Зрењанин: Градска народна библиотека, 2005.
- [KOSTIĆ, Aleksandar, Petar Milin. *Frekvencijski rečnik Tadora Manojlovića 1–2*. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka, 2005]

посредно приближавајући и појашњавајући садашњем просечном читаоцу непознате, архаичне и необичне речи, значења и изразе“ (Вуловић 2010: 54).

- МЕЛЕНТЬЕВА, О. А., Н. С. Уткина. „Быть или не быть словарям языка писателей в XXI веке?“. У: О. М. Карпова (ур.). *Ивановская лексикографическая школа: традиции и инновации* (сб. науч. ст.). Иваново: Ивановский государственный университет, 2011: с. 395–398.
- [MELENTJEVA, O. A., N. S. Utkina. „Byt' ili ne byt' slovarâm âzyka pisatelej v XXI veke?“. U: O. M. Karpova (ur.). *Ivanovskaâ leksikografičeskaâ škola: tradicii i inovacii* (sb. nauč. st.). Ivanovo: Ivanovskij gosudarstvennyj universitet, 2011: s. 395–398]
- ПАВКОВИЋ, Васа. *Речник њоезије Милана Ракића*. Нови Сад: Матица српска, 1984.
- [PAVKOVIĆ, Vasa. *Rečnik poezije Milana Rakića*. Novi Sad: Matica srpska, 1984]
- ПАВКОВИЋ, Васа. „Речници језика писаца“. У: Милосав Тешић, Рајна Драгићевић, Ненад Ивановић (ур.). *Српска лексикографија од Вука до данас* (зборник радова). Београд: Српска академија наука и уметности, Савез славистичких друштава Србије, 2018: стр. 305–311.
- [PAVKOVIĆ, Vasa. „Rečnici jezika pisaca“. U: Milosav Tešić, Rajna Dragičević, Nenad Ivanović (ur.). *Srpska leksikografija od Vuka do danas* (zbornik radova). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Savez slavističkih društava Srbije, 2018: str. 305–311]
- ПЕШИКАН, Митар. *Наш књижевни језик на сто година њослије Вука*. Београд: Библиотека друштва за српскохрватски језик СРС, 1970.
- [PEŠIKAN, Mitar. *Naš književni jezik na sto godina poslije Vuka*. Beograd: Biblioteka društva za srpskohrvatski jezik SRS, 1970]
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полиседија и организација лексичког сисџема у српскоме језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1997.
- [GORTAN-PREMK, Darinka. *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 1997]
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин. *Језик и сџил Ива Андрића*. Београд: Филолошки факултет, 1967.
- [STANOJČIĆ, Živojin. *Jezik i stil Iva Andrića*. Beograd: Filološki fakultet, 1967]
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Сврха и начин израде овога дела“ (предговор). *Речник језика Пеџра II Пеџровића Његоша*. Београд: Просвета, 1983, стр. VII–XXIX.
- [STEVANOVIĆ, Mihailo. „Svrha i način izrade ovoga dela“ (predgovor). *Rečnik jezika Petra II Petrovića Njegoša*. Beograd: Prosveta, 1983, str. VII–XXIX]
- ТЕШИЋ, Милосав. „Речник језика писца у односу на општи речник“. У: Драго Ђупић (ур.). *Лексикографија и лексикологија*. Београд: Српска академија наука и уметности, Филолошки факултет – Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета, Матица српска, 1982: стр. 301–304.
- [TEŠIĆ, Milosav. „Rečnik jezika pisca u odnosu na opšti rečnik“. U: Drago Ćupić (ur.). *Leksikografija i leksikologija*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Filološki fakultet – Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta, Matica srpska, 1982: str. 301–304]
- ШЕСТАКОВА, Лариса Леонидовна. *Русская авторская лексикография*. Москва: Языки славянских культур, 2011.
- [ŠESTAKOVA, Larisa Leonidovna. *Russkaâ avtorskaâ leksikografiâ*. Moskva: Âzyki slavânskikh kul'tur, 2011]

*

JACOBSEN, Per. *A concnordance to Milan Rakić's poems*. København: Københavns Universitets Slaviske Institut, 1984.

Недждо Г. Ёошич

Институт сербског језика Сербског академије наука и искуства

ВЗГЛЯД НА СЕРБСКУЮ АВТОРСКУЮ ЛЕКСИКОГРАФИЮ

Резюме

Сербская авторская лексикография сегодня в определенной степени отстает от достижений, характерными для иностранной, в первую очередь российской лингвистической среды. Существующие словари охватывают поэтические произведения Петра II Петровича Негоша («Речник језика Петра II Петровића Његоша»), поэзию Милана Ракича («Речник поезије Милана Ракића») и рассказы Лазы К. Лазаревича («Речник приповедака Лазе Лазаревића»). Словари, посвященные языку данных литераторов, являются словарями описательного типа и в значительной мере базируются на лексикографических достижениях Белградской лексикографической школы. Словари ставили цель показать совокупный лексикон, индивидуальные лексические характеристики упомянутых авторов, а также их языковую (лексическую) индивидуальность. «Азбучник придева у српској прози двадесетог века» не вписывается в главные течения сербской авторской лексикографии. С точки зрения профессионального уровня «Азбучник» показывает определенные недостатки, но его оригинальность и практическое значение для изучения прозаиков XX века не могут оспариваться. С появлением новых видов представления лексики отдельных литературных деятелей (словари-конкордансы и частотные словари) во многом расширяется поле сербской авторской лексикографии.

Ключевые слова: авторская лексикография, П. П. Негош, М. Ракич, Л. Лазаревич, современная сербская проза, лексикология и лексикография, сербский язык.

Neđo G. Jošić
Institute for the Serbian Language of SASA

A VIEW OF SERBIAN AUTHORED LEXICOGRAPHY

S u m m a r y

Serbian authored lexicography today slightly lags behind the achievements typical of foreign, primarily Russian linguistic scene. The existing dictionaries encompass the poetical works of Petar II Petrović Njegoš (*Dictionary of the Language of Petar II Petrović Njegoš*), poetry of Milan Rakić (*Dictionary of the Poetry of Milan Rakić*) and the opus of stories of Laza K. Lazarević (*Dictionary of Stories of Laza Lazarević*). Dictionaries to do with the language of these men of letters are of descriptive kind, and they heavily rely on the lexicographic achievements related to the Belgrade school of lexicography. The dictionaries had an aim to present not only the entire lexicon, individual lexical profile of the said authors, but also their linguistic (lexical) idiosyncrasy. *Lexicon of Adjectives in the Serbian Prose of the Twentieth Century* does not fit into the mainstream of Serbian authored lexicography. In terms of expertise, the *Lexicon* showed certain shortcomings, but it is undeniably original and has practical relevance for studying the prose writers of the 20th century. Since the advent of new forms of presenting the lexis of particular authors (concordance and word frequency dictionaries), the field of Serbian authored lexicography has been greatly expanding.

Keywords: authored lexicography, P. P. Njegoš, M. Rakić, L. Lazarević, contemporary Serbian prose, lexicology and lexicography, Serbian language.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 711–730

УДК 811.163.41'367.622

811.163.41'371

COBISS.SR-ID 85145609

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202711S>

Примљено: 18. јула 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Марија Ј. Стефановић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику

КА ОПИСУ КОНЦЕПТА *ВРЕДНОСТ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Лексема *вредносӣ* и друге са њом повезане речи у репрезентативним речницима савременог српског језика (РСАНУ и РМС) дефинишу се на сличне начине, али структура и садржај речничких чланака разликују се у већој мери. Пошто се опис садржине језичког концепта заснива у првом реду на лексикографским изворима, у раду се указује на његове аспекте који се могу реконструисати на основу анализе речничких чланака, односно указивањем на редослед значења, на избор лексема које се користе у дефиницијама, као и на врсте наведених примера употребе речи у контексту. Поређење ових података са закључцима етимолога и резултатима асоцијативних експеримената представљених у Асоцијативном речнику српског језика показује да је *вредносӣ* у језичком систему и у свести савремених говорника увек заснована на поређењу објеката, било да су они материјалне или нематеријалне природе. Указивање на позитивну вредност нематеријалних објеката концептуално се подудару са начинима изражавања опште позитивне оцене преко метафора ДОБРО ЈЕ ВИСОКО, ДОБРО ЈЕ ТЕШКО, ДОБРО ЈЕ ВЕЛИКО. Језички материјал такође указује на то да је *вредносӣ* ствар избора, као и да се може мењати у складу са конкретном ситуацијом.

Кључне речи: вредност, концепт, оцена, српски језик.

1. Увод

Систем вредности и његови елементи имају веома дугу традицију проучавања у свим друштвеним наукама јер представљају везивно ткиво сваке заједнице. Посебно место међу славистичким истраживањима

---

* mstefanovic@ff.uns.ac.rs

вредности заузимају радови настали у лублинској етнолингвистичкој школи у оквиру које је, под руководством Жежија Бартмињског, покренут међународни пројекат ЕУРОЈОС. Учесници у пројекту, користећи исте методе истраживања и упоредиве корпусе, обрађују изабране концепте,¹ а најзначајнији радови објављују се у тематским монографијама у оквиру тзв. „црвене серије“ Института за пољску филологију Универзитета Марије Кири-Скловске у Лублину под општим називом *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*. Отпочело је и издавање аксиолошког речника *Leksykon aksjologiczny słowian i ich sąsiadów*, у којем је сваки том посвећен обради једног концепта у различитим језицима и културама.² Са теоријског аспекта проучавања вредности у језику и култури значајан је и зборник *Język w kręgu wartości: studia semantyczne* под редакцијом Ј. Бартмињског (BARTMIŃSKI 2003), а истим питањима у Русији баве се и аутори радова објављених у зборнику *Категория оценки и система ценностей в языке и культуре* под редакцијом С. М. Толстој (Толстая 2015). У српској етнолингвистици постоје два зборника радова под насловом *О вредностима у српском језику* које је уредио Д. Ајдачић (Ајдачић 2015, 2019), а припрема се и *Аксиолошки речник српског језика* (Ристић, Лазић Коњик 2021).

У наведеним зборницима анализира се садржина изабраних концепата који се сматрају вредностима,³ али самим концептом *вредности*, према нашим сазнањима, лингвисти се нису бавили.⁴ У семантичким истраживањима когнитивистичког усмерења, чији циљ је добијање што потпунијег описа садржаја концепта који се крије иза лексеме, први корак представља анализа свих података до којих се може доћи из лексикографских извора (репрезентативних експланаторних речника, речника синонима и антонима, етимолошких и асоцијативних речника итд.).⁵ На основу подробне анализе садржаја који је експлицитно или имплицитно представљен у речницима⁶ констатује се шта о датом

¹ Између осталог, истражени су (или се још истражују) концепти *дом, породица, здравље, слобода, рад, Европа, народ* итд.

² О методологији израде овог речника в. Ристић, Лазић Коњик (2021).

³ Концепте који се сматрају вредностима истраживачи бирају различитим методама, најчешће анкетирањем савременика. На овај начин одабрани су концепти за обраду у оквиру пројекта ЕУРОЈОС, а исти метод користе се и у предложеном Аксиолошком речнику српског језика.

⁴ О концепту *ценност* ‘вредност’ у руском језику и култури в. Стефановић (2022а).

⁵ В., на пример, Попова, Стернин (2007: 69), Бартмињски (2011: 51–59).

⁶ Годард и Вјежбицка (GODDARD, Wierzbicka 2014: 2) пишу да је веома важно знати како да се читају речнички чланци, односно да је потребно открити оно шта је у њима заправо изражено. Иако наведени аутори даље говоре о употреби природног семантичког метајезика, исти став о постојању скривеног у речницима може се применити, на пример,

фрагменту ванјезичког света зна просечни припадник језичко-културне заједнице. Додатни корак у процесу анализе може бити издвајање истих или сличних когнитивних метафора у корену (или унутрашњој форми) различитих речи употребљених у дефиницијама или у синонимима,⁷ чиме се утврђује постојање дубинске, суштинске повезаности међу појмовима, па је, у складу са овим, могуће (и потребно) спровести шира истраживања којима би се, преко идентификовања заједничких изворних домена за концептуалну метафору, потврдиле исконске везе међу концептима у једној култури, или међу концептима у различитим културама, што је показано и у овом истраживању.

Одговор на питања да ли је могуће утврдити на основу језичког материјала шта је садржина концепта *вредносӣ*, или да ли је могуће реконструисати које вредности су важне у некој култури није једнозначан, јер у највећој мери зависи од извора који се користе. Једнојезички експланаторни речници дају опште дефиниције које су смернице за разумевање основног садржаја појма, али начин формулисања дефиниција, избор речи којима се он објашњава, као и предложени редослед значења и илустративни материјал у речничком чланку могу се разликовати у важним цртама, што утиче на слику коју њихови корисници добијају у вези са концептом названим одређеном речју. Управо оваква ситуација постоји у репрезентативним речницима српског језика, *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ) и *Речнику српскохрватског књижевног језика* (РМС) у вези са лексемама *вредносӣ*, *вредейи* и *вредан*, које су и најзначајније за анализу садржине посматраног концепта.⁸ Анализа података из асоцијативних речника као адекватног извора за проучавање садржине језичке свести савремених говорника омогућава добијање бројних детаља који помажу у расветљавању неких аспеката у вези са концептом формираним око стимулуса у виду асоцијативног поља (АП), а када је реч о АП *вредносӣ* – добијају се и конкретни одговори који објекти се сматрају вредностима у српској култури.

Проучавање и опис концепта *вредносӣ* (рус. *ценность*) у руском језику (Стефановић 2022а: 18–54) пружили су увид у начине на које лексикографске дефиниције и илустративни примери могу да помогну у реконструкцији развоја значења лексеме и у разумевању концептуализације и повезаности речи које се користе у вези са вредностима и позитивном оценом. Циљ овог рада је да се анализом дефиниција значења кључних лексема помоћу којих се вредност номинује и илустра-

и на идентификовање пресупозиција, на начин концептуализације који се реконструише на основу етимологије или унутрашње форме речи употребљених у дефинисању итд.

⁷ О значају проучавања унутрашње форме речи пише и Бартмињски (2011: 53–55).

⁸ Посебна пажња обраћа се на значења која се тичу позитивне оцене објеката.

тивних примера датих у РСАНУ и РМС, као и повезивањем са етимолошким подацима и материјалом *Асоцијативног речника српскога језика* (АРСЈ) и *Речника синонима* (РС), утврди садржина концепта *вредности* у српском језику, као и да се објасне концептуални разлози за употребу истих вишезначних лексема за квалификовање објеката који се обично вреднују новцем, као и оних који се тако обично не вреднују. Поред тога, циљ је и да се укаже на сигнале представљене у језичком материјалу који упућују на могућности промена система вредности, односно елемената који су у њему у одређеном тренутку присутни.

2. АНАЛИЗА ЛЕКСИКОГРАФСКОГ И АСОЦИЈАТИВНОГ МАТЕРИЈАЛА У ВЕЗИ СА САДРЖИНОМ КОНЦЕПТА *ВРЕДНОСТ*

Одговор на питање зашто се истом речју реферира на различите објекте релативно је једноставан: значење се са конкретних објеката метафором, на основу неке утврђене сличности између њих, проширило на апстрактне. Метафором добијена значења по правилу наводе се после основних, али подаци које пружају анализирани речници српског језика у вези са лексемом *вредности* и другим речима, семантички и творбено повезаним са њом, сведоче о томе да лексикографи понекад имају различит поглед на редослед значења и поделу на значења и подзначења лексема које описују, што може имати утицај на разумевање важности или примарности појединих аспеката концепта.⁹

Реч *вредности* је вишезначна. Она припада апстрактним именицама и, према РСАНУ (3: 38), прво значење речи *вредности* (1.а) је ‘својство онога што је вредно, позитивне особине, врлине’. Вредношћу или вредним се, према томе, сматрају објекти (у најширем смислу речи) који се оцењују искључиво позитивно. Поред семантике лексема употребљених у дефиницији,¹⁰ ово потврђују и илустративни примери на основу којих се види да вредност имају *живој*, *вода*, *човек*, *уметности*. Прва три

⁹ Могуће је да се у случају лексеме *вредности* ради о платисемији као посебном типу полисемантичке структуре, о чему, базирајући се на истраживањима И. Грицкат, пише Р. Драгићевић (2007: 183–186). Она истиче да „[л]ексикографи имају проблем при обради значења таквих лексема, јер не знају које од њих да означе бројем 1 и како да распореде преостала значења, пошто се чини као да су сва значења равноправна и као да би свако од њих могло да буде примарно“ (Драгићевић 2007: 184). За опис садржине концепта (која се може мењати током времена) противуречности у редоследу значења које се дају у репрезентативним речницима важне су утолико што указују на постојање процеса промене који је у току. Напомињемо да се овде не бавимо лексиколошким и лексикографским питањима која се могу поставити у вези са посматраним лексемама, већ указујемо на начин на који лексикографски извори могу да утичу на анализу концепта.

¹⁰ У РСАНУ (3: 65) *врлина* се у оба значења која се користе у књижевном језику дефинише као позитивна особина особе или предмета.

објекта несумњиво припадају тзв. виталним вредностима,¹¹ а повезује их то што се у нормалним околностима за њих не успоставља монетарни еквивалент.

Са семантичког аспекта чини се необичним то што се у оквиру значења 1.б у РСАНУ издваја оно које се користи у економији: ‘релативно својство предмета, на основу којег се добива, приликом размене, већа или мања количина нечег другог’, јер се као подзначење нечег што је у првом реду *йозиџивно* издваја економски термин у којем се истиче *релативности* својства предмета. Овакво повезивање у оквиру једног значења може се разумети једино преко пресупозиције која се односи на оба подзначења, а то је да се, пре него што се нешто (позитивно) оцени и прогласи вредним или врлином, врши његово **мерење** и **поређење** са другим објектима, на основу чега се и доноси одлука о његовој вредности (а тако и о еквивалентној количини нечег другог што се за њега даје – у савременом друштву то је обично новац).¹² Ово указује на заједничке елементе у концептуализацији вредности и система (пр)оцене, о чему се касније више говори.

Прво значење исте речи у РМС (1: 431) формулише се као ‘својство онога што је вредно, што је на цени’ и одговара значењу 1.б у РСАНУ. Илустративни примери односе се искључиво на објекте са материјалном вредношћу: *имеџак, новац, одело и друго шџо је од вредности*. У поређењу са врстом објеката који су дати као примери за исто значење у РСАНУ примећује се значајна разлика. Могуће је да је она изазвана употребом у дефиницији лексеме *цена*, чије основно значење је ‘вредност изражена у новцу или чему другом’,¹³ а тек потом се упућује на апстрактне појмове (2. ‘важност, вредност, значење’).¹⁴

У РСАНУ се за лексему *вредности* издваја метонимијом добијено значење 2.а ‘личност или културна тековина која се високо цени, која има велики значај’, што значи да је реч о објектима који у уобичајеним условима немају изражену материјалну (монетарну) вредност, а подзначење 2.б

¹¹ О могућим начинима класификације вредности и о хијерархијским лествицама вредности в., нпр. Бартмињски (BARTMIŃSKI 2014: 10; БАРТМИНЬСКИЙ 2011: 60), С. Толстој (Толстая 2015: 12), Серебрењикова (СЕРЕБРЕННИКОВА 2011: 17), Сурженко (2011: 4-6, 10).

¹² То што се за наведено подзначење сматра пресупозицијом експлицитно је присутно у трећем значењу, које се не односи на позитивну оцену. Оно се дефинише као ‘величина која се мери (висина, јачина и др.)’.

¹³ РМС (6: 779).

¹⁴ Треба напоменути и да се у изразима датим уз реч *цена* налази велики број оних који се тичу опште позитивне оцене особа, дакле објеката чија вредност се не изражава преко материјалног еквивалента: *бити на цени* ‘бити цењен, уважаван’, *доћи до цене* ‘постати важан, признат’, *држаџи се на цени* ‘уважавати себе’, *знаџи своју цену* ‘бити свестан своје вредности’.

‘предмети од драгоцених метала, кредитне исправе, акцизе итд.’ односи се на објекте са искључиво материјалном вредношћу. Дакле, и овде редослед набрајања указује на „првенство“ нематеријалних над материјалним објектима који се називају вредношћу, на основу чега се закључује да је у случају апстрактне именице *вредности* значење изведено метафором у савременом језику постало (или постаје) примарно, и да се односи, пре свега, на поседовање неспецификованих, али несумњиво позитивних особина објеката које се у нормалним ситуацијама не мере новцем, а тек потом се односи и на материјалне вредности које обично имају монетарни еквивалент, што је у супротности са суштином примера који се као илустрација првог значења дају у РСМ. На примарност значења које се односи на нематеријалне објекте у савременом српском језику указује и синонимски низ за *вредности* у значењу ‘својство онога што је вредно’ у РС (110): он садржи 25 именица¹⁵ чији се први наведени елементи не повезују са материјалном вредношћу, што потврђује и ознака да се ради о метафоричној употреби (*фиг.*) када је реч о синониму *цена*.¹⁶

Анализа садржаја речничких чланака у РСАНУ за глагол *вредети* (3: 36–37) и за придев *вредан* (3: 36), који су у најближој вези са апстрактном именицом *вредности*, показује да се они подједнако односе на материјалне и нематеријалне објекте. Међутим, у илустративном материјалу већи је број примера у којима се објекти нематеријалне природе доводе у директну везу са монетарним (или сличним) еквивалентом, те се тако, успостављањем једнакости или равнотеже, премошћава јаз између оног што се сматра вредношћу али је по правилу немерљиво, и оног што се може мерити и на тај начин квантификовати: за глагол *вредети* (РСАНУ 3: 36–37), чије прво значење (‘имати вредност, цену, ваљати’) непосредно повезује *вредности* са *ценом* и указује на синонимичност са глаголом *ваљати*, дају се примери *Свака му ријеч вриједи*

¹⁵ Важност, величина, вредноћа, битност, драгоценост, знаменитост, значај, значење, истакнутост, тежиште, комплексност, бонитет, важење, вредноћа, валер, валидност, цена *фиг.*, тежина *фиг.*, велесила *фиг.*, мудост *жарг.*, бонитет *форм.*, валидност *форм.*, проминентност *форм.*, релеванција *форм.*, замашај *рејт.* – уп.: снага, утицај.

¹⁶ Спроведена истраживања концепата *важан* (рус. *важный*), *вредности* (рус. *ценность*) и *добар* (рус. *хороший*) у руском језику (Стефановић 2022) показују веома чврсту концептуалну везу између објеката који се оцењују позитивно, јер се у речима којима се оне дефинишу идентификују когнитивне метафоре *важно/вредно/добро је велико/високо/тешко/видљиво* итд., што објашњава и блискост њиховог значења не само у руском него и у српском језику, па се тако у контексту оцењивања могу и користити као (квази)синоними изрази *добар/вредан/важан рад, роман* итд., или *X је добар*, што значи да *има тежину/на високом нивоу је* итд. јер се несумњиво ради о позитивној оцени објеката. Даља детаљна семантичка истраживања лексема са значењем позитивне оцене и оних које су елементи система вредности свакако би допринела уочавању и других изворних домена за когнитивну метафору у овим сферама.

Цариграда,¹⁷ Ова *Јула* *ѡара вреди*, *Премда му је сваки савјетї* *златїа* *вриједио*, *иѡак се није намеѡао*.¹⁸ Сви изрази који се дају уз глагол *вредети* у РСАНУ такође користе механизам поређења, односно довођења у равнотежу двају објеката (нпр. нешто *не вреди ни ѡару*, *ни ѡребијене ѡаре*, *ни (ѡо) луле дувана* итд.), при чему се запажа да се за оно што се позитивно оцењује и сматра вредним (макар и да није предмет којим се тргује у обичној ситуацији) као накнада или противтежа „нуде“ натпросечно скупи објекти, а за оно што се вредним не сматра – безвредни. Дакле, објекти који су квалификовани као *вредни* имају већу метафоричну тежину и подразумева се добијање веће противвредности.¹⁹

Прво значење придева *вредан*, према РСАНУ (3: 36) је ‘који ради с љубављу и истрајношћу, марљив, радан; *суѡр. лен*’, односи се на другачији домен стварности од основног значења именице, тако да мотивациони смер од придева ка апстрактној именици у лексикографском опису није видљив, односно очигледан је тек за друго значење. Оно се дефинише као ‘који је од вредности, драгоцен’, а илуструје се примерима у којима се квалификују обе врсте објеката, мада је и овде знатно већи број оних за које се обично не даје новчани еквивалент²⁰ (у примерима су то, нпр., *Минка*, *метїод*, *књига*, *креација*) у односу на оне са материјалном вредношћу.²¹ У РМС (1: 431) готово иста дефиниција значења (2. *који вреди, који има вредносї, драгоцен*) илуструје се само примерима са објектима који имају новчану вредност: *дар* и *сївари*. Наравно, у оба речника бележе се и значења када се придев *вредан* односи на позитивну оцену особе: у РСАНУ (3: 36) то је треће значење (‘способан, ваљан, врстан’ – у примерима се тако квалификују *чоек*, *госїодин*, *војвода*, *слуга*, *сїарац*), а семантика и конотације лексема које су употребљене у дефиницији 4 (а. ‘који **заслужује** (*неиѡо*); **достојан** (*нечега*)’)²² потврђују да се објекат позитивно оцењује. Формулација за 4.б ‘који има исту вредност (*као неиѡо*)’ указује само на семантику поређења, али наведени пример (*Лице јој је вредно Цариграда*) импли-

¹⁷ Истицање наше.

¹⁸ И у РМС (1: 431) налазимо пример истог типа: *Па ће узети ... снаху шїо златїа вреди*.

¹⁹ О концептуалној вези између позитивне оцене и тежине в. и Стефановић (2022б) и литературу која се тамо наводи.

²⁰ Лексикографска недоследност у РСАНУ примећује се у нераздвајању објеката са материјалном и нематеријалном вредношћу у оквиру дефиниција и илустративног материјала за придев *вредан* у односу на именицу *вредносї*, где се јасно диференцирају домени материјалног и нематеријалног.

²¹ Даје се само један пример: *Везир је неѡриметїно оїѡремїо вредније сївари*.

²² Идентична је дефиниција за значење 3.а у РМС (1: 431).

цитно указује на то да је реч о позитивној оцени објекта, јер се доводи у непосредну везу са предметом велике материјалне вредности.

Веома корисне информације о садржини концепта могу се добити и анализом синонима којима се лексема дефинише, а посебно када се они дуго користе напоредо. Скок (Скок 3: 625) сматра да је језик настојао да избегне хомонимију глагола *вриједиџи* са глаголом *вр(иј)еђаџи* тиме што је „посегао за другим глаголом *ваљаџи* као замјеном за *вриједиџи*“,²³ а управо је тај глагол у анализираном лексикографском материјалу један од синонима за глагол *вредиџи*. У РСАНУ (2: 377–378) прво значење за *ваљаџи* (1.а ‘бити од вредности, добар, погодних особина; бити добар за употребу, корисно служити’) односи се на позитивну оцену засновану првенствено на користи коју неко од нечега може имати, дакле на, условно речено, употребној вредности објекта.²⁴ У РМС (1: 325) прво значење дефинише се слично, али употребљава се и лексема *цена*: ‘вредети, бити вредан; стајати, имати вредност или цену’. Када се глагол *ваљаџи* користи „са допуном која значи меру вредности“ добија се значење обележено као 1.в ‘вредети’. Примери поново указују на могућност поређења објеката чија новчана вредност није примарна (или је уопште не могу имати) са монетарним или сличним еквивалентима: *Ваља сабља њри царева града, Твоја глава не ваља динара* итд., као и на концептуализацију оног што је *ваљано* као елемента који се са нечим пореди, процењује и оцењује и након тога доводи у равнотежу са утврђеним еталоном, што се све односи и на *вредносџи*. Прво значење придева *ваљан* у РСАНУ (2: 373–374) ставља га у исту равноту са лексемама које служе за изражавање позитивне оцене, и тиче се објеката и материјалне и нематеријалне природе: ‘добар, који је од вредности, који потпуно задовољава, погодан’. Друго значење односи се на етичке вредности: ‘моралан, поштен, честит’. Ова два значења у РМС (1: 324) обједињују се у једно, наведено као прво: ‘вредан, врстан, способан; поштен, честит’. Дакле, у случају глагола *ваљаџи* и придева *ваљан* који се могу употребити као синоними за *вредиџи* и *вредан*, лексикографи као објекте у примерима за основно (прво) значење стављају оне од којих се има конкретна корист или који имају материјалну вредност, а за друго (или другонаведено) – објекте са позитивним особинама који имају вредност обично немерљиву новцем.

Анализа лексикографских дефиниција лексема *вредносџи*, *вредан*, *вредиџи* и синонима *ваљаџи*, *ваљан*, као и илустративних примера, показала је да се у језичком материјалу јасно разликују две врсте вредности

²³ О аргументима које Скок наводи у вези са глаголом *ваљаџи* и његовом значају за концептуализацију *вредносџи* говори се даље у тексту.

²⁴ Формулација за друго значење дато у РМС готово сасвим се поклапа са овом.

– материјалне и нематеријалне, што је потврђено и у АП *вредности*, где налазимо реакције *материјална 2*, *нематеријална* и *сентиментална*.²⁵

Аутори речничког чланка за одредницу *вредности* у РСАНУ, као и аутори синонимског низа за исту лексему у РС, примарним сматрају значење које се тиче позитивне оцене објеката који по правилу немају материјалну или монетарну вредност, док аутори истоименог чланка у РМС сматрају да је основно повезивање *вредности* са монетарним еквивалентом. Исту позицију аутори ових речника заузимају и када су у питању лексеме *вредан*, где се позитивна оцена односи првенствено на објекте без монетарног еквивалента (РСАНУ), или, у РМС, најпре на оне који имају високу цену, а потом на остале, чија вредност се изражава преко поређења са нематеријалним, али високо вреднованим у друштву еквивалентима, као што је, на пример, *достојности*. У АП *вредности*,²⁶ представљеном у АРСЈ (152–153), све реакције, када се ради о покушајима да се истоимени стимулус дефинише, односе се на значење позитивног својства објекта које нема уобичајени монетарни еквивалент.²⁷ То су, пре свега, (квази)синоними (*врлина 15*, *значај*, *квалитет 7*, *ценићи*, *цењености 3*, *валидности*, *важности*, *врлине*, *значање 2*, *ваљаности*, *заслуга*, *значајно*, *одлика*, *смисао*, *суштина*, *цењено*, *value*). Многе од забележених реакција користе се и у лексикографским чланцима за дефинисање вредности. Вредност се, као што је очекивано и потврђено и у лексикографским дефиницијама, односи на објекте који се **позитивно оцењују** (*вреди*, *добро*, *драгоцено*, *обожавање*, *ОК*, *позитивно*), што потврђују и реакције које сведоче о томе да се **вредностима тежи** (*бићности*, *приорићности*, *стремљења*, *стремљење*, *тежња*, *ћо се тражи*, *ћиљ*).

3. КОГНИТИВНА МЕТАФОРА У ЛЕКСЕМАМА ПОВЕЗАНИМ СА ВРЕДНОШЋУ

Као што семантичка истраживања когнитивистичког усмерења показују, подаци етимолошких речника често указују на начине концептуализације који су примењивани приликом именовања ствари и појава, а сачувани су или се могу реконструисати и у савременом језику (Грковић-Мелџор 2013: 292–313). Заједнички елемент који је изражен некад имплицитно, некад експлицитно у свим случајевима када се говори о

²⁵ Цифра након реакције или низа реакција указује на број испитаника који су тако реаговали; уколико се цифра не даје, ради се о реакцији коју је дао само један испитаник. Курзивом у основном тексту дају се реакције у облику у којем су представљене у АП.

²⁶ АП за стимулус *вредности* садржи 737 реакција, јер од укупно 800 испитаника 63 нису реаговала.

²⁷ У АП налазимо и реакције које указују на то да понекад вредност и не може бити процењена: *нейроцењива 3*, *нейроцењености*, што се најчешће повезује са нематеријалним вредностима.

вредносѝи је **поређење објеката**, од којих се за неке обично успоставља монетарни еквивалент, а за неке не. Они са особинама које се сматрају позитивним, или они који могу некоме бити потребни, па стога за њих постоји утврђена цена, могу бити названи вредношћу. Запажа се да се објекти, као ни позитивне особине, углавном не спецификују у речничким дефиницијама,²⁸ осим ако се ради о указивању на људе који поседују нека од етичких својстава (нпр. *моралан*, *ѿошѝен*, *честѝиѝи* и сл.). Ово је резултат чињенице да се вредношћу може сматрати (или назвати) **било који** позитивно оцењен објекат који у неком тренутку задовољава изабране критеријуме, а њих бирају појединци, групе или друштво у целини.

Раније је у вези са глаголом *ваљаѝи* речено да је синоним глагола *вредѝи*. Пишући о етимологији лексеме *вр(и)један* Скок (Скок 3: 625) наводи да се она налази само у јужнословенским језицима.²⁹ Као и већина лингвиста, он сматра да је реч о позајмљеници из ствнем., и да је „слог *вре* настао по закону ликвидне метатезе, упор. ствњем. *werd*, нвњем. *Wert* (с којом је ријечи у прасродству)“. У вези са етимологијом глагола *ваљаѝи*, као синонимичног глаголу *вредѝи*/*вриједиѝи*, наведени аутор (3: 563–564), оспоравајући мишљење Миклошича и његових следбеника који су га сматрали „изведеницом на *-ati* од лат. *vaglia* (Воссассио) »*valuta, prezzo*«, од лат. *valere*“, указује да се основно значење ‘оно што је боље, то је вриједно, то је потребно’ објашњава преко облика *велеѝи*, *воља* и превојем дужења *ѿ>а* *ваља*, *ваљаѝи*, што се, како истиче, „поклапа и са ствисњем. *vaia* f, нвњем. *Wahl*: оно што је ваљано, то је изабрано“. Не улазећи у питања етимологије, истичемо да се са аспекта семантике логичним чине оба објашњења, и оно у којем се *ваљаносѝи* и *вредносѝи* повезују са *новцем* и *ценом*, и оно које предлаже Скок: оно што је вредно (ваљано) **бира** онај ко има слободну вољу да изабере (између више сличних). Иста логика повезивања вредности са *ценом* преко поређења са другим објектима и избором уочава се и код глагола *цениѝи*, још једног глагола који се користи у дефиницијама анализираних речи са кореном *вред-*: у РСМ (6: 780–781) прво значење непосредно (преко корена *мер-*) указује на поређење и дефинише се као ‘одмеравати, одређивати, утврђивати цену или вредност нечему’, а четврто, ‘признавати вредност некоме или нечему, поштовати, уважавати кога’, указује на могућност избора, јер се вредност некоме или нечему *ѝризнаје*, што значи да може бити и резултат субјективног суда. Реакције у АП *вредносѝи* такође указују на то да постоји **могућност индивидуалног избора**

²⁸ Нпр. у РСМ (1: 431) дефиниција за друго значење лексеме *вредносѝи* је ‘оно што вреди’, што значи да *оно* може бити било који објекат за који неко сматра да има некакву вредност.

²⁹ Пољска лексема *wartość* ‘вредност’ има исто порекло.

или **несигурности** у вези са тим шта је вредност (*дилема, индивидуално, моје, нека, нешто, релативно, свега*), али и на то да има вредности које су **заједничке** за читаве нације или су **универзалне** (*Јајан, Јајанци, национална, универзалнос̄и*).

С обзиром на то да се у лексикографском материјалу који се тиче вредности често спомињу речи са кореном *цен-* (*драгоцен, цена, ценити*), а да се у руском језику за *вреднос̄и* користи реч *ценность*, овде ћемо укратко представити етимолошке везе наведене речи онако како их даје Фасмер (4: 298),³⁰ јер расветљавају један од принципа који је у основи концептуализације система вредности и оцене и у српском језику – стремљење ка успостављању равнотеже. Фасмер прасловенско *сѣпа* доводи у везу са литванским *káina* и *kainà* у значењу ‘цена, корист’, са авестијским *kaēnā-* ‘одмазда, освета, казна’ и грчким *ποινή* ‘покајање, надокнада, казна’, од којег су се развили *τίνω* ‘кајем се’, *τίμη* ‘оцена, поштовање, цена’, као и са ирским *сип* ‘кривица, дуг’. Исти аутор (2: 216) указује и на то да је лексема *цена* повезана вокалском алтернацијом са глаголом *кајати* (*се*), а он је у вези је са староиндијским *сáyatē* ‘свети се, кажњава’, авестијским *кау-* ‘платити, кајати се’, *čikayat* ‘нека он окаје, казни, освети се’ и осталима наведеним у оквиру речничког чланка *цена* (ФАСМЕР 4: 298). У речничком чланку *цијена* Скок (Скок 1: 263) наводи да је „у индоевропском изведеница с формантом *n* значила акт освете (= казне), а у балтославенском вриједност којом се освета могла измирити или искупити“. Дакле, корен *цен-*, који се у савременом руском и многим словенским језицима повезује са вредношћу (а показано је да се користи у дефиницијама за *вреднос̄и, вредан, вредеџи*), етимолошки је у вези са искупљивањем, плаћањем за неки поступак или, у још ширем смислу, са довођењем, односно враћањем нарушеног стања у равнотежу неком врстом надокнаде.

Концепт равнотеже повезан је са **процесом мерења (вагања)**, имплицитно и **поређења**, а он је присутан у етимологији и унутрашњој форми речи које су у вези са вредностима (нпр. *важан* са кореном *ваг-/важ-*).³¹ Потврда концептуалне везе *вреднос̄и* са процесима мерења и поређења и са довођењем у равнотежу налази се и у самим дефиницијама: треће значење за глагол *вредеџи* (РМС: 3, 36–37) је ‘имати одређену цену, имати **исту** вредност (као нешто)’, или, нпр. четврто значење за *вредан* (РСАНУ 3: 36) ‘који има **исту** вредност (као нешто)’. И у списку лексема које се у РС наводе као синоними за *вреднос̄и* (в. фусноту 15) налазимо речи *важнос̄и* и *важење*, као и лексеме са кореном *џег-/џеж-* концептуално повезане са процесом мерења и вагања: *џежџиџе,*

³⁰ Више о овоме в. Стефановић (2022а: 18–20).

³¹ О овоме опширније в. Стефановић (2022б: 55–92).

ишежина (фиг.), што значи да *вредни* и *важни* објекти имају велику *ишежину*. Материјал АРСЈ такође потврђује да се вредност посматра као нешто што је концептуално повезано са **процесом поређења и мерења**: на то експлицитно указују реакције *мерило*, *оцена 2*, *процена*, *систем*, *скала*. Реакције *иомерање*, *иомерене* и *иоремећен* очигледно су изазване концептуализацијом вредности као ваге у равнотежи, која може под одређеним (неповољним) условима да се поремети.

Раније је истакнуто да се као „накнада“ или као еквивалент који замишљену, метафоричну вагу доводи у равнотежу за објекте који обично немају монетарну вредност могу нудити они са таквом вредношћу. У лексикографским примерима који илуструју употребу анализираних лексема уочено је да се за објекте који се називају *вредносцима* или квалификују придевом *вредан* као „тег“ на другом тасу налазе натпросечно скупи или драгоцени објекти, што значи да је потребно да се објекат по нечему издвоји, односно да буде другачији, на основу нечега вреднији од осталих, како би се за њега понудио одговарајући еквивалент. У РСАНУ (3: 38) лексема *вредносци* у значењу 2.а дефинисана је као ‘личност или културна тековина која се високо цени, која има велики значај’. Употреба лексема *високо* и *велики* важна је за потврду концептуализације вредности као позитивне оцене, јер се у теорији концептуалне метафоре готово универзалним сматрају метафоре *ДОБРО ЈЕ ВИСОКО* и *ДОБРО ЈЕ ВЕЛИКО*. И у језичкој свести примарније је схватање да је вредност **велика**: у реакцијама које указују на могућност квантификације од укупно 16 (*величина*, *велика* 5; *мала* 3, *велико* 2, *већа*), само три испитаника имала су реакцију *мала*.

Судећи према подацима из различитих лексикографских извора, експланаторних и етимолошких речника, речника синонима и асоцијативног речника, у српском језику значење лексеме *вредносци* постепено се помера од квалификације објеката који имају утврђени материјални еквивалент ка објектима који се таквим еквивалентом обично не мере, али поседују особине које се сматрају позитивним. За објекте који имају утврђену материјалну вредност важно је успостављање фигуративне равнотеже. То се постиже преко *цене* као прихваћеног монетарног еквивалента. Објекти који се обично не мере новцем такође се могу вредновати метафорички преко објеката који монетарну вредност имају, и у таквим случајевима као еквивалент бирају се они са одговарајућом материјалном вредношћу: у случају када се ради о позитивној оцени својстава, односно о вредности, „нуди“ се нешто што је скупо, или има високу цену, а када се жели истаћи да нешто нема вредност или да је она мала – као еквиваленти предлажу се објекти са ниском или непостојећом ценом (нпр. *иребцијена иара*, *иб луле дувана* и сл.). Ово истовремено значи да се цена или вредност за објекте може формирати на основу субјективне

процене, односно да је одређивање вредности за нешто када нема егзактно утврђеног еталона ствар воље или избора субјекта оцене – појединца или заједнице.

4. О ВРЕДНОСТИМА У АСОЦИЈАТИВНОМ ПОЉУ³²

Раније су представљене реакције које помажу осветљавању питања како припадници српске језичко-културне заједнице дефинишу вредност, као и оне које потврђују ставове о начинима концептуализације вредности. Када се посматра целокупно асоцијативно поље, запажа се да су прве четири најфреквентије реакције (*новац* 113, *злато* 58, *цена* 39, *новца* 16) повезане са материјалним вредностима, што сведочи о примарности везе између вредности и конкретних објеката за које постоји монетарни еквивалент, али високофреквентне су и оне које се тичу најзначајнијих нематеријалних вредности у српском друштву, попут врлине, духовности, знања итд.

Најопштије груписање реакција по принципу сличности, односно на основу постојања истог разлога за повезивање са стимулусом, упућује на закључак да говорници *вредности* недвосмислено посматрају као концепт који се састоји из два јасно раздвојена дела, од којих се један односи на материјалне, а други на нематеријалне објекте.

На **материјалне вредности** односи се готово 350 реакција, а њихов редослед је утврђен на основу укупног броја у подгрупи:

- 1) новац уопште, валута (173: *новац* 113, *злато* 58, *цена* 39, *новца* 16),
- 2) злато и накит (74: *злато* 58; *дијамант* 3, *дијаманти*, *накић*, *накића*, *џрсиен* 2, *драгуљи*, *дукаћ*, *злати*, *златан*, *караћ*),
- 3) цена као новчани еквивалент за робу (47: *цена* 39; *цене* 2, *јефтино*, *кошћање*, *скупо*, *скупоћа*, *цијена*, *цабе*),
- 4) уопштено упућивање на материјална добра (20: *драгоценост* 10, *богатство* 8, *благо* 2),
- 5) објекти који углавном имају високу материјалну вредност (12: *земља* 2, *имање*, *имати*, *имовина*, *имовине*, *комјунитер*, *продавница*, *сај*, *ствари*, *торба*)³³ и
- 6) новац се чува у посебним установама (6: *банка* 4, *мењачниц[а]*, *Народна банка Ј.*).

³² Из анализе су изостављене реакције које се односе на значења речи *вредности* када се она односи на употребу у значењу ‘марљив, радан’, када су реакције јасно изазване постојањем термина у природним и математичким наукама и када није сасвим јасна веза између стимулуса и реакције.

³³ Овде се укључује и реакција *немам*, пошто је вероватније да испитаник има на уму материјалне него неке друге вредности.

Међу реакцијама које се несумњиво односе на материјалне вредности су и оне које повезују вредност са економијом, било да се ради о терминима (нпр. *новчана, уиошребна вредносѝ*), било да упућују на дисциплине у економији као науци. Оваквих реакција је 16: *новчана, роба 3, корисѝ, маѝеријална, робе 2, ѝолиѝичка економија, економија, уиошребна, уиошребљивосѝ*.

Реакције које се односе на објекте који се не мере новцем, односно које припадају **нематеријалним вредностима**, нешто су малобројније. Њих је 218, и могу се поделити у две велике групе, од којих су у првој реакције које се односе на **људе као носиоце особина** које се сматрају вредностима, а у другој су две подгрупе: уопштено изражене **виталне вредности** и други **објекти за које није примарна монетарна вредност**.³⁴

Вредношћу се у језичкој свести Срба у односу на особе сматрају:

- 1) знање и образовање (30: *знање 14, ѝамеѝ 7, мисао 2, идеја, мозак, мудросѝ, начѝѝаносѝ, образовање, ѝамеѝан, ум*),
- 2) духовност (27: *духовна 11, дух, душа 5, духовносѝ 2, вера, црква, духовно, духовно богаѝсѝтво*),
- 3) етичке вредности (25: *морал 6, исѝѝина, ѝошѝење 4, власѝѝѝо ја, еѝѝчка, еѝѝка, исѝравносѝ, исѝѝине, каракѝер, мера човека, морална, образ, ѝошѝен, ѝравносѝ*),
- 4) човек (16: *човек, ја 4, ѝудска 3, ѝуди 2, ѝудсѝтво, особе, ученик*),
- 5) особине личности које доприносе позитивном односу са другима (15: *искреносѝ, човекова доброѝѝа 2, доброѝѝа, зрелосѝ, и доброѝѝа, нежносѝ, ѝлемениѝосѝ, ѝоверење, ѝолеранција, разумевање, скроман, скромносѝ, финоћа*),
- 6) емоције (11: *љубав 5, срце 2, волеѝѝи, ѝубави, усѝомена, снови*),
- 7) пријатељи и породица (7: *ѝријаѝељсѝтво 4, дом, ѝородица, ѝријаѝељ*),
- 8) остале вредности које се тичу човека и друштва (7: *моћ 3, усѝех 2, слобода, национализам*) и
- 9) остале личне особине (2: *исѝрајносѝ, сѝособносѝ*).

Квантификација показује да се у језичкој свести у вези са нематеријалним вредностима приближно исти значај придаје првим трима групама, а да високу позицију у рангирању заузимају оне које се тичу **добрих односа у заједници**: сабране реакције из група 5, 7 и 8 чине укупно 33 реакције, што је више од посебно узетих апстрактнијих појмова. Човек као индивидуа и као припадник заједнице такође се сматра вредним.

³⁴ Постоје и мање подгрупе о којима се касније говори.

У језичкој свести присутно је и мишљење да су вредности често **скривене у унутрашњости** (*скривено, унутра, унутрашњости*), што се може објаснити повезивањем са квалитетима особе које не морају бити очигледни у свакој прилици.

У групи **виталних вредности** у српској језичкој свести налази се 15 реакција, од којих је готово подједнак број оних које се односе на *здравље и животи*: *здравље 7, животи 4; животиња, животиња, младости, њосиојање*.

У анализираном АП постоје и реакције које указују на вредност **културе уопште и уметничких дела** (17: *књига 5, уметности 4, уметничка 2, дело, култура, културе, музика, њесма, слика*), као и оне које се тичу предмета од историјског значаја (6: *старица 3, антикварница, антиквизијет, медаља*). **Естетика** као вредност представљена је са 2 реакције (*лејо, лејотиња*), а бележе се и две реакције које се односе на природу (*парк, пас*).

Интуиција изворног говорника допушта да се и следеће реакције и ставови које оне преносе повежу са нематеријалним вредностима: у језичкој свести јаче је изражено мишљење о томе да вредност треба да буде **стална** (10 реакција: *ѡрајности 3, ѡсѡјаности 2, бесмртности, вечѡиња, дугоѡрајности, њеѡролазно, ѡрајање*), мада се допушта и могућност њене **промене**: *ѡролазности*. Ове реакције указују на важност вредности које немају монетарни еквивалент: оне сталношћу и непромењивошћу повезују чланове заједнице кроз време, мада постоји и свест о могућности да се **измене** или чак **нестану** (5 реакција: *заборав, изгубљене, ѡромашености, ѡројала, сломљена*). Испитаници сматрају и да се може чинити да вредност **не постоји** или да је ретка (8 реакција: *нема 4, њиѡиња 2, не ѡсѡјоји, реѡкост*), те да треба да се **чува** (*чување*).

Неке вредности сматрају се **правим** (*ѡрава 6*), али има и **лажних** (*лаж*), као што има и покушаја да се неко **претвара** да поштује или поседује вредности (*усиљено*). Прве две наведене подгрупе потврђују да су вредности ствар **избора** и говоре о могућности постојања различитих критеријума на основу којих се бира вредност, јер указују на то да може постојати сукоб мишљења између чланова заједнице у вези са тим шта је *ѡрава*, а шта *лажна* вредност.

5. ЗАКЉУЧАК

Вишезначност саме лексеме *вредности*, као и многих њених синонима, у првом реду говори о могућности да се оне користе када се у виду имају различите врсте објеката – материјалне и нематеријалне природе. То значи да се за прве наведене објекте уобичајено користи монетарни (или слични) еквивалент, а за друге се подразумева да таквог еквивален-

та нема, али када би постојао – указивао би да се ради о скупом објекту. Премда се, судећи по материјалу који дају неки једнојезички експланаторни речници српског језика и РС, вредношћу у првом реду сматрају објекти нематеријалне природе који се позитивно оцењују (нпр. особине људи као што су поштење, честитост и сл.), у другим речницима и у језичкој свести савремених говорника превладава мишљење да су вредности првенствено објекти материјалне природе са високим монетарним еквивалентом, а тек потом особине (првенствено људи) које се позитивно оцењују.

У основи одређења вредности, било материјалне, било нематеријалне, постоје три елемента: први је да се вредност одређује у процесу поређења, и то тако да се, у случају материјалних вредности, оне пореде са одређеним еталоном монетарне или сличне природе. Други елемент је тај да се поређење врши стварним или метафоричним мерењем, пре свега вагањем. Циљ поређења објеката материјалне природе је постизање равнотеже, а кад се пореде објекти нематеријалне природе циљ је да се покаже њихова велика апстрактна тежина, чиме се указује и на њихову важност или значај.³⁵ Језички материјал који ово потврђује је унутрашња форма речи са кореном *ваг-/важ-*, који истовремено сведочи о процесу поређења мерењем, односно вагањем, као и раније показана етимолошка и концептуална веза корена *цен-* са успостављањем равнотеже. Трећи елемент у већој мери односи се на нематеријалне вредности, иако може да се тиче и материјалних: вредности су ствар избора у одређеном тренутку. Човек као субјект оцене бира одређени предмет на основу својстава која су за њега у том моменту релевантна, корисна и сл. и позитивно га оцењује.³⁶ И овде потврду налазимо пре свега у етимологији лексеме *ваљан* како је објашњава Скок, али и у асоцијативном материјалу, где се изражавају недоумице у вези са тим да ли је нешто права вредност или не, што значи да критеријуми избора вредности не морају бити заједнички за све, нити бити успостављени једном заувек. Они се могу мењати и у складу са променама у друштву, о чему сведоче испитаници чије реакције су забележене у АРСЈ. Језички систем ово потврђује лексемама типа *йрєвредноватиї*, *обєзвредитиї* и другима које указују на могућност промене става о оцени објекта као вредног или не, односно на чињеницу да је *вредностиї* релативна и да је резултат избора у конкретном тренутку. Премда се на основу лексикографског материјала

³⁵ У РСАНУ (3: 38) пето значење лексеме *вредностиї* дефинише се синонимским низом ‘значај, важност, важење’ што доказује чврсту везу између ових појмова, о чему се говори и у фусноти 16.

³⁶ Многи подаци који се тичу семантике и концептуализације у вези са општом позитивном оценом у руском језику (Стефановић 2022в) могу се применити и на српски материјал.

не може закључити које конкретне особине се сматрају вредностима нематеријалне природе у српском друштву, анализа асоцијативног поља то омогућује, потврђујући да асоцијативни речници представљају драгоцен извор података о концептима. У српском друштву, поред знања, образовања, духовности и етичности, вредношћу се сматрају и све особине које доприносе бољем квалитету живота у заједници, а посебно личним међусобним односима. Даља проучавања лексема којима се именују концепти у вези са вредностима и оценом, било позитивном, било негативном, свакако ће омогућити боље разумевање начина на који видимо и разумемо свет и своје место у њему, а постојање упоредивих језичких извора отвара могућности бројних компаративних истраживања језичке и културолошке природе која ће се, надамо се, и спровести.

Цитирана литература

- Алдачић, Дејан. *О вредностима у српском језику*. Београд: Алма, 2015.
[ALDAČIĆ, Dejan. *O vrednostima u srpskom jeziku*. Beograd: Alma, 2015]
- Алдачић, Дејан. *О вредностима у српском језику 2*. Београд: Алма, 2019.
[ALDAČIĆ, Dejan. *O vrednostima u srpskom jeziku 2*. Beograd: Alma, 2019]
- БАРТМИЊСКИ, Јежи. *Језик – слика – свет*. Београд: SlovoSlavia, 2011.
[BARTMIŃSKI, Ježi. *Jezik – slika – svet*. Beograd: SlovoSlavia, 2011]
- БАРТМИЊСКИЙ, Ежи. „Место ценностей в языковой картине мира“. В: И. А. Седакова (отв. ред.). *Эволюция ценностей в языках и культурах*. Москва: Пробел-2000, 2011: стр. 51–80.
[BARTMIŃSKI, Eži. „Mesto cennostej v âzykovej kartine mira“. V: I. A. Sedakova (otv. red.). *Ėvolúciâ cennostej v âzykah i kul'turah*. Moskva: Probel-2000, 2011: str. 51–80]
- ГРКОВИЋ-МЕЈДЖОР, Јасмина. *Историјска лингвистика. Когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
[GRKOVIĆ-MEJĐOR, Jasmina. *Istorijska lingvistika. Kognitivno-tipološke studije*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2013]
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд, Завод за уџбенике, 2007.
[DRAGIĆEVIĆ, Rajna. *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2007]
- ПОПОВА, З. Д., И. А. Стернин. *Когнитивная лингвистика*. Москва: Восток – Запад, 2007.
[POPOVA, Z. D., I. A. Sternin. *Kognitivnaâ lingvistika*. Moskva: Vostok – Zapad, 2007]
- РИСТИЋ, Стана, Ивана Лазич Коњик. „Аксиолошки речник српског језика – предлог израде“. *Јужнословенски филолог* LXXVII/2 (2021): стр. 105–126.
[RISTIĆ, Stana, Ivana Lazić Konjik. „Aksiološki rečnik srpskog jezika – predlog izrade“. *Južnoslovenski filolog* LXXVII/2 (2021): str. 105–126]
- СЕРЕБРЕННИКОВА, Е. Ф. „Ключевые понятия аксиологического анализа“. *Лингвистика и аксиология: этносемиометрия ценностных смыслов: коллективная монография*. Москва: Тезаурус, 2011: стр. 27–40.

- [SEREBRENNIKOVA, E. F. „Ključevye ponātiâ aksiologiĉeskogo analiza“. *Lingvistika i aksiologija: ètnosemiometriâ cennostnyh smyslov: kollektivnaâ monografiâ*. Moskva: Tezaurus, 2011: str. 27–40]
- СТЕФАНОВИЋ, Марија. „Шта је вредност? Анализа концепта *ценност* у руском језику“. *У лавиринтџу речи: огледи из руске и српске когнитивне семантике*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2022а: стр. 17–54.
- [STEFANOVIĆ, Marija. „Šta je vrednost? Analiza koncepta *cennost*' u ruskom jeziku“. *U lavirintu reĉi: ogledi iz ruske i srpske kognitivne semantike*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2022a: str. 17–54]
- СТЕФАНОВИЋ, Марија. „Значење и концептуализација важног у руском језику“. *У лавиринтџу речи: огледи из руске и српске когнитивне семантике*. Нови Сад, Филозофски факултет, 2022б: стр. 55–92.
- [STEFANOVIĆ, Marija. „Znaĉenje i konceptualizacija vaŹnog u ruskom jeziku“. *U lavirintu reĉi: ogledi iz ruske i srpske kognitivne semantike*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2022b: str. 55–92]
- СТЕФАНОВИЋ, Марија. „Лексема *хороший* као показатељ опште позитивне оцене у руском језику“. *У лавиринтџу речи: огледи из руске и српске когнитивне семантике*. Нови Сад, Филозофски факултет, 2022в: стр. 93–139.
- [STEFANOVIĆ, Marija. „Leksema *horošij* kao pokazatelj opšte pozitivne ocene u ruskom jeziku“. *U lavirintu reĉi: ogledi iz ruske i srpske kognitivne semantike*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2022v: str. 93–139]
- СУРЖЕНКО, Л. В. „Ценности личности: философский и психологический анализ понятия“. *Научный журнал КубГАУ* 65/01 (2011): стр. 1–11.
- [SURŽENKO, L. V. „Cennosti liĉnosti: filosofskij i psihologiĉeskij analiz ponātiâ“. *Nauĉnyj Źurnal KubGAU* 65/01 (2011): str. 1–11]
- ТОЛСТАЯ, С. М. „Категория оценки в языке и тексте“. В: С. М. Толстая (отв. ред.). *Категория оценки и система ценностей в языке и культуре*. Москва: Индрик, 2015: с. 11–32.
- [TOLSTAĀ, S. M. „Kategoriâ ocenki v âzyke i tekste“. V: S. M. Tolstaâ (otv. red.). *Kategoriâ ocenki i sistema cennostej v âzyke i kul'ture*. Moskva: Indrik, 2015: s. 11–32]

*

- BARTMIŃSKI, Jerzy. *Język w kręgu wartości*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003.
- BARTMIŃSKI, Jerzy. *Polskie wartości w europejskiej aksjosferze*. Wybór i redakcja S. Niebrzegowska-Bartmińska, M. Nowosad-Bakalarczyk, S. Wasiuta. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2014.
- GODDARD, Cliff, Anna Wierzbicka. *Words and Meanings. Lexical Semantics across Domains, Languages, and Cultures*. Oxford: Oxford University Press, 2014.

Извори

- APСЈ: *Асоцијативни речник српскога језика*. П. Пипер, Р. Драгићевић, М. Стефановић. Београд: Београдска књига; Службени лист СЦГ; Филолошки факултет, 2005.
- [ARСЈ: *Asocijativni reĉnik srpskoga jezika*. P. Piper, R. Dragiĉević, M. Stefanović. Beograd: Beogradska knjiga; SluŹbeni list SCG; Filološki fakultet, 2005]

- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- [RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, 1–6. Novi Sad: Matica srpska, 1967–1976]
- РС: Ћосић, Павле. *Речник синонима*. Београд: Корнет, 2008.
- [RS: Ćosić, Pavle. *Rečnik sinonima*. Beograd: Kornet, 2008]
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: САНУ, 1959–.
- [RSANU: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. Beograd: SANU, 1959–.]
- Скок: Скок, Петар. *Етимолошки рјечник хрватског или српског језика 1–3*. Загреб: Југославенска академија знаности и умјетности, 1971–1973.
- Фасмер: ФАСМЕР, Макс. *Этимологический словарь русского языка в четырех томах*. Пер. с нем. и дополн. О. Н. Трубачева. Москва: Прогресс, 1986–1987.
- [Fasmer: FASMER, Maks. *Ėtimologičeskij slovar' russkogo āzuka v četireh tomah*. Per. s nem. i dopoln. O. N. Trubačeva. Moskva: Progress, 1986–1987]

Мария Я. Стефанович
Нови-Садский университет
Философский факультет
Отделение славистики

К ОПИСАНИЮ КОНЦЕПТА *ЦЕННОСТЬ* В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Слово *вредности* (ценность) и другие с ним связанные слова в репрезентативных словарях сербского языка (Словарь сербохорватского литературного и народного языка Сербской академии наук и искусств и Словарь Матицы сербской) определяются почти одинаково, но структура и содержание одноименных словарных статей отличаются. Так как описание содержания языкового концепта базируется в первую очередь на лексикографических источниках, в статье указывается на аспекты концепта, которые можно реконструировать на основании данных, представленных в словарных статьях, т.е. путем проведения анализа порядка значений, выбора слов, использованных в определениях, а также примеров, иллюстрирующих употребление слова в контексте. Так полученные данные сравниваются с выводами этимологов и с результатом ассоциативных экспериментов, представленных в АРСЈ. Исследование показывает, что *вредности* (ценность) в языковой системе и в сознании современных носителей языка основывается на сравнении материальных или нематериальных (абстрактных) объектов. Указывание на ценность нематериальных объектов концептуально идентично с способами выражения позитивной оценки использованием когнитивных метафор *ХОРОШЕЕ – ВЫСОКОЕ, ХОРОШЕЕ – ВЕСКОЕ (ТЯЖЕЛОЕ), ХОРОШЕЕ – БОЛЬШОЕ*. Языковой материал указывает и на то, что ценность – это результат выбора, а также на возможность изменения оценки объекта который в данный момент считается ценностью в зависимости от конкретной ситуации.

Ключевые слова: ценность, концепт, оценка, сербский язык.

Marija J. Stefanović
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of Slavic Studies

TOWARDS THE DESCRIPTION OF THE CONCEPT OF *VALUE*
IN THE SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

The word *vrednost* ('value') and other related words in the representative dictionaries of the Serbian language (Dictionary of SASA and Dictionary of Matica Srpska) are defined almost identically, but the structure and content of the dictionary entries are significantly different. Since the description of the content of linguistic concepts is based primarily on lexicographic sources, the article points out the aspects of the concept that can be reconstructed on the basis of data presented in the dictionary entries, i.e., by analyzing the order of meanings, the choice of words used in the definitions, as well as examples illustrating the use of the word in context. The obtained data is compared with the conclusions of etymologists and with the result of associative experiments presented in ARSJ. The study shows that *value* in the language system and in the minds of contemporary Serbian native speakers is based on a comparison of material or non-material (abstract) objects. Positive value of intangible objects is expressed in a conceptually identical way to the expression of a general positive assessment using cognitive metaphors GOOD IS HIGH, GOOD IS HEAVY, GOOD IS BIG. The language material also indicates that *value* is the result of choice, and that there is a possibility of changing the assessment of an object that is considered to be of value if a situation or conditions change.

Keywords: value, concept, assessment, Serbian language.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 731–746

УДК 811.163.41'367.622

811.163.41'371

COBISS.SR-ID 85147913

DOI: <https://doi.org/10.2298/JF12202745J>

Примљено: 27. јуна 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Владан З. Јовановић*

Институт за српски језик САНУ

ИМЕНИЦА *В(ИЈ)ЕНАЦ* У ИЗРАЗИМА С ХРИШЋАНСКОМ КОМПОНЕНТОМ ЗНАЧЕЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (ИЗ УГЛА СРПСКОГ ЛЕКСИКОГРАФСКОГ ОПИСА)

У раду се с лексикографског аспекта разматра именица *в(иј)енац* у изразима с хришћанском компонентом значења у савременом српском језику. Полазиште у истраживању засновано је на претпоставци да у српском језику постоји не само већи број израза с именицом *в(иј)енац* с хришћанском компонентом значења од оних који су забележени у постојећим описним речницима, него и на томе да именица *в(иј)енац* у тим реализацијама представља универзалне хришћанске концепте који су, негде мање, а негде више, описани у речницима словенских језика. Примарни циљ истраживања је да се на основу прикупљене грађе из одабраних писаних извора савременог српског језика, као и увида у речнике појединих словенских језика, размотри лексикографски аспект обраде именице *в(иј)енац* у изразима с хришћанском компонентом значења. Лексикографска анализа усмерена је на лексикографску формализацију израза (устројство одредничке речи), однос лексичког значења и концепта у семантици израза, као и на творбену мотивацију сложеница с именицом *в(иј)енац* као њиховим саставним делом (*венцедавац*, *венценосац* и сл.).

Кључне речи: именица *в(иј)енац*, изрази, речници, лексикографија, дефиниција, значење, српски језик.

1. Увод. Савремени описни речници српског језика именичку лексему *в(иј)енац* представљају као реч богате семантичке структуре, која је најдетаљније описана у Академијином речнику (РСАНУ) будући да је у њему издвојено укупно деветнаест посебних значења и још више подзначења, као и већи број израза. Основно значење лексеме *в(иј)енац*

---

* vladan.jovanovic@isj.sanu.ac.rs

у РСАНУ је дефинисано на следећи начин: 1. „украшни предмет кружног или овалног облика, исплетен од цвећа, лишћа и сл. (или сличан предмет од метала, камена и др.) као награда победнику, знак почаст, радосног расположења, жалости и др.“ У полисемантичкој структури лексеме *в(иј)енац* значења се даље зракасто (радијално) развијају на основу сличности појмова према ‘облику’ (кружни, круг): „2. у круг уплетени или нанизани разни плодови и др., сплет, ниска, низа“, „3. а. низ лица, предмета или појава, распоређених обично кружно“, „б. скуп, низ, збир (одабраних лица, предмета, догађаја)“, „4. а. кружна ивица, обод, оквир, руб“, „б. врх, горњи, завршни део нечега“, „5. улица кружног облика; широка градска улица у облику лука“ итд., али и према ‘функцији’: 7. а. „царска односно краљевска круна као знак владарског достојанства“, б. „круна која се ставља младенцима на главу приликом црквеног обреда венчања“, 18. „врхунац, највиши степен нечега“, нпр. Зар љубав није кратак израз свију дужности ... темељ и венац наших дивотних веровања? (Мил. М. Ђ., РСАНУ), односно према ‘значају’, ‘вредносним мерилима’: 19. „девичанство, девојачка невиност“, нпр. Касно се удала моја сеја! А није однела сем венца, за удовца, ни руменило свога лица, ни светлост црних очију (Петр. П., РСАНУ).

Међу наведеним значењима, видимо, нема експлицитно издвојене дефиниције која би описала значење с хришћанском семантичком компонентом, које се у српском језику развило из двају религијских концепата: библијског концепта Христовог страдања и предањског концепта мучеништва за Христа. Прво се односи на подвиг Исуса Христа, а други се односи на оне који у његово име и за правду Божју страдају. Иако није експлицитно издвојено, значење с хришћанском компонентом потврђено је примерима којима се илуструје употреба лексеме *в(иј)енац*. Тако су у оквиру првог поменутог значења у РСАНУ издвојене две фигуративне реализације као подзначења: а) „слава, симбол славе“ и б) „нешто што се добива као награда“. За друго поменуто подзначење (б) дат је пример из Вука, у којем се јасно препознаје хришћански концепт жртве-победника: Благо човеку који претрпи напаст; јер кад буде кушан примиће вијенац живота, који Бог обрече онима који га љубе (Вук). Поменуто фигуративна значења пренета су из овог речника у РМС, с тим што су у њему уместо дефиниције издвојене само синтагме с квалификативом фиг., при чему међу примерима нема ниједног с поменути хришћанским контекстом. У једнотомном речнику српског језика (РСЈ) ово значење дато је као 1б), укључујући и квалификатор фиг., али без примера којим би се издвојено значење илустровало.

У Рјечнику Југославенске академије (РЈА) издвојено је као опште значење оно које је засновано на интегралним семама у садржају именице *в(иј)енац*: „а. у правом смислу: уопће све оно, што има кружни облик (luk,

obluk, kolobar)“ [подвукао ВЈ], а међу појединачним значењима издвојено је религијско значење небеске круне добијене после смрти, којом су „на nebu овјенчани муџениџи, исповједници, науџитељи, дјевице“.

Када је реч о изразима, они су у посматраним речницима дати, како је иначе обичај у српској традиционалној лексикографији, на крају, у посебно издвојеном делу речничког чланка насловљеном – „Изр(ази)“.¹ У РСАНУ се међу изразима налазе три који у себи садрже хришћански концепт мучеништва²: **трнов венац** „мучеништво, страдање“ и **венчати се мученичким венцем; примити, стећи мученички венац** „стећи славу мученика“, с тим што су за илустрацију значења првог израза дати примери у фигуративној употреби, а не у изворном библијском значењу, нпр. Пријатеље народне место хвале, очекивао [је] трнови венац (Јед. 1873, РСАНУ). Фразеологизација овог израза, дакле, настала је од библијске мотивационе форме добијањем новог значења у новом глобалном контексту (библијски → световни контекст).

Полазећи од претпоставке да је у српском језику потврђено више израза који се појмовно везују за хришћански концепт страдања и мучеништва него што су они у речницима описани, с једне стране, као и од чињенице да се ти појмови, с обзиром на то да представљају део универзалних концепата хришћанске културе, налазе и у другим језицима и речницима који их описују, с друге стране, у раду ћемо на основу примера из наше грађе представити један од могућих начина њиховог лексикографског описа, водећи рачуна о концептима којима припадају.

Циљ истраживања је да се на основу грађе из одабраних писаних извора савременог српског језика утврди да ли су и на који начин поменута значења описана у речницима српског језика, посебно се осврћући на анализу односа лексичког значења и концепта у лексикографској дефиницији описних речника.³ Пошто се ради о стилски обележеној лек-

¹ У оквиру засебног дела речничког чланка под „Изр.“ у лексикографској пракси израде описних речника налазе се различити устаљени структурно-семантички вишелексемни спојеви, који „осим фразеологизама садрже и облике који спадају у предмет проучавања фразеологије у ширем смислу (то су: перифразе, изрази, поздравни, клетве, узречице, блаже псовке итд.), фразеолошке јединице, прецедентни искази, клетве, поздравне форме, узречице, блаже псовке, неке изреке“ (Вуловић 2021: 213; уп. и Вуловић 2017: 262).

² У РМС и РСЈ библијску компоненту значења има само израз *т̄рнов венац*, с тим што она као таква није експлицитно назначена у лексикографском опису: „мучеништво, страдање“ [без примера].

³ Једно од проблемских питања лексичког значења у савременој описној лексикографији тиче се односа значења и концепта (в. Попова, Стернин 2011: 31). Реч је о лексемама с вредносним компонентама у своме садржају, које представљају израз колективног знања и искуства носилаца националног језика, односно израз стручног, научног знања, као и став, гледиште носилаца језика о појмовима које именују. Тако је, на пример,

сици, у раду смо, поред описних речника, користили изворе из домена српске православне духовности и културе. Полазећи од чињенице да се ради о универзалним хришћанским концептима (изразима), анализа је подразумевала и увид у описне речнике других словенских језика. Ипак, по природи ствари, ужи, централни фокус у раду заузима словенски лингвокултурни простор *Slavia Orthodoxa*, тј. поглед на обраду лексички еквивалентних лексема с једнаким културолошким концептима везаним за Христово страдање и мучеништво за Христа у описним речницима појединих словенских језика (уп. АТС; БТР; ТСБЛМ; БТСРЈ; Ожегов 2017; РМЈ; Ушаков 2005 и др.).

2. КОНЦЕПТ ХРИШЋАНСКОГ МУЧЕНИШТВА, ПОДВИГА, СЛАВЕ И СЛ. У ЛЕКСИЧКОМ САДРЖАЈУ ЛЕКСЕМА *В(И)ЕНАЦ*. – Венац у хришћанству симболише мучеништво и страдање за Божју правду односно симболише награду задобијања Царства небеског. Хришћански симбол венца, према Библији, везан је за догађај пре Христовог распећа, када му римски војници „оплетоше венац од трња, те му ставише на главу и трску у његову десну руку, па клекнуше пред њим и наругаше му се говорећи: ‘Здраво, јудејски царе!’“ (Мт 27, 29; Јв 19, 2–5). Венац од трња за хришћане означава симбол Христовог страдања, жртвовања за човека и његову победу над смрћу, која је свима показала пут спасења. Венац се у православљу везује и за црквени обред венчања⁴, у оквиру којег јереј или архијереј „над главама брачника венцима чини знак крста“, венчавајући их и благосиљајући их говорећи трипут: „Господе, Боже наш, славом и чашћу венчај их“ (Енц. правосл.). Тиме се, такође, овај догађај доводи у везу с поменутом библијском симболиком венца, будући да „венац код хришћана има значење победничког венца – тријумфа хришћана над својим страстима“ (ВПБЕР, под венац брачни). Енц. правосл. у оквиру одреднице *венац мученички* наводи да библијско значење речи *венац*⁵ представља „паралелу агонских венаца код Хелена, с том разликом што су борбе Хелена у стадиону биле физичке, а њихова награда венац од растиња који је венуо, док је борба апо-

Ана Вјежбицка анализирала концепт ‘судбине’ у руском језику (*судьба*), издвојивши га, на основу етнопсихолошких и етнолингвистичких специфичности, као кључни концепт руске културе (ВЕЖБИЦКАЈА 2011: 426).

⁴ „Naziv [vjenčanje] stvoren [je] prema običaju istočne crkve da se prigodom crkvenog obreda mladenki položi vijenac u crkvi na glavu“ (Skok III).

⁵ Наместо грчког *καὶ πλέξαντες στέφανον* односно српског *и̋рнов в(и)енац* (уп. и рус. терновий венец; пољ. wieniec z ciernia (Biblia)) у енглеском преводу Библије стоји појам ‘круна’, према латинском *corona* – „crown of thorns“: „And they stripped him and put a scarlet robe on him, and twisting together a crown of thorns, they put it on his head and put a reed in his right hand. And kneeling before him, they mocked him, saying, ‘Hail, King of the Jews!’“ (Matt. 27, 28–29). Словенски језици у означавању агонских венаца користе појам *венац*, којем одговара латинско *corona* (Skok III).

стола, мученика и хришћана уопште била духовна. Да би добио венац, хришћанин мора да се бори за Христа [...] Онај хришћанин који то изврши добија као награду победнички венац, али не распадљив венац од граница и лишћа као хеленски агонисти на утакмицама у стадиону, па ни од злата, већ нераспадљив венац, под којим се подразумева вечно блаженство у Царству небеском“ (Енци. правосл.). Метафору према агонским венцима и хеленским такмичарима у хришћанском контексту осликава следећи пример употребе именице *венац* у изразу *венцем венчавајти*: Господ прославља своје прослављаче, / Венцима венчава победне тркаче (Велимировић 2008: 774).

Без обзира на то да ли је реч о хришћанском или претхришћанском контексту, семски састав лексеме *в(и)јенац* обухвата три доминантне семе: ‘бесмртност’, ‘подвиг’ и ‘слава’. Поменуто компоненте налазе се у лексичком садржају лексеме *в(и)јенац*, у значењу „симбол бесмртне славе“, које бележи Речник Његошева језика, дајући за илустрацију ове примере: У великим народима генију се гњ’јездо вије; / овде му је [...] / и тријумфа дични в’јенац, / да му краси главу смјелу (ГВ, Посв. 10–12, РЊЈ); Свагда ће ти пред оружјем / противника сила падат, / и вјенчеве бојем плетне / твоја хитра брати рука (Св. V, 560–563, РЊЈ) итд.

Компоненте ‘бесмртност’, ‘подвиг’ и ‘слава’ налазе се и у лексичком садржају израза мотивисаних именицом *в(и)јенац*, такође забалежених у Речнику Његошева језика: **(с)плести вијенац (бесмртија** и сл.), **(с)плести вијенце** (коме, чему) у значењу „пронети, проносити нечију славу, (про)славити, (по)хвалити (некога, нешто)“, у којима се појам ‘венац’ везује за претхришћански, антички контекст награде за освојену победу на такмичењима у борбама, спортским играма и сл.: Фебу, Никсу и Аврори / већ су п’јевци много вјешти / сплели в’јенце неувехле (Пј. 134, 55–57, РЊЈ); Покољење за пјесну створено / виле ће се грабит у вјекове / да вам в’јенце достојне саплету (ГВ, 2336–2338, РЊЈ) итд.

3. Поглед у ОПИСНЕ (АКАДЕМИЈСКЕ) РЕЧНИКЕ ДРУГИХ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА (РУСКИ, БЕЛОРУСКИ, УКРАЈИНСКИ, БУГАРСКИ). – Именица *в(и)јенац*, по пореклу општесловенска реч (од стсл. в’њнць; уп. слов. *venec*, рус. *венец*, буг. *венец*, чеш. *věpec*, *vínek*, пољ. *wianek*) (Скок III), има развијену полисемантичку структуру у свим словенским језицима. На основу увида у значења словенских еквивалената лексеме *в(и)јенац* у речницима словенских језика са лингвокултурног простора *Slavia Orthodoxa*, приметили смо да се у свим описаним значењима појам ‘венац’ односи и на концепте двеју културних парадигми, претхришћанске и хришћанске, које се у семантичком садржају често преплићу и прожимају: ‘победа’, ‘тријумф’ (за личну славу и част / за славу и част Исуса Христа), ‘бесмртност’ (бесмртност личне славе / бесмртност душе, живот вечни). Полазећи

од еквивалентних значења у словенским језицима, уочавамо да постоје разлике међу речницима у погледу приказа поретка наведених значења у речничком чланку. Тако у поређењу са првим описаним значењем у речницима српског језика, у којима се лексема *в(и)јенац* дефинише као украсни предмет кружног или овалног облика, исплетен од цвећа, лишћа и сл. као награда победнику, односно знак почаст, достојанства и сл. (уп. РМС; РСЈ; РСАНУ), у описном речнику руског језика (в. венец у ОЖЕГОВ 2017; ТСРЯ) поредак значења има нешто другачију структуру. У речнику Ожегов 2017 издвојено је шест посебних значења, али је као прво наведено библијско значење⁶, обележено квалификативом стар.⁷: „То же, что венок (стар). Терновый венец.“, а потом, под бројем 2, описано је изведено значење (означено као пренесено): „2. *йерен.*, *чего*. Успешное завершение чего-н. как награда за труды, старания (высок.)⁸ ...“, а остала значења иду овим редоследом: 3. круна као симбол власти монарха; 4. круна коју носе брачници у црквеном обреду венчања; 5. ореол око главе светитеља на икони и 6. ред трупаца у брвнари. На сличан начин обрађена је лексема *венец*⁹ у ТСРЯ (1935; 2000), у којем је издвојен и израз **принять мученический венец** „(церк.-книжн) умереть в мучениях за веру“. Руски језик познаје дистинкцију између *венец*, који управо због црквенословенске провенијенције семантику везује за сферу сакралног,¹⁰ и *венок*, полисемичну лексему која се везује за конкретна значења у профаној сфери (в. Кончаревић 2015: 326).

У академијиним речнику украјинског језика (АТС) као основно значење лексеме *вінок* дато је „квіти, листя, гілки і т. ін., сплетені в коло, яким звичайно прикрашають голову“, при чему је у оквиру истог значења означена и његова фигуративна употреба, издвојена као подзначење: „симбол бесмртности, вечно славе“: Свята Правда буде квітчати високе чоло славетного Співця-Баяна невмирущим вінком слави (Панас Мирний, V, 1955, 317). Међу изразима с хришћанском компонентом значења издвојен је „**Терновий вінок** — символ страждання. Трагізм особистого

⁶ Оно је, претпостављамо, из идеолошких разлога означено квалификативом стар. односно книжн. устар. у ТСРЯ (1935; 2000), будући да се у савременом издању Библије на руском језику именица *венец* употребљава у том значењу: „И сплетши венец из терна, возложили Ему на голову и дали Ему в правую руку трость; и, становясь пред Ним на колени, насмехались над Ним, говоря: радуйся, Царь Иудейский! (Мат. 27, 29).

⁷ Застарело значење.

⁸ Квалификатор *высок*. упућује на виши књижевни стил употребе речи у овом значењу.

⁹ У истом речнику је као синонимна лексема у истом значењу означена лексема *венок*.

¹⁰ „*Венец* је на симболичком плану [...] везан за мучеништво, патњу, страдање, али и за славу будућег века у јудеохришћанском поимању“ (Кончаревић 2015: 329).

життя часто вплітається в терновий вінок життя народного“ (Михайло Коцюбинський, III, 1956, 41). Из примера се види да је реч о фразеологизму, дакле изразу који је измештен из изворног, примарног библијског контекста¹¹.

У речнику белоруског језика (ТСБМ) као прво значење именице *вянец* издвојено је значење круне на главама младенаца при њиховом црквеном венчању, а потом следи значење покривача за главу као израз високог достојанства, нпр. у изразу „Царскі вянec“, потом значење „последњи, највиши степен, врхунац нечега“ итд. Библијско значење у овом речнику није издвојено, а слично је поступљено и у речнику новијег издања речника белоруског језика академијског типа¹² (в. Капылова 2016).

У Речнику бугарског језика Бугарске академије наука код именице *венец* издвојено је значење са семантичком компонентом ‘слава’, квалификовано као пренесено: **венец**, „прен. награда, слава, прослава“, које потврђује и овај пример: „Борбата ни свецена и велика / венци на родина-та ни спечели (Ив. Вазов)“ (БТР). Значења са хришћанском (библијском, јеванђељском) компонентом нису посебно издвојена.

4. ИМЕНИЦА *в(и)јЕНАЦ* У ИЗРАЗИМА С ХРИШЋАНСКОМ КОМПОНЕНТОМ ЗНАЧЕЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊИХОВ ЛЕКСИКОГРАФСКИ ОПИС. – Као што смо на почетку рада истакли, у описним речницима српског (српскохрватског) језика издвојена су по два или три израза с поменутиим значењем, уп. **трнов венац** „мучеништво, страдање“ и **венчати се мученичким венцем; примити, стећи мученички венац** „стећи славу мученика“, с тим што су за илустрацију значења првог израза дати примери у фигуративној употреби, а не у изворном библијском контексту с Исусом Христом као средишњим појмом, а слично је поступано и у речницима појединих словенских језика (уп. АТС; БТР).

Прегледајући корпус приметили смо да су сви ексцерпирани примери израза с именицом *в(и)јенац* с хришћанском компонентом значења које смо прикупили за потребе овог рада семантички мотивисани одговарајућим значењем именице *в(и)јенац* као што је „Божја награда;

¹¹ Речи и изрази који потичу из Библије, а који измештањем из библијског контекста добијају ново значење (уп. нпр. *блудни син*, *фарисеј* итд.) у науци се означавају термином *библизми* (в. Тихонов-Хашимов 2008, под Библиизм; Јовановић 2019: 85).

¹² Иако поменути речници не бележе библијско значење именице *вянец* као симбола Христовог страдања, у преводима Светог писма на белоруски језик уобичајена је употреба именице *вянец* у том значењу. Пажњу на ову чињеницу скренуо нам је млади белоруски слависта Микита Супрунчук, на чему му топло захваљујемо. Уп. одговарајући цитат у званичном преводу Светог писма Белоруског егзархата Московске патријаршије: „І, сплeўшы вянec з цeрняў, усклалі на галаву Яго і далі Яму ў правую руку кій, і, стаўшы перад Ім на калені, глуміліся з Яго, кажучы: радуйся, Цар Іудзейскі!“ (Мац. 27, 29).

знак посвећења“, о чему говоре следећи примери употребе именице *в(иј)енац* у конкретном значењу:

Ноћу паде необична светлост с неба, која разгреја воду у језеру и тела мученика, а с том светлошћу спустише се с неба 39 венаца на главе њихове (Велимировић 2008: 174). Видеше тамничари два светла ангела у тамници: један покриваше тело мучениково својом одећом, а други полагаше диван венац на главу његову“ (Велимировић 2008: 470). Сад је време борбе и трпљења. / За јунаке спремљена кочија. / Сјај венаца над вама се сија, / Не бојте се мрачних главосека (Велимировић 2008: 640). Попушта Своблаги – да би Свога слугу окитио са што више победа и са што више победних венаца (Велимировић 2003а: 105).

Изрази мотивисани овим значењем именице *в(иј)енац* у својој примарној (неутралној) реализацији чувају хришћанску компоненту у своме садржају, што ћемо показати на следећим примерима њихове употребе. Примери су, према природи теме, црпени из дела у којима се обрађује хришћанска тематика, при чему се, у конкретном случају, ради о делима која се по свом значају налазе у врху српске књижевне речи и културе.

Следећи лексикографску концепцију, издвојићемо прво именичке (I), а потом глаголске (II) конструкције израза. Уз одредничку форму израза наводимо дефиницију значења и примере којима се описана значења илуструју.

(I)

венац мучеништва „подвиг страдања за Христа“. – Никад, царе, твоја бити нећу, / Шта ми нудиш? Венац од прашине! / Ја три венца имам у Господа, / У Исуса мог вечног Женика: / Први венац – јер веру одржах. / Други венац – јер девство сачувах, / Трећи венац – венац мучеништва (Велимировић 2008: 319).

задобијање венаца „стицање славе мученика“. – Беде ... нападају праведника и служе, по речима Златоустовим, „узроком задобијања венаца, као што је то случај са Лазаром и Јовом“ (Велимировић 2008: 677).

неувели венац „вечна слава мученика“. – Фервута са својом сестром и робињом пострада ... за Христа 343. год. заслуживши тиме неувели венац у бесмртном царству Господа свога (Велимировић 2008: 243).

трнов венац¹³ „мучеништво, страдање“. – Својим гресима сваки грешник плете нови трнов венац и ставља на свету главу Његову

¹³ У основи израза је библијски наратив о страдању Христовом, тј. онога који је страдао са венцем од трња на глави: „А војници оплетоше вијенац од трња и метнуше му на главу, и обукоше му пурпурну хаљину, и говораху: Здраво царе јудејски! И удараху га по образима“ (Јов. 19, 2–3).

(Велимировић 2008: 223). Када га [св. муч. Епимаха] незнабошци почеше ... мучити, он узвикну: „Удрите ме, плујте ме, ставите ми трнов венац на главу ...“ (Велимировић 2008: 801).

(II)

венча(ва)ти венцем (живота) „подарити, даривати некоме духовну награду (о Богу, о мудрости Божјој)“: – Задобиј страх Божји, заволи уразумљење и мудрост; ову целуј, и она ће те венчати венцем живота (Велимировић 2003в: 147). То Господ прославља своје прослављаче, / Венцима венчава победне тркаче (Велимировић 2008: 774).

губити венац небесни „остајати без Бога, без Божјег благослова“: – О брате возљубљени, не чини то, не одричи се Господа нашег Исуса Христа, не губи венца небесног! (Велимировић 2008: 102).

дати венац (некоме) „наградити нечију жртву (о Господу)“: – Хтедох дати за Господа главу, / Но Господ ме од тога одврати / Мученички венац не хте дати (Велимировић 2008: 400). Мученички сконча за Христа, који му даде двојак венац у царству Свом небеском: венац јерарха и венац мученика (Велимировић 2008: 725).

Овим изразом је мотивисана сложеница *венцедавац* у значењу „онај који даје венац, који награђује мученике за веру, праведнике, свете јерархе, девственике, испоснике и сл. (о Богу)“¹⁴, што ћемо илустровати следећим примером: О витези крста, синови светлости, ...| Венцедавац Господ увенча вас красно (Велимировић 2008: 16).

добити венац „стећи награду, благослов од Бога“: – Кротак зна, да они из последњих редова ако врше предано вољу Божју, добијају славнији венац од оних који су се прогурали у прве редове да изврше вољу своју (Велимировић 2003а: 97).

изгубити венац вечни „лишити се вечнога живота, награде што је Господ приправио онима који га љубе“: – О храбри војини Христови, зар због ласкања својих сродника хоћете да изгубите венац вечни (Велимировић 2008: 931).

примити (мученички) венац, примити венац мучеништва, удостојити се венца мученичког и сл.¹⁵ „стећи славу мученика, посветити се“: – Многи незнабошци обратe се у веру, те неки од њих бише посечени ... и примише венце (Велимировић 2008: 161). Ову седморицу апостоли преведоше у веру Христову ... Чувши цар за то нареди да се ... уморе смрћу у врелој смоли. И тако они примише венац мученички (Велимировић 2008: 303). Свешт. муч. Терапонт, еп. Кипарски ... у време гоњења Хришћана удостојио се још и већег венца, венца мученичког

¹⁴ Уп. рус. *вѣнцедавецъ* (Даль 1912).

¹⁵ Уп. рус. *принять мученический венец* „умерет в мучениях за веру“ (ТСРЯ).

(Велимировић 2008: 369). Пострада [преп. муч. Теодосија] у време опакога цара Лава Исаврјанина, иконогонитеља, и прими венац: девичански и мученички (Велимировић 2008: 379). Нека девица Паула узме тела мученика јавно и сахрани их часно. За то би оптужена, и после мука посечена, примивши од Господа два венца: венац девства и венац мучеништва (Велимировић 2008: 393).

Израз *примити венац (мученички, славе)* мотивисао је творбу сложенице *боговенчан* у значењу „Богом овенчан венцима“. – Прокопије учаше [жене] вери Христовој а нарочито томе како ће примити венац мученички. Зато се у чину венчања брачника помиње св. Прокопије, поред боговенчаног цара Константина и Јелене (Велимировић 2008: 485).

Према изразу *примити в(и)јенац* и сл. настала је сложеница *венценосац* у значењу „онај који носи славу мученика за Христа“. – Овај сељак малоруски [преп. муч. Пахомије] постаде мученик и венценосац у царству Христовом (Велимировић 2008: 360).

припремити венац славе (некоме) „припремити награду у царству небеском“. – Св. апостол Симон Зилот ... буде намучен и најзад на крсту распет као и његов Господ, који ми је припремио венац славе у царству бесмртном (Велимировић 2008: 332).

увенчати венцем (мученичким, славе и сл.) „примити к себи, наградити (о Богу)“. – Господ га је [преп. муч. Анастасија] најзад увенчао венцем мученичким (Велимировић 2008: 59). Увенча је [преподобну Ксенију] Господ венцем бесмртности, | Уведе у чертог вечите радости (Велимировић 2008: 64). Сократ и Дионисије бише копљем прободени, а Филипа мачем посечена. Сви бише увенчани венцем славе у царству Христовом (Велимировић 2008: 285). Бог га [Лазара Косовског] прославио тиме што га је посветио увенчавши га двојним венцем: као свога слугу и као мученика (Велимировић 2003б: 79).

(у)венчати се венцем вечне (бесмртне) славе „примити дар светости, посветити се“. – Св. Девица Евталија увенча се венцем вечне славе (Велимировић 2008: 156). Један је суд грешнички а други је суд Божји. Најпониженији међу људима постао је код Бога увенчан славом анђелском (Велимировић 2008: 349). Душе њихове [св. муч. Зинона и Зине] увенчаше се венцима у царству Христовом (Велимировић 2008: 443). Пострадаше сви часно, и увенчани венцима бесмртне славе преселише се у царство Христа Бога нашега (Велимировић 2008: 599).

(у)венчати се венцем мученичким „стећи славу мученика“. – По некој клевети беху изведене на суд, мучене и мукама уморене 304. год. Тако ове славне девице [Кириакја, Велерија и Марија] венчаше се венцем мученичким (Велимировић 2008: 404). Када Зиновије би стављен на љуте муке, јави се судији сестра мученикова и рече: „Ту чашу страдања и ја хоћу да испијем и венцем тим да се венчам“ (Велимировић 2008: 798).

Беше св. Аквилени 12 година од рођења када пострада за Господа. А пострада и увенча се венцем мученичким 293. год. (Велимировић 2008: 420). После великих истјазанаја чесно пострада за Христа и венча се венцем мученичким (Велимировић 2008: 743).

удостојити мученичког венца (некога) „в. увенчати венцем (мученичким, славе и сл.)“ – Св. Јулиита беше радосна и заблагодари Богу, што сина њеног удостоји мученичког венца (Велимировић 2008: 504).

Сви издвојени и описани изрази с хришћанском компонентом значења – *венац мученишиџва, неувели венац, џрнов венац, венча(ва)џи венцем (живоџа), венчаџи се венцем мученичким, губиџи венац небесни, даџи (мученички) венац, добиџи венац, изгубиџи венац вечни, џримиџи (мученички) венац, џримиџи венац мученишиџва, удосџојиџи се венца мученичког и сл., џриџремиџи венац славе (некоме), увенчаџи венцем (мученичким, славе и сл.), (у)венчаџи се венцем вечне (бесмрџне) славе, удосџојиџи мученичког венца* (некога) – семантички су мотивисани сродним значењима именице *в(и)јенац*, која се у хришћанском контексту реализују као „Божја награда; знак посвећења; подвиг“. Хришћанска симболика венца као награде апостолима, мученицима, подвижницима, праведницима у њиховом хришћанском подвигу представљена је, као што смо истакли, у метафоричној слици ловоровог¹⁶ венца у грчко-римској традицији.

5. Закључак. Лексикографско-лексиколошка анализа израза с именицом *в(и)јенац* у српском језику показала је, с једне стране, да у сакралном функционалностилском комплексу српског језика постоји већи број израза са хришћанском компонентом значења него што их је у описним речницима издвојено и описано, као и то да, с друге стране, хришћанска компонента значења именице *в(и)јенац*, било да је реч о самосталној лексичкој реализацији било да је реч о изразима у којима она учествује као семантички носећа реч, често није посебно издвојена у речничким дефиницијама. Семантичке компоненте ‘слава’, ‘подвиг’, ‘бесмртност’, које се налазе у лексичком садржају израза мотивисаних именицом *в(и)јенац*, припадају примарно хришћанском концепту подвига, мучеништва, страдања и победе, што уједно представља и њихова примарна значења. То конкретно значи да би се, на пример, израз *џрнов в(и)јенац* у речнику описног типа најпре обележио као библијски израз, а потом би се изведено, тј. фразеолошко значење издвојило и посебно дефинисало. У првом случају реч је о библијском изразу, а у другом о близуму као нарочитој врсти фразеологизама. Такође, увидом у еквивалентне изразе у речницима словенских језика, при чему је посебна пажња у раду усмерена на речнике са словенског простора *Slavia Orthodoxa*, приметили

¹⁶ Ловор као зимзелена биљка која симболише победу, заслугу и успех.

смо да именица *в(и)јенац* у саставу израза у конкретним семантичким реализацијама представља универзалне хришћанске концепте, који су, негде мање, а негде више, описани у речницима словенских језика.

Цитирана лијерајџура и извори

- АТС: *Академиџниј тлумаџниј словник*. <<http://sum.in.ua/s/vinok>> 2. 5. 2022.
 [АТС: *Akademichnij tlumachnij slovník*. <<http://sum.in.ua/s/vinok>> 2. 5. 2022]
- БК: *Библјињы корпус*. <https://biblija.bnkorpus.info/translations.html#compare_Mt_rus> 5. 6. 2022.
 [БК: *Biblijny korpus*. <https://biblija.bnkorpus.info/translations.html#compare_Mt_rus> 5. 6. 2022]
- БОГДАНОВИЋ, Димитрије (прев.). Свети Јован Лествичник. *Лествица*. Бања Лука: Романов, 2008.
 [BOGDANOVIĆ, Dimitrije (prev.). Sveti Jovan Lestvičnik. *Lestvica*. Banja Luka: Romanov, 2008]
- БТР: Андрейџин Л., Л. Георгиев, Ст. Илџев, Н. Костов, Ив. Леков, Ст. Стојков, Цв. Тодоров. *Български тълковен речник* (доп. и прер. Димитър Попов), четврто издание. Софија: Издаџелство, Наука и изкуство, 1996.
 [BTR: Andrejčin L., L. Georgiev, St. Ilčev, N. Kostov, Iv. Lekov, St. Stojkov, Cv. Todorov. *B'lgarski t'lkoven rečnik* (dop. i prer. Dimit'r Popov), četv'rto izdanje. Sofiâ: Izdatelstvo, Nauka i izkustvo, 1996]
- БТСРЈ: *Большой толковый словарь русского языка*. С. А. Кузнецов (ред.). СПб.: Норинт, 1998.
 [BTSRĀ: *Bol'soj tolkovyj slovar' russkogo âzyka*. S. A. Kuznecov (red.). SPb.: Norint, 1998]
- ВЕЖБИЦКАЈА, А. *Семантиџескије универсалии и базисније концепти*. Москва: Језиџи славјанских култур, 2011.
 [VEŽVIČKĀĀ, A. *Semantišeskie universalii i bazisnye koncepty*. Moskva: Ŗzyki slavânskikh kul'tur, 2011]
- ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. Рајска пирамида. *Вера свејих*. Ваљево: Глас цркве, 2003а: стр. 89–109.
 [VELIMIROVIĆ, Nikolaj. Rajska piramida. *Vera svetih*. Valjevo: Glas crkve, 2003a: str. 89–109]
- ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. Српски народ као Теодул. *Земља недођија*. Ваљево: Глас цркве, 2003б: стр. 63–101.
 [VELIMIROVIĆ, Nikolaj. Srpski narod kao Teodul. *Zemlja nedodija*. Valjevo: Glas crkve, 2003b: str. 63–101]
- ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. Јеванђелске теме. *Жејиве Госјодње*. Ваљево: Глас цркве, 2003в: стр. 75–156.
 [VELIMIROVIĆ, Nikolaj. Jevandelske teme. *Žetve Gospodnje*. Valjevo: Glas crkve, 2003v: str. 75–156]
- ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. *Охридски ѝролог*. Ваљево: Манастир Лелић, 2008.
 [VELIMIROVIĆ, Nikolaj. *Ohridski prolog*. Valjevo: Manastir Lelić, 2008]
- ВПБЕР: *Велики ѝравославни богословски енциклоједијски речник*. Том 1. Радомир Ракић (ред.). Нови Сад: Православна реч, 2010.
 [VPBER: *Veliki pravoslavni bogoslovski enciklopedijski rečnik*. Том 1. Radomir Rakić (red.). Novi Sad: Pravoslavna reč, 2010]
- ВУЛОВИЋ, Наташа. „Принципи и методе лексикографске обраде фразеолошке грађе у описном речнику савременог српског језика“. У: Р. Драгићевић,

- (ур.). *Пуџевима речи* (зборник радова у част Даринки Гортан Премк). Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2017: стр. 259–271.
- [VULOVIĆ, Nataša. „Principi i metode leksikografske obrade frazeološke građe u opisnom rečniku savremenog srpskog jezika“. U: R. Dragičević (ur.). *Putevima reči* (zbornik radova u čast Darinki Gortan Premk). Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2017: str. 259–271]
- ВУЛОВИЋ ЕМОНТС, Наташа. „Лексикографска кодификација и место обраде изрека и пословица у описним речницима савременог српског језика“. У: С. Ристић и др. (ур.). *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2021: стр. 205–221.
- [VULOVIĆ EMONTS, Nataša. „Leksikografska kodifikacija i mesto obrade izreka i poslovice u opisnim rečnicima savremenog srpskog jezika“. U: S. Ristić i dr. (ur.). *Leksikografija i leksikologija u svetlu aktuelnih problema*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2021: str. 205–221]
- ДАЉЬ, Владимир. *Толковый словарь живого великорусского языка*. С.-Петербург – Москва, 1912.
- [DAL', Vladimir. *Tolkovyy slovar' živogo velikorussskago âzyka*. S.-Peterburg" – Moskva, 1912]
- ЭССЛТП: *Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий*. Тихонов, А. Н. и др. (ред.). Москва: Флинта – наука, 2008.
- [ËSSLTP: *Ënciklopedičeskij slovar'-spravočnik lingvističeskikh terminov i ponâtij*. Tihonov, A. N. i dr. (red.). Moskva: Flinta – nauka, 2008]
- Енци. правосл.: *Енциклопедија православаља I–III*. Димитрије М. Калезић (гл. ур.). Београд: Савремена администрација, 2002.
- [Enc. pravosl.: *Enciklopedija pravoslavlja I–III*. Dimitrije M. Kalezić (gl. ur.). Beograd: Savremena administracija, 2002]
- ЈОВАНОВИЋ, Владан. „Библијски израз *син чов(ј)еч(и)ји* из угла српске описне лексикографије“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LXII/1 (2019): стр. 85–96.
- [JOVANOVIĆ, Vladan. „Biblijski izraz *sin čov(j)eč(i)ji* iz ugla srpske opisne leksikografije“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LXII/1 (2019): str. 85–96]
- КОНЧАРЕВИЋ, Ксенија. *Поглед у теолингвистику*. Београд: Јасен, 2015, стр. 323–333.
- [KONČAREVIĆ, Ksenija. *Pogled u teolingvistiku*. Beograd: Jasen, 2015, str. 323–333]
- НЗ: *Novum Testamentum Graece* <<https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/novum-testamentum-graece-na-28/read-the-bible-text/bibel/text/>> 5. 5. 2022.
- [NZ: *Novum Testamentum Graece* <<https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/novum-testamentum-graece-na-28/read-the-bible-text/bibel/text/>> 5. 5. 2022]
- ОЖЕГОВ, С. И. *Толковый словарь русского языка*. 28. изд. Под ред. Л. И. Скворцова. Москва: Мир и Образование, 2017.
- [OŽEGOV, S. I. *Tolkovyy slovar' russkogo âzyka*. 28. izd. Pod red. L. I. Skvorcova. Moskva: Mir i Obrazovanie, 2017]
- ПОПОВА, З. Д., И. А. Стернин. *Лексическая система языка. Внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы описания*. Москва: Либроком, 1912.
- [POPOVA, Z. D., I. A. Sternin. *Leksičeskaâ sistema âzyka. Vnutrennââ organizaciâ, kategorial'nyj apparat i priemy opisaniâ*. Moskva: Librokom, 1912]

- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Нови Сад – Загреб: Матица српска и Матица хрватска (I–III), Нови Сад: Матица српска (IV–VI), 1967–1976.
- [RMS: *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika*. Novi Sad – Zagreb: Matica srpska i Matica hrvatska (I–III), Novi Sad: Matica srpska (IV–VI), 1967–1976]
- РЊЈ: Стевановић, Михаило, Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. *Речник језика Пејтра II Пејтровића Његоша*. I–II. Београд: Српска академија наука и уметности, Црногорска академија наука и умјетности, Народна књига, Обод просвета, Српска књижевна задруга, 1983.
- [RNJ: Stevanović, Mihailo, Milica Vujanić, Milan Odavić i Milosav Tešić. *Rečnik jezika Petra II Petrovića Njegoša*. I–II. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Narodna knjiga, Obod prosveta, Srpska književna zadruga, 1983]
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (изашла 21 књига). Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959– .
- [RSANU: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (izašla 21 knjiga). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpski jezik SANU, 1959–]
- РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- [RSJ: *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska, 2007]
- Светио њисмо Сџарога и Новога завјетџа*. Библија. Београд: Свети архјерејски синод Српске православне цркве, 2018.
- [*Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta. Biblija*. Beograd: Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, 2018]
- ТСБЛМ: *Тлумачалны слоўник беларускай літаратурнай мовы*. I. Л. Капылова (ред.). Мінск: Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, 2016.
- [TSBLM: *Tlumačalny slovník belaruskaj literaturnaj movy*. I. L. Kapulyova (red.). Minsk: Nacyónal'naâ akademiâ navuk Belarusi, 2016]
- ТСБМ: *Тлумачальны слоўник беларускай мовы* — тлумачальны слоўник на аснове пяцітомніка 1977–1984 гг. Акадэмічнае выданне пад рэдакцыяй К. Крапівы. Адаптаваны згодна з сучаснымі рэаліямі, <https://www.skarnik.by/tsbm>.
- [TSBM: *Tlumačal'ny slovník belaruskaj movy* — tlumačal'ny slovník na asnove päćitomnika 1977–1984 gg. Akademičnae vydanne pod redakcyâj K. Krapivy. Adaptavany zgodna z sučasnymi reâlîâmi, <https://www.skarnik.by/tsbm>]
- ТСРЯ: *Толковъй словарь русскаго языка*. Д. Н. Ушаков (ред.). Москва, 1935. и 2000.
- [TSRÂ: *Tolkovyj slovar' russkogo âzyka*. D. N. Ušakov (red.). Moskva, 1935. i 2000]
- УШАКОВ, Д. Н. *Большой толковый словарь современного русскаго языка*. Москва, 2005.
- [UŠAKOV, D. N. *Bol'šoj tolkovyj slovar' sovremennogo russkogo âzyka*. Moskva, 2005]

*

Bible. English Standard Version. <www.academic-bible.com/en/online-bibles/english-standard-version/read-the-bible-text/bibel/text/lesen/stelle/50/270001/279999/ch/d50530289891bb5b1b027b598329e9ca/> 15. 5. 2022.

Biblia. *Pismo Święte*. <<https://biblia.deon.pl/>> 10. 5. 2022.

RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, I–XXIII, 1880–1976.

СКОК I–IV: Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.

Владан З. Йованович
Институт сербского языка Сербской академии наук и искусств

СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ *В(И)ЈЕНАЦ* В ВЫРАЖЕНИЯХ
С ХРИСТИАНСКИМ КОМПОНЕНТОМ ЗНАЧЕНИЯ В СЕРБСКОМ
ЯЗЫКЕ (С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СЕРБСКОГО ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОГО
ОПИСАНИЯ)

Резюме

В статье, с лексикографической точки зрения, рассматривается существительное *в(и)јенац* в выражениях с христианским компонентом значения в современном сербском языке. Исходным пунктом исследования является предположение о том, что в сербском языке существует не только большее количество выражений с существительным *в(и)јенац* с христианским компонентом значения, чем зафиксировано в существующих описательных словарях, но и на том, что существительное *в(и)јенац* в этих реализациях представляет общехристианские понятия, которые где-то меньше, а где-то больше описаны в словарях славянских языков. Семантические компоненты «бессмертие», «подвиг» и «слава», находящиеся в лексическом содержании выражений, мотивированных существительным *в(и)јенац*, принадлежат прежде всего христианскому понятию страдания, мученичества, борьбы и победы, которое также представляет их основное значение. Это конкретно означает, что, например, выражение *терновый венец* сначала будет отмечено как библейское выражение, а затем будет производным, т.е. фразеологическое значение выделено и конкретно определено. В первом случае речь идет о библейском выражении, а во втором о библеизме как особом типе фразеологии. Также, просматривая эквивалентные выражения в словарях славянских языков, с особым вниманием к словарям славянского ареала славянского православия, мы заметили, что существительное *в(и)јенац* в составе выражений в конкретных семантических реализациях представляет собой универсальные Христианские понятия, которые где-то меньше, а где-то больше описаны в словарях славянских языков.

Ключевые слова: существительное *в(и)јенац*, выражение, словари, лексикография, определение, значение, сербский язык.

Vladan Z. Jovanović
Institute for the Serbian Language of SASA

NOUN *B(IJ)EHAЦ* IN PHRASES WITH CHRISTIAN MEANING COMPONENT
IN THE SERBIAN LANGUAGE (FROM THE VIEWPOINT
OF LEXICOGRAPHIC DESCRIPTION)

S u m m a r y

This paper deals with the noun *в(иј)енац* in phrases with Christian (biblical) component of meaning in contemporary Serbian language from the lexicographic aspect. The research is founded on the assumption that in the Serbian language there is not only a greater number of phrases containing the noun *в(иј)енац* with Christian (biblical) component of meaning than those registered in the existing descriptive dictionaries, but also on the fact that the noun *в(иј)енац* in these realizations represents universal Christian concepts that are, to a greater or lesser extent, described in dictionaries of Slavic languages. Semantic components ‘immortality’, ‘feat’ and ‘glory’, which are inherent in the lexical content of expressions motivated by the noun *в(иј)енац*, belong to primarily Christian concepts of martyrdom, being tortured, feats and victory, which at the same time represent their primary meanings. This concretely means that, for example, the expression *ијрнов венац* is firstly labelled as a biblical expression, and then the derived, i.e. phraseological meaning was formed and separately defined. In the former case it is a biblical expression, while in the latter it is a biblicism as a special type of phraseologism. Moreover, by examining equivalent expressions in dictionaries of Slavic languages, where special attention is paid to dictionaries from the Slavic area of Slavia Orthodoxa, it was noticed that the noun *в(иј)енац* as part of expressions in concrete semantic realizations represents universal Christian concepts which are, to a lesser or greater extent, described in dictionaries of Slavic languages.

Keywords: noun *в(иј)енац*, phrases, dictionaries, lexicography, definition, meaning, Serbian language.

ISSN 0350-185X, – Књ. 78, св. 2 (2022), стр. 747–769

УДК 811.163.41'367.622

811.163.41'371

81:[616.98:578.834(497.11)"2020"

COBISS.SR-ID 85361929

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2202747N>

Примљено: 9. јула 2022.

Прихваћено: 9. септембра 2022.

Оригинални научни рад

Марина М. Николић*

Институт за српски језик САНУ, Београд

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици,

Филозофски факултет, Катедра за српски језик и књижевност

ЛЕКСИКА СА СЕМАНТИЧКОМ КОМПОНЕНТОМ ПРОСТОРА И ВРЕМЕНА У СРПСКОМ ЈАВНОМ ДИСКУРСУ ТОКОМ ПАНДЕМИЈЕ КОВИДА**

Нова лексика у периоду пандемије ковида која има семантичке компоненте спацијалности и темпоралности, односно припада семантичким пољима места и времена предмет је овог рада. Циљ рада јесте да повеже категорије места и времена, да испита повезаност категорија простора и времена у лексички карактеристичној за период пандемије ковида, односно да покаже лексичку развијеност тих категорија, као и семантичке односе међу њима. У раду су коришћени аналитички, дескриптивни и синтетички метод, а по потреби примењиване су теорија семантичких поља и појмовне метафоре. Изворе за истраживање представљају тематски речници *Речник њојмова из њериода ѡидемије ковида* и *Речник ковида: ѡемајски и асоцијативни*, а као контролни корпус коришћени су електронски корпуси креирани за потребе израде наведених речника. Рад представља континуитет у проучавању такозване лексике ковида, којом се ауторка бави од самог почетка пандемије, те утицаја пандемије на српски језик.

Кључне речи: простор, време, нове речи, лексика, пандемија, ковид, јавни дискурс, српски језик.

---

* marina.nikolic@isj.sanu.ac.rs; marina.nikolic@pr.ac.rs.

** Истраживање спроведено уз подршку Фонда за науку Републике Србије, 7750183, Јавни дискурс у Републици Србији – PDRS.

1. УВОД

Од 2020. године откад је проглашена, пандемија ковида за кратко време изазвала је турбуленције и промене не само у здравственој слици света већ и у навикама и понашању људи широм планете, што је неминовно утицало и на језик. Утицај ковида на језик примећен је на различитим језичким нивоима: најпре и највише на лексичком, али и на синтаксичком, семантичком, прагматичком па и правописном, о чему сведочи велики број студија и зборника на различитим језицима (Буцева и др. 2021; MALAGNINI 2020; MUSOLFF 2022 и др.)¹. И српски истраживачи упустили су се у проучавање утицаја вируса на језик (Милутиновић 2020; Мишић, Крстић 2021; Николић, Слијепчевић Бјеливук 2020; Николић и др. 2021; Слијепчевић Бјеливук, Николић 2021; Ђорђевић Велић 2022 и др.).

Синхрони пресек стања у језицима указује на једну необичну појаву – у изузетно кратком периоду дошло је до експанзије нових речи, промене употребе постојећих, процеса детерминологизације (термини прелазе у општи лексички фонд и свакодневни говор), истовремене активације различитих творбених модела, процвата језичке игре (игре речи и каламбура), што је пример убрзаног језичког развика и динамике у језику која се реализује у веома згуснутој форми.

У науци је општепознато да оно што је у језику није само у језику и не припада само њему, те да се законитости у језику могу односити и на друге аспекте човековог живота и функционисања у друштву (PIPER 2001: 17). Управо је тежња да овим радом покажемо како су категорије места и времена, као важне категорије у животу заједнице и појединца², експлициране лексиком која спада у тематску групу – лексика пандемије ковида 19. Овај рад представља наставак проучавања језика ковида, који је из више различитих углова описан у монографији *Српски јавни дискурс у њандемији* (Николић, Слијепчевић Бјеливук 2022). Међутим, у наведеној књизи изостављена је подела на семантичка поља места и времена, па смо овим радом допунили то истраживање.³ Наравно, многе анализира-

¹ На овом месту дајемо избор најрепрезентативнијих досад објављених зборника и књига, а детаљан преглед литературе о овој теми налази се у Николић, Слијепчевић Бјеливук 2022.

² Ово се првенствено односи на простор, који се сматра основним искуственим доменом (МАТОВАС 2013: 52), а затим и на време: „In our everyday life, there is no experience of space without time nor an experience of time without space“ (KRONASSER 1968: 158). Категорија времена се, уз категорију простора, сматра основном семантичком категоријом „bez obzira na to da li se insistira na primarnosti prostora, odnosno izvođenju vremenskih kategorija iz prostornih kao ishodišnih, ili se, pak, ne ističe primarnost ni jednog od ova dva značenja, već upravo njihova nedeljivost, ili, čak, ekvivalentnost“ (ANTONIĆ 2001: 42–43).

³ У монографији су издвојена следећа семантичка поља: човек (1), друштвени процеси, стања, појаве и покрети (2), болест (3), друштвени живот (4), економија (5),

не лексеме истовремено припадају различитим семантичким пољима, рецимо *социјална дистанца* спада у друштвене процесе или друштвени живот и сл., пошто се семантичка поља најчешће укрштају и није лако разграничити их.

Неретко се у литератури, данас најчешће когнитивној, подсећа на то да се јединице за исказивање просторних значења употребљавају за испољавање неких других значења, пре свега темпоралних, па су „принципи на којима су организовани значењски системи просторних и временских локализација [...], и поред неких битних разлика, толико подударни да се категорије спацијалности и темпоралности у том погледу издвајају у односу на друге категорије“ (Пипер и др. 2005: 718).⁴ Ланакер (1987), рецимо, унутар темељних домена, који су универзални, а настали су на основу телесног искуства и интеракције с околином, издваја време и простор. Испреплетаност поменутих категорија очигледно се манифестује и у лексиси ковида⁵, што смо уочили израђујући специјализоване тематске речнике, па је идеја за овај рад настала из досадашњег прикупљања и проучавања лексике која је обележила године иза нас. Примери употребе лексике везане за ковид показују не само динамизам у полисемантичкој структури, већ и то да се он види и у другим лексичким односима.⁶

Иако се структурна и семантичка сличност између блиских категорија, какве су простор и време више не доводи у питање, потреба да се оне проучавају у сајединству остала је, а ни циљ да се покаже блискост и испреплетаност ових категорија није још увек и до краја испуњен. Без обзира на значајну, пре свега когнитивнолингвистичку литературу о овој теми⁷, сматрамо да однос ових категорија није потпуно истражен у српском језику, а посебно када је реч о лексикализацији тих категорија у датом контексту, те овај рад представља прилог за комплетније описивање тог односа. У прилог томе иде и истицање важности таквог приступа

образовање (6), политика и политичке активности (7), емоције (8) и уметност (9). Рецимо, у руској или пољској лингвистичкој литератури лексика ковида класификована је и на основу семантичких поља простора, односно времена (Буцева и др. 2021: 72–73, 110).

⁴ Ова идеја има дугу традицију која кулминира са когнитивном лингвистиком и, посебно, теоријом когнитивне метафоре (LANGACKER 1987; LAKOFF, Johnsen 2003; EVANS, Green 2006; KÖVÉCSÉS 2010 и др.). У србистичкој литератури међу првима овим темама бавио се П. Пипер (2001, 2005. и другде), а данас је велики број лингвиста заинтересован за област коју бисмо сажето могли назвати когнитивна лингвистика.

⁵ У раду ће се посебна пажња обратити на овај проблем, а приступ ће углавном бити лексиколошки.

⁶ Најочигледнији пример јесте развијање односа синонимије између два главна појма пандемије – *короне* и *ковида*, нпр. Имам *корону* = Имам *ковид*, кога на почетку није било.

⁷ Наведимо само неке од значајнијих студија: LANGACKER 1987, LAKOFF 1999, EVANS 2004, RADDEN 2003 и др.

које је изнео П. Пипер: „pošto se i vreme i prostor zasnivaju na neкакvim lokalizacijama jednih (konkretnih ili apstraktnih) objekata u odnosu na druge, prilično je jasno da je, u onoj meri u kojoj su takve lokalizacije izofunkcionalne, umesno polaziti u opisu od onoga što im je zajedničko“ (PIPER 2001: 52). Друго, јако је важно изнова проверавати теоријске постулате који имају дубока упоришта у савременој лингвистици попут локалистичке теорије, теорије когнитивне метафоре, теорије семантичких поља или теорије вербалних асоцијација. Језичка ситуација изазвана пандемијом изузетна је прилика за то будући да је реч о ретком случају језичког развитка и језичке динамике у потпуно концентрованој форми.

2. ПРЕДМЕТ, ЦИЉЕВИ, МЕТОД И КОРПУС

Предмет рада јесте нова лексика у пандемији која има семантичке компоненте спацијалности и темпоралности, односно припада семантичким пољима места и времена. Под новом речју сматрамо реч или конструкцију која је настала (и проширила се) у српском јавном дискурсу⁸ под утицајем ковида, а за које ће се прецизан нормативни статус тек утврђивати. Овде треба дати једну ограду – нису све анализиране речи по времену настанка нове. Многе од њих постојале су и раније у језику, али су у овом, измењеном контексту, или добиле нова (контекстуализована) значења, или су проширила домен своје употребе, што се посебно види из асоцијативног дела *Речника ковида*.

Неологизми у пандемији били су предметом наших ранијих истраживања (Николић и др. 2021), где су из различитих углова представљене нове речи, прецизније дат је њихов етимолошки, лексичко-семантички и творбени статус, те су размотрена и одређена проблематична правописна питања. Циљ овог рада пак јесте да повеже категорије места и времена које се лексички испољавају у периоду пандемије, односно да покаже лексичку развијеност категорија простора и времена, као и семантичке односе међу њима. Разлог за то лежи у врло заступљеном посматрању времена и простора као повезаних категорија,⁹ иманентних

⁸ Под јавним дискурсом подразумевамо „посебну друштвену праксу реализовану помоћу вербалних и невербалних средстава у медијским (јавним) оквирима“ (Николић, Слијепчевић Бјеливук 2022: 18).

⁹ Што показују и лексикографске дефиниције у српским речницима, па тако у шестотомном Речнику српскохрватскога језика Матице српске (1973) четврто, а у једнотомном Речнику српскога језика (2007) треће значење речи *простор* јесте 'временско раздобље', што упућује с једне стране на материјално а с друге на темпорално тумачење простора, уз нека друга споредна, углавном фигуративна значења. Занимљиво је да први илустративни пример за основно значење лексеме *време*, схваћено примарно као 1. а. *један од двају објективних и свеобихвајних облика постојања материје у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* (1959–), гласи: Време и простор су две форме постојања материјалног света; време се најбоље уочава кроз кретање.

у човековом искуству: „Space and time are fundamental in our lives. In their applications space and time always occur together. Every event that happens in the world is determined by the space-coordinates x , y , z , and the time-coordinate t “ (SZWEDEK 2009: 317).¹⁰ Слична истраживања, али у мањем обиму и тек у назнакама рађена су, рецимо, за руски језик (БУЦЕВА и др. 275–286)¹¹.

Пошто нову лексику посматрамо из семантичког аспекта, можемо се користити термином семантичко поље, које чини скуп лексема „које припадају различитим граматичким врстама и које могу, али и не морају бити у творбеној вези“ (ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 239). Међу члановима семантичког поља постоји однос аутономности („однос слободне зависности, оличава веза међу речима у различитим групама чија је узајамна зависност условљена не-језичким појавама“ (ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 241), с тим што се термин семантичког поља у овом раду делимично модификује и приближава термину асоцијативног поља, зато што не изостављамо експресивне и друге стилски маркиране лексеме.¹² Такође, у обзир су узете и двочлане лексеме које денотирају нови садржај.

Значење је динамично и флексибилно, што значи да је оно подложно променама. Промене у језику изазване су променама у друштву, новим околностима у којима се говорници налазе,¹³ па с тим у вези полазимо од следећих хипотеза:

¹⁰ Раширено је мишљење међу когнитивистима да се да се о времену говори и мисли посредством језичких јединица које су примарно просторне: „The spatialization of time is so obvious and so pervasive a phenomenon in the grammatical and lexical structure of so many of the world’s languages that it has been frequently noted, even by scholars who would not think themselves as subscribing to the hypothesis of localism“ (LYONS 1977: 718). У последње време односом времена и места, односно метафором ВРЕМЕ ЈЕ ПРОСТОР у различитим језицима бавио се посебно Г. Раден, који је закључио следеће: „Our understanding of “time” is essentially metaphoric. The most important metaphorical source domain is that of “space”, and the conceptual metaphor TIME AS SPACE is conceptually well-motivated“ (RADEN 2003: 237). Овде се може поставити питање прецизнијег разграничавања категорија (места и времена), али је за предмет и циљеве нашега истраживања оно тренутно без већег значаја.

¹¹ У поменутом зборнику, семантичка поља времена и места анализирана су творбено, семантички и лингвокултуролошки.

¹² У литератури се као разликовна црта између асоцијативног и семантичког поља наводи одбацивање лексема које су плод личног односа говорника према лексеми-доминанти (ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 239). Међутим, како лексеме у нашем раду обухватају нове речи и одраз су односа које говорници српског језика имају према новим појавама, неопходно их је укључити у анализу, а незахвално је прогнозирали хоће ли стилска маркираност опстати.

¹³ „Nova iskustva i promjene u okolišu zahtijevaju da prilagodimo naše semantičke kategorije tim promjenama te da ostavimo mjesta za nijanse i pomalo devijantne slučajeve“ (МАТОВАС 2013: 53).

- 1) Пандемија ковида изазвала је велики број нових номинација;
- 2) Важност категорија места и времена узрокује развијеност и продуктивност за настанак нових номинација са тим значењима;
- 3) Осим настанка нових номината, постојећи пролазе кроз различите фазе врло брзо и у кратком року: медицински термини пролазе кроз процес детерминологизације постајући тако део општег лексичког фонда, лексеме развијају нова значења, односно развија се полисемантички потенцијал, што помаже говорницима да своје искуство искажу користећи постојећа средства.
- 4) Долази до стварања нових асоцијација, насталих кроз процесе метафоризације и метонимизације.

У раду ће се користити аналитички и дескриптивни приступ. Најзначајнија биће дескриптивна метода, како би се језичка средства што темељније представила и описала, а након тога, применом методе синтезе издвојили општији закључци.

Као извори за истраживање коришћена су два речника: *Речник њојмова из њериода еидемије ковида* (Николић, Слијепчевић Бјеливук 2021) и *Речник ковида: њемајски и асоцијативни* (Слијепчевић Бјеливук, Николић 2022), док нам је као контролни корпус послужио електронски ковид корпус рађен управо за наведене речнике.¹⁴ Ексерциране су све оне лексеме (са одговарајућим примерима употребе) код којих је уочена семантичка компонента простора или времена,¹⁵ било да је то истакнуто у лексикографској дефиницији, било да се та значења налазе у њиховом асоцијативном пољу (Слијепчевић Бјеливук, Николић 2022). Затим, је кроз примере употребе (из речника и корпусâ) вршена семантичка анализа датих лексема.

1. АНАЛИЗА

1.1. КАТЕГОРИЈА ПРОСТОРА – СПАЦИЈАЛНОСТ

Категорија простора, односно спацијалности, једна је од најразвијенијих семантичких категорија, често схваћена и као примарна категорија,¹⁶ о чему сведоче бројна средства за њено испољавање, као и

¹⁴ Више о ковид корпусима у Николић, Слијепчевић Бјеливук 2022.

¹⁵ Ту свакако спадају речи са значењем простора и времена, на пример: *ковид амбулантиа* („место на коме се...“) или *ѡндемија* („период када...“), али већина речи се дотиче семантике простора и(ли) времена а да нису хипоними за просторни ЕНТИТЕТ (РЕГИЈА) и ПЕРИОД.

¹⁶ Мада има истраживача који имају резерву према примарности простора као категорије, односно изворности домена, показујући како се заправо простор може концептуализовати као објекат кроз метафору ПРОСТОР ЈЕ ОБЈЕКАТ (SZWEDEK 2009: 324).

велика фреквенца употребе таквих средстава и у српском језику (ПИПЕР и др. 2005: 717; PIPER 2001: 10).

Будући да је реч о конкретном и опипљивом домену људског искуства очекивано је да се простор исказује на најразличитије начине: предлозима и предлошким конструкцијама, глаголским префиксима, глаголима и именицама с просторним значењем, као и прилозима (ŠARIĆ 2014: 15). Тако се и у назначеном периоду јављају именице које означавају неки просторни објекат или простор (*дезобаријера*, *карантин*, *ковид амбуланција*, *црвена зона*), глаголи (*изоловајте* (*се*), *самоизоловајте* (*се*)) и придеви (*карантински*). Глаголи најчешће означавају промену места у простору, па чак и они који се односе на семантичку транспозицију физичког простора у виртуелни (*зумовајте*) док се придеви односе на одређене просторе специфичне за пандемију.

1.1.1. ФИЗИЧКИ ПРОСТОР

1.1.1.1. Лексика која именује простор

Простор се у овом периоду може класификовати на физички, виртуелни и социјални. На првом месту простор је физички и представља штит од ковида, где се јављају речи попут *дезобаријера*¹⁷, *прва линија одбране*¹⁸ и др.

При уласку у зграду Факултета обавезан је пролазак кроз *дезобаријеру* која је постављена на улазним вратима (ff.uns.ac.rs, 23. 5. 2020); *Domovi zdravlja su prva linija odbrane protiv virusa* (blic.rs, 13. 10. 2020).

Простор се доживљава као безбедно место, безбедно за појединца од заражене множине, или безбедно за групу од зараженог појединца.

Физички простор може бити институционализовани простор, односно здравствени центар: *зелена/жутија/црвена зона*¹⁹, *ковид амбуланција*, *ковид болница*, *ковид центар* и др. Ове именице означавају просторне ентитете (делове простора).

Režim rada subotičke bolnice potpuno je razdvojen na *crvenu i zelenu zonu*, odnosno na *kovid centar* koji je smešten u zgradi pulmologije, gde se leče

¹⁷ *дезобаријера* – препрека (обично у виду отирача) намењена дезинфекцији. Дефиниције су претежно преузете из *Речника ковида* (Слиепчевић Беливук, Николић 2022).

¹⁸ *прва линија одбране* – метафорички израз (у питању је војна метафора) за означавање здравствених радника (лекари, медицинске сестре и остало особље) који пружају медицинску помоћ становништву у време пандемије коронавируса. Реч је о псеудопростору, метафорички схваћеном простору.

¹⁹ *зелена зона*¹ – простор у оквиру здравствене институције намењен пацијентима који нису оболели од ковида; *црвена зона*¹ – простор у оквиру здравствене институције намењен пацијентима који су оболели од ковида.

pacijenti oboleli od korona virusa, i na stacionarni deo namenjen svim drugim pacijentima koji imaju tegobe ili bolesti koje zahtevaju bolničko lečenje (subotica.com, 15. 7. 2020); „Подсећамо да се грађани који имају симптоме респираторних инфекција или симптоме обољевања од Ковид-19 [...], морају прво јавити у посебну амбуланту (*ковид амбуланија*) матичног дома здравља, где ће свакоме са наведеним симптомима бити урађена дијагностика, односно рентгенски преглед плућа, крвна слика, измерена температура, урађен брзи тест“, истичу из Владе (politika.rs, 2. 7. 2020); Prenapregnutom zdravstvenom sistemu trebalo bi da pomogne i nova *kovid bolnica* u Batajnci (blic.rs, 5. 12. 2020).

Друго значење ових синтагми односи се на географске територије обележене различитим бојама у зависности од стопе заражености становништва: *зелена/жута/црвена/љубичаста* и др. зона²⁰, *топографска дистрибуција болести* и сл.

У најбољој *зеленој зони* налазе се земље које имају 0 до 15 заражених на 100.000 грађана, у *жutoј* су оне од 15 до 30 оболевих, затим следи *црвена* од 30 до 50, па *црвено-љубичаста* са 50 до 100 оболевих на 100.000 људи, те *љубичаста* са 100 до 150, у којој се тренутно налази и Србија. [...] Iznad sledi *tamno ljubičasta* sa 150 do 300, u kojoj se pojedinačno налази и Beograd sa skoro 290 заражених на 100.000 људи (blic.rs, 31. 10. 2020); Darija Kisić Tepavčević rekla je da, ukoliko se pogleda *topografska distribucija*, imamo potvrđene slučajeve u ukupno 35 gradova (021.rs, 27. 3. 2020).

1.1.1.2. Лексика за чију је семантику релевантна просторност

Иако таквих поступака у нашој земљи није било, у српском језику се из енглеског, директно, а и посредством других језика (словеначког и хрватског) појавила и нова реч којом се означава посебан начин извођења, односно вршења дијагностике, ’утврђивање присуства или одсуства болести тестирањем на основу узимања узорка при којем особа не излази из возила у којем је дошла на преглед’, такозвана *драјвин дијагностика*, која се спроводи по *драјвин сисџему*²¹, *драјвин узорковањем*²²:

Testiranje na koronu može se obaviti i iz automobila zahvaljujući tzv. „drive-in“ *dijagnostici* (direktno.rs, 7. 4. 2020); У Словенији „*драјв-ин*“ *тестирање*

²⁰ *зелена зона*² – област, подручје у којем је мали број оболевих од коронавируса у односу на број становника; *црвена зона*² – област, подручје у којем је велики број оболевих од коронавируса у односу на број становника; *топографска дистрибуција болести* – заступљеност заражених људи и животиња по одређеним територијалним јединицама (градовима, државама и сл.).

²¹ *драјвин тестирање* – начин тестирања узорака добијених узорковањем при којем особа не излази из возила у којем је дошла на преглед.

²² *драјвин узорковање* – начин узорковања при којем особа не излази из возила у којем је дошла на преглед.

на вирус корона (naslovi.net, 22. 5. 2020); Mobilno uzorkovanje smo nazvali „drive in“, kako bi svi razumeli o čemu se radi i došli autom, pa da se brzo uzme uzorak (lepaisrecna.mondo.rs).

Приватно возило се може доживљавати двојачко – и као безбедно за појединца уколико није заражен, па се неће мешати са осталима, потенцијално зараженима, и као безбедно за групу, јер уколико је појединац заражен, он не напушта своје возило и на тај начин не угрожава здравље других.

1.1.2. КРЕТАЊЕ У ФИЗИЧКОМ ПРОСТОРУ

Елементарно људско право, право на слободно кретање, нарушено је појавом опасне заразне болести. Кретање, улажење у јавне просторе, путовања омогућени су захваљујући (*дигиталном*) зеленом *сертификацији*²³, *ковид пасошу*, *ковид пропусници*, односно *вакциналном пасошу*.

17. februara, biće poznata konačna odluka Evropske Unije o tzv. „*kovid pasošima*“. Istovremeno, Srbija planira uvođenje *digitalnih sertifikata*. Da li je reč o istom dokumentu? Prvu dilemu predstavlja sam naziv dokumeta. Ako pokušate da „izguglate“ reči „*covid passport*“ (*kovid pasoši* prim. aut.), videćete da se često pojavljuje i pojam „*vaccine passports*“, čak „*green pass*“ i „*green pass certificate*“, ali i „*digital certificates*“ (*digitalni sertifikati*);²⁴ Digitalnim *kovid-pasošem* će ubuduće svako – ko ga ima – moći u restoranu, na manifestacijama ili na odmoru da pokaže da je vakcinisan protiv korona virusa (dw.com/sr, 11. 6. 2021); Ко ме ће, и где, од сутра бити неопходан *ковид пасош* / Да би се зауздала епидемија, Кризни штаб је одлучио да се уведу *ковид пропуснице* за све угоститељске објекте, у затвореном простору (rts.rs, 20. 10. 2021); У плану је низ „*вакциналних пасоша*“: у Европској унији, појединим земљама чланицама, Кини... (dw.com/sr, 17. 3. 2021).

У наведеним примерима слобода кретања директно (метонимијски) корелира са поседовањем *ковид пропусница*.

Овим лексемама може се прикључити и глагол (*само*)*изолативати се*, који означава процес издвајања зараженог ради спречавања додира, контакта с другим особама итд., односно којим се означава забрана слободног кретања особе са симптомима ковида.

[...] kada neko dobije osnovne simptome koji ukazuju na virus korona, istog trenutka *se mora samoizolovati*, obavestiti lekare i otići u kovid ambulantu, kao i početi sa primenom terapije (danas.rs, 17. 11. 2020).

²³ *дигитални зелени сертификати* / *ковид пасош* / *ковид пропусница* / *ковид сертификати* – потврда, уверење које садржи све податке о тестовима на ковид и вакцинацији једне особе.

²⁴ О чему сведоче и готово идентичне дефиниције у *Речнику ковида*.

1.1.3. ФИЗИЧКИ ПРОСТОР VS. ВИРТУЕЛНИ ПРОСТОР

Простор прелази из физичког у виртуелни, па се тако семинари претварају у *вебинаре*²⁵, учионице су постале *е-учионице*, односно *виртуелне учионице*²⁶, прешло се на *рад од куће*,²⁷ а најчешћа апликација за комуникацију у ковид околностима је *Зум*²⁸, па је тако настао и непроменљив придев *зум*,²⁹ глагол *зумовајти*³⁰ и сл.

Настава онаква каква је била до тренутка пандемије добија нову номинацију и постаје *нејосредна настава*, којој је у време епидемије супротстављена чешћа *онлајн настава*³¹, односно *настава на даљину*³²:

У периоду када се настава из амфитеатара преселила на *е-учионице*, Факултет за стране језике Алфа БК универзитета покреће низ *вебинара* на различите теме (fit.alfa.edu.rs, 7. 4. 2020); Zato smo se udružili sa Inicijativom „Digitalna Srbija“ da nastavu na daljinu obogatimo prednostima zajedničkog rada koji iz fizičkog prostora treba preneti u virtuelnu učionicu (blic.rs, 30. 3. 2020); Због корона вируса многи су у својим кућама, одакле раде, уче, тренирају и друже се, користећи за то различите интернет платформе. Једна од њих је „Зум“, која је протеклих дана доспела у жижу јавности, јер су људи, поред свих других апликација са истом наменом, почели масовно да је користе (rs.sputniknews.com, 7. 4. 2020); Godinu dana zoom konferencija utiče na zdravlje (mondo.rs, 13. 3. 2021); Tokom trećeg meseca karantina u Velikoj Britaniji, dvadesetšestogodišnja studentkinja Ema prijavila se za Zум sastanak sa ljudima koje je pre toga upoznala samo onlajn (boom93.rs, 2. 4. 2021); Druženje učenika Srpske dopunske škole iz Ljubljane sa svojim drugarima iz Osnovne škole Jovan Cvijić iz Beograda „dokaz je da Zум časovi mogu i te kako biti zabavni i da mogu da oplemene sve prisutne...“ istakla je nastavnica (rasejanje.info, 9. 5. 2021); Prosvetari se već godinu dana nalaze u prividu škole. Kačimo materijale u Gugl učionici,

²⁵ *вебинар* – семинар који се организује путем интернета.

²⁶ *виртуелна учионица* – дигитални простор који омогућава приступ наставном градиву посредством електронских уређаја.

²⁷ *рад од куће* – извршавање редовних радних обавеза без одласка на радно место.

²⁸ *Зум* – апликација за видео-позиве.

²⁹ *зум* (о састанку, конференцији и сл.) – који се односи на Зум.

³⁰ *зумовајти* – користити апликацију Зум.

³¹ *онлајн настава* – настава која се одвија у дигиталном окружењу, путем интернета и сл.

³² *настава на даљину* – настава током које се ученици и наставници не налазе у истом физичком простору, него се настава изводи на интернету (*онлајн настава*) или телевизији. У даљој прошлости било је својеврсне наставе на даљину, која се изводила на радију. Дефиниција из *Речника ковида* могла би се употпунити информацијом да је овај појам у околностима ковида ширио своје значење, те на крају обухвата не само онлајн извођење наставе преко интернет платформи или телевизије већ и употребу свих електронских алата и апликација за синхрону и асинхрону електронску комуникацију (поруке, фотографисане домаће задатке слате преко Вајбера, мејла, и сл.).

„mitujemo“³³ i „zumujemo“, nikada više nismo radili, a učinak je jednak nuli (listzrenjanin.com, 1. 4. 2021); Meni se ništa ne da. Ne da mi se pisati. Ne da mi se Zoomovati, Skajpovati³⁴... Ne da mi se uključivati u bilo kakve interakcije (liceulice.org, 9. 6. 2021); *Nastava na daljinu*, [...], jeste poseban oblik obrazovno-vaspitnog rada kojim učenici stižu osnovno obrazovanje i vaspitanje na način koji obezbeđuje ostvarivanje propisanih ciljeva, ishoda i standarda postignuća, tako što jedan deo propisanog plana i programa nastave i učenja usvajaju putem nastave koju ustanova osnovnog obrazovanja i vaspitanja organizuje koristeći savremene informaciono-komunikacione tehnologije za učenje, i to u situacijama u kojima učenik nije u mogućnosti da pohađa redovnu nastavu, neposredno u prostoru škole (paragraf.rs, 1. 9. 2020); Иако је *нејоередна настава* најбољи облик наставае, а *настава на даљину* добра допуна класичне наставае, школски систем у Србији ипак функционише (rts.rs, 1. 12. 2020); Можда ће већина моћи да прати *онлајн наставау* користећи сва расположива средства, али имаћемо и ону децу која можда немају ни телевизор у кући, којој ће наставници морати да припреме штампане материјале, који ће такође у писаној форми одговарати на захтеве својих наставника или ће разговарати с њима телефоном (rts.rs, 1. 12. 2020); Omogućavanje *rada od kuće* svim zaposlenima kod kojih to radni proces dopušta – tako glasi jedna od sedam novih mera Vlade koje stupaju na snagu od utorka (blic.rs, 21. 11. 2020).

1.1.4. СОЦИЈАЛНИ ПРОСТОР

Појава новог вируса и ширење заразе утицали су на промену у понашању људи на готово целој планети. Контролисањем слободe кретања доносиоци одлука на највишем државном нивоу утицали су на начине рада, учење и образовање, дневну рутину, међуљудске односе, па и на комуникацију. Ограничавање личних контаката и одржавање физичке (и социјалне) дистанце условило је промене у свакодневним навикама: повећала се дистанца међу људима на најмање два метра, без обзира на културолошке специфичности. Све то угрожава психосоцијалне потребе индивидуе да се локализује у простору и у заједници, како је дотад чинила. С обзиром на то да је човек социјално биће, код њега постоји потреба да се аутолокализује у одређеној људској заједници као њен члан, па се губитак, односно одсуство те локализације може упоредити са губитком физичке равнотеже.³⁵ Овако схваћен простор није конкретан већ апстрактан, социјални простор, па га зато треба јасно раздвојити од физичког.

³³ Глагол настао од назива онлајн комуникацијске услуге фирме Гугл, Гугл мит (Google meet).

³⁴ Глагол настао од назива онлајн комуникацијске алатке Скајп (Skype).

³⁵ Пипер подсећа да је изопштење из заједнице у неким културама облик најтеже казне (PIPER 2001: 20).

Међутим, иако се и у лингвистичкој литератури истиче културни спецификум простора, то јест постојање посебног културног кода који се тиче човекових просторних оквира (PIPER 2001: 32; RADDEN 2003), истраживања различитих језика (БУЦЕВА и др. 2021; НИКОЛИЋ и др. 2021; ВАХНАТ et al. 2021; КАТЕРМИНА, Yachenko 2020; SAMIGOULLINA 2021; THORNE 2020 итд.)³⁶ показала су универзалност у поимању простора у различитим друштвено-језичким заједницама током короне.

Простор између људи номинован је на различите начине, а те речи спадају у неке од кључних речи пандемије: (*социјална/физичка*) *дистанца*³⁷, *дистанцирање*³⁸.

Socijalna distanca (или *socijalno distanciranje*) је епидемиолошка мера и подразумева читав низ промена у социјалном понашању (понашању у друштву и групама) и животним навикама. *Fizička distanca* појединца од других људи које среће је само једна од тих промена. Уз одржавање *fizičke razdaljine* од 1,5 до 2 метра од свих људи у окружењу и поздрављање без физичког контакта, *socijalno distanciranje* значи и што češće остајање код куће и обављање свих послова (које је могуће тако обавити) телефоном или мејлом (prva.rs, 20. 7. 2020.).

1.2. КАТЕГОРИЈА ВРЕМЕНА – ТЕМПОРАЛНОСТ

Категорија времена исказује се на различите начине – лексички и граматички. Када је у питању лексика короне, издвајају се именице и именички спојеви (*ковид расјусџи, корона година*) и придеви (*џосџиковидни, џрекоронски*).

Период пандемије добио је посебне номинате који сведоче о значају овог периода, те добијају реализацију у форми традиционалних номинација уз непроменљиве форманте *корона*³⁹ и *ковид* : *ковид*

³⁶ У организацији Европске федерације националних института за језик (EFNIL) 2020. године одржан је вебинар *Језик у корона кризи (Language in the corona crisis)*, где су представници института за националне језике из Холандије, Немачке, Хрватске, Аустралије, Естоније, Италије и Норвешке представили резултате промена у језику изазваних пандемијом ковида (<http://www.efnil.org/conferences/webinar-2020>).

³⁷ *дистанца* – мера у циљу спречавања преношења и ширења заразе у виду препоручене удаљености, одстојања међу људима од два метра; исп. физичка дистанца, социјална дистанца.

³⁸ *дистанцирање* – мера у циљу спречавања преношења и ширења заразе у виду препоручене удаљености, одстојања међу људима од два метра.

³⁹ Осим као премодификатор именице, формант *корона* може се јавити и у у сливеницама које се односе на место, типа *коронџин*, која је настала у споју две кључне речни пандемије – *корона* и *каранџин*:

И овај „korontin“ кроз који тренутно пролазимо почео је, траје, трајаће и завршиће се у одређеној секунди (rtv.rs, 11. 5. 2020); Не каже се карантин него korontin jer se virus zove korona, a ne karana (twitter.com, 16. 3. 2020).

време, корона време, корона ера/ејоха, ковид ера/ејоха. Свака саставница у овим спојевима, сложеним двочланим именицама, задржава свој акценат, при чему је прва контекстуални премодификатор именице, непроменљив у споју.⁴⁰ Интересантно је и то да се лексема *корона време*, врло често јавља у множини, као *корона времена*, што се може повезати с колокацијама попут *сјара добра времена, у давна времена, њешка времена, њрошла времена* и др.:

Страх је бити сам у ова *њешка корона времена* (twitter.com, 26. 12. 2020); Ova *kovid-vremena* su pokazala da se ljudi najnekomfortnije osjećaju u sebi... To je ta izolacija koja pravi problem... (twitter.com, 8. 4. 2021); U *pre-covid eri* životnu sredinu zagađivali smo plastikom, dok *korona epohu* odlikuje zagađivanje odbačenim medicinskim maskama (cover.rs, 25. 11. 2020); Debata o tome kada se američka demokratija izgubila postala je, međutim, potpuno prevaziđena u novoj realnosti *kovid epohe* (webtribune.rs, 7. 1. 2021).

И краћи временски одсечци налазе се у неологизмима, попут *корона дан, корона недеља/седмица, корона година*:

Nema smrti do *korona dana* (twitter.com 23. 9. 2020); Nikad neću zaboraviti ljudima sa tvitera koji su bili uz mene u ove *korona dane*, pamtim vam svaku reč podrške (twitter.com, 14. 12. 2020); Pred nama je teška *korona-nedelja*; šatori ispred ambulanti... Svakoga dana obaramo rekorde u broju zaraženih koronom, [...]. Pred nama je svakako opaka *korona-sedmica* (prva.rs, 16. 11. 2020); Roditelji zabrinuti količinom znanja dece, „*korona godina*“ uzima danak (srbijadanas.com, 12. 9. 2021).

Годишња доба такође могу се наћи као део нових речи у пандемији, на пример *корона њролеђе/лејо/јесен/зима*, или називи празника *корона/ковид Васкрс/Ускрс*:

Ovo „*Korona proleće*“ i ovaj „*Covid Vaskrs*“ (kakva kombinacija reči) u jednom trenutku skinuli su nam osmehe sa lica (plusonline.rs, 19. 4. 2020); Ево где српске јавне личности проводе *корона лејо!* (rtvbn.com, 25. 7. 2020); ПРЕД СРБИЈОМ ЈЕ НЕИЗВЕСНА *КОРОНА ЈЕСЕН* (novosti.rs, 22. 7. 2021); Da li je pred nama *DUGA KORONA ZIMA?* (blic.rs, 18. 11. 2021).

⁴⁰ Поштујући одлуке Правописа (т. 86а) да се препоручује растављено писање где у двочланом споју речи прва, која је обично страног порекла и понаша се као непроменљиви придев, одређује другу, одлучили смо се за растављено писање, што се и уобичајило у јавном дискурсу. Није било лако одредити формално о каквом типу конструкције је реч, те да ли је у питању двочлана именица, синтагма или колокација. Ипак, узимајући у обзир непроменљивост првог члана, који се заправо понаша као префиксоид, самостално функционисање и самостално значење, те могућност језичке игре (модификације фразема/колокације), метонимијско порекло (TIME PERIOD FOR A CHARACTERISTIC ACTIVITY IN THAT TIME PERIOD в. детаљније у KÖVECSES 2010: 258), одлучили смо се да ове изразе посматрамо као једну лексему.

И други временски одсечци могу бити део пандемијских израза, на пример: *корона викенд*, *ковид расцуси*, *ковид (исцйићи) рок*:

Da li će ovog puta biti navala turista ili nas očekuje pravi *korona vikend* na srpskim skijalištima? (24sedam.rs, 20. 3. 2021); *Kovid raspust* od 11. do 16. novembra (037info.net, 9. 11. 2020); Povodom odluke uprave Filozofskog fakulteta da se „*kovid*“ *rok* ograniči samo na one koji mogu dokumentacijom da dokažu da su oboleli u vremenu pandemije studenti ovog fakulteta su pozvali kolege da dođu u ponedeljak na protest na plato ispred Filozofskog u 12 sati (danars.rs, 12. 7. 2020).

Колоквијално, употребљавају се лексеме које имају друга значења већ описана у речницима, на пример: *изолационизам*⁴¹:

Hvala, pa da se pridružimo na piću kada prođe ovaj *izolacionizam* (twitter 6. 4. 2020).

Ознаке за временске одсечке неретко су већ постојећи термини, који шире домен своје термилошке употребе и прелазе у сферу медија, на пример *инкубација*⁴², *инкубациони њериод*⁴³ и др.

Prema podacima Svetske zdravstvene organizacije (SZO) period *inkubacije* varira između 2 i 10 dana, a nedavni podaci pokazuju da se može produžiti na 21 dan (beo-lab.rs); Ako pogledate, četiri *inkubaciona perioda* u Kini po 25 dana [...], danas je 100 dana i nije zabeležen nijedan slučaj (rs.n1info.com, 19. 3. 2020).

1.2.1. ИСПРЕПЛЕТАНОСТ КАТЕГОРИЈА МЕСТА И ВРЕМЕНА

Изузетно велики и значајан део кључних речи пандемије представљају речи које у свом значењу комбинују категорије места и времена. Речи које истовремено, али и контекстуално, означавају простор и/или време изоловања од болести су следеће: *закључавање*,⁴⁴ *зайшварање*⁴⁵, *изолација*⁴⁶, *локдаун*⁴⁷, *њолицјски час*,⁴⁸ *шайшдаун*.⁴⁹

⁴¹ *изолационизам* – период изолације. У *Речнику сйраних речи и израза* ова реч означава политичка права који тежи ограничавању политичког деловања на националне оквире, нарочито у САД (Клалн, Шипка 2012).

⁴² *инкубација* – временски размак од тренутка заразе до појаве првих знакова болести.

⁴³ *инкубациони њериод* – време трајања инкубације.

⁴⁴ *закључавање* – увођење ограничавања кретања као мере у спречавању ширења заразне болести.

⁴⁵ *зайшварање* – увођење карантина да би се повећала сигурност.

⁴⁶ *изолација* – одвајање заражених болесника да би се спречило ширење заразе. Метафоричким везама изолације и затвора (бити изолован је бити у затвору, што даље упућује на извесно време проведено у затвору), *изолација*, осим значења одвајања (што је опет просторно значење – промена места у простору) заражених болесника да би се

Од понедељка, 22. новембра у Аустрији је на снази ново национално *закључавање*, које ће трајати најмање 10, а највише 20 дана, најавиле су власти (bbc.com/serbian, 19. 11. 2022); Predrag Kon каже за RTS да је уверен да ће одлука о produžetku raspusta бити doneta, али истаје да би више ефекта имало када би истовремено било усвојено важење ковид пропусница 24 сата, као и *zatvaranje* на десет дана (danas.rs, 4. 11. 2021); „*Lokdaun*“ је у реčнику дефинисан као stanje застоја у земљи, током којег је све што представља normalan javni život suspendовано (rtv.rs, 10. 11. 2020);

Полицийски час је „популарни назив за привремено ограничавање слободe кретања“, каже за ББЦ на српском Саша Ђорђевић из Београдског центра за безбедносну политику (bbc.com, 17. 3. 2020); Šefica посланичке групе Зелених [...] каже да је исправно то што владе хоће да школе и вртици остану отворени што је више могуће и да се спречи *šatdaun* (dw.com, 30. 9. 2020).

Овде би се могла укључити и главна реч епохе – *пандемија*, јер она именује временски одсечак, али је за њену семантику релевантна димензија простора. То није нова реч, али је за тему којом се бавимо изузетно важна. Она се у *Речнику ковида* дефинише као 'епидемија великих размера, која захвати више земаља, континента или читав свет', с тим што је у глобалност укључен и временски фактор – наиме, пандемија је не само широко распрострањено већ и брзо ширење неке заразне болести, за разлику од епидемије, која подразумева само већи број оболелих у неком тренутку од уобичајених, као, на пример, сезонска епидемија грипа.

Prema Svetskoj zdravstvenoj organizaciji, o *pandemiji* se може govoriti kada су ispunjena три uslova: u некој populaciji се pojavilo do tada nepoznato oboljenje, uzročnici inficiraju ljude i izazivaju teške posledice, uzročnici bolesti се šire brzo i zadržavaju се међу ljudima (nationalgeographic.rs, 12. 3. 2020).

спречило ширење заразе, добија и значење места, односно простора где се (метафорички) одваја оболели од заједнице, али и времена (у смислу трајања – најпре 14, а затим 7 дана) одвајања из заједнице.

⁴⁷ *локдаун* – увођење карантина као мере у спречавању ширења заразне болести.

⁴⁸ *полицийски час* – време у којем је забрањен излазак на улицу. Полицийски час је био пратећа мера ванредном стању уведеном 15. марта 2020. у Србији. Уже терминолошки гледано, полицијски час и забрана кретања нису исто, јер је забрана кретања (и као терминолошка синтагма и као јединица општег лексичког фонда) полисемантична и може се односити на месно или временско ограничавање кретања људи, возила и др., али се у том периоду користила само са значењем забране кретања (појединих категорија) становништва у одређено доба дана.

⁴⁹ *шајтдаун* – увођење карантина или рестриктивних мера да би се повећала сигурност. Адаптирани англицизми *локдаун* и *шајтдаун*, у српском језику нису много распрострањени (посебно други). Говорници се одлучују за употребу контекстуално синонимичних лексема *затварање* или *закључавање*, што показују и корпуси.

Реч *каранџин* се у *Речнику ковида* дефинише двојако, као '1. заштитна мера за спречавање ширења заразних болести која обухвата привремено задржавање болесних особа и животиња из крајева захваћених заразном болешћу; исп. изолација, самоизолација' и као '2. установа у којој се држе изолована лица, животиње или роба која би могла пренети заразу'.

У првом значењу присутне су семе времена и простора, будући да ова заштитна мера заправо привремено ограничава кретање човека (или животиње) задржавајући га у једном простору који се не мења. Темпорално значење речи *каранџин* односи се на трајање пошто подразумева 'привремено задржавање болесних особа и животиња из крајева захваћених заразном болешћу'. Такође, примери указују на темпоралност – карантин се дешава, попут неког догађаја, који мора имати темпорални карактер. Заправо, ту се догодило затварање, односно 'увођење карантин да би се повећала сигурност' заједнице и у некој заједници. Углавном, треба скренути пажњу да се у српском језику у периоду епидемије карантином означавао и колективни (институционално) организовани простор (хала, студентски дом, хотел, специјалне просторије на граници и сл.), али и индивидуални (кућа, стан или неки њихов део), који служи за *самоизолацију*⁵⁰.

Epidemiolog Predrag Kon kaže za RTS da se za sada nikakve nove mere ne predviđaju za naše građane koji dolaze iz drugih zemalja – niti *karantin* niti *samoizolacija* (rts.rs, 19. 8. 2020).

Republika Srpska od danas nema *karantin* na granici i lokalnim zajednicama, a dozvoljeno okupljanje je do 50 ljudi (predstavnistvorskbg.rs, 12. 5. 2020).

„Ukoliko osoba kojoj je određena *samoizolacija* prekrši zabranu kretanja i zarazi druga lica i naruši im zdravlje ili prouzrokuje smrt, može se suočiti sa kaznom od jedne do 12 godina zatvora“, upozorila je predsednica Vlade Ane Brnabić (bbc.com, 16. 4. 2020).

И код изведеница мотивисаних речју *каранџин* уочава се садејство времена и простора, односно време и простор су подједнако релевантни у значењима мотивисаних речи, које су стилски маркиране као околионалне: *каранџинац*,⁵¹ *каранџинка*⁵², *каранџински*.⁵³

⁵⁰ *самоизолација* – кућна изолација особа које имају симптоме заразе или особа које не показују симптоме заразе, али су боравиле у епидемијом захваћеним подручјима или су биле у контакту са зараженим особама.

⁵¹ *каранџинац* – мушка особа у карантину узрокованом епидемијом.

⁵² *каранџинка*¹ – особа женског пола у карантину узрокованом епидемијом; *каранџинка*² – фризура настала у кућним условима, резултат шишања од стране неког од укућана или самосталног шишања; *каранџинке*¹ – посланица настала од састојака у

Како се зове цртани где су људи у карантину? Сто један *каранџинац* (twitter, 9. 4. 2020); Ако ништа друго, ове младе *Karantinke* ће коначно научити да кувају (twitter, 15. 3. 2020); Што се тиче фризуре, фурам *KARANTINKU* (twitter, 10. 4. 2020); Ај на палаћинке *karantinke* (twitter, 7. 4. 2020); Људи, знате како се зове обућа за пролеће/лето 2020? – *Karantinke!* (twitter, 3. 4. 2020); *Karantinski* album Pola Makartnija (rts.rs, 22. 10. 2020); „Ove godine iz zdravstvenih razloga proslava će biti nešto drugačija. [...] Dres kod: *karantinski* opušten,“ рекао је Godfri на српском језику у видео позивници која је објављена на Fejsbuk страници Ambasade SAD (rtv.rs, 3. 7. 2020).

Медицински термини се у великој мери односе на одсечке времена или простора, нпр. *инџензивна нега*⁵⁴ или епидемиолошки термин *локална џрансмисија*⁵⁵:

Iz Gradskog štaba podsećaju da, iako je situacija na području grada Vranja stabilnija u odnosu na prethodni period, još uvek postoji *lokalna transmisija virusa*, te da је neophodno ponašati се odgovorno (vranjenews.rs, 2. 10. 2020).

Пошто тренутно не постоји доказани метод лечења од вируса корона, камен темељац неге на *инџензивној нези* представља убацивање довољно кисеоника у пацијентова плућа док се имуни систем не избори са вирусом (bbc.com, 7. 5. 2020).

Још једна неолошка синтагматска кованица која обједињује простор (школа) и време (смена у времену, односно наизменичност) у области образовања јесте *семафор модел*. Овај израз именује специфичан режим рада школа прописан од стране ресорног министарства да школе у којима има много заражених користе онлајн наставу, у онима у којима нема много комбиновани модел, а оне у којима заражених нема уопште класичну, непосредну наставу.

Нејасноће око „*семафор*“ модела у школама (politika.rs, 16. 9. 2021); „*Semafor model* није пропао, он је realno stanje, refleksija годишњих odmora, odlazaka na more“ (rs.n1info.com, 13. 9. 2021).

кући за време полицијског часа; *каранџинке*² – кућне папуче које се чешће носе за време ванредног стања.

⁵³ *каранџински* – који се односи на период карантина; на начин прилагођен условима карантина.

⁵⁴ *инџензивна нега* – 1. специјално опремљено одељење у болници за збрињавање пацијената у тешком стању, јединица интензивне неге; 2. скуп медицинских процедура.

⁵⁵ *локална џрансмисија* – пренос вируса међу становницима одређене земље, локални пренос.

1.2.2. POST FESTUM

Творбени модел креирања опозитних сложеница с префиксима пре- и пост- и придевима изведеним од речи ковид, корона, пандемија и сл. показао се веома продуктиван (прековидни, прекоронски, постковидни, посткоронски, послекоронски, постепидемијски, посткарантински и др.):

Želim nazad svoj *prekovidni* kapacitet za džin i đuskanje!!! (espresso.co.rs, 27. 12. 2021); Smršala na *prekoronsku* težinu (twitter.com, 30. 12. 2021).

Овде се јасно уочава метафора ВРЕМЕ ЈЕ ПРОСТОР кроз просторну оријентисаност префиксиране лексеме у односу на оне које су у основи. Реч је о лонгитудиналној оси са оријентацијом напред (*īосī-*) и назад (*īре-*), која најбоље од свих типова просторне оријентације (вертикалне – горе-доле или латералне – лево-десно) обухвата нашу перцепцију времена (KÖVECSSES 2005: 251–252; RADDEN 2003: 228).⁵⁶

Примери који се тичу периода (или неке друге појаве с тим у вези) након пандемије не показују нестабилност у номинацији вируса, односно болести, као у случајевима када се ради о лексемама *корона* и *ковид*. Тако *īосīковидни*⁵⁷ и *īосīкоронски* или *īослєкоронски*⁵⁸ ипак не функционишу као синоними:

Postkarantinski sindrom: anksioznost, depresija i panika (portaloinvalidnosti.net, 24. 7. 2029); Gospođice Momić u niskom startu da mi prirede najlepší *poslekoronski* vikend na beogradskim ulicama (piwox.com, 22. 6. 2020); Medicinski direktor Centra za *postkovidnu* negu u Maunt Sinaj bolnici dr Zidžen Čen rekao je da je najveći fizički problem nedostatak daha koji može da bude posledica oštećenja pluća, srca ili krvotoka (zena.blic.rs, 2. 7. 2020); Prva *postkoronska* svirka i to baš u našem omiljenom Šapcu i klubu Pivnica Floyd u subotu 06. juna (facebook.com, 1. 6. 2020); Odobrenje vakcina protiv COVID-19 pobudilo je nadu da će „nova normala“ *postpandemijskog* sveta početi da se pojavljuje u 2021. godini (slobodnaevropa.org, 2. 1. 2021).

Продуктивност ових творбених модела има и социо-психолошки узрок: потреба човека за стабилношћу у времену и простору нарушена је појавом вируса, па указује на потребу не само локализације у односу на време/простор већ и на позиционирање у односу на сам вирус.

2. ЗАКЉУЧАК

Пандемија ковида изазвала је велике промене у лексици језика широм света. Те су се промене углавном груписале око навалe неологизама,

⁵⁶ Оваква концептуализација времена доминантна је за западне културе. Рецимо, у кинеском језику доминира вертикална оса за концептуализацију времена (RADDEN 2003: 228).

⁵⁷ *īосīковидни* – који се користи, примењује после ковида.

⁵⁸ *īосīкоронски/īослєкоронски* – који следи након епидемије коронавируса.

који су настајали из неколико разлога и на више начина: из потребе за именовањем нових појава, али и због номинације специфичног односа према тим појавама. Велики степен глобализације није се учео само ширењем англизираних кључних речи пандемије ковида (*ковид*, *локдаун* и сл.), већ се глобализација уочавала и у принципима грађења и стварања нових речи у различитим језицима (сливање, калкирање, позајмљивање и др.). Када је реч о лексемама са семантичком компонентом простора и времена у српском језику у периоду короне, могу се издвојити неколике категорије. Са значењем простора издвајају се лексеме које се односе на физички простор (*дезобаријера*, *ковид амбуланија*), затим на кретање (*зелени сертификат*, *ковид тасови*, *ковид пропусница*, *(само)изоловајте се*), онда оне које се односе на транспозицију физичког простора у виртуелни (*е-учионица*, *Зум*, *зумовајте*), те речи које се тичу социјалног простора (*социјална дистанца*, *дистанцирање*).

Када је реч о категорији времена, издвајају се класе речи које се односе на: различите временске одсечке (*корона недеља*, *ковид дан*, *корона лејто*, *ковид распусти*), затим на време пре и после болести, карантина, пандемије и сл. (*прековидни*, *прекоронски*, *послековидни*, *послекоронски*, *послепандемијски*, *послекоронски*), као и оне у чијем се значењу истовремено или контекстуално условљено јављају значења и места и времена (*карантин*, *изолација*, *пандемија*).

Бројност, продуктивност и фреквентност оваквих номинација указује нам на значај поменутих категорија у пандемији, као и потребу да се у периоду великих криза, као што је ова, појединац и заједница локализују не само у простору и времену већ и у односу на вирус.

Цитирана литература

- БУЦЕВА и др. (ред). *Русский язык коронавирусной эпохи*. Санкт-Петербург: Институт лингвистических исследований российской академии наук, 2021.
[BUCEVA i dr. (red). *Russkij âzyk koronavirusnoj èpohi*. Sankt-Peterburg: Institut lingvistièskih issledovanij rossijskoj akademii nauk, 2021]
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
[DRAGIĆEVIĆ, Rajna. *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2007]
- КЛАЈН, Иван, Милан Шипка. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2012.
[KLAJN, Ivan, Milan Šipka. *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej, 2012]
- МИЛУТИНОВИЋ, Ирина. „Политичка инструментализација медијског дискурса о пандемији ковида 19 у Србији: извештавање и нормативни аспект“. *Политичке перспективе: чланци и студије* (2020): стр. 27–50.
[MILUTINOVIĆ, Irina. „Politička instrumentalizacija medijskog diskursa o pandemiji kovida 19 u Srbiji: izveštavanje i normativni aspekt“. *Političke perspektive: članci i studije* (2020): str. 27–50]

- МИШИЋ Илић, Биљана, Ана Крстић. „Деагентизација у изјавама Кризног штаба поводом пандемије ковида-19 у Србији“. *Српски језик: студије српске словенске* 26 (2021): стр. 89–109.
- [MIŠIĆ ILIĆ, Biljana, Ana Krstić. „Deagentizacija u izjavama Kriznog štaba povodom pandemije kovida-19 u Srbiji“. *Srpski jezik: studije srpske slovenske* 26 (2021): str. 89–109]
- НИКОЛИЋ, Марина, Светлана Слијепчевић Бјеливук, Слободан Новокмет. „Нове речи у српском јавном дискурсу као последица пандемије ковида 19“. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* LI/1 (2021): стр. 365–390.
- [NIKOLIĆ, Marina, Svetlana Slijepčević Bjelivuk, Slobodan Novokmet. „Nove reči u srpskom javnom diskursu kao posledica pandemije kovida 19“. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini* LI/1 (2021): str. 365–390]
- НИКОЛИЋ, Марина, Светлана Слијепчевић Бјеливук. *Речник појмова из периода епидемије ковида*. <http://www.isj.sanu.ac.rs/recnik-pojmova-iz-perioda-kovida/> (приступљено: 20. 5. 2022).
- [NIKOLIĆ, Marina, Svetlana Slijepčević Bjelivuk. *Rečnik pojmova iz perioda epidemije kovida*. <http://www.isj.sanu.ac.rs/recnik-pojmova-iz-perioda-kovida/> (pristupljeno: 20. 5. 2022)]
- НИКОЛИЋ, Марина, Светлана Слијепчевић Бјеливук. *Српски јавни дискурс у пандемији*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2022.
- [NIKOLIĆ, Marina, Svetlana Slijepčević Bjelivuk. *Srpski javni diskurs u pandemiji*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2022]
- ПИПЕР, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Сreto Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 2005.
- [PIPER, Predrag, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika: prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska, 2005]
- РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- [RSJ: *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska, 2007]
- РСМ: *Речник српскохрватског језика, I–VI*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1976.
- [RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga jezika, I–VI*. Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska, 1967–1976]
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*. Књига I–XXI. Београд: Српска академија наука и уметности, 1953–2019.
- [RSANU: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU*. Knjiga I–XXI. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1953–2019]
- СЛИЈЕПЧЕВИЋ БЈЕЛИВУК, С. Марина Николић. „Јавни дискурс у периоду епидемије ковида“. *Српски језик: студије српске и словенске* 26 (2021): стр. 253–267.
- [SLIJEPCJEVIĆ BJELIVUK, S. Marina Nikolić. „Javni diskurs u periodu epidemije kovida“. *Srpski jezik: studije srpske i slovenske* 26 (2021): str. 253–267]
- СЛИЈЕПЧЕВИЋ БЈЕЛИВУК, Светлана, Марина Николић. *Речник ковида: тематски и асоцијативни*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Прометеј, 2022. (у штампи)
- [SLIJEPCJEVIĆ BJELIVUK, Svetlana, Marina Nikolić. *Rečnik kovida: tematski i asocijativni*. Beograd – Novi Sad: Institut za srpski jezik SANU – Prometej, 2022. (u štampi)]

*

- ANTONIĆ, Ivana. *Vremenska rečenica*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- BAKHMAT, L. V., V. V. Panchenko, O. O. Nosach. “Language change, lessons of Covid-19 and coroneologism”. *Alfred Nobel University Journal of Philology* 21 (2021): pp. 131–138.
- DORĐEVIĆ BELIĆ, Smiljana. „COVID-19 u Srbiji između privatnog i javnog: narativi o bolesti i bolovanju i biokomunikabilni modeli“. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnolingvistiku i folkloristiku* 58/1 (2021): str. 41–64.
- EVANS, Vyvyan. *The Structure of Time: Language, Meaning And Temporal Cognition*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2004.
- EVANS, Vyvyan, Melanie Green. *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Lawrence Erlbaum Associates, 2006.
- KATERMINA, V., Ye. Yachenko. “COVID-19 kak lingvisticheskoye yavleniye (na materiale tekstov angloyazychnykh SMI)” [COVID-19 as a linguistic phenomenon (on the material of English-language Mass Media)]. *Filologicheskiye nauki* 3 (108) (2020): pp. 51–58.
- KÖVECSES, Zoltan. *Metaphor in Culture. Universality and Variation*, 2005.
- KÖVECSES, Zoltan. *Metaphor. A Practical Introduction*, Second Edition, 2010.
- KRONASSER, Heinz. *Handbuch der Semasiologie*. Heidelberg: Winter, 1968.
- LAKOFF, George. “The contemporary theory of metaphor”. In: A. Ortony (ed.). *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993: pp. 202–251.
- LAKOFF, Georg, Mark Johnson. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago press, 2003.
- LANGACKER, Ronald W. *Foundations of cognitive grammar*. Volume 1, Stanford University Press, 1987.
- LYONS, John. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- MALAGNINI, Francesca. *La pandemia. Le parole e l'interpretazione delle parole*. Firenze: Franco Cesati Editore, 2020.
- MATOVAC, Darko. *Semantika hrvatskih prijedloga*. Osijek: Filozofski fakultet, 2013.
- MUSOLFF i dr. *Pandemic and crisis discourse. Communicating COVID-19 and public health strategy*. London – New York: Bloomsbury Academic, 2022.
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Beograd: XX vek, 2001.
- RADDEN, Günter. “The Metaphor TIME AS SPACE across Languages”. *Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht* 8 (2/3) (2003): pp. 226–239.
- SAMIGOULLINA, A. D. “English coroneologisms: function and semantics”. *Международный научно-исследовательский журнал* 105 (2021): pp. 167–171.
- SZWEDEK, Aleksander. “Conceptualization of space and time language, science and culture”. In: Piotra Łobacz, Piotr Nowak and Władysław Zabrocki (eds.). *Language, Science and Culture*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2009: pp. 317–333.
- ŠARIĆ, Ljiljana. *Prostor u jeziku i metafora*. Zagreb: Naklada Jasenski i Turk, 2014.
- THORNE, Tony. #CORONASPEAK – the language of Covid-19 goes viral–2, 2020a. Published online: April 15, 2020a. <<https://language-and-innovation.com/2020/04/15/coronaspeak-part-2-the-language-of-covid-19-goes-viral>> 5. 5. 2022.

THORNE, Tony. *Spotlight on COVID: Pandemic language and the role of linguistics*. King's College London June 1 (2020), 20206 <King's College London. News Centre> 1. 7. 2022.

Марина М. Николич

Институт сербског језика Сербској академији наук и искуства

ЛЕКСИКА СО ЗНАЧЕНИЕМ ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВА В СЕРБСКОМ ПУБЛИЧНОМ ДИСКУРСЕ ВО ВРЕМЯ ПАНДЕМИИ КОВИДА

Резюме

Предметом статьи является новая лексика в период пандемии ковида, которая обладает семантическими компонентами спациальности и темпоральности, т.е. относится к семантическим полям места и времени. Цель данной работы – объединить категории места и времени, которые выражаются лексически в период пандемии, т.е. показать лексическую развитость категорий пространства и времени, а также семантические отношения между ними. В статье используются аналитический, описательный и синтетический методы, а при необходимости теория семантической локализации и концептуальной метафоры. Источниками исследования послужили тематические словари «Словарь понятий из периода эпидемии ковида» и «Словарь ковида: тематический и ассоциативный», а в качестве проверочного корпуса были использованы электронные корпуса, составленные для написания упомянутых словарей. Работа является продолжением изучения так называемой «корона-лексики», которой автор занимается с самого начала пандемии, и влияния пандемии на сербский язык.

В работе показана развитость семантических полей пространства и времени через численность названий со значением приведенных семантических категорий, особенно используемых в период пандемии ковида, что указывает на исключительное значение данных явлений для функционирования человека в мире и обществе, а также на универсальность этих явлений.

Ключевые слова: пространство, время, новые слова, лексика, пандемия, ковид, публичный дискурс, сербский язык.

Marina M. Nikolić
Institute for the Serbian Language of SASA

SPATIAL AND TEMPORAL VOCABULARY IN SERBIAN PUBLIC
DISCOURSE DURING THE COVID PANDEMIC

S u m m a r y

This paper investigates the new lexicon of the COVID pandemic period which has semantic components of spatiality and temporality, which is to say, it belongs to the semantic fields of space and time. The aim of this investigation is to connect the categories of space and time that are lexically manifested in the pandemic period, and demonstrate the lexical development of the categories of space and time, as well as the semantic relations between them. Analytical, descriptive, and synthetic methods were used for this purpose, while the theories of semantic localization and conceptual metaphors were applied when necessary. The thematic dictionaries – the *Dictionary of Terms from the COVID Epidemic Period* and the *Dictionary of COVID: Thematic and Associative* acted as sources of the corpus, while the electronic corpora formed for the purpose of creating the aforementioned dictionaries served as a control corpus. This paper contributes to the study of the so-called corona lexicon, which the author has been investigating from the onset of the pandemic, as well as of the impact of the pandemic on the Serbian language.

The paper shows the development of the semantic fields of space and time through the multiplicity of nominations belonging to said semantic categories that saw prominent use in the COVID pandemic, which speaks to their exceptional importance for human functioning in society, as well as to their universality.

Keywords: space, time, new words, lexicon, pandemic, COVID, public discourse, Serbian language.

ГРАДУЕЛНОСТ НОРМАТИВНИХ РЕШЕЊА

У историји двовековног језичког планирања српско(хрватско)г стандардног језика објављено је више дескриптивно-нормативних грамика (од Вука Караџића, преко синтеза Ђуре Даничића, Тома Маретића, Александра Белића, Михаила Стевановића, Живојина Станојчића и Љубомира Поповића, Павице Мразовић и Зоре Вукадиновић, те Ивана Клајна).

Последња у овом низу била је *Нормативна грамика српског језика*, значајна, на првом месту, по томе што је реч о првој нормативној грамици српског језика након дезинтеграције српскохрватског језичког стандарда. Институционални оквир раду на овој књизи-синтези дали су Матица српска, наша водећа институција у пословима језичког планирања и нормирања, и Одбор за стандардизацију српског језика. Пред собом данас имамо њено четврто издање, измењено и допуњено, понајвише у деловима о творби речи и синтакси. Ауторима Предрагу Пиперу и Ивану Клајну, који, нажалост, више нису међу нама, прикључила се и Рајна Драгићевић.

Поред Увода насловљеног „О нормативној грамици и нормативној лингвистици“, у којем су темељно представљени појмови норме и нормативне лингвистике, књига обухвата следећа поглавља: *Графија* (Српска ћирилица и српскохрватска латиница, Фонолошки принцип српске графије, Називи слова); *Фонологија* (Самогласници, Сугласници, Сонанти, Ненаглашени слогови, Клитике); *Морфологија* (Самогласничке алтернације, Једначење по звучности, Једначење по месту изговора, Прва палатализација, Друга палатализација, Трећа палатализација, Јотовање, Алтернација *л/о*, Губљење сугласника, Самогласничке алтернације, Непостојано *а*, Покретни самогласници, Дисимилација самогласника); *Морфологија* (Грамика и лексика, Састав речи, Врсте речи, Грамика речи и грамика реченице, Именице, Заменице, Придеви, Бројеви, Глаголи, Прилози, Предлози, Везници, Речце, Узвици); *Творба речи* (Суфиксација, Префиксално-суфиксална творба, Префиксација, Творба речи слагањем основа, Скраћенице, Творба променом врсте речи, Грађење

нових речи у српском језику, Тенденције у настајању неологизама); *Синтакса* (Проста реченица: Синтаксички односи у простој реченици, Реченични чланови, Синтакса падежа, Синтакса глагола, Врсте простих реченица, Ред речи у простој реченици; Сложена реченица: Опште одлике сложене реченице, Напоредносложене реченице, Зависносложене реченице, Асиндетска реченица). У књизи је, дакле, као што се из прегледа садржаја може видети, са изузетком области *стила* и *дискурса* (које, наравно, нису део граматичког система), представљен језички систем стандардног српског језика, детаљно и с одговарајућим бројем примера којима се илуструју поједине категорије. Поглавља и потпоглавља су прегледно разврстана тако да се читалац у обимној грађи може лако снаћи. У целини, у односу на претходна издања, понајвише је измењен, заправо суштински допуњен и проширен, део посвећен творби речи, не само садржинским допуњавањем сегмената који су постојали и у претходним издањима Граматике, већ и увођењем нових, који се баве грађењем нових речи у српском језику и тенденцијама у настајању неологизама, за шта је заслужна Рајна Драгићевић, наш водећи лексиколог.

Нормативна граматика српског језика је нужно и дескриптивна и нормативна, а њени темељи, основна концепција, намена и функција најбоље су представљени уводним речима аутора: „Ова нормативна граматика српског језика, настала на иницијативу Одбора за стандардизацију српског језика, јесте прва српска граматика чија је нормативна намена стављена у њену основу, концепцију, структуру, те и у сам наслов. Али то није једина њена функција. Ниједна граматика која се користи у нормативне сврхе није само нормативна. Обично се неке веће описне граматике користе као мање-више имплицитно нормативне. И у овој граматици даје се и опис граматичких структура и функција савременог српског језика, и објашњење тог описа, али се поврх свега дају експлицитне нормативне оцене граматичких појава тамо где је нормативна оцена посебно важна, тамо где постоје колебања и грешке у употреби граматичких облика (...) Нормативне квалификације које се дају у овој граматици ослоњене су како на језичку грађу тако и на богату нормативистичку литературу о српском и српскохрватском језику (језички приручници, саветници, поучници и сл., чији је библиографски опис дат на крају књиге) и на актуелну теоријску мисао о језичкој стандардизацији и нормативистици“. Граматику је, дакле, изнијансирани спој „описа са прописом“, како је на промоцији првог издања Граматике 2013. године у Матици српској изрекао Милорад Радовановић, што је нарочито видљиво у систематски разрађиваним опаскама о учесталости појединих језичких појава, заправо „о степенима нормативне исправности“. Даћу пример. Пишући о инструменталу јединице треће деklinације, аутори кажу да он „чешће има наставак *-ју* него *-и...*“ и наводе синтаксичке услове који про-

мовишу један или други наставак, рецимо да наставак *-ју* има изразиту предност кад се именица употребљава без предлога. Што је, додајмо, условљено комуникацијским потребама: због историјски условљене хомонимичности више падежних облика ове деклинације, неопходан је наставак који у недостатку предлога јасно сигнализира да је реч о инструменталу. Подаци које налазимо у Граматици јасно казују да је у питању промена која је увелико у току: код неких именица обичнији је инструментал типа *сени, јереси*, док је, с друге стране, чешћи облик *крвљу*, а код неких именица, као што су *коб, раж*, у потпуности је преовладало иновативно *и*. Аутори су се у оваквим случајевима ваљано определили за дескрипцију. У овоме се такође огледа и „еластична стабилност“ нормe: она допушта новије облике инструментала у оквиру ове деклинације, али не и продор дијалекатски увелико распрострањене појаве преласка ових именица у деклинацију мушкога рода (*глад, -а*).

Заправо, кад год су у питању граматички процеси који су у језику одмакли, постајући део имплицитне нормe, избегавају се драстични нормативни резови, а приступ је крајње опрезан и одмерен. Тако, пишући о имперфекту аутори наводе да је овај глаголски облик данас готово нестао из употребе – чега смо и те како свесни јер имперфекат не користимо а деца га у школи уче као што уче и латински имперфекат – те да се боље чува у језику књижевности, мада не код свих писаца, и да може бити средство експресивне стилизације или одлика личног стила. Последњи увид одсликава и законитост у језичком развоју: свако средство на периферији система, које је изгубило статус канонског обрасца, по природи постаје маркирано. За плусквамперфекат пасива у облику *бе(ја)х био* + трпни придев пишу да практично не постоји у савременом српском књижевном језику, што је последица упрошћавања система прошлих времена. Слично је и када је реч о деклинацији основних бројева, односно њиховој тежњи да се употребљавају као непроменљиви, затим губљењу поста акценатског квантитета и преношења акцента на проклитику, глаголу *ӣреба̄ӣи*, повлачењу потенцијала 2 типа *био бих дошао*, који се најчешће замењује обичним потенцијалом и сл.

Несумњиво је да су многа од ових питања врло сложена. То се може илустровати статусом придевског вида односно опозиције неодређени – одређени вид. Нормативни карактер и језичка виталност ове граматичке опозиције у књизи се с опрезом релативизују: „Неодређени вид придева у савременом српском књижевном језику најбоље се очувао, као што је било речено, у номинативу једнине мушког рода. Остали облици промене неодређеног придевског вида, каква се може наћи у текстовима старијих писаца или у ијекавским говорима, разликују се од промене одређеног вида, пре свега, у генитиву и дативу-локативу једнине мушког и средњег рода“. Формулација, примерена нормативној граматици, истовремено

имплицитно упућује на то да се у истраживањима стандардног српског језика генерално мора посветити већа пажња не само дијахронијском путу стандарда од Вука до данас, већ и његовом дијатопијском раслојавању. На пример, поред синтаксичких и стилских услова реализације инфинитива или конструкције *да* + презент као допуне, о чему се у Граматици детаљно говори, сигурно је да постоје и дијатопијске разлике узроковане вернакуларним, дијалекатским приликама, односно степеном балканизације, те ће продор допунске конструкције *да* + презент у стандардни језик бити јачи на истоку српске језичке територије него на западу. Обе могућности су у нормативном погледу равноправне али неједнако територијано заступљене.

У Граматици су, на исти начин, општесрпске иновације које су узеле маха те продрле и у стандард представљене као дозвољени, равноправни дублети. Рецимо, увелико распрострањено ширење везника *да* на рачун фактивног *ишћо* уз емоционалне предикате: као дублетне конструкције представљају се иновативно *мило нам је да сће дошли* и старије (некада једино могуће) *мило нам је ишћо сће дошли*. Али, с друге стране, Граматика не препоручује раширене регионалне црте. Тако се, на пример, не препоручује *да*-конструкција у саставу аналитичког футурског облика, одлика махом разговорног стила источног говорног подручја, већ инфинитив, дакле *они ће сућира доћи*, а не *они ће сућира да дођу*. На овај начин, чува се темељна једнообразност норме на целом простору употребе српског стандарда, тиме и функционалност стандардног језика као средства комуникације.

Овакав приступ је примена принципа скалираности нормативних решења, која, како је наведено у Уводу Граматике, укључују оцене типа „није исправно“, преко „допушта се у разговорном стилу“ и, шире, „допушта се“ (без стилског ограничења), до „препоручује се“ – а ово су и степени у постепеном обликовању експлицитне норме према имплицитној, у складу са унутарјезичким процесима и развојним тежњама. Важна одлика Граматике, која се види и у наведеним нормативним оценама, јесте и често указивање на функционалностилску раслојеност стандардног језика у погледу појединих решења.

Додатна добра особина књиге, с обзиром на њену намену, јесте и ваљан баланс између традиционалног и модерног у примени лингвистичке научне терминологије.

И, да закључимо. Новим, допуњеним и проширеним издањем нормативне граматике добили смо несумњиво капитално дело српске нормативистике, значајно и по томе што се у одговарајућим случајевима одликује и градуелним приступом норми. У питању је књига од изузетног значаја за српску лингвистику и српску културу, настајала на осно-

---

ву темељног знања и великога труда у овој области најкомпетентнијих аутор̄а.

Јасмина Грковић-Мејџор*
Српска академија наука и уметности
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику

---

* jgrkovicns@gmail.com

ДРУГАЧИЈА ГРАМАТИЧКА РЕШЕЊА У НОРМАТИВНОЈ ГРАМАТИЦИ

Као што је често наглашавано (а било је прилике, јер је реч о четвртом издању), ова граматика је једина која у свом наслову има придев „нормативна“, који не треба разумети само као „имагинарни скуп језичких прописа“, јер она у обзир узима и реалну језичку ситуацију. Такође, више пута је наглашено, а и то ћемо овом приликом поновити, да текст сваке граматике овога типа треба повремено дорађивати, па је извесно да се и *Нормативна граматика српског језика* допуњава у новим издањима.

И тако, после ијекавског издања нормативне граматике, а потом и допуна неких поглавља у њој, односно дописивања делова за које је сматрано да су недостајали, можемо с правом рећи да се овом граматиком тежи целовитом приступу српског језика.

Да бисмо, за ову прилику, кратко поменули неколико важних својстава овог приручника, осврнућемо се најпре на нека другачија решења у односу на постојеће граматике и уобичајену граматичку праксу, затим на однос према норми, а потом и на новине у садржају у односу на претходна издања.

О многим језичким питањима у овој граматичкој пракси се говори другачије или детаљније него што је устаљено у нашој граматичкој пракси, а за ову прилику издвојићемо неколико одељака који су, по нашем мишљењу, обрађени боље него у другим приручницима. Стога се морамо осврнути и на оне делове који нису мењани у односу на прво издање. На пример, детаљније се говори о категорији аниматности. Наглашене су неке чињенице типа „у српском језику се категорија аниматности никада не испољава у множини“ или „облик именице која може имати и аниматно значење (живо или као живо) и инаниматно значење (неживо или као неживо) зависи и од тога у којем је значењу именица употребљена, уп. *Није ухваћено рака*, али *Нема рак*“. Такође, помињу се и организми микроскопских величина и наглашава се да се у вези са њима користи инаниматни облик (*изоловајте бацил*, *уништијте микроб* и сл.). Или, на

пример, говори се о три типа деклинације – што је такође неуобичајено у српским граматицама. Уместо термина „бројне именице на *-ица*“ (који је уобичајен у школској и универзитетској пракси) овде се користи термин „мушколични бројеви“ и наводи се да су у питању „именички бројеви“ (што сматрамо много пригоднијим термином од термина „бројне именице“). Такође, за разлику од осталих граматика, где о разломцима обично нема речи, овде се, у оквиру бројева као врсте речи, наводе и разломачки именички бројеви итд. Оваквих примера има још много.

Однос према досадашњој норми је различит: негде се она не доводи у питање, а на неким местима је приступ другачији. На пример, каже се да „глагол *засукајџи* има у императиву облике *засучи, засуцијџе*“. Иако је језичка пракса на страни облика *засуцимо, засуцијџе*, аутори препоручују само први облик. Негде се допуштају двоструки облици. На пример, аутори у вези са употребом прилога наводе да је исправно рећи *Куда идеш?*, а реченице типа *Где идеш?* сматрају да би требало избегавати у добром књижевном језику, мада, наглашавају, данас се ни оне не могу сматрати сасвим неприхватљивим, поготову у разговорном стилу. Негде се пак саветује да се од норме одступи. На пример, уважава се чињеница да се „придевски облик одређеног вида неких придева употребљава у случајевима где би требало употребити облик неодређеног вида. Неки такви случајеви се због своје изразите распрострањености морају сматрати допустивим: *Брод је довољно велики* и сл.“.

Ново у односу на претходна издања (изузев дорађивања постојећих одељака) јесте теоријски увод о творби речи као и одељак „Грађење нових речи у српском језику“ (ауторке Рајне Драгићевић). Ауторка с правом каже да „творбени механизми и творбена средства за настајање неологизама заслужују обраду у граматицама, јер су многе творбене тенденције у блиској вези са граматичким и указују на путеве промене структуре језичког система као целине“. С тим у вези нарочито бисмо могли издвојити одељак о тзв. потенцијалним речима (где се као репрезентативан пример узима твореница *бубњалица* Милосава Тешића, насупрот оцазионализма – где се као репрезентативан пример наводи твореница *осијалац*, у значењу *сунце*, Ђорђа Марковића Кодера). Наглашавање чињенице да потенцијалне речи настају „активирањем најпродуктивнијих творбених модела и творбених средстава у једном језику“ оставља простор и за нормативно одређење према некој новонасталој речи, односно избору између евентуалне појаве двеју речи за исти појам. Стога овом одељку и јесте место у овом типу граматице. Такође, ауторка скреће пажњу и на „снажан продор речи, творбених форманата и творбених модела из енглеског језика, о којима је, у светлу глобализације, важно говорити и у приручницима овога типа. У оквиру речи с непроменљивим детерминатором наводи се доста примера из дневних новина с препо-

зитивним компонентама *аудио-*, *ауџо-*, *авио-*, *видео-* *мега-*, *мини-*, а у вези са њиховим писањем не одступа се од решења датих у правопису. Тамо где нема препоруке у правопису, као што је случај са префиксоидом *нано-* (*нанотехнологија*, *наносекунда*, *наночестица* и сл.), наводи се да је писање у штампани готово редовно спојено (што представља и имплицитну препоруку). На крају поглавља о грађењу нових речи у српском језику скреће се пажња на значај паронимије у језичкој култури, јер „због своје формалне и семантичке сличности, пароними изазивају бројне проблеме у употреби“. С тим у вези наводе се данас актуелни примери типа: *ејидемијски*, *ејидемиолошки*, *јсихички*, *јсихолошки*, *информатички*, *информациони*, *извештач*, *известилац* и сл.

И да закључимо једним кратким освртом на могућности употребе *Нормативне граматике српскога језика* из различитих углова.

Без обзира на релативну неуједначеност поглавља посвећених различитим језичким дисциплинама, морамо нагласити да ова граматика нуди велико богатство материјала, како у издвајању и осветљавању одређених језичких питања, тако и у примерима којима их аутори илуструју. Стога је и њена употребљивост разуђена: корисна је не само студентима србистике већ и наставницима који предају српски језик као матерњи (као што је говорио професор Пипер, ова граматика није уџбеник за основце, али би њихови професори требало да је користе, односно да се воде правилима наведеним у њој); затим, корисна је и онима који предају српски као страни језик, али и страним студентима који уче српски језик на вишем нивоу; корисна је, свакако, и преводиоцима, али, у крајњем случају, и свима онима које интересују језичка питања. Илустроваћемо то неколиким примерима. За наставнике српског као страног, на пример, корисно је то што се у оквиру поглавља о заменицама наводи и узајамно-повратни заменички израз *један другог*, и то тако што се даје и комплетна парадигма овог израза, која страним студентима често представља проблем, а неретко и професорима који треба да им овај проблем приближе. Затим, за разлику од неких других граматика, овде постоји и поглавље о неправилним глаголима у српском језику, што је такође важно странцима итд.

На самом крају поменућемо и то да је 2020. Студентски културни центар у Београду месец март посветио језичким трибинама под насловом „Српски језик и друштвене мреже“. Ове трибине смо, заједно са студентима српског језика и српске књижевности, осмислиле професорка Рајна Драгићевић и ја. Циљ нам је био да укажемо на то да постоје многа језичка питања о којима се расправља на друштвеним мрежама. Затим, циљ нам је био и то да укажемо на начин на који се о овим питањима расправља, јер понекад расправа прелази у свађу, непримерену поводу. Требало је, дакле, студентима дати јасна упутства о томе где да траже

решење за језичке недоумице о којима се расправљало на друштвеним мрежама. Тада смо им препоручиле да решења за разне типове недоумица траже у трима приручницима истог издавача – Матице српске: у *Правовису српскога језика*, у *Речнику српскога језика* и *Нормативној граматици српскога језика*. И то је било довољно за све одговоре за којима су трагали.

Можда је ово и најречитији аргумент за важност граматике о којој је овде реч.

Весна Ломпар*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

---

* lomparvesna@gmail.com

ЧЕТВРТО ИЗДАЊЕ НОРМАТИВНЕ ГРАМАТИКЕ

О *Нормативној граматици* говорила сам у овој сали када је било објављено њено прво издање и тада сам имала част да за овим столом седим с уваженим ауторима – академиком Предрагом Пипером и академиком Иваном Клајном, као и с академиком Милорадом Радовановићем, једним од рецензената. Нико од њих, на нашу велику жалост и ненадокнадиву штету наше науке, није више с нама, па се истовремено радујемо објављивању четвртог издања ове књиге, али и тугујемо за онима који су учествовали у њеном настајању. Туга је тим већа што је коректура четвртог издања *Нормативне граматице*, која је сада пред нама, представљала оно последње што је професор Предраг Пипер радио у свом животу. Преминуо је 9. септембра, последње коректорске исправке начинио је 7. септембра, а договор је био да 15. септембра предамо Матици српској коректуру преломљене *Граматице*.

Професор Предраг Пипер трудио се да нова издања својих књига увек проширује и допуњава, па када је дошао ред на објављивање четвртог издања *Нормативне граматице*, позвао ме је да допуним део посвећен творби речи, а сâм је допунио поглавље о синтакси.

Дозволите ми да укратко изнесем нека своја преиспитивања и дилеме с којима сам се суочила као један од аутора четвртог издања књиге пред нама.

Први изазов за мене је представљао однос према поглављу о творби речи у ранијим издањима *Нормативне граматице* (НГ). Поглавље је настало скраћивањем рецентног приручника *Творба речи у савременом српском језику* академика Ивана Клајна. Због тога, као и због чињенице да је проф. Клајн и један од аутора НГ, иако то од мене нису тражили ни проф. Клајн, а ни проф. Пипер, одлучила сам да не мењам ништа у ономе што је већ написано и да своје интервенције конципирам као допуне. Допустила сам себи само да обришем неколико примера. Приступајући на овакав начин већ написаном тексту, имала сам велики проблем да ускладим свој поглед на творбу речи с оним који је представљен у књизи

– садржајно, концепцијски и методолошки. Схватила сам и да ће бити веома тешко, у могућим новим издањима, осавременили остала поглавља ове граматике, на пример, фонетику и морфологију, а задржати оно што је у њој већ написано. Ако се пак буде кренуло из почетка, отвара се питање да ли би то била граматика оних аутора који су је потписали или неких нових. И даље: ако на корицама стоје њихова имена, имамо ли права да мењамо поглавља без њихове сагласности? Због тога се поставља питање могућности нових, промењених и допуњених издања ове књиге. И не само у вези с овом књигом, већ начелно, колико права имамо да мењамо садржај књига које потписују и они који више нису живи?

Други изазов био је језик *Граматице*. Наиме, граматика се пише далеко концизнијим језиком него други научни радови и монографије. Суочила сам се са муком писања текста граматике јер иза сваке реченице у научном делу тога типа стоји научно истраживање. Нема нимало празног хода, нема дугих експликација, већ се нижу научно проверене чињенице. Када сам професору Пиперу послала прву верзију својих допуна поглавља о творби речи, ово су били његови коментари који су се понављали готово на свакој страници:

„Осврте на лингвистичка истраживања требало би у Граматици изоставити.“

„Предлажем да се за *Нормативну граматику* изостави.“

„Овај део не одговара Граматици, али би се одлично уклопио у неку монографију о творби речи.“

„Скратити. Свести на један пасус.“

Требало је, дакле, разумети и разликовати садржај, приступ и стил текста о творби речи који одговара граматици и оног који је прикладан за монографију.

Требало је, даље, прочитати најважније радове о творби речи домаћих и страних аутора, али не позивати се на њих онако како смо навикли.

Требало је избегавати, колико год је то могуће, критички приступ литератури, полемички стил, изношење дилема, тј. све оно што је, у ствари, најдрагоценије за научни рад.

Требало је сажимати, изнети чињеницу у једној реченици или две, не доказивати је, па прећи на следећу, и тако редом.

Показало се да је написати једну страницу *Граматице* теже него написати цео научни рад-чланак и да се једна страница понекад састоји из закључака десетине научних радова о неким питањима. За писање *Граматице* потребан је посебно наштелован мисаоно-језички апарат аутора и изразита концентрација, моћ разликовања важног од неважног,

убедљивост без убеђивања, напета усредсређеност у центар појаве. Такав тип компјутерске прецизности красио је професора Предрага Пипера и мало којег српског лингвисту осим њега. После овог искуства учешћа у изради граматике, не чуди ме што немамо више таквих приручника.

Следећи проблем који бих издвојила јесте дупла оштрица *Нормативне грамаџике*. Наиме, она је истовремено граматика, али и нормативни приручник, па се поставља питање како помирити обе њене намене и да ли се могло другачије поступити.

Центар синтагме *нормативна грамаџика*, њено лексичко језгро, представља лексема *грамаџика*. Књига пред нама је, пре свега, грамаџика. Према томе, пре него што се упитамо због чега је неки садржај обрађен у НОРМАТИВНОЈ грамаџици, треба да имамо у виду да га је аутор сматрао неопходним у ГРАМАТИЦИ. И још нешто: ако уз одређене појаве не стоји нормативна напомена, и то је податак у нормативној грамаџици и треба га читати као чињеницу да у вези с тим питањима нема нормативних недоумица. Дакле, изостанак напомене је подједнако напомена, као и она која је експлицитно у књизи дата.

Желећи да дам какав-такав допринос и осталим деловима овог приручника, окружила сам се нормативистичким приручницима с намером да, где год је то могуће, допишем још понеку нормативну напомену. Унела сам их око двадесетак, и то с муком, јер се испоставило да је проф. Клајн то већ био урадио у претходним издањима и зато могу рећи да су у *Нормативној грамаџици* пописане скоро све недоумице које су описали српски нормативисти. Према томе, *Нормативна грамаџика* јесте нормативистички приручник и поред тога што представља, пре свега, грамаџику.

У вези са нормом још да додам и то да сам за потребе промоције првог издања НГ издвојила скоро сто различитих нормативних квалификатора у овој књизи, који сведоче да су аутори грамаџике схватили норму сасвим еластично, од: **нормативно је недопустиво, није одлика развијене говорне културе, треба избегавати**, преко: **прикладније је; није погрешно ни; исправно је, али ређе; боље је него; данас је обичније; препоручује се, али није обавезно**, па до: **препоручује се** и сл. Овакав нијансирани приступ норми је сасвим сигурно најприкладнији – не претерује се ни са прескриптивношћу, а ни са нормативном анархијом. Ово питање је важно и надилази проблем приступа језичкој норми јер се данас, у време наглашене поларизације, људи деле на тобож напредне анархисте (који би да руше сва правила у свим сферама) па до оних који могу да живе само ако следе туђа правила.

Следећи проблем за аутора *Нормативне грамаџике* састојао се у следећем – НГ представља део пакета Матичиних приручника који

морају бити међусобно усаглашени, а то значи да чак и ако је неки лингвиста правилно сагледао неко, на пример, правописно питање и у лингвистичком часопису или зборнику објавио своје критичко виђење те појаве, у *Нормативној граматици* такво мишљење није узето у обзир и неће бити унесено све док се не буде нашло у новом издању *Правойиса* или речника Матице српске. Правило је да приручници треба да буду усаглашени, што је, наравно, добро решење. Ипак, довело је до тога да, иако сам незадовољна, на пример, правилом о писању префиксоида у важећем *Правойису*, па сам осмислила другачија решења и објавила рад о томе, у *Нормативној граматици* нисам могла да станем иза онога што мислим.

Следеће донекле спорно питање био је проблем садржаја допуна поглавља о творби речи. Иако је цело то поглавље допуњено, најважније новине налазе се на почетку и крају поглавља. Наиме, на почетку се налазе општи појмови о теорији творбе речи као науке, а на крају се налази одељак о грађењу нових речи. Опште појмове о теорији творбе речи написала сам на основу литературе с којом сам се упознала учествујући у раду Комисије за творбу речи Међународног славистичког комитета. Дакле, одељак садржи водеће славистичке погледе на деривациона питања која су, међутим, углавном непозната у србистици. Питала сам се треба ли да уносим тај одељак и у њему доста нових појмова и термина јер НГ, према мом мишљењу, не треба да буде научнотеоријски експеримент, већ оличење општеважећих србистичких граматичких погледа, провучених кроз норму. Схватила сам, међутим, да у србистици не постоји теорија творбе речи и да се, изузев проф. Боже Ћорића, нико тиме није бавио. Постоје само пописи и описи творбених средстава, творбених начина, творбених категорија и творбених модела, без било какве теоријске базе. Због тога сам одлучила да изнесем основна становишта из славистичке литературе у нади да ће и у српској средини бити прихваћена или да ће представљати инспирацију за заснивање неке другачије, српске, теорије творбе речи.

У вези с одељком о грађењу нових речи, професор Предраг Пипер питао се треба ли у НГ да буде обрађено такво поглавље јер се остали делови не завршавају описом нових језичких јединица и језичких процеса у тим областима, али ја сам инсистирала на томе образлажући свој став чињеницом да ни у једној области нема толико новина као у лексици и да само поглавље о творби речи заслужује одељак о новим јединицама и процесима, као и да баш нормативна граматика треба да садржи описе тих новина и да се одреди према њима. Тако сам се „изборила“ за систематизацију творбених новина у поглављу о творби речи.

Издојила бих још једну дилему, а то је место семантике у *Нормативној граматици*. На први поглед, семантика није предмет *Граматики*, али место семантике у граматичком приручнику ипак зависи и од аутора. Тамо где је то било могуће унела сам семантички поглед на нека граматичка питања, што се нарочито види у поглављу о творби речи, које је обрађено и из угла творбене семантике, а пажљив читалац ће и на другим местима приметити семантичке интервенције, али само тамо где оне могу на одређени начин утицати на граматичко понашање језичких јединица. Нпр. на стр. 109, у одељку о присвојним заменицама, додала сам ову напомену:

Заменица *свој* развила је неке значењске компоненте, нарочито у домену конотације, које превазилазе заменичку упућивачку улогу и омогућавају јој придевску и именичку употребу у реченици, као и богато деривационо гнездо, које сведочи о семантичком потенцијалу те речи (нпр. *својатајџи, својџа, својина, својски, својсџивен, својсџиво*). У примеру *биџи јак и свој*, ова заменица остварује придевско значење *слободан, независан; оригиналан, нарочити*, а у примеру *слаџи својима џакетџи* употребљена је именички и значи *рођак, сродник, блиска особа*.

Могла бих да наводим и друге недоумице и изазове, али уместо тога, на самом крају желим да захвалим рецензенту академику Јасмини Грковић-Мејдор на изузетно корисним сугестијама у поглављу о творби речи јер ми је указала на примере који из угла историје српског језика нису добро одабрани. Захвалност дугујемо и проф. Исидори Бјелаковић, уреднику *Нормативне граматики*, на пажљивом читању и на коментарима од којих су многи унесени у коначни текст. Без професора Драгана Станића, председника Матице српске, његове подршке и разумевања, не би било четвртог издања *Нормативне граматики*, а ни оних ранијих. Највећу захвалност за *Нормативну граматику* сви заједно дугујемо, ипак, пре свега, академику Предрагу Пиперу, а затим и академику Ивану Клајну, који кроз ову књигу настављају да живе и да полемишу с нама о многим граматичким питањима.

Рајна Драгићевић*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

* rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

Olga Kielak. *Zwierzęta domowe w języku i kulturze. Studium etnolingwistyczne*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2020, 316 str.

Монографија Олге Кјелак под насловом *Домаће живоџиње у језику и култури*. Етнoлингвистичка студија настала је у окриљу лублинске етнoлингвистичке школе, а проистекла је из текста ауторкине докторске дисертације. Уз Увод (стр. 7–35), Захвалницу и преглед литературе насловљен *Лингвокултуролошке студије ђосвећене домаћим живоџињама* (стр. 39–45), монографија се састоји од десет централних поглавља: I. *Три модела описа живоџиња у народној слици свеџа* (стр. 47–59), II. *Категоризација и концептуализација живоџиња у ђољском језику* (стр. 61–75), III. *Улога зоонима у реконструкцији слике живоџиња* (стр. 77–98), IV. *Граница између човека и живоџиње* (стр. 99–120), V. *Акустичке карактеристике живоџиња* (стр. 121–135), VI. *Кујовина и ђродаја живоџиња* (стр. 137–156), VII. *Свињокољ у народној култури* (стр. 157–170), VIII. *Начини говорења о смрти живоџиња* (стр. 171–193), IX. *Симболика живоџиња* (стр. 195–234), X. *Живоџињске ђо-кладе у народној култури (на ђримеру коледарске козе)* (стр. 235–247).¹ Након њих следе закључак (стр. 248–253) и библиографија (стр. 255–297), подељена на студије (стр. 255–278), речнике (стр. 278–282), изворе (стр. 282–296), теренске снимке, материјале преузете с интернетских страница и радио-емисије (стр. 297). На крају књиге налазе се именски регистар (стр. 299–308) и резиме на енглеском (стр. 309–312) и руском језику (стр. 313–316).

¹ I. Trzy modele opisu zwierząt w ludowym obrazie świata, II. Kategoryzacja i konceptualizacja zwierząt w polszczyźnie, III. Rola zoonimów w rekonstrukcji obrazu zwierząt, IV. Granica między człowiekiem a zwierzęciem, V. *Jużci nie świnia dla ucha*. Charakterystyka akustyczna zwierząt, VI. *Po konie, po woły, po wina kupca młodego nie szlij*. Kupno i sprzedaż zwierząt, VII. *Wieprz na kolana klęka, bo się śmierci lęka*. Świniobicie w kulturze ludowej, VIII. Sposoby mówienia o śmierci zwierząt, IX. Symbolika zwierząt, X. Zwierzęcie maskary w kulturze ludowej (na przykładzie *kołędniczej kozy*).

У уводном делу ауторка говори о предмету и циљу истраживања, а укратко представља и садржај сваког поглавља. Описан је и корпус истраживања, који Олга Кјелак дели на три типа: лексикографски, фолклористички и етнографски материјал. Ауторка анализу спроводи на грађи прикупљеној на терену настањеном говорницима пољског језика на простору Републике Пољске, али и ван њених граница (Белорусија, Украјина, Литванија). Приступ којем се приклања јесте панхрониски, односно свевремени. Анализирани материјал обухвата период од прелаза из 18. у 19. век, па све до данашњих дана. Иако овакав приступ носи и одређене опасности у доношењу закључака, ауторка на основу дугогодишњег проучавања теме, а пре свега спроведених теренских истраживања, закључује да се ипак схватање животиња није радикално променило. У моделима описа животиња полази од поделе Жежија Бартмињског (Jerzy Bartmiński), који разликује *модел свакодневице*, заснован на перцепцији и искуству власника/домаћина, где се животиње перципирају као извор сировина, дакле, према својој утилитарној функцији; *миџолошки модел* – где животиње представљају космичке елементе и метеоролошке појаве, а трећи је *религијски модел* – тј. перципирање животиња путем виђења које доминира у светим књигама. Циљ студије је реконструкција културнојезичке слике домаћих животиња у пољској народној традицији, чији је резултат употпуњавање дефиниције животиња – *bydło* (говедо, стока), *krowa* (крава), *byk* (бик), *wół* (во), *cielę* (теле), *koń* (коњ), *klacz*, *kobyła* (кобила), *źrebię* (ждребе), *świnia* (свиња), *wieprz*, *knur* (вепар), *prosię* (прасе), *owca* (овца), *baran* (ован), *koza* (коза), *koziół* (јарац), *koźle* (јаре).

У одељку *Теоријске њосџавке* ауторка детаљно описује схватање језичке слике света позивајући се на најважније ауторитете у области лингвистике. Осим дефиниције Жежија Бартмињског, студија садржи и постулате других научника који су писали о овој теми, нпр. Броњислава Малиновског (Bronisław Malinowski), који је још раније указивао на повезаност лингвистичког описа с културним контекстом, а надовезује се и на московску етнолингвистичку школу, на чијем је челу био Никита Иљич Толстој. Ауторка закључује да су фразеологизми језичке јединице у којима се најбоље одсликава перцепција стварности носилаца једног језика те да се у њима најјасније могу сагледати концептуализација, категоризација и вредновање, при чему упућује на лексиколошке и фразеолошке студије водећих пољских научника попут Ане Вјежбицке (Anna Wierzbicka), Ришарда Токарчука (Ryszard Tokarczuk), Ане Пајђињске (Anna Pajdzińska) и др., усредсређујући се првенствено на домете лублинске етнолингвистичке школе. Ауторка указује и на термине којима се у науци о језику означава тзв. језичка слика света: *културна слика свеџа*, *менијална слика свеџа*, *фразеолошка слика свеџа*, *џексџов-*

на слика *свеїа*, дискурзивна слика *свеїа*, међутим, ослањајући се на Бартмињског, закључује да наведени термини представљају само фрагменте шире схваћене *језичке слике свеїа*. Проучавање односа језика и културе из аспекта лингвистике такође се означава различитим терминима: *еїнолингвистика*, *лингвокултуруологија*, *анїројолингвистика* и *анїројолошко-културна лингвистика*. Ауторка указује на разлике које постоје међу наведеним дисциплинама које у средишту интересовања имају исту проблематику.

У одељку насловљеном *Меїодологија* Олга Кјелак расправља о методолошким алаткама којима се служи да би описала домаће животиње. Реч је о когнитивној дефиницији коју предлаже Бартмињски, а она се не састоји од неопходних и довољних обележја, већ представља сложенију структуру засновану на семантичким поткатегоријама, које ауторка детаљно образлаже у овоме делу студије. Анализа когнитивне структуре започиње од анализе назива животиње да би се касније забележили подаци о категоризацији животиња, о именима која им се дају, што омогућава реконструкцију њихових најбитнијих карактеристика. Следећу поткатегорију подразумевају комплекси и колекције који показују првобитно, народно поимање стварности, у којем се појаве и предмети повезују у групе на основу заједничких својстава. Комплекс чине нпр. *коњ* и *седло*, као објект и елемент коњске запреге, али и *коњ* и *крава* као две најважније животиње у оквиру сеоског домаћинства. Наредна је поткатегорија опозиције, што такође омогућава утврђивање чврсто укореењених представа о животињама (у народним се умотворинама во, вредан и марљив, супротставља лењоме и непослушноме коњу). Даље се говори о пореклу животиња у колективној свести народа – које је животиње створио Бог и с којим циљем, а које ђаво (па тако Бог Адаму дарује коња, а јарац се сматра ђаволским створењем). У том смислу се као важно јавља питање трансформације животиња и преузимања животињског облика, будући да су границе међу појединим бићима флуидне. У народним веровањима животиње имају своје заштитнике, нпр. заштитник стоке је Св. Никола. Описивање изгледа животиња један је од кључних елемената у успостављању њихове когнитивне структуре. У обзир се узима и њихова екскреција јер јој је приписивана извесна симболика (кравља је балегега нпр. културни еквивалент млека, будући да је у народним причама забележено како вештица краде балегу да би одузела млеко туђим кравмама). Елементи уско везани за одређене животиње изузетно су важни јер имају посебну симболику, нпр. потковица, узде итд. У обзир се узимају и својства која нису везана за физички изглед, нпр. доб, количина, животињска природа, тј. приписивање одређених особина животињама (бик – лењост, крава – побожност). Животиње су квалификоване и путем активности које обављају, нпр. кретање, по-

том и емоција, јер у фолклору животиње имају способност да осећају као и људи – страх, радост, тугу; затим се сагледавају питања гласања животиња, улога животиње као говорника и саговорника, али и аспекти њиховог дозирања. У описивању слике животиња важан је аспект и њихов начин узгајања, у шта осим расплођивања улази и одвођење на пашу. За реконструкцију когнитивне структуре животиња мора се узети у обзир и њихова локализација, тј. место обитавања и његово стање. Описују се и активности везане за трговину животињама, али и болести од којих животиње пате и њихови начини лечења – засновани на медицини или магијским ритуалима. Наведени су и уроци који се бацају на животиње и начини њиховог скидања. Реконструкција обухвата и описивање начина коришћења животиња у практичне сврхе (као сировина), у медицини, обредима и магијским ритуалима. У когнитивним дефиницијама јављају се и односи у које животиње ступају с другим животињама, као и демонским бићима (ако се змија нађе у близини краве, крава ће давати више млека). Следећу поткатегорију чине пророчанства и враџбине. При описивању животиња важно је пронаћи и њихове културне еквиваленте, тј. животиње које се јављају с истом функцијом, што доприноси јаснијим увидима у њихову симболику. Како би се истражила симболика животиња, треба посегнути и у етимологију.

Део књиге насловљен *Лингвокултуролошке студије посвећене домаћим животињама* преглед је досадашњих истраживања о лингвокултуролошким проучавањима домаћих животиња. Осим исцрпног навођења радова и студија посвећених проблему којим се бави, ауторка нуди и преглед литературе на пољском језику о проучавању животиња уопште.

Прво поглавље централног дела монографије носи наслов *Три модела ојиса животиња у народној слици светиа*. На ове моделе описа животиња указује још Бартмињски, а реч је о: митолошком (наслеђеном из праиндоевропске и прасловенске прошлости), религијском (библијском, јудеохришћанском) и свакодневном (здраворазумском, прагматичном) моделу. Ауторка наглашава да описани модели нису изоловани, штавише, они се непрестано преплићу и међусобно кореспондирају.

У поглављу *Категоризација и концептуализација животиња у пољском језику* Олга Кјелак најпре даје своје виђење термина *домаће животиње*, који међу лингвистима буди контроверзе будући да се и пас и мачка сматрају домаћим животињама иако се данас о њима преваходно говори као о кућним љубимцима, док се крава, овца, коза итд. убрајају у стоку. Ауторка сматра да лексема која денотира стоку *bydło* има ужи опсег значења него термин *zwierzęta domowe* ‘домаће животиње’, хипероним који она употребљава. У овоме се поглављу представљају називи домаћих животиња којима се оне концептуализују као имовина, богат-

ство, што потврђује лексикографски, етнографски и фолклористички материјал. Реч је о именицама *bydło, dobytek, statek, skot, imienie, chudoba, inwentarz*. Именице *gadzina, gawieź, gawiednik* и њихови деривати показују како се животиња поима као равноправни члан домаћинства. У лексеми *stworzenie* присутна је и тзв. нобилизација животиња, што се постиже и називима *żywina, żywioł* и *żywizna*. Лексема *chów* подразумева све животиње које се узгајају, *rogacizna* оне које имају рокове (најпре је означавала само рогата говеда, да би се касније значење проширило и на друге рогате животиње), а *trzoda* и *kierdel* називи су за скупину домаћих животиња, док они могу бити мотивисани и стаништем животиње, нпр. *trzoda chlewna*. Ауторка се у разликовању наведених хиперонима послужила тестом хипонимских односа који предлаже Бартмињски. Закључак до којег долази поклапа се с тезом Токарског да не постоји једна унифицирана категоризација будући да њен облик зависи од различитих чинилаца, језичких и нејезичких.

Ауторка зоониме схвата као лична имена за животиње те у поглављу *Улога зоонима у реконструкцији слике животиња* показује која су имена људи давали домаћим животињама и коју конотацију носе, при чему покушава да објасни зашто су нека од својстава животиња била толико важна за човека да су се укоренила у именима која им је човек давао те расправља и о погодности зоонима за реконструкцију језичке слике света. Пишући о хаотичности у терминологији, ауторка признаје да је за потребе истраживања морала на неки начин делимитирати властита имена од апелатива, будући да у деветнаестовековним и двадесетовековним изворима није увек бележено велико почетно слово у случају властитог имена. Зооними које ауторка анализира мотивисани су изгледом животиње, одређеним деловима њеног тела, природом и понашањем, узрастом, гласањем, начинима дозивања животиње, њеном употребом, трнутком њеног рођења (или куповине), околностима набавке животиње и именима или презименима стварних или фиктивних људи.

Граница између човека и животиње наслов је поглавља у којем се дискутује о називима животиња који се користе за депрецијацију човека, а ауторка ову појаву показује на примеру лексема и израза присутних у различитим индоевропским језицима. У анализи животињске метафоре Олга Кјелак се не бави толико опозицијом човек : животиња, већ је занима питање границе између човека и животиње, која, како сама наводи: „може губити или добијати на јасноћи, осцилујући између анимализације човека и хуманизације животиња“ (стр. 101). Ауторка у поглављу показује како су у пољском језику између човека и животиње јасно уцртане и опозиција и аналогија. Опозиција је можда највидљивија у фразеолошком фонду, а истраживања Токарског и Пајђинске то илуструју на примерима фразеологизама с компонентама *човек, људи, људски*, који ће имати

позитивна значења, док ће се компоненте којима се денотира животиња односити на изражавање изузетно негативних значења. Анималистички називи, тј. лексеме којима се називају животиње, али и делови њиховог тела и реалија попут станишта, глаголи и придеви који се на њих односе, попримају негативно значење онда када упућују на човека и функционишу као инвективи или саставнице фразеолошких израза којима се сликовито могу описати физички изглед људи и њихове карактерне особине. Истина, ауторка примећује како је тврдња да животињске метафоре углавном служе како би се човеку приписале негативне особине доста поједностављена, јер су неке животиње, попут бика, вола и коња, у полском језику повезане са снагом и здрављем. Аналогија између људског и животињског присутна је у заједничким изразима који се могу односити на животиње и људе, нпр. лексема *pierwiastka* ‘жена која први пут рађа, првородиља’ користи се да би означила женку других сисара која је по први пут скотна. Аналогије овога типа нису присутне само у језику већ и у читавом низу обичаја везаних за рађање, лечење неплодности, погађање пола детета/младунчета итд. У народној се прози највише огледа замагљивање граница између човека и животиње. У њој се човек преображава у животињу и обрнуто из различитих разлога – негативних, где је ова метаморфоза казна за неко недело попут крађе, разблудности, израбљивања или је резултат родитељске клетве, али може носити и позитивну конотацију – као манифестација снаге (нпр. у етиолошким легендама Исус претвара у свињу с прасићима Јеврејку с децом као казну што Јевреји нису прихватили његово учење). Хуманизација животиња огледа се у њиховом називању људским именима, али и приписивању емоција које осећају људи (страх свиње пред свинокољ, бол за губитком младунаца итд. присутни у фолклорним текстовима). Извори бележе и различите праксе које су се вршиле како би се животињи, нпр. крави, помогло онда када тугује за својим телетом. Животиње такође осећају бол за умрлим власником, а могу га манифестовати риком или завијањем. Антропоморфизација животиња је и појава да им се приписује говор, што ауторка бележи у фолклористичком материјалу. „Животињске метафоре“ не откривају само опозицију човек : животиња већ и одређене сличности на основу којих се може говорити о аналогијама између човека и животиње, јер човек уз помоћ назива из животињског регистра самог себе „мери“, на шта указује још Светлана Толстој. Народна култура је у ствари област која потврђује да су границе између животињског и људског замагљене, будући да је у њој видљива анимализација човека у самој народној књижевности, која обилује људско-животињским хибридима (људи претворени у животиње или пак животиње с људским карактеристикама).

Поглавље *Акустичке карактеристике животиња* доноси увиде у један од, према мишљењу Олге Кјелак, најзначајних аспеката у описивању слике животиња – њиховог гласања. Ауторка у складу са схемом описа животиња Александра Гуре о акустичким својствима животиња расправља из два аспекта – карактеристика звукова које производе животиње и животиња као адресата, саговорника. У виду се при томе има и категорија дозивања животиња. Узимајући у обзир да се у језику вербализује оно што је за човека од изузетне важности, може се закључити да гласање животиња заузима важно место у језичкој слици света. Звукови које животиње производе генерално се перципирају као неразумљиви, храпави, пискави, једнолични, ниски, тужни итд., али готово увек као непријатни, а осим тога, њих одликује и полисемија, дакле, осим дословног имају и пренесено значење, а имају и депрецијативни карактер онда када се односе на човека. Народна култура показује богату симболику животињског језичког кода. Њихово гласање се повезује с метеоролошким појавама: рика бика и вола симболизира гром, надолазећи облаци пореде се с кравом која риче, рзање коња и рика бика означавају испољавање потенције, али и ђаволску семантику јер, према народним веровањима, демонска бића имитирају гласове животиња, па тако ђаво сељака обмањује блејањем. У традиционалној култури животиње су бића која виде и знају, виде духове, предвиђају несрећу и смрт, али и удају младих девојака, те у вези с тим и производе одређене звукове. У гласању животиња препознавале су се и одређене промене у свету, нпр. долазак кише, неродна година, предсказање пожара, рата и сл. Када је реч о говору животиња, постоје веровања да оне говоре људским гласом на Бадње вече и тада разговарају о срећи и несрећи домаћина и домаћинства, хвале господара, али га и куде. Веровало се да слушање разговора животиња носи последице, а без њих могу проћи само добри, стари и безгрешни људи.

Шесто поглавље говори о процесу куповине и продаје животиње. Овај сегмент стварности богат је лексемама којима се денотирају трговци одређеним животињама или њиховим сировинама и фразеологизмима, али ауторка језички материјал допуњује и фолклорном и етнографском грађом којом се указује на важне аспекте процеса трансакције као што су околности да ли се продаје животиња која се продавцу није исплаћивала, а могла би користити купцу, да ли је намењена искључиво клању или узгајању; нпр. на истоку Пољске нису се продавала телада узгој како из куће не би изашао напредак у узгоју, на југу се пак веровало да се прво теле мора продати за клање итд., да је најбољи дан за куповину животиња четвртак, али су се животиње куповале и другим данима, на основу чега су добијале и имена, нпр. *Środula* добија име по среди, *Czwartocha* по четвртку, *Sadula* по суботи итд. Имена ће одавати

и црте њиховог карактера, па да ће тако крвава купљена у понедељак *Re-dziocha*, у јалови и пусти дан, давати мало млека, а купљена у недељу бити лења. Није свако могао купити или продати животињу. На основу етнографског материјала ауторка наводи читав низ карактеристика људи које су утицале на то да им се не прода животиња: завидном човеку, странцу, али се није ни куповала од свакога, нпр. од риђег човека. Како би се животиња продала, требало је проћи кроз неколико етапа које су представљале припрему за трансакцију, потом обезбеђивање животиње током путовања на вашар, пре свега заштиту од урока, почетак куповине и продаје, ценкање и погодбу, *litkup*, ‘чашћење вотком након успешног договора’, довођење купљене животиње на имање и ритуално храњење новокупљене животиње. Посебно је занимљив мотив куповине и продаје јунице у свадбеном обреду, тј. куповина и продаја младе. За све су етапе везане одговарајуће магијске радње које омогућавају скидање урока са животиња, њихов просперитет у новом газдинству, али и напредак имања које су напустиле. Ауторка сматра да се могу сагледати у контексту Ван Генепових обреда прелаза.

Како би се лингвистички подаци сместили у одговарајући културни контекст, ауторка у поглављу *Свињокољ у народној култури* узима у обзир веровања и обреде везане за праксу убијања свиња и прелази границе чисто лингвистичког описа. Она пажњу усмерава на аспекте од значаја за ову делатност, у које улазе место и време, припрема животиње, припремне радње, клање и обрада животиње, спремање и кушање месних специјалитета, конзервирање меса и сланине, симболика, па на основу њих креира когнитивну дефиницију свињокоља. У фолкорним текстовима животиње су пак свесне своје смрти и уочљива је њихова туга и страх, међутим, у њима нема места сељачковој жалости за убијеном животињом, што показује како не постоји промишљање о патњи која им је задавана.

Наредно поглавље, *Начини говорења о смрти животиња*, надовезује се на претходно и у њему се реконструише начин размишљања говорника пољског језика о животињској души, односно конфронтирају старији и савремени начин вербализације животињске смрти. Ауторка анализира следеће глаголе и изразе којима се означава умирање животиња: *zdechnąc* ‘црћи, угинути’ (глагол који је негативно конотиран, међутим језички материјал потврђује да се раније користио и за означавање смрти људи, али је касније попримио депрецијативни карактер и почео се односити само на умирање злих људи и животиња, да би се на крају специјализовао за денотирање искључиво животињске смрти), *zginąć* ‘угинути, црћи’ (овим се глаголом означава умирање насилном и трагичном смрћу), *odejść* ‘отићи’ (еуфемизам коришћен за означавање умирања стоке и пчела), *paść* ‘пасти’ (глагол којим се на племенитији начин говори о умирању животиња, а употребљава се и да значи смрт људи, погото-

во на бојном пољу), *wypuścić parę* (дословно значи ‘испустити пару’, а односи се на схватање да из животиње приликом смрти излази пара, а из човека душа), *umrzeć* ‘умрети’ (етнографски материјал потврђује да се користио за означавање смрти пчела, које као човеку корисни инсекти имају душу и умиру на исти начин као и он, а у данашње време се односи и на друге животиње), *odejść* ‘отићи’ (схватање смрти као путовања) *zasnąć* ‘заспати’ (означавање смрти путем метафоре сна, који са собом носи и компоненту одмора), *przestać oddychać* ‘престати дисати’, *życie zwierzęcia zgasło* ‘живот животиње се угасио’, *zwierze zabrała choroba, zły los, śmierć* ‘животињу је однела болест, зла судба, смрт’, *dokonać eutanazji* ‘извршити еутаназiju’. Ауторка у посебном одељку говори о проблематици о којој се расправља још од античких мислилаца, а односи се на схватање да ли животиње имају душу или не.

Поглавље *Симболика живојиња* доноси увиде у симболику домаћих животиња које су предмет анализе Олге Кјелак. Коњ, бик, ован и јарац симболи су мушкости, потенције, покретачке снаге и здравља, а крава, кобила, овца, коза и свиња симболизују жену, нпр. у свадбеним обредима невеста је називана јуницом, ждребицом, козицом или теленцетом, а ове су животиње симболи плодности и материнства. Пољски језик обилује и глаголима и фразеолошким изразима којима се означава парење животиња. Симбол физичке и моралне нечистоће јесте свиња, а овца, ован и јагње покорности, невиности и стрпљења. Црна крава и црна свиња су у народним веровањима симболи несигурности, болести и смрти. Животиње, дакако, симболизују и одређене космичке елементе као и природне појаве – симбол сунца је коњ, месеца – во, звезда – говеда и овце, облака – ован и овца, ветра – свиња, овца и јарац, грома – бик и во, мраза – бик, во и кобила. Симболи нечистих сила су ован, јарац и свиња, а душе – вепрови, овце и коњи. Конкретна је пак симболика животиња уско везана за фолклорну врсту у којој се појављују, а њихова космичка симболика јавља се углавном у архаичним врстама. Важно је напоменути да ове животиње имају изузетно богату еротску симболику, која је дуго била табуизирана, а одсликана је у народној поезији. О овој је проблематици подробније писао Јежи Бартмињски, а Олга Кјелак јој посвећује неколико одељака.

У последњем поглављу насловљеном *Живојињске њокладе у народној култури* (на примеру коледарске козе) ауторка описује архаичне ритуале из божићног и новогодишњег циклуса у којима је доминантна функција оплодње, јасно огледана у имитирању копулације, самом изгледу рогатог и косматог протагонисте, вези козе и јарца с „доњим“ и „горњим“ светом, преузимању улоге жртвеног јарца, што ће обезбедити обиље у години која долази. Ауторка закључује да би требало преиспита-

ти ради ли се доиста о кози или пак о јарцу, будући да постоје аргументи који на то са сигурношћу упућују.

У закључку ауторка износи резултате својих запажања, наиме, да анализа изабраних поткатегија описаних у уводном делу показује да су у пољском језику укорееене различите представе у вези с домаћим животињама. Већ се самим говорењем о животињама користимо надређеним категоријама с којима корелирају начини њиховог схватања. Когнитивна дефиниција је у студији унеколико измењена тако што су њени фрагменти попримили есејистички карактер.

Написана научним, али приступачним стилем, ова књига представља повест о језику и култури која ће сасвим сигурно заинтересовати и читаоце ван лингвистичких кругова. Спроведена на разноликом материјалу, анализа Олге Кјелак представљена у овој студији доприноси потпуној реконструкцији слике домаћих животиња на пољском језичком и културном простору, а истовремено доноси увиде и у знање о човеку.

Ана Самарџић*

Универзитет „Адам Мицкјевич“ у Познању
Факултет за пољску и класичну филологију
Институт за словенску филологију

---

* anasam@amu.edu.pl

Дорота Пазио-Влазловская. *Церковь в кругу ценностей: семья, традиция, патриотизм (по материалам интернет-портала «Российской газеты»)*. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, 2021, 246 стр.

1. Монографија *Церковь в кругу ценностей: семья, традиция, патриотизм (по материалам интернет-портала «Российской газеты»)* польске ауторке др Дороте Пазио-Влазловске, научне истраживачице у Институту за славистику Польске академије наука, стручњакиње за руски језик, плод је ауторкиних вишегодишњих проучавања у областима лексиколошких, лингвокултуролошких, теолингвистичких и аксиолингвистичких истраживања руског језика и културе. Књига доноси ново и оригинално ауторкино истраживање теме концепта вредности црква у односу према другим основним вредностима руске аксиосфере, у првом реду породице, традиције и патриотизма, у језику и на основу језика. Ауторка је, такође, активна учесница и сарадница на међународном пројекту ЕУРОЈОС, који је основао и водио проф. Жежи Бартмињски, у оквиру којег се изучавају вредности Словена и њихових суседа, што се у монографији огледа у прихватању основних теоријских и методолошких постулата лублинске когнитивне етнолингвистике и овог пројекта. Монографија је објављена крајем 2021. године у издању Института за славистику Польске академије наука у лингвистичкој монографској серији „Slavica“ као 153. књига по реду. Монографију су рецензирали угледни слависти, проф. др Наталиа Корина са Бечког универзитета и проф. др Аленка Руденка са Белоруског државног универзитета у Минску. Књига је доступна бесплатно на сајту Института за славистику ПАН на адреси: <https://hdl.handle.net/20.500.12528/1937>.

2. Монографију отвара брижљиво изабран цитат руског аутора Н. О. Лоског, који најављује фундаментални карактер истраживачког предмета како у свеопштем животном тако и у научном истраживачком смислу: „Ценность есть нечто всепроникающее, определяющее смысл и всего мира в целом, и каждой личности, и каждого события, и каждого поступка...“. У „Уводу“ (стр. 11–29) одређени су предмет и циљ истраживања,

дефинисани његови теоријски и практични задаци, укратко су предочени најважнији резултати досадашњих проучавања у датом истраживачком пољу, описан је језички материјал на основу кога је сачињен корпус за истраживање на којем је спроведена анализа и извори који су коришћени при анализи, дефинисани су основни појмови и термини који се користе у раду. Предмет истраживања, који је одређен кроз питање односа цркве према другим вредностима, посебно онима које се сматрају кључним за руску аксиосферу (ПОРОДИЦА, ТРАДИЦИЈА, ПАТРИОТИЗАМ), у књизи се разматра са становишта когнитивне етнолингвистике и језичке аксиологије. Циљ истраживања је проучавање односа између концепта ЦРКВА и других наведених кључних концепата за Русе који се заснива на заједничким вредностима по принципу *аксиолошких корелација*, посебном типу аксиолошког повезивања концепата до којег је ауторка дошла у свом истраживању и који је представљен као специфичан начин умрежавања вредносних концепата и њихових номината, до сада неуочен у аксиолошким истраживањима. Ауторка на свом истраживачком путу полази од концепта ПОРОДИЦА као централног и најважнијег концепта у руском систему вредности (што је утврђено у социолошким истраживањима) и повезује га са концептима ТРАДИЦИЈА и ПАТРИОТИЗАМ, који су такође од суштинског значаја за руску језичку културу. На тај начин гради својеврстан аксиолошки конструкт у виду концептосфере са изразито позитивним вредностима концепта ПОРОДИЦА као посебног чворишта у умрежавању концепата, заснованог на корелацији заједничких вредности. Њен циљ је да покаже да се датој заједничкој концептосфери, на основу корелације позитивних вредности, може прикључити вишедимензионалан концепт ЦРКВА са својим експонентима РЕЛИГИЈА и ВЕРА. Д. Пазио-Влазловска наглашава да се у својем истраживању неће упуштати у свестрану и потпуну реконструкцију разматраних концепата (будући упозната са чињеницом да су такве анализе делимично већ предузете у оквиру рада на „Лексикону вредности Словена и њихових суседа“ и у ширим оквирима пројекта ЕУРОЈОС и сродним русистичким и славистичким истраживањима), већ своју пажњу усмерава на аксиолошку анализу изабраних концепата и факторе који их интегришу у повезане целине, што је допринело конзистентности и јасноћи излагања. Материјал за анализу чине одабрани текстови објављени на интернет порталу „Российская газета“ од 2011. до 2020. године (укупно 443 текста), уз коришћење контролних лексикографских извора. Књига је написана на руском језику, иако је ауторкин матерњи језик пољски, што је чини доступнијом српским истраживачима.

3. Након Увода, следи шест поглавља са насловима: I. Језик и вредности (Јзык и ценности) (стр. 31–42), II. Животне вредности Руса (Жизненные ценности россиян) (стр. 43–59), III. Породица, патриотизам и традиција у концептосфери руског језика (Семья, патриотизм и традиция

в концептосфере русского языка) (стр. 61–81), IV. ПОРОДИЦА (СЕМЬЯ) (стр. 83–114), V. ТРАДИЦИЈА (ТРАДИЦИЈА) (стр. 115–142), VI. ПАТРИОТИЗАМ (ПАТРИОТИЗМ) (стр. 143–154) и Закључак (стр. 155–159). На крају књиге налазе се Списак скраћеница (стр. 161), Списак цитиране литературе (стр. 163–186) и речника (стр. 187) и исти ови спискови дати транслитерализовано латиничним писмом (стр. 189–212), Списак извора (хронолошким редом) (стр. 213–243) и Апстракт са кључним речима на пољском (стр. 245) и енглеском језику (стр. 246).

4. У првом поглављу књиге, „Језик и вредности“, разматра се однос језика и вредности. Ауторка с правом истиче да је литература о овој теми изузетно обимна, због чега се одлучује да представи само најважније резултате пољских и руских истраживача у вези са овом темом, уз напомену да у потпуности прихвата и дели схватање Ј. Бартмињског, према којем су вредности оно што људи доживљавају кроз призму културе и језика, оно што за њих има значење, циљ коме теже, оно што их мотивише на акцију. У синтетичном прегледу досадашњих схватања о овом питању, ауторка се осврће на проблем класификације вредности који није јединствено решен у постојећим истраживањима. Различити аутори предлажу различите поделе – на позитивне и негативне вредности, релативне и апсолутне, субјективне и објективне, на онтолошке, антрополошке, друштвене, идеолошке итд. Ауторка истиче да је вредновање по својој природи субјективно и антропоцентрички оријентисано. Субјективни став говорника и његов поглед на свет осликавају се како у систему вредности неке културе тако и у систему оцена које се актуализују уз помоћ лексичких средстава датог језика, експлицитно или имплицитно. Хијерархије вредности различитих етничких заједница могу се значајно разликовати једна од друге, што је последица њиховог појединачног историјског развоја и искуства.

5. У другом поглављу, „Животне вредности Руса“, Д. Пазио-Влазловска разматра које су вредности важне и значајне у животу савремених Руса. Одговор на постављено питање, како сама констатује, није нима ло једноставан. Она указује на најмање два главна међусобно различита приступа овом проблему. Према првом, у савременој Русији постоји симбиоза традиционалног руског патријархално-колективног модела и западног модела културе индивидуализма; према другом, има основа да се говори о трансформацији, па чак и кризи вредности, која се, почев од касних осамдесетих, интензивирала након распада СССР-а. За Д. Пазио-Влазловску суштинско је питање односа према традицији. Иако различити истраживачи износе опречне ставове по овом питању, од мишљења да се догодила „вредносна катастрофа“ и „разбијање историјског, културног, моралног ланца, који су вековима градиле претходне генерације Руса“ до схватања да је традиција као друштвена вредност задржа-

ла свој значај упркос свим историјским преокретима прихватајући од некадашњег духовног наслеђа оно што је у интересу савремености, Д. Пазио-Влазловска аргументовано показује (на анкетном материјалу социолошких истраживања у различитим временским периодима) да традиционалне вредности и даље имају кључни значај за руску аксиосферу, да су оне, упркос свим променама, задржале релевантност и за млађе генерације, те да се могу сматрати фактором интеграције различитих генерација Руса. Социолошка и лингвокултуролошка истраживања показују да нема значајних промена у структури базичних, основних вредности без обзира на историјске промене и смене генерација. Међу њима се, као најзначајнија вредност за Русе (што је потврђено у више социолошких експерименталних истраживања, као и у анкети коју је спровела сама ауторка) јавља породица, која је, и поред различитих схватања, важна за представнике свих генерација. У руској хијерархији вредности важни су такође традиција и искуство претходних генерација. За самоидентификовање Руса важне су историјска прошлост и културна традиција.

6. У трећем поглављу, насловљеном „Породица, патриотизам и традиција у концептосфери руског језика“, разматрају се питања која се односе на начин поимања концепата-вредности ПОРОДИЦА, ТРАДИЦИЈА И ПАТРИОТИЗАМ од стране изворних говорника руског језика, с циљем уочавања и издвајања њихових централних концептуалних елемената (концепата са којима су најтешње повезани) и међусобне повезаности. За породицу, од које се полази у анализи, то су концепти ДОМ, ЉУБАВ, СИГУРНОСТ, ЗАШТИТА, МАЈКА, ПОДИЗАЊЕ ДЕЦЕ, ДОМОВИНА, ЉУБАВ ПРЕМА ДОМОВИНИ (ПАТРИОТИЗАМ), ТРАДИЦИЈА и др.; за ПАТРИОТИЗАМ то су: ЉУБАВ (ПРЕМА ДОМОВИНИ), ДОМОВИНА, ПОРОДИЦА, ДОМ, ПАМЋЕЊЕ (ТРАДИЦИЈА), ПОНОС, ПОЖРТВОВАНОСТ и др.; за ТРАДИЦИЈУ то су: ИСТОРИЈА И ПРОШЛОСТ (КОНТИНУИТЕТ ГЕНЕРАЦИЈА), ПАМЋЕЊЕ, РЕЛИГИЈА, ПОРОДИЦА, НАРОД и др. На основу података „Тоналног речника руског језика“ („Тональный словарь русского языка“) (нови тип речника у којем се лексеме разврставају на оне које се оцењују/концептуализују као добре/позитивне, неутралне и лоше/негативне) ауторка показује да се за готово све кључне концептуалне компоненте датих вредности може утврдити позитивна оцена, што је јасан показатељ на који начин их изворни говорници руског језика доживљавају и уједно фактор њихове међусобне интеграције и корелације. Она закључује да међу анализираним основним концептима, ПОРОДИЦА, ТРАДИЦИЈА И ПАТРИОТИЗАМ, постоји делимично појмовно преклапање, присуство заједничких зона, да се њихова концептуална поља међусобно укрштају, што доводи до богаћења новим смисловима/особинама.

7. У наредна три поглавља ауторка уводи концепт ЦРКВЕ у анализу с циљем да се утврди постојање аксиолошких корелација међу концепту-

алним елементима посматраних вредности: породице и цркве, традиције и цркве и патриотизма и цркве.

8. У четвртог поглављу, које носи наслов „Породица“, Д. Пазио-Влазловска узима у обзир вишеаспектност и вишепланост овог појма у анализи (егзистенцијални, психосоцијални, религиозни, социјални, аксиолошки и биолошки аспект; права породица наспрам типичне породице), што је у складу са прихваћеним методама когнитивне етнолингвистике. Подаци добијени на основу анализираних текстова омогућили су јој да издвоји дескрипторе, речи и фразе које описују његов главни семантички садржај, нпр. *велика, са много деце, љубави и одрешку, љубави једни другима, радују се, комуницирају, љубав, срећа, верник, религиозан, православан, јак, вредности, значај* итд. Подаци из „Тоналног речника руског језика“ показали су да међу дескрипторима концепта породица нема ниједне речи са негативном конотацијом, што је дало основа за закључак да читаоци интернет портала „Российская газета“ позитивно доживљавају слику породице представљену у текстовима. Своје закључке Д. Пазио-Влазловска допуњава и проширује у даљој исцрпној анализи, узимајући у обзир асоцијативне податке и тзв. квазидефиниције, односно лаичке дефиниције, грађене углавном по моделу: *Породица је х (љубави и љубави, школа љубави, школа мудрости, школа животи, школа љубави* итд.). Анализа односа Цркве према породици и породичним вредностима у материјалу који се разматра открила је додирне тачке између појмова црква и породица. Ауторка показује да антропоморфизација Цркве доприноси њеном сагледавању кроз призму породице, пре свега у психосоцијалном и аксиолошком аспекту. За оба концепта кључни су људски односи: брига и љубав, не само као највише вредности већ и као гаранције хуманости и истинске среће. Ова корелација на лексичком нивоу остварује се кроз позитивно оцењене јединице: љубав, срећа, помоћ.

9. У петом и шестом поглављу, насловљеним „Традиција“ и „Патриотизам“, предузета је слична анализа за ове концепте, као за концепт породица, у складу са методологијом когнитивне етнолингвистике. Ауторка најпре детаљно испитује лексичку спојивост лексеме којом се именује концепт традиција, затим улогу временске и аксиолошке компоненте у његовом значењу, издваја његове централне елементе (то су моралне вредности: правда, достојанство, част, љубав према отаџбини (патриотизам), самопожртвовање, солидарност и милосрђе), анализира материјалне показатеље традиције оличене у лексемама и лексичким спојевима *реконструкција; реституција; изградња; оживљавање; конзервација храма; реституција; љубав; реституција; васкрснути из рушевина; враћени некадашњи/историјски изглед; довести у ред* итд.; потом исцрпно анализира асоцијативне податке. Анализа односа

Цркве према традицији открила је кључне категорије које их повезују а то су ТРАЈАЊЕ У ВРЕМЕНУ И ПРЕНОШЕЊЕ ВРЕДНОСТИ СА ГЕНЕРАЦИЈЕ НА ГЕНЕРАЦИЈУ. Ауторка посебно наглашава међусобну повезаност анализираних концепата ЦРКВА, ТРАДИЦИЈА И ПОРОДИЦА који се један са другим преплићу и допуњавају путем заједничких концептуалних елемената ЉУБАВ И МАЈКА и позитивно перципирају у свести савремених Руса, што се на лексичком нивоу показује употребом речи и израза који имају позитивну оцену.

10. У вези са концептом ПАТРИОТИЗАМ такође се детаљно анализира лексичка спојивост назива концепта и асоцијативни материјал. За овај концепт суштинске су следеће компоненте значења: љубав, заштита, историја, памћење, култура и православље. Указује се на то да се преко домовине и позитивних осећања љубави према домовини, патриотизам повезује са породицом и осећањем љубави према мајци и домом и осећањем сигурности коју он пружа. Ауторка даље показује да у основи позитивног доживљаја родне земље лежи православна вера која је заматак руске државности и основ руске културе, па се ПАТРИОТИЗАМ преплиће и са вредностима ЗАШТИТА, ОТАЏИНСКИ РАТ, ПАМЋЕЊЕ, ТРАДИЦИЈА, ИСТОРИЈА, КРИШТЕЊЕ, ПРАВОСЛАВЉЕ И КУЛТУРА.

11. Излагање се завршава „Закључком“ у којем је Д. Пазио-Влазловска истакла најважније елементе свога истраживања и резултате до којих је дошла, а који потврђују полазну претпоставку да је могуће говорити о постојању аксиолошких корелација међу концептима, те о међусобном умрежавању на основу аксиолошких параметара по принципу слично привлачи слично. Кључне за утврђивање аксиолошких корелација су оцене које се утврђују на основу података забележених у дескриптивним речницима и новом типу речника тоналности. Посебно су занимљива запажања која се односе на промене које се дешавају у начину оцењивања и систему вредновања од стране говорника било ког језика. Ауторка наглашава да вредносни систем није неприкосновен, да је вредновање неминовно условљено системом вредности којих се појединац придржава у некој фази свог живота, да се оцене мењају у складу са променама у људској перцепцији света и променама у хијерархији вредности, на чије установљавање утичу и образовање, и животно искуство, и друштвене и др. промене, али да, и поред тога, постоје основне универзалне вредности које нису подложне тренутним променама и које претрајавају у виду центра, језгра аксиосфере. У такве централне вредности убрајају се и оне анализиране у овом раду.

12. Монографија *Церковь в кругу ценностей: семья, традиция, патриотизм (по материалам интернет-портала «Российской газеты»)* др Дороте Пазио-Влазловске представља значајан и вредан допринос славистичким аксиолингвистичким и когнитивним етнолингвистичким истраживањима будући се у њој разматрају веома актуелна питања

вредновања појмова и начина њихове концептуализације од стране просечних говорника на одређеном типу текстуалног материјала. У књизи се предлаже нов начин анализирања и повезивања концепата вредности и уводи нови појам *аксиолошке корелације* који се раније није користио у аксиолошким и когнитивно оријентисаним етнолингвистичким анализама, а који пружа могућност да се у анализама вредности истакну њихови заједнички интегришући елементи на основу којих их је могуће обједињавати у нарочите комплексе – аксиолошке конструкте и концептосфере. Својим детаљним и подацима поткрепљеним анализама књига представља релевантан извор за когнитивноетнолингвистичка истраживања руског језика, али и значајан теоријски и методолошки допринос аксиолингвистичким истраживањима. Она установљава аналитички пут којим се преко језичких лингвистичких чињеница успешно стиже до најзапретанијих когнитивних и суштински важних аксиолошких елемената човековог деловања и сазнања.

Ивана Лазић Коњик*

Институт за српски језик САНУ

Београд**

---

* ivana.konjik@isj.sanu.ac.rs

** Приказ је настао у оквиру научноистраживачког рада који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору бр. 451-03-68/2022-14 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

Словарь русского языка коронавирусной эпохи. Сост. Х. Вальтер, Е. С. Громенко, А. Ю. Кожевников, Н. В. Козловская, Н. А. Козулина, С. Д. Левина, В. М. Мокиенко, А. С. Павлова, М. Н. Приемышева, Ю. С. Ридецкая, Е. С. Громенко, А. С. Павлова, М. Н. Приемышева (отв. ред.), Ю. С. Ридецкая / Санкт-Петербург: Институт лингвистических исследований РАН, 2021. – 550 с.

Русский язык коронавирусной эпохи: Коллективная монография / Ин-т лингв. исслед. РАН; Т. Н. Буцева, Х. Вальтер, И. Т. Вепрева, Р. И. Воронцов, Е. Н. Геккина, Е. С. Громенко, И. Б. Дягилева, В. А. Ефремов, А. В. Зеленин, Н. В. Козловская, В. А. Козырев, М. А. Кронгауз, Н. А. Купина, Т. В. Куприна, С. Д. Левина, Е. В. Маринова, З. И. Минеева, Й. Митурска-Бояновска, В. М. Мокиенко, И. В. Нечаева, А. С. Павлова, Д. К. Поляков, М. Н. Приемышева, Н. А. Прокофьева, Л. В. Рацибурская, Ю. С. Ридецкая, А. Романик, В. Д. Черняк, Е. А. Щеглова, С. Янурик; Ред. кол.: Е. С. Громенко, Н. В. Козловская, А. С. Павлова, М. Н. Приемышева (отв. ред.), Ю. С. Ридецкая. — СПб.: Ин-т лингв. исслед. РАН, 2021. — 610 с.

Доказ да свако време има своје бреме, али да и искушењима обременења времена могу дати добре плодове, као и да година дана може прерасти у читаву епоху представљају *Речник руског језика у доба короне (Словарь русского языка короновирусной эпохи)* као и колективна монографија *Руски језик у доба короне (Русский язык короновирусной эпохи)*, који су у 2021. години угледали светлост дана захваљујући прегалачком труду сарадника Одељења за савремену руску лексикографију Института за лингвистичка истраживања РАН.¹

¹ Обе публикације налазе се у слободном доступу на сајту Института за лингвистичка истраживања:

- речник [https://iling.spb.ru/dictionaries/neology/coronavirus/dictionary.pdf?fbclid=IwAR0dooLbuKxyvX2e2KXI7Yeri4C7li9R3UxR](https://iling.spb.ru/dictionaries/neology/coronavirus/dictionary.pdf?fbclid=IwAR0dooLbuKxyvX2e2KXI7Yeri4C7li9R3UxR;);
- монографија [https://iling.spb.ru/dictionaries/neology/coronavirus/book.pdf?fbclid=IwAR0j0SH0BNekMxFdYkKUX91IhDsWfsQ1bLTP8umOqGUJ4lsgAfya6bFo_M](https://iling.spb.ru/dictionaries/neology/coronavirus/book.pdf?fbclid=IwAR0j0SH0BNekMxFdYkKUX91IhDsWfsQ1bLTP8umOqGUJ4lsgAfya6bFo_M.).

На идеју о стварању речника неологизама² који су се у руском језику појавили након што је марта 2020. године Светска здравствена организација прогласила пандемију ковида 19, као и на идеју о монографији у којој ће из различитих аспеката бити сагледан дати језички феномен дошло се на конференцији *Неологизми 2020. године: језик у доба короне* одржаној у северној престоници Руске Федерације 1. и 2. децембра 2020. године у просторијама Института за лингвистичка истраживања РАН.

Речник руског језика у доба короне (у даљем тексту РРЈДК) настао је на основу свеске *Ново у руској лексици. Прилози за речник – 2020 (Новое в русской лексике. Словарные материалы – 2020)* током чије припреме су сарадници Института за лингвистичка истраживања приметили да је нових речи далеко више него обично, те да 2/3 неологизама представља језички знак за одређени новонастали сегмент изванјезичке стварности.³

РРЈДК садржи укупно 3500 речи распоређених у две целине: прву чини 1000 речничких чланака (стр. 20–255), а другу – 2500 полусложеница или сложеница датих азбучним редом без лексикографске дескрипције али са пратећом основном граматичком и стилском квалификацијом и, врло често, илустративним примерима који читаоцу умногome помажу да одреди њихову употребну вредност (стр. 256–431).

² Иако историја руске неографије своје корене вуче још из доречничког периода, систематско лексикографско бележење нових речи у руском језику везује се за двадесете године прошлога века (Козловская, Приемышева 2018: 3), да би крајем седамдесетих година прошлога века, тачније 1977. године, група сарадника Одељења за лексикографију при Институту за лингвистичка истраживања РАН на челу са Н. З. Котеловом (као идејним творцем) издала прву свеску под називом *Ново у руској лексици. Прилози за речник*. До 1995. било је објављено 19 свезака, након чега је настала 23 године дуга пауза (од 1995. па све до 2018), после које већ поменуто Одељење за лексикографију доноси одлуку о обнављању традиције објављивања свезака неологизама (Козловская 2018: 330).

³ О изузетном интензиту овог процеса, између осталог, сама по себи говори чињеница да су аутори прибележили више од 170 лексема мотивисаних рећу *ковид*, а да је „ковид неолошки бум“ једна од најизраженијих карактеристика развоја многих познатих нам језика за време трајања пандемије ковида 19 које налазимо у монографији *Руски језик у доба короне*. Тако, на пример, у чешком језику до априла 2021. године прибележено је 1279 ковид неологизама (РЈДК: 508), а у шпанском језику у Аргентини марта 2020. фиксирано је 30-40 нових речи, да би њихов број почетком јуна премашивао 160 (РЈДК: 69). О датом процесу у српском језику види нпр. Слиепчевић-Бјеливук и др. 2021; Оташевић 2021; Новокмет 2021.

Основни корпус⁴ РРЈДК чине неологизми и нове позајмљенице настале пре свега неокласичном композицијом⁵ и контаминацијом,⁶ док су од полусложеница попут а) *ковид-болница* или б) *ковид-десидент* обухваћене само оне које су се издвојиле својом фреквентношћу (а) или оне које су, како то истичу аутори, постале концептуално важне (б).

Као што је већ било поменуто, 1000 речи добило је свој целовити лексикографски опис који подразумева и одговарајуће граматичке, функционално-стилске и експресивне квалификаторе,⁷ нпр. АНТИТЕЛЪЦЫ,⁸ óв, мн. разг. ирон. (РРЈДК: 25). И остали принципи обраде слични су онима које срећемо у другим дескриптивним речницима, па су тако дефиниције или описне (у највећем броју случајева), нпр. ПОЗУМИТЬСЯ <...> *Пообщатся посредством сервиса видео-конференц-связи Zoot* (РРЈДК: 207), или синонимске – ВИРУСОВАТЬ <...> *распространяйт̄ся, заражайт̄ь* (РРЈДК: 38) или комбиноване – УДАЛЁНКА 1. *Об удалённом (дистанционном) режиме работы во время пандемии; то же, что и дистанционка* (2) (РРЈДК: 243).

Појединачна значења полисемичних речи, у складу са руском лексикографском традицијом, означена су арапским бројевима, а устаљене колокације и фразеологизми издвојени су спацијализацијом (устаљене колокације), тј. подебљањем (фразеологизми), косом цртом – посебне употребе речи *ковид* у функцији личног имена, нпр. *Ковид Ковидыч*.

Од великог значаја за што боље и адекватније поимање значења неологизма је, без сваке сумње, илустративни материјал, а поред њега тзв. информативни блок (*сѣравочная зона*), који следи после лексикографског описа и садржи одговарајућу додатну лингвистичку или екстралингвистичку информацију о одредници.

Поред ова два речничка блока, РРЈДК садржи и три прилога.

Прилог 1 (стр. 432–487), који овом лексикографском подухвату даје посебну вредност, чини *Речник руских антијословица из доба ко-*

⁴ Основни извор представља банка података „Интегрум“ која садржи приближно 400.000.000 дигитализованих материјала из више од 30.000 федералних и регионалних штампаних и електронских издања, библиотека и база података, као и стенограма радијских и телевизијских емисија.

⁵ Термин „неокласична композиција“ преузели смо од Т. Прћића, који под њом подразумева „posebnu podvrstu kompozicije, karakterističnu po tome što deluje na elementima s osobinama afiksa i osnove ...“ (PRČIĆ 2016: 88).

⁶ Информација о творбеном моделу као и о пореклу нове речи дата је у оквиру тзв. информативног блока, нпр. ВИРУСОКОСНЫЙ, ая, ое <...> Контаминација: **вирус** + **високосный** (РРЈДК: 38); ДУМСКРОЛЛЕР <...> Англ. **doomsroller** (РРЈДК: 51).

⁷ При томе, будући да већина примера потиче из штампаних медија, квалификатор за публицистички стил се не користи.

⁸ Они који имају антитета на вирус короне.

роне (*Словарь русских ковидных антипословиц-карантинок*)⁹ Х. Вальтера и В. М. Мокијенка.¹⁰ *Речник руских анџијословица из доба короне* представља доказ виталности овог вида народног стваралаштва код Руса. Диван пример животности овог процеса представљају антипословице настале на основу паремије *На Бога надејся, а сам не площай!*, која је у време пандемије доживела чак четири трансформације: *На Бога надејся, а руки (руки-то) помой! На Бога надејся, а маску надень! На маску надејся, а сам не плошай! На крантин надејся, а сам не плошай!* (РРЈДК: 438). За сваку од 100 фиксираних антипословица наводи се, како кажу аутори, првоизвор уз одговарајући етимолошки коментар и илустративне примере, као и „старије сестре“ (антипословице настале на основу исте пословице, изреке из времена пре пандемије).

Прилог 2 (*Некоторые синонимические ряды ковидной лексики*, 489–501) чине одабрани синонимски низови и редови¹¹ неологизама распоређених према тематским групама, а Прилог 3 – неки од најфреквентнијих афиксоида (*Некоторые частотные аффиксоиды*, 502–503). Последња целина РРЈДК јесте азбучни списак свих прибележених неологизама (*Алфавитный словоуказатель*, 504–548).

Када је пак реч о типолошким особеностима РРЈДК, већ смо поменули да је „пред нама“ дескриптивни тематски речник (све лексеме везане су за пандемију ковида) али, како наводе сами аутори, ово је и речник историјских појмова, будући да су све речи везане за конкретан историјски период (РРЈДК: 6).

Монографију *Руски језик у време короне* (у даљем тексту РЈДК) чини дванаест целина: Предговор, текст савременог руског писца Е. Г. Водоласкина, Увод, шест глава, Закључак, Литература и Информација о ауторима.

У *Предговору* (6–12), који потпусује Уређивачки одбор РЈДК, кратко али јасно се, између осталог, дефинише циљ настанка ове монографије – што исцрпније описати тенденције и особености уникалне језичке ситуације настале по објављивању пандемије ковида 19 (РЈДК: 11). Да ли

⁹ Дослован превод: Речник руских ковидних антипословица карантинки.

¹⁰ Поменути аутори потписују и први речник руских антипословица, који се појавио пре 17 година (Х. Вальтер, В. М. Мокиенко, *Антипословицы русского народа*, СПб, 2005).

¹¹ Следећи у томе Д. Гортан-Премк, сматрамо да синонимски низ чине лексеме са истом референцијалном вредношћу, док у састав синонимског реда улазе лексеме са сличном референцијалном вредношћу (Гортан-Премк 2004: 141).

Ваља указати и на изузетно богатство појединих синонимских низова или редова. Тако, на пример, синонимски низ са инваријантним значењем ‘особа заражена вирусом корона’ броји 38 лексема.

је тај циљ постигнут, читалац може просудити након што прочита сваки од 21 рада ове монографије.

Након *Предговора* следи одељак *Уместіо ейиграфа* (13–15), тј. текст Е. Г. Водоласкина *Никад нишија слично видео нисам*. Евгеније¹² Германович Водоласкин у овом тренутку је, без сваке сумње, не само један од најпопуларнијих савремених писаца у Русији већ интелектуалац чија реч и те како зна одјекнути у јавности. Стога не чуди што је Уређивачки одбор монографије *Руски језик у доба короне* решио да у монографију укључи и текст Е. Г. Водоласкина који је био објављен у једном руском дневном листу на самом почетку пандемије ковида 19, а у ком писац врло минуциозно примећује да пандемија ковида не представља у толикој мери медицински феномен колико друштвени, као и то да се реакција људи на читавај земаљској кугли може протумачити и као реакција на апсолутно одсуство било каквих граница у свести савременог човека (све је доступно и сви су доступни, све је видљиво и сви су видљиви).

Увод (16–90) садржи три целине, а први потписује М. Н. Пријомишева (*Ковидный лексикон русского языка: тенденции динамики лексико-семантической системы в период пандемии коронавирусной инфекции COVID-19*, 16–51), која анализира особености и услове настајања лексичког материјала који је ушао у РРЈДК и долази до закључка да су за време настајања посматраних неологизама карактеристичне две супротне језичке тенденције: с једне стране, задивљујућа варијативност, дублетност која ствара утисак обиља несистематичног језичког материјала, а с друге – ништа мање видљива и очигледна тежња тог језичког материјала ка систематизовању. Н. А. Прокофјева и Ј. А. Шчеголова у свом прилогу осветљавају улогу медија као главног извора неологизама у време пандемије (*Роль медиа в создании языка коронавирусной эпохи: пандемия словотворчества*, 52–65), док А. В. Зелењин пише о методама и начинима проучавања корона лексике у контексту постојеће стране литературе (*Методы и приемы исследования коронавирусного лексикона (обзор зарубежных работ)*, 66–90).

Тема прве главе јесу кључне речи из времена короне (*Символы новой реальности: ключевые слова ковидной эпохи*, 91–161).

Да процес стварања нових речи везаних за време короне у руском језику није завршен потврђује варијативност у начину писања „ковид деривата“ у прилогу Т. Вепреве и Т. В. Куприне (*COVID-19 ключевое слов коронавирусного лексикона на этапе графического усвоения в русском языке*, 91–100). Исти аутори потписују још један рад – *Локдаун, каран-*

¹² Према се на насловним странама постојећих превода дела руског писца на српски сусрећемо само са обликом *Јевгеније*, ми овде користимо фонетизам *Евгеније*, који *Правоиис срјског језика* такође допушта (Пешикан и др. 2010: 218).

тин, самоизоляция: новое английское заимствование в синонимичном ряду коронавирусной лексики русского языка, 113–124. Ј. С. Громенко такође је аутор двају радова. У првом Јелисавета Сергејевна (*Корона как ключевое слово русского языка коронавирусной эпохи*, 101–112), исходећи из учења Т. В. Шмельове о кључној речи одређеног временског интервала, врло лепо демонстрира сав потенцијал речи *корона* као кључне како на нивоу текста, тако и на лексичком и деривационом нивоу, а у раду *Символы новых расстояний: удалёнка, дистанционка, социальная дистанциянка* (138–149) своју пажњу усредсређује на именовања физичког дистанцирања људи у време пандемије. А. С. Павлова анализира именицу *самоизоляция* и глагол *самоизолировать се* (*Самоизоляция и самоизолироваться: из теминов в ключевые слова*, 114–137). Аутор последњег прилога прве главе је М. А. Кронгауз (*Зум и зумиться как символы коммуникативных технологий*, 138–161), који у фокус своје пажње ставља творбено гнездо корена *зум-* и сагледава га у социјалном и технолошком контексту са посебним акцентом на именицу *зум* и глагол *зумиться*.

Једини рад друге главе (*Человек в языке коронавирусной эпохи*), посвећен агентивима (*Наименованиям лиц в период коронавирусной пандемии*, 162–213), потписују Т. Н. Буцева и А. В. Зелењин. Аутори прво издвајају називе занимања а потом све остале агентиве деле на 12 тематских група, да би након тога своју пажњу сконцентрисали на ортографску варијативност, дериватолошке, лексичко-семантичке особености агентива, али и на утицај религиозне лексике на образовање агентива, на аспект језичке игре, као и на множинске облике са значењем колектива.

Радове уврштене у трећу главу (*Языковая картина мира в пандемийном дискурсе: эпоха раскола и противостояния*, 214–321) обједињује тема метафоричке концептуализације насталих промена, о чему пишу Н. А. Купина, која метафору одређује као средство оперативне дијагностике духовног, моралног и психичког стања друштва (*Языковые и индивидуальные метафоры в текстах СМИ эпохи коронавируса*, 224–233), Н. В. Козловска, чији рад недвојбено потврђује да је свет експанзију вируса короне доживео као напад на себе а борбу са њим као рат, будући да је приметна активација и значајно проширење метафоре рата (*Военная метафора в медиадискурсе коронавирусной эпохи: от слова к тексту*, 234–253). У прилозима треће главе осветљавају се и други аспекти социокултурних и психолошких рефлексија на језичку слику света у време короне. В. А. Јефремов показује како се на основу једне од базних дијада језичке слике света „свој – туђ“ развија језик мржње у домену виртуелне стварности (интернета) (*Язык вражды: ковидный извод*, 254–264). И. Б. Дјагилева даје веома занимљиво поређење на временској оси удаљених али по много чему сличних двеју језичких ситуација: оне настале са избијањем колере у XIX веку и језичке ситуације времена садашњег –

коронапандемијског (*Исторические параллели: от холеры XIX века к коронобесию*, 307–321). Осим поменутих, ту је и рад В. А. Козијерева и В. Д. Черњака (*Пандемийный год: ракурсы картины мира в зеркале словаря*, 214–223), као и још један рад М. Н. Пријомишеве (*Коронавзрыв, коронахаос и коронамир / конкретизация языковой картины мира через метафоры и образы пандемийной неологии*, 265–306).

Аутори прилога четврте главе (*Ковидная эпоха в зеркале языковой игры... (словообразование и словотворчество)*, 322–438) тежили су да што боље и систематичније осветле дериватолошке процесе настанка фиксираних ковид неологизама као и неодвојиви део тих процеса – језичку игру. Ј. В. Маринова (*«Ковид»-лексика как микросистема и особенности ее состава (семантико-структурный аспект процесса номинации)*, 322–337) посматра новонастале речи као засебан али врло комплексан микросистем, док Ј. Н. Гекина (*К характеристике деривационных различий лексем ковид и коронавируса (семантико-словообразовательный аспект)*, 338–354) путем темелне анализе деривата лексема *коронавирус* и *ковид* (које су се првобитно налазиле у хиперонимско-хипонимским односима) доказује да ове две лексеме јесу синонимима али не апсолутни. Л. В. Рацибурска (*Новые словообразовательные гнезда с «коронавирусной» лексикой*, 355–377) са творбено-семантичког аспекта разматра деривациона гнезда лексема *ковид* и *коронавирус* и изводи закључак да се сличност ових двају гнезда да објаснити особеностима концептуализације пандемије у оквиру руске језичке слике света. У центру пажње Ј. С. Ридеке (*Суффиксоиды пандемийного времени: семантика, переходные морфемные явления*, 378–387) налазе се суфиксоиди и морфеме које „претендују“ на статус суфиксоида и њихова улога у формирању тематског поља „COVID 19“. З. И. Минејева у свом прилогу (*Неологизмы эпохи пандемии, образованные сложением*, 388–405) издваја и анализира 20 творбених композиционих типова, а предмет интересовања Ј. Митурске-Бојановске јесу неологизми настали контаминацијом (*Пандемийные контаминанты*, 406–418). Ту су још ништа мање за читаоца инспиративни радови С. Д. Левине (*Новая глагольная лексика в русском языке периода пандемии*, 419–429) и Р. И. Воронцова (*Имя собственное в языковой игре ковидного времени*, 420–438).

Марта 2020. године цео свет суочен са новом врстом болести изазваном коронавирусом у много чему је постао унисон, а једном од особених начина пројављивања ове унисонности – неолошком буму као интернационалном процесу – посвећени су радови пете главе (*Процессы глобализации в языке периода пандемии*, 439–549). Прилози И. В. Нечајева (*Иноязычные заимствования ковидной эпохи в письменном языке (нормативный аспект)*, 439–452), А. С. Павлове (*Наименования коронавируса информации в английском и русском языках (к тенденции*

интернационализацији ковидног лексикона), 453–469 и *Ковидный лексикон немецкого языка как фрагмент национальной языковой картины мира*, 533–549), С. Јанурика (*Новые английские заимствования в русском языке коронавирусной эпохи: контаминанты и композиты*, 470–494 и *Неологизмы английского происхождения в русском и венгерском языках коронавирусной эпохи*, 524–532), А. Романика (*Лексика эпохи коронавируса (на примере польского и русского языков)*, 471–507) и Д. К. Пољакова (*Чешские коронавирусные неологизмы на фоне русских: номинативный и словообразовательный аспекты*, 508–523) показују да се осим несумњивих многобројних структурно-типолошких сличности (што даје могућност да се на дати процес посматра као на један вид глобализације) могу уочити и разлике које представљају лингвокултуролошке особености посматраних језика.

Да је смех преки лек потврђују радови шесте главе (*Языковая игра и ковидный фольклор*, 550–), чија тема јесте ковид фолклор на интернету, настао као самоодбрамбена реакција људи на пандемију ковида 19. У раду М. Н. Пријомишеве (*Коронаяз, карантинсмех и ковидный фольклор*, 550–562) наћи ћемо веома занимљиве примере личних имена насталих по узору на имена хероја руских народних бајки (*Алѣнушка и Диванушка – Удалѣнушка и Диванушка*),¹³ примере подражавања стилу народних бајки (*Давай, Змей Корыныч, лучше со мной силой померяемся*),¹⁴ примере ковид брзалица, ковид бећараца, ковид вицева и других жанрова народног књижевног фолклора. Део народног ковид стваралаштва чине и антипословице о којима пишу аутори већ поменутог речника антипословица – Х. Валтер и В. М. Мокијенко (*Коронавирус и его оценка в зеркале современной паремологии*, 563–572). Између осталог, аутори на примеру пословице *Все дороги ведут в Ухань*¹⁵ показују да се, поред несумњиве националноспецифичне маркираности, може говорити и о одређеној типолошкој сличности антипословица, а ми бисмо додали и пословица из различитих језика.

У *Закључку* (573–575) Уређивачки одбор врло сажето али јасно даје преглед најважнијих запажања изнетих у прилозима који чине монографију *Руски језик у доба короне*.

Следи *Литератури* (576–604). Особеност ове монографије је и та што се литература не даје после сваког прилога, већ на крају, што је, по нашем мишљењу, добар начин да се скрене пажња читаоца на следећу

¹³ Алѣнушка и Иванушка – ликови из руске бајке *Сестѳра Аљонушка и њен браћѳ Иванушка*. Удалѣнушка – од колоквијалног назива за активности (посао, настава) које се врше на дистанци, Диванушка – од руске речи ‘диван’ (срп. кауч).

¹⁴ Хајде, Аждахо Ковидтроглавићу, ти и ја снаге да одмеримо (*превод Д. К.*).

¹⁵ Сви путеви воде у Вухан (превод Д. К.).

чињеницу: монографија *Руски језик у доба короне*, иако сачињена од прилога¹⁶ појединачних аутора, представља једну целину.

Закључни део монографије *Руски језик у доба короне* чине *Подаци о ауџорима* (605–607).

Иако је свако од тридесет аутора, а толико их је узело учешћа у припремању прилога за ову монографију, осветлио одређени део новонастале језичке ситуације из одређеног аспекта, неколико закључака или запажања се, попут лајтмотива, провлаче у свим или готово свим радовима:

- још једном се показало да језик, поготову гледе лексике, веома брзо реагује на сва значајнија дешавања у друштву, што је одраз природне човекове потребе да новом ванјезичком ентитету да име;
- период од проглашења пандемије ковида 19 па до тренутка настанка како РЈДК, тако и РРЈДК одликује изузетан по свом интензитету неолошки бум, што је одлика руског али и других језика;
- велики број прибележених неологизама и у руском чине позајмљенице из енглеског језика;
- кључне речи руског језика из доба короне јесу *ковид*, *коронавирус* и *корона*;
- следствено, својом бројношћу издвајају се управо деривациона гнезда структурирана око ових трију именица;
- речи које су се појавиле у руском језику током пандемије ковида 19 и које су тематски везане за овај период веома су снажно емотивно-експресивно и прагматичко-оцењивачки маркиране;
- на основу ковид неологизма може се реконструсати верна слика одређеног социокултурног исечка ванјезичке стварности;
- уникалан фрагмент језичке слике света представља *ковид раскол* (РЈДК: 574), тј. неологизми помоћу којих се именују припадници двају супротстављених блокова: *pro et contra* званичних ставова и препорука везаних за пандемију ковида 19;
- многи неологизми сведоче да човек, суочен са каквом опасношћу, своје ментално здравље покушава очувати помоћу смеха, ироније, што је у конкретном случају, између осталог, резултирало појавом не тако малог броја лексема које су означене квалификаторима *ирон.* (иронично) или *шуџл.* (шаливо) (према подацима из РРЈДК – скоро 200), завидним бројем антипословица, али и жанровски изузетно разноврсним видовима нарадног стваралашта.

¹⁶ Поједини прилози већ су раније били (усмено или писмено) презентовани научној јавности, али су за потребе ове монографије допуњени и дорађени.

На крају бисмо само приметили да ће неологизми који су се појавили и/или који ће се појавити током трајања пандемије ковида 19 засигурно још привлачити пажњу лингвиста. Сигурни смо да ће многи од тих будућих радова (макар када је реч о славистици) како тематски, тако као и теоријско-методолошки бити инспирисани монографијом *Руски језик у доба короне*, која заједно са *Речником руског језика у доба короне* чини, као се то у *Предговору* монографије и наглашава, једну целину сачињену од два тесно повезана и комплементарна дела и коју топло препоручујемо како лингвистима и филолозима, тако и културолозима, социолозима, психолозима, етнографима, антрополозима, али која може бити веома занимљиво штиво за сваког ко воли да осети пулс језика.

Цитирана литература

- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- [GORTAN-PREMK, Darinka. *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskom jeziku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2004]
- КОЗЛОВСКАЈА, Н. В. Неологический «ежегодник»: источники, состав, структура («Новое в русской лексике. Словарные материалы – 2016») // Печать и слово Санкт-Петербурга (Петербургские чтения – 2018): сб. науч. тр., 2018: с. 330–335.
- [KOZLOVSKAĀ, N. V. Neologiĉeskij «ežegodnik»: istoĉniki, sostav, struktura («Novoe v russkoj leksike. Slovarnye materialy – 2016») // Peĉat' i slovo Sankt-Peterburga (Peterburgskie ĉtenia – 2018): sb. nauĉ. tr., 2018: s. 330–335]
- НОВОКМЕТ, Слободан. Ко су вакцинаши? *Новоречје. Научно-популарни неолошки часопис*. Година III, број 4, Београд: „Алма“ – Пројекат Растко, 33–38. <<http://rastko.rs/filologija/novorecje>> 20. 1. 2021.
- [NOVOKMET, Slobodan. Ko su vakcinaši? *Novoreĉje. Nauĉno-popularni neološki ĉasopis*. Godina III, broj 4, Beograd: „Alma“ – Projekat Rastko, 33–38. <<http://rastko.rs/filologija/novorecje>> 20. 1. 2021]
- Новое в русской лексике. Словарные материалы–2016. Сост. Н.В. Козловская, С.Д. Левина, Е.С. Громенко / Отв. ред. С.Д. Левина / Институт лингвистических исследований РАН / Санкт-Петербург: Институт лингвистических исследований РАН, 2018.
- [Novoe v russkoj leksike. Slovarnye materialy–2016. Sost. N.V. Kozlovskā, S.D. Levina, E.S. Gromenko / Otv. red. S.D. Levina / Institut lingvistiĉeskikh issledovanij RAN / Sankt-Peterburg: Institut lingvistiĉeskikh issledovanij RAN, 2018]
- Новое в русской лексике. Словарные материалы–2020. А.Ю. Кожевников, Н.В. Козловская, Н.А. М.Н. Приемышева, Ю.С. Ридецкая // Ркд коллегия А.С. Павлова, М.Н. Приемышева (отв. ред.), Ю.С. Ридецкая / Институт лингвистических исследований РАН / Санкт-Петербург: Институт лингвистических исследований РАН, 2021.
- [Novoe v russkoj leksike. Slovarnye materialy-2020. A.Ū. Koževnikov, N.V. Kozlovskā, N.A. M.N. Priemyševa, Ū.S. Rideckā // Rkd kolegijā A.S. Pavlova, M.N. Priemyševa (otv.

- red.), Ū.S. Rideckaâ / Institut lingvistiĉeskikh issledovanij RAN / Sankt-Peterburg: Institut lingvistiĉeskikh issledovanij RAN, 2021]
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. „О семантичкој дефиницији неологизама *антивакцинаш* и *антивакцинаштво*“. *Новоречје. Научно-популарни неолошки часопис*. Година III, број 4, Београд: „Алма“ – Пројекат Растко, 29–32. <<http://rastko.rs/filologija/novorecje>> 20. 1. 2021.
- [ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. „О семантичкој дефиницији неологизама *antivakcinaš* i *antivakcinaštvo*“. *Novoreĉje. Nauĉno-popularni neološki ĉasopis*. Godina III, broj 4, Beograd: „Alma“ – Пројекат Rastko, 29–32. <<http://rastko.rs/filologija/novorecje>> 20. 1. 2021]
- ПЕШИКАН, Митар и др. *Правоиис српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2010.
- [ПЕШИКАН, Митар i др. *Pravopis srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska, 2010]
- СЛИЈЕПЧЕВИЋ-БЈЕЛИВУК, Светлана, Марина Николић и Слободан Новокмет. „Нове речи у српском јавном дискурсу као последица пандемије ковида 19“. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* бр. LI 1, 2021: стр. 365–390.
- [СЛИЈЕПЧЕВИЋ-БЈЕЛИВУК, Svetlana, Marina Nikolić i Slobodan Novokmet. „Nove reĉi u srpskom javnom diskursu kao posledica pandemije kovida 19“. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini* br. LI 1, 2021: str. 365–390]
- *
- РЕЋИЋ, Твртко. *Semantika i pragmatika reĉi*. 3. elektronsko izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2016. <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/97_8-86-6065-356-9>. 13. 11. 2018.

Драгана Керкез*

Миливој Алановић. *Зайиси из српске синтаксе: узајамне везе форме и значења*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, 2020, стр. 350.

Своја вишегодишња проучавања односа форме, односно граматичких облика, с једне стране, и значења језичких израза, с друге стране, представио је Миливој Алановић у монографији *Зайиси из српске синтаксе: узајамне везе форме и значења*. Текстови настајали и објављивани од 2007. до 2019. године у којима се проблематизују различита питања из области синтаксе савременог српског језика смислено су окупљени у овој публикацији будући да их све попут лајтмотива повезује, како сам аутор наводи, једна јасна идеја: нераскидива веза граматике и лексике, односно „јединство лексикограматике“. Аутор, усредсређен на синтаксичку семантику, у својим текстовима који су за ову прилику прилагођени и често у значајној мери допуњени у складу са намером да се у обзир узму и нови, савремени погледи на постављена питања, успева да пратећи однос форме и значења укаже на неке од основних принципа на којима почива организација језичког система.

Иако се ради о текстовима који су настајали независно један од другог, може се рећи да их повезује методолошки приступ и намера аутора да посматране проблеме осветљава једновремено из различитих аспеката, из перспективе депеденцијалне граматике, конструкционе, когнитивне, као и функционалне граматике. Аутор истиче да је само на тај начин било могуће дати ваљане, релевантне одговоре на питања „о саставу какве структуре и хијерархијским односима унутар ње, затим о категоријалном или општем значењу дате граматичке форме, онда о законитостима мишљења које изражава и, на крају, о месту унутар сродних комуникативних јединица које заузима“ (стр. 7–8).

Књигу чине следећи делови: *Предговор* (стр. 7–16); четири велике целине у којима су окупљени текстови према степену општости самих језичких проблема, идући од оних у којима се настоје осветлити важни сегменти односа синтаксичког и семантичког плана језика (*I. Ка јединственој лексикограматике*) (стр. 17–105), потом оних који се

баве одређеним деловима реченице, односно реченичним члановима (*II. Значењски ресурси реченичних чланова*) (стр. 107–243), затим следе текстови везани за падежне форме и семантичке улоге њима исказане (*III. Падежне форме и њихови значењски ресурси*) (стр. 245–286), да би се у последњем поглављу аутор осврнуо на проблем кореференцијалности унутар реченичне структуре (*IV. Значењске везе међу реченичним глановима*) (стр. 287–331); на самом крају налазе се Литература (стр. 333–347) и резиме на енглеском језику (349–350).

Први део књиге састоји се из четири текста: *Интерфејс лексике и граматиике: узрок слабљења граница међу језичким категоријама; Форма значења и значење форме: проблем интерпретације значења реченице и њених чланова; О комплементарности синтаксичких и семантичких јединица реченице; Утицај лексичке селекције на значењску стурктуру конструкције.*

Други, најобимнији део, окупља шест текстова: *Оглед о значењу граматиичког субјекта; Објекат – од форме ка значењу, и обрнуто; Адвербијали – у светлу синтаксичких, семантичких и валенцијских кријеријума класификације; Конструкциона стабилност (транс) адвербијала; Начела стурктурне и семантичке организације глаголских иерифраза; Функционална употреба речи: глаголи између лексичке и граматиичке службе.*

У трећем поглављу налазе се три текста: *Граматиички оквири падежне идентификације агенса; Један специфичан семантички тип аблативног генитива; Субјекатски локатив и локатив семантичког субјекта: сличност и разлике, предност и недостаци у класификацији.*

Завршно, четврто поглавље чине, такође, три текста: *Граматиичка синтаксичке кореференцијалности; Комуникативни и праграматиички регулатори семантичке кореференцијалности; Принципи синтаксичке кореференцијалности осим стурктура у српском језику.*

Оно што смо издвојили као битне карактеристике и специфичности читаве књиге сублимирано је већ у првом тексту *Интерфејс лексике и граматиике: узрок слабљења граница међу језичким категоријама*. У њему Миливој Алановић даје модел анализе која подразумева укључивање најмање три перспективе: конституентско-депеденцијалне (пружа увид у граматичку организацију реченице), функционално-семантичке (ова врста анализе показује пропозиционалну структуру реченице) и комуникативне (анализа која се односи на промене у информативној структури реченице). Захваљујући оваквом приступу аутор успева да покаже да варијанте у употреби језичких форми при исказивању истог садржаја заправо јесу резултат субјективног поимања стварности односно сегментације стварности од стране говорника.

У тексту *Форма значења и значење форме: проблем инверзијације значења реченице и њених чланова* аутор, полазећи од теоријских поставки функционалне, депендијалне и конструкционе граматике, указује на чињеницу да иста граматичка форма може имати различита значења, али и да исто значење може добити различите форме. Тако се податак о предикацији може изместити из позиције предиката реченице на позицију субјекта, објекта или пак адвербијала, односно адвербијалног детерминатора (*Ухватила их је ђаника; Поијуно је изгубио сваку наду; Уиали су у велике дугове*), а до таквих померања долази и када је у питању измештање податка о агенсу или носиоцу процеса из позиције граматичког субјекта, измештање податка о пацијенсу из позиције објекта или пак о транспозицији адвербијалних у неадвербијална значења на позицији адвербијалног детерминатора, као у примерима типа *У мени још живи ова слика; Он у ђоме види решење; Пред нама су бројни ђроблеми; Баџио је око на ова кола* и сл.

Свакако најобимнији рад објављен у овој књизи, *О комплементарности синтаксичких и семантичких јединица реченице*, такође указује на то да један реченични члан може имати различите семантичке улоге, и обрнуто, да иста семантичка улога може бити изражена различитим реченичним члановима. У својој анализи Алановић долази до закључка да околност у којој постоје напоредне језичке форме не имплицира да су те форме нужно синонимичне, чиме се потврђује нераскидива повезаност синтаксе, семантике и прагматике, будући да избор језичке форме није условљен само њеним значењем већ и прагматичким параметрима релевантним у конкретној ситуацији.

Следећи интегрисућу идеју ове књиге о континууму који чине лексика и граматика, Алановић у тексту *Уишицај лексичке селекције на значењску стурктуру конструкције* своју пажњу усмерава управо на прелазни појас између ова два нивоа језика у покушају да покаже колико значење посматраних конструкција, тачније реченичних структура и њених делова, зависи од селекције и распореда лексичких јединица, на шта јасно упућују полисемија и метафоризација граматичких израза. Аутор закључује да се варијантност конструкционог значења постиже једним или чешће здруженим лексичко-граматичким механизмима: (а) номинализацијом пропозиционог предиката, (б) слабљењем лексичког значења финитума, (в) увођењем операторских речи, и (г) атипичним распоредом пропозиционих чланова.

У другом делу књиге који је аутор насловио *Значењски ресурси реченичних чланова* разматрана су питања семантичке интерпретације појмова у позицијама: **граматичког субјекта** (У тексту *Оглед о значењу грамаиичког субјекта* Алановић полази од три параметра: лексичкосемантичких обележја управног глагола или предиката, лексичкосемантич-

ких обележја именице у субјекатској позицији, граматичких образаца у које је субјекат интегрисан, и показује да се осим два основна значења, субјекта и објекта, у овој позицији могу наћи различита околнсна значења – значење места, времена, узрока, последице, услова, начина, предикативности, модалности и квалификативности: *Воз је месѿо сус-реѿа два сѿранца; То је време сурових обичаја; Душа је узрок жалосѿи у живоѿу; а сам шѿрајк је ѿследица сѿања у кулѿури из ѿреѿходних година; усвајање ѿринѿија ѿолеранѿије је услов слободног цивилизованог живоѿа; Филозофија је начин да се ѿи анѿагонизми ѿомире без физичког убијања; Последњих година расѿе инѿтересовање за ѿрофесију васѿѿиѿачиѿа; Заѿо је изосѿала могућносѿ да чујемо ѿихове уѿиске о ѿриѿумфу у Новом Саду); **објекта** (Текст *Објекатѿ* – од форме ка значењу, и *обрнуѿо* за свој основни циљ има утврђивање међузависности структурних образаца и семантичких ликова објекта, при чему се као неопходна наметнула дистинкѿија између синтаксичког и семантичког објекта. Аутор анализира ситуације када се на објекатској позицији налазе актанѿи са необјекатским значењима, на пример у реченици: *Поново смо наишли на неѿходну ледену ѿреѿреку која нас је ѿриморала да се враѿимо*, субјекат има улогу ситуационог каузатора, док објекат постаје једини агенс. Са друге стране, посматране су ситуације у којима се податак о објекатском значењу налази изван позиѿије директног објекта и то када је активиран процес номинализације: *ѿродаја цигаретѿа, ѿегово убисѿиво нас је много ѿѿресло*, или пак процес метафоризације: *скинуѿи са некога одговорносѿ, Црква високо цени монашѿиво и види у ѿему ѿуѿ сѿасења изабраних душа*. Читав оглед омогућио је аутору да у самом односу једног реченичног члана и ѿегових семантичких ликова истакне садејство формалнограматичких, семантичких и прагматокомуникативних категорија); **адвербијала** (У тексту *Адвербијали – у свеѿлу синѿаксичних, семанѿичких и валенѿијских криѿеријума класификаѿије* Алановић најпре издваја типолошке одлике адвербијала закључујући да се они, као зависни чланови, у реченици или синѿагми везују уз глагол, те да се ради о, по правилу, факултативним члановима, иако, уколико то захтева лексичка семантика глагола, они могу бити обавезни чланови. Потом, упућује на Тенијерово одређење адвербијала као сирконстаната који представљају околности под којима се одвија радња означена глаголом, и да се напоследку може говорити о удаљавању од основног околсног значења код идиоматизованих структура насталих као појмовне метафоре и метонимије. Други део рада посвећен је анализи валенѿијског статуса адвербијала, и у том смислу, инсистирању на начелима формалне специфичности (ФОСП) и синтаксичке обавезности (СИНТО) као неопходним за прављење разлике између адвербијала у функцији допуне или пак додатка / одредби. Надовезујући се на овај текст, Алановић у наред-*

ном тексту *Конструкциона стабилности (иранс)адвербијала* испитује адвербијалне форме без адвербијалног значења и истиче да су ове форме заправо значењски регулатори конструкције, што им обезбеђује стабилну форму у самој конструкцији. У питању су трансадвербијали типа: *дошао је до новог открића, изашао је с новим предлогом, ишао је из форме* и сл.); **глаголских перифраза** (У тексту *Начела синтактичне и семантичке организације глаголских иерифраза* аутор проблематизује сам појам глаголске перифразе из перспективе србистичке лингвистичке традиције, представља структурно-семантичку организацију глаголских перифраза и семантичке односе унутар ових предикатских структура, при чему посебну пажњу посвећује функционалним глаголима *дати* и *добити* и показује како формално иста предикатска структура може имати различита пропозициона значења, у чему кључну улогу имају девербативне именице. Тако појам у позицији субјекта реченице уз перифразе типа *добићи дозволу / овлашћење / ирисањак / њомоћ / сагласности / задужење* и сл. има семантичку улогу адресата или објекта каузације, док у перифразама типа *добићи вести / изјаву / информацију / одговор / признање / саопштење* и сл. субјекат има улогу примаоца информације. У шестом тексту насловљеном као *Функционална употреба речи: глаголи између лексичке и граматичке службе* аутор истиче потребу за успостављањем јасне разлике између лексичке, граматичке и функционалне употребе речи. Ваља овом приликом истаћи прецизно изведену анализу граматичких и семантичких карактеристика функционалних глагола као делова перифрастичних предикација. Чињеница да управо функционални глаголи уносе разлику у значењу међу перифрастичним предикатима који имају у својој семантичкој бази исти пропозициони предикат 'разговарати' потврђује тезу да се не ради о синсемантичним глаголима: *задубиће се / кренуће / стићиће / убацити се / ући / увући / укључиће се / умешаће се / ујасиће / уљесиће се / ујусиће се у разговор*. Ови глаголи могу учествовати у различитим граматичким трансформацијама типа *Анализа је сироведена*, када се мења глаголска дијатеза из активне у пасивну).

Трећи део књиге обухвата текстове везане за падежну проблематику и питања повезивања одређених семантичких типова са одговарајућим падежним конструкцијама. Најпре аутор анализира могућности исказивања агенса различитим падежним формама које се у реченици појављују у функцији: **граматичког субјекта** (*Марко лежи на кревету*), **граматичког објекта** (*Надам се Марку, Интересују ме ваши односи, Марко га је зближио са Аном* и сл.), у функцији **агентивне допуне** (*Сазнао сам ову новост од иријашеља, Пије ми се сок, На њој је она одлука* и сл.), **атрибута** (*Марков долазак, долазак гостима*), затим у функцији **адвербијала** (*У Влади тврде да не знају за овај проблем, Љубав се родила између њих двоје* и сл.) или као **коагентивне форме** (*Оишла је у*

прайњи своје пријатљеице, Пошао је без мене на њуи и сл.). Текст *Грамаиички оквири њадежне идениификације агенса* показује улогу синтаксичке организације реченице, процеса номинализације, успостављања метонимијских односа, као и одређених прагматичких параметара, у смештању податка о агенсу у сваку од реченичних позиција, изузимајући позицију простог глаголског предиката. У другом тексту овог дела књиге у фокусу је конструкција аблативног генитива употребљена уз каузативне глаголе типа *зашишиишии, одвраишии, одговоришии* и сл. Посматрана је синтаксичка и семантичка валентност ових глагола како би се напослетку издвојиле семантичке и синтаксичке особености аблативног генитива. Ова предлошко-падежна конструкција има значење напуштања, удаљавања или одвајања од неке радње што доводи до њеног престанка, привременог прекида, одгађања или поништавања њених ефеката (*задржаии од учења, одговоришии од њуи, одвраишии од њаквих сасианака* итд.). Текст *Субјекатски локаиив и локаиив семантичког субјекта: сличности и разлике, њредности и недостиаци у класификацији* критички је осврт Миливоја Алановића на обраду падежних значења у србистици. На примеру субјекатског локатива аутор указује на проблеме трансформационе методе у анализи значења падежа, тачније семантичких улога.

Четврто поглавље књиге отвара текст *Грамаиика синиаксичке кореференцијалности*, у којем аутор настоји издвојити правила, граматичке механизме успостављања кореференцијалних веза међу синтаксичким јединицама. Полазећи од принципа депеденцијалне граматике, анализира *осим*-структуре којима се изражава комитативност и ексцептивност, образлажући то чињеницом да ове форме „омогућавају укључивање синтаксичких кореферената свих зависних чланова реченице“ (291) (*Осим Биљане, на њрослави је била и Ана* – косубјекат; *Осим Биљане, никога више нисам видео* – кообјекат; *Осим у њеиак, видели смо се и у субоиу* – коадвербијал итд.). Спроведена анализа, наводи аутор, потврђује да форма језичких јединица зависи од њихове позиције, функције у реченици (за граматички субјекат и директан објекат), лексичкосемантичких обележја регенса (за логички субјекат, индиректан објекат и предикатив), или од самог значења (за адвербијале), што у крајњем подразумева да се синтаксичка кореференцијалност успоставља на основу структурне, формалне или значењске условљености или зависности.

Други текст, *Комуникаиивни и ѡрамаиички регуаиори семантичке кореференцијалности*, надовезује се на претходни. Сада су у фокусу комуникативно-прагматички аспекти кореференцијалности. Како однос кореференцијалности подразумева хијерархизацију реченичних конституената који имају исту функцију и исту семантичку улогу, аутора наводи на закључак да се то може сматрати резултатом перспективе из које се сагледава неки догађај, односно различитим комуникативним на-

мерама говорног лица, те да се у бављењима овим проблемом у обзир морају узимати и комуникативни и прагматички чиниоци.

У последњем тексту овог поглавља, а уједно и читаве књиге, *Принципи синтаксичке кореференцијалности осим-структура у српском језику*, аутор издваја граматичке обрасце у којима се појављују осим-структуре, потом и семантичке оквире који подразумевају два супротна значења, изузимање (ексцептивност) и додавање (комитативност). Сами структурни обрасци могу се поделити на три типа: 1) рекцијска конструкција *осим* + генитив, 2) редукована ексцептивна *осим* *што*-реченица, аналитичка структура *осим* + прилог / прилошка реченица / (предлошко-)падежна конструкција и сл. 3) зависна ексцептивна реченица уведена везником *осим* *што* као синтаксички прототип.

На самом крају, можемо рећи да монографија *Зайиси из српске синтаксе: узајамне везе форме и значења* има своје место у нашој науци о језику не само због релевантности основне теме која повезује све текстове у јединствену целину већ и због методолошког поступка заснованог на савременим приступима који у анализи језичких јединица на синтаксичко-семантичком плану, као неизоставне, узимају у обзир и различите когнитивне и прагматичке параметре. Сложићемо се са речима аутора, који настанак ове монографије види вишеструко корисним јер „она пружа поуздан увид у научни профил истраживача, што није неважан задатак, и друго, она у саму жижу лингвистичке пажње ставља значење, смисао и комуникативне ефекте различитих језичких израза, користећи се притом обилато решењима неких од најутицајнијих лингвистичких праваца данас“ (стр. 16).

Наташа Б. Киш*

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

---

* natasab@ff.uns.ac.rs

Милош Ковачевић. *Српски стилистичари*. Београд: Српска књижевна задруга, Едиција „Књижевна мисао“, 2021, 332 стр.

1. Српска књижевна задруга је у престижној едицији „Књижевна мисао“ објавила књигу *Српски стилистичари* Милоша Ковачевића, која је произашла из ауторовог дугогодишњег вишеаспекатског бављења стилистиком. У питању је прво србистичко дело посвећено историјату и актуелном стању српске стилистике, а уједно и својеврсни лексикон српских стилистичара.

1.1. Како се објашњава у предговору, почеци научне стилистике код Срба, за које је заслужан Богдан Поповић, млађи су тек неколико година од оснивања стилистике као научне дисциплине у свету (1909. година, када је Шарл Баји објавио *Трактат о француској стилистици*). Да би дошла до концепта *интегралне стилистике*, према коме је данас усмерена, српска стилистичка мисао прошла је током двадесетог века кроз аутентичан развојни ток: „[с]вјетска и србистичка стилистичка струјања у том двадесетом вијеку више су се разилазила него што су се дотичала“ (стр. 7). Књига *Српски стилистичари* омогућава да се упозна њен развој, као и да се сагледа и разуме данашње усмерење „српске књижевне и лингвистичке као интегралне стилистике“ (стр. 10).

1.2. Ово Ковачевићево остварење садржи десет поглавља посвећених српским стилистичарима и једно поглавље посвећено савременој српској стилистици: (1) „Богдан Поповић – оснивач научне стилистике код Срба“ (стр. 11–32); (2) „Белићеви погледи на стилистику“ (стр. 33–56); (3) „Стилистичке анализе Јована Вуковића“ (стр. 57–85); (4) „Проблеми и принципи стилистике Миљивоја Павловића“ (стр. 87–110); (5) „Стилистички доприноси Милорада Ђорџа“ (стр. 111–134); (6) „Језик и књижевност у лингвостилистичком приступу Душана Јовића“ (стр. 135–151); (7) „Драгиша Живковић као лингвостилистичар“ (стр. 153–179); (8) „Стилистички доприноси Радоја Симића“ (181–203); (9) „О стилистици Нова Вуковића“ (стр. 205–242); (10) „Стилистички погледи и анализе Новице Петковића“ (стр. 243–281); (11) „Умјесто поговора: Интегрална стилистика“ (стр. 283–317). Публикацију употпуњују: *Предговор* (стр. 7–10),

Библиографска забиљешка (стр. 319–320), *Регистар имена* (стр. 321–327), *Биљешка о њисцу* (стр. 329–332).

2. У предговору се предочава теоријско-методолошки оквир унутар којег је анализиран развојни ток српске стилистичке мисли.

2.1. „[И]сторијат српске стилистике може [се] пратити само као приказ (стилистичких) радова српских стилистичара, док готово да и није могућ научно адекватан приказ историјата србистичке стилистике преко историјата стилистичких идеја, пошто континуитета у преношењу и размјени стилистичких идеја међу српским стилистичарима и није било“ (стр. 9).

2.2. У складу с претходно наведним објашњењем, развој стилистике код Срба представљен је преко стилистичких „портрета“ десет значајних представника, и то оних чији је стваралачки опус завршен. Аутори чије је стваралаштво анализирано нису примарно стилистичари него књижевни теоретичари и књижевни критичари, односно теоретичари језика и граматичари. „У књизи се анализа њихових стилистичких доприноса везује само за оне радове који се критеријално могу подвести под приоритетно стилистичке“ (стр. 9–10).

2.3. Стилистички доприноси значајних представника осветљавају се помоћу двају критеријума – (1) „стилистичких критеријума важећих у времену настанка радова“, и (2) „садашњих критеријума књижевне и лингвистичке стилистике, посматраних из перспективе интегралне стилистике“ (стр. 10).

2.4. Редослед стилистичких портрета у књизи установљен је према два критеријума – (1) „критеријум времена настанка стилистичких радова“, и (2) „критеријум развоја стилистичке идеје“ (стр. 10).

3. Историја и актуелно стање српске стилистике. Као што је указано, централни део књиге доноси детаљну анализу стилистичког стваралаштва десет представника историје српске стилистике, а у завршном поглављу представљен је актуелни стилистички концепт – *интегрална стилџистика*.

3.1. Историја српске стилистике почиње од Богдана Поповића – тај почетак је и хронолошки и суштински. „Кад се данас вратимо радовима Богдана Поповића и препустимо их ‘огледалу’ актуелности, тј. подвргнемо их оновременим научним критеријумима, закључићемо [...] да је Богдан Поповић најсавременији у својим стилистичким погледима и истраживањима“ (стр. 11). Његови стилистички критеријуми ближи су данашњим него оновременим. „[Н]ајбоље књижевнокритичке, које су по правилу и књижевноисторијске, анализе Поповићеве јесу управо лингвостилистичке анализе, у схватању модерне стилистике“ (стр. 14). С друге стране, „[о]брнуто од модерне стилистике, за Поповића је [...] научна књижевна критика надређена или равноправна стилистици, али не и под

њеним окриљем“ (стр. 14). Лингвостилистичка анализа омогућила му је да књижевну критику заснује као научну дисциплину тако што ће јој обезбедити научни метод и елиминисати ненаучне позитивистичке и импресионистичке елементе. Кључна разлика између Поповићеве и данашње лингвостилистике јесте у терминологији, а неповољност за упознавање његовог стилистичког учења јесте то што није експлицитно објединио своје стилистичке студије.

3.2. Александар Белић се налази на следећој тачки развојне линије српске стилистике. „[В]ише је писао о доприносима појединих свјетских аутора стилистици – него што се сам, у теоријским или емпиријско-теоријским радовима, посвећивао њеним проблемима“ (стр. 33). Он је у потпуности стилистичку анализу смештао под окриље стандардног језика – његове стилистичке анализе више су нормативнограматичке него праве стилистичке анализе. „Путеви лингвостилистике већ у Белићево доба, а посебно у другој половини двадесетог вијека [...] све више [су се] усмјеравали ка поступцима *одсјуиња* од норме књижевног језика“ (стр. 55). Такво стилистичко опредељење дошло је до изражаја у руском формализму (још током Белићевог живота), затим, у француској структуралној школи, посебно код обновитеља реторике (шездесетих година двадесетог века), а имало је одређен значај и у семиотичкој стилистици. Белићеви прегледни радови потпуно су усклађени с тадашњим најмодернијим и најактуелнијим европским стилистичким учењима. Захваљујући Белићу, српска стилистика је сазнала за њих и била у могућности да се служи њиховим резултатима и примењује њихове критеријуме. Поповић и Белић су поставили темеље развоју српске стилистике, међутим, на том путу задуго нису имали следбенике.

3.3. Јован Вуковић, наредни учесник развојног тока српске стилистике, најмање је познат као стилистичар, иако стилистички радови спадају међу најбројније у његовом обимном и свестраном стваралаштву – има их тридесет пет. „А ти се радови и хронолошки, и тематски, а што је и најзначајније, и с обзиром на развој Вуковићевих погледа на стилистику, могу раздијелити у три групе, односно три периода:“ (1) 1948–1952; (2) 1962–1966; (3) 1968–1976 (стр. 57). Вуковић ће бити запамћен у србистичкој стилистици по радовима из другог и трећег периода, који га сврставају међу најзначајније српске стилистичаре. То се првенствено односи на његова разматрања у којим се бавио диференцијацијом чисто граматичких, граматичко-стилистичких и чисто стилистичких категорија, као и на његова истраживања синтаксичке синонимије.

3.4. Миливој Павловић заузима одређено место у историји српске стилистике више формално него суштински јер су његове идеје биле анахроне времену коме су припадале, а то је седма деценија двадесетог века. „То је вријеме у коме су стилистичка истраживања у Југославији

била најинтензивнија, вријеме у коме су интересовање за стилистику подједнако исказивали и лингвисти и књижевни критичари и историчари“ (стр. 87). Како показују његове књиге (*Проблеми стила; Проблеми и принципи стилстичке*), његово стилстичко учење је било нормативног (маретићевско-белићевског) типа, а не дескриптивног (бајијевског). Павловић није узимао у обзир темељно начело лингвистичке стилистике као стилистике књижевног текста: да се до целовитог суда о уметничком тексту може доћи једино на основу проучавања језичког и садржајног аспекта, као и њиховог међуодноса (стр. 108). Павловићево виђење предмета стилистике, затим његов појмовно-терминолошки апарат, као и принципи стилстичке анализе које је заступао – били су застарели у научном контексту његовог времена.

3.5. Милорад Ћорац се налази на наредној тачки историје српске стилистике. „По броју објављених стилстичких књига, у десетљећу и по – с краја седме до почетка девете деценије XX вијека [...] – од свих лингвиста стилстички је најплоднији и најактивнији [...] Милорад Ћорац“ (стр. 113). Стилстичке књиге овог аутора (*Језик и стил Михаила Лалића; Лингвистичко-стилстичка исцртавања; Стилстичка српскохрватског књижевног језика; Меџафорски лингвостилстички*) показују да његови лингвостилстички емпиријски резултати претходе теоријским промишљањима. Слабија теоријска разрада често га је доводила до некритеријалности у диференцирању граматичких и стилстичких јединица. „Његов се стилстички развој зато може окарактерисати као допуњавање подтипова језичких јединица које потпадају под одређене стилстичке категорије, чија класификациона основа није мијењана од прве до последње књиге“ (стр. 131–132). Стилстички развој Милорада Ћорца базира се на трагању за теоријски утемељеним критеријумима већ спроведених емпиријских стилстичких анализа. Поменута „инверзија“ у научном истраживању представља вероватно кључни чинилац због којег је његово стилстичко стваралаштво остало занемарено у каснијим фазама развоја српске стилистике.

3.6. Душан Јовић је следећи учесник развојног тока српске стилистике. Овај лингвиста појављује се на југословенској стилстичкој „сцени“ средином седамдесетих година двадесетог века, када је стилистика већ увелико заузела значајно место међу језичким и књижевним дисциплинама. Јовићеве стилстичке књиге (*Лингвостилстичке анализе; Језички систем и његова грамајка*) одликују се и теоријском продубљеношћу и егзактношћу емпиријских анализа. „Чини се да је у објема Јовићевим књигама доминантно наглашен циљ проналажења ‘сопственог пута у изучавању поезике и језика’, [што] се посебно види по Јовићевом односу према ‘историјату питања’, а понајвише према утемељивачу лингвостилистике Шарлу Бајију“, као и „према многим

дотадашњим општеприхваћеним лингвостилистичким резултатима, посебно лингвостилистичкој терминологији“ (стр. 137). Индикативно је што Јовић употребљава термин *стилогеност*, али не и термин *стилем(а)*, који већ десетак година постоји у европској и југословенској науци (Јозеф Мистрик 1967; Крунослав Прањић 1968). Посебну пажњу је посветио разграничавању комуникативног и поетског језика: разлику је видео у немотивисаности/мотивисаности језичког знака, као и у денотативности/конотативности језика. „Сваки поетски текст нужно носи поетску информацију“, при чему „све поетске информације нису једнаковриједне, немају исти степен стилогености“ – у складу с тим, „Јовић лингвостилистичку анализу ‘обогаћује’ критеријумом *мјерења информације њоејског њексиа*“ (стр. 149). Својим емпиријским радовима допринео је осветљавању лингвистичке типологије српског романа двадесетог века.

3.7. Драгиша Живковић својом стилистичком делатношћу обележава највиши ступањ који је српска стилистика достигла након пола века. „[Н]еопходно је указати на двије врсте његовог бављења стилистиком: а) на теоријска освјетљења стилистичких приступа књижевном тексту, и б) на примјену (лингво)стилистичких критеријума у анализи конкретних књижевних текстова“ (стр. 155). Појава овог научника на стилистичкој „сцени“ код Срба везује се за 1958. годину, када се у србистици није обраћала пажња на бајијевску ни шпицеровску стилистику, а када Живковић објављује свој знаменити текст „*Вече на шкољу Алексе Шантића – стилска анализа*“. „Тај текст представља тоталну лингвостилистичку анализу, у којој се освјетљава књижевноумјетничка функционалност и метричко-ритмичке, и композиционе, и лексичке и звуковне структуре пјесме“ (стр. 156). Написао је три теоријска стилистичка рада почетком шездесетих година. Сматрао је да књижевно дело треба „анализирати откривањем структуре која подразумева разјашњење мреже односа између њених конституената“, при чему се полази од „аксиома“ да књижевно дело представља аутономну језичко-уметничку структуру – стога, језички аспект има приоритет у анализи (стр. 161–162). Остварио је значајне (лингво)стилистичке анализе текстова српских књижевника. Специфичност његових анализа јесте у томе што је пажњу посвећивао не само стилематичним јединицама него и нестилематичним јединицама које су стилогене у одређеном тексту. Дакле, бавио се стилогеношћу и стилема и нестилема, што је одлика савремене *интегралне стилистике*. Слично другим српским стилистичарима, код Живковића емпирија претходи теорији. Стиче се утисак да су исходи (лингво)стилистичких анализа више трасирали пут лингвостилистици код Срба него што су теоријски промишљени критеријуми налазили примену у анализи конкретних текстова (стр. 155).

3.8. Радоје Симић својим обимним и разноврсним стилистичким стваралаштвом – седам књига и велики број чланака – обухвата скоро четири деценије у развоју српске стилистике (од краја седамдесетих година двадесетог века до пред крај друге деценије двадесет првог века). Бавио се питањима опште, лингвистичке и функционалне стилистике, затим, питањима анализе дискурса (текстолингвистике) и вербатологије. Темељни предмет стилистике за Симића јесте *ефицијентности језичког знака*, до којег је дошао преко појма *ефективности израза* Маргарите Николајевне Кожине. Симић стилистику посматра као науку о семиолошкој структури знака, а *ефицијентности* сматра особеношћу знаковне структуре, док *стилска обележја* издваја на два плана – у структури појединачног знака и у знаковном систему. Није имао пријемчив став према бајијевској ни према шпицеровској стилистици. За критеријалну основу ефицијентности узео је варијантност израза. По његовим речима, *варијација* је поступак којим се ефицијентност израза достиже и подешава сврси и приликама, а лингвостилистика има задатак да проучава варијације (њихову природу, улогу, сврсиходну употребу). Међутим, „критеријуми ‘препознавања’ и научног освјетљавања ефицијентности нису потпуно ‘изоштрени’ у примјени на конкретни језички материјал“ (стр. 191). У Симићеве најуспешније анализе конкретних текстова спадају оне у којима се ослањао на лингвостилистичке критеријуме (без њиховог бајијевског односно шпицеровског именованја).

3.9. Ново Вуковић својим уџбеником *Путијеви стилстичке идеје* (2000) обележава крај двадесетог века у српској стилистици, и то у складу с научним контекстом свог времена. Може се рећи да је година издања „на неки начин симболички осликала суштину“ ове књиге. „С једне стране, она даје врло утемељену, критеријалну, а критичку слику свјетских стилистичких ‘струјања’ или ‘идеја’ у XX вијеку, у коме је стилистика и стекла статус аутономне научне дисциплине, а с друге стране – она својом, оправдано је рећи, изузетношћу једноставно постаје ‘брана’ објављивању површних, и научно некритеријалних не само стилистичких радова него и уџбеника, какве нам је у србистици ‘подаривао’ XX вијек“ (стр. 205). Вуковић је методолошки уједначено, функционално, кохезивно и кохерентно структурирао садржину књиге, издвајајући теоријски и историјски део. „[И] један и други [дио] повезује разматрање историјата стилистичког питања, представљеног кроз освјетљење стилистичке идеје“ (стр. 207–208). *Стилстичка идеја* подразумева да *стил* постоји као феномен који се може запазити, описати и проучавати. Вуковић је сматрао да *стилстичка идеја* омогућава окупљање и кондензовање *стилстичке мисли*, што је довело до настанка модерне стилистике.

3.10. Историја српске стилистике двадесетог века завршава се стилистичким стваралаштвом Новице Петковића. У његовим књигама и студијама постоје бројни примери „лингвостилистичке као књижевне анализе“, при чему се остварује својеврсни сусрет лингвистике и „књижевног описа“ (стр. 277). Обухватао је све језичке јединице којима се бави лингвостилистика (фоностилеми, морфостилеми, семантостилеми, синтаксостилеми, текстостилеми, графостилеми), анализирајући и описујући различите подтипове стилематичних јединица. Сматрао је да стилистика има задатак да испитује језичка стилогена (у контексту функционална) средства, заправо да се бави стилогеношћу као стилском вредношћу. Његов стилистички приступ одликује се тиме што је узимао у обзир и стилематичне и нестилематичне језичке јединице (које се јављају у одређеном уметничком тексту). „Зато се он с правом може сматрати најзначајнијим представником не само књижевне него и интегралне стилистике код Срба“ (стр. 279).

3.11. На „крају пута“ налази се *интегрална стилистика* као актуелна „фаза“ и највиши ступањ развоја српске стилистике. Ковачевић предочава да се комбиновањем критеријума *стилематичности* (онеобичавање или одступање на формалном и/или семантичком плану) и *стилогености* (стилски ефекат) издвајају четири типа језичких јединица (реализованих у контексту):

1. стилематичне и нестилогене	(стилски нефункционалне)
2. стилематичне и стилогене	(стилски функционалне)
3. нестилематичне и стилогене	(стилски функционалне)
4. нестилематичне и нестилогене	(стилски неутралне)

У предмет стилистичке анализе улазе три типа јединица:

1. стилематичне и нестилогене	(стилски нефункционалне)
2. стилематичне и стилогене	(стилски функционалне)
3. нестилематичне и стилогене	(стилски функционалне)

Интегрална стилистика има не само научну него и дидактичку вредност јер су њени критеријуми примењиви на свим нивоима образовања, што је у овом поглављу показано на примерима: (1) однос творбених категорија деминутивности и аугментативности према стилистичким категоријама хипокористичности и пејоративности; (2) синтаксичко-стилистички поступци преношења туђег говора у уметничком приповедном тексту.

3.12. У завршном осврту на историју српске стилистике код Срба може се приметити да су поједини аутори написали уџбенике стилистике (Миливој Павловић, Милорад Ћорац, Радоје Симић). Међутим, то није имало већег утицаја на научни статус стилистике на српским универ-

зитетима – стилистика није доследно заступљена као наставни предмет на свим српским универзитетима на којима се изучава србистика. Како објашњава Ковачевић, кључни разлог дијахронијског дисконтинуитета српске стилистике треба тражити у њеном неповољном научном статусу у универзитетској настави (стр. 9).

4. Лексикон српских стилстичара. Књига *Српски стилстичари* може се посматрати као својеврсни биографско-библиографски лексикон српских стилстичара (поглавља би била одреднице). Главна формална разлика у односу на уобичајене лексиконе тог типа јесте одступање од азбучног реда при навођењу одредница. Међутим, постоје подаци за представљање српских стилстичара, и то доследно код сваког аутора: (1) период његовог бављења стилстиком; (2) стилстичка дела тог аутора; (3) његови стилстички погледи и одлике његовог стилстичког приступа; (4) допринос, значај и вредности стилстичког стваралаштва тог аутора; (5) недостаци и неповољна решења у његовом стилстичком раду (ако их има); (6) закључни осврт; (7) стилстичка библиографија тог аутора; (8) литература потребна за сагледавање његове стилстичке делатности. Покушаћемо да одреднице замишљеног лексикона укратко прикажемо, наводећи их азбучним редом и пратећи горе наведене параметре (због обима, изостављамо библиографију и литературу).

БЕЛИЋ, Александар (1876–1960). Белић је своје стилстичке радове објавио 1940. и 1951. године. Могуће их је тематски разврстати у две групе: (1) примена стилстичких критеријума; (2) оцена стилстичких учења. Белићев први стилстички текст говори о односу стилистике и граматике, а узима у обзир ставове Јана Риса – да научну стилистику чини јединство објективне и субјективне стилистике, а да су обе подређене граматизици. „Вјероватно због тога што је био свјестан произвољности стилстичких критеријума [...] и научне ‘непрецизности’ (нејасне критеријалности) стилистике у односу на друге стилстичке дисциплине, Белић се одлучио да српској научној јавности [...] прикаже оно што је тада у европској стилстичкој науци било најцјењеније и најкритеријалније (најнаучније), а то је стилстичко учење *Женевске лингвистичке школе*, односно Шарла Бајија“ (стр. 34). Познавао је и друга стилстичка учења, о чему сведоче његова бројна позивања на ставове стилстичара, међу којима су Карл Фослер, Лео Шпицер, Бенедето Кроче, Виктор Виноградов, Јан Розвадовски, Жил Марузо. Бавио се и стилстичком анализом књижевних текстова (проза Момчила Настасијевића и једна песма Јосипа Косора). Сматрао је да стил не допушта одступања од стандардног језика, као и да језичка правилност не представља сметњу слободи уметничког стварања. Између Белићевих прегледних радова и стилстичких анализа постоји разлика. У прегледним радовима је пратио најнапреднија стилстичка учења која допуштају одступања од норме. У стилстичким анализама заступао је

став да одступања од норме представљају не само граматичку него и стилистичку грешку.

ВУКОВИЋ, Јован (1905–1979). Стилистичко стваралаштво Јована Вуковића обухвата тридесет пет радова, насталих у три хронолошка, тематска и развојна периода: (1) 1948–1952 (седам радова); (2) 1962–1966 (тринаест радова); (3) 1968–1976 (петнаест радова). У првом периоду бавио се језиком и стилем појединих писаца (Силвије Страхимир Краљчевић, Зијо Диздаревић, Марко Марковић, Михаило Лалић), ослањајући се на принципе нормативне/граматичке стилистике. Основну карактеристику радова из првог периода представља наглашена контрарност између *стилских* и *неграматичких* црта у књижевним текстовима. „При том се ‘стилско’ схвата као надградња правилног књижевног језика, док је ‘неграматичко’ неопростива мана“ (стр. 64). Други период обухвата три уже тематске целине: (1) општестилистичке теме (проблеми стилистике као науке, значај стилистичких анализа); (2) међуоднос граматичке и стилистичке норме (теорија о интерференцији и диференцијацији граматичких и граматичко-стилистичких категорија у књижевном језику); (3) особености српског поетског језика (критеријуми интонационе стилистике). Радови трећег периода посвећени су различитим стилистичким питањима: (1) однос стилистике према науци о језику и науци о књижевности; (2) функционална стилистика (типологија стилова); (3) интонациона стилистика; (4) синтаксичка стилистика (посебно реченична синонимија). Највреднији део његовог стилистичког стваралаштва односи се на диференцијацију чисто граматичких, граматичко-стилистичких и чисто стилистичких категорија, као и на синтаксичку синонимију.

ВУКОВИЋ, Ново (1937–2002). Овај аутор се појављује на самом крају двадесетог века са својим уџбеником *Пуџеви стилски идеје* (2000), који се знатно разликује од претходних уџбеника стилистике – Ђорђа Анђелића (1930), Миливоја Павловића (1960/1969) и Милорада Ђорца (1974). Другачији је најпре по томе што на прегледан и систематичан начин осветљава све стилистичке идеје, учења и теорије, обухватајући лингвостилистику, књижевну стилистику и функционалну стилистику. Затим, за разлику од претходних уџбеника, који су били анахрони свом времену, ово Вуковићево дело било је потпуно у духу свог времена, а можда и испред њега. Вуковићев уџбеник има две целине: (1) „О основним појмовима и проблемима стилистике“ (овај део је теоријски и прегледно-проблемски); (2) „Пресјек развоја стилистичке мисли“ (овај део је прегледно-историјски). Целине су концепцијски обједињене разматрањем развојног (дијахронијског) тока стилистичке идеје. „По броју покренутих питања, по броју цитираних страних и домаћих стилистичара, по броју издвојених и освијетљених стилистичких термина, по методолошкој кохерентности и конзистентности текста, по начину научног презентовања стилистичких садржаја, по композиционој уобличености, а и по љепоти

језика којом је писана – тешко да ова стилистичка књига Нова Вуковића има свој пандан не само у србистици“ (стр. 207).

ЖИВКОВИЋ, Драгиша (1914–2002). Његов први стилистички рад „*Вече на шкољу* Алексе Шантића – стилска анализа“ (1958) доноси резултате емпиријске лингвостилистичке анализе, након чега је написао три теоријска рада: (1) „Стилистика као наука о језику и о књижевности“ (1960); (2) „Тумачење књижевног дела“ (1961); (3) „Аспекти књижевног дела“ (1963). Теоријски концепт изложен у овим радовима усаглашен је с тада владајућим погледима стилистичке критике шпицеровског типа. Између 1958. и 1978. године објавио је више студија у којима је изнео резултате емпиријских истраживања књижевних текстова српских писаца (Ива Андрића, Бранка Радичевића, Лазе Костића, Војислава Илића, Ђуре Јакшића). „Живковићеве стилистичке анализе захватају све типове (не)стилематичних јединица – од фонеме до текста, тако да је Живковић први стилистичар не само код Срба који је, с обзиром на свеукупност језичких јединица, вршио тоталну стилистичку анализу“ (стр. 176–177). У анализама књижевних текстова континуирано је налазио нова стилистичка решења и на практичном плану показивао „моћи“ стилистичке критике као својеврсне *интегралне стилстичке*, која обједињује бајијевске и шпицеровске погледе, а која примењује критеријуме *стилематичности* и *стилогености*. Зато се овај научник може сматрати антиципатором *интегралне стилстичке*. „Тиме је Живковић превладао ограничења бајијевско-шпицеровске књижевне стилистике, која је за предмет истраживања имала готово искључиво стилеме“, показавши „и да нестилематичне јединице могу бити стилогене, ако не и чешће од њих“ (стр. 176).

ЈОВИЋ, Душан (1921–1996). Јовићево стилистичко стваралаштво остварује се у другој половини седамдесетих и првој половини осамдесетих година. Објавио је две стилистичке књиге – *Лингвостилстичке анализе* (1975) и *Језички систем и његова граматика* (1985). Његово стилистичко учење више припада генетичкој (књижевној) него лингвистичкој стилистици јер је стилистику књижевног текста сматрао јединим предметом лингвостилистике. Посебну пажњу је посветио одређењу статуса поетског језика у односу на комуникативни језик, тј. издвајању диференцијалних особина језика књижевности као предмета стилистике у односу на стандардни језик као предмет лингвистике. Свакодневни језик одређује као *немоћивисан* и *деноћативан*, а поетски језик као *моћивисан* и *коноћативан*. У лингвостилистичку анализу уводи критеријум *мерења информације његовог текста*, заснован на теорији информације (правило: информација је равна нули ако је предвидљивост потпуна). Допrineо је изучавању језичке типологије српског романа: указао је на различит однос писаца према језичкој норми у првој и другој половини двадесетог века. Јовић заузима посебно место у српској стилистици захваљујући томе што је увео следеће стилистичке параметре: (1) мотивисаност језичког знака у књижевном тексту; (2) конотативност поетског

језика; (3) мерење поетске информације. Сваки од њих је задржао вредност до данас, али они не омогућавају продуктивну анализу свих типова књижевног текста – делотворнији су у анализи поетског него прозног текста. Најуспешније Јовићево емпиријско остварење јесте анализа прозе Видосава Стевановића.

ПАВЛОВИЋ, Миливој (1891–1974). Павловићева стилистичка делатност припада шездесетим годинама двадесетог века, када је стилистика била једна од доминантних језичких и књижевних дисциплина. Његови погледи на стилистику изложени су у књигама *Проблеми стила* (1960) и *Проблеми и принципи стилистике* (1969), при чему се друга књига може посматрати као битно проширено издање прве. Стилистику је схватао као лингвистичко-естетичку дисциплину јер она лингвистичке чињенице проучава првенствено као естетске. Иако је једно од поглавља друге књиге посветио историји стилистике, уз истицање њених значајних представника, Павловићево стилистичко учење било је потпуно изван савремених стилистичких токова (и у Југославији и у свету). Није се надовезао на научне принципе Бајијеве (бајијевске) дескриптивне стилистике, која се сматра значајном за заснивање модерне стилистике, као и за формирање каснијих стилистичких концепција. Павловићево учење је нормативно (маретићевско-белићевско) јер је стил везивао искључиво за књижевна дела написана стандардним језиком. Његове стилистичке идеје нису биле усклађене с модерним концептом стилистике у погледу: (1) предмета стилистике, (2) критеријума стилистичке анализе; (3) појмовно-терминолошког апарата; (4) литературе на коју се ослањао. Стога, Павловић није имао утицај на развој српске стилистике.

ПЕТКОВИЋ, Новица (1941–2008). „Књижевностилистички радови Новице Петковића [...] прибављају [му] статус највећег српског књижевног стилистичара“ (стр. 243). У једном раду се бавио општим теоријским питањима стилистике и њених категорија: „Чему служи стилистика“ (2003). За Петковића основни предмет стилистике јесу језичка стилогена средства, а основни задатак стилистике јесте проучавање стилогености као стилске вредности. Принципи његових (лингво)стилистичких погледа и критеријуми анализа конкретних књижевних текстова запажају се у студијама „Настасијевићева песма у настајању“ (1992) и „Пукотина у језику“ (1999), као и у књигама: *Језик у књижевном делу* (1975); *Огледи из српске њоеџике* (1990); *Лирске еџифаније Милоша Црњанског* (1996); *Огледи о српским њесницима* (2004); *Поезија у огледалу криџике* (2007). Његове стилистичке анализе су бројне и лингвостилистички разноврсне, никада се не свде на разматрање само једног типа стилема (увек су, по правилу, полистилематске). „Петковићеви књижевнокритички и књижевнотеоријски текстови обилују примјерима готово свих подтипова лингвостилистичких анализа – примјерима и фоностилистичких, и морфостилистичких, и семантостилистичких, и синтаксостилистичких, и текстостилистичких, и графостилистичких анализа“ (стр. 278). Лингво-

стилистичке критеријуме није користио само као испомоћ у истраживању српске књижевности „него се неријетко њима служио као једино релевантним у анализи књижевноумјетничких текстова“ (стр. 279). Значајно је да су све његове анализе интегралностилистичке јер обухватају језичке јединице издвојене применом критеријума *стилематичности* и *стилогености*. Зато се Новица Петковић може сматрати најзначајнијим представником *интегралне стилстике* код Срба.

ПОПОВИЋ, Богдан (1863–1944). Поповић је у периоду између 1902. и 1936. године објавио девет текстова којима је антиципирао одређене лингвистичке теорије значајне за лингвистистику, не само код Срба. Циљу му је био да говор о књижевности постави на научне основе. Без употребе терминологије, Поповић је инаугурисао одређене теорије и категорије најмање две-три деценије пре него што су се појавиле у светској науци: (1) теорија актуелног рашчлањавања реченице (функционална реченична перспектива); (2) теорија исказа (диференцира граматичку од комуникативне реченице); (3) теорија осамостаљивања (интонационог издвајања) реченичних делова; (4) теорија атрибута као дубинског предиката (генеративнограматичка категорија); (5) лингвистистичке категорије *стилем*, *стилогеност* и *стилематичност*. На светској „сцени“ у Поповићево време била је актуелна Бајијева стилистика, која је искључивала књижевност из свог предмета проучавања, а у центар интересовања постављала фоностилематику и семантостилематику. Поповић је проширио Бајијеву концепцију усмеравајући се на књижевност и обухватајући стилематичне и стилгене јединице, а бавио се и јединицама које се проучавају у новије време (графостилеми, текстостилеми). „Поповић се може сматрати *оснивачем научне стилстике код Срба*, и то лингвистистике као прве научне стилистике уопште“ (стр. 30). Међутим, то се тешко уочава јер није користио лингвистистичку терминологију, није системски објединио своје лингвистистичке анализе у целину и није увек раздвајао стилистичке од нестилистичких параметара.

СИМИЋ, Радоје (1938–2020). Симићева стилистичка остварења обухватају период од четири деценије (оквирно од 1978. до 2018. године), током којих је изграђивао своја стилистичка гледишта. Бавио се различитим областима стилистике. Издвајају се његови радови: „Грамматичка и интонацијска структура прозног израза Милоша Црњанског“ (1978); „Грамматичка кумулација са лингвистичког и стилског гледишта“ (1979); „Варијантност језичког знака и тзв. Фоностилистика“ (1979); „Лингвистичка стилистика“ (1999). За стилистику су значајне следеће његове књиге: *Увод у филозофију стила* (1991); *Лингвистика стила* (1993); *Полиптички дискурс* (1996); *Општа стилстичка* (1998/2001); *Стилстичка српског језика I* (2000); *Основи теорије функционалних стилова* (2002), коаутор Јелена Јовановић; *Вербалологија* (2015), коаутор Јелена Јовановић. Симићево стилистичко стваралаштво обухвата: (1) питања опште стилистике; (2) теоријске рефлексије и емпиријске анализе у оквиру лингво-

стилистика; (3) теоријске основе функционалне стилистике; (4) анализу дискурса односно текстолингвистику, и то на тему „инфлације речи“ у политичком дискусу (написао је једну од ретких текстолингвистичких монографија у србистици); (5) теоријске основе вербатологије као „науке о вербализацији света“ (која испитује типове вербатива). Концепцију *сџила као избора* и концепцију *сџила као одсџујања од нормe* сматрао је непродуктивним за анализу конкретне језичке грађе. Упркос томе што није имао пријемчив став ни према бајијевској ни према шпицеровској стилистици, његове најуспешније стилистичке анализе конкретних текстова базиране су управо на уважавању бајијевских и шпицеровских критеријума.

ЂОРАЦ, Милорад (1923–1996). Ђорац је аутор првог универзитетског уџбеника стилистике српско(хрватско)га језика. Објавио је четири књиге у периоду између 1968. и 1982. године: *Језик и сџил Михаила Лалића* (1968); *Лингвистичко-сџилистичка истраживања* (1974); *Сџилистичка српскохрватског књижевног језика* (1974); *Меџафорски лингвосџилеми* (1982). Ђорац је био лингвистички стилистичар: стилистику је сматрао науком о афективним језичким јединицама, с тим што је „колективној стилистици“ прикључивао „стилистику појединца“. Готово све стилистичке категорије којима се бавио поткрепио је великим бројем примера из књижевноуметничког корпуса. Био је више практичар него теоретичар, а његова теоријска промишљања нису претходила емпиријским анализама него су следила за њима, што га је често доводило до некритеријалности у диференцирању граматичких и стилистичких категорија. Његов појмовно-терминолошки апарат није био усклађен са дотадашњим и тадашњим стилистичким достигнућима. Такве неповољности у његовом стилистичком стваралаштву одузеле су му могућност да утиче на развој српске стилистике.

Да закључимо. Публикација *Српски сџилистичари* Милоша Ковачевића, објављена 2021. године као издање Српске књижевне задруге (у едицији „Књижевна мисао“) – доноси теоријско-методолошки обједињене резултате вишеструког читања стилистичких постигнућа код Срба остварених током двадесетог века. У питању је аналитичко-синтетичко, дијахронијско-синхронијско, проблемско, критичко и парадигматско читање.

Милошу Ковачевићу припада заслуга што је реконструисао дисконтинуирану историју српске стилистике (на основу њених „пунктуалних манифестација“) и што је истовремено формирао својеврсни специјализовани лексикон српских стилистичара (осветљавајући их доследно према постављеним параметрима). Ова публикација, произашла из дугогодишњег научног рада достојног једног научног института, биће значајна за различите кориснике. Међу њима су студенти филологије, млади стручњаци који желе да шире упознају стилистику, наставници

српског језика у основним и средњим школама, затим, проучаваоци стилистике, припадници србистике уопште, као и други читаоци који се интересују за културну историју Срба.

Дело *Српски стилџистичари* употпуњује вишеструки допринос Милоша Ковачевића стилистици. Његов стваралачки опус обухвата научну разраду различитих подручја стилистике: (1) систем стилема (који обухвата све нивое језичке хијерархије), у који је укључен и (под)систем стилских фигура; (2) теоријски концепт интегралне стилистике; (3) идиолекти српских писаца двадесетог и двадесет првог века, заправо поетизами и прозаизами српске књижевности; (4) историја стилистичке мисли код Срба, с детаљним представљањем сваког учесника историје. Овome треба додати и Ковачевићеву педагошку делатност, која се односи на заснивање универзитетских наставних предмета из стилистике, а која обухвата не само дидактичко обликовање наставних садржаја него и популаризацију стилистике код младих стручњака.

Милка В. Николић*

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик

---

* milkanik75@gmail.com

Светлана Слијепчевић Бјеливук. *Рекламно-пропагандни жанр у српском џолиџичком дискурсу*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2021, 248 стр.

Институт за српски језик САНУ у 2021. години наставио је добру праксу објављивања оригиналних научних монографија у својој плодној едицији Монографије. Након књиге Наташе Миланов *Српски лексички фонд из угла џолисемије*, награђене наградом „Павле и Милка Ивић“, крајем године, као 32. по реду, објављена је и монографија Светлане Слијепчевић Бјеливук *Рекламно-пропагандни жанр у српском џолиџичком дискурсу*. Ова обимом не превише опширна, али информативно врло обухватна и исцрпна књига обухвата следећа поглавља: 1. *Увод*, 2. *Циљеви, хипотезе и корџус истраживања*, 3. *Преглед значајнијих лингвистичких истраживања*, 4. *Преглед значајних нелингвистичких истраживања*, 5. *Теоријско-методолошки оквир*, 6. *Језичко-стилске карактеристике џлакаша*, 7. *Језичко-стилске карактеристике леџака*, 8. *Језичко-стилске карактеристике видео-стилова* и 9. *Закључак*, након којих следе готово обавезни елементи једне научне монографије, као што су списак цитиране литературе, извори, регистри појмова и аутора и, на крају, белешка о самом аутору.

Рукопис монографије *Рекламно-пропагандни жанр у српском џолиџичком дискурсу* настао је на основу докторске дисертације под насловом *Језичко-стилске одлике рекламно-пропагандног жанра у џолиџичком дискурсу*, коју је др Светлана Слијепчевић Бјеливук одбранила 2016. године на Филолошком факултету у Београду, пред комисијом коју су чинили проф. др Милош Ковачевић, као ментор, проф. др Јелена Јовановић и проф. др Марина Николић. Међутим, текст ове студије у великој мери измењен је и допуњен, што новијом и актуелнијом литературом, што новим и свежим материјалом, које је Светлана Слијепчевић Бјеливук у међувремену прикупила и анализирала, те уградила у рукопис свог монографског научног дела. Ставови и резултати изнети у дисертацији проверени су и ревидирани у мери у којој је то било неопходно, а у складу с најновијим резултатима критичке анализе дискурса,

области којој, из лингвистичког угла гледано, ова књига и припада. И не само то. Очигледно је да је ауторка континуирано пратила, дуже од десет година, а што је за актуелност ове књиге изузетно значајно, нарочито последњих неколико (дакле, након што је дисертација одбрањена), како се политичка пропаганда мењала и како је политичка комуникација, захваљујући савременим технологијама, постала непосреднија, чиме су се мењале и језичке, али и њене стилске карактеристике. Наиме, књига је потврдила претходна истраживања С. Слијепчевић Бјеливук,¹ у којима се наслућује да се политички маркетинг, више и брже од било ког типа политичког дискурса, мења и развија, а огромни трошкови које овако висока продукција изискује сведоче о изузетном значају овог типа комуникације у савременом тренутку.

Даље, једна од упадљивих карактеристика ове књиге јесте и то да она није искључиво лингвистичка, већ да своје место заузима и у простору других друштвених наука: комуникологији, политикологији, социологији, па и психологији. Стога не чуди да је истраживању приступљено из различитих аспеката и да је, потпуно оправдано, коришћен интердисциплинарни приступ. Последишно, показао се као адекватан управо наслов књиге *Рекламно-пропагандни жанр у српском полиитичком дискурсу*, а не језичко-стилске карактеристике овог жанра, како је у теми дисертације која је књизи претходила.

У уводном делу књиге, након образлагања потребе за спроведеним истраживањем, С. Слијепчевић Бјеливук износи јасно постављене циљеве, а то су: одредити појам рекламно-пропагандног жанра и поставити јасне границе у односу на друге постојеће жанрове који се јављају у оквиру политичког дискурса; утврдити одлике овог жанра са језичко-стилског, али и ванјезичког, пре свега визуелног, аспекта; анализирати језичко-стилска изражајна средства карактеристична за рекламно-пропагандни жанр, као и његове поджанрове; дати могуће класификације у оквиру поджанрова (према језичко-стилским параметрима); разоткрити ванјезичка сугестивна средства и проверити усклађеност језичких стратегија убеђивања с визуелним обликовањем у оквиру сваког поджанра, као и у оквиру рекламно-пропагандног жанра уопште.

Тако високо позиционирани циљеви, очекивано, дали су исцрпан опис рекламно-пропагандног жанра у оквиру политичког дискурса, из угла утемељене стилистичке традиције, с једне стране, али и из савремене критичке анализе дискурса, с друге стране. Својеврсну допуну језичко-стилској анализи представља анализа визуелних решења, приликом које су коришћени резултати теорија филозофије визуелног мишљења, невер-

¹ В. списак *Цитиране литературе*.

балне комуникације, политичког маркетинга, медијских истраживања и сл., без којих ова књига не би поседовала целовитост какву сада има.

Количински и временски импозантан корпус, омеђен на период 1990. до 2020. године, који чине плакати (324), леци (302) и видео-спотови (167), представљен је у централном делу рада, где је дата језичко-стилска анализа рекламано-пропагандног жанра. Без обзира на такво обиље разнородног пропагандног материјала, Светлана Слијепчевић Бјеливук исказала је изванредну систематичност, пре свега, успевајући да наведени материјал класификује и структурира према заједничким својствима, која се огледају на плану лексике, фразеологије, морфосинтаксе, стила и визуелности. У трима централним поглављима (*Језичко-стилске карактеристике плаката*, *Језичко-стилске карактеристике леца* и *Језичко-стилске карактеристике видео-спотова*) ауторка, након разврставања жанрова на поджанрове, износи одлике рекламано-пропагандних средстава појединачно.

Хипотезе које ауторка износи, а то су: да рекламано-пропагандни жанр, као део политичког дискурса, утиче различитим језичко-стилским средствима на гласачко тело; да су већим делом језичко-стилска средства у овом жанру подређена манипулативној и персуазивној функцији, што значи да је комуникацијска функција замагљена или се губи; да се манипулативне и убеђивачке стратегије развијају на свим језичким нивоима (лексичком, граматичком, интертекстуалном); и да иза политичке реторике карактеристичне за рекламано-пропагандни жанр стоји разрађени систем манипулативних техника који налази упориште у употреби различитих (ефикасних) невербалних средстава, потврђене су бројним примерима. У фокусу истраживања налазе се они елементи језичке и нејезичке структуре који су фреквентни и могу се сматрати политички потентним, односно представљају манипулативна и персуазивна средства. У оквиру сваког поджанра дата је систематизација манипулативних и персуазивних средстава према различитим критеријумима, али су издвојене и прототипичне категорије.

На крају, дат је закључак који уз наративни обухвата и врло прегледан табеларни приказ заједничких и диференцијалних карактеристика поджанрова у рекламано-пропагандном дискурсу, на лексичком, фразеолошком, морфосинтаксичком, текстуалном, интертекстуалном и невербалном плану. Као најстабилнији поджанр у рекламано-пропагандном жанру издвајају се плакати, док највише „флукуација има у видео-спотовима, који су због своје комплексне семиотичке природе отворени за упливе других ефикасних средстава за привлачење пажње и придобијање гласача (интонација, музика, звучни ефекти, сценографија)“ (222). Монографија је заокружила карактеристике језика и стила политичке пропаганде у последњих тридесет година, али је отворила још једно важно

питање, а оно гласи – куда иде политички маркетинг? Ауторка предвиђа следећи сценарио: „Може се очекивати да ће се у скоријој будућности већи део политичког оглашавања одвијати путем друштвених мрежа, те да ће у његовом обликовању гласачи имати већи удео него досад. Ова предикција заснива се и на чињеници да су се рецепијенти укључили у пропагандни рад странака не само дељењем политичког садржаја већ и активним коментарисањем политичких и друштвених тема“ (224). По томе судећи, ова књига отвара темеље за будућа истраживања сличног типа, где ће се политичка пропаганда анализирати из дискурсних и стилистичких перспектива, али ће материјал потицати, пре свега, са друштвених мрежа као најдоминантнијих савремених канала комуникације.

Књига *Рекламно-пропагандни жанр у српском пољитичком дискурсу* Светлане Слијепчевић превазилази критеријуме једне модерне научне монографије, а спроведено истраживање дало је велики допринос српској критичкој анализи дискурса, као и општем разумевању српског политичког пропагандног дискурса и његових манипулативних својстава и потенцијала. Теорије и методе коришћене у анализи успешно су и сврховито примењене, а оно чиме би се овакво једно истраживање могло проширити или, још боље, наставити јесте не само ширим интердисциплинарним теоријско-методолошким приступом већ и интердисциплинарним тимом истраживача. Надамо се да ће будући пројекти у којима буде учествовала Светлана Слијепчевић Бјеливук бити из области политичке пропаганде, као и то да ће укључивати сараднике из различитих друштвено-хуманистичких дисциплина, како би се ова појава што прецизније описала и бацило светло на њу из различитих углова. Шири друштвени значај таквог истраживања био би освешћивање манипулативних језичких и нејезичких алата за манипулацију јавности, заједнички и појединачно, као и то колико су судионици у оваквој комуникацији, политички актери као пошиљаоци и јавност као рецепијент поруке, жртве манипулације у пропагандне сврхе.

Цитирана лијература

- Слијепчевић, Светлана. „Вербално и невербално на политичким плакатима на српском језику“. У: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ур.). *Српски језик, књижевност, уметност I. Језик, књижевност, уметност I*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2016а: стр. 407–421.
- [Слијепчевић, Svetlana. „Verbalno i neverbalno na političkim plakatima na srpskom jeziku“. У: М. Kovačević, J. Petković (ur.). *Srpski jezik, književnost, umetnost I. Jezik, književnost, umetnosti*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 2016a: str. 407–421]
- Слијепчевић, Светлана. „О појму политичког дискурса и жанровима у њему“. *Наш језик* 47/1–2 (2016): стр. 85–97.

- [SLIJEPEČEVIĆ, Svetlana. „O pojmu političkog diskursa i žanrovima u njemu“. *Naš jezik* 47/1–2 (2016b): str. 85–97]
- СЛИЈЕПЧЕВИЋ, Светлана. „О елементима хагиографије у једном типу политичких летака“. *Српски језик* XXII (2017a): стр. 207–217.
- [SLIJEPEČEVIĆ, Svetlana. „O elementima hagiografije u jednom tipu političkih letaka“. *Srpski jezik* XXII (2017a): str. 207–217]
- СЛИЈЕПЧЕВИЋ, Светлана. „Персуазивни и манипулативни потенцијал глаголских облика у рекламно-пропагандном жанру у политичком дискурсу“. У: Б. Мишић Илић, В. Лопачић (ур.). *Језик, књижевност, време*. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, 2017б: стр. 269–285.
- [SLIJEPEČEVIĆ, Svetlana. „Persuazivni i manipulativni potencijal glagolskih oblika u reklamno-propagandnom žanru u političkom diskursu“. У: В. Мишић Илић, В. Лопачић (ур.). *Језик, књижевност, време*. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, 2017б: стр. 269–285]
- СЛИЈЕПЧЕВИЋ, Светлана. „О односу слогана и фразеолошких јединица у политичком дискурсу у српском језику“. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 46/1 (2017в): стр. 273–282.
- [SLIJEPEČEVIĆ, Svetlana. „O odnosu slogana i frazeoloških jedinica u političkom diskursu u srpskom jeziku“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 46/1 (2017в): str. 273–282]

Марина Николић*

---

* marina.nikolic@isj.sanu.ac.rs

РЕГИСТАР КЉУЧНИХ РЕЧИ LXXVIII КЊИГЕ

Јужнословенског филолога, св. 1

- 1-е лице 409
18. век 287
- а адјункције 659
а дисонансе 659
а диференцијације 659
адверзативно 659
академик Предраг Пипер 101
акроними 430
аналитички каузативи 597
Арад 287
асоцијативна граматика 675
асоцијативно поље 675
аспект (глаголски вид) 517
ауторска лексикографија 697
- болгарский јазык 409
- везници 370
везнички спојеви 370
вратнички говор 355
вредност 711
вредности 69
време 747
временска/темпорална клауза 577
Вук Караџић 303
- германизми 207
глагол 409
глаголи на движење 517
- глаголски придев на -л 147
горноморавски говор 355
граматика границе 131
граматикализација 331
граничник 131
грчки алфабет 175
- дефиниција 731
диглосија 115
дијалог 467
дијалошка цитација 467
Димитрије Тирол 303
дистрибуција 269
добро 69
доминантна варијанта језика 532
допунска клауза 221
- евиденцијалност 647
Европска повеља о регионалним
или мањинским језицима 532
етимологија 255
етичке категорије 69
- заменице *оволики* 497
заменичке речи 497
западно македонско наречје 355
зборобразување 517
значење 731
- изрази 731

- именица 131
 именица *в(и)јенац* 731
 именице средњег рода 241
 импликације 430
 историја српске лингвистичке
 славистике 85
 историја српске филологије прве
 половине 19. века 303
 историјат наставе руског језика у
 српском школству 85
 историографија науке 85
 источнобосанске Ере 317
- јавни дискурс 747
 Јозеф Добровски 303
- каузативност 597
 квантификација 483
 књижевнојезичка концепција 115
 ковид 747
 кондензатор клаузе 331
 кондензација 577
 конструкција с акузативом 317
 конструкција с генитивом 317
 конструкција с инструменталом
 317
 конфронтативна проучавања ру-
 ског и српског језика 85
 концепт 711
 концепт ДОМОВИНА/
 ОТАЦБИНА 675
 координатор *и* 221
 координација 221
 координацијски везник 659
 копулативно 659
 косовско-ресавски дијалекат 331
- Л. Лазаревић 697
 лексема *ѝар* 483
 лексика 747
 лексикографија 497, 731
 лексикологија 131
 лексикологија и лексикографија 697
- лексички славенизам 115
 лингвистика 577
 лингвистичка методологија 115
 лично местоимение 409
- М. Ракић 697
 македонски 517
 мањински језици 532
 металуршки термини 207
 множественное число 409
- намерна клауза 557
 народни говори 241
 негација 355
 нове речи 747
- онолики* 497
 операторске речи 597
 оптатив 147
 основне реченичне структуре 625
 оцена 711
- П. П. Његош 697
 пандемија 747
 пар стимулус – реакција 675
 паратакса 221
 праиндоевропски 147
 прасловенски 147
 предлог 131
 предлог ЗА 331
 Предраг Пипер 69, 85, 115, 131
 преодни говори 355
 префикси 517
 придјевни (у савременој српској
 прози) 697
 Призренски Подгор 370
 призренско-јужноморавски 370
 призренско-јужноморавски говори
 355
 призренско-тимочка дијалекатска
 област 331

- призренско-тимочка дијалектна зона 355
- проста реченица 625
- простор 747
- просторни заменички прилози 269
- (прото)глаголица 175
- (прото)ћирилица 175
- протоколи 287
- Рачунски дневник Храма Светих апостола Петра и Павла 287
- редукција 577
- КАО 577
- реплика 467
- рецесивна варијанта језика 532
- реченица с временском клаузом 370
- речи 430
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика* 497
- речници 731
- речце 647
- руски 647
- руски језик 101
- савремени српски језик 497
- садржинска својства 430
- семантика 517, 577
- серијске одреднице 497
- синтакса 557, 577, 625
- синтаксичка семантика 577
- скопскоцрногорски говор 355
- скраћенице 430
- славеносрпски језик 115, 287
- Славенска грамаџика* (1827) 303
- словенски језици 101, 255
- смиао живота 69
- социолоингвистика 532
- српска писменост 269
- српски 101, 131, 147, 241, 255, 287, 430, 467, 557, 577, 597, 625, 647, 675, 697, 711, 731, 747
- српски књижевни језик 483
- српскословенски језик 269, 287
- старосрпски језик 207, 269
- стилска раслојеност 115
- субјекат спознаје 659
- субординатор *да* 221
- субординација 221
- существительное 409
- творба 241
- терминологија 115
- типологија 430
- типолошка истраживања 101
- џолики* 497
- туђи говор 647
- турски језици 255
- турцизми 255
- унутрашњи говор 647
- употреба 430
- урбанизација 115
- факултативна негација 370
- финалност 557
- формална својства 430
- француски језик 625
- хипотакса 221
- црквенословенски суфикс *-ије* 241
- еллиписис 409
- Balkan linguistics 423
- bare accusative 383
- bare locative 383
- Burgenland Croatian 383
- Ѓakavian, case syntax 383
- hortative 423
- jussive 423
- particles 423
- Slavic 423

РЕГИСТАР ИМЕНА LXXVIII КЊИГЕ

Јужнословенског филолога, св. 2

Кирилица

Абаев, В. И. 209, 210, 216, 266
Абајев, В. И. в. Абаев, В. И.
Авдусин, Д. А. 177, 194
Адамовић, Милан 256–259, 266
Адамовић, Мирјана С. 65
Ажнюк, Богдан М. 537, 550, 552
Ајдачић, Дејан 712, 727
Ајдуковић, Јован 50, 65, 66, 93
Ајзенберг, П. в. Eisenberg, Peter
Ајцетмилер, Роберт в. Aitzetmüller,
Robert
Ајцановић, Милан 463
Акимова, Г. Н. 416, 418
Алановић, Миливој Б. 28, 571,
572, 590–592, 597–624, 628,
632, 642, 671, 813–816, 818
Аланович, Миливой Б. в.
Алановић, Миливој Б.
Албин, Александар 124
Алексић, Радомир 44
Амин, Малуф 605
Андрејчин, Любомир 742
Андријашевић, Иван 66
Андрић, Иво 468, 471, 484–489,
506, 508, 509, 573, 590, 605,
673, 679, 687, 704–706, 708, 829
Анђелић, Ђорђе 828

Аникин, А. Е. 260, 266
Антонић, Ивана 27, 28, 51, 53, 350,
371, 374, 379, 494, 495, 571,
572, 577–596, 622, 642, 643,
671, 748, 766, 767
Антонич, Ивана Н. в. Антонић,
Ивана Н.
Апресјан, Ј. в. Аapresјан, Ј. Д.
Апресјан, В. Ј. 664, 665, 669
Апресјан, Ј. Д. 499, 514, 669, 699,
707
Арсенијевић, Бобан 661, 672
Артјушков, Игор в. Артюшков,
Игорь Викторович
Артюшков, Игорь Викторович
648, 655
Арутјунова, Н. Д. в. Арутюнова,
Нина Д.
Арутюнова, Нина Д. 134, 144,
468–471, 473, 475, 478–480,
600, 601, 621, 647–649, 655,
670, 672
Асенова, Петя 334, 349
Афанасьев, Александр Николаевич
230, 237
Ацић, Ана 66
Ашић, Тијана 269, 281
Бабаева, Е. Э. 669

- Бабић, Здравко 65, 66, 101–114
 Бабић, Симеон 63
 Бабич, Здравко в. Бабић, Здравко
 Базилевски, Андреј 43–45, 61
 Баји, Шарл 820, 823, 827, 830, 831
 Балзак, Оноре де 605
 Бара, Марија 378, 379
 Бартмињский, Ежи в. Bartmiński,
 Jerzy
 Бартмињски, Жежи в. Bartmiński,
 Jerzy
 Басара, Светислав 605
 Батистић, Татјана 600, 623
 Бауер, Ј. в. Бауэр, Ярослав
 Бауэр, Ярослав 225, 230, 233, 279,
 281, 384, 397, 405
 Бахтин, М. 467, 480
 Башић, Ивана 65
 Белетич, Марта Ж. в. Бјелетић,
 Марта Ж.
 Белић, Александар 18, 22, 91, 102,
 125, 147, 150, 153, 273, 275–
 278, 281, 318, 627, 642, 771,
 820, 822, 827, 829
 Белогрлић, Ана 66
 Белостенец, Иван 263
 Бенвенист, Е. в. Benveniste, Émile
 Бенвенист, Э. в. Benveniste, Émile
 Бернекер, Е. в. Verneker, Erich
 Бернштейн, Самуил Борисович
 177, 194, 320, 385, 406
 Бернштейн, Самуил Борисович в.
 Бернштейн, Самуил Борисович
 Бјелаковић, Исидора Г. 118, 126,
 287–302, 463, 464, 784
 Бјелетић, Марта Ж. 241–253
 Бјелогрлић, Ана в. 652, 657
 Благова, Эмилия 237, 272
 Бланш-Бенвенист, К. в. Blanche-
 Benveniste, С.
 Богдановић, Димитрије 742
 Богдановић, Недељко 350, 375,
 379
 Богуславская, О. Ю. 669
 Бодријар, Ж. в. Bodrijar, Žan
 Бодуен де Куртене, Јан 34, 122
 Божовић, Григорије 672
 Бојић, Милутин 686
 Бојовић, Злата 63, 67, 127
 Бондарко, Александр В. 49, 598,
 621
 Боп, Ф. в. Bopp, Franz
 Бориш, Вјеслав в. Borys, W.
 Борковски, В. И. в. Борковский,
 Виктор Иванович
 Борковский, Виктор Иванович
 152, 154, 230, 233, 386, 406
 Ботев, Христо 698
 Бошков, Мирјана 31, 116, 125, 128
 Бошњаковић, Жарко 297, 357–362,
 365
 Братулић, Јосип 327
 Брборић, Бранислав 41, 46, 51, 54,
 60
 Брборић, Бранко 461
 Брборић, Велько 350
 Бругман, Карл 275
 Бугарски, Наташа 578, 591
 Бугарски, Ранко 49, 51, 434, 436,
 444, 449, 460, 542, 552
 Будмани, Перо 256
 Букумирић, Милета 364
 Булгаков, Михаил 661, 673
 Бунина, И. К. 151, 154
 Буњак, Петар 50, 51, 60
 Буњина, И. К. в. Бунина, И. К.
 Буцева, Т. Н. 748, 749, 751, 758,
 765, 802, 807
 Бъелакович, Исидора Г. в.
 Бјелаковић, Исидора Г.
 Вагнер, Р. Л. в. Wagner, R. L.
 Вајан, А. в. Vaillant, André

- Валтер, Х. в. Вальтер, Х.
 Вальтер, Х. 802, 805, 809
 Васић, Смиљка 45
 Введенский, Александр 76, 79
 Веденски, А. в. Введенский, Александр
 Вежбицкая, А. в. Wierzbicka, Anna
 Велева, Славица 170
 Велимировић, Николај 735,
 738–742
 Велке, К. в. Welke, K.
 Велмар Јанковић, Светлана 582,
 584, 587, 592, 673
 Велчева, Боряна 187–189, 191,
 194, 196
 Вељаноска-Томовска, Мирјана
 357, 359–362
 Вељовић, Бојана 370, 380
 Вењарски, Јан 548
 Вењарски, Ондреј 548
 Вепрева, И. Т. 802, 806
 Верн, Жил 605
 Вечерка, Радослав в. Večerka,
 Radoslav
 Видаковић, Милован 116, 119, 123
 Видовић, Жарко 79, 80
 Видоески, Божидар 170, 356, 363,
 364
 Виноградов, Виктор В. 103, 412,
 418, 827
 Витас, Душко 144, 660
 Вити, К. в. Viti, Carlotta
 Вићентић, Биљана 27, 87, 95
 Вјезбицка, Ана в. Wierzbicka,
 Anna
 Влаховић, Љубица 635, 642
 Водолазкин, Евгений 673, 806
 Водолазкин, Евгеније Германович
 в. Водолазкин, Евгений
 Војводић, Дојчил 28, 29, 57, 65,
 67, 427, 552, 557, 558, 565, 571,
 572, 590–592, 671
 Воронцов, Р. И. 802, 808
 Воротников, Ю. Л. 52
 Вујаклија, Милан 45, 500
 Вујанић, Милица 671, 744
 Вујановски, Стефан 66, 306, 308
 Вујичић, Милош 243, 245, 247,
 249, 251
 Вујовић, Марија 430, 460
 Вукадиновић, Вилотије 352
 Вукадиновић, Зора 628, 643, 771
 Вукић, Маја 660, 662, 669
 Вуковић, Гордана 578, 591
 Вуковић, Јован Л. 242, 250, 820,
 822, 828
 Вуковић, Ново 820, 825, 828
 Вуковић-Николић, Гордана 65
 Вукович, Б. 62
 Вуксановић, Јован 41
 Вуксановић, Миро 17–19, 45, 56
 Вулетић, Витомир 41, 48, 56, 61
 Вулетић, Вјера 59, 92
 Вуловић Емонтс, Наташа 706, 707,
 733, 742, 743
 Вушовић, Данило 242, 250
 Высоцкий, С. А. 177, 191, 194
 Гаговић, Светозар 246, 251
 Гайломазова, Е. С. 670
 Галактионова, И. В. 669
 Галић, Јосип 327
 Гамкрелидзе, Т. В. 150, 154
 Гардтгаузенъ, В. 180, 194
 Гачевић, Радојко 41
 Гекина, Ј. Н. в. Геккина, Е. Н.
 Геккина, Е. Н. 802, 808
 Георгиев, Владимир 209, 266
 Георгиев, Любен 742
 Георгијев, Емил 176
 Геров, Г. 202
 Геровъ, Найдень 209, 213, 214, 216
 Гильфердингъ, А. 179, 178, 194

- Гильфердинг, Александар
Фјодорович в. Гильфердингъ, А.
Глишић, Милован 472, 478, 480,
653
Гловинская, М. Я. 669
Гогољ, Н. 699
Голомб, З. 170, 225
Голубовић, Ана 25–67, 177, 194
Горицкая, О. С. 412, 418
Гортан Премк, Даринка 170, 340,
349, 498, 501, 513, 597, 621,
708, 743, 805, 811
Гошев, Иван 181, 188, 194
Градинарова, А. А. 412, 414, 419
Гранстрем, Е. Э. 180, 182, 183,
186, 194
Гревис, М. в. Grevisse, М.
Грибоједов, А. 699
Григорјев, В. П. в. Григорьев, В. П.
Григорьев, В. П. 702, 707
Грицкат, Ирена 147, 152, 154, 277,
279, 281, 312, 313, 357, 363,
497, 498, 501, 513, 714
Грицкевич, Наталья Н. 669
Грковић, Милица 352
Грковић-Мејдор, Јасмина М.
147–158, 196, 288, 297, 334,
349, 719, 727, 771–775, 784
Гркович-Мейджор, Јасмина М. в.
Грковић-Мејдор, Јасмина
Громенко, Е. С. 802, 807, 811
Гудурић, Снежана У. 363, 434, 462,
463, 625–645
Гудурич, Снежана У. в. Гудурић,
Снежана У.
Гутков, Владимир П. 32, 51, 62,
124, 128
Дајовић, Владимир 66
Даль, Владимир 739, 743
Дамјанов, Сава 124
Дамљановић, Дара 47, 55, 65, 87,
88, 90, 95
Даничић, Ђуро 155, 208, 210, 213,
215, 217, 278, 279, 281, 313,
384, 406, 771
Де Куртене, Јан Бодуен 122
Де Сосир, Фердинанд 91
Деже, Ласло 47
Делић, Лидија 590
Денисов, И. Г. 210, 217
Дерксен, Р. в. Derksen, Rick
Десницкая, А. В. 152, 154
Дешић, Милорад 501, 513
Диздаревић, Зијо 828
Дик, С. в. Dik, Simon С.
Дима, Александар 605
Димитријевић, Бојана 326, 657
Динић, Јакша 211, 212, 214, 352
Дјагиљева, И. Б. в. Дягилева, И. Б.
Дмитријев, Петар Андрејевич 59
Добрев, Иван 176, 177, 179,
180–181, 189, 195
Добровски, Јозеф в. Dobrowsky,
Joseph
Добровский, Йозеф в. Dobrowsky,
Joseph
Достоевский, Федор М. 648, 661,
669, 673
Достојевски, Ф. М. в. Достоев-
ский, Федор М.
Драгин, Гордана 297
Драгин, Наташа 278, 282
Драгићевић, Рајна 27–29, 40, 46,
47, 54, 58, 59, 126, 127, 131–
146, 350, 435, 436, 438, 460,
462, 677, 693, 694, 707, 708,
714, 727, 728, 742, 743, 751,
765, 771, 772, 777, 778, 780–784
Драгичевић, Милан 318, 326
Драгичевич, Райна в. Драгићевић,
Рајна
Дражић, Јасмина 446, 460, 463

- Дуйчев, Иван 177, 191, 195
 Дуличенко, Александр 538, 552
 Дышекова, О. В. 670
 Дягилева, И. Б. 802, 807
- Ђоковић, Љубомир 244, 245, 247, 251
 Ђорђевић, Нада 59
 Ђорђић, Петар 42, 59, 87, 95, 96, 176, 177, 180, 182, 188, 195, 272, 282
 Ђукановић, Маја 43, 495, 657
 Ђурић, Милош 72, 80, 82
 Ђурић, Михаило 71, 80
 Ђуровић, Александар 58, 59
- Едвардс, Џон в. Edwards, John
 Еко, Умберто 605
 Ефимова, В. С. 150, 154
 Ефремов, В. А. 802, 807
 Ефремова, Т. Ф. 49
- Женуврије, Емила в. Genouvrier, E.
 Живковић, Драгиша 820, 824, 829
 Живковић, Новица 212, 217
 Живојиновић, Павле 605
 Жугић, Радмила 340, 349, 351
 Жукова, Марија Георгијевна 63
 Жуковская, Л. П. 183, 184, 195
 Журавлев, А. Ф. 266, 267
- Загребин, В. М. 188, 195
 Зайцева, С. В. 62
 Зализняк, Андрей Анатольевич 181, 188, 192, 195, 385–387, 397, 398, 406
 Зализняк, Анна А. 660, 669, 670
 Зализњак, А. в. Зализняк, Анна А.
 Захаријадис, Г. 305, 311
 Збиљић, Драгољуб 430, 460
 Звегинцев, В. А. 419
 Згуста, Јадислав 707
- Зеленин, А. В. 802, 806, 807
 Зелењин, А. В. в. Зеленин, А. В.
 Зелић, Герасим 124
 Зељић, Горан 430, 444, 460
 Зизаниј, Ј. 305
 Златарски, Васил Н. 178, 179, 195
 Златковић, Д. 214, 217
 Золотова, Галина А. 600, 621
 Золта, Г. Р. в. Solta, Georg R.
- Иванникова, А. П. 202
 Иванов, Вяч. Вс. 149, 150, 154
 Иванова, Е. Ю. 412, 414, 419
 Иванова, Найда И. 303–315
 Иванова, Најда И. в. Иванова, Найда И.
 Иванова, Татјана Аполоновна 176, 182, 190, 196, 272, 276, 282
 Ивановић, Ненад Б. 59, 708
 Ивановић-Баришић, Милина 365
 Ивић, Милка 17, 18, 22, 23, 42, 44, 48, 50–52, 60, 64, 102, 124, 125, 132, 136, 144, 340, 349, 350, 495, 560, 569, 571, 572, 578, 591, 592, 597, 621, 622, 642, 643
 Ивић, Павле 17, 41, 50, 54, 117, 124, 125, 127, 272, 284, 288, 291, 293, 297, 318, 320, 321, 326, 327, 333, 350, 351, 356, 363, 430, 461
 Игартуа, И. в. Igartua, Iván
 Илић Марковић, Гордана 296
 Илић, Војислав 829
 Илчев, Петър 187, 190, 196
 Илчев, Стефан 742
 Ильинский, Г. А. 177, 179, 196
 Ильински Григориј, Андрејевич в. Ильинский, Г. А.
 Ильич Толстој, Никита 786
 Ингриа, Р. в. Ingria, Robert

- Јованович, Владан З. в.
Јовановић, Владан З.
Јокојама, Олга 663, 670
Иомдин, Б. Ј. 669
Јошич, Неджо Г. В. Јошић, Неђо Г.
Исаиловић, Марија 258, 263, 266
Истрин, Виктор Александрович
176, 184, 186, 188, 196
- Јазих, Ђорђе 92
Јакшић, Ђура 684, 686, 829
Јамасаки-Вукелић, Хироши 52
Јанићијевић, Марко 66
Јанковић, Емануил 119
Јанурик, С. в. Јнурик, С.
Јасмина Дражић 463
Јевтић, Милош 27, 28, 43, 51,
53–56, 58, 59, 63, 71, 72, 74–81,
88, 96
Јејц, А. в. Yates, Anthony
Јелић, Бранислава 706, 707
Јерковић, Вера 277, 282
Јерковић, Јован 430, 444, 461, 462
Јеротић, Владета 61
Јефремов, Т. Ф. 35
Јефремов, В. А. в. Ефремов, В. А.
Јовановић, Владан З. 64, 731–746
Јовановић, Властимир 212, 217,
351
Јовановић, Гордана 197, 241, 242,
249, 250
Јовановић, Драгана Д. 46, 80, 81
Јовановић, Јелена 831, 834
Јовановић, Мирослав 124
Јовановић, Томислав 288, 297
Јовић, Душан 352, 820, 823, 824,
829
Јовић, Надежда 274, 277, 282,
290–293, 297
Јонаш, Мартин 548
Јосић Вишњић, Мирослав 593,
704–707
- Јошић, Неђо Г. 697–710
Јуришић, Марина 350
- Кларк, Артур 605
Калве, Луј Жан 535, 553
Калезић, Димитрије М. 743
Каль, Теде 378, 379
Капор, Момо 471, 472, 476, 480,
484–487, 489–493, 651, 652
Капорулина, Людмила Виталевна
389, 406
Капустина, Јелена 245, 251
Капылова, Ј. 737, 744
Караулов, Ј. Н. в. Караулов, Јо. Н.
Караулов, Јуриј Н. 648, 656,
676–678, 680, 681, 687, 693
Каролак, С. в. Karolak, S.
Карпова, О. М. 708
Карски, Јевфимиј Фјодорович в.
Карский, Е. Ф.
Карский, Е. Ф. 176, 180, 182, 185,
196
Кашић, Јован 124
Керкез, Драгана М. 659–674,
802–812
Кипарски, П. в. Kiparsky, Paul
Киршова, Маријана П. 60, 93
Киш, Данило 567, 573, 589, 605,
672
Киш, Наташа Б. 813–819
Кјелак, Олга в. Kielak, Olga
Клајн, Иван 18, 24, 28, 29, 43, 46,
54, 57, 61, 64, 97, 98, 148, 155,
356, 357, 361, 364, 430, 436,
446, 459, 461, 462, 483, 494,
495, 499, 500, 513, 557, 558,
572, 760, 765, 771, 780, 782, 784
Кликовац, Душка 269, 271, 276,
277, 282, 497–516, 597, 621
Клос, Хајнц в. Kloss, Heinz
Кнежевић, Зоран 64

- Ковачевић, Милош 49, 299, 300, 340, 349, 356, 363, 380, 468, 479, 558, 563, 566, 567, 569, 571, 597, 598, 609, 621, 623, 647, 648, 656, 660–662, 664, 665, 670, 820, 826, 827, 832–834, 837
- Ковачевић, Радмила 197
- Ковачевић-Којић, Десанка 218
- Кожевников, А. Ю. 802, 811
- Кожельац, Љубиша Рајковић 211, 212, 217
- Кожина, Маргарита Николајевна 825
- Козачински, Емануил 88, 89
- Козијерев, В. А. в. Козырев, В. А. Козловская, Н. В. 802, 803, 807, 811
- Козулина, Н. А. 802
- Козырев, В. А. 802, 808
- Комри, Б. в. Comrie, В.
- Коневецкий, А. 271, 272, 274, 276–278, 282
- Конески, Блаже 170, 361, 363, 527
- Конески, Кирил 170, 527
- Кончаревић, Ксенија 21–24, 45, 46, 53, 55, 57, 85–100, 736, 743
- Кончаревич, Ксения в.
Кончаревић, Ксенија
- Копечни, Ј. Коречný, František
- Копитар, Јернеј 119
- Кордић, Снјежана в. Kordić, Snježana
- Корина, Наталиа 795
- Королёв, А. А. 202
- Косор, Јосип 827
- Костельник, Гавриїл 538, 553
- Костельник, Габор 544, 545, 553
- Костельник, Гаврил в. Костельник, Гавриїл
- Костић, Александар 700, 707
- Костић, Лаза 44, 829
- Костић, Мирјана 67
- Костов, Никола 742
- Костомаров, Виталиј Григорьевич 49, 88, 96
- Котелова, Н. З. 803
- Кочиш, Микола 545, 553
- Кошерју, Е. в. Coşeriu, Eugenio
- Кошутић, Радован 49, 61, 85, 88, 90, 91, 94–96, 100
- Крајишник, Весна 514
- Крајишник, Милицав 321
- Крањчевић, Силвије Страхимир 828
- Крейдлин, Григорий 659–664, 666, 670
- Крејдлин, Г. в. Крейдлин, Григорий
- Кречмер, Ана в. Kretschmer, Anna G.
- Кривко, Р. Н. 176, 196
- Кристал, Дејвид в. Crystal, David
- Кронгауз, М. А. 802, 807
- Кроче, Бенедето 827
- Крстић, Ана 748, 766
- Крстић, Драган 558, 560, 571
- Крстић, Маја 429
- Крылова, Т. В. 669
- Кузмановић, Катарина 66
- Кузнецов, С. А. 742
- Кузьменко, Ю. К. 176, 185, 190, 196, 197
- Кузьминова, Е. А. 180, 188, 197
- Куликовер, П. 221
- Кульбакинъ, С. М. 176, 180, 188, 189, 197, 290, 297
- Кульбакин, С. М. в. Кульбакинъ, С. М.
- Куна, Херта в. Kuna, Herta
- Купина, Н. А. 802, 807
- Куприна, Т. В. 802, 806
- Курешевић, Марина 279, 282
- Куриц, Иосиф 405
- Кустова, Г. И. 598, 599, 621

- Лаброска, Веселинка Т. 45, 64, 355–367
- Лавров, Петро в. Лавровъ, П. А.
- Лавров, Пјотр Алексејевич в. Лавровъ, П. А.
- Лавровъ, П. А. 176, 178–180, 182, 187, 190, 191, 197
- Лазаревић, Лаза 697, 700, 706
- Лазић Коњик, Ивана 675, 677, 693, 706, 707, 712, 727, 795–801
- Лалић, Михаило 823, 828, 832
- Лалић, Радован 91, 96, 97, 701
- Ланакер, Р. в. Langacker, Ronald W.
- Ландау, С. в. Landau, Sidney I.
- Лант, Хорас в. Lunt, Horace G.
- Лашкова, Лили 51, 52,
- Ле Гофик, Пјер в. Le Goffic, Pierre
- Левин, Юрий И. 659, 671
- Левина, С. Д. 802, 808, 811
- Левонтина, И. Б. 669
- Леков, Иван 668, 670, 742
- Леман, В. в. Lehmann, Winfred Philip
- Леонар, Жан-Лео в. Léonard, Jean-Léo
- Лескин, Аугуст 177
- Лома, Александар Б. 188, 202, 207–221
- Ломпар, Весна 779
- Лопичић, Весна 464, 838
- Лопухина, А. А. 669
- Лоски, Н. в. Лосский, Николай
- Лосский, Николай 74, 80, 795
- Лотина, Радмила 63
- Лубаш, Владислав 60
- Лураги, С. в. Luraghi, Silvia
- Мајар, Ж. П. в. Maillard, J. P.
- Макаријоска, Лилјана 177, 197
- Максимовић, Десанка 686
- Малиновски, Броњислав в. Malinowski, Bronisław
- Малцијева, Вјара 43, 495
- Малчуков, А. 665
- Ман, В. 666
- Маневић, Тодор 256
- Манојловић, Соња 66
- Манојловић, Тодор 700
- Маретић, Томо в. Maretić, Томо
- Маринова, Е. В. 802, 808
- Марић, Биљана Ж. 29, 57, 65, 468, 470, 479, 571, 572, 578, 590–592, 647–658, 671
- Марич, Биљана в. Марић, Биљана Ж.
- Марјановић, Слободан 430, 436, 461
- Маркова, Нина Владимировна 385, 406
- Марковиќ, Марјан 64, 160, 159–173, 386, 406
- Марковић Кодер, Ђорђе 777
- Марковић, Јордана 351
- Марковић, Марјан в. Марковиќ, Марјан
- Марковић, Марко 828
- Марковић, Миодраг 211, 217, 352
- Маројевић, Радмило 48, 49, 87, 92, 93, 96, 97
- Марузо, Жил 827
- Матијашевић, Јелка 93
- Матић, Бранко 59
- Маури, К. в. Mauri, Caterina
- Меденица, Лука 65
- Медынцева, Альбина А. 177, 191, 197
- Меје, А. в. Meillet, A.
- Мек Брајд, Никол Комб в. McBride, Nicole Combe
- Мелентјева, О. в. Мелентьева, О. А.
- Мелентьева, О. А. 699, 708
- Мельничук, Олександр Савич 231, 233
- Мельчук, И. А. 411, 419

- Мечковская, Нина 307, 314
 Мещанинов, И. И. 410, 411, 413, 419
 Микаељан, Ирена в. Микаэлян, Ирина
 Микаэлян, Ирина 660, 669, 670
 Миклас, Хайнц 186, 188, 189, 197, 198
 Миклошич, Фр. в. Miklosich, Fr.
 Миланов, Наташа 834
 Милановић, Александар М. 115–130, 288, 297, 298
 Милановић, Бранислав 352
 Милановић, Мирјана 66
 Миланович, Александр М. в. Милановић, Александар М.
 Милин, Петар 700, 707
 Милинковић, Љубо 60, 93
 Милић, Мира 463
 Милованов, Лука 120
 Милорадовић, Софија Р. 56, 331–354
 Милорадович, Софија в. Милорадовић, Софија Р.
 Милошевић, Ксенија 597, 622
 Милошевић-Ђорђевић, Нада 58
 Милутиновић, Ирина 748, 765
 Минеева, З. И. 802, 808
 Минејева, З. И. в. Минеева, З. И.
 Мирић, Душанка 87, 97
 Мирковић, Светлана 29, 30, 31
 Миронова, Т. Л. 182, 198
 Мистрик, Јозеф 824
 Митровић, Брана 211, 217, 351
 Митурска Бојановска, Ј. в. Митурска-Бояновска, Ј.
 Митурска-Бояновска, Ј. 802, 808
 Мицкијевич, Адам 698
 Мишић Илић, Биљана Б. 464, 748, 766, 838
 Младеновић, Александар 63, 89, 97, 117, 124, 125, 127, 273, 277, 282, 283, 288–290, 298, 299, 305–309, 311, 314
 Младеновић, Радивоје М. 64, 352, 357, 358, 360, 361, 363, 364, 369–382
 Младенович, Радивоје М. в. Младеновић, Радивоје М.
 Можеева, В. О. 47
 Можеева, И. Е. 177, 198
 Мокиенко, В. М. 94, 802, 805, 809
 Мокијенко, В. М. в. Мокиенко, В. М.
 Молдован, А. М. 656
 Мошин, Владимир Алексејевич 175–177, 181, 182, 184, 188, 190, 191, 198, 203
 Мразовић, Аврам 305–309, 311, 314
 Мразовић, Павица 771
 Мркаљ, Сава 120
 Мршевић Радовић, Драгана 35, 67
 Музалевски, Александар 92
 Мургоски, З. 170
 Мусић, А. в. Musić, August
 Мутавцић, Предраг 463
 Мушицки, Лукијан 116, 119, 122, 123
 Мушкатиновић, Јован 119
 Мызникова, Янина Варельевна 385, 386, 398, 406
 Назаров, Владимир 77, 80
 Настасијевић, Момчило 830, 827
 Недељковић-Ковачевић, Јасмина 289, 299
 Ненадић, Добрило 573, 589, 593
 Ненадић, Сузана 66
 Несторов, Љубица 92
 Несторовић-Петровски, Славица 41
 Нечеева, И. В. 802, 808
 Нечеева, И. В. в. Нечеева, И. В.
 Никитовић, Зорица 297

- Николаева, Татјана М. 659, 660, 663, 666, 671
 Николајева, Т. М. в. Николаева, Татјана М.
 Николић, Вера 92, 93
 Николић, Лука 151, 154
 Николић, Марина М. 28, 55–57, 65, 66, 571, 572, 590–592, 671, 747–769, 812, 834–838
 Николић, Милка В. 820–833
 Николић, Мирослав Б. 483–496, 671
 Николић, Светозар 272, 283
 Николич, Марина М. в. Николић, Марина М.
 Николич, Мирослав Б. в. Николић, Мирослав Б.
 Николов, Ангел 178, 179, 198
 Николова, Светлина 177, 198
 Нинковић, Ненад Ђ. 296
 Ницолова, Руселина 56
 Новокмет, Слободан 766, 803, 811, 812
 Новотна, Вера в. Novotna, Vera
 Номати, Мотоки Џ. в. Nomachi, Motoki
 Номаћи, Мотоки в. Nomachi, Motoki
 Норман, Борис Ју. 56, 409–421
 Нуорлуото, Јухани 125
 Нушић, Бранислав 460, 476, 478, 480, 487–489, 492, 653–655
- Обижајева, Марина Г. 66
 Обрадовић, Доситеј 115–117, 119–121, 124, 129, 130
 Обућина, Предраг М. 65
 Одавић, Милан 744
 Ожегов, С. И. 734, 736, 743
 Окука, Милош 296
 Олујић, Гроздана 472, 480, 485, 487, 593
- Опачић, Марија М. 65
 Орфелин, Захарија 115–117, 124, 125, 129, 130
 Орфелин, Захария в. Орфелин, Захарија
 Остин, Џејн 605
 Оташевић, Ђорђе 138, 144, 430, 461, 462, 803, 812
 Оташевић, Љиљана 462
 Очигрија, Милица 66
- Павић, Милорад 122, 573
 Павковић, Васа 702, 703, 706, 708
 Павлова, А. С. 802, 807, 808
 Павлова, Румјана 384, 397, 406
 Павловић, Миливој 820, 822, 823, 826, 828, 830
 Павловић, Неда В. 65, 125, 127
 Павловић, Слободан 28, 221–239, 270, 272, 274–277, 279, 280, 283, 288, 294, 299, 384, 407, 462, 571, 572, 590–592, 671
 Павловић-Шајтинац, Маја В. 66, 87, 98
 Павлович, Слободан в. Павловић, Слободан
 Падучева, Елена В. 469, 479, 598, 599, 621, 650, 651, 655, 656, 659–664, 666, 669–671
 Падучева, Ј. в. Падучева, Елена В.
 Пазио-Влазловска, Дорота в. Пазио-Влазловская, Дорота
 Пазио-Влазловская, Дорота 795–800
 Пајђињска, Ана в. Rajdzińska, Анна
 Панић Кавгић, Олга 463
 Пантелић-Младеновић, Јелена 65
 Пентковский, Алексей М. 190, 198
 Пеншон, Ж. в. Pinchon, J.
 Перваз, Драгиња 430, 462
 Перкучин, Слободанка 288, 299
 Петар, Жан в. Peyard, J.

- Петковић, Андреј 291–293
Петковић, Владислав Дис 687
Петковић, Јелена 300, 380, 837
Петковић, Марина 26, 29–31, 485, 486, 488
Петковић, Новица 820, 826, 830, 831
Петровић, Горан 583, 593
Петровић, Драгољуб 54, 59, 245, 246, 251, 319, 326, 434, 462
Петровић, Марија 66
Петровић, Растко 704
Петровић, Снежана М. 255–268
Петровић, Снежана М. В.
Петровић, Снежана
Пецо, Асим 352
Пешикан, Митар 54, 184–186, 188, 198, 199, 203, 320, 424, 425, 427, 430, 433, 440, 444, 461, 462, 708, 806, 812
Пижурица, Мато 242–244, 246, 247, 249, 250, 320, 462
Пипер, Милица 74
Пипер, Предраг 17–19, 21–64, 67, 69–83, 85–108, 110–126, 128–133, 136–138, 144–146, 148, 155, 193, 269–271, 274–277, 279, 283, 284, 304, 313, 314, 320, 332, 338, 340, 342, 350, 356, 357, 361, 364, 379, 384, 403, 405, 412, 419–421, 423, 427, 429, 434, 436, 438, 459, 462, 468, 470, 471, 479, 483, 484, 494, 495, 498, 514, 517, 520, 527, 528, 531–535, 552–555, 557–559, 568, 569, 571, 572, 590–592, 597, 598, 601, 622, 626, 628, 629, 642, 643, 656, 660, 662, 664–666, 671, 677, 682, 693, 694, 728, 748–750, 753, 757, 758, 766, 767, 771, 778, 780–784
Пирс, Чарлс в. Peirce, Charles
Планкош, Јудита 111, 327, 461, 462
Плїшкова, Анна 539, 553
Плунгјан, В. в. Плунгјан, Владимир А.
Плунгјан, Владимир А. 649, 655, 656
Поликарпов, Ф. П. 90
Поломац, Владимир 277, 280, 283, 380
Поляков, Д. К. 802, 809
Пољаков, Д. К. в. Поляков, Д. К.
Попконстантинов, Казимир 176, 177, 179–181, 191, 197, 199
Попова, З. Д. 712, 727, 733, 743
Поповић, Богдан 820, 821, 822, 831
Поповић, Данко 672
Поповић, Драгомир С. 148, 155
Поповић, Јован Стерија 42, 65, 115–117, 120–130
Поповић, Јустин 81
Поповић, Љубомир 371, 380, 558, 567, 568, 572, 627, 629, 634, 642, 643, 771
Поповић, Људмила В. 21–24, 27, 29, 51, 53, 54, 65, 67, 350, 423, 427, 494, 495, 531–556, 571, 572, 590–592, 622, 642, 643, 671, 766
Поповић, Миодраг 126
Поповић, Јован Стерија в.
Поповић, Јован Стерија
Поповић, Людмила В. в. Поповић, Људмила В.
Попруженко, М. 177, 199
Потебња, А. 150–152, 155
Потебња, А. в. Потебња, А.
Потоцки, Јан 605
Прањић, Крунослав 824
Приёмьшева, М. Н. 802, 803, 806, 808, 809

- Пријаткина, А. Ф. в. Пријаткина, Алла Ф.
- Пријомишева, М. Н. в. Приемышева, М. Н.
- Пријаткина, Алла Ф. 659, 661, 671
- Прокопович, Теофан 89
- Прокофјева, Н. А. в. Прокофјева, Н. А.
- Прокофјева, Н. А. 802, 806
- Просвирина, О. А. 617, 622
- Прћић, Твртко Т. 429–466, 804, 812
- Прчич, Твртко Т. в. Прћић, Твртко Т.
- Птенцова, А. В. 669
- Пушкин, А. 700
- Радан, Михај 348
- Раден, Г. в. Radden, Günter
- Раденковић, Љубинко 64, 112
- Раденковић, Миле 605
- Радић Бојанић, Биљана 463, 642
- Радић, Јованка 57, 266
- Радић, Првослав 333, 347, 350, 351
- Радић-Дугоњић, Милана 60, 93
- Радичевић, Бранко 700, 829
- Радовановић, Јелена 66
- Радовановић, Милорад 34, 42, 55, 58, 61, 63, 64, 121, 127, 288, 299, 430, 433, 442, 463, 559, 573, 578, 580, 592, 597, 601, 623, 772, 780
- Радојчић, Ружица Д. 66, 87, 98
- Радошевић, Наталија 92
- Раичевић, Вучина 29, 30
- Рајић, Јован 124
- Ракић, Каћа 66
- Ракић, Милан 697–699, 702, 703
- Рандел, М. в. Rundell, Michael
- Раскин, Џ. в. Raskin, Džon
- Раџибурска, Ј. В. в. Раџибурская, Ј. В.
- Раџибурская, Ј. В. 802, 808
- Релич, Митра в. Релић, Митра
- Релић, Верица 66
- Релић, Митра 53, 57, 58, 65, 69–83, 87, 98, 331, 332
- Реметић, Слободан Н. 242–245, 247, 250, 317–329, 356, 363, 364
- Реметич, Слободан Н. в. Реметић, Слободан Н.
- Ремнџева, М. Ј. 176, 180, 188, 197, 199
- Решетар, Милан 318
- Ридецка, Ј. С. в. Ридецкая, Ј. С.
- Ридецкая, Ј. С. 802, 808
- Рис, Јан 827
- Ристић, Данијела 246, 250, 251
- Ристић, Стана С. 93, 675–695, 712, 727, 743
- Ристич, Стана С. в. Ристић, Стана С.
- Рождественская, Т. В. 177, 199
- Розвадовски, Јан 827
- Розина, Р. И. 598, 599, 621
- Романик, А. 802, 809
- Романина, Ирина Романівна 398, 407
- Романски, Ст. 177, 199
- Рос, Џ. Р. в. Ross, John Robert
- Руденка, Аленка 795
- Ружић, Владислава Ж. 27, 53, 350, 462, 494, 495, 557–575, 578, 591, 592, 622, 626–629, 632, 633, 642–645, 766
- Ружич, Владислава Ж. в. Ружић, Владислава Ж.
- Румянцев, Олег 545, 553
- Сафронов, Герман Иванович 59
- Савић, Виктор 57, 175–205, 250, 266
- Савич, Виктор Д. в. Савић, Виктор Д.
- Садник, Линда в. Sadnik, Linda
- Самарџић, Ана 785–794

- Самарџија, Снежана 67
 Сандфелд, К. в. Sandfeld, Kristian
 Санников, А. В. 669
 Санников, Владимир З. 659, 661, 662, 664, 671
 Сањиков, Владимир в. Санников, Владимир
 Свинарски, Кирил 60
 Севортян, Э. В. 267
 Сегеди, Ксенија 66
 Седакова, И. А. 727
 Секулић, Исидора 485, 507, 573
 Селерије, П. в. Célérier, P.
 Селимовић, Меша 43, 129, 471, 476, 480, 485, 573, 590
 Селищев, А. М. 176, 180, 183, 187, 200
 Сенека, Луџије Анеј 70, 81
 Сергејевна, Јелисавета 807
 Серебреникова, Е. Ф. 715, 727
 Симић, Василије 212–214, 217
 Симић, Зоран 321, 323, 325–327
 Симић, Милорад 326, 327
 Симић, Радивоје 351
 Симић, Радоје 430, 463, 820, 825, 826, 831
 Симовић, Љубомир 128, 476, 480
 Синдик, Душан 224, 237
 Сичинава, Д. В. 269, 283
 Скаљић, А. в. Škaljić, Abdulah
 Скарић, Владимир 211, 213, 218
 Скворцов, Алексей 78, 81
 Скок, Петар в. Skok, Petar
 Слијепчевић Бјеливук, Светлана 748, 750, 752, 753, 766, 803, 812, 834–838
 Слијепчевић, Ђоко 289, 299
 Смольская, А. К. 52, 60
 Смольска, Аделаида Константиновна в. Смольская, А. К.
 Смотрички, Мелетије 89, 305
 Соболев, Андрей Н. 378, 379, 380
 Соболевский, А. И. 176, 180, 200
 Собољевски, Алексеј Иванович в. Соболевский, А. И.
 Сокаль, Б. И. 62
 Соларић, Павле 119
 Солецка, Казимјера Марија 171, 518, 528
 Спасов, Александар 49
 Спасов, Људмил 49
 Средојевић, Дејан 463, 464
 Срезњевски, Измаил Иванович 176
 Степанов, Ю. С. 38
 Станић, Драган 784
 Станић, Милија 242–246, 247, 249, 251
 Станишић, Вања 176, 180, 184, 186, 187, 189–191, 200
 Станковић, Станислав в. Станковић, Станислав
 Станковић, Богољуб 36, 50, 54, 55, 60, 87, 92–94, 98
 Станковић, Станислав Р. 64, 355–367
 Станојчић, Живојин 371, 380, 634, 643, 708, 771
 Стаховски, С. в. Stachowski, Stanisław
 Стевановић, Видосав 830
 Стевановић, Михаило 18, 22, 126, 147, 150, 155, 371, 374, 381, 660, 666, 672, 700–702, 708, 744, 771
 Степанов, Страхиња 463
 Стернин, И. А. 712, 733, 743, 727
 Стефановић Караџић, Вук 19, 58, 67, 117–123, 126, 152, 189, 201, 216, 217, 250, 256, 264, 303, 305, 308–310, 312, 313, 315, 319, 340, 349, 621, 676, 732, 771, 774

- Стефановић, Димитрије Е. 288, 297, 299
 Стефановић, Марија Ј. 27, 28, 40, 55, 676, 678, 684, 693, 694, 711–730
 Стефанович, Марија Ј. В. Стефановић, Марија Ј.
 Стеценко, Алексей Никитич 230, 231, 233
 Стијовић, Рада 243–245, 251
 Стијовић, Светозар 124
 Стојков, Ст. 742
 Тодоров, Цв. 742
 Стојановић, Јелица 126, 288, 296, 299, 300
 Стојановић, Љубомир 125, 224, 237
 Стојановић, Радосав 341
 Стојковић, Ратко 430, 464
 Стојнић, Мила 27, 50, 59, 93, 97
 Стошић, Јелена М. 65, 269–286
 Стошич, Елена М. в. Стошић, Јелена М.
 Суботић, Љиљана 117, 125, 127, 288, 300, 434, 464, 578, 592
 Суворов, Максим 88, 89
 Супрун, А. Е. 260, 266
 Супрунчук, Микита 737
 Сурженко, Л. В. 715, 727
 Сучевић, Милован 124
 Сычев, Андрей 78, 81
 Терзић, Богдан 51–54, 60, 91, 92, 94, 124, 464, 465
 Тагор, Рабиндранат 534
 Тамаш, Јулијан 534, 535, 554
 Танасић, Срето 27, 29, 42, 44–46, 53, 56, 58, 64, 297, 322, 326, 327, 350, 467–481, 494, 495, 560, 566, 567, 569, 571, 572, 578, 590–592, 601, 622–633, 642, 643, 671, 766
 Танасич, Срето З. в. Танасић, Срето З.
 Танасковић, Дарко 71, 79, 82
 Тарановски, Кирил 92
 Тарасјев, Андреј 29, 30,
 Тенијер, Лисјен в. Tesnière, L.
 Теньер, Люсьен в. Tesnière, L.
 Терзић, Александар 52
 Терзић, Богдан 91, 92, 94, 124, 464, 465
 Тестелец, Яков Г. 599, 623
 Тешић, Милосав 245, 251, 703, 708, 744, 777
 Тирол, Димитрије 303–313, 315
 Тихомиров, М. Н. 177, 194
 Тихонов, А. Н. 737, 743
 Тишма, Александар 573, 605
 Тишнер, Ј. 63
 Токарчук, Ришард в. Tokarczuk, Ryszard
 Толкин, Џон 605
 Толстая, С. М. 42, 64, 112, 196, 298, 712, 715, 727, 728, 790
 Толстој, Л. 648
 Толстој, Никита Илич 116, 128, 320
 Толстој, Светлана М. в. Толстая, С. М.
 Тома, Пол-Луј 377, 381
 Томић, Миле 352
 Томовски, Дарко 356
 Томпсон, С. 666
 Тополињска, Зузана в. Topolińska, Zuzanna
 Топоров, Владимир Николаевич 149, 155, 385, 389, 397, 399, 407
 Тофоска, Станислава-Саша 517–529
 Точанац-Миливоев, Д. 638, 644, 645

- Тошовић, Бранко 27, 37, 39, 49–51, 53, 93, 350, 494, 495, 571, 572, 590, 591, 622, 642, 643, 766
- Тошович, Бранко в. Тошовић, Бранко
- Травничек, Ф. в. Trávníček, František
- Трајић, Јасна 430, 464
- Трајковић, Татјана 351, 357–359, 361, 365
- Трифонов, Јордан 178, 179
- Трифунковић, Ђорђе 79, 82
- Трнавац, Радослава 87, 96
- Трубачев, Олег Николаевич 233, 266, 267, 320
- Трубецки, Е. в. Трубецкой, Евгений
- Трубецки, Н. в. Trubetzkoy, Nikolaus
- Трубецкой, Евгений 70, 76, 82
- Тургенев, Иван Сергеевич 230, 237
- Турилов, А. А. 175–177, 181, 188, 201, 202
- Ћелић, Ивана 251
- Ћирић, Зоран 573
- Ћирић, Љубисав 351
- Ћирковић, Сима 218
- Ћопић, Бранко 468, 471–473, 475, 476, 478, 480, 484, 485, 487–490, 672, 705
- Ћорац, Милорад 820, 823, 826, 828, 832
- Ћорић, Божо 783
- Ћосић, Бранимир 605
- Ћосић, Добрица 469, 470, 472, 473, 476, 480, 484, 487–490, 492, 493, 506, 573, 582, 584, 588, 591, 593
- Ћосић, Павле 729
- Ћук, Ружа 216, 218
- Ћулибрк, Снежана 66
- Ћупић, Драго 42, 52, 54, 56, 243, 246, 247, 251, 326, 430, 460, 464, 465, 513, 708
- Ћупић, Жељко 243, 246, 247, 251
- Угринова-Скаловска, Р. 527, 528
- Унбегаун, Борис 116, 128
- Уорф, Б. Ј. 414, 419
- Урбањчик, Станислав 59
- Урисон, Ј. В. в. Урысон, Елена
- Урысон, Елена В. 659, 661, 662, 664, 665, 667–669, 672
- Ускоковић, Милутин 605
- Утвић, Милош В. 131–146
- Утвич, Милош в. Утвић, Милош
- Уткина, Н. С. 699, 708
- Уханова, Е. В. 176, 180–182, 188, 201
- Ушаков, Д. Н. 734, 744
- Фанфани, Ивана 66
- Фасмер, Макс 170, 260, 266, 721, 729
- Федоров, В. П. 52
- Фекете, Егон 43, 52–55, 60, 430, 464, 465
- Фелешко, Казимјеж 597, 623
- Филин, Федот Петрович 88, 99
- Филиповић Ковачевић, Соња 463
- Флоря, Б. Н. 184, 191, 202
- Фослер, Карл 827
- Фридман, Виктор А. В. Friedman, Victor A.
- Хадрович, Ј. в. Hadrovics, László
- Халупова, Зузана 548
- Хауген, Е. в. Haugen, Einar
- Хаџић, Јован 122
- Хашек, Јарослав 605
- Хелбиг, Г. в. Helbig, G.
- Херити, Питер 125
- Хлебец, Борис 461

- Хоккетт, Ч. 417, 419
 Холодович, Александр А. 600, 623
 Храковский, Виктор С. 650, 657
 Храковский, В. в. Храковский, Виктор С.
 Цветковић Теофиловић, Ирена 273, 279, 284, 303, 314
 Цвијетић, Ратомир 246, 251
 Цейглин, Раля Михайловна 150, 155, 237, 272
 Цицмил-Реметић, Радојка Б. 317–329
 Цицмил-Реметич, Радойка Б. В. Цицмил-Реметић, Радојка Б.
 Црњански, Милош 573, 593, 605, 704, 830, 831
 Чахотин, С. И. 56
 Черняк, В. Д. 802, 808
 Черњак, В. Д. в. Черняк, В. Д.
 Чехов, А. 699
 Чешмеджиев, Д. 202
 Чудомировић, Јован 660, 661, 663–666, 672
 Чумаков, Г. М. 647, 657
 Чупковић, Гордана 327
 Цекендоф, Р. 221
 Шалина, И. А. 202
 Шапић, Јулија Л. 65
 Шафарик, Павел Јозеф в. Šafařík, Pavel Josef
 Шафарик, Павле Јосиф в. Šafařík, Pavel Josef
 Шведова, Н. Ю. 468–471, 474, 475, 480
 Шекспир, Вилијам 698
 Шестакова, Лариса Леонидовна 698, 708
 Шипка, Данко 430, 465
 Шипка, Милан 53, 54, 558, 571, 760, 765
 Шиц, Јозеф в. Schütz, Joseph
 Шкодова, С. в. Škodová, Svatava
 Шмельова, Т. В. 807
 Шолохов, Михаил 605
 Шпицер, Лео 827
 Шћепановић, Бранимир 592
 Шчеголова, Ј. А. в. Щеглова, Е. А.
 Шчепкин, Вјачеслав Николајевич в. Щепкинъ, В. Н.
 Щеглова, Е. А. 802, 806
 Щепкинъ, В. Н. 176, 177, 180, 181, 202
 Јуллы, Джелиль 378, 380
 Јгичъ, И. В. 176, 185, 186, 191, 202
 Јнин, Валентин Ј. 202
 Јанко, Татьяна В. 663, 666, 672
 Јнурик, С. 802, 809
Latinica
 Abraham, Werner 153, 155
 Adams, Douglas Q. 149, 150, 155, 171
 Adler, Eve 50
 Ägel, V. 628, 643
 Aissen, Judith 599, 623
 Aitzetmüller, Robert 209–211, 214, 218
 Alanović, Milivoj в. Алановић, Миливој
 Alekseev, Anatolij A. 298
 Alinei, M. 171
 Allerton, D. J. 628
 AntoniĆ, Ivana в. Антонић, Ивана
 Antropov, Nikolaj P. 298
 Apresjan, Juri в. Апресян, Ю. Д.
 Arkadiev, Peter 151, 156
 Arrivé, M. 643

- Arsenijević, Boban в. Арсенијевић,
Бобан
Arutjunova, N. D. в. Арутюнова,
Н. Д.
Atkins, В.Т. Sue 498, 514
- Babić, Zdravko в. Бабић, Здравко
Bakmat, L. V. 758, 767
Bartmiński, Jerzy 712, 713, 715,
727, 728, 786–789, 793, 795, 797
Baticić, Tatjana в. Батистић,
Татјана
Bauer, Jaroslav в. Бауэр, Ярослав
Bauer, Laurie 445, 446, 465
Běličová, Helena 226, 233
Belić, Aleksandar в. Белић, Алек-
сандар
Belyaev, Oleg 222, 233
Bahtin, Mihail в. Бахтин, М.
Benčić, Nikola 383, 387–389, 391,
398, 400, 401, 404
Benveniste, Émile 149, 156, 410,
418
Berneker, Erich 208, 218
Berruto, Gaetano 288, 300
Berta, A. 267
Bezljaj, France 259, 267
Biber, Douglas 227, 233
Bjelaković, Isidora G. в.
Бјелаковић, Исидора Г.
Bjeletić, Marta Ž. в. Бјелетић, Мар-
та Ж.
Bjelogrlić, Ana в. Бјелогрлић, Ана
Blanche-Benveniste, C. 634–636,
643
Blumhof, Johann G. 215, 218
Bodrijar, Žan 70, 82
Bogacki, K. 518, 528
Bondarko, Alexander V. в. Бондар-
ко, Александр В.
Bonnard, H. 635, 643
Booij, Geert 448, 465
- Bopp, Franz 153, 156
Boryś, W. 171, 209, 211
Boškov, Mirjana в. Бошков,
Мирјана
Brabec, Ivan 388, 404
Breu, Walter 48
Brohy, C. 551, 554
Browne, Wayles 383
Brozović, Dalibor 284
Bubeník, Vít 223, 235
Buchholz, Oda 425, 426
Buchstaller, Isabelle 651, 657
Buck, C. D. 171
Bugarski, Ranko в. Бугарски, Ранко
Bunjak, Petar в. Буњак, Петар
Bybee, Joan L. 151, 156
- Calderón, Marietta 404
Carden, Guy 222, 234
Cardinaletti, Anna 222, 234
Célérier, P. 639, 640, 643
Chamson, Emil 404
Chevalier, J. C. 635, 643
Chomsky, Noam 223, 234
Chung, S. 528
Cicmil-Remetić, Radojka B. в.
Цицмил-Реметић, Радожка
Clanchy, Michael T. 223, 234
Climent-Ferrando V. 554
Comrie, Bernard 151, 153, 156, 519,
528, 598, 623
Conrad, Susan 233
Coşeriu, Eugenio 222, 234
Crellin, Robert 156
Cruschina, Silvio 222, 234
Crystal, David 438, 445, 449, 461,
465
Csenar-Schuster, Agnĵica 383, 404
- Čol-min, Kim 38
Ćurčić, Drago в. Ћупић, Драго

- Dahl, Östen 151, 156
 Dalewska-Greń, H. 50
 Damljanović, Dara в. Дамљановић,
 Дара
 Danylenko, A. 45, 64
 De Carvalho, Paulo 223, 234
 De Vos, Mark Andrew 222, 234
 Derebej [Derebey], Şinasi 424–426
 Derksen, Rick 211, 218
 Di Caro, Vincenzo Nicolò 222, 234
 Dickey, S. 519, 528
 Dik, Simon C. 229, 234, 602, 623
 Dimitrijević, Војана в.
 Димитријевић, Бојана
 Dobrovský, Josef 122, 175, 304,
 307–314
 Dobrowsky, Joseph в. Dobrovský,
 Josef
 Doerfer, Gerhard 262, 267
 Dragičević, Рајна в. Драгићевић,
 Рајна
 Drašković, Vuk 582, 589, 593
 Durnovo, Nikolaj 182, 186, 188,
 191, 202
 Đorđević Belić, Smiljana 748, 767
 Đorđić, Petar в. Ђорђић, Петар
 Đukanović, Маја в. Ђукановић,
 Маја
 Đurić, Miloš в. Ђурић, Милош
 Eckhardt, Thorvi 176, 202
 Edwards, John 540, 554
 Eichner, Heiner 222, 234
 Eisenberg, Peter 602, 623
 Evans, Vyvyan 749, 767
 Fekete, Egon в. Фекете, Егон
 Fici, Francesca 52
 Fiedler, Wilfried 424, 426
 Finegan, Edward 233
 Forbes, R. J. 214, 218
 Friedman, Victor A. 170, 171,
 423–428
 Garde, Paul 48
 Gärtner, L. 215, 218
 Gebauer, Jan 230, 234, 388, 404
 Genouvrier, E. 638, 643
 Georgiev, Vladimir 424, 427
 Giusti, Giuliana 222, 234
 Givón, Talmy 222, 234
 Goddard, Cliff 712, 728
 Goffic Le, P. 643
 Gołąb, Zbigniew 234
 Goldberg, Adele E. 603, 623
 Golubović, Ана в. Голубовић, Ана
 Goose, A. 635, 643
 Gorbachov, Yaroslav 383
 Grbac, Smiljan 399, 404
 Green, Melanie 749, 767
 Greenbaum, Sidney 465
 Greenberg, Robert D. 55
 Grevisse, M. 634, 635, 643
 Grković-Major, Jasmina M. в.
 Грковић-Мејџор, Јасмина
 Gudurić, Snežana U. в. Гудурић,
 Снежана У.
 Hadrovics, László 256, 258, 259,
 267, 391, 400, 401, 404
 Haider, Hubert 223, 234
 Hamm, Josip 271, 284
 Happ, H. 636
 Haugen, Einar 532, 554
 Havránek, Bohuslav 153, 156
 Hedin, Eva 151, 156
 Helbig, G. 628, 631, 632, 643
 Hess, Michael 402
 Hettrich, Heinrich 222, 235
 Hewson, John 223, 235
 Heycock, Caroline 222, 235
 Hill, Steven 387, 404
 Hoffner, Harry A. 148, 156

- Hofinger, Bernadette 404
Holland, Gary B. 222, 235
Houtzagers, Hubrecht Peter 399, 404
Huddleston, Rodney 445, 465
Hüttl-Folter, Gerta 48
- Igartua, Iván 148, 156
Il'inskiĭ, G. v. Ильинский, Г. А.
Ingria, Robert 229, 231, 232, 235
Iovine, M. S. 554
Ivanova, Najda I. v. Иванова, Најда
И.
Ivanović, Branislav 652, 657
Ivić, Milka v. Ивић, Милка
Ivić, Pavle v. Ивић, Павле
- Jacobsen, Per. 703, 708
Jelinek, Eloise 223, 235
Jembrih, Alojz 400, 404
Jevtić, Miloš v. Јевтић, Милош
Johansson, Stig 233
Johnson, Mark 749, 767
Joseph, Brian D. 426
Jošić, Neđo G. v. Јошић, Неђо Г.
Jovanović, Vladan Z. v. Јовановић,
Владан З.
Jügel, Thomas 156
- Karović, Mate 383
Karolak, S. 518, 519, 527, 528
Katermina, V. 758, 767
Kempgen, Sebastijan 191, 202
Kerkez, Dragana M. v. Керкез,
Драгана М.
Kerschhofer-Puhalo, Nadja 402, 404
Kielak, Olga 785–789, 791, 793, 794
Kiklevič, A. 419
Kinda-Belaković, Zorka 383, 404
Kiparsky, Paul 222, 235
Kiss, Katalin É. 223, 235
Kitić, Slobodanka 627
Kittila, S. 171
- Kjerkegor, Seren 71, 82
Klajn, Ivan v. Клајн, Иван
Klein, Jared S. 222, 235
Klikovac, Duška B. v. Кликовац,
Душка Б.
Kloekhorst, Alwin 149, 156
Kloss, Heinz 539, 554
Knežević, Anton 256–259, 267
Köbler, Gerhard 215, 218
Končarević, Ksenija v. Кончаревић,
Ксенија
Korečny, František 224, 225, 235,
272, 284
Kordić, Snježana 52, 269, 274, 284
Korina, N. B. 196
Koschat, Helene 388, 389, 404
Košutić, Radovan v. Кошутић,
Радован
Kovačević, Borko 578, 592, 657
Kovačević, Miloš v. Ковачевић,
Милош
Kövecses, Zoltan 749, 759, 764, 767
Kretschmer, Anna G. 125, 127, 128,
288, 296–298, 553
Kronasser, Heinz 748, 767
Krstić, N. 627, 635, 643
Krumova-Petkova, Liliĭa 424, 425,
427
Kulikov, Leonid 387, 404
Kuna, Herta 124
Kurz, Josef 272, 284
Kušar, Marcel 390, 404
Kuteva, Tania A. 222, 235
Kuzmić, Ludvig 404
- Labroska, Veselinka T. v. Лаброска,
Веселинка Т.
Lakoff, George 749, 767
Lakoff, Robin 222, 235
Lalić, Radovan v. Лалић, Радован
Lambert, Frédéric 223, 234
Lamberti, Luana Nunes 402, 404

- Landau, Sidney I. 497, 499, 514, 516
 Langacker, Ronald W. 749, 767
 Lazard, G. 636
 Le Goffic, Pierre 636
 Ledgeway, Adam 222, 235
 Leech, Geoffrey 233, 465
 Lehmann, Christian 235, 465
 Lehmann, Winfred Philip 149, 156, 222, 229, 232, 235
 Leiss, Elisabeth 155
 Léonard, Jean-Léo 636
 Lisac, Josip 401, 404
 Łobacz, Piotra 767
 Lødrup, Helge 222, 236
 Loma, Aleksandar B. в. Лома, Александар Б.
 Lončarić, Mijo 404
 Lukežić, Iva 405
 Lunt, Horace G. 176, 182, 185, 202
 Luraghi, Silvia 223, 228, 229, 236
 Lyonnet, Stanislas 149, 156
 Lyons, John 171, 433, 465, 751, 767
- Maillard, J. P. 639, 643
 Malagnini, Francesca 748, 767
 Malchukov, Andrej L. 404
 Maldžijeva, Vjara в. Малцијева, Вјара
 Malinowski, Bronisław в. 786
 Mallory, J. P. 171
 Maráčz, László 223, 236
 Maretić, Tomo 148, 156, 424–427, 771
 Marić, Biljana Ž. в. Марић, Биљана Ж.
 Marić, Sreten 559, 572
 Markovikj, Marjan в. Марковиќ, Марјан
 Marojević, Radmilo в. Маројевић, Радмило
 Marti, Roland 188, 190, 202
 Matasović, Ranko 383
- Matovac, Darko 748, 751, 767
 Mattiello, Elsa 445, 465
 Mauri, Caterina 665, 672
 McBride, Nicole Combe 636, 643
 Meillet, Antoine 148–150, 152, 156, 272, 273, 284, 385, 405
 Meje, Antoan в. Meillet, Antoine
 Melchert, H. Craig 148, 156
 Meršić, Martin 386, 387, 389–392, 407
 Miklosich, Fr. 152, 156, 171, 208, 218, 385, 405, 720
 Milanović, Aleksandar M. в. Милановић, Александар М.
 Miloradović, Sofija в. Милорадовић, Софија
 Miloš, Irena 383, 387, 405
 Mioni, Elpidio 186, 202
 Mitrinović, Vera 57
 Mladenović, Radivoje M. в. Младеновић, Радивоје М.
 Mošin, Vladimir в. Мошин, Владимир
- Mrazović, Pavica 557, 573, 601, 623, 628, 643
 Mugdan, Joachim 465
 Müller, Peter O. 448, 465
 Musić, August 148, 156
 Musolff, Andreas 748, 767
 Muysken, Piter 223, 236
 Mužek, Matija 383, 399
- Nedeljković, Olga 176, 183, 188, 203
 Nève De Mévergnies, P. 626, 643
 Neweklowsky, Gerhard 388, 389, 398, 399, 401, 402, 404, 405, 553
 Newerkla, Stefan M. 196, 553
 Newmark, Leonard 425, 427
 Nicolova, Ruselina 424, 425, 427
 Nikolić, Marina M. в. Николић, Марина М.

- Nikolić, Miroslav в. Николић, Мирослав Б.
Nomachi, Motoki Y. 45, 64, 67, 383–407, 427, 552
Nomaći, Motoki в. Nomachi, Motoki Y.
Norman, Boris Ju. в. Норман, Борис Ю.
Nosach, O. O. 767
Novotna, Vera 52
Nowak, Piotr 767
- Obradović, Dositej в. Обрадовић, Доситеј
Ohnheiser, Ingeborg 465
Olsen, Susan 465
Orfelin, Zaharije в. Орфелин, Захарија
Ortony, A. 767
Osmianska-Pagget, A. 554
- Quirk, Randolph 445, 465
- Pajdzińska, Anna 786, 789
Panchenko, V. V. 767
Panić Cerovski, Natalija 651, 652, 657
Panić, Vladislav 70, 82
Pavlović, Slobodan в. Павловић, Слободан
Pawischitz, Sabine 383, 402
Pedersen, Holger 149, 157
Peirce, Charles 628
Perillo, Francesco Saverio 51
Perišić, Lazar 59
Perniška, Emilija 424, 425, 427
Perschy, Jakob 402
Pesetsky, David 222, 234
Pešikan Mitar в. Пешикан, Митар
Petersen, Hjalmar P. 222, 235
Petković, Marina в. Петковић, Марина
- Petrović, Snežana M. в. Петровић, Снежана
Peytard, J. 638, 643
Pilipenko, Gleb 383
Pinchon, J. 635, 644
Piper, Predrag в. Пипер, Предраг
Plungjan, V. A. 656
Pohl, Heinz Dieter 401, 405
Polák, Václav 235, 284
Poljakov, Fedor B. 196, 298, 553
Popović, Jovan Sterija в. Поповић, Јован Стерија
Popović, Ljudmila V. в. Поповић, Људмила В.
Prčić, Tvrtko в. Прћић, Твртко
Pullum, Geoffrey K. 445, 465
- Radden, Günter 749, 751, 758, 764, 767
Radovanović, Milorad в. Радовановић, Милорад
Rainer, Franz 465
Ramallo, F. 554
Raskin, Džon 75, 82
Reković, Ibrahim 245, 252
Reljić, Mitra в. Рељић, Митра
Remetić, Slobodan N. в. Реметић, Слободан Н.
Rinmann, Sven 215, 218
Ristić, Stana S. в. Ристић, Стана С.
Rögnvaldsson, Eiríkur 223, 236
Romanski, Stojan 424, 427
Rona-Tas, A. 267
Rončević, Ivan 388, 405
Ross, Daniel 222, 229, 236
Ross, John Robert 222, 236
Rotter, Ivan 404
Rowley, Anthony 402
Rundell, Michael 498, 514
Ružić, Vladislava Ž. в. Ружић, Владислава Ж.

- Sadnik, Linda 209–211, 214, 218
 Samigoullina, A. D. 758, 767
 Sandfeld, Kristian 222, 231, 232, 236
 Savić, Viktor в. Савић, Виктор
 Schenker, A. M. 554
 Schmerling, Susan 222, 236
 Schumich, Angela 383
 Schütz, Joseph 210, 211, 218
 Sedláček, Jan 226, 233
 Selenić, Slobodan 567, 574, 588, 593
 Selimović, Meša в. Селимовић, Меша
 Serdobolskaya, Natalia 229, 236
 Shevelov, George Y. 537, 554
 Shields, K. C. 171
 Shlyakhov, Vladimir 50
 Shopen, T. 528
 Siatkowski, Janusz 386, 405
 Skok, P. 160, 161, 171, 208–210, 218, 248, 251, 256–259, 267, 276, 284, 424, 427, 718, 720, 721, 729, 734, 735, 745
 Skopeteas, Stavros 465
 Ślaski, Bolesław 211, 218
 Sławski, Franciszek 171, 261, 267
 Snoj, Marko 260, 267
 Solecka, K. M. в. Солецка, Казимјера Марија
 Solta, Georg R. 148, 149, 157
 Spencer, Andrew 404
 Stachowski, Stanisław 261, 267
 Stanislav, Ján 386, 405
 Stankiewicz, E. 49, 554
 Stanković, Stanislav R. в. Станковић, Станислав Р.
 Stefanović Karadžić, Vuk в. Стефановић Карацић, Вук
 Stefanović, Aleksandar 490, 495
 Stefanović, Marija J. в. Стефановић, Марија Ј.
 Stefanowitsch, Anatol 222, 236
 Stevanović, Mihailo в. Стевановић, Михаило
 Stojnić, Mila в. Стојнић, Мила
 Stošić, Jelena M. в. Стошић, Јелена М.
 Sučić, Ivo 383, 385, 389, 404
 Svartvik, Jan 465
 Szwedek, Aleksander 751, 752, 767
 Šafařík, Pavel Josef 175–177, 203, 394, 307, 311
 Šarić, Ljiljana 519, 528, 753, 767
 Šaur, Vladimír 235, 284
 Šimunović, Petar 386, 405
 Škaljić, Abdulah 256, 257, 258, 259, 267
 Škodová, Svatava 222, 236
 Štefanić, Vjekoslav 176, 203
 Šurmin, Đuro 399, 405
 Talmy, Leonard 598, 623
 Tanasić, Sreto Z. в. Танасић, Срето З.
 Taylor, Ann 223, 236
 Tchizmarova, I. 528
 Tentor, Mate 390–392, 405
 Tesnière, L. 628, 631, 636, 638, 643–645, 816
 Težak, Stjepko 398, 405
 Theodoropoulou, Irene 402, 405
 Thomason, Sarah Grey 383
 Thorne, Tony 758, 767, 768
 Tietze, Andreas 267
 Timberlake, A. 528
 Tirol, Dimitrije в. Тирол, Димитрије
 Tkadlčík, Vojtěch 189, 203
 Točanac-Milivojević, D. в. Точанац-Миливоев, Д.
 Tofoska, Stanislava-Stasha в. Тофоска, Станислава-Сташа

- Tokarczuk, Ryszard 786
Tölle, J. F. 215, 218
Tolstaja, Svetlana M. в. Толстая, С. М.
Topolinjska, Zuzana в. Topolińska, Zuzanna
Topolińska, Zuzanna 35, 38, 43, 49, 51, 53, 58, 159–173, 320, 327, 328, 332, 350, 356–358, 361, 365, 495, 601, 623
Tornow, Siegfried 389, 405
Torrego, M. Esperanza 222, 236
Tošović, Branko в. Тошовић, Бранко
Trávníček, František 225, 230, 236, 237
Trubetzkoj, Nikolaus S. 184–187, 189–191, 203
Tyran, Petar 383, 388

Uhlisch, Gerda 426
Utvíć, Miloš в. Утвић, Милош

Vaillant, André 150, 152, 157, 385, 389, 405
Vasić, Vera 597, 623
Vasti, K. 171
Vážný, Václav 385, 405
Večerka, Radoslav 150, 157, 237, 272
Velikić, Dragan 581, 582, 584, 585, 587–589, 593
Vićentić, Biljana в. Вићентић, Биљана
Vidoeski, B. 171
Viti, Carlotta 222, 223, 229, 231, 237

Vlašić, Joško 404
Vojvodić, Dojčil в. Војводић, Дојчил
Vondrák, Václav 385, 388, 405
Vrana, Josip 184, 185, 188, 203
Vranić, Silvana 383, 399, 405
Vukadinović, Z. в. Вукадиновић, Зора
Vuksanović, Miro в. Вуксановић, Миро
Vuletić, Vjera в. Вулетић, Вјера
Vulić, Sanja 404

Wagner, R. L. 635, 644
Wälchli, Bernhard 222, 237
Webelhuth, Gert 223, 237
Welke, K. 631, 644
Wiemer, Björn 151, 156, 656, 657
Wierzbicka, Anna 171, 598, 623, 712, 728, 734, 742, 786
Wiklund, Anna-Lena 222, 229, 237
Wildgen, Wolfgang 602, 623
Wilmet, M. 635, 636, 644
Wright, Sue 537, 554

Yachenko, Ye. 758, 767
Yates, Anthony 229, 237
Ylikoski, J. 171

Zabrocki, Władysław 767
Zareba, Alfred 279, 284
Zima, Luka 152, 157, 399, 405
Znika, Marija 404
Zubčić, Sanja 383, 390, 392–394, 396, 402
Zvekić Dušanović, Dušanka 558, 573

Регистре урадила:
Дивна Продановић

НАПОМЕНА

Текстови „Уређивачка политика“ и „Упутство ауторима за припрему рукописа за објављивање“ часописа *Јужнословенски филолог* налазе се на интернет адреси:

<http://www.isj.sanu.ac.rs/izdanja/casopisi/juznoslovenski-filolog/>

Texts “Editorial Policy” and “Manuscript Formating Guielines for the Authors” for the journal *Južnoslovenski filolog* (South Slavic Philologist) may be found at the following internet address:

<http://www.isj.sanu.ac.rs/izdanja/casopisi/juznoslovenski-filolog/>

Тексты «Редакционная политика» и «Инструкция авторам по подготовке рукописей к печати» журнала *Јужнословенски филолог* (Южнославянский филолог) находятся на следующей интернет странице:

<http://www.isj.sanu.ac.rs/izdanja/casopisi/juznoslovenski-filolog/>

